

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૮૮	૧૦	સામ્યરાયિક સામ્યરાયિક	૩૨૫	૧૪	-પરિગિત	પ-રિગિત	૪૬૮	૬	રેચનાદુ દર	રેચનાદુદર	
"	૩૬	ઉચ્ચાર્હિતિ...મા	૩૨૮	૨૬	મિતાઞ્વ	મિતાવ	૪૭૯	૫	-ન્યથા ત્વે	-ન્યથાત્વે	
		ઉચ્ચાર્હિતિ...આ	૩૩૬	૧૧	પંચા-	પચા-	"	૧૪	વર્ધેલિમિ-	વર્ધેલિમિ-	
૨૯૨	૨૪	પુડરિક	પુડરીક	"	૨૧,૨૪	દુશ્ચિતિય	દુશ્ચિતિય	"	૨૪	વાયુલિ-	વાયુલિ-
૨૯૬	૯	ચિત્તની ચિત્તની ચિત્તની	"	૨૧,૨૬	દુશ્ચિદિય	દુશ્ચિદિય	૪૮૭	૨૮	કાન	નાસિકા	
૨૯૯	૩	જિનાનામ્	જિનેમ્યઃ	"	૨૯	મગવાન્	મગવ	૫૧૧	૧	ઓ	ઓ
૩૦૨	૩	અરુજ	અરુજં	૩૪૮	૨૧	અન્મુ-	અન્મુ-	૫૧૩	૪	તયા	તયા
"	૩૫	-મયનામ્	-મયેન્યઃ	"	"	-નાર્હસ્વા	-નાર્હસ્વા-	૫૧૪	૨૨	ચિન્તયેત	ચિન્તયેત્
૩૦૩	૩૨	-પ્રત્યય	-પ્રત્યયમ્	૩૫૦	૨૪	-લેપકૃતાત્	લેપકૃતાત્	૫૧૬	૨૦	શાન્તિ	શાન્ત
૩૦૬	૩,૨૧	-પ્રત્યમ્	-પ્રત્યયમ્	"	૩૧	અગારથી	આગારથી	૫૧૯	૧૦	હદ	હૃદ
"	૨૫	નિરુવસગ-	નિરુવસગ-	૩૫૨	૩૦	બ્રહ્મ	બ્રહ્મ	"	૨૨	દ્રેપમ્	દ્રેપમ્
"	"	વચિયાગ	વચિયાદ	૩૫૭	૩૬	એવી	એવી	૫૩૦	૧	-નુશવાઠ	-નુશવાઠ
"	"	પ્રત્યમ્	પ્રત્યયમ્	૩૬૬	૧૮	પોતાના ધર-	આકાશ	"	૨૫	-ચિદ્રેમ્ય	-ચિદ્રેમ્યઃ
"	૩૧	કરવા	કરવો			આંગણે	પગ	૫૩૨	૨	અર્હ	અર્હ
૩૦૭	૨૮	અગત્રન્ત	અગત્રન્ત	૩૬૮	૨૬	અગરના ધસેલા	પ૩૩	૮	શાન્તિ	શાન્ત કાન્ત	
૩૦૮	૨૦	અનન્તજિત	અનન્તજિત્			અગર અને કેસરના	૫૩૭	૨૫	પાપન	પ્રાપ્ત	
"	૨૨	અનન્તજિત	અનન્તજિત્	"	૨૬,૩૦	લેપ	વિલેપન	૫૩૮	૨	-વિચયોમતઃ	-વિચયો મતઃ
૩૦૯	૧૧	લગાડવાની	લગાડવાથી	"	૩૪	ગાયના ધીની	ગાયના	"	૯	અનુભવાય	અનુભવાય
"	૩૫	૨ કરના	કરના			ધી સિવાયના ધીની	૫૪૦	૭	-વીર્ય-	-વીર્ય-	
૩૧૦	૧૬	-લામ	-લામં	૩૮૦	૩૬	ભૂપિત	ભૂપિત				
"	"	વિદુ	વિદુ	૩૮૮	૨૦	-શાસ્ત્રોથી	શાસ્ત્રોથી				
૩૧૨	૨૯	તેની	તેના	૪૦૨	૩૦	-શ્રુત-	-શ્રુત-				
૩૧૩	૪	ભાવાથ	ભાવાથ	૪૪૭	૨	-જિહ્વા	-જિહ્વ				
"	૮	જાદ-	જાદ-	"	૧૧	અબુદ્દીય	અબુદ્દીય				
૩૧૫	૩૨	અને		"	૩૩	વિદ્યાધર	વિદ્યાધર				
૩૨૨	૨૩	-ઝાલિ-	-ઝાલિ-	૪૪૮	૧૧	શૌરિપુરથી	શૌરિપુરથી				
				"	૨૧	પ્રવિહ	પ્રવિહ				

શુદ્ધિ-પત્રક

પૃષ્ઠ	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧	-દારે	-દારે	૭૭	૧	અભિગ્રહિક		૧૩૧	૨૮	વર્તાવનારી	-નારી
૪	૨૮	કરીકે	તરીકે			અનાભિગ્રહિક		૧૩૬	૮	પવત	પર્વત
૧૬	૨૬	અતાવરણ	શુભાવરણ	"	૨	હોય.	હોય, તેમને	૧૪૩	૨૯	પુરુષ	પુરુષા
૨૨	૨૧	રૂપવાનાળી	રૂપનાળી	૭૮	૭	-દોષો	-દોષ:	૧૪૪	૩૧	દેવતાએ	દેવતાએ
૨૪	૩૧	વિચારવા	વિચગવા	"	૧૨	તિયં ચનો	તિયં ચો	૧૫૮	૫	નો સળિયો	-ના સળિયાથી
૩૨	૩૦	સાધ ના કરી	સાધના કરી	"	૨૧	પૂજ્ય, પૂજ્ય	અર્થવાળા	૧૫૯	૨૭	-કાર્યકવિ	-કાર્યકવિ
૩૩	૨	અને	અમે	"	૨૩	સ્વીકારવાને	સ્વીકારવા,	૧૬૦	૩	જરાસધને	જરામધને
"	૪	જતો	જતા	"	"	તેમનું શબ્દો	તેમને શરણે	૧૮૪	૩	મહિગ	મહિરા
૩૬	૩૬	જિતી	જિતી	"	૨૮	ભગવતને	ભગવતના	૧૮૯	૨૫	કુચિકણે	કુચિકણે
૩૭	૧	સામયિક	મામાયિક	"	૨૯	યોગી	યોગ	૧૯૫	૨૫	મોકલાવ્યો કે,	લખીને મોકલાવ્યો કે,
"	૧૦	સ્તવા	સ્તવવા	૭૯	૭	-નાવાળા	-નાવાળા				
૩૯	૩૦	પાતકા	પાતકા	"	૧૮	તો	તે				
૪૦	૩૨	દોષો	દોષો	"	૨૭, ૩૦	નાટક	નાટક, નટ્ય	૧૯૬	૧૦	ઉપાયોથી	ઉપાયોથી
૪૩	૨૯	પોતાતુ	પોતાનું	"	"	કાર્યમાં	કાર્યથી	૨૦૦	૧૨	-પુષ્ટ્યે	-પુષ્ટ્યે
૫૨	૧૮	અદતાદાન	અન્નાનાદાન	"	૩૦	મસારિક	માસાગિક	"	૨૩	-સ્વાસ્થ્ય	-સ્વાસ્થ્ય
૫૪	૩૦	યાચનમ્	યાચનમ્	૮૦	૧૭	કાર્તિક	કાર્તિકેય	૨૧૫	૧	દ્વિતીય	તૃતીય
૫૬	૧	ચક્ષુસ્કાર	સસ્કાર	"	૨૩	કોણે તેમનો	કોનો તેમણે	૨૧૬	૮	નાદા દદિ-	નાદાદ દિ
"	૨૦	વગેરે	વગેરે અંગો	૮૬	૧૪	મિદિ	મિદિ	૨૧૮	૧૨	તેવી	તેથી
"	૩૬	પાંચમા	પાંચમા	"	૩૧	ચવાથી	ચવાની	૨૪૦	૨૪	પોતાના	પોતાના
૫૮	૩૪	બોલાવી	બોલવી	૧૦૩	૧૫	ઈન્દ્રિયો	ઈન્દ્રિયો	૨૫૯	૧	આનાભોગ	આનાભોગ
૬૦	૧૪	આશ્ચર્ય	આશ્ચર્ય	૧૦૫	૫	યાગી	યોગી	૨૬૭	૩૧	માવધ	સાવધ
"	૧૫	પશ્ચાત્	પશ્ચાત્	૧૦૮	૧૯	અર્ધ	અર્ધ	"	"	સજનમ	સજનમ
૬૧	૧	"	"	૧૧૦	૨૮	મસ્તક	મસ્તક ઉપર	૨૬૮	૧	સામયિક	મામાયિક
૬૩	૧૫	જ્ઞાપુ:	જ્ઞાપુ:	૧૧૫	૨૬	બારતનો	બારતનો	૨૬૯	૩૪	વતની	વતની
૭૧	૧૯	ધર્મ, અને	ધર્મની જ	૧૧૬	૨૭	કાલદિષ્ટિ	કાલદિષ્ટિ	૨૭૦	૧૬	બત	બત
૭૩	૯	જોઈએ	જોઈએ	૧૨૦	૧૨	દના	દનો	"	૧૭	બતના	બતના
"	૨૩	દરેકને	પોતાને	૧૨૧	૧૪	બાસ	બલિ	"	૨૮	કુશલ	કુશ
૭૪	૧૫	આમક્રિયા	આનક્રિયા	૧૨૨	૧૩	નરકમાંથી	નરકમાંથી	૨૭૧	૧૫	-બત	-બત
૭૬	૨૫	મર્યાદાનું	મર્યાદાનું	૧૨૩	૩૧	તેના	તેને	૨૭૨	૧૫	ચક્રાન્ત-	ચક્રાન્ત
"	૩૪	અનભિગ્રહિત		૧૨૪	૨૮	વિશ્વસ્તો	વિશ્વસ્તો	૨૮૦	૧૮	પુષ્પા-નિય-	પુષ્પામિય
				૧૨૫	૩	નિદેશ	નિદેશ	૨૮૨	૨૮	મિમત	મિમિત
				"	૨૭	૨૪મ અને મોક્ષ	ઉપમ				

પ્રકાશકીય નિવેદન

૧. શ્રી જૈન આગમ આદિ ધર્મસાહિત્ય વિપુલ પ્રમાણમાં સરોધનપૂર્વક પ્રકાશિત થાય, તે શુભાશયથી પ. પૂ. આગમોદ્ધારક આનંદસાગર સૂરીશ્વર મહારાજના સદૃષ્ટદેશથી વિ. સં. ૧૯૬૪ ની સાલમાં મુગ્યાપુરીના ચાતુર્માસ દરમ્યાન સૂરતનિવાસી વીસા ઝોસવાલશાળીય શેઠ શુલાબચંદ દેવચંદ અને તેમના કુટુંબી વર્ગ તરફથી એક લાખ ઉપરાંતની નાદર રકમ અનામત કાયમ રહે અને તેના વ્યાજમાંથી દરેક વર્ષે પ્રકાશિત થતા સાહિત્યને લાગત કિમનથી અર્ધકિંમતે આપવાની લાવનાથી પોતાના પિતાની સ્મૃતિ-નિમિત્તે 'શેઠ દેવચંદ લાલબાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ' એ નામની સંસ્થા સ્થાપન કરી અને આગમ આદિ ધર્મશાસ્ત્રગ્રંથો વિવરણ સહિત સપાદિત અને પ્રકાશિત થવા લાગ્યા. આજ સુધીમાં આ ગ્રંથ સાથે કુલ ૧૨૦ ગ્રંથરત્નો અમારી સંસ્થાએ પ્રકાશિત કર્યાં. જેનો ઉપયોગ આજે આઆર્થીદિ મુનિભગવંતો તથા દરેક ભંડારો સાગ પ્રમાણમાં કરી રહેલા છે.

૫. પૂ. આગમોદ્ધારક આઆર્થ મહારાજ શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજીનો જાણકારીથી નિકટનો પરિચ હોવાથી પ્રેરણા આપતા કે સમય મળે ત્યારે યોગશાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય—વાચન કરતા રહેવું, અને યોગ માં ત્યારે સળગ વિવરણ સહિત તેનું સંપૂર્ણ ભાષાન્તર કરાવી પ્રકાશિત કરાવવું. ઘણા લાંબા સમયથી આ કામ માટે ઘણા આઆર્થીદિ મુનિભગવંતોને વિનંતિ કરતો હતો, પરંતુ સંકળતા મળતી ન હતી. યોગાનુયોગ મુખ્યત્વે ગુરુવંદનાર્યે જતાં પ. પૂ. આગમોદ્ધારક આઆર્થીશ્રીના જ સિધ્ધ જેમણે પ્રાપ્ત કુલલયમાલો મહાકથા, તથા પ્ર સમગ્રસાહિત્ય મહાકથાના અનુવાદ કર્યાં, તે આ. શ્રી હેમસાગરસૂરિજી મહારાજને અભ્યર્થના કરતો હતો તેઓએ અભ્યર્થનાનો સ્વીકાર કરી કુલ સમયમાં વિવરણ—સહિત યોગશાસ્ત્રના આરે પ્રકાશનો અક્ષરશઃ અનુવા લખી આપ્યો અને મુદ્રણકાર્ય શરૂ કરાવ્યું. આજે અમારી સંસ્થા આવા મહાન ગ્રંથને અનુવાદ સાં પ્રકાશિત કરી વાચકવર્ગના કરકમલમાં અર્પણ કરતાં કૃતાર્થતા અને ધન્યતા અનુભવે છે. આવા ઉત્તમ અનિત્ય શ્રાવકોપયોગી કૃત્યોનો બોધ કરાવનાર તથા યોગવિષયનું તાત્ત્વિક જ્ઞાન કરાવનાર સવિવરણ યોગ શાસ્ત્રનો સંપૂર્ણ અક્ષરશઃ અનુવાદ કરી આપનાર અનુવાદક મહાશયનો ઉપકાર સરસ્થાને અવિમરશુભિય રહેશે તેમજ અનુવાદ લખાયા પછી પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર (ઓરિયન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ) વડોદરારાજ્યના નિવૃત્ત જૈનપંડિતવય 'લાલચંદ્ર લગવાન ગાંધી જેઓ પ્રાચ્યગ્રંથોના એક સાગ સરોધક અને સપાદક છે, તેઓએ આજે અનુવાદ મેળવીને તપાસી આપ્યો છે, મુદ્રો સમયસર વાંચી આપ્યાં છે. તેમને પણ આ રચને અમે ભૂલ શક્યા નથી. અતે વાચકવર્ગ આ ગ્રંથનું વાચન પકડ-પાકડ કરી આત્માનું ઉત્તરોત્તર કલ્યાણ માધો—એ જ અભિલાષા.

વિ. મ. ૨૦૨૫ મહા શુદ્ધિ ૧૩ }
ત. ૩૧-૧-૬૯ શુક્રવાર. }

મૌતીચંદ મગનલાલ ચૌહાની
ઓન. મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યોગ ફંડ

ગોપીપુરા, બડોખાનો ચક્રો, સુરત.

ગ્રંથાંક				કા. પૈસા
૮૫ આવરણકચ્છ, મલયગિરિકૃત ટીકાયુક્ત ભા. ૩જો	૨-૫૦
૮૫ વીતરાગસ્તોત્ર અવચૂર્ણિ, વિવરણ અને ભાષાંતર સમેત	૧-૫૦
વેચાણમાં નવીન પુસ્તકો				
૧૦૧, ૧૧૫ અશ્વપરિચિત સિદ્ધાન્તકોષ ૧-૨	૬/૫
૧૦૨ શ્રાવકધર્મપંચાસિકા...	૨-૦૦
૧૦૩ હાવૈકાલિકૃતિ સુમતિસાધુકૃત	૩-૦૦
૧૦૪, ૧૧૨ ઉત્તરાધ્યયન અવચૂરિ ભાગ ૧-૨	૪ / ૫
૧૦૫ પિંડનિર્ધુક્તિ અવચૂરિ	૩-૦૦
૧૦૬ શ્રાદ્ધવિધિ + વિધિકૌમુદી	૪-૦૦
૧૦૭, ૧૧૩ નંદીઅવચૂરિ ભા. ૧-૨	પ્રેસમાં
૧૦૮ આવરણક અવચૂર્ણિ ભા. ૧-૨	૫ / ૩
૧૦૯-૧૧૦ સુચરંગાંગીપિકા ભા. ૧-૨	૫ / ૩
૧૧૧ જમ્બૂદીપપ્રતાપત ચૂર્ણિકરણ	પ્રેસમાં
૧૧૪ ચાતાચુત.	"
૧૧૬ અશ્વપરિચિત સિદ્ધાન્તકોશ ભા. ૩	"
૧૧૭ ભગવતી-અવચૂરિ	"
૧૧૮ આચારંગ-દીપિકા	"
૧૧૯ જમ્બૂદીપપ્રતાપતિ	"
૧૨૦ યોગશાસ્ત્ર (સવિવરણ)નું ભાષાંતર અનુ. હેમસાગરસુરિ	"
૧૨૧ ઓધનિર્ધુક્તિ-અવચૂરિ	"
૧૨૨ રથાનાંગ-દીપિકા	"
૧૨૩ આવરણક અવચૂર્ણિ ભા. ૩જો	"
૧૨૪ ચક્રપાત્રમહાપુરિસ્કરણિય પ્રા. નુ ભાષાન્તર અનુવાદક-હેમસાગરસુરિ	"
શ્રી આગમોદય-પ્રકાશન-સમિતિ				
૧ બ્રહ્મામરત્ત્રોત્તર-પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય બીજો ભાગ ભાષાન્-૧૨	૩-૫૦
૨ શુભસમાસ પ્રકરણ ચતુક	૧-૫૦
૩-૪ સ્તુતિચરિત્રશિકા સચિત્ર સંસ્કૃત	૮-૦૦
ધનપાલકૃતિ	૧-૦૦
૩ ભાષ્યપ્રકાશ વિભાગ બીજો-૧૨ ચી ૨૦	૩-૫૦
૪ નંદાદિ અનુક્રમણિકા	૨-૦૦

અનુવાદકીય નિવેદન

જામોત્યુ તે ધીચરાગાણ।

સર્વજ્ઞ કેવલી તીર્થે કં જાગવને નિગ્ધણ કરેલ અનત-દુષ્કર્મ પ, દુષ્કર્મ અને દુષ્કર્મ પગનાળા, ચાગ ગતિ અને ૮૪ લાખ જીવોનિરરૂપ આ ગચ્છામાં જીવને જાનિત-ચતા પચિપદ્મ થનાના દારણે, ઉત્તરોત્તર પુણ્યપ્રકાર થનાના યોગે મનુષ્યજન્મ, આર્યસૈનાદિ ધર્માનુકૂલ મમજ મામમ્મી પ્રાપ્ત થઈ મામમ્મી પ્રાપ્ત થયા છતા મહાશુર-મમાગમ, ગીતાર્થે શુરુશુભથી પ્રભુ-નાણીન અવણુ-પચિજીવન અત્યંત દુર્લભ છે

પૂર્વના મહાગીતાર્થે જાની પુરુષોએ જાવી ભન્યાત્માઓને અને ચતુર્વિધ શ્રીસધને દ્વિતમગ-ઉપમગ્ કથાય, તેના શુભદેવુથી અનેક શાસ્ત્રો, ગ્રન્થો, પ્રકરણો, ચગિતો વગેરેની ચારે અનુયોગજર્મિત અનુપમ રચનાઓ કરી છે તે કે તેમાની સર્વ ગચ્છાઓ વર્તમાનમા ઉપલબ્ધ નથી, કાવાન્તરે અનેક દારણે એ નિષ્કેદ-નષ્ટ થના પામી છે, છતા પણ વર્તમાન કાલમા અનેક નગરોના પ્રાચીન અને અર્વાચીન જૈન જ્ઞાન-ભંડારોમા આગમાદિ શાસ્ત્રોના સુદ્રિત અને અસુદ્રિત પ્રતિઓ અને પુસ્તકો હજારોની મધ્યમા ઉપલબ્ધ છે

પૂર્વના ઉપકારી મહાપુરુષ શ્રીજિનભદ્રગણિક્ષમાત્રમણ, ૧૪૪૪ અન્થકર્તા આ શ્રીહરિભદ્રસરિજ મ, કલિાલસર્વજ્ઞ આ શ્રીહિમચદ્રાચાર્ય મ, મનધારી શ્રીહિમચદ્રસરિજ, નવાગી ગીકાગર શ્રીઅભયદેવસરિજ મ મનચગિરિજ આદિ વિદ્વાન આચાર્યોએ પોતાના જીવનની એક પણ પળ સયમસાધના સાથે જ્ઞાનોપાસના મિનાયતી નિરથક શુભાવી નથી વર્તમાનમા આપણે જેમના પહેન-પાઠન-અવણુ દારા આનંદસ આગવાદી રહેલા છીએ

તે પૈકી કલિાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચદ્રાચાર્યે પણ અનેનનેમ નિપયોની સર્વોત્ક્રમી અન્થગચ્છાઓ ગ્રેલી છે જેને સમર્થ નિદ્ધાનોએ અનેક રથજે પ્રશસાના પુષ્પોથી સન્માન્યા છે તેમા વિશેષ કરીને પગ્માહત કુમારપાલ જૂપાલને નિરતર સ્નાધ્યાય કરવા માટે મૂળ ૧૨૦૦ ગ્નોકો અને નિગ્ધણ સાથે બાર દગર રો -પ્રમાણુ બાર પ્રનશવાળા આ યોગશાસ્ત્રી અપૂર્વ ગચ્છા કરી જેમા આ લોક અને પગ્વોકનુ જીવન કેવી રીતે પવિત્ર થનાનુ ? તે માટે આચાર્યશ્રીએ નિગ્ધાગ્ધી હલ્લગમ શૈલીથી વિવેચન કરેનુ છે

પહેલા પ્રમશમા જ મહાવીરની મમભાવનાળી કરુંણા દૃષ્ટાતપૂર્વક સમજાવી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર એ રત્નનથીરૂપ યોગને મોક્ષના કારણરૂપે મમજવેન છ બીજા અને ત્રીજા પ્રકાશમા સમ્યકૃત્ન, મિધ્યાતનનું સ્વરૂપ સમજાવી શ્રારકોના બાગ વનો, યોમા પ્રમશમા કોધાદિ કરાપો પગ નિબળ અને ઈન્દ્રિયજન્ય, મન શુદ્ધિ, સમભાન, ધ્યાન, મૈત્રીઆદિ ચાગ અને અનિત્યાદિ બાગ ભાનનાઓ, ધ્યાન માગના ચ્ચળ અને આસનો, પાચમા અને છઠા પ્રમશમા પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, સાનથી ચગિસગ સુધીના પ્રમશમા પિડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત, ચાગ ધ્યાન ઉપગત ધર્મધ્યાન અને શુશ્લ્ક્યાનનુ સ્વરૂપ પેટાભેદો મહિત વિસ્તારથી સમજાવ્યુ છે બાગમા પ્રમશમા પોતાના યોગાનુભવ, મનના જન્ય, પગ્માનદ યોગ, અબ્યામકમ, તત્ત્વજ્ઞાન, ઉન્મત્તીભાન જણાવી આત્મોપદેશ આપ્યો છે પાતળલ યોગદર્શનમા કરેલ આક યોગાગના કમ્પી સાધુ અને ગૃહજ્ઞાના જીવનની આચાર-પ્રક્રિયા-યમ-નિયમાદિનુ જૈનશૈલી અનુસાર નર્વાન રેણુ છે તેની સાથે ઈગબરચાર્ય શુભચદ્રગણિક્ષે એવા જ્ઞાનાર્જુન તથા મર્તિમ્પની અનુપ્રેક્ષામાના પદસ્થાદિ ધ્યાનોનુ ચન પ

મગ્ધાવી શમય ૧ આ નિરાય આયુષ જાણુનાની-મલજ્ઞાનની રીત, નાડી-રસોદયતાન, પગમયપ્રવેગ, તથા છે ને નિશ્ચિત, ચાતાપાત, સ્વિષ્ટ અને સુલીન એવા મનના ચાગ બેઠાનું વર્ણન કરી પોતાનો રનાતુભન બનાવે છે

આ યોગશાસ્ત્ર એ કૈનોના તત્ત્વજ્ઞાનનો અને આચાર્યનો મહત્ત્વનો પાઠ્યપ્રત્ય છે આ ઉપગત આમા પ્રસંગાનમાર દર્શનો, તથા ચૈત્યવદન, ચુરુવદન, આવશ્યક, પ્રત્યાખ્યાન(પચમ્પ્રમાણ) આદિ સૂત્રોના અથો નિસ્તાથી મમગ્ધા ૭ આમા આરંભે માગે જન્મની મગ્ધ સુધીમા મગ્ધ લાય- તમામ અનુબાનોનું નિ પણ મેલુ છે

અન્યની મૂળનાના મગ્ધ લેવારી આરંભેને તેટલો અભ્યાસ ન લેવાથી, જે શુભગતીમા તેનો અનુનાદ થાય તે મગ્ધનવાપાના અનભિનુ-અનજીને ષણ મગ્ધાય-વાચન સુનય થાય

જો કે પટેલા અપૂણ બાધાન્તરો થયા છે, પ પૂ આગમોદ્દાર શાસનમગ્ધ આચાર્ય શ્રીમાગમન દ્વીચરત મની યોગશાસ્ત્રનો મપૂણ અનુનાદ મરાવી પ્રગ કટવા પ્રેક્ષા પામેના શ્રાદ્ધર્થપગયણ રોતીચદ મગનભાઈ ચોખી તરફથી પ્રેક્ષા વર્ષો પરેલા અવ્યર્થના થયેલ પગત પ્રાકૃત મ થોના અનુનાદ ૧૬ વિશેષ લક્ષ જવાથી તે માટે નિનય થયો

પ્રા કુનલમના મહામ્યા તથા પ્રા મમરાહિત્યમહામ્યાના અનુનાદ પૂણ થયા નાદ તેઓએ કુન રમરણ મગ્ધ, જેની તે મર્થનો આરભ મ્ત્રી, સતત મર્થશીન બની, ધાર્યા મગ્ધા કુ મમયમા સમય અનુનાદ શામનદેવની મહાપત્રી તથા મહવર્તા સિંહો મુનિગમ શ્રીમનોમમાગમગ, મુનિ શ્રીનિર્ભગમાગમગ, મુનિશીનદી રેણમાગમગ અને મુનિ શ્રીમયમદમાગમગના મહામર્થી પૂણ કર્યો

તેમા મર્ધ નુદિ ન મેલા પામે, તે માગે પાડતર્થ લાન્યદ્ર ભગવાન માધી પામે મગ્ધાન મ લી મુદ્ધુમર્ધ શ મગ્ધ તે હાલમા પૂણ મર્ધ પ્રમશમા આવે છે

—આગે તે સનિવગ્ધ યોગશાસ્ત્રનો અનુનાદ વાયમર્ધના હગ્તમમમા મમર્ધુ મ્ત્રી કૃતાર્થતા અનુભવુ છુ ગોડાગ જૈન ઉપાસય મુખ્ય મવત ૨૦૨૫ માધ શુ પ તિ હેમસાગરસુરિ

૧ દિં વિદાન મુમ્યદ્રનો જ્ઞાનાર્ણવ, શ્રી દેમ્યદામાર્ધના પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્ર સાથે ધણુ મ્ત્રોમમા, આમ્ય ધગવે છે કેટલાક શુમ્યદ્રને શ્રીમ્યદામાર્ધ પરેલા મર્ધ મોલા મમજ તેના મર્થમાથી દેમ્યદામાર્ધે અન મો-મ્ત્રો-પગવતનો ન્યા દસે-નેવી શમ કરે છે પગત અમારી સમગ્ર પ્રમાણે પ યોગી મુમ્યદ્રનો મમર શ્રીમ્યદામાર્ધ પછીનો ૪ પ આચાર્ય શ્રીકુમ્યદ્રે મ્ત્રેન જ્ઞાનાર્ણવ (યોગમદીપાધિમગ)નું ૧ તાડપત્રીય પ્રગ્ત જે મ ૧૨૮૫મા ને શુ ૧૦ના ગોમડવમા લખાવીને જાહિણિ અવતિમએ ખાના મ્ત્રાશાની તપ શુન-નિધાન તત્ત્વન યોગી મહાત્મા શુમ્યદ્રને અપણુ મ્ત્રુ હવ તે એ જ શુમ્યદ્ર જણાય છે પાટણ (મુલગત)મા એવવત્રી પાડાના જૈન ભડારમા ન ૧૦ની એ પ્રતિના અતિમ ઉત્તેખ અમે પાટણ જૈન ભડાર-મર્થશીમા દર્શા મે છે (માવમ્ત્રાડ એ મિરીજ ન ૭૧, જુઓ ૧ ૨૭૧-૨૭૨) એથી અભવિન ને કે શ્રીમ્યદામાર્ધના મ્ત્રોપન યોગશાસ્ત્રમા આધાર શ્રીકુમ્યદ્રે જ્ઞાનાર્ણવની ચના કરી રમ

પ્રસ્તાવના

શ્રીકૈન્યપ્રવચનના મહાન્ પ્રભાવક, સમય ધર્મોપદેશક - 'કલિદાસ-સર્વજ્ઞ' બિરુદથી પ્રખ્યાત આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રસૂરીશ્વરજી આજથી આઠસો વર્ષો પહેલાં-વિક્રમી બારમી અને તેરમી સદીમાં (સંવત ૧૧૪૫ થી ૧૨૨૯માં) વિવિધ સાહિત્યની રચના કરી સમાજ પર શ્રેષ્ઠ ઉપકાર કરી ગયા—એ સુવિદિત છે.

સત્કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પરોપકાર-પરાયણ રાજ-માન્ય, લોક-માન્ય, વિદ્વાન્ય, શ્રીસંધમાન્ય, ગૂજરાતનું ગૌરવ વધારનાર, ગૂજરાતના એ સપૂત ધર્મચાર્યની પ્રસ્તુત શ્રેષ્ઠ કૃતિ સંસ્કૃત યોગશાસ્ત્ર અપરનામ અધ્યાત્મોપ-નિપદને ગૂજરાતી અનુવાદ સાથે વાંચી વિચારી જિજ્ઞાસુ સર્વજ્ઞ વાચકો પ્રમુદિત થશે—એવી પૂર્ણ આશા છે.

ગૂજરાતના પરમાર્હત મહારાજ રકુમારપાલના પણ આપણે સૌ આભારી છીએ કે, જેમની સહભાવનાભરી પ્રાર્થના-પ્રેરણાને અનુસરી ધર્મચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યે આવા ઉત્તમોત્તમ શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્રની રચના લોક-કલ્યાણ માટે કરી.

પ્રાચીન સમયમાં મહર્ષિ પતંજલિએ સંસ્કૃત સૂત્રાત્મક સાંખ્ય-પ્રવચનરૂપ યોગાનુશાસન-યોગશાસ્ત્રની રચના કરી હતી. જેમાં ૧, સમાધિપાદ, ૨ સાધનપાદ, ૩ વિમૂતિપાદ અને ૪ કેવલ્યપાદ એવા ૪ વિભાગો છે. તેના ઉપર વ્યાસનું ભાષ્ય, તથા વાયતપતિભિજ્ઞની વૃત્તિ અને ધારેશ્વર મહારાજ ભોમદેવની 'રામમાર્તંડ' નામની વૃત્તિ અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

—એથી જુદી શૈલીમાં કૈન્યપ્રવચનને અનુસરતી પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્રની રચના શ્રીહિમચંદ્રાચાર્યે ૧૨ પ્રકાશમાં વિભક્ત કરી સુગમ સરકૃત પ્રાસાદિક ૧૦૦૯ શ્લોકોમાં પલોમાં કરી છે. તેના ૧ લા પ્રકાશમાં અનુષ્ટુપ્ શ્લોકો ૫૬, ૨જામાં શ્લોકો ૧૧૫, ૩જામાં ૧૫૬, ૪ થામાં ૧૩૬, ૫ મામાં ૨૭૩, ૬ થામાં ૮, ૭ મામાં ૨૮, ૮ મામાં ૮૧, ૯ મામાં ૧૬, ૧૦ મામાં ૨૪, ૧૧ મામાં આર્યો ૬૧ અને ૧૨ મામાં ૫૩ પલો, છેલ્લે ૨ શાદ્ધલ્પિકીડિન વૃત્ત-એવી રીતે ૧૦૦૯ પલોમાં આ રોપપદ મૂળ યોગશાસ્ત્રની સરખ સંકલના છે, તેના ઉપર બારહળર શ્લોક-પ્રમાણુ તેમજ ન ૨૫૪ રોપપદ વિવરણ છે. તેના પ્રારંભમાં, પ્રાન્તમાં અને પ્રત્યેક પ્રકાશના અંતમાં આ રચનાના પ્રેરક, પ્રાર્થના કરનાર, અથવા કરવા ઇચ્છનાર પરમાર્હત મહારાજ કુમાર-પાલનો ઉલ્લેખ જોઈ શકાય છે.

યોગશાસ્ત્રની સંકલના—પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્રના ૧૨ પ્રકાશોની સંકલના આ રીતે છે—

[૧લા પ્રકાશમાં—] યોગિનાથ શ્રીમહાવીરનું મગલ, અભિધેય, સબધ, પ્રયોગન દર્શાવી યોગનુ મહાત્મ્ય-યોગનો પ્રભાવ દર્શાવવા દઢપ્રહારી, ચિત્રાતીપુત્ર, ભરત અક્ષવર્તી, મરુદેવીમાતા વગેરેનાં દષ્ટાન્તો સાથે

૧ અનેક પ્રાચીન-અર્વાચીન વિદ્વાનોએ એમના સબધમાં ચરિત્ર-પ્રબધ આદિ રચેલ છે, તથા મહારો લેખ 'આચાર્ય' શ્રીહિમચંદ્ર (ઐતિહાસિક પ્રામાણિક પરિચય) 'સુવાસ' માસિકમાં, સવત ૧૯૯૫ જૈવમાં ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નિબંધ-સંગ્રહમાં, તથા 'ઐતિહાસિક લેખ સંગ્રહ' સપાટ સાહિત્યચાલામાં પુનઃ ૩૩૫, વડોદરા પ્રા. વિ. મં. મ. સ. યુનિવર્સિટી-પ્રકાશનમાં વિ. સં. ૨૦૧૯માં પ્રકાશિત છે. વાચકો અવશ્ય વાંચે.

૨ રાજર્ષિ 'કુમારપાલ' નામનો મહારો લેખ, 'સ્વાધ્યાય' ત્રૈમાસિક પુસ્તક નીમના ચોથા નંબાપટ્ટી અંકમાં સં. ૨૦૨૨ માં વડોદરામાં પ્રકાશિત છે. વિશેષ પરિચય માટે જિજ્ઞાસુઓએ વાંચવો. લા. ભ.

યોગનું સ્વરૂપ મમળનું છે. 'યોગ' અક્ષરરૂપે શનાકા વડે જેના કાન વિધાયા નથી, તેના નિષ્કળ જન્મનાળા, નર-પથુની ઉત્પત્તિ ન થાય-એ બહેતર છે-એમ જણાવ્યું છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપે ચાર વર્ગ-પુરુષાર્થોમાં મોક્ષ મુખ્ય છે, તેનું વાગ્યુ યોગ છે અને તે મમ્યગ્ન્યાન-દર્શન અને આત્મરૂપે મ્લત્રયાત્મક છે. એમ જણાવ્યા પછી મમ્યગ્ન્યાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં પાંચ મહાવ્રતોનું મહિષત્ર ચરૂપ તથા પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શ્રુતિનો પરિચય કરાવ્યો છે. એ પછી ગૃહિષર્થમધિગરી થના યોગ્ય જીવનમાં જરૂરી માર્ગોનું સારી રૂપ ગુણોનું આસ્ત્રયક પ્રતિપાદન છે.

[૨ જા પ્રકાશમાં—] શ્રાવણા ૧૨ વ્રતોનો પરિચય આપતા, પહેલા મૂળ સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવતા મિષ્ટાત્રનું સ્વરૂપ, એવી રીતે સુદેવ માથે કુદેન, સુગુરુ સાથે કુગુરુ અને સુધર્મ માથે કુધર્મના લક્ષણો દર્શાવ્યા છે, જેથી સુદેન, સુગુરુ અને સુધર્મને ઓળખી, તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરી સમ્યક્ત્વનો વીંગ કરી શકાય. સમ્યક્ત્વના પાંચ ચિહ્નો, ૫ જૂથો તથા તજનાના ૫ દૂષણો સમજાવ્યા છે. શ્રાવકોએ સમ્યક્ત્વ-મૂલક યાગ વ્રતો વધારનાના દોષ છે. તેમાંના પાંચ અણુવ્રતો સમજાવ્યા છે—

(૧ જા) અહિંસા અણુવ્રતનું સ્વરૂપ સમજાવતા હિંસા તજના માટે વિવિધ પ્રકારનો ઉપદેશ, હિંસા કરનારની નિંદા, હિંસા કરનાર સુખમ અને અહિંસાત્મક ચર્ચાને નગક્રમા જનુ પડ્યું—તેના દયાનકો આપ્યા છે. કુપ-ક્રમથી આવેલી હિંસાને તજનાર કાલસૌકરિક વસાઈના પુત્ર સુપસની પ્રસાસાત્મક કથા આપી છે. હિંસા કરનારના દમ, અપયન, તપ વગેરે નિગ્રધક જણાવ્યા છે હિંસાના ઉત્તેજક અને ઉપદેશક શાસ્ત્ર રચનારની નિંદા, શિકારીઓ દાગ કરાતી હિંસા, લૌકિક શ્રદ્ધાહિંસા થતી હિંસા, દેવને ભેટ ધગવાના અને યજમા હવન કરવાના બહાને તથા રિધન-શાંતિ માટે કરાતી-વગેરે સર્વ પ્રકારની હિંસા વર્જનીય જણાવી છે તથા અહિંસાની સ્તુતિ, પ્રશંસા અને તેના શુભ ફલો કહેલા છે.

(૨ જા) અણુવ્રત (સત્ય)નું સ્વરૂપ સમજાવતા અમત્યના અશુભ ફલો આ લોક અને પરલોકમાં જેવી રીતે ભોગવના પડે છે, તે ઉપર શુભ ફળનાળી કાલકાચાર્યની અને અશુભ ફલ આપનારી વસુદામની કથા, પર-પીડાનારી મત્ય નિયમક ગૌશિન્તી કથા આપી છે. તથા અસત્ય બોલનારની નિંદા અને સત્ય બોલનારની સ્તુતિ કરનામાં આવી છે.

(૩ જા) અણુવ્રત (અચ્યૌર્થ)નું સ્વરૂપ સમજાવતા અપેક્ષાએ હિંસા કરતા પશુ ચોરીમાં અધિક દોષ, ચોરી કરનાર મહિક યોગ અને તેને તજનાર ગૌહિલેય યોગની ક્રમર અશુભ-શુભ ફળ દર્શાવનારી કથા જણાવી છે.

(૪ થા) અણુવ્રત (સ્વાહારાસંતોષ અને પરદારાગમન-વિરમણ)નું સ્વરૂપ સમજાવતા મૈથુનના, સ્ત્રીના, વેશ્યાના, પરદાર-ગમનના, પચ્ચીગમણ કરવાની અભિવાધાના પશુ દોષો, તે સબધી મારણી અને પચ્ચીનો ત્યાગ કરનાર સુદર્શન ગેદની કથા, નારીએ પરપુરૂષમાં આત્મકિત તજવી-તે સબધી ઉપદેશ, કાલચર્ય-પાવનથી આ લોક અને પચ્ચીગમણ થનાર શ્રેષ્ઠ ફલો દર્શાવ્યા છે.

(૫ મા) અણુવ્રત (પરિગ્રહ-પરિમાણ)નું સ્વરૂપ સમજાવતા પરિગ્રહના દોષો, તે સબધમાં સગા ચર્ચા, કવિમર્ચ, તિયક શેર અને નદગમની કથાઓ, પરિગ્રહ તજનાર મતોપી અબધકુમારની કથા જણાવી મતોપની પ્રશંસા કરી છે.

[ત્રીજા પ્રકાશમાં—] આરકા ૩ ગુણવ્રતોનો પરિચય આપ્યો છે. ૧લા દિગ્વિરમણ ગુણવ્રત પછી

બીજા ભોગોપભોગ-વિગ્રમશુ શુભનતનો વિગ્રતાથી ખ્યાલ કરાગ્યો છે. વર્ગવા યોગ્ય વસ્તુઓમાં મદિગા પાનના ત્યાગનો અનેક પ્રકારે ભોધ કરાગ્યો છે. માગ્યાદાગના દોષો દર્શાવી તેના આદાગનો નિગેધ કર્યો છે. મતાન્તરનું ખંડન કર્યું છે. માખાણ, મધ, પાચ પ્રકારના ઉદુગ્ધ-કેવ-બ્રહ્મણ, અનતકાય, અજાત કેવ-બદાણ-નિગેધ, ગતિ-ભોગન-વર્ગન, કાચા ગોગ્ધ-મિત્રિત નિદ્ય, જન્મુમિત્ર ફલ, ફૂલ આદિ અમદ્ય તરના ઉપદેશ આપ્યો છે. ડગ અનર્થક-વિગ્રમશુ નામના શુભનતનું અરૂપ મમજનતા આર્ત-ગૈર નામના દુષ્ટાનને તજ્યા, પાપોપદેશ અને વિવિધ પ્રકારના પ્રમાને પરિહરના મમજનવેય છે. ત્યાર પછી ચાર શિક્ષાત્રનોમાં રલા સામાયિકનું અરૂપ, તેનાથી થતી કર્મ-નિર્જગ-એ સબધમાં ચદાયતમકની કથા, ૭ જ દેશારકાશિક મતનું સરૂપ, પોષપનત નામના ૩ જ શિક્ષાનતનું અરૂપ મમજની મુખનીપિતાની કથા, ૪ થા અતિચિગાવિભાગનું સરૂપ સમજનતા મુપાનનન વિષયક મગમકની કથા કહેવી છે. આરકના પાગ ત્રનોના અતિચારો મમજનવી પગ પ્રકારના કર્માનનના વેપાર-ધધાને ત્યાગ કરવા માટે ઉપદેશ આપ્યો છે.

મહાશાનની વ્યાખ્યા સમજનતા પોતાનું શુભ દ્રવ્ય નાવતાના સાત ક્ષેત્રો (૧ જિનખિખ, ૨ જિનમદિગ, ૩ જિનાગમ, ૪ સાધુ, ૫ મા'વી, ૬ ત્રાવડ અને ૭ ત્રાવિકા) વિગ્રતાથી સમજનતા છે. પ્રાસંગિક મિગમજનતની માન્યતાને અયોગ્ય માનિત કરી છે. મહાશાનની દિનચર્ચા, ચૈત્યપૂજન, જિનવદનની વિધિ સમજનવી છે. ઉત્કૃષ્ટ આદિ ચૈત્યવદન-પ્રમગે ' ઇગિયાવહી ' આદિ સૂત્રોના, ' નમોત્યુ છુ, ' ' અરિહતચોઈયાણુ, ' ' યોગસ ' ' પુકપરવદીનકુડે, ' ' સિધ્ધાણુ છુદાણુ, ' ' જય વીપરાય, ' ' વદનક ' આદિ પ્રાકૃત સૂત્રોના અર્થ વિગ્રતાથી સમજનતા છે. શુરુવદનવિધિ, ઉભયકાય-પૂજન, ૨૫ આનસ્યકો, શુરુવદનના ૩૨ દોષો, શુરુ-શિખના આવાપો, ૩૩ આસાતનાઓ, પ્રતિકમ્પન-સાદની વ્યાખ્યા, કાપોત્સર્ગ-વિધિ, ગાપોત્સર્ગમા તજનાના ૨૧ દોષો, પ્રત્યાખ્યાનનું વિસ્તૃત સરૂપ સમજનવ્યુ છે. ત્યાર પછી રાત્રિ-કૃત્ય સમજનતા સ્ત્રીઓના અગોની વેરાગ્યાત્યક તારિકક વિચારણા પ્રમગે સ્થૂલમદની અને મત-પાલનની દરતા વિષયક કામદેન આરકની કથા, ઉત્તમ મનોરથોનું ચિતન, આરકની ૧૧ પ્રતિમાઓનું અરૂપ, સમાધિ-મગ્ધુ તે માટે આનદ આવડની કથા, આરકની પ્રશસા, આરકની શ્રેષ્ઠગતિ જણાવી છે.

[૪થા પ્રકાશમાં—] આત્માનું ગતત્રથી સાથે ઝોકય, આત્મજ્ઞાનની સ્તુતિ, કોવાદિ ચાર કપાયોનું સરૂપ, કપાય અને ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય, મન શુદ્ધિ વિના તપની નિષ્ફલતા, લેસ્યાઓનું સરૂપ, રાગ-દ્વેષની દુર્જેયતા, ખનેના વિજયના ઉપાય, સમતા(સામ્ય)નો પ્રભાવ, અનિત્ય, અશરણુ, ભવ, એકંત, અ-ચતન, અશુચિ, આસન, સવર, નિર્જરા, ધર્મસાખ્યાતતા, ભોધિદુર્લભતા, લોક અને એ બાર ભાવનાઓનું વિસ્તૃત સરૂપ, સામ્ય-ફલ, ધ્યાનનું સરૂપ, મૈત્રી, પ્રયોદ, કાતુલ્ય, માધ્યસ્થ્ય ચાર ભાવનાઓ, ધ્યાન કરનાર યોગીનું સરૂપ સમજનવ્યુ છે

[૫મા પ્રકાશમાં—] પ્રાણાયામ, રેગક, કુભક, પૂરક વગેરેના ભેદો, તેની વિધિ, તેનું ફલ, પ્રાણા ૧૧ સ્થાન વગેરે, ગમાગમ પ્રયોગ, ધારણુ, અપાન, સમાન, ઉદાન, વ્યાન નાનું સરૂપ, પ્રાણાદિ જ્યનું ફળ ધારણુ, ત્રિધિ-ફલ, પનનની ચેટા, પનન-ચાર વગેરે જ્ઞાનનું ફળ, ભૌમાદિ ૪ મકલ, પુગ્દગ વગેરે ૪ વાયુ, તેના જ્ઞાનનો ઉપયોગ, કાર્યને અનુલક્ષી વાયુ-ફળ, નારી-સરૂપ અને ફળ, કાલ(મગ્ધુ)-જ્ઞાન, મત્સુકાય-નિર્ણય માટે બાલ લક્ષણુ, બીજા પ્રકારે જલ-જ્ઞાન, રત્નદાગ, બીજા નિગિતો, શકુનો, ચાતુર- શકુન, ઉપશ્રુતિ, રત્નશ્વર પુરુષ, પ્રશ્ન-લગ્ને અનુલક્ષી, મેષ વગેરે રાશિઓમા લગ્નાધિપતિઓ, યન, વિધા-દારા જલ-મત્સુજ્ઞાન, જય-પગાજય જાણુનાનો ઉપાય, પ્રકારાન્તરે કલજ્ઞાન, પનન-નિશ્ચય અને બિન્દુ-નિરીક્ષણના ઉપાય, નારી-પગાતન-શુદ્ધિ, સચાર-ફળ, વેધવિધિ, પગકાય-પ્રવેશ વિષયક નિમર્સ.

[૬૬ પ્રકાશમાં—] પરિય-પ્રવેશ અપાગમાર્થિઃ જણાવી પ્રાણુયામ મોક્ષ-રેતુ નથી-એમ સચવેન ડે પ્રત્યાહાર અને ધારણાના ૨૫ તથા ૩૫ દર્શાવ્યા છે

[૭મા પ્રકાશમાં—] ધ્યાન કરના ઈચ્છાનાગ્ને ક્રમ, ધ્યાતા અને ધ્યેયનુ સ્વરૂપ, ૧ પ્રાર્થિવી, ૨ આગ્નેયી, ૩ નાયવી, ૪ નારુણી અને ૫ તત્ત્વ ધારણાનુ સ્વરૂપ, પિંડરૂપ ધ્યેયનુ મહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે

[૮મા પ્રકાશમાં]—પદ્મરૂપ ધ્યેયનુ લક્ષણ, ૩૫, પદ્મથી દેવતા, મનઃકળના ધ્યાનનુ ૩૫ પરમેષ્ઠિ-વાચક પદ્મથી દેવતા, તેના પ્રકારો, ચુષ્ટિ-સહિત અન્યમત્ર, તેનુ ૩૫, પ્રમત્તન્તરે ધ્યાન સમજાવેન છે

[૯મા પ્રકાશમાં]—રૂપરૂપ ધ્યેય મમજીવી અશુભ ધ્યાનનો નિષેધ કર્યો છે

[૧૦મા પ્રકાશમાં]—રૂપાતીત ધ્યેય ૧ આરામિય, ૨ અપામિય, ૩ વિપામિય, ૪ સસ્થાનિયનો પરિચય કરાવી ભોધ્યાન ધર્મધ્યાનનુ સ્વરૂપ સમજાવેન છે

[૧૧મા પ્રકાશમાં]—શુક્લધ્યાન, તેના અધિારી, તેના ચાર ભેદો, અમનસ્વપ્નમા ૫૫ કેવલીની ધ્યાન-સિદ્ધિ, શુક્લધ્યાનના ચાર પ્રકારો, ધાતિકર્મો, તીર્થ યાત્રા અતિશયો, સામાન્ય-કેવલિનુ સ્વરૂપ, કેવલિ-સમુદ્ધાત શૈતેશીબ્રહ્મ, સિદ્ધાત્માના ઈર્નગમનના મરણો સમજાવેન છે

[૧૨મા પ્રકાશમાં]—અનુભવસિદ્ધ તત્ત્વનુ મ્થન, ૧ વિહિષ્ત, ૨ પાતાપાત ૩ મિલ્લ અને ૪ સુત્રી ભેદોનાનુ ચિત્ત સમજાવી નિરાલબ્ધન ધ્યાન, યોગીનુ સ્વરૂપ, ૧ આલ્મ, ૨ અન્તરાત્મા અને ૩ પરમાત્માનુ સ્વરૂપ, આત્મા અને પગમાત્માનુ જોન, ગુરુ-પારત્ત્વની આવશ્યકતા અને ગુણુરતા, ગુરુના ઉપદેશાનુસાર યોગીનુ નર્તન, ઔદાસીન્ય, તેનુ ૩૫, ઈન્દ્રિય-રોધ-નિષેધ, મનની ચિચ્છતાનો ઉપાય, મન પગ જ્ય મેળનનો નિધિ તેનુ ૩૫, અમનસ્વપ્નમા ૩૫, ઉપદેશનુ સર્વસ્વ યોગશાસ્ત્રની ગ્થનામા મરણુ યોગુમા મહારાજ કુમારપાન જ્ઞાનની પ્રાર્થના પ્રમશિત રેલ છે

ગુરુરેશ્વર મહારાજ કુમારપાન નિ મ ૧૧૮૯વી ૧૨૩૦ના ગત્યજાલ-સમયે ગાજર્પિ, ધર્માત્મા અને પગમાહંત તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા તેમ જ માગિ-અર્થાત્ દિસાના નિરાગ થયા ગત્યમા સર્વત્ર અહિસાની ઉદ્દ્યેશીયુ ગાનાગ-પળાનાનાર થયા—જોતે અભયતાન આપનાર-અપાવનાર થયા તથા ગત્યમાથી શિખર જુગાર, મહિગપાન આદિ વ્યસનોને દેશરુદ્ધ મગવનાર થયા એમા નિમિત્તભૂત સદ્ગુરુ ધર્મચાર્ય શ્રીમ્મદ્વાચાર્ય અને તેમનો સદ્ગુરોપદેશ કલ્પી શમય એ સદ્ગુરોને તત્ત્વજ્ઞાનાસ્ત-નિધિરૂપ તેમના પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્રમા સન્મ રીતે સમ્મિત કરેલ છે, તે સુત્ર વાચકો વાચી-નિચારી શકે છે મહારાજ કુમારપાને આ યોગશાસ્ત્રનુ ગૌરવ ઝી તેને ‘અધ્યાત્મોપનિવહ’ નામનો પદ્મપદ્મ ર્યો હતો

વીતગગનોન-વૃત્તિ, કુમારપાલ-પ્રમધ વગેરે ગ્રન્થમા જણાવેન છે કે જૈનધર્મ સ્વીકૃત પહેલા ધર્મવાગ મહારાજ કુમારપાને અનન્દ્ય-ભક્ષણ મ્યું હતો તેના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે ગુરુજીએ તેમના માગે ગ્થેન વીતગગ-સ્તોત્રના ૨૦ પ્રમશો અને પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રમશોનુ પ્રતિદિન પઠન-પાઠન કરવા સચ્ચ્ય હતુ, જેની ૩૨ દાનોની શુદ્ધિ સાથે જ્ઞાન વિશુદ્ધ અને તે પ્રમાણે મહારાજ સ્વાધ્યાય મ્થતા હતા

મહારાજ કુમારપાના પઠન-પાઠન માટે વીતગગનોન, યોગશાસ્ત્ર વગેરેની પ્રતિજ્ઞા મેનેરી અક્ષરોથી વખાયેલી હતી-એના ઉત્તરેષો મળે ન નર્માનમા એ અપાધ છે તેમ જ્ઞતા તેમના નર્મવાન પછી ૨૧મા રો નિ સ ૧૨૫૧મા બીમદેવ (બીજા) મહારાજના રાજ્યમા દર્મોત્તી (ડોહા) મા શ્રીમાતી શ્રાવક

દેનધરે લખાવેલ અને વરપદક (વડોદરા)ના પ. યોગેશ્વરના દ્વારે લખાવેલ મરતિ યોગશાસ્ત્રનું તાડપત્રીય પુસ્તક ખભાતના શ્રીશાંતિનાથ જૈન બંડારમાં વિદ્યમાન છે, તેનો અંતિમ ઉદ્દેશ્ય પિટર્મનના ટિપોઈ ૩, પૃ. ૭૭ માં છે. 'વરપદ (વડોદરા)ના ઐતિહાસિક ઉદ્દેશ્યો' નામના લેખમાં અમે તે દર્શાવ્યો છે. (જુઓ 'ઐતિહાસિક લેખ મત્રક' મયાણ સાહિત્યભાગ પુષ્પ ૩૩૫, પૃ. ૪૧૧-૪૧૨) પાટણ, ખભાત, વડોદરા, જેતલગે વગેરેના અનેક પુસ્તક-બંડારોમાં-જ્ઞાનમંચિમાં વ્યાખ્યાય પુસ્તકોઓમાં, પ્રકાશ્યમત્રોમાં, યોગશાસ્ત્ર મળતી તથા રોપેત્ત ટુતિની અનેક પ્રતિઓ મળી આવે છે. જેતલગે અને પાટણના જૈન પ્રથમ બંડારોની વર્ણનાત્મક સૂચી (ગા. ઝા. મિ. નં. ૨૧, ૭૬) વગેરેમાં અમે સૂચવેલ છે.

મારા અગ્રણ્ય પ્રમાણે ૫૦ વર્ષો પહેલાં કલકત્તા-ઐશિયાટિક મોમાયટી ઓફ ઇન્ડિયા તરફથી બ્રિટિશ્વર-યેકા દર્શકમાં ઈ. મ. ૧૯૦૭ થી ઈ. મ. ૧૯૦૧ના ગણામાં આ યોગશાસ્ત્ર ગતિ માથે પ્રકાશિત થતું હતું, ત્યારે સપાક સદ્ગત શિવિજયધર્મસંગિહ્યો નિશુદ્ધ સપાદન માટે તેની ૨૭ પ્રતિઓ એન્ડ્ર કુરી હતી. મ. ૧૯૭૩ માં તેમના અમરેસીના આપુર્મતિમાં તેમની કેટલીક પ્રતિઓ પાપનતરે મેળવવા મેં જોઈ હતી. એ પ્રકાશન પૂર્ણ થયું થયું જલણમાં નથી, તેમ છતાં તેમના શિષ્ય સદ્ગત શિવિજયબલકિતસંગિહ્યના મદુપદેશથી થયેલી આર્થિક મદાય દ્વારા બાવનગની જૈનધર્મ-પ્રસારક ગળાએ ઈ. સ. ૧૯૨૬, વિ. મ. ૧૯૮૨ માં વિવરણ-સહિત યોગશાસ્ત્ર પ્રતાકારે પ્રકાશિત કરેલ છે. પ્રસ્તુત અનુવાદમાં તેનો ઉપયોગ કરાયો છે.

શ્રીહેમયદ્રામાથે' રોપેત વિવરણમાં પ્રસંગાનુસાર સ્તુતિ કાશિશિક્ષ, વીતરાગસ્તવ, અભિધાન ચિતામણિ કોરા, શમ્ભાનુરાસન, નિપટ્ટિશલાકા પુરુષ અગ્નિ વગેરે પોતાની કૃતિઓના અનંતરણે પણ આપ્યાં છે.

તેનો આ ગુર્જગનુવાદ ગ્રંથી આગમોદ્ધારક સદ્ગત શ્રી આનંદસાગર સૂરીશ્વરજીના શિષ્યગત્ત આચાર્ય ધ' શ્રીહેમસાગરસૂરિજીએ જન-સમાજ ઉપર આપ કરીને ગુજરાતી વાચકો ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

—આ પહેલાં યોગશાસ્ત્રના ભાષાનંત માટે કેટલાક પ્રયત્નો થયા છે. તેમાં ૫ કેસવિજયજી ગણિ (પાટણથી આચાર્ય)નો પ્રયત્ન ગણ્યેવી શકાય. તેમનું બારે પ્રકાશન બાવાવશોધક સક્ષિપ્ત ભાષાનંત સવત ૧૯૬૩ માં પ્રકાશિત થયેલ, જેની સ. ૧૯૮૦ માં એથી આગતિ મુબર્કમાં પ્રકાશિત થઈ હતી, જે હાલ મળતી નથી. એ જ અગ્રસામા શ્રીમદાવી જૈન વિદ્યાલય, મુબર્ક તરફથી સંદિષ્ટ ભાષાનંત સાથે યોગશાસ્ત્ર મૂળ માત્ર આ પ્રકાશે પ્રકાશિત થયેલ છે. જેનો અભ્યાસ શ્રીમદાવી જૈન વિદ્યાલયમાં અને તેની શાખાઓમાં તથા બીજી પાઠશાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને કરાવવામાં આવે છે, તથા તેને ધાર્મિક પરીક્ષાઓમાં પણ ઉચ્ચ સ્થાન અપાયું છે, પરંતુ તેમાં પણ તે પ્રથમના ૪ પ્રકારોની જ પરીક્ષા થાય છે. તેમ જ વર્તમાનમાં કેટલેક ગથો આપુર્મતિમાં મુનિગળે વ્યાખ્યાન વાચના માટે યોગશાસ્ત્રની પદમળી કરે છે, તેમાં પણ પ્રથમના ચાર પ્રકારોના વ્યાખ્યાનો વચાવ છે.

મૂળ શ્લોકો સાથેનો પ્રસ્તુત અનુવાદ, આ શ્રીહેમયદ્રસૂરિએ રોપેત વિવરણ સાથે રચેલ સંપૂર્ણ યોગશાસ્ત્રના બારે પ્રકારોનો-લગભગ બાર હજાર શ્લોકોનો અનુવાદ છે. એ કાલિન ૮ પેઠા સાધક મોટા કદના પૃ. ૫૬૮માં પ્રથમ નખત પ્રમાણિત થઈ સાચકો સમક્ષ ગજુ થાય છે. આ અનુવાદ ઘણી આરંભાનતાથી કરેલો જાણી શકાય અને વાચના-નિમાગત શુદ્ધ સંસ્કરણ જણાયો. પરં-પાસનમાં તેનો સર્વ પ્રચાર થાય-એ આસ્થા છે એના સદુપદેશ-પ્રચારથી હિસાઓ અટકે, અધિધરીઓ અને પ્રજાજનો સત્તવા પક્ષપાતી બને, ચોરીઓથી અટકે, સનચારી બને, ગન્ધસંતોષી, પગ્ગી સંપેદક, નીતિમાન બને, પગિઝહનું પરિમાણ કરી ન્યાયમાર્ગે ઉપાર્જન કરેલ દ્રવ્યને ધર્મદર્શનોમાં અને સમાર્ગમાં વાપરનાર થાય, શિક્ષક, જૂગાર, મદિગાપાન આદિ દુર્વ્યસનો-દુર્ગુણોને તથા માસાદારને તબનાગ થાય, સદ્ગુણી-સુમરસરી બને, જેથી પોતે સુખી થાય અને બીજાને સુખી કરે-બીજા છોડેને શાંતિ આપનાથી પોતે શાંતિ મેળવી શકે. એ આશા અગ્રજાને નથી, મલવિત છે.

અત્યંત દુઃખ સાથે જાણવતું પડે છે કે, વર્તમાનમાં ભારતમાં-આર્યદેશમાં અહિંમાને બદલે હિસાને ઉત્તેજનો-પ્રેરભનો-પ્રોત્સાહનો અપાર્થ ગ્લાં છે, તેના પ્રચારો થઈ ગયા છે. માંમ, મત્સ્ય, ઇડા આદિના અભદ્ય-અનાર્ય આદ્ય તરફ લક્ષ્યાવાર્થ ગ્લા છે-મુગ્ધ-અજ્ઞનો દોરવાઈ રહ્યા છે-તેઓ પ્રવૃત્ત યોગશાસ્ત્રના મહુપદેશોમાંથી શુભ પ્રેરણા મેળવી એથી વિરત થાય-એમ ઈચ્છીએ.

મહર્ષિ પતંજલિના યોગાનુશાસનમાં સૂચવેલ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધ્યાન, સમાધિ-એ અષ્ટાંગ યોગનું માત્ર સ્વરૂપ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યના પ્રવૃત્ત યોગશાસ્ત્રદ્વારા મમજી મન્મનો આચાર્યો બને. મહર્ષિ પતંજલિએ અહિંસા, મત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એને યમ કહ્યા છે. શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે એને મહામનો અને અણુમનોના સ્વરૂપમાં સમજાવ્યા છે. મહર્ષિ પતંજલિએ 'ઘર્ષિણ-પ્રતિષ્ઠાયા તત્ત્વનિષ્ઠૌ વૈરત્વાય' એવું સૂત્ર રચ્યું છે-અર્થાત્ અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતાં, તેની મમીપમાં વેગનો ત્યાગ કરનામાં આવે છે. શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે લોકોમાં પ્રચલિત વિવિધ પ્રકારની હિંસા તજના વિસ્તારથી મમજીવ્યુ છે, તથા અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા કરનાગ-કરાવનાગ યોગીશ્વરો-અહંતો-તીર્થકરોના માનિધ્યમાં જાતિવેગવાળા પ્રાણીઓ પણ વેગનો ત્યાગ કરે છે-એ દર્શાવ્યું છે. એવી ગીને મત્યની, અચૌર્યની, બ્રહ્મચર્યની અને અપરિગ્રહની પ્રતિષ્ઠા થતાં ઉત્તમ લાભો સૂચવ્યા છે.

રિધાયામગી સદ્ગુણાનુરાગી મરલપ્રકૃતિ ઉદારચિત્ત અનુવાદક આચાર્ય શ્રીહેમસાગરચરિત્રો યોગશાસ્ત્રનો ધન્યવાદાહ આ અનુવાદ-પત્રિશ્રમ, તેમના પહેલા પ્રવર્તી પ્રા. કુવલ્યમલાકથાનો અનુવાદ, પ્રા. સમગદિત્ય-મહાકથાનો અનુવાદ આદિની જ્ય અધિક મશ્વ અને ઉપયોગી થાય એવી આશા ગાખીએ અને આશા છે કે-એવી રીતે શીલાક શીલાચાર્યના પ્રા. ૫૪ મહાપુરુષોના ચિત્રિતના એમના અનુવાદને થોડા સમયમાં પ્રકાશિત થયેલો આપણે જોઈ શકીશું.

—આવા અત્યંત ઉપયોગી શાસ્ત્રના શુભ સપાદનકાર્યમાં અનુવાદક આચાર્યશ્રીએ, વિશેષ યોગ્યતા ન ધરાવનાર મારા સગા અપરને જોડો, એને હું માત્ર સદ્ભાગ્ય સમજું છું. આ શાસ્ત્રના મહાસપાદન કાર્યમાં મેં અદ્યપરિત પ્રમાણે શુદ્ધ જુદિવી સાવધાનતાથી યથાશક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે, તેમ છતાં મદમતિને લીધે અથવા દલિદોષથી અખલના મર્દ ગઈ હોય, કે ગદી હોય, તેની હું ક્ષમા માગું છું. શુદ્ધિપત્રક પ્રમાણે ગહેલી અખલનાઓ શુદ્ધ કરીને સુગ સન્મનો વાગે-વિચારે અને અમને સૂચવવા કૃપા કરશે—તો આભારી થઈશું. બીજી આશુત્તિ-પ્રમગે સુધારી શકશે.

—શ્રી દેવચંદ લાખભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યાગ કેડના વ્યવસ્થાપકોએ ધણુ ઉપયોગી ઉત્તમોત્તમ શ્રેષ્ઠ ગ્રન્થોનું પ્રકાશન કર્યું છે. એમના પ્રમશનોમાં વિશેષ યશસ્વિ કહી શકાય-એવું આ પ્રકાશન ગણાયે. શાસ્ત્ર કરનાર શાસ્ત્રોમાં-ગત-પ્રગતમાં સુમન્દગ-આપન કરનાર, ઉત્તમ પ્રેરણ આપનાર, આ લાંબુ અને પગલોકનું હિત કરનાર આવા ગ્રન્થોના અનુવાદો, દેશની અનેક ભાષાઓમાં હિન્દી, અંગ્રેજી વગેરેમાં પણ થાય, તથા તેનો પકન-પાનાદિ પ્રચાર થાય-એ અજીદ છે-હિતાવદ છે. 'આ શાસ્ત્રના પકન-પાનાથી સુમુક્ત સર્વ કોઈ બચ્ચ આત્મા નમ્યમ્-જ્ઞાન-અધ્યાન અને આગિતરૂપ ગતવ્યનું આગવન કરી મોક્ષ મેળવવા શક્તિશાળી થાય'—એવી શુભેચ્છા માથે વિગ્ધ છું.

સંવત ૨૦૨૫ માધ શુ. ૫ ૫૫
વડી વાડી, રાનપુરા, પટેલવાડી.

લાલચંદ લગવાન ગાંધી.
[નિમ્ન 'જૈનપત્રિત' વરોદગ-ગત્ય]

ઉપક્રમણિકા

(ડૉ. પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ. એ.)

‘આર્યાવર્ત’ તરીકે નિર્દેશાતા અને ભવ્ય ભૂતકાળ તથા ગૌરવાકિત નૈતિકતાદિ માટે સુપ્રસિદ્ધ એવા આપણા આ દેશનું ‘ભારત’ વર્ષનું એ આંગેભાગ્ય છે કે એને મમત જગતમાં મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવવામાં એના ‘નદન’વન મશાન ગણાતી ‘ગૂર્જર’ ભૂમિનું—ગુજરાતનું સમર્પણ મહામુદ્યશાળી અને નોધપાત્ર છે. આ ગુજરાતના અનેક પનોતા-પુરુષશાલી પુત્ર-પુત્રીઓએ પોતાના મત્કાર્યોથી એને ચિરશ્રવી મત્કીર્તિ સપાદિત કરાવી છે, આવા એક ગૂર્જરરત્ન ધધુકાના નગવીર અને ‘મોદ’ વણિક જ્ઞાતિના શણુગારૂપ ચચ્ચ અને આદિણી નામના જન્મદાતાઓનાં નામોને અમર કરનાર તે ‘કલિકાલસર્વજ્ઞ’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. આ ‘પૂર્ણતત્ત્વ’ ગન્ધ્યા દીપકે સાહિત્યસર્ગનદાર જે યરા પ્રાપ્ત કર્યો તે તેમ જ એમની વિદ્વાનો જે પ્રભાવ પશ્ચો તે બને જૈન જનતા પૂરતા મર્યાદિત ગ્થા નથી. આથી નો ભાગતીય તેમ જ અભાગતીય અજૈન માફકરોએ પશ્ચુ એમનાં જનન અને કવનને ઉદ્દેશીને વિવિધ ભાષામાં અન્યાન્ય દષ્ટિકોણથી મનનીય કૃતિઓ ગ્વી છે. આ દિશામાં મે પશ્ચુ નીચે મુજબ નમ્ર પ્રયામ કર્યો છે—

(૧) સર્ગિયર્થના જનનજ્ઞતાન્ત ઉપર પ્રકાર પાડનારી એક કામચલાઉ સૂચિ મે “ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધનો ગુજરાતી અનુવાદ” (૧) નામની મારી કૃતિ (પૃ. ૨૩૪)માં આપી છે.

(૨) આ આચાર્ય પ્રવરની જનનરેખા અને વિરોપત એમની અનેક વિધ કૃતિઓનાં નામોદિ વિષે મે “કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ એટલે?” નામના લેખમાં વિચાર કર્યો છે.

(૩) એમની પાઠ્ય (પ્રાકૃત) કૃતિઓનો સક્ષિપ્ત પરિચય પાછલ (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય નામના મારા પુસ્તકમાં મે આપ્યો છે.

(૪) સિર્ષકેમશબ્દાનુસાસન (અ. ૮)ની ર્વોપણ જ્ઞતિગત ‘અપભ્રંશ’ સુક્તકો મારા પદ્યાત્મક અનુવાદપૂર્વક મે રજૂ કર્યા છે.

(૫) જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ખડ ૧-૨)માં આ સૂરીશ્રગની સંસ્કૃત રચનાઓની રૂપરેખા સાધનાનુસાર વિચલકો મે આલેખી છે.

(૬) મુખ્ય સરકારની માલિકીની અને વર્તમાનમાં “ભાષાકર પ્રાચ્યરિદાસરોધન મંદિર”માં ગ્રખાયેલી જૈન સાહિત્યની વિવિધ હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો પરિચય આપતી વેળા મે કેટલીક કૃતિઓ વિષે પશ્ચુ “Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts (Vols. XVIII & XIX)” મા—વર્ણનાત્મક સચીપત્રમાં વિચાર કર્યો છે.

(૭) જૈનસાહિત્ય કા વૃદ્ધ ઇતિહાસના ચતુર્થ ભાગ માટે મે જે આગમિક પ્રકરણો પૂરતુ લખાણુ ગુજરાતીમાં તૈયાર કર્યું હતુ, તેનો હિન્દી અનુવાદ હાલ છપાય છે આ લખાણુમાં હૈમ કૃતિઓની અને ખાસ કરીને ચોગશાસ્ત્ર વગેરે યોગવિષયક કૃતિઓની મે નોધ લીધો છે.

૧ આ તેમ જ મારી અન્ય કૃતિઓ તથા મારા લેખો નજેરના ધણુખગ પ્રકાશનોની નોધ મે હીરક-સાહિત્ય-વિહારમાં લીધો છે.

જે ૦ સ ૦ સા ૦ ઈ ૦ (ખ ૩ ૨, ઉપખ ૩ ૨, પૃ ૧૪૨-૧૫૬) માં યોગશાસ્ત્ર અને એની રચોપસૃષ્ટિ તેમ જ એની વ્યોગિરમા વગેરે અન્ય વિવિધાત્મક કૃતિઓ વિષે મેં કેટલી-બાબતો ગૂઝાડી છે એવું આથી તો ખપપૂરતી જ બિનાઓ હું આપું છું.

જૈનસાહિત્યમાં અહિંસા, અને નિત્યતા અને કર્મસિદ્ધાંતના નિપજાની જેમ 'યોગ' પણ વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે એ મોટા મેળવવાનું એ- અનુપમ સાધન છે. આવી ધર્મી આ વિષય દેશવેદસંહિના પૂર્વકાલીન તેમ જ હિતકાલીન શ્રમણોએ અને અમુક અગ્રે શ્રમણોપાનને એ પણ હાથ ધર્યો કે એને યથાચોગ ઉદ્યોગ તો નયન-અગ્રેયને લીધે હું જતો નહીં છું.

પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્રને 'અવાત્મોપનિષદ' તેમ જ 'અધ્યાત્મવિદ્યોપનિષદ' પણ કહે છે આ મહત્ત્વ અન્ય યોગોપાસનાના અભિલાષી પન્થાહત કુમારપાળની અભ્યર્થનાથી શાસ્ત્ર સદૃશરૂપી નાણી અને નાનુભવને આધારે સરકૃતમાં ન્યાયો છે એ ગૃથોને પણ યોગી નિસરણી (નિરેણી)એ આશ્રદ્ધ મનાશે તેમ જ મુશુદ્ધ જોનેને વગ્નમય જેવો કે એ નૃનાધિ પદોનાળા બાગ પ્રમશોમાં વિલકત દસરો કે પાચમે પ્રમશ સૌથી મોગો અને ઠઠો સૌથી નાનો છે એમાં અનુક્રમે ૨૭૩ અને ૮ પદો કે આશરે ૧૦૦૦ પદોમાં 'અનુક્રુપ' છદ્દમાં નિબદ્ધ આ ગ્રંથો મોગો ભાગ ગૃથોના-આરમ્ભના ધર્મને અંગેનો છે.

આ સમગ્ર ગ્રંથને બે ખડમાં વિભક્ત કરી સમય (૧) પ્રમશ ૧-૪ અને (૨) પ્ર ૫-૧૨ પ્રથમ ખડમાં ગૃથોને ઉપયોગી થાય એવા ધર્મનું સ્વરૂપ આરંભાયું છે, તો દ્વિતીય ખડમાં પ્રાણ્યાયામાદિનું નિપજા છે. પ્રથમ ખડમાં બે ઉપખંડો હોવાનું અનુર્થપ્રમશની રચોપસૃષ્ટિને પ્રારંભ નેતા જણાય છે એમાં જુદા પ્ર ૧ ૧-૩માં આત્માના જ્ઞાનાતિવશ્ય જોનોનો વિચાર ધર્મ અને ધર્મ વચ્ચે બેદ માની કરાયો છે, તો અનુર્થપ્રમશનું આરંભનું આ બેનો અભેદ માની-અનેની એમના માનીને કાચ છે. આમ તેણે એ દ્વિતીય ઉપખંડ નિશ્ચયના અર્થને આનંદમય અને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેમ છે.

મમગ્રંથના અન્ય રીતે પણ બે વિભાગ પડી શકે છે (૧) પ્રણેતાએ પોતાના શ્રુતનગે જોનોના તેમજ શુદ્ધિપદો જોનોના અને માલજોના પદવોર્ણનું નિપજા અને (૨) સ્વાનુભવસિદ્ધ બાગનોની પ્રપજા પ્રથમ વિભાગ પ્ર ૧-૧૧ ફરોનો કે તો દ્વિતીય વિભાગ ૧૨ મા પ્ર ૧૨-૩૫ છે.

જૈન સાહિત્ય ચણુ-રણુ ધર્મશાસ્ત્ર, દ્રવ્ય અને ગણિત એમ આગળ અનુચોગોનું નિરૂપણ પૂરું પાડે છે આ યોગશાસ્ત્ર અને એની રચોપસૃષ્ટિ મુખ્યત્વે પહેલા ૧૨ અનુચોગો સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

આ 'કુડા' અનુચોગોમાં આપણા દેશમાં જે ગેરિનિ નિયમવર્તી મારીને શ્રમણ ભગવાન મનાવી

૧-૨ આ જોનોના તેમજ અન્ય હૈમ-કૃતિઓનો પન્થ-હૈમસમીક્ષામાં અપાશે, પ્ર ૧૨ લખાયું ૫ ૨૪૮-૨૭૧ માં છે એમાં યોગપાતિમાં પડે માગે આત્માનંદ જૈન મનાનો ઉત્તરે છે તે જોનોના મર્મગાતક સના નેત્રિએ આ હૈમસમીક્ષા ઈ સ ૧૮૪ માં પ્ર ૧૨ માં માર્ગ છે. ૧૧૦ બાં ૧૦૫-૧૧૧ નવીન બાગનો પ્રમશમાં આવી છે એથી એનું મગોધન અને નવધર્મિત મગ રા. હરે તો તૈયાનું નાનું થયું.

૩ આનો પરિવશ થી જુગમશ્ચોગ સુખતાર નિર્મલજન તેમ જાન આપ્યો કે—

'જા શ્રી દેશવેદ કે યોગશાસ્ત્ર ૫૦ એક પ્રાચીન દિગ્ગજ ગીત આરંભ શ્રમણ (૧ ૮, અ, ૧૧) માં અપાશે જે એના આધારે મેં કાલીક વિગતો જે મ આ ઈ (ખ ૩ ૨, ઉપખ ૩ ૨, પૃ ૧૪૪) માં આપી છે.

ગામી સુધી જે ચોવીમ તીર્થ કરે થયા તેમાંના અતિમ અને એ દૃષ્ટિએ આમનોપનાની મનાવીગયામીને પ્રસ્તુત ચેગરાશાસ્ત્રના આદ્ય પદમાં નમસ્કાર કરતી વેળા દેખ્ય-સ્પષ્ટિએ એમને 'યોગિનાથ' કથા છે ગાયે માથે ચારે મુલાતિશયોવી એઓ વિભૂષિત ટોવાનું એમણે અને જોનાન કર્યું છે. ચોગીનું એક લક્ષણ તે એમનો અસાધ્યગણ મમભાવ છે, તે એમનામા અગિતાર્થ થાય છે. એ આમન એમના જીવનના નિમ્નસિખિત બે પ્રમગો દાગ દર્શાવય છે —

(૧) દૃષ્ટિવિષય અંકૌશિકને એમણે કરેલો પ્રતિબોધ

(૨) સંગમ દેવે કરેલા જનજનના પ્રતિક્ષણ અને અનુકૂળ ઉપમર્ગો ૫ ચે પણ એમને ચાનુ ગમેલું આદ્યગુણી ધ્યાન અને એ અધમ દેવની દુર્ગતિમા પોતે નિમિત્ત બન્યાનું એમને થયેલું દુષ્ક્રિયાએમની ડુણાદૃષ્ટિ

કથાઓ—ચેગરાશાસ્ત્રની રચોપત્ત યુતિમા મળમા બીજરૂપે નિર્દેશાએની કથાઓ પદ્યવિત કરાઈ છે કથાઓ આગ્ર પ્રણુ પ્રતાર માથે સળદ છે. એમા નાની મોગી એકદર ૩૭ કથાઓ છે. મોટી નાની કથા પગપીઠામગી નત્યને ત્યાગ કરનાર કૌશિની છે ન્યારે મોટામા મોગી મ્યા ભગત ચક્રવર્તી અગેની છે આ કથાઓ કેટલીક નાર આનુપગિઃ રૂપે ૭ એ મુખ્યતયા વિષયને બોધ કરાવે છે આ કથાઓ નાભદેન અને મદાવીગ ગામી એમ બે તીર્થ કરેા જલજલ, ગગર, ભગત, મનતુકાર અને સુબૂમ એ પાચ ચક્રવર્તીઓ, ગયણુ નામના એક પ્રતિનાસુદેન, મગમક નામના અધમ દેવ, આદિમિધ મરુદેના, મની સીતા અને નનમાયા એ નણુ અગિતો, મયનચાર્પ અને રથુપબદ એ બે મુનિરેા, ગૌહિણીય અને મડિક એ બે ચેરો, શ્રેષ્ઠી સુસ્થાન, વસુ જુપતિ, દિનક કાપસૌમિઃ તેમ જ અહિસાનુરાગી સુશમ એમ નિનિધ વ્યક્તિઓના જીવનરૂતાતો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમા પૂગ પાડે છે

વર્ણનો—કાવ્યકળાના રૂણ ગસિક વ્તોને નહિ પણ એના કેવિદોને પણ આસ્નાધ એના વર્ણનો પ્રસંગોપાત આરેખાયા છે જેમ કે દુટ દેવે નિકુવંલુ નિકરાણ વેતાલનુ રૂપ (૫ ૪), ૭ મનુઓ (૫ ૧૧), દેહ, (૫ ૧૪ અને ૨૦-૨૧), લક્ષમકપ (૨૨), અયોધ્યા (૨૩), સમયસરણુ (૨૬-૨૭) અને પેરાય (૩૬૯)

નગર નગરીઓના નર્ણનોના પ્રાગભ બિજ બિજ રીતે કરાયો છે અનેનર્થ પઢો—આ ચેગરાશાસ્ત્ર અનેકાર્થો પઢોધી નિભૂષિત છે દા ત આના આદ્ય પદના લાભવિવજ્ય ગણિએ ૫૦૦ અને નિજયસેનસુત્રિએ ૭૦૦ અર્થો કર્યા છે પ્રસ્તુત પુસ્તક પ્રમાણે દિતીય પ્રકાશના દસમા અને માનસાગરના મને બાગમા પદના ૧૦૬ અર્થો માનનામરે કર્યા છે અને તે જપાયા છે આ અર્થોની નોધ મે કૈ સ મા ઈ. (ખડ ૨, ઉપખડ ૧)ના ઉપોદ્ધાત ૫ ૬૩-૬૪મા લીધી છે આ ઉપરાત આ દિતીય પ્રકાશના ૮૫મા પદને લક્ષીને જયમુદરસુરિએ શતાર્થ ગ્યાનુ તેમ જ ડોઈડ પદને અગે અષ્ટાતકર્તુક શતાર્થ ગ્યામાના ઉપેખો મળે પણ તેની વામ્તનિકતા વિચારવી બાકી રહે છે

૧ એમને અગે 'મુનિરાજ શ્રીચૂલભદ્રના જીવનનો એક પ્રસંગ' નામનો મારો વેખ 'કૈ ધ પ્રમશ' (૧ ૫૫ અ ૪)મા કથાયો છે ન્યારે ભદ્રબાહુસ્વામીએ કરેલા 'મટપ્રાણુ' ધ્યાનનો વિચાર મે 'મહાપ્રાણુ' (સ મ પાન કિના મટપ્રાણુ) ધ્યાન' નામના વેખમા કર્યો છે આ લેખ કૈ ધ પ્ર (૫ ૭૭, અ ૮) મા પ્રસિધ્ધ થયો છે

શંકાઓ અને સમાધાનો—શ્રુતિ ૧૭ જેમ્યદ્વક્ષત્રિએ વિષયને નિશ્ચય, રાચ અને સચોટ બનાવવા માટે અને કેળવી શકે તે પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરી એનો ઉત્તર આપ્યો કે અન્ય જન્મદોષો નહીં તે શા ૧ મૂક કરી એનું અમાધાન નહીં છે આ તમામ શંકાઓ અને સમાધાનો એક જ સ્ત્રી એ પ્રમશિત કરાય તો એક મહત્ત્વનું —બંને નાનું પશુ પુસ્તક તૈયાર થાય તેમ છે એ શંકાઓ અને સમાધાનોનો સંક્ષિપ્ત નિર્દેશ અત્ર રચના—સંક્રાંતિને લીધે સ્ત્રી શંકાનો નથી એમને કમ્પેન્સેશન એને અંગેના પૃષ્ઠાકોનો ઉલ્લેખ કરે છું કે જેથી એ ઉપર્યુક્ત પુસ્તક રચનાને સહાયક થઈ પડે—

૫૨, ૫૩, ૭૫, ૮૧, ૮૨ ૮૯, ૯૨, ૧૦૩, ૨૦૭, ૨૧૦, ૨૧૧, ૨૧૩, ૨૧૭, ૨૧૮, ૨૨૬, ૨૨૯, ૨૩૭, ૨૩૮, ૨૪૭, ૨૪૮, ૨૫૩, ૨૬૮, ૨૭૦, ૨૭૨, ૨૭૪, ૨૭૬, ૨૭૮, ૨૭૯, ૨૮૬, ૩૦૧, ૩૦૫, ૩૦૬, ૩૧૦, ૩૧૬-૩૧૮, ૩૨૦, ૩૩૧, ૩૩૨, ૩૪૫, ૩૫૧, ૩૫૩, ૩૫૪, ૩૮૩, ૩૮૪, ૩૮૬, ૪૦૬, ૪૨૧, ૪૨૮, ૪૩૨, ૪૩૩, ૪૩૭, ૪૫૪, ૪૫૭ કોઈ કોઈ પૃષ્ઠામાં એક જગ્યા વધારે શા ૧-સમાધાનો છે

અર્થાન્તરો—પ્રગુપ્ત સ્વોપપત્તિમાં કેટલાં જન્મદોષો એક જગ્યા આધિક અર્થો મતાતગાદિરૂપે અપાયા છે નમૂના તરીકે એ જોઈ શકાય છે આ પૃષ્ઠા-પૂર્વ-નોંધ છું —

અન્ય ૨૫૪	તમ ૩૧૭	૨૦૪ ૩૦૮
અપદેશ ૨૭૧	ધર્મધ્યાન ૫૩૬	તિમિર ૩૧૨
અન્ય ૨૮૫	નિર્વેદ ૮૪	દગ્ધ ૨૮૪
આવ્યત ૧૩૩	પ્રતિક્રમણ ૩૩૮-૩૩૯	વાગ્દેવી ૧૭
ઉત્તિગ ૨૮૪	પ્રાચક્ષિત ૪૨૮	વિચિત્રિતા ૮૮
ઉપસર્ગ ૩૭૮	ભગ ૨૮૮	શુદ્ધધ્યાન ૫૫૨
મૈત્રુન્ય ૨૧૭	ભોગોપભોગ ૨૨૨	સવેગ ૮૪
મુક્ત ૨૮૫	મન ૩૦૬	સમિતિ ૫૭
ભક્ષ ૨૭૮	માર્ગ ૨૮૬	સન્માન ૩૦૪

આ ઉપગત ભોગસત્તી આગ-૪ ગત તીર્થકરોના નામોના સામાન્ય તેમ જ વિશેષ અર્થ અપાયા છે કેટલાં જન્મદોષો જે વિગેયના રહી કે તે પશુ શ્રુતિમાં દર્શાવી છે જ ત સ્વપચ્છ અને પ્રત્યેચ્છાના અતર (૩૧૩) વિદ્યા અને મન્યા ભેદ (૩૧૫), તિમિર અને દેશાન્તરિમિત્તમાં તથાવત (૨૧૮), શમ અને વિચિત્રિતામાં તથાવત (૮૮) તેમજ માન અને મ મા તથાવત (૭૪)

પાર્શ્વતરો—આ શ્રુતિમાં કોઈ કોઈ વાગ પાયાતરો અપાયા છે જેમકે ૫ ૨૫૦માં રહસ્યાધ્યાયના ૫ ૩૧૦ મા મહિયા અને ૫ ૩૩૫માં રહસ્યાધ્યાયના

મતભેદો—આને લગતા કેટલાં જન્મદોષો અત્ર નીચે મુજબ છે

૮૪, ૮૫, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૬૦, ૨૬૪, ૨૮૦, ૨૮૭, ૨૮૮, ૨૮૯, ૩૨૮, ૩૪૩, ૩૫૪, ૩૮૦ અને ૫૦૬

શંકા અને સમાધાન માટે જે લઘુ પુસ્તક રચાય તેના એક વિભાગરૂપે આ મતાંતરે રજૂ કરાય, તો તેની ઉપયોગિતામાં શુદ્ધિ થશે. વિશેષમાં આ મતાંતરેને વિરાદ બનાવવી નેમ જ સમન્વય સાધતી બીનાઓ ને ઉમેરાશે, તો ને વિશેષ આદરણીય થશે.

ન્યાયો—આ સંબંધમાં પૃ. ૨૬૫, ૩૪૬, ૩૫૫, ૩૭૮, ૪૧૪, ૪૨૧, ૪૨૯, ૪૩૫, ૪૫૫ ઇત્યાદિ જોવાં પડે.

સુભાષિતો—સ્વોપજ વૃત્તિમાં કેટલીક વાર સુભાષિતો નજરે પડે છે. દા. ત. જુઓ પૃ. ૯, ૪૨, ૫૯, ૧૦૧ અને ૧૭૮. વિશેષ માટે શ્રીગોપાલકૃષ્ણ પટેલે કરેલો અનુવાદ જોવો.

આસનો—પ્ર. ૪, શ્લો. ૧૨૪માં ૧૫ આસનોનાં નામો શ્લો. ૧૩૩ સુધીમાં અને એની સ્વોપજ વૃત્તિમાં દર્શાવાયાં છે. આગળ ઉપર એ પ્રત્યેકનું સ્વરૂપ જણાવાયું છે. સ્વોપજવૃત્તિમાં જે આસન માટે મહર્ષિ પતંજલિનાં મતાંતર અને જે માટે નામાંતરનો ઉલ્લેખ છે. શ્લો. ૧૩૩ ની સ્વોપજ વૃત્તિમાં યોગાંક અધિક આસનોનાં નામો છે. અમુક આસનોનો મહાવીર સ્વામીએ ઉપયોગ કર્યાની વાત પણ અત્ર જણાવાઈ છે. આસનોને અંગે મેં હૈમ કૃતિઓમાં આસનો નામના માગ લેખમાં કેટલીક વિગતો આપી છે. અને એ લેખ જૈ. ધ. પ્ર. વ. ૮૫, અ. ૩ માં છપાયો પણ છે એટલે અહીં તો અન્યત્ર-આગમે વગેરેમાં આસનોના જે કેટલાક ઉલ્લેખો મારા જોવા-જાણવામાં છે, તેની નોંધ લઉં છું. કાણુ (દા. પ. ઉ. ૧)માં ‘ઉકુડાસણિય’ શબ્દ વપરાયો છે. પ્રસ્તુત સૂત્ર પત્ર ૩૦૦માં ગોદાદિયાસણુ અને પલિય કાસણુનો ઉલ્લેખ છે. આની વૃત્તિમાં અભયદેવસૂરિએ કેટલાંક આસનોનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. ‘ઉકુડુડય’ શબ્દ વિષાડપણુત્તિ (સ. ૭, ઉ. ૬)માં, નાયાધમ્મકંઠા (સુય. ૧, અ. ૫)માં તેમ જ ઐહનિજજુલિના ભાસ (ગા. ૧૫૯)માં વપરાયો છે. ‘ભદ્રાસણુ’ શબ્દ નાયા. (સુય. ૧, અ. ૫)માં, પણ્ડાલાગરણુ (સુય-૧, દાર. ૪)માં, ઐવવાદ્ય વગેરેમાં નજરે પડે છે. એવી રીતે ‘દક્ષાસણિય’ શબ્દ કાપસુજ્ઞ નામના હ્રેય સુતમાં, વીરાસણુ નાયા. (પત્ર ૭૨)માં અને પલિયકાસણુ સુપાસનાહચરિય (પૃ. ૬૬૫)માં દષ્ટિગોચર થાય છે. વિશેષમાં સ્વાગરચદ્ર કૃત મત્રાધિશબ્દકદ્ધ (પટલ ૫, શ્લો. ૧૦)માં કડ, સ્વસ્તિક, પંકજ, કુકુટ, વજ્ર અને ભદ્ર એ છ આસનોનો ઉલ્લેખ છે.

હકયોગ-પ્રદીપિકા અને શ્વેદસંહિતામાં પણ આસનો વિષે નિરૂપણ છે. સંતુલન-પાપનીય તત્ત્વગત પાંચ લક્ષિતવિસ્તરશમાંથી લીધો લાગે છે. કેમ કે એની પૂર્વેના કોઈ ઉપલક્ષ્ય ગ્રન્થમાં તો એ નથી. પંચાસગ (પચા. ૨, ગા. ૮-૧૦)નો તેમ જ યોગખિન્દુ (ગા. ૧૧૦)નો વૃત્તિમાં (પૃ. ૩૨૧)માં અને લક્ષિતવિસ્તરશ-ગત ‘શકરતવ’ના વિવરણુનો આ પૂર્વે ઉપયોગ કરાયો છે, છતાં હરિભદ્રસૂરિનો ઉલ્લેખ નથી. સંપ્રદાયગમ્ય જે કયાંયો વૃત્તિકારે આપી છે, તે જોઈ કોઈ કોઈ આગમમાં નજરે પડે છે.

યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૪)ના શ્લો. ૯૩, ૯૪, ૯૫, ૯૭, ૯૮, ૯૯ અને ૧૧૨ એ સિદ્ધસેન દિવાકરે રચેલી મનાતી મહાવીરદ્વાનિસિકા નામની ૨૧મી દ્વાનિસિકાના શ્લોક ૧૯ થી ૨૪ સાથે સામ્ય ધરાવે છે.

ને પ્રવૃત્ત દ્વારિણિ । સિદ્ધસેન નિાકરની જ એવી ટોચ તો એને આધારે યોગશાસ્ત્રમા ઉપયુક્ત સ્તોકો રચાયાનું મનાય સૌધર્મ દેવનોમ્ના ઇન્દ્ર નામે શકે મહાવીર સ્વામીની પૃ ૩ મા રેની એ સ્તુતિ નમુત્યુથ્વનું સ્મરણ કરાવે છે ભરત ચક્રવર્તીએ કૌશલિન સપભદેનની બે નાગ કરેલી સ્તુતિને પૃ ૨૮ અને ૩૮મા સ્થાન અપાયુ છે આ સ્તુતિઓ તો ગમે તે તીર્થ યત્રને અગે મળી શકે તેવી છે

મહાવીર સ્વામીના હંમસથપણાનું પૃ ૫ માનું આલેખન પન્નસેસ્યામ્પનુ અને માર્ગાનુમારીના ૩૫ શ્લોકે ધર્મખિન્દુના પ્રારભિક ભાગનું સ્મરણ કરાવે છે પૃ ૭૦ તથા ૨૮૬ ગત 'પુલ્હિના આકં શુભો વિસેસાવસ્સથ ભામ્તી ગા ૫૬૧ મીમા દર્શાવાયા છે એ અમાવસ્સથની નિન્નજીતિની ૨૧ મી ગાથા જણાય કે 'અગ્નિને અગ્નિ જ એાલવે' એ પૃ ૧૮૮ માનું યથા ઉત્તરમવીન રૂપાન્સાર (અ ૨૨, સ્તો ૭)મા પણ જોવાય છે, તો આનો સૌથી પ્રથમ ઉત્તરેષ કયા છે, તેની તપાસ થવી ધરે " જ્ઞાતા મ જ્ઞાનિજ્ઞ ચ " મોક્ષના અક્ષરોના ઉચ્ચા થુ માટે રચનુદાત એવનિત અને યદાત ગ્વરે (accent) નેા નિર્દેશ નાથો છે, પરંતુ આનન્નન પ્રચલિત અટો ઝાય, મયસદાસ માટે નથી આ 'જ્ઞાતા વગેરેને લક્ષીને મે જેષ લખ્યો છે અને એ જૈન સત્યપ્રમથ (૫ ૧૦, અ ૭) મા છપાયો છે

યાના, યાપનીય, અ યાબાધ અને પ્રાસુન્નિહાર જેમી ધણુખગ સન્દે નાયાધર્મકહામા વપરાયા ?

ઈંડા, પિંગના અને સુખ્યા એ નણુ નાડીઓ જેમી નાડીમા પનન કયા સુધી વહે છે, તે ઉપની એનું શુભાશુભ ફલ તેમ જ મનુની આગાહી વિષે પાચમા પ્રાચમા મારિતી અપાઈ છે અહીં ને મહાજાનનો નિવૃત્ત અધિમર છે, તેની વિષ્ણો મેટ્ દાગ અપાય તો તે વિશેષ ઉપયોગી નીવડે આમા પ્રમથમા, ૭૫ મા પદમા સિધ્ધચક્રનો ઉત્તરેષ છે આ 'સિધ્ધચક્ર' યન પાદનિવૃત્ત નિવર્ણકલિકા (૫ન ૩) મા ને 'નિત્યપૂર્ણ' યનનું સ્મરણ કરાવે છે

પ્ર ૧૧, સ્તોમ ૨૪-૪૭ મા તીર્થ કરના અતિથયોને નિર્દેશ છે એ અભિધાનચિન્તામણિ (જા ૧, સ્તો ૫૭-૬૪)મા પણ શ્રીકૃષ્ણદસરિએ દર્શાવા છે આ વિષય ને વિરિધ કૃતિઓમા આનેખાયો છે, તે બાનત મે 'તીર્થ કરની વિશ્રુતિ-અતિથયો અને પ્રાતિહાર્યો નામના મારા લેખમા બીજી પથુ કેટલી વિગતો સંહિત રજૂ કરી છે, આ લેખ જો ધ પ્ર પુ ૭૬, અ ૧-૭, ૧૨ અને પુ ૭૭ (અ ૧, ૨ અને ૬-૭) મા છપાયો છે આ મુખ્યમા મારી એ મરિના નામે તીર્થ કરની વિશ્રુતિ 'દિગ્બજ જૈન' ૧૫ ૫૨, અ ૪મા છપાએન છે

પ્રમથ ૧૨ ના સ્તો ૧૨ મા સિધ્ધરમ્નો ઉલ્લેખ છે, એને અગે મે 'સિ ધન્મ અને ગ્સદૂપ' નામનો મારો ને લેખ 'જૈન સત્યપ્રમથ' (૫ ૧૪, અ. ૭)મા છપાયો છે, તેમા કેટલીક બીના દર્શાવી છે

પ્રસ્તુત વૃત્તિ અને રીતે મદરતની છે એમા પ્રસંગોપાત કેટલીક બાબતો ને અપાઈ છે, તે નોધપાત છે નેમકે—

૧ આ વાત જ્ઞાતિમા મેનપાઈ છે ૨ નીચા ગ્વગ્વાય ૩ દ્વાર અને ગ્વગ્વાય બનેલા લક્ષણાણુ ૪ ઉચ્ચ ૨૫ગ્વાય (accute accent) "તાત્વારિયુ સમાગેયુ સ્થાનેપૂર્વ મારે નિષ્પનોડગુત્ત" H. K. "સમાદાર" સ્થિત — Pan 1

પૃષ્ઠાંક

આગત

૩૧ બ્રહ્માડની કથનાનો આસ્કાશ	૧૨૧ દેહકાને જ્ઞાતિસ્મરણુ શાન
૩૭ ' મોમ ' વશની ઉત્પત્તિ	૧૯૪ મત્રી માટે પરીક્ષા
૩૯ ' સ્પર્શ ' વશની ઉત્પત્તિ	+૩૧૫ નિષ્ક્રિયા ૧૧ પ્રકારો, પ્રત્યેક પ્રમાણ
+૪૬-૪૭ છોસોના ભેદ-અભેદો	નિષ્ક્રિય તરીકે એકેએક વ્યક્તિનું નામ
૪૭-૪૮ ઔર ગુણુચાન્કો	૩૫૨ ઉઠડીના ફધનુ મ્દી થવું નથી.
૪૮-૪૯ અજ્ઞવાદિ તત્ત્વો	૪૧૬ મૃત્યુ અમરે કીડીઓને પાંખ આવે
૪૯ બધના પાંચ કાળો	" કીડીઓને પાંખ મૃત્યુઅમર ગણાવનાર છે
૯૧, ૧૩૮ ચાર્નોઃ	૯૧ મસાગ્મોચક
૧૩૮ કૌલિક-પાથગનિક	૯૭ ગુહનો ધર્મ
" અપૃચ્ચ-અત્યજ	૧૨૮ હજોની જાતિઓ
૩૩૮ કૃતગ અને મિહના વર્તનમા ફેર	૧૩૦ ઉત્કૃષ્ટતાના ઉદાહરણો
૩૬૦ મેધજળ વડે આગિ વીમળીનુ	૧૪૦ મોગના માત પ્રકારો
નિરોપ ઉદીપન	૧૪૪ શેરડી કેમ મોકલાય ?
૩૮૮ ' જનગુણિ ' વિદ્યા	૩૦૮ વસ્તુજાતના આઠ દેવો
૧૨૯ અજૈન દેવોના આપુધો	૧૫૩ વિદ્યુદ્દક્ષિણ કળુ
૮૦ રુદ્રાદિ દેવોની પત્નીઓના નામ	૫૦૮ નીરોગી પુરુષના પ્રાણનાયુના ગમન અને આગમનની
૩૬૬-૩૬૭ બ્રહ્માદિની નિહળના	એક અદોગત પૂરતી સખ્યા

નવીનતા—પ્રતિક્રમણની એક સમયે પ્રચલિત વિધિને અગે જે ૩૩ પલો સ્વોપસૃષ્ટિમા અપાયા છે તે આ વૃત્તિની નવીનતા—એક પ્રકારની નિશિષ્ટતા પૂરી પાડે છે

ચિત્તની વિક્ષિપ્ત, યાનાયાત, સ્થિત અને સુલીન એ ચાર ભેદોનું વર્ણન જે ગ્વાનુભવને આધારે કરાયું છે, તે આ યોગશાસ્ત્ર પૂર્વેની મધ્ય જૈનકૃતિમા આગ જોવામા આવ્યું નથી. તો એ ન જોયો તો આ યોગશાસ્ત્રની અસૂર્વતાનું અને કીડીઓના દ્રાવ્યશક્તિ કુશળતાનું જોતન કરે છે પિગ્ગધાદિ જ્ઞાનો નો જ્ઞાનાણુવમા જોવાય છે એ એમના પુરોગામીની કૃતિ હોવા નિષે એકાક્યતા નથી

પ્રકાશને—યોગશાસ્ત્રના પહેલા ચાર તોમ જ એના બારે પ્રકારો અન્યાન્ય અથેથી, સ્વોપસૃષ્ટિ સપૂર્ણ અને અપૂર્ણ એમ ઉભય રીતે જણાવેન છે. જૈનધર્મ પ્રસાગક સભ્યા તરફથી સપૂર્ણ અને એશિયાટિક મોસાયરી યોગ મેગલ તરફથી ૧૯૦૭થી ૧૯૨૧ ના ગાળામા ટ્રેડે કટ્રે પ્રસિદ્ધ થયા બાદ અપૂર્ણ ગણે છે.

અંતર સ્થોકો—યો શાની સ્વોપસૃષ્ટિમા પ્રસંગોપાત આતમગ્ધો છે એ પૈકી જે ઉપયોગી ગણાય, તે સહિત સપૂર્ણ ગણકૃતિ આ શ્રીદાનસુત્રિ ઓ. આ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૯મા પ્રકાશિત કરાઈ છે

+ ઓ નિશાનીવાળી બાળનો દ્રવ્યાનુચોગને લગતી છ

૧ આ પૈકી ' અગ્ર' ધ્યાનના નિરૂપણમા ભાવવિભજ્યે વ્યાખ્યાનિ સ્તોત્રનો સ્લોક ૧૭મો અનતરણુરૂપે આપ્યો છે

અનુવાદો—યોગશાસ્ત્રના પ્રકાશ ૧-૪ ના ગુજગતીમાં વિવિધ અને જર્મનમાં એક એમ અનુવાદો ઉપગ્રંથ બારે પ્રકાશના ગુજગતી તેમ જ હિન્દીમાં અનુવાદ થયા છે. વળી સ્વોપદ્ય-વૃત્તિનો એક અપૂર્ણ અનુવાદ તો આ પૂર્વે થયેલો જ છે. એટલે પ્રગૃત અનુવાદ મૂર્ધ્ન્ય અક્ષરગણ: કર્યાનું જે અનુવાદકૃત્રીએ કૃત્યું છે, તે તેમ હોવાથી આનંદજનક ગણાય. આ વિવિધ પ્રકાશનો પૈકી ઘણાં ખગની નોંધ મે જે. સ. આ. ઈ. (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૧, પૃ. ૧૪૨-૧૪૪)માં લીધી છે. ‘યોગશાસ્ત્ર એક પરિશીલન’ નામનું પુસ્તક ઉપાધ્યાય અમરમુનિએ ગ્રન્થુ છે અને એ ‘મન્મતિ જ્ઞાનપીઠ’, આગ્રાથી ઈ. સ. ૧૯૬૩ માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એમાં ‘યોગ’ અંગે નિરૂપણ છે. એમાં યોગશાસ્ત્રની પ્રકાશ દીપ્ત સંક્ષિપ્ત માહિતી અપાઈ છે.

સ્વોપદ્ય જ્ઞાતિનો અનુવાદ આ જ્ઞાતિ માથે મેળવવાનું તેમજ અન્ય અનુવાદો માથે આની તુલના કરવાનું કાર્ય મને મોખાપુરું નથી, એટલે આ વાત હું જતી કરું તે પૂર્વે નોંધીશ કે ચૈત્યનો અર્થ એક હિન્દી અનુવાદમાં જ્ઞાતિધરના મતથી ભિન્ન કરાયો છે.

ભોજ્યાભોજ્યાદિ પદાર્થો—આના નામો પૃ. ૧૮૯, ૧૯૦, ૨૦૯, ૨૧૫, ૨૨૨, ૨૨૬ અને ૨૫૬માં દર્શાવાયા છે. એ પૈકી ષ્ટલાકોનો ઉપેક્ષા વૃત્તિમાં નથી, પરંતુ અનુવાદકૃત્રીએ ઉમેર્યા છે. પુરોપાનાં નામો માટે પણ આમ અન્યુ છે. આ જાતના ઉમેગ માટે કૌમનો ઉપયોગ કરાયો ભૈત તો ફીક થાત. એમણે વિસ્તૃત વિવચસંસ્કૃતિ-મનુક્રમશ્ચિઃ લખી છે. તે આ પુસ્તકના માર્ગ-દર્શનની ગરજ સાગશે.

ભાષાની શુદ્ધિ અને ઝમક, વાક્યોની ગચના, આનંદયક અવતરણોનાં મૂળનો નિર્દેશ, વિવચનો મત્યગ અને મુગમ ભોધ કરાવનારી કડિકાઓ સ્વોપદ્ય વૃત્તિમત મનનીયતાઓ, વિસ્તૃત અને અભ્યાસપૂર્ણ ઉપોદ્ધાત, મતુલનરૂપે ટિપ્પણો, પૂર્વાપગના ઉલ્લેખો (Cross references) ઉપગ્રંથાન અપાણુ હોત તો આ અનુવાદની પાછળ શ્રીહિમમાગસુરિન્દ્રએ જે પરિશ્રમ સેવ્યો, તે વધારે સાર્થક બનત. અને પ્રગૃત પ્રકાશનની ઉપયોગિતામાં નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ થાત. મને તેમ પણ સવૃત્તિક મૂળનો સપૂર્ણ અનુવાદ એક પણ થયો જણાતો નથી, ત્યારે તો અનુવાદકૃત્રી અને પ્રકાશક મર્યા પણુ ધન્યવાદપાત્ર ગણાય. કેમકે પ્રગૃત અનુવાદ બે રીતે ઉપયોગી છે. (૧) જેઓ મરૂત જાપાનું ચધાયોગ્ય જ્ઞાન ધગવતા નથી તેમને આ અનુવાદ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડશે. અને (૨) જેઓ મરૂત સારી રીતે જાણે છે પરંતુ કોઈ કાચુમગ આ જ્ઞાતિના લાભથી વચિન ગયા છે, તેમને એ જ્ઞાતિ વાચના વિચારગાની ગ્રેણા મળશે. મને તો આ અનુવાદ મારગ ભોધને મનેજ કરામાં મહાયક થયો છે. એટલે એ બાનત હું અનુવાદકૃત્રીનો આભાર માનું છું. અતમાં અનુવાદકૃત્રીએ પોતાના માસાગિક પદ, અભ્યાસ અને સાહિત્યવિવચક પ્રદર્શિઓનો નિર્દેશ કર્યો છે, એટલે મારે લખવાનું ગ્રેતુ નથી. એ સંચરનો અને એઓ આપણને એમની શ્રુતબાકિતો ઉત્તરોત્તર વિશેષ લાભ આપતા મે-એ અભિલાષા દર્શાવેનો આ ઉપક્રમશ્ચિઃ પૂર્ણ કરું છું.

કાયસ્થ મોડલા,
ગોપીપત્ર, સુરત ૨
તા. ૨૬-૧-૧૯

હીરાજાલ ૨. કાપડિયા

પૂ ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગત આગમોદ્ધારક
આચાર્યશ્રીઆનન્દસાગર સૂરીશ્વરજી,મ.

જન્મ	દીસા	પન્થાસ પદ	આચાર્ય પદ
૧૯૩૧	૧૯૪૭	૧૯૬૦	૧૯૭૪
અષાઢ વદ ૦))	મહા સુદ ૫	જેઠ સુદ ૧૦	વૈશાખ સુદ ૧૦
કર્કાવળ	લોબડી	અમદાવાદ	સુરત
સ્વર્ગવાત ૨૦૦૬ વૈશાખ વદ ૫ સુરત.			

યોગ-પરિચય

માનવભવની પૂર્ણતા યોગાભ્યાસ વિના નથી, સંયમશક્તિ મનુષ્યને દેવીમનુષ્ય બનાવે છે. સંયમશક્તિનું પૂર્ણ પ્રાપ્ત્ય અને શ્રેષ્ઠ ઉપયોગ એ જ યોગના અભ્યાસનો ઉદ્દેશ છે. મહાત્મા પુરુષોએ કહ્યું છે કે-યોગ જ શ્રેષ્ઠ કલ્પવૃક્ષ છે અને સર્વ ધર્મોમાં પ્રધાન છે. તેમ જ યોગ એ અણિમાદિ સર્વ લઘિષ્ઠ્યોનું ધર છે. યોગવિદ્યા એ શક્તિ-સામર્થ્યના અપૂર્વ ભંડારની સુપ્ત સ્થિતિ છે. આત્માનું અનંત ઐશ્વર્ય યોગ દ્વારા પ્રગટ કરી શકાય છે, યોગ એ સિદ્ધિને પ્રગટ કરવાનું દ્વાર છે. પૂ. શ્રીદેવમયંદ્રાચાર્ય-રચિત યોગશાસ્ત્ર આત્મ-સાક્ષાત્કારના વિજ્ઞાનનો મહાગ્રન્થ છે.

આર્ય અનુયોગ-યોગશાસ્ત્ર એ લોકોત્તર વિજ્ઞાન છે. આમાં આત્મતત્ત્વ વિષયક દ્વ્યાનુયોગ (Pure Science)નો વિસ્તાર છે. અણુ અને વિશ્વ (Atom and Cosmos)ના રહસ્યોને ઝાંખા પાડે એવી સૂક્ષ્મ વિચારણાઓની તેમાં છણાવટ છે. અહિં જીવનની કાચી ધાતુ સિદ્ધિવના સુવર્ણને કઈ રીતે પ્રગટાવી શકાય તે માટેનો ગણિતાનુયોગ (Higher Mathematics) પ્રકાશિત કરાય છે. યોગશાસ્ત્રમાં અહિંસા અને સ્વાદાહના સમન્વયનું ગણિત પરિપૂર્ણપણે ભરેલું છે, જે શોધરો તેને આ ચાવીઓ (Formulas) અવશ્ય જરૂરી, વળી આ શાસ્ત્રમાં ચરણ-કરણાનુયોગ (Technology)નું સંપૂર્ણ સ્પષ્ટીકરણ છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવાની પદ્ધતિ (Process) સ્પષ્ટ કરી છે. આમાં કથાનુયોગ (History) સજીવ્ય બને છે. આ પરમ વિજ્ઞાનને અનુસરી મહાપુરુષો ‘મહાત્મા’ બન્યા છે, આજે બની શકે છે અને ભાવિમાં બનશે.

પ્રયોગસિદ્ધ વિજ્ઞાન—યોગ એ જે અક્ષરોના મત્રમય શબ્દ છે, આ શબ્દને શ્રદ્ધા, સવેગ આદિ શુભ ભાવો અને ઉત્સાહપૂર્વક અવલોકન કરનારા પાપનો હાથ કરે છે—એમ યોગસિદ્ધ મહર્ષિઓ કહે છે. યોગવદે પાપકર્મો બળીને ભસ્મ થાય છે, વળી તેનાથી પ્રુણ પ્રગટે છે. યોગવદે શોધપ્રાપ્તિનાં સર્વ સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે. યોગવદે આત્માના શુભો ઉત્તરોત્તર પ્રકાશિત થાય છે. જેઓ પૂર્ણ માનવતા પ્રાપ્ત કરી સ્વરૂપજ્ઞાન પ્રગટાવવા ઈચ્છના હોય, તેમને યોગ-સાધના અવશ્ય આવશ્યક છે. યોગવિષયકજ્ઞાન એ પ્રયોગસિદ્ધ વિજ્ઞાન છે. તેમાં જે હકીકતોનું વિવરણ છે, તે સર્વ અનુભવગમ્ય છે. જે જે મહાપુરુષોને ધ્યાનનો અનુભવ એવા એવા પ્રકારનો થયો, તેવા તેવા પ્રકારે તેમણે તેનું વર્ણન કરેલું છે. જે કોઈ સાધક-આરાધક આત્મા આજે પણ કહેલા પ્રકારે અભ્યાસ કરી શકે તો તેને તે પ્રકારનો અનુભવ અવશ્ય પ્રગટે.

યોગવિષયક પુસ્તકો વાંચી જવા માત્રની યોગની સમજણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. યોગશાસ્ત્ર એવા યોગના ગ્રન્થો યોગસાધનાની જવાબદારીનું ભાન કરાવે છે. પુસ્તકો યોગમાર્ગનો નકશો (Road Map) નથી, પણ માર્ગના નામનું માત્ર પાટીયુ (Sign board) છે. યોગવિજ્ઞાનના અવલોકન-વાંચન માત્રથી તેની સાધન-વિધિનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી.

સદ્ગુરુની આચરણકતા—યોગસાધના અત્યંત કઠિન છે. યોગના આરંભ માટે સાધકે પ્રથમ પોતાની યોગ્યતા કેળવવી પડશે. સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ અગત્યના છે. ત્યારપછી આત્મશુદ્ધિની તાલાવેલી, કર્મથી મુક્ત થવાની ઝખના, સિદ્ધિપ્રાપ્તિની પ્રયત્ન બાજના જોઈશે. આ બંને સાથે આત્મ-સમર્પણ અનિવાર્ય છે. જીવનવ્યવહારમાં સુયોગ્યપણે યોગવિજ્ઞાનનો પ્રયોગ કરવા માટે સાધન-વિધિની સમજણ તેમની પાસેથી મેળવવી જોઈએ કે જેમણે આ તત્ત્વને યથાર્થ જાણી આચરણમાં મૂકીને પોતાનાં જીવનમાં સફળતા પ્રત્યક્ષ કરી હોય; એવા અનુભવી ગીતાઈ ગુરુઓ પાસેથી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આવા અનુભવીઓ યથાર્થ પૂર્ણભાવથી નિઃસંશયે સહજપણે મગજની અને શીખવી શકે છે. યોગસાધના માટે જેના અતગતમાર્ગથી અચાજ ઉત્તેજ ન

લોય એવો ટાઈ મનુષ્ય આ માર્ગ ઉપર ન આવે. આ માર્ગ ઉપર અત સુધી સાલનાની જેની તૈયારી ન હોય તે કૃપા કરીને યોગભાષના શરુ ન કરે.

યોગનિપયક કઈપણ સાધન સદ્યુતુના માર્ગદર્શન પૂર્વક કરવું. યોગનો પથ એવો કપરો છે કે બાળકાગ સાગ ભોમિયા નગર આ માર્ગમા પ્રવેશ કર્યો અહિતકારી નીરડે છે યોગમાર્ગમા પ્રવેગની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે યોગશાસ્ત્રના પ્રાગભના પ્રકારોમા વિશેષ નિસ્તાર કરેલો છે. યોગશાસ્ત્રની બાપામા ઘણું બડાણ (Depth) છે. યોગની પગિબાપા રહસ્યમયી છે. શબ્દો પાળળના ભાનમાત્ર અનુભવગમ્ય હોઈ તેનું રહસ્યોદ્ઘાટન સદ્યુતુ વડે જ થઈ શકે છે ટાઈપણ કળાનું પુગતર નામી જનાધી તે કળા આવડતી નથી. જીવનમા મર્ડ કળાઓમા પ્રેક્ષ કળા લોય તો યોગકળા છે, અને તે સુનિહિત સદ્યુતુના શુરુકલવામમા રહીને જ શીખી શકશે.

યોગ એટલે શું ?—યોગ શબ્દ 'યુજ્' ધાતુથી તૈયાગ થયો છે. યુજ્ એટલે યોગનુ—જોડવું. મોક્ષ સાથે યોગ—જોડાણ કરવું તે યોગ. બીજે અર્થ યુજ્ એટલે મમાધિ, મમતામા સ્થિર થવું તે, સમ્યક સ્થાપન તે મમાધિ. યુજ્ એટલે સવચન—મનનું મયમન યુજ્ એટલે સયોગ, મનનો આતમા સાથે સયોગ તે મમાધિ

યેટિન બાપામા યોગ માટે Jungere, Jugum, Jungo, Join અને જર્મન બાપામા goch-yohc, અને ફ્રેચ બાપામા goug શબ્દો વપરાયા છે.

મોક્ષનો માર્ગ—અનાદિ મસાગમા એક આગધનાનો—મસાગ દૂર કળનાગ માર્ગ છે, જ્યારે તેથી નિપરીત બીજે વિગધનાનો મસાર વધાગનારો માર્ગ છે એક ઉપર લઈ જનારો, બીજે નીચે લઈ જનારો છે. એક માર્ગ પગિધિ—જમણુ કક્ષાથી કેન્દ્ર તરફ ઝલજીગતિમા લઈ જનાર, બીજે વિગધનાનો માર્ગ પગિધિ પર સર્વ—૧૮ બાવદિશામા જમણુ કળવનાગ છે. એક માર્ગ મર્ડવબાનની નુકાણો છે, બીજે ગાદ અધમગની અસાસ્તવિક જમણુનો છે. એક માર્ગ મૂળ મનારને પ્રગટ કરાવનાર છે, બીજે અધમગના જોડાણને પમાડનાર છે એક માર્ગ અહિમા, અબય, અમૃત અને આત્મ—જગૃતિનો છે બીજે હિમા, બય, વિષ જીવ ગાદમૂઝોનો માર્ગ છે.

યોગમાત્રનું અધ્યયન હિમાનો ત્યાગ કરાવી દરેક જીવેને અબય અધારનાગ છે. યોગશાસ્ત્રની અગત નબી નાણી મોદવિયને દર કળનારી છે અધ્યમળ દખાગ ભોગોપભોગના માધેનોમા નિગટ બની ચિગ્ધયાથી બારપ્રમશક માધેનોનો મમદ કળનાગ વિવેચી આત્મા મૃત્યુ પર વિજય મેળવી શાસ્ત્રી અમગતા પ્રાપ્ત કળનાગ થાય છે. યોગશાસ્ત્ર અનાદિની ગાદ મૂઝોનો ત્યાગ કરાવી આત્માનું અમતવ—મૃય વાસ્તવિક જગૃતિનાગ જીવન કઈ રીતે મપાદન કરવું એ દર્શાવનાગ મદાન આધ્યાત્મિક ગ્રન્થ છે.

અમીમ—અનંતનું રહસ્યોદ્ઘાટન—આનવબવ માર્ગે કળના શાસ્ત્રમા કોલા યોગમાર્ગે પ્રયાણ કરનાર જેમ જેમ આગળ વધશે, તેમ તેમ પદાર્થોનું આતર—રહસ્ય તેની મનુષ્ય—નજીક આવશે અને મદગ—નિર્મળ પ્રલુત પ્રાપ્ત કરશે. નિર્મળ વિશ્વધાગ—શુભભાવના યોગે આ મદામતીથી પગપ્રકૃતિના પ્રાગજુમા પદોમીને મમગ દવ્યના મર્ડભાવ (Totality) નો દ્રષ્ટ અને જાના બનશે. પગમપિમાણુનાળા આ

૧. ૧૮ બાવદિશા—મમુન—મ, કર્મબુમિ, અકર્મબુમિ, અતગદીપમાં જન્મેલા મનુષ્યો, બે-નજી—આગ—પાગ—ઈન્દ્રિયવાળા નિર્મલો, પૃથ્વી, અપ્, ને—ભ, વાયુ એમ આગ લય, અમ મૂલ નકધ અને પર્વ બીજા; દેવ તથા નાગક મળી ૧૮.

અંતિમ-નિર્ણય (Ultimate Dimension)માં દેશ-કાલનું ધર્મ બંધન નથી, એની કોઈ સીમા નથી, જ્યાં પોતાને અટકાવે તેવો કોઈ અર્થોત્તર આગળનો અવગત ન હોય પ્રકાશની-જ્ઞાનની રખાને રૂધિરો જ્યાં કાલપ્રવાહ અટકે તેવો કોઈ અર્થોત્તર અને અનતનું ગદ્ય હોય છે યોગશાસ્ત્રમાં આ પ્રકાશપંથની રૂપરેખા છે.

યોગમાર્ગનો આધાર—આ શાસ્ત્રમાં રહસ્યના માર્ગનુમારીપણના ગુણો એ માનવતાની ક્રમોની અને આધ્યાત્મિક વિકાસનો પાથો છે આ પાનીશ ગુણોમાં વિશ્વના મર્મ નીતિશાસ્ત્રોનું મત્તન મમાએલું છે માનવતાની યોગતા (Human Fundamentals) પ્રાપ્ત કરવા પૂર્વક જે શ્રાવ્યપણું પ્રગટ થઈ શકે છે અને યોગનો પ્રવેશ સુનમ મનાવી શકાય છે યોગમાર્ગમાં ગમ તેના આત્માએ અનુચિત, શોમનિરુદ્ધ, અથોગ્ય, અપમરી પ્રવૃત્તિઓને તિલાન્નમિ આપી ભોઈએ પોતાના જીવનનવરંગમાં ઉદગતા, મૌન્યતા, શિષ્ટતા, બદના, દુષ્કર્મની નિવૃત્તિ, સૌહાર્દ આદિ ગુણો ઉજવવા ભોઈએ તેમજ વિચાર, અનર્થક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ, પરાધર્મી પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ, મર્મ જીવનનું પાન્માર્થિક દિવસિતર, પ્રમાણ-પરિવર્તન કરવું ભોઈએ મોહાધર્મ આત્મજનિ નામ આજે હાલમાં ગમીને યોગમાર્ગનું અવગતન લઈ શકવું નથી

આવશ્યક ક્રિયા-પુસ્તક નામ માનવી જે આગળના પાન-માર્ગમાં આગળ રધવાની કોઈ જમણા ન ગમશે મદ્યુર કે અનુભવી વ્યાખ્યાન પામેથી માર્ગ-જ્ઞાન સ્પષ્ટ થી વેતુ પન્મ આત્મ નિરુદ્ધિના હેતુને લક્ષ્યમાં ગમીને અંધારસાથે અધિક નિર્મલ મને, તે માટે વિશેષજી શ્રીમ્નેશ્વર ભગવતની આજી દરપણે અનુમતી સદ્યુરુએ દર્શાવેલી વિધિ અનુસાર જે આધિક યાગ-આધના, ધ્યાન, અંધવનાદિ કરવા

યોગશાસ્ત્રમાં ચૈત્યરહન, ગુરુરહન, આસ્થક સૂત્રોના અર્થો વિશેષ વિસ્તારથી સમગ્રન્યા છે આપણે જ્યારે આ સૂત્રોના શબ્દો ઉચ્ચારીએ છીએ, ત્યારે જાણે સર્ગોધિ-સુખ અનભવના દોષોએ તેના જ્ઞાનથી શબ્દોચ્ચારણ કરવું ભોઈએ શબ્દો જીવ ઉપર ખૂબા, તેમ અનુપયોગે નદિ પથુ આપણે એકામતા સાથે શબ્દોના અર્થોમાં પ્રવેશોલા છીએ તે રીતે હેલા દો દોષ ગહિત સૂત્રો ઉચ્ચારવા ભોઈએ આવશ્યક ક્રિયા-મમથે આરાધનાની આપોમારી પાપ-પશ્ચાત્તાપના કારણે અશુભનાદ વહેને હોય પાપાલોચિત હલકો થએશે આત્મા હર્ષથી પુષ્કિત-સૌમાચિત બની જાય છે અમખર ચદ્રોના તેજથી અધિક શાન્તિદાયક અને અસખ્ય સૂર્યોના તેજથી અધિક પ્રમશમાન, ઉજ્જવલ, અનત સિદ્ધીની અનોખી જ્ઞાન-જ્યોતિ તેમાં મન તન્મય બન્યું હોય, જાણે મમખરજીમાં બાગ પર્વદ સન્ન્યુષ શ્રીતીર્થે પર પગઆત્મા બિગજમાન છે, અતિસુદર કમનીય દેહનાળો, કડુશ્ચામસુદ, પ્રસન્ન સુદનાળો, જેના સર્વાંગમાથી અત્યત શુભ જિગ્ધ પ્રકાશ પ્રગળી રહેતો છે, ભગવત એટલા જ્ઞાનનદ્યમ અને ગુણોત્તમનાળો છે કે ચૈદ ગજોત્તમા કોઈની સાથે તેમની જીવના કરવી શક્ય થી આરા અનેક ઉત્તમજ્ઞાન પ્રગળવા માટે યોગશાસ્ત્રની નીમનો નિત્ય સદાય અને છે

પરમાનદ સપ્તસિદ્ધિનું બીજ-જીવન વિસ્તારના માર્ગનું એક માન અનિર્વાર્ધ સાધન ધર્મધ્યાન છે તેને જે જીવનનું સુખ્ય લક્ષ્ય બનાવવું જરૂરી છે યોગશાસ્ત્રની સ્વોપદ્ધ નીકામથી પિકર્યાદિ ધર્મધ્યાનનું સર્વ વિસ્તારથી પ્રાપ્ત થાય છે

ધર્મધ્યાનથી સિદ્ધિ અગિતા સિદ્ધો, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સદ્ગુ-ભગવતોના અનુગ્રહ વિના, તેમના પ્રત્યની પૂર્ણ શક્તિગતિ વિના પ્રાપ્ત થતી નથી, તેથી તે અનુગ્રહ માટે સદા ચિત્ત તલસર્લુ-અજીવું રહેવું જરૂરી છે અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાનું સર્વજેષ્ઠ પ્રથમ સાધન પચ પચમેછીએ ઉપર પ્રતિક્ષણ પ્રવધમાન, ગાદ, અનિચળ અને નિચ મહિત પ્રશસ્ત ઉત્તમ ગુણ-અનુરાગ હૃદયમાં હોવો ભોઈએ ભગવતની ભક્તિ એ મોક્ષનું બીજ છે ભક્તિયોગમાં સર્વગમ્યજીભાન ભરેલો

“ સારમેતન્મયા લબ્ધ, શ્રુતાન્વેશગાદનાત્ । મક્તિર્માંગલ્યી લીજ, પરમાનન્દસપદામ્ ॥”

પૂ. ઉ. શ્રીયોગવિનયજી મહાગજ પોતાની અનુભવ વાણીમાં કહે છે કે— શ્રુતસમુદ્રમાં અવગાહન કરીને આટલો સાર મે પ્રાપ્ત કર્યો કે— ભગવતની નિષ્કામભક્તિ એ જ પરમાનન્દ-સપત્તિનું બીજ છે. શોગરસની ગાથામાં પણ ૨૪ તીર્થ કર ભગવતનું, ઉપલક્ષણથી ત્રણે કાળના જિનેશ્વરોનું કીર્તન, વદન, પૂજન-૩૫ પરમભક્તિ મને આરોગ્ય, ભોધિલાભ અને સમાધિમરણ આપનાર થાઓ.

પરમાહુત કુમારપાલ મહાગજને સાબળવાની ઈચ્છાથી તેમના સ્વાધ્યાય માટે રચેલ આ યોગશાસ્ત્રમાં યોગની પ્રક્રિયા એવી રીતે દર્શાવાઈ છે કે જેથી જીવન પવિત્ર બનવા સાથે આત્મિક સર્વશુભો પૂર્ણ વિકાસ પામે. યોગશાસ્ત્ર આત્મામાં છૂપાએલ પરમનિધાનનો પરિચય કરાવે છે.

પૂજ્ય આ. શ્રીહિંમસાગરસ્વરિજીએ વિવરણ સહિત યોગશાસ્ત્રનો કરેલો આ વિશિષ્ટ અનુવાદ સુદર, સગલ અને સુવાચ્ય છે. તેમણે શુભગતી વાચકવર્ગ ઉપર મહાત્મ ઉપકાર કર્યો છે.

મારા જેવનમાં સિદ્ધાન્ત-વિરુદ્ધ જો કંઈ લખાયુ હોય, તો તે માટે હું મિત્તલ મિ દુષ્કર દેવાપૂર્વક વાચકવર્ગને મને જણાવના નિનતિ કરું છું. અતે આરાધક આત્માઓને આ ગ્રન્થ ઉપકારક બને-એ જ શુભેચ્છા. વિ. મ. ૨૦૨૫ મહાનદિ. શ્રીમદ્બ્રહ્મ-કેવલગાન ક'યાણક

૬ અવમબાહ કોટ, ૭૩, મરીન ફાઈવ, મુંબઈ-૧૦

કિરણભાઈ

૦૦

આ. હેમચંદ્રાચાર્ય અને કુમારપાલના ફોટાવાળા લખાણની શુદ્ધિ

અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
પ્રમાદ	પ્રમાદ
૧૨૨૧	૧૨૨૯
૫૨માર્ગ	૫૨માર્ગ
૧૧૧૧	૧૧૫૦
૧૧૧૧	૧૧૮૮

સવિવરણ યોગશાસ્ત્રનો ગૂર્જરાનુવાદ

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકીય નિવેદન	૫. ૧
અનુવાદકીય નિવેદન	૧-૨
પ્રસ્તાવના ૫. લા. ભ. ગાંધી	૩-૮
ઉપક્રમણિકા પ્રો. હી. ગ. કાપડિયા	૯-૧૬
યોગ-પરિચય કિંગ્જીભાઈ	૧૭-૨૦
અનુક્રમણિકા	૨૧-૨૪
પ્રથમ પ્રકાશ	૫. ૧-૭૪

અતિશયગર્ભિત ગુણિત૩૫ મગયાચરણ-૧. ચક્રોશિકને પ્રતિબોધ-૨ દેવદમન-૪. સગમદેવના ઉપસર્ગ અમયે પ્રભુની બાનકરુણા-૮. યોગનુ આદ્યાત્મ્ય-૧૨. સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની કથા-૧૩. વિવિધ લખિધઓના નામો અને તેની વ્યાખ્યા-૧૬ ઋષભદેવ પ્રભુના આગ કૃત્યાણુકોનો નિરતૂત અધિકાર-૧૯ ચક્રવર્તી ભરને કૃત્રેની પ્રભુ-ગુણિ-૨૮. ભરને કરેલી છ ખડની આધના-૨૯. અગારાદિકનુ ઉદાહરણ-૩૩. બાહુઅસિ માથે ભરતનુ યુધ્ધ અને બાહુઅસિને કેવલતાન-૩૪. ભરને કરેલી ભગવતની સ્તુતિ-૩૮. દહપ્રહારીની કથા-૪૦. ચિથાનીપુત્રની કથા-૪૨ યોગનુ સ્વરૂપ-૪૬ યાન, છત્રોના ભેદો, ચૌદ ગુણસ્થાનકો-૪૭. અશ્વ તત્ત્વ-૪૮. આસન આદિ તત્ત્વોનુ સ્વરૂપ-૪૯. દર્શનતત્ત્વ-૫૦. આગ્રિ તત્ત્વ-૫૧. મહાવ્રતો-૫૧. પાંચ મહાવ્રતોની ભાવનાઓ-૫૩. ઉત્તરગુણો રૂપી આગ્રિ-૫૭. ધર્મ-સમિતિ, ભાષા-સમિતિ ૫૮. એપણુ-સમિતિ, તેના ૪૨ દોષોની વ્યાખ્યા-૫૯. આદ્યાન-નિરોપ-સમિતિ-૬૨. ઉત્સર્ગ-સમિતિ, તથા ચુપ્તિઓની વ્યાખ્યા-૬૩. દેશનિગતિ આનંદ, કથા ગુણોનાળો મર્મોધિનરી બની શકે ૬-૬૬ માર્ગનુસારીના ૩૫ ગુણોની નિરતૂત વ્યાખ્યા-૬૭.

દ્વિતીય પ્રકાશ ૫. ૭૫-૨૦૨

સમ્યક્ત્વનુ સ્વરૂપ-૭૫ પાંચ પ્રકારના મિથ્યાત્વ-૭૭. તેનુ સ્વરૂપ-૭૮. ગુરુનુ સ્વરૂપ-૮૦. ધર્મનુ સ્વરૂપ-૮૧. સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણો-૮૪ સમ્યક્ત્વના પાંચ ભૂષણો-૮૫. સમ્યક્ત્વના પાંચ દૂષણો-૮૬ શ્રાવણના અહિસાદિક પાંચ અણુવ્રતો-૮૮. શ્રાવણના પ્રથમવ્રતના ૧૪૭ ભાગો-૯૦. હિસાના કડવા ફલ-૯૦. અહિસા-નિપયક આતરસ્વોકોના અર્થ-૯૧ અહિસાનો ઉપદેશ-૯૨. ધૌરહિસા કરનાર સુભ્રમ ચક્રવર્તીની કથા-૯૪. અહિસા ચક્રવર્તીની કથા-૯૮. હિસા કરનારની નિહા-૧૧૭ કલસોગરિકપુત્ર સુવસની કથા-૧૧૮. હિસક શાઓના ઉપદેશકો-૧૨૫. અહિસાવ્રતના ફલ-૧૨૯ અસત્ય વચ્ચનુ ફલ, પાંચ મોટા અસત્યો-૧૩૦. સત્ય ઉપર ત્રિલોકિયાચાર્યની ળ્યા-૧૩૨ અસત્ય ઉપર વસુગર્જનની કથા-૧૩૩. પરમીકાકરી સત્ય પણુ ન ભોલણુ-૧૩૬. તે ઉપર ક્રોશિનની ળ્યા-૧૩૭ સત્યવાદીઓનો પ્રભાવ, બીજા વ્રત સત્યને લગતા આતર મ્યોકોના અર્થો-૧૩૮ નીજી અગ્તેષવ્રત-૧૩૯ ત્રલદેવ અને મડિક ચોરની કથા-૧૪૦. ગૌહિણેય ચોરની કથા-૧૪૨. અચોય વિપયક ઉપદેશ-૧૫૬ સ્થૂલ અહિસાવ્રતનો અધિનર-૧૫૭ અચ્છ ઉપર ગનચુની કથા-૧૬૨. રામ-રાવણનુ યુધ્ધ-૧૬૪. પરસ્ત્રીત્યાગ ઉપર સુર્જનની કથા-૧૭૪. અહિસ્યર્થના ગુણો અને તેને લગતા

આત્મજ્ઞોકોના અર્થો-૧૮૭ પાચસુ સ્પૂર્ણપત્રિઆ-પત્રિઆણુ વ્રત-૧૮૪ તે ઉપર સગચ્છીની થા-૧૮૭ પત્રિઆદ ઉપર કુચિકણું અને તિનંગેની થા-૧૮૮ નદનગની થા-૧૮૦ મનોરી અનયકુમારની થા-૧૮૨ સતોપની સ્તુતિ અને તેને લગતા મ્ત્રોના અર્થો-૨૦૦

તૃતીય પ્રકાશ

પૃ ૨૦૩-૩૮૨

શિષિપરિમાણુ- યમ સુપુત્ર-૨૦૩ બોગોપબોગ નિગમણુ નામનુ બીજુ શુણુત અમદ્ય વતુઓ- ૨૦૪ મદિગા નેડાના ૧ ઓ-૨૦૫, મામના દોરો-૨૦૭ મામ-બાણુ રિય આનગ્જોમના અર્થો-૨૧૭ મામણુ-મધ-બલણુના દોરો-૨૧૩ અનતમય-ત્યાગ ૨૧૫ ગત્રિભોજન-ત્યાગ ૨૧૬ રાત્રિભોજન મ્ત્રાના કુકુકલ-૨૨૦ નિળ બો-૧૧૧ ત્યાગ-૨૨૧ અનર્થદડ નિમણુ નામનુ નીજુ શુણુત-૨૨૨ આર્ત-૨૧૧ ધ્યાન-૨૨૩ પાપોપદેશ બીજને અધિપ્રણે ન આપના પ્રમાણચણુ-પદિહા-૨૨૪ આગ શિક્ષાનો-૨૨૬ મામાયિ-સુન-કરેમિ ભતેના અર્થો-૨૨૭ સામાયિમા મ્ત્રાનિર્જગ ગ્નાગ ચદ્રાતસમ નાતની થા-૨૩૧ પૌષધ અને અતેધિ મનિમાગ ના મામના ૩ ગને / શિખનો-૨૩૧ પૌષધન મ્ત્રાગ સુનનીપિતાનુ દગત ૨૩૩ અતિથિનિમાગ શિક્ષાવ્રત ૨૩૫ માધુની ભમ્તિ કેસા નેવા નારે ૨૩૧ તેનુ નિસ્તૃત વર્ણન-૨૩૬ નયમમા સદાય ગ્નાગ આહાર, વસ્ત્ર ઔષધ, રસતિ-૨૩૧ નિર્વત આત્મ-જ્ઞોકોનો અર્થ-૨૩૮ ઉત્તમ મયમ જવન્ય પાન કેસા કેસા શુણુરાણુ મશુપા-૨૪૦ કુપાતની ઓળખ પુ-૨૪૧ દાનકળ ઉપન મગમ નોલિમ ન દ્વષ્ટાત-૨૪૨ ૧૬૧ વ્રતના અતિચારો-૨૪૮ બીજા વ્રતના અનિચારો-૨૪૮ નીજા વ્રતના અતિચારો-૨૪૧ બોથા વ્રતના અતિચારો ૨૪૨ પાચમા વ્રતના અતિચારો-૨૪૫ ધન-ધાન્યાદિ પત્રિગ્રહના પ્રમારો અને ગ્રહ-૨૪૫-૨૪૬ ૭૬૧ નતના અતિચારો-૨૪૮ માતમા નતના અતિચારો-૨૪૮ ૫૨ માલના વેષાર ના ૨-૨૬૧ આત્મા નતના અતિચારો-૨૬૬ નયમા નતના અતિચારો-૨૬૬ દશમા ના ૧૧ અતિચારો-૨૬૮ અગીષાગમા નતના અતિચારો-૨૭૦ માગમા વ્રતના અતિચારો-૨૭૧ મગામા મેણુ નેવા? સાત ક્ષેત્રોમા ધન મેમા નાનુ? વિનમિભ-૨૭૨ વિનમદિગ-૨૭૩ જિનાગમ-૨૭૫ માધુ સાધીતુ ક્ષેત્ર-૨૭૬ શ્રાવ-શ્રાવિનુ ક્ષેત્ર-૨૭૭ બાવધન નાપગનાગ ચારિત કેની રીને લઈ શે ૨-૨૭૭ મહાનામની નિચારો-૨૮૦ પ્રભુમદિ મા કેવી રીને જરુ? નય અને ભાવ પૂજા, દેવવદનનો વિધિ-૨૮૧ 'ઈરિયાન્ટી સૂત્રના અર્થ-૨૮૩ 'તત્તમ ઉત્તરી, અત્તત્ય સૂત્રના અર્થો-૨૮૫ ચૈત્યવદન, 'નમોત્યુ શુના નિવૃત્ત અર્થો-૨૮૭ અગિતતેષીયાણુના અર્થ-૩૦૩ 'લોગમ્મના અર્થ-૩૦૫ પુકખગ્ગદીવડેના અર્થ-૩૧૧ સિંહાણુ મુદ્ધાણુ સૂત્રના અર્થ-૩૧૫ જય વીરગય-પ્રાર્થનાસૂત્રના અર્થ-૩૨૧ ઉત્તવદન ધર્મશ્રવણુ ધર્મના અવિરોધપણે અર્થચિતા મંપાદ અને મધ્યામગની પ્રભુપૂજા-૩૨૩ જ આનસ્ય વદનમા તત્તવાના ૩૨ દોરો-૩૨૫ ૧ નસૂતના અર્થ-૩૨૮ ગુરુની ૩૩ આશાતનાઓ-૩૩૩ આલોચનાસૂત્ર, અર્થ-૩૩૫ મનસુનિ સૂત્રના અર્થ-૩૩૬ 'અભુતિઓ સૂત્રના અર્થ-૩૩૭ ગુરુનામનુ ૧-૩૩૮ પ્રતિક્રમચુરી આમ્પા-૩૩૧ પ્રતિક્રમ નિરિધિ-૩૪૦ પદ્યબી આદિ પ્રતિક્રમણુની વિશેષનિધિ-૩૪૧ તોત્તમ ૧૧ ૨૧ દોરો-૩૪૨ પચ્ચકખાણુ-૧૫-૩૪૪ આમાળ પચ્ચકખાણુના પ્રમારો-૩૪૫ 'નમુક્કગ્ગી આદિ પચ્ચકખાણુચુરો અને તેના અર્થો આગારો-૩૪૫ તિગ્ગિઓના પ્રમારો-૩૪૭ મિષ્ઠાનદિ આદિ પચ્ચકખાણો ૧૧ ૩૪૬ ૨૪૬ આગારો ૨-૩૪૩ નમગય ૩૪૭ ગ્રુસનની થા-૩૪૬ દુ-૬૨ મગ-૩૬૦ રચમ- અને મગાનુ થા-૩૬૧ ૧૬૨ ચુત્રમ્ત્રો માને બનાવે સિદ્ધનુ ૪૫-૩૬૧ સ્ત્રીઓના અગી અમોહગ્તા-૩૬૫ નિદા કડી ના પત્રી નુ વિચારુ ૨-૩૬૧ મમદેવપ્રામની થા-૩૬૮ શ્રામની ત્રાત મળની બાનનાઓ-૩૭૧ શ્રામની ૧૧ પ્રતિમ ૧૧-૩૭૩

શરીર અને ક્રિયાઓની મહેનતના- વર્તમાન ચોવીસીના ભગવનોના જન્મ અને દીક્ષાનાં નગર તથા સ્થળો ૩૭૫.
તેમની કેવળતાન અને નિર્વાણપ્રયાણક ભૂમિઓ-૩૭૬. નરેશનાના અતિચારો-૩૭૬. આપીશ પરીપાટો-૩૭૭.
આનંદશ્રાવણી અતિક્રિયા-૩૭૯.

ચોથો પ્રકાશ

...

...

...

... ૩૮૩ થી ૪૬૫

આત્માના તાનાદિ ગ્રંથોનું એકત્રી-૩૮૩. ક્રિયાઓના પ્રકારો, તેના અધિકારી અને ફલપ્રાપ્તિ. કોષનું
૨૪૩ અને જન્મ કરનારો ઉપાય-૩૮૭. માનક્રિયાઓ અધિકાર-૩૮૯. માયાનો અધિકાર-૩૯૧. શોભક્રિયાનું
સ્વરૂપ, તેને લગતા આત્મ સ્થોકોના અર્થ-૩૯૪. ઇન્દ્રિય-મય અધિકાર-૩૯૬. એક એક ઇન્દ્રિયના દોષો-૩૯૮.
ઇન્દ્રિયમય વિષયક આંતરસ્થોકોના અર્થ-૩૯૯. અનિયતિત મનના દોષો-૪૦૦, મનની શુદ્ધિ-૪૦૧.
લેશ્યાધિકાર, લેશ્યા મમજ્યા માટે બે દષ્ટાન્ત-૪૦૩. દુર્ગમ ગત્ર-દ્રોષને જિતવાના ઉપાયો અને તેને લગતા
આંતરસ્થોકોના અર્થ-૪૦૫. માત્રેભાવ અધિકાર-૪૦૬. માત્રેભાવને લગતા આંતરસ્થોકોના અર્થ-૪૦૮.

પાંચ ભાવનાઓ

.....

.. ..

...

પૃ. ૪૦૯

અનિત્ય ભાવના, તેને લગતો ઉપદેશ-૪૧૦. અચળ ભાવના, તેને લગતો ઉપદેશ-૪૧૧. મયાભાવના-
નારદી-તિર્થ ચરિત્રનાં દુષ્પો-૪૧૩. મનુષ્યચરિત્રનાં દુષ્પો-૪૧૫, દેવચરિત્રનાં દુષ્પો-૪૧૬. એકત્વ
ભાવના, તેને લગતા આંતરસ્થોકોના અર્થ-૪૧૭. અન્યત્રભાવના-૪૧૮. અશુચિભાવના, આસ્ત્રવ-
ભાવના-૪૧૯. શુભ-અશુભ કર્મ, તીર્થ ક્રાન્તકર્મ-ગોત્રકર્મના આસ્ત્રવો. ૪૨૩. અતરંગકર્મના આસ્ત્રવો,
મંત્રભાવના-૪૨૪. નિર્ગમભાવના-૪૨૬. મક્રમ-અક્રમ નિર્ભર, તપના બાગ બેદો-૪૨૭. પ્રાયશ્ચિત્તના
દશ પ્રકારો-૪૨૯. લૈંગિકદાર્શનિક આલ્પ્યત્વ-૪૩૧. ધર્મ-અવાધ્યતાભાવના, દશ યતિધર્મો-૪૩૫. ધર્મનો
પ્રમાણ-૪૩૭. આ વિષયને લગતા આંતરસ્થોકોના અર્થ-૪૩૯. લોકભાવના સાથે ચૌદ ગભ્યોકોનું વિસ્તૃત
ચરિત્ર-૪૪૦. માહીપચીશ આર્થદેશોના નામ, અનાર્થદેશો, હપ્તચરિત્ર અત્રાદીપો-૪૪૮. આઠમા
નદીચરિત્રનું વિસ્તૃત વર્ણન-૪૪૯. સમુદ્રોના જળના સ્વાદો, સિંધુસિંધુનાં પ્રમાણ, વિમાનોના
આકાર, તે દોના આધારે ગણવા હે ? દેવોના પ્રકારો-૪૫૨. વિમાનોની સંખ્યા, દેવોના
આકાર-અલ્પ અને ઉચ્ચ-સાસ-અલ્પનો ત્રણ, દેવીઓની ઉત્પત્તિ ક્યા શુદ્ધિ ? પ્રવીચારી અને અપ્રવીચારી
દેવો-૪૫૩. લોકોનું વિશેષ ચરિત્ર-૪૫૪. ભોધિ-દર્શન ભાવના-૪૫૫. સામ્યભાવના ફલ-૪૫૬. ધ્યાનસ્વરૂપ-
૪૫૭. મેની આદિ આઠ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ-૪૫૮. ધ્યાન માટે કેવા ગ્રંથાનની જરૂર ? ૪૬૧. વિવિધ આસનો
અને તેની વ્યાખ્યા-૪૬૨.

પાંચમો પ્રકાશ

.....

.....

.. ..

પૃ. ૪૬૬ થી ૫૧૦

પ્રાણાયામ-૪૬૬ રૈચક, પૂરક અને કુલકના લક્ષણ-૪૬૭. પવન-ધારણાનું ફલ-૪૭૨. મડોના નામ
અને સ્થાન-૪૭૩. પાર્થિવ આદિ મંડળોનું સ્વરૂપ-૪૭૪. ક્યા વાયુમાં કયું કામ કરેનું ?-૪૭૫, ચારે વાયુનાં
અતિસક્ષ્મ ફળ-૪૭૬. સ્વરોધન-નાડીઓના નામ, લક્ષણ, મચ્છરફલ-૪૭૭. શુક્લ-કૃષ્ણ પક્ષમાં નાડીના
ફલદેશ-૪૭૮. કાવચાન-૪૭૯. સરખા ગતિ-દિવસ સમયે જેન ફરકવાનું ફળ-૪૮૦.

નાડી-સંક્રાંતિ-ફલ, માસ આશ્રયી નાડીમચ્છર-ફલ-૪૮૧. પૌષ્ણકાલનું લક્ષણ-૪૮૨. ચંદ્ર-સૂર્ય-
નાડીમાં સતત પવન-સચારથી ચતુ વિવિધ જ્વિત-સમય જ્ઞાન-૪૮૩. બાલકાલ-લક્ષણ-૪૮૦. સ્વપ્નમાં નિશાચર
પક્ષીઓથી લક્ષણ કરાતા કે તુલ્ય પશુઓથી જે આતા દેખાનાનું ફલ-૪૮૦. પ્રકાગ્નિ-સ્વરૂપ-૪૮૬.
કાગજનાં શકુન-૪૮૭. ઉપશ્રુતિથી કાલજ્ઞાન-૪૮૮. જનૈશ્વર પુરુષથી કાલજ્ઞાન, પૃથ્વી લગનાનુસાર કાલજ્ઞાન-

૫૦૦. પદ્મકોણ્ય ત્રાનુમાઝ કાલજ્ઞાન-૫૦૧. વિદ્યાથી કાલજ્ઞાન-૫૦૨ ૪૧-૫૨૭૪૫૫૬ પ્રશ્નજ્ઞાન, સ્વરોદય આશીર્વાદ શુભાશુભ ફલ, કાર્યસિદ્ધિ, વર્ષીકગણ-ઉપાય-૫૦૫ નાહી-શુદ્ધિકરણ ઉપાય તથા ૬૫ ૫૦૮, વેધવિધિ-૫૦૮, પરકાય-પ્રવેશ-૫૧૦.

છઠ્ઠી પ્રકાશ ... ૫૧૧ થી ૫૧૨
પરકાય-પ્રવેશ પાન્થર્થિક નથી-૫૧૧. પ્રત્યાહાર, કારણસ્થાનો અને તેનું ફલ-૫૧૨

સાતમો પ્રકાશ ૫૧૩ થી ૫૧૭
ધ્યાન કરનારની યોગ્યતા, ધ્યાનના ભેદો, પિડાસ્થ ધ્યાનમાં પાર્થિવી, આગ્નેયી, વાયવી, વાયુહી, તત્ત્વભૂ નામની પાંચ ધાગણાઓ, પિડાસ્થ ધ્યાનનો પ્રમાણ-૫૧૭

આઠમો પ્રકાશ . . . ૫૧૮ થી ૫૩૧
પદ્મસ્થ ધ્યાનનું લક્ષણ-૫૧૮. પદ્મથી-મનથી દેવતાના ધ્યાનનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ-૫૨૨ પ્રભુ (ઓકાગ)નું ધ્યાન, પદ્મ પદ્મોચ્છિનું ધ્યાન-૫૨૫ આયામીજ દ્વિતીય અને દ્વિતીય વિદ્યાનું ધ્યાન-૫૨૭ આઠાશરી વિદ્યા-૫૨૯ યજ્ઞાક બીજા મત્રો અને વિદ્યાના ધ્યાન-૫૩૧.

નવમો પ્રકાશ ૫૩૨ થી ૫૩૪
૬૫૨થ ધ્યાનનું સ્વરૂપ-૫૩૪.

દશમો પ્રકાશ ૫૩૫ થી ૫૪૦
૬૫૩તી ધ્યાનનું સ્વરૂપ-૫૩૫. ધર્મધ્યાનના બીજા પ્રકારો, આત્માવિચર, અપામવિચર, વિષાદવિચર અને મર્યાદાવિચર-૫૩૬. ધર્મધ્યાનનું ફલ-૫૪૦

અગ્નિઆરમ્ભો પ્રકાશ ૫૪૧ થી ૫૫૩
શુભધ્યાનનું સ્વરૂપ, શુભધ્યાનના અધિકારી અને તેના ચારે ભેદોનું સ્વરૂપ-૫૪૩. મન વગર કેવળીને ધ્યાન કેવી રીતે લેવું ? ધ્યાનશબ્દના અર્થો-૫૪૪. શુભધ્યાનના ચારે પ્રકારોની વિશેષ મગન-૫૪૫. તીર્થક્રમ ભગવતના અતિશયો, ૫૪૭ આમાન્યકેરીઓનું સ્વરૂપ ૫૪૮, કેશભયુદ્ધાતનું સ્વરૂપ-૫૪૯ નિદાતા અનાકાકેમ ૪૭૮ નથી ૭-૫૫૨.

બારમો પ્રકાશ-સ્વાતુબંધિ ૫૫૪ થી ૫૬૩

વિજ્ઞાનના ચાર પ્રકારોનું સ્વરૂપ-૫૫૪. અદિગત્તા અને અતિગત્તાનું જ્ઞાન-૫૫૫ પદ્મધ્યાનપદ્ધતિ પ્રાપ્તિ, ગુરુમુખ-દર્શનની અનિવાર્યતા-૫૫૬. લયની પ્રાપ્તિ કેમ થાય ૭-૫૫૭. મનને સ્થિર કરવાનો ઉપાય-૫૫૮. ઈન્દ્રિયજન્ય ઉપાય-૫૫૯. તત્ત્વજ્ઞાન ધ્યાનની નિશાની. અમનકરનું કળ-૫૬૦. નર્તકપરિચયો માગ-૫૬૨. નરુરુની ઉપામના, મન્યનો ઉપમાદાર-૫૬૩. અનુવાદક-પ્રચરિત-૫૬૫. નિદિપતક-૫૬૭-૫૬૮.

કુમારપાલ પ્રતિભોધક વંધનસ્વતીપ્રાન્ત મહાસભા

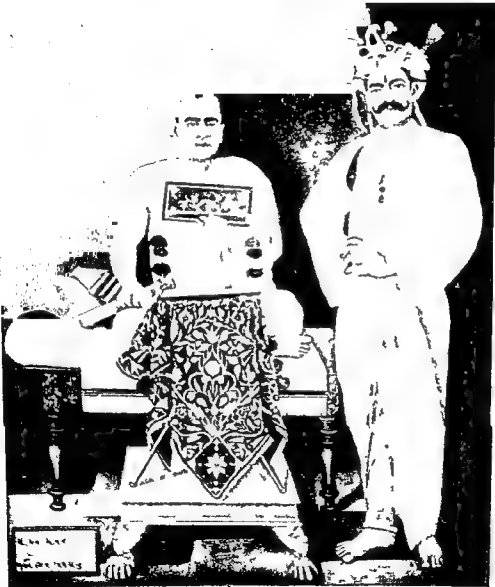
શ્રીહિમચંદ્રસૂરીચરણ મહારાજ

૦૮મ
વિ મ ૧૧૪૫

દીપા
વિ મ ૧૧૫૪

સૂરિપદ
વિ સ ૧૧૬૨

૧૩૪મ
વિ ન ૧૨૦૬

પરમાર્જન શ્રીકુમારપાલ ભૂપાલ

૦૮મ
વિ સ ૧૧૪૫

રાજ્યાભિષેક
વિ સ ૧૧૬૨

ભારતમંચકાર
વિ સ ૧૨૧૬

-૨૩મ
વિ ન ૧૨૦૦

ત્રેષ્ઠિ-દેવચન્દ્ર-લાલભાઈ-જૈનપુસ્તકોદ્ધારે ગ્રન્થાક્ર્ક: ૧૨૦ ।

શાસનાધિપતિ-શ્રીમહાવીરસ્વામિને નમઃ ।

અનન્તલલિધિનિધાનાય શ્રીગૌતમગણધરાય નમઃ ।

હલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્રાચાર્ય-સ્થિત સ્વોપજા વિવરણ સહિત

યોગશાસ્ત્રનો ગૂર્જરાનુવાદ

પ્રથમ પ્રકાશ

નમો દુર્વારરાગાદિ-વૈરિવારનિવારિણે ।

અર્હતે યોગિનાયાય, મહાવીરાય તામિને ॥ ૧ ॥

અતિશયગર્ભિત સ્તુતિરૂપ મંગલાચરણ

વ્યાખ્યાર્થ:-શ્રીયોગશાસ્ત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં ‘મહાવીર’ પદ વિશેષ્ય છે. તેમાં વિશેષપ્રકારે કર્મને દૂર કરનાર વીર કહેવાય. કહ્યું છે કે, કર્મને જે વિદારે અને તપથી જે વિરાજમાન થાય, તપસ્થામાં વીર્યથી યુક્ત હોય, તે કારણથી વીર કહેવાય છે. આ પ્રમાણે લક્ષણ અથવા નિરુક્તથી ‘વીર’ શબ્દની વ્યાખ્યા જણાવી. ખીજા વીરની અપેક્ષાએ ભગવંત મહાવીર તરીકે શાથી ખ્યાતિ પામ્યા ? તે વાત જણાવે છે. મહાવીર ભગવંતના જન્મમહોત્સવ સમયે ‘આવા નાના શરીરવાળા આ ભગવંત આટલા જળ-ભારને કેવી રીતે ઝીલીને સહન કરી શકશે ? એ દિન્દ્રની શંકા દૂર કરવા માટે ભગવંતે કાળા પગના અંગુકાથી સુમેરુપર્વતને દળાવ્યો, જેથી પર્વત અને પૃથ્વીતલ કંપવા લાગ્યાં, સમુદ્રો ખળખળવા લાગ્યા, પ્રહ્લાદ ચંકિત થાની ગયું. આ સમયે દિન્દ્ર મહારાજે અવધિદાનનો ઉપયોગ મૂક્યો એટલે બપોરું કે, આ તો ભગવંતને પ્રભાવાતિશય છે. આ સમયે દિન્દ્રે ભગવંતનું ‘મહાવીર’ એવું નામ સ્થાપન કર્યું. તે વળી અનાદિભવનાં ગાઠ અને ચીકણાં ખાંધેલાં કર્મેને મૂળમાંથી ઉગેડી નાખવાના સામર્થ્યથી તેઓએ મહાવીર નામની સાર્થકતા કરી. માતા-પિતાએ ‘વદ્ધ’માન’ એવું નામ પાડ્યું. લોકોએ ‘શ્રમણ’ અને ‘દેવાચર્ય’ નામે પાડ્યાં. તેમને નમસ્કાર થાઓ. યાત્રીનાં ચોથી વિલાક્રિતવાળાં વિશેષણપદો અતિશય દ્વારા જણાવે છે. અંતરાય-વિદ્ધ-અપાયભૂત રાગાદિકે દૂર થવાથી ભગવંતને આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ થયું. સમગ્ર દેવોએ, અસુરોએ, તથા મનુષ્યોએ ઉદ્ગ્રસ્ત પ્રકારની પૂજા કરેલી હોવાથી

૨ પૃત્વતિગયવાળા, અવધિ આદિ જ્ઞાનવાળા યોગીઓ, તેઓના નાથ નિર્મલ ડેવજ્ઞાનના આમર્થ્યથી લો લોડના નવભાવને જાણના લગવ તો ૪ હોય છે, તે દ્વારા ૩ જ્ઞાનાતિગય જણાયો 'તાથી' એવે મમત દેવો, દેતેયો, મનુષ્યો અને તિર્થ યોના રૂણ કરના દોવાથી ૪ વચનાતિગય જગતના મમત છોડોને અભયદાન આપવામા મમર્વ, મમત્ર ભાષામા પશ્ચિમના ધર્મદેગના દ્વારા લગવત અભ કરના દોવાથી, લગવત ૪ નાચા પાવક ગણાય, નહિ તર વાધ, નિહ વગેરે પણ પોતાના બચ્ચાનુ તો મલન કરે છે આ પ્રમાણે આજે અતિગયોથી ગર્ભિત લગવાન મહાવીરની પગ્માર્થવાગી સ્તુતિ કરી ૧

હવે યોગ-ગર્ભિત સ્તુતિ કરતા જણાવે છે—

પન્નગે ચ મુરેન્દ્રે ચ, કૌશિકે પાદસપ્તગિ ।

નિર્ગિણેપમનસ્કાય, શ્રીશ્રીસ્વામિને નમઃ ॥ ૨ ॥

વ્યાખ્યાર્થ—પૂર્વભવના કૌશિક ગોત્રવાળા મર્ષને 'હે કૌશિક' તુ પ્રતિભોધ પામ ' એ પ્રમાણે લગવ તે બોલાવેલ હતો ઈન્દુ ણીતુ નામ 'કૌશિક' છે, કૌશિક નર્ષ ઉખવાની બુદ્ધિથી અને ઈન્દુ ભક્તિબુદ્ધિથી ચણુ—પર્ષ કરે છે, તે બને પ્રત્યે લગવત દ્રેષ કે રાગથી રહિત-મધ્યમ્યબુદ્ધિવાળા દોવાથી મમભાવવાળા તે મહાવીર પગ્માત્માને નમસ્કાર થાઓ તે વાતને દેખાત કરેલા દ્વારા મમનને છે—

થ ઉકૌશિકને પ્રતિભોધ

મામર્થ્ય જાણી ઈન્દ્રમહારાજા પ્રભુને કહેવા લાગ્યા—“હે સ્વામિ! મારા મગ્ગા મામાન્યજન આપનું આવા પ્રકારનું માહાત્મ્ય કેવી રીતે જાણી શકે? માટે મેં જે વિપરીત વિચાર્યું, તેની કામા મારું છું” એમ બોલતા ઈન્દ્રે પ્રભુને નમસ્કાર કર્યો આનંદપૂર્વક વાગ્ગિત્રી વાગતા હતા, ત્યારે ઈન્દ્રોએ જગદ્ગુરુનો પવિત્ર તીર્થોના સુગંધી-જળથી અભિષેક-મહોત્સવ કર્યો તે અભિષેકજળને દેવોએ, અસુરોએ અને લવનપતિ દેવોએ વાગવા નમન કર્યું, અને સર્વને છાટયુ પ્રભુના આત્મજળથી નિર્જાંએટી માટી પણ વદનને યોગ્ય બની કાગ્લ કે, ‘મોટાઓની સોબતથી નાનાનું પણ જોગ્ય વધે છે’ ત્યાં પંકી મૌઢ્યર્જેન્દ્ર, પ્રભુને ઈશાન ઈન્દ્રના બોળામા બેસાડીને, આનંદગાવીને, પૂજ્ય કરીને આરતિ ઉતારી મુતિ કરવા લાગ્યા “હે અગ્નિહંત ભગવત! સ્વયંભુદ્ધ, પ્રજ્ઞા, તીર્થ કર, ધર્મની આદિ કરનારા, પુરુષોમા ઉત્તમ એવા તમોને નમસ્કાર થાઓ હે લોકને પ્રકાશિત કરનારા! લોકમા ઉદ્ધોત કરનારા, લોકમા ઉત્તમ, લોકના સ્વામી, લોકનું હિત કરનાર એવા તમોને નમસ્કાર હો પુરુષોમા શ્રેષ્ઠ પુંડરીકકમળ સમાન, સુખ કરનારા, પુરુષોમા મિહ સમાન, પુરુષોમા અદ્વિતીય ગંધકન્થિ સમાન એવા તમોને નમસ્કાર થાઓ અશ્વ આપનાર, અલય દેનાર, બોધિ આપનાર, માર્ગ બતાવનાર, ધર્મ દેનાર, ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર, શઘ્ણ આપનાર તમોને નમસ્કાર થાઓ હે ધર્મના મારથિ! ધર્મમા દોરનાર, ધર્મના શ્રેષ્ઠ ચક્રવર્તિ! છન્દસ્થપણાથી ગહિત, અમ્યજ્ઞાન-દર્શન ધાગ્ણ કરનાર, રાગાદિ અગ્નિવર્જને જિતનાર અને જિતાડનાર, ન માર-મસુદ્રથી તરલા અને બીજાઓને તારનાર, કર્મથી મુક્ત બનેલા અને બીજાઓને મુક્ત બનાવનાર, બોધ પામેલા અને બોધ પમાડનાર તમોને નમસ્કાર હો હે સર્વજ્ઞ! સ્વામી, સર્વ દેખનારા, સર્વ અતિશયના અધિકારી, આદે કર્મનો ચૂરો કરનાર, હે ભગવત! તમોને નમસ્કાર થાઓ ઉત્તમ પુણ્ય-બીજ વાવવા માટે ક્ષેત્ર, ઉત્તમપાત્ર, તીર્થ, પરમાત્મા, સ્વાદ્વાદ કહેનાર, વીતગજ મુનિ! તમોને નમસ્કાર હો પૂજ્યોના પણ પૂજ્ય મોટાઓથી પૂજ્યોએ, આચાર્યોના આચાર્ય, મોટાથી પણ મોટા હે ભગવત! તમને નમસ્કાર થાઓ કેવલજ્ઞાનથી વિશ્વમા વ્યાપેલા, યોગીઓના નાથ! યોગને ધાગ્ણ કરનાર, સ્વયં પવિત્ર અને બીજાઓને પવિત્ર કરનાર, અનુત્તર, ઉત્તર (શ્રેષ્ઠ) એવા તમોને નમસ્કાર હો યોગાચાર્ય, કર્મ-મદ્દ સાધ કરનાર, શ્રેષ્ઠ, અગ્રેસર, વાચસ્પતિ, મહાસ્વરૂપ હે ભગવત! તમને નમસ્કાર થાઓ સહુ પ્રથમ ઉદ્ધય પામેલા, અપૂર્વવીર મૂર્થ મગ્ગા, ‘ઓ મૂર્મુલ સ્વ.’ એવા વચનથી સ્તવવા યોગ્ય હે ભગવત! તમને નમસ્કાર થાઓ સર્વ જનોના હિતકામી સર્વ અર્થ નાધનાર, અમૃત્યુને પામેલા, ઉદ્ધય પામેલા, પ્રજ્ઞાવર્ધને ધારણ કરનાર, (મ માર મસુદ્રનો) પાર પામેલા, કૌશલ્યવાળા, નિર્વિઝાર, રક્ષણ કરનાર, વજ્રમુખનારાત્મ સઘયણથી સુક્ત શરીરવાળા, તત્ત્વ દેખનાર! તમોને નમસ્કાર થાઓ ત્રણે કાળને જાણનાર, જિનેન્દ્ર, સ્વયંભૂ જ્ઞાન-બલ-વીર્ય-તેજ-શક્તિ-અર્થવાળા! તમોને નમસ્કાર હો ધર્મના આદિપુરુષ, પરમેષિ મહેશ (મહાદેવ), જ્યોતિસ્તત્ત્વસ્વરૂપ હે ભગવત! તમને નમસ્કાર થાઓ એ પ્રમાણે મુતિ કરી, નમસ્કાર કરી પરમેશ્વરને મહાભુ કવી પાછા લાવી ઈન્દ્રમહારાજાએ તેજ લાણે માતાને આપ્યા પોતાના વશની વૃદ્ધિ થવાથી તેને યોગ્ય એવું પ્રભુનું ‘વર્ધમાન’ નામ માતા-પિતાએ પાડ્યું ‘હું પહેલી સેવા કરુ, હું પ્રથમ લક્ષિત કરું’ એ પ્રમાણે નિધાથી લક્ષિતવાળા દેવોથી અને અસુરોથી મેવા કરાતા, અમૃતવૃષ્ટિ કરનાર આજો વડે કરીને જાણે પૃથ્વીને નિવૃત્તા હોય તેવા, તેમજ એક હજાર અને આઠ લક્ષણવાળા, સ્વાભાવિક ગુણો વડે વૃદ્ધિ પામેલા ભગવાન અનુજમે વચથી પણ વધવા લાગ્યા

દેનદમન - કોઈક સમયે સરખી વયવાળા રાજપુત્રો માથે વયને યોગ્ય રમતોની રમત રમતા અતુલ પરાક્રમવાળા ભગવત કીડા રમવા ગયા તે સમયે દેવગભામા ધન્દ્રે અવધિજ્ઞાનથી જાણી 'સર્વ (દુનિયાના) વીરો મહાવીર પ્રભુથી ઉત્પત્તી ડોટીના છે' એમ વર્ણવ્યું તે વખતે કોઈ ધ્યાનિયું દેવ 'હું તેને દોષ પમાડીશ' એમ કહી જ્યાં પ્રભુ કીડા કરતા હતા, ત્યાં આવ્યો રાજપુત્રો સાથે પ્રભુ આમલકી-કીડા રમી રહ્યા હતા ત્યારે, તે દેવ કપડાથી મર્પ જાની ઝાડ માથે વીટળાઈ ગયો તે વખતે તે ભય ડર સર્પને દેખી ત્રાસ પામેલા રાજપુત્રો દરેક દિશામાં ભાગી ગયા, પરંતુ પ્રભુએ હાસ્ય કરતા કરતા તેને દોરડાની માફક ભૂમિ પર પડકર્યો લજ્જા પામેલા રાજકુમારો ફરી રમવા આવ્યા ત્યારે તે દેવ પણ કુમારનું રૂપ ધારણ કરી ત્યાં આવ્યો અને તે સર્વે વૃક્ષ પર ચડી ગયા પ્રભુ તો પ્રથમથી જ વૃક્ષની ટોચે ચડી ગયા અથવા તો લોકના અગ્રભાગ પર જનારને આ વૃક્ષાગ્રનો જો હિસાબ? ત્યાં આગળ રહેલા ભગવાન તો મેરુશિખર પર જેમ સૂર્ય શોભે, તેમ શોભવા લાગ્યા જ્યારે બીજા કુમારો ડાળી પર લટકતા હતા, ત્યારે વાનર જેવા દેખાતા હતા આવી રીતે ભગવાન જિત્યા તે રમતમાં એવી શરત નક્કી કરી હતી કે જે કોઈ જિતે તે બીજાની પીઠ પર ચડે અને તેને હારનાર વહન કરે વીરકુમાર પણ પીઠ પર ચડીને ઘોડા ઉપર સ્વારની જેમ કુમારોના ઉપર સ્વાર બન્યા અનુક્રમે મહાપરાક્રમી ભગવાન દેવની પીઠ પર ચડી બેઠા ત્યાર પછી દુષ્ટયુદ્ધિવાળો દેવ વિકરાલ વેતાલનું રૂપ કરી પર્વતોને પણ તિરસ્કાર કરતો વધવા લાગ્યો ખાતાલ સરખા તેના મુગમ્મા જીલ મર્પસરખી દેખાવા લાગી, તથા મન્તકરૂપ પર્વત પર પીગા અને ઊંચા કેશોએ દાવાનળનું અનુકરણ કર્યું તેની અતિ ભય કર દાઢાઓ કરવત સરખી દેખાવા લાગી, આખો બળતા અગારા ભરેલી ચગડી જેવી, નક્કોના તો જાણે મહાધોર પર્વતની ગુફા જેવા દેખાવા લાગ્યા ભૂકુટી ચડાવેલ ભય કર બે નાગ છીઓ હોય, તેવા ભવા દેખાવા લાગ્યા એમ વૃદ્ધિ પામતો તે દેવ ચટકર્યો નહિ, ત્યારે મહા બળવાળા એવા પ્રભુએ પીઠ પર મુદિ-પ્રહાર કરી તેને વામન બનાવ્યો એવી રીતે ધન્દ્રે વર્ણવેલ ભગવતના ધૈર્યનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરી પોતાનું મૂળરૂપ પ્રગટ કરી પ્રભુને નમસ્કાર કરી તે દેવ સ્વસ્થાનકે ગયો

કોઈક દિવસે માતા-પિતા ભણાવવા માટેનો નિશાગ-ઉત્સવ કરતા હતા, ત્યારે ધન્દ્રમહારાજએ વિચાર્યું કે, 'શુ મર્વજ્ઞને પણ વિદ્યાર્થી અવસ્થા?' એમ વિચારી ત્યાં આવ્યા ધન્દ્રે ભગવતને તે ઉપાધ્યાયના આસન ઉપર બેનારી, પ્રણામ કરી સ્વામીને પ્રાર્થના કરી, એટલે ભગવતે શબ્દ પારાયણ એટલે વ્યાકરણ ગ્રાન્થ જી ભગવતે આ શબ્દાનુશાસન ધન્દ્રને કહ્યું, તે માલગીને ઉપાધ્યાયે લોકોમાં તેને 'એન્દ્ર વ્યાકરણ' કરીકે પ્રસિદ્ધ કર્યું

દીક્ષાની ઉત્ક્રાંતિવાળા પ્રભુ અઢાવીગ વર્ષ સુધી માતા પિતાના આગ્રહથી કોઈ પ્રકારે ગૃહવાસમાં રહ્યા માતા પિતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયું અને તેઓ દેવપણ પામ્યા, પછી પ્રભુએ નાન્ય મ પત્તિ છોડી દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી એટલે મોટાભાઈ નંદિવર્ધને કહ્યું, હે ભાઈ! લોહી નીકળના તાન ધા ઉપર દાન નાખના મરણુ અત્યાગ આ વચન ન બોલો, એમ કહી દીક્ષા લેતા રાકયા પરંતુ પ્રભુ વિવિધ પ્રમત્તા આભૂષણ પહેરી, ચિત્રનાશમાં ડાળેલાં માંદી ભાનથી માધુ તરીકે રહ્યા માધુને મ્દ્યે તેવા અચિત્ત આહાર પાળીથી વૃત્તિ કરનાર, મહાઆગયવાળા ભગવતે કોઈ પણ પ્રકારે એક વર્ષ વીતાયું તે સમયે લોકાન્તિક દેવોએ આવી પ્રભુને અવ્યર્થના કરી કે, હિ

આમિ ! આપ તીર્થ પ્રવર્તાએ' ત્યાં પછી માળનાગચોની ઇચ્છા પ્રમાણે દાન આપવાને પ્રાર્થના કર્યો. બીજા વર્ષમાં પૃથ્વીને કન્ન વગની કરીને તૃણ મગ્ગી જણી ગાન્યલક્ષ્મીને ત્યાગ કર્યો. સર્વ નિકાયના દેવોએ પ્રભુને દીક્ષા મટોત્સવ કર્યો હતાં દેવતાઓથી વડુન દગતી ચન્દ્રપ્રભા નામની પાલખીમાં ભેગી જાતણડ નામના ઉદાનમાં જઈ સર્વ પાપવાળા વ્યાપારને ત્યાગ કરી દિવસના ચોથા પ્રહરે પ્રભુએ દીક્ષા અગીકાર કરી તે ચમચે લગવતને મન ચલાવી લાવેને બાણનાર એવું ચોથું મન પર્યવસાન પ્રગટ થયું ત્યાં પછી મધ્યાગમચે પ્રભુ કુમારગામની પાસે મેરુપર્વત માફક અડોલપણે ઝાંઝમગામાં ઊભા રહ્યા ગમે નિકાળણ કીધાયમાન થયેવો. આત્મશત્રુ ગોવાળીયો લગવતને ઉપમર્ગ કરવા લાગ્યો. એટલે ઇન્દ્ર મહાગને અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ઉપદ્રવ જ્ઞેતા બાણી વિચાર્યું કે જરેણ ઉદર જેમ મહાપર્વતને ખોદી નાખવા ઇચ્છે, તેમ કુટુંબવર્તનવાળો આ ગોવાળીયો પ્રભુને ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો છે. કથાણ જ્ઞનાં ભક્તિથી ઇન્દ્રમહાગજ પ્રભુના અણ પામે પહેલાં આ એટલે ઉપદ્રવ કરનાર ગોવાળીયો માઠડ માફક કચાય લાગી ગયો ત્યાં પછી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને મન્તકથી પ્રભુમ કરી ઇન્દ્રે પ્રભુને વિન તીકરી કે, 'હે લગવત ! આપને આ વર્ષો યુધી ઉપચર્ગોની પગથિ થવાની છે, તો તે અટકાવવા માટે હું આપની પાસે રહેવા માગુ છું' નમાધિ પૂર્ણ કરીને લગવતે ઇન્દ્રને કહ્યું, 'હે ઇન્દ્ર ! અગિય તો કદાપિ પારદ્રી મહાયની અપેક્ષા ગણતા નથી' ત્યાં પછી જગદ્ગુરુ ચંદ્ર મગ્ગી શીતલ લેશ્યાવાળા, સૂર્ય માફક તપના તેજથી હુ જે કરી મામે બેડ શકાય તેવા, હાથી મરખા બળવાળા, મેરુ માફક અડોલ, પૃથ્વી પેઠે સર્વ અર્ષ મહન જ્ઞનાર, અમુદ્ર મગ્ગા ગલીર, સિંહ માફક નિર્ભય, સારી ગીતે આદુતિ કરેલ યજ્ઞના અગ્નિ માફક મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી હુ જે કરી જેવા લાયક, ગેડાના રિગડા માફક એકાદ્રી, મોટા વૃષભ માફક બળવાળા, કાચળાની જેમ શુભ ઇન્દ્રિયવાળા, સર્પની જેમ એગ્રાન્ત દૃષ્ટિવાળા, શાળ માફક નિર્જન, સોનાની જેવા ઉત્તમ રૂપવાળા, પક્ષી પેઠે વિપ્રમુક્ત, જીવ માફક અખલના રહિત ગતિવાળા, આકાશ માફક આલબન વગરના, ભારુડ પક્ષી જેમ અપ્રમત્ત, ઝમલિનીપત્ર માફક લેપ વગરના, શત્રુ અને મિત્ર, તૃણ, સ્ત્રી, સુવર્ણ અને પથ્થર, મણિ અને ગાદી, આ લોક અને પગલોડ, સુખ અને દુઃખ, ભવ અને મોક્ષ એ તમામ પદાર્થોમાં સરખા આશયવાળા, નિર્વાર્થભાવે કરુણા કરવામાં તત્પર મનવાળા હોવાથી ભવ સમુદ્રમાં ડૂળી રહેલા જગતના જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની અસિલાવાવાળા પ્રભુ વાચુ માઠડ અપ્રતિજ્ઞા, નમુદ્રની મેળલાવાળી, વિવિધ પ્રકારના ગામો, નગરો અને વનોવાળી પૃથ્વીમાં વિચરવા લાગ્યા કોઈ વળતે દક્ષિણવાલ નામના દેશમાં પોહોથી ચેતાળી નગરી તન્ન જતા હતા, ત્યારે ગોવાળીયાના બાળકેએ જ્યું, 'હે દેવાઈ' ચેતાળી નગરી તરફ આ સીધો માર્ગ બંધ છે, પરંતુ આની વચગા કનકબલ નામનો તાપગ આશ્રમ છે અત્યારે ત્યાં દૃષ્ટિ વિષ મર્ષ આન કરીને રહેવો છે, તેથી ત્યાં માત્ર વાચુ મિવાય પક્ષીઓ પણ ફરી શકતા નથી, માટે આ માર્ગને છોડીને આ વાજા માર્ગે પધારો કારણ કે કાન તૂટી બંધ તેવા સુવર્ણથી મરુ' લગવતે ઉપચોગ મૂક્યો એટલે તે સર્પને જોળાયો કે, આગલા જન્મમાં કોઈ તપગ્વી સાધુ વહોરવા માટે ઉપાશ્રયથી બહાર ગયા માર્ગમાં ચાલતા એક દેડકી પર તેનો પગ પડતા તે મૃત્યુ પાગી એક નાના સાધુએ આવોચના માટે તેને મરેલી દેડકી બતાવી ત્યારે તે તપગ્વી સાધુએ ઉલટી તેને લોજેએ મારેલી દેડકી બતાવીને કહ્યું કે, 'તે અધમ ભુલ્લક ! આ મર્વ દેડકીઓ શું મેં મારી નાખી છે ? નિર્મલ બુધ્ધિવાળો નાનો સાધુ કઈપણ જવાબ આપતો નથી, અને એમ ગાને છે કે અત્યારે આ મહાનુભાવ ભવે ન માને, પણ સાચે તો

આવૌચના કરશે માટે પ્રતિક્રમણ સમયે પણ તે આવૌચના વગર ભેગી ગયા, ત્યારે કુત્સકે વિચાર્યું, 'હે તે વિરાધનાની વાત ભૂલી ગયા જણાય છે તેણે પેલી દેડકીની વિરાધના યાદ કરાવીને ઝહુ કે, તમે તેની આવૌચના કેમ નથી કરતા? તે સમયે તપસ્વી આધુ ક્રોધાયમાન બની કુત્સક આધુને મારવા દોડ્યો કેપાન્ધ બનેલા તપસ્વી સાધુ શાલવા સાથે એવો અકુળાયો કે ત્યા જ મૃત્યુ પામી ધ્રમણપણુ વિરાધિત ાગ્રી જ્યોતિષક દેવવૈષ્ણમ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાથી ચ્યવી તે કનકખવ આશ્રમમા પાચ્યે તપસ્વીના કુલપતિની સ્ત્રીનો કૌશિક નામનો પુત્ર થયો. ત્યા કૌશિકગોત્રવાળા ખીજ પણ ઘણા કૌશિકે હતા આ કૌશિક ધણે કાપી હોવાથી લોકોએ તેનું નામ 'અડકૌશિક' પાડી દીધું તેના પિતા મૃત્યુ પામ્યા એટલે પછી આ અડકૌશિક કુલપતિ બન્યો તે કુલપતિ વનખડની મૂર્છાથી ગત દિવસ વનમા ભમ્યા કરતો અને કોઈને પણ ત્યાથી પુષ્પ, મૂળ, ફળ કે પાદડા લેવા દેતો નહિ નાગ પામેલા નિરુપયોગી કૃળાદિકને પણ જો કોઈ ગ્રહણ કરે તો પરચુ, કુહાડી, લાકડી કે દેડાથી તેનો ઘાત કરતો. કૃળાદિક ન મળનાથી તે તપસ્વીઓ મીઠાવા લાગ્યા એટલે દેડું પડવાથી જેમ કાગડાઓ ભીડી જાય તેમ તેઓ જુદી જુદી દિશાઓમા નાચી ગયા કોઈક દિવસે કટિકા માટે કૌશિક બહાર ગયો ત્યારે શ્વેતાપ્રીથી આવી ગજુભાદેએ તેનો બગીચો ભાગી તેડી વેગ વિખેર કરી નાખ્યો. કૌશિક કટિકા લઈ પાઠો આવ્યો ત્યારે ગોવાળોએ તેને તે વાત જણાવી કે જુલો જુલો 'તમાગે બગીચો કોઈ વિનાશ કરે છે ધીથી જેમ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય, તેમ ક્રોધથી અત્યંત તપેલો તે કૌશિક તીક્ષ્ણ ધાગવાળો કુહાડો ઉગામીને દોડ્યો તે સમયે બાજપશીથી જેમ ખીજ ન પકીઓ નાશી જાય તેની માફક ગજુપુત્રો ત્યાથી નાસી ગયા તે તપસ્વી દોડતા દોડતા નજલના પામી ધ્રમણના મુખમન્થા ભીડા દ્વામા પડ્યો પડતા પડતા હાથમા ઉગાયેલ તીક્ષ્ણ કુહાડો મુખ સન્ધ્ય ખ હોવાથી તેનાથી મન્થમ્થા બે દૂકડા થઈ ગયા અહો! કર્મના વિપાકો કેવા લોગવવા પડે છે! તે મરીને આ જ વનમા અતિક્રોધી દિદિવિપ મર્ષ થયો 'તીન અનુગધવાળો ક્રોધ ભવાતરમા નાથે જાય છે' 'આ અવશ્ય પ્રતિબોધ પામશે' એમ વિચારી જગદુરુડુ પોતાની પીઠાની અવગ ધુના કરીને તે જ મરણ માર્ગે ગયા મનુષ્યોના પગમચાર ન હોવાથી મરણી રેતીવાળુ, પાણી પીવાતુ ન હોવાથી પ્રવાહ વગરની નીડવાળુ, સુકા છર્ણુ વૃક્ષવાળુ, છર્ણુ પાદડાના દગવાઓથી વ્યાપ્ત, ગદ્ગદાના ટેકગોઓથી ધ્વાયેલ, સુપડીઓના ધ્યાનો નાશ પામી અવાવગ મ્થન બની ગયા રૂના એવા અરણ્યમા પ્રભુએ પ્રવેશ કર્યો અને ત્યા યશમાડનીના મધ્યસાગમા નાનિમાનુ અમ્થમાગ પગ નેરદિદિ વ્યાપન કરી પ્રભુ કડિનગમ્થ્યાને ન્હા ત્યા પછી અડકારી ચર્ચ કાવગત્રિના મુખની ત્રિહાની જેમ પરાથી બહાર દેના માટે નીડ્યો તે વનમા ફરના રતીમા અકમળ થતી દેડની લેખાથી પોતાની આંત્રાનો વેખ લખતો હોય તેમ જમણુ કરતા મર્ષ પ્રભુને જોયા અને વિચાર્યું કે, મને જાણ્યા વગર કે મારી અવસા મરીને નિશકાળે અગ્નિ પ્રવેશ કરીને આગ કુ માફક જિયે જિયે જાય છે મારે ફગવા ન જોને મારી જ મ કરી નાખુ-એમ કોપથી નગના તેણે કૃળા નગરી જવાતા-એણેને વમતી, વેવગી અને વૃમાને ભાગની નાચગી બચત કુહાડા. માન્યા તે પ્રભુને જોયા તા થો આમગ્રથી પરંત પા દુ જે કરી ભેઈ શકાય તેડી ઉગમ જોતી તેની મગતી દિદિ-જવાવા બારતના ગરીબ પગ પગી પગતુ નાગ્રિનાવાગ પ્રભુને તે મર્ષ નુશ્તાન મરી ગઈ નહિ. મને તારા મન્થન વાચને મરુને નવાયમાન મ મ મર્ષ બની શક્યા નથી ન 'પગતુ આ માફક બન્યો નહિ-એમ કાપવા વધારે તપવો, તેમ્થ તન્દ્ર વાગ ન દિદિ મરીને દેડી દિદિ-જવાવા દેડા તા થો

પરંતુ તે પણ પ્રભુને જળધારા સરખી બની, એટલે નિર્દય સર્પે પ્રભુના ચરણ-કમળ ઉપર ડાંખ માર્યો. પોતાનું ઝેર આકરું છે એટલે ડાંખ મારી મારીને પોતે ત્યાંથી સરકી બચ છે, કે રજોને મારા ઝેરથી મૂર્ચ્છા પામેલો મને ચગદી ન નાખે. વારંવાર ડાંખવા છતાં પ્રભુને તેના ઝેરે કશી અસર ન કરી. માત્ર દૂધની ધારા સરખું ઉત્તરવલ લોહી ઝરવા લાગ્યું. ત્યારપછી આગળ આવી આ શું? એમ વિચારતો વિલગો બનેલો સર્પ પ્રભુ તરફ જોવા લાગ્યો. પછી જગદ્ગુરુના અનુરૂપ રૂપને નીહાણીને કાન્તિ અને સૌમ્યતા વડે એકદમ તેની બંને આંખો ખૂંધાઈ ગઈ. સર્પને ઉપશાંત થયેલો બાળી ભગવંતે તેને કહ્યું, ‘હે અંકુશિક! તું’ પ્રતિબોધ પામ-સમજ અને ચોહ ન પામ.’ ભગવંતના તે વાક્યને શ્રવણ કરી મનમાં તે ઉહાપોહ કરતો હતો, ત્યારે તેને પૂર્વભયોનું ભતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રગટ થયું. ત્યારપછી તેણે ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને કપાયોથી મુક્ત બની મનથી અનશન અંગીકાર કર્યું. અનશનકર્મ સ્વીકારનાર પાપકર્મ રહિત, પ્રશમરસમાં તરણોળ બનેલો તે મહાસર્પને બાળી પ્રભુએ તેને ઉપદેશ આપ્યો કે ‘હવે તારે કયાંય પણ ન જવું.’ ‘મારી આંખમાં ભયંકર ઝેર ભરેલું છે’ એમ વિચારી તે દરની અંદર સુખ રાખીને સમતાપ અમૃતનું પાન કરવા લાગ્યો. સ્વામી પણ તેની અનુકંપાથી ત્યાં જ રોકાયા. ‘મહાપુરુષોની પ્રવૃત્તિઓ બીજાના ઉપકાર માટે હોય છે.’ તેવી સ્થિતિમાં ઉભા રહેલા ભગવાનને દેખી આશ્ચર્ય-ચકિત નેત્રવાળા ગોવાળો અને વાઇશં ચરાવનારાઓ એકદમ ત્યાં દોડી આવ્યા. વૃદ્ધોની વચ્ચે સંતાઈને હાથમાં જે પથરા-દેહાં આવ્યાં, તે વડે તેઓ મહાત્મા સરખા સર્પને નિર્દયતાથી મારવા લાગ્યા. તો પણ તેને અડોલ અને સ્થિર રહેલ જોઈ વિશ્વાસી એવા તેઓ નજીક આવી તેના શરીર પર લાકડી વડે સ્પર્શ કરવા લાગ્યા. ગોવાળોએ આ વાત ગામ-લોકો પાસે કરી એટલે લોકો ભગવંતની અને તે મહાસર્પની પૂજા કરવા લાગ્યા. તે માર્ગેથી ધી વેથવા જતી ગોવાલણે નાગને ધી અને માખણ ચોપડી સ્પર્શ કરે છે. તે ધીની ગંધથી આકરા ડાંખ દેતી કીડીઓએ તે સર્પના કલેવરને કોરીને ચાલણી સરખું કર્યું. ‘મારા કર્મની આગળ આ વેદના કેટલી?’ એ પ્રમાણે આત્માને પ્રતિબોધ કરતો તે મહાનુભાવ સર્પ અતિ-દુઃસહ વેદનાને સહન કરતો હતો. આ બિચારી નિર્બલ કીડીઓ દબાઈ અંપાઈ ન બચ એમ વિચારી તે મહાસર્પ પોતાના અંગને બિલકુલ ચલાયમાન કરતો ન હતો. ભગવંતની કૃપારૂપ અમૃતદ્રિષ્ટી ત્રિચાએલ આ સર્પ પંદર દિવસે મૃત્યુ પામી સહસ્રાર નામના વૈમાનિક દેવલોકમાં ગયો. પોતાને વિવિધ ઉપસર્ગ કરનાર દ્રિષ્ટિવિધ ક્ષણિધર અને ભક્તિ કરનાર ઇન્દ્રને વિષે ચરમ તીર્થપતિ ત્રણે જગતના અદિતીય બંધુ મહાવીર પરમાત્માની તુલ્ય-મનસ્કતા કહી. ૨

બીજા પ્રકારે ફરી યોગગણિત સ્તુતિ કરે છે:—

કૃતાપરાવેડપિ જને, કૃપામન્યરતારયોઃ ।

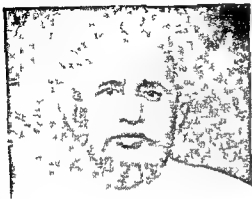
ઈપદ્વાપ્પાર્દ્રયોર્મદ્રં, શ્રીવીરજિનનેત્રયોઃ ॥૩॥

વ્યાઠ અપરાધ કરનાર સંગમ વગેરેના વિષે જેની કીડીઓ કડુણાથી નમેલી છે તથા જેની આંખો લગાર અશુભ-જળથી ભીંજાયેલી બની છે; એવી તે વીરજિનની આંખોનું કલ્યાણ થાયો, અર્થાત્ સામર્થ્યથી નમસ્કાર કર્યો. તે વૃત્તાન્ત આ પ્રમાણે:—

સંગમ દેવના ઉપસર્ગ-સમયે પ્રભુની ભાવકરુણા

એક ગામથી ખીન્ત ગામે અને એક નગરથી ખીન્ત નગરે વિહાર કરતા પ્રભુ દોઢક સમયે અનેક મ્યેન્થ કુવોવાગી દંડભૂમિમા પધાયા પેઢાવ ગામની નજીક પેઢાવ ઉદ્યાનમા તેમણે અક્રમતપ ડગીને પોવામ નામના મેત્રમા પ્રવેગ કર્યો નિર્ભય સિલાતવ ઉપર ઉભા રહીને દીંચણ સુધી હાથ લાખા ડગી ડઈક નમેવા શરીરવાળા તેઓ અત કંચ નિયર કરી આખ મીંચ્યા વગર એક મત્રિ સ ધી મહાપ્રતિમા ધાનુ ડગીને ગેલાહતા તેવખતે સુધર્મા મલામા ચોર્યાસી હેનત મામાનિઢ દેવોથી પન્વિરેલા, તેરીય ત્રાયમ્શિશ, ત્રણ પર્ષદા, ચાર લોહપાવ, અમ ખ્યાતા પ્રકીર્ણ દેવો, આઠે દિગામા મન્જૂત રીતે બાધેવા બખતર અને હથીચાગ્વાળા ચોર્યાશીહનત અગરક્ષક દેવો, મેનાથી પરિવરેલા માત મેનાપતિઓ, આભિયોગિક, કિલ્લિયિક વગેરે દેવ-દેવીઓ તથા ત્રણ પ્રજારના વાન્ત્રી વગેરેથી પન્વિરેલા, વિનોદથી વખત પમાગ કરતા, દક્ષિણ લોઠાર્ધનુ ગ્લણ કન્નાગ શક નામના ઈન્દ્ર મહાગજ સિહાસન ઉપર બેઠા અવધિરાનથી ભગ વ તને તેવા પ્રકાળના ગેલા નળી ઉભા થઈ પાદુકાનો ત્યાગ કરી, ઉત્તગમગ કરી, હાથો પગ ભૂમિ પર સ્થાપન કરી, જમણો પગ લગાર બિ ચો રી, ભૂતલ પર મન્નક નમાવી, તેણે શકેસ્તવથી ભગવાનની સ્તુતિ કરી પછી ઉભા થઈ મવા ગે રોમાચ-કચુક ધારણ કરનાર ઈન્દ્રમહારાજએ આખી સભાને મ બોધી કહ્યું, અરે! મૌધર્મ દેવવોવામી મર્વ ઉત્તમ દેવો! તમે મહાવીર ભગવતનો અદ્ભુત મહિમા માલળો પાત્ર સમિતિ ધાગ્યુ કરનાર, પણ સુસિધી પવિત્ર થએલા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભને વગ કરનાર, આશ્રવ-હિત, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, ગ્રાણ અને ભાવથી મમતા વગરના, વૃક્ષ કે એક પુરુગવમા દષ્ટિ ન્થાપન કરી કાઉમગગ ધ્યાનમા રહેવા વીર ભગવતને દેવ, દાનવ, ચક્ષ, ગક્ષમ, નાગકુમાર, મનુષ્ય કે તરે લોહ એન્કા મળે તો પણ તેમને ધ્યાનથી ચવાયમાન ગ્વા મમર્થ ણી શકે નહિ આવા પ્રકારનુ ઈન્દ્રનુ વચન માલગી શકેન્કનો મામા નિઢ દેવ લવાગપટમા ભૂટ્ટી ન્થના ગ્વાથી ભય ડર, ક પતા હોડવાળો, કોપથી લાવ આખવાળો અભવ્ય ગાઢમિથ્યાન્વી મગમ નામનો દેવ બોન્થો, ‘હિ દેવ’ શ્રમણ માત્ર એક મનુષ્યને આડહુ વણુન કરી ઊંચી ટોચે ચગવો છો, તે મત્યામત્યના વિવાદમા મ્વન્થ હતા-યુધ્ધ આપનુ પ્રભુપણ જ કાગલ છે ‘આને દેવો પણ વ્યાનથી ચલાયમાન ડગી શકે તેમ નથી’ એવુ સ્વામીનુ ઉલ્લટ વચન હૃદયમા ધાગ્યુ પણ ટેવી રીતે કરી શકાય? કદાચ ધાર્યુ હોય તો બોવાય કેમ? આઠશ સુધી પહોચે તેવા ઊંચા શિખરવાળા, પાતાલ સુધીના મૂળવાળા મેરુપર્વતને જે દેવો બે હાથથી દેક્ષ માક્ષ દે કી ગે, કુલપર્વતો મહિત પૃથ્વીને રૂખાવાળી શન્નિતવાળા, મહામસુદ્રને કોગગા મગ્ગો નાનો ણનાવવાળી તાજાતવાળા, અનેક પર્વતયુધ્ધ પૃથ્વીને પ્રચડ બનેલા એ-ભુન્દરથી નેઓ ઊંચરી શકે છે, એવા અમાધાગલ મહિવાળા પગડમી અને ઈન્દ્રામાત્રથી જ જેમની કાર્યમિદ્ધિ થાય છે, તેવા દેવો આગગ આ મનુષ્યમાત્ર ક્યા હિમાળમા? હમણા જ હું તેને ધ્યાનથી ચવાયમાન મરીશ”-એમ મ્લી હાથ વડે ભૂમિ ઠોપી તે નભામ રખમાથી બિભો થયો ‘અન્હિ તો પારમી મહાદેવથી અખલિત તપ કરે છે’-એમ રખે ન મમરે, તે કાગલથી ઈન્દ્રમહારાજએ તે હુણુદિ દેવવાની ડેશા કરી ત્યાર પછી તેના ચાલનાના વેગના પવનના સપાગથી વાદગાઓ પ વા લાન્થા, ગૈર આકૃતિ કંગેલી રોવાથી ભયકર દેખાતા તેના ભયથી અપ્સરાઓ આવી ખમી મર્ વિશાગ વગ મ્યગ અથ ભા યોગે નેરો અક્રમ રાગે એમ ક્યા એવો તે પાપી ત્યા નાબો, ક્યા પન્મેશ્વર પ્રતિમા ધાગ્યુ કરી મન્નક મ કરી ગેલા હતા નિખરણુ

પ. પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્યશ્રી
આનન્દસાગરસૂરીશ્વરજી મ ના શિષ્ય

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીહિમસાગરસૂરિજી

સચિવશ્રી ઓગાઝાવનો અનુવાદ અનુવાદક આ ૧૯૧૧
શ્રીરેમસાગરસૂરિ

સચિવશ્રી ઓગાઝાવનો અનુવાદક આ ૧૯૧૧

આ જેમ પ્રત્યક્ષમાં રાજ્ય મહામુ વ્યવસ્થા કરી છે તેમજ પાણી
મેળવવું કુલેશ કહેવું નથી, પણ બોધિતલ પ્રાપ્ત થવું અત્યંત કુશળ
કહેવું છે સર્વે જગતના સર્વે ભાગો પરેલા અત્યંત મહત્ત્વ પ્રાપ્ત
કરેલા છે પણ કદાચિત્ કુલ બોધિતલ પ્રાપ્ત કરવું નથી કામગીરી
અત્યંત મહત્ત્વ યોગ્ય છે અને અત્યંત મહત્ત્વ પરાધર્મોનો કામગીરી
પછી બાદ અર્ધપુરુષ-પરમપૂર્ણ બાકી રહે, ત્યારે સર્વે સ્વપ્રકારના
શરીરધારી જીવોને સર્વે કર્મોની અત કોડાકોડી સ્થિતિ બાકી
રહે, ત્યારે કોઈક જીવ જીવોનો ભેદ કરીને ઉત્તમ બોધિતલને
પ્રાપ્ત કરે છે કહેવાક જીવો મથાપ્રવૃત્ત કરવા કરવા બંધે બાધિની
નજીના પ્રકેશમાં બાધે છે, પરંતુ બોધિ પ્રાપ્ત થઈને માર પાછા ફરી
અમ છે કેરવજ બોધિ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ પાછા સીદામ છે અને ફરી
અમ મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે કુલેશજીવે અમજી, મિશ્ર મિશ્રિનો સાથે
મોક્ષમ, બ્રહ્મલ ભાસના પ્રકાર સેવયો-એ બંધોરે બોધિના મિશ્રો
મથાપ્રવૃત્ત ને કે આરિન પ્રાપ્ત કુલેશ કરેલી છે, પણ તે બોધિ-
પ્રાપ્તિમાં સફળ છેવડિત મિશ્રુલ મથાપ્રવૃત્ત અત્યંત જીવો પણ
આરિન પ્રાપ્ત કરીને જીવેમક કૈવલ્યેક મુખી બધ છે, પરંતુ બોધિ
નગર મિશ્રુલિ-મુખ તેમ જીમી સફળ નથી બોધિતલ ન પ્રાપ્ત
અનામ મહત્ત્વની પણ રક જેમ છે અને બોધિતલ પ્રાપ્ત કરનાર ૧૩
પા મહત્ત્વની બોધિ છે કુલેશ ૧૫૫૬ ૭ Homobhava

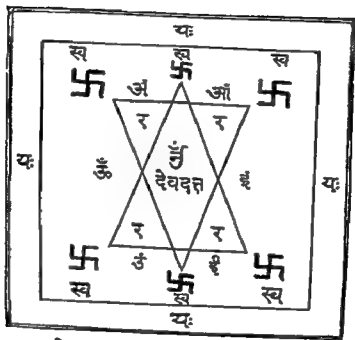
આ ગ્રંથના અનુવાદક

પૂ. આ. શ્રીના હસ્તામરનો મુખો

સંગમ દેવના ઉપસર્ગ-સમયે પ્રભુની ભાવકરુણા

એક ગામથી બીજા ગામે અને એક નગરથી બીજા નગરે વિહાર કરતા પ્રભુ કોઈક સમયે અનેક સ્થેત્ય કુલોવાળી દહેભૂમિમાં પધાર્યા પેઢાલ ગામની નજીક પેઢાલ ઉગ્રાનમાં તેમણે અક્રમતપ કૃતિને પોલાત નામના ચેત્યમાં પ્રવેશ કર્યો નિર્ભય શિલાતલ ઉપર ઉભા રહીને ઢીંચણ સુધી હાથ લાખા કરી કંઈક નમેલા શરીરવાળા તેઓ અત કુણ સ્થિર કરી આખ મીંચ્યા વગર એક રાત્રિ સળધી મહાપ્રતિમા ધાગણુ કૃતિને રેલેલા હતા તે વખતે મુધર્મા મલામાં ચોર્યાસી હેનર સામાનિક દેવોથી પરિવરેલા, તેત્રીશ ત્રાયન્નિશ, ત્રણ પર્પદા, ચાર લોકપાલ, અમ ખ્યાતા પ્રકીર્ણ દેવો, ચાર દિગામાં મજ્જૂત ગીતે બાધેલા બખતર અને હૃથીચારવાળા ચોર્યાસીહનર અગરક્ષક દેવો, સેનાથી પરિવરેલા સાત મેનાપતિઓ, આલિયોગિડ, કિલ્લિપિક વગેરે દેવ-દેવીઓ તથા ત્રણ પ્રકારના વાન્નિત્રો વગેરેથી પરિવરેલા, વિનોદથી વખત પન્નાર કરતા, દક્ષિણ લોકાર્ધનુ રક્ષણ કરનાર શક નામના ઇન્દ્ર મહારાજ મિહાસન ઉપર બેઠા અવધિજ્ઞાનથી ભગવતને તેવા પ્રકારના રહેલા જાણી ઉભા થઈ પાદુકાનો ત્યાગ કરી, ઉત્તરાસન કરી, કામો પગ ભૂમિ પર સ્થાપન કરી, જમણો પગ લગાર જિ ચો કરી, ભૂતલ પર મગ્તક નમાવી, તેણે શકસ્તવથી ભગવાનની સ્તુતિ કરી પછી ઉભા થઈ અર્વાંગે રેમાચ-કચુક ધારણ કરનાર ઇન્દ્રમહારાજએ આખી સભાને સંબોધી ઝહુ, અરે! સૌધર્મ દેવલોકવાસી અર્વ ઉત્તમ દેવો! તમે મહાવીર ભગવતનો અદ્ભુત મહિમા સાભળો પાત્ર સમિતિ ધાગણુ કરનાર, ત્રણ સુસિધી પવિત્ર થએલા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભને વશ કરનાર, આશ્રવ-રહિત, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી મમતા વગરના, વૃક્ષ કે એક પુદ્ગલમાં દષ્ટિ સ્થાપન કરી કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં રહેલા વીર ભગવતને દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, નાગકુમાર, મનુષ્ય કે ત્રણે લોક એકઠા મળે તો પણ તેમને ધ્યાનથી ચલાયમાન કરવા મમર્થ જની શેડ નહિ આવા પ્રદારનુ ઇન્દ્રનુ વચન સાભળી શેન્દ્રનો મામા નિત દેવ લલાટપટ્ટમાં ભૂકુટી ગ્યના કરવાથી ભય કર, કપતા હોઠવાળો, કોપથી લાલ આખવાળો અલભ્ય ગાદમિથ્યાત્વી મગમ નામનો દેવ બોલ્યો, ‘હિ દેવ! શ્રમણ માત્ર એક મનુષ્યને આટલું વર્ણન કરી જાતી ટોચે ચડાવો છો, તે મત્યાનત્થના વિવાદમાં અવસ્થિતા-યુક્ત આપનું પ્રભુપણ જ કારણ છે ‘આને દેવો પણ ધ્યાનથી ચલાયમાન કરી શકે તેમ નથી’ એવું સ્વામીનું ઉદ્ગલટ વચન હૃદયમાં ધારણ પણ કેવી રીતે કરી શકાય? કદાચ ધાર્યું હોય તો બોલાય કેમ? આકાશ સુધી પહોંચે તેવા ઊંચા ગિખરવાળા, પાતાલ સુધીના મૂળવાળા મેગુપર્વતને જે દેવો બે હાથથી દેકા મારક રેકી શકે, કુલપર્વતો મહિત પૃથ્વીને કૃણાલવાની શક્તિવાળા, મહામયુદ્ધને કોગળા મરજો નાનો યનાવવાની તાકાતવાળા, અનેક પર્વતયુક્ત પૃથ્વીને પ્રચલ ધનવા એક ભુન્દરથી જેઓ ઊંચકી શકે છે, એવા અગાધાણુ ઋદ્ધિવાળા પરાકર્મી અને ઇચ્છામાનથી જ જેમની કાર્યમિદ્ધિ થાય છે, તેવા દેવો આગળ આ મનુષ્યમાન કયા હિંગાળમાં? હમણા જ હું તેને ધ્યાનથી ચલાયમાન કરીશ”-એમ ઝહી હાથ વડે ભૂમિ ઠોકી તે સભામ ઉપમાથી જિભો ચયો ‘અરિહ તે પારકી મહાચથી બખરિત તપ કરે છે’-એમ રળે ન સમજે, તે કારણથી ઇન્દ્રમહારાજને તે હુણ્દિ દેવતાની ઉપેક્ષા કરી ત્યાં પછી તેના આવવાના વેગના પવનના સપાટાથી વાદળાઓ પડવા લાગ્યા, ગૈર આદૃતિ કરેલી રોવાથી ભયક દેખાતા તેના ભયથી અખરાઓ આવી જગી ગઈ વિશાળ વક્ષસ્થ અથગવા યોગે જેલો શકુમળને એકવા કયા એવો તે પાપી ત્યા આવ્યો, ન્યા પગમેથક પ્રતિમા ધારણ કરી કાઉસગ્ગ કરી ગેલે હના નિષ્કારણ

જગદ્ગુણધુ વીર ભગવંતને તેવા પ્રકારના નિરુપદ્રવ્યપણે રહેલા દેખી તેને વધારે ઈર્ષ્યા થઈ. દુષ્ટ એવા તે નીચ દેવે જગતપ્રભુના ઉપર અણુધારી અશુભ ધૂળવૃષ્ટિ વરસાવી. રાહુ જેમ ચંદ્રને, મેધાંધકાર જેમ સૂર્યને તેમ ધૂળવૃષ્ટિએ પ્રભુના આળા શરીરને ઢાંકી દીધું. ચારે બાજુ ધૂળવૃષ્ટિ થવાથી દરેક ઇન્દ્રિયોનાં દ્વારો પૂરાઈ ગયાં અને સ્વામી નિઃશ્વાસ-ઉચ્ચ્વાસ-રહિત થયા. આટલું થવા છતાં જગદ્ગુણુ ધ્યાનથી તલમાત્ર પણ ચલાયમાન ન થયા. મોટા હાથીએથી કુલ પર્વત શું ચલાયમાન થાય ખરા કે ? ત્યાર પછી ધૂળ દૂર કરીને સર્વાંગે પીડા કરનારી વજ્ર સરખા મુખ-વાળી ક્રીડીએ ઉત્પન્ન કરી. વજ્ર ચીવવા માટે જેમ સોય તેમ તીક્ષ્ણ મુખાગ્રવાળી ક્રીડીએ સ્વેચ્છાથી અંગના એક ભાગ તરફથી પ્રવેશ કરી, અને બીજી તરફથી બહાર નીકળી. નિર્ભાગીની વાંછાએ જેમ નિષ્કુળ બચ, તેમ ક્રીડીના ઉપદ્રવમાં નિષ્કુળતા મળવાથી તેણે ડાંસોની વિકૃત્વૃણા કરી. ‘દુરાત્માઓના હુકૃત્યોનો અંત હોતો નથી.’ તેમના એક ડંખથી ગાયના કૂધ સરખું લોહી વહેવા લાગ્યું, જેથી ભગવાન ઝરણા વહેતા પર્વત સરખા દેખાવા લાગ્યા. તેવા ઉપસર્ગથી પણ પ્રભુ હોભ ન પામ્યા એટલે તે દુર્મતિ સંગમ દેવે અતિપ્રચંડ ડંખ દેનારી અને દુઃખે કરી જેતું નિવારણ થાય તેવી (લાલ રંગવાળી) ધીમેલો વિકૃત્વી, પ્રભુના શરીર પર તેનાં મુખો એવાં જોડાં ઉતરી ગયાં કે ત્યાર પછી તે ધીમેલોના દેખાવ એવા પ્રકારનો દેખાવા લાગ્યો કે બહુ પ્રભુના શરીર પર રોમાંચ એક સાથે ખડાં થયાં છે. તેવા ઉપસર્ગમાં પણ પ્રભુ પોતાના એકાગ્રતાવાળા યોગમાં અચલ ચિત્તવાળા રહ્યા, ત્યારે ધ્યાન-લાંગ કરવાના નિશ્ચયવાળા તે દેવે મોટા વીંછી વિકૃત્વો. પ્રલયકાળના અગ્નિના તણુખા સરખી કાન્તિવાળા, તપાવેલા બાણ સરખા ભયંકર પુંછના વાંકા કાંટાઓથી પ્રભુનું શરીર ભેદવા લાગ્યા. તેનાથી પણ નાથ ફોભ ન પામ્યા, ત્યારે કૂટ સંકલ્પ કરનાર તેણે દાંતવાળા નોળીયા વિકૃત્વો. ખિ ખિ એવા શબ્દ કરતા તેમણે ઠાઠો વડે ભગવાનના શરીરમાંથી માંસના ટૂકડા તોડી તોડીને નીચે નાખ્યા. તેમાં પણ તેની ઇચ્છા પાર ન પડવાથી કેપ પામેલા તેણે ચમરાજના બાહુ સરખા ભયંકર અતિઉકેલ કટાટોપવાળા સર્પો બનાવ્યા. મહાવૃક્ષને જેમ કૌવચલતા વીંટાય, તેમ મસ્તકથી માંડી પગ સુધી પ્રભુ મહાવીરને ભરડો મારી વીંટળાઈ વળ્યા. તેઓ એવી રીતે ક્ષણ-પ્રહાર કરવા લાગ્યા, જેથી ક્ષણાઓ પણ ત્યાં ફૂટવા લાગી, તેવી રીતે ડંખ મારે કે, જેથી તેના દાંત પણ લાંગી ગયા. તેઓ નિર્વિષ બની દોરડા માફક નીચે ઢળી પડ્યા, ત્યાર પછી વજ્ર સરખા કઠણ દાંત-વાળા ઉદ્દેશને તરત જ વિકૃત્વો. તેઓ સ્વામીના અંગને કઠોર નખો, દાંતો અને મુખોથી કોરી કોરીને ખાવા લાગ્યા અને ઘા પર જેમ ક્ષાર પડે તેમ કોરેલા ઘા ઉપર ભૂતરતા હતા. તેમાં પણ જ્યારે તે સર્વથા નિષ્કુળ થયો અને ભગવંતને ધ્યાનથી ચલાયમાન ન કરી શક્યો, ત્યારે ભૂતનો આવેશ થયો હોય તેમ ક્રોધથી પ્રચંડ દંતૂશળ રૂપી મુચળવાળું હાથીનું રૂપ વિકૃત્વું. પગલાંઓ પાડવા વડે બહુ પૃથ્વીને નગાવતો હોય તથા નક્ષત્રગંડળને અને આકાશને તોડતો હોય તેમ, તે જોયી સૂંઢ કરીને પ્રભુ સન્મુખ હોયો. તે હાથીએ પ્રચંડ સૂંઢના અગ્રભાગથી પ્રભુને પકડીને આકાશતલમાં અતિ જોયા ઉછાળ્યા. પીંખાઈને આના ટૂકડે ટૂકડા થઈ બવ એવા ખરણ આશયથી દંતૂશળ ઉંચા કરીને તે આકાશમાંથી પડતા પ્રભુને ઝીલી લે છે, દાંતની અણીમાં પડેલા ભગવાનને હાથી વારંવાર વજ્ર સરખી કઠિન છાતીમાં વિધે છે, જેથી તેમાંથી તણુખા ઉડતા હતા. તે રાંકડો હાથી કંઈ પણ કરવા સમર્થ ન થયો એટલે દેવે વૈરિણી સરખી હાથણી બનાવી. તેણે આખી સૂંઢ અને દાંતથી ભગવાનનું શરીર ભેદી નાખ્યું અને ઇચ્છા

योगशास्त्र प्र. ५, श्लोक २०८ वी २१० भा
सूचित पत्र. मुद्रित पत्र ५०१

જગદ્ગુરુ વીર ભગવતને તેવા પ્રકારના નિરુપદ્રવપણે રહેલા દેખી તેને વધારે ઈર્ષ્યા થઈ
 દુષ્ટ એવા તે નીચ દેવે જગતપ્રભુના ઉપર અણધારી અશુભ ધૂળવૃષ્ટિ વરમાવી રાહુ જેમ ચ દ્રને,
 મેઘાધકાર જેમ સૂર્યને તેમ ધૂળવૃષ્ટિએ પ્રભુના આખા શરીરને ઢાકી દીધુ ચારે બાજુ ધૂળવૃષ્ટિ
 થવાથી દરેક ઇન્દ્રિયોના દ્વારો પૂરાઈ ગયા અને ગ્વામી નિ ગ્વાસ-ઉચ્છ્વાસ-ગહિત થયા આટલુ
 થવા છતા જગદ્ગુરુ ધ્યાનથી તલમાત્ર પણ ચલાયમાન ન થયા મોઠા હાથીઓથી કુલ પર્વત શુ
 ચલાયમાન થાય ખરા કે ? ત્યાર પછી ધૂળ દૂર કરીને મર્વા જે પીડા કરનારી વજ્ર સરખા મુખ
 વાળી ક્રીડીઓ ઉત્પન્ન કરી વસ્ત્ર સીવવા માટે જેમ સોય તેમ વીક્ષણ મુખાશ્રવાળી ક્રીડીઓ
 સ્વેચ્છાથી અગના એક લાગ તરફથી પ્રવેશ કરી, અને ખીજી તરફથી બહાર નીકળી નિર્ભા
 ગીની વાછાઓ જેમ નિષ્કૂળ બન્ય, તેમ ક્રીડીના ઉપદ્રવમા નિષ્કૂળતા મળવાથી તેણે ડાસોની
 વિકુર્વણા કરી 'દુરાત્માઓના દુષ્ટત્વોનો અત હોતો નથી' તેમના એક ડખથી ગાયના દૂધ
 નરમુ ઢોહી વહેવા લાગ્યુ, જેથી ભગવાન ઝરણા વહેતા પર્વત સરખા દેખાવા લાગ્યા તેવા
 ઉપસર્ગથી પણ પ્રભુ હોભ ન પામ્યા એટલે તે દુર્ભતિ સગમ દેવે અતિપ્રચંડ ડખ દેનારી અને
 દુ ખે કરી જેનુ નિવારણ થાય તેવી (લાલ રંગવાળી) ઘીમેલો વિકુર્વી પ્રભુના શરીર પર તેના મુખો
 એવા ઊડા ઉતરી ગયા કે ત્યાર પછી તે ઘીમેલોનો દેખાવ એવા પ્રકારનો દેખાવા લાગ્યો કે
 બાણે પ્રભુના શરીર પર રોમાચ એક સાથે ખડા થયા છે તેવા ઉપસર્ગમા પણ પ્રભુ પોતાના
 એકાગ્રતાવાળા ચોગમ અચલ ચિત્તાવાળા રહ્યા, ત્યારે ધ્યાન-ભગ કરવાના નિસ્ત્રયવાળા તે દેવે
 મોટા વીંછી વિકુર્વ્યા પ્રલયકાળના અગ્નિના તણુખા સરખી કાન્તિવાળા, તપાવેલા બાણુ નરખા
 ભયકર પુછના વાકા કાટાઓથી પ્રભુનુ શરીર લેદવા લાગ્યા તેનાથી પણ નાથ કોભ ન પામ્યા,
 ત્યારે ક્રૂટ સંકટપ કરનાર તેણે દાતવાળા નોળીયા વિકુર્વ્યા ખિ ખિ એવા શબ્દ કરતા તેમણે
 દાઢો વડે ભગવાનના શરીરમાથી માસના ટૂકડા તોડી તોડીને નીચે નાખ્યા તેમા પણ તેની ઇચ્છા
 પાર ન પડવાથી કોપ પામેલા તેણે ચમરાજના બાહુ સરખા ભયકર અતિઉત્કટ કટાટોપવાળા
 સર્પો બનાવ્યા મહાવૃક્ષને જેમ કૌવચલતા વીટાય, તેમ મસ્તકથી માડી પગ સુધી પ્રભુ
 મહાવીરને ભરડો મારી વીટળાઈ વળ્યા તેઓ એવી રીતે ફણા-પ્રહાર કરવા લાગ્યા, જેથી
 ફણુઓ પણ ત્યા ફૂટવા લાગી, તેવી રીતે ડખ મારે કે, જેથી તેના દાત પણ ભાગી ગયા
 તેઓ નિર્વિષ બની દોરડા માફક નીચે ઢળી પડ્યા, ત્યાર પછી વજ્ર સરખા કંઠણ દાત-
 વાળા ઉદરોને તરત જ વિકુર્વ્યા તેઓ સ્વામીના અગને કઠોર નખો, દાતો અને મુખોથી કોરી
 કોરીને ખાવા લાગ્યા અને ઘા પર જેમ ક્ષાર પડે તેમ કોરેલા ઘા ઉપર મૂતરતા હતા તેમા
 પણ ન્યારે તે સર્વથા નિષ્કૂળ થયો અને ભગવતને ધ્યાનથી ચલાયમાન ન કરી શક્યો, ત્યારે
 ભૂતનો આવેશ થયો હોય તેમ કોષથી પ્રચંડ દત્તગજ રૂપી મુશળવાળુ હાથીનુ રૂપ વિકુર્વ્યુ
 પગલાઓ પાડવા વડે બાણે પૃથ્વીને નમાવેતા હોય તથા નક્ષત્રમંડળને અને આકાશને તોડતો
 હોય તેમ, તે ઊંચી સૂઢ કરીને પ્રભુ મન્મુખ હોયો તે હાથીએ પ્રચંડ સૂઢના અગ્રભાગથી
 પ્રભુને પકડીને આકાશતલમા અતિ બિચા ઉછાળ્યા પી ખાઈને આના ટૂકડે ટૂકડા થઈ બનવ
 એવા ખગળ આશયથી દત્તશળ ઉચા કરીને તે આકાશમાથી પડતા પ્રભુને ઝીલી લે છે દાતની
 અણીમા પડેલા ભગવાનને હાથી વારવાર વજ્ર ચરખી કઠિન છાતીમા વિધે છે, જેથી તેમાથી
 તણુખા ઉડતા હતા તે રાકડો હાથી કઈ પણ કરવા મમર્શ ન થયો એટલે દેવે વૈરિણી સરખી
 હાથણી બનાવી તેણે આખી સૂઢ અને દાતથી ભગવાનનુ શરીર લેદી નાખ્યુ અને ઇચ્છા
 યો ૨

પ્રમાણે વિષ સરખા શરીરના જળ વડે સિંચવા લાગી. તે હાથથીનો કરેલો પ્રયોગ ધૂળ ભેગો થયો, એટલે તે મુરાધમે મગરની દાઢ સરખા ઉકેટ દાંતવાળા, અનેક જ્વાળામુક્ત અગ્નિ-કુંડ સરખા ખીડામણા પહોળા ફાંટેલ મુખ-કોટરવાળા, ચમરાજના મહેલના તોરણસ્તંભ સરખી લાંબી ભુજવાળા, જિંઘા તાડ વૃક્ષની ઉપમાવાળા જંઘા-સાથળવાળા, અત્યંત અટ્ટહાસ, ફેફકાર મોટા શબ્દથી કિલકિલાવ કરતા, આમરાનાં વસ્ત્ર પહેરેલ, કટાર ધારણ કરનાર એવા પિશાચના રૂપની વિકૃર્વણ કરીને તેણે ભગવંતને ઘણા ઉપદ્રવો કર્યા. ક્ષીણ થએલા તેલવાળો દીપક જેમ જોલવાઈ નય, તેમ તે પિશાચનો ઉપદ્રવ નિષ્ફળ ગયો અને ક્રોધે ભરાયેલા તે નિર્દય દેવે એકદમ વાઘનું રૂપ તૈયાર કર્યું. હવે તે વાઘ પુંછડું અક્ષણવાધી પૃથ્વીને ફાડતો હોય, ખૂટકાર શબ્દના પરધાથી પૃથ્વી અને આકાશને શેષશવતો હોય, કાંટાની શૂળો સરખા નખો અને વજ્ર સરખી દાઢાથી તે વાઘ ભગવંત ઉપર એકસરખા ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો. તેમાં દાવાનળમાં બળી ગયેલા વૃક્ષ જેવા તેને નિષ્ફળતા મળવાથી સિદ્ધાર્થરાજ અને ત્રિશલાદેવીનાં રૂપો બનાવ્યાં. તે કહેવા લાગ્યા—‘હિ પુત્ર ! આવું અતિદુષ્કર આપે શું કરવા માંડ્યું ! આ દીક્ષા છોડી દે, અમારી પ્રાર્થનાની અવગણના ન કર. વૃદ્ધાવસ્થામાં નંદિવર્દને અમારો ત્યાગ કર્યો છે અને અમે શરણ વગરના બન્યા છીએ, અમારું તું રક્ષણ કર’ એમ અત્યંત દીન સ્વરથી વિલાપ કરવા લાગ્યા. તેમના આવા વિલાપોથી પણ પ્રભુનું મન રોહમાં ન લેવાયું, ત્યારે દુરાચારી તે દેવે ત્યાં સૈન્યનો પડાવ વિકુબ્યો. ત્યાં રસોયાને ચૂલો કરવા પથરા ન મળ્યા, એટલે પ્રભુના બે પગનો ચૂલો બનાવી તેના પર હાંદી ગાંઠવી. તરત પર્વતની તળેટીમાં જેમ દાવાનળ તેમ પ્રભુના ચરણમાં અગ્નિ સળગાવ્યો તે અધિક સળગવા લાગ્યો. તપેલા મુવર્ણની માફક પ્રભુની કાંતિ જોઈ ન થઈ, એટલે અધમ દેવે ભયંકર શબ્દ કરતું બીલિતું રહેઠાણ વિકુબ્યું. બીલિએ પ્રભુનાં કંઠ, કાન, ભુજ, અને જંઘાઓ વિષે હુદ્ર પક્ષીઓનાં પાંજરાં લટકાવ્યાં. પક્ષીઓએ આંચ અને નખો વડે પ્રભુના શરીરમાં કાણાં પાડ્યાં, જેથી પ્રભુનું શરીર સેંકડો છિદ્રવાણું નજી પાંજરું હોય તેવું દેખાવા લાગ્યું. તેમાં પણ પાકેલા પાંદડા માફક દેવે કંઈ સાર ન કાઢ્યો એટલે મહા-ઉપાત કરનાર ખરવાતની વિકૃર્વણ કરી. મહાવૃક્ષોને આકાશમાં તૃણ માફક ઊંચે નીચે ફેરવતો અને દરેક દિશામાં પથરા અને કાંકરા ધૂળ માફક ફેંકતો, પૃથ્વી અને આકાશમાર્ગને ધમણ માફક પૂરતો તે પવન ભગવંતને પણ ઉંચકી ઉંચકી નીચે અક્ષણતો હતો. તે ખરવાતથી પણ ન ફાંચ્યો. એટલે દેવના કુલમાં કલક સમાન એવા તે દેવે વંટોળીયો પવન બનાવ્યો. મોટા મોટા પર્વતોને ભમાવવા સમર્થ તે વંટોળીયા પવને પ્રભુને પણ ચક્રપર રહેલા માટીના પિંડ માફક ભમાવ્યા. તેવા વંટોળીયા પવનથી સમુદ્રના આવર્તની જેમ ભમવા છતાં એકતાનવાળા પ્રભુનું ધ્યાન લગાર પણ જોણું ન થયું. ‘વજ્ર-સરખા મનવાળો આ મુરુખ અનેક પ્રકારે કંદર્શના કરવા છતાં જ્ઞાન પામતો નથી. એનું ધ્યાન ભગ્ન કર્યાં સિવાય બ્રષ્ટ પ્રતિજ્ઞ હું સભામાં કેવીરીતે નહિ ? માટે એના પ્રાણનો નાશ કરીશ, તો જ ધ્યાન નાશ પામશે, નહીંતર નહિ,’ એમ વિચારી અધમ દેવે કાલ-ચક્ર બનાવ્યું. ત્યાર પછી એકહન્ટર ભાર વજન પ્રમાણ લોઢાના ઘડેલા ચક્રને રાવણે જેમ કેલાસ પર્વતને ઉંચક્યો, તેમ આ દેવે ઉપાડ્યું. પૃથ્વીને સંપુટ કરવા માટે બીજું પુટ બજે તૈયાર કર્યું ન હોય તેવું કાલચક્ર ઉંચે ઉપાડીને પ્રભુના ઉપર ફેંક્યું. ઉજાગતી જ્વાલાદોણિ વડે સર્વ દિશાઓને ભયંકર કરતું ચમુદ્રમાં જેમ વડવાનલ તેમ તે પ્રભુના ઉપર પડ્યું. મોટા પર્વતોનો ચૂસો કરવા સમર્થ આ ચક્રના પ્રભાવથી ભગવંત ઘુંટણ સુધી પૃથ્વીતલમાં ખૂટી ગયા. આવી સ્થિતિમાં પણ ભગવંત વિચાર કરવા લાગ્યા કે, વિશ્વના સમગ્ર જીવોને તારવાની અભિલાષા-

વાળો હોવા છતાં હું આ બિચારા માટે સંસારના કારણભૂત બનું છું.' સંગમદેવે વિચાર્યું કે, છેલ્લામાં છેલ્લો ઉપાય કલચક તેનાથી હણુવા છતાં પણ આ મૃત્યુ ન પામ્યો, માટે હવે શસ્ત્ર કે અસ્ત્રના સિવાય બીજો કયો ઉપાય કરવો? અનુકૂળ ઉપસર્ગ કરવાથી કદાચ કોઈ પ્રકારે શોભ પામે એવી બુદ્ધિથી વિમાનમાં બેઠેલા તે આગળ આવી કહેવા લાગ્યો—'હે મહર્ષિ! તમારા સત્ત્વથી અને પ્રાણોની દરકાર કર્યા વગર આરંભેલાને નિર્વાહ કરેલા તપના પ્રભાવથી હું તમારા પર તુષ્ટ થયો છું. હવે શરીરને કલેશ કરાવનાર એવા આ તપથી સંયુત, તમે કહો અને માગણી કરો કે હું તમને શું આપું? આ વિષયમાં શંકા ન કરશો. બધાં ઇચ્છા થતાં જ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે, એવું સ્વર્ગ તમને આ દેહ દ્વારા જ પ્રાપ્ત કરાવું? અથવા તો અનાદિભવનાં કરેલાં કર્મોથી સુકત બનવા સ્વરૂપ, એકાન્ત પરમાર્નદવાળા મોક્ષમાં તમને લઈ જાઉં? અથવા સમગ્ર રાજ્યો તમારી આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરે એવું અખૂટ સંપત્તિવાળું સામ્રાજ્ય તમને આપું?' આ પ્રમાણે પ્રલોભનનાં વાક્યોથી પ્રભુનું મન હોલ ન પામ્યું તેમજ પ્રત્યુત્તર પ્રાપ્ત ન થવાથી પાપી દેવે ફરી આ પ્રમાણે વિચાર્યું કે, 'આણે મારી સમગ્ર શક્તિને નિષ્કૂળ બનાવી છે, તો હવે માત્ર એક કામશાસનનો સફળ ઉપાય છે, તે અજમાવું. કારણ કે કામના અસ્ત્ર સરખી કટાક્ષ કરનારી કામિનીઓની દૃષ્ટિ પડતાં મહાપુરુષો પણ પુરુષવ્રતનું ખંડન કરનારા બને છે.' એમ ચિત્તથી નિશ્ચય કરીને દેવાંગનાઓ અને તેના વિદ્વાસની સહાયક છ ઋતુઓ પણ સાથે વિકુર્વી. મત્કોકિલાના મધુર શબ્દોથી કરેલી પ્રસ્તાવનાવાળી, કામદેવ-નાટકની મુખ્ય નટી સરખી વસન્તલક્ષ્મી શોભવા લાગી. વિકસિત કંઠબુધ્ધિના પરાગથી મુખની સુગંધને બહુલાવતી દિશા-વધૂઓની કળા શિખેલી દાસી સરખી ગ્રીષ્મઋતુની શોભા ફેલાવા લાગી. કામદેવના રાજ્યાભિષેકમાં મંગલતિલકરૂપ, કેવડાપુષ્પના બાનાથી શેમાંચિત થયેલ સર્વાંગવાળી વર્ષાઋતુ શોભતી હતી. નવીન નીલકમળના બાનાથી હબ્બર નયનોવાળી બની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સંપત્તિને બાણે બોતી હોય તેવી શરદ-લક્ષ્મી શોભવા લાગી. શ્વેત અક્ષર સરખી તાબ મોગરાની કળીઓ વડે બાણે કામદેવની જ્ય-પ્રશસ્તિ લખતી હોય તેવી હેમંતલક્ષ્મી વિકુર્વી. મોગરાનાં અને સિન્દુવારનાં પુષ્પોથી ગણિકા માફક આજીવિકા કરતી હેમંત સરખી સુગંધીવાળી શિશિરઋતુની શોભા બનાવી. આ પ્રમાણે ચારે બાળુ સર્વ ઋતુઓ પ્રગટ થઈ, ત્યારે કામદેવની ધ્વજા સરખી દેવાંગનાઓ ઉત્પન્ન થઈ. ત્યારપછી ભગવંત પાસે ખુદ્દા અંગો-પાંગવાળી તેણીઓએ કામદેવને જિતવાનું મંત્રાસ્ત્ર સરખું સંગીત શરુ કર્યું. કેટલીક દેવાંગનાઓ લયની ગોઠવણીપૂર્વક ગાન-ધાર આમ વડે મનોહર શુદ્ધ વીણાની ભૂતિઓ વગાડવાપૂર્વક ગાયન ગાવા લાગી. સુલટા-ઉલટા કંમવાળા તાન વ્યક્ત વ્યંજન-ધાતુ સહિત સંપૂર્ણ કળાવાળી મધુર વીણા વગાડતી હતી. કેટલીક દેવાંગનાઓ પ્રગટ તકાર, ધોંકારના પ્રકારોથી મેઘસરખા શબ્દવાગાં ત્રણે પ્રકારનાં મૃદંગો વગાડતી હતી. વળી કેટલીક દેવીઓ આકાશ અને ભૂમિ પર આલતી આશ્ચર્ય કરાવનાર હાવ-ભાવથી નવા નવા કટાક્ષો કરતી નૃત્ય કરવા લાગી. વળી કેટલીક તો અંગના મરોડ કરવા પૂર્વક અભિનય કરે ત્યારે તૂટી જતા તેના કંચુકને અને ઢીલા થઈ ગયેલા અંગોડને બાંધતી પોતાની બગલને બતાવતી હતી. કેટલીક લાંબા પગના અભિનયના બાનાથી વારંવાર મનોહર ગોરોચનના લેપવાળા ગૌરવર્ણવાળા આચળના મૂળને બતાવતી હતી. કેટલીક દેવીઓ ચણીયાની ઢીલી પડેલી ગાંઠને મજબૂત કરવાની લીલાથી વાવડી સરખું નાભિ-મંડલ પ્રગટ કરતી હતી. કેટલીક હસ્તિદંત જેવા હસ્તના અભિનયના બાનાથી વારંવાર ગાઢ રીતે અંગના આલિંગનની સંજ્ઞા કરતી હતી. વળી કેટલીક કમ્બર નીચેના અંદરના વસ્ત્રનું નાડું દહ

બાધવાના બાનાથી ઉપગ્રી સાડી ખસેડીને નિતબ-ખિજોને પ્રગટ કરવા લાગી અગ-મરોહત બાનાથી મનોહર નેત્રવાગી ડેટલીઝ દેવીઓ છાતી પર પુષ્ટ અને ઉદ્ગત એવા સ્તનોને લાખા મમથ સુધી ખતાવવા લાગી “જે તમે વીતરાગ છે, તો અમેને રાગ કેમ ઉત્પન્ન કરો છો? શરીર નરક નિન્પેશ છે, તો પછી અમને છાતી કેમ અર્પણ કરતા નથી? વળી જે તમે દયાળુ છો, તો પછી અચાનક ખેચેલા ધનુષ્ય હુથીયાગવાળા કામદેવથી અમારુ ગ્નણ કેમ ડગ્તા નથી? પ્રેમની લાલસાવાગી અમને જે કૌતુકથી તરછાડતા હો, તો તે અપ સમય ડરતુ યોગ્ય ગણાય, પણ મગ્ન સુધી પડી ગખવુ યોગ્ય ન ગણાય” ડેટલીક દેવીઓ એમ જોડવા લાગી, “હિ ન્વામિ! ડોકોરપણાનો ત્યાગ કરી ડેમગ મનવાળા થાવ, અને અમાગ મનોગ્યો પૂર્ણ ડરો અમારી પ્રાર્થનાની ઉપેક્ષા ન ડરો” એ પ્રમાણે દેવાગનાઓના ગીત, વાર્ત્ત, નૃત્ય, વિવાન, હાવ ભાવ તેમજ તેમની પ્રેમની મીઠી વાતોથી જગતપ્રભુ શેભ ન પામ્યા આવી ગીતે ઉપમર્ગ મહન ડગ્વામા આખી રાત્રિ પૂર્ણ થઈ ત્યારપછી આહાર વગર વિચરતા પ્રભુને સુરાધમ તે નગમદેવે છ મહિના સુધી ઉપદ્રવ કર્યા ‘હિ ભટ્ટારક! તમે સુખેથી રહેા અને ઇચ્છા પ્રમાણે જ્રમણ કરો, હવે હું જઈ છુ’ એમ કહી ખેડ પામેયો તે અગમક છ મહિનાના અતે ગયો આવા પ્રકારના પાપકર્મ વડે આ બિચારો ડ્યા જશે? અમારા મગ્ન તારકો વડે પણ આ તારી શકાય તેવો નથી’ એ પ્રમાણે ભગવત ચિતા ડગ્તા હતા, ત્યારે તેમની અસિત ખે નેડ-કીકીઓ કૃપાથી અશ્રુભીની બની હતી ૩

એ પ્રમાણે ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરી સુક્રિતમાર્ગના ઢરણુભૂત યોગને કહેવાની અભિલાષાવાળા તે શાસ્ત્રનો પ્રસ્તાવ કરે છે—

શ્રુતામ્ભોષેરધિગમ્ય, સમ્પદાયાચ્ચ સદ્ગુરોઃ ।

સ્વસંવેદનતત્ત્વાપિ, યોગશાસ્ત્રં વિરચ્યતે ॥૪॥

શ્રુતરૂપ સમુદ્રથી, સદ્ગુરુની પગ પરાથી, તેમજ આનુભવથી જાણીને હું યોગશાસ્ત્રની રચના કરુ છુ

અહિ ન નિર્ણય કરેલા યોગની પા વાક્યના પ્રબધવાગી રચના કરવી યોગ્ય નથી, તેથી ત્રણ હેતુવાળા યોગનો નિર્ણય જણાવ્યો ૧ શાસ્ત્રથી, ૨ ગુરુ પગ પરાથી અને ૩ આનુભવથી એમ ત્રણ પ્રકારે યોગનો નિર્ણય કરી તે શાસ્ત્રની રચના કરાય છે એ વાતનો નિર્વાહ કરવા કહે છે - શ્રુત-સમુદ્રથી, આગુરુના સુખથી અને આનુભવથી યોગને જાણીને, નિર્ણય કરીને તે યોગનુ શાસ્ત્ર રચાય છે એજ અતમા કહેતાયે—“શાસ્ત્રથી, ત્વગુરુના સુખથી અને આનુભવથી જે કયાક કઇક યોગની ઉપનિદ્ધ જાણી, જે નિવેદીઓની પગિડના ચિત્તને અમ કાગ કરનારી છે, તેને શ્રીચૌકુમ્ભવચના કુમારપાવ રાજની અચત પ્રાર્થનાથી આચાર્ય હેમચંદ્રે વાણીના માર્ગમા આપન કરેલી છે” ૪

યોગના જ માહાત્મ્યને કહે છે -

યોગઃ સર્વેષ્વપદ્મત્રી-વિતાને પરગુઃ શ્રિતઃ ।

અમૃતમન્ત્રતન્ત્રં ચ, કાર્મ્મણં નિર્વૃત્તિથિયઃ ॥૫॥

યોગ સર્વ આપત્તિરૂપ વેલડીના સમૂહને કાપવા માટે તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા સમાન છે, તેમ જ મૂળ-મંત્ર-તંત્ર વગરનું મોક્ષલક્ષ્મીને વશીકરણ કરવાનું કાર્મણ છે.

આધ્યાત્મિક, ભૌતિક, દૈવિક આપત્તિઓરૂપ વેલડીઓના સમૂહને છેદવા માટે તીક્ષ્ણ પરશુ સમાન યોગ અનર્થરૂપનો નાશ કરનાર છે. પાછલા અર્ધા શ્લોકથી પરમપુરુષાર્થરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ જણાવે છે. જ્યોતમાં કાર્મણ કરવા માટે મૂળ, મંત્ર-તંત્રોનાં વિધાન કરવાં પડે છે; પરંતુ મૂળ, મંત્ર-તંત્ર રહિત યોગએ મોક્ષલક્ષ્મીને વશીકરણ કરવાનો અમોઘ ઉપાય છે. ૫

મૂયાંસોડપિ હિ પાપ્માનઃ, પ્રલયં યાન્તિ યોગતઃ ।

ચળ્લવાતાદ્ યનયના, યનાયનયટા ઇવ ॥૬॥

પ્રચંડ પવનથી જેમ ગાઢ વાદળોની ઊંચિ વિખરાય જાય છે, તેમ યોગથી ઘણાં પાપો વિનાશ પામે છે. ૬

એક જન્મમાં ઉપાર્જન કરેલા પાપ યોગથી નાશ પામે, પણ અનેક ભવ-પરંપરામાં ઉપાર્જન કરેલાં અનેક પાપોનો વિનાશ યોગથી થવો અસંભવ છે—એવી શંકા થાય, તેના સમાધાનમાં જણાવે છે:—

ક્ષિણોત્તિ યોગઃ પાપાનિ, ચિરકાલાર્જિતાન્યપિ ।

પ્રચિતાનિ યથૈષાંસિ, ક્ષણાદેવાશુશ્લક્ષિઃ ॥૭॥

જેમ લાંબા કાળથી એકઠાં કરેલાં ઈંધણાંને અગ્નિ ક્ષણવારમાં ઝાળી નાખે છે, તેમ લાંબા કાળથી અનેક ભવોનાં ઉપાર્જન કરેલાં પાપોને પણ ક્ષણમાત્રમાં ક્ષય કરવા યોગ સમર્થ છે. ૭

યોગનું બીજું ક્ષણ જણાવે છે—

કપ્પવિમુષ્ણલામર્શ—સર્વૈપચિમહર્દયઃ ।

સમ્મિન્નત્રોતોલબ્ધિશ્ચ, યૌગં તાણ્ડલદમ્બરમ્ ॥૮॥

કદ્દ, શ્લેષ્મ, વિટા, કાન, દાંત, નાસિકા, આંખ, જિહ્વા અને શરીરમાં થએલા મેક્ષો, હાથ વગેરે વડે સ્પર્શ કરવો, વિટા, મૂત્ર, કેશ, નખ વગેરે કહેલા અને નહિ કહેલા આ સર્વ પદાર્થો યોગના પ્રભાવથી ઔપધિઓ બની જાય છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ અણિમાદિ, સંલિપ્તશ્રોતાદિ વગેરે લગ્નિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તે યોગનો ઉત્કટ પ્રભાવ છે. તે આ પ્રમાણે—

સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની કથા

સનત્કુમાર માદ્રક યોગીઓનાં કદ્દ-ગિન્દુઓ પણ યોગના પ્રભાવથી સર્વ રોગ દૂર કરનાર બને છે. હસ્તિનાપુર નગરમાં પૂર્વે છબંડ પૃથ્વીને બોગવનાર સનત્કુમાર નામના યોધા ચક્રવર્તી થયા. કોઈક સમયે સુધમાં નામની દેવસલામાં ઇન્દ્રમહારાજે વિરમય પામીને તેની અપ્રતિમ રૂપરૂપિતિનું વર્ણન કર્યું કે, કુરુવંશ-શિરોમણિ સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું જે પ્રકારનું રૂપ છે, તેવું દેવ કે મનુષ્યમાં કયાંય નથી. આવા પ્રકારના રૂપની પ્રશંસા નહીં માનનારા વિજય અને વૈજયન્ત નામના બે દેવો પૃથ્વી પર નીચે આવ્યા. ત્યાર પછી

૧ ગમે તે ઈન્દ્રિયથી ગમે તે ઇન્દ્રિયનો વિષય જાણી શકાય તેવી જ્ઞાનશક્તિ.

તે અને દેવો બ્રાહ્મણુ ઇપ કડી તેના ઉપની યોજા કરવા માટે નાનના મહેલના દરવાજા પાસે દ્વારપાળ પામે રહ્યા તે સમયે મનહુમાર પણ નહાવાની તૈયારી કરતો હતો મર્વ વેષનો ત્યાગ કરી સર્વાંગે તેલ માલીસ ઝરાવી રહેલો હતો દ્વારપાળે જવાળે ઉભેલા બે બ્રાહ્મણની વાત ગળને નિવેદન કરી, એટલે ન્યાયવાન ચક્રવર્તિનામયે પણ તરત જ ત્યા તેમનો પ્રવેશ કરાવ્યો. મનહુમારને દેખીને વિમ્બચથી વિઝમિત બનેલા મનવાળા તે બંને મન્તક ધૂણાવી વિચાર કરવા લાગ્યા-અષ્ટમી ગત્રિના ચક્ર મરણુ લવાટ, જાન સુધી પહોંચે તેવા બે નેત્રો, નીલકમળને નિતનાગ ગરીગ-કાતિ, પાડેલા ઘિલોડા ફળ મન્ખી કાતિવાળા બે હોઠ, છીપ મરખા બે કાન, પાવજન્ય શખથી ચડીયાતો કઠ, એરાવણ હાથીની સૂદનો તિરંગાર કરનાગ બે હાથ, મેરુપર્વતની શિવાની શોભાને લૂનાર વક્ષ મ્થવ, સિંહબચ્ચાના ઉદર મરખી કેડ, તેના કેટલા અંગો વધારે વર્ણવવા ? આખા અગની ગોલા વર્ણવવી, તે વાણીના વિષયની બહાર છે અહો ! જ્યોત્સ્ના વડે જેમ નક્ષત્રની પ્રભા તેમ આના અદ્ભુત લાવણ્ય-નદીપ્રવાહમા અભ્યગન પણ જાણી શકાતુ નથી ઈન્દ્રમહારાજે જેણુ વર્ણન કર્યું હતુ, તે જ પ્રમાણે આનુ ઇપ છે-એમા ફેરફાર નથી 'મહાત્માઓ કદાપિ પણ ખોટું બોલતા નથી' હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો ! તમે બંને શા માટે અહિ આવ્યા છો ? એ પ્રમાણે સનહુમારે પૂછ્યુ, ત્યારે તેઓએ કહ્યુ, હે નરસિંહ ! ચગચગ એવા આ ભુવનમા તમારુ ઇપ લોકોત્તર અને આશ્ચર્ય કરનારુ છે હે પૃથ્વીન્દ્ર ! દૂરદૂરથી તમારા ઇપનુ વર્ણન સાંભળી કુતૂહલથી અમે જેવા માટે આવેલા છીએ હે રાજન ! લોકમા અમે અદ્ભુત ઇપ-વર્ણન સાંભળ્યુ, પરતુ તેથી પણ તમારુ ઇપ વધારે દેખીએ છીએ હામ્યથી વિકસિત થએલા મનહુમારે પણ કહ્યુ, અભય કરેલા અગની આ કાન્તિ કંઈ નથી હે ઉત્તમ બ્રાહ્મણો ! આ બાજુ થોડીવાર ખેસો અને મારુ જ્ઞાનકાર્ય પૂર્ણ થાય ત્યા સુધી થોડી રાહ જુઓ અનેક આશ્ચર્યકારી વિવિધ વેષભૂષાવાળુ, ઘણા આભૂષણો પહેરેલ એવા પ્રજારનુ રન્નગણિત સુવર્ણ મરણુ ઇપ ફરી જેજે ત્યારપછી અવનિપતિ મનહુમાર જ્ઞાન કરી વેષભૂષા સજ્જ આડબરથી ચક્ર જેમ આકાશમા, તેમ મલામા બિરાજ્યા, રાત્રીએ ત્યાગ પછી બંને બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા, એટલે રાત્ર મામે આવીને રાત્રના ઇપને જેઇને બંને વિચારવા લાગ્યા કે, ફળવારમા કયા તે ઇપ, તે કાન્તિ અને તે લાવણ્ય કયા ગયુ ? મનુષ્યોના મર્વ પદાર્થો ક્ષણિક છે રાત્રીએ તેમને પૂછ્યુ કે, પહેલા તમે મને દેખીને હર્ષ પામ્યા હતા અત્યારે એકદમ વિપાત્રી મનિનુપવાગા કેમ બની ગયા ? ત્યારે તે અમૃત નખા વચનથી કહેવા લાગ્યા, હે મહાભાગ્યગામી ! અમે બંને મૌઘર્મ દેવલોકવાની દેવો છીએ ઈન્દ્રમહારાજે દેવ-પરિદામા તમાગ ઉપની પ્રગના કરી, તમા અધ્રાધા કરના અમે મનુષ્યનુ ઇપ ધાન્ય કરી તમાડ ઇપ જેવા માટે અડી આન્યા શકેમહારાજે વર્ણવેલ ઇપવાળુ મરીર પ્રથમ યથાર્થ જોયુ, પરતુ હે રાત્ર ! હાલમા તે વિપરીત બની ગયુ છે અયાન તમારે દેહ નિધામથી જેમ દર્શાવુ તેમ મર્વકાન્તિ હનુ કરનાર વ્યાપિની નાકે બાજુ આકાન્ત થયો છે નાચી દડીમ્ન નવાનીને તે બંને અમ્યથ યથા અને નાતએ દિમમી બળેલા વૃક્ષ મરખા નિન્ને જ પોનાના દેડને જોયો અને વિચાર્યું કે હે મેથા નાનના ધન નખા આ શરીરને પિપ્પાર થાએ તુચ્છ બુદિવાગા બોલાએ જ વાન કેાની તેની મમતા કરે છે બચક-લામડુ કેાડી ખાનાગ ધુત કીન-મનુદાયથી જેમ લામડુ તેમ નિરિધ પ્રમાની વ્યાપિએ શરીરમા ઉત્પન્ન થઈ આ મરીરને કેાડી ખાય છે બડાની આ શરીર બંને જમે તેડુ દેખાય, પાનુ વડવાના ફળ માફક અદરથી તેા કી જોના કુલેમી-લામડોય છ જેન નુજોમિન મહાનરોધરને પાણીની મેવાવનો જ્યાં, તેમ કાયાની ઉપચપત્તિને તાગ ન પાવ નાથક

છે. શરીર ઢીલું થાય છે, પણ આશા ઘટતી નથી. રૂપ ચાલ્યું જાય છે, પણ પાપબુદ્ધિ જતી નથી. જરા વધતી જાય છે, પણ જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામતું નથી; આત્માઓના આવા સ્વરૂપને ધિક્કાર થાયો. આ સંસારમાં ઘાસના અગ્ર ભાગ પર રહેલા જળખિન્દુ સરખા રૂપ, લાવણ્ય, કાન્તિ, શરીર, ધન વગેરે સર્વ પદાર્થો અંચળ છે. આજ કે કાલ નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા સંસારી આત્માઓના શરીરનું મોટું ક્ષણ હોય તો માત્ર સકામ નિર્જરા કરનારું તપ છે. આ પ્રમાણે વૈરાગ્યભાવના ભાવતાં તે રાજ દીક્ષા લેવાની અભિલાષાવાળો થયો અને તેણે પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કર્યો; વિનય-પૂર્વક ઉદ્યાનમાં જઈ વિનયધર સૂરિ પાસે સર્વ આવશ્યવિરતિ-પ્રધાનતાવાળો તપ અંગીકાર કર્યો. મહામતોને તેમજ ઉત્તર ગુણોને ધારણ કરનાર એક ગામથી બીજા ગામે વિહાર કરતા સમતાવાળા એકાગ્ર ચિત્તયુક્ત રાજર્ષિ વિચરી રહેલા છે, ત્યારે હાથીનું ટોળું જેમ સૂયપતિની પાછળ જાય, તેમ ગાઢ અનુરાગવાળું પ્રજ્ઞ-મંડળ પાછળ પાછળ ગયું. કપાય વગરના, ઉદાસીન નિર્મમ નિષ્પરિશ્કલ એવા તેમની છ મહિના સેવા કરી તેઓ દેહ પ્રકારે પાછા ગયા. યથાવિધિ ભિક્ષા ગ્રહણ, અકાલે અપચ્ચ ભોજન કરવા વડે કરીને સંપૂર્ણ દોહલા વડે જેમ ગર્ભ વૃદ્ધિ પામે તેમ આની વ્યાધિઓ વૃદ્ધિ પામવા લાગી. ખરજીવું, સોજા, તાવ, શ્વાસ, અરુચિ, પેટનો વ્યાધિ અને આંખની વેદના એવી સાત પ્રકારની વેદના આ મહાત્માએ સાતસો વર્ષો સુધી સમતા-પૂર્વક સહન કરી. દુસ્સહ સમથ પરિણેસે સહન કરતાં તેના નિવારણનો ઉપાય ન આવશ્યરતા એવા તેમને લગ્નિધિઓ પ્રગટ થઈ. આ સમયે હૃદયમાં ચમત્કાર પામેલા ઈન્દ્ર મહારાજે દેવોને ઉદ્દેશીને તેની પ્રશંસા કરી કે “સજગતા ઘાસના પૂળાની માફક ચક્રવર્તિપૂળાની જાપત્તિને ત્યાગ કરી આ સનતકુમાર મુનિ દુષ્કર તપ તપે છે. તપના પ્રભાવથી સર્વ લગ્નિધિઓ પ્રાપ્ત થવા છતાં પોતાના શરીરની પણ અપેક્ષા ન કરતા પોતાના રોગોની ચિકિત્સા કરતા નથી.” આ વાતની અશ્વદ્વા કરતા વિજય અને વૈજયન્ત નામના બે દેવો વેદનું રૂપ ધારણ કરી તેની પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, ‘હે ભાગ્યશાળી ! તમે રોગોથી શા માટે હેરાનગતિ ભોગવો છો ? અમે વૈદ્યો છીએ અને અમારા ઔષધ વડે સર્વની ચિકિત્સા કરીએ છીએ, રોગગ્રસ્ત શરીરવાળા તમે અમને રજા આપો, તો તે જ દિવસે તમારા રોગોનો ઉપાય કરી મટાડી દઈએ.’ તે વખતે સનતકુમારે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, “હે ચિકિત્સકો ! જીવને બે પ્રકારના રોગો હોય છે - એક દ્રવ્ય-રોગ અને બીજો ભાવરોગ. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરે ભાવરોગો શરીરધારી પ્રાણીઓને હોય છે, જે હજારો જન્મો સુધી જીવની સાથે જનારા તેમજ અનંત દુઃખ દેનારા છે. તેવા રોગોને બે તમે મટાડી શકતા હો તો તમે ચિકિત્સા કરો, અને બે તમે માત્ર શરીરના દ્રવ્યરોગ મટારનારા હો, તો તમે જીવો.” ત્યાર પછી સડી ગયેલી, પરુ ઝરતી આંગળી ઉપર પોતાના કંઠના ખિન્દુનો લેપ કર્યો એટલે સિદ્ધરક્ષ વડે જેમ તાંબાને, તેમ એકદમ તેને સુવર્ણ કાંતિવાળી બનાવી. ત્યારપછી સુવર્ણસળી સરખી ચળકતી આંગળીને દેખી તેઓ તેના પગમાં પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, ‘પહેલાં અમે તમારું રૂપ જોવા આવ્યા હતા, તે જ અમે બંને દેવો છીએ. ઈન્દ્ર મહારાજએ કહ્યું કે, લગ્નિધિઓ સિદ્ધ થવા છતાં પણ વ્યાધિની પીડાઓ સ્વેચ્છાએ સહન કરતા સનતકુમાર ભગવાન તપ તપે છે. તે કારણે અમે અહીં આવ્યા અને પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા કરી.’ એમ કહી તે દેવો નમસ્કાર કરી અદ્વૈત થયા. કહલગ્નિધનું તો માત્ર તમને દૃષ્ટાંત આપ્યું, અંધ-વિસ્તાર થવાના ભયથી બીજા અનેક લગ્નિધિઓ અહીં કહેતા નથી. યોગના પ્રભાવથી યોગી પુરુષોની વિદ્યા પણ રોગોના નાશ માટે યાય છે અને તેમાંથી ક્રમજ ચરખી મુગંધ પણ મહેકે છે. સર્વ દેહધારીઓના મલ બે પ્રકારનો માનેડો છે, એક જ્ઞાન, નેત્ર આદિમાંથી નીકળનારો, બીજો

શરીર પર થયેલો. યોગીઓના યોગ-પ્રભાવથી બંને પ્રકારનો મલ સર્વ યોગીઓના શોભને દૂર કરનાર તથા કસ્તૂરીના સરખી મુગધવાળો હોય છે. યોગીઓની કાયાનો સંસ્પર્શ અમૃતરસ વડે ભણે સિંચાયો હોય તેમ તે જ ક્ષણે સર્વ રોગોનો વિનાશ કરે છે. યોગીઓના શરીરમાં રહેલા નખો, હેથો અને દાંતો તેમજ બીજા અવયવો ઔષધિપણને ધારણ કરે છે; તેથી તેને સર્વોપધિ કહેલી છે. તે આ પ્રમાણે-તીર્થનાથના અને યોગ ધારણ કરનારા ચક્રવર્તીઓના દેહના હાડકાંના સર્વ સમૂહ સર્વ દેવલોકમાં પૂજ્ય છે. વળી કહ્યું છે કે:-

નિવિધ લઘિધ્યો

જેમના શરીરના મંગમાત્રથી સ્પર્શાચ્છેલ વસ્ત્રાદિનું પાણી જે નદી કે વાવડીમાં રહેલું હોય તે પાણી સર્વ રોગને હરણ કરનાર થાય છે. જેના શરીરના સ્પર્શવાળો વાયરો ઝેર વ્યાપેલા કે મૂચ્છાં પામેલાને અડકે તો તેના સ્પર્શ માત્રથી નિવિધ અને મૂચ્છાં વગરનો બની જાય છે. ઝેર-મિશ્રિત અન્ન પણ જેના મુખમાં પ્રવેશ કરે, તે અન્ન પણ ઝેર વગરનું બની જાય છે. મહાઝેર અને મહાઆધિથી પીડાતા પણ તેમના વચન શ્રવણથી અને દર્શન માત્રથી પણ ઝેરના વિકારથી મુક્ત બને છે. આ સર્વ સર્વોપધિનો પ્રકાર છે. આ કદ વગેરે મોટી ઋદ્ધિઓ સરખા છે. અથવા તો મોટી ઋદ્ધિઓ જુદી, વૈક્રિય લઘિધ્યો અનેક પ્રકારની છે. અણુત્વ, મહત્ત્વ, લઘુત્વ, શુરુત્વ, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ, અપ્રતિધાતિત્વ, અંતર્ધાન, કામરૂપિતાદિ અનેક લેહવાળી સમજ્જની. અણુ જેવડું શરીર વિકૃત્તીને તત્તુના છિદ્રમાં પ્રવેશ કરી શકે અને ત્યાં ચક્રવર્તીના ભોગો પણ ભોગવે, મેરુથી પણ મોટું શરીર કરવાનું સામર્થ્ય, વાયુથી પણ હલકું શરીર બનાવવાની તાકાત, વજ્રથી પણ વધારે વજનદાર શરીર બનાવી મહાભયગાળા ઇન્દ્રાદિકને પણ દુઃસહ બને, પ્રાપ્તિચ્છેટલે ભૂમિપર રહેલો આંગણીના અગ્રભાગથી મેરુપર્વતના અગ્રભાગને અને મૂચ્છાને પણ સ્પર્શ કરી શકે, તેવું સામર્થ્ય હોય. પ્રાકાશ્યચ્છેટલે પાણીમાં ભૂમિ પર ચાલે તેમ ચાલવાની અને પાણીની માફક ભૂમિ પર તરવાની અને ડૂંગવાની શક્તિ, ઇશિત્વ-ત્રણે લોકની પ્રભુતા-તીર્થંકર અને ઇન્દ્રની ઋદ્ધિ વિકૃત્તવા કરવાની શક્તિ, વશિત્વ-સર્વ જીવોને વશ કરવાની શક્તિ, અપ્રતિધાતિત્વ=પર્વતની અંદર પણ શેકાયા વગર ગમન કરવાની શક્તિ, અંતર્ધાન-અદશ્ય બનવાની શક્તિ, કામરૂપિત્વ-એકી સાથે અનેક રૂપો કરવાની શક્તિ-એ વગેરે મહાઋદ્ધિઓ જાણવી.

અથવા પ્રમુદ્ધ શ્રીનાવરણ અને વીર્યાન્તરાય કર્મના કારોપશ્યમથી પ્રગટ થયેલ અમાધારણ પ્રતા-ઋદ્ધિના લાભથી બાર અંગો અને ચૌદ પૂર્વો ન ભળવા છતાં પણ ચતુર્દશપૂર્વો જે પદાર્થનું નિરૂપણ કરે, તેવા ગંભીર-અપરા અર્થને નિરૂપણ કરવાની બુદ્ધિવાળા પ્રજ્ઞ-શ્રમણો સમજ્જના. વળી બીજા વિદ્યાધર-શ્રમણો તેઓ કહેવાય, જેઓ દશ પૂર્વો ભણેલા દોષ, રોગિણી, પ્રગ્નિ, વગેરે મદાદિધ્યો અને અંશુષ-પ્રમેનિકાદિ અત્યવિધા ભળુનારાઓની અચંત ઋદ્ધિને પણ આપી ન થાય, તેઓના વિદ્યાર્થો ન આવે, વિદ્યા-વેગ ધારણ કરનાર હોવાથી. કેટલાક બીજા, કોણ, પરાનુસારી બુદ્ધિની ઋદ્ધિવાળા દોષ છે. બીજાબુદ્ધિવાળા તેઓ કહેવાય, જેઓ બુદ્ધિપૂર્વક મારી રીને ખેંટેલી જમીનવાળા ક્ષેત્રમાં કુદૃષ્ટ જમીન, વસ્ત્રાદિનું જગ વગેરે અનેક વિશેષ કામ્યોળી અપ્રકાશ્યે ભગવા વિનાનું એક બીજા જંભ અનેક કોટો બીજાને આપનાર થાય છે, તેમ જ્ઞાનાવરણરિના સયોપશ્યમના અનિશ્ચયપણની પ્રાપ્તિ થોડે એક અર્થરૂપ બીજા-શ્રવણના યોગ અનેક અર્થરૂપ બીજાની પ્રાપ્તિ કરનાર બીજાબુદ્ધિવાળા. કોણબુદ્ધિવાળા તેઓ કહેવાય, જેઓ કોણનાશિ-સ્થાપન કરેતાં એકબીજાં પાન્યા એક બીજામાં બગી ન જાય,

સડીને યગડી ન જાય, તેવી રીતે ઘણા ધાન્ય બીજા કોઠારમાં સારી રીતે સચવાઈને જળવાઈ રહે છે, તેમ બીજાની પાસેથી સાલણી અવધારણ કરેલા શ્રુતના અર્થો રૂપ થય-બીજા અનેક હોવા છતાં સ્મરણ કર્યા વગર તેને તે જ પ્રમાણે યાદ રાખવા, વિસ્મરણ થવા ન દેવા તે રૂપે અર્થનું સ્મરણ રહેલ હોવાથી કોષ-બુદ્ધિવાળા પદાનુસારી બુદ્ધિવાળા ત્રણ પ્રકારના-અનુશ્રીત, પ્રતિશ્રીત અને ઉભયપદ પદાનુસારી બુદ્ધિવાળા અનુશ્રીત-પદાનુસારી બુદ્ધિવાળા તેઓ કહેવાય, જેઓ તે અથના પ્રથમપદ કે અર્થને બીજા પાસેથી સાલણી અન્યપદ સુધીના આખા અથની વિચારણા કરવા સમર્થ અત્ય ત તીવ્રબુદ્ધિ ધગવે પ્રતિશ્રીત પદાનુસારી બુદ્ધિવાળા તેઓ કહેવાય, જેઓ અન્યપદના અર્થ કે અથને બીજાની પાસેથી સાલણીને આદિપદ સુધીના અર્થ કે અથને યાદ કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય ઉભયપદાનુગિ બુદ્ધિવાળા તેઓ કહેવાય, જેઓ અથના વચલા અર્થ કે પદને બીજાની પાસેથી જાણી આદિથી અત સુધીના તમામ પદોના સમૂહો, પ્રતિનિયત અર્થરૂપી અથ-અમુદ્ર પાર પામવા માટે સમર્થ એવી અસાધારણ અતિશય-તીવ્રબુદ્ધિવાળા હોય એક પદનો અર્થ જાણવાથી અનેક અર્થો જાણવાની શક્તિવાળો બીજાબુદ્ધિવાળો અને એક પદ જાણીને બીજા પદોને જાણનાર પદાનુસારી બુદ્ધિવાળો કહેવાય આટલું વિશેષ સમજવું તથા મન, વચન અને કાયાના બળવાળા, તેમાં મનોબળી તે કહેવાય, જેઓ ઘણા જ્ઞાનાવરણ અને વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ-વિશેષથી અતમુહૂર્તમાં સારભૂત તત્વોના ઉદ્ધાર કરી સમગ્ર શ્રુતસમુદ્રમાં અવગાહન કરવા સમર્થ નિર્મળ મનને ધારણ કરનાર હોય એક અતમુહૂર્તમાં મગ્ન શ્રુતવસ્તુ બોલી જવા સમર્થ હોય, તે વાગબદી કહેવાય અથવા પદ, વાક્ય અને અલકાર સહિત વચનોનું ઉચ્ચારણ કરતા વગર અટકવે વાણીનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે, કંઠને હરકત ન આવે, તે પણ વાગબદી કહેવાય વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થયેલા અસાધારણ કાયબલયોગે કાઉસ્સગ્ગમાં ઉભા રહેવા છતાં યાદ અને ડયેશ વગર એક વરસ સુધી જેમ બાહુબલી વગેરે પ્રતિમા ધારીને રહ્યા, તે કાયબદી કહેવાય તથા હીર, મધ, ઘી, અમૃત ગંગવનાર લબ્ધિવાળા પણ હોય જેમના પાત્રમાં પડેલું ખરાબ અન્ન પણ દૂધ, મધ, ઘી અને અમૃતરસ સરખું થઈ શક્તિવર્ધક બને છે, અથવા જેમનું વચન શારીરિક અને માનસિક દુખ પ્રાપ્ત થયેલા આત્માઓને દૂધ વગેરેની માફક આનંદદાયક બને છે, ત્યારે તેઓ હીરાસન લબ્ધિવાળા, મવામ્બ, મર્પિરાસન, અમૃતાસન લબ્ધિવાળા કહેવાય કેટલાક અક્ષીણ લબ્ધિવાળા હોય છે તે બે પ્રકારના છે-એક અક્ષીણ-મહાનમ, બીજા અક્ષીણ-મહાલય અસાધારણ અતરાયકર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી જેમના પાત્રમાં વહોરાવેલ અપમાત્ર અન્ન પણ ગૌતમસ્વામીની માફક ઘણાને પીરસવામાં કે દેવામાં આવે તો પણ ખૂટે નહિ, તે અક્ષીણ-મહાનમ લબ્ધિ કહેવાય અક્ષીણ-મહાલયની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હોય, તેઓ જે પ્રમાણે પિત ભૂમિ પ્રદેશમાં રહેલા હોય, ત્યાં અસખ્યાતા દેવો, તિર્થ ચો કે મનુષ્યો સપરિવાર એક બીજાને અગવડ ન પડે તેમ તીર્થ કર્મની પર્વદાની માફક મુખપૂર્વક બેની શકે આ પ્રમાણે પ્રજાગ્રમણ વગેરેની અદર મહાપ્રજ્ઞાદિક મહાઋદ્ધિઓ બતાવી જેના પ્રભાવથી એક ઇન્દ્રિય અર્થે ઇન્દ્રિયના વિષયો જાણી શકે, તે અભિન્નશ્રોતો-લબ્ધિ કહેવાય ૮ તથા—

ચારણાશીવિપાવધિ-મનઃપર્યાયસંપદઃ ।

યોગકલ્પદ્રુમસ્યૈતાઃ, ચિક્રાસિકુસુમશ્રિયઃ ॥ ૯ ॥

વિદ્યાચાગ્લ, જઘાચાગ્લ-લબ્ધિ, આશીનિષ-લબ્ધિ, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાયજ્ઞાનની અપત્તિઓ આ ગર્વ લબ્ધિઓ યોગરૂપી કપવૃક્ષના નિક્ષિત પુષ્પોની શોભા છે

અતિશયવાળું ગમન કરવાની લાખિ, તે ‘ચારણલખિ’, ‘આશીવિપલખિ’ તે ઝુલાય કે, જેનાથી બીજા ઉપર અપકાર કે ઉપકાર કરી શકાય મૂર્તદ્રવ્ય-વિષયક ‘અવધિજ્ઞાન,’ પરિભ્રમેલા મનોદ્રવ્યને બાણી શકવાની શક્તિ, તે ‘મનપર્યવજ્ઞાન’ આ લખિઓ યોગ-કપવૃક્ષના પુષ્પ મરખી છે ફળ હોય તો કેવલજ્ઞાન અથવા મોક્ષ ભગત અને મરુદેવીના ઉદાહરણ વડે ફળ આગળ કહેવાશે.

ચારણ મુનિઓ બે પ્રકારના — જ ધા અને વિદ્યાર્થી ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિવાળા તેમાં ‘જ ધાચારણ’ એક પગલે ઉડીને સહેવાઈથી સીધા રુચકદ્વીપે જાય, પાછા વળતા રુચકદ્વીપથી એક પગલે ઉડીને નદીચરદ્વીપે આવે અને બીજા પગલે ન્યાયી ગયા હોય ત્યાં મૂળ સ્થાને પાછા આવી જાય વળી તે ધર્મગતિથી ઉડીને એક પગલે મેરુપર્વતના શિખર પર રહેલ પાડુકવનમાં જાય છે, ત્યાંથી પાછું પાછા વળીને એક પગલે નન્દનવનમાં આવે છે અને બીજા પગલે ઉડીને પ્રથમ ન્યાયી ઉડ્યા હતા, તે મૂળ સ્થાને આવી જાય છે ‘વિદ્યા-ચારણ’ મુનિઓ તો એક કગલે ઉડીને માતુષોત્તર પર્વતે જાય અને બીજા કગલે નદીચર દ્વીપ જાય, ત્યાંથી એક જ પગલે ઉડીને ન્યાયી ગયા હોય ત્યાં પાછા આવી જાય તથા તિર્થંગતિના ક્રમથી ધર્મ માર્ગમાં પાછું આવ જાવ કરી શકે વળી બીજા પાછું બહુલેહવાળા ચારણો હોય છે તે આ પ્રમાણે — પચાડીવાળી બેઠેલા, કાયોત્સર્ગ કરતા હોય, પગોને ઉંચા નીચા કર્યા વગર આકાશમાં ગમન કરી શકે કેટલાક તો જલ, જ ધા, ફળ, પુષ્પ, પન-શ્રેણિ, અગ્નિશિખા, ધૂમ હિમ, ધૂમસ, મેઘ-જળ ધારા, કરાળિયાની બળ, વ્યોતિષ કિરણ, પવન વગેરેનું આલબન લઈને ગતિ કરવામાં કુશળ તેમાં વાવડી, નદી સમુદ્ર વગેરે જળાશયમાં અપ્રકાયાદિક જીવની વિરાધના કર્યા વગર પાણીમાં જમીન માફક પગ ઉંચા નીચા સ્થાપન કરવામાં કુશળ હોય તે, ‘જલ-ચારણ’ લખિનાળા જમીન ઉપર ચાર આગળ પ્રમાણ ઉંચે આકાશમાં જ ધાને ઉંચે નીચે કરવામાં કુશળ હોય, તે ‘જ ધાચારણો’ કહેવાય જુદા જુદા વૃક્ષના ફળો લઈને, ફળનો આશ્રય કરીને રહેલા પ્રાણીઓને પીડા ન થાય તેવી રીતે, ફળના તલ ઉપર પગ ઉંચા નીચા સ્થાપવામાં કુશળ, તે ‘ફલ-ચારણો’ કહેવાય જુદા જુદા પ્રકારના વૃક્ષ, લતા, છોડના પુષ્પો ગ્રહણ કરીને તેના સૂક્ષ્મ જીવોની વિરાધના કર્યા વગર પુણ્યતયની પાપકીઓનું અવબાન કરી ગતિ કરનાર, ‘પુષ્પ-ચારણો’ કહેવાય વિવિધ પ્રકારના છોડ વેલી લતા, જુદા જુદા પ્રકારના અકુરો, નવા કે પળો-તરુણ પલ્લવો વગેરેનું અવલબન કરીને, પાદગના બારીક જીવોને પીડા કર્યા વગર ચરણને ઉંચો નીચો મૂકે અને આવે તેમાં જે કુશળ હોય, તે ‘પન-ચારણો’ કહેવાય.

ચારણો યોગન ઉંચા ઝાળા નિષઠ કે નીલપર્વતની છેદાચેલી શિખર શ્રેણિનું અવલબન કરીને ઉપર કે નીચે પગથી નડવા-ઉતરવામાં નિપુણ હોય, તે શ્રેણિ-ચારણો’ જાણવા અગ્નિ-જ્વાલાની શિખા ગ્રહણ કરીને અગ્નિ ન જીવોની વિરાધના કર્યા વગર અને પોતે નહીં બળતા તેમાં પાદ-વિહાર કરનારી શક્તિવાળા, તે ‘અગ્નિશિખા-ચારણ’ કહેવાય ધૂમાળી જીચી કે તિચ્છી શ્રેણિનું અવલબન કરીને અગ્નિલિત રીતે ગમન કરનાર, તે ‘ધૂમ-ચારણ’ કહેવાય હિમ-બરફની મહદથી અપ્રગતની વિરાધના કર્યા વગર અગ્નિ ગતિને પામેલા, ‘નીહાર-ચારણ’ કહેવાય અસ્તરાય-ધૂમ અને આશીને, તેના આશ્રયે રહેલા જીવોની વિરાધના કર્યા વગર જનાર, તે ‘અસ્તરાય-ચારણ’ કહેવાય આપાશમાર્ગમાં વિત્તાર પામેલા મેઘ-અમૂલમાં, જીવોને પીડા ન થાય તેમ આવવાની શક્તિવાળા તે ‘મેઘચારણ’ કહેવાય વર્ષાકાળમાં વચ્ચાદ વગેરેની જળધાનનું અવલબન કરીને

પ્રાણિઓને પીડા કર્યા વગર ચાલનારા, તે ‘વારિધારા-ચારણ’ કહેવાય. વિચિત્ર અને જુના વૃક્ષોની જાણેલા જેવા સ્થાનમાં કદોળીયાના ઘરની બાજુના બારીક તાંતણાનું આલંબન લઇને પગ ઉંચકવા-મૂકવાની ક્રિયા કરતાં તે તાંતુઓને ન તોડતાં ચાલે, તે ‘મફટતાંતુચારણ’ કહેવાય. ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર વગેરે કોઈપણ ન્યોતિના કિરણ સંબંધથી જમીન માફક તેના આધારે પગથી ચાલવાની શક્તિવાળા ‘ન્યોતિરશ્મિ-ચારણ’ કહેવાય. અનેક દિશામાં પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ પવન વાતો હોય, પણ પવન સંબંધી પ્રદેશાવલીને ગ્રહણ કરીને ગતિનું સ્થાપન કર્યા વગર પગ સ્થાપન કરી ચાલવાની કુશળતાવાળા, તે ‘વાયુ-ચારણ’ કહેવાય.

તપ અને ચારિત્રતા પ્રભાવ સિવાયના બીજા ગુણોથી પણ લબ્ધિઓ અને ઋદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ‘આશીર્વાદ’ લબ્ધિવાળા અપકાર અને ઉપકાર કરવામાં સમર્થ હોય છે. મૂર્તિમંત રૂપી દ્રવ્ય સંબંધી મર્યાદાવાળું જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે થાય, તે ‘અવધિજ્ઞાન’ કહેવાય. મનુષ્ય-ક્ષેત્રવર્તી-અદી દ્વીપમાં રહેલા પ્રાણીઓના મનરૂપે પરિણમેલા મનોદ્રવ્યને પ્રદર્શિત કરનાર ‘મનઃપર્યાયજ્ઞાન’ તેના ઋતુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે પ્રકારે છે. વિશુદ્ધ અને આવેશુ ન જાય, તેવા પ્રકારનું વિપુલમતિ વિશેષ છે. ૯.

કેવલજ્ઞાન-લક્ષણ ક્ષણ જતાવવા દ્વારા યોગની જ સ્તુતિ કરે છે—

અહો ! યોગસ્ય માહાત્મ્યં, પ્રાજ્યં સામ્રાજ્યમુદ્ગહનં ।

અવાપ કેવલજ્ઞાનં, ભરતો ભરત્તાધિપઃ ॥ ૧૦ ॥

અહો ! યોગનો કેટલો મહાપ્રભાવ છે કે પુષ્કળ સામ્રાજ્યવાળી ચક્રવર્તિની સંપત્તિ લોગવતાં લોગવતાં પણ ભરતક્ષેત્રના સ્વામી ચક્રવર્તી ભરત મહારાજને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું, તે આ પ્રમાણે—

ઋષભ ભગવંતનાં ચાર કલ્યાણકો

આ અવસર્પિણીનો એકાંતસુખમ નામનો ચાર કોડા-કોડી સાગરોપમ પ્રમાણવાળો પહેલો આરો, ત્યાર પછી ત્રણ કોટાકોટી સાગરોપમ પ્રમાણવાળો સુપમ નામનો બીજો આરો અને બે કોડાકોડી સાગરોપમ-પ્રમાણવાળા મુષમદ્ગુપમ નામના ત્રીજા આરામો પડ્યોપમનો ચાહંગો ભાગ ન્યૂન આટલો કાળ ગયા પછી ૧ વિમલવાહન, ૨ ચક્રુખાન, ૩ ચશસ્વી, ૪ અભિગંદ્ર, ૫ પ્રસેનજિત, ૬ મરુદેવ અને ૭ નાલિ નામના સાત કુલકરો થયા. તેમાં નાલિ કુલકરને ઉત્તમ શીલથી ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર મરુદેવ નામની પત્ની હતી. ત્રીજા આરામો ચોરારીલાખ પૂર્વ, ત્રણ વર્ષ અને સાડા આઠ મહિના બાકી રહ્યા ત્યારે, તેની કુક્ષિમાં સર્વાર્થ નામના વિમાનથી ચૌદ મહાસ્વમીથી સૂચિત પ્રથમ જિનેશ્વર ઉત્પન્ન થયા. તે સમયે સ્વપ્નના અર્થને નાલિ અને મરુદેવ ચર્ચાર્થપણે ન બાણતા હોવાથી ઇન્દ્ર મહારાજે આવીને હર્ષપૂર્વક કહી સંભળાવ્યા. ત્યાર પછી ગુણ દિવસે પરમેશ્વરનો જન્મ થયો, ત્યારે છપ્પત્ર દિક્ષુમારીઓએ સત્તિકર્મ કર્યું. ચેતુષ્પત ઉપર પ્રભુને લઈ જઈને ઇન્દ્ર મહારાજે પોતાના જોગામાં બેસાડીને તીર્થના જળથી પ્રભુનાં અને હર્ષાશ્રુ-જળથી પોતાની અભિષેક કર્યાં. ત્યાર પછી ઇન્દ્ર મહારાજને માતાને અર્પણ કરેલા પ્રભુનું સર્વ ધાત્રીકર્મ દેવીઓએ કર્યું. પ્રભુના જન્મના સાથળમાં

ઋષભના આકારનું લાંછન દેખી માતા-પિતાએ હુર્પથી 'ઋષભ' એવું નામ પાડ્યું. ચંદ્ર-કિરણ સરખા પ્રભુ અતિશય આનંદ પમાડતા દિવ્ય આહાર વડે પોષણ કરાતા અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા. કોઈક વખતે ઇન્દ્ર મહારાજ પ્રભુની સેવા માટે આવેલા, ત્યારે વિચાર્યું કે હવે અહિં ભગવંતેના વંશ ક્યો સ્થાપન કરવો ? પ્રભુએ અવધિનાથની તેનો અભિપ્રાય જાણીને હાથી જેમ સૂંઢને તેમ તેના હાથમાંથી ચેરડીનો સાંઠો લેવા માટે હાથ લાંબાવ્યો. પ્રભુને તે ચેરડી અર્પણ કરી પ્રણામ કરીને તે વખતે ઇન્દ્રે 'ઈશ્વારુ' એવા પ્રકારનું પ્રભુના વંશનું નામ સ્થાપન કર્યું. દૂંડા કાળમાં ખાસ્યકાળ વીતાવીને મધ્યાહ્નકાળના સૂર્ય સરખા પ્રભુ વિભાગવાળા અવયવ જણાવનારી ખીજ યૌવન વયનો આશ્રય કરવા લાગ્યા. યૌવન વયમાં પણ પ્રભુના સરખા તલવાળા બંને પગ કમળ-ગર્ભ સરખા કોમળ અને લાલ ઉષ્ણ કંપ વગરના પરસેવા-રહિત હતા. નમન કરનારાઓની પીડા છેલ્લા માટે હોય, તેમ પ્રભુને પગના તળીયામાં ચક્ર, અભિષેકચુકત લક્ષ્મીદેવી, હાથણીને જેમ પુષ્પમાળા, અંકુશ, ધ્વજા હોય તેવી આકૃતિઓ હતી. લક્ષ્મીદેવીના કીડાગૃહ માફક ભગવંતના બંને પાદતલમાં શંખ અને કળશ તથા પાનીમાં સ્વસ્તિક શોભતા હતા. સ્વામીને અંગુષ્ઠ માંસ ભરેલ હોવાથી પુષ્ટ ગોળ જિએ સર્પની રૂણા સરખી, વત્સ માફક શ્રીવત્સના ચિહ્નથી યુક્ત હતો. પ્રભુના ચરણ-કમળની અંગુલીઓ પવન વિના નિષ્કંપ ચળકતી દીપ-શિખા જેવી છિદ્ર વગરની અને સીધી કમળ-પાંખડીઓ સરખી હતી. વળી પ્રભુની પાદાંગુલીઓના તલમાં નંદાવત શોભતા હતા કે જેઓનાં પૃથ્વીમાં પડેલાં પ્રતિબિંબો ધર્મ-પ્રતિષ્ઠાના હેતુઓને પામ્યાં. અંગુલી-પર્વાના નીચે રહેલા જોવા વાવડી સાથે શોભતા હતા, તે જાણે પ્રભુના જગત્કર્મી સાથે થનારા વિવાહ માટે જવારા વાત્યા ન હોય ? ચરણ-કમળના કંઠ જેવી પાની ગોળ લાંબી પહોળી હતી, અને નખો જાણે અંગુલો અને આંગળી રૂપી સર્પોના મસ્તક પર રહેલા મણિ જેવા જણાતા હતા. પ્રભુના પગની ઘૂંટીઓ સુવર્ણ-કમલના ડોડાની કણિકાની શોભાને અત્યંત વિસ્તારતી હતી. પ્રભુના બંને પાદ ઉપરથી નીચે સુધી અનુક્રમે કાચળા જેવા ઉન્નત જેમાં નસો દેખાતી ન હતી, ચળકતી કાંતિવાળા અને રૂંવાટા રહિત હતા. જગત્પતિની જંઘાઓ એવા પ્રકારની હતી કે અંદરનાં હાડકાં માંસમાં મગ્ન થઈ દેખાતાં ન હતાં, માંસથી પુષ્ટ કમસર ગોળ હરણીની જંઘા સરખી અને ગૌસ્વર્ણવાળી હતી. પ્રભુની માંસપૂર્ણ ગોળાકાર ઘૂંટણો રૂથી ભરેલ ઓશીકાની અંદર દર્પણ જેટલું હોય તેવા દેખાતા હતા. તેમજ તેમના કોમળ ચમકતા અનુક્રમે પુષ્ટ સાથળો કેળના સ્તંભની શોભાને ધારણ કરનાર હતા. સ્વામીના બે વૃષણો હાથીની જેમ ગૂઢ અને સરખા તેમજ કુલીન ઘોડાના જેવું પુરુષચિહ્ન અતિગુપ્ત હતું. વળી તેમાં નસો દેખાતી ન હતી, વળી તે નીચું નહીં, ઉંચું નહીં, દૂંડું નહીં, લાંબું નહીં, સ્લથ નહીં, સરળ, કોમળ, રૂંવાટીરહિત ગોળ મુગંધી ઇન્દ્રિયયુક્ત શીતળ, પ્રદક્ષિણાવર્ત, શબ્દવાળું એકધારયુક્ત, ખીલતું નહીં તેવા આવતાંકારયુક્ત કોશમાં રહેલ પિંજર (આવરણ) વાળું હતું. તેમજ કેડ લાંબી માંસથી યુક્ત બડી વિશાલ કંઠણ હતી અને મધ્યભાગ પાતળો હોવાથી ઇન્દ્રના વજ્રના મધ્યભાગ જેવો હતો. નાભિ ગંભીર અને નદીના આવર્તની શોભા ધારણ કરતી હતી. તથા કુશીઓ સ્નિગ્ધ માંસવાળી કોમલ સરળ અને સરખી હતી. સુવર્ણશિલા સરખું વિશાળ અને ઉન્નત શ્રીવત્સરત્નની પીઠિકા સરખું જાણે લક્ષ્મીદેવીની કીડા કરવાની વેદિકા ન હોય તેવું વક્ષસ્થળ હતું. જળદના ખાંધની ઉપમાવાળી મજ્જાતુ પુષ્ટ અને ઉચી બે ખાંધો અને અપરશમવાળી, ગંધ, પરસેવો અને મેલરહિત કાળ હતી. સર્પની રૂણા સરખા પુષ્ટ હાથ, ઘૂંટણ સુધી લાંબી, ચંચળ લક્ષ્મીને વશ કરવા માટે જાણે નાગપાથ ન હોય તેવી બે

ભુવચો હતી. પ્રભુની હથેલીઓ આગ્રવૃક્ષના નવીન પશ્ચવ સરખી લાલ, કાર્ય વગર કંઠણ, પરસેવા વગરની છિદ્રરહિત અને ઉષ્ણ હતી. વળી હથેલીના તળમાં દંડ, ચક્ર, ધનુષ, મસ્ત્ય, શ્રીવત્સ, વજ્ર, અકુશ, ધ્વજ, કમળ, ચામર, છત્ર, શંખ, કળશ, સમુદ્ર, મેરુપર્વત, મગર, ઋષભ, સિંહ, અશ્વ, રથ, સ્વસ્તિક, દિગ્ગજ, પ્રાસાદ, તોરણ, હાથી વગેરે લક્ષણો અને શિલ્પોવાળા હાથ અને પગનાં તળીયાં હતાં. તેમના અંગુઠા અને આંગળીઓ લાલ સરલ લાલ નળવાળી બાણે કલ્પવૃક્ષના અંતભાગમાં માણિક્યરૂપી પુષ્પોના અંકુરા ન હોય તેવા શોભતા હતા. સ્વામીના અંગુઠાના પર્વમાં યવો પ્રગટ શોભતા હતા કે, જે તેમના યશરૂપી ઉત્તમ અશ્વની વિશેષ પુષ્ટિ કરવા માટે બાણે ન હોય ? પ્રભુની અંગુઠીના બિર્ધભાગમાં સર્વ-સંપત્તિ જણાવનાર દક્ષિણાવર્ત શંખ સરખી રેખાઓ હતી. આ ત્રણ જગતનો ઘણા કષ્ટથી ઉદ્ધાર કરવાનો છે, ચોટલે તેની સંખ્યાના લેખો જ હોય તેવી હસ્તકમળના મૂળમાં ત્રણ રેખાઓ હતી. તેમનો કંઠ ગોળ બહુ લાંબો નહિ અને ત્રણ રેખાઓથી પવિત્ર ગંભીર શબ્દ-વાળો શંખનું અનુકરણ કરતો હતો. પ્રભુનું વદન નિર્મલ ગોળ તેજસ્વી બાણે લાંબન વગરનો બીજો ચંદ્ર ન હોય ? તેવું હતું. પ્રભુના બે ગાલ કોમળ માંસથી ભરેલા ચળકતા બાણે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીના સાથે રહેલા બે સુવર્ણ-દર્પણો હોય તેવા જણાતા હતા. પ્રભુના બે કાનો અંદર રહેલા આવર્તોથી સુભગ ખાંધ સુધી લટકીને રહેલા બાણે પ્રભુના મુખની પ્રભાના સમુદ્ર-કિનારા પર રહેલી બે છીપો ન હોય તેવા શોભતા હતા. પ્રભુના બિંબદ્વની ઉપમાવાળા બે હોંક, મોગરાના પુષ્પ સરખા ઉજ્જવળ ખત્રીશ ફાંત, કમસર વિસ્તારયુક્ત અને કમસર ઉંચી વંશ સરખી નાસિકા હતી. પ્રભુને બહુ લાંબી નહિ, બહુ ટૂંકી નહિ, માંસવાળી ગોળ કોમળ હડપચી તથા કાળી ઘણા કેશયુક્ત, ચળકતી કોમળ દાદી-મૂછ હતાં. નવીન ઉગેલા કલ્પવૃક્ષના પશ્ચવ સરખી લાલ અને કોમળ, બહુ બડી નહિ, આર અંગના અર્થને કહેનારી પ્રભુની જિહ્વા હતી. પ્રભુનાં બે નેત્રો વચ્ચે કાળા અને ઉજ્જવલ, છેડા લાલરંગવાળા બાણે નીલ, સ્ફટિક અને માણિક્યરત્નનાં બનાવ્યાં હોય તેવાં દેખાતાં હતાં. વળી તે કાનના છેડા સુધી લાંબાં અને અંજન સરખી શ્યામ પાંપણવાળાં વિકસ્વર કમળોની અંદર ભમરાનાં કુલો સંતાઈ ગયાં ન હોય તેવાં શોભતાં હતાં. પ્રભુની બે ભમરો શ્યામ વાંકી એવી શોભતી હતી કે બાણે દષ્ટિરૂપી વાવડીના કિનારે ઉગેલી લતાની શોભા ન હોય ? પ્રભુનું ભાલસ્થલ અદ્ભૂતના અંદર સરખું વિશાલ માંસયુક્ત ગોળ મુંવાળું અને કઠણ હતું. પ્રભુનું મસ્તક કમે કમે ઉંચું બાણે નીચા મુખવાળું છત્ર હોય તેના સરખું જણાતું હતું. પ્રભુના મસ્તક-છત્ર વિષે જગતના સ્વામીપણને કહેનાર ગોળ જિંચું કળશની શોભા સરખું ઉપલીપ-મસ્તક પર રહેલા મધ્ય ભાગનો આશ્રય કરીને રહેલ હતું. પ્રભુના મસ્તક ઉપર રહેલા કેરો ભમરા સરખા શ્યામ, કાંસકાથી ઓળેલા હોય તેવા કોમલ ચળકતા યમુના નદીના તરંગ સરખા દીપતા હતા. ત્રણ જગતના સ્વામીના શરીરની ત્વચા ગોરોચનના ગર્ભસરખી ગૌરવર્ણવાળી ચિકાશદાર સ્વચ્છ સુવર્ણના પ્રવાહી, રસવડે બાણે લેપ કર્યો હોય તેમ શોભતી હતી. સ્વામીના શરીર પર કમળાંતુ કરતાં પણ પાતળા, કોમળ ભમરાના વર્ણ સરખા શ્યામ બીજ ઉદ્ભવન વગરના રંગાંડાં ઉગેલાં હતાં. ખીલેલા કમળની સુગંધ સરખો આસ અને દુર્ગંધ વગરનું માંસ તથા ગાયના દૂધની ધારા સરખું પ્રભુનું લોહી હતું. આ વગેરે અસાધારણ વિવિધ લક્ષણોથી યુક્ત પ્રભુ રત્નો વડે જેમ રત્નાકર તેમ કોને સેવા કરવા લાયક ન હતા ?

કોઈક સમયે બાલપણને ચોગ્ય માંહોમાંહે ક્રીડા કરતું કરતું કોઈક યુગલીયું તાલવૃક્ષ

નીચે આવ્યું. તે સમયે દૈવના દુર્યોગથી એરંડા પર જેમ વિઝળીદંડ પડે તેની માફક તેમાંના પુરુષના મસ્તક ઉપર મોટું તાલકલ પડ્યું. કાકતાલીય-ન્યાયથી મર્મસ્થાનમાં હણાયેલા તે બાળક તરત જ ત્યાં પ્રથમ અપમૃત્યુથી મરણ પામ્યો. તે બાળક કાળધર્મ પામ્યો એટલે બીજા બાળકી ટોળાથી વિખૂટી પડેલી હરણી માફક ‘હવે શું કરવું?’ એ સુંબવણમાં મૂકાઈ ગઈ. અકાળે વજ્રઘાત સરખા તેના કુમૃત્યુથી બીજા યુગલીયાઓ પણ મૂર્છા પામ્યા. પુરુષરહિત તે કન્યાને આગળ કરીને હવે શું કરવું? તે વાતમાં મૂંઝાયેલા તે યુગલીયાઓ નાભિ કુલકર પાસે લઈ ગયા. ‘આ કન્યા વૃષભનાથની ધર્મપત્ની થાવ’ એમ કહી નેત્રકમળને વિકસર કરનાર ચંદ્રિકા સરખી તેને ગ્રહણ કરી. કોઈક સમયે પ્રભુના પૂર્વે બાંધેલાં શુભકર્મના ઉદયરૂપ ભોગકર્મ જાણી અનેક દેવપરિવાર સાથે ઈન્દ્રમહારાજ પ્રભુનો વિવાહ કરવા માટે આવ્યા. ત્યારપછી દેવતાઓએ સુર્વલુપ્ત સ્તંભ ઉપર શોભાયમાન રત્ન-પૂતળીઓવાળો, પ્રવેશ અને નિર્ગમનનાં અનેક દ્વારવાળો મંડપ તૈયાર કર્યો. તે મંડપ શ્વેત અને દિવ્ય વસ્ત્રના ચંદ્રવાના બાનાથી જાણે મંડપની શોભા જોવાની ઇચ્છાથી આકાશમાં રહેલી ગંગાથી આશ્રિત કરાયેલોય તેવો હતો. આરે દિશામાં વૃક્ષપટ્ટવની શ્રેણિવાળાં તોરણો જાણે કામદેવે તૈયાર કરેલાં ધનુષ્યો ન હોય તેવાં બાંધ્યાં હતાં. આકાશમાં જાયે સુધી પહોંચેલી રતિના નિધાન જેવી ચાર રત્નકલશોની શ્રેણિ દેવીઓએ આરે બાજુ સ્થાપન કરી, મંડપના દ્વારમાં મેઘો વચ્ચોનો વરસાદ કરતા હતા અને દેવીઓએ મધ્યભાગની ભૂમિને ચંદનરસ વડે કાઢવવાળી કરી. વાજિત્રો વાગી રહેલાં છે, મંગલગીતો ગવાય છે, દિશાવધૂઓ તેના પડઘા દ્વારા વાગવાનો અને ગાવાનો શબ્દ કરતી હતી. ઈન્દ્રમહારાજે પ્રભુનો સુમંગલા અને સુનંદા કન્યા સાથે પાણિગ્રહણનો મહોત્સવ કર્યો. ત્યારપછી દેવોએ કરેલા મંગલવાળી સુમંગલાદેવીએ ભરત અને દ્રાક્ષીને જોડાણે જન્મ આપ્યો. ત્રણે લોકોને આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર સુનંદાદેવીએ મહાભગવાણા બાહુબલિ અને અતિસુંદર રુપવાળી સુન્દરીને યુગલરૂપે જન્મ આપ્યો. ફરી સુમંગલાદેવીએ બગવાન યોગણુપચાસ પુત્રોને પુરુષયુગલ રૂપે જન્મ આપ્યો, જેઓ સાક્ષાત્ દેવોના રૂપને અનુસરનારા હતા.

એક દિવસ બાહુ બોલ્યા કરતા સર્વ યુગલિકોએ એકઠા થઈ નાભિકુલકરને વિનંતિ કરી, અન્યાય થયો એમ પોકારીને કહ્યું. હવે અકાર્ય કરનારા લોકો હકાર, મકાર અને ધિક્કાર નામની સુંદર નીતિઓને ગણુકરતા નથી. ત્યારે નાભિ કુલકરે યુગલીયાઓને કહ્યું કે, આ અકાર્યથી તમારું રક્ષણ કરનાર આ વૃષભ છે, માટે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તો. તે વખતે કુલકરની આજ્ઞાથી પ્રગટ રાજ્યસ્થિતિ કરવા માટે ત્રણ જ્ઞાનવાળા પ્રભુએ યુગલોને આવી શિખામણ આપી. મર્યાદાને ભંગ કરનાર શુનેગારને રોકનાર રાજ હોય અને તેને જોડ્યા આગને ઘેસાડી જળથી અલિપેક કરવો જોઈએ. પ્રભુનું આ વચન સાંભળી તે સર્વ યુગલીયાઓ તેમની શિખામણ પ્રમાણે પત્રના પડીયા ખનાવી જળ લેવાની અભિલાષાથી જળાશયે ગયા. તે સમયે આગન કંપવાથી અવધિસાનના ઉપયોગથી ભગવંતના રાજ્યાભિષેકનો મમય જાણીને ઈન્દ્રમહારાજ અહિં આવી પહોંચ્યા. ઈન્દ્રમહારાજે પ્રભુને રત્નસિંહાસન પર ઘેનાડી રાજ્યાભિષેક કરી સુગટ વગેરે આભૂષણોથી શોભાયમાન કર્યા. આ બાજુ અંજલિમાં ધારણ કરેલા કમળપત્રના પડીયામાં પોતાના મન મરણું નિર્મળ જળ યુગલિકો પણ લાવ્યા.

સૂર્યથી જેમ ઉદયાચલપર્વત તેમ મિંદાસન પર સુગટ વડે શોભાયમાન, ચરદના મેઘો વડે જેમ આકાશ તેમ અર્ધંત નિર્મળ વસ્ત્રો વડે શોભતા, હસેલા વડે જેમ ચરદાશ તેમ

મનોહર ઉત્તમજાળ આમરોથી વિન્નતા અને અલિપેક કરાએલા પ્રભુને યુગલિયાઓએ આશ્ચર્ય-પૂર્વક જોયા. આવા અલંકૃત ભગવાનના મસ્તક પર જળ નાળવું યોગ્ય નથી એમ માનીને વિનયવાળા યુગલિયાઓએ પ્રભુના ચરણ-કમળમાં જળ રેડ્યું. આ સમયે ઈન્દ્રમહારાજ નવયોજન પહોળી બાર યોજન લાંબી 'વિનીતા' નામની નગરી બનાવવાની કુબેરદેવને આજ્ઞા આપી પોતે સ્વસ્થાને ગયા. ત્યારે કુબેરે પણ માણિક્યના મુગટની ઉપમાવાળી રત્નમય ભૂમિવાળી શત્રુ જિતી ન શકે તેવી 'અયોધ્યા' એવા ખીલ નામવાળી નગરી બનાવી. નગરીતું નિર્માણ કરી સરળ સ્વભાવી કુબેરચક્રરાજે ક્ષય ન થાય તેવાં રત્નો, વસ્ત્રો, અને ધન-ધાન્યો વડે ભરી દીધી. હીરા, નીલમ, વૈદ્યૃરત્નના બનાવેલ મહેલના વિવિધ રંગનાં ફિરણો વડે આકાશમાં વગર લિપ્તિવાળું ચિત્ર બની ગયું. તેના કિલ્લા ઉપર તેજસ્વી માણેકના બનાવેલા કાંગરાની શ્રેણિ લાંબાકાળ માટે ખેચર દેવોની દેવાંગના માટે પ્રથમ વગરના આરિસાપણુને પામી. તે નગરનાં ગૃહોનાં આંગણાની ભૂમિમાં મોતીના સાથીયા આલેખ્યા હતા, તેનાથી બાલિકાઓ રવેન્દ્રાથી કાંકરા રમવાની કીડા કરતી હતી. તે નગરીના ઉદ્યાનમાં રહેલા જાંચા વૃક્ષોની ટેવથી રણલના પામતાં ખેચર દેવીઓનાં વિમાનો હંમેશાં ક્ષણવાર પક્ષીઓના માળાપણુને પામતાં હતાં.

તે નગરીના બજારમાં અને મહેલમાં મોટા અને જાંચા રત્ન-દગલાઓને દેખીને રોહણચલ પર્વત એ તો ઉકરડાનો દગલો છે-એમ અનુમાન કરવું પડે છે. ત્યાં જલકીડામાં એકાગ્ર બનેલી સ્ત્રીઓના તૂટેલા હારનાં મોતીઓ વડે ધરની વાવડીઓ તાઝપણીની શોભાને ધારણ કરતી હતી. ત્યાં મોટા ધનાઢયો છે, તેમાંથી કોઈ એકાદની પાસે વેપાર કરવા માટે વણિકપુત્ર કુબેર ગયો હશે-એમ હું માનું છું. ત્યાં રાત્રે અંદ્રકાન્ત મણિની ભીંતવાળા મહેલમાંથી ઝરતાં જળથી માર્ગની ધૂળ સર્વત્ર શાન્ત કરાય છે. અમૃત તુલ્ય જળવાળી લાખો વાવડી, કૂવા, સરોવરો, નવીન અમૃતના કુંડવાળા નાગલોકને પણ પરાભવ પમાડતા હતા. તે નગરીને અલંકૃત કરતા તે ઋષભ રાજ પોતાના પુત્રોની માફક પ્રજાતું પાલન કરતા હતા. ત્યાર પછી લોકોના ઉપકારની ઇચ્છાથી ઋષભ રાજએ એક એકના વીશ પ્રકારવાળી પાંચ શિલ્પકળાઓ ઉત્પન્ન કરી. રાત્ર્યસ્થિતિ માટે ગાયો, ઘોડાઓ. હાથીઓ વગેરે એકઠા કર્યા અને સામવગેરે ઉપાયવાળી રાત્ર્યનીતિ પણ બતાવી. ભરત પુત્રને ગોતેર કળાઓનો સમુદાય શીખવ્યો, અને ભરતે પણ પોતાના ભાઈઓને અને પુત્રોને તથા ખીલઓને પણ ભણાવી. ઋષભ રાજએ બાહુબલિને અનેક લેહવાળા હાથી, ઘોડા, સ્ત્રી અને પુરુષોનાં લક્ષણો શીખવ્યાં. ગ્રાહી પુત્રોને જમણા હાથથી લિપી અને ડાબા હાથથી સુંદરીને ગણિત બતાવ્યું. વર્ણ-વ્યવસ્થાની રચના કરતા, ન્યાયમાર્ગ પ્રવર્તાવતા નાલિપુત્રે આશી લાખ પૂર્વે પસાર કર્યાં.

કામદેવે કરેલ આવાસ સરખા વૈશાખ મહિનામાં કોઈક સમયે પરિવારના આગ્રહથી પ્રભુ ઉદ્યાનમાં ગયા. ખીલેલા આંખાના મોર વડે આનંદ પામેલા ભમરાઓ અંબરવ કરવાના બાનાથી બાળે પ્રભુતું સ્વાગત કરતા હોય તેવી વસંતલક્ષ્મી પ્રગટ થએલી હતી. પંચમ સ્વરથી ટહુકા કરનાર કોયલોએ બાળે નાટકની પ્રથમ પ્રસ્તાવના શરૂ કરી હોય તેમ મલયના મુગધી વાયરાઓ લતાને નૃત્ય કરતી દેખાડી. દરેક શાખાઓ ઉપર કુતૂહલથી પુષ્પો એકઠાં કરતી સ્ત્રીઓ વડે વૃક્ષો બાળે સ્ત્રી-કૃપાળા હોય તેવા બની ગયા. પુષ્પના વાસગૃહમાં ગેઠેલા, પુષ્પના આભરણોથી ભૂષિત પુષ્પના દડાયુક્ત હસ્તવાળા પ્રભુ બાળે વસંતનો સાક્ષાત્કાર હોય તેવા શોભવા લાગ્યા. ત્યાં ભરત વગેરે આનંદપૂર્વક રમી રહ્યા હતા, ત્યારે સ્વામીએ વિચારું કે દોશુન્દક દેવોને

આવા પ્રધાનની કીડા હશે ખરી ? તે સમયે પ્રભુને અવધિજ્ઞાન-યોગે અનુત્તર દેવલોકના સુખો પૂર્વે પોતે ભોગવ્યા હતા-એ વગેરે આગળ આગળના દેવલોકના સુખો જાણ્યા પછી પણ જેમનું મોહ-બંધન ગળી ગયું છે, એવા પ્રભુએ ફરી પણ ચિત્તવ્યુ કે વિષયાધીન એવા આ આત્માને ધિક્કાર થાઓ કે જે આત્મહિત સમજતો નથી અહો ! આ ન માગ્ગપી જ્ઞાને વિષે જીવે કર્મવડે અરધદૃઢ-ઘટ્ટી ન્યાયથી ઊંચા-નીચા સ્થાનમાં ચડવા-ઉતારવાની ક્રિયા કરે છે એ વિગેરે વિચારી મનથી પ્રભુ ભવપરાદ્ભુષ બન્યા તેજામાં આસ્વત વગેરે લોકાતિત દેવો આત્મા અને મન્તક પર અજલિ નેડી જાણે બીજા સુગટ પહેર્યો હોય તેવા થઈ પ્રણામ કરી તેઓએ વિનંતિ કરી કે, 'હિ સ્વામિ ! તીર્થ પ્રવતાવો' તે દેવો ગયા પછી નહન નામના ઉદ્યાનથી પાછા વળી નગરીમાં પહોંચી રાજાઓને બેલાવ્યા મોટાપુત્ર ભરતનો ગળ્યાભિષેક કરીને ત્યાં પછી પ્રભુએ બાહુબલિ વગેરે પુત્રોને પણ રાજ્ય વહેંચીને આપ્યું મવત્સરી-દાન આપીને પૃથ્વીને તેવા પ્રકારની તૃપ્ત કરી કે, જેથી કરીને 'મને આપો' એવું દીન વચન કયાય મ્હુ જ નહિ આમન કપવાથી મર્વ ઇન્દ્રાએ આવી વૃષ્ટિએ જેમ પર્વતનો તેમ પ્રભુનો અભિષેક કર્યો પુષ્પમાળા, સુગંધી અગરાગ, અને દેવોએ સ્થાપન કરેલા સુગંધી પુષ્પ-સમૂહવડે પ્રભુ પોતાના ચશવડે જાણે ન હોય તેમ શોભવા લાગ્યા પહેરેલા વિવિધ વસ્ત્રોથી, તથા રત્નજડિત આભુષણોથી પ્રભુ સંવ્યાસમયના વાદળા અને તાગગણથી જેમ આકાશ શોભે તેવા શોભવા લાગ્યા ઇન્દ્રે આકાશમાં દુન્દુભિનો નાદ કરાવ્યો, જાણે પોતાના આત્મામાંથી ઉભરાતો આનંદ જગતને આપતા ન હોય ? ઊર્ધ્વલોકગતિનો માર્ગ જગતને બતાવતા હોય તેમ દેવો, દાનવો અને મનુષ્યોથી વહન કરાતી શિબિકામાં પ્રભુએ આરોહણ કર્યું આ પ્રમાણે દેવો સાથે ઇન્દ્રાએ પ્રભુનો દીક્ષા-નિષ્ક્રમણ મંહોત્સવ કર્યો, જેને દેખનારાઓએ પોતાની દૃષ્ટિને નિર્નિમિષવાળી બનાવીને કૃતાર્થ બનાવી સિદ્ધાર્થ નામના ઉદ્યાનમાં પહોંચીને પ્રભુએ કયાંયે માફક પુષ્પો અને આભરણોનો મર્વ પ્રકારે ત્યાં કર્યો ચાર મુષ્ટિથી કેશોનો લોચ કર્યા પછી પ્રભુ પાંચમી મુષ્ટિ લોચ માટે તૈયાર કરતા હતા, ત્યારે ઇન્દ્ર મહારાજે વિનંતિ કરી કે, સુવર્ણકાતિવાળા આપના ખભા ઉપર વર્ણુવી ન શકાય તેવી કેશની લટ અતિશય શોભે છે, માટે આ આમ જ રહેવા દો, એટલે સ્વામીએ તેને ધારણ કરી રાખી પોતાના ઉત્તરામગ વસ્ત્રમાં મૌઘર્મ ઇન્દ્રે પ્રભુના કેશોને મૂકણુ ત્યાં, અને તે કેશોને હીરસમુદ્રમાં નાખી પાછા આવીને નાટકચાર્યની માફક મુષ્ટિ-અપટ્ટીની મસાથી લોકોને કોલાહલ બંધ કરાવ્યો 'હું મર્વ સાવધના પચ્ચદ્ધાણુ કરુ છું' એ પ્રમાણે ઉચ્ચારી પ્રભુ મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ કરવા ઉત્તમ ચારિત્ર-સ્થ પર આરૂઢ થયા તે સમયે પ્રભુને સર્વ બાબુઓથી મર્વ જન્તુઓના મનોદ્રવ્યને જાણનારૂં એવું ચોથું મનપર્થવ જ્ઞાન પ્રગટ થયું પોતાના સ્વામીને અનુસરનારા ચારહજાર રાજાઓએ પણ ભક્તિથી તે પ્રત અગીકાર કર્યું, કારણ કે કુલીન પુરુષોનો આ જ ક્રમ છે ત્યાર પછી સર્વ ઇન્દ્રે પોતાના સ્થાનમાં ગયા અને હાથીઓ સાથે જેમ યુધપતિ તેમ તે સર્વની સાથે સ્વામી વિચારવા લાગ્યા ભિક્ષા માટે ભ્રમણ કરતા પ્રભુને ભિક્ષા-વરૂપને નહિ જાણનારા લોકો કન્યા, હાથી, ઘોડા વગેરે વસ્તુઓ સામે ધરે છે 'ખરેખર કોઈ વખત સરળતા પણ તિરસ્કારપાત્ર બને છે' ઉચિત ભિક્ષા નહિ પ્રાપ્ત કરતા, ગરિષ્ઠોને સહન કરતા, દીન મન વગરના સ્વામીએ મૌનવ્રતનો આશ્રય કર્યો સાથેના કુધાપીડિત ચાર હજાર સાધુઓએ ભગવાનનો સાથ છોડી દીધો 'ભગવાન જેવા સત્ત્વવાળા બીજ કાણુ રોઈ શકે ?' વનમાં મૂલ-ફલનો આહાર કરનારા તેઓ તો તાપસો બની ગયા મોક્ષમાર્ગથી ચૂકેલા અને ભવ અટવીના માર્ગને સેવતા એવા તેઓને ધિક્કાર થાઓ

હવે પ્રભુની આજ્ઞાથી ક્યાંક બહાર ગયેલા કચ્છ અને મહાકચ્છના પુત્રો નમિ અને વિનમિ પ્રતિમાપણે રહેલા ભગવંતની પાસે આવ્યા. બંનેએ પ્રભુને પ્રણામ કરી વિનંતિ કરી કે, અમારા સ્વામી બીજા કોઈ નથી, માટે હું સ્વામી ! અમને રાજ્ય આપો. પ્રભુ તે બંને સેવકોને પણ તે વળતે કંઈ જવાબ આપતા નથી. ‘મમત્વ વગરના મહાપુરુષો કોઈની પણ આ લોકની ચિંતાથી લેખાતા નથી.’ ઉઘાડી તરવાર ખેંચી પહેરેગીર બની જેમ સૂર્ય અને ચંદ્ર મેરુપર્વતની, તેમ બંને હંમેશાં સ્વામીની સેવા કરે છે, પ્રભુને વંદન કરવાની ઈચ્છાથી આવેલા ધરણેન્દ્રે તે બંનેને પૂછ્યું કે, અહીં આવવામાં તમને શું કારણ છે ? ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, ‘આ અમારા સ્વામી છે, અમે તેમના સેવકો છીએ, કોઈક સમયે અમને બહાર મોકલ્યા હતા, તે સમયે પોતાના મૂર્વ પુત્રોને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું. જો કે તેમણે સર્વસ્વ આપી દીધું છે, તો અમને રાજ્ય કેવી રીતે આપશે ? તેમની પાસે છે કે નથી ? એની ચિંતા શી કરવી ? સેવકોએ તો હંમેશાં સેવા જ કરવાની હોય ?’ ‘આ સ્વામી તો મમતા વગરના અને પરિશ્કૃત-રહિત છે, માટે તમે ભરત પાસે રાજ્યની માગણી કરો. આ સાધુ તમને શું આપી શકવાના છે ?’ આમ તેમને કહ્યું, ત્યારે તેઓએ ધરણેન્દ્રને કહ્યું કે-‘વિશ્વના સ્વામી એવા પ્રભુને મેળવીને હવે અમે બીજાને સ્વામી કરવાના નથી, કલ્પવૃક્ષને પ્રાપ્ત કરીને કેરડાની સેવા કરવા કોણ જાણ ? પરમેશ્વરને છોડીને અમે બીજા કોઈ પાસે માગવા જવાના નથી, આતંક વરસાદને છોડીને બીજા જળની યાચના કરતો નથી, ભરતાદિકતું કંટ્યાણુ ધામ્યો, તમારે પણ શા માટે અમારી ચિંતા કરવી જોઈએ ? આ સ્વામિથી અમારું જે થવાનું હોય તે યાવ, અમારે બીજાનું શું પ્રયોજન છે ?’ તેમના પ્રત્યુત્તરે સાંભળી ખુશી થયેલા ધરણેન્દ્રે કહ્યું કે, હું આ જ સ્વામીનો સેવક પાતાલપતિ ધરણેન્દ્ર છું. એ પ્રમાણે પોતાની ઓળખ આપી. આ જ સ્વામી સેવા કરવા યોગ્ય છે-એ તમારી પ્રતિજ્ઞા બહુ સુંદર છે. સ્વામિસેવાના કળરૂપ વિદ્યા-ધરણું ઐશ્વર્ય હું તમને આપું છું. તમે સ્વામીની સેવાથી જ આ મેળવ્યું છે-એમ બાણભ્યો, બીજા વિચાર ન કરતા-એમ સમજાવીને પ્રહસિ વગેરે વિદ્યાઓ તેમને આપી. ત્યાર પછી તેની રજા પ્રાપ્ત કરેલ તેઓ પચાસ યોજન વિસ્તારવાળા પચીસ યોજન જિંદા વૈતાલ્યપર્વત પર આવ્યા. ત્યાં નમિએ દશ યોજન વિસ્તારવાલી દક્ષિણેશ્વરિના મધ્યભાગમાં રહેલી પચાસ નગરીઓ વિદ્યાબલથી બનાવી. વળી ઉત્તરેશ્વરિમાં વિદ્યાધરપતિ વિનમિએ દશયોજન વિસ્તારવાળી સાઠ નગરીઓ વસાવી. તે નમિ અને વિનમિ લાંબા કાળ સુધી વિદ્યાધર રાજ્યોમાં ચક્રવર્તિપણું ભોગવવા લાગ્યા. તેવા પ્રકારની સ્વામિ-સેવાથી શું દુષ્કર હોઈ શકે ? એક વરમ સુધી મૌન ધારણ કરનાર અને આહાર વગર વિચરતા વિચરતા ભગવાન ઋષભદેવ પણ પારણાની ઈચ્છાથી ગજપુર-હસ્તિનાપુર પધાર્યા. તે સમયે સોમયજ્ઞના પુત્ર શ્રેયાંસકુમારે સ્વપ્ન દેખ્યું કે, સ્થામ થયેલા મેરુને મેં અમૃતના ઘડાઓથી પખાળીને ઉજ્જવલ બનાવ્યો. સુખદિ નામના શેઠે પણ સ્વપ્ન દેખ્યું કે ‘સૂર્યથી ખરી પહેલાં હબાર કિરણોને શ્રેયાંસે ત્યાં સ્થાપ્યાં, તેથી તે તેજસ્વી થયો.’ સોમયજ્ઞ રાજ્યે પણ સ્વપ્ન દેખ્યું કે ‘એક રાજા બીજા ઘણા શત્રુઓથી ઘેરાયો હતો, શ્રેયાંસની સહાયથી તેણે જ્ય મેળવ્યો.’ ત્રણેયે પોતપોતાનાં સ્વપ્નો રાજ્યસભામાં એક બીજાને નિવેદન કર્યાં પણ તેનો કળાદેશ નહીં બાણુનારા તેઓ પોતપોતાના સ્થાને પાછા ગયા. તે સમયે તે સ્વપ્નના નિર્ણય પ્રગટ કરવા માટે જ હોય તેમ ભગવાન પણ લિશ્ઞા માટે શ્રેયાંસને ત્યાં ગયા. ચંદ્રને દેખીને જેમ સમુદ્ર ઉછળે, તેમ ભગવંતને આવતા દેખીને શ્રેયાંસે કંટાળાના ભાવનભૂત હર્ષને આશ્રય કર્યો. શ્રેયાંસકુમારને સ્વામીના દર્શન-યોગે બિહાપોહ કરતાં પૂર્વે થો. ૪

ગોવાએલ નિધાનની જેમ બતિસ્મરણ પ્રગટ થયું. આગલા જન્મમાં આ વજ્જતાલ નામના ચક્રવર્તી હતા, ત્યારે હું તેમનો સારથિ હતો. એમની પાછળ મેં પણ તે વખતે દીક્ષા લીધી હતી એ વગેરે યાદ આવ્યું. ત્યાર પછી બુદ્ધિશાળી શ્રેયાંત્રકુમારે નિર્દોષ લિક્ષા આપવાની વિધિ બણી એટલે હર્ષ પામેલા તેણે પ્રભુને કલ્પે તેવો પ્રાસુક શ્રેયરીરત્ર વહોરાવ્યો. ઘણો રત્ર હતો છતાં પણ ભગવંતના હસ્ત-પાત્રમાં તે સમાઈ ગયો. તે સમયે શ્રેયાંત્રના હૃદયમાં હર્ષ ન ચમાયો. તે રત્ર અંજલિમાં ધીલ ગયો હોય અને થંભી ગયેલ હોય તેમ આકાશમાં ઊંચી શિખાવાળો થયો. કારણ કે પ્રભુનો પ્રભાવ અચિન્ત્ય શક્તિવાળો હોય છે. ત્યારપછી તે રત્રથી ભગવતે પારણું કયું અને દેવો, અસુરો અને મનુષ્યોનાં નેત્રોએ તેમના દર્શનામૃતથી પારણું કયું. આકાશમાં દેવોએ મેઘની જેમ હુંદુલિનાદ અને જળવૃષ્ટિની જેમ રત્નો અને પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. પછી પ્રભુ બાહુબલી રાજની તક્ષશિલા નામની નગરીમાં પધાર્યા અને ત્યાં તેઓએ બહારના ઉદ્યાનમાં એક રાત્રિસંખધી પ્રતિમાનો સ્વીકાર કર્યો. ‘હું સવારે સ્વામીનાં દર્શન કરી, લોકોને કરાવી પવિત્ર કરાવીશ’ એમ વિચારતા બાહુબલિની રાત્રિ એકમાત્રના અરખી પસાર થઈ, સવારે તે ત્યાં જાય છે, એટલામાં તો પ્રભુ બીજે સ્થળે વિહાર કરી ગયા. તેથી ચંદ્ર વગરના આકાશ જેવા ઉદ્યાનને નિસ્તેજ દેખ્યું. ‘ઉપર-ખારી ભૂમિમાં જેમ બીજ તેમ મારા હૃદયનો મનોરથ નાશ પામ્યો. પ્રમાદી એવા અને ધિક્કાર થાઓ’ એમ કહી તે પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યો. જ્યાં આગળ પ્રભુએ પગલાં સ્થાપન કર્યાં હતાં, ત્યાં બાહુબલીએ રત્નોની વેદિકા અને હજાર આરાવાળું, સૂર્ય સરખા તેજવાળું ધર્મચક્ર ગનાવ્યું. વિવિધ અભિગ્રહવાળા સ્વામી આર્યદેશની માફક અધર્મવાળા એકદેશોમાં વિહાર કરતા હતા. કારણકે ગોત્રીઓ હંમેશાં સમભાવવાળા હોય છે. ત્યારથી માંડી પાપકાર્ય કરનારા અનાયોં પણ ધર્મની આસ્તિક્ય બુદ્ધિથી દંઢ ધર્માનુષ્ઠાન કરનાર બન્યા. આ પ્રમાણે વિહાર કરતાં કરતાં પ્રભુને એકહજાર વર્ષો પૂર્ણ થયાં, ત્યારે સ્વામી પુરિમતાલ નામના નગરમાં પધાર્યા. તેના ઇશાનદિશા-ભાગમાં શકટાનન નામના વનમાં વડલાના વૃક્ષ નીચે પ્રભુ અકુમ તપ કરીને કાઉત્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. પ્રભુ ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થઈ અપૂર્વકરણના કેમથી નિર્મળ શુક્લધ્યાનના મધ્યભાગમાં ધ્યાન કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી મેઘની માફક ધાતિકર્મો વીખરાઈ ગયાં, એટલે સ્વામીને કેવલજાન-સૂર્ય પ્રગટ થયો.

અતિ ગીરદી હોવાના કારણે પરસ્પર વિમાનો અથડાવતા અનેક દેવપરિવાર સાથે ત્યાં ચોસઠ ઇન્દ્રો આવ્યા. પોતાના માનનું માર્જન કરનાર વાયુકુમાર દેવોએ ‘પ્રભુનું સમવસરણ કરવાના સ્થાનનું ભૂતલ સાફ અને અપાટ તૈયાર કર્યું. મેઘકુમાર દેવોએ સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરી પૃથ્વીને સિંચી. ઋતુઓએ પૃથ્વી ઉપર દીંચણ સુધી પુષ્પો પાથર્યાં એમ ઇન્દ્રીને કે ‘ખરેખર પુણ્યોનો મંસર્ગ પૂજા માટે થાય છે.’ ત્યાં વહ્નિકુમાર દેવોએ સિન્ધ ધૂમના શ્રેણિસમૂહ સુગંધમય બનાવેલ આકાશવાળા ધૂપધાણાઓ તૈયાર કર્યાં. ઇન્દ્રો અને દેવોએ રંગ-ગેરંગી રત્નકાન્તિ વડે સેંકડો ઇન્દ્રધનુષવાળું હોય નહિં તેવું સમવસરણ બનાવ્યું. ભુવનપતિ, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક દેવોએ રજત, સુવર્ણ અને માણિક્યના બનાવેલા ત્રણ કિલ્લાઓ શોભતા હતા. આ માર્ગે સ્વર્ગનો છે, આ માર્ગે મોક્ષનો છે-એમ પ્રાણીઓને બંને કહેતી ન હોય તેવી કિલ્લા ઉપર ફરકતી પતાકાઓ શોભતી હતી. ગઢ ઉપર રત્નની બનાવેલી વિદ્યાધરીઓની પૂતળીઓ શોભતી હતી, બંને અંદર સમાસ

નહિં થાય તે કારણથી દેવોએ અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો. નહિં હોય. હર્ષથી લાંગા કાળ સુધી માણિક્યના કાંગરા નેહી રહેલી મુગ્ધ દેવાંગનાઓ ચાર પ્રકારના ધર્મના ચાર ગવાણા સરખા દરેક ગઠના ચાર દરવાજા શોભતા હતા. જ્ઞાનાદિક ત્રણ રત્નોને અનુલક્ષીને હોય તેમ દેવોએ સમવસરણની અંદર ત્રણ કોશ જિંઓ કટપવૃદ્ધ બનાવ્યા. તે વૃદ્ધની નીચે પૂર્વદિશામાં દેવોએ સ્વર્ગની શોભા સરખું શ્રેષ્ઠ પાદપીઠ સહિત રત્નસિંહાસન બનાવ્યું. પૂર્વના દ્વારથી પ્રવેશ કરી 'નમો તિથ્યસ્સ' એમ તીર્થને પ્રણામ કરી પૂર્વાંચલ ઉપર જેમ અધિકાર દૂર કરનાર સૂર્ય તેમ પ્રભુ સિંહાસન પર બિરાજમાન થયા. તે જ સમયે દેવોએ બાકીની ત્રણ દિશામાં ભગવંતનાં પ્રતિબિંબો સિંહાસન ઉપર સ્થાપન કર્યાં. પૂર્ણિમાના ચંદ્રમંડળને હરાવનાર, ત્રણે લોકના સ્વામીપણુના ચિહ્નરૂપ ત્રણ છત્રો પ્રભુને શોભતાં હતાં. 'ભગવાન એક જ અમારા સ્વામી છે.' એમ કહેવાને જ છત્રે બધે હાથ જોડ્યો હોય તેમ પ્રભુની આગળ રત્નમય ઇન્દ્રવજ્ર શોભતો હતો. કેવલજ્ઞાનીઓમાં ચક્રવર્તિપણુને સૂચવનાર અતિ અદ્ભુત પ્રભાસમૃદ્ધી યુક્ત ધર્મચક્ર પ્રભુ પાસે શોભતું હતું. વળી ગંગાનદીના તરંગ સરખા ઉર્જાવલ બે મનોહર ચામરો પ્રભુના મુખકમળ તરફ દોડતા હંસ ન હોય તેવા શોભતા હતા. જેની આગળ સૂર્યમંડલ બજવાના બધા જેવું લાગે એવા પ્રકારનું સામંડલ પ્રભુના શરીર પાછળ પ્રગટ થયું. જેના પડધાના શબ્દો વડે ચારે દિશાઓને અત્યંત શબ્દમય કરતી મેઘની જેમ ગંભીર આકાશમાં દુહુભિ વાગવા લાગી. શાન્તિ પામેલા લોક પ્રત્યે કમદેવ જેમ બીજાં શસ્ત્રોના ત્યાગ કરે, તેમ દેવોએ ચારે બાજુ નીચે ડીંટીયા હોય તેવાં ગુપ્તોની વૃદ્ધિ કરી. ભગવતે ત્રણે લોકને ઉપકાર કરનાર પાંત્રીશ શુભયુક્ત વાણીથી ધર્મદેશના શરૂ કરી.

તે સમયે ભરતરાજને દૂતે આવી કહ્યું કે, ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું છે, બીજા દૂતે આવી કહ્યું કે-આમુધશાલામાં ચક્રરત્ન પણ ઉત્પન્ન થયું છે. પિતાજીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે, આ બાજુ ચક્રરત્ન આવ્યું છે. આ બેમાં પ્રથમ પૂજા કોની કરે? એમ લાણવાર રાજાએ વિચાર્યું. વિન્ધને અભયદાન દેનાર પિતાજી ક્યાં! અને પ્રાણીઓના ઘાત કરનાર ચક્ર ક્યાં! એમ વિચારી તેણે પ્રભુની પૂજા માટે પોતાના પરિવારને હુકમ કર્યો. પુત્રના પરિવહના સમાચારના દુઃખાશ્રુથી ઉત્પન્ન થયેલ નેત્રરોગવાળાં મરુદેવા માતા પાસે જઈ નમન કરી ભરતે વિનંતિ કરી કે, હે માતાજી! તમે મને હંમેશાં ઠપકો આપતાં હતાં કે મારો સુકુમાર પુત્ર ચોમાસામાં પદમવનની માફક પાણીનો ઉપદ્રવ સહન કરે છે, વળી શિયાળામાં અરણ્યમાં માલતીના છોડની માફક હિમ પડવાના પરિક્લેશવાળી અવસ્થા હંમેશાં અનુભવે છે, વળી ઉનાળામાં સૂર્યના અતિભયંકર ઉષ્ણ કિરણોથી હાથી માફક અધિક સંતાપ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે સર્વકાલ વનવાસી એકલો મારો પુત્ર આશ્રય વગરના તુચ્છજન માફક દુઃખ ભોગવી રહેલો છે, તો હવે અત્યારે ત્રણે લોકના સ્વામીપણુને પામેલા તમારા પુત્રની સંપત્તિ દેખવા ચાલો, એમ કહીને તેમને હાથી ઉપર બેસાડ્યાં. આશ્વાત્ લક્ષ્મી સરખા સુવર્ણ, હીરા, માણિક્યનાં આભૂષણો પહેરાવેલા ઘોડા, હાથી, પાયદળ સેના અને રથો સાથે સમોતરણ તરફ ભરત આવ્યો. આભૂષણથી એકલા કરેલા જંગમ તોરણ સરખા સૈન્યો સાથે જતાં રાજાએ દરથી આગળ એક રત્નનો ધ્વજ દેખ્યો. એટલે ભરતે મરુદેવાને કહ્યું, હે માતાજી! દેવતાઓએ તૈયાર કરેલ આ પ્રભુના સમવસરણને જુવો. પિતાજીના ચરણ-કમળોની સેવા ઉત્સવ માટે આવેલા દેવોના જય જયારાવ શબ્દ સંભળાય છે. માલવ કૈશિકી વગેરે આમરાગથી પવિત્ર બનેલી કણ્યા-

મૃત સમાન દેશના-વાણી સાંભળાય છે. મોર, સારસ, કૌંચ, હંસ વગેરે પક્ષીઓના અવાજ કરતાં અધિક મધુર સ્વરવાણી ભગવંતની વાણી વિસ્મયપૂર્વક એકાગ્રતાથી કાન ઢઈને સાંભળે છે. હે દેવ ! પિતાજીની એક યોજન સુધી જતી મેઘના શબ્દ સરખી ગંભીર વાણી સાંભળીને વાદળા માફક બલવાન મન આ તરફ દોડી જાય છે. મરુદેવા માતાએ ત્રણે લોકના સ્વામીની ગંભીર, સંસારથી તારનારી, વાયરા વગરના દીપક જેવી સ્થિર વાણી હૃદયથી સાંભળી. પ્રભુવાણી સાંભળતાં મરુદેવીનાં નેત્રોનાં પડલા આનંદ અશ્રુજળના પ્રવાહથી કાઢવ માફક સાફ થઈ ગયાં. તેણે અતિશયવાણી તીર્થ કરની ઋદ્ધિ ભેદ. તે ભેવાના આનંદની સ્થિરતાથી તેનાં કર્મે વીખરાઈ ગયાં. ભગવંતના દર્શનથી થયેલા આનંદ-યોગની સ્થિરતાને પામેલી તેણે તે જ સમયે નિર્મલ કેવલજ્ઞાન મેળવ્યું. આ અવસર્પિણીની અંદર આ પ્રથમ સિદ્ધ થયા. ત્યાર પછી દેવોએ તેના શરીરને ક્ષીરસમુદ્રમાં પધરાવીને મોક્ષનો મહોત્સવ કર્યો. તેનો મોક્ષ થયેલો જાણી રાજા હર્ષ અને શોક સાથે વાદળોના છાંયડો અને સૂર્યનો તાપ એ બંનેનો યોગ હોય તેવા શરદાકાળને પામ્યો. રાજ્ય-ચિહ્નોનો ત્યાગ કરી પરિવાર-સહિત પગે ચાલતાં રાજાએ સમવસરણુમાં પ્રવેશ કર્યો. દૃષ્ટિરૂપી ચકોરને ચંદ્રસમાન ચારે દેવનિકાચોથી પરિવેરેલા પ્રભુને ભરત મહારાજાએ જોયા. ભગવંતને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી તેમ જ નમસ્કાર કરી ભસ્તક પર અંજલિ ભેડી ચક્રવર્તી રાજા આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા—

ભરતે કરેલી પ્રભુ-સ્તુતિ

હે સમગ્ર જગતના નાથ ! તમારો જય થાઓ, આખા વિશ્વને અભયદાન દેનાર ! તમારો જય હો, હે પ્રથમ જિનેશ ! તમારો જય થાઓ, હે સંસારથી તારનાર ! તમારો જય હો. અવસર્પિણીના ભવ્યભવોરૂપી પન્નસરોવરને પ્રતિગ્રાહ કરવા માટે સૂર્ય-સમાન હે પ્રભુ ! આજે તમારાં દર્શન થવાથી અંધકાર નાશ કરનાર પ્રભાતનો ઉદય થયો. હે નાથ ! ભવ્યભવોનાં મન રૂપી જળને નિર્મળ કરનાર કતકના ચૂર્ણ સરખી આપની વાણી જય પામે. હે નાથ ! કરુણાના ક્ષીરસમુદ્ર ! તમારા શાસનરૂપી મહારથમાં જેઓ આરૂઢ થાય છે, તેમને લોકાંત દૂર નથી. હે દેવ ! નિષ્કારણ જગતના બંધુનાં જ્યાં સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે, એવા સંસારને પણ અમે લોકાંત કરતાં અધિક માનીએ છીએ. હે સ્વામી ! તમારા દર્શનના મહોદ્ધાનંદરસમાં સ્થિર બનેલાં નેત્રો વડે સંસારમાં પણ મોક્ષસુખનો આસ્વાદ અનુભવાય છે. અભયદાન દેનાર હે નાથ ! રાગ, દ્વેષ, કષાયો રૂપી શત્રુઓ વડે ઘેરાયેલા જગતનો ઉદ્ધાર આપનાથી જ થશે. હે નાથ ! આપ સ્વયં તત્વને સમગ્રવો છો, જાતે જ મોક્ષમાર્ગ બતાવો છો, સ્વયં વિશ્વનું રક્ષણ કરો છો, તેથી કરી આપ સિવાય બીજા કોની સ્તુતિ કરૂં ? આ પ્રમાણે ભરત ચક્રવર્તીએ પ્રભુની સ્તુતિ કરીને બે કાનને અંજલીરૂપ ખાલો બનાવી દેશનારૂપ વાણીનું અમૃત-પાન કર્યું. તે વખતે ઋષભસેન વગેરે ચોરાશી ગણધરોને ઋષભદેવ ભગવંતે સ્વહસ્તે દીક્ષા આપી. ત્યાર પછી ગ્રાહીને અને ભરતના પાંચસો પુત્રોને, ચાતસો પૌત્રોને ઋષભદેવ ભગવંતે દીક્ષા આપી. પુરંદરી વગેરે સાધુઓ, ગ્રાહી વગેરે સાધ્વીઓ, શ્રેયાંસ વગેરે શ્રાવકો અને સુદંદરી વગેરે શ્રાવિકાઓ, એ પ્રમાણે તે સમયે પ્રભુએ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘની સ્થાપના કરી. ત્યારથી માંડીને શ્રીસંઘની તે પ્રમાણેની વ્યવસ્થા ચાલ્યા કરે છે. પછી પ્રભુ ભવ્યભવોને પ્રતિગ્રાહ કરવા માટે પરિવાર સાથે બીજે સ્થળે વિહાર કરી ગયા. તેમને પ્રણામ કરી ભરત મહારાજા પણ અયોધ્યા નગરીમાં ગયા.

સસ્તે કરેલી છ ખંડની સાધના

ઋષભદેવના વંશમાં સ્નાત્ત પ્રત્યે જેમ ચંદ્ર તેની માફક આહ્વાદ કરાવતાર સાક્ષાત્ દેહધારી ન્યાય હોય તેવા સસ્ત મહાનામજે પૃથ્વીનું અર્થ વિવિધી પાલન કર્યું. જેઓની રૂપરૂપિતિઓ આગળ લક્ષ્મી તો દાક્ષીણ્ય હતી, જેવી તેને ચોક્કસ હૃદય સીમા હતી. તે ઇન્દ્રની સાથે અધાન્ને બેસતો તે વખતે બનેલા લેહ ન સમજાતા દેવો સંશયમાં પડતા હતા. અન્ય તેઓને વિતતાર એવા તેઓની વચ્ચેને પ્રકાશિત કરતો સૂર્ય જેમ પૂર્વમાં ઉદય પામે છે, તેમ તેણે પૂર્વદિશામાંથી દિગ્વિન્ય કરવાની શરૂઆત કરી.

કરોલકરૂપી હસ્તોથી પત્થાનાં ઉછાગતા, બધે ધન ઉછાગતા હોય તેવા મંગાના સંજમથી મનોહર એવા પૂર્વસુદ્રે તે પહોંચ્યો. ત્યાં માગધવીર્યના કુમારદેવનું મનમાં સ્મરણ કરીને તેણે અર્ધચિદ્વિના પ્રથમ દ્વારરૂપ ચંદ્રમ તપ અંગીકર કર્યું. તત્ત જ સ્થળમાં બેસીને જગત્પત્તને ત્રાસ પમાડતા મહાકુલવાળા સસ્તે મેરુની જેમ સુદ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. સ્થળી નાલિ સુધીના પાણીમાં સ્થને હોલો દાખી પોતાના નામથી અક્ષિત રૂપ સરખા બાણને બાર ચોળન દૂર માગધ તરફ મોકલ્યું. અહિં બાણ પડ્યું એટલે માગધવીર્યનો માલિક દેવ ભૂકૃતી ચક્રવર્તી પ્રગટ કોપધુક્ત બન્યો. બાણ ઉપર મંત્રાક્ષર સરખા તેના નામાક્ષર બેઠને નામકુમાર અતિ શાન્ત મનવાળો થયો. 'આ પ્રથમ ચક્રવર્તી દેવના ધ્યા છે.' જેમ વિચારતો બધે મૂર્તિમાન વિન્ય હોય તેમ તે સસ્ત પાસે આવ્યો. પોતાના મસ્તકમાં રહેલા મણિ સરખું લાંબા કાગે ઉપાર્જન કરેલા તેજ માફક તે બાણ ચક્રવર્તી પાસે પાછું લાવ્યો. હું તમારો સેવક પૂર્વદિશાના પાલક છું, માટે મારે શું કાર્ય કરવું ? એ પ્રમાણે વિનંતિ કરતો હતો, ત્યારે મહાપરાક્રમવાળા સસ્તે તેને જ્યેષ્ઠાંસની માફક માગધના અધિપતિ તરીકે સ્થાપન કરી માન્ય કર્યો. તે પૂર્વસુદ્રના કિનારેથી સસ્ત મહારાજ પાછા ફર્યા. એક પૃથ્વીથી ભીંછ પૃથ્વીમાં પર્વતોને પણ કંપાવમાન કરતો ચતુરંગ સેના સાથે તે દક્ષિણસુદ્રે પહોંચ્યો. ભુવનગ્રવાળા તે ચક્રવર્તીએ અનેક બેઠાચઠી, લવંગ, લવલી-ચારોલી, કક્કોલક્ષ્મી વસ્ત્રપતિવાળા કિનારા ઉપર ફેંચ્યોનો પદાવ નંખાવ્યો. તેઓ દેખી ન શકાય તેવા, બધે બીજા સૂર્ય હોય તેવા, મહાબાહુવાળા સસ્ત રાજા મોટા અધોથી યુદ્ધ મહાસ્યમાં આરૂઢ થયા. ત્યાર પછી ઉછગતા તરંગ સરખા હોવા ઘોડા બેઠેલા સ્થળમાં બેસી સ્થળી નાલિ સુધીના પાણીમાં સુદ્રનું લંઘન કર્યું. ત્યાં વસ્ત્રામ નામના દેવ તરફ બાણ તૈયાર કરીને ધનુર્વેદના ચોક્કસ સરખા દોરીનો ટંકાર કર્યો, અને કાન સુધી ખેંચેલા ધનુષ પર સુવર્ણના કુંડળ સરખા કમળના નાગ જેવા ચોનાના બાણને ધનુષ પર ચઢાવ્યું. ત્યાર પછી ઇન્દ્ર સરખા જગત્વાળા સસ્ત રાજાએ વસ્ત્રામ નામના વીર્યના સ્વામી પ્રત્યે પોતાના નામથી અક્ષિત બાણ છોડ્યું. વસ્ત્રામના સ્વામીએ બાણ બેઠ અને ગ્રહણ કરી પ્રતિ ઉપાય બાણકાર તે ભેટ્યું લઈ સસ્ત પાસે ગયો. અને સસ્તાધિપને કહ્યું કે, 'આપ અહિં મારે ત્યાં પધાર્યાં, તેથી હું ધન્ય બન્યો છું, આપ સરખા નાથ વડે હવે હું સનાથ બન્યો છું.' ત્યાર પછી તેને પોતાને આધીન બનાવી કાર્યની કદર કરતાર સસ્તેશ્વર ફેંચથી પૃથ્વીને કંપાવતો પશ્ચિમદિશા તરફ ચાલ્યો. પશ્ચિમસુદ્રે પહોંચી પ્રવાસવીર્યના સ્વામી તરફ જગદગતું વિન્નવીંદં સરખું બાણ સસ્તે ફેંક્યું. 'એ સુખે હવવાની ઈચ્છા કરતો હોય, તો દંડ આપ અને આજ્ઞાનો અમલ કર' એવા અક્ષરો પ્રસાદપતિએ તે બાણ ઉપર લખ્યા. સસ્ત રાજાને પ્રગટ કરવા માટે આશ્ચર્યકારી ઘણું ભેટ્યું તૈયાર કરી તે બાણ લઈને ગામે ગયો. લાંબા

કાળથી ઉપાર્જન કરેલ પોતાના યથાના ઢગલા મગ્ધા સમગ્ર અર્ધ સરખા ઉત્તરના મનોહર (મીતીના) હાર, તથા ડૌન્ટુભરમણિ જેની આગળ પત્યજ જેવો દેખાય તેવા પ્રકારના મણિગને નર શિરોમણિ ભગત મહારાજને અર્પણ કર્યા વગી પોતાના મૂર્તિતર મરખા કડા, કદોંગે, મુગટ, ડૌન્ટુભરતન મુવણું-સિક્કાઓ પણ અર્પણ કર્યા એ પ્રમાણે નિષ્કપટપણે અને ભક્તિભાવથી તેણે ભરતગજને પ્રગટ કર્યા તે પછી ભરત ત્યાંથી ઉત્તરદ્વારની ડેલી સરખી સિન્ધુનદી તરફ ગયા ત્યાં સિન્ધુદેવીના મંદિર પાસે રાત્રીએ સૈન્યની છાવણી નાખીને સિન્ધુદેવીને ઉદ્દેશીને અહમ તપ કર્યો પોતાનું આમન કપાયમાન થવાથી તેણે જાણ્યું કે, ' ચક્રવર્તી આવેલા છે ' તેથી સિન્ધુદેવી દિવ્ય ભેટણાઓ લઈને આવી અને ભગત મહારાજની અર્ચા કરી તેની સેવા સ્વીકારી તેને રત્ન આપીને ભગતે પારણ કર્યું અને તેના આઠ દિવસનો મહોત્સવ કર્યો તે પછી ચક્રને અનુસરતો ઉત્તર-પૂર્વની વચ્ચેની ઇશાન વિદિશામાં જતા ભરતગજના બે વિભાગને જોડનાર વેતાદ્ય પર્વત પાને પહોંચ્યા ત્યાં તેના દક્ષિણ વિભાગની તળેટીમાં સૈન્ય-છાવણી નાખીને વેતાદ્યકુમાર દેવને ઉદ્દેશીને ભરતગજને અહમ તપ કર્યો તે પણ અવધિજ્ઞાનથી જાણી તેવા તેવા દિવ્ય ભેટણા લઈને આવી અને આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો તેને રત્ન આપીને રાત્રીએ અહમ તપનું પાળ્યું કર્યું, અને યથાવિધિ તેના નામે અષ્ટાઢિકા-મહોત્સવ રૂપે યાત્રિવડે સૂર્ય સરખા તે રાત્ર તમિસા નામની ગુફા પાસે ગયા અને નજીકમાં સૈન્યનો પરાવ નાખ્યો કૃતમાલ નામના દેવને અનુવક્ષીને ત્યાં તેણે અહમ કર્યો એવે આસન કપવાથી તે આવ્યો અને રાત્રની સેવા સ્વીકારી તેને પણ રત્ન આપીને અહમ તપનું પારણ કર્યું અને ત્યાર પછી તેના અષ્ટાઢિકા મહોત્સવ કર્યો ભરતની આજ્ઞાથી મુપેણ નામના મેનાપતિએ ચર્મરત્નની સહાયથી સિન્ધુનદી એળગીને દક્ષિણસિન્ધુના નિધુકુટને તરત જિત્તી લીધો વેતાદ્ય પર્વતમાં વજના દ્વારથી બધ કરેલી તમિસા નામની ગુફાને ઉઘાડવા માટે મુપેણને ઋષભપુત્ર ભરતે આજ્ઞા કરી શેખાની માફક પ્રભુની આજ્ઞાને મત્તકે ધારણ કરતો મુપેણ મેનાપતિ પણ તમિસા ગુફાની નજીકના પ્રદેશમાં ગયા તેના અધિષ્ઠાયક કૃતમાલ નામના દેવનું મંત્રણ કરતો વિશુદ્ધ-સુદિવાળો તે પૌષધશાળામાં અહમ કરીને રહ્યો અહમ તપના અતે જ્ઞાન કરી બાહ્ય અને અંત્ય તર શૌચ ધાળ્યું કરનાર તેણે પવિત્ર વસ્ત્રો અને વિવિધ આભૂષણો પહેર્યા ત્યાં પછી હોમકુડ મગ્ધા જળતા અગ્નિવાળા ધૂપધાણામાં સ્વાર્થ માધવાની આદુતિની જેમ ધૂપની મુદિઓને ફેંકતો તે જ્ઞાનથી તે ગુફાના દ્વાર તરફ જેમ ભડાના દ્વાર તરફ માવધાનીથી જાય તેમ ઉનાવળથી ગુફા-દ્વાર ખોલાવવા માટે ગયો નેતાની જેમ તે બારણાના યુગલને જોતા જ નમસ્કાર રૂપે, નહિતર અહમ પ્રવેશ કેવી રીતે થઈ ગયો? ત્યાં પડી ગુફા-દ્વારમાં આઠ આઠ મગધોના આવેળન પૂર્વક પોતાના જોગવને ઉચિત તેણે અહમ-મહોત્સવ રૂપે ઇન્દ્ર જેમ વજને તેમ મેનાપતિએ નર્વ ગાનુના નાગ જ્ઞાન વજ જેવા દડાળને ઝડપ્યું કર્યું વક્રઝડની માફક કેન્દ્રાક પગલા પાછા હડીને દડાળથી બાળાને ત્રણ વખત જલ્દી તાન કર્યું વજથી જેમ પર્વતની પાખો તેમ દડાળથી ગદ્ગદાએવા તે બંને બાળાઓ તાન કરતા ધૂગ પડી ગયા તે ખુલી ગયેવા ગુફાદ્વારની માફક તન્ત જ પ્રગળ મુખવાળા મુપેણ મેનાપતિએ ભન્તગજ પાને જઈ નમસ્કાર કરી વિનિતિ કરી ઘણા તપની ચતિના મુગ્ધિદાન ખુલી જાય, તેમ આપના પ્રભાવથી આજે ગુફાના દ્વાર અર્ચવા વનના બની ખુલી ગયા જનવણ પર જેમ ઇન્દ્ર તેમ તન્ત જ ભન્તગજ ગદ્ગદની ડાળ આડે થઈ ગુપ્તદ્વાર તરફ ગયા ગજને ગુપ્તનો અધમગ દડા કન્વા માટે પૂવાચવ પર સૂચ જેણે મણિગન બારીના વજળા કુલ ચવ પર ગથાપન કર્યું ત્યાર પછી

જેની પાછળ સૈન્ય ચાલી રહેલ છે, એવા ચક્રને અનુસરતા ભરત મહારાજાએ મેઘની વચમાં સૂર્યની જેમ ગુફાની અંદર પ્રવેશ કર્યો. અને તેણે એક એક યોજનના આંતરે આંતરે જાને બાબુ અંધકાર દૂર કરનાર ગો-મૂત્રિકાના આકારવાળાં માંડલાંઓ કાકિણીરતથી આલેખ્યાં. કાકિણીરતથી કરેલાં સૂર્યમંડલ સરખા ઉઘોત કરનાર પ્રકાશવાળાં યોગાણુપ્યાસ માંડલાંના તેજસ્વિનુ ગુણ તેની સેનાએ અનુભવ્યું. પછી રાજાએ ગુફામાં ઉત્તમગ્ના અને નિમગ્ના નામની બે નદીઓ જોઈ; જે એક નદીમાં પથર પણ તરે અને ખીલમાં તુંબડું પણ ઢૂળી બંધ. મહામુશ્કેલીથી તરી શકાય તેવી બંને નદીઓ હોવા છતાં તે નદીમાં વદ્ધકિ રતવડે નહેરની માફક પગે ચાલી શકાય તેવી નિર્દોષ કેડી બનાવી. કેડી વડે તે જાને નદીનો પાર પારી મહામેઘમંડલમાંથી જેમ સૂર્ય નીકળે તેમ ગુફા-ગુપ્તથી રાજા બહાર નીકળ્યો. પછી ભરતે ભરતશ્વેત્રના ઉત્તરખંડમાં પ્રવેશ કર્યો અને ઇન્દ્રે જેમ દાનવો સાથે તેમ તેણે મ્લેચ્છો સાથે યુદ્ધ કર્યું, ભરતરાજાએ મ્લેચ્છોને હરાવ્યા. ત્યારે ફરી જિત મેળવવાની અભિલાષાવાળા મ્લેચ્છોએ મેઘકુમાર વગેરે પોતાના કુલ-દેવતાની ઉપાસના શરૂ કરી. ત્યાર પછી મુશલ-પ્રમાણુ ધારાવાળો કલ્પાંતકાળના જેવો સંવત્ક વરસાદ ચારે બાજુ વરસવા લાગ્યો. ભરતરાજાએ નીચે જમીન પર ચર્મરત બાર યોજન સુધી લંબાવ્યું અને તેની ઉપર છત્રરત્ન અને વચ્ચે સેનાને રાખી. રાજાએ મહાઅંધકારને નાશ કરવા માટે પૂર્વાચલ પર જેમ સૂર્ય હોય તેમ છત્રદંડ ઉપર મહિરત સ્થાપન કર્યું. ચર્મરત અને છત્રરત્ન બે રત્નોના સંયુદ્ધ તે તરતું ઇંડું હોય, તેહું શોભતું હતું, તેથી ત્યારથી માંડી લોકમાં ‘બ્રહ્માંડ’ એવી કલ્પના શરૂ થઈ. વળી ગુહપતિરને સવારે રોપેલા ડાંગર સાંજે ઉગીને તૈયાર થઈ જતાં, એટલે ભોજન માટે દરેક રહેઠાણે પહોંચાડી દેવાતા. વરસી વરસીને કંટાળેલા મેઘકુમારેાએ મ્લેચ્છોને કહ્યું કે, ‘આ ચક્રવર્તી છે, અમારા સરખાથી તેને જિતી ન શકાય.’ તેમની વાણીથી નિરાશ બનેલા મ્લેચ્છો ભરતને શરણે ગયા. ‘અગ્નિથી ઢાંચેલા હોય, તેમને અગ્નિ એ જ મહાઓષધ છે.’ ત્યાર પછી સિન્ધુનદીના ઉત્તર તરફના અબેય નિષ્કુટને યોગી જેમ સંસારને જિતી હો તેમ સ્વામીના હુકમથી સેનાનીએ જિતી લીધા. ઐરાવણની માફક લીલાપૂર્વક ઠેટલાંક પ્રયાણ કરતો રાજા નાના હિમવાન પર્વતની દક્ષિણ તળેટીએ પહોંચ્યો. ત્યાં ભરતરાજાએ કુદ્રહિમવત-કુમાર દેવને ઉદ્દેશીને અક્રમતપ કર્યો. કારણ કે તપ એ કાર્યસિદ્ધિનું પ્રથમ મંગલ છે. અક્રમ તપના અંતે હિમવાન પર્વત પર જઈને રાજાએના શિરેસાગ્રિ ભરતે આદંબર પૂર્વક સ્થના મસ્તક વડે ત્રણ વખત તાડન કર્યું.

પછી ભરતરાજાએ નાના હિમવાન પર્વતના શિખર ઉપર બહોંતેર યોજન દૂર પોતાના નામવાળું બાણ ફેંક્યું. બાણ હેઠળીને હિમવત્કુમારે તરત આવીને ભરતની આજ્ઞાને મુગટની પેઠે પોતાના મસ્તકે ચડાવી. ત્યાર પછી ઋષભપુત્રે ઋષભકૂટ પર્વત પાસે જઈને ઐરાવત હાથી જેમ દંતૂશળથી તેમ રથ-મસ્તકથી ત્રણ વખત તેનાં દ્વાર ઠોક્યાં. ‘અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાના પ્રાન્ત ભાગમાં ભરતમાં હું ચક્રવર્તી છું.’ એમ તે પર્વતના પૂર્વના મધ્યભાગમાં કાકિણીરતથી અક્ષરે લખ્યા. પછી ત્યાંથી પાછા વળી તે રાજાએ પોતાની છાવણીમાં આવીને અક્રમ તપનું પારણું કર્યું. પછી નાના હિમવત્કુમાર દેવને આશ્રીને ચક્રવર્તીની સંપત્તિને અનુરૂપ અક્રાધ્ મહોત્સવ કર્યો. ત્યાર પછી ચક્રના માર્ગને અનુસરતો ચક્રવર્તી મહાસૈન્યોથી સિન્ધુ અને ગંગાના અંતરે સાંકડાં કરતો પાછો ફર્યો. હવે વૈતાલ્ય પર્વતના ઉત્તર તરફના તળેટીના સ્થળ પાસે તે પહોંચ્યો. ત્યાં સ્વસ્થ પરિવારવાળા ઐન્દ્યને સ્થાપન કર્યું. ત્યાર પછી નમિ અને વિનમિ નામના, વિદ્યાધરના બંને સ્વામીઓ તરફ દંડ માગનારું બાણ મોકલવા માટે આજ્ઞા કરી. દંડ

માગવાથી કોપાયમાન થએલા, વૈતાલ્યપર્વતથી નીચે ઉતરી વિદ્યાધર-સૈન્યથી પરિવરેલા તેઓ ખંને યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી આવ્યા. મણિરત્નના વિમાનોથી આકાશને ઘણા સૂર્યવાણું, ચમકતા હથીયાશથી વિજળીમય, પ્રચંડ દુંદુભિના શબ્દથી મેઘ-ગર્જન કરતું હોય તેવા વિદ્યાધર-સૈન્યને આકાશમાં ભરતો જોયું. 'હિ દંડાથી! તારે અમારી પાસેથી દંડ લેવો છે?' એમ બોલતા તે વિદ્યાભિમાનીઓએ ભરતને યુદ્ધ માટે આહ્વાન કર્યું. સૈન્ય પરિવારવાળા ખંને સાથે તેણે વિવિધ પ્રકારનાં યુદ્ધોથી જીતાં જીતાં અને એકીસાથે યુદ્ધ કર્યું, કારણ કે 'ન્યથા યુદ્ધ કરીને ઉપાર્જન કરાય છે.' તે નભિ અને વિનમિ વિદ્યાધરપતિઓ પાસે વરસ સુધીના યુદ્ધથી હારી ગયા, એટલે અંજલિ-પૂર્વક નમસ્કાર કરી ભરતરાજને કહેવા લાગ્યા. સૂર્ય કરતાં ચડીયાતું બીજું કયું તેજ? વાયુ કરતાં વેગવાન શું? મોક્ષ કરતાં ચડીયાતું સુખ કયું? અને તમારા કરતાં વધારે શૂરવીર કોણ? હે ભરત મહારાજ! આજે તમને દેખવાથી સાક્ષાત્ ઋષભદેવ ભગવંતનાં જ જાણે દર્શન થયાં. હે કુલસ્વામિ! અજ્ઞાનથી અમે તમારી સાથે લડ્યા, તેની ક્ષમા આપો. હવે તમારી આજ્ઞા સુગટ માફક અમારા મસ્તકનું ભૂખણુ છે. કોશ (ધન ભંડાર), શરીર, પુત્રો અને ખાકીનું સર્વ આપનું જ છે. એ પ્રમાણે ભક્તિ-ગભિંત વચ્ચે કહીને અતિ વિનયવાળા વિનમિએ સ્મિરત અને નમિએ રત્નનો રાશિ ભરતને અર્પણ કર્યો. ત્યારપછી ભરતની રત્ન પામેલા અને વૈરાગ્ય પામેલા ખંનેએ પુત્રોનો રાજ્યાભિષેક કરી ઋષભદેવ ભગવંતની પાસે જઈ દીક્ષા અંગીકાર કરી. ત્યાંથી પણ આગળ ચાલતા ચક્રરત્નની પાછળ જતા ભરત રાજ્યને ગંગાનદીનો કિનારો પ્રાપ્ત કર્યો. સેનાપતિ મુષેણે તરત ગંગાનો ઉત્તરપ્રદેશ જિતી લીધો. 'મહાત્માઓને શું અસાધ્ય હોય?' રાજ્યને પણ અક્રમતપ કરીને ગંગાદેવીની સાધના કરી. દેવીએ પણ દેવતા યોગ્ય ભેટણાથી ભરતની પૂજા કરી. ત્યાર પછી કમળોની સુગંધવાળા ગંગાનદીના કિનારે પૃથ્વીના ઇન્દ્ર-ભરત મહારાજ પોતાના વાસભવન માફક રહ્યા. કામદેવના રૂપ લાવણ્યથી અધિક રૂપવાળા ભરત મહારાજને દેખી ગંગાદેવી પણ શોભવાળી દશા પામી. સુક્રતામય આભૂષણોથી સર્વાંગે શોભાયમાન, જાણે વહન-ચંદ્રની ચારે તરફ અળકતા તારાનો પરિવાર હોય તેવી, કેળના ગર્ભની પાતળી ત્વચા સરખાં કોમળ ખારીક વસ્ત્ર ધારણ કરતી, પોતાના પ્રવાહ જળનું જ હોય તેવું રૂપ પરિણામવતી, શેમાંચિત ગાત્રવાળી, સ્નનની પુષ્ટતાના યોગે જર્જરિત કંચુકવાળી, કટાક્ષો કરતી ગંગાદેવી તરત ભરત પાસે ગઈ. પ્રેમના ગદગદ શબ્દોથી રાજને અતિશય પ્રાર્થના કરી તે રાજની સાથે ક્રીડા કરવાની અભિલાષાવાળી પોતાના ભવને લઈ ગઈ. તેની માથે વિવિધ પ્રકારના ભોગો ભોગવતાં રાજ્યે એક દિવસ માફક એક હબર વર્ષો પમાર કર્યાં. તે પછી તે સ્થાનથી હાથી એક વનથી બીજા વનમાં પહોંચે તેમ પરાક્રમી રાજા ખંડ્યપાત નામની શૂરામાં પહોંચ્યો. કૃતમાલની માફક ત્યાં પણ અક્રમતપ કરીને નાદ્ય-માલની સાધન પકડી અને તેની માફક તેનો પણ આડ દિવમનો મહોત્સવ કર્યો. મુષેણે ઉઘાડેલા દારોના કપાટવાળી તે શૂરામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે તેનું દક્ષિણ દ્વાર પોતાની મેળે જ ઉઘડી ગયું. તે શૂરાના મધ્યભાગમાંથી કેમરિર્મિહ માફક ચક્રવર્તી બહાર આવ્યો અને ગંગાના પશ્ચિમ કાંઠે સૈન્યનો પરાવ નાખ્યો. ગંગા-કિનારે આવી પહોંચેલા ચક્રવર્તીને તે વખતે નાગકુમાર દેવોથી અધિષ્ઠિત થએલા નવ નિધિઓ હાજર થઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે મહાભાગ્યશાળી! ગંગાના મુખ પાસે ભાગધમાં રહેનારા, તમારા ભાગ્યથી વગ કરાએલા અમે તમારી પાસે આવ્યા છીએ. અમને તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે નિરંતર ભોગવો, અથવા દાન આપો. અમુકમાં જળનો કદાચ ક્ષય થયો, પણ અમારો ક્ષય થવાનો નથી. તમારા ક્રિકર ચરખા નવ હવર ચરો વડે હંમેશાં પૂરાતા,

આઠ ચક્રોથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલા, બાર યોજન લાંબા અને નવ યોજન પહોળા તમારા પહેરેગીર માફક રહીને હે દેવ ! અને ભૂમિની અંદર તમારી સાથે ચાલ્યા કરીશું. પછી સુપેણ સેનાપતિ પણ મહાવાયુ જેમ મહાવનને તેમ ગંગાના દક્ષિણ પ્રદેશને વેરાન જેવું બનાવી આવી પહોંચ્યા. એવી રીતે સાઠ હજાર વર્ષ છ ખંડ પૃથ્વીને જિતીને ચક્રમાર્ગની પાછળ જતો ભરત ચક્રવર્તી અનુક્રમે અયોધ્યા નગરીમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાર પછી રાબરોએ આવી બાર વરસ સુધી ભરત મહારાજાને ચક્રવર્તીપણાનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પોતાના કુટુંબની સાર સંભાળ કરતા માત્ર હાડકા વાળી દુબળા અંગવાળી સુંદરીને જોવાથી ભરતેશ્વર રાજ ક્રોધે ભરાયા અને નજીક રહેલા સેવકોને કહ્યું, અરે સેવકો ! મારે ત્યાં શું ભોજન નથી કે આ આવા પ્રકારના હાડકા અને ચામડી માત્ર શરીરવાળી થઈ ગઈ ? જોમ થવાનું કારણ શું બન્યું ? ત્યારે સેવકોએ કહ્યું, હે સ્વામિ ! ન્યારથી માંડી તમે વિજય-ચાત્રાએ ગયા, ત્યારથી માંડી સુંદરીએ પારણું ક્યાં વગર લાગલાગટ આંબેલનું તપ ચાલુ જ રાખ્યું છે.

આ સમયે ઋષભદેવ ભગવંત પૃથ્વીમાં વિચરીને અષ્ટાષ્ટ પર્વત ઉપર સમોસર્યા. તે વાત સાંભળી ચક્રવર્તી ભરત મહારાજા પ્રભુને વંદન કરવા માટે ત્યાં આવ્યા. પ્રભુની દેશના સાંભળી સુંદરીએ હીક્ષા લીધી. તે રાજ્યાભિષેક મહોત્સવમાં ભાઈઓ આવેલા નથી, તે જાણીને ભરત રાજાએ દરેકની પાસે ફૂતો મોકલ્યા. અને તેમને કહેવરાવ્યું કે, ‘જે રાજ્યની ઇચ્છા હોય તો ભરતની સેવા સ્વીકારો.’ આ પ્રમાણે ફૂતથી કહેવાયેલા તેઓએ એકઠા થઈ વિચાર-વિનિમય કરી જવાળ કહેવરાવ્યો કે, પિતાજીએ અમને અને ભરતને રાજ્ય વહેંચી આપ્યું છે. ભરતની સેવા કરવાથી એ અમને વધારે શું કરવાનો છે ? યમરાજ આપશે ત્યારે શું તેને રોકી શકશે ? દેહને દુર્ગળ કરનારી જરા-રાક્ષસીનો નિઝકું કરશે ? હેરાનગતિ પમાડનાર વ્યાધિરૂપી શિકારીને હણશે ખરે કે ! અનુક્રમે વૃદ્ધિ પામતી તૃષ્ણાદેવીનું દલન કરશે ? આવા પ્રકારનું સેવાફળ આપવા જો ભરત સમર્થ ન હોય તો, અમારું બનેલું મનુષ્યપણું સમાન છે તો પછી કોણ કોને સેવા કરવા લાયક છે ? ધણું રાજ્ય હોવા છતાં અસંતોષથી અને બળાહારથી અમારું રાજ્ય પડાવી લેશે, તો અમે જેના પુત્રી છીએ, એ જ તાતનો તે પણ પુત્ર છે. હે ફૂત ! પિતાજીને જણાવ્યા વગર સગા મોટાભાઈ અને તારા સ્વામી સાથે અમે યુદ્ધ કરવાના ઉત્સાહવાળા નથી. એ પ્રમાણે ફૂતોને ઠંડીને તેઓ ઋષભ પ્રભુ પાસે ગયા અને નમીને ભરતનો જે સંદેશો આવ્યો હતો, તે સર્વ નિવેદન કર્યો. જેના નિર્મળ કેવલજ્ઞાનરૂપી આસ્ત્રામાં સમગ્ર જગત સંક્રાન્ત થયેલ છે, એવા કૃપાવાળા આદિનાથ ભગવંતે તેઓને ઉપદેશ આપ્યો કે, અનેક યોગિમાં જન્મ થયો, અનંત પીડાનું કારણ, અભિમાન-ફળવાળી આ રાજ્યલક્ષ્મી ઇવટે તે પણ ચાલી જવાના સ્વભાવવાળી છે. વળી સ્વર્ગના સુખથી જે તૃપ્ત આગલા ભવમાં તૃપ્ત ન થઈ, તે તમારી તૃપ્તિ અંગાર દાહકની માફક મનુષ્યલોગોથી કેવી રીતે તૃપ્તશે ?

અંગારદાહકનું ઉદાહરણ

કોઈક અંગારા પાડનારો નગરમાંથી પાણીની ચમચેલી (મસક) લઈને નિર્જલ જંગલમાં અંગારા પાડવા ગયો. તે અંગારાના અગ્નિના તાપથી અને મધ્યાહ્નના સૂર્યના તરકાથી બેવડો તરસો થવાથી લાવેલ મસક થેલીનું ત્રણ પાણી પી ગયો, તો પણ તેની તરસ તૃપ્ત ન થઈ. પો. ૫

ત્યાર પછી ઊંઘી ગયો એટલે સ્વપ્નમાં ઘરે જઈને ઘડા, ગોળી અને ઘરનાં પાણીનાં ભરેલાં તમામ ભાજનોનું સર્વ પાણી પી ગયો. તેલથી જેમ અગ્નિ તૃપ્ત ન થાય, તેમ તેટલાં પાણી પીવાં છતાં તેની તૃષ્ણા ઓછી ન થઈ, ત્યારે વાવડી, કૂવા, તળાવોનું પાણી પી પીને ખાલી કર્યાં, તો પણ અતૃપ્ત તે નદીએ ગયો, સમુદ્રોના જળનું પાન કર્યું, છતાં નારકની તરશ વેદના માફક તેની તરશ ઓછી ન થઈ. પછી દરેક જળાશયોનાં જલપાન કરી ખાલી કરી તે મારવાડના કૂવાનું પાણી પીવા માટે ગયો. દોરડાથી એક ઘાસનો પૂજો બાંધી પાણી માટે કૂવામાં ઉતાર્યો ‘ખરેશાન થયેલો શું ન કરે ?’ મારવાડના કૂવાનું પાણી ઊંડું અને દૂર હોવાથી ખેચાતા પૂજામાંથી ઘણું પાણી તો ગળી ગયું, તોપણ આકળના બિન્દુ જેવા પૂજાના તણખલા પર ચોટેલા બિન્દુઓને નીચાવી નીચાવી તે પીવા લાગ્યો. જે તૃપ્ત સમુદ્ર-જળથી ન છેદાઈ, તે પૂજાના પાણીથી કેવી રીતે દૂર થાય ? તેની માફક સ્વર્ગનાં સુખોથી તમને જે તૃપ્તિ ન થઈ, તો પછી આ રાજ્યલક્ષ્મીથી તમારી તૃષ્ણા કેવી રીતે છેદાશે ? હે વત્સો ! અત્યંત આનંદ રસ ઝરાવનાર અને નિર્વાણ-પ્રાપ્તિના કારણ-સ્વરૂપ સંયમ-સામ્રાજ્ય જ તમારા સરખા વિવેકીને યોગ્ય ગણાય. પ્રભુનો આ વૈરાગ્યમય ઉપદેશ સાંભળી તે જ સમયે વૈરાગી અઠાણુ ભાઈ ઓછે ભગવંતની પાસે તરત દીક્ષા લીધી. ત્યાર પછી અહો ! તેમનું ધૈર્ય, અહો ! સત્ત્વ, અહો ! વૈરાગ્ય-બુદ્ધિ એ પ્રમાણે તેમનું સ્વરૂપ ચિંતવતા દ્વેષોએ રાજને હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી તેઓનાં રાજ્યો ભરતે પોતે ગ્રહણ કર્યાં. ‘લાલ થાય તેમ લોભની વૃદ્ધિ થાય.’ અને ‘હંમેશાં રાજધર્મો આવા જ પ્રકારના હોય છે.’

બાહુબલી સાથે યુદ્ધ અને તેને કેવલજ્ઞાન

હવે સેનાપતિએ ભરત મહારાજને વિનંતિ કરી કે, ‘હિ પ્રભુ ! હંણુ પણ આપની આયુધ-શાળામાં ચક્ર પ્રવેશ કરતું નથી. હે પ્રભુ ! દિગ્વિજય કરતાં કરતાં કોઈક રાજ્યે હંણુ આપની આરા સ્વીકારી નથી.’

ભરતે કહ્યું કે, હા ! જાણ્યું, લોકોત્તર પરાક્રમવાળા મારા બંધુ મહાબાહુ મહાબલવાળા બાહુબલી જિતવાના બાકી છે. એક બાણ એક ગરુડ અને બીજી બાણ સર્પનાં કુળો. એકલો સિંહ જે કાર્ય કરી શકે, તે મૂઠોણું ન કરી શકે. એક બાણ સર્વ દેવો, દાનવો અને મનુષ્યો હોય અને બીજી બાણ એકલો બાહુબલી હોય, તો તેને જિતનાર પ્રતિમત્ત કોઈ નથી. એક બાણ આયુધશાળામાં ચક્ર પ્રવેશ કરતું નથી અને બીજી બાણ બાહુબલી બીભત્તી આરા સ્વીકારવા તૈયાર નથી. ખરેખર હું તો સંકટમાં આવી પડેલો છું. શું આ બાહુબલી કોઈની પણ આરા માનવા તૈયાર છે ? કોઈ દિવસ સિંહ કોઈના પલાણને વહન કરી સહન કરી શકે ખરો ? એમ વિચારતા તેને સેનાપતિએ કહ્યું, હે સ્વામિ ! તમારા પરાક્રમ આગળ ત્રણે લોકો પણ તૃણ સમાન છે. ત્યાર પછી ઓરમાન નાનાભાઈ બાહુબલીની રાજધાની તરશિલા નગરીમાં રાજ્યે દૃત મોકલી મદદેશો કહેવરાવ્યો. પર્વત-શિખર ઉપર જેમ સિંહ તેમ ઊંચા સિંહાસન પર બેઠેલા બાહુબલીને પ્રણામ કરી દ્વેતે યુક્તિયુક્ત વચન કહ્યું. “ખરેખર તમે એક પ્રશંસવા લાયક છે, જેના મોટાભાઈ જગતને જિતનારા ભરતના છ ખંડના સ્વામી અને લોકોત્તર પરાક્રમવાળા છે. તમારા ભાઈના ચક્રવર્તિપણના અભિપ્રેકમાં માંગલિક ભેટો લઈને અને આરાંકિત બની કયા રાજ્યો નથી આગ્યા ? અર્થાત્ દરેક આગ્યા છે. સૂર્યોદય જેમ કમલ-

વનના પ્રત્યે તેમ ભરતને હૃદય તમારી જ શોભા માટે છે. પરંતુ તમે તેના અભિપ્રેક્ષમાં કેમ નથી આવ્યા ? તેથી કરીને હે કુમાર ! તમારું ન આવવાનું કારણ બહુવા માટે નીતિ બહુકાર રાજ્યે મને આવવાની આજ્ઞા કરી છે, તેથી હું આપની પાસે આવ્યો છું. તમે કદાચ સરળતાથી નહિ આવ્યા હશે, તેમાં પણ કેટલાક લોકો તમારી અવિનિતાતાને બોલશે. કારણ કે, ‘બલ પુરુષો છિદ્ર યોગનારા હોય છે.’ માટે તેવા હલકા બલ પુરુષોને બોલવાનો વખત ન આવે તે વાતનું યત્નપૂર્વક રક્ષણ કરવું જોઈએ અને તમારે ત્યાં પધારવું યોગ્ય છે. મોટાભાઈ મહારાજ થાય, તેની ઉપાસના કરવામાં કઈ શરમ નડે ? વળી હું તેનો ભાઈ છું, એમ નિર્ભય બની કદાચ તમે ન આવ્યા, તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે ‘આજ્ઞા મનાવનાર રાજ્યો સગા-સંબંધીની ખેવના રાખતા નથી.’ લોહચુંબકથી જેમ લોહ તેમ દેવો, દાનવો અને માનવો તેના પરાક્રમ અને તેજથી આકર્ષાએલા છે અને અત્યારે એક ભરતને જ અનુસરે છે. ઈન્દ્ર મહારાજ પણ જેને અર્ધ આસન આપીને મિત્રતા બાંધે છે, તે પછી તમે સેવા માત્રથી કેમ તેને અનુકૂળ થતા નથી ? વળી કદાચ તમે વીરમાનીપણથી રાજની અવજ્ઞા કરતા હશે, તે તમે તેની આગળ લશ્કર સાથે પણ સમુદ્રમાં સાથવાની મુઠ્ઠી જેટલા છે. વળી તેમની પાસે ચૈરાવણ જેવા ચોરાશી લાખ હાથી છે કે જેઓને જંગમ પર્વતની માફક ચલાવવા કોણ સમર્થ છે ? તેટલીજ સંજ્ઞાવાળા અર્ધા, તથા રથો છે કે જે કંદ્યાપત કાળના સમુદ્રના કલ્લોલ સરખા છે, તેને અટકાવવા કોણ સમર્થ છે ? તે રાજને છનુ કોડ ગામે છે અને સિંહ જેવા છનુ કોડ પાયદળની સેના છે, તે કોને ત્રાસ ન પમાડે ? વળી તેને હાથમાં દંડ-વાળો ધમરાજ સરખો સુપેણ નામનો એક સેનાપતિ છે, તે દેવોથી અને અસુરોથી પણ સહન કરી શકતો નથી. વળી અમોઘ ચક્રને ધારણ કરતા ભરત ચક્રવર્તીની આગળ સૂર્યની આગળ જેમ અંધકાર-સમૂહ તેમ ત્રણ લોક પણ વીસાતમાં નથી. હે બાહુબલિ ! તે ભરત મહારાજ તેજ અને વચથી સર્વથા મોટા છે. માટે રાજ્ય અને જીવિતની ઈચ્છાવાળા તમારે તેમની સેવા કરવી જોઈએ.”

જેણે બાહુબલથી જગતનું બલ દૂર કર્યું છે, એવા બાહુબલિએ ભૂકટી ચઢાવી બહુ બીજે સમુદ્ર હોય તેવા શંખોથી દૂતને કહ્યું, “હિ દૂત ! તે લોભથી દોલવાળું વચન કહ્યું, પરંતુ હંમેશાં દૂતો તે વધાર્થપણે સ્વામીના વચનને સંદેશો પહોંચાડનારા હોય છે. હે દૂત ! મુરો, અસુરો અને નરેન્દ્રોને પૂજ્ય ઉત્તમ પરાક્રમવાળા પિતાજી નથી અને મારે માટે પ્રશંસના કારણભૂત ભરત છે, એ વાત તેં નવીન કરી. કર આપનારા રાજ્યો કદાચ તેની પાસે ન આવે પણ બલવાન બાહુબલી જેનો ભાઈ છે, તે તો દેખાતો નથી. સૂર્ય અને કમલજાંડની માફક અમારી બંનેની પરસ્પર પ્રીતિ ભલે દૂર રહેલા છીએ તો પણ છે જ, વળી તે ભાઈના હૃદયમાં અમારું સ્થાન છે. ત્યાં જવાથી વધારે શું ? અમારી પ્રીતિ તો જન્મથી સ્વાભાવિક છે જ. અમે સરલતાથી નથી આવ્યા તે વાત સત્ય છે, તેમાં ભરત સાથે કુટિલતા કઈ ગણાય ? વિચાર કરીને કાઈ કરનાર સજ્જન પુરુષો દુર્જનના વચનથી ભરમાતા નથી. ભગવંત ઋષભદેવ પ્રથમ તીર્થનાથ એ જ એકલા અમારા બંનેના નાથ છે. તે એક સ્વામી વિચલ્યવંતા હોય, પછી મારે બીજા સ્વામી શી રીતે હોઈ શકે ? જો ભાઈ છે, તો બીક શી ? તે આજ્ઞા કરનાર સ્વામી છે, તે ભલે આજ્ઞા કરે, બે સગાનો સંબંધ હોય તેથી સુયું. શું વજ્ર વજ્રને, હીરો હીરોને કાપતો નથી ? દેવો, દાનવો અને માનવોને સેવા કરવા લાયક તે હોય અને તેમના પર પ્રીતિ રાખનાર હોય તેથી મારે

તેની સાથે શું લાગે વળગે ? સીધા માર્ગમાં રથ ચલાવવો તેમાં હરકત ન આવે, પણ હું કંઈ કે ઝાડનાં થડ વચમાં અથડાય તો સારો રથ પણ લાંગી બન્ય છે. પિતાજીના ભક્ત ઈન્દ્ર કદાચ પિતાના પુત્રને બેસવા માટે અર્ધસન આપે, તેટલા માત્રમાં તે આટલો અધકારી બની બન્ય છે ! સમુદ્ર સરખા તેના સૈન્ય વિષે સૈન્ય સહિત બીજા રાજાઓ સાથવાના લોટની મુદ્રિ સરખા છે, પરંતુ હું તો તેજ વડે દુઃસહ એવા વડવાનલ સરખો છું. સૂર્યનાં તેજમાં બીજાં તેજોની જેમ મારા વિષે તેનાં પાયદળ, ઘોડાઓ, રથો, હાથીઓ, સેનાપતિ અને ભરત પણ પ્રલય પામશે. હે હૃત ! તું જા, જો તેને રાજ્યની અને જીવિતની ઈચ્છા હોય તો ભલે લડવા આવે, પિતાજીએ આપેલા રાજ્યભાગથી મને સંતોષ છે, મેં તો તેની પૃથ્વીની ઉપેક્ષા કરી છે.” ત્યાંથી પાછા ફરેલા હૃતે સર્વ હંકીકત જણાવી એટલે તે જ શબ્દ બાહુબલી સાથે યુદ્ધ કરવાની અભિલાષવાળા ભરત મહારાજાએ સેના સાથે પ્રયાણ કર્યું. ચોમાસામાં વાદળાં વડે આકાશની જેમ સૈન્યવડે પૃથ્વીને ઢાંકતો મહાપરાક્રમી બાહુબલી પણ ભરત સામે લડવા માટે આવી પહોંચ્યો. બંનેના સૈન્યોના મહાસુભટો રૂપી જળજંતુઓના પરસ્પર શસ્ત્રો અકળાવા રૂપ મોર્ચાઓના ભયાનક ભેટો થયો. તેઓના સૈનિકોનું મોહોમાંડે ભાલા સામે ભાલાનું, ખાણો સામે ખાણોનું, ચમરાજની હાજરીવાળું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું. ત્યાર પછી મહાબળવાળા બાહુબલિએ રૂના પુંભડાની માફક સમગ્ર સૈન્યને દૂર હઠાવી ભરતને આ પ્રમાણે કહ્યું, “ અરે ! હાથી, ઘોડા, પાયદળ-સેનાનો ઘાત કરી ફાગટ પાપ શા માટે ઉપાર્જન કરે છે ? જો તું એકલો લડવા સમર્થ હોય તો એકલા મારી સાથે યુદ્ધ કર.” ત્યાર પછી બંનેએ એક અંગથી દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને બંને પક્ષોના સૈનિકોને યુદ્ધ કરતા નિવારણ કર્યાં, એટલે તેઓ સાક્ષીની માફક બંને પડખે જોતા ઉભા રહ્યા. પ્રથમ દ્વિયુદ્ધ શરૂ થયું, એટલે નિર્નિમિષ નેત્રવાળા આ બંને નરદેવો ‘ દેવો છે. ’ એમ દેવતાઓએ પણ અનુમાન કર્યું. જેમાં સાક્ષીઓ દેવતા હતા એવા તે બંનેમાં ભરત હારી ગયો એટલે પક્ષ અને પ્રતિપક્ષ સ્થાપવારૂપ વાદ વિવાદરૂપ વાગ્યુદ્ધ કર્યું, તેમાં પણ ભરતનો પરાજય થયો. એટલે મહાબુભવાળા બંનેએ બુદ્ધયુદ્ધથી યુદ્ધ શરૂ કર્યું. બાહુબલિએ પોતાની બાહુ લંબાવી તેને ભરત વાળવા મંડયો, પણ મહાવૃક્ષની ડાળી ઉપર વાંદરો લટકે તેમ લટકતો દેખાયો. ભરતની મોટી ભુલને બળવાન બાહુબલિએ એક જ હાથ વડે લતાનાલની માફક વાળી નાખી. મુષ્ટિયુદ્ધ શરૂ થયું, એટલે બાહુબલીના ઉપર ભરત પ્રહાર કરવા લાગ્યો, પણ સમુદ્રનાં મોર્ચા કીનારા પરના પર્વત પર અથડાય, તેની માફક તેની મુષ્ટિઓ નિષ્ફળ થઈ. બાહુબલિએ વજ્ર સરખી મુષ્ટિનો પ્રહાર કર્યો, એટલે ભરત પોતાના સૈન્યના અશ્વજન સાથે પૃથ્વીમાં પડ્યો; મૂર્ચ્છા ઉત્પન્ન બાદ હાથી દંતુશનથી પર્વતને તાડન કરે તેવી રીતે ભરતે અભિમાનથી બાહુબલિને દંડ વડે તાડન કર્યું. ત્યાર પછી બાહુબલિએ પણ ભરતને દંડથી માર્યો, જેથી તે ભૂમિમાં જોડેલા બીલા માફક બનુ મુઠ્ઠી ખૂંચી ગયો. પછી ભરતને સંશય થયો કે શું આ ચક્રવર્તી હશે ? તેટલામાં યાદ કરતાં ચક્ર તેના હાથમાં તરત આવી ગયું. મહાકોપથી ભૂમિમાથી બહાર નીકળીને ભરત મહારાજાએ લશ્કરના હાહારવ સાથે તેવા પ્રચંદ ચમકતા ચક્રને ફેંક્યું. તે ચક્ર બાહુબલિને પ્રદક્ષિણા કરી પાછું ફર્યું, કાચુકે દેવતાથી અધિષ્ઠિત શસ્ત્રો એકગોત્રવાળા સ્વજનોનો પરાભવ કરતાં નથી. તેને અનીતિ કરતા દેખીને કોપથી લાલ નયનવાળા બાહુબલિએ ‘ ચક્ર સાથે તેને ચૂરી નાખું ’ એમ વિચારી મુઠ્ઠી ઉગામી. ‘ તેની માફક હું પણ કપાયો વડે ભાઈનો વધ કરવા તૈયાર થયો છું ! માટે ઈન્દ્રિયોને છિત્તી હું કપાયોને હણું. ’ એમ વિચારતાં ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યવાળા બાહુબલિએ તે જ મુષ્ટિથી મસ્તકના

કેશનો લોચ કયો અને તરત સામયિક-ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ‘સુંદર કર્યું’, ‘સુંદર કર્યું’ એમ આનંદ-પૂર્વક બોલતા દેવતાઓએ બાહુબલિના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. બાહુબલિએ મનમાં વિચાર્યું કે, ‘લગવંતની પાસે જઈ ને જ્ઞાનાતિશયવાળા નાના ભાઈઓને વંદના કેવી રીતે કરું? માટે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી હું ‘પર્વદામાં જઈશ’ એમ વિચારી કૃતાર્થ બનેલા તે ત્યાં જ પ્રતિમા ધારણ કરી મૌનપણે કાઉતસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. બાહુબલિને તેવી સ્થિતિમાં દેખી, અને પોતાનું ખરાબ વર્તન વિચારી, નમાવેલી શ્રીવાવાળો ભરત બણે પૃથ્વીમાં પેસવાની ઈચ્છાવાળો હોય તેવો અંબવાણો બની ગયો. સાક્ષાત્ જ્ઞાન્તરસવાળા બન્ધુને પ્રણામ કર્યો અને બાકી રહેલ કોપનો બણે ત્યાગ કરતા હોય તેમ લગાર ઉપર આંસુ નેત્રમાં ભરાઈ આવ્યાં. પ્રણામ કરતા ભરત મહારાજ અધિક સેવા કરવાની અભિલાષાથી નખરૂં આદર્શમાં પ્રતિભિંબ પડવાથી બણે વિવિધરૂપવાળા બની ગયા. બાહુબલિ મુનિના ગુણ સ્તવાપૂર્વક પોતાના દોષરૂપ શેઠાની ઔપચિ સમાન આત્મનિંદા કરવા લાગ્યા. “ખરેખર તમોને ધન્ય છે કે, જેમણે મારી અનુકંપા ખાતર રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો. ખરેખર હું પાપી, અસંતોષી અને ખરાબ અહંકારવાળો છું કે જેણે તમને ઉપદ્રવ કર્યો. જેઓ પોતાની શક્તિ બળતા નથી, અન્યાય માર્ગે પ્રવર્તે છે અને જેઓ લોભથી જિતાયા છે, તે સર્વમાં હું અગ્રેસર છું. રાજ્ય એ ભવ-વૃક્ષનું બીજ છે, તે વાત જેઓ સમજતા નથી, તેઓ અધમ છે. તેવા રાજ્યને બળવા છતાં તેને ન છોડવાથી હું અધમ કરતાં પણ વધારે અધમ છું. પિતાનો પુત્ર ખરેખર તું જ ગણાય કે, જે પિતાજીના માર્ગે ગયો. હું પણ તેમનો તો જ પુત્ર થાઉં, જો તમારા સરખો થાઉં.” પદ્માત્માપના પાણી વડે વિષાદરૂપી કાદવને સાફ કરી બાહુબલિના પુત્ર સોમયજ્ઞાને તેની ગાદીએ રાજ્યાભિષેક કર્યો. ત્યારથી માંડીને સેંકડો શાખાઓ યુક્ત તે તે પુરુષ-સ્ત્રીઓ ઉત્પત્તિના એક કારણરૂપ એવો સોમવંશ ચાલુ થયો. ત્યાર પછી બાહુબલિને પ્રણામ કરી પરિવાર સાથે ભરત રાજા પોતાની રાજ્યલક્ષ્મી સરખી અયોધ્યા નગરીમાં ગયો. ડુંકર તપ તપતા બાહુબલિમુનિને પૂર્વભવના કર્મ સાથે એક વર્ષનો કાળ પસાર થયો. ત્યાર પછી મહાજ્ઞાની ઋષભદેવ લગવંતે બ્રાહ્મી અને સુંદરીને ત્યાં જવા આજ્ઞા કરી એટલે તેની પાસે આવી તેઓ કહેવા લાગી, “હું મહાસત્ત્વવાળા! સુવર્ણ અને પથ્થરમાં સરખા ચિત્તવાળા! સંગ ત્યાગ કરનારને હાથી-ચક્રધર અરિહંતરૂપ કરવું એય ન ગણાય. આવા પ્રકારના તમને ખરેખર જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટ થાય? નીચે લીંડીનો અગ્નિ હોય એવા વૃક્ષને નવપડલવો ઉગતા નથી. માટે જો તમારે ભવ-સમુદ્ર તરવાની ઈચ્છા હોય તો. તમો જાતે જ વિચાર કરી લોહાની નાવ સરખા આ હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરો.” ત્યાર પછી તે વિચારવા લાગ્યા કે, વૃક્ષ પર ચડેલી વેલડી માફક મારા શરીરને હાથીનો સંગમ કેવી રીતે? કદાચ અમુદ્ર મર્યાદા મૂકે, પર્વત પણ ચલાયમાન થાય, તો પણ લગવંતની આ શિષ્યાઓ કદાપિ અસત્ય ન બોલે. હા બંધુ, અથવા તો આ માન એ જ હાથી છે, અને એણે જ મારું જ્ઞાન-ફળવાળું વિનય-વૃક્ષ નાશ પમાડ્યું છે. નાના ભાઈઓને હું કેવી રીતે વંદન કરું? એવા ચિંતનને પિચ્છાર હો. તેઓ તપ વડે ચોટા છે. મારું મિથ્યા-દુષ્ટિત થાઓ. દેવો અને દાનવોને નમસ્કાર એય એવા લગવંતની પાસે જઈને તે નાનાભાઈઓના શિષ્યોના પણ પરમાણુ મરખો યઈ હું તેમને વંદન કરું. જેટલામાં તે મુનિ પણ ઉપાડીને ચાલ્યા, તેટલામાં તેમણે નિવાણુ-ભવનનાં દ્વાર અરખું કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. હાથમાં રહેલા આમલકની માફક કેવલજ્ઞાન-લક્ષ્મીથી સમસ્ત વિશ્વને જોતા તે બાહુબલિમુનિ લગવંત સમીપે કેવળીઓની પર્વદામાં બેઠા.

ચૌદ મહારત્નો, ચૌસઠ્ઠઠ્ઠર અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ, નવ નિધાનોથી પરિવરેલા ભરત મહારાજ પણ સામ્રાજ્ય-સંપત્તિરૂપી વેલડીના ફળસરખા ધર્મ, અર્થ અને કામને યથાકાલે પરસ્પર હાનિ ન પહોંચે તેવી રીતે ભોગવતા હતા, કેઇક સમયે વિચરતા વિચરતા પ્રભુ અષ્ટાષ્ટ પર્વત પર પધાર્યા, ત્યારે પ્રભુનાં ચરણ-કમળને વંદન કરવાની ઇચ્છાવાળો ભરત પણ ત્યાં ગયો. દેવો અને દાનવોને પૂજા કરવા યોગ્ય સમયસરણમાં બેઠેલા જગત્પતિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર કરી ભરતરાજ્યએ સ્તુતિ કરી.

ભરતે કરેલી ભગવંતની સ્તુતિ

“હિ પ્રભુ! આપ સાક્ષાત વિદ્યાસની મૂર્તિરૂપે રહેલા છે, એકઠા કરેલા સદ્વર્તનવાળા, સમગ્ર જગતના બંધુ એક બાજુ રહેલા ન હોય તેવા પ્રસાદ સરખા, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના ઢગલા જેવા, પુણ્યના સમૂહ સ્વરૂપ, સર્વલોકનું સર્વસ્વ બંધુ એક જગ્યાપર એકઠું કરેલ હોય તેવા, દેહધારી સંયમ સરખા, રૂપવાળા ઉપકાર સરખા, પગે ચાલતા શીલસરખા, દેહધારી ક્ષમાવાળા, યોગના રહસ્ય સરખા, જગતનું સમગ્ર વીર્ય એકઠું થઈ એક સ્થાને રહેલું હોય તેવા, સફળ સિદ્ધિના ઉપાય જેવા, સમગ્ર કુશળતાવાળા, મૂર્ત્યસ્વરૂપવાળી મૈત્રી સરખા, દેહવાળી બંધુ કટુણા, પિંડ-સ્વરૂપ સુદિતા જેવા, મૂર્તિમાન ઉપેક્ષા હોય તેવા, તપ, પ્રશમ, સત્જ્ઞાન, યોગ વગેરે એકઠા થયા હોય તેવા, સાક્ષાત્ વિનય સરખા, સાધારણ સિદ્ધિ સરખા, સર્વ શાસ્ત્ર-સંપત્તિઓ પ્રત્યે વ્યાપક હૃદય સરખા, નમઃ, સ્વસ્તિ, સ્વધા, સ્વાહા, વપર વગેરે મંત્રોના અભિન્ન અર્થ સરખા, કેવલ વિશુદ્ધ ધર્મ-નિર્માણના અતિશય સરખા, સમગ્ર તપનું પિંડભૂત સમગ્રફળ હોય તેવા, શાશ્વત સમગ્ર ગુણ-સમૂહ સ્વરૂપ, ગુણોત્કર્ષ સ્વરૂપ, મોક્ષલક્ષ્મીના નિર્વિઘ્ન નજીબા આશ્રય સરખા, પ્રભાવનાના અદ્વિતીય સ્થાન સ્વરૂપ, મોક્ષના પ્રતિબિંબ સરખા, વિદ્યાઓનાં બંધુ કુલગૃહ, સર્વ આશિષોના ફળ સરખા, આર્યોનાં શ્રેષ્ઠ ચારિત્રોનું આત્મદર્શન કરવા માટે શ્રેષ્ઠ આદર્શ સરખા, જેમણે જગતને દર્શન આપેલાં છે, એવા કૃતસ્થ પ્રશમ સરખા, દુઃખની શાંતિના દાર સરખા, બ્રહ્મચર્ય માફક ઉજ્જવલ, પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરેલ જીવલોકનું બંધુ અપૂર્વ જીવિત હોય તેવા, મૃત્યુરૂપ વાઘના મુખમાંથી ખેંચી લેવા માટે બંધુ કૃપાલુ ભગવંતે હાથ લાંબા કર્યા હોય, એવા સમગ્ર જગતને બચાવનાર; જ્ઞાનરૂપી મેરુપર્વતથી વલ્લવાએલ ક્ષેત્ર-સમુદ્રમાંથી ઉપન્ન થએલ બંધુ બીજી અમૃત હોય, તેમ પ્રાણીઓના અમૃત્યુના કારણ સ્વરૂપ, જેમણે આખા વિશ્વને અભયદાન આપવા વડે ત્રણે લોકને આશ્વાસિત કરેલ છે, એવા હે પરમેશ્વર! હું તમારું શરણ પામ્યો છું, તો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ.” ત્યાં આગળ ત્રણ જગતના નાથ ઋષભદેવ સ્વામીને એકાગ્ર મનવાળા બની ભરતે લાંબાકાળ સુધી ઉપાસના કરી. દીક્ષા લીધા પછી લાખ પૂર્વ બેઠેલા કાળ ગયા પછી પ્રભુ દશ હજાર સાધુઓની સાથે તે અષ્ટાષ્ટ પર્વત ઉપર મોક્ષે ગયા. તે વખતે શક વગેરે દેવતાઓએ પ્રભુનો નિર્વાણ-મહોત્સવ કર્યો. મહાશોકવાળા ભરતને પણ ઇન્દ્રમહારાજ્યએ આશ્વાસન આપી સમજાવ્યા. અષ્ટાષ્ટ પર્વત ઉપર ભરત મહારાજ્યે બીજા અષ્ટાષ્ટ સરખો સિંહનિપદા નામનો રત્નમય પ્રાચાદ બનાવ્યો. તેમાં ઋષભદેવ ભગવંતનું શરીર અને વર્ણ-સંસ્થાનથી શોભિત રત્નપાયાણમય બિંબ ચક્રવર્તીએ સ્થાપન કર્યું, તથા ભાવી ત્રેવીશ તીર્થ કર પરમાત્માઓનાં શરીર-પ્રમાણ સંસ્થાન અને વર્ણ પ્રમાણવાળાં બિંબો ભરાવી સ્થાપન કર્યાં. નવાણું ભાઇ મુનિવંદના પણ રત્નપાયાણના અનુપમ સ્તૂપો ભરત મહારાજ્યે રચાવ્યા. ફરી પોતાની રાજધાનીમાં આવીને પ્રવ્રત્નું રક્ષણ કરવા માટે કરીબંધ બની રાજ્ય-શાસન કર્યું. ભોગદલના કર્મવાળો તે ભરત ચક્રવર્તી હોવાથી બંધુ આક્ષાત્ ઇન્દ્ર હોય તેવા વિવિધ ભોગો

લોગવતો હતો. કોઈક સમયે વસ, આભૂષણાદિક પહેરવા માટે ભરતમહારાજ આરિસા-ભુવનમાં તારાઓ વચ્ચે જેમચન્દ્ર તેમ અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ વચ્ચે ગયો. ત્યાં સર્વાંગે પહેરેલા રત્નાભરણમાં પહેલાં પ્રતિગિંખો વડે બાણે એકી સાથે સ્ત્રીવર્ગને પ્રેમથી આલિંગન કરતો હોય તેમ શોભવા લાગ્યો. આદર્શની અંદર પોતાને ભેટો હતો, ત્યારે એક આંગળીમાંથી વીંટી સરી પડી, ત્યારે દિવસે નિસ્તેજ થયેલી ચંદ્રકાળા હોય તેવી શોભા વગરની આંગળી બેઠ. ત્યાર પછી ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી દરેક અંગેથી આભૂષણો ઉતારી પોતાનું પ્રતિગિંખ ભેટાં ખરી પડેલા પાંદડાવાળા વૃક્ષ જેવું શોભા વગરનું દેખાયું. ત્યારે વિચાર્યું કે અહો ! આ આભૂષણો વડે થયેલી શરીરની શોભાને ધિક્કાર હો. ઉખરભૂમિ જેમ વરસાદના જળને તેમ આ શરીર પણ કપૂર, કસ્તૂરી વગેરે સારા પદાર્થોને દૂષિત કરે છે. દુઃખદાયક એવા વિષયોનો ત્યાગ કરી જેઓએ મોક્ષકળ આપનાર તપનું સેવન કર્યું, તત્ત્વ સમજનારા એવા તેઓએ જ આ શરીરનું કળ પ્રાપ્ત કર્યું છે. આવી સુંદર ભાવના ભાવતા એવા ભરત મહારાજને શુકલધ્યાનના યોગે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અહો યોગનું સામર્થ્ય ! તે જ ક્ષણે વિનીત એવા ઇન્દ્રમહારાજએ તેમને રમેહરણ પ્રમુખ મુનિ-વેષ અર્પણ કર્યો, પછી વંદન કર્યું. તેના રાજ્ય ઉપર તેમના પુત્ર આદિત્યશાને સ્થાપન કર્યો, ત્યારથી માંડી આજ સુધી રાજાઓનો ‘સૂર્યવંશ’ ચાલ્યા કરે છે. ૧૦

પૂર્વજન્મમાં ઉપાર્જન કરેલ યોગ-સમૃદ્ધિના ગલથી ખપાવેલા અશુભકર્મવાળા ભરત મહારાજને કર્મ-કલેશ ખપાવવા માટે યોગ-પ્રભાવનું વર્ણન કરવું યોગ્ય ગણાય, પરંતુ જેણે જન્માંતરમાં દર્શનાદિ ત્રણ રત્નો મેળવ્યાં નથી, અને કર્મ નહીં ખપાવેલ હોવાથી જેણે મનુષ્ય-પણું પણ પ્રાપ્ત કર્યું નથી, તે અનંતકાલ સુધી એકલાં કરેલાં કર્મોનો નિર્મૂળ નાશ કેવી રીતે કરી શકે ? આ શંકાનો ઉત્તર આપતાં જણાવે છે :-

પૂર્વમપ્રાપ્તધર્માઽપિ, પરમાનન્દનન્દિતા ।

યોગપ્રમાત્રતઃ પ્રાપ્, મરુદેવા પરં પદમ્ ॥૧૧॥

મરુદેવા માતા અત્યાર સુધીના સંસારમાં કોઈ વખત પણ ત્રસપણું પામ્યાં ન હતાં, કોઈ વખત મનુષ્યપણાનો પણ અનુભવ કર્યો ન હતો, તો પણ યોગ-ગલની સમૃદ્ધિવાળાં શુકલ-ધ્યાનના અગ્નિ વડે લાંબા કાળનાં એકલાં કરેલાં કર્મોન્ધનો ખાળીને ભસ્મ કરનાર બન્યાં. કહેલું છે કે, ‘જહ પગા મરુદેવા ભચ્ચંતં યાવરા સિદ્ધા’ જેમ એકલાં મરુદેવા અનંતકાલ સ્થાવરમાંથી નીકળી બીજા કાલ અને ગતિમાં રખડ્યા વગર સીધાં મોક્ષ પામ્યાં. મરુદેવાનું ચરિત્ર લગભગ કહેવાઈ ગયું છે. ૧૧

જન્માંતરમાં તેવાં ફર કર્મો ન કરનાર મરુદેવા વગેરેનો કર્મક્ષય થવો યોગ્ય છે, પરંતુ જેઓ અત્યંત ફર કર્મો કરનારા છે, તેઓને પણ યોગ સફળતા પ્રાપ્ત કરાવે છે, તે જણાવે છે-

ત્રહ્મ-સ્ત્રી-શ્રૂણ-નો-ઘાત-પાતકાન્નરકાતિયેઃ ।

દદમહારિપ્રમૃતેયોંગો હસ્તાવલમ્બનમ્ ॥૧૨॥

૧ ગ્રાહણ, ૨ ગ્રાહણી, તેના ૩ ગર્ભનો, અને ૪ ગાયનો જોમ ચાર મહાઘાત એ રૂપ પાપ. જો કે હવમાત્ર ત્રરખા ગણનારને ગ્રાહણ કે અગ્રાહણ, સ્ત્રી કે પુરુષ, ગર્ભનો, ગાળકનો

કે યુવાનનો, ગાયનો કે બીજા જનવરનો ઘાત કરવાથી દરેકમાં પાપ તો સામાન્યપણે ઇંધાય જ. કહ્યું છે કે, “કેઇને પણ ન મારવા ભ્રેષ્ઠ્યે, રાજા હોય કે પાણી ભરનાર સેવક હોય, અભયદાન ત્રણ ધારણ કરનાર લોકોની ઉપમાવાળા ન બનવું.” તો પણ લોકોમાં બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી, બાળક અને ગાય આ ચારની હત્યા કરનાર મહાપાપી ગણાય છે. બીજા લોકો બીજા સર્વ જીવોની હિંસામાં તેટલું મહાપાપ નથી માનતા, જેટલું આ ચારની હિંસામાં માને છે. તેથી અહિં આ ચાર હત્યા કહી છે. આવા નરકે જવા યોગ્ય દંડપ્રહારી વગેરેને યોગ હસ્તાવલંબન થયેલ છે, તે જ ભવે મોક્ષગમન થયું હોવાથી. બીજા પણ પાપ કરનાર કે જેમને જિન-વચન સંમતયું છે અને તેનાથી યોગ-સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરીને નરક-પ્રાપ્તિ યોગ્ય ક્રમેની નિર્મૂલ કરી પરમપદ-મોક્ષ સંપત્તિને મેળવી છે. કહ્યું છે કે :- “સ્વભાવથી ક્રૂર હોય, વિષયાધીન પણ બની જાય, છતાં પણ જો તેઓ જિનવચનથી લાલિત મનવાળા બની જાય, તો ત્રણે લોકના સુખને લોગવનારા બની શકે છે.” તે આ પ્રમાણે :-

દંડપ્રહારી

કેઇક નગરમાં કેઇક તોફાની બ્રાહ્મણ હતો અને પાપભુલિવાળો તે પ્રજાને અન્યાય કરી હેરાન કરતો હતો. રાજ્ય રક્ષણ કરનાર પુરુષોએ તેને નગરમાંથી હાંકી કાઢ્યો. એટલે બાળપણથી જેમ શીકારીના હાથમાં જાય તેમ આ ચોરપટ્ટીમાં ગયો. ત્યાં નિર્દય ચરિત્રવાળા તેના વર્તનથી પોતાના જેવો બાણી ચોરના આગેવાને તેને પુત્ર સરખો માન્યો. તે ચોર સેનાપતિ મૃત્યુ પામ્યો એટલે તેનો પુત્ર બાણી તેના સ્થાને આ મહાપરાક્રમી છે, એમ બાણી તેને સ્થાપન કર્યો. તે દયારહિત બની સર્વ પ્રાણીઓની હત્યા કરતો હતો, તે કારણથી લોકોએ તેનું દંડપ્રહારી એવું નામ પાડ્યું. એક દિવસ આખા વિશ્વને હુંટી શકે તેવા સુભટોના પરિવાર સાથે તે કુશસ્થલ નામના ગામને હુંટવા માટે ગયો. ત્યાં આગળ દેવશર્માં નામનો મહાદરિદ્ર બ્રાહ્મણ હતો. ક્ષણ વિનાના વૃક્ષ પાસે ક્ષણની જેમ તેની પાસે તેના બાળકોએ ક્ષીર-ભોજનની માગણી કરી. આખા ગામમાં રખડી રખડીને માગી માગીને ક્યાંયથી ચોખ્ખા, ક્યાંયથી દૂધ, ક્યાંયથી ખાંડ એમ આજીજી કરીને મેળવ્યાં અને ખીર રાંધવાનું કહી પોતે જેટલામાં નદીએ સ્નાન કરવા ગયો, તેટલામાં તેના ઘરે તે ક્રૂર ચોરા આવી પડ્યા, ‘દેવ દુર્ગલનો ઘાત કરનાર હોય છે,’ તે ચોરામાંથી એક ચોર તૈયાર થયેલી ક્ષીર દેખી એટલે ક્ષુધાતુર પ્રેત સરખો તે લઇને પલાયન થયો. પોતાના જીવિત સરખી ખીર હુંટાઇ જવાથી આકંઠન કરતા બ્રાહ્મણના બાળકોએ પિનાજીને જઇને કહ્યું કે કાઢેલી આંખવાળાનું કાજળ પવન હરણ કરે, તેમ મોં કાઢીને અમે ખાવાની રાહ ભેંપી રહેલા હતા; એટલામાં ચોરા આવી અમારું ક્ષીર-ભોજન હરણ કરી લઇ ગયા. તેમનું વચન સાંભળી કોધાગ્નિથી સળગેલો બ્રાહ્મણ યમદત માફક એકદમ ભુંગળ હડીયાર લઇને દોડ્યો. કોધવાળો તે રાક્ષસ સરખા આવેયથી પોતાનું બળ હતું, તે સર્વ એકઠું કરી પશુ માફક ભુંગળથી ચોરાને મારવા લાગ્યો. ઉકરડાના ક્યારાને ફેંકે તેમ સાક્ષાત પોતાના માથીદારે ચોરાને ફેંકતા ભેઠ તેના સ્વામી તેને હણવા દોઢ્યો. તે દોડતો હતો, ત્યારે દેવયોગે તેની ગતિને ચેકનાર બાણે દુર્ગતિના માર્ગને ચેકવા માટે હોય તેમ ગાય વચમાં આવી. તે બીચારી ગાયને દયા વગરના કસાઇ માફક અધમ એવા તે ચોર અગ્રેસરે ભયંકર તરવારના એક ઝાટકાથી મારી નાખી. તેની સામે આવતા દરિદ્ર બ્રાહ્મણના મસ્તકને ક્ષુણ્ણવૃક્ષના ક્ષણ માફક તરવારના ફટકાથી ભૂમિ પર પાડી નાખ્યું. ‘અરે નિર્દય પાપી ! આ તો શું કર્યું ?’ એમ બોલતી ગર્ભવાળી

પ્રાદાણી તેની સાથે આવી, ત્યારે વરુ જેમ ગર્ભવાળી બકરીને તેમ અતિભયંકર એવા તેણે તરવારથી તેને ચીરીને કાળા સરખા પેટના બે દૂકડા ક્યાં. ત્યારે જરાચુથી વીંટળાએલા તેના ગર્ભના પણ બે દૂકડા થઈ ગયા. વેલડીનું જેમ પાંદડું તેજ પ્રકારનું તરફડતું બાળક બેયું. આવી રીતે તરફડતા ગર્ભને દેખી દયાવગરના પથ્થર સરખા તેના હૃદયમાં પણ પાપાણુમાં પલ્લવ ઉગવા માફક કરુણા પ્રગટી. ત્યાર પછી હા પિતાણ ! હા પિતાણ ! હા માતાણ ! માતાણ ! એમ કરુણ વિલાપ કરતા પ્રાદાણના બાળકો તરત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. નખ ભૂખ્યા દુખળા દેહવાળા શરીર પર મેલ લાગેલા હોવાથી કાળા રંગવાળા બાળકોને દેખવાથી પશ્ચાત્તાપવાળા દંદપ્રહારીએ વિચાર્યું કે, નિર્દય એવા મેં આ પ્રાદાણુ-દંપતીનો ઘાત કર્યો. હવે બિચારા આ તેના બાળકો પાણી વગરના જળાશયમાં જેમ માછલાં તેમ કેવી રીતે જીવી શકશે? આ ફૂરકર્મ હવે મને દુર્ગતિમાં ખેંચી જશે. આ પાપથી ભય પામેલા મને બચવાનો ક્યો ઉપાય અને હવે મારે કેાનું શરણુ? આમ ચિંતવતો અને વૈરાગી બનેલો હતો; દરમ્યાન પાપરૂપ રોગ માટે ઔષધ સમાન એવા સાધુઓને ઉદ્યાનમાં દેખ્યા. તેમને નમસ્કાર કરીને દંદપ્રહારી હત્યારાએ કહ્યું કે, હું પાપી છું એટલુંજ નહિં પણ મારી સાથે બોલનાર પણ પાપી બને છે. કાદવથી ખરડાએલાને બીજો સ્પર્શ કરે તો, તે પણ કાદવથી ખરડાય છે. બાળક, સ્ત્રી, પ્રાદાણુ, ગાયનો એકનો ઘાત કરે તો નરકમાં જાય તો પછી નિર્દય એવા મેં આ ચારેનો ઘાત કર્યો! મારા સરખા આવા નિર્દય પાપીને તમે સાધુ ભગવંતો રક્ષણ કરવા સમર્થ છો. વરસાદ વરસે ત્યારે આ ફળદ્રૂપ કે ઉખર ભૂમિ છે, તેવો ક્યો વિચાર કરતો નથી. હવે સાધુઓએ તેને યતિધર્મને ઉપદેશ આપ્યો એટલે ગરમીથી તપેલો જેમ છત્રને તેમ પાપથી ભય પામેલા તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો. અને સાથે અભિગ્રહ કર્યો કે જે દિવસે આ પાપ મને યાદ આવશે, તે દિવસે હું ભોજન નહિં કરીશ અને સર્વથા ક્ષમા કરીશ. જે કુશસ્થલ ગામમાં તેણે પહેલાં ધાડ પાડી હતી, તે જ ગામમાં કર્મક્ષય કરવાની ઇચ્છાવાળો મહામનવાળો વિહાર કરીને ગયો. ‘આ તે જ પેલો પાપીયોમાં પણ ચડીયાતો મહાપાપી અત્યારે કપટથી સાધુ બની ગયો છે.’ એવા ત્યાંના લોકો દરદેજ તે મહાત્માની નિંદા કરતા હતા. ‘ગાય, બાળક, પ્રાદાણુ, અને સ્ત્રીની હત્યા કરનાર આ છે’ એમ લોકો બોલતા અને ભિક્ષા માટે ઘરોમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે જેમ કૃતરાને દેશું ફેંકે, તેમ લોકો તેના ઉપર પણ દેશું મારતા હતા. આ પ્રમાણે દરદેજ સંભળાવે એટલે તે પાપ તેને યાદ આવે. સમતા રાખનાર તે ભોજન કરતો ન હતો. ‘સાહસિક આત્માને કંઈ દુષ્કર નથી’ કોઈક વખત સવારે, કોઈક વાર ગપારે, કોઈકવાર સાંજે તેને ગામલોકો પાપ યાદ કરાવે છે, એટલે કોઈપણ દિવસે તેણે ભોજન ન કર્યું. દેશું, લાકડી, ધૂળવૃષ્ટિ, મુઠ્ઠી વગેરેથી તેને મારવા છતાં તે સમતાલાવથી ઉપદ્રવો સહન કરે છે અને એવી લાવના લાવે છે કે, ‘હું આત્મા ! જેવા પ્રકારનું તે પાપકર્મ કર્યું છે, તેવાજ પ્રકારનું ફળ તું ભોગવ. જેવું બીજ વાળ્યું હોય, તેવું જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, આ લોકો સમતાવાળા મારા ઉપર જે આક્રોશ કરે છે, તેથી વગર પ્રયત્ને મને આ સકામ-નિર્જરાની સિદ્ધિ થાય છે. જેમ મારા પર આક્રોશ કરવાથી તેમને હર્ષ થાય છે, તેવી જ રીતે હું ત્રીતીથી સહન કરું છું, તેથી મારાં કર્મોના પણ ફળ થાય છે; તે પણ મારા પ્રયોદનું કારણ છે. વળી જે મને હેતુનગતિ કરવામાં તેઓને સુખ થાય છે, તે પણ આજે ભલે થાઓ. કારણ કે સંસારમાં સુખ-પ્રાપ્તિ હર્ષભ છે. જેમ ચિકિત્સા કરનાર વૈદ્યો દ્વારથી રોગને તેમ કઠોર વચનો કહેવાથી આ લોકો મારી દુષ્કર્મની ગાંઠને મટાડવા પ્રયત્ન કરતા હોવાથી ખરેખર મારા હિતૈષી મિત્રો છે. અગ્નિ-
યો. ૧

તાપ મેલ દૂર કરી મુવર્ણને સ્વચ્છ કરે છે, તેમ આ લોકો અને તાડન-તર્જના કરી માગ આત્માને કર્મમુક્ત બનાવી નિર્મળ કરે છે પ્રહારો કરી દુર્ગતિરૂપી કેદખાનામાં પડી રહેલા અને જેઓ બહાર પેચી લે, તેવા ઉપકારી ઉપર હું કોપ કેમ કરી શકું ? જેઓ પોતાના પુણ્યના લોભે પણ મારા પાપો દૂર કરે છે, તેના કરતા બીજા કયા મોટા બંધુઓ ગણાય ? મંત્રાચ્છી મુક્ત કરાવનાર એવા વધ, બન્ધ વગેરે અને જે હર્ષ માટે થાય છે, પરંતુ તે જ તેઓને માટે અનંત સંમાર્ગ-વૃદ્ધિનું કાળુ થાય છે-તેના અને ખટકો થાય છે કેટલાકો બીજાના આનંદ ખાતર ધન અને શરીરનો પણ ત્યાગ કરે છે, તે પછી તેઓને આનંદ આપનાર આકાંક્ષા, હનન વગેરે અને કયા હિમાબમા ગણાય ? મારો તિસ્તકાર કયો, પણ મને માર્યો નથી, મને માર્યો, પણ જીવિતથી મુક્ત કયો નથી, જીવિતથી મુક્ત કયો, છતાં બાધવોની માફક મને ધર્મથી દૂર નથી કયો કલ્યાણના અર્થીએ કોષ કરનાર, દુર્વચન મલગાવનાર, દોષથી બાધનાર, હથીયાચ્છી હેરાન કરનાર કે મૃત્યુ કરનાર મને ઉપર મૈત્રીભાવ રાખી સહન કરવું બેઠ્યો, કાળુ કે, કલ્યાણકારી માર્ગ અનેક દુઃખવાળો હોય છે” આવી સુદૃઢ ભાવના ભાવતા અને પોતાના દુઃકૃતને નિદતા તેણે અગ્નિવડે જેમ ઘાસની ગજી તેમ મર્વપ્રકારનો કર્મગણિ બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો અતિદુર્લભ નિર્મલ એવું કેવળજ્ઞાન મેળવીને અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક મુખી પહોચી મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો યોગના પ્રભાવથી જેવી રીતે દહપ્રહારી નરકના દુઃખથી મુક્ત બની અનંત શાશ્વત સુખ-સ્વરૂપ પરમપદ પામ્યો, તેવી રીતે બીજાઓ પણ સશય ગમ્યા વગર આ યોગમા પ્રયત્ન કરો ૧૨.

હંતુ પણ બીજુ દષ્ટાંત કહીને યોગની શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પમાડે છે -

તત્કાલકૃતદુષ્કર્મ-કર્મઠસ્ય દુરાત્મનઃ ।

ગોષ્ઠે ચિલાતિપુત્રસ્ય, યોગાય સ્પૃહ્યેન્ન કઃ ? ॥૧૩॥

તે કાળે સ્ત્રીવધ કરવા રૂપ પાપ કરવામાં ગૂંચીર દુરાત્મા ચિલાતીપુત્રને દુર્ગતિમા પડતા શેકનાર એવા યોગની સ્પૃહા કોણ ન કરે ? અર્થાત્ તેવા યોગની સર્વે ઈચ્છા કરે

ચિલાતીપુત્ર

શિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમા યજ્ઞદેવ નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો, જે હ મેમાં પોતાને પડિત માનીને જૈનશામનની નિદા કરતો હતો તેને સહન ન કરી શકતા અને તેને નિતવાની ઈચ્છા કરતા એક શિષ્યે શુરુએ નિવાગળ કરવા છતા પણ તેની માથે વાદ-વિવાદ કરવાનું નક્કી કર્યું અને તે બંને વચ્ચે એવું કંબવવામા આવ્યું કે, ‘જે હારી જાય તેણે તેના શિષ્ય ચણુ બુદ્ધિઢૌશવવાળા આ જૈનવાદીએ શાસ્ત્રાર્થ ડની તેને બોલતો બધ કર્યો અને યજ્ઞદેવને હાર આપી નિતેલા શિષ્યે આજ્ઞા કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે યજ્ઞદેવ બ્રાહ્મણને દીક્ષા આપી ત્યાર પછી શામનદેવીએ યજ્ઞદેવને સમન્ત-યો કે, ‘આસ્ત્રિ પામ્યો છે, તો હવે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાવાળો થા’ ત્યાચ્છી મારી વ્રતનું ચથાર્થ પાલન કરતો હોવા છતા વચ્ચ અને અગના મેલની નિદા કરતો હતો ‘પહેલાના પડેલા મઝાક છૂટવા ઘણા મુશ્કેલ છે’ આ મહાત્માના મસર્ગથી તેના સ્વર્ગનો પણ વર્ષા-સ્તુના મેધના સપર્કથી મૂર્ચના કિલો માફક કોઈ પ્રકારે શાન્ત ન થયા જેની માથે લગ્ન કર્યા હતા, તે સ્ત્રી પણ તેના ઉપર અત્યંત અનુગમવાળી હતી ગળીથી ગેલેલી મારી માફક તેણે તેના પરનો રાગ ન છોડ્યો આ મારે સ્વાધીન થાય એમ ધારીને તેણીએ તેના પાગણના લોચનમાં

ઠામણ આપ્યું આ સત્ય છે કે, 'ગંગી કે વિરાગી એવી સ્ત્રીઓ મારી નાખ્યા વગર રહેતી નથી' તે કામર્ણ્ય પ્રયોગથી કૃષ્ણપક્ષના ચદ્ર માફક ફીણ થતો તે મુનિચદ્ર સૂર્યના મહલ જેવા સ્વર્ગમાં ગયો તેના મૃત્યુથી વૈગમ્ય પામેલી તે પત્નીએ પણ મનુષ્યપણાડપી વૃક્ષના ફલસ્વરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું પતિને કામણ કર્યું, તેનાથી ચએલ પાપની આલોચના કર્યા વગર મૃત્યુ પામી દેવલોકે ગઈ 'તપવ્યાથી શુ મેળવી શકાતુ નથી?' હવે ચત્રદેવનો જીવ દેવલોકથી ચ્યવીને રાજગૃહ નગરમાં ધનમાર્થપતિની ચિલાતી નામની દામીનો પુત્ર થયો આ ચિલાતીનો પુત્ર છે, તેથી ચિલાતીપુત્રના નામથી તેને લોકો બોલાવતા હતા અને તેથી બીડુ નામ પણ ન પાડ્યું ચત્રદેવની પત્નીનો જીવ સ્વર્ગમાંથી ચ્યવીને પાચ પુત્રો પછી ધનમાર્થપતિની ભાર્યા ભદ્રાની સુસુમા નામની પુત્રી થઈ, ધને પોતાની સુસુમા પુત્રીને સાચવવાના કાર્યમાં તે ચિલાતીપુત્રને રોક્યો આ ચિલાતીપુત્ર લોકોના અપરાધ કરવા લાગ્યો અને રાજ્ય સુધી તેની ફરીયાદ પહોંચી, એટલે શેઠને રાજ તરફથી ભય લાગ્યો કારણ કે સેવકના અપરાધથી ચ્વામી દડપાત્ર બને છે સમજદાર ધન શેઠે હ મેશા ઉપદ્રવ કનાર તે દામીપુત્રને ગારુડિંજ જેમ મર્પને તેમ ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો તે ચિલાતીપુત્ર પણ મોટા શુનાની વેલડી મમાન મિહરુકા નામની ચોરપત્નીમાં ગયો 'સરખા વ્યસનવાળા કે નગમ્મા અપરાધ કનારાઓની પગપર પ્રીતિ થાય છે' નિર્દય ચોર-મહાળી સાથે તે હુજૂરને સોળત થઈ એટલે વાયગથી જેમ અગ્નિ વૃદ્ધિ પાને તેમ ભય કરપણથી મહાભય કર બન્યો ત્યાર પછી મિહરુકાને અધીશ ચોર સેનાપતિ મૃત્યુ પામ્યો એટલે તેના માટે જ બાણે આને તૈયામ કર્યો હોય તેમ ચિલાતીપુત્ર હવે ચોર-સેનાપતિ થયો ૩૫ વગેરે શુણ્ધી શોભતી સુસુમા પણ ચૌવન પામી અને અનેક કળા-સમુદ્ધા થઈ પૂર્ણ બનેલી બાણે પૃથ્વીની દેવી હોય તેવી દેખાવા લાગી નવા ચોરસેનાપતિ ચિલાતીપુત્રે પોતાના સેવકોને કહ્યું કે, રાજગૃહ નગરમાં અજૂટ ધનવાળો ધનશેઠ છે અને તેને સુસુમા નામની પુત્રી છે હે ચોરો! આણે ત્યા જઈએ ત્યાથી જેટલું ધન મળે તે તમારે મર્વેએ વહે ચી લેવું, અને હું સુસુમા કન્યાને લઈશ એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરીને રાત્રે ધનને ચેગ ગયા અવસ્થાપિની નામની વિદ્યાનો પ્રયોગ કરીને લોકોને બિઘાડી પોતાનું આગમન જાણીને ધન ચોરો પાસે અહણ કરાવ્યું અને પોતે સુસુમાને અહણ કરી પાચે પુત્રો સાથે સમગ્ર પરિવાર સ્તેતેલો હતો, ત્યારે તે એક બાળુ ખર્મીને ઉભો રહ્યો, "ન્યાયવાનોના આ જ ધર્મ ગણાય" જીવ માફત તેણે સુસુમાને અહણ કરી, ચોરલા ધન નાચે ચોરો પણ તેની માથે પવાચન થયા ધન શેઠે કોતવાળ વગેરે રક્ષણ કરનાર પુરુષોને બોલાવી કહ્યું કે, ચોરોએ વૂટેલું ધન અને સુસુમા પુત્રીને પાછા લઈ આવો ત્યાર પછી કોતવાળ અને પુત્રોના હાથમાં હથીયા આપીને ધન પણ પોતાતુ મન આગળ અપદ્ધાંથી દોડતુ હોય, તેમ ઉતાવળથી પાછા ગયો જળ, ચ્યળ, લતા, વૃક્ષ કે માર્ગમાં જે ડઈ દેખાય તે સર્વ ધતૂરો પીવાથી ઉન્માદ પામેલાને જેમ મર્વ પીળા રગવાળુ સુવર્ણ દેખાય, તેમ આ સર્વ સુસુમા છે-તેમ તે ધન દેખવા લાગ્યો આહી જળપાન કર્યું, અહિં ચોગન કર્યું, અહિં બેઠા હતા, અહિં થી તે ગયો-એમ બોલતા અને ડગવા ભગ્તા, ચોરના પગવાના અનુનારે તેઓ ચોરો પાને ગયા 'નરે હણે હણે, પકડો પકડો' એમ બોલતા ગજપુરુષો ચોરોને મત્યા ત્યાગ પછી ચોરો ધનનો ત્યાગ કરી પકડાવાના ભયથી ભૂદી ભૂદી દિશાઓમાં નાસી ગયા પરંતુ ચિલાતીપુત્રે વાઘ જેમ પડેલી મગલીને ન દોડે તેમ સુસુમાને ન ડોડી કોતવાળ વગેરે ગમ્ત્યાધિકારીઓને ખુદ્ગ ધન પ્રાપ્ત થવાથી પાછા ર્યાં નિયમ છે કે, 'વ્યર્થમરે, એવે નર્વ લોકોની અપામી બુદ્ધિ થાય છે' હાથી જેમ લતાને

તેમ ચિલાતીપુત્ર સુસુમાને પોતાના ખભા ઉપર વડન કરતો મોટા અદભુતમાં પેડો. શત્રુના મુખથી ચંદ્રકળાને તેમ ચોરના પંજમાંથી પુત્રીને ખેંચી લાવવા માટે પંચાનન (શિંહ) સરખા પાંચ પુત્રો સાથે ધન તેની પાછળ ગયો. ‘જે ધન મારી નજીક આવી જાય તો, મારી આ સુસુમા રખે તેની થઈ જાય’ તેવી બુદ્ધિથી તેણે સુસુમાનું મસ્તક-કમલ છેદી નાખ્યું. ખેંચેલી તરવાર-વાળો અને મસ્તક જેણે હાથમાં સ્થાપન કરેલ છે, એવો તે તે અમથે ચમરાગની નગરીના કોત્રપાલ બેવો બની ગયો. આ તરફ ધન સુસુમાના ધડ પાસે ઉભો રહીને રુદન કરતો હતો, ત્યારે અદ્ભુતવાહુથી નયન જળ અંનસિ અર્પણ કરતો હતો. તેણીના ધડનો ત્યાગ કરી ધન પુત્રો સાથે પાછો ફરતો હતો. શોકના કાંટાથી ભેંકાયેલા તે મહાઅટવીમાં ભૂલે પડ્યો. લલાટ પર તપતા સૂર્યના તેજના તાપના ભયથી જ હોય તેમ ચારે બાજુ છાયા સંકેતીને મધ્યાહ્નનો સૂર્ય તે સમયે થયો. ધન અને તેના પાંચ પુત્રો શોક, શ્રમ, ક્રોધ, તુષ્ટા અને મધ્યાહ્નનો તાપ આ પાંચ અગ્નિવડે જાણે પંચાગ્નિ તપ તપતા હોય તેમ જણાતા હતા. માર્ગમાં જળ નથી, ખાવા ફળ નથી, તેમ જીવન આપનાર કોઈ બીજું ઔપધ જેવામાં આવતું નથી. ઉલટાં મૃત્યુ આપનાર હિંસક ફાડી ખાનાર શ્વાપદો જેવામાં આવ્યા. પોતાની તથા પુત્રોની આવી વિપત્તિ અવસ્થા જોતો ધનચૈત્ર લાંબા માર્ગમાં જતાં જતાં વિચારવા લાગ્યો કે, “મારા સર્વ ધનનો નાશ થયો, પ્રાણાધિક પ્રિય પુત્રી મૃત્યુ પામી, અમે પણ મૃત્યુના કિનારે આવી પહોંચ્યા છીએ. અહો ! હૈવના આવા વિલાસને ધિક્કાર હો. પુરુષાર્થ કરવાથી કે બુદ્ધિ-સંપત્તિથી જે પદાર્થ સાધી શકાતો નથી, ત્યારે એક માત્ર હૈવ જ અહિં મોટામાં મોટું બળવાન છે. આ હૈવ દાનથી પ્રસન્ન કરી શકાતું નથી, વિનયથી અહણ કરી શકાતું નથી, સેવાથી વશ કરી શકાતું નથી. આ હૈવને સાધવું કેટલું મુશ્કેલ છે ? પડિતો પણ જેને સમજાવી શકતા નથી, પરાક્રમીઓ પણ જેને રોડી શકતા નથી, તપસ્યા કરનારાઓ પણ જેને સાધી શકતા નથી. આ હૈવને જિતનાર બીજો સંભાવડીયો કોણ હશે ? વળી આ હૈવ કોઈ વખત મિત્ર માફક મહેરબાની કરે છે, કદાચિત્ શત્રુ માફક નિઃશંકપણે હણી નાખે છે, પિતા માફક દરેક પ્રકારે કોઈ વખત રક્ષણ કરે છે, તો કોઈ વખત દુષ્ટ પિતરાઈ માફક પીડા પણ કરે છે. કોઈ વખત હૈવ મોટા માર્ગે ગયેલાને સારા માર્ગે ચડાવે છે, કોઈ વખત સારા માર્ગમાંથી મોટા માર્ગમાં પ્રવર્તાવે છે, કોઈ વખત દૂર રહેલી વસ્તુને નજીક લાવે છે, અને હૈવ હાથમાં રહેલી વસ્તુનો વિનાશ કરે છે. માથા અને ઇન્દ્રિયન સરખા હૈવની ગતિ વિચિત્ર હોય છે. હૈવની અનુકૂળતામાં પુરુષોને ઝેર પણ અમૃત બની જાય છે અને પ્રતિકૂળતામાં વળી અમૃત હોય તે ઝેર બની જાય છે.” આ પ્રમાણે વિચારતાં જ તે ધનચૈત્ર રાજગૃહ નગર પહોંચ્યા અને શોક સહિત સુસુમા પુત્રીના શરીરની ઉત્તરક્રિયાઓ કરી. વૈરાગ્ય થવાથી શ્રીનીર પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈ દુષ્કર તપ તપીને આશુ પૂર્ણ થતાં સ્વર્ગે ગયા.

ચિલાતીપુત્ર પણ સુસુમાના અનુસાગથી વારંવાર તેનું મુખ જોતો અને માર્ગના થાકને ન ગણકારતો દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં સર્વ પ્રકારના સંતાપને દૂર કરનાર છાયડાવાળા વૃક્ષ સરખા કાયોસર્ગ કરતા એક સાધુનાં આગળ દર્શન થયાં. પછી પોતાના આ અકાર્યથી ઉદ્વેગ થએલા મનવાળા તેણે તે સાધુને કહ્યું કે, ‘મને દૂકાણમાં ધર્મ કહેા, નહિતર આ જ તરવારથી કેળ જેવી સુસુમાની જેમ તમારું મસ્તક છેદી નાખીશ.’ તે મુનિએ જ્ઞાનથી જાણ્યું ; આ આત્મામાં શેપેલું બોધિણીજ ક્યારામાં શેપેલા ડાંગરના બીજની માફક જરૂર વૃદ્ધિ

પામશે ‘ ઉપશમ, વિવેક અને સવર સમ્યગ્ પ્રકારે જીવો બેઠાં ’ એમ કહીને તે ચાગણુમુનિ પદ્મી માફક આકાશમા ઉડી ગયા ચાલણેલા તે પદોને મત્ર માફક વાગવાર યાદ કરતા અને પરાવર્તન કરતા ચિલાતીપુત્રને તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજાવ્યો કે, “હાહા પુરુષોએ કાધાદિક કપાયોનો ઉપશમ કરવો બેઠાં, અરે રે ! અર્થો વડે જેમ ચઢન તેમ કપાયડપ સર્પોથી હું ઘેરાયેલો છું આજે હવે હું મહારાજની ચિકિત્સા કરવા માફક તે કપાયોને ફર કરવા માટે ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા અને સતોષડપી મહાઓષધોથી ચિકિત્સા કરીશ વળી ધન, ધાન્ય, મોતુ વગેરે પદાર્થોના ત્યાગ સ્વરૂપ વિવેક કે જે જ્ઞાનડપી મહાવૃલ્લુ અદ્વિતીય બીજ છે, તેને જ સ્વીકારીશ તેમજ પાપ-સપત્તિની ધ્વજા મમાન આ સુસુમાનું મમ્તક અને હાથમા રહેલી તરવાર અને ગર્વ ધન તેનો હું ત્યાગ કરું છું ઇન્દ્રિયો અને મનના વિષયોથી પાછા હઠવાડપ સવર તેમજ સયમ-લક્ષ્મીના મુગટ સમાન એવો સવર આજે મેં અગીકાર કર્યો છે સર્વ ઇન્દ્રિયોને વશ કરીને આ પ્રમાણે પદાર્થોનું ચિત્તન કરતા એકમાત્ર મનની વિચારણાવાળા સમાધિને તે પામ્યા ત્યાગ પછી દુર્ગ ધવાળા લોહીની ગધથી આવેલી કીડીઓએ કવચ માફક શરીરની ચારે બાજુ વીંળાઈને ઘુણુ કીડીઓ જેમ કાઢને કોતરી નાખે, તેમ ચિલાતીપુત્રના શરીરમા સેકડો છિદ્રો કયા આવા કીડીઓના ઉપસર્ગમા થાલલા સગ્ધા નિશ્ચલ બની અટ્ટી દિવસમા તે દેવલોકે ગયા બીજા જૂનોમા પણ તે માટે અધિકાર જણાવતા જોડેય છે —

“ત્રણ પદો વડે સમ્યગ્ પ્રકારે ધર્મ સમજનાર, સયમનો સ્વીકાર કરનાર, ઉપશમ, વિવેક અને સવર પદવાળા ચિલાતીપુત્રને હું નમ્ર છું લોહીની ગધથી કીડીઓ જેના પગમા પ્રવેશ કરી છેડ મસ્તક મુધ્રી ખેંચી અગ કોતરી ખાધુ, તેવા દુઃસ્વપ્નકર્તા હું વઢન કરું છું કીડી ઓએ જેના દેહને ચાલણી જેવો ઊંદ્રવાળો ત્ર્યો અને કપો માયાં તો પણ આરાધના માર્ગમા અડગ રહેનાર એવા ધીર ચિલાતીપુત્રે અઢી દિવસમા અનેક અપ્સરા-અમુદાયથી મુક્ત અમર ભવન પ્રાપ્ત કર્યું ” વર્તનથી ચડાલ માફક ધિક્કાર પદવી પામેલ નરજગતિમા જવા યોગ્ય એવો ચિલાતીપુત્ર આ પ્રમાણે યોગનું આલબન પામી દેવલોકના મુખનો અધિકારી બન્યો, એ રીતે સમગ્ર સુખનું મૂળ એવો તે યોગ જ વિજય પામે છે ૧૩

કરી પણ યોગની જ સ્તુતિ કરે કે—

તસ્યાજનનિરેવાસ્તુ, ત્પશોર્મોધજનમન ।

અનિદ્વર્ણો યો યોગ ઇત્યક્ષરશ્લાકયા ॥૧૪॥

જે પુરુષના કાન ‘ યોગ ’ એવા અક્ષરોડપી શલાકા-મળીથી વિંધાયા નથી, એવા નિષ્કળ જન્મવાળા પણ અરખા મનુષ્યનો જન્મ ન થાય તે જ સુદર છે

ભવે લોહાની સેયથી જન વિંધાયેલા હોય, પણ ‘ યોગ ’ એવા અક્ષરોડપી શલાકથી જેના જન પવિત્ર થયા નથી, એવા પણ મરખા પુરુષના નિષ્કળ અને વિડબનાવાળા જન્મ કરતા તેનો જન્મ ન થાય, તે જ વધારે સુદર ગણાય ૧૪

કરી પણ અઢા શ્લોકથી યોગની સ્તુતિ કરી પાછવા અર્ધા શ્લોકથી યોગનું સ્વરૂપ કહે છે—

તત્ત્વર્ગેઽગ્રણીર્મોક્ષો, યોગસ્તસ્ય ચ કારણમ્ ।

જ્ઞાન-શ્રદ્ધાન-ચારિત્રરૂપં રત્નત્રયં ચ સઃ ॥૧૫॥

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષરૂપ ચાર વર્ગમાં મોક્ષ અગ્રેસર છે. તે મોક્ષનું પણ કારણ યોગ છે. અને તે જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી સ્વરૂપ યોગ છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગમાં મોક્ષ એ પ્રધાન છે. અર્થાધન અને ઉપાર્જન કરવામાં, રક્ષણ કરવામાં, નાશ પામે, ખર્ચ થાય ત્યારે દુઃખના અસંગતી દ્વિપિત થવાથી તે ચાર વર્ગમાં અગ્રેસર નથી. કામ તો મુખ થોડું અંદર જાણાય છે, તેથી અર્થ કરતાં લગભગ ચડીયાતું ગણી શકાય, તો પણ તેનો છેડો દુઃખમાં આવતો હોવાથી અને દુર્ગતિનું સાધન હોવાથી તે પણ પ્રધાન ન ગણાય. ધર્મ તો આ લોક અને પરલોકના મુખનું કારણ હોવાથી અર્થ અને કામ કરતાં બે કે ચડીયાતો છે, તો પણ મુવર્ણની બેડી સમાન પુણ્યકર્મ-ખંધનું કારણ હોવાથી ભવ-બ્રમણ કરાવનાર છે, તેથી ધર્મ પણ અગ્રેસર નથી. મોક્ષ તો પુણ્ય અને પાપના ક્ષય થવા સ્વરૂપ હોવાથી કલેશવાળો નથી, જેર મિશ્રિત ભોજન માફક ભોગવતી વખતે મનોહર અને પરિણામે દુઃખ આપનાર નથી. તેમજ મોક્ષ આ લોક અને પરલોકના દ્વિગી ઇચ્છાના દોષથી દ્વિપિત નથી, તેથી કરીને પરમ આનંદમય મોક્ષ એ ચાર વર્ગમાં સૌથી મોખરે રહેલો છે. તે મોક્ષનું નજીકનું કારણ હોય તો યોગ છે. તે યોગ કેવા સ્વરૂપવાળો છે? જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયીવાળો યોગ કહેલો છે. ૧૫.

ત્રણ રત્નમાં પ્રથમ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે—

યથાવસ્થિતતત્ત્વનાં સંક્ષેપાદ્ વિસ્તરેણ વા ।

યોઽવ્યવસ્થિતમત્રાહુઃ, સમ્યગ્જ્ઞાનં મનીષિણઃ ॥૧૬॥

યથાવસ્થિત તત્ત્વોનો સંક્ષેપ કે વિસ્તારથી જે અવગોષ્ઠ થવો, તેને પાંડિતો સમ્યજ્ઞાન કહે છે.

નય, નિષેધ, પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલ સ્વરૂપવાળો જે જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ-લક્ષણ જે તત્ત્વો, તેનું જે સાચા સ્વરૂપવાળું જ્ઞાન, ક્ષયોપશમ-વિશેષથી કોઈકને સંક્ષેપથી, અને કર્મક્ષય થવાથી કોઈકને વિસ્તારથી જે બોધ થાય. તે આ પ્રમાણે—

જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ આ સાત તત્ત્વો પાંડિત પુરુષોએ કહેલાં છે. તેમાં જીવો મુક્ત અને અંતરી એમ બે લેહવાળા સમજવા. સર્વે જીવો અનાદિ અનંત જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપવાળા છે. કર્મથી સર્વથા મુક્ત થએલા તમામ જીવો એક મરખા સ્વરૂપવાળા છે. તેમજ તેઓ કાયમ માટે જ-માદિ કલેશ અને દુઃખોથી રહિત, તેમજ અનંત દર્શન, જ્ઞાન, શક્તિ અને આનંદમય સ્વરૂપવાળા છે.

હવે સંસારીજીવો ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે લેહવાળા છે. તે બંને પણ વળી પચાસ અને અપચાસ એવા બે પ્રકારના વિશેષ લેહવાળા છે. પચાસપણાના કારણરૂપ આ છ પચાસિઓ છે. ૧ આહાર-પચાસિ, ૨ ગરીર-પચાસિ, ૩ ઇન્દ્રિય-પચાસિ, ૪ આસોસ્થવાસ-પચાસિ, ૫ ભાષા-પચાસિ, ૬ મનઃ-પચાસિ. એક ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓને ચાર, બે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા વિદલેન્દ્રિ-

યોને પાત્ર, અને પાત્ર ઇન્દ્રિયવાળા પ્રાણીઓને છ પચાંપ્તિઓ દોષ છે એકેન્દ્રિયવાળા સ્થાવર જીવો-
પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ તેમા પહેલાના ચાર સૂક્ષ્મ અને બાદર બે લેહવાળા હોય
અને વનસ્પતિમા પ્રત્યેક અને માધારણ તેમા પ્રત્યેક-વનસ્પતિ બાદર હોય અને માધારણ-વનસ્પતિ
મૂક્ષ અને બાદર એમ બે લેહવાળી છે બે, ત્રણ, ચાર અને પાત્ર ઇન્દ્રિયવાળા ત્રમજીવો ચાર
પ્રકારના છે તેમા ન સ્ત્રી અને અન સ્ત્રી એવા બે લેહવાળા પચેન્દ્રિય જીવો સમજવા શિખામણ,
ઉપદેશ, આલાપ કરવા એ વગેરે નમજે-જાણે તે અહિં મ સ્ત્રી જાણવા મનપ્રાણ જેમને ન
હોય તે અન સ્ત્રી પચેન્દ્રિય સ્પર્શન, જીભ, નામિકા, આખ અને કાન આ પાંચ ઇન્દ્રિયો છે
તેના સ્પર્શ, સ્વાદ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ અનુક્રમે વિષયો છે કરમીયા, શખ, કોડા, છીપ, પોગ,
જળોડા વગેરે વિવિધ આકાર વાળા બેન્દ્રિય જીવો છે જી, માકડ, મ કોડા, લીખ વગેરે ત્રણ
ઇન્દ્રિય વાળા, પતંગીયા, માખી, ભાગલ, ડામ વગેરે ચારેન્દ્રિય વાળા બાકીના તિર્થ ચોરોનિમા
થયેલા જળચર, સ્થળચર અને ખેચરો, નાગકીઓ, મનુષ્યો, દેવો આ સર્વ પાત્ર ઇન્દ્રિયવાળા
જીવો માનેલા છે મન, ભાષા, કાયા રૂપ ત્રણ બળ, પાત્ર ઇન્દ્રિયો, આયુ અને શ્વાસસ્થાન
આ હસ પ્રાણો ડોલો છે મર્વ જીવોને કહે, આયુ, ઉચ્ચવાસ અને ઇન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિય અને
અન સ્ત્રીને ભાષા અને પચેન્દ્રિય મ સ્ત્રીને મન એ પ્રમાણે પ્રાણો હોય છે ઉપપાત જન્મવાળા
દેવો અને નારકીઓ તેમજ ગર્ભથી જન્મવાવાળા જગત્, પોતાજ અને ઇલાહી થવાવાળા મ સ્ત્રી
પચેન્દ્રિય અને બાકીના ન મૂર્ચ્છિમપણે ઉત્પન્ન થનારા અન સ્ત્રી કહેવાય સ મૂર્ચ્છિમ જીવો અને
નાગકીના જીવો, પાપી નપુમકો હોય છે દેવો સ્ત્રી અને પુરુષવેદવાળા અને બાકીના મનુષ્યો
અને તિર્થ ચો ત્રણે વેદવાળા હોય છે મર્વ જીવો વ્યવહાર શશિ અને અવ્યવહાર-ગણિરૂપ બે લેહમા
બહેચાએલા છે સૂક્ષ્મનિગોહના જીવો અવ્યવહારીયા, તેથી બાકી રહ્યા તે મર્વે વ્યવહારીયા સમજવા
નચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર, સ વૃત્ત વિવૃત્ત અને મિશ્ર, ગીત, ઉચ્ચ અને ગીતાંબુ એ પ્રકારે જીવોની નવ
પ્રકારની યોગિ અધાત્ ઉત્પત્તિ થવાના સ્થાનકો છે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ અને અગ્નિ એ દરેકની માત લાખ
યોગિઓ છે પ્રત્યેક વનસ્પતિગચની દમ લાખ અને અન તકાચની ચૌદ લાખ, બે, ત્રણ અને ચાર
ઇન્દ્રિયવાળા વિકલેન્દ્રિય દરેકની બળે લાખ મનુષ્યોની ચૌદ લાખ, નારકી, તિર્થ ચો અને દેવોની
દરેકની ચાર ચાર લાખ એ પ્રમાણે દરેકનો સરવાળો કરતા મર્વ જીવોની કુલ યોગિઓ ચારાગી
લાખ સર્વજ્ઞોએ કહેલી છે એકેન્દ્રિય જીવો સૂક્ષ્મ અને બાદર, પચેન્દ્રિયો સ સ્ત્રી અને અન સ્ત્રી,
બે, ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા પચાપ્ત અને અપચાપ્ત આ પ્રમાણે ત્રિનિધિઓએ જીવોના
ચૌદ સ્થાનકો કહેલા છે તેવી રીતે માર્ગણા પણ તેટલી જ સમજવી નામથી માર્ગણાઓ કહે
છે ૧ ગતિ, ૨ ઇન્દ્રિય, ૩ ગરીર, ૪ ચોર, ૫ વેદ, ૬ જ્ઞાન, ૭ ક્રોધાદિ કપાયો, ૮ સયમ,
૯ આહાર, ૧૦ દર્શન, ૧૧ લેશ્મા, ૧૨ ભવ્યત્વ, ૧૩ સમ્યક્ત્વ, તથા ૧૪ મ સ્ત્રી એ ચૌદ
માર્ગણાઓ ૭ ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ ગામ્વાદન, ૩ મમ્યગ-મિથ્યાત્વ, ૪ અવિગતિ મમ્યગદષ્ટિ, ૫
દેશનિરતિ, ૬ પ્રમત્ત, ૭ અપ્રમત્ત, ૮ નિવૃત્તિબાદર, ૯ અનિવૃત્તિબાદર, ૧૦ તદ્દમમ પરાય,
૧૧ ઉપશાતમોહ, ૧૨ ક્ષીણમોહ, ૧૩ અયોગી કેવલિ, ૧૪ અયોગી એ ચૌદ ગુણ-સ્થાનકો છે

૧ મિથ્યાદર્શનના ઉદયમા 'મિથ્યાદષ્ટિ' ગુણસ્થાનક કહેવાય ભરૂંપણુ આદિની અપે
ક્ષાએ તેને ગુણ-સ્થાનક કહેલું છે ૨ મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોય અને અન તાનુબાધીની
ચોડીના ઉદયમા ઉત્કૃષ્ટથી છ આવલિકા સુધી રહેનાર 'ગામ્વાદન' નામનું બીજું
ગુણસ્થાનક છે ૩ મમ્યગ અને મિથ્યાત્વના યોગથી ત્રીજું 'મિશ્ર' ગુણસ્થાનક અતસુદૃઢની
ચિત્તિત્રાણ છે ૪ અપ્રત્યાખ્યાનના ઉદયમા 'અવિરતિ મમ્યગદષ્ટિ' નામનું ૫ પ્રત્યાખ્યાન

કપાયના ઉદયમાં 'દેશવિરતિ.' ૬ પ્રાપ્ત થએલા સંયમવાળો જે પ્રમાદ સેવે, તે 'અમત્ત-સંયત' ૭ જે સંયમી પ્રમાદ ન સેવે, તે 'અપ્રમત્ત-સંયત' આ છઠ્ઠા સાતમા ગુણકાણું વારા-ફરતી અંતર્મુદૂર્ત કાળવાળાં છે. ૮ જેનાથી કર્મોની અપૂર્વ સ્થિતિનો ઘાત વગેરે કરે, તેનાથી 'અપૂર્વકરણ' નામનું આઠમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. અને અહિંથી ક્ષયક્રમેણિ અને ઉપશમક્રમેણિ શરૂ થાય. અથવા તો ઉદયમાં આવેલા બાદર કપાયોના પરિણામો માંહોમાંહે નિવર્તન કરે, તે પણ 'નિવૃત્તિબાદર' કહેવાય. ૯ જેમાં પ્રયત્ન પૂર્વક માંહોમાંહે પરિણામો ન નિવર્તે, તે 'અનિવૃત્તિ બાદર' નામનું નવમું ગુણસ્થાનક છે. તેમાં પણ બંને શ્રેણિ પ્રવર્તે છે. ૧૦ લોભ નામનો સૂક્ષ્મ ક્રિદ્ધિ કરેલો કપાય વર્તતો હોય, તે દસમું 'મૂઢમત્તપરાય' ગુણસ્થાનક કહેવાય. તેમાં પણ બંને શ્રેણિ હોય. ૧૧ મોહનો ઉપશમ કરે, તે 'ઉપશાન્તમોહ' નામનું અગીઆરમું અને ૧૨ મોહનો ક્ષય કરે, તે 'ક્ષીણમોહ' નામનું બારમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. ૧૩ ધાતિ-કર્મોનો ક્ષય થવાથી તેરમું 'સયોગી કેવલી' નામનું તેરમું અને યોગોનો ક્ષય થાય તો તે 'અયોગી કેવલી' નામનું ચૌદમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. એ પ્રમાણે જીવતત્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું.

અજીવ તરવ

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, પુદ્ગલસ્તિકાય અને કાલ એટલા પદાર્થો અજીવ કહેવાય. આ પાંચ સાથે જીવ લેખનીએ એટલે છ દ્રવ્યો ભગવતે પ્રરૂપેલાં છે. તેમાં કાળ વગર સર્વે પ્રદેશો એકઠા થવા સ્વરૂપ દ્રવ્યો છે અને જીવ વગરનાં બાકીનાં દ્રવ્યો ચેતના વગરનાં અને અકર્તારૂપ માનેલાં છે. કાલ વગરના અસ્તિકાય અને પુદ્ગલ વગર બાકીનાં અમૂર્ત સ્વરૂપ અથવા અરૂપી દ્રવ્યો માનેલાં છે. તે સર્વ દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થવું, નાશ પામવું અને સ્થિર રહેવું—તેવા સ્વરૂપવાળાં માનેલાં છે. પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા હોય છે. તે અણુ અને સ્કંધ એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં અણુઓ છૂટા હોય છે. બાંધાયેલા અણુઓ સ્કંધ કહેવાય છે. અને ગંધ, શબ્દ, સૂક્ષ્મપણું, સ્થૂલપણું વગેરે આકૃતિવાળા તથા અંધકાર, આતપ, ઉદ્દીપ્ત, લેહ, છાયા સ્વરૂપ પણ હોય. કર્મવર્ગણા, ઔદારિકાદિ શરીર, મન, લાપાનું પરિણમન, આસો-મજ્જાસ આપનાર, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મૃત્યુમાં મદદ કરનાર પુદ્ગલસ્કંધો છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ આ ત્રણ દ્રવ્યો એક એક દ્રવ્ય છે. તેમજ તે દ્રવ્યો હંમેશાં અમૂર્ત, નિષ્ક્રિય અને સ્થિર છે. એક જીવ દ્રવ્યના અસંખ્યાતા પ્રદેશો હોય. તેટલા જ પ્રદેશો લોકાકાશ, ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના હોય. તેમાં એક પ્રદેશ વધારે કે ઓછો ન હોય. જળચર જીવોને જેમ જવા-આવવામાં પાણી સહકાર આપે છે, તેમ ચારે બાજુ જીવ અને અજીવને જવા-આવવામાં કે પ્રવૃત્તિ કરવામાં ધર્માસ્તિકાય સહકાર આપી જવું—આવવું વગેરે પ્રવૃત્તિમાં મદદગાર થાય છે. માર્ગમાં ચાલનાર ગુસાફરને જેમ છાયડો સ્થિર થવામાં સહાયક બને, તેમ જીવ અને પુદ્ગલો જે પોતે સ્થિર બન્યા છે, તેમને સહકાર આપી સ્થિર કરે, તે અધર્માસ્તિકાય. સર્વ જગ્યા પર રહેલું, પોતામાં પ્રતિષ્ઠિત, અવકાશ (જગ્યા) આપનાર, તે આકાશ કહેવાય, તે અનંત પ્રદેશ સ્વરૂપ લોક અને અલોકમાં વ્યાપીને રહેલું છે. લોકાકાશના પ્રદેશમાં રહેલા તેનાથી લિન્ન એવા જે કાલના અણુઓ પદાર્થોનું પરિવર્તન કરવામાં મુખ્ય છે, તે કાલ કહેવાય. જેમ કે નવાનું જીવું કરવું, યુવાનને વૃદ્ધ કરવો, તે કરનાર કાલ. બ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં જે સમય, પલ, વિપલ, ધડી, સુદૂર્ત, પહોર, દિવસ, રાત્રિ, મહિનો, વર્ષ, યુગ વગેરે કાળનાં માપ કહેલાં છે. તે કાળને જાણનારાઓએ તેને વ્યાવહારિક કાલની ઝંજા આપી છે. નવીન, જીર્ણ એ વગેરે સ્વરૂપવાળા

પદાર્થો જગતમાં પરિવર્તન પામે છે, તે કાળનું જ સામર્થ્ય સમજવું. કાલક્રીડાથી વિરંજિત થયેલા વર્તમાન પદાર્થો ભૂતપણાને અને ભાવી પદાર્થો વર્તમાનપણાને પામે છે. આવી રીતે અણ-વતત્ત્વ પૂર્ણ થયું.
આશ્રવાદિ તત્ત્વો

હવે આશ્રવ તત્ત્વ સમજાવે છે-મન, વ્યન અને કાયાના યોગથી જીવ જે કર્મ ગ્રહણ કરે, તે આશ્રવ કહેવાય. શુભકર્મનો હેતુ શુભ અથવા પુણ્ય અને અશુભકર્મનો હેતુ અશુભ એટલે પાપ કહેવાય. આશ્રવ તત્ત્વ કહ્યા પછી હવે સંવર અને નિર્જરા કહે છે:- સર્વ આશ્રવોને રોકનાર તે સંવર. ભવનાં હેતુભૂત કર્મોને આત્માથી વિખૂટાં પાડવા રૂપ નિર્જરા. આ પ્રમાણે સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વો સાથે કહ્યાં. આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરાનું સ્વરૂપ અહિં વિસ્તારથી નથી કહ્યું, કારણ કે આગળ ભાવનાનો વિષય કહીશું, ત્યારે વિસ્તારથી સમજાવીશું; એટલે પુનરુક્તિ થવાના કારણે અહિં દૂકમાં જ માત્ર ત્રણે તત્ત્વો કહેલાં છે.

હવે બંધ તત્ત્વ જણાવે છે-કયાય સહિતપણાના યોગે જીવ કર્મને યોગ્ય પુરૂષોદાને ગ્રહણ કરે, તે જીવની પરતંત્રતાના કારણે સ્વરૂપ બંધ કહેવાય. જેમ બેડીમાં જકડાયેલો કેદી પરાધીન બને, તેમ કર્મરૂપ બેડીમાં જકડાયેલો સ્વતંત્ર આત્મા પરવશ બને છે. તે બંધના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એવા ચાર ભેદ છે. પ્રકૃતિ એટલે કર્મનો સ્વભાવ અને તે જ્ઞાનાવરણથી આઠ ભેદવાળી છે. ૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ મોહનીય, ૫ આયુષ્ય, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર અને ૮ અંતરાય. કર્મની આ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે. મોટી અને નાની એવા પ્રકારની કર્મોની સ્થિતિ અર્થાત્ કર્મ લોગવવાના કાળને નિયમ, તે કર્મસ્થિતિ કહેવાય. અનુભાગ એટલે વિપાક રસ અને પ્રદેશ એટલે કર્મનાં ઘણીયાંના જાતો સમજાવે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કયાય, પ્રમાદ અને યોગ આ પાંચ કારણે જીવ કર્મબંધ કરે છે. એ પ્રમાણે બંધતત્ત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે છેલ્લું મોક્ષતત્ત્વ કહે છે- કર્મના બંધના હેતુઓનો અભાવ થવાથી ધાતિકર્મનો ક્ષય થવાના યોગે કેવલજ્ઞાન થાય અને ત્યાર પછી બાકી રહેલાં ચાર કર્મોના ક્ષય થવાથી જીવનો મોક્ષ થાય. આ ત્રણ ભુવનમાં દેવો, અમુરો અને ચક્રવર્તીઓને જે પ્રકારનું સુખ છે, તે મોક્ષ સુખની સંપત્તિના અનંતમા ભાગે પણ નથી. પોતાના આત્મામાં આત્મસ્વરૂપે જે પ્રત્યક્ષ, કાયમી અને જેનો કદાપિ છોડા ન આવે, તેવા પ્રકારનું સુખ હોવાથી તેને ત્યારે વર્ગમાં અગ્રેસર સ્વરૂપ મોક્ષ કહેલો છે. આ પ્રમાણે મોક્ષતત્ત્વ કહ્યું.

હવે પાંચ જ્ઞાનો કહે છે- મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યાવ અને કેવલ એમ જ્ઞાનના પાંચ મુખ્ય ભેદો સમજાવ્યા. જો દરેકના વળી પેટાભેદો પણ કહીશું. અવગ્રહ, ઇંડા, અપાય, ધારણા, બહુ, બહુવિધ વગેરે ભેદયુક્ત, ઇન્દ્રિય અને મનથી થવાવાળું મતિજ્ઞાન કહેલું છે. બીજું શ્રુતજ્ઞાન- પૂર્વો, અંગો, ઉપાંગો, પ્રકીર્ણો વડે વિસ્તાર પામેલું 'સ્યાત્'પદથી યુક્ત અર્થાત્ સ્પષ્ટાદ-યુક્ત એવું શ્રુતજ્ઞાન અનેક ભેદવાળું છે. અવધિજ્ઞાન જે પ્રકારનું, ભવપ્રત્યયિક-દેવતાઓને અને નારકીઓને તે ભવયોગે થનારું અને બાકીના મનુષ્યોને અને તિર્યં અને લગ્નિધથી થનારું છલેદવાળું છે અને તે ક્ષયોપશમથી થનાર છે. મનઃપર્યાવજ્ઞાનના ઋણુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે ભેદ છે, વિશુદ્ધિવાળું અને આવેલું ન ચાલ્યું બંધ તેવું વિપુલમતિ મનઃપર્યાવજ્ઞાન સમજવું.
થો. ૭

કપાયના ઉદયમાં 'દેશવિરતિ.' ૬ પ્રાપ્ત થએલા સંયમવાળો જે પ્રમાદ સેવે, તે 'અમત-સંયત' ૭ જે સંયમી પ્રમાદ ન સેવે, તે 'અપ્રમત-સંયત' આ છઠ્ઠા સાતમા ગુણકાણાં વારા-ફરતી અંતર્મુદૂર્ત કાળવાળાં છે. ૮ જેનાથી કર્મોની અપૂર્વ સ્થિતિનો ઘાત વગેરે કરે, તેનાથી 'અપૂર્વકરણ' નામનું આહમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. અને અહિંથી દાષકર્ત્રેણિ અને ઉપશમકર્ત્રેણિ શરૂ થાય. અથવા તો ઉદયમાં આવેલા ણાદર કપાયોના પરિણામો માંહોમાંહે નિવર્તન કરે, તે પણ 'નિવૃત્તિણાદર' કહેવાય. ૯ જેમાં પ્રયત્ન પૂર્વક માંહોમાંહે પરિણામો ન નિવર્તે, તે 'અનિવૃત્તિ ણાદર' નામનું નવમું ગુણસ્થાનક છે. તેમાં પણ જને શ્રેણિ પ્રવર્તે છે. ૧૦ લોલ નામનો સૂક્ષ્મ કિટ્ટી કરેલો કપાય વર્તેલો હોય, તે દસમું 'સૂક્ષ્મસંપરાય' ગુણસ્થાનક કહેવાય. તેમાં પણ જને શ્રેણિ હોય. ૧૧ મોહનો ઉપશમ કરે, તે 'ઉપશાન્તમોહ' નામનું અગીઆરમું અને ૧૨ મોહનો હાય કરે, તે 'ક્ષીણમોહ' નામનું બારમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. ૧૩ ધાતિ-કર્મોનો હાય થવાથી તેરમું 'સયોગી કેવલી' નામનું તેરમું અને યોગોનો હાય થાય તો તે 'અયોગી કેવલી' નામનું ચૌદમું ગુણસ્થાનક કહેવાય. એ પ્રમાણે જીવતત્ત્વનું સ્વરૂપ મૂળભૂતું.

અજીવ તત્ત્વ

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાલ એટલા પદાર્થો અજીવ કહેવાય. આ પાંચ સાથે જીવ લેખનીએ એટલે છ દ્રવ્યો ભગવંતે પ્રરૂપેલાં છે. તેમાં કાળ વગર સર્વે પ્રદેશો એકલા થવા સ્વરૂપ દ્રવ્યો છે અને જીવ વગરનાં બાકીનાં દ્રવ્યો ચેતના વગરના અને અકર્તારૂપ માનેલાં છે. કાલ વગરના અસ્તિકાય અને પુદ્ગલ વગર બાકીનાં અમૂર્ત સ્વરૂપ અથવા અરૂપી દ્રવ્યો માનેલાં છે. તે સર્વ દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થવું, નાશ પામવું અને સ્થિર રહેવું-તેવા સ્વરૂપવાળાં માનેલાં છે. પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા હોય છે. તે આજુ અને સ્કંધ એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં આજુઓ છૂટા હોય છે. બંધાએલા આજુઓ સ્કંધ કહેવાય છે. અને ગંધ, શબ્દ, સૂક્ષ્મપણું, સૂક્ષ્મપણું વગેરે આકૃતિવાળા તથા અંધકાર, આતપ, ઉદ્વેગીત, લેહ, છાયા સ્વરૂપ પણ હોય. કર્મવર્ગજી, ઔદારિકાદિ શરીર, મન, ભાવાનું પરિણમન, આસા-સ્થાસ આપનાર, મુખ, હૃદય, જીવિત અને મૃત્યુમાં મદદ કરનાર પુદ્ગલસ્કંધો છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ આ ત્રણ દ્રવ્યો એક એક દ્રવ્ય છે. તેમજ તે દ્રવ્યો હંમેશાં અમૂર્ત, નિષ્ક્રિય અને સ્થિર છે. એક જીવ દ્રવ્યના અસંખ્યાતા પ્રદેશો હોય. તેટલા જ પ્રદેશો લોકાકાશ, ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના હોય. તેમાં એક પ્રદેશ વધારે કે ઓછો ન હોય. જળથ જીવોને જેમ જવા-આવવામાં પાણી સહકાર આપે છે, તેમ ચારે બાજુ જીવ અને અજીવને જવા-આવવામાં કે પ્રવૃત્તિ કરવામાં ધર્માસ્તિકાય સહકાર આપી જવું-આવવું વગેરે પ્રવૃત્તિમાં મદદ ગાર થાય છે. માર્ગમાં ચાલનાર મુસાફરને જેમ હાથડો સ્થિર થવામાં સહાયક બને, તેમ જીવ અને પુદ્ગલો જે પોતે સ્થિર બન્યા છે, તેમને સહકાર આપી સ્થિર કરે, તે અધર્માસ્તિકાય. સર્વ જગ્યા પર રહેલું, પોતામાં પ્રતિષ્ઠિત, અવકાશ (જગ્યા) આપનાર, તે આકાશ કહેવાય, તે અનંત પ્રદેશ સ્વરૂપ લોક અને અલોકમાં વ્યાપીને રહેલું છે. લોકાકાશના પ્રદેશમાં રહેલા તેનાથી ભિન્ન એવા જે કાલના આજુઓ પદાર્થોનું પરિવર્તન કરવામાં મુખ્ય છે, તે કાલ કહેવાય. જેમ નવાનું જુનું કરવું, સુવાનને વૃદ્ધ કરવો, તે કરનાર કાલ. બ્યોતિ:શાસ્ત્રમાં જે સમય, પલ, વિપલ ધડી, મુદૂર્ત, પેહાર, દિવસ, રાત્રિ, મહિનો, વર્ષ, યુગ વગેરે કાળનાં માપ કહેલાં છે. તે કાળને જાણનારાઓએ તેને વ્યાવહારિક કાલની સંજ્ઞા આપી છે. નવીન, જીર્ણ એ વગેરે સ્વરૂપવાળા

પદાર્થો જગતમાં પરિવર્તન પામે છે, તે કાળનું જ સામર્થ્ય સમજવું. કાલક્રીડાથી વિદંબિત થયેલા વર્તમાન પદાર્થો ભૂતપણાને અને ભાવી પદાર્થો વર્તમાનપણાને પામે છે. આવી રીતે અણ-વત્ત્વ પૂર્ણ થયું.
આશ્રવાદિ તત્ત્વો

હવે આશ્રવ તત્ત્વ સમજાવે છે-મન, વચન અને કાયાના યોગથી જીવ જે કર્મ ગ્રહણ કરે, તે આશ્રવ કહેવાય. શુભકર્મનો હેતુ શુભ અથવા પુણ્ય અને અશુભકર્મનો હેતુ અશુભ એટલે પાપ કહેવાય. આશ્રવ તત્ત્વ કહ્યા પછી હવે સંવર અને નિર્જરા કહે છે:- સર્વ આશ્રવોને રોકનાર તે સંવર. ભવનાં હેતુભૂત કર્મોને આત્માથી વિજૂટાં પાડવા રૂપ નિર્જરા. આ પ્રમાણે સંવર અને નિર્જરા તત્ત્વો સાથે કહ્યાં. આશ્રવ, સંવર અને નિર્જરાનું સ્વરૂપ અહિં વિસ્તારથી નથી કહ્યું; કારણ કે આગળ ભાવનાનો વિષય કહીશું, ત્યારે વિસ્તારથી સમજાવીશું; એટલે પુનરુક્તિ થવાના કારણે અહિં દૂકમાં જ માત્ર ત્રણે તત્ત્વો કહેલાં છે.

હવે બંધ તત્ત્વ જણાવે છે-કષાય સહિતપણાના યોગે જીવ કર્મને યોગ્ય પુણ્યગણોને ગ્રહણ કરે, તે જીવની પરતંત્રતાના કારણે સ્વરૂપ બંધ કહેવાય. જેમ બેડીમાં જકડાયેલી કેદી પરાધીન બને, તેમ કર્મરૂપ બેડીમાં જકડાયેલી સ્વતંત્ર આત્મા પરવશ બને છે. તે બંધના પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એવા ચાર ભેદ છે. પ્રકૃતિ એટલે કર્મનો સ્વભાવ અને તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ ભેદવાળી છે. ૧ જ્ઞાનાવરણીય, ૨ દર્શનાવરણીય, ૩ વેદનીય, ૪ મોહનીય, ૫ આયુધ્ય, ૬ નામ, ૭ ગોત્ર અને ૮ અંતરાય. કર્મની આ આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે. મોટી અને નાની એવા પ્રકારની કર્મોની સ્થિતિ અર્થાત્ કર્મ ભોગવવાના કાળનો નિયમ, તે કર્મસ્થિતિ કહેવાય. અનુભાગ એટલે વિપાક રસ અને પ્રદેશ એટલે કર્મનાં દળીયાંનો જગ્યા સમજવો. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ અને યોગ આ પાંચ કારણે જીવ કર્મબંધ કરે છે. એ પ્રમાણે બંધતત્ત્વનું સ્વરૂપ કહ્યું.

હવે છેલ્લું મોક્ષતત્ત્વ કહે છે- કર્મના બંધના હેતુઓનો અભાવ થવાથી ધાતિકર્મનો ક્ષય થવાના યોગે કેવલજ્ઞાન થાય અને ત્યાર પછી બાકી રહેલાં ચાર કર્મોનો ક્ષય થવાથી જીવનો મોક્ષ થાય. આ ત્રણ ભુવનમાં દેવો, અસુરો અને ચક્રવર્તીઓને જે પ્રકારનું સુખ છે, તે મોક્ષ સુખની સંપત્તિના અનંતમા ભાગે પણ નથી. ચોતાના આત્મામાં આત્મસ્વરૂપે જે પ્રત્યક્ષ, કાયમી અને જેનો કદાપિ છેડો ન આવે, તેવા પ્રકારનું સુખ હોવાથી તેને ચારે વર્ગમાં અગ્રેસર સ્વરૂપ મોક્ષ કહેલો છે. આ પ્રમાણે મોક્ષતત્ત્વ કહ્યું.

હવે પાંચ જ્ઞાનો કહે છે- મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવલ એમ જ્ઞાનના પાંચ મુખ્ય ભેદો સમજાવો. એ દરેકના વળી પેટાભેદો પણ કહીશું. અવગ્રહ, ઇંદ્રિય, અપાચ, ધારણા, બહુ, બહુવિધ વગેરે ભેદયુક્ત, ઇન્દ્રિય અને મનથી થવાવાળું મતિજ્ઞાન કહેલું છે. બીજું શ્રુતજ્ઞાન- પૂર્વો, અંગો, ઉપાંગો, પ્રકીર્ણકો વડે વિસ્તાર પામેલું ‘સ્થાત્’પદથી યુક્ત અર્થાત્ સ્થાદ્રાદ-યુક્ત એવું શ્રુતજ્ઞાન અનેક ભેદવાળું છે. અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું, ભવપ્રત્યયિક-દેવતાઓને અને નારકીઓને તે ભવયોગે થનારું અને બાકીના મનુષ્યોને અને તિર્યંચને લબ્ધિથી થનારું છે ભેદવાળું છે અને તે ક્ષયોપશમથી થનારું છે. મનઃપર્યવજ્ઞાનના ઋણમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે ભેદ છે, વિશુદ્ધિવાળું અને આવેલું ન આવ્યું જાય તેવું વિપુલમતિ મનઃપર્યવજ્ઞાન સમજવું.
ચો. ૭

ગતના, સર્વકાળના, સર્વદ્રવ્યોના સર્વપ્રયયોના વિષયવાળું વિશ્વલોચન-સમાન અનંત, વીતિન્દ્રિય, અપૂર્વ એવું એક જ્ઞાન, તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય. એવી રીતે પાંચ જ્ઞાનોથી સર્વતત્ત્વો મળી શકાય છે. મોક્ષના કારણસ્વરૂપ રત્નત્રયીના પ્રથમ લેહનો જ્ઞાતા બની શકે. ભવરૂપી ક્ષેત્રે મૂળસહિત ઉપેદી નાખવા માટે મદોન્મત્ત હાથી સમાન, અજ્ઞાન-અધિકાર નાશ કરવા માટે સૂર્ય સમાન, જગતનાં તત્ત્વોને પ્રકાશિત કરવામાં અપૂર્વ નેત્ર-સમાન અને ઇન્દ્રિયોરૂપી રણોને વશ કરવામાં બળ સરખું આ સમ્યગ્જ્ઞાન જ છે. ૧૬.

બીજું દર્શન-રત્ન કહે છે-

રુચિર્જિનોક્તતત્ત્વેષુ, સમ્યક્શ્રદ્ધાનમુચ્યતે ।

જાયતે તન્નિસર્ગેણ, યુરોરધિગમેન વા ॥૧૭॥

જિનેશ્વરોએ કહેલાં તત્ત્વોમાં રુચિ થવી, તે સમ્યક્ શ્રદ્ધા કહેવાય. અને તે સાચી શ્રદ્ધા સ્વયં અગર શુરુના ઉપદેશથી થાય છે.

જિનેશ્વરોએ કહેલાં જીવાદિક તત્ત્વોમાં જે રુચિ, તેનું નામ સાચી શ્રદ્ધા, તે રુચિ વગરનું જ્ઞાન ક્ષણસિદ્ધિ કરનાર બનતું નથી. શાક, અન્ન વગેરેના સ્વરૂપને બળુનાર હોવા છતાં રુચિ વગર મનુષ્ય તેની તૃપ્તિને કે સ્વાદના ક્ષણને મેળવી શકતો નથી. શ્રુતજ્ઞાનવાળા અંગારમહંક વગેરે અભવ્ય કે દુર્ભવ્યો જિનોક્ત તત્ત્વોમાં રુચિ ન હોવાથી કહેલું ક્ષણ મેળવી શક્યા નથી. તે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાના બે પ્રકાર છે. શુરુના ઉપદેશ વગર સ્વાભાવી આપોઆપ થઈ જાય, તે (૧) નિસર્ગસમ્યક્ત્વ અને શુરુના ઉપદેશથી કે પ્રતિમાનાં દર્શનથી થાય, તે (૨) અધિગમ-સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

અનાદિ અનંત સંસાર-આવર્તમાં બ્રમણ કરતા જીવોને વિષે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય કર્મની ઉદ્વૃષ્ટિ સ્થિતિ ત્રીશ કોટાકોટી સાગરોપમની છે, ગોત્ર અને નામની વીશ અને મોહનીયકર્મની સીત્તર કોટાકોટી સાગરોપમની ઉદ્વૃષ્ટિ સ્થિતિ છે. તે સ્થિતિમાંથી, પર્વત, પરથી વહેતી નદીમાં ગળકતા અથડાતા ફૂટતા કેટલાક પત્થરો આપોઆપ સરખા ગોળ ઘાટના બની જાય છે, તે ન્યાયે વગર પ્રયત્ને આપોઆપ દરેક કર્મની સ્થિતિ તેવા પ્રકારના પરિણામના થોગે ઓછી થઈ જાય અને બ્યારે માત્ર એક કોટાકોટી સાગરોપમની પણ અંદર જેટલી બાકી રહે, ત્યારે દરેક સંસારી જીવો અથાગવૃત્તકરણ કરવાના થોગે અંધિ-પ્રદેશ સુધી આવે છે. દુઃખે કરીને લેલી શકાય તેવા રાગ-દ્વેષનો પરિણામ તે અંધિ કહેવાય, જે સદા (રાયજુના મૂળની) ગાંઠ માફક મહામુસ્કેલીથી છેલી શકાય તેવી હોય છે. આ અંધિસ્થાન સુધી પહોંચેલા જીવો પણ ફરી રાજાદિકથી પેરાઈને ઉદ્વૃષ્ટ કર્મની સ્થિતિનો બંધ કરનાર અને ચારે ગતિમાં બ્રમણ કરનાર થાય છે. તેમાં કેટલાક લાવિ કલ્યાણ પામનારા જે ભવ્ય જીવો હોય છે, તેઓ પોતાનું મહાવીર્ય પ્રગટ કરીને અપૂર્વકરણ કરતાં દુઃખે કરી ઉલ્લંઘન કરી શકાય તેવી તે અંધિને એકદમ મહા લાંબા પંથને કાપી ઇષ્ટસ્થાને સુસાફર પહોંચી જાય તેમ, ઉલ્લંઘન કરી આગળ પહોંચી જાય છે. આ અપૂર્વકરણ કહેવાય. હવે ત્યારપછી અનિવૃત્તિકરણ કયાં પછી અંતરકરણ કયો છે તેવે લાવક મિથ્યાત્વનાં દળીયાંને દૂર કરે તે વખતે, અંતર્મુદૂર્તની સ્થિતિવાળું ઔપચારિક સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. આ સમ્યક્ શ્રદ્ધાન, તે નિર્ગર્ સમ્યક્ત્વ કહેવાય. શુરુનો ઉપદેશ કે તેવા પ્રકારનું આલંબન પામી

સર્વ જીવોને જે સમ્યક્ શ્રદ્ધાન થાય, તે બીજું અધિગમ-સમ્યક્ત્વ કહેવાય. આ સમ્યક્દર્શન યમ અને પ્રથમના ઔપધસમાન, જ્ઞાન-ચારિત્રનું બીજું અને તપ તથા શ્રુતાદિનો હેતુ છે. જ્ઞાન અને ચારિત્રથી રહિત સમ્યક્ત્વ હોય, તે પણ પ્રથમ સંવા યોગ્ય છે, પણ મિથ્યાત્વ-વિષથી દૂષિત જ્ઞાન અને ચારિત્ર વખાણવા યોગ્ય નથી. જ્ઞાન અને ચારિત્રથી રહિત શ્રેણિક રાજાએ સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી તીર્થ કર-નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું-એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. જ્ઞાન અને ચારિત્ર નહિં, ધારણ કરનાર જીવો પણ જે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી અનુપમ સુખના નિધાન સરખું સુક્રિત-સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. ભવ-સસુદ્રમાં ડૂબતાને નાવ-સમાન, દુઃખરૂપી વનને ખાળવા માટે દાવાનલ-સમાન એવા સમ્યક્દર્શન-રત્નનો તમે અહિં આશ્રય કરો. ૧૭.

હવે ત્રીજું ચારિત્રરત્ન કહે છે-

સર્વસાવધયોગાનાં, ત્યાગચારિત્રમિષ્યતે ।

કીર્તિતં તદર્હિસાદિ-વ્રતમેદેન પશ્ચધા ॥૧૮॥

સર્વ પાપવાળા યોગોના ત્યાગસ્વરૂપ ચારિત્ર કહેલું છે, જે અહિં સા વગેરે પાંચ પ્રકારના લેહવાળું જણાવેલું છે.

સર્વ સાવધ યોગો, નહિં કે કેટલાક માત્ર, એવા પાપ-વ્યાપારનો જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક જે ત્યાગ કરવો, તે સમ્યક્ ચારિત્ર કહેવાય. જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા વગર કરેલું ચારિત્ર સમ્યક્ચારિત્ર ન ગણાય. દેશવિરતિથી જુદું પાકવા માટે સર્વ એમ જણાવેલું છે. મૂળ અને ઉત્તરગુણ-લેહવાળું બે પ્રકારનું ચારિત્ર હોવાથી મૂળગુણરૂપ ચારિત્ર-પાંચ મહાવ્રત ગ્રહણ કરવા સ્વરૂપ સમજવું, નહીં કે સ્વરૂપથી. ૧૮.

ચારિત્રના મૂળ ગુણોને જ કહે છે-

અર્હિસા-સ્રત્તાસ્તેય-વ્રહ્મચર્યાપરિગ્રહાઃ ।

પઠ્ઠમિઃ પશ્ચમિર્યુક્તા, માવનામિર્વિમુક્તયે ॥૧૯॥

અહિં સા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ મહાવ્રતો દરેકની પાંચ પાંચ લાવનાઓથી યુક્ત હોય તો મુક્તિ માટે થાય.

અહિં સાદિક પાંચ મહાવ્રતો દરેકની પાંચ પાંચ લાવના એટલા માટે કહેલી છે કે, જે સતત લાવનાની જાળૂતિ રહે, તો તેનાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૯

મૂળગુણરૂપ પ્રથમ મહાવ્રત કહે છે-

ન યત્ પ્રમાદયોગેન, જીવિતવ્યપરોપણમ્ ।

વ્રસાનાં સ્થાવરાણાં ચ, તદર્હિસાત્રતં મતમ્ ॥૨૦॥

પ્રમાદના યોગથી ત્રમ કે સ્થાવર જીવોના પ્રાણોનો નાશ ન કરવો તે પ્રથમ અહિં સા મહાવ્રત માનેલું છે.

પ્રમાદ એટલે અજ્ઞાન, સંશય, વિષય, રાગ-દ્વેષ, યાદ ન રહેલું, મન, વચન અને કાયાના યોગનું પ્રતિકૂળપણે વર્તન થવું અને ધર્મનો અનાદર કરવો-એમ આઠ પ્રકારનો પ્રમાદ કહેલો છે. તેના યોગથી ત્રમ કે સ્થાવર જીવોના પ્રાણોનો વિયોગ કરવો, તે હિં સા. તે ન કરવી, તે અહિં સા. ૨૦.

ખીજી મહાવ્રત કહે છે-

प्रियं पथ्यं वचस्तथ्यं, स्मृतव्रतमुच्यते ।

तत् तथ्यमपि नो तथ्यम्, अप्रियं चाहितं च यत् ॥२१॥

પ્રિય હિતકારી અને સત્ય વચન બોલવું, તે સ્મૃતમત કહેવાય, તથ્ય વચન પણ ને અપ્રિય અને અહિતકર હોય તો, તે સત્ય વચન ન કહેવાય.

અમૃતપાત્રવરૂપ સાચું વચન બોલવું, તે સૂનૃતમત કહેવાય. સાંભળતાં માત્ર જે આનંદ આપે તે પ્રિય અને ભવિષ્યમાં હિતકારી તે પથ્ય તેવું વચન તે તથ્ય કહેવાય. અહિં સત્યમતનો અધિકાર હોવાથી તથ્ય એવું એક વિશેષણ બસ છે, પ્રિય અને પથ્ય એવાં વિશેષણોની શી જરૂર છે ? તેનું સમાધાન કરતાં જણાવે છે. વ્યવહારથી સત્ય હોવા છતાં પણ ચોરને તું ચોર, કોઢીયાને તું કોઢશગવાળો કહે, તે અપ્રિય હોવાથી સાચું નથી ગણ્યું. સાચું છતાં અહિતકર, જેમકે શિકારીઓ જંગલમાં પૂછે કે, મૃગલાઓઃ કઈ તરફ ગયા ? એને ખરી હકીકત કહેવાથી મૃગલાઓને હિંસા કરી મારી નાખે, તેથી તેને સત્ય નથી ગણ્યું. ૨૧

ત્રીજા મૂળગુણ મહાવ્રતને ઠહે છે-

अनादानमदत्तस्यास्तेयव्रतमुदीरितम् ।

चाक्षाः प्राणा नृणामर्थो, हरता तं हता हि ते ॥२२॥

વિત્તના સ્વામીએ નહિં આપેલ વસ્તુ ગ્રહણ ન કરવી, તે અસ્તેય નામનું ત્રીજું મહાવ્રત કહેલું છે. ધન એ મનુષ્યના પાઘા પ્રાણ છે અને તેનું હરણ કરવાથી તેઓના પ્રાણોના નાશ કર્યો સમજવો.

ધનના માલિકે આખા વગર ગ્રહણ ન કરવું, તે અદ્વત્તાદાનવ્રત. ૧ સ્વામી, ૨ જીવ, ૩ તીર્થ'કર, અને ૪ શુરુ-અદત્ત એમ તેના ચાર પ્રકાર છે. તુલુની સળી, પત્થર, કાઠ વગેરે તેના સ્વામીએ ન આપેલાં હોય તો તે સ્વામીથી અદત્ત, માલિકે આપવા છતાં જીવ પોતે ન આપે, જેમ કે દીકાના પરિણામ વગરનો જીવ હોય તેને માતા-પિતા શુરુને આપે તે જીવથી અદત્ત, તીર્થ'કરોએ પ્રતિષિદ્ધ એવા આધાકર્માંદિ ગ્રહણ કરવા, તે તીર્થ'કરથી અદત્ત, માલિકે આપેલ હોય છતાં, આધાકર્માંદિ દોષ-રહિત હોય, પણ શુરુની રજા વગર ગ્રહણ કરે તો તે શુરુથી અદત્ત કહેવાય. ખાકીનાં વ્રતો પ્રથમ વ્રતનાં રક્ષણ કરનારાં છે. અદ્વત્તાદાનમાં હિંસા કેવી રીતે ગણાય? ત્યાં જ જણાવ્યું કે, ધન એ બાહ્ય પ્રાણી છે. ચોરી કરવી તે બાહ્ય પ્રાણી લીધા બરાબર છે. ૨૨

ચોથું મહાપ્રત કહે છે-

दिव्यौदारिककामानां, कृतानुमतिकारितैः ।

मनो-वाक्-कायतस्त्यागो, ब्रह्माष्टादशधा मतम् ॥२३॥

દેવ સંબંધી અને ઔદારિક શરીર સંબંધી, કામોના મન, વચન અને કાયાથી, કરવા, કરાવવા અને અનુમોદવાના ત્યાગરૂપ એવા અદ્ધાર સેદ્ધવાણું પ્રદાનત કહેલું છે.

કરાવવા અને કારણો :- દેવતાર્થ વૈકલ્ય શરીરો અને તિર્થો તથા મનુષ્યોનાં ઔદારિક શરીરોના કામોનો મનથી વચનથી અને કાયાથી કરવા, કરાવવા, અને અનુમોદવાનો ત્યાગ એ પ્રમાણે અદારભેદવાળું કામના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મવ્રત. કહેલું છે કે :- દેવતાર્થ કામના રતિમગ્નથી નિર્લિપ્ત, નિર્લેપ્ય તે

એ પ્રમાણે નવ, તથા ઔદારિક સંજંધી પણ તે જ પ્રમાણે નવ મળીને અઠાર પ્રકારવાળું પ્રહામત, કરવું, કરાવવું, અનુમોદવું, મન, વચન અને કાયાથી આ વ્યક્તિ મતમાં કહેવાથી પહેલા અને પછીના મહામતમાં પણ આ ભેદો જોડવા. ૨૩.

પાંચમું મહામત જણાવે છે—

સર્વમાવેષુ મૂર્છાયાસ્ત્યાગઃ સ્યાદપરિગ્રહઃ ।
યદસત્સ્વપિ જાયેત, મૂર્છ્યા ચિત્તવિપ્રવઃ ॥૨૪॥

સર્વપદાર્થો સંજંધી મૂર્છાનો ત્યાગ, તે અપરિગ્રહ મત કહેવાય. અછતા પદાર્થોમાં પણ મૂર્છા થવાથી ચિત્ત અસ્થિર બને છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવરૂપ સર્વ ભાવોમાં મૂર્છા કે આસક્તિનો ત્યાગ, એકલા પદાર્થ-માત્રનો ત્યાગ નહિ, પણ તેની મૂર્છાનો ત્યાગ, તે અપરિગ્રહમત કહેવાય. શંકા કરે છે કે, પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો એટલે અપરિગ્રહમત થઈ ગયું, મૂર્છાત્યાગરૂપ તેનું લક્ષણ કેમ કહ્યું ? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે, અવિદ્યમાન પદાર્થમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમાં મૂર્છા થવાથી ચિત્તની અશાંતિ થાય છે અને અસ્થિરચિત્તવાળાથી પ્રશમ-સુખનો અનુભવ કરી શકાતો નથી. ધન ન હોવા છતાં ધનની તૃષ્ણાવાળા, રાજગૃહીના દ્રમકની માફક ચિત્તની મસિનતા દુર્ગતિમાં પડવાનું કારણ બને. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ લક્ષણ સામગ્રીની હાજરી છતાં તૃષ્ણારૂપ કાળા સર્પના ઉપદ્રવ વગરના મનવાળાઓને પ્રશમ-સુખની પ્રાપ્તિથી ચિત્તની પૂર્ણ સ્થિરતા હોય છે. આ જ કારણથી ધર્મેષકરણ ધારણ કરનાર ચત્તિઓને શરીર અને ઉપકરણમાં મમતા ન હોવાથી અપરિગ્રહપણું જણાવેલું છે. કહ્યું છે કે, ‘જેમ ઘોડાને આભૂષણો હોવા છતાં તેને તેની મૂર્છા હોતી નથી, તેવી રીતે ઉપકરણવાળા નિર્ઝંઘા પણ તેમાં રાગ કરતા નથી.’ જેવી રીતે મૂર્છા-રહિત ધર્મેષકરણવાળા મુનિઓને પરિગ્રહદોષ નથી, તેવી રીતે મત ધારણ કરનાર સાધ્વીઓ પણ ગુરુના ઉપદેશ અનુસાર ધર્મેષકરણ ધારણ કરનારી, ત્રણ સ્ત્રાવણી નિર્ઝંઘીઓને પણ પરિગ્રહપણાને દોષ નથી, આ કારણથી સાધ્વીઓ માટે ‘ધર્મેષકરણ-પરિગ્રહ માત્રથી સ્ત્રીઓને શ્રીક્ષ ન હોય’ તેમ કહેનાર (દિગંબર) માત્ર વાચાળ છે. ૨૪.

પાંચ પાંચ ભાવનાથી યુક્ત હોય તો, તે પાંચ મહામત યુક્તિ માટે થાય છે, તે પૂર્વે કહ્યું હતું, તેની સ્તુતિ કરે છે—

માત્રનામિર્માવિતાનિ, પઞ્ચમિઃ પઞ્ચમિઃ ક્રમાત્ ।
મહાવ્રતાનિ નો કસ્ય, સાધયન્ત્યવ્યયં પદમ્ ? ॥૨૫॥

કમસર પાંચ પાંચ ભાવેલી ભાવનાઓથી વાસિત થએલાં મહામતો કેને અવ્યયપદ સાધી આપતાં નથી ?

વાસિત કરાય-શુભ-વિશેષાતું જેમાં આરાપણ કરાય, એવાં મહામતો ભાવનાઓ વડે દંડપણે પાલન કરી શકાય છે. ૨૫.

હવે પ્રથમમતની ભાવનાઓ કહે છે—

મનોગુપ્ત્યેપનાદાનેર્યામિઃ સમિતિમિઃ સદા ।

દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણેનાર્દિસાં ભાવયેત્ સુધીઃ ॥૨૬॥

સુષુપ્તિશાળી સાધુએ મનોગુપ્તિ, એપણા-સમિતિ, આદાનભંડ-નિશ્ચેપણા-સમિતિ, ધર્મા-સમિતિ તથા આહાર-પાણી જોવાપૂર્વક ગ્રહણ કરવા વડે કરીને અહિંસા ભાવવી જોઈએ.

આગળ કહીશું તેવા લક્ષણવાળી મનોગુપ્તિ રૂપ એક ભાવના, વિશુદ્ધ-નિર્દોષ પિંડ ગ્રહણ કરવામાં સમ્યગ્ સાધવાની રાખવી, પાટ-પાટલા વગેરે પદાર્થો લેવા-મૂકવામાં જે જયણાવાળી પ્રવૃત્તિ, જવા-આવવામાં જયણાવાળી પ્રવૃત્તિ, નજર કરી આહાર-પાણી ગ્રહણ કરવાં, તથા ઉપલક્ષણથી લોજન કરતી વખતે પણ અહિંસા ભાવવી. અહિં ગુપ્તિ અને સમિતિઓ મહાન્નતની ભાવનારૂપે જણાવી. અથવા પંચસમિતિ ઇત્યાદિ, અંચથી કરી કથન કરવાથી ગુપ્તિ-સમિતિઓનું ઉત્તરગુણપણું જણાવવા માટે સમજવું. કહેણું છે કે, ‘પિંડની વિશુદ્ધિ, સમિતિઓ, ભાવના, જે પ્રકારનો તપ, પ્રતિમા અને અભિગ્રહ એ ઉત્તરગુણોના પ્રકાર છે.’ અહિં મનોગુપ્તિને ભાવના જણાવી તે એટલા માટે કે હિંસામાં મનોવ્યાપારનું સુખ્યપણું છે. શાસ્ત્રમાં સંભળાય છે કે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ મનોગુપ્તિ વડે અહિંસાન્નતને ન ભાવી તેથી હિંસા ન કરવા છતાં પણ સાતમી નરક યોગ્ય પાપ એકદું કયું હતું. એપણા, આદાન અને ધર્મા-સમિતિઓ તો અહિંસાન્નતમાં અત્યંત ઉપકાર કરનારી છે જ, તેથી તેનું ભાવનાપણું યોગ્ય જ છે. દેખેલા અન્ન-પાણી ગ્રહણ કરવાં, તેમાં ત્રસાદિક જીવો સહિત અન્ન-પાણીના પરિહાર કરવારૂપ અહિંસાન્નતને ઉપકારક થાય છે. આ પાંચમી ભાવના. ૨૬.

બીજા મહાન્નતની ભાવનાઓ કહે છે—

હાસ્ય-લોભ-મય-ક્રોધ-પ્રત્યાલ્પનાનૈર્નિરન્તરમ્ ।

આલોચ્ય માપણેનાપિ, ભાવયેત્ સૂત્રત્વત્ ॥૨૭॥

હાસ્ય મશ્કરી, લોભ, ભય, અને ક્રોધના ત્યાગ કરવા પૂર્વક હંમેશાં વિચાર કરી યોદ્ધવા વડે સત્યન્નતને ભાવવું.

હસતાં-મશ્કરી કરતાં અસત્ય બોલે, લોભાધીન જાન્યો કે ધનની આકાંક્ષાથી, પ્રાણોની રક્ષાની ઇચ્છાવાળો ભયથી, ક્રોધથી અંચળ મન થવાનાં કારણે ગૂઢું બોલે. હાસ્યાદિકનાં પચ્ચક્ષણાણુ-ત્યાગ કરવા રૂપ ચાર ભાવના અને સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક ધરાબર વિચાર કરીને ‘રૂપેને અજ્ઞાનતાથી ફેરફાર ન બોલી જવાય’ એવી રીતે બોલવું, તે પાંચમી ભાવના. યોદ્ધા એ મૃપાંવાદનું કારણ પ્રસિદ્ધ જ છે. કહેણું છે કે-‘રાગથી, દ્વેષથી અને યોદ્ધા એટલે અજ્ઞાનથી જે વચન બોલાય, તે અસત્ય કહેવાય’ ૨૭.

ત્રીજા મહાન્નતની ભાવનાઓ કહે છે—

આલોચ્યાવગ્રહયાઠ્ઠ્વાઽમીક્ષ્યાવગ્રહયાનચમ્ ।

एतावन्मात्रमेवैतदित्यवગ्रहधारणम् ॥૨૮॥

સમાનધાર્મિકેભ્યશ્ચ, તથાડવગ્રહયાચનમ્ ।

અનુશાપિતપાનાદ્વાસનમસ્તેયભાવનાઃ ॥૨૯॥ યુગ્મમ્ ।

મનથી વિચાર કરી અવગ્રહ—સાધુને રહેવા યોગ્ય વસતિની માગણી કરવી. માલિક પાસે વપરાતાં સ્થાનોની વારંવાર માગણી કરવી, જરૂર હોય તેટલી જ જગ્યાને કબજે રાખવો, સાધર્મિક પાસેથી અવગ્રહની માગણી કરી ઉતરવું. શુરુની રજાથી આહાર-પાણી વાપરવાં—આ અસ્તેયવ્રતની ભાવનાઓ.

મનથી વિચાર કરી સાધુએ રહેવા માટેના અવગ્રહની માગણી કરવી. ૧ ઇન્દ્ર, ૨ ચક્રવર્તી, ૩ માંડલિક રાજા, ૪ મકાન-માલિક અને ૫ સાધર્મિક સાધુ એમ પાંચ પ્રકારના અવગ્રહો કહેલા છે. આગળ આગળના બાધ્ય છે અને પાછળ પાછળના અવગ્રહો બાધક છે. તેમાં દેવેન્દ્રનો અવગ્રહ એવી રીતે સમજવો કે જેમ ઔધર્માધિપતિ દક્ષિણલોકાર્ધના અને ઇશાના-ધિપતિ ઉત્તરલોકાર્ધના માલિક ગણાય. તેથી દેવેન્દ્રનો અવગ્રહ માલિકી ગણાય. રાજા ચક્રવર્તી તેનો અવગ્રહ ભરતક્ષેત્ર, માંડલિક રાજા તેના તાબાનું રાજ્ય હોય તે, ગૃહપતિનો અવગ્રહ, શય્યાતર વસતિ—મકાનના માલિક તેનો અવગ્રહ, સાધુઓ આગળ આવેલા હોય અને તેમને ગૃહસ્થોએ ઉતારો આપેલો હોય તેવાં ઘરો. આવા અવગ્રહો બંધીને વિધિપૂર્વક કબજા રહેવાના સ્થાનની યાચના કરવી. માલિક પાસે યાચના ન કરવાથી માંહે માંહે વિરોધ, વગર કારણે અભુધાર્યાં કલેશ, કંકાસ વગેરે આ લોકસંબંધી દોષ ઉભા થાય. પરલોકમાં પણ વગર આપેલનો ભોગવટો કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપકર્મ ભોગવવું પડે. આ પ્રથમ ભાવના. માલિકે એક વખત આપેલા સ્થાનની વારંવાર માગણી કરતા રહેવું. પહેલાં પ્રાપ્ત થયેલ અવગ્રહમાં વળી ગ્લાન, વૃદ્ધતાં મળ-મૂત્ર વગેરે પરઠવવા માટે, પાત્રાં, હાથ-પગ ધોવાનાં સ્થાનોની માગણી દાતારના ચિત્તની પ્રસન્નતા રહેવા માટે કરવી. આ બીજી ભાવના. આટલા પરિભાણવાળા આ સ્થાનમાં અમને માત્ર આટલી જ જગ્યા જરૂરી છે, વધારેની જરૂર નથી—એ પ્રમાણે અવગ્રહની વ્યવસ્થા કરવા પૂર્વક ધારણ કરવી. આવી રીતે અવગ્રહને ધારણ કરવામાં તેની અંદર કાઉત્સરગ્ગ આદિ ક્રિયા કરવામાં આવે તો, દાતારને અગવડ કરનાર થતો નથી. પ્રથમ માગણીના સમયે જગ્યાની મર્યાદા નક્કી કરી ન હોય તો, કદાચ દાતારના મનમાં ઉદ્વેગ થવાનો વખત આવે અને પોતાને પણ અદત્ત-પરિભોગનો કર્મબંધ થાય. એ ત્રીજી ભાવના. ધર્મ પાલન કરે, તે ધાર્મિકો—સમાન શાસન પામેલા સાધુઓ, પહેલાં જેમણે આ ક્ષેત્ર સ્વીકારેલું હોય, તેઓ પાસેથી રજા મેળવી ત્યાં રહેવું, નહિંતર ચોરી ગણાય. એ ચોથી ભાવના. સૂત્રમાં કહેલી વિધિથી અચિત્ત, દોષરહિત, એષણીય અને કલ્પનીય આહાર-પાણી મેળવ્યાં હોય, તે લાવીને આલોવી, શુરુને નિવેદન કરી, શુરુની રજા મેળવી મંડલીમાં કે એકલો વાપરે. ઉપલક્ષણથી આ સાથે આ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે કંઈ ઔષધિક, ઔપગ્રહિક લેદવાળું ઉપકરણ એટલે ધર્મ—સાધન તે સર્વને શુરુની રજા મેળવ્યા પછીજ ભોગવટો કરવો—એમ કરનાર ત્રીજા મહાવ્રતનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. આમ પાંચે ભાવના સમજવી. ૨૮. ૨૯.

ચોથા મહાવ્રતની ભાવનાઓ કહે છે—

સ્ત્રી-પન્થ-પશુમદ્-વૈશ્વમાસનકુહ્યાન્તરોજ્જનાત્ ।

સરાગસ્ત્રીકપાત્યાગાત્, પ્રાગૃતસ્પૃતિવર્જનાત્ ॥૩૦॥

સ્ત્રીરમ્યાદ્રેક્ષણસ્વાદ્ગ-સંદ્ગસ્કારપરિવર્જનાત્ ।

પ્રણીતાત્પચ્ચનત્યાગાદ્, વ્રહ્મચર્યં ચ ભાવયેત્ ॥૩૧॥ યુગમ્ ।

સ્ત્રી, નપુંસક, પશુઓવાળાં રહેઠાણો, સ્ત્રી, નપુંસક, પશુઓ બેઠેલા હોય, તેવાં આસનો-સ્થાનો, વચ્ચે ભીંત હોય તેવાં સ્થાનો છોડવાથી, રાગ-સહિત સ્ત્રીકથાના ત્યાગથી, પહેલાં કરેલી રતિકીડતું સ્મરણ તેના ત્યાગથી સ્ત્રીઓનાં મનોહર અંગો ભોવાં, તથા પોતાના શરીરની શોભા-ટાપટીપ તેનો ત્યાગ, અને અતિરસવાળાં લોજનનો ત્યાગ કરવાથી પ્રહ્મચર્યવ્રતતું રક્ષણ થાય છે. દેવ અને મનુષ્ય એમ બે લેહવાળી સ્ત્રીઓ, આ સજીવ. અચિત્ત તો પૂતળી, લેપથી બનાવેલી, ચિત્રકર્મ કરેલી, અચિત્ત. નપુંસક એટલે ત્રીજા વેદના ઉદયવાળા મહામોહકર્મવાળા, સ્ત્રી અને પુરુષ સેવન કરવામાં રક્ત, તથા તિર્યંચ્યોનિવાળા-તેમાં ગાય, ભેંસ, ઘોડી, ગધેડી, બકરી, ઘેટી જેમાં મૈથુનની સંભાવના હોય, તેવાં સ્ત્રી, નપુંસક અને પશુવાળાં સ્થાન, આસન કરી જે સ્થાને બેઠેલાં હોય, અગર તેમણે સંધારે વાપરેલાં હોય, જેના આંતરે રહેવાથી દંપતીના મોહ ઉત્પન્ન કરનાર શબ્દો સંભળાય, પ્રહ્મચર્યના ભંગના ભયથી તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રથમ ભાવના. રાગપૂર્વક સ્ત્રીઓ સાથે અગર સ્ત્રીઓની કથા, રાગવાળી સ્ત્રીઓની સાથે કથા, તેનો ત્યાગ. રાગ ઉત્પન્ન કરનાર એવી દેશ, જાતિ, કુલ, વેષભૂષા, ભાષા, ચાલ, હાવભાવ, મન પારખવું, હાસ્ય, લીલા, કટાક્ષ, પ્રણય કલહ, શૃંગારસ્મવાળી વાતચીતો પણ પવન માફક ચિત્ત-સમુદ્રને ફોલ પમાડે છે. આ બીજી ભાવના. દીક્ષા કે પ્રહ્મચર્ય ધારણ કર્યા પહેલાં ગૃહસ્થપણમાં સ્ત્રીઓની સાથે રતિકીડ-આલિંગનાદિ કર્યાં હોય તેનું સ્મરણ થાય તો, તેનો ત્યાગ કરવો, પૂર્વની રતિકીડાના સ્મરણરૂપ ઇન્ધણથી કામાગ્નિ વધારે સતેજ થાય છે. આ ત્રીજી ભાવના. અવિવેકી લોકની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓનાં મનોહર સ્પૃહા કરાવનારાં આકર્ષક મુખ, નેત્ર, સ્તન, સાધળ વગેરે અપૂર્વ વિસ્મયસ્મના પૂર્ણપણથી વિકસ્વર નયન કરીને નિરીક્ષણ ન કરવાં. રાગ-દ્વેષરહિતપણે માત્ર ભોવું તે ખરાબ ગણ્યું નથી. કહ્યું છે કે-‘અમુના વિષયમાં આવેલું રૂપ તેનું અદર્શન કરવું તે અશક્ય છે, પરંતુ પંડિત પુરુષે તેના રૂપમાં રાગ-દ્વેષ વર્જવા જોઈએ.’ તથા પોતાના શરીરના સ્નાન, વિલેપન, ધૂપ દેવો, નખ, દાંત, દેશ ઘરખા કરવા, સાફ કરવા-એણવારૂપ સંસ્કાર કરવા, સ્ત્રીઓનાં રમ્ય અંગો તરફ નજર કરવી, પોતાનાં અંગોનો સંસ્કાર કરવો; તે બંનેનો ત્યાગ કરવો. સ્ત્રીનાં મનોહર અંગ તરફ દષ્ટિ કરવાથી અપણ નેત્રવાળો બની જેમ પતંગીયો દીપ-શિખામાં તેમ વિનાશ પામે છે. અપવિત્ર શરીરના સંસ્કારમાં મૂઠ બનેલો તેવા તેવા ઉમાહના વિચારો વડે પોતાના આત્માને નિષ્કળ કલેશ પમાડે છે. આ ચોથી ભાવના. રસવાળા, વીર્યવૃદ્ધિ કરનાર, પુષ્ટિ આપનાર, મધુર સ્વવાળા, અને રસ વગરના હોય તો પણ વધારે પ્રમાણમાં લેવા, લુપ્તાં લોજન પણ કંઈ સુધી દબાવી દબાવી ખાવું તેવા લોજનનો ત્યાગ કરવો, હંમેશાં શરીર પુષ્ટ કરનાર, વીર્યવૃદ્ધિ કરનાર, સ્વાદિષ્ટ ત્રીકાશવાળા રસવાળા ખોરાક ખાવાથી પ્રધાન ધાતુનું વિશેષ પોષણ થવાથી વેદોદય બ્રહ્મત થાય અને અપ્રદા પણ સેવન કરે. વધારે પ્રમાણમાં લોજન કરવાથી એકલા પ્રહ્મચર્યનો નાશ નથી, પરંતુ શરીરને પણ નુકશાન કરતું હોવાથી તે ત્યાગ કરવાનું છે. કહેવું છે કે, વ્યંજન-શાક સહિત ખોરાક અર્ધભાગે, પાણીના બે ભાગ, વાસુ કરવા માટે છઠ્ઠો ભાગ હોવો રાખે. આ પાંચમી ભાવના. એવી રીતે નવ પ્રકારની પ્રહ્મચર્યની ગુણિતો અંકુર કરીને પ્રહ્મચર્યવ્રતની પાંચ ભાવના પૂર્ણ કરી ૩૦. ૩૧.

હવે પાંચમાં મહાવ્રતની ભાવનાઓ કહે છે—

સ્પર્શે રસે ચ ગન્ધે ચ, રુપે શબ્દે ચ હારિણિ ।

પઠ્ઠસ્ત્રિતીન્દ્રિયાર્થેષુ, ગાઢં ગાઢ્યસ્ય વર્જનમ્ ॥૩૨॥

પ્રતેષ્વેવામનોજેષુ, સર્વથા દ્વેષવર્જનમ્ ।

આકિઠ્ઠચન્યવ્રતસ્યૈવં, ભાવનાઃ પઠ્ઠ ચ કીર્તિતાઃ ॥૩૩॥ (યુગ્મમ્)

મનોહર સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ અને શબ્દ એ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અતિ આસક્તિનો ત્યાગ, અને અણુગમતા તે સ્પર્શાદિમાં દ્વેષનો ત્યાગ કરવો—અપરિશ્કૃતતાની આ પાંચ ભાવનાઓ કહેલી છે.

સ્પર્શાદિક જે ગમતા હોય, તેવા વિષયોમાં અતિરાગનો ત્યાગ કરવો, ઇન્દ્રિયોને પ્રતિકૂલ એવા અણુગમતા સ્પર્શાદિમાં દ્વેષ ન કરવો. આસક્તિવાળો મનુષ્ય મનોહર વિષયોમાં રાગ અને અણુગમતા વિષયોમાં દ્વેષ કરે છે. મધ્યસ્થને મૂર્છા ન હોવાથી નથી કયાંય પ્રીતિ થતી, કે નથી અપ્રીતિ. રાગ થયા પછી દ્વેષ થતો હોવાથી દ્વેષને પાછળથી ગ્રહણ કર્યો. કિંચન એટલે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિશ્કૃષ્ટ તે બેને નથી, તે અકિંચન, તેનો ભાવ તે અકિંચન્ય અર્થાત્ અપરિશ્કૃતા. તે રૂપ મહાન્ત, તેની આ પાંચ ભાવનાઓ જણાવી. ૩૨-૩૩.

મૂલશુભ્ધરૂપ ચારિત્ર કહીને ઉત્તરશુભ્ધરૂપ ચારિત્ર કહે છે—

અથવા પઠ્ઠસમિતિ-શુભ્ધિત્રયપવિત્રિતમ્ ।

ચરિત્રં સમ્યક્ચારિત્રમિત્યાહુર્મુનિપુત્રવાઃ ॥૩૪॥

અથવા પાંચ સમિતિઓથી અને ત્રણ શુદ્ધિઓથી પવિત્ર એવા ચારિત્રને મુનિઓમાં ઉત્તમ એવા તીર્થંકરોએ સમ્યક્ચારિત્ર કહેલું છે.

સમિતિ એટલે પાંચ ચૈષ્ટાઓની તાંત્રિક સંજ્ઞા. અથવા અર્હતપવચન અનુસાર પ્રશસ્ત ચૈષ્ટા, તે સમિતિ. શુદ્ધિ એટલે આત્માતું સંરક્ષણ, મુચ્છુના યોગ-નિગ્રહ, એ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શુદ્ધિ; તે બંનેથી પવિત્ર એવી માધુઓની ચૈષ્ટા, તે સમ્યક્ચારિત્ર કહેવાય. સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિ-સ્વરૂપ સમિતિ, અને પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિલક્ષણ શુદ્ધિ. આ બેમાં આટલી વિશેષતા છે. ૩૪

હવે સમિતિ અને શુદ્ધિઓને નામ કહેવા પૂર્વક જણાવે છે—

ઈર્યા-માયૈપણાડ્ઠદાન-નિલેપોત્સર્ગસંજ્ઞિકાઃ ।

પઠ્ઠચાહુઃ સમિતીસ્તિત્તો, શુભીશ્ચિયોગનિગ્રહાત્ ॥૩૫॥

ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણા સમિતિ, આદાન-નિલેપ સમિતિ, પારિષાપનિકા સમિતિ, આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ યોગોના નિગ્રહ કરવા રૂપ મનશુદ્ધિ, વચનશુદ્ધિ અને કાયશુદ્ધિ તીર્થંકર ભગવંતોએ પ્રરૂપેલી છે.
યો. ૮

ઉપર કહેલી પાંચ સમિતિ તથા મન, વચન અને કાયાના વ્યાપારનો પ્રવચનવિધિથી નિર્દેશ કરવો, મન, વચન, કાયાને માર્ગમાં પ્રવર્તાવવા, ઉન્માર્ગે જતા ત્રણે યોગને અટકાવવા, તે ગુપ્તિ કહેવાય. ૩૫.

ધર્યાસમિતિનું લક્ષણ કહે છે—

‘લોકાતિવાહિતે માર્ગે, ચુમ્બિતે માસ્વદંશુભિઃ ।

જનુરસાર્થમાલોક્ય, ગતિરીયાં મતા સતામ્ ॥૩૬॥

જે માર્ગમાં લોકોની અવર-જવર થતી હોય, તેમ જ સૂર્યનાં કિરણો જેના ઉપર પડતાં હોય, તેવા માર્ગમાં જીવોની રક્ષા માટે નીચે નજર કરીને ગતિ કરવી, તેને ધર્યાસમિતિ માનેલી છે.

ધર્યાસમિતિ—ત્રસ અને સ્થાવર જંતુગાત્રને અભયદાન દેવા માટે દીક્ષિત થયેલ મુનિ જરૂરી કાર્ય માટે જતાં-આવતાં જીવોની રક્ષા માટે, તેમ જ પોતાના શરીરની રક્ષા માટે પગના અગ્રભાગથી માંડી ધુંસરા પ્રમાણુ ક્ષેત્ર સુધી નજર કરીને ચાલે તે. ધર્યા એટલે ગતિ, તેમાં સમ્યગ્ પ્રવૃત્તિ કરવી, તે ધર્યાસમિતિ. કહ્યું છે કે :— ‘યુગમાત્ર ભૂમિને ભેતો ખીજ, લીલોતરી, જીવો, જળ, પૃથ્વીકાયને વજ્ર’તો મુનિ જમીન પર ચાલે. ખાડા-ટેકરા, હુંઠા, કાઠવને છોડતો પરાક્રમ હોય તો તેવા માર્ગમાં સંક્રમણ કરી ચાલે નહિ.’

ગતિ માર્ગમાં કરાય છે, તેથી તેને વિશેષિત કરતાં કહે છે કે, લોકોના હાલવા-ચાલવાથી અત્યંત ખૂંદાયેલી અને જે માર્ગ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો સ્પર્શ કરતાં હોય અર્થાત્ માર્ગ બરાબર દેખાતો હોય, પહેલા વિશેષણથી ખીલત્યે વાપરેલા માર્ગે જતાં મુનિને છકાય જીવની વિરાધના ન થાય. ખોટા માર્ગે પણ ન જવું, તે કહે છે, તેવા પ્રકારના માર્ગમાં રાત્રે જતાં ઉડીને આવી પડતા મંપાતિમ જીવોની વિરાધના થાય, તેના પરિહાર કરવા માટે ખીલું વિશેષણ કહ્યું. આવા પ્રકારના ઉપયોગવાળા મુનિને ચાલતાં ચાલતાં કદાચ પ્રાણિનો વધ થાય તો પણ, પ્રાણુ-વધતું પાપ ન લાગે. કહ્યું છે કે :— ‘ધરિયા સમિતિમાં ઉપયોગવાળો ચાલવા માટે પગ ઉંચો કરે, તેમ કરતાં કદાચ કોઈ ઘેન્દ્રયાદિ જીવ તે યોગને પામીને મરી નય તો, શાસ્ત્રમાં તે નિમિત્તે સૂક્ષ્મ પણ કર્મબંધ કહેલો નથી, કારણ કે સર્વભાવપૂર્વક નિરવધ ઉપયોગથી તે પ્રવર્તે છે.’ તેમજ ‘અજ્યણા અને અવિધિથી પ્રવૃત્તિ કરનારથી જીવ ન પણ મરે, અથવા મરી નય તો તેને નક્કી હિંસાનું પાપ લાગે, અને જે સમ્યગ્ પ્રકારના ઉપયોગવાળો અને જ્યલ્લુનો અથત્ન કરનાર હોય, તેનાથી કદાચ હિંસા થઈ નય, તો પણ તેને તે હિંસાથી કર્મબંધ થતો નથી.’ ૩૬.

હવે ભાષાસમિતિ કહે છે—

અવચત્યાગતઃ સર્વ-જનીનં મિત્રપ્રાપ્તમ્ ।

પ્રિયા વાચંયમાનાં સા, માવાસમિતિરુચ્યતે ॥૩૭॥

નિદાંપ, અર્થને હિતકારી, પ્રમાણુચર બોલવું, મુનિઓને પ્રિય એવી રીતે સાવધાનીપૂર્વક બોલાય, તે ભાષાસમિતિ કહેવાય.

ભાષાસમિતિ—‘વાક્યશુદ્ધિ નામના અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરેલા ભાષાદોષો, જેમકે ‘તુ’ પૂર્વ, કામી, માંત્ર જાનાર, ચોર, નાસ્તિક છો.’ આદિ દુર્વચનનો નિષ્કપટભાવે ત્યાગ કરવો. વચનશુદ્ધિવાળી ભાષા બોલાવી.

૧ દર્શનપ્રતિક ચતુર સાનમુ અધ્યયન.

સર્વ લોકોને હિતકારી હોય, થોડું પણ એવા પ્રકારનું જોલે, જેથી ઘણા પ્રયોજન સાધનારી બને, તેવા પ્રકારનું જોલવું. કહ્યું છે કે, “મધુર, બુદ્ધિવાળું, અલ્પ, કાર્ય સરે તેટલું, ગર્વ વગરનું, ઉદાર આશયવાળું, પ્રથમ બુદ્ધિથી જોઈવેલું અને ધર્મયુક્ત હોય, તે જ વચન જોલવું.” આ પ્રકારે જે જોલવું, તે ભાષાસમિતિ કહેવાય. જોલવામાં સમ્યક્ પ્રકારે સાવધાની રાખવી, તે ભાષાસમિતિ. આવા પ્રકારની ભાષા મુનિવરોને ઈષ્ટ છે. કહેલું છે કે :—‘બુદ્ધિશાળીએ તે ભાષા ન જોલવી કે, જે સત્યા, સત્યામૃષા કે મૃષા હોય, અને પંડિતોએ ન આચરેલી હોય, તેવી ભાષા ન જોલે.’ ૩૭.

એપણાસમિતિ કહે છે—

દ્વિચત્વારિંશતા મિહા-દોપૈર્નિત્યમદૂષિતમ્ ।

મુનિર્યદન્નમાદત્તે, સૈષ્ણાસમિતિર્મતા ॥૩૮॥

કહેલા બેતાલીશ દોષોથી રહિત ભિન્ન મુનિ ગ્રંથ કરે, તેને એપણાસમિતિ માનેલી છે. એપણાસમિતિ—બેતાલીશ દોષો ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાએલા છે. ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના અને એપણા સ્વરૂપ. તેમાં ઉદ્ગમ દોષો ગૃહસ્થથી ચએલા સોળ દોષો તે આ પ્રમાણે :—આધાકર્મ, ઔદેશિક, પૂતિકર્મ, મિશ્રજાત, સ્થાપના, પ્રાભુતિકા, પ્રાદુષ્કાર-ખરીદેલ, ઉછીનું લાવેલ, અદલો-ખદલો કરેલ, સામે લાવેલ, ઉદ્ભિન્ન, માળ પરથી લાવેલ, છીનવી લીધેલું, અનિસૃષ્ટ, અધ્યવ-પૂરક સોળમો ભેદ.

૧ આધાકર્મ—મનમાં સાધુનો સંકલ્પ કરીને સચિત્તને અચિત્ત કરવું, અચિત્ત ધાન્યાદિકને સાધુ માટે રાંધવું, તે નિરુક્ત અર્થથી આધાકર્મ.

૨ ઉદેશ-‘સાધુને બહોરાવીશ’ એવા સંકલ્પ કરવા પૂર્વક સાધુને ઉદેશીને પહેલાં જે રાંધીને તૈયાર કર્યા હોય, તેમાં ચોખા, લાડુ, લોટ વગેરે નાખવા, દહિં અગર ગોળ નાખી તેને સંસ્કાર આપવા.

૩ પૂતિકર્મ—આધાકર્મ લોજન સાથે ભળેલું શુદ્ધ હોય તો પણ તે પવિત્ર દ્રવ્ય સાથે અપવિત્ર દ્રવ્ય ભેળું થાય, તે પૂતિકર્મ કહેવાય.

૪ મિશ્રજાત—તે કહેવાય કે જે, પોતા માટે અને સાધુ માટે શરૂથી જ એકઠું કરી રાંધાય.

૫ સ્થાપના—સાધુ માગણી કરે તેવા હૃદય વગેરેને જુદા કરી પોતાના ભાજનમાં અલગ સ્થાપન કરવું.

૬ પ્રાભુતિકા—તે કહેવાય કે સાંસારિક વિવાહાદિક પ્રસંગો જે કાળાંતરે કરવાના હોય, પણ અત્યારે સાધુઓ નજીકમાં છે, તેમના પણ ઉપયોગમાં આવી શકે તેવી બુદ્ધિથી હમણાં જ આ પ્રસંગ ઉભો કરી લાભ લઈએ, તેને શાસ્ત્ર-પરિભાષાથી પ્રાભુતિકા કહેલ છે. અથવા નજીકના સમયમાં હોય તો, સાધુ આવે ત્યારે કરીશું—એમ કરી પ્રસંગ દૂર લઈ જાય.

૭ પ્રાદુષ્કરણ—અંધકારમાં રહેલ પદાર્થને અગ્નિ, દીવો કે મણિના પ્રકાશ વડે જોળી લાવવો, ભિંત દૂર કરીને બહાર કાઢી લાવવું, પ્રગટ કરવું.

૮ કીત—સાધુ માટે મૂલ્ય ખરચી વેચાતું લાવવું.

૯ પ્રામિત્યક-સાધુ માટે ઉધાર લાવી અપાય તે.

૧૦ પરિવર્તિત-પોતાની ચીજ આપી તેના જેવું પારકું દ્રવ્ય લાવી જે અપાય.

૧૧ અલ્યાહુત-ધરથી કે બીજા ગામથી સાધુ માટે સામે લાવેલા હોય તે.

૧૨ ઉદ્દેશિન્ન-ખરણી કે તેવા ભાજનમાંથી ધી વગેરે દાન માટે કાઢવા માટે તેના પરની માટી ખોદી દૂર કરવી.

૧૩ માલાપહુત-માળા ઉપરથી કે માળીયા કે શીકા પરથી અગર લોંચરામાંથી લાવીને સાધુને આપે.

૧૪ આછેદ્ય પારકી વસ્તુ બલાહારે છીનવીને શેઠ, રાજા કે ચોર આપે.

૧૫ અનિસુષ્ટ-ઘણા એકઠા મળીને ઉજાણી કે મંડળના જમણમાંથી બીજાની મરજી ન હોય અને તેમાંથી એક સભ્ય આપે.

૧૬ અધ્યવપૂરક-પોતા માટે ખેતરમાં ધાન્ય વાવતો હોય, પણ સાધુ ભગવંતો પધારવાના છે, તેમના માટે પણ ફરી ધાન્યાદિ વાવે.

ઉપાદાના દોષો પણ સોળ છે અને તે સાધુથી થવા સંભવિત છે. તે આ પ્રમાણે:- (૧) ધાત્રીપિંડ, (૨) દૂતીપિંડ, (૩) નિમિત્તપિંડ, (૪) આજીવન (૫) વનીપક, (૬) ચિકિત્સા, (૭) ક્રોધ, (૮) માન, (૯) માયા, (૧૦) લોભ, (૧૧) પૂર્વ-પર્યાપ્ત સંસ્તવ, (૧૨) વિદ્યા, (૧૩) મંત્ર, (૧૪) ચૂર્ણ, (૧૫) યોગ અને (૧૬) સોળમે મૂળકર્મ દોષ.

૧ ધાત્રીપિંડ-બાળકને ધવરાવણું કે દૂધ પાણું, સ્નાન કરાવણું, વસ્ત્ર-આભૂષણ પહેરાવી શોભા કરવી, રમાડણું, ખોળામાં બેસાડવું. આ કાર્યો કરનારી ધાવમાતાઓ પાંચ પ્રકારની હોય છે. ભિક્ષા મેળવવા માટે બાળકને માટે મુનિ આ કાર્યો કરે, તો ધાત્રીપિંડ નામનો દોષ લાગે.

૨ દૂતીપિંડ-ભિક્ષા માટે એક બીજાના સંદેશા લઈ જાય.

૩ નિમિત્તપિંડ-ભૂત, ભાવી અને વર્તમાન કાળમાં વેપારાદિ કાર્યમાં લાભ-નુકશાન જણાવનાર નિમિત્તનું કથન કરે. દરેકમાં ભિક્ષા માટે સમજી લેવું.

૪ આજીવપિંડ-ભિક્ષા મેળવવા માટે જાતિ, કુલ, ગણ, કર્મ, ચિત્ત, કળા આદિ પોતાના તેવા તેવા શુણિને આગળ કરતો હોય.

૫ વનીપકપિંડ-શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રણ, અતિથિ, જ્વાન વગેરેના ભક્તની આગળ તે તે ભક્તની પાસે જઈ પિંડ માટે પોતે દર્શન આપે.

૬ ચિકિત્સાપિંડ-વૈદ્ય બની ઉલટી, જુલાળ, ગન્તિકર્મ વગેરે કરાવીને ઔષધાદિની પ્રેરણા આપે.

૭ ક્રોધપિંડ-વિદ્યા તપ પ્રભાવ જણાવવા, ગજ તરફથી થતી પૂજા કહેવી, ક્રોધનાં કળ બતાવવાં.

૮ માનપિંડ-લગ્નિ, પ્રગંમા ન પચાવી શકે તેવા છીછરા-અમંગીર, બીજાએ વખાણ કર્યાં કે વખોડ્યો હોય, તો પાત્ર ગૃહસ્થ પાસે અભિમાન કરે.

૯ માયાપિંડ-ભિક્ષા મેળવવા માટે જુદા જુદા વેષ-પરચટા કે ભાષા-પરચટા કરે.

૧૦ લોભપિંડ-અનિ લાંચ્ય કે લોભથી ભિક્ષા માટે રખડે.

૧૧ પૂર્વપશ્યાત્સ્સ્તવર્ષિન્-પૂર્વપશ્યિયવાળા, માતા-પિતા વગેરે અને પાછળથી થએલા સશ્યિયવાળા સાસુ-સસરા વિગેરે; લિક્ષા માટે એવી અનુરૂપ ઓળખાણ કરે.

વિદ્યાદિપિન્ડ વિદ્યા, મંત્ર, ચૂર્ણ, યોગ એ ચારનો લિક્ષા માટે પ્રયોગ કરે.

૧૨ વિદ્યાપિન્ડ-સ્રીદેવતાથી અધિષ્ઠિત આધીન મંત્ર. જપ, હોમાદિથી સાધી શકાય તે વિદ્યા.

૧૩ મંત્રપિન્ડ-પાઠ માત્રથી સિદ્ધ થનાર પુરુષદેવતા અધિષ્ઠાયકવાળો મંત્ર.

૧૪ ચૂર્ણપિન્ડ-નેત્રમાં અંજન કરવું, અદ્વિત્ય થવું એવા કળવાળાં ચૂર્ણ.

૧૫ યોગપિન્ડ-સૌભાગ્ય-દુર્ભાગ્ય કરનારા, પગે લેપ લગાડી વિસ્મય પમાડવો.

૧૬ મૂલકર્મપિન્ડ-ગર્ભસ્તંભન, ગર્ભાધાન, પ્રસૂતિ, સ્તપનક્રિયા, મૂળ ખવડાવવાં કે ખાંધવાં, રક્ષા દોરા ખાંધવા વગેરે કાર્યો લિક્ષા મેળવવા માટે કરે.

ગૃહસ્થ અને સાધુ બન્નેથી થનારા દશ એવણાદોષો આ પ્રમાણે :—

(૧) શક્તિ, (૨) અક્ષિત, (૩) નિક્ષિમ, (૪) પિહિત, (૫) સંહૃત, (૬) દાયક, (૭) ઉન્મિશ્ર, (૮) અપરિણ્ન, (૯) લિપ્ત, (૧૦) છર્દિત એ પ્રમાણે એવણાદોષો દશ છે.

૧ શક્તિ-આધાકર્મ વગેરે દોષોની શંકાથી કલુષિત થઈ જે આહારાદિક ગ્રહણ કરે. જે દોષની શંકા કરે તે દોષ લાગે.

૨ અક્ષિત-પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, સચિત્ત કે મધ, મંદિરા આદિ ખરાબ અચિત્ત પદાર્થો લાગેલા કે ખરડાયેલા એવા આહાર અન્નાદિ.

૩ નિક્ષિમ-પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ કે ત્રસ જીવો વિષે જે અચિત્ત અન્ન વગેરે સ્થાપન કરેલ હોય.

૪ પિહિત-સચિત્ત કળાદિથી ઠંડેલા.

૫ સંહૃત-દાન આપવાના પાત્રમાંથી નકામું, બળેકું, અયોગ્ય હોય એવું, તથા સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી, કે અગ્નિમાં નાખેલી એવી કડછી વગેરેથી લોજન વહોરાવે તે.

૬ દાયક-ખાળક, અતિવૃદ્ધ, નપુંસક, મૂજતો, તાવવાળો, અંધ, અહંકારી, ગાંડો, હાથ-પગ છેદાયેલ હોય, બેડીથી જકડાયેલ, પાદુકા પર ચડેલો, ખાંડતો, દળતો, ભુંજતો, કાતરતો, પિંજતો, વીજતો, લોજન કરતો, છ જીવનિકાયની વિરાધના કરતો હોય, તેવો દાતાર સાધુને દાન આપવા માટે નિષેધ કરેલ છે. નજીકમાં પ્રભૂતિ થવાની હોય તે સ્ત્રી, ખાળક ઉચકેલ સ્ત્રી, ખાળક ધવરાવતી સ્ત્રી. આ દરેક પાસેથી લિક્ષા વગેરે ગ્રહણ કરવું સાધુને કર્ત્વે નહિ.

૭ ઉન્મિશ્ર-આપવા યોગ્ય દ્રવ્ય ખાંડ, સાકર વગેરે સચિત્ત ધાન્યના દાણાઓથી ભળેલા હોય તે.

૮ અપરિણ્ન આપવા લાયક દ્રવ્ય અચિત્તપણે ન પરિણ્નમેલ હોય.

૯ લિપ્ત-ચરણી વગેરેથી ખરડાયેલા હાથ કે પાત્રથી વસ્તુ આપે.

૧૦ છર્દિત-ધી વગેરે નીચે ઢાળતાં આપે. ધી, હ્રદ્ય વગેરે નીચે વેરાય તેવી રીતે આપતાં ત્યાં રહેલા કે ખીલ આવનાર સર્વ જંતુઓની મધુર્ગિંદુના ઉદાહરણથી વિરાધના થવાનો સંભવ છે.

આવી રીતે ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન અને એવણના દોષોનો મરવાળો કરતાં મેંતાલીશની કુલ સંખ્યા થાય છે. તે દોષોથી અદ્વિત અશન, ખાદ્ય, સ્નાય લેદવાળા અને ઉપલક્ષણથી સૌવીર

આદિ પાણી, તથા રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકા, ચોલપટ્ટક, પાત્રાં વગેરે સ્થવિરકક્ષીને યોગ્ય ઔદ પ્રકારની ઔધિક ઉપધિ, જિનકક્ષીને યોગ્ય બાર પ્રકારની ઉપધિ, સાધ્વીને યોગ્ય પચ્ચીશ પ્રકારની, અને ઔપગ્રહિક સંચારો, પાટ-પાટીયાં, પાટલા, ચર્મ, દંડ, દંડાસણ વગેરે ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરાય છે. રજોહરણ આદિ ઔધિક ઉપકરણ, કુંડી, પાટ-પાટલા, શય્યા આદિ ઔપગ્રહિક ઉપકરણ વગર, શિયાળા અને ઉનાળામાં તથા વર્ષાઋતુમાં વરસાદ આદિથી જળમય ભૂમિમાં મહાનતનુ રક્ષણ કરવું અશક્ય છે. આ સર્વે કહેલા દોષ વગરના નિર્દોષ વિશુદ્ધ અન્નાદિક મુનિઓ ગ્રહણ કરે, તેના માટે શોધ કરે, તે ઔપણા. આગમમાં કહેલી વિધિથી અન્નાદિકનું અન્વેષણ કરવું. તેને વિષે સમ્યગ્ પ્રકારના ઉપયોગ-પૂર્વક જન્યણથી પ્રવર્તવું, તે ઔપણા-સમિતિ. આ ગવેષણા-રૂપ ઔપણા. ઉપલક્ષણથી આસેષણા પણ સમજી તેના પાંચ દોષ વર્જવા-

૧ સંયોજના, ૨ પ્રમાણુતિરિક્તાતા, ૩ અંગાર, ૪ ધૂમ્ર, ૫ કારણાભાવ. તેમાં સ્વાદ-રસ વધારવાના લોભથી ગોચરીમાં આવેલા રાગડી, ઓસામણાદિ પદાર્થમાં ખાંડ, ઘી વગેરે બીજા પદાર્થો ઉપાશ્રયમાં કે બહાર લેવા કરવા તે, ૧ સંયોજના દોષ. ધૃતિ, બળ, સંયમ તથા મન, વચન અને કાયાના યોગેને હરકત ન આવે તેટલો આહાર ગ્રહણ કરવો, તે આહારનું પ્રમાણ ગણાય. વધારે પ્રમાણમાં આહાર કરવામાં આવે તો, ઉલટી, વ્યાધિ કે મૃત્યુ માટે થાય, માટે પ્રમાણ કરતાં વધારે આહાર ન લેવો. લે તો, ૨ પ્રમાણુતિરિક્તાતા દોષ. સ્વાદવાળું ભોજન કે તે દેનારની પ્રશંસા કરતો ભોજન કરે તો, રાગરૂપ અગ્નિ વડે, પાળેલા ચારિત્રરૂપ ઇન્ધ્રિયોના અંગારા કરનાર હોવાથી ૩ અંગાર દોષ. આહારની નિંદા કરતો વળી ચારિત્ર ઇન્ધનને બાળતો ધૂમાડાવાળું ચારિત્ર કરતો ૪ ધૂમ્ર દોષ ઉપજા કરે છે. આટલા કારણે સાધુને ભોજન કરવાનું હોય :- ક્રુધાવેદના સહન કરી શકે નહિ, ભૂખ્યો વેચાવવ્ય કરી શકે નહિ, ધર્માસમિતિ વિશુદ્ધ પાલન કરવા માટે, પ્રેક્ષા-ઉપ્રેક્ષા સંયમનું પાલન કરી શકાય નહિ, ક્રુધાથી પીડા પામેલાને પ્રબલ જહરાગ્નિના ઉદયથી પ્રાણનાશ થવાની શંકા થાય, આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી ધર્મ-ધ્યાનમાં સ્થિરતા લાવવા માટે; આ સર્વ ભોજન કરવાનાં કારણો છે. આ કારણો સિવાય ભોજન કરનારને ૫ કારણાભાવ દોષ લાગે છે. કહ્યું છે કે :-

ઉપાદન, ઉદ્ગમ, ઔપણા, ધૂમ્ર, અંગાર, પ્રમાણ, કારણાભાવ, સંયોજના દોષોથી રહિત પિંડને શોધતા મુનિઓને ઔપણાસમિતિ કહેલી છે. ૩૮.

આદાન-નિશ્ચય સમિતિ કહે છે-

આસનાદીનિ સંવોદ્ય, પ્રતિલિચ્ચ ચ યત્નતઃ ।

શુક્લીયાદ્ નિશ્પેદ્ વા યત્, સાડ્ઠાનસમિતિઃ સ્મૃતા ॥૩૯॥

આસન વગેરે નજરથી જોઇને અને રજોહરણથી પૂંજીને યત્નપૂર્વક જન્યણથી લેવાં-મૂકવાં તે આદાન-સમિતિ કહેલી છે.

જેમવાની ભૂમિ કે પાટ, આદિશબ્દથી વસ્ત્ર, પાત્ર, પાટીયાં, દાંડા વગેરે ગ્રહણ કરવા. તે સર્વે આંખથી નજર કરી જોતાં જીવન્તુ ન દેખાય, તો પણ રજોહરણથી પ્રયત્નપૂર્વક જન્યણ અને ઉપયોગથી પ્રમાણના કસ્ટી જોઇએ. જો પ્રમાણ કરવામાં ન આવે તો અમ્યગ્ પ્રતિવેષના ન થાય. કહ્યું છે કે, ‘પરિવેદણા કરતો માહોમાહે વાનો કરે, કથા કે દેશની કથા કરે, પચ્ચ-ક્રમાણુ આપે, પોતે વાચના આપે કે લે, તો તે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને

ત્રસકાય એમ છએ કાયની વિરાધના કરનાર પરિલેહણમાં પ્રમાદ કરનાર કહેલો છે. માટે જે કંઈ લે કે મૂકે ત્યારે પ્રથમ દૃષ્ટિથી નજર કરે, પછી યોધાથી પ્રમાજ્ઞના કરીને ગ્રહણ કરે કે સ્થાપન કરે, તે આદાન-નિશેષ સમિતિ. ભીમ અને ભીમસેન એ ન્યાયથી 'આદાન' એવા દંડા શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૩૬.

ઉત્સર્ગસમિતિ કહે છે-

કફ-મૂત્ર-મલપ્રાયં, નિર્જન્તુજાતીતલે ।

યત્નાદ્ યદુત્સર્જેત્ સાધુઃ, સોત્સર્ગસમિતિર્મવેત્ ॥૪૦॥

સાધુ કહે, મૂત્ર, મલ વગેરે પરઠવવા યોગ્ય પદાર્થોને જીવ-જંતુ રહિત પૃથ્વીતલ ઉપર જ્યણાથી વિધિપૂર્વક ચલથી ત્યાગ કરે, તે ઉત્સર્ગ-સમિતિ કહેવાય.

મુખ અને નાસિકામાંથી નીકળતા કફ શ્લેષ્મ, મૂત્ર, વિષ્ણુ, પ્રાય શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી પરઠવવા યોગ્ય વસ્ત્ર, પાત્ર, લોખન, પાણી આદિ સમજવા. ત્રસ, સ્થાવર જંતુથી રહિત તેમજ પોતે અશ્વિત હોય તેવી પૃથ્વી, તેના તલમાં જ્યણાથી ઉપયોગ પૂર્વક સાધુ ત્યાગ કરે-પરઠવે, તે ઉત્સર્ગ-સમિતિ કહેવાય. ૪૦.

હવે શુભિચોની વ્યાખ્યા કરતાં મનોશુષ્તિ કહે છે-

વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તઃસ્થૈર્મ્યનોશુષ્પિદ્દાહતા ॥૪૧॥

અહિં મનોશુષ્તિ ત્રણ પ્રકારવાળી આ પ્રમાણે સમજવી. આર્ત અને ચૌદ્ર ધ્યાનની પરંપરા સ્વરૂપ કલ્પનાઓનો વિશેષ થવા રૂપ પ્રથમા, શાસ્ત્રાનુસારી પરલોક સાધી આપનાર ધર્મધ્યાન કરાવનારી માધ્યસ્થ્ય-પરિણતિ સ્વરૂપ બીજી, કુશળ-અકુશળ મનોવૃત્તિના નિરોધ કરવા પૂર્વક યોગ-નિરોધની અવસ્થા કરનારી આત્મારામતા ત્રીજી. આ ત્રણેને શ્લોકમાં ત્રણ વિશેષણો યોગ-નિરોધની અવસ્થા કરનારી આત્મારામતા ત્રીજી. આ ત્રણેને શ્લોકમાં ત્રણ વિશેષણો જણાવીને કહે છે કે, આર્ત-ચૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરી આત્માને સમભાવમાં સ્થાપન કરે, અને આત્મ-શુભોમાં રમણતા કરે, આવા પ્રકારનું મન નિશ્ચલ કરે, તે મનોશુષ્તિ કહેવાય. ૪૧

વાગ્શુષ્તિ કહે છે-

સંજ્ઞાદિપરિહારેણ, યન્મૌનસ્પાવલમ્બનમ્ ।

વાગ્મૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા યા, સા વાગ્શુષ્તિરિહોચ્યતે ॥૪૨॥

હાથની તથા મુખની ચેષ્ટા દ્વારા સંજ્ઞાનો ત્યાગ કરી જે મૌનપણાનું આલંબન કરવું, અથવા વાચાનો નિરોધ કરવો, તે વાગ્શુષ્તિ કહેવાય.

સંજ્ઞા એટલે શુભ, નેત્ર, ભવાં ચક્રાવવાં, આંગળી બતાવવી, ચપટી વગાડવી, સામાને સૂચન થાય તેવી ચેષ્ટા કરવી, આદિ શબ્દ કહેવાથી કાંકરા ફેંકવો, ઘોડેથી ઉઘરત્ર ગાવી, હુંકાર કરવો, આવી સંજ્ઞાઓનો ત્યાગ કરી જે બોલવાનું બંધ કરવું, મૌન રહેવું, તેનો અભિગ્રહ કરવો. સંજ્ઞાદિથી પ્રયોગન જણાયે, તે એ મૌન નિષ્કળ ગણાય. આ એક વાગ્શુષ્તિ. આગમ સૂત્રાદિની વાચના આપવી કે તે સંબંધી શંકા પૂછવી, પૂછેલાનો જવાબ આપવામાં લોક અને આગમનો વિરોધ ન આવે તેવી રીતે શુભ-વચ્ચિકા શુભ પાસે રાખી બોલનારને વાણીનું નિયંત્રણ થતું હોવાથી

બીજી વાગ્યુપ્તિ. આ બંને લેહો વડે સર્વથા વાણીનો નિરોધ વાગ્યુપ્તિથી કરવો-એ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કર્યું. ભાષાસમિતિમાં તો સમ્યગ્ પ્રકારે બોલવું, સમ્યગ્ પ્રકારે વાણીની પ્રવૃત્તિ કરવી. આમ વાગ્યુપ્તિ અને ભાષાસમિતિ બંનેમાં ફરક છે. કહ્યું છે કે-‘સમિતિવાળો નદ્દી ગુપ્તિવાળો છે, ગુપ્તિવાળો સમિતિ વિષે ભજનાવાળો છે. કુશલ વાણીને બોલતો વાગ્યુપ્તિવાળો એ ભાષાસમિતિ-વાળો પણ છે. ૪૨.

કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની છે. એક ચેષ્ટાવિનાની અને બીજી નિયમિત ચેષ્ટાવાળી; તેમાં પહેલી જણાવે છે-

ઉપસર્ગપ્રસન્નેડપિ, કાયોત્સર્ગજુષો મુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય, કાયગુપ્તિર્નિગદ્યતે ॥૪૩॥

કાયોત્સર્ગવાળો મુનિ ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ શરીરની નિશ્ચલતા રાખે, તે કાયગુપ્તિ કહેવાય.

દેવતાઓએ, મનુષ્યોએ અને તિર્થંચોએ કરેલા ઉપદ્રવો, તેમજ ઉપલક્ષણથી ક્રુધા, તૃષ્ણા વગેરે પરિણામોના પ્રસંગમાં, અપિશબ્દથી તેના અભાવના પ્રસંગમાં પણ મુનિની કાયાને ત્યાગ, કાયાની નિરપેક્ષતા સ્વરૂપ કાયોત્સર્ગ, તેની નિશ્ચલતા, અથવા યોગ-નિરોધ કહે, ત્યારે સર્વથા શરીરચેષ્ટાને ત્યાગ, તે કાયગુપ્તિ. ૪૩.

બીજી કાયગુપ્તિ કહે છે-

શ્ચનાસન-નિક્ષેપાદાન-ચંક્રમણેષુ યઃ ।

સ્થાનેષુ ચેષ્ટાનિયમઃ, કાયગુપ્તિસ્તુ સાડપરા ॥૪૪॥

જુલું, બેસવું, મૂકવું, લેવું, ચાલવું આ કાર્યોમાં ચેષ્ટામાં નિયમિત બનવું, સ્વચ્છંદવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, તે બીજા પ્રકારની કાયગુપ્તિ છે.

આગમમાં કહેલો નિદ્રાકાળ રાત્રે જ છે. સાધુને મુખ્યતાએ દિવસે શયન કરવાનું ન હોય. માંદગી, વિહારનો થાક, વૃદ્ધપણું આદિ કારણ સિવાય. તેમાં પણ રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર પૂર્ણ થયા પછી ગુરુને પૂછીને પ્રમાણવાળી જગ્યામાં નચર કરી ભૂમિને પૂંછીને, અંધારો અને ઉત્તર-પટ્ટો બોલીને તથા પાયરીને ઉપરની કાયાને મુખવચ્ચિકાથી અને પગ સહિત નીચેની કાયાને સ્નેહરણથી પ્રમાર્જના કરીને અંધારો કરવા માટે ગુરુની સ્તન લઈને નમસ્કારમંત્ર અને ‘કરેમિ ભંતે’ સામાયિકસૂત્રનું પઠન કરીને, રાખા હાથનું ઓશીકું કરી, પગ સંકોચી અથવા ફૂકડી માફક આંકાશમાં પસારેલ જંઘાવાળો, પ્રમાર્જના કરેલી ભૂમિ પર સ્થાપન કરેલ ચરણવાળો, વળી ફરી સંકોચ કરવાના સમયે સ્નેહરણની દશિયેથી પ્રમાર્જના કરનારો, પડખાં દેવતી વખતે મુખવચ્ચિકાથી કાયાને પ્રમાર્જતો, અતિ તીવ્ર નિદ્રા ન કરતો શયન કરે. પ્રમાણ-યુક્ત વસતિ તો ત્રણ હાથ પ્રમાણવાળા ભૂમિપ્રદેશમાં દરેક સાધુને પોતાનાં પાત્રાદિક ઉપકરણો સાથે ન્યાં રહેવાનું થાય અને સકલ અવકાશ તેમાં પૂરતો જાય. આસન એટલે જે સ્થાનમાં બેસવાની ઇચ્છા કરે, તેને અમુકી નિરીક્ષણ કરી, સ્નેહરણથી પ્રમાર્જના કરી બહારનું સ્નેહરણ સંબંધી નિમ્નીયિયું પાયરી બેસે. બેસા પછી પણ પગ લાંબા કરવા કે સંકોચવા હોય તો આગળ કદા પ્રમાણ નિરીક્ષણ, પ્રમાર્જના કરે. ચોમાસાના કાળમાં આદી, દર્બાસન, પાટ વગેરે ઉપર દણેલી

આમાચારીથી જેસે. હાંડા વગેરે ઉપકરણના વિષયમાં પણ નજર કરવી અને પ્રમાણના કરવી. જરૂરી કાર્ય માટે સાધુને જાહાર ગમન કરવું હોય તો, આગળ ધુન્સરા-પ્રમાણ પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી અપ્રમત્તપણે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું રક્ષણ કરતાં ઉતાવળ વગર-ધીમી ગતિથી ચાલવું પ્રશસ્ત છે. કાઉન્સલ કરીને ઊભા રહેવાના, કે ટેકા દ્યને બેસવાના સ્થાને પહેલાં નજરથી પરિવેહણ અને હાંડાસણથી પ્રમાણના કરેલી હોવી જોઈએ. આ સર્વમાં ચેષ્ટાનો નિયમ, સ્વચ્છ-ચેષ્ટાનો ત્યાગ તે બીજા પ્રકારની કાયગુપ્તિ. ૪૪.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું આગમ-પ્રસિદ્ધ માતાપણું બતાવે છે-

एताश्चारित्रगात्रस्य, जननात् परिपालनात् ।

संशोधनाच्च साधूनां, मातरोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥૪૫॥

આ સમિતિ તથા ગુપ્તિઓને શાસ્ત્રમાં આઠ માતાઓ કહેલી છે. માતાપણુના હેતુઓ જાણવાતાં કહે છે કે, સાધુઓનું ચારિત્ર એ જ શરીર છે. તે ચારિત્ર-શરીરને જન્મ આપનાર હોવાથી, ચારિત્ર-શરીરનો જન્મ તથા પછી સર્વ ઉપદ્રવોનું નિવારણ કરી પાલન કરનાર હોવાથી તેમજ પોષણ કરી ચારિત્ર-શરીરને વધારનાર હોવાથી, ચારિત્રગાત્ર અતિચારથી મલિન થાય તો, તેને સાફ રાખી નિર્મળ કરનાર હોવાથી આ અષ્ટ પ્રવચનમાતાઓ છે. ૪૫.

ચારિત્રની વ્યાખ્યા કરી ઉપસંહાર કરે છે-

सर्वतमना यतीन्द्राणामेतच्चारित्रमीरितम् ।

યતિધર્માન્નુરક્તાનાં, દેશતઃ સ્વાદનારિણામ્ ॥૪૬॥

સર્વ સાવધયોગની વિરતિ સ્વરૂપ ઉપર વર્ણવેલ ચારિત્ર, તે ઉત્તમ મુનિવરોને કહેલું છે. અને યતિધર્મ તરફ અત્યંત અનુરાગવાળા ગૃહસ્થોને દેશથી દેશવિરતિ ચારિત્ર હોય છે.

સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ એમ બે પ્રકારવાળું ચારિત્ર છે. સર્વ સાવધ વ્યાપારનો સર્વપ્રકાર ત્યાગ કરવો, તે સર્વવિરતિ ચારિત્ર મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણ સહિત ઉત્તમ સાધુ ભગવંતોને હોય છે. દેશચારિત્રના અધિકારી કોણુ ગણાય ? તે જાણવાતાં કહે છે કે, ગૃહસ્થોને એક દેશ-ચારિત્ર હોય છે. ગૃહસ્થો કેવા હોય ? સંઘયણાદિ દોષથી સર્વવિરતિ ન કરી શકતા હોવા છતાં સર્વવિરતિ ચારિત્રમાં અત્યંત અનુરાગવાળા હોય છે. કહ્યું છે કે, દેશવિરતિ-પરિણામવાળો શ્રાવક સર્વવિરતિની અભિલાષાવાળો જ હોય. યતિધર્મના અનુરાગ વગરના ગૃહસ્થ શ્રાવકોને કદાચ શ્રાવકનાં મતો હોય, તો પણ તેનું શ્રાવકપણું બરાબર નથી. ૪૬.

દેશવિરતિ ચારિત્રમાં જેવા પ્રકારનો ગૃહસ્થ ધર્માધિકારી બની શકે, તે બતાવવા માટે તથાહિ એમ કહીને પ્રસ્તાવના કરે છે-

न्यायसम्पन्नविभवः, शिष्टाचारमशंसकः ।

કુલ-શીલ-સમૈઃ સાર્દ, કૃતોદ્વાદોડ્યન્વગોત્રજૈઃ ॥૪૭॥

પાપમીરુઃ પ્રસિદ્ધં ચ, દેશચારં સમાવરન્ ।

અવર્ણવાદી ન ક્વાડપિ, રાજાદિપુ. ત્રિશેષતઃ ॥૪૮॥

અનતિષ્ઠ્યક્તગુપ્તે ચ, સ્થાને સુપ્રાતિવેશ્મિકે ।

અનેકનિર્ગમદ્વાર-વિવર્જિતનિકેતનઃ ॥૪૯॥

કૃતસજ્જઃ સદાચારૈર્માતાપિત્રોશ્ચ પૂજકઃ ।

ત્યજન્નુપપ્લુતં સ્થાનમપવૃત્તશ્ચ ગર્હિતે ॥૫૦॥

વ્યયમાયોચિતં કુર્વેન, વેપં વિચિત્રાનુસારતઃ ।

અષ્ટભિર્ધીગુણૈર્યુક્તઃ, શૃણ્વાનો ધર્મમન્વહમ્ ॥૫૧॥

અર્જીર્ણે ષોજનત્યાગી, કાલે ભોક્તા ચ સાત્મ્યતઃ ।

અન્યોડન્યાપ્રતિવન્ધેન, ત્રિવર્ગમપિ સાધયન્ ॥૫૨॥

યથાવદત્તિથૌ સાધૌ, દીને ચ પ્રતિપત્તિકૃત્ ।

સદાડનભિનિવિષ્ટશ્ચ, પક્ષપાતી ગુણેષુ ચ ॥૫૩॥

અદેશકાલયોશ્ચર્યૌ, ત્યજન્ જાનન્ વલાવલમ્ ।

વૃત્તસ્થ-જ્ઞાનવૃદ્ધાનાં, પૂજકઃ પોષ્યપોષકઃ ॥૫૪॥

દીર્ઘદર્શી વિશેષજ્ઞઃ, કૃતજ્ઞો લોકવલ્લભઃ ।

સલજ્જઃ સદયઃ સૌમ્યઃ, પરોપકૃતિકર્મઠઃ ॥૫૫॥

અન્તરજ્ઞારિપદ્વર્ગ-પરિહારપરાયણઃ ।

વણીકૃતેન્દ્રિયગ્રામો, ગૃહિધર્માય કલ્પતે ॥૫૬॥ (દશમિઃ કુલકમ્)

ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ વૈભવવાળો, ઉત્તમ આચારોની પ્રશંસા કરનાર, સરખા કુલ-શીલવાળા અન્ય ગોત્રીઓ સાથે વિવાહ કરનાર, પાપથી ડરનાર, પ્રસિદ્ધ દેશાચારને આચરતો, કોઈનો પણ અવહુવાહ ન બોલનાર અને રાત્ર વગેરેનો તો વિશેષ પ્રકારે, અતિશુષ્ટ નહિ અને અતિપ્રગટ નહિ એવા સારા પાડોશીવાળા સ્થાનમાં તેમજ જવા-આવવાના અનેક દ્વાર-રહિત મકાનમાં રહેનાર, સદાચારીઓ સાથે સોબત કરનાર, માતા-પિતાની પૂજા કરનાર, ઉપદ્રવવાળા સ્થાનને ત્યાગ કરનાર, નિંદનીય કાર્યમાં ન પ્રવર્તનાર, આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરનાર, વૈભવ અનુસારે વેષ પહેરનાર, ખુદ્દિના આઠ શુભોદી સુકૃત, હંમેશાં ધર્મ શ્રવણ કરનાર, અદ્યજ્ઞ વખતે ભોજનનો ત્યાગ કરનાર, ભોજનકાલે સ્વસ્થતાથી પથ્ય ભોજન જમનાર, એક ખીજને હરકત ન આવે તેવી રીતે ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રણ વર્ગને સાધતો, સ્વશક્તિ અનુસાર પદોણા, માધુ, દીન, હુઝીઓની સેવા કરનાર, હંમેશાં ખોટો આગ્રહ ન કરનાર, શુભોમાં પક્ષપાત કરનાર, અદેશ અને અકાલના આચારનો ત્યાગ કરતો, બલાબલનો બળુનાર, તપ નિયમ કરનાર અને સ્નાન-વૃદ્ધોની પૂજા કરનાર, આશ્રિતનું પોષણ કરનાર, દીર્ઘદષ્ટિવાળો, વિશેષ બળુનાર, કરેલા ઉપકારને ન ભૂલનાર, લોકોમાં વલ્લભ, લગ્નવાળો, દયા સુકૃત, શાન્ત સ્વભાવી, પદોપકારના કાર્યમાં શૂરવીર, કામ-ક્રીધાદિક અંતરંગ છ ચતુરો ત્યાગ કરવામાં તત્પર, ઇન્દ્રિયોના અમુદાયને આધીન કરનાર. આ કહેલા શુભ-અમુદાયવાળો ગૃહસ્થ ધર્મને અધિકારી બની શકે છે. ૪૭થી ૫૬.

વ્યાખ્યાયાર્થ :- (૧) ન્યાયસંપન્નવિભવ-સ્વામિદ્રોહ, મિત્રદ્રોહ, વિદ્યામુનો વિદ્યાસઘાત તથા ચોરી વગેરે નિંદનીય ઉપાયોનો ત્યાગ કરી ધન ઉપાર્જન કરવાના કારણભૂત, પોતપોતાના વર્ણને બંધ બેસતા સદાચાર અને ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ વૈભવવાળો. ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ વૈભવ આ લોકમાં હિતકારી બને છે. કોઈને શંકા ન થાય તે રીતે પોતાના શરીરથી તેના કૃણને ભોગવનાર બને છે અને મિત્રો તથા સ્વજનોમાં પણ યથાયોગ્ય વહેંચણી કરી શકે છે. કહેલું છે કે, “પોતાનાં કર્મ અને બલથી ગર્વિત ધીર પુરુષો દરેક સ્થળે પવિત્ર અને નિઃશંક હોય છે, ખરાબ કાર્ય કરનાર અને પોતાના આત્માને કુકર્મથી મલિન કરનાર પાપીઓ દરેક સ્થાનમાં શંકાવાળા હોય છે.” પરલોકના હિત માટે સાત શ્વેતરૂપ સત્પાત્રમાં પોતાના ન્યાય-વાળા ધનનો વિનિયોગ કરવાથી તથા દોન, અનાથાદિકને અનુકંપાથી આપવાથી. અન્યાયથી એકલા કરેલ ધનથી તો બંને લોકતુલ્ય અહિત જ થાય છે. લોક-વિરુદ્ધ કાર્ય કરનારાઓને આ લોકમાં વધ, બંધન, અપકીર્તિ અને પરલોકમાં તેવા પાપથી નરકાદિક દુર્ગતિમાં ગમન કરવું પડે છે. જો કે કોઈકને પાપાનુબંધી પુણ્યકર્મના યોગે આ લોકમાં વિપત્તિ ન દેખાય, તો પણ ભાવી કાળ કે ભવમાં તે નક્કી વિપત્તિ પામવાનો જ. કહ્યું છે કે, “અર્થમાં શગાન્ધ બનેલો પ્રાણી પાપ કરીને કોઈ વખત કૃણ પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ કંઠમાં પરોવેલ માંસ માફક તેનો નાથ ક્યાં વગર તે પાપનો અંત આવતો નથી.” માટે ન્યાય જ પરમાર્થથી ધન ઉપાર્જન કરવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. જે માટે કહ્યું છે કે, “હવાડા તરફ જેમ દેડકાઓ, પૂર્ણ સરોવર તરફ પક્ષીઓ જાય, તેમ શુભકર્મવાળા તરફ સર્વ સંપત્તિઓ વશ થઈને ચાલી આવે છે.” મૃહસ્થાને વૈભવ એ પ્રધાન કારણ હોવાથી પ્રથમ ન્યાયસંપન્નવિભવ નામનો શુભ જણાવ્યો. તથા

(૨) શિષ્ટાચાર-પ્રશંસક :-વ્રત તપ કરનાર જ્ઞાનવૃદ્ધની સેવા કરતાં પ્રાપ્ત કરેલ વિશુદ્ધ શીખામણવાળો શિષ્ટ પુરુષવિશેષ, તેવું સુદર વર્તન-જેમકે, “લોકના અપવાદથી ડરનારો, દીન-દુઃખીના ઉદ્ધાર કરવામાં આદરવાળો, કરેલા શુણનો બલુનાર, સારા દાક્ષિણ્ય શુણવાળો” આ સર્વને સદાચારવાળા કહેલા છે, તેની પ્રશંસા કરનાર. જેમકે :- “આપત્તિ-સમયે ઉત્તમ સ્થાનને ન છોડવું, મહાપુરુષોને અનુસરવું, દરેકને પ્રિય અને પ્રામાણિક વૃત્તિથી જીવન-નિર્વાહ કરવો, પ્રાણીના ત્યાગ પ્રસંગે પણ નિંદનીય કાર્ય ન કરવું, દુર્જન પાસે કદાપિ પ્રાર્થના ન કરવી, મિત્રો પાસેથી લગાર પણ ધન ન માગવું. દુષ્ટો કરી નિર્વાહ કરી શકાય તેવા પ્રકારનું અસિંધારા પર ચાલવા સરખું આ વ્રત સંજ્ઞન પુરુષોને કોણે શીખવ્યું હશે ? ” તથા-

(૩) સમાન કુલ અને શીલવાળા સાથે વિવાહ :-પિતા, દાદા આદિ પૂર્વ પુરુષોના વંશ તે કુલ, અને મધ, માંસ, રાત્રિભોજનાદિના ત્યાગરૂપ શીલ-રૂપ સરખા આચાર તે સમાન કુલ-શીલ કહેવાય. તેવા પ્રકારના એક પુરુષથી થયેલ વંશ તેમાં જ-મેલા એક ગોત્રવાળા કહેવાય, તેથી શિન્ન અન્યગોત્રવાળા સાથે વિવાહ કરવો. અગ્નિ દેવતાદિકની સાક્ષીએ પાણિ-અહણ કરવું, તે વિવાહ કહેવાય. લોકમાં તે આઠ પ્રકારનો કહેલો છે. ૧. વસ્ત્રાભૂષણથી શણગાર સજવટ કરી કન્યાદાન કરવું, તે ગ્રાહ્ય નામનો વિવાહ. ૨. વૈભવનો વિનિયોગ કરી કન્યાદાન થાય, તે આજ્ઞાપત્ય. ૩. ગાય, બળદના દાનપૂર્વકનો આર્ષ. ૪. યજ્ઞ કરવા માટે યજ્ઞક્રિયા કરાવનારને દક્ષિણામાં કન્યાદાન અપાય, તે- દૈવ. ૫. આ ચાર ધર્મો વિવાહ કહેવાય. ૬. માતા-પિતા કે ભાઈઓની રજા સિવાય પરસ્પરના અનુરાગથી માંહોમાંહે સંબંધ કરવો, તે ગાંધર્વવિવાહ. ૭. શસ્ત્રથી બંધનમાં આવી કન્યાપ્રદાન કરવું, તે આસુરવિવાહ.

૭ બળાત્કારે કન્યા અહણુ ડબ્બી, તે રાક્ષસવિવાહ ૮ મૂતેવી કે પ્રમત્તદશામા ડબ્બાને ગ્રહણુ કન્યી, તે પૈશાચવિવાહ આ પાછળના ચારે અધાર્મિક વિવાહ છે જો વગર અને કન્યા બને પચ્ચર રાજપુત્રી હોય તો, અધાર્મિક વિવાહ પણ ધાર્મિકબની બંધ છે શુદ્ધ સ્ત્રીના લાલ-ફળવાળો વિવાહ છે અશુદ્ધ ભાર્યાદિના યોગમા નરક જ મળે છે વધુનુ ગ્લણુ ડબ્બા, સુદ્ધ પુત્રોની સતતિ, અખડ ચિત્તની શાતિ, ઘન્ટા ટાયોની સભાળ કરે, ઉત્તમકુળના આચાર્યની વિશુદ્ધતા જાળવે, દેવ, ગુરુ, અતિથિ, બાધવો, મગા-વહાલા, મિત્રા આદિનો કડી મીતે સત્કાર કરે આ શુદ્ધ ડબ્બાના ફળો છે વધુને રક્ષણ કરવાના ઉપાયો જણાવે છે-૧ ઘરના ટાયોમા ભેડી દેવી, ૨ પ્રમાણુપિત ધન મોપણુ, ૩ સ્વતંત્રતા ન આપવી, ૪ માતા તુલ્ય સ્ત્રીલોક વચ્ચે રાખવી

(૪) પાપભીરુ -દેખાતા અને ન દેખાતા નુકશાન ડરનાર પાપકાર્યો, તેથી ડરનાર તેમા ચોગી, પારદાગી(ભરી), ભુગાગ રમવો વગેરે આ લોકમા પણ દેખીતા નુકશાન કરનાર મંડલ લોકમા પ્રમિદ્ધ પાપો છે વગી અનેક દુન્યવી વિડબના પમાડનાર પ્રત્યક્ષ ડાણ્ણો છે મધપાન કરવુ, માસાહાર કરવો વગેરેથી નરકમા જવુ પડે છે અને ત્યાની પારાવાર વેદના લોગવવાની શાસ્ત્રમા પણ ઠહેલી છે એ પડેક્ષ નુકશાનના ડારણો સમજવા

(૫) પ્રમિદ્ધ દેશાચાર પાળના -તથા પ્રકારના ખીજા રાષ્ટ્રપુરુષોને માન્ય અને ઘણા ઢાળથી રૂઢિથી ચાલ્યા આવતા દેશના લોગન, કપડા પહેરવા વગેરે વિવિધ ક્રિયાત્મક મમત્ર જ્ઞાતિ મહલનો મીત-મીવાજ મમત્રગીતે આવડતો રોય તે દેશ કે જ્ઞાતિના આચારનુ ઉલ્લંઘન કરવાથી તે દેશ કે જ્ઞાતિના લોકોનો વિરોધ થવાથી અકલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય

(૬) ન અનર્ણવાદી -કોઈનો પણ અવર્ણવાદ ન બોલવો પછી ભલે તે જ્ઞાન્ય, મધ્યમ કે ઉત્તમ હોય પારકા (ખીજના) અવર્ણવાદ નિદા કલ્પામા ઘણા દોષો છે પારકાની નિદા અને પોતાની પ્રશામા ડબ્બાથી નીચગોત્ર બધાય છે, જે દરેક ભવમા ઉદય આવે છે અને કસોડો ભવે પણ તે નીચગોત્ર છૂરી ગમ્તુ નથી આ પ્રમાણે મંડવ ચોખ મળ ધી અવર્ણવાદ નુકશાન કરે છે, તો પછી ગત્ર, પ્રધાન, પુરોહિત વગેરે ઘણા લોકોને માન્ય એવા આગેવાન પુરુષના અવર્ણવાદનો વિશેષ પ્રકારે ત્યાગ કરે. ગત્રાદિકનો અવર્ણવાદ ડરવાથી ધન અને પ્રાણોનો નાશ થાય છે

(૭) રહેઠાણ સ્થાન કેવુ હોવુ જોઈએ? -અનેક પ્રવેશ અને નિર્ગમન દ્વારાથી નહિત ઘર રોય મનનમા વધારે જગા-આવનાના દબાવ હોય તો, આપણી બાજુ બહાર દુખ લોકો આવી સ્ત્રી, ધન વગેરેનો વિનાશ કર અનેક દાનનો વિરોધ થીને વિધિ જણાવે છે કે ગૃહ-થે નિયમિત ઓગા દાનવાગા મુરલિત ઘનવાળા બનવુ તેવા પ્રાગ્નુ ઘર પણ ચોચ સ્થાનમા વગાવવુ, પણ અન્યાનમા વગાવવુ નહિ જે સ્થાનમા કાકા વગેરે શય હોય, તેવા સ્થાનની નહિત તેમજ ઘણી ધો, ધામ, પ્રવાવ ડાવા, પ્રશાન વન-પતિ ઓગી હોય, નાન વર્ગ અને ગધયુક્ત મંગેડીવાગી હોય તમા જ્યા નવાદગણ પાણી નીકળતુ હોય નિધાનમાગી જ્યાને મારા સ્થાનમા ગળી છે સ્થાનના ગુણ-દોષો ગકુન, સ્વપ્ન અને તે વિષયના ગાણો વગેરે નિમિત્તના બવથી વાળી શકાય છે નાનને વિશેષ પ્રમા વર્ણવે છે અતિપ્રાગ્ન કે અતિગુપ્ત ન હોય બહુ પ્રગ્ન હોય તો, આમપામ નજીકમા ખીજ ઘર ન રોવાથી આગે બાજુ સુતુ હોવાથી ચાર વગે- ઉપદ્રવ કરે બહુગુપ્ત હોય તો ચાર બાજુ ખીજ ઘરાવી ઘેરાઈ બંધ તો, પોતાના ઘરની

શોભા ન દેખાય. આગ લાગે તો મુફકેલીથી બહાર નીકળાય. ફરી સ્થાન કેવું હોય? સારા વર્તાવવાળા પાડોશીનો ત્યાં વાચ હોય. ખરાબ આચારવાળા પાડોશી હોય તો, તેનો વાર્તાલાપ સાંભળી, તેની ચેષ્ટાઓ દેખી શુભવાળાઓના પણ શુભોની હાનિ થાય. શાસ્ત્રમાં ખરાબ પાડોશીથી આ પ્રમાણે જણાવેલ છે :- વેશ્યા, દાસી, નપુંસક, તાલાચર, શ્રમણ, ગ્રાહણ, ચાંડાલ, જળ નાખનાર, શિકાર કરનાર, ગાડી, અત્યજ (હરિજન), ભીલ, માછીમાર વગેરેનો પાડોશ ન કરવો.

(૮) સદાચારી સાથે સોબત :- આ લોક અને પરલોકમાં હિતકારી પ્રવૃત્તિ કરનારા સાથે સોબત કરવી, પરંતુ ખલ, કગારા, જ્વર, ભાટ, સૈનિક, ભાંડ-ભવાયા, નટ આદિની સાથે સોબત કરવાથી શીલ હોય તે પણ વિનાશ પામે છે. કહ્યું છે કે :- “જે સજ્જન પુરુષનો સમાગમ કરીશ, તો તારો ભવિષ્યકાળ સુધરી જશે અને જે દુર્જન સાથે સોબત કરીશ, તો તારું પતન થશે, પતન થશે. સંગ એ સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા લાયક છે, પરંતુ તે ત્યાગ કરવા સમર્થ ન બની શકે તો, સજ્જન સાથે કરજે, કારણ કે સંગનું ઔપધ સંત પુરુષો છે.”

(૯) માતા-પિતાનો પૂજક :- ત્રણે સંધ્યા-સમયે માતા-પિતાને પ્રણામ કરી પૂજા કરનાર, તેમજ તેમને પરલોકના હિતકારી ધર્માનુષ્ઠાનમાં જોડનાર, તથા દરેક કાર્યમાં તેમની આજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરનાર, સારા વર્ણ અને ગંધવાળા યુષ્ઠ, કૃણાદિક તેમને આપ્યા પછી પોતે વાપરનાર, તથા તેમને જમીડીને જમનાર હોય. તેમ ન કરે તો અનુચિત ગણાય. માતા વધારે પૂજનીય હોવાથી પિતા-માતા એમ ન કહેતાં ‘માતા-પિતા’ એમ કહીને માતાને પ્રથમ સ્થાપન કરેલ છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે :- “દશ ઉપાધ્યાય બરાબર એક આચાર્ય, સો આચાર્ય બરાબર એક પિતા, હજાર પિતા બરાબર એક માતા, તે ગૌરવથી વધી જાય છે.”

(૧૦) ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ :- પોતાના કે શત્રુરાજનો ભય હોય, દુકાળ, મરડી, રોગ, લોકોનો વિરોધ થવાથી સ્થાન, ગામ, નગર અશાંતિવાળું બની ગયું હોય, તો તેવા ઉપદ્રવવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરનાર. તેવા સ્થાનનો ત્યાગ ન કરે તો પહેલાં ઉપાર્જન કરેલ ધર્મ, અર્થ અને કામ વિનાશ પામે છે અને નવીન ઉપાર્જન ન કરવાથી બંને લોક બગડે છે.

(૧૧) નિંદનીય કાર્યમાં ન પ્રવર્તનાર :- દેશ, જાતિ, કુલની અપેક્ષાએ નિંદિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરનાર. દેશ-ગર્હિત જેમકે સૌવીરદેશમાં ખેતી અને લાટદેશમાં મહિરાપાન બરાબ ગણાય. જાતિની અપેક્ષાએ જેમ ગ્રાહણ સુરાપાન કરે, કે તલ, લવણ આદિનો વેપાર કરે. કુલની અપેક્ષાએ જેમ ચૌકુચ વંશમાં મહિરાપાન. નિંદનીય કાર્યકરનાર ખીજાં સારાં ધાર્મિક કાર્યો કરે, તો પણ લોકોમાં હાસીપાત્ર બને છે. તથા—

(૧૨) આવક અનુસાર ખર્ચ કરનાર :- પોષણ કરવા ચોચ આશ્રિતોનું ભરણુ-પોષણ, પોતાનો ભોગવટો, દેવતા અને અતિથિના પૂજન-સંસ્કારમાં દ્રવ્યનો ખર્ચ કરવો તે વ્યય. ખેતી, પશુપાલન, વેપાર, નોકરી વગેરેથી જે દ્રવ્ય-પ્રાપ્તિ થાય, તેને અનુરૂપ ખર્ચ કરવો. કહ્યું છે કે— “વેપારાદિકમાં જે કમાણી થાય, તેને અનુસારે દાન કરવું, ઉચિત ભોગવવું, અને ઉચિત રકમ બચાવીને અનામતરૂપ નિધિ કરે. કેટલાકો કમાણીના અનુસારે ચોથા ભાગે વ્યય કરવા કહે છે. તે આ પ્રમાણે—“આવકમાંથી ચોથો ભાગ ભંડારમાં, ચોથો ભાગ વ્યાજ કે વેપારમાં, ચોથો ભાગ ધર્મ અને ઉપલોગમાં અને ચોથો ભાગ ભરણુ-પોષણ કરવા ચોચના પોષણમાં વહેંચી નાખે.” વળી કેટલાક કહે છે કે, “આવક થઈ હોય તેમાંથી અર્ધ ઉપરાંત ધર્મમાં વાપરવું, બાકી વધેલાથી પ્રયત્ન-પૂર્વક તુચ્છ એવા આ લોકના કાર્યમાં વાપરે. આવકથી જે અનુચિત રીતે

અર્થ વધારે કરવામાં આવે, તો રોગ જેમ શરીરને દુર્ગળ બનાવે છે, તેમ સમગ્ર વૈભવ પણ અધા વ્યવહાર માટે પુરુષને અસમર્થ બનાવે છે. કહેવું છે કે—“આવક અને ખર્ચનો હિસાબ ગણ્યા વગર જે કુખેરની માફક મોટો ખર્ચ રાખે છે, તે અહીં દૂંકા કાળમાં જ ખરેખર ભીખ માગનાર થાય છે.” તથા—

(૧૩) સંપત્તિ અનુસાર વેષ રાખનાર :- વસ્ત્ર, અલંકાર આદિનો લોગવટો ધન, વય અવસ્થા, દેશ, કાળ, ભતિ આદિના અનુસારે કરવો. વૈભવ અનુસારે વેષ ન ધારણ કરનાર લોકોમાં હાંસીપાત્ર થાય છે. તેની તુચ્છતા, તેણે અન્યાય કર્યો હશે તેવી સંભાવના થાય વગેરે દોષો છે. અથવા અર્થ આવક પ્રમાણે અને વેષ વૈભવ અનુસારે કરતો, એવો બીજો અર્થ કરવો. આવક થતી હોવા છતાં જે કંજૂસાદિથી ખર્ચે નહિ, વૈભવ હોવા છતાં ખરાબ વસ્ત્ર પહેરતો હોય, તે લોકોમાં નિંદાપાત્ર બની ધર્મમાં પણ અધિકારી ન બને.

(૧૪) બુદ્ધિના આઠ ગુણવાળો :- શુશ્રૂષા આદિ બુદ્ધિના આઠ ગુણવાળો હોય. તે ગુણો આ પ્રમાણે—૧ શાસ્ત્ર સાંભળવાની અભિલાષા, ૨ શ્રવણ કરવું, ૩ શ્રવણ કરી ગ્રહણ કરવું, ૪ ભૂલી ન જતાં તેને ધારણ કરી રાખવું, ૫ બહુલો અર્થના આધારે બીજા અર્થનો તર્ક કરવો. ૬ અપોહ એટલે ઉક્તિ અને યુક્તિથી વિરુદ્ધ અર્થવાળા હિંસાદિક આત્માને નુકશાન કરનારની સંભાવનાથી પાછા હઠવું. અથવા ઊહ-સામાન્યજ્ઞાન અને અપોહ વિશેષજ્ઞાન, ૭ અર્થ-વિજ્ઞાન એટલે ઊહાપોહના યોગથી મોહ અને સંદેહ દૂર થાય, તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ થાય. ૮ તત્ત્વ જ્ઞાન એટલે ઊહ-અપોહના વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનથી વિશુદ્ધિવાળું નિશ્ચલજ્ઞાન—આ આમ જ છે, એવો જે નિશ્ચય. શુશ્રૂષાદિ ગુણો વડે જેણે બુદ્ધિ-પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, તેણે પુરુષ કદાપિ અકલ્યાણ ન પામે. આ આઠ બુદ્ધિગુણો યથાસંભવ દેખવા.

(૧૫) દરરોજ ધર્મ શ્રવણ કરનાર—અભ્યુદય અને મોક્ષના કારણ સ્વરૂપ ધર્મને હંમેશાં શ્રવણ કરવામાં તત્પર. ધર્મનું શ્રવણ કરનાર મનની અશાંતિ દૂર કરી આનંદનો અનુભવ કરે છે. કહ્યું છે કે, “ધર્મ-વ્યાખ્યાન શ્રવણ, ઉપયોગી સુભાષિત એ કંટાળેલાના ખેદને દૂર કરે છે, તંપિલાને ઠંડો કરે છે, મૂંઢને ભોધ પમાડે છે, અવ્યવસ્થિત-અંચળને સ્થિર કરે છે.” દરરોજ ધર્મ શ્રવણ કરવાથી ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિમાં સહાયભૂત થાય છે. બુદ્ધિના ગુણોમાં જણાવેલ માત્ર શ્રવણથી આનો સેદ છે.

(૧૬) અજીર્ણમાં ભોજન ત્યાગ કરનાર—પહેલાં ભોજન કર્યું હોય, તે પચ્યું ન હોય, ત્યારે નવા ભોજનનો ત્યાગ કરે એવા સ્વભાવવાળો. સર્વ રોગોનું મૂળ હોય તો અજીર્ણ અને તેમાં ભોજન કરે તો તેની વૃદ્ધિ કરી ગણાય. ‘રોગો અજીર્ણથી થવાવાળા છે.’ એમ વેદકમાં કહેવું છે. અજીર્ણ તેનાં ચિહ્નોથી જાણી શકાય છે. મલ અને વા દૂટની ગંધ વધારે દુર્ગંધવાળી હોય, ત્રિષ્ટાનો સેદ, શરીર ભારે લાગે, ભોજનની અરુચિ, ખાટા અને ખરાબ ઓડકાર આવે—અજીર્ણનાં આ છ પ્રગટ ચિહ્નો છે.

(૧૭) નિયમિત કાળે પચ્ય ભોજન કરનાર—ભૂખ લાગે ત્યારે આહાર લેનાર, આસન્નિ રહિતપણે જરાગ્નિ અનુસાર પ્રમાણસર ભોજન કરે. વધારે પ્રમાણમાં ભોજન કરવાથી ઉલટી કે ગાદ અને કદાચ મરણ પણ થઈ જાય, તેથી તે ઠીક અભ્યુ નથી. જે પ્રમાણિત પેત ખાય, તેણે ધણું ખાધું. વગર ભૂખમાં અમૃત ખાય તો તે પણ એરૂપે થાય, તથા સુધાકાલ

વીતી ગયા પછી ખાય તો અન્ન ઉપર દ્રેષ અને શરીર-પીડા થાય છે. અગ્નિ ચોલવાઈ ગયા પછી ઈન્ધણાં શું કામ લાગે ?

આહાર-પાણી પણ પોતાના શરીરને માફક આવે તેવાં જ સુખી થવા માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે અને તે જ સાત્ત્વ્ય કહેવાય. આવા પ્રકારના સાત્ત્વ્ય-લક્ષણથી હૃદયી મુધી માફક સર કરેલું ભોજન વિષ હોય તો પણ હિતકારી બને છે. અતિસાત્ત્વ્ય પણ પૃથ્વતું જ સેવન કરે, નહિ કે સાત્ત્વ્ય-માફક હોય તો પણ અપૃથ્વ-અહિતકારી ન સેવન કરે. 'બળવાનને સર્વ પૃથ્વ છે.' એમ માની કાલકૃત ન ખાય. વિપત્તિને લાણનારો સારી રીતે નિષ્ણાત થયો હોય, તો પણ, કદાચિત્ વિપત્તિ મૃત્યુ પામે છે.

(૧૮) અખાધિતપણે ત્રણે વર્ગ સાધનાર-ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગ કહેવાય. જેથી અભ્યુદય અને મોક્ષની સિધ્ધિ થાય, તે ધર્મ. જેનાથી સર્વ પ્રયોજન સિદ્ધ થાય, તે અર્થ. અભિમાનથી ઉત્પન્ન થતા રસ સાથે ભજેલી સર્વ ઈન્દ્રિય-સુખ વિષયક પ્રીતિ, તે કામ. આ ત્રણે વર્ગ એક બીજાને પરસ્પર હરકત ન આવે તેવી રીતે ત્રણે વર્ગ સાધવા. પણ એક એક સાધવા એમ નહિ. કહ્યું છે કે-‘જે કોઈને પણ ત્રણ વર્ગની સાધના કર્યા વગરના શૂન્ય દિવસો આવે અને જાય છે, તે હુકારની ધમણ માફક શ્વાસ લેવા છતાં પણ જીવતો નથી.’ તેમાં ધર્મ અને અર્થનો ઉપધાત કરીને અતાત્વિક વિષય-સુખમાં લુપ્થ બનેલા વનહાથી સમાન કોણ આપત્તિના સ્થાનને નથી પામતા ? જેને વિષય-લોગમાં અત્યંત આસક્તિ હોય છે, તેને ધન, ધર્મ કે શરીર નથી. ધર્મ અને કામનો અતિક્રમ થાય તો ઉપાર્જન કરેલ ધન બીજાઓ લોગાવે. સિદ્ધ હાથીનો વધ કરીને જેમ માત્ર પાપાધિકારી બને છે, તેમ પોતે માત્ર પાપનો અધિકારી બને છે. અર્થ અને કામનું ઉલ્લંઘન કરીને-ધર્મ, અને સેવા સાધુઓનો જ ધર્મ કહી શકાય, ગૃહસ્થોનો ધર્મ ન હોય. ધર્મને હરકત આવે તેમ અર્થ, કામ ન સેવવા. વાવવાનાં બીજનું ભોજન કરનાર ખેડૂતના કુટુંબ માફક અધાર્મિકને ભાવી કંઈ પણ કલ્યાણ થતું નથી. ખરેખર સુખી તે કહેવાય કે, જે આવતા ભવના મુખને બાધા ન પહોંચે તેમ આ લોકના સુખનો અનુભવ કરે. એવી રીતે અર્થ ઉપાર્જન કરવામાં બાધા કરીને ધર્મ અને કામ બંનેનું સેવન કરનાર દેવું વધારે છે. કામને હરકત પહોંચે તેમ ધર્મ અને અર્થનું સેવન કરનારને ગૃહસ્થાણું ટકતું નથી. એવી રીતે તાદાત્વિક, મૂલહર અને કથનને વિષે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેમાં એક બીજાને હરકત આવવી તે સુલભ છે. તે આ પ્રમાણે:—

તાદાત્વિક તે કહેવાય, જે કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર ઉપાર્જન કરેલ ધનને કાવે તેમ ખરચી નાખે; મૂલહર તે કહેવાય, જે પિતા, દાદા કે પૂર્વજોએ ઉપાર્જન કરેલ ધન અન્યાયથી ભ્રષ્ટણ કરી પૂરું કરે. કથન-કંજૂસ તે કહેવાય કે જે, નોકરો અને પોતે અનેક પીડા સહન કરી ધન એકઠું કરે, પરંતુ કયાંય પણ ખર્ચે નહિ. તેમાં ધન નાશ પામવાથી, ધર્મ અને કામનો વિનાશ થવાથી તાદાત્વિક અને મૂલહર બંનેનું કલ્યાણ થતું નથી. કંજૂસ-લોભીને અર્થ-સંગ્રહ રાજ, પિત્રાઈઓ કે ચોરો માટે તે નિધિ બને છે, પરંતુ તે ધન ધર્મ અને કામના હેતુભૂત બની શકતું નથી. આમ કહીને ગૃહસ્થને ત્રણ વર્ગની બાધા કરવી તે અનુચિત છે-એમ પ્રતિપાદન કર્યું. હવે કદાચ દૈવશેષો તેમાં બાધા ઉભી થવાનો વખત આવે તો, ઉત્તરોત્તરની બાધામાં પૂર્વ પૂર્વની બાધાનું રક્ષણ કરવું. તે આ પ્રમાણે:—કામની બાધામાં ધર્મ અને અર્થની બાધાનું રક્ષણ કરવું. તે બેની હાજરીમાં કામ સુખેથી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. કામ અને

અર્થની બાધામાં ધર્મનું સ્થાન કયું, કાણુ કે અર્થ અને કામનો હેતુ હોય તો ધર્મ છે કહ્યું છે કે—‘અપ્યઃ માત્રથી આહુવિકા કરતો હોય અને જો ધર્મ મીઠાતો ન હોય તો હું મના ધનાઢય છું—એમ મમજલુ’ માધુઓ હ મેશા ધર્મ—ધનવાળા હોય છે

(૧૯) અતિથિ આદિનો પૂર્વક—મતત પ્રવૃત્તિમાં મુદ્દા એકાગ્રતા મુદ્દા અતુલાન કરવા પછાથી તિથિ દિનનો જેને વિભાજ નથી, તે અતિથિ કહેવું છે કે—‘તિથિ અને પર્વોના ઉન્નયોનો જે મહાત્માએ ત્યાગ કર્યો છે, તેને અતિથિ જાણવા, અને તે મિત્રાચ પાકીનાને અભ્યાગત-પરેણા જાણવા’ માધુ ભગવતો મુદ્દા આચારમાં તત્કીન તેમજ મમત્ર લોડને પ્રશ્નમાં કરવા ચોન્ન હોય છે ‘મી’ ધાતુ દાય થવાના અર્થમાં રોવાથી જેની ધર્મ, અર્થ અને કામની આનધના કરવાની મમત્ર શક્તિ લીણ થઈ છે, તેવા મીન, જણાવેલી વ્યાખ્યાવાળા અતિથિ નાધુ, તેઓને ઉચિત મીતિએ અન્ન-પાનાદિ મહાર-ભાગિ પૂર્વક આપવા કહ્યું છે કે, ‘એકે બાજુ એકમાત્ર ઔચિત્ય અને બીજી બાજુ કંઈકો ગુણ ઔચિત્ય-રહિત ગુણ-મમુદાય જેર મમ્મુ આચરણુ કરે છે એટલે ગુણવાન અતિથિ માધુભગવતોને ભક્તિથી અને દીન હુ ખી, અનાથ, પાગલાને અનુક્રાપથી આપવું તે ઉચિત મીતિ

(૨૦) અભિનિયેગથી રહિત—નીતિમાર્ગનો અજ્ઞાત બીજાના પગભવ કરવાના પગિતામવાળો કાર્યનો આરભ કરે, તે તુચ્છ માલમને અભિનિયેગ હોય તે માટે કહે છે—‘અક કાર નીચ પુરુષોને નિષ્કાળતા, અનીતિ, દુર્યુતો અને દુષ્કર કાર્યાંગલ વડે રોદ પગાડે છે ઉચ્ચ પ્રવાદમાં તત્કાનો વ્યમની નમ્મય જતુ વડે દેવનમતિ પાગે છે, તેની માફક અભિમાની પોતાના જ દુર્યુતોથી પન્થાન થાય છે માટે અભિનિયેગ-મ્હામરથી રહિત બનવું કદામરથી રહિતપાળુ પ્રપચથી નીચોમાં પાળુ કોઈકે વખન મ ભવે છે, માટે ‘દ મેગા એમ જવાબુ’.

(૨૧) ગુણ-પક્ષપાત કરનાર—મૌન્ય, દાગિણ્ય, ઔદાર્ય, વ્યર્થ, તથા આત્માને મિયશબ્દોથી પધાર્દો એમ પ્રથમ બોલાવવા વગેરે. તથા એ પગ ઉચ્ચ કરના આત્મ-ધર્મ અરૂપ ગુણો વિષે પક્ષપાત પક્ષપાત એવે બુદ્ધિમાન, તેની પ્રશ્નમાં, નિયતક બનવું વગેરે અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ ગુણોનો પક્ષ કરનાર ગુણો અવધ્ય પુરુષમીજ વાવા વડે નમ્મી પન્થોમાં ગુ જનનુદાગની મંપતિ મેળવનાર થાય છે

આપણું, ઉભા થવું, વગેરે. વૃત્તરથોની અને જ્ઞાનવૃદ્ધોની પૂજા કરવાથી નક્કી કલ્પવૃક્ષ માફક તેમના સદ્ગુણદેશદિ કૃપાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨૫) પોષ્યનો પોષક — માતા-પિતા, પત્ની, પુત્ર-પુત્રી વગેરેને યોગ-ક્ષેમ કરવા રૂપ પોષણ કરવું.

(૨૬) દીર્ઘદર્શી — ભાવી દીર્ઘકાલ સંબંધી લાભ-અલાભનો વિચાર કરનાર.

(૨૭) વિશેષજ્ઞ — વસ્તુ-અવસ્તુ, કૃત્ય-અકૃત્ય, સ્વ-પર વચ્ચેનો ફરક જાણનાર અને તેનો નિશ્ચય કરનાર. જે વચ્ચેનો તફાવત ન સમજનાર પુરુષ અને પશુમાં તફાવત નથી. અથવા ખાસ કરીને આત્માના જ ગુણો અને દોષો જાણનાર એ વિશેષજ્ઞ ગણાય. કહ્યું છે કે, ‘મનુષ્યે હંમેશાં પોતાનું અસ્તિત્વ તપાસવું જોઈએ કે, માફક આચરણ શું પશુ સરખું છે ? કે સત્પુરુષો સરખું છે ?

(૨૮) કૃતજ્ઞ — પારકાએ કરેલ ઉપકારને જાણનારો, કૃતજ્ઞ માણસ તેને ભૂલી ન જાય, એવી રીતે ઉપકારી તરફથી જે કલ્યાણનો લાભ થાય, તેનું જહુમાન કરે, કૃતજ્ઞને તો ખદલો વાળવાનો હોય જ નહિ. કહ્યું છે કે, ‘કૃતજ્ઞને ખદલો વાળવાનો ન હોય.’

(૨૯) લોક-વલ્લભ-વિનયાદિક ગુણોવડે વિશિષ્ટ લોકોને પ્રિય બનેલો હોય. ગુણવાન પ્રત્યે કોને પ્રીતિ ન થાય ? જે લોકોને વલ્લભ ન થાય, તે માત્ર પોતાને નહિ પણ પોતાનું ધર્માનુ-ધાન પણ ખીજવડે દૂષિત કરતો ખીજને બાધિલાભથી ભ્રષ્ટ કરવાના કારણભૂત બને છે.

(૩૦) લજ્જાવાળો-લજ્જા એટલે શરમ. લજ્જાવાળો માણસો નાશ થાય તો પણ અંગી-કાર કરેલનો ત્યાગ કરતો નથી. કહ્યું છે કે, લજ્જા એ ગુણ-સમૂહને જન્મ આપનારી અત્યંત શુદ્ધ હૃદયવાળી આર્થ માતા સરખી છે. અનેક ગુણોને જન્મ આપનારી એવી લજ્જાને પામેલા, સત્ય સિદ્ધાંતને વળગી રહેવાના દુઃસનવાળા સત્ત્વશાળી મહાપુરુષો સુખ અને પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરે છે, પરંતુ અંગીકાર કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ત્યાગ કરતા નથી.

(૩૧) દયાવાળો-દુખી જીવોનાં દુઃખ દૂર કરવાની અભિલાષાવાળો, ધર્મનું મૂળ દયા માનેલી છે, માટે અવશ્ય દયા કરે. કહ્યું છે કે-“જેમ પોતાના પ્રાણો દરેકને પ્રિય છે, તેવી રીતે દરેક જીવોને પણ પોતાના પ્રાણો તેટલા જ પ્રિય છે, માટે મનુષ્યે આત્માની ઉપમાથી દરેક જીવોની દયા કરવી જોઈએ.

(૩૨) સૌમ્ય-અકૂર આકારવાળો-—કૂર એ દરેકને ઉદ્વેગ કરાવનાર થાય છે.

(૩૩) પરોપકાર કરવામાં તત્પર-પર ઉપકાર કરવા માટે શૂરવીર. પરોપકાર કરનાર માણસ સર્વના નેત્રમાં અમૃતાંજન સરખો છે.

(૩૪) અંતરંગ શત્રુ-પરિહાર પસંચણ-અંતરંગ છ શત્રુઓનો પરિહાર કરવા તત્પર બનેલો હોય. તેમાં અચુક્રિતથી અયોગ્ય રીતે કરેલા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મદ અને હર્ષ તે શિષ્ટ ગૃહસ્થોને માટે અંતરંગ છ શત્રુઓનો વર્ગ કહેલો છે. તેમાં કામ તે કહેવાય, જે ખીજની માલિકીની અગર વગર પરણેલી સ્ત્રીની ઈચ્છા કરવી. પોતાનું કે સામાનું નુકશાન વિચાર્યા વગર

કોપ કરવો, તે ક્રોધ. દાન દેવા યોગ્યને વિષે યોતાનું ધન ન આપવું અને નિષ્કારણ પારકું ધન ગ્રહણ કરવું, તે લોભ. યુક્તિ-પૂર્વક કોઈએ શીખામણ આપી, તો પણ ખોટો આગ્રહ રાખી ન સ્વીકારવી, તે માન. કુલ, બલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, વિદ્યા વગેરે વડે અહંકાર કરવો, અથવા ખીજનો તિરસ્કાર કરવો, તે મદ. વગર કારણે ખીજને દુઃખ ઉત્પન્ન કરીને, તથા ભુગાર, શિકાર વગેરે અનર્થકારી કાર્યો કરીને મનનો પ્રભેદ કરવો, તે હર્ષ. આ છએ નુકશાન કરનારા હોવાથી ત્યાગ કરવા હાયક છે. કહ્યું છે કે, (૧) કામથી બ્રાહ્મણની કન્યાને બલાહારથી સતાવનાર હાંક-ક્ય નામનો લોજ ઇંધુઓ અને રાષ્ટ્ર સાથે વિનાશ પામ્યો હતો અને વૈદેહ કરાલ પણ. (૨) ક્રોધથી બ્રાહ્મણો પર વિક્રમ કરનાર જનમેજય અને લુણ્યો પર વિક્રમ દર્શાવનાર તાલજ્ઞ વિનાશ પામ્યો. (૩) લોભથી ચારે વણેને અભ્યાહાર કરાવનાર ઐશ્ર (પુરુવા) અને સૌવીર (દેશનો) અર્જુનિદુ વિનાશ પામ્યો. (૪) માનથી પરશ્મીને ન આપતાં રાવણ અને દુર્યોધન રાજ્યથી વ્રજ થયા. (૫) મદથી અંભોદ્રલવ અને ભૂતાવમાની હૈહય (કાર્તવીર્ય) અર્જુન વિનાશ પામ્યો. (૬) હર્ષથી અગસ્ત્યને ન પ્રાપ્ત કરતાં વાતાપિ અને દ્વૈપાયનને ન પ્રાપ્ત કરતાં વૃષ્ણિ-સંધ વિનાશ પામ્યો.”

(૩૫) ઇન્દ્રિય-સમુદાયને વશ કરનાર-વશ કરવી અર્થાત્ જેણે ઇન્દ્રિયો પાસે સ્વચ્છંદ-પણાનો ત્યાગ કરાવ્યો છે. અત્યંત આસક્તિનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક સ્પર્શનાદિ ઇન્દ્રિયોના વિકારને શેકનાર, ઇન્દ્રિયોનો જય કરવો તે પુરુષોને મહાસંપત્તિ માટે થાય છે. કહ્યું છે કે, ઇન્દ્રિયોનો અસંયમ એ આપત્તિનો માર્ગ છે અને તેનો જય કરવો તે સંપત્તિનો માર્ગ છે. જે ઇષ્ટ લાગે, તે માર્ગે જાય. આ ઇન્દ્રિયો છે તે જ સર્વ છે. સ્વર્ગ અને નરક તે બંને પણ તે જ છે, જે વશ કરે તો સ્વર્ગ મળે છે અને છૂટી મૂકે તો નરક મળે છે. સર્વથા ઇન્દ્રિયોના શેધરૂપ ધર્મ યતિઓને જ હોઈ શકે, અહિં તો શ્રાવકધર્મને ઉચિત ગૃહસ્થધર્મ-સ્વરૂપનો અધિકાર ચાલે છે, તેથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

આવા પ્રકારનો પાંત્રીશ ગુણવાળો મનુષ્ય ગૃહસ્થ-ધર્મ માટે યોગ્ય અધિકારી ગણાય. ૫૬ આ પ્રમાણે પરમાર્હત શ્રીકુમારપાળ ભૂખાલે માંલળવા ઇચ્છેલ, તેથી આચાર્ય શ્રીહિમ-વંદ્રસૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ નામનો પદ્યબંધ થયેલ છે, તેવા અપરનામવાળા પાતે રચેલ વિવરણવાળા સ્વોપજ્ઞ શ્રીયોગશાસ્ત્રનો પ્રથમ પ્રકાશ મમામ થયો.

આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનંદમાગર સૂરીશ્વરજીના શિષ્ય આ. શ્રીહિમસાગરસૂરિએ ઉપયુક્તા સંસ્કૃત સદીક યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ પ્રકાશનો ગૂર્જરાતી અનુવાદ સુખર્ષ માં પાંચધુની ગોડીજી જૈન ઉપાશ્રયમાં શરૂ કરી સં. ૨૦૨૨, મહા શુદ્ધિ ૮ સવિવારે પૂર્ણ કર્યો. (૧)

દ્વિતીય પ્રકાશ

સમ્યક્ત્વત્ત્વ સ્વરૂપ—

ગૃહસ્થ-ધર્મ માટે અધિકારી છે, એમ પહેલાં કહી ગયા. ગૃહસ્થધર્મ એટલે શ્રાવકધર્મ અને તે સમ્યક્ત્વ મૂળવાળાં બાર વ્રતો છે. તે જ કહે છે—

સમ્યક્ત્વમૂલ્યાનિ પચાણુવ્રતાનિ ગુણાસ્તયઃ ।

શિક્ષાપદાનિ ચત્વારિ, વ્રતાનિ ગૃહમેધિનામ્ ॥૧॥

સમ્યક્ત્વ મૂળવાળાં પાંચ અણુવ્રતો, ત્રણ ગુણુવ્રતો અને ચાર શિક્ષાસ્થાનો મળીને ગૃહ-સ્થનાં બાર વ્રતો છે.

સમ્યક્ત્વ મૂળ કારણ છે જેઓને એવાં તે બાર વ્રતો સમ્યક્ત્વસહિત હોય. મહાવ્રતની અપેક્ષાએ નાનાં અર્હિગ્રાહિક પાંચ વ્રતો તે મૂલગુણો છે. દિશાપરિભાણાદિક ત્રણ ઉત્તરગુણ-સ્વરૂપ ગુણુવ્રતો છે. શિષ્યુ' અભ્યાસ-મહાવ્રતો પાડવો, તે સ્વરૂપ સામાયિકાદિ હંમેશાં અભ્યાસ કરવા લાયક ચાર શિક્ષાવ્રતો છે, તેથી ગુણુવ્રતોથી બુદ્ધિ લેઈ પાડ્યો. ગૃહસ્થોને ગુણુવ્રતો ઘણું બાજે જીંદગી સુધીના હોય છે. સમ્યક્ત્વ મૂળવાળાં વ્રતો એમ કહ્યું, તેમાં સમ્યક્ત્વત્ત્વ સ્વરૂપ સમજાવે છે—

યા દેવે દેવતાબુદ્ધિર્ગુરૌ ચ ગુરુતામતિઃ ।

ધર્મે ચ ધર્મધીઃ શુદ્ધા, સમ્યક્ત્વમિદમ્બુચ્યતે ॥૨॥

જેમનું સ્વરૂપ આગળ સમજાવીશું, તેવા દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં ક્રમસર દેવબુદ્ધિ, ગુરુબુદ્ધિ અને ધર્મબુદ્ધિ નિર્માણ હોય, તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય.

આગળ જણાવીશું તેવા લક્ષણવાળા દેવત્વ ગુરુત્વ અને ધર્મત્વની દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં નિશ્ચયપૂર્વકની શ્રદ્ધા, તે પણ અજ્ઞાન, સંશય અને વિપર્યયથી રહિત એવી નિર્મલ હોય, તે સમ્યક્ત્વ. જો કે જિનોક્ત તત્ત્વમાં થતિ અને શ્રાવકોને સરખી જ રુચિ હોય અને તે પણ સમ્યક્ત્વ-લક્ષણ કહેલું છે. તો પણ ગૃહસ્થોને દેવ, ગુરુ અને ધર્મમાં પૂરત્યત્વ ઉપાસના તેના અનુષ્ઠાનોમાં ફરક અને ઉપયોગી હોવાથી દેવ, ગુરુ અને ધર્મ તત્ત્વની પ્રતિપત્તિ લક્ષણ સમ્યક્ત્વ ફરી કહેલું છે. શંકા કરી કે તત્ત્વભૂત પદાર્થોની રુચિ લક્ષણ સમ્યક્ત્વમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મનો કયા તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય ? સમાધાન કર્યું કે, દેવ અને ગુરુઓ જીવતત્ત્વમાં, અને ધર્મ શુભ આશ્રય અને સંવરમાં સમાઈ જાય. ૧ ઔપશમિક, ૨ સાયોપશમિક અને ૩ ક્ષાયિક એમ સમ્યક્ત્વના ત્રણ ભેદ છે. તેમાં રાખથી ઢાંકેલા અગ્નિની માફક મિથ્યાત્વભોહનીયકર્મ તથા અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની અનુદયાવસ્થા, તે ઉપશમ, ઉપશમ જેવું પ્રયોજન છે, તે ઔપશમિક, તે સમ્યક્ત્વ અનાદિના મિથ્યાદષ્ટિ આત્માને તણ કરણ પૂર્વક અંતરુદ્ધૂર્ત-પ્રમાણ કાળ માટે યનારુ' ચારે ગતિમાં રહેનારા જન્તને થાય છે અગ્નિના

તો ઉપશમશ્રેણિમાં ચડેલાને થાય છે. કહ્યું છે કે, ઉપશમ શ્રેણિમાં ચડેલાને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય છે, અથવા જેણે ત્રણ પુન્જ નથી કર્યા અને મિથ્યાત્વ ખપાવ્યું હોય, તે સમ્યક્ત્વ મેળવે છે. ખીલું ક્ષાયોપશમિક-ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાયોનો દેશથી નિર્મૂલ-નાશ કરવા રૂપ ક્ષય કરવો અને ઉદયમાં નહિ આવેલાનો ઉપશમ કરવો-ક્ષયથી યુક્ત ઉપશમ, તે ક્ષાયોપશમ, તે જેનું પ્રયોજન છે, તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, તે સમ્યક્ત્વ વેદની રૂપ સત્કર્મના વેદવા સ્વરૂપ હોવાથી વેદક પણ કહેવાય. ઔપશમિક તો સત્કર્મ વેદવાથી રહિત છે, માટે ઔપશમિક અને ક્ષાયોપશમિકમાં આ તફાવત છે. કહેલું છે કે-

જ્યારે જીવ ક્ષાયોપશમિકમાં સત્કર્મ વેદે છે, પરંતુ તે રસોદયથી નહિ, ઉપશાંત થએલા કષાયવાળો તો ફરી સત્કર્મ વેદતો નથી. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ છાસક સાગરોપમથી કંઈક અધિક છે. કહેલું છે કે, જે વખત વિજ્યાદિકમાં ગચ્છેલો હોય અથવા ત્રણ વખત અચ્યુત નામના ખારમા દેવલોકે ગયો હોય અને વધારાનો નરભવ મળી ઉપર કહેલી સ્થિતિ પૂરી કરે. અને સર્વજીવોને આશ્રીને સર્વકાળ એ સમ્યક્ત્વ હોય. ત્રીજું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ-મિથ્યાત્વમોહનીય અને અનંતાનુબંધી ચાર કષાયોનો નિર્મૂલ નાશ થાય. ક્ષય જેનું પ્રયોજન છે, તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ સાદિ અનંત છે. અહિં આન્તર સ્લોકોથી સમ્યક્ત્વની ઉત્તમતા જણાવે છે—

આ સમ્યક્ત્વ યોધિવૃક્ષતુ મૂલ, પુષ્પ નગરનું દ્વાર, નિર્વાણ મહેલની પીઠિકા, સર્વ સંપત્તિઓનો ભંડાર, સર્વ શુભોનો આધાર, રત્નોનો સાગર, ચારિત્ર-ધનનું પાત્ર, આવા સમ્યક્ત્વની પ્રશંસા કોણ ન કરે ? સમ્યક્ત્વથી વાસિત આત્મામાં અજ્ઞાન રહેતું નથી, જગતમાં સૂર્યનો ઉદય થાય, પછી અધિકારનો ફેલાવો કેવી રીતે ટકી શકે ? તિર્યચ અને નરકગતિના દ્વારમાં મજબૂત અર્ગલા હોય તો સમ્યક્ત્વ, અને દેવ, મનુષ્ય તથા નિર્વાણ-સુખના દ્વારની કુંચી હોય તો સમ્યક્ત્વ છે. સમ્યક્ત્વથી વાસિત આત્મા જો તેને વમે નહિ, અગર પહેલાં આયુષ્ય-બંધ ન કર્યો હોય, તો અવશ્ય વૈમાનિક દેવગતિ જ પામે. જે જીવ એક અંતર્મુદૂર્ત જેટલો પણ કાળ સમ્યક્ત્વની ઉપાસના કરે અને નિર્મલ સમ્યક્ત્વ-રત્નનો તરત કદાચ ત્યાગ કરે, તો પણ તે આત્મા લાંબા કાળ સુધી ભવ-માર્ગમાં રજાડતો નથી, માટે લાંબા કાળ સુધી તેને ધારણ કરી રાખો. તમારા સરખા સમજીને વધારે ખીલું શું કહેવું ?

વિપક્ષતું જ્ઞાન હોય તો સમ્યક્ત્વત્વનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજી શકાય છે, તેથી સમ્યક્ત્વના વિપક્ષ રૂપ મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ—

અદેવે દેવબુદ્ધિર્ધ્યા, ગુરુષીરગુરો ચ યા ।

અધર્મે ધર્મબુદ્ધિશ્ચ, મિથ્યાત્વં તદ્વિપર્ધયાત્ ॥૩॥

અદેવમાં જે દેવબુદ્ધિ, અગુરુમાં જે ગુરુબુદ્ધિ અને અધર્મમાં જે ધર્મબુદ્ધિ થાય, તે મિથ્યાત્વ. તે સમ્યક્ત્વથી વિપરીત સ્વરૂપ હોવાથી. આગળ જેઓનું લક્ષણ કહેવાશે, તેવા અદેવ, અગુરુ અને અધર્મ તેમની માન્યતા સ્વરૂપ મિથ્યાત્વ. તેનું લક્ષણ સમ્યક્ત્વથી વિપરીતપણું હોવાથી સમ્યક્ત્વ-વિપર્યય સ્વરૂપ સમજવું. તથા આ પણ અહુણ કરેલું છે કે દેવમાં અદેવત્વ, ગુરુમાં અગુરુત્વ, ધર્મમાં અધર્મત્વની માન્યતા.

વળી મિથ્યાત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે. ૧ આલિચ્છદિક, ૨ અનલિચ્છદિક, ૩ આલિનિવેશિક, ૪ સાંશયિક અને ૫ અનાલોચિક.

૧ અભિગ્રહિક—તે કહેવાય કે પાખંડીઓ પોતાના શાસ્ત્રના જ્ઞાનને બાણનારા હોય અને પરપક્ષનો પ્રતિકાર કરવામાં દક્ષ હોય.

૨ અનાભિગ્રહિક—સામાન્ય અકેળવાએલા લોકોને ‘સર્વ દેવો વંદનીય છે’, તેમની નિંદા ન કરવી, એવી જ રીતે સર્વ ગુરુઓ અને સર્વ ધર્મો સંબંધી સમજે, તેમને અનાભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ.

૩ આભિનિર્વેશિક—યથાર્થ વસ્તુ અંદરથી સમજવા છતાં પણ ખોટા કદાગ્રહને આધીન બની જમાલિ માફક સાચાને ખોટું કહેવાનો કદાગ્રહ કરે.

૪ સાંશયિક—દેવ, ગુરુ અને ધર્મના વિષયમાં આ સાચા હશે કે આ સાચા હશે ? એવા સંશયવાળાને સાંશયિક મિથ્યાત્વ.

૫ અનાભોગિષ્ઠ—એકેન્દ્રિયાદિક વિચાર-શૂન્ય અને વિશેષ જ્ઞાનથી રહિત હોય તેવાને તે હોય છે. કહ્યું છે કે—‘આભિગ્રહિક, અનભિગ્રહિક, આભિનિર્વેશિક, સાંશયિક અને અનાભોગિષ્ઠ એમ મિથ્યાત્વ પાંચ પ્રકારનું છે. આંતરસ્થોકો કહે છે—

“મિથ્યાત્વ એ મહાદોષ છે, મિથ્યાત્વ મહાઅધિકાર, મિથ્યાત્વ મોટી શત્રુ છે, મિથ્યાત્વ મહા-વિષ છે. રાગ, અધિકાર અને ઝેર જન્મની અંદર એક વખત દુઃખ આપનાર થાય, પરંતુ મિથ્યાત્વ રાગની ચિકિત્સા કરવામાં ન આવે તો હજારો ભવો મુધી તેની વેદના ભોગવવી પડે છે. ગાઢ-મિથ્યાત્વથી ઘેરાએલ ચિત્તવાળા છવો તત્ત્વ અને અતત્ત્વનો ભેદ બાણતા નથી. જે જન્મથી અધ હોય, તે કોઈ પણ વસ્તુની મનોહરતા કે અમનોહરતા સ્પષ્ટ રીતે કેવી રીતે બાણી શકે ? ૩

હવે દેવ અને અદેવ, ગુરુ અને અગુરુ, તથા ધર્મ અને અધર્મનાં લક્ષણ જણાવતા દેવનું સ્વરૂપ જણાવે છે—

દેવનું સ્વરૂપ—

સર્વજ્ઞો જિતરાગાદિ-દોષસ્ત્રેલોક્યપૂજિતઃ ।

યથાસ્થિતાર્થવાદી ચ, દેવોઽર્હન્ પરમેશ્વરઃ ॥૪॥

સર્વજ્ઞ, રાગાદિ ૧૮ દોષોથી રહિત, ત્રણે લોકથી પૂજિત, યથાર્થ પદાર્થ સ્વરૂપ કહેનારા, એવા અર્હન્ અરિહંત પરમેશ્વર દેવ કહેવાય. દેવના દેવત્વ વિષયક ચાર અતિશયો વિચક્ષણ પુરુષો કહે છે. તે આ પ્રમાણે—૧ જ્ઞાનાતિશય, ૨ અપાયાપગમાતિશય ૩ પૂર્વતિશય, અને ૪ વચનાતિશય. તેમાં ‘સર્વજ્ઞ’ એ શબ્દ જણાવીને સમગ્ર જીવ, અજીવાદિ તત્ત્વને બાણવા પણાથી જ્ઞાનાતિશયને કહે છે. પરંતુ પોતાનાં રચેલાં શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરોધ વચન કહેનારા અન્ય દર્શનીઓની માફક નહિ ‘સર્વ’ જુઓ કે ન જુવો, માત્ર ઈદ્ર તત્ત્વને દેખો, દરમાં કેટલી ક્ષીડીઓ છે, તેનું જ્ઞાન આપણને શું ઉપયોગી છે ? દૂર દેખો કે ન દેખો આપણને પ્રયોજન હોય, તેને જ દેખો, દૂર દેખનારાને જો પ્રમાણભૂત ગણતા હો તો આ દૂર દેખનાર ગીધાની ઉપાસના કરીએ.’

વિવક્ષિત એક ઈદ્ર પદાર્થનું જ્ઞાન સમગ્ર પદાર્થના જ્ઞાન વગર થઈ શકતું નથી. દરેક ભાવો બીજા ભાવોની સાથે સાધારણ અને અસાધારણરૂપે સમગ્ર જ્ઞાન વગર લક્ષણસહિત

અને તેથી વિપરીત અવ્યય-વ્યતિરેક સ્વરૂપે એક પણ પદાર્થ જાણી શકાતો નથી. કહેલું છે કે—“જેણે સર્વ પ્રકારે એક ભાવ દેખ્યો છે, તેણે તત્ત્વથી સર્વે ભાવો (દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપ સર્વ ભાવો) જાણ્યા છે. જેણે સર્વે ભાવો સર્વ પ્રકારે દેખ્યા છે, તેણે તત્ત્વથી એક ભાવ દેખ્યો છે.”

‘જેણે રાગાદિ દોષ જિતેલા છે’ એમ કહેવા દ્વારા અપાયાપગમાતિશયને કહે છે. તેમાં આ વાત સર્વજન-પ્રસિદ્ધ છે કે રાગ-દ્વેષાદિકો તે આત્માને દૂષિત કરનારા હોવાથી દોષો છે. પ્રતિપક્ષ સેવન કરવા દ્વારા ભગવંતે તેઓને જિતેલા છે, માટે ‘જિતરાગાદિદોષો’ એમ કહેલું છે. હંમેશાં રાગાદિ-રહિત કોઈ પુરુષ છે એમ કહેલું તે તો માત્ર વાણીવિલાસ છે. રાગાદિકને ન જિતેલા હોય એવા આપણા સરખાને દેવપણું નથી. ‘ત્રણે લોકથી પૂજાએલા’ એ વચનથી પૂજાતિશય કહે છે. કેટલાક કઠાયેલા ભોળી બુદ્ધિવાળાની પૂજામાં દેવત્વ ન આવે. પરંતુ જ્યારે ચલાયમાન થએલા આસનવાળા દેવો અને અસુરો, વિવિધ દેશભાષા બોલનારા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો, પરસ્પરનું જાતિવૈર છોડીને ચૈત્રીભાવ પામેલા એવા તિર્યંચનો, સમવ-સરણમાં ‘હું’ પહેલો પહોંચું, હું પ્રથમ જઈ’ એવી રીતે આવતા સેવા, અંજલિ, પૂજા, ગુણ-સ્તોત્રો, ધર્મદેશનારૂપ અમૃતનો આસ્વાદ કરતા લોકો વડે ભગવાન પૂજાય, ત્યારે તેમનું દેવપણું છે. ‘યથાસ્થિત અર્થ’ કહેનારા’ એ પદવડે વાણીનો અતિશય જણાવે છે. જે પદાર્થ જે સ્વરૂપે હોય એવા સદ્ભૂત પદાર્થને કહેનારા માટે યથાર્થવાદી. અમે સ્તુતિ કરતાં કહેલું છે. “પદ્મપાત વિના પરીક્ષા કરતાં અમે બન્નેનું તુલના ન કરી શકાય તેવું પ્રતીતિ પૂર્વક જાણીએ છીએ—તમારું આ યથાસ્થિત અર્થ—પ્રથમ (યથાપોચ પદાર્થ—પ્રતિપાદન) અને બીજાઓનો અસ્થાને નિર્ગન્ધ રસ. અથવા— “તમારા પાદપીઠ આગળ સુરેન્દ્રના નમનને અવગણવામાં આવે

અથવા બીજાઓની સહાય કરવામાં આવે, પરંતુ તમારા આ યથાસ્થિત વસ્તુના કથનને પર-પક્ષીઓ વડે કેવી રીતે અવગણી શકાયે? સ્તુતિ કરાય, પૂજાય, દિવ્ધાતુથી દેવ શબ્દ બને તે સામર્થ્યથી અહંનું પરમેશ્વર જ દેવ છે, બીજા કોઈ દેવ હોઈ શકે નહિ. આર અતિશયવાળા દેવની ઉપાસના કરવા તેમનું શાસન સ્વીકારવાને ધ્યાન ધરવા શરણે જવા અધિશેષ(આગ્રહ) પૂર્વક ઉપદેશ આપે છે—

ધ્યાતવ્યોઽયમુપાસ્ત્વોઽયમ્, અર્ચ ધરણમિચ્ચતામ્ ।

અર્ચય્ય પ્રતિપત્તવ્યં, શાસનં ચેતનાઽસ્તિ ચેત્ ॥૫॥

આવા પ્રકારના અતિશયવાળા દેવનું ચિંદસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત રૂપ ધ્યાનથી શ્રેણિક માફક ધ્યાન કરવું જોઈએ. શ્રેણિકરાજ મહાવીર ભગવંતને વર્ણ, પ્રભાણ, મંસ્થાન, સંઘયણ, ચોત્રીશ અતિશયવાળા ચોગી આદિ ગુણો દ્વારા તેમનું ધ્યાન કરતા હતા. તેના પ્રભા-વથી તેમનાજ વર્ણ, પ્રભાણ, મંસ્થાન, સંઘયણ અને અતિશયયુક્ત આવતી ચોવીશીમાં પદ્મનાભ તીર્થંકર યથો. આગળ અમે સ્તુતિ કરતાં કહ્યું છે, “તમે પહેલાં તન્મય મનવાળા થઈ વીર-જિનનું ધ્યાન કરેલું છે, જેથી તમે નહીં તેમના જેવાજ સ્વરૂપવાળા ભગવંત થવાના છો. અહો ! ‘યોગનો પ્રભાવ કેવો છે ?’ આગમમાં પણ જણાવેલું છે કે, અરિંદત મહાવીર તીર્થંકર ભગ-વંત જેવા પ્રકારના શીલ સમાચારવાળા છે, ખરેખર તેવા જ શીલ સમાચારવાળા પ્રયુ

પદનાભ અસ્થિત થશે. સેવા કરવી, અંબલિ બેડીને આ જ દેવ ઉપાસના કરવા લાયક છે, આપણે કરેલા હુકૂતની ગદા, સુકૂતની અનુમોદના કરવા પૂર્વક આજ માત્ર દેવ ભવના ભયની પીડા દૂર કરનારા છે, એ પ્રમાણે તેમના જ શરણની અભિલાષા કરો. કહેલા લક્ષણવાળા દેવના શાસનની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવો, અતિશય વગરના પુરુષોએ પ્રરેષેલાં બીજાં શાસનો સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. જો તમારામાં ચેતના હોય તો પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા દેવનું ધ્યાન ધરો, તેની ઉપાસના કરો, તેને શરણે બંધ, તેનું શાસન સ્વીકારો. ચેતનાવાળાને કરેલા ઉપદેશ સફળ થાય છે, અચેતનવાળા પ્રત્યે કરેલા ઉપદેશપ્રયાસ નિષ્ફળ બને છે. કહ્યું છે કે-

‘અરણ્યમાં કરેલું રુદન, મડદાના શરીરને માલીશ કરવું, સ્નાનપુચ્છને સીધું કરવું, બહેરા પાસે સંગીત કરવું, સ્થલમાં કમળ રાખવું, ઉગર ભૂમિમાં લાંબાકાળ સુધી જળવૃષ્ટિ કરવી, અંધના મુખનું મંડન કરવા સમાન અજ્ઞાની જન પાસે ભાષણ નિષ્ફળ થાય છે. અદેવનું લક્ષણ કહે છે-

યે સ્ત્રી-શસ્ત્રાસદ્વ્રાદિ-રાગાચક્રકલક્રિતાઃ ।

નિગ્રહાનુગ્રહપરાસ્તે દેવાઃ સ્યુર્ન મુક્તયે ॥૮૥॥

જેઓ સ્ત્રી, શસ્ત્ર, જપમાલાદિ રાગાદિ સૂચવનારાં ચિહ્નોવાળા છે, તથા વરદાન અને શ્રાપ આપનારા છે; તેવા દેવો મુક્તિ માટે યત્ન નથી.

સ્ત્રી એટલે કામિની, શસ્ત્ર ત્રિશૂલાદિવાળા, જપમાલા આદિથી નાટક, અટ્ટહાસ્ય કરનારા હોય. રાગ-રેખ-મોહને સૂચન કરનાર, સ્ત્રી એ રાગ સૂચવનાર છે, શસ્ત્ર દેવનું ચિહ્ન છે, જપ-માલા અજ્ઞાનનું ચિહ્ન છે. વીતરાગ હોય તે સ્ત્રીના સંગવાળા ન હોય. રેખ વગરના હોય તો શસ્ત્ર શા માટે ધારણ કરે ? અજ્ઞાન-રહિત હોય તે વિસ્મૃતિનાં ચિહ્નસ્વરૂપ જપમાળા શા માટે રાખે ? રાગ, રેખ અને મોહ વડે જ સર્વ દોષો એકઠા થાય છે. સર્વ દોષોનું મૂળ હોય તો તે ત્રણજ છે. નિગ્રહ એટલે વધ-બંધન કરવું, અનુગ્રહ એટલે વરદાન આપવું, તે કરવામાં તત્પર, નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવા, તે પણ રાગ-રેખનાં ચિહ્નો છે. જે આવા પ્રકારના હોય, તે મુક્તિ માટે કારણભૂત બનેલા નથી. કીડા કરનારા પ્રેત, પિશાચાદિકની માફક દેવત્વમાત્રને નિવારી શકાતું નથી. ૬

મુક્તિના કારણનો અભાવ પ્રગટ કરે છે.

નાટ્યાદ્યાસસંગીતાભ્યુપપ્લવવિસંસ્યુલાઃ ।

લમ્બયેયુઃ પદં જ્ઞાન્તં, પ્રપન્નાન્ પ્રાણિનઃ કથમ્ ? ॥૭૭॥

નાટક, અટ્ટહાસ્ય, સંગીત આદિ રાગવાળા કાર્યમાં અસ્થિર ચિત્તવાળા તેઓ બીજા પ્રાણીઓને શાન્તપદ સ્વરૂપ મુક્તિસ્થાનને કેવી રીતે પમાડી શકે ?

અહિં સમગ્ર સાંસારિક આળજળ વગરનું મુક્તિ કેવળજ્ઞાન વિગેરે શબ્દથી સમજી શકાય તેવું શાન્તપદ મોક્ષ નાટક, અટ્ટહાસ્ય, સંગીત આદિ સાંસારિક ઉપાધિથી કામડોળ ચિત્તવૃત્તિવાળા દેવો આશ્રિત વર્ગને તે કેવી રીતે પમાડી શકે ? એવંડાનું ઝાડ કલ્પવૃક્ષની બરાબરી કરી શકે નહિં. તેથી રાગ-રેખ-મોહના દોષથી રહિત એવા જિન એકજ મુક્તિ માટે થાય છે. પરંતુ દોષોથી દૂષિત થયેલા બીજા દેવો મુક્તિમાટે યત્ન નથી. અહિં તે માટે ઉપયોગી કેટલાક શ્લોકો જણાવે છે—

ખોટી અયોગ્ય પ્રવૃત્તિઓ કરનાર હોવાથી સામાન્ય મનુષ્ય કરતાં પણ ઉતરતી કક્ષાના શંકર, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ અર્વાચ કે રાગ વગરના નથી. સ્ત્રીનો સંગ કામ, હથીયાર સંગ્રહ દ્રેષ, જપમાળા અજ્ઞાન, અને કમકળા અશૌચનું સૂચન કરે છે. રુદ્રને ગૌરી, બૃહસ્પતિને તારા, બ્રહ્માને સાવિત્રી, શ્રીકૃષ્ણને લક્ષ્મી, ધન્વન્તરે ચત્રી, સૂર્યને રત્નાદેવી, ચંદ્રને દક્ષપુત્રી રોહિણી, અગ્નિને સ્વાહા, કામદેવને રતિ, યમદેવને ધૂમોર્ણા, આમ દેવોને સ્ત્રીઓનો સંગ પ્રગટ છે. વળી દરેક પાસે શસ્ત્ર અને હથીયારો છે. તેમજ દરેકમાં મોહનો વિલાસ હોવાથી દેવપણાને સંદેહ છે. તેઓ દેવપદવીને સ્પર્શતા નથી. અજ્ઞાનતાથી શૂન્યતા કહેનારા બુદ્ધમાં પણ દેવપણું ધટતું નથી, શૂન્યત્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ થયા પછી શૂન્યવાદની કથા કરવી નકામી છે. વળી પ્રમાણ હોતે છતે પ્રમાણ વિના પરની પણ શૂન્યસિદ્ધિ થઈ શકે નહિં, તો પોતાના પક્ષની તો સિદ્ધિ શી રીતે થઈ શકે? બુદ્ધો સર્વ લાવોમાં ક્ષણિકતા માનવાવાળા છે, તો સાધકને કળ સાથે સંબંધ કેવી રીતે જોડાય? ક્ષણિકવાદીઓને વધ કરનાર હિંસાનો હેતુ કેવી રીતે થાય? તેમ તેની સ્મૃતિ તેને ઝોળખાવનારી તથા વ્યવહાર કરનારી કેમ થાય? કૃમિ આહિંસુવોથી ભરેલી પોતાની કાયાને વાઘણને સોંપી દેતા, દેય-અદેયના વિવેક-શૂન્ય એવા બુદ્ધની હયા પણ કેવી વિચિત્ર છે? વળી પોતાના જન્મ વખતે જ પોતાની માતાનું ઉદર ચીરનાર તથા માંસ ખાવાને ઉપદેશ આપનાર એવા બુદ્ધને હયા કેવી રીતે કહી શકાય? વળી જે પ્રકૃતિના ધર્મને નિર્રથક-પણે જ્ઞાન કહે છે, તેમજ નિર્ગુણ, નિષ્ક્રિય અને મૂઢ એવા કષિત્વને દેવ કેવી રીતે મનાય? સર્વ દોષોના આશ્રય સમાન ગણપતિ, સ્કંદ-કાર્તિકેશ્વરામી, પવન વગેરેને, દેવો કેવી રીતે કહી શકાય? વળી જે ગાય ષશુ છે, વિષ્ટા ખાનારી પોતાના જ પુત્ર સાથે મૈથુન સેવે છે, અને શિંગડાઓથી જંતુઓનો ઘાત કરે છે, તેને વંદન કેમ કરાય? દૂધ આપનાર છે, માટે જો વંદનીય ગણેા, તો લેંશ નમન કરવા યોગ્ય કેમ નહિ? લેંશ કરતાં ગાયમાં કંઈપણ વિશેષતા નથી. વળી જો ગાયને દરેક તીર્થ, ઋષિ અને દેવોનું સ્થાનક માનતા હો, તો પછી તેને વેચેા છો, દોહો છો, અને હણેા છો કેમ? વળી જેઓએ સાંગેલા, ખાણીયા, ચૂલો, ઉંબરો, પીપળો, જળ, લિંબડો, આકડો એ વગેરેને દેવસ્વરૂપે જેઓએ કહેલા છે, તેમાંથી કોણે તેમનો ત્યાગ કર્યો છે? વીતરાગસ્તોત્રમાં પણ અમે કહ્યું છે:—“ઉદર અને ઉપસ્થ-ધન્દ્રિયવર્ગથી વિહમ્ભિત થએલા દેવોથી કૃતકૃત્ય બનેલા અન્ય દેવાસ્તિકો-અમે દેવને માનનારા છીએ-એવી બુદ્ધિ ધારણ કરનારા કુતીર્થિકો-આપના જેવાનો અપલાપ કરે છે એ-ખરેખર દુઃખનો વિષય છે.”

શુરુતું લક્ષણ કહે છે:—

શુરુતું સ્વરૂપ—

મહાવ્રતધરા ધીરા, મૈત્રમાત્રોપજીવિનઃ ।

સામાયિકસ્યા ધર્મોપદેશકા શુરવો મતાઃ ॥૮૮॥

મહાવ્રત ધારણ કરનારા, ઉપસર્ગો અને પરિપહોમાં ધૈર્ય ધારણ કરનારા, લિક્ષામાત્રથી આજીવિકા નલાવનારા, સામાયિક-ચારિત્રમાં રહેલા, શુદ્ધ મોક્ષમાર્ગનો ધર્મોપદેશ આપનારા શુરુઓ માનેલા છે.

અહિંસાદિક મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, આપત્તિકાળમાં ઉપસર્ગ કે પરિપહમાં પણ કાય-રતા વગર અખંડિત મહાવ્રતને ટકાવી રાખનારા, મૂળગુણધારીપણું જળાવીને ઉત્તરગુણ-ધારી-

નરક, તિર્યંચ સ્વરૂપ દુર્ગતિમાં પડતા પ્રાણીઓને ધારણ કરી કામ, હથીયાર સંચક દેખ, કહેવાય. આ શબ્દાર્થ કહ્યો, અને ધર્મનું લક્ષણ પણ આ જ છે. મનુ ગૌરી, બૃહસ્પતિને તારા, નમાં પ્રાણીઓને સ્થાપન કરે, તે નિરુક્તાર્થથી ધર્મ. કહ્યું છે કે—“દુર્ગતિદ્રને દક્ષપુત્રી રાહિણી, ધારી રાખે અને તેઓને શુભ સ્થાનમાં સ્થાપન કરે, તેથી તેને ધર્મ કહેલો છે.” તેનો સંગ પ્રગટ છે. તેવો સંયમઆદિ દસપ્રકારવાળો છે, તે સર્વે કહેલ હોવાથી મુક્તિ માટે યાચનાવાથી દેવપણાનો ઓનું અસર્વશપણું હોવાથી તેમનું કથન પ્રમાણભૂત ન ગણાય. ૧૧ પછી દેવપણું

અહિં વાઢી શંકા કરે છે કે, સર્વજ્ઞે કહેલાં વચનનો અભાવ હોવા છતાં પૂર્વજો સિદ્ધિ કહેલા વેદવાક્યરૂપ ધર્મનું પ્રમાણપણું હો. કહ્યું છે કે, પ્રેરણા-ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્ય સાથે વ્યકાળ, સૂક્ષ્મ, મોટા આંતરે રહેલા દૂરના પદાર્થોને જાણવા માટે સમર્થ બની શકે છે, તેમ ઇન્દ્રિયો કંઈ જાણવા સમર્થ નથી. પ્રેરણા-વૈદિકધર્મ અપૌરુષેય હોવાથી પુરુષસંબંધી દોષ તેમ તેમાં પ્રવેશ નથી, તેથી તે પ્રમાણભૂત જ છે. કહ્યું છે કે, ‘મોહનારને આધીન શબ્દ હોવાથી તેમાં દોષ થવાપણું છે, કોઈ વખત શુભવાન વક્તાથી પણ દોષનો અભાવ થાય છે. તેવા શુભવાચી રહિત હોય, તેમના શબ્દમાં દોષ સંક્રાન્ત થવાનો સંભવ હોવાથી. અથવા વક્તાના અભાવમાં આશ્રય વગરના દોષો રહી શકતા નથી. વળી દોષો છે, અગર નથી, તે પુરુષના વચનોમાં સંભવે છે, વેદમાં કતાંનો અભાવ હોવાથી દોષ થવાની અમને ખિલકુલ શંકા નથી. આ શંકાનું સમાધાન કરતા કહે છે—

અપૌરુષેયં વચનમસમ્મયિ મવેદ્ यदि ।

ન પ્રમાણં મવેદ્ વાચાં, જ્ઞાતાધીના પ્રમાણતા ॥૧૨॥

પુરુષ વગરનું વચન અસંભવિ ગણાય, અને કહાય હોય તો તે પ્રમાણ નથી, કારણ કે વચનોની પ્રમાણતા યથાર્થ વક્તા-આપ્તપુરુષને આધીન છે.

પુરુષવડે મોહાગ્રેહ તે પુરુષસંબંધી વચન, તે નહિ તે અપૌરુષેય વચન. કંઈ વગેરે સ્થાન, કરણ, અભિધાત પૂર્વક મોહાય, તે વચન. અપૌરુષેય વચન તેથી પરસ્પર વિરુદ્ધ છે. આકાશમાં ત્રસરેલું માદક વચનનો સંભવ નથી. તેમજ અમૂર્તનું અદર્શન કહેવું શુક્ત નથી, પ્રમાણ ન હોવાથી. ચપટી વગાડવા રૂપ શબ્દ-શ્રવણને જ પ્રમાણ ગણતા હો તો, તે કીક નથી. કારણકે તેમ માનવામાં પણ તેની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ થાય છે. તાળી પાડવી, ચપટી વગાડવી તે રીતે શબ્દની ઉત્પત્તિ માનવામાં તો ઉલટો અપૌરુષેયપણાનો દોષ આવે છે. એક શબ્દ માટે કંઠસ્થાન, કરણ, અભિધાતની જરૂર જણાય, ત્યારે તેના જેવા બીજા શબ્દો પ્રગટ કરવા માટે પણ સ્થાનાદિની જરૂર પડે. બીજા વ્યંજ્યોમાં તે જ્ઞેવામાં ન આવતી હોવાથી શબ્દોની પ્રતિનિયત વ્યંજક વ્યંજ્યતા નથી.

પણ નિષ્ણાવવા કહે છે કે અજનારથી તો ગુણનો અભાવ છે. તે દોષોથી રહિતના શબ્દમાં તો સંકાન્તિનો નિર્વાહ ચલાવનારા, નરિ ૨ તેવા શબ્દોની પ્રતીતિ થતી નથી, અથવા કહેનાર ન હોવાથી આશ્રય વગર અને ઉત્તરગુણધારણ નથી. વળી આ વચનોમાં ગુણો છે કે નથી, તે પણ પૌરુષેય વચનોમાં નક્કી આભાષિકમાં સ્ત્રેલા વેદમાં તો ક્તાનિ અભાવ હોવાથી તેમાં ગુણો છે-એવી અમને શંકા પણ છે. આ સર્વ મુનિ-૧૨

સ્વરૂપ અગર પ્રમાણે અપૌરુષેય વચન-કથનની અસંભાવના વગેરે વડે તેનો અભાવ જણાવીને કહેલું છે કે- પુરુષે કહેલા ધર્મનું અપ્રામાણિકપણું જણાવે છે- કહે, તે શુભ

મિથ્યાદષ્ટિભિરામ્નાતો, હિંસાયૈઃ કલ્પીકૃતઃ ।

સ ધર્મ ઇતિ વિત્તોડપિ, ભવભ્રમણકારણમ્ ॥૧૩॥

મિથ્યાદષ્ટિઓએ પ્રવર્તાવેલો, હિંસાદિક વડે કલુષિત કહેલો ધર્મ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામવા રહ્યો તે ભવ-ભ્રમણના કારણ સ્વરૂપ સમજ્યો.

હરિ, મહાદેવ, પ્રદા, કપિલ, બુદ્ધ વગેરે મિથ્યાદષ્ટિઓએ પ્રવર્તાવેલ, જેને ભોળી બુદ્ધિ વાળાઓએ ધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો છે, પરંતુ તે તો ભવ-ભ્રમણનું કારણ હોવાથી અધર્મ જ છે, કેવી રીતે ? તે કહે છે, હિંસા વગેરેથી દૂષિત બનાવ્યો છે. મિથ્યાદષ્ટિએ બનાવેલાં શાસ્ત્રો હિંસા-દિક દોષોથી દૂષિત છે. ૧૩. હવે અદેવ, અશુર અને અધર્મના તિરસ્કાર પૂર્વક ખંડન કરે છે-

સરાગોડપિ હિ દેવથેદ્, ગુરુવ્રહ્મચાર્યપિ ।

કૃપાહીનોડપિ ધર્મઃ સ્યાત્, કષ્ટં નષ્ટં હહા ! જગત્ ॥૧૪॥

જો સરાગી દેવ હોય, અગ્રહસ્ત્રારી પણ ગુરુ હોય અને જો દયાહીન પણ ધર્મ હોય, તો તો પછી ખેદની વાત છે કે આ જગત્ વિનાશ પામ્યું છે.

રાગ, દ્રેષ અને મોહવાળા દેવ, પ્રાણાતિપાત વગેરે પાંચ મહાપાપો સેવનારા ગુરુ હોય, મૂલ અને ઉત્તરગુણથી રહિત જો ધર્મ હોય તો, અમને પારાવાર ખેદ અને અફસોસ થાય છે કે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ વગરનું દુર્ગતિ ગમન કરનાર જગત્ વિનાશ પામ્યું છે. કહેલું છે કે- “હ સપિ ! જો દેવ રાગી હોય, દ્રેષી-દેવ હોય, દેવ શૂન્ય પણ હોય, મહિરાપાનમાં ધર્મ હોય, માંસમાં ધર્મ હોય, જીવહિંસામાં ધર્મ હોય, ગુરુઓ વિષયોમાં રક્ત, કામમાં મત્ત અને કાન્તામાં આસક્ત બનેલા હોય; તેવા પણ વળી પૂજ્ય ગણાતા હોય તો ખેદની વાત છે કે આમ-તેમ ગમે-તેમ વર્તતા હોયો વિનાશ-માર્ગે જઈ રહેલા છે. ૧૪.

આ પ્રમાણે અદેવ, અશુર, અધર્મના પરિહાર-પૂર્વક દેવ, ગુરુ અને ધર્મની પ્રતીતિ સ્વરૂપ સમ્યક્ત્વની સુંદર વ્યવસ્થા સમજાવી. તે શુભ આત્મ-પરિણામરૂપ છે, આપણા સરખાને પરાક્ષ, માત્ર તેનાં ચિહ્નો દ્વારા જાણી શકાય છે, તે જણાવવા કહે છે-

શમ-સંવેગ-નિર્વેદાનુકમ્પાઽઽસ્તિવ્યલક્ષણૈઃ ।

લક્ષણૈઃ પચ્ચમિઃ સમ્યક્, સમ્યક્ત્વમુપલક્ષ્યતે ॥૧૫॥

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય સ્વરૂપ પાંચ લક્ષણો વડે સમ્યક્ત્વ ધરાવતર ઝોળાખી શકાય છે.

ખીન આત્મામાં રહેલું અગર આપણા આત્મામાં રહેલું પરોક્ષ પણ સમ્યક્ત્વ શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્ય સ્વરૂપ પાંચ લિંગોથી બનેલી શકાય છે.

૧ શમ-એટલે પ્રશમ અર્થાત્ ક્રૂર અનંતાનુભંધી કપાયોનો અનુદય, તે સ્વભાવથી અથવા કપાય-પરિણતિનાં કર્તાં ફલ જોવાથી કપાયોની ઉદ્યાવસ્થા રોકે. કહ્યું છે કે- “કર્મ-પ્રકૃતિઓના અશુભ વિપાકો બળીને આત્માનો ઉપશમભાવ કેળવીને હંમેશાં અપરાધ કરનાર ઉપર પણ કોપ ન કરે. કેટલાક વળી ક્રોધ-ખજવાળ અને વિષય-તૃષ્ણાના ઉપશમને શમ કહે છે. સમ્યગ્-દર્શન પામેકો અને સાધુઓની સેવા કરનાર ક્રોધ ખજવાળ અને વિષયતૃષ્ણાવાળો કેવી રીતે ધને ? ખીલુ બાજુ એ ધનેના ઉપશમને શમ કહીશું, તો પછી અપરાધી અને નિરપરાધી ઉપર ક્રોધ કરનાર કૃષ્ણ અને શ્રેષ્ઠિક જેઓ વિષયની તૃષ્ણા અને ક્રોધની ખજવાળવાળા છે, તેઓને શમ કેવી રીતે માની શકાય ? શમના અભાવમાં સમ્યક્ત્વ ન માનવું ? એમ નહિં. લુહારની ભઠ્ઠીમાં ધૂમાડા વગરનો રાખથી દંકાએલ અગ્નિ હોય છે, તે અગ્નિમાં લગાર પણ ધૂમાડો હોતો નથી. તે સંજ્ઞાથી નિયમ એવા પ્રકારનો છે કે, ચિહ્ન-લિંગની પરીક્ષાં ચોક્કસ કરી હોય તો, લિંગી અવશ્ય હોય જ. કહ્યું છે કે- ‘ચિહ્ન હોય તો ચિહ્નવાળો અવશ્ય હોય જ. અને ચિહ્નવાળામાં ચિહ્નની ભજના સમજવી.’ જેમ કે ધૂમ ચિહ્ન હોય, ત્યાં ધૂમ ચિહ્નવાળો અગ્નિ હોય જ, પણ લાલ અંગારાવાળો એકલો અગ્નિ ધૂમાડા વગરનો હોય, ત્યાં ધૂમ ચિહ્ન હોવાનો નિયમ નથી. લિંગ-લિંગીનો સંજ્ઞા નિયમના વિપર્યયમાં હોય છે. કૃષ્ણ, શ્રેષ્ઠિકને સંનવલન કપાયના ઉદયથી ક્રોધખજવાળ અને વિષયતૃષ્ણા થયેલ છે. સંનવલન એવા કપાયો પણ તીવ્રપણાથી અનંતાનુભંધી સરખા વિપાકવાળા હોય છે. આ સ્પષ્ટ હકીકત છે.

૨ સંવેગ-એટલે મોક્ષની જ અભિલાષા. સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા રાજનાં અને ઈન્દ્રનાં વિષય-સુખોને દુઃખ-મિશ્રિત હોવાથી દુઃખસ્વરૂપ માનનારો અતો મોક્ષસુખને જ સુખસ્વરૂપ માનનારો અને અભિલાષા કરનારો હોય છે. કહ્યું છે કે-

“મનુષ્યોનાં અને ઈન્દ્રનાં સુખને ભાવથી દુઃખ માનતો સંવેગથી મોક્ષ સિવાય ખીલુ કોઈ પ્રાર્થના કરતો નથી.”

૩ નિર્વેદ-એટલે ભવનો કંટાળો. સમ્યગ્દર્શની આત્મા દુઃખ અને દુર્ગતિથી ગહન સ્વરૂપ ભવરૂપી કેદખાનામાં કર્મરૂપી દંડપાશિકો વડે તેવી તેવી કલ્થનાઓ સહન કરતો તેનો પ્રતિકાર કરવા અસમર્થ ભમત્વ રહિત બનેલો દુઃખથી કંટાળાવાળો થાય છે. નારકી, તિર્યચ; નર અને અમરભવમાં પરલોકની સાધના કર્યા વગર ભમતવના ઝેરના વેગરહિત નિર્વેદથી દુઃખ અનુભવતો રહે છે. કેટલાક આચાર્યો સંવેગ અને નિર્વેદના અર્થો વિપરીત કરે છે, સંવેગ એટલે ભવનો વેરાગ્ય અને નિર્વેદ એટલે મોક્ષાભિલાષ.

૪ અનુકંપા-એટલે દુઃખી પ્રાણીઓ ઉપર આ મારો સંજ્ઞા છે, એવા પ્રકારના પક્ષપાત-રહિત બની દુઃખીના દુઃખને નાશ કરવાની ઈચ્છા. પક્ષપાતથી કટુણા તો વાદ્ય, સિંહ વગેરેને પણ પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર હોય છે. તે અનુકંપા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે લેહવાળી છે. દ્રવ્યથી

અનુકંપા તે કહેવાય કે, પોતાની શક્તિ હોય તો સામાના દુઃખનો પ્રતિકાર કરી દુઃખ દૂર કરવું. અને ભાવથી-કામળા હૃદયથી. જે માટે કહ્યું છે, ભય કર ભવ-સમુદ્રમાં દુઃખ અનુભવતા જીવસમૂહને દેખી પક્ષપાત વગરની બંને પ્રકારની અનુકંપા પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર કરવી.

૫ આસ્તિકત્વ-જીવ, દેવલોક, નારકી, પરલોક, કર્મ, તેનાં ફળ એ વગેરે છે-એવા પ્રકારની જેની મતિ છે, તે આસ્તિક, તેનો ભાવ કે કર્મ તે આસ્તિકત્વ. બીજા ધર્મનાં તત્ત્વ સ્વરૂપ સાંભળવા છતાં પણ બીજા ધર્મની અભિલાષા ન થાય. જીવનો ધર્મ સમ્યક્ત્વ પરોક્ષ હોવા છતાં પણ આસ્તિકત્વથી ઓળખી શકાય છે. તેવા સમ્યક્ત્વવાળો આસ્તિક કહેવાય છે. 'જિનેન્દ્ર-દાએ જે પ્રકૃતિ' છે, તે જ સત્ય અને શંકા વગરનું છે'-એવા શુભ પરિણામવાળો અને કાંક્ષાદિ દોષથી રહિત હોય, તે સમ્યક્ત્વી ગણાવેલો છે. વળી કેટલાક આચાર્ય શમ આદિ લિંગોની વ્યાખ્યા જુદી રીતે કરે છે. સારી રીતે પરીક્ષા કરેલ વક્તાના સ્વેદના આગમોનાં તત્ત્વોમાં આશ્રય રાખી મિથ્યા અભિનિવેશનો ઉપશમ કરવો, તે શમ. તે સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ છે. જે અતત્ત્વનો ત્યાગ કરી તત્ત્વને પામેલો છે, તે સમ્યગ્દર્શનવાળો છે. સંવેગ એટલે ભયથી જિન-પ્રવચનને અનુસરનાર અને તેની શ્રદ્ધા કરનાર. નરકોમાં શારીરિક, માનસિક, શીત અને ઉષ્ણાદિકથી થએલ વેદના, સંકિલ્પ પરિણામવાળા પરમાધામીઓ અને પૂર્વભવના વેરવાળા બીજા નારકીઓ પરસ્પર ઉદીરણ કરતાં અનુભવાતી વેદનાઓ. તિર્થંચગતિમાં ભાર જિંચકવાનું, પરાધીનતા, લાકડી, ચાબુકના ભાર ખાવા. મનુષ્યોમાં હરિદ્રતા, દુર્બળતા, રોગ વગેરે વિદગ્ધણા દેખીને તેનાથી ભય પામેલા, તેની શાંતિના ઉપાયભૂત ધર્મોનુક્રાંત કરતા એવાનું સમ્યગ્દર્શન જણાય છે અથવા આને સમ્યગ્દર્શન વતે છે. નિર્વેદ એટલે વિષયમાં અનાસક્તિ, જેમ કે 'આ લોકમાં જીવોને દુરંત કાગલોગમાં આસક્તિ, તે અનેક ઉપદ્રવ-ફળવાળી છે અને પરલોકમાં પણ અતિકટુક નરક, તિર્થંચ, મનુષ્ય જન્મ ફેલને આપનાર છે, માટે આ કામલોગોથી સચું. આ છોડવા લાયક જ છે.' આવા પ્રકારના નિર્વેદથી પણ આને સમ્યગ્દર્શન છે-એમ નક્કી કરી શકાય છે. અનુકંપા એટલે કૃપા, જેમ કે સર્વ જીવો સુખના અર્થી અને દુઃખથી દૂર ભાગનારા છે, માટે મારે તેમને પીકા ન કરવી; આથી પણ આનામાં સમ્યગ્દર્શન છે-એમ સમજી શકાય છે. જિનેન્દ્રના પ્રવચનમાં ઉપદેશેલા અતીન્દ્રિય એવા જીવ, કર્મ, પરલોક, પુણ્ય, પાપ આદિક ભાવો નક્કી છે જ-એવા પરિણામ હોય તે આસ્તિકત્વ. આ આસ્તિકત્વ વડે કરીને પણ આ સમ્યગ્દર્શનવાળો છે-એમ નિર્ણય કરી શકાય છે. ૧૫. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લિંગો કહીને હવે તેનાં ભૂષણો જણાવે છે—

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ભૂષણો

સ્વૈર્ય પ્રમાવના મક્તિઃ, કૌશલં જિનશાસને ।

તીર્થસેવા ચ પચ્ચાસ્ય, સૂપણાનિ પ્રવક્ષતે ॥૧૬॥

૧ જિનશાસનમાં સ્થિરતા, તેની ૨ પ્રભાવના, ૩ ભક્તિ, તેમાં ૪ કુશળતા, તેમ જ ૫ તીર્થસેવા. આ પાંચ સમ્યક્ત્વનાં ભૂષણો કહેલાં છે.

જેનાથી શોભા કરાય, તે ભૂષણો કહેવાય. આ જિનશાસનને શોભાવનાર પાંચ ભૂષણો કહેલાં છે. જૈનધર્મ સંબંધી જે સ્થિરતા, કૌશલ્ય, તીર્થસેવા, પચ્ચાસ્ય, સૂપણાનિ એવા પાંચ ભૂષણો

સ્થિર બનાવવા, ખીજા અન્ય દર્શનીયોની ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિ કે ચમત્કાર દેખીને પણ જિનશાસન પ્રત્યે નિષ્પ્રકંપતા. જૈનશાસન ન પામેલાઓને જૈનેન્દ્રશાસનની પ્રભાવના દ્વારા તેઓ પણ આ શાસન પ્રત્યે અનુરાગવાળા થાય, તેવા પ્રકારનાં નિમિત્તોથી તેમને પ્રભાવિત કરવા રૂપ પ્રભાવના. તે આઠ પ્રકારની છે. ૧ પ્રવચની, ૨ ધર્મકથી, ૩ વાદી, ૪ નૈમિત્તિક, ૫ તપસ્વી, ૬ વિદ્યાવાળા, ૭ સિદ્ધ, અને ૮ કવિ એ આઠ પ્રભાવકો છે. તેમાં પ્રથમ પ્રવચની તે કહેવાય, કે જે દ્વાદશાંગી રૂપ પ્રવચન અથવા ગણિષ્ટિક એવા અતિશયવાળા જ્ઞાનને ધારણ કરનાર, તેને યુગપ્રધાનાગમ પણ કહી શકાય. જેને ધર્મોપદેશ આપવાની સુંદર શક્તિ હોય જેની મધુર વાણીથી અનેકને ધર્મનો પ્રતિબોધ થાય, તે ખીજો ધર્મકથી. વાદી, પ્રતિવાદી, સભ્ય અને સભાપતિ લક્ષણવાળી ચતુરંગી સભામાં પ્રતિપક્ષનું ખંડન કરી પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરવાના સામર્થ્યવાળો ત્રીજો વાદી. ત્રણે કાળ સંબંધી લાભાલાભને જણાવનાર નિમિત્તશાસ્ત્ર લખેલા હોય, તે ચોથો નૈમિત્તિક. અકુમ્ભઆદિ વિકૃષ્ટ-કકોર તપ કરનાર પાંચમો તપસ્વી. પ્રસન્નિ, શેહિણી આદિ વિદ્યાદેવીઓ જેમાં સહાય કરનાર હોય તેવી પ્રસન્નિ, શેહિણી વિદ્યાવાળો, તે છઠ્ઠો અંજન, પાદલેપ, તિલક કરવાની શુટિકા, સમગ્ર લોકોને આકર્ષણ કરવાની, આશ્ચર્ય પમાડવાની તથા વૈકિંચ લગ્નિ વગેરે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી હોય, તે સાતમો સિદ્ધિ. ગદ્ય-પદ્યાદિ વર્ણનાત્મક પ્રબંધો કે કાવ્યોની રચના કરનાર આઠમો કવિ. આ પ્રવચની આદિ આઠ પ્રકારે ભગવંતના શાસનની પોતાની શક્તિ અનુસાર, દેશ-કાળાદિકને અનુરૂપ સહાય કરનાર પ્રભાવક, તેઓનું કર્મ તે પ્રભાવના ખીજું ભૂખણ. ભક્તિ-વિનય, વૈયાવૃત્ય કરવા રૂપ, સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર દ્વારા શુણાધિકને વિષે, આવે ત્યારે ઉભા થવું, સામે જવું, મસ્તકે અંજલિ કરવી, પોતે આસન આપવું, શુણાધિકે આસન સ્વીકાર્યા પછી પોતે આસન ચઢવું કરવું. વંદના, પર્યુપાસના, અનુગમન-પાછળ ચાલવું, આઠ પ્રકારનાં કર્મને દૂર કરનાર હોવાથી આઠ પ્રકારનો ઉપચાર કરવા રૂપ વિનય કરવો. વૈયાવૃત્ય-આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, તપસ્વી, નવીન સાધુ, માંદો, કુલ, ગણ, સંઘ, સાધુ સમનોર શેટલે મનોહર જ્ઞાનાદિકવાળા. કહેલા દર્શને અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, ધાત્ર, ઉપાશ્રય, પાટ-પાટલા-પાટીયાં, સંસ્તારક વગેરે ધર્મનાં સાધનો આપવાં, સેવા, ઔષધિ આપવી, સુરકેલીવાળા માર્ગમાં સહાયક બનવું, ઉપસર્ગ-નિવારણરૂપ વૈયાવૃત્ય કરવું. જિનશાસનના વિષયમાં નિપુણતાવાળા બનવું, જેમ અનાર્થદેશવાસી આર્દ્રકુમારને શ્રેણિકપુત્ર અભયકુમારે કુશળતાથી પ્રતિબોધ કર્યો. નદી આદિ સુખપૂર્વક ઉતરવા માટે જેમ ઘાટ હોય, તેમ સંસાર પાર પામવા માટે સુખેથી પાર પામવાનો માર્ગ તીર્થ કહેવાય. દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે લેદવાળું તીર્થ. તીર્થકરોના જન્મ, દીક્ષા, દેવલજ્ઞાન, નિર્વાણસ્થાન એ દ્રવ્ય-તીર્થ કહેવાય. જે માટે કહેવું છે, “તીર્થ”કર મહાનુભાવોના જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન અને નિર્વાણ ન્યાં થયાં હોય, તે મ્યાન દ્રવ્યતીર્થ કહેવાય, તેનાં દર્શન અવશ્ય કરવાં જોઈએ.” ભાવતીર્થ તો ચતુર્વિધ સંઘ, શ્રમણસંઘ, કે પ્રથમગણધર. કહ્યું છે કે- “હિ ભગવંત ! તીર્થ તીર્થ”કર કે તીર્થ ? હે ગૌતમ ! અહંન્તો તો નહીં તીર્થ”કર છે જ, ચાર વર્ણવાળો શ્રમણસંઘ, અથવા પહેલા ગણધર, તે તીર્થ. આવા તીર્થની સેવા, તે તીર્થ-સેવા. ૧૬ આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનાં ભૂખણો કહીને તેનાં રૂપણો કહે છે-

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ રૂપણો

શક્કા કાંક્ષા વિચિકિત્સા, મિથ્યાદદિષ્ટિમંસનમ્ ।

તત્તંસ્તવથ પચ્ચાપિ, સમ્યક્ત્વં દૂપયન્ત્યનમ્ ॥૧૭॥

૧ શંકા, ૨ બીજા દર્શનની અભિલાષારૂપ કાંક્ષા, ૩ દુર્ગંધા કે ક્ષણસંદેહ, ૪ મિથ્યાદષ્ટિની પ્રશંસા અને તેનો ૫ પરિચય-આ પાંચે સમ્યક્ત્વને અતિ દૂષિત કરે છે.

શંકાદિક પાંચે દૂષણો નિર્દોષ એવા સમ્યક્ત્વને અતિશયપણે દૂષિત કરે છે. શંકા-એટલે સંદેહ થવો, તે સર્વવિષય અને દેશવિષય, સર્વવિષય શંકા-‘ધર્મ’ હશે કે નહિ ?’ અને દેશવિષય શંકા-ધર્મ વિષયક કોઈ એકાદ વસ્તુમાં શંકા થાય. જેમ કે આ હવ છે, પણ તે સર્વગત કે અસર્વગત ? પ્રદેશવાળો કે અપ્રદેશવાળો હશે ? આ બંને પ્રકારની શંકા અરિહંત ભગવતે પ્રરૂપેલા પ્રવચનમાં અવિશ્વાસરૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વને મલિન કરે છે. માત્ર આગમથી બાકી શકાય તેવા પણ પદાર્થો આપણા સરખાની પ્રમાણ પરીક્ષામાં નિરપેક્ષ આપ પુરુષોએ પ્રરૂપેલ હોવાથી શંકા કરવા યોગ્ય નથી. જ્યાં કદાચ મોહવશ કોઈક સંશય પ્રગટ થાય, તો ત્યાં પણ ન તૂટે તેવી અર્ગલા આ પ્રમાણે ધારણ કરવી-

કોઈક તેવા ગંભીર વિષયમાં આપણી દુર્બલ મતિના કારણે, તેવા પ્રકારના સમાધાન આપનાર આચાર્યના વિરહમાં, સમજવા યોગ્ય પદાર્થના ગહનપણાને અંગે, આપણા જ્ઞાનાવરણના ઉદયથી, હેતુ, ઉદાહરણના અસંભવમાં, આપણાથી ધરાણર તેવો અર્થ ન સમજી શકાય, તો બુદ્ધિશાળી શ્રદ્ધાળુ એમ ચિંતન કરે કે- મર્વજ ભગવતો યથાર્થ પદાર્થ કથન કરનારા હોય છે. કોઈના તરફથી ઉપકારની આશા-અપેક્ષા વગર બીજાઓ પર ઉપકાર કરવામાં પરાયણ, જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ એવા જિનેશ્વરે રાગ, દ્રેષ અને મોહને નિતેલા હોવાથી કદાપિ અન્યથા કથન કરનાર-ફરકાર કહેનારા હોતા નથી. સૂત્રમાં કહેલ એક અક્ષરની પણ અશ્રદ્ધા થાય, તો તે મનુષ્ય મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે. જિનેશ્વરે કહેલ હોવાથી સૂત્ર આપણને પ્રમાણ છે.

કાંક્ષા-એટલે બીજા બીજા દર્શનની ઈચ્છા, તે પણ સર્વ અને દેશ વિષયવાળી બે પ્રકારે સમજવી. સર્વવિષયક તો સર્વ પાખંડીઓના ધર્મની આકાંક્ષા થવારૂપ, અને દેશકાંક્ષા તો એકાદ દર્શન-વિષયક, જેમ કે, ‘મુગત બુદ્ધિ ભિક્ષુઓને વગર ક્લેશવાળો ધર્મ ઉપદેશ્યો અને વળી તેમાં પણ જ્ઞાન કરવાનું, ભાવતાં લોજન-પીણું, વસ્ત્રો, શયન વગેરે મુખ્યનો અનુભવ કરી શકાય, તેવો સહેલો ધર્મમાર્ગ કહ્યો.’ કહ્યું છે કે-‘કોમળ-મુલાયમ શમ્યામાં શયન કરવું, સવારે ઉઠીને મીઠી રાખ પીવી, દિવસના મધ્યભાગે લોજન, પાછલા પહેરે મધુર પીણું લેવાં, મધ્યરાત્રે દ્રાક્ષ અને સાકર, આ સર્વને છેડે શાક્યસિંહે મોક્ષ દેખેલો છે.’ આ પણ વાત ક્ષેપતી આવતી હોવાથી તેમને ઘટે છે. વળી ‘પરિવ્રાજક, ભૌત, ગ્રાહ્યજી આદિ વિષયોને લોગ-વનાર જ પરલોકમા મુખ સાથે સંબંધવાળા થાય છે. એટલે આ ધર્મ પણ સાધવા યોગ્ય છે.’ એવી રીતે કાંક્ષા પણ પરમાર્થથી ભગવંત અરિહંતોએ પ્રરૂપેલા આગમમાં અવિશ્વાસરૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરે છે.

વિચિકિત્સા-એટલે ચિત્તની અસ્થિરતા. યુક્તિ અને આગમથી યુક્તા જિનધર્મમાં આ રેતીના કવલ સરખા સ્વાદ વગરના મોટા તપના ક્લેશનું ક્ષણ મળશે કે તપ નિષ્ફળ જશે ? આ તપ તો ક્લેશ-સ્વરૂપ અને નિર્જરાના ક્ષણથી રહિત છે. ખેડૂત માફક આ તપની ક્રિયા સફળ અને નિષ્ફલ બંને પ્રકારવાળી દેખાય છે, તેમ આમાં પણ થશે તો ? કહેલું છે કે-‘પૂર્વના પુરુષો યથોચિત માર્ગનું સેવન કરનારા હતા, તેથી તેમને તો ફલનો યોગ થતી શકે, પરંતુ બુદ્ધિ અને સંઘયણથી રહિત અમને તેમના સરખા ક્ષણની પ્રાપ્તિ ન થાય.’-આ વિચિકિત્સા પણ ભગવંતના વચનમાં અશ્રદ્ધાસ્વરૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વનો દોષ છે. શંકાથી આ

નુદી પડતી નથી એમ ન વિચારવું. શંકા હંમેશાં સમગ્ર અને અસમગ્ર પદાર્થ વિષયવાળી, દ્રવ્ય, ગુણ સંબંધી હોય. જ્યારે આ તો ક્રિયા સંબંધી વિચિકિત્સા સમજવી. અથવા વિચિકિત્સા એટલે સારા આચારવાળા મુનિ સંબંધી નિંદા કરવી તે. જેમ કે, ‘આ મુનિઓ સ્નાન વગરના હોવાથી પરસેવાના લીધે મેલવાળા અને દુર્ગંધી દેહવાળા છે. જો અગ્નિ પાણીથી અંગ ધોવે, તો તેમાં ક્યો દોષ લાગવાનો હતો ?’ આ પણ તત્ત્વથી ભગવંતના ધર્મમાં અશ્રદ્ધાસ્વરૂપ હોવાથી સમ્યક્ત્વનો દોષ છે.

અન્યમત-પ્રશંસા-જિનાગમથી વિપરીત દર્શનવાળા-મિથ્યાદર્શનવાળાની પ્રશંસા કરવી, તે સર્વથી અને દેશથી એમ બે પ્રકારની છે. તેમાં સર્વવિષયક પ્રશંસા આ પ્રમાણે:—‘કપિલ આદિ સર્વદર્શનો સુક્રિતયુક્ત છે’—એમ માધ્યસ્થ ભાવ જણાવનારી સ્તુતિ કરવી, તે સમ્યક્ત્વનું દ્વંધુ છે. અમે સ્તુતિમાં કહેલું છે—‘હિ નાથ ! તેવાત અત્યંત નિશ્ચયવાળી છે કે, તે પરમતવાળા મત્સર કરનાર લોકની સુદ્રા-આકૃતિ કરતાં તમારી સુદ્રાને આતિથયવાળી માનતા નથી. માધ્યસ્થ અંગીકાર કરી જેઓ પરીક્ષકો બન્યા છે, તેઓને મણિ અને કાચના કટકમાં ફરક જણાતો નથી.’ દેશવિષયક તો, ‘આ બુદ્ધનું વચન અથવા સાંખ્ય, કણ્ઠાદ વગેરેનું વચન જ તત્ત્વ છે’ આ તો સમ્યક્ત્વનું પ્રગટ દ્વંધુ છે.

મિથ્યાદષ્ટિ-પરિચય-તેવા મિથ્યાદષ્ટિઓ સાથે એક સ્થાનમાં અંવાસ કરવો, પરસ્પર આલાપ-સંલાપ વગેરે વ્યવહાર વધારીને તેમનો પરિચય કરવો. એક સ્થાનમાં સાથે રહેવામાં, તેમની પ્રક્રિયા સાંભળવાથી કે દેખવાથી દહ સમ્યક્ત્વવાળો પણ દૃષ્ટિભેદવાળો બની જવા સંભવ છે, તો પછી મંદબુદ્ધિવાળો કે નવીન ધર્મવાળો તેવો બને, તેની શી વાત કરવી ? તેમનો પરિચય એ પણ સમ્યક્ત્વનું દ્વંધુ છે. આવા પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ વિશિષ્ટ પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવરૂપ સામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ હોય તો ગુરુની સમીપે વિધિ પૂર્વક ગ્રહણ કરી યથાર્થપણે તેનું પાલન કરે. કહેલું છે કે, “શ્રમણોપાસક ત્યાં મિથ્યાત્વથી પાછો હડે, દ્રવ્ય અને ભાવથી પહેલાં સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરે. તેને પરતીથીઓનાં, તેમના દેવાનાં, તેઓની માલિકીનાં ચૈત્યોનાં પ્રભાવના, વંદના, પૂજાદિક કાર્યો કરવાં ન કલ્પે. લૌકિક તીર્થોમાં સ્નાન, તેમ જ દાન, પિંડપ્રદાન, યજ્ઞ કરાવવા, તેમનાં મતો, તપ, તથા સંકાન્તિ, ચંદ્ર-ગ્રહણ, સૂર્ય-ગ્રહણ આદિ ઘણાં લોકોનાં પ્રવાહકૃત્યો કરવાં ન કલ્પે.

આવી રીતે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મની કંઈક ન્યૂન એક સાગરોપમ કોટાકોટી સ્થિતિ બાકી રહે, ત્યારે જીવ સમ્યક્ત્વ પામે છે. તે બાકી રહેલી સ્થિતિમાંથી વળી બેથી નવ પથ્યોપમની સ્થિતિ જ્યારે ખપાવે, ત્યારે દેશવિરતિ પામે. કહ્યું છે કે—“સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પથ્યોપમ-પૃથક્ત્વમાં અર્થાત્ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બેથી નવ પથ્યોપમની સ્થિતિ વળી ખપાવે, ત્યારે મત-ધારી શ્રાવક થાય. ૧૭.

સમ્યક્ત્વ-મૂળવાળાં પાંચ અણુમતો એમ કહ્યું હતું, તેમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહીને હવે અણુમતોનું સ્વરૂપ કહે છે—

વિરતિ સ્પૂલહિંસાદેદ્વિવિધ-ત્રિવિધાદિના ।

અહિંસાદીનિ પચ્ચાણુવ્રતાનિ જગદુર્જિનાઃ ॥૧૮॥

મન, વચન અને કાર્યાથી કરવું નહિ, કરાવવું નહિ, એવા છ બેદવડે સ્પૂલ હિંસાદિકથી વિરમવું, તેને જિનેશ્વરજી પાંચ અણુમતો કહેલાં છે.

મિથ્યાદષ્ટિઓમાં પણ હિંસાપણે પ્રસિધ્ધ એવી જે હિંસા, તે સ્થૂલહિંસા, અથવા ત્રસ-
 લવોની હિંસા, તે સ્થૂલહિંસા. સ્થૂલ ગ્રહણ કરી ઉપલક્ષણથી નિરપરાધની સંકલ્પ પૂર્વકની
 હિંસાનું ગ્રહણ અને આદિ શબ્દથી સ્થૂલ જૂઠું, ચોરી, અણદાયર્ય અને પરિગ્રહનો પણ સંગ્રહ
 કરવો. આ પાંચે સ્થૂલ હિંસાદિકથી જે વિરમણું અથવા નિવૃત્તિ કરવી, તે અહિંસા, સ્મૃત,
 અસ્તેય, વ્રાદાયર્ય, અપરિગ્રહ નામનાં પાંચ અણુનતો છે—એમ તીર્થંકરોએ પ્રતિપાદન કરેલ છે.
 શું આમાન્યપણે વિરતિ જણાવી છે? નહિ, દ્વિવિધ, ત્રિવિધ એવા ભાંગાઓવાળી વિરતિ, તેમાં
 દ્વિવિધ એટલે કરવું અને કરાવવું, ત્રિવિધ એટલે મન, વચન અને કાયાના લેદવડે, એવી રીતે
 આ સમજવું કે, સ્થૂલહિંસા હું કરું નહિ અને બીજા પાસે કરાવું નહિ, મન, વચન અને
 કાયાથી, આની અનુમતિનો પ્રતિષેધ નથી કર્યો, કારણ કે કુટુંબ, પુત્રાદિક પરિગ્રહનો સદ્ભાવ
 હોવાથી તેઓ હિંસાદિ કરે, તેમાં અનુમતિ આવી જતી હોવાથી. નહિતર પરિગ્રહ અને
 અપરિગ્રહ વચ્ચે ફરક ન રહેવાથી હીક્ષિત અને અહીક્ષિતનો ભેદ રહે નહિ. શંકા કરે છે કે—
 ભગવતી આદિ આગમમાં શ્રાવકોને પણ ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રત્યાખ્યાન કહેલું છે. તે તો શાસ્ત્રમાં
 કહેલ હોવાથી અનવધ જ છે, તો તે કેમ નથી કહેતા? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે, વિશેષ
 વિષયવાળી હકીક્ત આ પ્રમાણે છે—જે કોઈ હીક્ષા લેવાની અભિલાષાવાળો છે અને પુત્રાદિકના
 પરિવારને પાલન કરવા પ્રતિમા અંગીકાર કરે છે, અથવા જે સ્વયંભૂરમણાદિ સમુદ્રમાં રહેલા
 મત્સ્યાદિનાં માંસ તથા તેની સ્થૂલ હિંસાદિકનાં કોઈકે તેવી વિશેષ અવસ્થામાં પ્રત્યાખ્યાન કરે,
 તે આવી રીતે ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. આ ઘણા ઓછા વિષયવાળું હોવાથી કહ્યું
 નથી. મોટા ભાગે શ્રાવકને દ્વિવિધ ત્રિવિધનાં પર્યાક્રમાણુ હોય છે. હવે બીજા ભાંગામાં દ્વિવિધ
 દ્વિવિધ આ પ્રમાણે—સ્થૂલહિંસા ન કરે, ન કરાવે, મનથી, વચનથી અથવા મન કે કાયાથી,
 અથવા વચન કે કાયાથી, તેમાં જ્યારે મન અને વચનથી ન કરે, ન કરાવે ત્યારે મનથી અભિ-
 પ્રાય વગરનો થઈ વચનથી પણ હિંસાને ન યોગ્યતો કાયાથી અસંજી જીવની માફક પાપચેટા
 કરે છે. જ્યારે મન અને કાયાથી ન કરે, ન કરાવે; ત્યારે મનના હિંસાના અભિપ્રાયથી રહિત
 થઈ કાયાથી પાપ-ચેટાનો ત્યાગ કરતો, ‘અનુપયોગથી વાચાથી જ ઘાત કરું છું’ એમ યોલે.
 જ્યારે વચન અને કાયાથી ન કરે કે ન કરાવે; ત્યારે મનથી જ અભિપ્રાય કરીને હિંસા કરે કે
 કરાવે. અનુમતિ તો ત્રણે પ્રકારની સર્વમાં નથી. આવી રીતે બાકીના વિકલ્પો પણ વિચારવા.
 દ્વિવિધ—એકવિધ એ ત્રીજો પ્રકાર. દ્વિવિધ કરણ અને કરાવવું અને એકવિધમાં મન, વચન,
 કાયામાંથી કોઈ એક પ્રકાર.

એકવિધ—ત્રિવિધ એ ચોથો પ્રકાર. એકવિધમાં કરવું અગર કરાવવું મન, વચન અને
 કાયાથી.

એકવિધ—દ્વિવિધ એ પાંચમો પ્રકાર—એકવિધમાં કરવું અગર કરાવવું, દ્વિવિધમાં મન
 અને વચન, અથવા મન અને કાયા, અગર વચન અને કાયાથી.

એકવિધ—એકવિધ એ છઠ્ઠો પ્રકાર. એકવિધમાં કરવું અથવા તો કરાવવું, એકવિધમાં
 કાં તો મનથી, કાં તો વચનથી, અથવા કાં તો કાયાથી. કહેલું છે કે—“દ્વિવિધ-ત્રિવિધ એ
 પ્રથમ ભંગ, દ્વિવિધ-દ્વિવિધ એ બીજો, દ્વિવિધ-એકવિધ ત્રીજો, એકવિધ-ત્રિવિધ એ ચોથો,
 પા. ૧૨

એકવિધ-દ્વિવિધ પાત્ર્યમે અને એક-એક પ્રકારવાળો છૂટો ભાગો થાય છે આ ભાગાઓ ત્રણ કરણ અને ત્રણયોગ માથે ગણિતની રીતિએ તો તેના કુલ ૪૯ લેદો થાય છે તે આ પ્રમાણે—

મન, વચન, કાયાથી, હિંમા ન કરે, મન અને વચનથી, મન અને કાયાથી, વચન અને કાયાથી, મન, વચન અને કાયાથી, આ કરણના માત્ર ભાગા એવી રીતે ઝગવવાના માત્ર, અનુમતિના સાત આ પ્રકારે—હિંમા ન કરે, ન કરવે મનથી, વચનથી, કાયાથી, મન-વચનથી, મન-કાયાથી, વચન-કાયાથી, મન, વચન અને કાયાથી આ કરણ-કારણથી થનાર માત્ર ભાગા એવી રીતે કરણ અનુમતિથી સાત ભાગા, કારણ અનુમતિથી માત્ર, કરણ-કારણ અને અનુમતિથી થનાર માત્ર, એ સર્વ એકકો કરતાં સર્વ ૪૯ યોગલુપયામ ભાગા થાય આ ત્રણે જાગ વિષયક હોવાથી પચ્ચક્રખાણને ત્રણે કાળથી શુણ્ણતા ૧૪૭ એમનો સુરતાવીશ થાય કહેલું છે કે— “જેણે પચ્ચક્રખાણમા ૧૪૭ એકસો સુરતાવીશ ભાગા પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તે પચ્ચ-ખાણ-કુશળ જણાય તેથી આછા ભાગવાળા સર્વ ભાગાઓ અદુશળ પચ્ચક્રખાણકપ ગણાય ત્રિકાળ વિષય આવી રીતે કે—અતીતકાળમા જે પાપો થયા હોય, તેની નિંદા, વર્તમાનકાળમા મરવર કરવો અને ભવિષ્યકાળ માટે પાપના પચ્ચક્રખાણ કરવા કહેલું છે કે— “અતીત કાળનું નિંદન, વર્તમાનનું પાપ રોકવું અને ભવિષ્યકાળના પાપનું પચ્ચક્રખાણ કરુ છું આ ભાગાઓ અહિંમા પ્રતને આશ્રીને જણાવ્યા છે, બીજા પ્રતોમા આ પ્રમાણે લેદો મમજી લેવા ૧૮

આવી રીતે મામાન્યથી હિંસા આદિ સંબંધી વિરતિને જતાવી દરેક હિંમાદિકમા તે જતાવવાની ઈચ્છાવાળા હિંમાના ટેવા કૃણ અનુભવવા પડે છે, તે જુદે છે—

પંચ-કૃષ્ણ-કૃષ્ણિત્વાદિ, દ્વપ્પા હિંસાફલં મુધીઃ ।

નિરાગ્રસજન્તુના, હિંસા સક્લપતસ્પજેત્ ॥૧૧॥

હિંમાનુ કૃણ લગડાપણ, કોઢીયાપણ, હાથ-પગ વગરના ચલુ વગેરે દેખીને મમનુ પુરુષ નિરપરાધી છવોની હિંમાનો મન્યથી ત્યાગ કરે

અહિં પાપનું દુઃખ જોયું ન હોય તો મનુષ્ય પાપથી હઠતો નથી, તેથી પાપના કૃણ જતા વીને હિંમાની વિરતિનો ઉપદેશ આપે છે પગ હોના છતાં ચાલવા માટે અમમર્થ હોય, તે પાગગો-લગડો, આમરીના કોઢંગવાળો, હાથ વગરનો કુંગો, આદિ શખ્થી ગરીબનો નીચેનો ભાગ ખરાબ હોય, બીજા પણ અનેક રોગવાળો કાયાના ઉપરના ભાગમા નિર્જીવતાવાળો થાય, તે સર્વ દુઃખ હિંમાનુ છે—એમ દેખી બુદ્ધિગામી પુરુષ રોય તે તો શાસ્ત્રજન્યથી આ હિંમાનુ દુઃખ ભોગવી ગેલો છે—એમ નિશ્ચય કરી હિંમાનો ત્યાગ કરે તેની ? નિરપરાધી પ્રમાદિક બેઇન્દ્રિયાદિક છવો, તેઓની હિંમાનો નિયમ કયો, અપરાધી માટેનો નિયમ નથી મ્યો ત્રસ મહલુ કરવાથી એન્દ્રિય વિષયક હિંમાનો નિયમ લેવા અમમર્થ છે, તથા મન્યથી એમ જાનુ, એમને ‘આ છવને મામાદિની જરૂર માટે હણુ’ એવા મન્ય કરવા પૂર્વક દિના દોડે આરભથી થનારી હિંમાના પચ્ચક્રખાણ લેવા-પાળવા અશક્ય છે, ત્યાં હંમેશા ચતના મ્યી આ વિષયને લગતા સ્થાવરના અર્થ કયો છે—

હવે જેઓ જીવને તથા શરીરને ઝોકાંતે જીવના માનનારા છે, તેમના મતે દેહના વિનાશમાં પણ જીવનો વિનાશ કે હિંસા થતી નથી. વળી જીવ તથા શરીરનો ઝોકાંતે અલેદ માનવાથી દેહના નાશમાં જીવનો પણ નાશ થાય; એટલે તેનો પરલોક નથી. તેથી સ્વાદ્વાદથી જીવને લેદાલેદ માનવામાં દેહના નાશમાં જે પીડા થાય, તે હિંસા કહેવાય છે. માટે જે હિંસામાં મરનારને દુઃખોત્પત્તિ, મનનો કલેશ અને તેના પર્યાયનો નાશ થાય, તેવી હિંસાને પંડિત પુરુષ પ્રયત્ન પૂર્વક તજે. જે પ્રાણી પ્રમાદથી બીજાના પ્રાણનો વિનાશ કરે, તેને રાત્રી પુરુષોએ સંસારવૃક્ષના બીજભૂત હિંસા કહેલી છે. પ્રાણી મરે કે ન મરે, તો પણ પ્રમાદ કરનારને નક્કી હિંસા લાગે છે, પરંતુ પ્રમાદથી રહિતને તો પ્રાણનાશ થાય, તો પણ હિંસા લાગતી નથી. નિત્ય અપરિણામી જીવની હિંસા થતી નથી, અને ક્ષણિક જીવ ક્ષણમાં નાશ પામતો હોવાથી તેની હિંસા કેવી રીતે લાગે? માટે જીવને નિત્યાનિત્ય અને પરિણામી માનીએ તો કાયાના વિયોગથી પીડા થવાના યોગે પાપના કારણભૂત હિંસા થાય છે. કેટલાક એવું કથન કરે છે કે, ‘પ્રાણીઓના ઘાત કરનાર એવા વાઘ, સિંહ, સર્પ વગેરેને હણવા ભોધ્યો, એવા એક હિંસકનો ઘાત કરવાથી ઘણા જીવોનું રક્ષણ થાય છે’—એ વાત અયોગ્ય છે. કારણ કે સર્વ પ્રાણીઓ બીજાનો નાશ કરનારા છે, પોતાના જીવન માટે સર્વની હંતવ્યતા થઈ જાય અને તેમાં થોડો લાભ થતાં મૂલ્યુનોના પ્રગટ વિનાશ છે. અહિંસાથી થનારા ધર્મ, તે હિંસાથી કેવી રીતે થઈ શકે? જળમાં ઉત્પન્ન થનારાં કમળ અગ્નિમાં કેવી રીતે જીવે? પાપના હેતુભૂત વધે, તે પાપને છેદવા માટે કેવી રીતે સમર્થ બની શકે? મૃત્યુના કારણભૂત કાલકૂટ ઝેર જીવન આપનાર બનતું નથી. સંસાર-ભોગ્યક રીતે સમર્થ બની શકે? મૃત્યુના કારણભૂત કાલકૂટ ઝેર જીવન આપનાર બનતું નથી. સંસાર-ભોગ્યક નામનો નાસ્તિક કહે છે કે ‘દુઃખીઓનો વધ થાય, તેમ ઇચ્છા કરે, દુઃખીના વિનાશથી નક્કી દુઃખનો વિનાશ થાય છે. તે કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે તેવા જીવો મૃત્યુ પામ્યા પછી નરકગામી બને છે, અને અદ્ય દુઃખવાળા અનંતા દુઃખમાં ભોગ્ય છે. વળી સુખવાળા પ્રાણીઓના ઘાત કરવાથી તેઓને પાપથી રોકવાથી ધર્મ થાય છે—આવાં તે કુતીર્થિકોનાં વચનો વિચારીને છાંડી દેવા યોગ્ય છે. ચાલ્યાં નામનો નાસ્તિક પણ કહે છે કે—“મૂળમાં આત્મા જ કેઈ પ્રકારે નથી, તે આત્મા વગર હિંસા કેની? અને તેનું હિંસાકલ કોણ ભોગવે? પિષ્ટાદિકમાંથી જેમ મદ, તેમ પાંચ ભૂતોમાંથી ચૈતન્ય પ્રગટ થાય છે અને પાંચ ભૂતોનો સમૂહ નાશ પામે, ત્યારે પંચત્વ પામ્યો—એમ કહેવાય. આત્માના અભાવમાં તેના મૂલ્ય પરલોક ઘટી શકતો નથી. પરલોકના અભાવમાં પુરુષ-પાપની કથા કરવી નકામી છે. તપસ્યા એ વિચિત્ર યાતના ભોગવવા સમાન છે, સંયમ એ મળેલા ભોગથી કળાવા સરખું છે.” આવાં આવાં નાસ્તિકપણાનાં મંતવ્યો બીજાને કસાવે છે. હવે નાસ્તિકને શાસ્ત્રકાર યુક્તિથી ઉત્તર આપી તેને નિરુત્તર કરે છે. પોતાના શરીરમાં સ્વાનુભવથી આત્માની સિદ્ધિ થયેલી છે, ‘હું દુઃખી છું’, ‘હું સુખી છું’ એવા પ્રકારની પ્રતીતિના યોગથી. ‘હું ઘડને બાળું છું’ એમા ત્રણ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. કર્મ, ક્રિયા અને કર્તા. તેમાં કર્તાનો નિયેધ કેવી રીતે કરાશે? વળી જો શરીરને જ કર્તા માને, તો તે કર્તા અચેતન નથી. અને ભૂત તથા ચૈતન્યના યોગથી જો માને, તો તે અસંગત છે. વળી તેમને એક કર્તાપણાનો અભાવ હોવાથી ‘જો દેખ્યું’, સાલજ્યું, સ્પર્શ કર્યો, સુંઘ્યું, ચાખ્યું, ચાદ કર્યું” એ વગેરે બોલવું ભૂત અને ચૈતન્યના અલેદ માનનારને ઘટી શકતું નથી.

આ પ્રમાણે સ્વાનુભવથી પોતાના શરીરમાં ચેતનાસ્વરૂપ આત્મા સિદ્ધ થયો, તેમ બીજાના દેહમાં પણ તેની સિદ્ધિના અનુમાનથી આત્મા સાધી શકાય છે. વળી પોતાના દેહમાં બુદ્ધિ-

પૂર્વક થતી ક્રિયાને જોઈને, ખીબજોમાં પણ તેવી જ રીતે બાલુવી. એમ પ્રમાણથી સિદ્ધ થયેલી ક્રિયાને કોણ નિવારી શકે ? તેથી પરલોકમાં જનાર જીવની સિદ્ધિ થતાં પરલોક માનવો દુર્ઘટ નથી. તેવી રીતે પુણ્ય-પાપ વગેરે સર્વ આપોઆપ સ્વીકારી લેવાય છે. તપસ્યાઓ તે ચાતનાઓ છે-એ વગેરે કથન ઉન્મત્ત અવિવેકીયું છે, ચેતનાવાળા કયા ઝઘાને તેનું કથન હાસ્ય માટે ન થાય ? તેથી જીવ આધારહિતપણે સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને વ્યયસ્વરૂપ છે. અને સાતા, દેખનાર, શુણ્ણવાળો, લોકતા, કર્તા અને કાયા જેટલા પ્રમાણવાળો છે. આ પ્રમાણે આત્માની સિદ્ધિ થતાં હિંસા કેમ ન થટે ? તેના પરિહાર કરવારૂપ અહિંસાવ્રત કહેવાયું. ૧૯. હિંસાના નિયમમાં સ્પષ્ટ દૃષ્ટાંત જણાવે છે-

આત્મવન્ સર્વભૂતેષુ, સુખ-દુઃખે પ્રિયામ્રિયે ।

ચિન્તયન્નાત્મનોઽનિષ્ઠાં, હિંસામન્યસ્ય નાચરેત્ ॥૨૦॥

જેમ પોતાને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે, તેમ સર્વ ભૂતોને સુખ પ્રિય અને દુઃખ અપ્રિય હોય છે-આમ વિચારતો ખીબને અનિષ્ઠ આ હિંસા ન આવશે.

સુખ-શબ્દથી સુખનાં સાધન અન્ન, જળ, પુષ્પમાળા, ચંદનાદિ ગ્રહણ કરવાં, દુઃખ-શબ્દથી દુઃખનાં સાધન વધ, બંધ, મારણ વગેરે વિચારવાં. તેથી જેમ દુઃખ-સાધનો પોતાના આત્માને અપ્રિય છે, તેમ સર્વ જીવોના નિષયમાં એ પ્રમાણે વિચારતો દુઃખનાં સાધનો ખીબને પણ અપ્રિય છે, માટે હિંસા ન કરવી. સુખ ગ્રહણ દૃષ્ટાંત સમજાવવા કહ્યું છે, જેમ પોતાને સુખ-સાધન પ્રિય છે અને દુઃખ-સાધન અપ્રિય છે; લૌકિકો પણ કહે છે-“ધર્મનો સાર તમે સાંભળો અને સાંભળીને તમે બરાબર અવધારણુ કરો કે, ‘પોતાના આત્માને જે પ્રતિકૂળ હોય, તે ખીબ પ્રત્યે તમે ન આવશો.’ ૨૦

શંકા કરે છે કે-શાસ્ત્રમાં પ્રતિષેધેલ આવશ્યકતામાં આવે, તો હોય લાગે. ત્રસજીવોની હિંસા પ્રતિષેધેલ છે, પણ સ્થાવરોની હિંસાનો પ્રતિષેધ કદેલ નથી, માટે તે વિષયમાં ગમે તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે ગૃહસ્થો હિંસાની ચેષ્ટા કરે, તો બાંધો નથી ને ? તેના જવાબમાં કહે છે-

નિરર્થિકાં ન કુર્વતિ, જીવેષુ સ્થાવરેષ્વપિ ।

હિંસામર્હિસાધર્મજઃ, કાઢ્ઢસન્ મોક્ષમુપાસકઃ ॥૨૧॥

અહિંસા ધર્મને સમજનાર, મોક્ષની ઇચ્છા કરતો શ્રાવક સ્થાવર જીવોને વિષે પણ જિન-જરૂરીઆત હિંસા ન કરે.

મારી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના જીવોની હિંસા ન કરવી જોઈએ. શરીર, કુટુંબના નિર્વાહ માટે પણ જિનજરૂરી હિંસાનો નિષેધ કરેલો છે. શરીર, કુટુંબના પ્રયોજન વગરની હોય તેવી હિંસા શ્રાવક ન કરે. અહિંસા-લક્ષણ ધર્મને બાળનાર પ્રતિપિદ્ધ વસ્તુ વિષયક જ અહિંસા ધર્મ છે, એટલું નહિ, પણ અપ્રતિપિદ્ધમાં તે ચતનારૂપ અહિંસા ધર્મ છે, તેથી તથા-પ્રકારે ધર્મને સમજતો સ્થાવરોની પણ જિનજરૂરી નિરર્થક હિંસા ન કરે. શંકા કરે છે કે, પ્રતિ-

પેધેલ વિવચવાળી અહિંસા હો, આટલી જીજ્ઞવટવાળી નજર શા માટે કરવી ? મોક્ષની અભિલાષા કરતો શ્રાવક સાધુ માફક શા માટે વગર ફેગટની હિંસા આચરે ? ૨૧

શંકા પૂર્વક કહે છે કે, નિરંતર હિંસા કરવામાં તત્પર બનેલો પોતાનું સર્વ ધન અને સર્વસ્વ આપીને પાપની વિશુદ્ધિ કરે, આ હિંસા-પરિહારના કલેશથી સચું. તેના જવાબમાં કહે છે—

પ્રાણી પ્રાણિતલોભેન, ચો રાજ્યમપિ મુઞ્ચતિ ।

તદ્વધોત્યમઘં સર્વોર્વીદાનેઽપિ ન જ્ઞામ્યતિ ॥૨૨॥

જીવ જીવવાના લોભથી આખા રાજ્યનો પણ ત્યાગ કરે છે, તેના જીવનો વધ કરવાથી ઉત્પન્ન થએલ પાપ સર્વ પૃથ્વીનું દાન કરે તો પણ હિંસાના પાપથી છૂટી શકાતું નથી. મરતા જીવને સુવર્ણના પર્વતો કે રાજ્ય આપો, તો પણ તે જીવ અનિષ્ટનો ત્યાગ કરી જીવવાની અભિલાષા કરે છે; તેથી જીવન પ્રિય ગણનારા પ્રાણીઓના વધથી ઉત્પન્ન થએલ પાપ, સમગ્ર પૃથ્વીનું દાન આપવાથી પણ શાન્ત થતું નથી. શ્રુતિમાં કહેલું છે કે, ભૂદાન એ સમગ્ર દાનોમાં અદીચાતું છે. ૨૨. હવે ચાર શ્લોકથી હિંસા કરનારની નિંદા કહે છે—

વને નિરપરાધાનાં, ત્રાયુ-તોય-તૃણાશિનામ્ ।

નિગ્નન્ મૃગાણાં માંસાર્યીં, વિશિષ્યેત કથં શુનઃ ? ॥૨૩॥

માંસ માટે વનમાં નિરપરાધી, વાયુ, જળ અને તૃણનું લોભન કરનાર મૃગલાઓની હિંસા કરનાર કૃતરાથી અધિક ન ગણાય.

વનમાં વાસ કરનાર, નહિ કે પારકું પડાવી લેનાર ભૂમિવાસીઓ. તેવા પણ કદાચ અપરાધ કરનાર હોય, તે માટે કહે છે કે, પરધન-હરણ, પારકાનાં ઘર લાંગવાં, બીજાને મારવા, લૂંટવા વગેરે અપરાધથી રહિત. નિરપરાધપણામાં હેતુ જણાવે છે કે વાયુ, જળ અને તૃણ લક્ષણ કરનાર, આ ત્રણે પારકાં ન હોવાથી તેનું લક્ષણ કરનાર અપરાધી નથી. માંસાર્યી તે અહિં મૃગના માંસનો અર્થી એમ સંબંધ કરવો. મૃગ કહેવાથી અહિં અટવીમાં ફરતા પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરવા. આવી રીતે મૃગના માંસ ખાવાનો અર્થી નિરપરાધી મૃગોના વધ કરવામાં તત્પર મનુષ્યની પિંડીના માંસમાં હ્રુપ્ધ કૃતરાથી કઈ રીતે ઓછો ગણાય ? અર્થાત્ તે કૃતરા સરખો સમજવો. ૨૩

દીર્યમાણઃ કુરોનાપિ, યઃ સ્વાંગે હન્ત ! દ્યુતે ।

નિર્મનૂન્ સ કયં જન્તૂનન્તયેન્દ્રિશિતાયુષૈઃ ? ॥૨૪॥

જો કાલની અણી પોતાના શરીરમાં લોંકાય છે, તો પોતે ખરેખર તેટલા માત્રથી હલાય છે, તો પછી તે તીવ્ર હયાયાદથી નિરપરાધી જન્તુઓના પ્રાણ કેમ હણી શકે ? આત્માનુસાર પર્યાયને ન જાણનાર નિંદાપાત્ર છે.

તેમજ શિકારના વ્યયની ક્ષત્રિયોને કોઈકે કહ્યું છે કે, “ આ વિષયમાં પરાક્રમ હોય તે રસાતલ પામે, અશરણ, નિર્દોષ અને અતિનિર્ણયને જે અધિક બળવાળો હશે, આ નીતિ કયા પ્રકારની સમજવી ? મહાએકની વાત છે કે આ જગત અરાજકતાવાળું ચઈ ગયું છે.” ૨૪

નિર્માતું ક્રૂરકર્માણઃ, ક્ષણિકામાત્મનો ધૃતિમ્ ।

સમાપયન્તિ સકલ, જન્માન્યસ્ય શરીરિણઃ ॥૨૫॥

ક્રૂર કર્મ કરનાર શિકારીઓ પોતાની ક્ષણવાગ્ની તૃપ્તિ માટે બીજા પ્રાણીઓના સમસ્ત જન્મનો નાશ કરે છે

હિ આદિક રૌદ્ર કર્મ કરનાર પારથી (શિકારી) આદિ પોતાને લાલ્ચિક તૃપ્તિ શાંતિ મેળવવા માટે બીજા પ્રાણીઓના જન્મને સમાપ્તિ પમાડે છે કહેવાની મતલબ કે બીજા પ્રાણીના માસથી થનારી ક્ષણિક તૃપ્તિના ઝરણે બીજા જીવન સમગ્ર જીવન સમાપ્ત કરે છે આ એક મહાન ક્રૂરતા છે કહ્યું છે કે-“જે કુ મનુષ્ય અને જેનું માન ખાય છે, તે બંને વચ્ચેનું આત્મ વિચારો, એકને ક્ષણમાત્ર તૃપ્તિ, બીજાને બીજો નવું પ્રાણીનો વિયોગ પામે છે” ૨૫

મ્રિયસ્વેત્યુચ્યમાનોઽપિ, દેહી ભવતિ દુઃસિતઃ ।

માર્યમાણઃ પ્રદરણૈર્દારુણેઃ સ કથં મવેત્ ? ॥૨૬॥

‘તુ મરી બ’ એટલું જ માત્ર કહેવાએયો પ્રાણી દુ ખી થાય છે, તો પછી લય કર હથી ચારોથી મરાતા પ્રાણીની કેવી હાલત થાય ?

‘તુ મત્યુ પામ’-માત્ર એ પ્રમાણે કહેવાએયો, નહિ કે મારી ન ખાતો જ તુ, મત્યુ સરખા દુ બને અનુભવે છે અને તે વાત દરે પ્રાણીને અનુભવ-સિદ્ધ છે તો પછી ભાલા, બરછી આદિક હથીચારોથી મારી ન ખાતો તે બિચારો કેવો દુ ખી થાય ? અર્થાત્ મહાદુ ખી થાય બધા મરવાના વચનથી પણ દ્રુણાય છે, તો પછી વીક્ષ્ય હથીચારથી જ્યો સમજી તેને મારે ? ૨૬ દશાત દ્વારા હિ સાતુ ક્ષણ કહે છે-

શ્રૂયતે પ્રાણિપાતેન, રૌદ્રધ્યાનપરાયણૌ ।

સુભૂમો વ્રહ્મદત્તથ, સત્તમં નરક ગતૌ ॥૨૭॥

આગમમા મલગાય છેડે, પ્રાણીઓનો ઘાત કરી ગૈરધ્યાન-પરાયણ સુભૂમ અને બ્રહ્મ દત્ત ચક્રીઓ નરકે ગયા

ગૈરધ્યાન વગરની એકવી હિ આ નરકગમન હેતુ બનતી નથી, નહિતર મિહુનો વધ કરનાર તપસ્વી માધુ પળુ નરકે બંધ, માટે ગૈરધ્યાન-પરાયણ અર્થાત્ હિ સાનુબધી રૌદ્રધ્યાનવાળા તે બંને જેવી રીતે નરકે ગયા, તે કથાનક દ્વારા બતાવે છે-

સુભૂમ ચક્રવર્તીની કથા

વગતપુર નામના નગરમા જેમના વગમા કેડ રહેલ નથી, બંને આગમમાથી આવીને પ એ દોય તેવો અગ્નિ નામનો આગ જ્વો દોષ્ટિ નિર્મિતે તે ગ્યાનથી બી ન દેગ તરફ ચાલી નીકળ્યો એમ સ્તા માર્ય વગરનો બનતો રખતો તે તપસોના આશ્રમમા આવી પટોન્યો

તાપસને યોગીનીને ધન્યવત્તરિ દેવ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ખરેખર તાપસોએ મને ભરમાવ્યો, તેમને ધિક્કાર હો, અને તે શ્રાવક બન્યો. ખાત્રી થયા પછી કેને વિદ્વાસ ન બેસે ? તે દેવતાઓ અદૃશ થયા.

આ તરફ જમદગ્નિ નેમિકોષ્ઠક નામના નગરમાં પહોંચ્યો. ત્યાં અનેક કન્યાવાળો નિતશત્રુ રાજા હતો, એક કન્યા મેળવવાની ઇચ્છાવાળો તે મહાદેવ જેમ દક્ષ પાંસે બાથ, તેમ તેની પાસે ગયો. રાજાએ ઉભા થઈ તેનું સન્માન કર્યું અને અંજલિ કરી પૂછ્યું કે, આપને પધારવાનું પ્રયોગન હોય તે કહેા અને હું શું કરું ? તે કહેા. તાપસે કહ્યું કે, હું કન્યા માટે આવેલો છું, એટલે રાજાએ કહ્યું કે, મારી આ સો કન્યા છે, તેમાંથી જે તમને ઇચ્છે, તેને ગ્રહણ કરો. તે તાપસે કન્યાઓના અંતઃપુરમાં જઈને રાજકન્યાઓને કહ્યું કે, ‘તમારામાંથી કોઈ મારી ધર્મપત્ની થાય.’ અરે ! જટાધારી અને પળીયાં-સફેદ વાળવાળા, દુર્બલ લિંગાથી જીવનારા આમ બોલતાં તમને શરમ નથી આવતી ? એમ કહીને રાજકન્યાઓ તેના ઉપર શુદ્ધી. એટલે પવનની જેમ કોધી બનેલા જમદગ્નિ મુનિએ તે કન્યાઓને ખેંચેલા ધનુષ્ય મરખી ફૂંકી બનાવી દીધી. હવે ત્યાં આંગણમાં ધૂળના ઢગલાથી ક્રીડા કરતી એક કન્યાને દેખી, એટલે તેને રેણુકા કહીને બોલાવી. તેણે તેને કહ્યું કે, ‘તું ઇચ્છે છે ?’ એમ કહી માતુલિંગ(બીજાના)નું રૂપ જતાબુ. તેણે પણ પાણિગ્રહણ સૂચવનાર હાથ લાંબો કર્યો. દરિદ્ર જેમ ધનને તેમ મુનિએ પણ બાલિકાને છાતીએ ગ્રહણ કરી. એટલે રાજાએ વિધિથી ગાયેના દાન સાથે તેને આપી. સાળી-ઓના સ્નેહ-સંબંધથી તેણે નવાળું કન્યાઓને પાછી પોતાની તપશક્તિથી હતી તેવી સારી બનાવી દીધી. મૂઠોના તપના વ્યયને ધિક્કાર થાઓ. મુગ્ધ અને સુંદર આકૃતિવાળી તેને તે આશ્રમ સ્થાનમાં લઈ ગયો અને ચપળ નેત્રવાળી હરણી જેવી તે કન્યાને પ્રેમથી મુનિએ મોટી કરી.

આંગળીથી ગણતરી કરતા તપસ્વીના દિવસો પસાર થયા અને કામદેવના ક્રીડાવન સરખું મનોહર ચૌવન તે પામી. જમદગ્નિ મુનિએ અગ્નિને સાક્ષી કરવા પૂર્વક પાર્વતીને જેમ મહાદેવે તેમ ચથાર્થ રીતે લગ્ન કર્યાં. ઋતુસમયે મુનિએ તેને કહ્યું કે, તારા માટે મંત્ર-સાધના કરી ચરુ તૈયાર કરું છું, જેથી તને બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ઠ ધન્ય પુત્ર ઉત્પન્ન થાય. ત્યારે રેણુકાએ તાપસને કહ્યું કે, હસ્તિનાપુરમાં અનંતવીર્ય રાજાની પત્ની મારી બંધેન છે, તો તેના માટે પણ ક્ષાત્ર-ચરુની સાધના કરજો. તેણે પોતાની પત્ની માટે બ્રાહ્મચરુ અને સાળી માટે ક્ષાત્રચરુ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવા માટે તૈયાર કર્યા. રેણુકાએ વિચાર કર્યો કે, ‘હું તો અટવી-મૂઠલી સરખી બની છું, તો મારો પુત્ર રખે તેવો થાય’ એમ વિચારી તેણે ક્ષાત્રચરુનું ભક્ષણ કર્યું અને બ્રાહ્મ-ચરુ બંધેનને આપ્યો. બંનેને પુત્રો જન્મ્યા, તેમાં રેણુકાના પુત્રનું નામ રામ અને તેની બંધેનના પુત્રનું નામ કૃતવીર્ય પાડ્યું. પિતા ઋષિ હોવા છતાં પણ જળમાં જેમ વડવાનલ તેમ ક્ષાત્ર તેજ જતાવતો જમદગ્નિનો પુત્ર રામ કંપે કરી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. ત્યાં કોષ્ઠક દિવસે કોષ્ઠ વિદ્યાધર આવ્યો, અતિસાર નામની વ્યાધિપીડાથી તે આકાશગામિની વિદ્યા ભૂલી ગયો. રામે ભાઈ માફક ઔપધ આદિથી તેની સારવાર કરી એટલે સેવા કરનાર રામને તેણે પરશુ સંબંધી પારશવી નામની વિદ્યા આપી. સરવનની અંદર જઈ તેણે તે વિદ્યાની સાધના કરી, ત્યાર પછી રામ પરશુરામ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.

વીમાં ભમવા લાગ્યો. ત્યાં આગળ ભૂખ-તૃષ્ણાથી પરેશાન થએલો તે ગિમાર પડ્યો એટલે બાંધવ માફક ચાર ગોવાળોએ તેની સેવા કરી. તેમના પર ઉપકાર કરવા માટે તેણે તેમને ધર્મોપદેશ આપ્યો. ‘સંન્યાસ પુરુષો અપકાર કરનાર ઉપર કૃપા કરનાર હોય, તો પછી ઉપકારી પર કેમ ન કરે?’ વૈરાગ્ય પામેલા તેઓ ચાર પ્રકારના ધર્મની ચાર મૂર્તિ હોય તેવા આદેશો તેમની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી, તેઓ સમ્યક્ પ્રકારે વ્રતનું પાલન કરતા હતા, પરંતુ તેમાંના બે ધર્મની ભુશુપ્સા કરતા હતા. ‘જીવોની મનોવૃત્તિ વિચિત્ર હોય છે.’ તે બંને ભુશુપ્સા કરનાર પણ દેવ-લોકમાં ગયા. ‘એક દિવસનું કરેલ તપ પણ નહીં સ્વર્ગ માટે થાય છે.’ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને દશપુર નગરમાં શાંતિલ્ય બ્રાહ્મણની જયવતી નામની દાસીના ગર્ભમાં યુગલરૂપે બે પુત્રો થયા. અનુક્રમે ચૌવન પામેલા તે બંને પિતાએ આદેશ કર્યા પ્રમાણે ક્ષેત્રનું રક્ષણ કરવા માટે જતા હતા. ‘દાસીપુત્રોને આવાં જ કાર્ય સોંપવાનાં હોય.’ તે બંને સૂતેલા હતા, ત્યારે રાત્રે વડલાની બખેલમાંથી એક કાળો સર્પ નીકળ્યો અને ચમરાજના બંધુ સરળા તેણે એકને ડંખ આપ્યો. ત્યાર પછી તે સર્પને મેળવવા માટે બીજો ભાઈ ત્યાં ભમતો હતો, ત્યારે વૈરથી જ હોય તેમ તે દુષ્ટ સર્પે તરત બીજાને ડંખ માર્યો. કોઈએ તેમનાં ઝેર ઉતારવા માટે તત્કાળ ઉપાય ન કરવાથી બિચારા તે બંને મૃત્યુ પામ્યા અને જેવા આવ્યા હતા તેવા જ ગયા. ‘નિષ્કેળ જન્મવાળાના જન્મને ધિક્કાર હો.’ ત્યારપછી કાલિંજર પર્વતના સપાટ સ્થળમાં મૃગલીના યુગલરૂપે બે મૃગો તરીકે જન્મ્યા અને સાથે વૃદ્ધિ પામી રહેલા હતા. તેઓ પ્રીતિ પૂર્વક સાથે ચરતા હતા, ત્યારે કોઈક શિકારીએ એકજ બાણથી બંને મૃગોને એવી રીતે હણ્યા કે જેથી બંને કાલધર્મને પામ્યા. ત્યાંથી વળી મૃતબંગા નદીમાં રાજહંસિકાના ગર્ભમાં પૂર્વજન્મ માફક યુગલરૂપે પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા. એક પ્રદેશમાં બંને કીડા કરતા હતા, ત્યારે એક બળવાળા પારધિએ બળમાં પકડી, ડોક મરડીને તેઓનો ઘાત કર્યો. ‘ધર્મહીનોની આવી જ ગતિ થાય છે.’ ત્યાર પછી વારાણસીમાં મહાધનથી અમૃદ્ધ ભૂતદત્ત નામના માતંગિના અધિપતિના પુત્રપણે થયા. ચિત્ર અને સંભૂતિ એ બે નામના તેઓ માહિમાંહે અત્યંત સ્નેહવાળા હતા, તપ અને માંસ માફક સંબંધવાળા તેઓ કદાપિ વિખૂટા પડતા ન હતા.

તે વખતે વારાણસીમાં શંખ નામનો રાજા હતો, તેને પ્રસિદ્ધ નમુચિ નામનો પ્રધાન હતો. કોઈક દિવસે મહારાજાએ મોટા અપરાધના કારણે વધ કરવા માટે ભૂતદત્ત નામના વધ કરનારને નમુચિ અર્પણ કર્યો. તેણે નમુચિને કહ્યું, જો તું મારા પુત્રોને શુપ્તપણે લોચરામાં લણાયે, તો હું મારા બંધુ માફક તારું રક્ષણ કરું. નમુચિએ માતંગપતિનું તે વચન સ્વીકાર્યું. કારણ કે, ‘જીવિતાથી માણસ એવું કંઈ નથી, જે ન કરે.’ ચિત્ર અને સંભૂતિ બંનેને તે અનેક પ્રકારની વિવિધ કળાઓ લણાયેલી હતો, દરમ્યાન માતંગપતિની ભાર્યો સાથે અનુરાગ પૂર્વક રમણ-કીડા કરવા લાગ્યો. આ વાત ભૂતદત્તના બળવામાં આવી, એટલે તે તેને મારી નાખવા તૈયાર થયો. ‘પોતાની પત્ની વિષે પારદારિક(ભરકર્મ) ઉપદ્રવ કોણ સહન કરી શકે?’ માતંગપુત્રોએ આ વાત બળીને તે નમુચિને દૂર ખસેડી નાખ્યો અને તેને પ્રાણરક્ષણરૂપે દક્ષિણા આપી. ત્યાંથી નીકળી નમુચિ હસ્તિનાપુર ગયો અને સનત્કુમાર ચક્રીએ તેને પોતાનો મંત્રી બનાવ્યો. આ બાબત નવચૌવન પામેલા ચિત્ર અને સંભૂતિ કોઈપણ કારણથી અગ્નિનીકુમાર દેવોની માફક પૃથ્વીમાં ફરતા ફરતા અહિં આવ્યા. હાહા-હૂહૂ દેવગાંધ-વૈંથી પણ ચડીયાતું મધુર ગીત ગાવા લાગ્યા, તુમ્બુ અને નારદ કરતાં પણ ચડીયાતી

વીણા વગાડવા લાગ્યાં. ગીત-પ્રબંધમાં ગવાતા સ્પષ્ટ સાત સ્વરો વડે તેઓ જે વીણા વગાડતા હતા, તેની આગળ કિન્નર દેવો પણ હિસાબમાં ન હતા. ત્યારે તે બંને ધીર ઘોષવાળું મૃદંગ વગાડતા હતા, ત્યારે સુર દૈત્યના કંકાલ-અસ્થિપિંજરરૂપ વાજિંત્રને અહણ કરેલા કૃષ્ણનું અનુકરણ કરતા હતા.

મહાદેવ(શિવ), ઉર્વશી, રંભા, મુંજ, કેશી, તિલોત્તમા પણ જે નાટ્યના અંગણ હતા, તેવું નાટ્ય પણ તે કરતા હતા. સર્વ ગાંધર્વનું સર્વસ્વ હોય તેવું અપૂર્વ વિશ્વને કાર્મણ કરનારૂં અને બહેરમાં પ્રકાશિત કરનાર તેઓનું સંગીત કેના માનસને ન હરણ કરે ? તે નગરીમાં કોઈ સમયે મદન-મહોત્સવ પ્રવર્તતો હતો, ત્યારે સુંદર સંગીત કરનારી નગર-મંડળીઓ ત્યાં બહાર નીકળેલી. આ સંગીત-મંડળીઓ ત્યાં નીકળી, ત્યાં ચિત્ર અને સંભૂતિ હતા. મૃગલાઓ સરખા નગરલોકો પણ તેના ગીતથી આકર્ષાઈને ત્યાં જ ગયા. નગરલોકોએ રાત્રને વિનંતિ કરી કે બે માતંગો તેવાં કોઈ ગીત-ગાન કરીને પોતાની માફક સર્વ લોકોને મલિન કરી રહેલા છે. રાત્રએ પણ નગરના મોટા કોટવાલને કપકા સાથે આજ્ઞા કરી કે, આ બંનેને કોઈ વખત નગરીમાં પ્રવેશ કરવા દેવો નહિં. ત્યારથી માંડી તે બંને વારાણસીથી દૂર રહેતા હતા, ત્યાં નગરમાં એક વખત કૌમુદીનો પરમેત્સવ પ્રવર્ત્યો, ત્યારે રાજ-આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી અપલ ઇન્દ્રિયવાળા તે બંનેએ હાથીની ગરુડસ્થલીમાં લમરાની જેમ નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. આખા અંગ પર પુરખો પહેરેલા તે બંને ઉત્સવ ભેતા ભેતા ચોરની માફક ધૂધી રીતે ફરતા હતા. શિયાળના શબ્દથી શિયાળ માફક નગરના ગીતથી તે બંને અત્યંત મધુર કંઠથી ગાવા લાગ્યા. ‘લલિતવ્યતા ઉલ્લંઘન કરી શકાતી નથી.’ નગરના યુવાનો તેના કણ્ઠ-મધુર ગીત સાંભળીને મધપૂડાની આસપાસ મધમાષોની જેમ માતંગોની ચારે બાજુ વીંટળાઈ ગયા. અરે ! આ છે કોણ ? એ બણવા માટે લોકોએ તેમના પુરખા ખેંચ્યા. ‘અરે ! આ તો તે જ પેલા બે ચાંડાલો છે.’ એમ કહી કપકો આપ્યો. કેટલાક નગર-લોકોએ તો લાકડી અને ઢંઢાંઓવડે તેમને માર માર્યો, બેથી ધ્યાન ડોડી નમાવીને જેમ ઘરમાંથી બચ તેમ તેઓ નગરી-માંથી બહાર નીકળી ગયા. સૈન્યનાં સસલા માફક લોકો વડે માર ખાતા, પગલે પગલે સ્ખલના પામતા તેઓ મહામુશીબતે ગંભીર નામના ઉઘાનમાં આવ્યા.

તે બંને લાઇઓ એમ વિચારતા હતા કે, સર્વે સુષેલા દ્વંધની માફક ખરાબ જ્ઞાતિથી દૂષિત આપણાં કળા-કૌશલ્ય, રૂપ આદિને પિંછાર હો. શુભો વડે ઉપકાર થવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ આપણા ઉપર ઉલ્ટો અપકાર થાય છે. આ તો ‘શાંતિ કરતો વેતાલ શુભે થાય છે !’ કળા, લાવણ્ય, રૂપ શરીર સાથે જડાએલા છે અને તે તો અનર્થનું ઘર હોવાથી તુલુની માફક ક્ષણમાં તેનો ત્યાગ કરીએ. એમ નિશ્ચય કરી ગ્રાણ-પરિહાર માટે તૈયાર થયેલા બહે સાર્ણાત મૃત્યુને ભેવા માટે જ જતા હોય, તેમ દક્ષિણદિશા તરફ ચાલ્યા. ત્યાંથી દૂર ચાલતાં ચાલતાં તેઓએ એક પર્વત દેખ્યો. ત્યાં ઉપર ચડીને ભૂમિ તરફ નજર કરીએ તો, હાથી ભુંડના બચ્ચા જેટલા દેખાય. ભુશુપાત કરવાની ઈચ્છાથી પર્વત પર ચડતાં તેઓએ તે પર્વત ઉપર જંગમ શુભ-પર્વત સરખા મહામુનિને દેખ્યા. પર્વતના શિખર પર વરસાદના વાદળા સરખા મુનિને દેખીને તેઓ બંને શોક-સંતાપથી મુક્ત બન્યા. આનંદાશુ-જળના બાનાથી બહે પહેલાનાં દુઃખોનો ત્યાગ કરતા હોય તેવા તે બંને તરત લમસા જેમ કમળ ઉપર તેમ મુનિના ચરણ-કમળમાં પડ્યા. મુનિએ ધ્યાન પૂર્ણ કરી ‘તમે કોણ છો ? અહિં કેમ આવ્યા છો ?’ એમ પૂછ્યું. એટલે તેઓએ પોતાનો વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. મુનિએ તેમને કહ્યું કે, ભુશુપાત કરવાથી શરીરનો

વિનાશ જરૂર કરી શકાય છે, પરંતુ પહેલા સેંકડો ભવોનાં ઉપાર્જન કરેલ અશુભ કર્મોના (વન. . કરી શકાતો નથી. જો તમારે આ શરીરનો ત્યાગ જ કરવો હોય, તો પછી શરીરનું ક્ષણ મેળવો, અને તે તો મોક્ષ અને સ્વર્ગ વગેરેનું મોટું કારણ એવું તપ છે. એ વગેરે દેશના-વાક્ય રૂપી અમૃત વડે નિર્મળ બનેલા મનવાળા તે બનેલો તે મુનિ પાસે યતિધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. અતુકમે શાસ્ત્રોત્તર અધ્યયન કરી ગીતાર્થ થયા. ચતુર પુરુષો આદરપૂર્વક જેનો સ્વીકાર કરે છે, તેનાથી શું પ્રાપ્ત થતું નથી ? ' છઠ્ઠું, અહુમ આદિ અત્યંત કઠોર તપ વડે તેઓએ પૂર્વના કર્મ સાથે દેહને પણ દુર્ભાગ કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી એક ગામથી બીજે ગામ અને એક નગરથી બીજે નગરે વિહાર કરતાં કરતાં કોઈક વખતે તેઓ હસ્તિનાપુર નગરમાં પહોંચ્યા. ત્યાં તે બંને રુચિર નામના ઉદ્યાનમાં દુધર તપની આરાધના કરતા હતા, શાન્ત ચિત્તવાળાઓને સંભોગ-ભૂમિઓ પણ તપ માટે થાય છે. કોઈક સમયે સંભૂતમુનિએ માસદ્વપણના પારણે ભિક્ષા માટે જીવોમાં યતિ ધર્મની જેમ નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. એક ઘરથી બીજા ઘરે ધર્માસમિતિ પૂર્વક પરિભ્રમણ કરતા રાજમાર્ગમાં ચાલતા હતા, ત્યારે તેઓ નમુચિ મંત્રીના ભવામાં આવ્યા. ' આ તે માતંગપુત્રો છે, કદાચ મારો વૃત્તાન્ત પ્રગટ કરશે ' એમ મંત્રીએ વિચાર્યું. કારણ કે, ' પાપી લોકો હંમેશાં શંકાવાળા હોય છે. ' મારી શુભ હકીકત અહિં કોઈ પાસે પ્રગટ ન કરે, તે પહેલાં હું તેમને નગરમાંથી બહાર કઢાવી મૂકું ' એમ વિચારી એક સૈનિકને એ કામ સોંપ્યું. જીવિત-દાન આપવા વડે પૂર્વના ઉપકારી હોવા છતાં તે તેમને માર મારવા લાગ્યો, કારણ કે, દુર્જન પર કરેલો ઉપકાર સર્પને દૂધપાન કરાવવા સરખો થાય છે. અનાજ-બીજને જેમ ધોંકા વડે, તેમ તેમને લાકડીના પ્રહારથી માર્યા એટલે તે સ્થાનથી તે મુનિઓ ઉતાવળા દૂર ચાલ્યા ગયા. તે વખતે મુનિઓ બહાર નીકળી રહ્યા હતા છતાં પણ મારનારાઓ તેમને છોડતા ન હતા, ત્યારે મુનિ શાન્ત હોવા છતાં પણ કેપાયમાન બન્યા. ' શીતળ પાણી પણ અગ્નિના તાપથી ઉકળે છે. ' ત્યાર પછી મુનિના મુખમાંથી ચારે બાજુ ફેલાતો વાદળી રંગનો ધૂમાડો નીકળ્યો, જાણે અકાળે આકાશમાં ચડી આવેલાં વાદળોનો દેખાવ ન હોય !, જ્વાલા-સમૂહવાળી, વીજળી-મંડળથી સંકીર્ણ, આકાશ તરફ વેગથી આગળ વધતી તેજેલેશ્યા ઉલ્લાસ પામી. વિષ્ણુકુમારથી પણ અધિક તેજેલેશ્યા ધારણ કરનાર તે મુનિને પ્રસન્ન કરવા માટે ભય અને કૌતુકવાળા નગરલોકો આવ્યા.

રાજા સનકુમાર પણ આ હકીકત જાણીને ત્યાં આવ્યો, કારણકે, ' ડાહ્યો માણસ ન્યાંથી અગ્નિ પ્રગટ થયો હોય, ત્યાં જ ઓલવવાનો પ્રયત્ન કરે. ' રાજાએ મુનિને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, હે ભગવાન ! આ કાર્ય શું આપને ઉચિત ગણાય ? સૂર્યકિરણોથી તપેલો હોય તો પણ ચંદ્રાન્ત મહિષ કદાપિ અગ્નિ ઝરાવતો નથી. આ સર્વેએ આપનો અપરાધ કર્યો છે, તેથી આપને કેપ થયો છે, હીરસમુદ્રનું મંથન કરતાં શું કાલકૂટ અંદરથી પ્રાપ્ત ન થયું ? સજ્જન પુરુષોને ખલના સ્નેહ સરખો કોષ થાય નહિ, કદાચ થઈ જાય તો લાંબો કાળ ન ટકે, કદાચ લાંબો કાળ રહે, તો પણ ક્ષણમાં જુદો જ પડે. માટે આ વિષયમાં આપ સરણાને અમારે શું કહેવાનું હોય ? તો પણ હે નાય ! આપને હું પ્રાર્થના કરું છું કે અધમને ઉચિત એવા કેપનો આપ ત્યાગ કરો. આપ સરણા તો અપકારી અને ઉપકારી ઉપર સમાન દૃષ્ટિવાળા છો. આ વખતે ચિત્રમુનિ પણ હકીકત જાણીને સંભૂતમુનિને શાન્ત કરવા માટે આવ્યા. ભદ્રહારી માફક મધુર વચનોથી શાસ્ત્રાનુસારી વાક્યોથી મેઘના જળસમૂહથી જેમ પર્વતનો દાવાનલ તેમ તેનો કેપ શાંત કર્યો. પૂર્ણિમાના ચંદ્ર માફક મહાકોપરૂપી અંધકારથી મુક્ત બનેલા તે મહામુનિ દણુવારમાં પ્રસન્ન

થયા પછી વદન કરી અમાવીને લોકો તે ઝાનથી પોતાને ઝાને ગયા અને ચિત્રમુનિ સભતિ મુનિને ઉદ્યાનમા લાજ ગયા તે બંને મુનિવગે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા કે, આહાર ખાતર ઘરે ઘરે ફરવાથી મહાદુષ્ણ પ્રાપ્ત થાય છે આહારથી પોષેલુ આ ગરીબ ચાત્યા જવાના ન્વલાવવાગુ છે, એવા આ શરીરની અને આહારની યોગીઓને શી જરૂર છે? મનમા આવા પ્રકારનો નિશ્ચય કરીને તે બંને મુનિઓએ મલેખના પૂર્વદ ચાત્રે પ્રમુખના આહારના પચ્ચકખાણુ જ્યા હું પૃથ્વીનું પાલન કરનાર હોવા છતાં માધુનો પગલવ કરનાર કોણ છે? એ પ્રમાણે જાણવાની ઈચ્છાવાળા ગતને જોઈ કે મત્રી જણાવ્યો ‘જે પૂજ્યા યોગ્ય છે, તેની પૂજા ન કર, તે પણ પાપી છે, તો પછી જે તેને હણે છે, તેને કેવો ગણવો?’ એમ જહી તેને ચોગ માદક જહીને ગતએ પોતાની પામે અણાવ્યો ખીને જોઈ રખે આ પ્રમાણે માધુને પરશાન ન કરે તેવી શુદ્ધભુદ્રિવાળો ગત નગર વચ્ચેથી બાધેલા તેને માધુ પાસે લઈ ગયો નમન કરતા ગતના મન્તકના મુગટ રતથી જળમય પૃથ્વીને કરતા હોય તેમ ચકવતી ગતએ બંને મુનિવરોને વદન કર્યું રાખા હાથમા શ્રદ્ધાળુ જહી મુખવચ્ચિગથી લોકેલ મુખવાળા, તે બંને મુનિવરો જમણા હાથ ઉપર કરી રાતને આશીર્વાદ આપી પ્રશન્ના કરવા લાગ્યા રાતએ કહ્યું કે, ‘જે આપનો અપરાધી છે, તે તેના કર્મનું ફળ ભોગવનાર થાય’ એમ જહી મુનિઓને સનહુમાર નમુચિને બતા ચો વવ જવા યોગ્ય છતાં ગુરુની આજ્ઞા માન્ય કરના યોગ્ય હોવાથી ગતએ તેને છોડી દીધો મર્ષ ગરુડ પાસેથી તેમ સનહુમાર અને મુનિઓ પામેથી છૂટીને નમુચિ પચાત્ પામ્યા મરખી દશાને પામેહી ચ હાલ માદક કર્મચ હાલ નગરમાથી દેશવટો પામેય

ચોમકહજાર ખીજી શોડચેના પરિવાર માથે ચકવતીની મુખ્ય પટરાણી મુન દા બંને મુનિ વરોને વદના કરવા ગઈ તે સ્ત્રીગ્લ મભતિમુનિના ચરણ-કમગમા કેશનો અપર્શ થાય તેવી રીતે પગે પડી, જાણે પૃથ્વીને ચ દ્રવાગી બનાવતી ન હોય? તે સ્ત્રીરતના કેશના અપર્શનો અનુભવ કરતા મભતિમુનિ તત્કાલ રોમાચિત થયા ‘કામદેવ હ મેશા છવ શોધનારો હોય છે’ હવે અત પુર મહિત મુખ્ય પટરાણીએ તેમની આજ્ઞા લઈ જવા ઈચ્છા કરી, ત્યારે રાગથી પરગિત થયેલા સભતિમુનિએ આ પ્રમાણે નિયાણુ કર્યું કે, દુષ્કર એવા મારા તપનુ જો કઈ ફળ હોય તો ભાવી જન્મમા હું તેવા પ્રકારના સ્ત્રીરતનો પતિ થાઉં ચિત્રે તેને જહ્યુ કે, મોક્ષ આપનાર તપથી તુ આવા ફળની ઈચ્છા રાખે છે? મન્તકને યોગ્ય ગ્લ વડે તુ પાદપીઠ કેમ કરે છે? મોહથી કરેલું નિયાણુ હનુ પણ છોડી દે, તારા મગ્ગાએ આમા મુ ઝાલુ ન બેઠકએ અને ‘મિથ્યા હંકૃત આનુ થાઓ’ આ પ્રમાણે ચિત્રનાધુએ નિવારણ કરવા છતાં પણ સભતિમુનિએ નિયાણુનો ત્યાગ ન કર્યો ‘વિપચની ઈચ્છા ઘણી બગવતી હોય છે’ અનશન-વિધિનો ધારાખર નિવાહ કરીને, આયુષ્યકર્મનો કાય કરીને, સૌધર્મ નામના સુદર વિમાનમા બંને દેવપણે ઉત્પન્ન થયા

ચિત્રનો જીવ પ્રથમ દેવવોડથી ચ્ચવીને પુગ્મિતાલ નામના નગરમા એ- શેકપુત તરીકે જન્મ્યો સભતિનો જીવ પણ ચ્ચવીને કાપિચનગરમા પ્રહારાતની ભાર્યા મુવનીદેવીની કુદિમા અવતર્યો ચોદ મહાવ્રમોથી સૂચિત ભાવી વૈભવનાળો પૂર્વદિશાને જેમ સૂર્ય તેમ તેને પુત જન્મ્યો આનદથી પ્રહારમા મન હોય તેમ પ્રહારાતએ પ્રહારાતમા પ્રનિદ્ર એવું તેનું પ્રહારત નામ પાડ્યું જગતના નેત્રમાગને હર્ષ આપતો તે કળા-સમુદાયથી પોષાતો નિર્મળ ચ દ્રવી માદક વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો પ્રહારના વ્યાર મુખ મમાન પ્રહારાતને ચાર પ્રિય મિત્રો હતા તેમા એક

કાશિદેશનો રાજા કટક, હસ્તિનાપુરનો રાજા કણ્વદત્ત, કોશલનો રાજા દીર્ઘ અને ચંપાનો સ્વામી પુષ્પાચલક. તે પાંચે એક બીજાના દનેહુથી એક એક વર્ષ એક નગરમાં નંદનવનમાં જેમ કલ્પ વૃક્ષ તેમ સાથે રહેતા હતા. કોઈક સમયે પ્રહ્લના નગરમાં વારા પ્રમાણે આવેલા હતા, ત્યાં કીડા કરતાં તેમનો કેટલોક કાળ પસાર થયો. પ્રહ્લદત્તને બાર વર્ષ થયાં, ત્યારે પ્રહ્લરાજા મસ્તકરોગથી પરલોકની ગતિને પામ્યા. પ્રહ્લરાજાની મરણોત્તર ક્રિયા કરીને મૂર્ત ઉપાય સરખા ચારે કટક વગેરે રાજાઓએ મંત્રણા કરી કે, પ્રહ્લદત્ત બ્યાં સુધી બાળક છે, ત્યાં સુધી અહીં આપણે પ્રાંદ-રિક માફક ફરકે વર્ષે રક્ષક બનવું. મિત્રના રાજ્યની રક્ષા કરવા માટે તેઓએ દીર્ઘને નક્કી કર્યો, બાકીના ત્રણે રાજાઓ તે સ્થાનથી પોતપોતાના સ્થાને ગયા. દ્વંદ્વી બુદ્ધિવાળો દીર્ઘ પણ ગોધો જેમ અરક્ષિત ક્ષેત્રને તેમ પ્રહ્લરાજાની રાજ્ય-સંપત્તિને સ્વચ્છંદપણે ભોગવવા લાગ્યો. લાંબા કાળથી શુપ્ત રાખેલી ધનભંડાર પણ દુર્જન પારકા મર્મને ઝોળે, તેમ દુર્બુદ્ધિવાળા તેણે તપાસ કરાવી શોધી કાઢ્યો. પહેલાના પરિચયથી અંતઃપુરમાં પણ તે નિરંકુશતાથી ફરવા લાગ્યો. ‘આધિપત્ય એ મનુષ્યોને ખરેખર ઘણેભાગે અંધ કરનાર બને છે.’ એકાંતમાં ચુલનીદેવી સાથે તે એકલી કામ-બાણોને ફેંકવા સરખા હાસ્ય અને પ્રીતનાં વચનો વડે કરી મંત્રણા કરવા લાગ્યો. પોતાની ફરજ, પ્રહ્લરાજાનો ઉપકાર અને લોકની અવગણના કરીને તે ચુલનીમાં આસક્ત બન્યો. ‘ખરેખર ઇન્દ્રેયો વશ કરવી ઘણી મુશ્કેલ છે.’ ચુલનીએ પ્રહ્લરાજાના પતિપ્રેમનો, અને દીર્ઘ રાજાએ મિત્ર-દનેહનો ત્યાગ કર્યો. ‘ખરેખર કામદેવ સર્વ વિનાશ કરનાર થાય છે’ ઇન્દ્રિય પ્રમાણે સુખે વિલાસ કરતા એવા તેઓના ઘણા દિવસો મુહૂર્ત માફક પસાર થયા. પ્રહ્લરાજાના બીજા હૃદય સરખા ધનુમંત્રીની નજરમાં તે બનેલું બુદ્ધિ પરાણ વર્તન આવી ગયું. મંત્રીએ વિચાર્યું કે, ચુલની સ્ત્રીસ્વભાવથી અકાર્ય આચરે છે. ‘ખરેખર સતી સ્ત્રીઓ બહુ વિરલ હોય છે.’ રાજ્યકોપ અને અંતઃપુર વિશ્વાસથી સાચવવા અને રક્ષણ કરવા થાપણ તરીકે અર્પણ કર્યું. દીર્ઘરાજા તેનો આજે વિદ્રોહ કરી વિનાશ કરે છે, તેને કંઈ પણ અકાર્ય નથી. માટે હવે તે કુમારનું કંઈ વિપરીત કરશે, ઊલાડા માફક દુર્જન પોષણ કરનારને પણ પોતાનો ગણતો નથી. એમ વિચારી વરઘનુ નામના પોતાના પુત્રને આજ્ઞા કરી કે, હંમેશાં તારે સમાચારો જાણવતા રહેવું અને પ્રહ્લદત્તની સેવા કરવી.

મંત્રિપુત્રે જ્યારે કુમારને વૃત્તાન્ત જણાવ્યો, ત્યારે બ્રહ્મદત્ત પણ નવચૌવન હાથી માફક પીમે પીમે કોપ દેખાડવા લાગ્યો. ત્યાર પછી બ્રહ્મદત્ત માતાનું હૃદયસ્થિત નહિં સહન કરતો કાગડાને અને કોયલને લઈને અંતઃપુરમાં ગયો. અને ત્યાં માતા અને દીર્ઘ સાંભળે તેવી રીતે ગોલવા લાગ્યો કે, 'વર્ણ-મંકરપણથી આ બંને અને આવાં બીજા કોઈ હશે તો તે પણ વધ કરવા ચેત્ય છે. નહીં તેઓને હું શિક્ષા કરીશ.' ત્યાર પછી દીર્ઘ રાત્રીએ ચુલનીને કહ્યું કે, હું કાગડો અને હું કોયલ છે. આપણ બંનેને આ કેદ કર્યો. ત્યારે દેવીએ કહ્યું કે, બાળકના બોલ-વાણી ભય પામવાની જરૂર નથી. એક વખતે ભદ્ર હાથણી સાથે જુડને લઈ અર્ધ ઠપકા પૂર્વક કુમારે આગળ માફક શિશ્નવચનો કહ્યાં. એ પ્રમાણે ફરી સાંભળીને દીર્ઘે કહ્યું કે, બાળક આપણને અભિપ્રાય પૂર્વક સંભળાવે છે. ત્યારે ચુલનીએ કહ્યું કે, અરે! તેમ પણ હોય તેથી શું? કોઈ દિવસે હંની સાથે બગલાને બાંધીને બ્રહ્મદત્તે સંભળાવ્યું કે, આ હંની સાથે આ બગલો કીડા કરે છે, પણ કોઈનું આવા પ્રકારનું વર્તન હું મહન નહિં કરીશ. ત્યારે દીર્ઘે કહ્યું, હે દેવી! બાળક એવા તારા પુત્રની અંદર પ્રગટેલ રોપાગ્નિના ધૂમાડા નીકળવા સરખી વાણી

સાંભળ. વયથી વૃદ્ધિ પામતો આ કુમાર નક્કી હાથી અને હાથણી માટે જેમ દેસરી તેમ આપણા બંને માટે વિદ્વદ્વેષ થશે. ત્યાં સુધીમાં કુમાર યુવાન પરાક્રમી ન થાય, ત્યાં સુધીમાં વિયવૃક્ષ માફક આ બાળકનો ઉચ્છેદ કરવો જોઈએ. ચુલનીએ કહ્યું કે, રાજ્યધર પુત્રનો વિનાશ કેમ કરાય ? તિર્થે ચો પણ પોતાના પ્રાણની જેમ પુત્રોનું રક્ષણ કરે છે. દીર્ઘે કહ્યું કે, પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાનો તારો કાળ તો આ આવેલો જ છે, તું ચિંતા ન કર, હું છું એટલે તારે પુત્રો દુર્લભ નથી. શાકિની સરખી ચુલનીએ પણ પુત્ર-વાત્સલ્યનો ત્યાગ કરી રતિકીડા અને સ્નેહમાં પરવશ બની તેની વાતનો સ્વીકાર કર્યો. ચુલનીએ મંત્રણા કરી કે, અપકીર્તિ ન થાય તેમ આનો વિનાશ કરવો. આંખાના વનને સિંચવું પણ ખરું અને પિતૃતર્પણ પણ કરવું. આ માટે ક્યો ઉપાય ? અથવા આ કુમારનાં લગ્ન કરવાં અને વાસગૃહના બાનાથી તેના માટે શુભ પ્રવેશ-નિર્ગમન દ્વારવાળું લાક્ષાધર તૈયાર કરાવવું, ત્યાર પછી તેમાં વિવાહ પછી તેની પત્ની સાથે પ્રવેશ કરાવવો. તેઓ બંને અંદર ઊંઘી ગયા હોય, ત્યારે રાત્રે અગ્નિ સળગાવી બાળવો.

આ પ્રમાણે બંનેએ શુભ મંત્રણા કરી પુષ્પચૂલ રાજની કન્યા સાથે વિવાહ કર્યો અને વિવાહ કરવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરાવી. તે બંનેનો ફર અભિપ્રાય બળીને ધનુમંત્રીએ દીર્ઘ રાજને અંજલિ કરી વિનંતિ કરી કે, મારો વરધનુ પુત્ર કલાઓ બળુનાર અને નીતિકુશળ બની ગયો છે અને હવે તે જ તમારી આજ્ઞાસ્પી સ્વધુરને વહન કરનાર યુવાન વૃષભ સરખો થોડ્ય છે. હું તો હવે ઘરડા વૃષભ જેવો આવવા-જવામાં અસમર્થ છું, તમારી સમ્મતિથી ક્યાંક જઈને છેલ્લી જિંદગીનું અનુકાન કરું. 'આ માયાવી ક્યાંય બીજે જઈને કંઈ પણ અનર્થ કરશે.' એવી શંકા દીર્ઘ રાજને થઈ. 'બુદ્ધિશાળી માટે કોને શંકા ન થાય ?' હવે માયા કરી ધીકા બનેલા દીર્ઘ રાજએ પ્રધાનને કહ્યું કે, ચંદ્ર વગરની રાત્રિ માફક તમારા વગરના આ રાજ્યથી અમને સ્થળ, તમે અહિં જ દાનશાળા કરાવી ધર્મ કરો, બીજે ન જશે, સુંદર વૃક્ષોવડે જેમ બગીચો, તેમ તમારા સરખા વડે આ રાજ્ય શોભે છે. ત્યાર પછી લાગીરથી નદીના કિનારે સદ્-બુદ્ધિવાળા ધનુમંત્રીએ ધર્મના જ મહાછત્ર સરખો પવિત્ર દાનમંડપ બંધાવ્યો. એવા પ્રકારની ગંગાના પ્રવાહ માફક અખંડિત દાનશાળા ચલાવી, જેમાં માર્ગના મુસાફરોને અન્ન-પાન વગેરે અપાતાં હતાં. દાન, માન અને ઉપકાર વડે વિશ્વાસુ બનાવેલા પુરુષો દ્વારા તેણે બે કોશ પ્રમાણે લંબાઈવાળી લાક્ષાગૃહ સુધીની સુરંગ ખોદાવી. બીજા બાજુ મૈત્રી વૃક્ષને સિંચવા માટે જળ સરખા શુભવૈખથી આ વૃત્તાન્ત ધનુમંત્રીએ પુષ્પચૂલ રાજને જણાવ્યો. બુદ્ધિશાળી પુષ્પચૂલે પણ સાચી હકીકત બળીને પોતાની પુત્રીના સ્થાનમાં હંસીના સ્થાનમાં બગલી માફક એક દાસીપુત્રીને મોકલી. રસેલ પિતૃભામાં સુવર્ણબુદ્ધિ થાય તેમ 'રત્નમણિજડિત ભૂષણોવાળી આ પુષ્પચૂલની પુત્રી છે' તેમ જોળાખાતી કન્યાએ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. સુંદર મંગલગીતો અને વાજિંત્રોના શબ્દથી પૂર્ણ આકાશતલ બનેલ હતું એવા હર્ષથી તે કન્યાનાં બ્રહ્મદત્ત સાથે લગ્ન કર્યાં. અન્ય સર્વ પરિવારને સ્થળ આપીને ચુલનીએ વધુ માથે કુમારને પણ રાત્રિના આરંભ સમયે લાક્ષાધરમાં મોકલ્યો. અન્ય પરિવાર-રહિત વધુ સાથે કુમાર પણ પોતાની છાયા મરખા વરધનુ સાથે ત્યાં આવ્યો. મંત્રિપુત્ર સાથે વાર્તા કરવામાં ભગતા બ્રહ્મદત્તની અધીર રાત્રિ પસાર થઈ. 'મહાત્માઓને નિદ્રા ક્યાંથી આવે ?' ચુલનીએ મળગાવવા માટે આજ્ઞા કરેલા સેવકો વડે 'સળગાવો' એટલી માત્ર ઘેરણા થતાં જ વાસગૃહમાં અગ્નિ સળગ્યો. ત્યાર પછી ચુલનીના લાંબા દુઃખર્મની અપકીર્તિ ફેલાવવા સરખા ધૂમ-સમૂહ ચારે બાજુ આકાશ પૂરી દીધું. ભૂખ્યો થયો

હોય, તેમ સર્વને લક્ષણ કરવા માટે જ્વાલા-સમૂહો વડે જે અગ્નિ સાત જિહ્વાવાળો હતો, તે કોડ જિહ્વાવાળો બન્યો. “આ શું ?” એમ પ્રહ્લદે તે મંત્રિપુત્રને પૂછ્યું, ત્યારે ચુલનીનું દુષ્ટવર્તન સંક્ષેપથી કહ્યું. હાથીની સૂંઠમાંથી મુંઢરીને તેમ તમને અહિંથી બહાર નીકળવા માટે દાનશાળા સુધીની એક સુરંગ પિતાજીએ આપેલી છે. અહિં પાટુ મારીને લક્ષણવારમાં તે જોલી નાખ અને વાગી જેમ છિદ્ર દ્વારમાં તેમ તરત સુરંગના દ્વારમાં પ્રવેશ કર. માટીના શકોરાના બનાવેલ સંપુટ વાજિંત્ર માફક પણ અક્ષીણીને લોંચડું જોલીને તે મિત્ર સાથે જેમ રત્નછિદ્રમાં દોરો નીકળે તેમ નીકળી ગયો. સુરંગના નાકા પર ધનુમંત્રીએ જે ઘોડા તૈયાર રખાવેલા હતા. તેના ઉપર સૂર્યપુત્રની શોભાને અનુસરતા રાજકુમાર અને મંત્રિકુમાર આરૂઢ થયા. પચાસ ચોળન એક કોશ માફક પાંચમી ધારા ગતિથી એક જ્વાલે ઘોડાઓ દોડતા હતા, ત્યાં જાને ઘોડાઓ પચાત્વ પામ્યા. તે પછી પગે ચાલતા પ્રાણુ-રક્ષણ કરવામાં તત્પર બનેલા તેઓ મુશીબતે કોષ્ટક નામના ગામ નજીક પહોંચ્યા. ત્યાં પ્રહ્લદે કહ્યું, “હે મિત્ર વરધનુ ! અત્યારે પરસ્પર સ્પર્ધા કરતી હોય તેમ મને ભૂખ અને તરસ બંને અત્યંત પીડા કરે છે.” મંત્રિપુત્ર રાજપુત્રને ‘લક્ષણવાર અહિં તું રોકાઈ જ’, એમ કહીને તેના મસ્તકે મુંઠન કરાવવાની ઇચ્છાથી ગામમાંથી એક હનુમતે જોલાવી લાવ્યો. મંત્રિપુત્રના વચનથી પ્રહ્લદે તે ત્યાં જ માત્ર એક ચોટી રાખીને હનુમત કરાવી નાખી તથા લગવા રંગનાં પવિત્ર વસ્ત્રોને ધારણ કરતો તે સંધ્યા-સમયના વાહનામાં છુપાવેલા સૂર્યની શોભાને અનુસરતો હતો. વરધનુએ તેના કંઠમાં પ્રહ્લસૂત્ર ધારણ કરાવ્યું એટલે પ્રહ્લરાતના પુત્રે પ્રહ્લપુત્ર તરીકેની સરખામણી યથાર્થ વહન કરી. વર્ષાઋતુમાં મેઘવડે જેમ સૂર્ય ઠંડાઈ જાય, તેમ મંત્રિપુત્રે પ્રહ્લદત્તના શ્રીવત્સકુલ વક્ષસ્થાને પકૂ વડે ઢાંકી દીધું. એવી રીતે સૂત્રધાર માફક પ્રહ્લપુત્રનો વેશપલટો કરાવ્યો અને પડખે રહેનાર મંત્રિપુત્રે પણ તે જ પ્રમાણે કર્યું.

ત્યાર પછી પૂર્ણિમાના ચંદ્ર અને સૂર્ય સરખા બનેએ ગામમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં કોઈક પ્રાણુએ લોળન માટે નિમંત્રણ કર્યું. તેણે રાત્રને અનુરૂપ એવી લકિતથી લોળન કરાવ્યું. ‘ધણે ભાગે મુખના તેજના અનુસારે સતકાર થાય છે.’ પ્રાણુપત્ની કુમારના મસ્તક પર અક્ષત વધાવતી શ્વેતવસ્ત્ર-યુગલ પહેરેલ અપ્સરા સમાન રૂપવાળી કન્યા લાવી. એટલે વરધનુએ તેને કહ્યું કે, હે મૂઠું ! આખલાના ગળે ગાય વળગાડવા માફક કલાહીન એવા આ બદુકને ગળે આને કેમ બાંધે છે ? ત્યારે ઉત્તમ પ્રાણુએ કહ્યું કે, શુંજોવડે મનોહર આ બંધુમતી નામની મારી કન્યા છે અને આના વગર બીજો કોઈ તેને યોગ્ય વર નથી. “આનો પતિ છ ગાંઠ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરનાર ચક્રવર્તી થશે.” એમ નિમિત્ત બળકારોએ કહેલું છે અને આ તે જ છે. તેઓએ વળી એમ પણ મને કહ્યું હતું કે, શ્રીવત્સની નિશાની પદ્મથી ઢાંકી હશે અને તારા ઘરે જે લોળન કરશે, તેને આ કન્યા આપવી. તે વખતે તે કન્યા સાથે પ્રહ્લદત્તનો વિવાહ થયો. ‘લોગીઓને વગર ચિંતવેલા અત્યંત ભોગો પ્રાપ્ત થાય છે.’ તે રાત્રિ ત્યાં રહીને અને બંધુમતીને આશ્વાસન આપીને કુમાર બીજે ચાલ્યો ગયો. ‘જેને શત્રુ હોય, તેમને એક સ્થળે રહેવાનું ક્યાંથી હોય ?’ સવારે એક ગામે પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે ચાંભળ્યું કે, દીર્ઘરાત્રએ પ્રહ્લદત્તને પકડવા માટે સર્વે ભાગો પર ચોકી પહેરા જોડવી રોકેલા છે. એટલે આઠો ભાગ પકડી ચાલતા હતા, ત્યારે દીર્ઘના ભયંકર સૈનિક સરખા શ્વાપદોવાળી મહાઅટવીમાં આવી પડ્યા. ત્યાં તૃપાવાળા કુમારને વડલાવૃક્ષ નીચે મૂકીને વરધનુ મનસરખા વેગથી પાછી લેવા ગયો. એટલે ‘આ વરધનુ છે’ એમ જોળખીને વરાહના બચ્ચાને જેમ કૃતરાઓ તેમ દીર્ઘ જો. ૧૪

રાજના પુરુષોએ રાપથી તેને ઘેરી પકડી લીધો 'અરે! આને પકડો, પકડો, મારી નાખો, મારી નાખો' એમ લય કરી ગીતે બોલતા તેઓએ વરધનને પકડી લીધો અને બાંધ્યો તેણે બ્રહ્મદત્તને એવી મજા કરી કે, તું અહિંથી નાગી છૂટ, કુમાર પણ પલાયન થઈ ગયો 'અમય આવે ત્યારે પરાક્રમની પરીક્ષા વાચ છે' ત્યાં પછી તે અપ્વીથી મહાઅટવીની અદર વેગથી વગર થાક્યે પહોંચ્યો અને વળી એક આશ્રમથી બીજા આશ્રમે પહોંચ્યો ત્યાં તેણે સ્વાદવગરના અને અણુગમતા ફળોનો આહાર કર્યો અને રીજા દિવસે આગળ એક તાપસને દેખ્યો એમ્મે હે ભગવત! આપનો આત્મકથા કે? એમ પૂછ્યું, એટલે તે તાપસ તેને પોતાના આશ્રમ ન્થાને લઈ ગયો ડારણ કે 'તાપસને અતિથિઓ પ્રિય હોય છે' કુમારે કુલપતિને દેખ્યા એટલે હર્ષથી પિતા માફક વદન કર્યું 'અર્જુણી વસ્તુ માટે અત્યંત પ્રમાણ ગણાય છે' કુલપતિએ કહ્યું, 'હે વત્સ! માગાડમા કંટપવૃક્ષ માફક મુદ્ગ આકૃતિવાળા તારે અહિં આવવાનું પ્રયોજન શું થયું?' ત્યાર પછી તે મહાત્મામા વિશ્વાસ રાખનાર બ્રહ્મપુત્રે પોતાનો વૃત્તાન્ત જણાવ્યો ડારણ કે ઘણે ભાગે તેઓ પાસે કંઈ છુપાવવાનું ન હોય ત્યાર પછી હર્ષિત થયેલા કુલપતિએ ગદ્ગદાક્ષરે કહ્યું કે, હું તારા પિતાનો લઘુમધુ છું અને જાને દેહથી ભિન્ન હતા પણ અમારો આત્મા તો એક જ હતો માટે હે વત્સ! તારા ઘર માંડ અહિં તારી ઈચ્છા પ્રમાણે રહે, તેમજ અમારા મનોરથો માથે અમારા તપોવડે પણ તું વૃષ્ટિ પામ લોકોના નેત્રોને અતિશય આનંદ કરાવતો મર્વને વલ્લભ તે આશ્રમમા રહેલો હતો, એલામા વર્ષાકાળ પણ પ્રાપ્ત થયો ત્યાં જોલા તેને જલદેવે જેમ કૃષ્ણને તેમ તે કુલપતિએ મર્વ શાસ્ત્રો, શાસ્ત્રો અને અસ્ત્રો લલાચ્યા બધું જેમ સાગ્ય પક્ષીઓના મધુર ગળદોનાળી વર્ષા વીત્યા પછી શરદઋતુ આવતા તાપસો યોગે લેવા માટે વનમા ન્યાયા કુલપતિએ આદ્યપૂર્વકે રોકવા છતાં પણ બન્યાઓ માથે જેમ હાથી તેમ તાપસો સાથે બ્રહ્મદત્ત પણ વનમા ગયો

વનમા આમતેમ ભમતા ત્યાં કોઈ ડાથીના તાજાં મગ અને મૂંડ જેવામા આવ્યા, તેથી તેણે માન્યું કે અહિંથી દૂર કોઈ હાથી હોવો ભેઈએ તાપસોએ તેને ઘણું રોકવા છતાં તેના પગલે પગલે પાત્ર યોજનના અંતે તેણે પર્વત સન્ધ્યા હાથીને જોયો નિશકપણે કઠોળો વાગી પરાક્રમવાળી ગર્જના કરતો મદ્દત જેમ મલને તેમ મનુષ્યોમા હાથી સમાન બ્રહ્મદત્તે હાથીને આહવાન કર્યું એમ્મે ક્રોધાયમાન બની મર્વ અગોને ધૂણાવતો, મૂંડ લળાવતો, કાનને સ્થિર કરતો લાલચુખનાળો ડાથી કુમાર તરફ દોડ્યો જેટલામા હાથી કુમારની પાસે આવી ગયો, તેટલામા બાળકને છેતરવા માટે હોય તેમ હાથીને છેતરવા માટે તેણે વચ્ચમા એક વચ્ચ મધુ આકાશમાથી એક ગાકાશ-બાડ તૃપ્તવા મગ્ગા ઉત્તરવગ વચ્ચને અતિરોપ પામેલા હાથીએ બે દત્તશળથી ડાણવાન્મા ઝીની લીધું આવા આવા પ્રકારની એટલા વડે કુમારે તે હાથીને મદાગી જેમ ગર્જને તેમ વીતાવી જેવાઓ આ ગમયે બ્રહ્મદત્તનો બીજો મિત્ર હોય તેમ ગર્જના કરતા વન્માદે જળધાનથી તે હાથીને ઉપદ્રવ કર્યો, ત્યાર પછી વિગ્ગ નીગ પાડીને હાથી મૃગની અતિવી નાની ગયો કુમાર પણ ભમતો પર્વતની દિગ્ગા તન્ક એક નદી પાને પહોંચ્યો કુમાર માતાત્ આપત્તિ ગન્ગી નદી ઉતરી ગયો અને તેના કિનારે એક ઉત્તરવડ જૂનું નગર દેખ્યું અદ્ય પ્રવેશ ગ્તા કુમારે એક વગ તમી અને તેમા ઉત્તાત કરનાર કેતુ અને ચદ્ર ગગ્ગા તરના અને ઢાલ દેખ્યા તં ને નન્જ કરીને શસ્ત્રગૈતુડી કુમારે તરવાર રી તે મદાવાગની જળીને ડગ માફક ઇની નાળી વાગની જળીની અદ્ય તેણે પૃષ્ઠીમા મ્થાકમગ મગ્ગા મ્થુનયમાન એન્કદ્યમુક્ત પડેલા મગ્ગને જોયું વગી મગ્ગક પ્રકારે નન્કર

રતાં તેણે ઊંઘા મસ્તકે પૂઝપાન કરનાર કોઈકનું ત્યાં ધડ જોયું. ‘અરેરે! કોઈક વિદ્યા
પાઠન કરતા નિરપરાધીને મેં મૃત્યુ પમાડ્યો, ધિક્કાર હો મને.’ એમ કહી પોતાની નિંદા કરી.
જેટલામાં આગળ બંધ છે, તેટલામાં દેવલોકથી પૃથ્વીમાં ઉતરેલું નંદનવન ન હોય
તેનું ઉદ્યાન દેખ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરતાં આગળ સાતલોકની શોભાથી મૂર્છા પામેલો હોય તેવો
સાત માળવાળો મહેલ જોયો. અતિ ઉંચા તે મહેલમાં આરૂઢ થતાં તેમાં હુયેળીમાં મસ્તક
સ્થાપન કરીને જેઠેલી એયરી સરખી એક નારી બેવામાં આવી. લગાર આગળ વધીને કુમારે
તેને સ્વચ્છ વાણીથી પૂછ્યું કે, ‘તું એકાકી કેમ અને તને શોકનું કારણ શું બન્યું છે?’ હવે
અચવાળી તેણે ગદ્ગદાક્ષરે અત્યુત્તર આપ્યો કે, મારી હકીકત ઘણી લાંબી છે, પરંતુ તમો
કોણ છો? અને કેમ આવ્યા છો? ત્યારે કુમારે જવાબ આપ્યો કે, ‘હું પંચાલના બ્રહ્મ-
રાજાનો બ્રહ્મહત્ત નામનો પુત્ર છું.’ એટલું કહેતાની સાથે જ હર્ષથી તે ઉભી થઈ,
જેની લોચન અંજલિમાંથી આનંદાદૈર્ઘ્ય ટપકી રહેલાં છે, જાણે પાદશૈલ્ય કરતી
હોય તેમ તેના પગમાં પડી. ‘હે કુમાર! સમુદ્રમાં દુષ્ણતાને નાવ મળે તેમ
અશરણ એવી મને આપ શરણ મળી ગયા.’ એમ બોલતી તે રુદન કરવા લાગી. કુમારથી
પૂછાએલી તેણે પણ કહ્યું કે, ‘તમારી માતાના ભાઈ પુષ્પવૃક્ષની હું પુષ્પવતી નામની પુત્રી
હું, હું કન્યા છું, તમને આપાએલી છું. વિવાહ દિવસની રાહ જોતી હું હંસી માફક ઉદ્યાનમાં
વાવડી કિનારે કીડા કરવા ગઈ હતી. કોઈ નાટ્યોન્મત્ત નામનો દુષ્ટ વિદ્યાધર રાવણ જેમ
સીતાનું હરણ કરી લાગ્યો તેમ મને અહિં હરણ કરી લાગ્યો છે. મારી નજર સહન નહિ કરી
શક્તો હોવાથી વિદ્યા સાધવા માટે શૂર્પનખાના પુત્ર માફક તેણે વાંસની જાળીમાં પ્રવેશ કર્યો
છે. ધૂમનું પાન કરતો ઉંચા પગ રાખીને જે સાધના કરી રહ્યો છે, તેને આજે વિદ્યા સિદ્ધ
થશે. એટલે શક્તિવાળો વિદ્યાસિદ્ધ થયેલો તે નક્કી આજે મને પરણશે. ત્યાર પછી કુમારે
તેનો વધ સંબંધી વૃત્તાન્ત જણાવ્યો એટલે પ્રિયની પ્રાપ્તિ અને અપ્રિયનો વિનાશ થવાથી
હર્ષના ઉપર હર્ષની વૃદ્ધિ થઈ. એક બીજા પરસ્પર અનુરાગવાળા બંનેનો ગાંધર્વવિવાહ થયો.
હર્ષના ઉપર હર્ષની વૃદ્ધિ થઈ. એક બીજા પરસ્પર અનુરાગવાળા બંનેનો ગાંધર્વવિવાહ થયો.
ક્ષત્રિયોમાં પોત પોતાની ઈચ્છાથી વગર મંત્રનો આ વિવાહ ઉત્તમ ગણાય છે. વિવિધ પ્રકારનાં
વચનોથી મધુરપણે તેની સાથે રતિકીડા કરતાં તેમણે આખી રાત્રિ એક પહોર પ્રમાણ
વાળી હોય તેમ પસાર કરી. તે વખતે પ્રભાત સમયે આકાશમાં બ્રહ્મહત્તે કુરરી પક્ષિણી સરખો
એયરસીઓનો શબ્દ સાંભળ્યો. વાદળો વગરની વૃષ્ટિ માફક અકસ્માત આકાશમાં આ શબ્દ
કેમ ઉત્પન્ન થયો? આ પ્રમાણે પૂછાએલી ગણરાએલી પુષ્પવતીએ કહ્યું, ‘આ તો તમારા
શત્રુ નાટ્યોન્મત્તની જે જાહેનો ખંડા અને વિશાખા નામની વિદ્યાધરકુમારીઓ આવી રહેલી છે.
વગર દેગટની તેના માટે વિવાહની સાગરી હાથમાં લઈને આવે છે. ‘જુદા પ્રકારે ચિંતવેલ
કાર્ય દૈવ તેની વિપરીત ઘટના કરે છે.’ તમો થોડો સમય અહિંથી ખસી જાવ, તમારાં શુભ-
કીર્તન કરીને તમારા વિષે તેમને રાગ કે વિરાગ થાય છે? એવો તેમનો ભાવ જાણી લઉં. જો
તેઓ રાગ કરશે, તો હું લાલ દ્વન્ત દેખાડીશ અને તે દેખી તમે પાછા આવજો. વિરાગ થશે,
તો શ્વેત દ્વન્ત ચલાવીશ, તો તમે બીજે ચાલ્યા જાવો. બ્રહ્મહત્તે તેને કહ્યું, તું ભય ન રાખ. શું
હું બ્રહ્મપુત્ર બીકણ છું? તુષ્ઠ થાય કે રુષ્ઠ થાય તો પણ તે શું કરી શકવાની છે? પુષ્પવતીએ કહ્યું કે,
તેમનાથી તમને ભય છે, એમ હું નથી કહેતી, પરંતુ તેના સંબંધી એવા વિદ્યાધરો તમારા
સાથે વિરોધવાળા ન થાય. તેના ચિત્તની અતુવૃત્તિથી તે ત્યાં જ એક બાજુ રૂપાર્થ રહ્યો.
હવે પુષ્પવતીએ મદ્રેદ દ્વન્ત ચલાવી, એટલે કુમાર તે દેખીને ત્યાંની ધીમે ધીમે પ્રિયાના

આગ્રહને આધીન બની ગયો. તેવા પ્રકારના મનુષ્યોને લય હોતો નથી. આકાશમાં જેમ પક્ષી, સાંજે સૂર્ય જેમ સમુદ્રમાં તેમ અરણ્ય પસાર કરી એક મહાસરોવર પાસે કુમાર પહોંચ્યો. ઐરાવણ જેમ માનસ સરોવરમાં તેમ કુમારે તેમાં પ્રવેશ કરીને સ્નાન કરી ઇચ્છા પ્રમાણે અમૃત સરણું જળપાન કર્યું. પ્રહ્લદત્ત જળમાંથી બહાર નીકળી વાયવ્ય દિશાના કિનારે લતાની અંદર ગુંબદવ કરતા ભમરાઓના શબ્દના ધાનાથી સારી રીતે સ્નાન કર્યું? એમ પૂછતી હોય તેમ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં આગળ તેણે વૃક્ષ અને લતાની ઝાડીમાં પુષ્પો વીણતી સાક્ષાત વનદેવી સરખી કોઈ સુંદરી દેખી. કુમાર પણ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, પ્રહ્લાએ જન્મથી માંડી અનેક રૂપો ધનાવવાનો અભ્યાસ કર્યો હશે, ત્યારે જ આમાં આટલું રૂપ-કૌશલ્ય લાવી શક્યા હશે. દાસી સાથે વાતો કરતી તે યોગરાસરખા ઉત્તમવલ કટાક્ષ વડે કંઠમાં વરમાળા ફેંકતી હોય તેમ તેને ભેટી ગીલ ધાણુ ગઈ. કુમાર પણ તેને ભેટો જેટલામાં બીલ તરફ જવા પ્રયાણ કરે છે, તેટલામાં વજ્ર, ભૂષણ, તાંબુલ સાથે દાસી આવી. દાસીએ વજ્ર વગેરે અર્પણ કરીને કહ્યું કે, આપે અર્હિ જેને દેખી હતી, તેણે આ સ્વાર્થ-સિદ્ધિના ધાના તરીકે આપના ઉપર મોકલ્યું છે. અને મને આજ્ઞા કરી છે કે એમને પિતાજીના મંત્રીને ત્યાં મહેમાનગતિ માટે લઈ જવે. સાચી હકીકત તો તે જ યથાર્થ બહુ છે. તે પણ દાસી સાથે નાગદેવમંત્રીના ઘરે ગયો. અમાત્ય પણ બહુ તેના ગુણોથી આકર્ષિત હોય તેમ ઉભો થયો. દાસીએ મંત્રીને કહ્યું કે, રાજપુત્રી શ્રીકાન્તાએ રહેવા માટે આ લાગ્યશાળીને તમારે ત્યાં મોકલ્યા છે, એમ સંદેશો આપીને દાસી ગઈ. તે મંત્રીએ સ્વામીની માફક તેની વિવિધ પ્રકારની પદાણુગત કરી અને ક્ષણ માફક આખી રાત્રિ ખપાવી. રાત્રિ પૂર્ણ થયા પછી મંત્રી કુમારને રાજકુલમાં લઈ ગયો. જ્યાં રાત્રીએ જાલસૂર્ય માફક અર્ધઆદિત્યી તેનો આદર કર્યો. વંશાદિ પૂછ્યા વગર રાત્રીએ કુમારને પુત્રી આપી. તેવા પ્રકારના પુરુષો આકૃતિથી જ સર્વ બાણી બંધ છે. કુમારે હસ્તવડે હસ્ત-પીડન કરતાં તેની સાથે લગ્ન કર્યું. બહુ અન્યોન્ય એકબીજાના અનુરાગને સર્વ દિશામાં સંક્રમણો ન હોય ?

એક વખત એકાંતમાં કીડા કરતા પ્રહ્લદત્તે તેને પૂછ્યું કે, ‘જેના વંશાદિક બંધુયા નથી, એવા અજ્ઞાતને મને પિતાજીએ તને શા માટે આપી હશે ?’ એટલે મનોહર હંતકિરણો વડે સ્વચ્છ થયેલા હોઠ ફલવાળી શ્રીકાન્તાએ કહ્યું કે, વસંતપુર પત્તનમાં શાળસેન નામના રાજા હતા, તેના પુત્ર મારા પિતાને દુરગોત્રવાળા રાજાઓએ રાજ્યગાદી ઉપરથી દૂર કર્યા. ત્યાર પછી મારા પિતાએ જલ-વાહન-સહિત આ પટ્ટવીનો આશ્રય કર્યો છે. વાયુવેગ જેમ નેતરને તેમ સિલ્લોને નમાવીને અહીં શ્રામોનો નાશ કરવો, ધાડ પાડવી ઇત્યાદિ વડે પિતાજી પોતાના પરિવારનું પોષણ કરે છે. સંપત્તિ મેળવવાના ચાર ઉપાય સરખા ચાર પુત્રો પછી પિતાજીને અત્યંત વલ્લભ એવી એક પુત્રી જન્મી, જે હું પોતેજ છું. યૌવનવયવાળી મને પિતાજીએ કહ્યું કે, સર્વ રાજ્યો મારા દેખી છે. અહીં રહીને તારે વરની તપાસ કરતા રહેવું અને તને જે માન્ય હોય, તે મને જણાવજે, ચક્રવાકી માફક સરોવર-કાંઠે હંમેશાં રહેલી હતી, ત્યારથી માંડી માર્ગે આવતા અનેક યુસાદ્રોને જોયા કર્યું છું. કરેલા મનોરથની પ્રાપ્તિ સ્વપ્નમાં પણ અત્યંત દુર્લભ હોય છે. પરંતુ હે આર્યપુત્ર ! મારા લાગ્યની પ્રજાગતાથી તમો અર્હિ આવી પહોંચ્યા. તે પટ્ટવીપતિ કોઈક દિવસે ગામનો નાશ કરવા માટે ગયા, ત્યારે તેની સાથે કુમાર પણ ગયો. કારણ કે, ક્ષત્રિયોનો આ કંમ છે. ગામ લૂંટાતું હતું, ત્યારે સરોવર-કિનારે વસવું હંસ માફક કુમારના સરણુ-કમળમાં આવીને પડ્યો. કુમારના કંઠનું આલંબન

કરી વરધનુ સુકત કંઠથી ઝુદન કરવા લાગ્યો. ઈંટનાં દર્શન થતાં દુઃખો અંદરથી ઉભરાઈ બીજા છે. ત્યાર પછી અમૃતના કોગળા સરખા અતિમધુર વાર્તાલાપ વડે આધ્યાસન આપી કુમારે પૂછેલો તેનો અત્યાર સુધીનો વૃત્તાન્ત કહ્યો કે, હે નાથ! વડના વૃક્ષ તળે તમને તે વળતે મૂકીને હું તમારા માટે જળની તપાસ કરવા ગયો. કંઈક આગળ અમૃતના કુંડ સરખું એક સરોવર જોયું. હું તમારા માટે કમલિનીપત્રના પડીયામાં પાણી ભરીને લાવતો હતો, ત્યારે યમના હૃત સરખા જળતર પહેરેલા સુભટોએ આવી મને ઘેરી લીધો અને પૂછ્યું, ‘અરે વરધનુ! બ્રહ્મદત્ત ક્યાં છે? તે કહે,’ એમ તેઓએ મને પૂછ્યું, ત્યારે મેં કહ્યું કે, મને જાણ નથી. ચોરની માફક નિઃશંકપણે તેઓ ભારતા હતા, ત્યારે મેં કહ્યું કે, બ્રહ્મદત્તને વાઘે ફાડી ખાધો છે. તે સ્થાન જતાવ, એમ કહેવાએતા મેં કપટથી આમ તેમ કરતાં તમારી નજરમા આવી તમને પલાયન થવાની સંજ્ઞા કરી. પરિવ્રાજકે આપેલી એક ગુટિકા સુખમાં મૂકી એટલે તેના પ્રભાવથી હું ચેષ્ટા અને ભાન વગરનો થઈ ગયો. ‘આ મરી ગયો.’ એમ ધારી તેઓએ મને છોડી દીધો. તેઓ ગયા પછી લાંબા કાળે મેં સુખમાંથી ગુટિકા બહાર કાઢી અને જોવાએલા પદાર્થ માફક તમને જોળવા માટે હું કોઈક ગામમાં ગયો. ત્યાં સાક્ષાત તપસ્યાના ઢગલા સરખા એક પરિવ્રાજક મહાત્માનાં દર્શન કર્યાં અને નમસ્કાર કર્યા. ત્યાર પછી પરિવ્રાજકે મને કહ્યું કે, હે વરધનુ! હું ધનુનો મિત્ર વસુભાગ છું. પૃથ્વીમાં ભાગ્યશાળી એવા જડલાગી બ્રહ્મદત્ત અત્યારે ક્યાં વર્તતા હશે? મેં પણ તેના પર વિશ્વાસ રાખી સાચી વાત જણાવી. મારી દુઃખની કથાના ધુમાડાથી સ્લાનમુખવાળા જની ફરી તેણે મને કહ્યું—તે સમયે લાક્ષાધર જળી ગયા પછી દીર્ઘરાત્રીએ સવારે તપાસ કરાવી તો જળી ગયેલ એક શબ મળ્યું, પણ ત્રણ શબ ન જણાયાં. ત્યાં સુરંગ દેખી અને તેમાં છેડે અશ્વનાં પગલા પણ દેખ્યા. આ ધનુની શુદ્ધિથી નાસી ગયા છે, એટલે તે ધનુમંત્રી ઉપર કોપાયમાન જન્યો અને આજા કરી કે, સૂર્યતેજ માફક અરુણલિત પ્રયાણ કરનાર લશ્કરે દરેક દિશામા મોકલી તમને જાનેને જાધીને અહિં લાવે. ધનુમંત્રી પલાયન થયો અને તારી માતાને તો દીર્ઘરાત્રીએ નરક સરખા આડાલના પાડામા નાખી છે. દ્રૌણ ઉપર જીને દ્રૌણે થાય તેવી વાતોથી દુઃખ પામેલો દુઃખ ઉપર જીજી દુઃખ ઉત્પન્ન થવાથી હું કામ્પિલ્થ નગર તરફ ગયો. કપટથી કાપાલિક સાધુનો વેપ ધારણ કરી ત્યાં આડાલના પાડામાં સસલા માફક ઘરે ઘરે પ્રવેશ કરતો રહ્યો. લોકો મને અહિં બ્રમણ કરવાનું કારણ પૂછવા લાગ્યા, ત્યારે મેં કહ્યું કે, ‘મારે માતંગી વિધાનો કલ્પ આવા પ્રકારનો છે’ ત્યાં આ પ્રમાણે બ્રમણ કરતા કરતા વિશ્વામપાત્ર એવા કોટવાલ સાથે મૈત્રી થઈ. માયાથી શું ન સાધી શકાય?

કોઈક દિવસે કોટવાલ દ્વારા માતાને મેં કહેવરાવ્યું કે, ‘તમારા પુત્રના મિત્ર મહાવ્રતી કૌંઢિન્ય તાપસ તમને વંદન કરે છે.’ જીવ્વ દિવસે બીજે જમને માતાજીને ગુટિકા સહિત જીનેડું આપ્યું. તે ખાવાથી તે નિશ્ચેતન બેવી જડ જળી ગઈ. કોટવાળે રાત્રને જમને કહ્યું કે, તે મૃત્યુ પામી. રાત્રીએ પોતાના સેવકોને અગ્નિ-મંસ્કાર કરવા માટે હુકમ કર્યો. તે વળતે હું ત્યાં ગાઓ અને મેં કહ્યું કે, ‘જે આ ક્ષણે આનો સંસ્કાર કરશે, તે તમારા રાત્રને મહાઅનર્થ થશે.’ એટલે તેઓ પોતાના સ્થાને ગયા. પછી કોટવાલને મેં કહ્યું કે, જે તું મહાય કરે તો હું મર્વલક્ષણ યુદ્ધ આના ગળથી એક મંત્ર મિદ્ધ કરું. કોટવાલે તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને તેની જ માથે હું માતાને સાંજે અશાનમાં દૂર તર્ક ગયો. એક તેવા બૃગિસ્થાનમાં કપટથી મેં મંડલાદિક આલેખીને નગરદેવીઓને જલિ આપવા માટે કોટવાલને

મોકલ્યો. તે ગયો, એટલે માતાને ખીલ શુટિકા આપી. નિદ્રા ઉડી જવા માફક બગાડું ખાતી ચેતનાવાળી તે ઉભી થઈ. પોતાની ઝોળખાણ આપી. ડુદન નિવારણ કરી તેને કચ્છ આમમાં પિતાજીના મિત્ર દેવશર્માના ઘરે લઈ ગયો. તમને જોળવા માટે આમતેમ ભટકતો હતું અહિં આવ્યો. લાગ્યું - યોગે સાક્ષાત મારા પુણ્યરાશિ સરખા તમારાં દર્શન અત્યારે મને થયાં. હે નાથ ! ત્યાર પછી તમે કયાં પ્રયાણ કર્યું ? અને કયાં રોકાયા ? એમ તેનાથી પૂછાએલા કુમારે પણ પોતાનો વૃત્તાન્ત નિવેદન કર્યો.

હવે કોઈએ આવીને જા'નેને કહ્યું કે, ગામની અંદર દીર્ઘરાજના મુલકો તમારા સરખી આકૃતિવાળું ચિત્રપટ લાવીને જતાવતા કહે છે કે, 'આવી આકૃતિવાળા કોઈ જે માણસ અહિં આવ્યા હતા ?' એમ તેમની વાણી સાંભળીને મેં તમને જા'નેને જોયા, 'હવે તમને જેમ કુચે તેમ કરો.' તે ગયા પછી અરણ્યમાં તેઓ હાથીના જમ્યા સરખા દોડતા દોડતા કંમે કરી કૌશાંખી નગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાં ઉદ્યાનમાં સાગરદત્ત શેઠ તથા બુદ્ધિલને લાખની શરતવાળું ફૂકડાનું યુદ્ધ કરાવતા જોતા હતા. તે ફૂકડાઓ ઉડી ઉડીને પ્રાણ પેચનાર અણીયાળા હથીયાર સરખા નખો વડે તથા ચાંચો વડે યુદ્ધ કરી રહેલા હતા. તેમાં સાગરદત્તના ભદ્રહાથી સરખા ઉત્તમ જાતવાન સશક્ત ફૂકડુટને મધ્યમ પ્રકારના હાથી સરખા બુદ્ધિલના ફૂકડાએ હરાવ્યો. ત્યારે વરધનુએ કહ્યું, "હે સાગર ! તારો ઉત્તમ જાતિનો ફૂકડો હોવા છતાં પણ કેમ નાસ્તીપાસ થયો ? આ કારણથી જો તું ઇચ્છતો હોય તો હું એની તપાસ કરું." સાગરની અનુમતિથી તેણે બુદ્ધિલના ફૂકડુટને જોયો, તો તેના પગમાં ચમદ્વતી સરખી લોહાની સોયો ભેઈ. બુદ્ધિલ પણ અંદરથી સમજી ગયો કે, 'માડું કપટ આ જાણી ગયો છે' એટલે છાની રીતે અર્ધાં લાખ માપવા ઇચ્છા જણાવી. તેણે પણ આ હકીકત કુમારને એકાંતમાં જણાવી. કુમારે પણ લોહસોય મેંચી લીધી અને સાગરશેઠના ફૂકડાની સાથે ફરી યુદ્ધ કરાવ્યું, તો સોય વગરનેા તે બુદ્ધિલનેા ફૂકડુટ તેની સાથે યુદ્ધ કરતાં શણવારમાં હારી ગયો. 'કપટ કરનાર હલકા માણસોના જય કંવી રીતે થાય ?' ખુશ થએલ સાગરદત્ત વિજયદાન અપાવનાર જા'નેને પોતાના રથમાં બેસાડી પોતાના ઘરે લઈ ગયો. ત્યાં પોતાના ઘર માફક રહેલા હતા, ત્યારે વરધનુની પાસે આવીને બુદ્ધિલના ફિકરે કંઈક કહ્યું. તે ગયા પછી વરધનુએ કુમારને કહ્યું કે, બુદ્ધિલે તે સમયે અર્ધલાખ આપવાની ઇચ્છા કરી હતી, તે વાત આજે તું જાણે, ત્યાર પછી તેણે નિર્મલ માટાં ગોળ મોતીઓ વડે જાણે શુક્રમંડલની શોખા કરી હોય તેવા હાર જતાવ્યો. કુમારે હાર ઉપર ધાંધેલા પોતાના નામનો લેખ જોયો અને સાક્ષાત વાચિક લેખ હોય તેવી વસ્તુ નામની તાપસી આવી. તેઓ જા'નેના મસ્તક અક્ષતો નાખી - વધાવીને આશીર્વાદ આપવા સાથે વરધનુને એક જાણુ લઈ જઈ કંઈક કહીને તે ચાલી ગઈ. મંત્રિપુત્રે બ્રહ્મદત્તને તે વાત જણાવી કે, હાર સાથે ધાંધેલા લેખનો પ્રતિલેખ એ માગતી હતી. શ્રીબ્રહ્મદત્ત - નામોંકિત આ લેખ તેને આપો, મેં તેને પૂછ્યું, 'બ્રહ્મદત્ત કોણ ?' ત્યારે તેણે કહ્યું, - આ નગરમાં પૃથ્વીમાં પોતાના રૂપનું પરિવર્તન કરી રતિ જાણે કન્યાપાત્રું પામી ન હોય એવી રતનવતી નામની શેઠપુત્રી છે. પોતાના ભાઈ સાગરદત્ત અને બુદ્ધિલના ફૂકડાઓના યુદ્ધમાં તેણે તે દિવસે આ બ્રહ્મદત્તને જોયો હતો, તે જ છે. ત્યારથી માંડી જૂરતી કામધી પીડાની તે કોઈ રીતે શાંતિ પામતી નથી અને રાતદિવસ 'મને બ્રહ્મદત્તનું શરણુ છે.' એવો જાપ કર્યા કરે છે. એક દિવસે પોતે લખેલા લેખ સાથે હાર બ્રહ્મદત્તને અર્પણ કરે' એમ

ઠહી તેણે મને પડેલાડવા આપ્યો ડોઈ સેવક દ્વારા મે લેખ મોકલાવ્યો હતો—એમ કહીને ઉભી રહી ત્યારે મે પણ પ્રત્યુત્તરનો લેખ અર્પણ કરી તેને સ્ત આપી તે દિવસથી કુમાર પણ મધ્યાહનના સૂર્યગ્નિજીવથી તપેલા હાથી માફક હું જે નિનાસણ કરી શકાય તેવા કામ—મતાપવાળો મુખ યામતો નથી બીજી જાણુ દીર્ઘગતએ મોકલેલા ડૉગામ્બી નગરીના રાજપુત્રોએ અગમ લગચેલ શત્રુ સગ્ગા તે જ નેને જોળવા માટે આવ્યા નાતની આજ્ઞાથી કૌશામ્બી નગરીમા તે જ નેની ગોધ ચાલી, ત્યારે સાગે નિધાન માફક ગોતાના ભોયગમા છુપાવીને તેમનું રક્ષણ કર્યું, રાત્રે જહાર જવાની ઇચ્છાવાળા તેમને ન્ધમા જેસાડી સાગર કેટલાક માર્ગ સુધી માથે ગયો અને પછી પાછો વળ્યો ત્યાર પછી તેઓ આગળ જતા હતા ત્યારે નદાવનમા જેમ અમરીને તેમ ઉદાનમા અગ્રે સાથે ગ્યમા આરૂઢ વચેવી એક નારીને તેઓએ ભેઠ તમને આવેલો સમય કેમ થયો ?’ એમ આદર પૂર્વક તેણે વહુ, ત્યારે આ જ નેનો પૂછ્યું કે, ‘અમે કોણ છીએ ? તે તું અમને જાણે છે ?’ ત્યારે તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, ‘આ નગરમા કુબેરનો બીજો ભાઈ હોય તેવો મહાધનવાળો ધનપ્રવર નામનો શેઠ છે બુદ્ધિના આઠ ગુણો ઉપર જેમ વિવેક તેમ તે શ્રદ્ધાના આઠ પુત્રો ઉપર વિવેકથી નામની હું પુત્રી જન્મી છું જુવાન એવી મે આ ઉદાનમા ચલની ઘણી આરાધના કરી કે, ‘મને અતિ ઉત્તમ વરની પ્રાપ્તિ થાઓ’ ઘણે લાગે સ્ત્રીઓને આ નિવાય બીજે મનોરથ હોતો નથી લક્ષિતથી તુષ્ટ થયેલા આ ઉત્તમ યથે ‘બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી તારો ભર્તા થશે’ એ પ્રમાણે મને વગ્દાન આપ્યું ‘માગર અને બુદ્ધિલ શેઠના વ્રકડાના યુદ્ધમા શ્રીરામવાળો સગ્ગા રૂપનાળો જે મિત્ર મહિત આપ્યો, તેને તારો વર મમજવો મારા મહિરમા તું વર્તાતી હઈગ ત્યારે બ્રહ્મદત્તની સાથે પ્રથમ મેળાપ થશે’ તેથી હું જાણુ છું કે, હે મુક—’ તે તમે જ છો માટે ચાલો લાળા સમયથી વિરહાગ્નિથી પીડાતી મને જળના પૂર સગ્ગા નગર વડે અત્યારે ગાતિ પમાડો ‘ઠીક’ એ પ્રમાણે કહી તેના અત્યત અનુગમ માફક તેનો સ્વીકાર કરી તે રથમા આરૂઢ થયો અને કયા જવું છે ? એમ તેણીને પૂછ્યું ત્યારે તેણે હજી કે, મગધપુરમા માગે પિતગર્ભ ભાઈ ધનાવહ નામનો છે, તે આપણો ઘણો નાડા વરશે, માટે અહિંથી ત્યા જવું એ પ્રમાણે રત્નવતીના વચનથી મત્રિપુત્ર મારથીએ અન્ધોને પ્રેર્યા બ્રહ્મપુત્ર કૌશામ્બી દેશનું ઉલ્લઘન કરી ક્ષણવારમા યમગાનની કીડાભૂમિ મરણી ભય કા અવીમા આવ્યો ત્યા આગળ સુકટક અને વજ નામના ચો—સેનાપતિઓ મહાવગ્દાને જેમ ધાના તેમ બ્રહ્મદત્તને રાક્ષસ હતા સૈન્ય સાથે એપી વખત ડાહગમિના પુત્ર મળ્યા ઉત્કટ જ ને ભાઈઓ જાણુ વડે આકાગમ રૂપને આસ્થાદન ગ્યા લાગ્યા ધનુધ અહણુ વરેલ ગર્જના વરતો કુમાર પણ મેવ ઘણી ધાગવડે જેમ અગ્નિને તેમ જાણુની ધારાવડે ચો—સેનાને રોકતો હતો કુમાર જ્યારે બાલવધિ કરવા લાગ્યો, ત્યારે જ ને ચોરા સૈન્ય માથે નાગી ગયા ‘પ્રહા—કળા—જ્યા ગિહ દોય ત્યા હર્નણયા કેવી રીતે દટી શકે ?’ મત્રિપુત્રે કુમારને કહ્યું કે, સુદ્ર વડીને તમે ધારી ગયા છો, તો હે સ્વામિ ! તમે આ ગ્યમા નહી મુદ્દત મૂક જાન પર્વતની તમેટીમા જેમ યુવાન ડાયણી માથે ટાથી તેમ બ્રહ્મદત્ત પણ ન્ધમા સ્તવવતી માથે મુક ગયો જાગ્યો ત્યા—ગ્યમા મત્રિપુત્રને ન દેખ્યો, કોમ્યે તું પાણી લેવા ગયો હો ? એમ ધાગીને ઘણી વખત તેને જૂમ પાડી મામેથી જવાગ ન મળ્યો અને રથનો ગાગવો લાગ વોહીથી ખરડાએયો દેખીને અર—’ હું હણાયો, એમ નિવાપ કરતો મૂર્છા પામ્યો અને રથમા પડાયો એતના આવી કોમ્યે ઉભા થયો હા હા ટે મિત્ર નન્ધનુ ! તું કયા ગયો ? એમ લોક

માદક આકે દન કરતા તેને સ્તવતીએ સમજાવ્યો કે “તમાગ મિત્ર મૃત્યુ પામ્યા જણાતા નથી હે નાથ ! તે માટે અમાગલિક એવા ગખ્દો પણ બોલવા યોગ્ય નથી તમારા કાર્ય માટે તે કયા ય ગયા જણાય છે સ ગય વગની વાત છે કે, ‘ મત્રીએ સ્વામીના કાર્ય માટે પૂછ્યા વગ પણ બંધ છે ’ તમાગ વિષયની ભક્તિથી જ ગદાએલો તે નક્કી પાછો આવશે જ સ્વામિ-ભક્તિનો પ્રભાવ એવો છે કે, તે મેવકો માટે બજતર સગ્ગુ કાર્ય કરે છે મ્થાને પહોંચ્યા પછી સેવકો ઠાગ તેની શોધ કગવીશુ યમગજના વનસરળા આ વનમા રોકાઈ રહેવું યોગ્ય નથી ” તેના વચનથી અશ્વોને અલાબ્યા એટલે મગધગજના મીમાડાના ગામે પહોંચ્યા અશ્વોને અને વાયરાને વળી ફૂં શુ હોય ? મકાનમા ગ્હેલા ગામના મુખીએ તેમને જોયા એટલે તે પોતાના ઘરે લઈ ગયો ‘અબણ્યા મહાપુત્રો આકૃતિના દર્શનમાત્રથી પૂબ પામે છે’ ગામ-મુખીએ તેમને પૂછ્યું કે, તમાગ અંદેરાથી તમે શોકવાળા જણાવ છો ત્યારે કહ્યું કે, મારો મિત્ર ચોરો સાથે યુદ્ધ કરતા કરતા કયાય ગયો છે, એટલે મુખીએ કહ્યું કે, ‘હવેમાન જેમ મીતાની તેમ તેની ભાગ શોધી લાવીશ’ એમ કહીને આમજનો આખી મહાઅટવીને ખુદી વળ્યા આમ-નેતાએ પાછા આવીને ઠહ્યું કે, વનમા તો પ્રહાગથી ઘાયલ થએલો કોઈ દેખાયો નહિ, પગુ આ એક જાણુ મજ્યુ છે નક્કી વરધનુ હણાયો એમ ચિતવતા બ્રહ્મદત્તને શોક માદક બધકાગ સ્વરૂપ રાત્રિ-સમય વયો રાત્રિના ચોથા પહોરે ત્યા ચોરો ત્રાટકયા પરંતુ જેમ કામથી પ્રવામીએ તેમ કુમાથી તેઓ લાગી ગયા ત્યા પછી ગામ-નેતાથી અનુસરાતો તે કમે કરી રાજગૃહ ગયો અને તેની ગહાગ તાપગના આશ્રમમા સ્તવતીને મૂકી નગરમા પ્રવેશ કરતા તેણે એક મહેલની ખારીમા ઉભેલી સાક્ષાત્ વતિ-પ્રીતિ મરખી નવધૌવનવય પામેલી બે કામિનીઓને દેખી તે બનેએ કુમાગને ઠહ્યું કે, ‘પ્રેમ રાખના જનને ત્યાગ કરી આટલા જલુ, તે તમારા મરખાને યોગ્ય ગણાય ?’ કુમારે ઠહ્યું કે, પ્રેમ ગખનાર જન કોણ છે ? અને મે કયારે તેમનો ત્યાગ કર્યો ? અને તમે કોણ છો ? તમે પ્રમન થાવ હે નાથ ! તમે આવો અને વિશ્રામ કરો’ એના વચનો બોલતા તેમણે બ્રહ્મદત્તને મનની માદક ઘગમા પ્રવેશ કરાવ્યો પડી સ્નાન, લોજન કરી ગેલા બ્રહ્મદત્તને તેઓ પોતાની યથાર્થ કથા ઠહેવા લાગી—

બ્યા વિદ્યાધરાના આવાલો કે, તે સુવર્ણ(રૂપા) સખી ગિલાવાળો પૃથ્વીના તિલક સમાન વૈતાલ્ય નામનો પર્વત છે તેની દક્ષિણ અણીમા શિવમદિર નામના નગરમા અલકામા જેમ શુદ્ધ તેમ જ્વલનશિખ નામનો નન્દ કે તે વિદ્યાધર રાજને તેજસ્વી મુખકાતિવાળી મેઘને જેમ નિખળી, તેમ વિપુલશિખા નામની પ્રિયા હતી તેમના નાટ્યોન્મત પુત્રની પછી જન્મેલી ખડા અને વિશાખા નામની પ્રાપ્તાધિક પ્રિય એવી બે અગે પુત્રીઓ છીએ દોઈક દિનને મહેલમા પિતાજી અગ્નિશિખા મિત્ર માથે વાર્તાલાપ કરતા હતા, ત્યારે અષ્ટાપદપર્વત પગ જતા હેવોને આકાશમા જોયા ત્યા પછી મિત્રને સાથે લઈ અગે તીર્થયાત્રા કરવા માટે આટ્યા ‘મેહીએ હોય, તેમને ધર્મમા જોડના જોઈએ’ અમે અષ્ટાપદે પહોંચ્યા ત્યા મણિગ્નની ગનાવેની પ્રમાલ અને વર્ણયુક્ત તીર્થ કર પરમાત્માઓની પ્રતિમાઓના દર્શન કર્યા, તેમજ નિધિપ્રમારે અભિષેક, વિવેચન પૂબ કરીને તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી એકાગ્રચિત્તે ચૈત્યનદનરૂપ વરના કરી ગદિંગાથી અગે ગહાન નીડગના હતા, ત્યા લાલ અશોકવૃક્ષ નીચે મૂર્તિસ્વરૂપ તપ અને ગમ મરખા બે ચારણ-શ્રમણોને જોયા તેમને પ્રણામ કરી તેમની પામે બેગીને અગે શ્રદ્ધાપૂર્વક અજ્ઞાન-બધકાર ફર કરના નિદ્રાવોત્તના મરખી

ધર્મદેશના સાંભળી. ત્યાર પછી અગ્નિશિખે તેમને પૂછ્યું કે, આ જે કન્યાનો પતિ કોણ થશે ? તેમણે કહ્યું કે, જે આ બંનેના ભાઈને મારનાર હશે. તે વાત સાંભળીને હિમથી જેમ ચંદ્ર તેમ પિતાજી અને અમે બંને ઉદ્ધાસીન બન્યા, અને વૈરાગ્ય-ગર્ભિત વચનો વડે અમે કહ્યું કે, હે પિતાજી ! સંસારની અસારતાવાળી દેશના આજે જ આપણે સાંભળી, તો પછી આ વિવાદરૂપ વિવાદ-અંકલથી કેમ પરાલભ પામો છો ? આવા પ્રકારના વિષયથી ઉત્પન્ન થયેલા સુખથી અમને સંયુત. ત્યારથી માંડી અમે અમારા ભાઈનું રક્ષણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. એક વખતે અમારા ભાઈએ ભ્રમણ કરતાં કરતાં તમારા મામા પુષ્પવત્ની પુષ્પવતી નામની કન્યાને જોઈ. અદ્ભુત લાવણ્યવાળા રૂપથી આકર્ષિત થયેલા માનસવાળા તે દુર્બુદ્ધિએ તે કન્યાનું હરણ કર્યું. 'કર્મના અનુસારે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.' કન્યાની નજર ચઢન ન કરવાથી પોતે વિદ્યા-સાધના કરવા ગયો. ત્યાર પછીની હકીકત તો આપ જાણો જ છો. તે સમયે પુષ્પવતીએ અમને ભાઈના મરણ સંબંધી શોકને દૂર કરનાર ધર્માક્ષરો સંભળાવ્યા. વળી પુષ્પવતીએ કહ્યું કે, તમને ઈષ્ટ ભર્તાર થનાર પ્રસન્નતા તે અહિં આવેલા છે. 'સુનિની વાણીમાં ફેરક પડેજ નહિ' તે વાતનો અમે સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ ઉતાવળમાં લાલને ગદ્દે ઉજાડવા પતાકા ચલાયમાન કરવાથી અમને છોડીને તમે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. અમારા ભાગ્યની પ્રતિકૂળતાથી તમે આવ્યા નહિ કે, પાછા દેખાયા નહિ. અમે દરેક જગ્યા પર રણડી રણડીને કંટાળી ગયા, ત્યારે પાછા અહિં આવ્યા. પુણ્યયોગે અહિં આપ આવી ગયા. પહેલાં પુષ્પવતીના વચનથી અમે તમોને વરેલી જ છીએ અને તમો જ અમારી બંનેની ગતિ છો. ત્યાર પછી તેણે ગાંધર્વ-વિવાહથી બંને સાથે લગ્ન કર્યા. 'સરિતાઓનો સાગર તેમ સ્ત્રીઓના ભાજન લોભીઓ બને છે.' ગંગા અને પાર્વતી સાથે જેમ મહાદેવ તેમ તે બંનેની સાથે કીડા કરતા પ્રાક્ષદત્તો તે રાત્રિ ત્યાં પસાર કરી. 'ત્યાં સુધી મને રાજ્ય-પ્રાપ્તિ ન થાય, ત્યાં સુધી તમારે પુષ્પવતી પાસે રહેવું' એમ કહીને તેમને રજા આપી. તે પ્રમાણે તેની આજ્ઞાને બંનેએ માન્ય કરી. ત્યાર પછી ગંધર્વનગરની જેમ લોકો સાથે તે મંદિર અને સર્વ અદ્ભુત થયું.

હવે પ્રસન્ન રત્નવતીની તપાસ કરવા માટે આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં ન દેખવાથી શુભાકૃતિવાળા એક પુરુષને પૂછ્યું કે, હે મહાભાગ્યશાળી ! દિવ્ય વસ્ત્રો પહેરેલ રત્નાભૂષણથી શોભાયમાન એવી કોઈ સ્ત્રીને આજે અગર ગઈ કાલે તમે દેખી છે ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ગઈ કાલે હે નાથ ! હે નાથ ! એમ કુદન અને વિલાપ કરતી એક સ્ત્રીને મેં જોઈ હતી. પરંતુ તે બગીચા થતી હોવાથી તેને જાળખીને તેના કાકાને સમર્પણ કરી દીધી. રત્નવતીના કાકાએ પણ પ્રસન્નતાને જાણાવ્યા. ચોટી ઋદ્ધિવાળા ધનિકોને સર્વ વસ્તુ નશ્વળી લાગે છે. તેની સાથે વિપય-સુખ અનુભવતાં હવે એક દિવસે વરધનું મરણોત્તર કાર્ય શરૂ કર્યું. હવે જ્યારે બીજા દિવસે ગ્રાહણોને જમવા બેસાડ્યા, ત્યારે ગ્રાહણવેપધારી વરધન ત્યાં આવી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે, 'જે મને ભોજન આપશે, તો સાક્ષાત્તે એ વરધનને' એ પ્રમાણે કાનને અમૃતસમાન એવી વાણી પ્રસન્નને સાંભળી. તે પણ તેને દેખીને આલિંગન કરી જાણે આત્માને એક સ્વરૂપ બનાવતો હોય અને હર્પાશ્વ વડે નવજાવતો હોય તેમ ઘરની અંદર લઈ ગયો. ત્યાર પછી કુમાર વડે પૂછાએલા એવા તેણે પોતાનો વૃત્તાંત કહ્યો કે, તમે સુઈ ગયા પછી દીર્ઘના સૈનિકો માફક ચોરોએ મને ઘેરી લીધા. યો. ૧૫

વૃક્ષોના આતરામાં ગતાએલા એક ચોરે એક બાણથી મને એવી રીતે હણ્યો કે જેથી હું
 પૃથ્વી પર પડ્યો અને લતાની અદ્ધ છૂપાઈ ગયો ચોરો જ્યાં પછી વૃક્ષની બગેલામાં જળમાં
 જેમ આતિપક્ષી તેમ મતાર્ક ગયો અનુક્રમે ગામમાં પહોંચ્યો ગામના મુખી પામંથી તમામ
 મમાચાર બાણીને હું અહિં આવ્યો અને લાગ્યયોગે મોઝ જેમ મેઘને તેમ તમને મેં જોયા પ્રહરતો
 તેને કહ્યું કે, હવે આપણે યુદ્ધવાર્ધ વગઃ કાયદો માફક ઢ્યા મુખી નહીંશું ? આ મમયે કામદેવને
 માત્રાજય પ્રાપ્ત કરાવનાર, મદિરા માફક યુવાનને મદ કરાવનાર વસતોત્તમ પ્રગયો તે વખતે
 રાજાનો મત્તાહાથી મતલ તોડીને માકળ ગડિત થઈ મમય લોકોને ત્રાસ પમાડતો મત્યુનો બહે
 નાનો ભાઈ હોય તેમ બહાન નીકળ્યો ત્યાં પછી નિતબના લાન્ની પીડાથી નબલના પામતી
 ગતિવાળી કોઈક કન્યાને હાથીએ સૂઢથી કમલિની માફક પકડી શરણાર્થી આક્રમન કરતી
 દીનનેત્રવાળી તે કન્યાની વિષમ સ્થિતિ યવાથી સર્વ દુખના બીજાક્ષર સમાન હાહાગ્ય ઉછળ્યો
 'હે માતંગ ! તારૂં માતંગ એટલે ચડાળ નામ સાર્વક છે, સ્ત્રીને પકડતા તને લજ્જા આવતી
 નથી ?' એમ કહેવાએલા તે હાથી પાસેથી તેને મુકત કરાવી કુમાર તેની સામે ગયો એકદમ
 કુદ્દો મારીને દાત ઉપર પગથીયા માફક પગ સ્થાપન કરી મહેલાઈવી કુમારે તેના ઉપર આગ્રહણ
 કર્યું અને આસન કરી બેઠો ગયો બાણી અને પગ દળાવવારૂપ અકુશ વડે યોગ બાણનાર
 યોગ વડે આત્માને તેમ તે કુમારે તે હાથીને તગ્ત વગ કર્યો " બહુ મારૂં ધ્યુ, બહુ
 સારૂં કર્યું, શાળાશ, શાળાશ ! " એ પ્રમાણે લોકોવડે કુમારનો જય જયકાર મેલ્યો, કુમારે
 પણ તેને થાલલા પાસે લઈ જઈ હાથણી માફક બાધી દીધો ત્યાર પછી રાજા ત્યાં
 આવ્યો અને તેને દેખીને વિસ્મય પામ્યો તેની આકૃતિ અને પગઝમથી કોણ આશ્ચર્ય
 ન પામે ? આ છૂપો યુદ્ધ ડોણ હશે ? અને કયાથી આવ્યો હશે ? અથવા તો આ સૂર્ય કે
 ધન્વન્તરી હશે ? એમ રાજાએ કહ્યું એટલે જનવતીના ઝાઝાએ તેને કહ્યું ત્યાં પછી પુણ્યમાની
 રાજાએ ઉત્સવપૂર્વક દક્ષરાજાએ જેમ અદ્રને તેમ કન્યાઓ પ્રહરતને આપી તેમની સાથે
 લગ્ન કરીને મુખપૂર્વક તે ત્યાં ગહેવો હતો, ત્યારે કોઈક સમયે વસ્ત્રનો છેડો લમાવીને એક
 ઘરડી સ્ત્રીએ આવીને ડહું કે, આ નગમાં બાણે લક્ષ્મીથી બીજો કુળેર હોય તેવો ધનાઢ્ય
 વૈશ્રમણ્ય નામનો શેઠ છે, તેને સમુદ્રને જેમ લક્ષ્મી તેમ શ્રીમતી નામની પુત્રી છે રાકુથી
 જેમ અદ્રકળાને તેમ તેને તમે હાથી પામેથી છોડાવી તે તમને જ મનથી વફાઈ છે અને
 ત્યારથી તે ગૂંચે છે જેમ તમે હાથીથી ઉગારી, તેમ હવે તેને કામથી પણ બચાવો, જેવી રીતે
 હૃદયમાં તમને અહણ કર્યા છે તેવી જ રીતે તમે તેના હૃદયને સ્વીકારો વિવાહના વિધિ
 મગદો માથે કુમાર તેને પરણ્યો અને સુબુધ્ધિ મનીની નદા નામની કન્યાને વળી વન્ધતું
 પગણ્યો શમ્ભિથી પ્રજ્યાતિ પામેલા તે બંને પૃથ્વીમાં ભ્રમણ કરતા અને ઉદમ ગ્તતા પ્રયાણ
 કરતા હતા ત્યાં પછી પ્રહરતને વારાણસી તરફ આવતા સાણી તેનો રાજા પ્રહ્લા માફક
 ગૌરવ કરીને સામે જઈને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો તે ડટકગબજે પોતાની ડટકવતી નામની
 પુત્રી તથા સાક્ષાત જયલક્ષ્મી સરખી ચતુરજોના આપી ચપાના સ્વાગી કરંભુલ્લસ, ધનુમત્રી
 તથા ભગદત્ત વગેરે રાજાઓ તેનું આગમન માલગીને આવ્યા ભરતે જેમ સુપેશને તેમ વન્ધતું
 સેનાધિપતિ બનાવી દીર્ઘરાજને લાખા પથે મોઝલવા માટે પ્રહણ્યે લકાઈ માટે પ્રયાણ કર્યું
 દીર્ઘરાજના હૃતે ડટકરાજ પાસે આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, દીર્ઘરાજ સાથેની બાલ્યકાળની
 મેરી છોડવી યોગ્ય નથી ત્યારે ડટકે કહ્યું કે, પ્રહારાજ ગહિત આગળ આપને ગજાભાઈઓ

જેવા પાત્રે મિત્રો હતા. પ્રહરાન્તરે મરણ-મમથે પુત્ર અને રાન્ત્યનુ રક્ષણ કરવા માટે આપણને મોપાળી કરી હતી. ધિક્ષાગ્રેલ, સગર્ભણુ કરલને શાકિની પણ ખાતી નથી. પ્રહરાન્તના પુત્ર-ભાડ તરફ દીર્ઘ રાત્રીએ લાગો વિચાર ન કર્યો અને અતિશય પાપ આગયું, તેવું પાપ ચંડાળ પણ શું આચરે? માટે તું બં અને દીર્ઘને કહે કે, પ્રહરદત્ત તારી મારો આવી ગયો છે યુદ્ધ કર, અથવા તો નામી બં, એમ કહીને દૂતને રસ્તા આપી ત્યાં પછી રોકાવું વગર પ્રયાણ કરતો કરતો પ્રહરપુત્ર કામ્પિત્યપુત્ર આવ્યો અને મેઘ જેમ મૂર્ચ્ ગડિત આકાશને તેમ તેણે દીર્ઘ મહિત નગર પર ઘેરો ઘાટ્યો. હંડથી ધન પામેલો મહાગર્ભ હજમાથી બહાર નીકળે તેમ દીર્ઘગત પોતાના મર્વ પરિવાર માથે અને યુદ્ધ-મામત્રી સહિત નગરમાથી બહાર નીકળ્યો.

ગુહનીએ પછી અત્યંત દંગમય પામવાથી પૂર્ણનામની પ્રવર્તિની પાને દીક્ષા લીધી અને અતુકમે સુદ્ધિ પામી. નદીના જળગરને જેમ મમુદ્રના જળગરો વડે તેમ દીર્ઘરાજના આગળ આવેલા મેનિકો પ્રહરદત્તના મેનિકો વડે ઘાયલ થયા ક્રોધથી દાત કચકચાવતો લાયકર સુખા કૃતિવાળા વગર માફક દીર્ઘગત દોડીને મમુદ્રને હણવા માટે પ્રવર્ત્યો. પ્રહરદત્તના પાચદળો, રધગેન્ધ અને અન્વસ્વાગ મન્થો લાળા વેગવાળા નદીપૂર માફક ચારે ગાળુ ફરી વળ્યા ત્યાર પછી ક્રોધથી લાલનેત્રવાળો બનેલો પ્રહરદત્ત ગર્જના શ્રુતા હાથી માથે જેમ હાથી તેમ ગર્જના કરતા દીર્ઘગત માથે બંને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો પ્રલયકાળના બળબળેલા મમુદ્ર મગ્ધા બળવાન તે બંને, મોતવડે જેમ મોત્ર થોને તેમ અત્રો વડે અત્રોને દેવતા હતા હવે અવમરથયો છે, એમ બંનેથી એવક માફકંડલાતા પ્રકાગવાળુ મર્વ દિશાઓને છુતવાના સ્વભાવવાળુ ચક્ર પ્રહરદત્તને પ્રગટ થયું પ્રહરદત્તે તે ચક્રરત્નથી તગ્ત જ દીર્ઘને હળી નાખ્યો. ઘોને મૃત્યુ પમાડવામા વીજળીને ક્યો પરિશ્રમ-વિલંબ થાય? સ્તુતિ કરતા માગ્યો માફક 'આ ચક્રવર્તી જય પામ્યો' એમ બોલતા દેવોએ પ્રહરદત્તના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી નગરલોકો પિતા, માતા, દેવતા માફક તેને જોવા લાગ્યા અને ઇન્દ્રે જેમ અમગવતીમા તેમ તેણે કાપિત્યપુગ્મા પ્રવેશ કર્યો પ્રહરદત્ત રાજાએ પૂર્વે પરણેલી પત્નીઓને મર્વસ્થાનેથી તેડાવી અને પુષ્પવતી નામની સણીને ત્રીગ્લ તરીકે સ્થાપન કરી. જુદા જુદા ન્વામીઓની ગ્રીમાઓ નિર્મૂલ કરીને છ બંડોને માધીને પૃથ્વી એકળ સ્વરૂપ બનાવી અર્ધાત્ એક છત્રવાળા ચક્રવર્તીના ગજયની સ્થાપના કરી, બાર વરસ સુધી સર્વ દિશાના રાજાઓએ આવી આવીને રાજાઓએ જેમ ભાગતનો તેમ તેનો પણ અભિષેક કર્યો ચોસક હંતર અતપુરની સ્ત્રીઓથી પગિવરેલો તે પૂર્વભવમા કરેલા તપ-વૃક્ષના ફળસ્વરૂપ રાજ્યસુખને ભોગવતો હતો.

કોઈક દિવસે નાટક સગીત ચાલી રહેલા હતા, ત્યારે તેની દામીએ દેવાગનાએ શુ ઘેલ હોય તેવો આશ્ચર્યકારી પુણ્યનો દંડો મમર્પણુ કર્યો પ્રહરદત્ત તેને દેખીને 'એ પૂર્વે કયાય પણ આવા પ્રકારનો દંડો દેખ્યો છે' એમ મનમા બિહાપોહ વાર વાર કર્યો પહેલાના પાંચ જન્મના સ્મરણો તત્કાલ ઉત્પન્ન થયા અને આ ગૌધર્મ દેવલોકમા એ દેખ્યો હતો, તેમ રાજાએ બહુયુ તે ચંદનજળવડે ઝિંચાયો હોઈ સ્વસ્થ બની વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા પૂર્વભવનો સગોભાઈ મને ટેવી રીતે મળ્યો? તેને જોળખવા માટે 'આસ્વ દાસી મુગોં હસી, માર્તંગાવમરોં તથા।' અર્ધા સ્લોકવાળી મગમ્યા આપી 'આ મારી સમસ્થાને જે અર્ધાસ્લોકથી પૂર્ણ કરશે, તેને મારું અર્ધુ રાજ્ય આપીશ' જોવી નગરમા ઉદ્ઘોષણ કરાવી સર્વે નગરલોકોએ પણ આ અર્ધ સ્લોકને પોતાના નામ માફક સુખપાઠ કર્યો, પણ તે સમસ્થાને કોઈએ પૂર્ણ ન કરી. તે

સમયે પુરિભતાલથી ચિત્રને છવ શેઠ-પુત્ર અતિસ્મરણવાળો થઈ, દીક્ષા લઈ, વિહાર કરતાં કરતાં એક વખતે ત્યાં આવ્યો. ત્યાં કોઈક ઉદ્યાનમાં નિહાવ ભૂમિમાં રહેલા તે મુનિએ કોઈક રેંટ ચલાવતા અને અર્ધો શ્લોક પઠન કરતા પુરુષ પાસે તે પદો માંલગ્યાં, એટલે બાકી રહેલાં પદો તેણે બોલાવીને ગોખાવ્યાં. ‘અપા નાં પષ્ટિકા જાતિરન્યોઽન્યામ્યાં વિયુક્તયોઃ ।’ પછી તે રેંટ ચલાવનાર રાજા પાસે જઈને બોલી ગયો. એટલે રાજાએ પૂછ્યું કે, એ પદ બેઠનાર કવિ કોણ છે ? એટલે તેણે મુનિનું નામ આપ્યું. તેને રાજાએ ગદ્યાસ આપી અને તે ઉદ્યાનમાં ધર્મવૃક્ષ ઉગેલું હોય તેમ, મુનિને જોવા માટે ગયો. હર્ષાશ્લુ-પૂર્ણ નેત્રવાળા રાજાએ તે મુનિને વંદના કરી. ત્યાં પૂર્વજન્મ માફક સ્નેહવાળો તે નજીકમાં બેસી ગયો. કૃપારસ-સમુદ્ર મુનિએ આશીર્વાદ આપીને રાજાના ઉપકાર માટે ધર્મદેશના શરૂ કરી—

“હે રાજન ! અસાર એવા આ સંસારમાં કંઈ સાર નથી. સારભૂત હોય તો કાદવમાં જેમ કમળ તેમ માત્ર ધર્મ જ એક માત્ર સાર છે. શરીર, ચૈવન, લક્ષ્મી, સ્વામીપણું, મિત્રો અને ગંધુઓ એ સર્વે પવનથી ફરકતી ધ્વજ સરળા અચળ છે. જેવી રીતે પૃથ્વી સાધવા માટે બાહ્ય શત્રુઓને જિત્યા, તેમ મોક્ષ સાધવા માટે અંતરંગ શત્રુઓ પર પણ જય મેળવ. બાહ્ય અને અભ્યંતર શત્રુઓનો વિવેક કરી મહાશત્રુ સરળા અભ્યંતર શત્રુઓનો ત્યાગ કરો. રાજહંસ જેમ ફીર અને પાણીનો વિલાગ કરી ફૂલને જ અહણુ કરે છે, તેમ તમે પણ યતિધર્મને અહણુ કરો.” બ્રહ્મદત્તે કહ્યું, “હે ગંધુ ! ભાગ્યયોગે આજે તમારાં દર્શન થયાં આ રાજ્ય તમારું જ છે, માટે તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે ભોગો ભોગવો. તપસ્થાનું ફળ હોય તો ભોગો, તે મળ્યા પછી શા માટે તપ કરવું ? પ્રયોજનની સિદ્ધિ આપોઆપ થયા પછી પ્રયત્ન કરવા કોણ ઉઘમ કરે ?” મુનિએ કહ્યું કે, “મને પણ કુચેર સરખી સંપત્તિઓ મળી હતી, પરંતુ ભવ-બ્રમણના ભયવાળા મેં તેનો તુલ્ય માફક ત્યાગ કર્યો છે. સૌધર્મ દેવકોકથી ફીણપુણ્યવાળો આ પૃથ્વીતલમાં આવ્યો છે, અને અહિંથી ઘટેલા પુણ્યવાળો હે રાજન ! રખે તું અધોગતિમાં લય. આર્યદેશમાં, શ્રેષ્ઠ કુલમાં, મોક્ષ આપનાર મનુષ્યપણું પામીને તું અમૃતથી શુદ્ધાશૌચ કરવા માફક આ જન્મવડે તું ભોગોની સાધના કરે છે ! સ્વર્ગમાંથી વ્યવીને ઘટેલા પુણ્યવાળા આપણે કુયોનિઓમાં ભટક્યા, આ વગેરે યાદ કરતો હજી તું બાળક માફક કેમ મુંઝાય છે ?” આવી રીતે તેણે પ્રતિભાષ કર્યો, તો પણ રાજા ન સમજ્યો. ‘જેમણે નિયાણું કયું’ હોય, તેને બોધિનીજની પ્રાપ્તિ ક્યાંથી થાય ?’ આ નહિ સમજે તેમ બાણી મુનિ બીજી તરફ વિહાર કરી ગયા. કાલદિષ્ટિનતિના સર્વે ઈશ્યા હોય, પછી ગાડુકોકો રોકાઈને શું કરે ? ધાતિકર્મોના ક્ષય કરી ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન પામીને ભવ સુધી રહેનારાં કર્મોને પણ હણીને તે મુનિ મુક્તિપદ પામ્યા. સંસારના મુખાનુભવમાં લીન બનેલા બ્રહ્મદત્તે પણ સાતસો વર્ષ અનુકરે પસાર કર્યા, ત્યારે કોઈક પહેલાનો પરિચિત એક બ્રાહ્મણ તેની પાસે આવ્યો, અને તેણે કહ્યું કે, તમે પોતે જે બોજન કરો છો, તે મને આપો. બ્રહ્મદત્તે તેને કહ્યું કે, ‘માડું બોજન પચાવવું તારે માટે સુરકેલ છે, લાંગા કાળે પચનારું અને મહાઉન્નત કરાવનારું છે.’ ‘અન્નદાન દેવામાં પણ તમે કૃપણ છો ! ધિક્કાર થાઓ તમને’ એમ બોલના તેને તેના કુટુંબ-પરિવાર સાથે રાજાએ પોતાનું બોજન દરાવ્યું. હવે રાત્રિએ તે બ્રાહ્મણને બીજ માફક તે ભાતના બોજનથી માં શાખાવાળો કામોન્નત-વૃક્ષ અતિશય પ્રગટ થયો. માતા, બેન, પુત્રી, પુત્રવધુ વગેરેના ભેદ

વગર માંહોમાંહે પશુ માદક પુત્ર સહિત પ્રાણે સ્ત્રીકીડાની પ્રવૃત્તિ કરી. સન્નિ પૂર્ણ થયા પછી તે પ્રાણેષુ અને ઘરના લોકો શરમથી પોતાનું મુખ એક બીજાને જતાવવા સજ્જિમાન ન બન્યા. ‘કર એવા રાત્રીએ મને આખા કુટુંબ સહિત વિડંબના પ્રમાણે’ એમ ચિંતવતો પ્રાણેષુ કોધથી નગર બહાર નીકળી ગયો. બહાર બ્રમણ કરતાં તેણે દૂરથી પીપળાના ઝાડના પાંદડામાં કાંકરાઓ વડે છિદ્ર પાડતા એવા કોઈક ગકરાં પાળનાર રણારીને જોયો. ‘મારા વેરનો બદલો વાળવા માટે આ સાધન જસ છે.’ એમ વિચારી મૂલ્ય જેવા સત્કારથી તેને ખરીદી લઈ કહ્યું કે, ‘આ રાજમાર્ગ ઉપરથી હાથી પર બેસી છત્ર-આગર સાથે જે જાય, તેની આંખો જે ગોલિકા ફેંકીને ફેરી નાખવી.’ રણારીએ પ્રાણેષુનું તે પ્રમાણે વચન સ્વીકાર્યું, કારણ કે, પશુ જેવા પશુપાલો વિચાર કરી કાર્ય કરનારા હોતા નથી. પછી તે રણારીએ જે લીંત વચ્ચે રહીને બે ગોળી જરાબર ફેંકીને રાત્રીની બે.આંખો ફેરી નાખી. ‘દેવની આજ્ઞા નક્કી ઉલ્લંઘન કરી શકાતી નથી.’ જાનપક્ષી વડે જેમ કાગડો તેમ અંગરક્ષકો વડે તે રણારી પકડાયો. પૂજા માર માર્યો ત્યારે અપ્રિય કરાવનાર પ્રાણેષુને જણાવ્યો. તે સાંભળી રાત્રીએ કહ્યું કે, ‘પ્રાણેષુની જાતિને ધિક્કાર થાઓ કે, તે પાપીઓ જ્યાં બોજન કરે છે, ત્યાં જ જાનન ભાંગે છે. જે દાતાર પ્રત્યે સ્વામીભાવ રાખે છે, એવા કૃતરાત્રે આપેલું સાટું, પરંતુ કદાપિ કૃતધન એવા પ્રાણેષુને આપવું ઉચિત નથી. કમનારા કર શ્યાપદો માંસાહારી પ્રાણેષુની ઉત્પત્તિ જેમણે કરી, તે જ પ્રથમ શિક્ષા કરવા લાયક છે.’ એમ જોલતા અતિશય ક્રોધવાળા રાત્રીએ પુત્ર, મિત્ર અને બાંધુ સહિત તે પ્રાણેષુનો સુકીમાં આવેલા મગ્ગર માદક ઘાત કરાવ્યો. આંખે અંધ થયો અને ક્રોધથી હૃદયમાં અંધ બન્યો. તેથી પુરોહિત વગેરે સર્વ વિપ્રોનો પણ તેણે ઘાત કરાવ્યો. તેણે પ્રધાનને આજ્ઞા કરી કે, ધાયલ કરાએલા પ્રાણેષુનાં નેત્રોવડે વિશાલ થાળ ભરીને મારી પાસે સ્થાપન કરવો. મંત્રીઓ રાત્રીનો રૌદ્ર અધ્યવસાય જાણી શુંદાનાં દુષ્કારી ભરી થાળને ધરતા હતા. ‘પ્રાણેષુના નેત્રોથી થાળ સારી રીતે પૂર્ણ બન્યો છે’ એમ જોલતો પ્રહ્લદત્તરાત્ર તે થાળને અને નેત્રોને વારંવાર મસળે છે. પ્રહ્લદત્તને સીરતનરૂપ પુષ્પવતીના સ્પર્શમાં જે આનંદ આવતો ન હતો, તેના કરતાં વધારે આનંદ તે થાળના સ્પર્શમાં થતો હતો. મહિરાના વ્યસનવાળો જેમ મહિરાપાત્રને તેમ દુર્ગતિના કારણભૂત એવા તે થાળને કદાપિ પણ પોતાની આગળથી ખસેડતો ન હતો. કલાલિયુગ પાપવૃક્ષના દોહલાને તૈયાર કરતો હોય તેમ પ્રાણેષુનાં નેત્રોની બુદ્ધિથી શ્લેષ્મ સરખા ચીકણા અને ચશુ જેવડા શુંદાદળના કળિયાને તે મસળતો હતો. તેથી પાછો નહીં હટેલો રૌદ્રધ્યાનનો પરિણામ અત્યંત વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. “શુભ કે અશુભ ગમે તે હોય, પરંતુ તે સર્વ મોટાને મોટું જ હોય છે.” આ પ્રમાણે પાપરૂપ કાલમાં વસાહત સરખા તે ચક્રવર્તીનાં રૌદ્રધ્યાનની પરંપરાવાળાં કર્મ બાંધનાર સોળ વર્ષો વીતી ગયાં. તે પ્રહ્લદત્ત ચક્રવર્તી સાતસો મેળ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી હિંસાનુળંધી પરિણામના દળ અનુરૂપ સાતમી નારટ્ટી પૃથ્વીમાં ગયો. ઇતિ પ્રહ્લદત્ત ચક્રવર્તીની કથા. ૨૭.

ફરી હિંસા કરનારની નિંદા કરે છે—

કુર્ણિવરં વરં પંચુરસરીરી વરં પુમાન્ । અપિ સંપૂર્ણસર્વાંગ્નો, ન તુ હિંસાપરાયણ : ॥૨૮॥

હિંસા ન કરનાર, કુંઠા, લંગડા, અંગ વગરના કોદિયા સારા છે, પરંતુ સંપૂર્ણ અંગવાળા હિંસા કરનાર સારા નથી.

હાલ-પગ વગરના, ખગળ દેહવાળા, કુષ્ઠ યોગી, અગરહિત અર્હિમકો નાગ છે, પણ મર્વાગ મપૂર્ણ હિંના કળાગ માગે નથી ૨૮

‘ગૌદ્રધ્યાન-પગથપ પુરુષ ને ગાતિ નિમિત્ત પ્રાયશ્ચિત્તભૂત એવી, અથવા કુલકનથી ચાલી આવતી માછીમારો વગેરે જે હિંમાઓ કહે છે, તે ગૌદ્રધ્યાન વગરની હોનાથી પાપ મારે થતી નથી’ આવી ગણ કળાગને કહે છે —

હિંસા વિગ્રાય જાયેત, વિગ્રગાન્ત્યૈ કૃતાપિ હિં। કુલચારમ્યાડ્યેપા, કૃતા કુલવિનાશિની ॥૨૯॥

વિદ્યન-ગાતિ મારે કહેલી હિંમા પણ વિદ્યન મારે થાય છે, કુલાચારની ભુદ્ધિથી કહેલી પણ આ હિંમા કુલનો વિનાશ કરનારી થાય છે

ગૌદ્રધ્યાન વગરની, અધિવેકધી કે હોલથી ને ગાતિ-નિમિત્ત કે કુલ-પગપગથી ચાલી આવેલી હિંમા એ એકલા પાપના હેતુ નવરૂપ નથી, પરંતુ વિદ્યન-ગાતિ મારે કરનારી હિંમા મમનદિત્ય-કથામા કહેલ યથોપગના ૮૪ મુન્દ્રસ્ત્રી જેમ હોના ધનાવેલા કુકડાના વધ કરવા નવરૂપ ભવ-પગપગ વધાનાર વિદ્યનરૂપ થાય છે ‘આ અમાગ કુળનો ગિનાર છે’ એવી ભુદ્ધિથી કહેલી હિંમા કુળનો જ વિનાશ કરનારી થાય છે ૨૯

હવે કુળકમલી આવેલી હિંમાનો પણ ત્યાગ કરતો પુરુષ પ્રથમ સવા યોગ્ય છે તે કહે છે - અપિ વશક્રમાયાતા, યન્તુ હિંસા પરિત્યજેત્। સ શ્રેષ્ઠઃ સુલ્ભમૈરિકાત્મજઃ ॥૩૦॥

વશ અર્થાત કુલ-કમથી ચાલી આવેલી હિંમાનો ને ત્યાગ કરે છે, તે કાલમૌરિકાત્મજ પાટકીના પુત્ર સુવમ માફક શ્રેષ્ઠ છે

મદ્ગતિનો માર્ગ નાની ગીતે ભણનાર કમાઈના પુત્ર સુલસની જેમ મળ્યોને ઈચ્છે છે પણ મનથી પણ પરપીડા કરતા નથી મપ્રદાય-ગમ્ય સુલસની કથા આ પ્રમાણે છે -

કામ્યૌરિકપુત્ર સુલસની કથા •

મધ્યદેશમા મહાઋષિ યુક્ત નાગૃહ નામનું નગર હતું ત્યાં વીર ભગવતના ચતુર-કમળમા ભ્રમર જેવો શ્રેષ્ઠ ગાન હતો તેને કૃષ્ણપિતા વસુદેવને જેમ દેવકી અને શહિદી તેમ શીલાવ શાવાળી નાદ અને ચેલણા નામની બે પ્રિયતમા હતી વિશ્વરૂપ કુસુમને આનંદ આપનાર ચંદ્ર ગરજો થને કુળમા ભૂષણમમાન અભયકુમાર નામનો નદાને પુત્ર હતો ગાનજો તેનું ઉત્કૃષ્ટ ભુદ્ધિ-કૌશલ્ય લાણીને મર્વાધિકારીપતે તેની નિમણુક કરી ‘શુભ્રો એ ગૌરવનું ધ્યાન છે’ કોઈક મમયે જગત્પૂજ્ય શ્રીમહાવીર ભગવત તે નગરમા આવી મમનર્થ જગમ કરપણ સમાન એવા નવામીને આવેલા જાણીને પોતાને કૃતાર્થ માનતો હર્ષિત થએલો શ્રેષ્ઠ રાત્ર ત્યાં આ ચો દેવાદિકે પર્વદા પોતપોતાના નવાને ભેગી ગયા પછી જગત્પુત્રને પાપનાશ કરનારી ધર્મદેશના ગરૂ કરી તે વળતે ગેહની ન્થી ગણતી કાયાવાળો કોઈક આવીને, પ્રણામ કરીને ભૂમિનવમા જેમ કુકડાનો શ્વાન તેમ પ્રભુની પાને આવીને ગેગી ગયો ત્યાર પછી જગત્પુત્રને ગને પગ ઉપર તે નિગરૂપણે ચંદ્રનગર મારૂ પોતાના ઘણા પડકારથી લેપ કરવા લાગ્યો તેને દેખી મધ્ય પામેલા શ્રેતિ-ગાલ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, જગત્પુત્રની આશાનતા કરનાર આ પાપી અર્હિથી કોનો થાય, એવે વધ કરનાની શિક્ષાને યોગ્ય છે આ વળતે બાહ્ય તે ઈક આપી એવે તે કોડીયાએ કાપુ કે, ‘તમે મરી જાવ’ શ્રેષ્ઠિકે ઈક પાપી એવે તેને ‘તમે’ અભયકુમારે ઈક પાપી, એવે ‘તમે તમે’ અગર નુનુ પાપો’ અને

કાલસોદરિકને ઈંક આવતા કહ્યું કે, 'તું જીવીંગ નહિ અને મરીંગ નહિ' પ્રભુ પ્રત્યે 'તમે મરી જાવ' એવા વચનથી રાપ પામેલા રાત્રીએ પાતાના મનિકાને આજ્ઞા કરી કે, આ સ્થાનથી ઉભો થાય એટલે તેને પકડી લેવો. દેશના પૂર્ણ થયા પછી મહાવીર ભગવંતને નમસ્કાર કરી, કુખી ઉભો થયો, એટલે બીલો જેમ દુહાને તેમ શ્રેણિકના સેવકોએ તેને ઘેરી લીધો દિવ્યરૂપ ધાવણ કરનાર મૂર્ચ્છિનનુ અનુકરણ કરતો તે તેઓના દેખતા જ ઘણવારમા આકાશમા ઊડી ગયો. મેવકોએ આ વાત ગતને કહી, એટલે ગતએ વિસ્મયથી ભગવંતને પૂછ્યું કે, "આ કોણ છે?" ત્યારે ભગવંતે કહ્યું કે, 'આ દેવ છે.' કરી ગર્જન ભગવંતને પૂછ્યું કે, 'જો દેવ છે, તો પછી કયા કારણથી એ કુખી બન્યો?' એટલે ભગવંતે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, 'વત્સદેશમા કૌશાભી નામની પ્રમિદ્ધ નગરી છે, તેમા ગતાનીક નામનો ગત થઈ ગયો. તે નગરીમા હંમેશનો મહાદિગ્દ અને મહામૂર્ખ સેકુક નામના પ્રાહ્મણ હતો. કોઈક વખતે તેની ગર્ભિણી પત્નીએ કહ્યું કે, 'નજીકમા સવાવડ આવવાની છે, તો મામા માટે થી લાવો, નહિતર મારાથી વેદના મહન નહિ થાય' ત્યારે તેણે પ્રાહ્મણીને જવાબ આપ્યો, 'હે પ્રિયા! મારામા કોઈ પ્રકારની આવડત કે કળા નથી, જેથી હું કયાંયથી પણ થોડું મેળવી શકું. શ્રીમતો કળાથી ગ્રહણ કરી શકાય છે' ત્યારે પ્રાહ્મણીએ કહ્યું, 'હે સ્વામિ! તમે ગતની મેવા કરો, આ પૃથ્વીમા રાત્રીની બીજે કોઈ કલ્પવૃક્ષ નથી' 'હીક' એમ તેની વાતનો સ્વીકાર કરી રત્ન મેળવવાની ઇચ્છાવાળો જેમ માગની મેવા કરે, તેમ તે પ્રાહ્મણ પુષ્પ, ફળ આદિથી રાત્રીની મેવા કરવા લાગ્યો.

હવે કોઈક ગમમે વર્ષાઋતુ જેમ મેઘોવડે ચારેબાજુથી આકાશને ઘેરે, તેમ ચપાના રાત્રીએ મોટા મેન્યથી કૌશાભીને ઘેરો ઘાત્યો. દરમા રહેલો નર્મ જેમ મમયની ગહ જુઓ, તેમ લક્ષ્મર મહિત શતાતીક કોશાભીની મન્યમા ન્હીને મમયની રાહ જોતાં હતો. લાખા કાળે ચપાનો રાત્ર પછુ મૈનિકો ઘટી ગયેલા હોવાથી વર્ષાકાળમા નજહુસ માફક પોતાના ન્થાને જવા પ્રવત્યો, તે ગમમે પુષ્પા લેવા માટે ઉદ્યાનમા ગયેલા મેડુકે સવારે નિસ્તેજ ગ્રહ સરખા ઘટી ગયેલ સૈનિકવાળા તે ગતને જોયો તરત જ આવીને તંજે શતાતીક ગતને નિવેદન કર્યું કે, "ભાગેલા દાતવાળા મપની માફક આપનો શત્રુ જઈ રહ્યા છે જો આજે તમે તેના તાન્ક્ર યુદ્ધ કરવા જશો તા, તેને સુખપૂર્વક પકડી શકશો. ગમે તેટલો બળવાન હોય પણ બિન્ન થયા પછી પરાક્રમથી પગલાવ પમાડી શકાય છે" તેના વગતને સાડુ માનના રાત્ર બાજુવૃષ્ટિ વડે માન્મૂત અગ્નૈન્યવાળો હોવાથી ભયકર સવ મૈન્યાદિ સામગ્રી માથે બાંધી નિકળ્યો ત્યાર પછી પાછળ જોયા વગર ચપાના નજસૈનિકો નાસવા લાગ્યા. અણધારી વિનળી પડે, ત્યારે જોવા માટે કોણુ સમર્થ ગને? 'કઈ દિશામા જવું?' એમ વિચારતો ગ પાનો અધિપતિ એકલો જ પલાયન થયો. તના હાથી, અશ્વા, ડોશ વગેરે કૌશાભીના રાત્રએ ગ્રહણ કર્યા.

હવે પામેલા મહા આસયવાળા રાતાતીક રાત્રએ કૌશાભીમા પ્રવેશ કરીને સેકુક વિપ્રને ગળુ, જોલ, તને શુ આપુ? વિપ્રે તને કહ્યું, હું મારી કુટુંબિનીને પૂછીને ચાચના કરીંગ ગૃહસ્થોને ગૃહિણી વગર બીજુ કોઈ વિગાર કરવાનુ સ્થાન હોતુ નથી હવે પામેલા શત્રુ લાટિણી પસે જઈ મર્વ હકીકત ગહી, ત્યારે શુદ્ધિશાળી એવી તંજે આ પ્રમાણે વિચાર્યું કે, જો આની પાને રાત્ર પામેથી પ્રામાદિક ગ્રહણ કરાવીશ, તો એ બીજી પત્ની પરણશે તરણ કે, વેલવ એ ગ્રહ કાર કરાવનાર થાય છે 'દરેક એક એક ઘરે જઈ લોભન જમવુ, તથા દક્ષિણમા એક

સોનામહેર માગવી.' એ પ્રમાણે પતિને શિખામણ આપી. તે પ્રમાણે વિગ્રે માગણી કરી અને રાજાએ પણ ભોલ્યા પ્રમાણે આપ્યું. 'મસુદ્ર મળવા છતાં પણ ઘડો પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે જળપ્રાપ્તિ કરે છે.' હંમેશા તે પ્રમાણે તે પ્રાપ્ત કરતો હતો અને વળી તે સાથે આદર પણ મેળવતો હતો. 'રાજપ્રસાદ પુરુષોને મહાગોરવ કરનાર થાય છે.' આ રાજમાન્ય છે, એમ ધારીને લોકો તેને નિમંત્રણ કરવા લાગ્યા. જેના પર રાજા પ્રસન્ન થાય, તેનો સેવક કોણ ન થાય? પ્રથમ ખાધેલુ વમન કરીને તે વારંવાર ભોજન કરતો હતો. કાચુ કે દરદોષ વધારામા દક્ષિણા મળતી હતી. 'બ્રાહ્મણોના લોભને ધિક્કાર થાઓ.' વિવિધ દક્ષિણાના ધનવડે તે વિગ્ર ધનવાન બન્યો અને જેમ વડેલો મૂળ, ડાળ અને વડવાઈ વડે તમ પુત્ર-પોત્રોથી તે વિસ્તાર પામ્યો. તે વિગ્ર હંમેશા અલ્પજી, અન્ન-વમન, જોડકાર, આમરસ વડે લાખ વડે પીપળાની જેમ તે આમડીના રોગવાળો બન્યો. તંથી કરીને તે સડેલા નાક, પગ અને હાથવાળો કુષ્ઠી બની ગયો. તેમ છતાં અગ્નિ માફક અતૃપ્ત તે, રાજાની પાસે જઈને પણ તેવી રીતે ભોજન કરતો હતા.

એક વખત મંત્રીઓએ રાજાને વિનંતિ કરી કે, હે દેવ ! આ કુષ્ઠી છે અને તેનો રોગ થેપી છે, માટે અહિં ભોજન કરે છે, તે યોગ્ય નથી. તેના પુત્રો (નરોગી છે, તમાથી કોઈને પણ ભોજન કરાવો. 'ખંડિત થએલી પ્રાંતમાના સ્થાને ખીલ સ્થાપન કરવી જોઈએ.' એ પ્રમાણે મંત્રીઓએ કહ્યું, તે વાતનો રાજાએ સ્વીકાર કર્યો. પોતાને સ્થાને પુત્રને સ્થાપન કરી વિગ્ર પોતે ઘરે રહ્યો. ભુદ્ર માખીઓના ટોળાથી પરિવરેલ મધપૂડા માફક પિતાને પુત્રોએ ઘર બહાર એક ઝુંપડીમા રાખ્યો. બહાર રહેલા પિતાની આજ્ઞાને પુત્રો સાલજતા કે કરતા ન હતા, એટલું જ નહિ પણ ત્યાં માફક તેને ભોજન કાઠપાત્રમા આપતા હતા. અને પુત્રવૃક્ષો પણ જુશુસા કરતી, ભોજન ખીરસતી મો દેરવીને ઉભી રહેતા અને નાક મચકોડતી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે, 'આ પુત્રોને મેં ધનવાન બનાવ્યા, ત્યારે તેમણે સમુદ્રપાર કરાવનાર વહાણની માફક મારા અનાદર કરી મારો જ ત્યાગ કર્યો. વચનથી પણ તેઓ મને સંતાપ આપતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ કુષ્ઠી, કોંધી, અસંતુષ્ટ, અયોગ્ય એ વિગેરે અતુચિત શબ્દો બોલી આ પુત્રો મને કોષ કરાવ છે. આ પુત્રો, જેવી રીતે મારી ઘૂણા કરે છે, તેમ તઓ પણ ઘૂણાપાત્ર બને તેમ ગમે તમ કરી હું કરીશ એમ વિચારી પુત્રોને કહ્યું કે, હવે હું જીવવાથી કંટાળ્યો છું, હે પુત્રો ! આપણો કુલાચાર એવા પ્રકારનો છે કે, 'મરવાની ઈચ્છાવાળાએ કુટુંબને એક મંત્રેલો પશુ આપવો જોઈએ. માટે એક પશુ લાવો.' એ સાક્ષણી અનુમોદન આપનારા પશુસરખી બુદ્ધિવાળા તે પુત્રો પશુ લાવ્યા. ત્યાર પછી તેણે પોતાના અંગ પરની રસી લુછી લુછીને પશુના ચારામાં મિશ્રણ કરીને પશુને ત્યાં સુધી ખવરાવ્યું કે જ્યાં સુધી તે પશુ કુષ્ઠી ન બન્યો. ત્યાર પછી વિગ્રે પોતાના પુત્રોને પશુ આપ્યો. પિતાનો આશય ન સમજનારા ભોળા પુત્રોએ કોઈક દિવસે તે પશુને હણીને તેનું ભોજન કર્યું. હવે હું આત્મ-કલ્યાણ માટે તીર્થભૂમિએ જઈ છું' એમ પુત્રોને પૂછીને 'હવે મારે અરણ્યનું શરણ છે.' એમ ઉંચાસુખવાળો વિચારતો તે વિગ્ર ચાલ્યો. અટવીમાં જતાં જતા તેને અત્યંત તૃપ્ત લાગી અને પાણી માટે રજડળા રજડતાતેણે વિવિધ વૃક્ષવાળા પ્રદેશમાં મિત્ર સરખા દ્રુહને દેખ્યો. તે દ્રુહના કિનારા પરના વૃક્ષોથી ખરી પડેલાં પાદડાં, પુષ્પો અને ફળવાળા ઉનાળાના મધ્યકાળના સૂર્યકિરણોથી ઉકળેલા, કહેલા ઉકાળા ગરખાં જળનું પાન વિગ્રે કર્યું. જેમ જેમ તે પાણી

પીએ છે, તેમ તેમ વાગવા તૃપ્તા વધતી બધ છે અને વાગવા પાણી પીએ છે, તેમ તેમ તેને ક્રમિ મહિત ગયે લાગે છે તે દ્રહના જળપાનથી કેટલાક દિવસે તે નિરાગી થયો અને વચનના જેમ વૃદ્ધ તેમ મનોહર મર્વ અવયવવાળો બન્યો આરોગ્ય પામનાથી હર્ષિત થયો. વિષ્ર એકદમ ઘન પાડો કર્યો 'જન્મભગિના પુત્રોને શરીરનો વિશેષ પ્રકારનો ઉત્પન્ન થયેલ મધુગાં છે.'

તે નગરમા પ્રવેશ કરતો હતો, ત્યારે વિશ્વમય પામેલા નગરવેડોએ કાચની વગરના મર્વ માફક રોગમુક્ત અને દેખારડા દેખાતા દેહવાળા તેને નોંધે નગરવેડોએ પૂછ્યું કે, ફરી જન્મેલા માફક તુ નિરાગી કેવી ગીતે થયો? ત્યારે વિષ્ર કહ્યું કે, 'દેવતાની આરાધના કરવાથી' પોતાના ઘરે જઈને પોતાના કુકરોગવાળા પુત્રોને હર્ષથી દેખ્યા અને તેઓને કહ્યું કે, 'મારી અવજા કરવાનું કૃપા ઠીક મળ્યું' ત્યારે પુત્રોએ તેને કહ્યું, 'હે પિતાશુ! વિશ્વાયુ અમારા વિષે તમે શનું માફક આ નિર્દય વર્ણ કેમ કર્યું?' ત્યાર પછી લોકોથી તિરસ્કાર પામેલા આશ્રય વગરના તેણે હે ગાનન! તારા નગરમા આવીને હવિકાના દ્વાર મળ્યા દ્વારપાળનો આશ્રય કર્યો તેણે તે અમરે અહિં અને આવ્યા હતા એવે દ્વારપાળ અમારી ધર્મદેશના માલગવા માટે પોતાનું સ્થાન આ વિષ્રને મોપીને ગયો દ્વાર પાને એઠેલા તેણે દ્વાર પાને આવતા પદીઓ માટે નાખેલ બાલ નાંખે હાગીમા ગાલુ દેખ્યું ન હોય તેમ જગવાળી ભૂખથી ઈચ્છા પ્રમાણે ખાધુ ગળાડૂપ કંઠ મુધી ભોજન કરવાથી શીખના તાપથી માગવાડના મુમાદર માફક ખૂણ તરમ ઉત્પન્ન થવાથી આકુળવ્યાકુળ બની ગયો છતાં પણ દ્વારપાળના ભયથી સ્થાન છોડીને પગપડી કે જળાગય તરફ ન ગયો અને તૃપ્તાપીડિત તે જળવન હોવાને ધન્ય માનવા લાગ્યો. 'પાણી પાણી' એમ ખૂમ મારતો મારતો મૃત્યુ પામ્યો અને અહિં જ નગરના દરવાજા પામેની વાવડીમા દેડકો થયો થયો ફરી વખત વિહાર કરતા કરતા અહિં આ જ નગરમા આવ્યા એટલે અમને વહન કરવા માટે લોકો ઉતાવળા ઉતાવળા આવવા લાગ્યા અમાન આગમનના સમાચાર પનીહારીઓના મુખમાથી માલગી તે દેડકાએ આમ વિશ્વાયુ કે, ગાલુ પહેલા કયાય પણ સાંભળ્યું છે. માર માર ઊહાપોહ કરતા તેને સ્વપ્ન-અમરણ કરવા માફક તે જ ક્ષણે ભતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રગટ થયું દેડકાએ એમ વિશ્વાયુ કે પહેલા મને કરવાનમા સડીને દ્વારપાળ જે ભગવાનને વહન કરવા ગયો હતો, તે અહિં પધાર્યા છે જેવી ગીતે લોકો તેમના દર્શન કરવા બંધ છે, તેવી રીતે હું પણ બહુ 'જગા નરી સર્વ' માટે સાધારણ છે, એ કોઈના ગાપની માલિકીની નથી' અમને વહન કરવાના કારણથી ફૂદી ફૂદીને તે માર્ગમા આવતો હતો, એટલામા તમારા ઘોડાની પગની ખરીથી છુદાઈને તે દેડકો મૃત્યુ પામ્યો અમારી ભક્તિથી ભાવિત મનવાળો તે હર્દસક દેવપણે ઉત્પન્ન થયો 'વજર અનુષ્ઠાનની લાવના પણ કૃપવતી થાય છે' ઈન્દ્રરાજાએ સંભામા કહ્યું કે, શ્રાવડોમા શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠિત દદ શ્રદ્ધાવાળો છે, તે ડારણે આ દેવ તેની પરીક્ષા કરવા માટે આવ્યો હતો મોશીર્ષિય દન વઠે તેણે મારા ચરણની પૂજા કરી તમારી દષ્ટિને મુગ્ધવા માટે ખીજુ સર્વ પકિય સ્વરૂપે ધ્યું

ફરી શ્રેષ્ઠિક ગાલએ ભગવતને પ્રશ્ન કર્યો કે, આપને છીક આવી, ત્યારે અમાગલિક શબ્દ અને ખીતઓને છીકો આવી ત્યારે માગલિક અમાગલિક શબ્દ કેમ બોલ્યો? પછી ભગવતે કહ્યું કે મને તેણે એમ કહ્યું કે, 'હજુ મુધી ભવમા તમે કેમ પડી ગ્હેવા છો? તમે જલદીથી

મોદમા પ્રયાણ કરે એટલે મને 'મૃત્યુ પામે' એમ કહ્યું, અને તમને એમ કહ્યું કે, 'તમે હવતા રહો' ગણ્યું કે, 'રે નર્મિહ' તમને અતિ ગુણ છે, મન્યો એટલે તમામ માટે નગ્નગતિ છે' 'હવે અગ્ન મૃત્યુ પામે' એમ બલયને એટલા માટે કહ્યું કે, 'તે હવતા ધર્મ કરશે અને મૃત્યુ પામના અનુત્તર વિમાનમાં જશે કાલગોકર્મને હવતા નહિ કે મરતો નહિ' એમ કે હવતા જશે તો અનેક હવેને માનનાર થાય, અને મર્મને માતમી નડે બધે તે માલગી શ્રેષ્ઠિ કે પ્રભુને નમસ્કાર કરી વિનંતિ કરી કે, તમામ નમ્યા નાથ દોવા જતા મને નગ્નગતિ કેવી રીતે થાય? ભગવતે કહ્યું કે તમે પહેલા નગ્નકાય બાંધ્યું છે, જેથી ગવશ્ય ત્યા જવું જ પડશે 'પરેલા બાધેવા શુભ કે અશુભ કમનું ફલ ભોગવવું જ લેઈએ' તેમાં અમે પણ અન્યથા કંવા શક્તિમાન નથી તમે આવતી ચોવીંશીમા પદ્મનાભ નામના પ્રથમ તીર્થાર થશો, માટે ખેદ ન કરશો ત્યાં પછી શ્રેષ્ઠિ કે કહ્યું, 'હે નાથ' જેમ નાથના ક્વામાથી આધ્યાત્મ તેમ નરકમાથી માત્ર નક્ષણ થાય તેવો કોઈ ઉપાય છે ખરો? ત્યાં ભગવતે કહ્યું, 'એ ભક્તિપૂર્વક કપિલા બ્રાહ્મણી પાને હૃદયથી માધુને દાન અપાવે તો, અથવા તો કાવચૌકર્મિક કમાઈ પાનેથી પ્રાણીઓને છોડાવે તો તારે નગ્નમામી છુટકાન થાય, નહિતર ન થાય આ પ્રમાણેનો મમ્યગ્ન ઉપદેશ હાત્ર માફક હૃદયમાં વાગવું કરતા મહાગ્ન્ય શ્રેષ્ઠિ શ્રીમદાવીરને પ્રણામ કરી પોતાના મહેલ તન્દ્ર નાન્યા આ મમ્યે માર્ગમાં ગતની પરીક્ષા કરવા માટે દુર્દુર્ગક દેવે માછીમાર માદ્રક અકાર્ય કરનાર સાધુને જના થો તેને દેખીને ગામનની મહિનતા ન થાય એ દારણે તેને મમતીને અર્ચાથી નિવારણ કરી ગત પોતાના ઘરે યા તે દેવે કરી ગર્ભિણી માવ્વીને જતાવી શ્રેષ્ઠિ ગતએ શામનની ભક્તિથી પોતાને ત્યા તનુ નક્ષણ કર્યું 'ધન્દ્ર મહાગ્ન તથે મલામા જેવા પ્રકાશના મ્હા હતા, તેવા જ તમને દેખ્યા છે તેના પ્રકાશના પુરુષોના વડનો જોગ દોતા નવી' એમ કહી દિનને બાતની નવરશ્રેષ્ઠિ નમ્યો હાત્ર તવા એ જોળા શ્રેષ્ઠિ ગતને તે દેવે આપ્યા ના તૂટેલા હાને જે માછી આપ્યો, ત મૃત્યુ પામશે, એમ કહીને દેખેવા સ્વપ્ન મારક ત દેવ અદૃશ્ય થયો એવણા દેવીને દિય મનો હાત્ર માપ્યો અને એ જોળા હતા તે તે રાત્રએ હૃદયથી નદાને આપ્યા મનન્વિ અને ધર્મશુ નદા ગણીએ વિચાર્યું કે આવા દાન માટે જ હુ ચોખ્ય છું' એમ કી જને જોળા ન્તભ ગાયે બ્રહ્મણ્યા એક જોળામાથી મદ્રયુગન સન્ધ્યુ નિર્મલ કુદલયુગલ અને બીન્ત જોળામાથી દેદીપ્યમાન દિવ્ય વન્ન-યુગવ નીમ્બ્યુ તે દિવ્ય ન્તો નદાએ આનદથી ત્રહ્ણ કર્યા મહાનોને વગ મેધે અશ્વર્તિયેલ લાલ થાય છે

ગતએ કપિલા પાને માગણી કરી કે, 'લે તુ ત્રદ્વાપૂર્વક માધુએને લિલાદાન દે, તો તને પુષ્કળ ધન આપીને તારું રાત્રીપણુ ફૂંકું' ત્યાં મ્પિવાએ છું, 'કદાર મને આખી સુવર્ણમય જનાવી દો અથવા તો મને પ્રાપુથી પણ મારી નાખો તો પણ મે અકાર્ય હું નહિ કરું' તે પછી કાલગોકર્મિકને કહ્યું કે, 'આ હવેને છોડી દે તુ ધનના હોભથી આ કાર્ય કરે છે, તો હુ તને ધન આપું' ત્યારે કાવચૌકર્મિક મ્પુ કે, 'પ્રાપિ પત હું છું મારવાનું કાર્ય નહિ છોડીશ' જેનાથી માનનો છોડે છે, તેવી રીતમાં ગ્યા દોષ ગણાય? રાત્રે તને અવાર કુનામાં નાખીને એક ગતિ દિગ દિગ કરતો રોકયો કે હરે ગા અર્કિ દિગાનો ધધો કેવી રીત કર્યો? પછી શ્રેષ્ઠિ નર્મ ભગવતને વિનંતિ કરી કે, 'હે ભગવત' એ એક ગતિ-દિગ નોનિત (સર્ચ) પાને દિગા ત્યતી

દ્વિતીય પ્રકાર

છે.' સર્વજ્ઞ ભગવંતે કહ્યું, 'હે રાજન! અંધારા કૃવામાં પણ તેણે સ્વયં જનાવીને માટીના પાંગસો પાડાઓને હણ્યા છે.' ત્યાં જઈને જોયું, તો તે પ્રમાણે દેખ્યું. ત્યાર પછી પોતે ઉદ્દેગ કરવા લાગ્યા કે, 'મારાં પૂર્વે કરેલાં કર્મને ધિક્કાર થાઓ. ભગવંતની વાણી ફેરફારવાળી હોતી નથી.' દરદોષ પાંગસો પાંગસો પાડાઓને મારતા આ કાલસૌકંરિકને મહાપાપનો દગલો વૃદ્ધિ પામ્યો. નરક-પ્રાપ્તિ ધર્મ ત્યાં સુધી આ લોકમાં પણ તેને અતિ-ભયંકરમાં ભયંકર યોવા રોગો ઉત્પન્ન થયા. છેડે નરક પ્રાપ્તિની ઉપર ઉકળેલાં દાઝણુ પાપો વડે વધ કરતા ડુછર માફક વ્યાધિની ખીડાળી કઠર્યના પામેલો યો જાપ! યો મા! 'એ પ્રમાણે ચીસો પાડતો હતો.

તે સ્ત્રી, તળાઈ, પુષ્પો, નીણાનો શખ્દ કે, શીખંડની અનુકૂળ સુખ-સામગ્રીને આંખ, ચામડી, નારિકા, કાન, જિહ્વામાં શૂંઝો ભોંકવા સરખું હુઃખ માનતો હતો. ત્યાર પછી તેના પુત્ર સુલસે તેનું ગમમ સ્વરૂપ જગતમાં આપન અને અભયદાન દેનાર એવા અભયકુમારને કહ્યું, ત્યારે અભયે તેને જણાવ્યું કે, તારા પિતાએ જે હિંસાદિક પાપ કાર્યો કર્યા છે, તેનું આત્મ દૂષણ છે. એ હકીકત સત્ય છે કે, 'અતિઉચ પાપોનું દૂષણ અહિંજ પ્રાપ્ત થાય છે' તો પણ તેની પ્રીતિ માટે આમ કર. ઇન્દ્રિયોના વિપરીત પદાર્થોથી તેને શાંતિ થશે. વિષ્ટાની દુર્ગંધ નાશ કરવાનું જળ ઔષધ નથી. હવે સુલસે આવીને તેને કડવાં અને તીખાં લોળનો કરાવ્યાં, અને તપેલા તાંબાના રસ ગરખા ઉકળતા પાણીનું પાન કરાવ્યું. ઘણી વિષ્ટા લાવી તેના આખા શરીર પર લેપો કર્યા, ઉંચા કાંટાની જાનાવેલી શય્યામાં તેને સુવાડ્યો. ગધેડાના અને ઉંટોના કટુ શખ્દો તેને સંભળાવ્યા. રાક્ષસ, વેતાલ, હાડપિંજર જેવાં ભયંકર રૂપો તેને જનાવ્યાં. તેવા પ્રકારના પ્રતિકૂળ વિષયોથી યુથ થયેલા તેણે પુત્રને કહ્યું કે, લાંબા કાળે આજે સ્વાહિષ્ ભોજન, ઠંડું જળ, કેમળ શય્યા, સુગંધી વિદેપન, કાનને અમૃત સમાન શખ્દ, આવા પ્રકારના મુંઢર રૂપો દેખવાનું નેત્રસુખ મને પ્રાપ્ત કરાવ્યું. આટલા લાંબા સમય સુધી તે આવા ભોજનાદિના મુખથી અને વંચિત કેમ રાખ્યો? તે સાંભળી સુલસ પુત્રે વિચાર્યું કે, અહો! આ જ જન્મમા પાપનું દૂષણ લોગવે છે, તો નરકમાં તેનું શું થશે? સુલસ આમ વિચારી રહ્યો હતો, ત્યાં તે મરીને અપ્રતિષ્ઠાન નામની સાતમી નારકીમાં ભયંકર નારકીપણાને પામ્યો.

પિતાની મરણોત્તર ક્રિયા પછી સ્વજનોએ સુલસને કહ્યું કે, 'હવે તું પિતાના સ્થાનને આશ્રય કર, જેથી કરીને તારા વડે અગ્નિ સનાથ જનીએ.' તેઓને સુલસે કહ્યું કે, 'એ કાર્ય હું કદાપિ નહિ કરીશ.' પિતાએ અહિં જ લગાર અને આવતા જન્મમાં આનું મહાકટુ દૂષણ મેળવ્યું છે, જેમ મને મારા પ્રાણ પ્રિય છે. તેવી રીતે ખીજાં પ્રાણીઓને પણ પોતાના પ્રાણ પ્રિય જ હોય છે. પોતાના પ્રાણ ટકાવવા માટે પારકા પ્રાણોનો નાશ કરનારને ધિક્કાર હો. હિંસાનું આવા પ્રકારનું દૂષણ દેખીને હિંસાની આજીવિકાથી કોણ છુવે? જેનું એકાંત ફલ મરણ છે, તે બધ્યા પછી કિંપાસ-દૂષણ કોણ ખાય? પછી તે સ્વજનો તેને કહેવા લાગ્યા કે, 'પ્રાણિવધમાં જે પાપ થશે, તે જેમ ગોત્રીઓ પિતાનું વારસામાં મળેલ સુવર્ણ વહેંચી લે તેની માફક પાપનો ભાગ વહેંચી લઈશું.' તું પ્રથમ એક પાડાને હણ, ખીજાઓને પછી અગ્નિ હણીશું. તેથી ખરેખર તને ઘણું અલ્પ પાપ થશે. તે સમયે પિતાનો કુહાડો હાથ વડે ગ્રહણ કરીને સુલસે તેના પોતાની જગ્યામાં માર્યો જેથી મૂર્છા ખાઈને તે નીચે પડ્યો; મૂર્છા ઉતરી અને

ચેતના આવી એટલે આકંઠન પૂર્વક કરુણ સ્વરથી બોલ્યો કે, અરેરે ! કઠોર ક્રુદ્ધાતથી હું જાહુ પીડા પામ્યો છું. હે બંધુઓ ! આ મારી વેદનાને ભાગ પાડીને તમે લઈ લો, જેથી મારી વેદના ઓછી થાય, પીડા પામતા મને બચાવો બચાવો ! જેદ પામેલા મનવાળા તે બંધુઓએ સુલસને કહ્યું કે, ‘કોઈની પીડા કોઈ લઈ શકે ખરે ?’ ત્યારે સુલસે કહ્યું કે, મારી આટલી માત્ર પીડા પણ તમે લઈ શકતા નથી, તો પછી તમે નરકપીડા કેવી રીતે લઈ શકશો ? કુટુંબ માટે પાપ કરીને ઘોર નરકવેદના એકલો હું જ પરલોકમાં ગ્રહન કરીશ, બંધુઓ તો અહિં જ રહેવાના છે. માટે ભલે વંશ-પરંપરામાં હિંસા ચાલી આવી હોય તો પણ તેવી હિંસા સર્વથા હું નહિ જ કરીશ. કદાચ પિતા અંધ થાય, તેથી પુત્રે પણ અંધ બનવું ? એ પ્રમાણે કહી રહેલા અતિપીડાવાળા સુલસની સંભાળ લેવા માટે શ્રેષ્ઠિક-પુત્ર અભયકુમાર ત્યાં આવ્યા.

સુલસને અભયકુમારે આલિંગન કરી કહ્યું, જાહુ સાડું જાહુ સાડું, તારી સર્વ હકીકત અમે સાભળી તેથી હર્ષ પામી અમે આવ્યા છીએ. વંશપરંપરાના પાપથી કાદવ માફક દૂરથી જે પાછો હુકે છે, તે માટે ખરેખર તું ધન્ય પ્રશંસાપાત્ર છે. અમે શુભોત્તરક પક્ષપાત કરનાર છીએ ધર્મવત્સલ તે રાજકુમાર અભય મધુર આલાપોથી તેનું જાહુમાન કરી પોતાને સ્થાને ગયો. દુર્ગતિથી ભય પામેલો સુલસ પોતાના બંધુઓનો ઝનાદર કરી ખાર મતો ગ્રહણ કરી દરિદ્ર જેમ ઈશ્વરમાં તેમ જૈનધર્મને વિષે સ્થાન પામ્યો. કાલસૌકરિકતા પુત્ર સુલસની જેમ જેઓ કુલપરંપરાથી ધવાવાળી હિંસાનો ત્યાગ કરે છે, તેને સ્વર્ગસંપત્તિઓ દૂર નથી, તે શ્રેયકાર્યનો અધિકારી બને છે. ૩૦. હિંસા કરવા છતાં પણ દમાદિક કરવાથી પુણ્ય ઉપાર્જન કરે જ છે અને પાપની પણ વિશુદ્ધિ કરે છે ? તે સંબંધમાં કહે છે—

દમો દેવગુરુપાસ્તિર્દાનમધ્યયનં તપઃ ।

સર્વમપ્યેતદફલં, હિંસાં વૈન્ન પરિત્યજેત્ ॥ ૩૧ ॥

જો શાતિકના કારણભૂત અથવા કુલક્રમથી ચાલી આવતી હિંસાનો ત્યાગ ન કરે તો ઇન્દ્રિયોનો જય કરવારૂપ દમ, દેવ અને ગુરુની સેવા, સુપાત્રમાં દાન આપવું, ધર્મશાસ્ત્રાદિકનું પઠન કરવું, આદ્રાયણ આદિ કઠોર તપ કરવા, વગેરે શુભ ધર્માનુષ્ઠાનો પણ પુણ્ય ઉપાર્જન અને પાપક્ષ્યાદિ ક્ષણ વગરનાં સમજવાં. આ પ્રમાણે માંસહ્રુબ્ધ શાતિકના અર્થી અને કુલાચાર પાલન માટે કરાતી હિંસાનો પ્રતિષેધ કર્યો. ૩૧.

હવે શાસ્ત્રીય હિંસાનો પ્રતિષેધ કરતા શાસ્ત્રથીજ તેનું ખંડન કરે છે—

વિરવસ્તો મુઘધોર્લોકઃ, પાત્યતે નરકાવનો ।

અહો ! નૃસંસેર્લોમાન્ધૈર્હિંસાશાસ્ત્રોપદેશકૈઃ ॥ ૩૨ ॥

નિર્દય અને લોભાંધ એવા મનુ વગેરે હિંસાશાસ્ત્રોનો ઉપદેશ કરનારા, દયાવાળા તો હિંસાનો ઉપદેશ કે તેનાં શાસ્ત્રો રચે જ નહિ. માંસ ખાવાના લોભમાં અંધ બનેલાઓ વિશ્વાસવાળા ભદ્રિક જનોને નરકપૃથ્વીમાં દેડે છે. લોભમાં અંધ કેમ કહ્યા ? તે માટે જણાવે છે. સ્વાભાવિક વિવેક અને વિવેકીના મંસગ્રંથિ યશુથી રહિત હોવાથી કહ્યું છે કે, “સ્વાભાવિક વિવેક એ જ એક નિર્મલ અશુ છે, તેમ જ તેવા વિવેકવાળા માથે ચંપાસ, તે ખીજું અશુ છે. આ બંને જગતમાં જેને

નથી, તે તત્ત્વથી અંધ છે અને તે જોતા માર્ગે પ્રવર્તે, તેમાં કોનો અપરાધ ગણવો ? ” અતુર બુદ્ધિવાળો કાર્યાકાર્યનો વિવેક રાખનાર છેતરનારના વચનોમાં વિશ્વાસ રાખતો નથી. ૩૨.

જેમણે હિંસાશાસ્ત્ર કહેલ છે, તે જણાવી તેનો નિદેશ કરે છે—

‘યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટાઃ, સ્વયમેવ સ્વયંમુત્રા ।

યજ્ઞોડસ્ય મૂત્યૈ સર્વસ્ય, તસ્માદ્ યજ્ઞે વજોડવધઃ ॥ ૩૩ ॥

“ પ્રાણીઓ પોતે જ યજ્ઞ માટે પશુઓ બનાવ્યાં છે. યજ્ઞ આ જગતને માટે કલ્યાણ અને આબાહી કરનાર છે, તે કારણે તેમાં થતી હિંસા જો હિંસા નથી. હિંસાથી થનારા પાપની તેમાં ઉત્પત્તિ નથી.” તેમાં એમ કહેવાય છે કે, ‘યજ્ઞમાં હિંસાનો દોષ કેમ નથી ?’ તેના જવાબમાં તેઓ કહે છે કે, ‘જેની હિંસા કરવામાં આવે, તેના પ્રાણવિયોગથી પુત્ર, સ્ત્રી, ધન વગેરેના વિયોગથી મહાનઅપકાર થાય છે. અથવા સર્વ અનર્થ ઉત્પન્ન કરનાર દુઃકૃત-પાપ થાય, નરકાદિક દુર્ગો ભોગવવાં પડે; પરંતુ યજ્ઞમાં હણાયેલા જીવો ઉપર ઉપકાર થાય છે, નરકાદિક દુર્ગ ન મળતાં હોવાથી અપકાર થતો નથી. ૩૩ તે જ કહે છે—

‘ઔપચ્યઃ પગવો વૃક્ષાસ્તિર્થંચઃ પશ્વિણસ્તથા ।

યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાપ્તાઃ, પ્રાપ્તુવન્ત્યુચ્છ્રીતિ પુનઃ ॥ ૩૪ ॥

“ દર્ભ વગેરે ઔપચિયો, બકરા વગેરે પશુઓ, ચૂપ વગેરે વૃક્ષો, બળદ, ઘોડા વગેરે તિર્થો, કર્પિન્દ્ર વગેરે પક્ષીઓ, યજ્ઞ નિમિત્તે નિધન (વનાશ-ખીકા) પામે છે, તે ફરી ઉત્કર્ષને પામે છે. દેવ, ગંધર્વ-ચોનિપણાને, અને ઉત્તરકુટ્ટુ વગેરેમાં લાંબા આયુષ્યને પામે છે.” ૩૪

“ મધુપર્કે ચ યજ્ઞે ચ, પિતૃદેવતર્કમ્પિ ન ।

અથૈવ પશવો હિંસ્યા, નાન્યથૈત્યઘવીન્મનુઃ ॥ ૩૫ ॥

ઘૃષ્યર્થેષુ પશુન્ હિંસન્, વેદતત્ત્વાર્થવિદ્ દ્વિજઃ ।

આત્માન્ ચ પશૃથૈવ, ગમયત્યુત્તમાં ગતિમ્ ॥ ૩૬ ॥ ”

મધુપર્ક એક પ્રકારની ક્રિયા, તેમાં ગો-વધતું વિધાન કહેલું છે, ન્યૌતિષ્ઠામ યજ્ઞ વગેરેમાં પશુવધ કરવાનું કહેલું છે, જેમા માતા-પિતા દેવતાઓ છે, એવા પ્રકારની ક્રિયાઓ તે રૂપ શ્રાદ્ધકર્મ પિતૃઓ તથા દેવતાઓનું મહાવશાદિક કર્મ, આ કહેલા વિધાનમાં પશુઓની હિંસા કરવી, તે સિવાય પશુઓની હિંસા ન કરવી તેમ મનુએ કહેલું છે.

આ કહેલાં કાર્યો સાધવા માટે પશુઓની હિંસા કરતો બ્રાહ્મણ પોતાને અને પશુઓને સ્વર્ગ અને મોક્ષ ગતિ ખમાડે છે. કોણ ? વેદના પરમાર્થને બાજુનાર દ્વિજ વિદ્વાનોનો આ અધિકાર છે. ૩૫, ૩૬.

હિંસાશાસ્ત્રની વાત બાજુ પર રાખી તેના ઉપદેશ કરનારાઓ કેવા પ્રકારના છે, તે કહે છે—

યે ચક્રુઃ ક્રૂરકર્માણઃ, જ્ઞાન્તે હિંસોપદેશકમ્ ।

ક્વ તે યાસ્યન્તિ નરકે, નાસ્તિકેભ્યોડપિ નાસ્તિકાઃ ॥ ૩૭ ॥

મનુ વગેરે જેઓએ નિર્દય ફૂર કર્મ કરવાના ઝઘૂનિ વગેરે હિંસાપદેશક શાસ્ત્રો કર્યા છે, તે કઈ નરકમા જશે ? તેઓ દેખાવમા આનંદ લાગતા ઠતા નાન્ટિકથી પણ મહુ નાન્ટિક છે

વર વરામશ્વાર્વાકો. યાંડસૌ પ્રકટનાસ્તિઃ ।

વેદોક્તિતાપસચ્છદ્મ-ચ્છન્ન રમ્ભો ન જૈમિનિઃ ॥૩૮॥

પ્રગટ નાન્ટિક દલ વગરનો બિન્નારો ચાર્વાક કઈક માગે ગણાય, પરંતુ તાપમના વેપમા છુપાએલ અને વેદમા આમ કહ્યું છે એમ કહી વેદશાસ્ત્રના નામે લોકોને ભ્રમાવતો નક્ષત્ર મરખો જૈમિનિ સારો નથી

જૈમિનિની અપેક્ષાએ ચાર્વાક કે વૈશ્વાકયતિક દલ વગરનો હોવાથી અનુકંપા કરવા યોગ્ય કઈક હીન ગણાય, પરંતુ જે વેદ-વચન આગમ કરનાર અને તાપસના વેપમા છુપાએલ મહલ પ્રાણીઓને કંગનાગ તે નક્ષત્ર જેવો છે કહ્યું છે કે, યજ્ઞ માટે પશુઓને ઉત્પન્ન કર્યા છે' તે તો માત્ર વાણીનો વિલામ છે 'ખરી ગીતે તો પાતપોતાના કર્મનુમાર જુદા જુદા પ્રકારની યોનિમા છપો ઉત્પન્ન થાય છે' આમ દોવાથી કોઈકનો મૃદ્ધિવાદ ખોટો માર્ગ છે વિશ્વની સર્વની આણાની માટે યજ્ઞ, એમ કહીને અર્થવાદ એ પક્ષપાત માત્ર છે 'વધ વધ નથી એ હાસ્યવચન સમજવું યજ્ઞ માટે મારેલા અને બોધધિ આદિના જીવોને ઉત્તમગતિની પ્રાપ્તિ તે, માત્ર તેની શ્રદ્ધા ઠગારનું નવન સમજવું પરંતુ સુદૃઢ કર્યા વગર યજ્ઞના વધ માત્રથી ઉચી ગતિ મળી શકતી નથી અને યજ્ઞમા હણવા માત્રથી જો ઉની ગતિ મળતી હોય, તો પછી યજ્ઞમા માતા-પિતાદિઓના વધ કેમ કરનારો નથી ? એથી કહેવું છે કે "હું સ્વર્ગના લોકોની તૃપ્તિવાળો નથી, મેં તમારી સામે તેવી કોઈ આગાહી કરી નથી, હું તો હમેશા તૃણ-લોજનમા ચતોપ માનનારો છું, માટે હે લલા પુરુષ ! આમ કહ્યું તને યોગ્ય નથી યજ્ઞની અદ્ભુત હણાએલા પ્રાણીઓ જો નહીં સ્વર્ગમા જ જતા હોય, તો પછી તમે માતા-પિતા, પુત્ર અને બધુઓથી યજ્ઞ કેમ કરતા નથી ? " "મધુપર્કાનિકમા ૧૬મા કથાણુ કરનારી વાય છે, ખીનમા નહિ " એ સ્વચ્છ દીનુ વચન સમજવું િમામા કન્ક કેમ પાડ્યો ? જેથી એક કથાણુ કરનારી અને ખીજી તેવી નથી । પુણ્યાત્માઓએ તો મર્વ પ્રકારની હિંમા ન કરી જોઈએ જેમ કે " સર્વ જીવો જીવનાની જ મંચિા કરે છે, મગ્વાની નહિ, તે કાગડથી નિર્મથ સુનિવેદો યોગ પ્રાણિવધ ઠગતા નથી " વગી પૂર્વે કહી ગયા કે, 'આત્માને અને પશુને ઉત્તમ ગતિ પમાડે છે' આ અતિ ગાકુમિક વિવાધ ખીજો કાણુ જોલના તથાગ ધાય ? હજુ અર્હિમક પશુને આ અનિર્જરાથી ઉત્તમ-ગતિની પ્રાપ્તિ થાય, પરંતુ યજ્ઞ કરનાર પ્રાદાણને તો કેમાઈ માત્રક તીકણુ તવરાનના પ્રદાગ્ધર્વ નિર્દયતાથી િમા કરનારને ઉત્તમગતિની મભાવના પતા કેવી રીતે હોય ? ૩૮ આ જ વાતને િયો હેવા ઈર્વક ઉપગદસ્ત કરના હે કે—

દેરોપહારવ્યાજેન, યમવ્યાજેન યેડયરા ।

ત્રન્તિ જન્નન મતરૂણા, ત્રારા તે યાન્તિ દર્ગતિમ ॥ ૩૯ ॥

મત્રા ૧૮મી, માધવ મઘી, યે ૧ અગ્ગી, દાવણ મુદ્ધા મેમગીના વિવેચના બાદ, ગદિકા, આદિ દેવોન મતિના માનાથી કે દેવમૂલના નિમિત્તે જ્યા વગરના જેઓ જીવવાન કરનારા છે,

તેઓ ભયંકર નરકાદિ દુર્ગતિમાં જાય છે. અહિં દેવને ભેટ ધરાવવા રૂપ વિશેષ કથન અને યજ્ઞના બાનાથી ઉપસંહાર જણાવ્યો. નિર્દોષ અને સ્વાધીન ધર્મસાધન હોય, પછી સદોષ અને પરાધીન ધર્મસાધન પકડયું—એ હિતકારી ન ગણાય. કહ્યું છે કે, ‘આંગણમાં બે મધ મળી જતું હોય, તો પછી તે માટે પર્વત પર જવા કોણ પ્રયાગ કરે ?’ ૩૯. એ જ કહે છે—

શમ-શીલ-દયામૂલં, હિત્વા ધર્મં જગદ્વિત્ત્વં ।

અહો ! હિંસાહિંસા ધર્માય, જગદે મન્દચુદ્ધિભિઃ ॥ ૪૦ ॥

કપાય અને ઇન્દ્રિયોના જયરૂપ શમ, સુદર સ્વભાવરૂપ શીલ, પ્રાણીની અનુકંપા રૂપ દયા, આ ત્રણ મૂળ કારણ જેનાં છે, તે અક્યુદય અને મોહના કારણરૂપ ધર્મ છે; આવા પ્રકારનો ધર્મ જગતના છુવોને હિત કરનાર થાય છે, પરંતુ ખેદની વાત છે કે શમ, શીલ, દયા આદિ ધર્મનાં સાધનોનો ત્યાગ કરીને હિંસાદિકને જેઓ ધર્મ-સાધનો ગણાવે છે અને ધર્મનાં સાધનોની ઉપેક્ષા કરે છે—એવા પ્રકારે પ્રતિપાદન કરનારાઓની મંદ ચુદ્ધિ પ્રગટ છે. ૪૦.

આ પ્રમાણે લોભમૂલક, શાંતિ-નિમિત્તે, કુલ-પરંપરાવાળી, યજ્ઞ-નિમિત્તે, દેવને ભેટ આપવા નિમિત્તે જણાવેલી હિંસાનો પ્રતિષેધ જણાવ્યો. હવે પિતૃ વિષયક હિંસા બાકી છે, તે બીજાં શાસ્ત્રોમાં કહી છે, તેનો છ શ્લોકોમાં અનુવાદ કરે છે—

“ હવિર્યચિરરાત્રાય, યજ્ઞાનન્ત્યાય કલ્પતે ।

પિતૃભ્યો વિધિવદ્ દત્તં, તત્ પ્રવક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥ ૪૧ ॥

નિલેઘ્નીહિયંધૈર્માપેરઙ્ગિર્મૂલફલેન વા ।

દત્તેન માસં પ્રીયન્તે, વિધિવત્ પિતરો નૃણામ્ ॥ ૪૨ ॥

દ્વૌ માસૌ મત્સ્યમાંસેન, ગ્રીન્ માસાન્ હરિણેન તુ ।

ઔરભ્રેણાથ ચતુરઃ, શાકુનેનૈ પંચ તુ ॥ ૪૩ ॥

જળમાસાંઞ્જાગમંસેન, પાર્પતેનેહ સપ્ત વૈ ।

અષ્ટાવેણસ્ય માંસેન, રૌરવેણ નવંચ તુ ॥ ૪૪ ॥

દક્ષ માસાંસ્તુ તૃપ્યન્તિ, વરાહ-મદિપામિપેઃ ।

શશ-કૂર્મયોર્માંસેન, માસાનેકાદશૈવ તુ ॥ ૪૫ ॥

સંવત્સરં તુ ગવ્યેન, પયસૌ પાયસેન તુ ।

વાર્ષીણસ્ય માંસેન, તૃસિદ્વાદિશવાર્ષિકી ” ॥ ૪૬ ॥ ”

“ જે હવિ એટલે બલિદાન કરવાથી લાંબાકાળ સુધી અને કેટલીક વખત અનંતા કાળ સુધી જોમ બને પ્રકારે વિધિપૂર્વક બલિ આપવાથી પિતાદિક પૂર્વજોને તૃપ્તિ થાય છે, તે સ્વર્ગ હું કહું છું. તલ, કાંગર, જવ, અડદ, જળ, મૂળ કે ક્ષણ વિધિપૂર્વક આપવાથી મનુષ્યોનાં

પિતૃઓ એક મહિના સુધી તૃપ્ત થાય છે. મત્સ્યમાંસથી જે મહિના, હરણના માંસથી ત્રણ મહિના, ઘેટાના માંસથી ચાર, અને જંગલના કૂકડા પક્ષીઓથી તો પાંચ મહિના, બોકડાના માંસથી છ મહિના, પાર્ષત નામના હરણ વિશેષના માંસથી સાત મહિના, એણે નામના હરણના માંસથી આઠ મહિના, રૌરવ મૃગના માંસથી નવ મહિના, જંગલી ડુંકરના અને પાડાના માંસથી દશ મહિના સુધી, તથા સસલા અને કાચળાના માંસથી અગીયાર મહિના સુધી પિતાદિક પૂર્વજો તૃપ્તિ પામે છે. શ્રુત અને અનુમિત બેમાં શ્રુતસંબંધ બળવાન હોવાથી ગબ્બ એટલે દૂધ કે ખીરનો સંબંધ સમજવો, પણ પ્રકરણથી માંસ ન લેવું. કેટલાક એમ વ્યાખ્યા કરે છે કે, માંસ સાથે દૂધ અથવા દૂધમાંથી બનેલા દહિં વગેરે, દૂધમાં પકાવેલા ચોખા અથવા ખીર કે દૂધપાક એ પણ પાયસ કહેવાય, ઘરડો બોકડો જળપાન કરતાં જેનાં એક જીભ અને બે કાન, ત્રણ જળ-સ્પર્શ કરે. કહેલું છે કે, ‘જેનું’ ઇન્દ્રિય-બલ ક્ષીણ થયેલું છે, એવા પ્રકારના શ્વેત બોકડાને પિતૃકર્મમાં વાર્ષિકિયસ યજ્ઞ કરનારાઓ કહે છે. તેના માંસથી પિતાદિક પૂર્વજોને ખાર વરસ તૃપ્તિ થાય છે. ૪૧ થી ૪૬.

પિતૃ-નિમિત્તક હિંસાના ઉપદેશ કરનારાં શાસ્ત્રો જણાવીને હિંસાનાં દૂષણ કહે છે—

इति स्मृत्यनुસारेण, पितॄणां तर्पणाय या ।

मृदैर्विधीयते हिंसा, साऽपि दुर्गतिहेतवे ॥ ૪૭ ॥

પૂર્વે જણાવેલા સ્મૃતિ-ધર્મસંહિતા વગેરેના અનુસારે પિતૃઓ-પિતાના વંશજો— “શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે, પિતાને, દાદાને અને વડદાદાને પિંડ અર્પણ કરે.” તેઓનું તર્પણ કરવા માટે મૂઢપુરુષો જે હિંસા કરે છે, તે માત્ર માંસલોભાદિના નિમિત્તવાળી નથી, પણ નરકાદિક દુર્ગતિના કારણવાળી છે. થોડી પણ કોષક હિંસા એ નરક-કારણ નથી થતી એમ ન માનવું. વળી જે પિતાદિક પૂર્વજોની તૃપ્તિ માટે વિસ્તારથી વણીવેલી, તે લોખા લોટાની બુદ્ધિમાં બ્રમ કરાવનારી છે. તલ, ડાંગર વગેરે તથા મત્સ્યાદિના માંસથી મૃત્યુ પામેલા પિતાદિકને તૃપ્તિ થાય છે !” તે માટે કહે છે કે : ‘જો મરેલા પ્રાણીઓને પણ અહિં તૃપ્તિ થતી હોય તો નિર્વાણ પામેલા હીવાનું સ્નેહ-તેલ હીપકની શિખાને જરૂર વૃદ્ધિ પમાડે.’ એકલી હિંમા દુર્ગતિના કારણભૂત જ છે, તેમ નહિ, પરંતુ હિંસા કરાતા જંતુઓ સાથે વૈર, વિરોધ થતો હોવાથી આ લોક અને પરલોકમાં હિંસાના કારણથી ભયહેતુ બને છે. ૪૭.

અહિંસકને તો સર્વ જીવોને અભયદાન આપવામાં શૂરવીર હોવાથી કોઈના પણ નરકથી ભય હોતો નથી, તે જણાવે છે—

यो भूतेष्वभयं दद्यात्, भूतेभ्यन्नम्य नो भयम् ।

याद्य वितीर्यते दानं, तादृगासाद्यते फलम् ॥ ૪૮ ॥

જેઓ જીવોને અભય આપે છે, તેને તેમના તરફથી ભય હોતો નથી. જેવા પ્રકારનું દાન આપે, તેવા જ પ્રકારનું ફળ મેળવે છે. ૪૮.

આ પ્રમાણે હિંમામાં તત્પર બનેલા મનુષ્યોને નરકાદિક દુર્ગતિરૂપ હિંસાનું ફળ જણાવ્યું. હિંમક એવા નિંદાપાત્ર ચરિત્રવાળા હોવાનાં પણ મૂઢજન-અશિદ્ધ પૂજ્યવની નિંદા કરે છે—

કોદણ્ડ-દણ્ડ-ચક્રાસિ-શૂલ-શક્તિધરાઃ સુરાઃ ।

હિંસકા અપિ હા ! કર્ષ્ટ, પૂજ્યન્તે દેવતાધિયા ॥ ૪૦ ॥

અતિશય જેદની વાત છે કે, કુદ્રાદિક દેવો હિંસા કરનારા હોવા છતાં અજ્ઞાન, અભુકેળવાએલા સામાન્ય લોકો વડે વિવિધ પુષ્પ, ફળ, ભેટ વગેરેથી પુલ્કાય છે, તે પણ દેવતાભુક્તિથી. હિંસકપણના હેતુભૂત વિશેષણ કહે છે. ધનુષ્ય, દંડ, ચક્ર, તરવાર, શૂલ અને શક્તિ હથીયાર ધરનાર હોવાથી હિંસા કરનાર. હિંસા ન કરનારા હોય તો ધનુષાદિક ધારણ કર્યું આયુક્ત છે. ધનુષધારી શંકર, દંડ રાજનાર યમ, ચક્ર અને તલવાર ધારણ કરનાર વિષ્ણુ, શૂલધારી શિવ અને શિવા, શક્તિધર કુમાર, ઉપલક્ષણથી ખીલ શસ્ત્રો ધારણ કરનાર દેવો પણ સમજી લેવા. ૪૯.

આ પ્રમાણે વિસ્તારથી હિંસાનો પ્રતિષેધ કરી પ્રતિપક્ષભૂત અહિંસામતની જે સ્લોકો વડે સ્તુતિ કરે છે :—

માતેવ સર્વભૂતાનામ્, અહિંસા દ્વિતીયારણી ।

અહિંસૈવ હિ સંસાર-મરાવમૃતસારણિઃ ॥ ૫૦ ॥

અહિંસા દુઃખદાવાગ્નિ-પ્રાવૃપેષ્યઘનાવલી ।

મવન્નમિરુગાર્ત્તાનામ્, અહિંસા પરમૌપધી ॥ ૫૧ ॥

અહિંસા એ માતા માફક સર્વ જીવોની હિત કરનારી છે. અહિંસા એ ખરેખર સંસાર પી મરુભૂમિમાં અમૃતની નીક છે અહિંસા એ દુઃખદાવાગ્નિને ઓલવનાર મેઘ-પંક્તિ છે, અને અહિંસા એ ભવબ્રમણરૂપી ચક્રીના રોગથી પીડિતોને પરમૌપધિ સમાન છે. ૫૦-૫૧.

અહિંસામતનાં ફળને બતાવે છે—

દીર્ઘમાયુઃ પરં રૂપમ્, આરોગ્યં શ્લાઘનીયતા ।

અહિંસાયાઃ ફલં સર્વં, કિમન્યત્ કામદૈવ સા ॥ ૫૨ ॥

અહિંસા પાલન કરનારને લાંબા આયુષ્યની પ્રાપ્તિ, ઉત્તમ રૂપ, નિરોગતા, પ્રશંસનીયતા વગેરે ફળો મળે છે. વધારે કેટલું કહીએ ? એ મનોરથ પૂર્ણ કરનાર છે.

અહિંસામાં તત્પર બનેલો નક્કી બીજાનું આયુષ્ય વધારતો જન્મ-જન્મ-આંતરમાં લાંબું આયુષ્ય ભોગવે છે, તેમજ પાસકાના રૂપને નાશ નહિ કરતો તે ઉત્તમરૂપ પ્રાપ્ત કરે છે. અસ્વસ્થતાના કારણભૂત હિંસાનો ત્યાગ કરતો પરમ સ્વાસ્થ્યરૂપ આરોગ્ય મેળવે છે અને સર્વ જીવોને અભય દાન આપનારો યવાથી તેમનાથી પોતાની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. આ સર્વ અહિંસાનું ફળ છે. તે અહિંસા જે જે પ્રકારની અભિલાષા થાય, તેને તેને પ્રાપ્ત કરાવે છે. ઉપલક્ષણથી ન હિંસેલ સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળ આપનાર થાય છે.

આ વિષયમાં શ્લોક જણાવે છે—“પર્વતોમાં મેઢુ, દેવોમાં ઈન્દ્ર, મનુષ્યોમાં ચક્રવર્તી, ન્યોતિપમાં ચંદ્ર, વૃક્ષોમાં કંઠપવૃક્ષ, ગ્રહોમાં સૂર્ય, જળાશયોમાં સમુદ્ર. અસુરો, સુરો અને મર્ત્યોના અધિપોમાં જિનપતિ, તેમ સર્વવ્રતોમાં અધિપતિતું સ્થાન અહિંસા પ્રાપ્ત કરે છે. વધારે કેટલું કહેવું ?” પર. આ પ્રમાણે વિસ્તારથી અહિંસાવ્રત કહ્યું.

હવે સત્યવ્રતનો અવસર હોવાથી તેને કહે છે. જૂઠની વિરતિ વગર તે વ્રત પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. તેનું ક્ષણ બતાવ્યા વગર જૂઠથી વિરમવાનું શક્ય નથી; માટે જોડા વચનનું ક્ષણ બતાવીને તેની વિરતિને બતાવે છે—

મનમનત્વં કાહલત્વં, મૂક્તવં મુસ્વરોગિતામ્ ।

વીક્ષ્યાસત્યફલં કન્યાડલીકાયસત્યમુત્સૃજેત્ ॥૨૩॥

ખીજો સાંભળનાર ન સમજી શકે તેવાં વચન બોલવાના યોગે તે પુરુષ પણ મનમન બોળડો કહેવાય, અસ્પષ્ટ બોલવાપણું, અંધાપણું, સુખરોગવાળો કે ખીજી જીભવાળો થાય, આ સર્વે અસત્ય વચન બોલવાનાં ક્ષણ જાણીને શાસ્ત્રજલથી અસત્યનું સ્વરૂપ સમજીને શ્રાવક મોટાં અસત્યો બોલવાનો ત્યાગ કરે. કહ્યું છે કે, “અસત્ય વચન બોલનારા મૂંગા, જડખુદિ-વાળા, અંગ-વિકલ, બોળડા કે જેનું બોલેલું કોઈને ન ગમે તેવા, દુર્ગંધ નીકળતા સુખવાળા થાય છે.” પડ. કન્યાદિ સંબંધી અસત્ય જે આગળ કહેવાના છીએ, તે કહે છે—

કન્યા-ગો-મૃમ્મર્લાકાનિ, ન્યાસાપહરણં તથા ।

કૂટસાક્ષ્યં ચ પંચેતિ, સ્થૂલાસત્યાન્યકીર્તયન્ ॥૨૪॥

૧. કન્યા-વિષયક, ૨. ગાય-વિષયક, ૩. ભૂમિ-વિષયક, ૪. યાપણ પાછી ન આપવા વિષયક, ૫. જોડી સાક્ષી પૂરવી; આ પાંચને જિનેશ્વરોએ પાંચ મોટાં અસત્યો કહેલાં છે. ૧. કન્યા સંબંધી અસત્ય તે કહેવાય કે, સારી કન્યાને ખરાબ કહેવી, ખરાબને સારી. જુદીને જુદી નહિ, જુદી નહિ, તેને જુદી કન્યા કહેવી, તે વિષયમાં વિપરીત કહેવું, કન્યા શબ્દથી સર્વ કુમારોદિ બે પગવાળા મનુષ્યો સંબંધી સમજી લેવું. ૨. ગાય સંબંધી અસત્ય તે કહેવાય કે, અદ્ય દૂધ આપનારીને બહુ દૂધ આપનારી, બહુ દૂધ આપનારી ગાય માટે અદ્ય દૂધ આપનારી-એમ વિપરીત કથન કરવું. ઉપલક્ષણથી ચાર પગવાળા સર્વ માટે સમજી લેવું. ૩. ભૂમિ સંબંધી અસત્ય તે કહેવાય કે, પારકી જમીનને પણ પોતાની કહેવી અગર વિપરીત કહેવું. આ બાકીના વૃક્ષોદિ પદાર્થો સંબંધી પણ ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું. કોઈ શંકા કરે કે, બે પગવાળાં, ચાર પગવાળાં કે અપદ એમ કેમ ગ્રહણ ન કર્યાં ? જવાબ આપે છે કે, કન્યાડીકોદિ લોકમાં અતિનિંદાપાત્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ૪. રક્ષણ માટે ખીજને ઝોંપવું, તે ન્યાસ. સુવર્ણ આદિ અનામત રાણી મૂકવા માટે આપવા, તે યાપણ રાખ્યા પછી વિપરીત બોલવું, તે મોટો મૃવાવાદ. ૫. આપણને પ્રામાણિક ગણી સ્થાપન કર્યા હોય, પરંતુ લાંચ-ફસત કે ઈર્ષ્યા-અદેખાઈથી જોડી સાક્ષી પૂરવી. જેમ કે, ‘હું આમાં સાક્ષી છું’ પારકાના પાપનું સમર્થન કરવારૂપ લક્ષણવિશેષ આશ્રીને પૂર્વથી આ જુદું જણાવેલું છે. આ પાંચ કિલ્લટ આશયથી ઉત્પન્ન થનારાં હોવાથી સ્થૂલ અસત્યો સમજવાં. ૫૪.

આ પાંચ મોટાં અસત્યોને વિશેષણ દ્વારા હેતુ સ્થાપીને તેના પ્રતિષેધ જતાવે છે—

સર્વલોકવિરુદ્ધં યદ્, યદ્ વિશ્વસિતઘાતકમ્ ।

યદ્ વિપક્ષસ્થ પુણ્યસ્ય, ન વદેત્ તદસૂ નૃતમ્ ॥૫૫॥

કન્યા, ગાય, ભૂમિ—વિપક્ષક અસત્યો સર્વ લોકમાં વિરુદ્ધ હોવાથી ન જોલવાં. વિશ્વાસનો ઘાત કરનાર હોવાથી થાપણ માટે અસત્ય ન જોલવું, પુણ્ય-ધર્મનો વિપક્ષ અધર્મ, પ્રમાણભૂત ગણીને ભરોસો રાખીને સત્ય કહેવા માટે વિવાદીઓ વડે પ્રાર્થના કરાય, તે રૂપ ધર્મ, અને ધર્મનો વિપક્ષ અધર્મ હોવાથી જોટી આદી ન પૂરે. ૫૫.

અસત્યનાં કૃણો જતાવતાં તેના પરિહાર કરવા માટે ઉપદેશ આપે છે—

અસત્યતો જ્યૌયસ્ત્વમ્, અસત્યાદ્ વચનીયતા ।

અધોગતિરસત્યાચ્, તદસત્યં પરિત્યજેત્ ॥૫૬॥

અસત્ય જોલવાથી આ લોકમાં અપકીર્તિ, હલકાર્ધ અને આવતા ભયમાં દુર્ગતિ થાય છે, માટે અસત્ય જોલવાનો ત્યાગ કરવો. ૫૬.

કિલ્બિષ્ટ આશય પૂર્વક અસત્ય જોલવાનો ભલે નિષેધ હોય, પરંતુ પ્રમાદથી જોલી જવાય તો શી હરકત ? એ સંજોગમાં કહે છે—

અસત્યવચનં માત્તઃ, પ્રમાદેનાપિ નો વદેત્ ।

શ્રેયાંસિ યેન મજ્યન્તે, વાત્યયેવ મહાદ્રુમાઃ ॥૫૭॥

કિલ્બિષ્ટ આશય પૂર્વકના અસત્ય વચનની વાત જાણુ પર રાખો, પરંતુ અજ્ઞાન, સંશયાર્થિક પ્રમાદથી પણ અસત્ય ન જોલવું. પ્રમાદથી જોલાએલા અસત્ય વચનથી મહાવાયસથી જેમ મહાપ્રહો તેમ શ્રેય કાર્યો ભૂળ સાથે ઉખાડી વિનાશ પામે છે. મહર્ષિઓએ કહેલું છે કે :—

“અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં થયેલા જે અર્થને ન જાણે, તેને “આ એમ જ છે.” એમ ન જાણે. અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં થયેલા જે પદાર્થમાં શંકા થાય, તેને “આ એમ જ છે” એમ કથન ન કરે. અતીત, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળમાં થયેલા જે પદાર્થમાં નિશંકપણું થયું હોય, ત્યાં “આ આમ છે.” એમ નિર્દેશ કરે. આ અસત્ય ચાર પ્રકારનું, ભૂતનો અપલાપ કરી પદાર્થને છૂપાવવો, ન હોય તેવો પદાર્થ ઉભો કરવો, અર્થાન્તર અને ગર્હા. ભૂતનિહ્નન આ પ્રમાણે :—“આત્મા નથી, પુણ્ય-પાપ, પરલોકાદિ નથી.” અભૂતોદ્ભાવન જેમકે, આત્મા સર્વગત છે, અથવા શ્યામાક જાતિના તંદુલ સરખો આત્મા છે. અર્થાન્તર જેટલે જળદને ઘોડો વગેરે કહેવા. અને ગર્હા ત્રણ પ્રકારની—એક પાપવાળા વ્યાપાર પ્રવર્તાવ-એટલે જળદને ઘોડો વગેરે કહેવા. બીજી અપ્રિયા. કાણુને કાણો કહેવા રૂપ. ત્રીજી આક્રોશ કરવા સ્વરૂપ. જેમકે, “અરે કુલટાપુત્ર !” વગેરે. ૫૭.

અસત્ય વચન અતિપરિહાર કરવા ગોચર છે, એમ જતાવતા વળી આ લોકના દોષોને જતાવે છે—

અસત્યવચનાદ વૈર-વિપાદામત્યયાદયઃ ।

પ્રાદુઃપન્તિ ન કે દોષાઃ, કુપથ્યાદ્ વ્યાધયો યથા ॥૬૮॥

અસત્ય વચન યોલવાથી વૈર, વિરોધ, પશ્ચાત્તાપ, અવિશ્વાસ, રાજ્યાદિકમાં અમાન્ય વગેરે કુપથ્ય લોભનથી જેમ વ્યાધિઓ થાય છે, તેની માફક ઉપર કહેલા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. ૫૮. પરલવમાં મૃષાવાદનું ફલ જણાવે છે—

નિગોદેવ્યથ તિર્યક્ષુ, તથા નરકવાસિષુ ।

ઉત્પદ્યન્તે મૃષાવાદ-પ્રસાદેન શરીરિણઃ ॥૬૯॥

અસત્ય યોલવાના પ્રભાવથી પ્રાણીઓ અનંતકાય જીવવાળા નિગોદમાં, ગાય, બળદ આદિ તિર્યંચોનિઓમાં અને નરક-વાસીઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૫૯. હવે અસત્ય યોલવાનાં ત્યાગમાં સુલટા ઉલટા બે પ્રકારે કાલિકાચાર્યનું અને વસુરાજનું એ બે દષ્ટાંત કહે છે—

ઘ્રૂયાદ મિયોપરોધાદ વા, નાસત્યં કાલિકાર્યવત્ ।

યસ્તુ ઘ્રૂતે સ નરકં, મયાતિ વસુરાજવત્ ॥ ૬૦ ॥

મરણાદિક ભય કે કોઈના હાક્ષિણ્યથી કાલિકાચાર્ય માફક અસત્ય જ યોલવું અને ઉપર કહેલાં કારણો ભય કે હાક્ષિણ્યથી અસત્ય વચન બોલે તો, વસુરાજ માફક નરકે જાય. તે આ પ્રમાણે—

સત્ય ઉપર કાલિકાચાર્યની કથા :—

પૃથ્વીરૂપ રમણીના સુગટમણિ સમાન તુરમણી નામની નગરી હતી, ત્યાં નામ પ્રમાણે ગુણવાળો જિતશત્રુ નામનો રાજા હતો. ત્યાં ડુદ્ધા નામની પ્રસિદ્ધ ગ્રામ્યણીને દત્ત નામનો પુત્ર હતો. દત્ત અત્યંત ઉચ્છૃંખલ, હંમેશાં જુગાર રમવો, મદ્યપાન કરવું એમાં જ મજા માનતો. ઈચ્છા પ્રમાણે છૂટથી વર્તન કરવા માટે તે રાજાની સેવા કરવા લાગ્યો. રાજાએ પણ તેને છાયામાફક બેડીદારોમાં મુખ્ય બનાવ્યો. ‘વૃદ્ધિ પામતી વિષવેલડીને આગળ વધવા કે ઉપર ચડવા માટે વૃક્ષ કામ લાગે છે.’ આ દત્તે પ્રજાને સેદનીતિથી ગમે તેમ ઉરકેરીને રાજાને દેશવટો અપાવ્યો. ‘પાપાત્માઓ અને કપોતો પોતાના આશ્રયનો ઉચ્છેદ કરનારા હોય છે.’ તે દુરાત્મા આ રાજાના રાજ્ય પર પોતે જ બેસી ગયો. ‘હલકા માણસને પગનો અગ્ર ભાગ આપ્યો, તો માથા સુધી ચડી બેસે છે.’ સાક્ષાત્ પાપરૂપ ધૂમથી વિશ્વને મલિન કરતો હોય તેમ, તે ધર્મગુદ્ધિથી પશુઓની હિંસાવાળા ચોટા યસો કરવા લાગ્યો. કોઈક સમયે મંચમ દેહસ્વરૂપ હોય તેવા, તે દત્તના મામા કાલિકાચાર્ય નામના આચાર્ય વિહાર કરતા ત્યાં આવ્યા. મિશ્ચાત્વ-ગોહિત હોવાથી આચાર્યની પાસે જવાની ઇચ્છા ન હતી, છતાં પણ માતાએ અતિથાય દળાણ કર્યું, જેથી તે મામાની પાસે આવ્યો. મદિશપાન કરેલા માફક પ્રમત્ત સરળા તેણે ઉદ્બળટપણાથી તેમને પૂછ્યું, ‘હે આચાર્ય! જો જાણકાર હો તો યસોનું ફળ કહો.’ કાલિકાચાર્યે કહ્યું કે, જો તું ધર્મ પૂછે છે, તો તે સાંભળ-

‘પોતાને જે જે અપ્રિય હોય, તે ખીલ્લને ન કરવું’ ‘અરે’ હું તો યજ્ઞનું કૃણ પૂછું છું’ એ પ્રમાણે ફરી કહ્યું, એટલે આચાર્યે કહ્યું, ‘હિ સાદિ એ શ્રેય કરના નહિ, પણ પાપ બધાવના થાય છે’ ફરી હુણ્દિ દત્તે તે જ પ્રશ્ન નિંદાપૂર્વક પૂછ્યો છતાં આચાર્યે સન્મનતા પૂર્વક ઉત્તર આપ્યો કે, ‘યજ્ઞોતુ કલ નન્ક છે’ ક્રોધ પામેલા દત્તે કહ્યું, આ વિષયમા ખાત્રી કઈ? તે કહો આચાર્યે કહ્યું કે, આજથી માત્ર દિવસે તુ ચકાલની શ્યાવન-કુલીમા નધાર્મગ કોપથી ભયા ચકાવીને અને આજ લાલ કરીને ભૂતનો વળગાડ થયો હોય તેવો તે પૂરું છે કે તેમા શુ પ્રમાણ? હવે કાલિકાચાર્યે પણ કહ્યું કે, ‘ચકાલની શ્યકુલીમા = ધાવા પહેલા તે જ નિવસે આધારી ગીતે તાગ મુખમા વિષ્ટાનો પ્રવેશ થશે’ શેષમા આવેલા દત્તે કહ્યું કે, ‘તમારું મૃત્યુ કોનાથી અને કયારે થશે?’ ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે, ‘કોઈથી પણ નહિ, પણ પોતાના મગથે હું સ્વર્ગમા જઈગ’ એમ મુનિએ કહ્યું ત્યારે શેષ પામેલા દત્તે પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરી કે, આ હુણ્દિને પકડી લો, એ પ્રમાણે આજ્ઞા પામેલા સેવકોએ કાલિકાચાર્યને પકડી કેદ કર્યા

હવે પાપકર્મી દત્તથી કટાણેલા સામતોએ પહેલાના રાજ્યને યોજાવી રાજ્ય અર્પણ કરવા નિર્ણય કર્યો શકાવાળો દત્ત પણ મિહની ગર્જનાથી ત્રાસ પામેલા અને ઝાડીમા સતાઈ રહેલા ડાથી માફક પોતાના ઘરમા છૂપાઈ ગયો ફેવચોગે માત્રો દિવસ કયો? તે ખ્યાલમા ન રહેતા માત્ર દિવસે બહાર નીકળવા માટે કોળવાળ આદિ પામે ગર્જનાર્ગ પર ચોટી પહેરો યોજાવી ગર્જનાર્ગનું અચ્છ ક્યું ત્યાં આગળ એક માગી પુષ્પનો કડીયો લઈને પ્રાત કાળમા નગર-પ્રવેશ કરતો હતો, ત્યારે એણે ઝાડાના વેગથી માર્ગમા જ વિષ્ટા કરી અને ભય પામેલા તેણે પુષ્પોથી તે ઢાકી દીધી ‘આ જ દિવસે હુષ્ટ મુનિને પણ માફક હણીશ’ એમ વિચારતો દત્ત પણ ઘોડેચારો માથે બહાર નીકળ્યો દોડતા એક અશ્વની ખરી વડે ઉછળેલી વિષ્ટા દત્તના મુખમા પડી ‘વ્રતધારી સયમીની વાણી અસત્ય થતી નથી’ શિલા સાથે અક્ષયાયા માફક ઢીલા દેહવાળો હતાશ જની ગયો અને ત્યાર પછી સામતોને કહ્યા વગર પોતાના ઘર તરફ આવ્યો હવે પ્રજાલોકોએ ‘આણે આપણી મત્રણા જાણી નથી’ એમ વિચારી એ ઘરમા પ્રવેશ કરે, તે પહેલા જ તેને બળદ માફક બાધીને પકડ્યો હવે ગત્રિ પૂર્ણ થાય એટલે જેમ મૂર્ચ પોતાનું તેજ પ્રગટ કરે, તેમ પહેલાનો રાજ્ય તે વખતે પ્રગટ થયો કરીયાથી છુટેલા સર્પ માફક દૂરથી ક્રોધથી સળગતા તે રાજ્યએ નગ્નની કુલી સરખી ચકાલની કુલીમાં દત્તને નાખ્યો કુલી નીચે અગ્નિ સળગાવ્યો અને કુલી તપતી હતી ત્યારે વચ્ચમા શ્યાનો રહેલા હતા પરમાધાર્મિકો જેમ નારકીઓને તેમ દત્તને પીગળાવી માગી નાખ્યો રાજાના ભય અને આજહને આધીન ન થતા મત્યવતનું રક્ષણ કરવા માટેની પ્રતિજ્ઞાવાળા કાલિકાચાર્ય માફક પુદ્ગિરાળી પુરુષ કદાપિ અમત્ય ન જોવે આ પ્રમાણે કાલિકાચાર્યનું કથાનક કહ્યું

અસત્ય ઉપર વસુરાજની કથા —

જેગ દેશમા સુક્રિતમતી નદીની કીડાસખી મરખી પ્રસિદ્ધ સુક્રિતમતી નામની નગરી હતી પૃથ્વીના મુગ્ધ મમાન તે નગરીમા તેજથી અદ્ભુત માણિક્યરત્ન માફક અભિયંદ્ર નામનો રાજા હતો પાહુરાજને જેમ સુધિષ્ઠિર તેમ તે રાજને મહાપુદ્ગિલાની સત્ય વચ્ચન યોજનાર વસુ નામનો પુત્ર જન્મ્યો હતો ક્ષીરકંઠક શુદ્ધ પાસે તેગનો પુત્ર પર્વત, રાજપુત્ર વસુ અને

[વધાર્થી નારદ એમ ત્રણ સહાધારીઓ પકન કરતા હતા લઘુનારા આ ત્રણે લઘુવાના શ્રમથી ગત્રે મકાનની અગામીમા ઉઠી ગયા હતા ત્યારે આકાશમા જતા જતા આગળ મુનિઓ માહોમાહે એમ બોલ્યા કે, 'આમાથી એક સ્વર્ગમા અને બીજા બે નરકમા જશે' એ વાત ક્ષીરકદબકે માલગી તે માલગી એટ પામેલા લીંગકદબકે વિચાર્યું કે, 'હું લઘુવાનાર હોઉં અને માગ શિષ્યો નરકે જાય, તે વાત એટલી ગણાય' આમાથી સ્વર્ગમા કોણ અને નરકમા કયા બે જશે? તે જલણવાની ધિંદાવાળા ઉપાધ્યાયે ત્રણેને સાથે બોલાવ્યા અને લાખના સ્મથી ભરેલા પીંડાલોટના કૂકડા દરેકને એક એક આપીને કહ્યું કે, 'આનો ત્યા વધ કરવો, ત્યા કોઈ ન દેખે' તેમા વસુ અને પર્વત બંનેએ તેવા ગૃન્થ એકાત પ્રદેશમા જઈને પોતાની ગતિ માફક પીંડાના બનાવેલા કૂકડાઓનો વધ થયે મકાનમા નાગદે નગ બહાર જઈ ત્યા ઉભા રહીને એકાત પ્રદેશમા દિશા ભેદને તર્ક કર્યો શુદ્ધિએ તે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે કે, 'હે વત્સ! તારે આનો વધ ત્યા કરવો કે, ત્યા કોઈ આ કૂકડાને ન દેખે,' આ કૂકડાને તે દેખે છે, હું દેખું છું, ખેચરા દેખે છે, લોક પાલો દેખે છે અને એવા જ્ઞાનીઓ દેખે છે તેવું કોઈ પણ સ્વાન છે જ નહિ કે, ત્યા કોઈ ન દેખે શુદ્ધિ વાણીતુ તાર્પર્ય ખરેખર કૂકડાનો વધ ન કરવાનું છે શુદ્ધ ભગવતો હંમેશા ક્યાય હોય છે અને હિમાથી પરાડુંમુજ છે, અમારી બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવા માટે આ આજ્ઞા ઠી છે' એમ વિચારી કૂકડાને હણ્યા વગર જ તે પાછો ગયાઓ અને કૂકડાને ન હણવાનું તે કારણ પણ શુદ્ધિને નિવેદન થયું 'આ સ્વર્ગમા જશે' એમ નિર્ણય કરીને શુદ્ધિએ નાગદેને મેહુથી આલિંગન કર્યું અને 'બહુ માત્ર, બહુ સાત્ર' એમ કહ્યું વસુ અને પર્વતે પાછા આવીને કહ્યું કે, ત્યા કોઈ દેખતું ન હતું, ત્યા અમે બે કૂકડાને હણ્યા 'અરે! તમે બંને દેખતા હતા! હે પાપીઓ! ખેચરાદિકના દેખતા તમે બંનેને કેમ હણ્યા?' એમ કહી ઠપકો આપ્યો

ત્યા પછી એટલી જેને લઘુવાવાની ભુષિ આવી ગઈ છે, એવા ઉપાધ્યાયે વિચાર્યું કે, 'વસુ અને પર્વતને લઘુવાવાનો મારો શ્રમ નિષ્ફળ ગયો ખરેખર શુદ્ધિને ઉપદેશ પણ પાત્ર અનુસારે પરિણમે છે' એમનું જળ સ્થાનના લેદથી મુક્તાકલ અને લવણપણને પામે છે પ્રિયપુત્ર પર્વતક અને પુત્ર કવતા પણ અધિક વસુ નરકે જશે, માટે આવા ગૃહવાસથી શો લાભ? તે વખતે વગચથી ઉપાધ્યાયે દીક્ષા મહાશ્વ કરી અને તેના સ્થાને વ્યાખ્યા કરવામા વિચક્ષણ એવો પર્વત બેઠો શુદ્ધ-કૃપાથી સર્વ શાસ્ત્રમા વિશાગ્ધ બનીને શરદના એક મમાન નિર્મલ બુદ્ધિવાળો નારદ પોતાની જન્મભૂમિમા ગયો રાત્રીએમા ચંદ્રસમાન અભિચંદ્ર રાત્રીએ પણ મમયે દીક્ષા લીધી ત્યા પછી શોભા વટે વાસુદેવ મમાન એવો વસુ ગન્ધ ધયો તેણે પૃથ્વીતલમા સત્યવાની તરીકેની પ્રસિદ્ધિ મેળવી અને તે પ્રસિદ્ધિત રસણ કરવા માટે તે મત્તજ બોલતો હતો ક્યે એક વખતે શિકાગ કરવા નીકળેલા શિકારીએ મુગલા માટે વિન્ધ્યપર્વતમા ગાળ કે ક્યુ ત્યારે તે વચના જ અલના પામ્યું બાણ નખના પામવાનું તન્ન જલણમા માટે તે ત્યા ગયો તે કાચધી સ્પર્શ કરતા કરતા આકાશ સગળી સ્વચ્છ સ્ફટિક-ગિલા જલણમા આવી એટલે તેણે વિચાર્યું કે, આ શિલાની બીજા બાજુ ચંદ્રની અદઃ જેમ ભૂમિની ઘાયા તેની માફક મકાન ધએલા ચાલતા મગલાને મે ભયો હતો કાચધી સ્પર્શ થ્યા વગર કોઈ પણ પ્રકારે સર્વથા આ નાલી શકાય નેમ નથી માટે અવશ્ય આ શિલા વસુગતને માટે યોગ્ય છે' તે શિકારીએ શુભપમે રાત પાસે જઈને તે શિયાની હરીકન જાણવી, ખુશ વએવા ગન્ધએ તે મહાશ્વ કરી અને તેને ઘણું

ધન આપ્યું ગળથો ગુપ્તપણે ગજસલામા ભેસવા યોગ્ય તેની વેદિકા ઘડાવી અને ઘડનાર કારીગરને મારી નખાવ્યા. 'રાજ્યો કદાપિ કોઈના ચતા નથી.' તે વેદી ઉપર ચેદી રાજાનું મિહાસન સ્થાપન કર્યું. અજ્ઞાન લોકોએ એમ મનજવા લાગ્યા, કે 'સત્યના પ્રભાવથી સિંહાસન આકાશમા આઢ્ય રહેલું' છે, ખરેખર સત્યથી તુદ થયેલા દેવતાઓ આ રાજાનું સાનિધ્ય કરે છે' એવા પ્રકારની તેની અતિશય ઉજ્જવલ પ્રસિદ્ધિ દરેક દિશામા ફેલાઈ. તે પ્રસિદ્ધિથી ભય પામેલા રાજાએ તેને આધીન બન્યા. 'સાચી કે મિથ્યા પ્રસિદ્ધિ એ ગળથોને વિજય આપનારી થાય છે.'

કોઈક મમયે નાનદ ત્યા આગ્યા ત્યાજે તેણે બુદ્ધિશાળી શિષ્યો પામે ઋગ્વેદની વ્યાખ્યા કરતા પર્વતને જોયો. 'અજૈયન્દવમ્' આ સૂત્રની વ્યાખ્યામા 'અજ' એટલે બકરા એવો અર્થ સમજાવતા પર્વતને નારદે કહ્યું, હે બધું ! આ કહેવામા બ્રાન્તિથી તારી ભૂલ થાય છે ત્રણ વરસ થયા હોય, તેવા ધાન્યો ઉગતા નથી, તે 'અજે' કહેવાય શુદ્ધિએ આ પ્રમાણે જ આપણને વ્યાખ્યા કરી હતી, તેને તુ કેમ ભૂલી ગયો ? ત્યાર પછી પર્વતે કહ્યું કે, પિતાજીએ આ અર્થ નથી કહ્યો, પણ 'અજે' એટલે બકરા કહ્યા હતા અને એ જ પ્રમાણે કોપોમા પણ અર્થ કહેલો છે પછી નારદે કહ્યું, 'આ પ્રમાણે શબ્દોના અર્થની ગૌણ અને મુખ્ય બે વિચારણા હોય છે, તેમા આ વિષયમા શુદ્ધિએ ગૌણ અર્થ કહ્યો હતો. શુદ્ધિ ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા હતા, ક્ષતિ પણ ધર્મસ્વરૂપ જ છે અને વિપરીત કરીને હે મિત્ર ! તુ પાપ ઉપાર્જન ન કર, આગ્રહ પૂર્વક પર્વતે કહ્યું કે, શુદ્ધિએ અજાન્-મેવાન્ 'અજ' એટલે બકરા કહેવા છે, શુદ્ધિએ કહેલા શબ્દના અર્થનું ઉલ્લંઘન કરવાથી તુ ધર્મ ઉપાર્જન કરે છે ખરે ? જોતા અભિમાનવાળી વાણી મનુષ્યને દડ કે ભય આપનારી થતી નથી ? પર્વતે 'પોતાના પક્ષની વ્યાખ્યા કરવામા જે નિષ્ફળ થાય, તેણે છૂલવા છેદ સ્વીકારવો-એવી આપણા વચ્ચે શરત હો' આ વિષયમા આપણા બે વચ્ચે સાથે અભ્યાસ કરનાર વસુગળને પ્રામાણિક નિર્ણય આપનાર તરીકે માન્ય કરવા નાનદે તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો, કારણ કે મત્ય ભાવનારને જ્ઞાન થતો નથી ખાનગીમા પર્વતની માતાએ પુત્રને કહ્યું, 'હું ધરકાર્યમા પરાવાયેલી હતી, ત્યારે 'અજ' એટલે ત્રણ વરસના ધાન્યો એવો અર્થ મે તારા પિતાજી પામેથી સાંભળ્યો હતો તમેએ જિડવા-ગેદની શરત અભિમાનથી કરી, તે કાર્ય અયોગ્ય કર્યું, વગર વિચારે' ધાર્યે ઠરનાર આપત્તિનો ધ્યાનને પ્રાપ્ત કરે છે પર્વતે કહ્યું, 'આ પ્રમાણે મે કર્યું તો છે જ, હે માતાજી ! મે એક વળત ગમે તે ઠરી નાખ્યું, હવે તેનો ઈર્ષ ઉપાય છે કે નહિ ? પછી તે પર્વતની આપત્તિની પીડા વડે હ્રદયમા શત્રુ પામેલી માતા વસુરાજા પાસે ગઈ 'પુત્ર ખાતર શું ન કરાય ?' તેણે કહ્યું, હે માતાજી ! તમને દેખવાથી આજે ખરખખ મને શુદ્ધિ ક્ષીગ્દ્વળના જ દર્શન થયા, મોવો શું કરું ? અથવા શું આપું ? ત્યારે તેણે કહ્યું, હે પૃથ્વીપતિ ! મને પુત્રભિક્ષા આપ, હે પુત્ર ! પુત્ર વગર ધન, ધાન્ય કે ખીજ વસ્તુઓનું મારે શું પ્રયોજન છે ? વસુએ કહ્યું, હે માતાજી ! પર્વત મને પૃથ્વી અને પાલન કરવા યોગ્ય જ છે, ક્ષતિ પણ એમ જ કહે છે કે શુદ્ધિ પુત્ર સાથે શુદ્ધિ જોમ વર્તવું' અકાલે ગેય કરનાર યમરાજાએ આજે ડોની ચિઠ્ઠી ઉચકી ? હે માતા ! મારા બહુને માનવાની ઈચ્છાવાળો ડોણ છે ? તે મને કહો તમે શા માટે ક્રિક્ર બને છો ? 'અજ' ગ્રાહની વ્યાખ્યાની હકીકત તથા પોતાના પુત્રે દેખી શરત, તમને તેમા નિર્ણય કરનાર પ્રમાણપુરુષ તરીકે માન્યા છે, માટે તમારી પામે પ્રાર્થના કરુ છું કે, બધુંનું રક્ષણ કરવા માટે 'અજ' એટલે બકરો એવો

અર્થ તમારે કહેવો. મહાપુત્રોએ પ્રાણો આપીને પણ પરોપકાર કરનારા હોય છે, તો પછી વાણીથી કેમ નહિ ? વસુએ કહ્યું, ‘હે માતાજી ! હું અસત્ય વચન કેમ બોલું ? સત્ય વચન બોલનારા પ્રાણના નાશમાં પણ અસત્ય બોલતા નથી. વળી બીજું કંઈક બોલવું, પણ પાપથી કરનારાએ અસત્ય તો ન જ બોલવું. વળી ગુરુ-વચનથી વિરુદ્ધ બોલવાની કે ખોટી સાક્ષી પૂરવાની વાત તો કેવી રીતે કરી શકાય ? ત્યારે માતાએ કહ્યું, ‘ગુરુના પુત્રનું ઘણું કયું ! અથવા તો સત્યવ્રતનો આગ્રહ રાખ’ એ પ્રમાણે ત્યારે રોપથી કહ્યું, ત્યારે વસુરાજને તેનું વચન માન્ય કયું’.

ત્યાર પછી હર્ષ પામેલી ક્ષીરકંઠની પત્ની ગર્ધ અને વિદ્વાન એવા નારદ અને પવત રાજસભામાં આવ્યા, સભામાં જાને વાદીઓના સત્ય અને અસત્યરૂપ ક્ષીર અને નીરનો સારી રીતે વિભાગ કરનાર ઉજ્જવળ પ્રભાવાળા માધ્યસ્થ શુભવાળા સ્વયો એકઠા થયા. પૃથ્વી અને આકાશ એ બન્ને વચ્ચે જેમ સૂર્ય તેમ આકાશ સરખા સ્વચ્છ સ્ફટિકની શિલાની વેદિકા ઉપર સ્થાપન કરેલ સિંહાસનને સભાપતિ વસુરાજને શોભાયમાન કયું. ત્યાર પછી નારદે અને પવતે રાજા પાસે પોતપોતાની વ્યાખ્યાની સ્થાપના કરી, અને કહ્યું કે, હવે તમે સત્ય અર્થ કહો. પ્રાણ-વૃધ્ધોએ કહ્યું કે, સ્વર્ગ અને પૃથ્વી એ જાને વચ્ચે જેમ સૂર્ય તેવી રીતે “આ જાને વચ્ચે વિવાદ છે, તે તમારે વિષે પ્રમાણ છે. ઘટ વગેરે દ્રવ્યો ખરેખર આજે સત્યથી જ વર્તી રહેલા છે, સત્યથી વરસાદ વરસે છે અને સત્યથી દેવતાઓ પણ વશ થાય છે, હે રાજા ! તમે જ લોકોને સત્યમાં સ્થાપન કરો છો, તો આ વિષયમાં આપને શું કહીએ ? સત્યવ્રતને ઉચિત એવો નિર્ણય આપો.” વચન ન સાંભળ્યું હોય, તેમ પોતાની પ્રસિદ્ધિનો પણ જથ્થાલ કર્યા વગર વસુએ કહ્યું કે, ગુરુજીએ ‘અનન્ત’ ‘મેધાન્ત’ અર્થાત્ ‘અને’ એટલે ઘેટા એવી વ્યાખ્યા કરી હતી એમ કહીને સાક્ષી આપી. તેના અસત્ય વચનથી દેવતાઓ ક્રોધાયમાન થયા અને દેવતાઓએ આકાશ જેવી નિર્મલ સ્ફટિકશિલાની વેદિકાવાળું સિંહાસન ચૂરી નાખ્યું. વસુમતીનો સ્વામી વસુરાજ ત્યાર પછી તત્કાલ નરકપાતની પ્રસ્તાવના કરતો હોય તેમ પૃથ્વીતલમાં પડ્યો. ખોટી સાક્ષી આપનાર ચંડાલ માફક તારું મુખ કોણુ દેખે ? એમ વસુને તિરસ્કારતો નારદ પોતાના સ્થાનકે ગયો. અસત્ય વચન બોલવાથી ક્રોધાયમાન થયેલા દેવતાઓએ પટકાવેલ વસુરાજ ઘોર નરકમાં ગયો. અપરાધી તે વસુરાજનો જે જે પુત્ર રાજ્ય પર બેસતો હતો, તેને તેને દેવતાઓ હણતા હતા, એવી રીતે આઠ હણ્યા હતા. આ પ્રમાણે વસુરાજને અસત્ય વચન બોલવાનું દ્રુપ સાંભળીને જિનવચન શ્રવણ કરેલ આત્માએ કોઈના પણ આગ્રહને વશ ન બનતા પ્રાણોના સંશયમાં પણ અસત્ય ન જ બોલવું. ૬૦. ઈતિ નારદ-પર્વત કથા.

‘સત્યજનોને હિત કરનાર’ તે સત્ય-એવી વ્યુત્પત્તિથી યથાર્થ વચન હોવા છતાં પણ બીજાને પીડા કરનાર વચન પણ અસત્ય જ ગણેલું છે; માટે સત્ય પણ એવા પ્રકારનું ન બોલવું એક-એ-

ન સત્યમપિ ભાષેત, પરપીઠાકરં વચઃ ।

લોકેઽપિ શ્રૂયતે યસ્માત્, કૌશિકો નરકં ગતઃ ॥૬૧॥

લોકવ્યવહારથી સત્ય દેખાવા છતાં પરમાર્થથી વિચાર કરીએ તો તે પરપીડા કરનાર હોવાથી તે વચન અસત્ય જ છે, તેવાં વચનો ન બોલવાં એક-એ. તેનું વચન બોલવાથી

નરકગમન થાય છે. લોકોમાં અને ખીન્નમતના શાસ્ત્રોમાં પણ તે વાત સંભળાય છે કે, ખીન્નને પીડા કરનાર સત્ય વચ્ચન બોલવાથી કૌશિક નરકમાં ગયો. કૌશિકની વાત સંપ્રદાયથી આ પ્રમાણે સમજાવી—

સત્ય એ જ ધનવાળો કૌશિક નામનો કેષિક તાપસ ગામના સંઘર્ષનો ત્યાગ કરી ગંગા નદી પાસે રહેવા લાગ્યો. કંદમૂળાદિને આહાર કરનારા, મમત્વ-રહિત, પરિશ્રુ વગરના એવા તેણે સત્યવાદી તરીકે ઘણી નામના મેળવી. એક વખત ગામ લૂંટીને તે તાપસ દેખે તેવી રીતે તે ચોરો દરમાં જેમ સર્પ તેમ આશ્રમ નજીકમાં વનની ઝાડીમાં ભરાઈ ગયા. ચોરોના પગલાંના અનુસારે ગામલોકોએ તાપસને પૂછ્યું કે, ‘તમે સત્યવાદી છો, કહો કે ચોરો ક્યાં ગયા ?’ ધર્મતત્ત્વના મર્મને ન જાણનાર કૌશિકે કહ્યું કે, ‘આ ગાદ ઝાડીની અંદર ચોરોએ પ્રવેશ કર્યો છે.’ તેના કહેવાથી હુધ્યામાં હુધિયાચોથી સજ્જ બની ગામલોકોએ વનમાં પ્રવેશ કરી શિકારીઓ જેમ મૃગલાને તેમ ચોરોને મારી નાખ્યા. ‘ખીન્નને પીડા કરનાર’ એવું સત્યવચન બોલનાર પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને કૌશિક તાપસ પ્રગટ નારકીમાં ગયો. ૬૧.

અદ્ય પણ અસત્ય બોલવાનો પ્રતિષેધ કરીને મહાઅસત્ય બોલનાર માટે ખેદ કરે છે—

અરુપાદપિ મૃપાવાદાદ્, રૌરવાદિષુ સંભવઃ ।

અન્યથા વદતાં જૈર્નાં, વાચં ત્વહ્ ! કા ગતિઃ ? ॥ ૬૨ ॥

આ લોકના અદ્ય લાભ કરનાર થોડા અસત્યથી રૌરવ, મહારૌરવ વગેરે નારકીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રૌરવ એ નારકી અર્થમાં લોકોમાં પ્રચલિત છે. નહિતર સર્વ નરકમાં એમ કહેતે. જિનેશ્વરની વાણીને વિપરીત અર્થમાં કહેનાર અને અસત્ય કથન કરનાર કુતીચિકે તથા સ્વમતમાં નિહ્નવો વગેરેની શી ગતિ થશે ! નરક કરતાં પણ અધિક અધમ ગતિ પામશે. તેઓને રોકવા અશક્ય છે. માટે ખરેખર તેઓ શોક અને ખેદ કરવા લાયક છે. કહેલું છે કે :—
“અહાહા ! ખીન્ન અન્ય સર્વ પાપો કરતાં પ્રભુમાર્ગથી થોડું પણ વિપરીત બોલવું કે પ્રશ્નપૂર્ણ કરવી—એ મહા ભયંકર છે. મરીચિના ભવમાં ઉપાજ્ઞ કરેલા અવશેષમાત્ર પાપના થોળે દેવોથી જેના શુભોની પ્રશંસા થયેલી હોવા છતાં, ત્રણે ભુવનમાં અજોડ મલ્લ સરખા તીર્થંકર હોવા છતાં પણ ત્રણ જગતના પ્રભુ ! તમે અનેક વખત ગોવાળીયા આદિકથી કથંકના પામ્યા !” શ્રી, ગાય, શાહજી અને ગર્જના જીવોની હત્યા કરનાર દૃઢપ્રહારી સરખા કેટલાક ઘણા પાપ કરવા છતાં તે જ ભવમાં સિદ્ધિ પામ્યા છે, તે વાત પ્રસિદ્ધ છે. ૬૨.

અસત્યવાદીઓને નિંદીને સત્યવાદીઓની સ્તુતિ કરે છે—

જ્ઞાન-ચારિત્ર્યોર્મૂલં, સત્યમેવ વદન્તિ ચે ।

ધાત્રી પવિત્રીક્રિયતે, તેપાં ચરણેણુભિઃ ॥ ૬૩ ॥

જ્ઞાન અને ચારિત્ર જાનેના મૂલકારણ સ્વરૂપ સત્ય જ જોયો બોલે છે, તેઓના ચરણની રક્ષાથી આ પૃથ્વી પવિત્ર થાય છે. જ્ઞાન અને ચારિત્ર જોટલા માટે કહ્યું કે, ‘નાળ-કિરિયાઈ મોક્ષો’ એ ભગવાન ભાષ્યકરના વચનનો અનુવાદ કરવા માટે. જ્ઞાન ગ્રહણ

કરવાથી દર્શન પણ આવી જાય, દર્શન વગરનું જ્ઞાન એ અજ્ઞાન ગણેલું છે મિથ્યાદષ્ટિ છતાં મદ્ અસદ્ પદાર્થો વિપરીતપણે જાણે છે તેમનું જ્ઞાન લવઝારણવાળું અને સ્વચ્છદપણે અર્થ-કથન કરનારું નિરપેક્ષતાવાળું હોવાથી તેમને જ્ઞાનનું કળ થતું નથી કહેવું છે કે—“માયા અને ખોટામા તફાવત ન હોવાથી, લવના કાચબૂત, પોતાની મતિડાવના પ્રમાણે અર્થ કરતા હોવાથી, શાસ્ત્રની પરાધીનતા કે આપેક્ષતા ન હોવાથી, જ્ઞાનના કૃણ-સ્વરૂપ વિનિતિનો અભાવ હોવાથી, મિથ્યાદષ્ટિનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપે માનેવું છે” ૬૩ અત્યવાદીઓનો આ લોકમા પણ પ્રભાવ બતાવે છે—

અલીકં ચે ન માપન્તે, સત્યવ્રતમહાધનાઃ ।

નાપરાહુમલ તેભ્યો, મૃત-પ્રેતોરગાદયઃ ॥ ૬૪ ॥

ભૂત, પ્રેત, વ્યતર, કુટુંબીઓ જેઓ પોતાના સબધીઓને હેગન-પરેશાન કરે છે, ઉપલક્ષણથી સર્પો, વાઘો વગેરે પણ મમજવા પરતું સત્યનત રૂપી મહાધનવાળા જેઓ અસત્ય બોલતા નથી, તેમને હેરાન કરના ભૂતાદિક મમર્થ થઈ શકતા નથી આને લગતા બીજા શ્લોકો પણ કહે છે—

બીજા વ્રતો અહિંસા-જળનું નક્ષણ કરનાર તળાવની પાળ સગ્રામ છે સત્યવ્રતનો ભગ થવા થોડો પાળ તૂટી જાય તો તે અહિંસા-જળ રક્ષણ વગરનું બની વિનાશ પામે મર્વ છવેને ઉપકારક એવું મત્ય જ હાથા પુરુષે બોલવું, અથવા મર્વ અર્થ સાધી આપનાર મૌનપણાનું આલબન કરી નેહુ કોઈ પૂરે તો પણ, વૈરના કાચબૂત, ડોઢની ગુપ્ત વાત પ્રગટ કરનાર, કંકોર, શકા ઉત્પન્ન કરનાર કે ગકામ્પદ, હિમા કરાવનાર, કે ચાકી કરનાર વગર ન બોલવું, પરતું ધર્મનો નાગ ધતો હોય, કિયાનો લોપ, માયા મિદ્ધાતનો અર્થ માર્યો જતો હોય, તો શક્તિવાળાએ તેના નિષેધ માટે વગર પૂરુષે પણ બોલવું ” ચાર્ત્રિક-નાસ્તિકો કૌલિકો, વિષ્ણો, જૈનો, પાચરાત્રિકો વગેરેએ અસત્યથી આક્રમણ કરી જગતને વિઠળના પમાડ્યું છે ખરેખર, તેઓના મુખમાથી જે વાણી બહાર નીકળે છે, તે નગરની ખાળ (ગર)ના પ્રવાહુ સરળી કાદવ-મિશ્રિત દુર્ગંધ જળની ઉપમાવાળી છે દાવાનળમા બળીને સળગી ગયેલું મુક્ષ ફરી ધગવાળું લીલુમ્મ તેધા- જની જાય છે, પરતું દુર્ગંધન-અગ્નિથી બળેલો લોહ સાચો ધર્મમાર્ગ પામી પવવિત વતો નથી ગદન, અદિકા, ચાક્રાન્તમણિ, મોતીની માળાઓ તેટલો આહ્વાદ આપતી નથી, જેટલો આહ્વાદ મનુષ્યોની માની વાણી આપે છે શિખાવાળો, મુઠમન્ડવાળો, જગવાળો, નગ કે વસ્ર ધારણ કરનાર તપસ્વી એવો પણ જો અસત્ય બોલે, તો તે અસ્પૃશ્ય અત્યજ કરતા પણ નિંદનીય છે ત્રાજવાના એક પલામા અમત્ય વચનથી ઉત્પન્ન થયેલું પાપ અને બીજા પલમા બાકીનું મર્વ પાપ તોવ કરવામા આવે, તો પ્રથમનું પદ્મ વળનદાર થશે પરદારાગમન, ચોરી એ પાપો છોડવા માટેના પ્રતિવિધાનો કોઈક મગશે, પરતું અમત્ય વચન બોલનાર પુરુષોનો પ્રતિકાર કરનાર ઉપાય નથી દેવો પણ જેમનો પરાપાત કરે છે, રાત્તઓ પણ જેની આસા ઉડાવે છે, અગ્નિ આદિક ઉપદ્રવો પણ જેનાથી નાન્ત બની જાય છે—આ મર્વ મત્ય વાદીનું જ દૈન મમજવું આ પ્રમાણે બીજું વ્રત પૂર્ણ થયું ૬૪

હવે ત્રીજું અસ્તેયવ્રત કહેવાય છે. તેમાં પણ ફળ બતાવ્યા વગર મનુષ્ય ચોરીથી અટકતો નથી, માટે ફળ બતાવવા પૂર્વક ચોરીની નિવૃત્તિ કહે છે—

દૌર્ભાગ્યં પ્રેપ્યતાં દાસ્યમ્, અજ્ઞચ્છેદં દરિદ્રતામ્ ।

અદત્તાત્તફલં જ્ઞાત્વા, સ્થૂલસ્તેયં વિવર્જયેત્ ॥ ૬૫ ॥

દૌર્ભાગ્ય-બીજને ઉદ્દેગ પમાડનાર, પારકાને ત્યાં નોકર બની તેનાં કામ કરવાં, કામ આપી શુભામ બનાવે, શરીરની પરાધીનતા, અંગના અવયવોનો છેદ, હાથ, પગ આદિનો છેદ, નિર્ધનતા, વગેરે આ અને પરલોકમાં વગર આપેલી વસ્તુ અહણ કરવા રૂપ અદત્તાદાનનાં ફળો શાસ્ત્રથી અને શુદ્ધના મુખથી બાણીને જોટી ચોરી કરવા રૂપ અને 'ચોર' એવા શબ્દથી વ્યવહાર થાય તેવાં કાર્યો શ્રાવક ત્યાગ કરે. ૬૫. તેને જ વિસ્તારથી કહે છે—

પતિતં વિસ્મૃતં નદં, સ્થિતં સ્થાપિતમાહિતમ્ ।

અદત્તં નાદદીત સ્વં, પરકીયં ક્વચિત્ સુધીઃ ॥ ૬૬ ॥

વાહન જતું હોય તેમાંથી પડી ગયેલું, માલિકે મૂક્યું હોય, પણ તે ભૂલી ગયા હોય, જોવાઈ ગયું હોય અને માલિકને તેની ખબર ન હોય, અનામત-થાપણ સાચવવા મૂકી હોય, જમીનમાં કાઢેલું હોય, આ વગેરે પારકી માલિકીની ચીજ વસ્તુઓ વગર આપેલી અહણ કરવી, તે રૂપ ચોરી બુદ્ધિશાળી ગમે તેવા આપત્તિવાળા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ હોય તો પણ ન કરે. ૬૬. હવે ચોરી કરનારની નિંદા કરે છે—

અયં લોકઃ પરલોકો, ધર્મો ધૈર્યં ધૃતિર્મતિઃ ।

મુષ્ણતા પરકીયં સ્વં, મુષિતં સર્વમપ્યદઃ ॥ ૬૭ ॥

પારકા ધનની ચોરી કરનારે પોતાનું સર્વ શુભાચ્ય કેવી રીતે ? પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયેલ આ લોકનો જન્મ, જન્માંતરમાં પુણ્ય, ધૈર્ય, આપત્તિમાં સહનશીલતા, સ્વચ્છતા, કાર્યાકાર્યનો વિવેક આ રૂપ ભાવધન શુભાચ્ય. ૬૭. હિંસા કરનાર કરતાં પણ ચોરી કરનારના ઘણા દોષો કહે છે—

एकस्यैकं क्षणं दुःखं, मार्यमाणस्य जायते ।

सपुत्र-पौत्रस्य पुनः, यावज्जीवं हते धने ॥ ૬૮ ॥

જેની હિંસા કરવામાં આવે છે, તેને બહુ લાગે કાળ નહિ, પણ એક ક્ષણનું દુઃખ થાય છે, પરંતુ જેનું ધન હરણ કરવામાં આવે છે, તેને તેના પુત્રો, પૌત્રો અને આખા કુટુંબને નિઃશી સુધી તે દુઃખનો ધા રૂઝાતો નથી. ૬૮. ચોરીના ફળને વિસ્તારથી કહે છે—

चौर्य-पापद्रुमस्येह, वध-वन्धादिकं फलम् ।

जायते परलोके तु, फलं नरकवेदना ॥ ૬૯ ॥

ચોરી રૂપ પાપવૃક્ષનું ફળ આ લોકમાં વધ, બન્ધનાદિક છે અને આવતા જન્મમાં નરકમાં વેદનારૂપ ફળ મળે છે. ૬૯. હવે કહાચિત્ ભાગ્યયોગે કે રાબ આદિકના પ્રમાદથી

ન પકડાય, તો પણ મનમાં પકડાઈ જવાની બીક, અસ્વસ્થતા, અપકીર્તિ આદિ આ લોકનાં માઠાં ફળ બતાવે છે—

દિવસે વા રજન્યાં વા, સ્વપ્ને વા જાગરેડપિ વા ।

સગલ્ય ઇવ ચૌર્યણ, નૈતિ સ્વામ્ય્યં નરઃ ક્વચિદ્ ॥ ૭૦ ॥

ચોર રાતે કે દિવસે, સ્વપ્નમાં કે જાગતામાં પણ શલ્યવાળા માફક કથાય પણ ચોરીના કારણે શાંતિ અનુભવી શકતો નથી. ૭૦. ચોરી કરનારને એકલો શાંતિનો અભાવ નથી, પગે બધુવર્ગ પણ તેનો ત્યાગ કરે છે—

મિત્ર-પુત્ર-કલત્રાણિ, ભ્રાતરઃ પિતરોડપિ હિ ।

સંસજન્તિ સળમપિ, ન મ્લેન્દૈરિવ તસ્કરૈઃ ॥ ૭૧ ॥

મિત્રો, પુત્રો, પત્નીઓ, ભાઈઓ, પિતા, કાકા વગેરે મગા-વહાલાઓ પણ મ્લેન્દૈરોના સંમર્ગ માફક ક્ષણ વાર પણ તેના સંમર્ગને કળતા નથી કહ્યું છે કે, બ્રહ્મહત્યા, મદિગપાન, ચોરી, શુદ્ધપત્ની નાથે સંભોગ અને આવા પાપકર્મ કરનારા સાથે સંમર્ગ કરવો—આ પાંચ મહાપાપો કહેલા છે. અથવા મળદંડના ભયથી કહેલું છે કે :—“ ચોરી કરનાર અને કરવાનાર, મલાહ આપનાર, રહસ્ય બાજનાર, ચોગીનો માલ ખરીદ કરનાર, કરાવનાર, સ્થાન આપનાર, ભોજન આપનાર આગ માત પ્રકાશના ચોર કહેલા છે. ચોરી કરવામાં પ્રવર્તનારના દોષો અને નિવૃત્ત થએલાના શુભો, દરેકના દૃષ્ટાંતથી અમલવે છે—

સવન્ન્યપિ નિગૃયેત, ચૌર્યાન્મિહિન્દસ્વન્નૃપૈઃ ।

ચૌરોડપિ ત્યક્તચૌર્યઃ સ્યાત્, સ્વર્ગમાન્ રૌહિણેયવત્ ॥ ૭૨ ॥

ચોગી કરવાથી મળ ધી ઢોય તો પણ ગળ વડે મડિક માફક પકડાય છે અને ચોર છતાં ચોરીનો ત્યાગ કરનાર ગૃહિણીયાની માફક સ્વર્ગમુખ લોગવનાર થાય છે જાનેના સંપ્રદાયથી આવેલા દૃષ્ટાંતો આ પ્રમાણે બાજુવા —

મૂલદેવ અને મંડિક ચોરની કથા :

મમુદ્રના જળ માફક જેનો મધ્ય પ્રદેશ બાજી શકાતો નથી, એવું ગૌડદેશમાં પાટલિપુત્ર નામનું પરાન હતું. ત્યાં અનેક કલાઓના આશ્રયસ્થાન માહત્રિક હુદિના મૂલ સમાન મૂલદેવ નામનો ગજપુત્ર હતો. ધર્તવિદ્યા—શિવેમણિ કૃપણો અને અનાયોનો જાણુ, કૂટ ચેષ્ટા કરનારમાં કૃષ્ણ મળો, રૂપ અને લાવણ્યમાં કામદેવ અમાન, તે ચોર સાથે ચોર, સાધુ સાથે સાધુ, વાકા સાથે વાકો, સરળ સાથે મન્જ, ગામડીયા સાથે ગામડીયો, ચતુર સાથે ચતુર, બર સાથે બર, ભટ સાથે ભટ, જુગારી સાથે જુગારી, વાતોડીયા સાથે વાતોડીયો, સ્ફટિકરત્ન માફક તત્ત જ ખીનના સ્વરૂપને પકડી લેતો હતો ત્યાં આગળ આશ્ચર્યકારી કૃત્તિઓથી લોકોને વિસ્મય પમાડતો તે મહાબુદ્ધિશાળી વિદ્યાધગ્ની માફક ઇન્દ્રિય પ્રમાણે કરતો હતો. જુગાર રમવાના વ્યસનના આસક્તિદોષથી પિતાથી અપમાન પામેલો તે દેવતાઈ નગરીની શેઠા જિતનારી ઉન્નયિની નગરીમાં ગયો શુદિકાના પ્રયોગથી તે કૂળડો અને વામન બનીને નગર-લોકોને

આશ્ચર્ય પમાડતો કલાઓથી ત્યાં તે ખ્યાતિ પામ્યો. તે નગરીમાં રૂપ, લાવણ્ય અને કલા-વિજ્ઞાનની કુશળતા વડે રતિને શરમાવનારી દેવદત્તા નામની ઉત્તમ ગણિકા હતી. કળાવાળાઓના જે ગુણ હોય, તેમાં તે નિષ્ણાત બની હતી, ચતુર એવી તેને રંજન કરનાર ખીજો સમોવડીયો કોઈ પણ ન હતો. તેથી કરી તેના ઘર પાસે મૂળદેવે તેને જોણ પમાડવા માટે પ્રાતઃકાળમાં સાક્ષાત્ દેવ-ગાંધર્વ તુંબડ માફક તેણે ગાવાનું શરૂ કર્યું. દેવદત્તાએ પણ સાંભળીને ‘આ મધુર સ્વર કોનો છે?’ એમ વિસ્મય પામીને બહાર તપાસ કરાવી. બહાર તપાસ કરીને આવેલી દાસીએ કહ્યું, હે દેવી ! દેખાવમાં વામન પણ પૂછું ગુણોવાળો હોવાથી અવામન એવો કોઈક ગાયન ગાય છે. ત્યાર પછી દેવદત્તાએ માધવી નામની કૂળડી દાસીને યોદાવવા માટે મોકલી, ‘ઘણે ભાગે વેશ્યાઓ કલાપ્રિય હોય છે.’ તેણે તેની પાસે જઈને કહ્યું, હે ભાગ્યશાળી કલાભંડાર ! મારી સ્વામિની તમને ગૌરવથી યોદાવે છે. મૂલદેવે તેને કહ્યું, હે કુખિજકા ! હું નહિં આવીશ, કુટિનીને આધીન એવા વેશ્યાના ઘરમાં સ્વાધીનતાવાળો કોણુ પ્રવેશ કરે ? પાછી ફરતી તે દાસીને વિનોદ કરવાની ઇચ્છાથી કલા-કૌશલના યોગથી નીચે અકાળીને કમળના નાળ માફક તે કૂળડીને સારી સીધી બનાવી. નવીન શરીર મેળવીને આનંદ પામેલી તે દાસીએ દેવદત્તા પાસે પહોંચીને તેની એટા જણાવી. દેવે આપેલા વસ્ત્રાન વડે જેમ તેના વડે પણ તે કૂળડી દાસીને સારી બનાવેલી દેખીને દેવદત્તા અત્યંત આશ્ચર્ય પામી. ત્યાર પછી દેવદત્તાએ કહ્યું કે, આવા ઉપકારીને તારી આંગળી છેદીને પણ તે ચતુરને લાવ. ત્યાર પછી મારી રીતે પ્રાર્થના કરીને મધુર અને ચતુર પુરુષોચિત મધુર વચ્ચેનાથી પ્રાર્થના કરીને દાસીએ તે પૂર્તશબ્દે વેશ્યાના ઘર તરફ ચલાવ્યો. તેણે બતાવેલ ભાગે પ્રવેશ કરાવ્યો અને ત્યાર પછી રાધાને ત્યાં જેમ માધવ તેમ દેવદત્તાના સ્થાનમાં તેને બેસાડ્યો. કાન્તિ અને લાવણ્યથી શોભાયમાન તે વામનને દેખીને તેને ગુપ્ત દેવતા સરખા માનતી તેણે આસન પર બેસાડ્યો. ત્યાર પછી માંહેમાંહે તુલ્ય ચતુરાઈવાળા બંનેના હૃદયની એકતા સ્વરૂપ વાતોચીતોવાળી મુંદર ગોખી પ્રવર્તી હોય ત્યાં આગળ પ્રવીણ બુદ્ધિવાળો એક વીણા વગાડનાર આવ્યો, એટલે દેવદત્તાએ તેની પાસે અતિકૌતુકથી વીણા વગડાવી. પ્રગટ શામ અને શ્રુતિ-સ્વરવાળી વીણા તે વગાડતો હતો, ત્યારે દેવદત્તા પણ મસ્તક ધુણાવતી તેની પ્રશંસા કરવા લાગી. લગાર હાસ્ય કરતાં મૂલદેવે પણ કહ્યું કે, ઉજ્જવિનીના લોકો ખરેખર બહુનિપુણ અને ગુણ-અવગુણના તફાવતને સમજનાર છે ! શંકાવાળી તેણે કહ્યું કે, શું આમાં કંઈ ખામી છે ? ‘ચતુરાની ચતુર પ્રશંસામાં ઉપહાસની શંકા પ્રગટે છે.’ તેણે કહ્યું કે, તમારા સરખાને શું ખામી છે, એમ કહેવું તે નવાઈની વાત છે. પરંતુ આ વીણા ગર્ભવાળી અને વળી વાસ પણ શબ્દવાળો છે. કેવી રીતે બંધુ ? એમ પૂછાએલા તેણે વીણા ગ્રહણ કરીને વાસમાંથી પરચરનો દુકડો ખેંચીને કેશ બતાવ્યો. તે વીણાને બરાબર સરખી તૈયાર કરીને શ્રોતાના કાનમાં અમૃતનાં છાંટણાં ફેંકતો હોય તેમ પોતે વગાડવા લાગ્યો. ત્યારે દેવદત્તાએ તેને કહ્યું, ‘હે કલાનિધિ ! તમે સામાન્ય નથી, નરરૂપ પામેલા તમે સાક્ષાત્ સસ્વતી છો.’ વીણાવાળો તેના પગમાં પડીને કહેવા લાગ્યો, હે સ્વામિ ! હું આપની પાસે વીણા વગાડવાનું શિખીશ, માટે મારા પર કૃપા કરો. મૂલદેવે કહ્યું, હું બરાબર બાણતો નથી, પરંતુ જેઓ મારી રીતે વીણાવાદન બાંધે છે, તેમને બાંધું છું. ત્યારે દેવદત્તાએ તેને પૂછ્યું કે, ‘તેઓનું નામ શું છે ? અને ક્યાં રહે છે ?’ તેણે કહ્યું, પૂર્વમાં પાટલિપુત્ર પત્તન છે. તેમાં મહાગુપ્તના વિક્રમસેન નામના કલાગાર્ય છે. હંમેશાં

તેમની પાસે રહેનારો મૂળદેવ નામનો તેમનો સેવક હું. આ સમયે વિશ્વભૂતિ નામના નાદ્યાચાર્ય આઘ્યા ત્યારે દેવદત્તાએ તેને કહ્યું કે, સાક્ષાત્ આ ભરત જ છે. મૂલદેવે પણ કહ્યું, ધરાધર આ એવા જ હશે. તમારા સરખીને તેણે કળાઓ લાણાવી જણાય છે. ત્યાર પછી વિશ્વભૂતિએ ભરત-નાટ્ય વિષયક વાતો ચલાવી ત્યારે તેને તે ધમંડી જણાયો. 'માત્ર ગાદ્ય અર્થ જાણનારા તેવા જ પ્રકારના હોય છે.' મૂલદેવે આ 'પોતાને પોતે વિદ્વાન માને છે,' પરંતુ તાંબા ઉપર સુવર્ણરસ ઢાળ્યો હોય, તેના સરખા તેને હું અંદરનાં દર્શન કરાવું. સ્વચ્છંદપણે વાદ્યાતુરી કરતા ભરત સંખંધી તેના વ્યાખ્યાનમાં પૂર્વાપરના દોષો ગ્રહણ કર્યાં. ત્યાર પછી વિશ્વભૂતિ કોપથી વગર સંખંધનું ઘોલવા લાગ્યો. 'ચતુર કે પંડિતો વડે પૂછાએલા ઉપાધ્યાયો કોપથી પોતાની અજ્ઞાનતા છૂપાવે છે.' 'નાદ્ય વિષયમાં તમે સ્ત્રીઓના નાટ્યાચાર્ય છો, પણ ણીએ નહિ' એ પ્રમાણે મૂલદેવે હાસ્ય કર્યું, એટલે તે મૌન થઈ ગયો. વિકસિત નેત્રવાળી દેવદત્તા પણ હૃયંથી વામન તરફ નજર કરતી ઉપાધ્યાયજીના પરાભવને દૂર કરવા માટે ઘોલી કે, હાલ તો તમે થોડા સમયમાં જવાની ઇચ્છાવાળા છો, તો આ પ્રશ્નના વિષયમાં શાંતિથી વિચાર કરીને આ વિજ્ઞાનશાલી પુરુષને જવાબ આપજ્યો. એટલે તેણે કહ્યું, 'હે દેવદત્તા ! નાટક લાજવવાનો સમય થયો છે, એટલે અત્યારે અમે જઈએ છીએ અને તું પણ તૈયાર થા.' એમ કહીને વિશ્વભૂતિ ગયો. દેવદત્તાએ દાસીને આજ્ઞા કરી કે, 'અમને બંનેને સ્નાન કરવા માટે સારી રીતે કળાપૂર્વક અંગ-મર્દન કરનાર કોઈકને ઘોલાવી લાવ.' ત્યારે આ ધૂર્તરાજે કહ્યું, હે સુંદર નેત્રવાળી ! અંગમર્દકને ન ઘોલાવો, જો તું અનુમતિ આપે તો તારું મર્દન હું કરીશ. શું આ પણ તમે જાણો છો ? ત્યારે તેણે કહ્યું, હું જાણતો નથી, પણ તેના જાણકાર પાસે રહેલો છું. દેવદત્તાની આજ્ઞાથી પકાયેલાં તેલો આવી ગયાં, એટલે માથાવી વામને અભ્યંગ કરવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. કોમળ, મધ્યમ અને સખત સ્થાનને યોગ્ય હાથથી મસજતા મૂળદેવે તેના અંગમાં એવી રીતે મર્દન કર્યું, જેથી અર્પુ સુખનો અનુભવ થયો. આણે સર્વ વિષયમાં કળાની ચતુરાઈ મેળવી છે, આટલી કળા ણીજ કોઈનામાં ન હોઈ શકે, આ સામાન્ય માનવી જણાતો નથી. તેની કળાથી પ્રભાવિત થયેલી દેવદત્તા પગમાં પડીને કહેવા લાગી કે, શુંહો વડે તમે કોઈ ઉત્તમ પુરુષ છો-એમ ખાત્રી થઈ છે, પરંતુ કષ્ટ કરીને વચ્ચે તરીકે આત્માને કેમ છૂપાવો છો ? કૃપા કરો અને આત્માને પ્રગટ કરીને દર્શન આપો, વારંવાર મૂંઝવણમાં કેમ નાખો છો ? દેવદત્તાએ પણ ભક્તવર્જના આગ્રહથી સાક્ષાત્ થઈ દર્શન આપે છે. સુખમાંથી શુલ્કો બહાર કાઢીને રૂપ બદલીને તેણે તે જ ક્ષણે નટ માફક પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું. કામદેવ સરખા લાવણ્ય-પૂર્ણ સુંદર અંગવાળા તેને દેખીને વિસ્મય પામેલી તેણે કહ્યું કે, મારા ઉપર સુદર કૃપા કરી. સ્નાન કરવા યોગ્ય વસ્ત્ર તેને આપીને અનુરાગવાળી દેવદત્તાએ પ્રીતિ પૂર્વક પોતાના હાથે તેનું અભ્યંગ કર્યું. પિષ્ટાતક-સુગંધી પદાર્થથી મસ્તક ચોળવા પૂર્વક નવશેકા પાણીની ધારાવડે બંનેએ સ્નાન કર્યું. દેવદત્તાએ આપેલાં બે રેશમી વસ્ત્રો તેણે પહેર્યાં અને બંનેએ સુગંધીયુક્ત સ્વાદિષ્ટ ભોજન સાથે કર્યું. મિત્ર બનેલા તેઓનો એકાંતમાં કલાનાં રહસ્યોની મોહિમાંહે કથા કરવામાં સુખમય સમય પસાર થયો. ત્યાર પછી તે કહેવા લાગી 'કે, હે નાથ ! તોકોત્તર શુંહો વડે તમે મારું હૃદય હરણ કર્યું છે, તો પણ હું આપની પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે, હે સુંદર ! જેવી રીતે આપે મારા હૃદયમાં સ્થાન કર્યું છે, તેવી રીતે હું મેશાં આ ઘરે પધારવાની પણ કૃપા કરવી.'

મૂલદેવે પણ તેને કહ્યું કે, ‘નિર્ધન, વિદેશી અમારા સરખા પર તમારે આ પ્રમાણે મગત્વલાવ કરવો યોગ્ય નથી. વળી વેશ્યાઓને જો ગુણોના પક્ષપાતના કારણે નિર્ધન ઉપર અનુરાગ થાય, તો કમાણી વગર તમારું આખું કુટુંબ સીધાય.’ દેવદત્તાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, કેસરી જેવા તમારા સરખાને પરદેશ જેવું શું છે? ‘ગુણી જનોને સર્વ સ્વદેશ છે’ જે મૂળાંત્રો ધનથી અમને ઈચ્છે છે, તેઓ અમારા માટે ગહાર છે. માટે હે ગુણમંદિર ! તમારા વગર મારા અંતરમાં કોઈ પ્રવેશ મેળવી શકે નહિં. હે સોભાગી ! સર્વથા તમારે આ માડું વચન સ્વીકારવું.’ એ પ્રમાણે મૂલદેવને વિનંતિ કરતાં તેણે પણ વચનથી સ્વીકાર કર્યો. ત્યાર પછી સ્નેહપૂર્વક વિવિધ વિનોદ વડે તેઓ કીડા કરી રહ્યા હતા, ત્યારે રાજદ્વારપાળે આવીને કહ્યું કે, આલો, હવે નૃત્ય કરવાનો સમય થઈ ગયો છે. મૂલદેવને છૂપાવેપમાં રાજસભામાં સાથે લઈ રાજ પાસે રંભા માફક હાવ-લાવ વગેરે વડે ઉત્તરવલ કરણવાળું નૃત્ય શરૂ કર્યું. ઈન્દ્રના હુંદહિ વગાડનાર જેવા તેના ધ્વનિનો વિસ્તાર કરવામાં અતુર મૂળદેવે પણ નિપુણતાથી હુંદહિ વગાડી. રાજા તેના શાસ્ત્રીય હાવ-લાવવાળા કરણયુક્ત નૃત્યથી પ્રભાવિત થયો એટલે પ્રસાદ માગવા કહ્યું, ત્યારે તેને થાપણુ તરીકે અનામત રખાવ્યું. પછી મૂલદેવ સાથે સંગીત અને નૃત્ય કર્યું. તુષ્ટ થયેલા રાજાએ તેને પણ પહેરેલ આભૂષણ આપ્યું. પાટલિયુત્રના રાજાના દ્વારપાળ વિમલસિંહે ખુશ થઈને રાજાને જોમ કહ્યું કે, પાટલિયુત્રમાં શુદ્ધિશાળી મૂલદેવનો આ કલાપ્રકર્ષ છે, અથવા તેની પાસેથી ચોરેલ છે, ત્રીજા કોઈનો પણ નથી. તેથી આને મૂલદેવ પછી કળાવાળાઓમાં પ્રથમ પ્રમાણુપત્ર આપવું અને નર્તન કરનારીઓમાં આને પ્રમાણુપત્રની પતાકા આપવી. ત્યાર પછી તે પ્રમાણે રાજા આપવા લાગ્યા ત્યારે દેવદત્તાએ કહ્યું, ‘આ મારા શુરુ છે, તેથી તેની અનુસારી સ્વીકારીશ.’ રાજાએ પણ તેને કહ્યું કે, મહાભાગ્યશાળી ! તું તેને રજા આપ. પૂર્તે પણ કહ્યું કે, હેવ જે આજ્ઞા કરે, તેમ કર. આ સમયે જાણે ખીજે દેવગાંધર્વ હોય તેવી રીતે સર્વના મનને હરણ કરતાં પૂર્તરાજે સ્વયં વીણા વગાડી. ત્યાર પછી વિમલસિંહે કહ્યું, ‘હે દેવ ! નક્કી આ છૂપાવેલા રૂપવાળા મૂલદેવ જ છે, આવી કળા ખીજામાં ન સંભવે. વિજ્ઞાનના અતિશયવાળા આ પ્રકર્ષને મૂલદેવ સિવાય ખીજે કોઈ પાત્રી શકે તેમ નથી. માટે હે દેવ ! સર્વથા આ તે જ છે.’ રાજાએ કહ્યું, જો એમ છે, તો તું પ્રગટ થા. રત્ન જેવા મૂલદેવનાં દર્શન કરવા હું ઘણું આતુર છું. મૂલદેવે પણ સુખમાંથી શુટિકા ગહાર કાઢી એટલે તે જ વખતે મેઘમાંથી ગહાર નીકળેલા ચંદ્ર માફક કંતિવાળો પ્રગટ થયો. ‘હવે ગરાબર તું કળાવાળો છે’ એમ જણાવું એમ મોલતાં વિમલસિંહે પૂર્તસિંહને આલિંગન કર્યું. પછી મૂલદેવ પણ રાજાના ચરણ-કમળમાં પડ્યો. રાજાએ પણ તેને પ્રસાદ આપવાપૂર્વક ગૌરવથી પૂજ્યો. એ પ્રમાણે તેના પર અનુરાગવાળી દેવદત્તા પણ પુરૂવર સાથે ઉર્વશીની માફક તેની સાથે વિવય-સુખ અનુભવવા લાગી. હવે મૂલદેવ પણ દૂતકીડા કર્યા વગર રહી શકતો નથી. ‘ભવિતવ્યતાના યોગે ગુણીઓને પણ કોઈ દોષ વળજેલા હોય છે.’ દેવદત્તાએ પણ માગણી કરી કે, ‘દૂત દિષ્ટકારવા યોગ્ય છે, માટે તેનો તમે ત્યાગ કરો.’ મૂલદેવે તેનો ત્યાગ ન કર્યો, કારણ કે સ્વભાવ એ ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે.

તે નગરીમાં ધન વડે કુળેર સરખો અથલ નામનો સાર્વજિક બાણે સાક્ષાત્ ઠામદેવ હોય તેવા રૂપવાળો હતો. તે મૂળદેવની પહેલાં દેવદત્તામાં અનુરાગવાળો અને પગારથી તેનો સ્વીકાર કરી

તેની સાથે નિરંતર ભોગ ભોગવતો હતો. તે મૂલદેવ પર મોટી ઈર્ષ્યા કરતો હતો અને ઉપદ્રવ કરવાની ઈચ્છાથી તેના વાંક જોળતો હતો. તે શંકા સાથે મૂલદેવ પશુ કંઈક ખાનાથી તેના ઘરે ગયો. 'અવિહૃત રાગીઓનો રાગ ઘણે ભાગે પરવશતા કરાવનાર થાય છે.' માતાએ દેવદત્તાને કહ્યું કે, હે પુત્રી ! નિર્ધન જુગારી ધર્ત્ મૂલદેવનો તું ત્યાગ કર. દરરોજ વિવિધ દ્રવ્ય આપનાર આ અચલ ઉપર કુબેરપુત્ર પર જેમ રંભા તેમ તું નિશ્ચલ રતિવાળી બન. ત્યારે દેવદત્તાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, 'હે માતાજી ! હું એકાન્તથી ધનની અનુરાગિણી નથી, પણ શુભરાગિણી છું.' ત્યારે કોપથી માતાએ કહ્યું, આ જુગારીમાં વળી શુભો કેવી રીતે રહી શકે ? એટલે દેવદત્તાએ માતાને કહ્યું, આ ધીર ઉદાર પ્રિય વાણી બોલનાર વિદ્યા અને કળા જાણનાર, શુભાનુરાગી પોતે શુભવાળો વિશેષ સમજનારો. શરણ કરવા યોગ્ય છે. ખરેખર આનો ત્યાગ મારાથી થઈ શકશે નહિ. ત્યાર પછી કપટવાળી કુટ્ટિનીએ વૈરી સરળી ઈચ્છા મુજબ વર્તનારી પુત્રીને ધર્ત્ની સાથેની પ્રીતિ છોડાવવા માટે ઉપાયો શરૂ કર્યાં. દેવદત્તા ત્યારે માતા પાસે પુષ્પમાળા માગે, ત્યારે તે વાસી પુષ્પોની કરમાયેલી માળા આપે, શરણત માગે, ત્યારે પાણી આપે, શેરડીના ટુકડા માગે, ત્યારે વાંસના નિરસ ટુકડા આપે, સુખડ માગે, ત્યારે કદળનો કટકો આપે. કપટી કુટ્ટિનીએ કોપ કરતાં કહ્યું, 'હે પુત્રી ! તું કોપ ન કરીશ; કારણ કે જેવો યક્ષ હોય, તેના અનુસાર જ બલિ અપાય. જેમ લતા કાંટાળા વૃક્ષને, તેમ આને શા માટે વળગીને રહી છે ? માટે અપાત્ર એવા મૂલદેવ પતિનો સર્વથા તું ત્યાગ કર.' ત્યારે દેવદત્તાએ કહ્યું કે, 'હે માતા ! તું મુંઝાય છે શા માટે ? પરીક્ષા કર્યા વગર પુરુષને પાત્ર કે અપાત્ર કેમ કહી શકાય ?' ત્યારે તિરસ્કારપૂર્વક માતાએ કહ્યું, 'તો પછી પરીક્ષા કરો.' હર્ષ પામેલી દેવદત્તાએ પોતાની દાસીને આજ્ઞા કરી અચલને આ પ્રમાણે કહેવરાવ્યું કે, દેવદત્તાને આજે શેરડી ખાવાની અલિલાયા થઈ છે, તો તમારે શેરડી મોકલી આપવી. દાસીએ જઈને સાર્થવાહને કહ્યું, એટલે પોતાને ધન્ય માનતા તેણે હર્ષથી શેરડીના સાંકાના ગાંઠ ભરીને તરત મોકલી આપ્યાં. હર્ષ પામેલી કુટ્ટિનીએ પુત્રીને કહ્યું, હે પુત્રી ! ચિંતામણિ જેવા અચલ સ્વામીના અચિન્ત્ય ઔદાર્ય તરફ તું નજર કર.' એક પામેલી દેવદત્તાએ માતાને કહ્યું કે, 'શું હું હાથણી છું ? કે મૂળ અને આગળનાં પાંદડાં સાથે આખી ને આખી શેરડી ખાવા માટે ફેંકી ! હવે તમે મૂલદેવને આ ખાવા માટે કહેવરાવો, એટલે હે માતાજી ! બેના વિવેકમાં કેટલું અતર છે, તે બંધર પકડો.' દાસીએ મૂલદેવને કહ્યું, એટલે ચતુર એવા તેણે પાંચ છ ચેલડી લઈને મૂલ અને અચલાગ કાપીને તરત છોલી નાખી, તેના પર્વોની ગાંઠ કઠણ હોવાથી તેનો ત્યાગ કર્યો અને બંને આંગળના ટુકડાવાળી અમૃત-કુંડિકા સરળી ગંડેરી તૈયાર કરી. (તજ, તમાલપત્ર, એલચી અને નાગકેસર) ચતુર્જાત વસ્તુથી સંસ્કાર આપી, કપૂર વડે મુગધી બનાવી, શલમાં પથરાવી, વર્દમાન-શકેરાના સંપુટમાં ગોઠવીને તેને મોકલાવી. દેવદત્તાએ પણ તેને જોઈને કુટ્ટણીને કહ્યું, 'સુવર્ણ અને પિત્તળ માફક ધર્ત્ રાજ અને અચલનો આંતરો જોઈ લે' કુટ્ટણી વિચારવા લાગી, 'અહો ! મહામોહના અંધકારમાં અટવાતી, મૂગલી જેમ જાંઝવાના જળ તરફ તેમ આ પુત્રી પણ ધર્ત્ તરફ દોડી રહી છે ! અતિઉચ્ચ જળ સિંચવાથી દરમાંથી જેમ મહાસર્પ, તેમ તેવો કોઈ ઉપાય કરવો, જેથી નગરમાંથી તેને હાંકી કઢાય. કુટ્ટણીએ મૂલદેવને બસેડવા માટે અચલને વાત કરી અને ખાનગી મંત્રણા કરી નક્કી કર્યું કે, તારે બહારગામ જવાનું બનાવટી ખાનું બતાવવું. હે સાર્થવાહ !

તારે ગામ હું જાઉં છું એમ જુઠું કહીને દેવદત્તાને વિશ્વાસ પમાડવી, ત્યાર પછી તને બહારગામ ગયેલ સાંભળીને તે પૂર્ત (મૂલદેવ) નિશંકે યદ્યપે દેવદત્તા પાસે આવશે. જ્યારે તે દેવદત્તા સાથે નિશ્ચિન્ત બનીને કીડા કરતો હોય, તે અવસરે મારા સંકેત પ્રમાણે હે સુંદર ! તું સર્વ સામગ્રી સાથે આવજે, પછી તું કોઈ પણ પ્રકારે તેનું અપમાન કરજે, કે જેથી તે તેતર તેતરીના જેવી દેવદત્તાને ફરી ન ભોગવી શકે. તે પ્રમાણે સ્વીકારી 'હું ગામ જાઉં છું,' એમ દેવદત્તાને કહીને તથા દ્રવ્ય આપીને અચલ નીકળી ગયો. ત્યાર પછી તેણે નિર્ભયપણે મૂલદેવનો પ્રવેશ કરાવ્યો. એટલે કુટુંબીએ તેવા પ્રકારના નરપુરુષના સેવકોથી પરિવરણ અચલને બોલાવ્યો. અણ્ણધાર્યા તેને પ્રવેશ કરતો દેખીને દેવદત્તાએ પાંદડાંના કરંડિયા માફક મૂલદેવને પલંગ નીચે સંતાડ્યો. તેવા પ્રકારે રહેલા મૂલદેવને કુટુંબીએ અચલને જણાવ્યો, એટલે હસતા મુખવાળો અચલ પલંગ પર પલાંડી વાળીને બેઠો. બનાવટી નાટક કરતાં અચલે કહ્યું, 'હે દેવદત્તા ! હું થાકી ગયો છું, સ્નાન કરીશ, માટે તૈયાર થા. વિલખી બનેલી અને કૃત્રિમ હાસ્ય કરતી દેવદત્તાએ કહ્યું કે, તો પછી આપ સ્નાનને યોગ્ય સ્થાનમાં સ્નાન કરવા પધારો, આ પ્રમાણે આદરપૂર્વક દેવદત્તાએ ત્યાંથી ઉકાડવા માટે સમજાવ્યા છતાં પણ અચલ પલંગમાં જ સ્થિર આસન કરીને બેસી રહ્યો. તે વખતે પૂર્તરાજ ત્યાં રહેવા કે નીકળી જવા માટે અસમર્થ બન્યો. 'ઘણે લાગે મન અસ્વસ્થપણમાં વર્તતું' હોય, ત્યારે શક્તિઓ પણ ઘટી જાય છે.' અચલે કહ્યું, 'હે દેવદત્તા ! અભ્યંગ કરેલાં વસ્ત્રસંહિત મેં આ પલંગ ઉપર સ્નાન કર્યું, એવું મને સ્વપ્ન આવ્યું છે; તે સ્વપ્નને સાર્થક કરવા માટે હું આવ્યો છું. સત્ય કરેલ આ સ્વપ્ન શુભ આળાદી કરનારૂં થાય છે. ત્યાર પછી કુટુંબીની કહેવા લાગી, 'હે પુત્રિ ! તારા જીવિતેશની આજ્ઞાને માન્ય કેમ કરતી નથી ? સ્વામિની ઇચ્છા પ્રમાણે અનુસરવાની વાત તેં શું સાંભળી નથી ? દેવદત્તાએ કહ્યું, 'હે આર્ય ! આવી રેશમી દેવદૂધથી બનાવેલી કિંમતી ગાદી વિનાશ કરવી, તે તમને યોગ્ય ગણાય ?' અચલે કહ્યું, 'હે ભદ્રા ! આવી કૃપણતા રાખવી એ તને યોગ્ય છે ? તારા સરખી સ્ત્રીઓ પતિ ખાતર શરીર પણ અર્પણ કરે છે. જેનો પતિ અચલ છે, એવી તને બીજી તળાઈઓ નહિ મળે ? જેનો મિત્ર સમુદ્ર હોય, તે લવણથી સીંદાય ખરો ?' ત્યાર પછી ભાટી-ધનથી પરાધીન દેવદત્તાએ પલંગ પર બેઠેલા અચલને તેલ-માલીશ તથા સ્નાન કગવ્યુ. ત્યાર પછી સ્વામીને સ્નાન કરાવતાં મહાદેવના સેવક ચંક માફક મૂલદેવ સ્નાનના મલિન જળાદિકથી ચારે બાજુથી લીંબઈ ગયો. કુટુંબીએ અચલના ભટોને દષ્ટિસંજ્ઞાથી બોલાવ્યા અને ધૃતને ખેંચી કાઢવાના કાર્ય માટે અચલને પ્રેરણા આપી. જેમ કૌરવે દ્રૌપદીને કેશ પકડીને તેમ, કોપાયમાન બનેલા અચલે મૂલદેવને કેશ પકડી ખેંચ્યો. તેને કહ્યું, 'તું નીતિ બાજુનાર છે, વિદ્વાન બુદ્ધિશાળી છે. આજે તારા કર્મને અનુરૂપ કઈ શિક્ષા છે ? તે કહે.' ધનને આધીન શરીરવાળી આ વેર્યાની સાથે તું કીડા કરવાની કઈ શિક્ષા છે ? તે કહે.' ધનને આધીન શરીરવાળી આ વેર્યાની સાથે તું કીડા કરવાની અભિલાષા રાખે છે ? તો ગામના પટ્ટાની માફક આને તેં ઘણા ધનથી કેમ ન ખરીદી ?' તે વખતે મૂલદેવ પણ સ્તબ્ધ થઈ, આજો બધું કરીને રહ્યો હતો. જાણે કાળ ચુકેલો દીપકો હોય તેવી અવસ્થા અનુભવતો હતો. ત્યાર પછી અચલ સાર્થવાહ વિચારવા લાગ્યો. આ મહાત્મા દેવ યોગે આવી દશા પામ્યો છે, તો તે નિઝહ કરવા યોગ્ય નથી. તેણે મૂલદેવને

કહ્યું, ‘હું’ આ શુનાથી તને આજે મુક્ત કરું છું, તું કૃતજ્ઞ છે, તો સમય આવે ત્યારે તારે મારા પર ઉપકાર કરવો.’ તેણે ધૃતરાજને છોડી મૂક્યો, એટલે ઘરથી નીકળીને યુદ્ધમાં ધાયલ થયેલા હાથી માફક ઉતાવળા ઉતાવળા ચાલતા તેણે ગામના છેડે આવેલ મોટા સરોવરમાં પહોંચી સ્નાન કર્યું. તે જ દાણે ધોળોલા વસ્ત્રવાળો તે શરદ-સમય માફક શોભવા લાગ્યો. અચલનો અપકાર કે ઉપકાર કરવાના મનોરથમાં આરૂઢ થયેલો તે ધૃતરાજ વેણાતટ તરફ ચાલ્યો. પોતાની દુર્દશાની પ્રિયસખી મરખી, ફાડી ખાનારાં જનવરોવાળી ખાર ચોળન લાંબી અટવી પાસે તે આવી પહોંચ્યો. અપાર મમુદ્ર પાર પામવાની ઈચ્છાવાળો જેમ નાવડીને, તેમ આ મહાઅટવીનો પાર પામવા કોઈ સધવારો મેળવવા મૂલદેવ વિચારવા લાગ્યો. તે સમયે જાણે આકાશથી પડ્યો હોય તેમ અણુધાર્યો હાથમાં ભાતાની પોટલીવાળો ટક્ક નામનો દેઈક પ્રાણી આવ્યો. અસહાયને મહાય-ભૂત એવા તે વિપ્રને આવેલો જાણી, જેમ વૃદ્ધ પુરુષ લાકડીને મેળવીને હર્ષ પામે, તેમ મૂલદેવ હર્ષ પામ્યો. મૂલદેવે તે વિપ્રને કહ્યું, ‘અટવીમાં સહાયક મેળવવાની ઈચ્છાવાળા મને મારી છાયા સરખો ણીએ તું લાગ્ય થોગે મળી આવ્યો. હે ઉત્તમ વિપ્ર ! આપણે જાને ઈચ્છા પ્રમાણે વાતો કરતાં કરતાં માર્ગ કાપીશું. કારણ કે, ‘માર્ગમાં વાતો એ માર્ગનો પરિશ્રમ દૂર કરનારી વિદ્યા છે.’ ત્યારે વિપ્રે કહ્યું, હે ગડલાગી ! તારે કેટલે દૂર અને કયે સ્થાને જવાની અભિલાષા છે ? તે કહે અને માર્ગની મૈત્રી વશ કર. વળી વિપ્રે કહ્યું કે, હું તો આ જંગલને છેડે રહેતું વીરનિધાન નામનું સ્થાન છે, ત્યાં જવાનો છું, હવે તું કયાં જવાનો છે ? તે કહે. મૂલદેવે કહ્યું, હું વેણાતટ નગરમાં જવાનો છું. ત્યારે વિપ્રે કહ્યું, તો ચાલો, ઘણા દૂર સુધી આપણો એક જ માર્ગ છે. જાને મળ્યા પછી તેઓને ગાલતાં ચાલતાં ખરાખરા મસ્તક નપાવનાર સૂર્ય મધ્યાહ્નમાં આવ્યો, ત્યારે તેમને એક સરોવર પ્રાપ્ત થયું. મૂલદેવ હાથ, પગ અને મુખને જળથી ધોઈને વચમાં તડકા વગરની એક સરખી વૃક્ષ-છાયાવાળા ભૂતલમાં બેસી ગયો. તે વિપ્ર પોટલીમાંથી સાથેના કાઠી પાણી સાથે મસળી રંકની માફક એકલો ખાવા લાગ્યો. ધૂતે વિચાર્યું કે, પ્રથમ મને ભોજન આપ્યા વગર ભોજન કરવા મંડ્યો છે, તેને અતિભૂષ લાગી હશે, એટલે તે જમી રહ્યા પછી મને આપશે. પરંતુ વિપ્ર તો પોટલી ગાંધી ઉભો થયો. એટલે ધૂતે વિચાર્યું કે, ‘આજે ન આપ્યું, તો આવતી કાલે આપશે.’ ણીજ દિવસે પણ તે પ્રમાણે આપ્યા વગર ભોજન કર્યું. મૂલદેવે તે જ આચારી ત્રણ દિવસ પસાર કર્યા. ‘પુરુષોને આશ્ના એ જ હવિત છે.’ જાનેનો માર્ગ ગઢલાયતો સમય આવ્યો, ત્યારે વિપ્રે ધૃતરાજને કહ્યું કે, હે લાગ્યશાળી ! તારું કંડ્યાણુ થયો. હવે હું અહિંથી મારા માર્ગે જઈશ. ત્યારે મૂલદેવે તેને કહ્યું કે, તારી સહાયથી મેં ખાર ચોળન લાંબી અટવી એક કોશ માફક ઉલ્લંઘી છે. હું વેણાતટ નગરે જઈશ. મારું નામ મૂળદેવ છે, ત્યાં મને કંઈક કાર્ય હોય તે કહેજે અને તારું નામ પણ મને કહે. લોહોએ ‘નિર્મળશર્મા’ એવું બીજું નામ પાડેલું છે અને અગલ નામ તો ‘મદ્રધડ’ વિપ્ર છે.’ એમ કહીને તે ટક્ક સાથીદાર જુદો પડ્યો. ત્યાર પછી વેણાતટ તરફ જતા મૂલદેવે માર્ગમાં પ્રાણીઓને વિશ્રામસ્થાન સરખા એક ગામને દેખ્યું. ભૂખથી છાંડી કુલિવાળા તેણે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો અને ભિક્ષા માટે બ્રમણ કરતાં કોઈક ઘરેથી બાફેલા અન્ન (ખાકળા) પ્રાપ્ત કર્યા. ગામમાંથી બહાર નીકળતાં તેને સામે દેવધારી પુણ્યના દગલા સરખા કોઈ માનોપવાગી મુનિ મળ્યા તેમને દેખીને હર્ષ પામ્યો કે, અહો ! મારો પુણ્યકર્મોદય ! ખરેખર બવસમુદ્રમાંથી તારનાર ચાનપાત્ર સરખા ઉત્તમ તપસ્વી મુનિનું પાત્ર મને પ્રાપ્ત થયું. ત્રણ

રતનવાળા સાધુ લગવંતને ચડદના બાકળાનું દાન કરીને ચાલે લાંબા કાળના મારા વિવેક-વૃક્ષનું ફળ મને પ્રાપ્ત થાયો. દાન આપતાં તેની લાવનાથી હર્ષિત થયેલા દેવતાએ આકાશ-વાણીથી કહ્યું કે, 'હે ભદ્ર! તું અર્ધા શ્લોકથી માગણી કર કે તને શું આપવું?' તરત જ મૂલદેવે તે દેવી પાસે પ્રાર્થના કરી કે 'ગણિકાદેવદંતેભસહસ્રં રાજ્યમસ્તુ મે।' ગણિકા દેવદત્તા અને હવર હાથીઓવાળું મને રાજ્ય હો. દેવીએ કહ્યું, 'ભલે એમ હો.' મૂલદેવ પણ તે મુનિને પ્રતિલા-ક્ષીને અને વંદન કરીને ગામમાં જઈ શિક્ષા લાવીને પોતે જમ્યો. આમ માર્ગ વટાવતે કંમે કરીને તે વેણાતટ નગરે પહોંચ્યો. અને એક ધર્મશાળામાં સ્થળ ગયો અને નિદ્રાસુપ્ત પામ્યો. સૂતેલા તેણે રાત્રિના છેલ્લા પહોરમાં એક સ્વપ્ન જોયું કે, પૂર્ણમંડલવાળા ચંદ્રે મારા મુખમાં પ્રવેશ કર્યો' તે જ સ્વપ્ન કોઈ બીજા મુસાફરે પણ ત્યારે જ દેખ્યું. નગેલા તેણે તે બીજા મુસાફરને કહી દીધું. તે મુસાફરેમાંથી એકે એ સ્વપ્ન આ પ્રમાણે વિચાર્યું કે, નજીકના કાળમાં તને ખાંડ, ઘી સાથે પુડોલા પ્રાપ્ત થશે. હર્ષ પામેલો તે મુસાફર 'એમ હો' એમ જોલ્યો. કારણ કે, 'શિયાળને તો જોર મળી જાય, તો પણ મહોત્સવ સરખો આનંદ થાય છે.' પૂર્તરાજે પોતાનું સ્વપ્ન તે અજ્ઞાનીઓને ન કહ્યું, 'મૂર્ખાઓને રતન ખતાવે તો આ પત્થરનો કટકો છે-એમ જ કહે.' ઘર લોકવાના પર્વ દિવસે મુસાફરે પુડોલા મેળવ્યો. 'ઘણું ભાગે વિચારના અનુસારે સ્વપ્ન ફળે છે.' પૂર્ત સવારે જળીયામાં જઈ પુષ્પો એકઠા કરવા માટે માળીને સહાય કરવા લાગ્યો, એટલે તે પુશ્ત થયો. તેવા પ્રકારનું કાર્ય પણ લોકોને પ્રીતિ કરનાર થાય છે. તે માળી પાસેથી પુષ્પો અને ફળો ગ્રહણ કરી પવિત્ર થઈ, સ્વપ્ન શાસ્ત્રિનિપુણ પંડિતના ઘરે ગયો. ત્યાર પછી મૂલદેવ તેના જાણકાર ઉપાધ્યાયને નમન કરી પુષ્પો, ફલો આપીને પોતાનું સ્વપ્ન કહ્યું. હર્ષ પામેલા તે વિદ્વાને કહ્યું, હે વત્સ! સારા મુહૂર્તે હું તને સ્વપ્ન-ફલ કહીશ, આજે તું અમારો અતિથિ જન. મૂલદેવને ગૌરવથી નવરાવી, લોજન કરાવીને ઉપાધ્યાય પરણાવવા માટે કન્યા લાવ્યા. મૂલદેવે પણ કહ્યું, હે પિતાશ્રી! અભાગ્યા કુળવાળાને તમે કન્યા આપો છો, તો કંઈ વિચાર કેમ કરતા નથી? ઉપાધ્યાયે કહ્યું કે, તમારી આકૃતિથી જ કુલ અને ગુણ સર્વથા જણાઈ ગયા છે, માટે મારી આ કન્યાને તમે પરણો. તેના વચનથી મૂલદેવે પણ તે કન્યા સાથે લગ્ન કર્યાં, લવિષ્યમાં થનારી કાર્યસિદ્ધિનું મંગળ શકુન જાણે પ્રગટ કેમ ન થયું હોય? 'સાત દિવસની અંદર તું અહિં રાજા થશે.' એ પ્રમાણે ઉપાધ્યાયે તેને સ્વપ્ન-ફલ નિવેદન કર્યું. હર્ષ પામેલો ત્યાં વસતો પૂર્તરાજ નગર જહાર જઈને પાંચમા દિવસે અંકવૃક્ષની નીચે સુઈ ગયો. તે વખતે તે નગરમાં મૂળ વગરના વૃક્ષ માફક પુત્ર વગરનો આગલો રાજા મૃત્યુ પામ્યો, ત્યારે નવીન રાજાની શોધ માટે મંત્રથી પવિત્ર કરેલા હાથી, ઘોડા, છત્ર, કળાશ અને આમરો સાથે નગરમાં ભમ્યા પણ રાજ્ય યોગ્ય કોઈ ન મળ્યો. 'તેવા પ્રકારનો પુરુષ પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ જ હોય.' ત્યાર પછી જહાર ફરતાં ફરતાં તેઓએ અંકવૃક્ષ નજીક નરદેવ-પદને ઉચિત મૂલદેવને દેખ્યો. ઘોડાએ હેપારવ શબ્દ કર્યો, હાથીએ ભેરથી ગર્જના કરી, કળાશવડે તેની પૂના, બે આમરોથી વીંજવાનું, મુખજીંદગી શોભાયમાન જાણે વિજયની ન હોય તેમ શરદના મેઘ સરખું ઉત્તમ્ભવલ શ્વેત છત્ર મસ્તક ઉપર શોભવા લાગ્યું. જયકુંજર હાથીએ તેને પોતાના સ્કંધપ્રદેશ પર ગેસાડ્યો, સ્વામીની પ્રાપ્તિથી હર્ષ પામેલા પ્રજાજનો 'જય જય' શબ્દ પોકારવા લાગ્યા. મોટા વાર્તિયોના શબ્દોવાડે દિશાઓ પુરતા કુળેર જેમ અલકામાં તેમ મૂલદેવે નગરમાં પ્રવેશ

કર્ચો, હાથી પરથી નીચે ઉતરી તે ગજમહેલમા સિંહાસન પર બેઠો હવે આકાશમા દેવતાએ કહ્યું, કે, દેવતાઓના પ્રસાદથી ઝળાઓનો લહાર આ વિક્રમરાજ નામનો ગજ વધે છે આ રાજાની આજ્ઞામા જેઓ નહિં વર્તે, તેઓને પર્વતને જેમ વળ ચૂરી નાખે, તેમ હું શિક્ષા કરીશ તે દેવતાની વાણીથી સર્વ પ્રવૃત્તિમંડલ વિમ્બય અને લય પામ્યું અને મુનિઓને જેમ ઈન્દ્રિય-સમુદાય, તેમ હવેશા તેને વશ બન્યું ત્યાં પછી વિવિધમુખ અનુલવતા તે રાજાએ ઉજ્જયિનીના ગજ સાથે માહોમાહે વ્યવહાર કરતા પ્રીતિ કરી

તે વખતે દેવદત્તાએ પણ તેવા પ્રકારની મૂલદેવની વિડળના દેખીને તિરસ્કાર પૂર્વક અચ્ચલને કહ્યું કે, 'હિં ધનના બહુ કાન્યા અધ બનેલા । શુ હું તારા ઘરની કુલગૃહિણી છું, એમ સમજે છે ? કે મગવાની ઈન્દ્રાવાળા હે મૂર્ખ ! મારા ઘરમા તે આવેા વ્યવહાર કર્યો ? હવે પછી તારે માગ ધરે ન આવવું ' એ પ્રમાણે તેને ઘરમાથી બહાર કાઢી રાજા પાસે ગઈ અને તેણે ગજ પાસે આગળ આપેલું વરદાન માગ્યું ગજાએ કહ્યું, તારી ઈચ્છા પ્રમાણે માગ જેથી તે તને આપું ' હવે આપે મૂલદેવ સિવાય બીજા કોઈને માગ પ્રત્યે આજ્ઞા ન કરવી અને મારે ઘરે આવતા આ અચ્ચલને બધ કરવો ' ગજાએ કહ્યું, ભલે એમ હો, પરંતુ આમા કાગણુ શુ ? તે પૂછ્યું, એટલે દેવદત્તાએ નેત્રમંત્રાથી માધવીને કહેવા જણાવ્યું, એટલે તેણે સર્વ હકીકત કહી આ માલગી કોપથી જેની ભૂવતા ચલાયમાન થઈ છે, એવા જિતશત્રુ રાજાએ તે સાર્થવાહને યોલાવી તિરસ્કાર પૂર્વક આમ કહ્યું કે, માગ નગનના બીજા રત્ન સરખા આ બને આભૂષણ છે, મૂર્ખ એવા તે ધનમા અભિમાની બની પત્યંગ માફક તેની અવગણના કરી આ કારણે આ અપરાધની શિક્ષા, તારા પ્રાણનો નાશ કરવા હું આજ્ઞા કરું છું આ પ્રમાણે રાજાએ કહ્યું, ત્યારે દેવદત્તાએ તેનું નિવારણ કરાવ્યું તને આણે બચાવ્યો છે, તો પણ તારું વક્ષણ ત્યારે થયે કે ગમે ત્યાંથી તારે મૂલદેવને પાછો મેળવી આપવો આ પ્રમાણે ગજાએ કહ્યું ત્યાર પછી રાજાને પ્રજ્ઞામ કરીને તે ગયો હવે સાર્થવાહ યોવાએલા રત્ન માફક ચારેબાજુ મૂલદેવની શોધ કરવા લાગ્યો એક ણાજી દેવદત્તાની ન્યૂનતાથી અને મૂલદેવને ન દેખવાથી તે ભય પામ્યો અને વેપારની વસ્તુઓ વહાણમા ભરીને તરત પારમકૂવ દગમા ગયો

આ ણાજી મૂલદેવ પણ વિચારવા લાગ્યો કે, લવણ વગરના લોજનની જેમ દેવદત્તા વગરની અતિશય રાજ્યલક્ષ્મીથી પછુ શુ ? ત્યાર પછી તેણે દેવદત્તા માટે જિતશત્રુ રાજા પાસે લેણ્યાસહિત ચતુર દૂતને મોકલ્યો દૂતે ઉજ્જયિની નગરીમા પંડોચી જિતશત્રુ ગજાને વિનંતિ કરી કે, દેવતાએ આપેલી રાજ્યલક્ષ્મી લોગવતો મૂલદેવ આપને આ પ્રમાણે સંદેશો કહેવગયે છે કે, 'દેવદત્તામા મારો પ્રેમ કેટલો છે ? તે આપને વિદિત છે જો તેની ઈચ્છા હોય તો આપ તેને મોકલશો ' ત્યારે નવતી-રાજાએ કહ્યું, અરે તેણે આત્મીયાર્થના કેમ કરી ? વિક્રમરાજ માથે અમારે રાજ્યમા લેદ નથી ઉજ્જયિનીપતિએ દેવદત્તાને યોલાવી કહ્યું, હે ભાગ્યશાળી ! ભાગ્યચોગે લાભા કાળે તારા મનોરથો પૂર્ણ થયા દેવના પ્રસાદથી મૂલદેવ ગજ થયો છે અને તને યોલાવવા માટે પોતાના મુખ્ય યુરુપોને મોકલ્યા છે માટે તુ ત્યાં જ પ્રીતિથી જિતશત્રુની આજ્ઞાથી દેવદત્તા અનુક્રમે વેલાત નગર પંડોચી વિજય રાજા પણ મહોત્સવપૂર્વક પોતાના ચિત્ત મગ્યા વિશાલ મહેલમા તેને લઈ ગયો જિનભક્તિ કરતા અને પોતાની પ્રજાનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરતા, દેવદત્તાની સાથે કીંદ્રા કરતા ત્રો વર્ગો બાધા પામતા ન હતા

આ બાબુ જલથી પૂછું જેમ એવ તેમ પારસકૂલથી ઘણી ખરીદવા લાયક વસ્તુઓ સાથે અચલ ત્યાં આવ્યો લક્ષ્મીના મહત્વને કહીનાર રતન, મણિ, મોતી, પરવાળા વગેરેથી મોટો થાળ ભરીને તે રાત્ર પાસે આવ્યો. રાત્રએ તો અચલને તરત ઓળખ્યો. ચતુર પુરુષોને તો દેખીને પૂર્વજન્મના સંબંધ પણ યાદ આવે છે. ‘આ મૂલદેવ રાત્ર છે’ તેમ અચલ ઓળખી ન શક્યો, વેપ પહેરેલા નટને અલ્પબુદ્ધિવાળા બાણી શકતા નથી તું ક્યાંથી આવે છે? એમ રાત્રએ પ્રછતાં તેણે પારસકૂલથી એમ જવાબ આપ્યો: અને પરદેશથી વેચવા માટે લાવેલા માલને જોવા માટે પંચકુલ-મહાજનની ભાગણી કરી કૌતુકથી રાત્રએ તેને કહ્યું કે, ‘હું બતે જોવા આવીશ’ ત્યારે તેણે ‘મહાકૃપા’ એમ કહ્યું. તેવા પુરુષોના કોપને કોણ સમજી શકે? ત્યાર પછી પંચકુલ સાથે રાત્ર તેના આશ્રયે ગયો અને તેણે પણ મજાક, કાપક, સૂતર વગેરે લાવેલો માલ જગત નક્કી કરવા બતાવ્યો. રાત્રએ પૂછ્યું, ‘શું આટલો જ માલ છે? સત્ય કહી દો.’ એમ પૂછાએલા શેઠે કહ્યું, સત્ય જ કહું છું, આટલો જ માલ છે. રાત્રએ ફરી કહ્યું, બરાબર ચોકસાઈ કરી નિવેદન કરે; કારણ કે અમારા રાત્ર્યમાં દાણ-ચોરી કરનારને શારીરિક શિક્ષા કરવામાં આવે છે. અચલે કહ્યું કે, અમે ખીબા પાસે પણ ફેરફાર બોલતા નથી, તો પછી આપ દેવની પાસે કેમ અન્યથા બોલાય? પછી રાત્રએ કહ્યું, ‘આ સત્ય બોલનાર શેઠ પાસેથી અર્ધું’ દાણ લેવું અને તેના માલની તપાસ બરાબર કરી લેવી.’ તે પછી પંચકુલે પગના પ્રહાર, વાસ અંદર ઉતારીને તપાસ્યું, તો અસાર માલ વચ્ચે છૂપાવેલા સારભૂત માલની શંકા થઈ ઉત્પન્ન થયેલી શંકાવાળા રાત્રપુરુષોએ કાણવારમાં દાણચોરનાં હથેલીની માફક ત્યારે બાબુથી કરિયાણાં રાજેલાં સ્થાનો લેલી નાખ્યાં. તેઓને જેમ માલ માટે શંકા થઈ, તે જ પ્રમાણે ધન માટે શંકા જણાઈ. ‘અધિકારીઓ હંમેશાં ખીબાના નગર અને અંતઃકરણ સુધી પહોંચનાર હોય છે.’ તે બાણી કોપાયમાન થયેલા રાત્રએ તરત જ તેને બંધાવ્યો. સામંતો પણ રાત્રના આદેશથી બંધાય, તો પછી આ વેપારી કયા હિસાબમાં? ત્યાર પછી તેને મહેલમાં લઈ જઈ બંધન છોડાવીને રાત્રએ પૂછ્યું કે, મને ઓળખો છો? ત્યારે અચલે પણ એમ કહ્યું કે, જગતને પ્રકાશિત કરનાર સૂર્યને અને આપને કયો એવો મૂર્ખ-શિરોમણિ હોય કે ન ઓળખે? હવે તારા ખુશામતનાં વચનો બંધ કર, તું બરાબર મને બોલે છે કે કેમ? તે કહે. રાત્રએ આ પ્રમાણે અચલને કહ્યું, ત્યારે જવાબ આપ્યો કે, ‘હું બોલુ તો નથી.’ દેવદત્તાને બોલાવીને રાત્રએ તેને દેખાડી. માનીઓની મનની સિદ્ધિ ઇષ્ટ રવજનો દેખે, તો પોતાને કૃતાઈ થયેલા સમજે છે. અચલ દેવદત્તાને દેખીને એકદમ શરમાઈ ગયો અને અતિ-કટવાળી દશા પામ્યો ‘ત્રી આગળ પોતાની અપભ્રાજના થાય, તે પીડા પુરુષને મરણ કરતાં પણ અધિક હોય છે.’ દેવદત્તાએ અચલને કહ્યું કે, ‘આ તે મૂલદેવ છે, જેને તમે તે સમયે આ પ્રમાણે સંકટ આપ્યું હતું અને મને પણ મુશ્કેલીમાં મૂકી હતી આજે દેવગોષ્ઠ તમે પણ સંકટ પામ્યા છો જો કે તમે અત્યારે પ્રાણ-સંકટ પામ્યા છો, છતાં પણ આર્થપુત્ર તમને માફ કરે છે. આવા મહાપુરુષો તુચ્છનો ધાત કરનારા હોતા નથી.’ ત્યાર પછી શરમાઈ ગયેલ તે વેપારીએ તે બંનેના પગમાં પડીને કહ્યું કે, ‘તે વખતે કરેલા મારા સર્વ અપરાધની આપ ક્ષમા આપો, તે અપરાધથી નિતશત્રુ રાત્ર મારા પર રોપાયમાન બન્યા છે, તે તમારા વચનથી મને ઉત્તરિનીમાં પ્રવેશ કરવા દેશે’ મૂલદેવે કહ્યું કે, ત્યારે દેવદત્તાએ તમારા પર કૃપા કરી છે, ત્યારે જ મેં તમને ક્ષમા આપી છે. ત્યાર પછી તેના ઉપર રહેમ નબર રાખી સાથે એક દૂત

આપીને રાત્રીએ ઉત્તરધિની નગરીમાં જવા માટે અચલને રજા આપી. મૂલદેવના વચનથી અવંતિનાથે તેને અવંતિમાં દાખલ કર્યો, કારણ કે કોપનું કારણ તે હતો.

હવે કોઈક દિવસે દુઃખથી પરેશાન થયેલા વેપારીઓ એકઠા ગળીને પ્રવ્રતના કાર્ય કરવા માટે તૈયાર મૂલદેવને વિનંતિ કરવા લાગ્યા કે, 'હે દેવ! આપ પ્રવ્રત-રક્ષણ કરવા માટે રાત-દિવસ જાગ્રત રહો છો, તો પણ ચોર, લુંટારા આ નગરને ચારે બાજુથી ચોરી, લુંટફાટ કરી ત્રાસ પમાડે છે. મોટા બંદર માફક દરેક રાત્રીએ આ નગરમાં ચોરો મોટું ખાતર પાડે છે અને કોટવાલો પણ અમારા ઘરનું રક્ષણ કરવા સમર્થ બની શકતા નથી. અંજનસિદ્ધ સરખા કોઈથી ન દેખાતા ચોરો પોતાના ઘરની જેમ અમારા ઘરમાં જમણું કરે છે.' "અપયશ કરા વનાર તે ચોરોને ટુંક સમયમાં પકડી શિક્ષા કરીશ." એ પ્રમાણે મૂલદેવે વણિકોને કહી સાન્વન આપી વિદાય કર્યા. ત્યાર પછી રાત્રીએ કપકા પૂર્વક નગરના અધ્યક્ષને આજ્ઞા કરી કે, સર્વ ચોરોને જોળીને પકડો અને સજા કરો. હવે નગરના મોટા અધિકારીએ કહ્યું, હે સ્વામી! એક એવો ચોર છે, જે પિશાચ માફક દેખતા દેખતામાં નાસી જાય છે અને તે પકડાવો શક્ય નથી. કોઈ પામેલો પરાક્રમી તે રાત્ર રાત્રે નીલવસ્ત્રધારી બીજા ગઢદેવ સરખા વાદળી રંગનાં વસ્ત્ર પહેરી બહાર નીકળ્યો. બાહુબળવાળા તે રાત્ર ચોરને રહેવાનાં શંકા-સ્થાનોમાં ફર્યો, તો પણ આકાશમાં કે જળમાં સર્પનાં પગલાં ન દેખાય, તેમ કોઈ ચોરને ન દેખ્યો. રાત્ર આખા નગરમાં ભમ્યો અને ઘાંઘેલો હોવાથી ગુફામાં જેમ કેસરી તેમ કોઈ એક ખંડીયર દેવકુલમાં સૂઈ ગયો. રાત્રે ફરનારા ભૂત પ્રેત સરખો ભયંકર કોઈ મંડિક નામનો ચોરનો આગેવાન અકસ્માત્ ત્યાં આવી ચડ્યો. ત્યાર પછી ચોરસ્વામીએ કહ્યું કે, અહિં કોણ છે? રોપ પામેલા તેણે સૂતેલા વાઘ માફક રાત્રને પગથી પાટું માથું. રાત્ર તેની ચેષ્ટા, સ્થાન અને ધનને જાણવાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી કહ્યું કે, 'હું પરદેશી સુસાદર છું.' 'તેવા પુરુષો શામાં શામાં હોશિયાર હોતા નથી?' 'હે સુસાદર! ગાલ, આજે તને હું ધનવાન બનાવી દઈ.' એમ રાત્રને ચોરે કહ્યું. 'મહાધાની અજ્ઞાનતાને ધિક્કાર હો.' ધનનો અર્ધી તે રાત્ર પગપાળા માફક તેની પાછળ ચાલ્યો. 'ગરબ પડે ત્યારે જનાર્દન પણ ગધેડાના પગનું મર્દન કરે છે.' મૃત્યુને જેમ આત્મા તેમ પાસે રહેલા તે રાત્રને ન જાણતો તે ઘણી સંપત્તિવાળા કોઈ શેકના ઘરમાં દાખલ થયો. ત્યાં હુથીયારથી ઘરમાં ખાતર પાડીને તેણે રાત્ર જેમ કુંકમાંથી અમૃતને ગ્રહણ કરે, તેમ સારભૂત દ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું. અજ્ઞાત ચોરે રાત્ર પાસે સર્વ દ્રવ્ય વહન કરાવ્યું, શાકિનીને પેટ ગતાવવા માફક મૂઠ ખુદિવાળા તેણે આ ગતાવી દીધું. તે ચોરને મૂલમાથી ઉખેડી નાખવા માટે તે ભાર મૂલદેવે વહન કર્યો. 'ધૂર્તો કારણ પડે ત્યારે નમ્ર બની જાય અને કાર્ય-સમયે રાક્ષસ પણ બની જાય.' જીર્ણ ઉદ્યાનમાં પહોંચી ગુફા ઉઘાડીને તેણે બંદર પ્રવેશ કર્યો. છાણામાં સ્થાપેલા વીંછી માફક રાત્રને પણ ત્યાં લઈ ગયો. ગુફામાં નાગકુમારદેવી સરખા રૂપવાળી નવયૌવન, લાવણ્ય અને પવિત્ર સુદર અવયવોથી શોભતી કુમારી તેની એક જોન હતી ભાઈએ જોનને એક આસન પર બેસાડ્યા. કમલ અરખા નેત્રવાળી તે કન્યા તેના જો અરખો પ્રકાશન કરતી હતી, ત્યારે તેના કોમળ સ્પર્શ અનુભવ્યો અને સર્વ અંગો તરફ નજર કરી. 'અહો! આ તો ગાણાત કોઈ કામદેવ જ છે.' એમ વિસ્મય પામી તેના તરફ અનુરાગ અને અનુકંપાવાળી બની. તેણીએ રાત્રને કહ્યું કે, પગ ધોવાના બાનાથી આ કૂવામાં ઘણા માથુસોને દેંક્યા છે, હે

વડલાગી ! ચોરને દયા ક્યાથી હોય ? તમાગ દેખાવથી પ્રભાવિત થએલી હું તમને આ દુવામા નહિ રહે ' મહાપુરુષોનો પ્રભાવ અત્યુત વર્ગીકરણ છે ' તેથી કરી માગ આગ્રહ પાતર હે સુદર ! તમે અહિ થી એકદમ ઝડપી બાવ, નહિ તર હે નાથ ! આપણા બનેનું કુશળ નહિ નાય ' ત્યારપછી રાત્ર પછુ વિગાર કરીને એકદમ ત્યાથી બહાર નીકળી ગયા ' અતુર પુરુષો વિક્રમ હોવા છતાં પણ અનુચિને બુદ્ધિપૂર્વક હણે છે ' ગળ ગયા પછી બહેને બૂમ પાડી કે, આ તો નાની ગયો ' પોતાના પરિચિતો કેન્નેહીઓને બચાવવા માટે બુદ્ધિગાળીઓને આવા પ્રયત્નો કે પ્રયત્ન કરવા પડે છે ' જે ચેલ કાલ તલવારવાળો બહાર લગડતી જિહાવાળા પેતાલ માફક લયકર બનેવો ઉતાવળો ઉતાવળો મડિક ચોર ગજની પાછા દોડ્યો બુદ્ધિપતિ-બુદ્ધિવાળા રાત્રએ તેને નજીક આવી પહોચેવો બળીને ચોકમા ઉભા જરૂર પોળીયાના પથ્થર પાછા છૂપાઈ ગયો કે સન્ધ નયનનાગ તેણે આ એ જ પુરુષ કે-એમ માની કક બતિના વોહની તગવાથી પાવ-સ્તબને છેદીને મડિક ચોર પોતાના ધામમા ગયો ચોરને પત્તો લાગવાથી ખુશ થએલ ગજ પણ પોતાના મહેવે ગયો ' હેનગતિ કરના પડાઈ નાય, તો ડોને સુખ ન વાય ? '

મવારે ગળ ગજપાટિયાએ બહાર જવાના જાનાથી તે ચોરને જોવા માટે નીકળ્યો હતો દાપડીયાની દુકાનના દ્વાર પામે તુલવાનું ઠામ કરતો સાથગ અને જ ઘા ઉપર વસ્ત્રના ચીથરાના પાટા લપેટી મો લગા બુદ્ધિ ગળી તે ચોર બેઠેવો હતો વાસલતાથી યુક્ત ઉપદેશી દયામણી આકૃતિ બતાવતા ચોરને દેખીને ગરે દેખેલ તેના અનુમાનથી રાત્રએ જોળખ્યો ગળ મહેલે પાટા ફર્યા અને મેવડોને નિશાની બતાવી કે આ ઠેકાણેથી આના પાટા બાધેલા પુરુષને બોલાવી લાવવા પોતાના સેવકોને મોકલ્યા ત્યાર પછી તે અમેથી તેને લઈ જવા માટે રાજ પુરુષો આવ્યા અને ઠહુ કે, તમને ગળ માન પૂર્વક બોલાવે છે એવે તેણે નિઆરું કે, નહી તે વળતે તે પુરુષ હણાયો નથી, તેનું જ આ પરિણામ છે ' ચોરે પણ મહાગજનો જોળ ખનારા હોય કે ' ત્યાર પછી તે રાજકુલમા ગયો રાત્રએ તેને પોતાની પાસેના આસન પર બેસાડ્યો ' મારવાની ઇચ્છાવાળા નીતિ ચગજનારા પુરુષો મહાપ્રસાદ કરનાર હોય છે ' પ્રસન્નતા સુખવાળી વાણીથી રાત્રએ તેને ઠહુ, તારી બહેન મને આપ ' કન્યા તો આપવા યોગ્ય જ હોય છે ' જરૂર મારી બહેનને આણે મહેલા દેખી છે બીજો ડોઈ ત્યાથી ગયો નથી આ રાત્ર એ જ કે-એમ મડિકે મનમા નિશ્ચય થયો પછી તેણે કહ્યું, ' હે દેવ ! આપ મારી બેનને અહણ કરો, તે આપની જ છે બીજુ માની પાસે જે કડ છે, તે પણ આપનું જ છે ' એ પ્રમાણે રાત્રને કહ્યું તે સમયે કૃષ્ણ જેમ દુર્ગમણી સાથે તેમ ગળએ કપાતિગયથી શોભતી તેની બટેન સાથે લગ્ન થયા રાત્રએ તે ચોરને મહાપ્રધાનપદે સ્થાપન કર્યો મસુદના મધ્યસ્થગ માફક ગજઓના લાવો કોલ સમજી શકે ? તેની પાસથી રાત્ર હમેશા આભૂપણે, વજો વજેરે તેની બટેન દ્વાગ મગાવે છે ' અહો ! વર્તો વડે જ વર્તો ઠગાય કે એમ કરતા બ્યાન ઘણું દ્રવ્ય રાત્રએ જોયી લીધું, ત્યાર પછી પત્નીને પૂછ્યું કે ' હરે તારા લાઈ પામે કેટલુંક બાકી છે ? ' આ ચોરની બહેને ઠહુ ' આપનું જ તેની પાને ધન હતું ' એ પ્રમાણે ગળને નિવેદન કર્યું તારા કે, ' પ્રિયતમ પામે કઈ છૂપાવવાનું ન હોય ' ત્યાર પછી કઠોર ગાનાવાળા રાત્રએ અનેક વિડળના ચગાડી તેને દેહાત દડાં શિશા કરી ' પાપ કરનાગઓને કુશળ કયાથી હોય ? ' અખડ નીતિવાળા વિઢમગજએ ચોરી કરના મડિક માળો હોવા

ઝતા પણ તેને પકડાવી મરાવી ન જાઓ, માટે કોઈ પણ પ્રકારે આ જન્મમા પણ વિરુદ્ધ ક્ષમાહાર ચોરી ઠાહો પુરુષ ન કરે એ પ્રમાણે મૂલદેવ અને મહિકચોરની ડથા પૂર્ણ થઈ રૌહિણ્ય ચોરની કથા

અમરાવતીની સપત્તિને જિતનાજી રાજગૃહ નામના નગરમા અનેક ગળ્લઓથી એવાતો શ્રેષ્ઠ નામનો રાજા હતો. કૃષ્ણને જેમ પ્રદુષ્ક તેમ નીતિ-પરાક્રમ યુક્ત તે ગળ્લને અલયક્રમાર નામનો પુત્ર હતો. આ બાજુ તે નગરની નજીકના વૈભારગિગિની શુક્રામા સાક્ષાત્ દેહધારી રૌદ્રરસ હોય, તેવો લોહપુર નામનો ચોર હતો. રાજગૃહ નગરમા નગરવેડો ઉત્સવોમા રોજાએલા હોય, તેવા સમયમા તે હમેશા લાગ જોઈને પિશાચ માફક ઉપદ્રવ કરતો હતો. તે ચોર ત્યાંથી દ્રવ્ય ચૂસી કરતો અને પરમ્પ્રીઓ ભોગવતો તે નગરને પોતાનો ભાગ કે ઘર જ માનતો હતો. તેને ચોરીવાળી આજીવિકા પ્રીતિ કરનાર થતી હતી, પણ બીજી વૃત્તિ ગમતી ન હતી. 'માસાહારીઓને માસ દોડીને બીજા ભોજનથી તૃપ્તિ થતી નથી' તેને રૌહિણી ભાર્યાથી રૂપ અને વર્તનથી પોતાના સગ્ગો રૌહિણ્ય નામનો એક પુત્ર થયો હતો. પિતાએ પોતાના મૃત્યુ સમયે તેને બોલાવીને કહ્યું કે, 'જો હું કહ્યું તે પ્રમાણે જરૂર કરનાનો હોય તો હું તને ઉપદેશ આપું' 'આપ કહો તે પ્રમાણે મારે અવશ્ય કરવાનું જ, આ જગતમા પિતાની આજ્ઞા કોણ ખડિત કરે?' તેમ તેણે કહ્યું. તેના વચનથી હર્ષ પામેલા લોહપુરે તેને હાથથી પાણીને નિહુર કહ્યું કે, 'જે દેવતાઓએ ગનાવેલા સમવસરણમા બેઠેલા વીજ ધર્મદેશના કરે છે, તેનું બોલેલું ન સાલળવું' તે સિવાય બીજું કોઈ પણ પ્રકારે હે વાસ! તારે સ્વતંત્રપણે કરવું' એ પ્રમાણે લોહપુર ઉપદેશ આપીને મૃત્યુ પામ્યો. પિતાનું મરણોત્તર કાર્ય કર્યા પછી રૌહિણ્ય ચોર જાણે બીજા લોહપુર પાકયો હોય તેમ સત-દિવસ ચોરી કરવા લાગ્યો. પોતાના જીવિત માફક પિતાની આજ્ઞા પાલન કરતો તે દાનીપુત્ર માફક રાજગૃહ નગરમા ચોરી કરતો હતો. તે વખતે નગરો, ગામો અને ખાણો તન્ન વિહાર કરતા ચૌદ હજાર મહાસાધુઓથી ધનિવરેલા, મનોહર દેવોવડે ચલાવાતા સુવર્ણમયો પર પગલા સ્થાપન કરતા ચરમ તીર્થપતિ વીર ભગવત રાજગૃહનગરમા સમવસર્યા અતરો, અમુરો, જ્યોતિષિ અને વૈમાનિકો એમ ચારે નિકાયના દેવોએ જિનપતિનું સમ વસન્ન તૈયાર કર્યું. એક ચોજન ગુપ્તી ગલગાય, સર્વ ભાષામા પરિભ્રમતી એવી વાણીથી વીર પ્રભુએ ધર્મદેશના શરૂ કરી તે વખતે રૌહિણ્ય ચોર રાજગૃહ નગર તરફ જતા માર્ગ વચ્ચે સમવગળ પામે આવી ગયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે, જો આ માર્ગે હું જઈશ અને કદા વીરનું વચન સાલળી લેવાય, તો પિતાની આજ્ઞાનો ભાગ ધરો. પરંતુ અર્ધિથી જવાનો બીજો માર્ગ પણ નથી એમ વિચારી બે હાથે બે કાન દાખીને એકદમ રાજગૃહ તરફ જવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે દરરાજ જતા આવતા કોઈક દિવસે સમવગળ પામે પગમા કાગે ભાગ્યો. ઉતાવળથી જતા પગમા ઝટો કાગે ઉતરી ગયો, બહાન કાઢ્યા સિવાય કંઈપૂર્વક પગલા માટી શકાતા નવી હવે બીજો કોઈ ઉપાય નથી એમ વિચારી કાન પર ઢાકેલા પાદને ઉઠાવીને તે હાથથી કાગે ખેચતો હતો, ત્યાં પ્રભુની વાણી આ પ્રમાણે માલગી કે, 'દેવતાઓ પૃથ્વીનગરને પગથી સ્પર્શ કર્યા વગર ચોર આગ્રમ અદ્ભુત રહેનાર, આખો ન મર્ચિનારા વગર કંમાએવી પુષ્પમાળાવાળા, પન્નેવા વગરના, મેલરહિત શરેરવાળા દેવ છે' જનુ સભાગર્થ ગયું, અને પિછાન હો, એમ જલદી કાગે કાઢીને હાથથી કાન દાખીને તે જ પ્રમાણે તે ચાલ્યો ગયો.

તે ચોર આ પ્રમાણે દરરોજ નગરમાં ચોરી કરતો હતો, એટલે નગરના મોટા મેટ્રીઓએ શ્રેષ્ઠિક પાસે આવી આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે, આપ રાજ્ય કરી રહ્યા છો, એટલે અમને બીજા કોઈ ભય નથી, પરંતુ હે દેવ ! અમારું ધન જેઓને ચોર માફક અદૃશ્ય ચોરો લઈ જાય છે. તેઓની પીડાથી અંધુ માફક હુંબી થએલા રાજાએ આકાશવાણી બની કોટવાલને કહ્યું, 'ચોર કે લેણદાર બનીને મારા તરફથી મળતું વેતન ગ્રહણ કરો છો. તમે ચોરોની ઉપેક્ષા કરો છો, જેથી તેઓ પ્રભુત્વ ધન લઈ જાય છે.' તેઓએ કહ્યું, 'હે દેવ ! રૌહિણ્ય નામનો કોઈ ચોર નગરજનોને લૂંટે છે, જેને પકડવા માટે દેખવો પણ અશક્ય છે. વાંદરાની જેમ વિદ્યુદ્વિક્ષિત નામના (વીજળીના ઝળકારાની જેવા) કરણથી તે કૂદી કૂદીને એક ઘરથી બીજે ઘરે અને ત્યાંથી સહેલાઈથી કિલ્લો ઉલ્લંઘન કરે છે. જેટલામાં અમે તે માર્ગે જઈએ તેટલામાં તે દેખાતો નથી. અમે એક ડગલું ચાલીએ ત્યાં તો તે સો ડગલાં આગળ પહોંચી જાય અમે તે ચોરને હણવા કે પકડવા શક્તિમાન નથી. માટે આપ અમારો કોટવાલનો અધિકાર પાછો સ્વીકારી લો. ત્યારે રાજાએ જિંથા કરેલા ભવાંની સંજ્ઞાથી ગણધને કહ્યું અને તેણે દંડપાશિકને કહ્યું કે, ચતુરંગી સેનાને તૈયાર કરી નગર બહાર રાખો. જ્યારે ચોર નગરમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે નગરને સૈન્યે આરે બાજુથી ઘેરી લેવું. અંદર વિદ્યુદ્વિક્ષિત કરણ કરતાં ત્રાસ પામેલો હરણ જેમ જાળમાં તેમ એ સૈન્યમાં સપડાઈ જશે, તે આવે ત્યારે પોતાનાં પગલાં વડે સામીતી આપતા આ મહાન ચોરને અપ્રમત્ત સૈનિકોએ પકડી લેવો. 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણે' એમ કહીને કોટવાલ નીકળ્યો. બુદ્ધિશાળી તેણે ગુપ્તપણે સેનાને તૈયાર કરી. ભોગયોગે તે દિવસે રૌહિણ્ય બીજે ગામ ગએલો એટલે નગરના ઘેરાનો અબળણ હાથી પકડવાના પાડામાં જેમ હાથી તેમ ઘેરાએલી નગરીમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો. તે ઉપાયથી ચોરને પકડી અને બાપીને લાવી કોટવાળે રાજાને અર્પણ કર્યો. જેમ ન્યાય એ સજ્જનોનું રક્ષણ કરનાર અને દુર્જનોને શિક્ષા કરનાર છે, માટે 'આને શિક્ષા કરો' એમ રાજાએ આજ્ઞા કરી, ત્યારે અભયકુમારે કહ્યું કે, હજુ આ ચોરાયેલી ચીજ વગેરે વગરનો એકલો પકડાયો છે, માટે વિચાર કરીને પછી શિક્ષા કરવી. હવે રાજાએ તેને પૂછ્યું કે, તું કયાંનો ? અને તારી આજીવિકા કેવી છે ? કયા કારણે અહિં આવ્યો છે ? રૌહિણ્ય તો નથી ને ? પોતાના નામથી શંકા પામેલા તેણે રાજાને જવાબ આપ્યો કે, શાહિ નામના ગામમાં દુર્ગચંડ નામનો હું ગૃહસ્થ છું. કંઈક કારણસર અહિં આવ્યો અને કૌતુકથી એક દેવકુલમાં આખી રાત્રિ રોકાયો. મારા ઘરે જતો હતો, ત્યારે રાક્ષસ જેવા રાજાના રક્ષકોએ કિલ્લો ઉલ્લંઘન કરતા મને પકડ્યો. કારણ કે, પ્રાણની લીતિ એ મોટી લીતિ છે. વચલા રાક્ષસથી છૂટેલો માછીમારના હાથથી છટકેલો મત્સ્ય જેમ જાળમાં તેમ ગહારના રાક્ષસ-ગણુ વિષે સપડાઈ ગયો. ત્યાર પછી 'નિરપરાધી હોવા છતાં આ ચોર જેવો છે' એમ કરીને મને અહિં લાવ્યા છે, માટે આપ ન્યાય કરનારા હોવાથી વિચારો. ત્યાર પછી રાજાએ તેને કેદખાનામાં રાખી તેની તપાસ કરવા એક પુરુષને તે ગામે મોકલ્યો. તે ચોરે પહેલાં એ ગામને સંકેત આપેલો હતો, કારણ કે ચોરોને પણ ભાવીનો વિચાર હોય છે. રાજપુરુષે ત્યાં જઈ તેનું સ્વરૂપ પૂછ્યું, તો તેઓએ કહ્યું કે, 'દુર્ગચંડ અહિં રહેતો હતો, પણ હવે તે બીજે ગામ ગયો છે.' ત્યાંથી આવીને તે પુરુષોએ હકીકત કહી એટલે અભયકુમારે વિચાર્યું કે, 'ચતુરાઈથી કરેલા દંડનો પાર બ્રહ્મા પણ પારી શકતા નથી.'

હવે અલયકુમારે મહાકિંમતી રતનજડિત દેવોના વિમાન સરખો સાત ભૂમિકાનાળો મહેલ શણગારી તૈયાગ કરાવ્યો. અખન સગ્ગી અભીઓથી અલ કૃત, બહો દેવલોકમાથી અમગવતીને એક ખડ છૂટો પડી ગયો કેમ ન હોય? જ્યા ગધર્વ-સમુદાયે સગીત મહોત્સવ પ્રવર્તાવ્યો છે, તે મહેલે અકસ્માત અદ્રુણુત ગધર્વનગની ગોલાને ધારણ કરી ત્યાગ પછી અલયકુમારે ચોરને મદિગપાન કરાવી મૂંછિત કર્યો અને દેવદૂધના ગે વચ્ચે પહેરાવી દેવ માફક શય્યામા સૂવડાવ્યો. મદિરાનો નશો પચિણુચ્યો અને બેઠો થયો ત્યારે તે ચોરે અકસ્માત આશ્ચર્યકારી અપૂર્વ દિવ્ય સપત્તિઓ ભેઈ આ સમયે અલયે આજ્ઞા કરેલા નરનારી-સમુદાય ‘જય જય નદા’ ઈત્યાદિ મગલ શબ્દો મોટા ઉચ્ચારે કરવાપૂર્વક ગાત્યા-‘આ મહાવિમાનમા હમણા તમે દેવતા-સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થયા છો, તમે અમારા સ્વામી છો, અમે તમારા કિંકરો છીએ આ દેવાગનાઓ માથે ઈન્દ્ર માફક સ્વેરકીડા કરો’ એ પ્રમાણે ચતુરાઈથી સ્નેહ-ગર્ભિત વચનો તેને જહ્યા તે ચોરે એમ વિચાર્યું કે, શુ હું દેવ થયો છું? તેટલામા તો સરખી તાળી વગાડવાપૂર્વક તેઓએ સગીત શરૂ કર્યું વળી ત્યા તેઓને સુવર્ણ-દડધારી કોઈ પુરુષ અકસ્માત આવીને કહેવા લાગ્યો કે, આ શુ આરબ્ય છે? ત્યારે તે પ્રતિહારીને કહ્યું કે, અમારા સ્વામીને અમાડ વિજ્ઞાન-કૌશલ્ય જતાવવા માટે ત્યાર પછી તેણે પણ કહ્યું, કીક તમારા સ્વામીને પોતાનુ કૌશલ્ય જતાવો અને દેવલોકના આચારો તેમની પાસે કરાવો તેઓએ પૂછ્યું, કેવા આચાર? એ સાલળી તે પુરુષે રૂઆળથી કહ્યું, શુ આ વાત પણ તમે ભૂલી ગયા? અહિં જે દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પોતાના પહેલાના કરેલા માન કે નરના કાર્યો કહે છે, પછી સ્વર્ગના ભોગો ભોગવે છે સ્વામીના લાભ થયો જોલે આ વાત વીચરાઈ ગઈ. હવે હે સ્વામી! અમારા પગ પ્રસન્ન થાઓ અને દેવલોકની મર્યાદા અને આચાર છે, તે કરો. તેઓએ રૌંડિણેયને કહ્યું, હે સ્વામી! આપના પહેલાના શુભાશુભ જે ઠાર્યો ઠાર્યો હોય, તે આપ અમને કહો અને ત્યાર પછી સ્વર્ગ-ભોગો ભોગવે ત્યાર પછી ચોરે વિચાર્યું કે, શુ આ સત્ય હશે? કે મને ઓળખવા માટે અલયે આ પ્રપચ રચ્યો હશે? આ કેવી રીતે બહણુ? એમ વિચારતા તેણે ઝાટો કાઢતા સાલળેયુ ભગવતનુ વચન યાદ આવ્યું ‘વીર ભગવતથી દેવસ્વરૂપ સાલજ્યુ છે, તેને જે મળતુ આવે, તે સત્ય કહીશ, નહિતર વિપરીત કહીશ’ એમ બુદ્ધિ કગીને તેણે તેઓને જોયા તો પૃથ્વીતલને સ્પર્શ કરતા, પરસ્પેવાથી મલિન, ઠરમાયેલી પુષ્પમાળાવાળા અને આખ મીચતા દેખાયા ચોરે સર્વ માયામળ બહાણીને ઉત્તર વિચાર્યો તેઓએ કહ્યું, ‘હે દેવ’ આપ કહો, બહાણવા માટે આ સર્વે ઉત્સુક જન્યા છે ગૌડિણેયે કહ્યું કે, મે પૂર્વભવની અદ્ભુત સુપાત્રમા દાન આપ્યા છે અને જિનમદિરા કરાયા છે, તેમા પ્રભુજિંગોની પ્રતિષ્ઠાઓ કરાવી છે, અને તે જિંગોની અષ્ટપ્રકારી પૂજાઓ કરી છે, અનેક તીર્થયાત્રાઓ અને શુરુ-ભનિઓ પણ કરી છે આ વગેરે માન ધર્મકૃત્યો મે ઠાર્યો છે’ એમ તે બોલતો હતો, ત્યારે પહેરેગીરે કહ્યું કે, હવે દુષ્કૃત કાર્યો કર્યા હોય તે પણ જહો રૌંડિણેયે કહ્યું કે, નિરતર ગાધુ-સમાગમ હોવાથી મે કોઈ દિવસ અશોભન ઠાર્યું તો ક્યું જ નથી પ્રતિહારીએ કહ્યું આખો જનમ એક સ્વભાવવાળો જતો નથી, માટે ચોરી, પરદારા-ગમન આદિ જે ખરાબ કાર્યો કર્યા હોય, તે કહી નાખો ગેડિણેયે કહ્યું

કે, શું એવા વર્તનવાળા દેવલોક પામે ખરા ? શું આંધળો પર્વત પર ચડે ખરો ? ત્યાર પછી તેઓ અલય પાસે ગયા અને આ સર્વ હકીકત નિવેદન કરી.

ત્યાર પછી અલયે શ્રેષ્ઠિકને વિનંતિ કરી કે, આવા ઉપાયો કરવા છતાં પણ ચોર ભણી શકાતો નથી. તે કદાચ ચોર હોય, તો પણ છોડી મૂકવો ભેઈએ. કારણ કે નીતિ ઉલ્લંઘન કરાય નહિ. શબ્દના હુકમથી અલયે રૌહિણ્યને છોડી દીધો. ‘કગવામાં પ્રવીણ હોય, તેવાથી કોઈ વખત હોશિયાર પુરુષો પણ કંચાય છે.’ ત્યાર પછી ચોર વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા પિતાની આજ્ઞાને પિછાર હો, કે જેણે મને લાંબા કાળથી ભગવંતના વચનામૃતથી વંચિત રાખ્યો. મેં પ્રભુનાં વચનો મારા કાનમાં ન આપ્યાં હોતે, તો હું વિવિધ પ્રકારના માર ખાઈને મૃત્યુ જ પામતો. વગર ઈચ્છાએ પણ તે સમયે મેં ભગવંતનું વચન ગ્રહણ કર્યું, તો રોગીને જેમ ઔષધ તેમ મને જીવાડનાર થયું. અરેરે ! અહુંતના વચનનો ત્યાગ કરીને અત્યાર સુધી ચોરની વાણીમાં મેં રતિ કરી. અરેખર આજ્ઞાને ત્યાગ કરી કાગડો લિંગકામાં જેમ આનંદ માને, તેમ મેં પણ પિતાના વચનમાં લાંબાકાળ સુધી આનંદ માન્યો. ઉપદેશમાંથી માત્ર એક દેશનું આટલું ફળ મળ્યું, તો પછી સમસ્ત પ્રકારે તેમના ઉપદેશનું સેવન કરવામાં આવે, તો કેટલો મહાન લાભ થાય ? એ પ્રમાણે મનથી શુભ ચિંતન કરતાં ભગવંત પાસે જઈને તેમના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કરીને રૌહિણ્યે વિનંતિ કરી, ભયંકર આપત્તિઓ રૂપ જળચર પ્રાણીઓથી પરિપૂર્ણ એવા સંસાર-સમુદ્રમાં આપની ચેતનગામિની વાણી મહાયાનપાત્રનું કાર્ય કરનારી થાય છે, અર્થાત્ તારનારી બને છે. પોતાને પ્રામાણિક પુરુષ માનતા એવા આનાય પિતાએ મને આટલો કાળ તમારું વચન સાંભળવાનો નિષેધ કર્યો અને તેથી જગદ્ગુરુની વાણીથી હું વંચિત રહ્યો. ત્રણે લોકના નાથ ! તેઓ અરેખર ધન્ય છે કે, જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક તમારા વચનરૂપ અમૃતનું કણ્ઠાંજલિપુટથી હૃદયમાં પાન કરે છે. હું તો કેવો પાપી ! કે તમારું વચન ન સાંભળવાની ઈચ્છાવાળો કાન ઢાંકીને સ્થાન ઉલ્લંઘી ગયો. એક વખત અનિચ્છાએ પણ તમારું એક વચન મેં સાંભળ્યું, તો મંત્રાક્ષરના પ્રભાવથી જ હું રાજ-રાક્ષસથી બચી ગયો. હે નાથ ! જેવી રીતે મરણથી મારું રક્ષણ કર્યું, તેવી રીતે હે જગતના સ્વામી ! સંસાર-સાગરના આવર્તમાં રૂપી રહેલા મને બચાવો. ત્યાર પછી તેની અતુલ પાથી પ્રભુએ નિર્વાણપદ આપનારી નિર્મલ સાધુધર્મની દેશના કરી. ત્યાર પછી પ્રતિજ્ઞા પામેલો પ્રભુમ કરતો રૌહિણ્ય આ પ્રમાણે બોલ્યો, ‘હે પ્રભુ ! હું ચતિધર્મને યોગ્ય છું કે કેમ ? તે આપ કહો.’ ભગવંતે કહ્યું કે, ‘તું યોગ્ય છે.’ તો હે વિભુ ! હું તત્ત્વ અંગીકાર કરીશ. વચમાં શ્રેષ્ઠિકે કહ્યું કે, મારે તેને કંઈક કહેવું છે એમ કહીને ચોરને કહ્યું, કોઈ પણ ચિંતા કર્યા વગર અને શંકા રાખ્યા વગર તારે પોતાની જે હકીકત કહેવી હોય તે કહે. એ પ્રમાણે રાત્રીએ કહ્યું, ત્યારે લોહપુરના પુત્ર રૌહિણ્યે કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! લોકો પાસેથી તમોએ જેને સાંભળ્યો છે, તે જ તમારા નગરમાં ચોરી કરનાર હું રૌહિણ્ય ચોર છું.’ નહીં જેમ નાવકીથી તેમ ડુંખે કરીને લંઘન કરી શકાય તેવી અભયકુમારની પુષ્ટિ મેં ભગવંતના એક વચનથી ઉલ્લંઘન કરી. ‘હે રાજ્યના સર્વ ! આ નગરમાં મેં જ સર્વ ચોરી કરેલી છે, ખીલ કોઈ ચોરની ગવેણણ કરશે નહીં. કોઈને પણ મારી સાથે મોકલો, જેથી ચોરેલી સર્વ વસ્તુઓ બતાવી દઈ અને પછી પ્રતજ્ઞા ગ્રહણ કરીને મારો જન્મ સફલ કરું.’

પછી શ્રેષ્ઠિકની આજ્ઞાથી અભયકુમાર પોતે અને નગરલોકો કૌતુકથી તે ચોર સાથે ગયા. ત્યાર પછી તેણે પર્વત, નદી, વનગાડી, સ્મશાન વગેરે સ્થળમાં દોડેલું તે ધન અભયકુમારને ખતાવ્યું. અભયે પણ જે જેનું ધન હતું, તે તેને અર્પણ કર્યું. નિર્લોભી અને નીતિ બાણનારા મંત્રીઓની સ્થિતિ બીજી હોતી નથી. પોતાના ચંબળી મનુષ્યોને પરમાર્થ કહીને, તથા પ્રતિજ્ઞા કરીને શ્રદ્ધાવાળો રૌહિણેય ભગવંત પાસે આવ્યો. ત્યાર પછી શ્રેષ્ઠિકરાજાએ તેનો દીક્ષા-મહેત્સવ કર્યો અને શ્રીવીરભગવંતના ચરણકમળમાં તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી. દીક્ષા લીધા પછી એક ઉપવાસથી માંડી છ મહિના સુધીના નિર્માળ તપઃકર્મ, કર્મનો ઉચ્છેદ કરવા માટે આરંભ્યા. તપસ્યાથી શરીર કૃશ કરીને ભાવ-સંલેખના આરાધી શ્રીવીરભગવંતને પૂછી પર્વત પર પાદપોષાગમ નામનું અતિમ અનશન કર્યું. શુભ ધ્યાન કરતા, પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનું સ્મરણ કરતા રૌહિણેય મહાસુનિ દેહનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં ગયા. ચોરીથી નિવૃત્ત થયેલો રૌહિણેયની માફક દ્રુપદાકાળમાં સ્વર્ગ મેળવે છે, માટે બુદ્ધિશાળી પુરુષ કોઈ પ્રકારે બંને લોક બગાડનાર ચોરી ન કરે. એ પ્રમાણે રૌહિણેય-કથા કહી. ૭૨.

ચોરીના અતિશયે ત્યાગ કરવા માટે કહે છે :—

દૂરે પરસ્ય સર્વસ્વમ્, અપહર્તુમુપક્રમઃ ।

ઉપાદદીન નાદત્તં, તૂળમાત્રમપિ ક્વચિત્ ॥ ૭૩ ॥

પારકાનાં ધન વગેરે સર્વસ્વ હરણ કરવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ વગર આપેલ તણખડું પણ ગ્રહણ ન કરવું કે તે માટે પ્રયત્ન ન કરવો. ૭૩. ચોરીથી વિરમ્ભાઓને જ શ્લોકથી દ્વંષ ખતાવે છે—

પરાર્થગ્રહણે યેપાં, નિયમઃ શુદ્ધચેતસામ્ ।

અભ્યાયાન્તિ શ્રિયસ્તેપાં, સ્વયમેવ સ્વયંવરાઃ ॥ ૭૪ ॥

પારકું ધન હરણ કરવાનો નિયમ ગ્રહણ કરનાર નિર્મલ ચિત્તવાળા, નહિં કે ષઠ્ઠવૃત્તિ-વાળા-મલિન મનવાળા, તેઓની પાસે સંપત્તિઓ સ્વયંવરા કન્યા માફક આપમેળે આવે છે, નહિં કે બીજાની ગ્રેરણા કે વેપાર-ધંધાથી. ૭૪. તથા—

અનર્થા દૂરતો યાન્તિ, સાહુવાદઃ પ્રવર્તતે ।

સ્વર્ગસૌખ્યાનિ દૌક્તે, સ્ફુટપસ્તેયચારિણામ્ ॥ ૭૫ ॥

અસ્તેયવત આચરનારાઓને વિપત્તિઓ પાસે હોય તો દૂર ચાલી જાય છે. લોકોમાં ‘આ પ્રામાણિક છે’ એવી પ્રશંસા ફેલાય છે. આ લોકનું દ્વંષ જણાવીને હવે પરલોકનું દ્વંષ કહે છે કે, તેઓ જન્માંતરમાં સ્વર્ગ-સુખો પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રસંગાતુરૂપ આંતરશ્લોકો કહે છે :—

અગ્નિશિખાનું પાન કરવું, સર્પના ચુખે ચુંબન કરવું, હલાહલ ઝેર ચાટવું સાફ, પણ પારકું ધન હરણ ન કરવું. પારકા ધનમાં લોભ કરનારાની નિર્દય બુદ્ધિ ઘણે ભાગે વૃદ્ધિ પામે છે અને ભાઈઓ, પિતા, કાકા, સ્ત્રી, મિત્રો, પુત્રો અને શુરુઓને હણવા તૈયાર થાય છે. દ્વંષ

પીવાની ઇચ્છાવાળી બિલાડી ઉપર ઉગામેલી લાકડી માફક પરધન ચોરી કરનાર પોતાના વધ-
ળ ધનને ભેતો નથી. શિકારી, માછીમાર, બિલાડી વગેરે કત્તા પણ ચોર આગળ વધી ગયો છે
કારણ કે તેને રાત પકડે છે, પણ બીજાને નહિ. હવેશા બુદ્ધિશાળી પુરુષો સુવર્ણ, રત્નાદિક
પારકું ધન આગળ પડેલું હોવા છતાં તેને પત્થર સરખું માને છે એવા પ્રકારના સંતોષામૃતરસ
વડે તૃપ્ત થયેલા ગૃહસ્થો પણ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે ૭૫

સ્થૂલ બ્રહ્મચર્યવ્રત અધિકાર

હવે પરલોક અને આ લોકના અબ્રહ્મચર્યના ફલને જતાવી ગૃહસ્થ-યોગ્ય બ્રહ્મચર્યવ્રત
નિરૂપણ કરે છે—

પણ્ડત્વમિન્દ્રિયચ્છેદં, વીર્યાવ્રહ્મફલં સુધીઃ ।

ભવેત્ સ્વદારસંતુષ્ટોઽન્યદારાન્ વા વિવર્જયેત્ ॥ ૭૬ ॥

સમગ્ર પુરુષ પાંદોઢમા નપુમકપણુ, આ લોઢકમા રાત્નદિકે કરેલ ઇન્દ્રિય-છેદ આદિક
અબ્રહ્મના કડવા ફળ હેખીને, કે શાસ્ત્રથી જાણીને અન્યની સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરે, અને પોતાની
ધર્મપત્નીમા સતોષ રાખે ૭૬

જો કે ગૃહસ્થ અગીકાર કરેલ વ્રતને પાલન કરતો હોય, તેને તેટલો પાપ-મંળ'ધ થતો
નથી, તો પણ સાધુધર્મ તરફ અનુરાગવાળો ચતિધર્મ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં ગૃહસ્થપણુમા
કામ-લોભથી વિરમેલો ધર્મ શ્રાવકધર્મ પાલન કરે છે, તેવાને વૈરાગ્યની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચાડવા
માટે સામાન્યપણે અબ્રહ્મના નુકશાન જણાવે છે—

રમ્યમાપાતમાત્રે યત્, પરિણામેઽતિદારુણમ્ ।

કિમ્પારુફલસંકાર્શં, તત્ કઃ સેવેત મૈથુનમ્ ? ॥ ૭૭ ॥

કિંપાક નામના ફળ સરખા શરૂઆતમા લોભવતી વળતે મનોહર લાગતા અને લોભગ્યા
પણીના કાળમા ભય કર દુખ આપનાર એવા પ્રકારના મૈથુનકર્મનું સેવન કોણુ કરે ? કિંપાકવૃક્ષના
ફલનું સ્વરૂપ જણાવે છે તેના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કૌતુક ઉપજાવે તેવા સુદર અને
સ્વાદિષ્ટ હોય છે અને દૃઢ્યને સતોષ પમાડે છે, પરંતુ તે ખાવામા આવે તો હે પુત્ર ! તેના
ફળ જાણી શકાય છે અર્થાત્ ખાનાર જીવી શકતો નથી, પણ મૃત્યુ પામે છે કિંપાકના ફલ
ખાવા માફક જો કે સેવન કરતી વળતે વિવેચો મનની શાંતિ કરનાર જણાય છે, પણ પાછળથી
તેના પરિણામા ઘણા ભય કર હોય છે ૭૭ મૈથુન-સેવનના ભય કર પરિણામ કહે છે—

કમ્પઃ સ્વેદઃ શ્રમો મૂર્છા, અપિર્લાનિર્વલ્લસયઃ ।

રાજયસ્માદિરોગાશ્ચ, મવેયુમેથુનોત્થિતાઃ ॥ ૭૮ ॥

મૈથુન સેવન કરનારને ધૂનરી, પરસેવો, થાક, મૂર્છા, ચક્કર, અગ તૂટણ, બલનો વિનાશ,
દયરોગ, ઉધરસ, દમ શ્વાસ વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે ૭૮ બાકીના વ્રતો અહિંમાના
પરિવારભૂત હોવાથી મૈથુનમા અહિંસાનો અભાવ કહે છે—

તપાવેલ લાલચોળ લોહસ્તંભનું આલિંગન કરવું બહુ સાફું છે, પરંતુ નરકના દ્વાર સરખા સ્ત્રીના આથળનું એવન લયંકર છે. લાવાર્થ એ છે કે, એક વખત કામજ્જ્વરની શાંતિ માટે મૈથુન એ જ ઉપાય હોય, તો પણ નરકનું કારણ હોવાથી તે પ્રશંસવા યોગ્ય નથી. ૮૧-૮૨. વળી સ્ત્રી-સળધના કારણભૂત અભોગ કે તેનું સ્મરણ કરવામાં આવે, તો પણ સમગ્ર શુણ્-ગૌરવનો વિધાત થાય છે—

સત્તામપિ હિ વામઞ્જૂર્દાના હૃદયે પદમ્ ।

અભિરામં ગુણગ્રામં, નિર્વાસયતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

કટાક્ષ કરનાર એવી સ્ત્રીઓનું સ્મરણમાત્ર કરવાથી સજ્જન પુરુષોના શુણ્-સમુદાયને દેશવટો ભોગવવો પડે છે, એ મ દેહ વગરની વાત અમજવી. આ કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમ કોઈ ખરાબ રાજ્યાધિકારી કોઈ દેશમાં રક્ષણ કરવા નિમેલ હોય, પરંતુ તે રક્ષણ કરવાને બદલે લોભપુદ્ધિથી કે અજ્ઞાનતાથી ગામો ઉઝાડ કરી નાખે છે. એવી રીતે હૃદયમાં સ્થાન પામેલી કામિની પણ પાલન કરવા યોગ્ય શુણ્-સમુદાયનો મૂળમાર્થી ઉઝાડ કરે છે. અથવા સત્પુરુષોના શુણ્-સમુદાય ઉપર કે તેમના હૃદય પર પગ મૂકીને વામનયના સ્ત્રી શુણ્નોને ફેર કરાવે છે ૮૩. હૃદયમાં સ્થાપન કરેલી સ્ત્રી ઘણા દોષવાળી હોવાથી શુણ્કાનિના કારણભૂત છે, તો પછી તેની સાથે રમણ કેમ કરાય ? તે કહે છે—

વશ્ચત્ત્વં નૃસંત્ત્વં, વશ્ચલત્ત્વં કુર્ણીલતા ।

ઈતિ નૈસર્ગિકા દોષા, યાસાં તાસુ રમેત કાઃ ? ॥ ૮૪ ॥

છેતરવાનો સ્વભાવ, કૂરતા, અચળતા, કુશીલતા, ખરાબ સ્વભાવ, ચૈનિસ યમનો અભાવ આ વિગેરે તેનામાં સ્વભાવિક દોષો છે, પણ સકારણ નથી તેવી હલકી સ્ત્રીઓમાં કોણ શક્તો રાગપુદ્ધિ કરી રમણ કંઈ ? ૮૪ માત્ર આટલા જ દોષો અમાસ થતા નથી, પરંતુ માપ વગરના દોષો કહે છે—

પ્રાપ્તું પારમપારસ્વ, પારાવારસ્વ પાર્યતે ।

સ્ત્રીणां પ્રકૃતિવક્રાणां, દુશ્ચરિત્રસ્ય નો પુનઃ ॥ ૮૫ ॥

જેનો કિનારો દેખાતો નથી, એવા સમુદ્રનો પાર પામવો અઢેલો છે, પરંતુ સ્વભાવથી જ કુટિલ ચરિત્રવાળી સ્ત્રીઓના ખરાબ વર્તનનો પાન પામવો અશક્ય છે ૮૫ દુશ્ચરિત્ર કહે છે—

નિતમ્બિન્યઃ પતિ પુનઃ, પિતરં આતરં ક્ષણાત ।

આરોપયન્ત્યર્કાર્યંપિ, દુર્વૃત્તાઃ પ્રાણસંજયે ॥ ૮૬ ॥

નિતમ્બિની કહેવાથી ચૌવનનો ઉઝાડ જણાવવા માટે, દુશ્ચરિત્રવાળી, નાના કર્ચના કે અકાર્યના પ્રસંગમાં પણ પતિને, પુત્રને, પિતાને, ભાઈને કે માતાને લાણવારમાં મર્યાદાઓ જેમ પ્રદેશી રાજાને તેમ પ્રાણના સહેલવાળા અકાર્યમાં આરોપણ કરે છે કહ્યું છે કે, ઇન્દ્રિયના દોષે નચાવેલી ભાર્યા પણ સૂર્યકાન્તા રાણીએ જેમ પ્રદેશી નબળા મારી નાખે, તેમ

પતિવધનું પાપ કરનાર થાય છે. ચુલનીએ જેમ પ્રહસત પુત્રને—પોતાની બુદ્ધિથી કહેવેલા પદાર્થો પૂર્ણ ન થવાથી, ચુલની માતાએ પ્રહસત પુત્રને જેમ સંકટમાં નાખ્યો, જીવવશાએ જેમ જરામંધને, પત્ની પદાવતીના કારણે કેણિકે કાલાદિક ભાઈઓને અકાર્યમાં ભેડી મૃત્યુ પમાડ્યા. ૮૬. માટે જ—

મવસ્ય વીજં નરક-દ્વારમાર્ગસ્ય દીપિકા ।

શુચાં કન્દઃ કર્લેમૂલં, દુઃસ્થાનાં સ્થનિરઙ્ગના ॥ ૮૭ ॥

આ અંગના સંસાર-અંકુરનું બીજ-સંસાર વધારવાનું કારણ સ્ત્રી છે, નરકનું પ્રવેશદ્વાર, તેનો માર્ગ જતાવનાર દીપિકા સરખી, ચોક-વલ્લીના કંઈ, કલહ-વૃક્ષનું મૂલ, શારીરિક, માનસિક દુઃખોની ખાણ છે. આ પ્રમાણે યતિધર્માનુરાગી ગૃહસ્થ માટે સામાન્યથી મૈથુન અને સ્ત્રીઓના દોષો કહ્યા. ૮૭. હવે સ્વદારા-સંતોષી ગૃહસ્થોને ઉદ્દેશીને સાધારણસ્ત્રીના દોષો પાંચ સ્ત્રોકોથી કહેવાય છે.—

મનસ્યન્યદ્ વચસ્યન્યત્, ક્રિયાયામન્યદેવ હિ ।

યાસાં સાધારણસ્ત્રીणां, તાઃ કથં સુસ્થહેતવઃ ? ॥ ૮૮ ॥

મનમાં બીજું, વચનમાં ત્રીજું, ક્રિયામાં ચોથું હોય, અર્થાત્ જેનાં મન, વચન અને ક્રિયા જુદાં જુદાં પ્રવર્તતા હોય એવી વેશ્યા સ્ત્રીઓ વિશ્વાસના કારણભૂત કે સુખ માટે થાય નહિં. સંકેત બીજાને આપે, મારાણી બીજા પાસે કરે, સ્તુતિ બીજાની કરે, ચિત્તમાં બીજો હોય, પડખે વળી કોઈ અન્ય હોય; ગણિકાઓનું ચરિત્ર ખરેખર આશ્ચર્ય કરનાર છે. ૮૮. તેમજ—

માંસમિથ્રં સુરામિથ્રમ્, અનેકવિદચુમ્બિતમ્ ।

કો વેડ્યાવદનં ચુમ્બેદ્, ઉચ્છિષ્ટમિવ ભોજનમ્ ? ॥ ૮૯ ॥

જલચર, સ્થલચર, ખેતર જીવોના માંસ-મિશ્રિત, દુર્ગંધવાળું, વેશ્યાઓ માંસ ખાનાર હોવાથી, કાષ્ઠ પિષ્ટાદિકની બનાવેલી મદિરાથી મિશ્રિત, તેઓ મદિરા-પાન કરનારી હોવાથી, અનેક પ્રકારની બાતિવાળા વિટ-બાર પુરુષોથી સુગંધિત થયેલી, ઘણે ભાગે વિટોમાં આસક્તિવાળી બનેલી હોવાથી, માંસ-મદિરાથી મિશ્રિત ઉચ્છિષ્ટ-એકા ભોજન સરખી વેશ્યાના સુખને કોણ સુગંધ કરે ? ૮૯. તેમ જ—

અપિ પ્રદત્તસર્વસ્વાત્, કામુકાત્ સ્ત્રીણસંપદઃ ।

વાસોઽપ્યાન્તેષુમિચ્છન્તિ, ગચ્છતઃ પણ્યયોપિતઃ ॥ ૯૦ ॥

ધનિકપણીની અવસ્થામાં મર્વરવ સમર્પણ કર્યું હોય, પરંતુ પુણ્ય ક્ષીણ થવાથી અપત્તિઓ આવી બચ અને પહેરેલ વસ્ત્ર માત્ર બાકી રહેલું હોય તો બળાત્કારે તે પણ છુટવી લેવાની ઇચ્છાવાળી વેશ્યા હોય છે. આમ કહીને તે કેવી કૃતક છે ? તે જણાયું કહેલું છે કે, પોતાની ધર્મપત્ની કરતાં પણ અધિકપણે મારસંભાળ કરી હોય, એવી વેશ્યા ક્ષીણ અપત્તિવાળા પુરુષના વસ્ત્ર પર મેળવવાની અભિલાષાથી નજર કરે છે. ૯૦. તથા—

ન દેવાન્ ન ગુરૂન્ નાપિ, સુહૃદો ન ચ વાન્ધવાન્ ।

અસત્સંગરતિર્નિત્યં, વેશ્યાવશ્યો હિ મન્યતે ॥ ૧૧ ॥

વેશ્યાને આધીન બનેલો પુરુષ દેવને, ગુરુને, મિત્રને કે બંધુઓને માનતો નથી. પણ હું મેશાં ખરાબ સોળતીઓની સોળતમાં આનંદ માને છે. ૯૧. તથા—

કૃષ્ણિનોઽપિ સ્પરસમાન્, પશ્યન્તીં ધનકાઙ્ક્ષયા ।

તન્વન્તીં કૃત્રિમસ્નેહં, નિઃસ્નેહાં ગણિકાં ત્યજેત્ ॥ ૧૨ ॥

ધન મેળવવાની અભિલાષાથી ક્રોધિયાને પણ કામદેવ સમાન માની તેની ઝાટી પ્રતિપત્તિ—સેવા, વિલાસ કરે છે, કારણ કે સ્નેહ બતાવ્યા વગર તેની પાસેથી ધન—પ્રાપ્તિ થતી નથી. આવા પ્રકારનો કૃત્રિમ સ્નેહ કરનારી સ્નેહ વગરની ગણિકાનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રમાણે સ્વદાશ—સંતોષી ગૃહસ્થે પૃથ્વાંગના સ્ત્રીના દોષો જાણી, તેનો ત્યાગ કરવો. ૯૨. હવે પરસ્ત્રી—ગમનના દોષો કહે છે—

નાસક્ત્યા સેવનીયા હિ, સ્વદારા અપ્યુપાસકૈઃ ।

આકરઃ સર્વપાપાનાં, કિં પુનઃ પર્યોષિતઃ ? ॥ ૧૩ ॥

સાધુપણું સ્વીકાર કરવાની અભિલાષાવાળા અને દેશવિરતિ ધર્મના પરિણામવાળા શ્રાવકે ગૃહસ્થપણમાં પણ વૈરાગ્યની અધિકતાથી પોતાની સ્ત્રીના વિપયમાં પણ આસક્તિ ન કરવી જોઈએ, તો પછી પારસી સ્ત્રી તો અત્યંત સેવન કરવા યોગ્ય નથી, માટે શ્રાવકોએ સર્વ પાપોની ખાણ સમાન એવી પરસ્ત્રીઓનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૯૩. પરસ્ત્રીનું પાપકારિપણું બતાવે છે—

સ્વપતિં યા પરિત્યજ્ય, નિઃસ્વપોપતિં ભજેત્ ।

તસ્યાં જ્ઞાનિકચિત્તાયાં, વિશ્રમ્મઃ કોઽન્યયોપિતિ ॥ ૧૪ ॥

‘ભતાર એ જ દેવતા’ ગણનારી સ્ત્રીઓ હોય છે, કારણ કે તે શ્રુતિનું વચન છે. જોઈએ જે પોતાના પતિને દેવસ્વરૂપે ન માનતાં તેનો ત્યાગ કરીને નિર્લભ્ય બની બીજા પતિને સેવન કરનારી થાય તેવી જ્ઞાનિક ચલચિત્તવાળી સ્ત્રીમાં કોણ વિશ્વાસ કરે? ૯૪. હવે પરસ્ત્રીમાં પ્રસક્ત બનેલાને શિખામણ આપે છે—

મીતોરાકુલચિત્તસ્ય, દુઃસ્થિતસ્ય પરસ્ત્રિયામ્ ।

રતિર્ન યુજ્યતે કર્તુમ્, ઉપશૃન્ પશોરિવ ॥ ૧૫ ॥

પતિ અગર સભ્ય વગેરેથી હાય પામેલા, ‘આ મને દેખી ગયો છે’ ‘એ મારું’ પાપ જાણી ગયો છે’ તેથી વ્યાધુજા ચિત્તવાળાએ કતલખાના પાસે પશુને જેમ રતિ કરવી યોગ્ય નથી,

તેમ ધરનાર, શર્યા, આસન વગરના હુ ખી પુરુષે પણ પગ્ગ્રીમા રતિ કરવી યોગ્ય નથી
૯૫ તે કાગ્ગ્રીમા—

પ્રાણસંદેહજનન, પરમ વૈરકારણમ્ ।

લોકદ્વયવિરુદ્ધં ચ, પરસ્ત્રીગમનં ત્યજેત્ ॥ ૯૬ ॥

ધણે ભાગે ખીલતો પારકી સ્ત્રીમા પ્રસક્ત બનેલા પુરુષનો નાશ કરે છે, એટલે પ્રાણનો
અદેહ ઉત્પન્ન કરનાર, મોટા વેગુ કાગ્ગ્રી, કહેલું છે કે, ‘જેના મૂલ ઊડા ગયા છે એવા
વૈશ્વક્ષનુ મોટું કારણ સ્ત્રીઓ છે’ આ લોક-વિરુદ્ધ અને પરલોક-વિરુદ્ધ, એણે પરસ્ત્રીગમન
તાજી ૯૬ ‘બને લોક-વિરુદ્ધ’ વિશેષણને સ્પષ્ટ સમજાવે છે—

સર્વસ્વહરણં વન્ધ, શરીરાવયવચ્છિદામ્ ।

મૃતશ્ચ નરકં યોરં, લભતે પારદારિકઃ ॥ ૯૭ ॥

પરદાગ-ગમન કરનાર સર્વ ધનનું હરણું, દોરડા આદિકથી બધન, શરીરના અવયવો
કે પુરુષચિહ્નનો છેદ, વગેરે આ લોકના અને મરીને પરલવમા ઘોર નરકમા મહાહુ ખો પ્રાપ્ત
કરે છે ૯૭ ચુકિત-પૂર્વક પગ્ગ્રીગમનનો નિષેધ કરે છે—

સ્વદારભણે યત્નં, વિદધાનો નિરન્તરમ્ ।

જાનન્નાપિ જનો દુઃખં, પરદારાન્ કથ વ્રજેત્ ॥ ૯૮ ॥

પોતાની પત્નીમા ખીજે આસક્તિ કરે, તો તેના માટે જેમ પોતાને હુ બ ધાય છે અને
પોતાની સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવા માટે ભિત્તિ, વડી, કોટ, પહેરેગીર આદિકથી રાત-દિવસ રક્ષણનો
પગ્ગ્રીલેશ કરે છે અને તેનું હુ બ પોતે સમજે છે, એમ આત્માનુભવથી પરના હુ બને
દેખતો સુર પદાગ-ગમન કેમ કરે ? ૯૮ પરસ્ત્રી-ગમન કરવાની વાત તો ફરગ્ગે, પરતુ તેની
ધમ્મિ પણ મહાઅનર્થ કરનાર થાય છે, તે કહે છે—

વિક્રમાક્રાન્તવિશ્વોઽપિ, પરસ્ત્રીષુ રિરંસયા ।

કૃત્વા કુલક્ષય પ્રાપ્, નરક દશકન્ધરઃ ॥ ૯૯ ॥

પોતાના પરાકંમથી વિશ્વને ધુળવનાર રાવણ પણ પારકી સ્ત્રી માથે ગમવાની ધમ્મિથી
કુલનો હાય ટરી નગ્ગે ગયો આપ્તલા પગકંમવાળાએ પણ અનર્થ મેગવ્યો, તો પછી ખીન
માટે શુ કહેવું ? ૯૯ આ વાત અપ્રદાયથી આ પ્રમાણે સમજવી—

રાવણની કથા

રાક્ષસ નામના દ્રીપમા પૃથ્વીમા યુગટમણિ સમાન ત્રિકૂટપર્વતના શિખર ઉપર સુવર્ણમય
લકા નામની વિગાલ નગરી હતી તે નગરીમા યુલગ્ત્ય કુલમા કૌસ્તુભમણિ ગમાન મહાપગકંમી
વિશ્વને રાડ પડાવનાર રાવણ નામનો વિદ્યાધર રાજા થયો તેને અનિશય બગવાળા
લાણે ખીન બે બાહુસ્તલ હોય તેના દુશકર્ણ અને બિખીવણ નામના બે ભાઈઓ

હતા. કોઈક દિવસે તેણે કુલદેવતા જેવી પોતાના પૂર્વજોએ મેળવેલી નવરત્નોની માળા મહેલમાં જોઈ. ખાર સૂર્યો સંભળાય છે, તેમાં આ નવ સૂર્યો જ કેમ દેખાય છે? એમ તેણે ત્યાં વૃદ્ધોને પૂછ્યું. ત્યારે તેઓએ તેને કહ્યું કે, આગળ તારા પૂર્વજોએ વરદાનમાં મેળવેલ મહાસારભૂત મહાકિંમતી રત્નમાળા છે. આ માળા જે કંઠમાં નાખશે, તે અર્ધભરતેશ્વર થશે, આ પ્રમાણેના કુલપરંપરાનો રિવાજ ચાલ્યો આવે છે, તે અનુસાર તારા પૂર્વજે પણ તેની પૂજા કરે છે. ત્યાર પછી તેણે ગળામાં પહેરી એટલે તેનાં નવ રત્નોમાં તેના સુખની છાયા સંક્રમી, ત્યારથી તેની દશસુખવાળો રાવણ એવી પ્રસિદ્ધિ થઈ. ત્યાર પછી લોકોએ જય જય એવા શબ્દોથી અભિનંદન કર્યું, ત્યારે જગતના વિજય માટે સાક્ષાત્ ઉત્સાહ હોય તેમ તે શોભવા લાગ્યો. તેની પાસે આસાધ્ય સાધનો વડે પ્રૌઢ સેનાઓ સરખી પ્રસન્નિ વગેરે અનવધ વિદ્યાઓ હંમેશાં સાથે રહેતી હતી. તેથી દુઃસાધ્ય એવા અર્ધભરત એક ગામ જિતવા માટેક સહેલાઈથી તેણે જિતી લીધો. છતાં પણ બાહુબળની ગણ અપૂર્ણ રહી. આ બાજુ આગલા જન્મમાં ઈન્દ્રપણુની સ્થિતિનો અનુભવ કરનાર અનેક વિદ્યાવાળો ઈન્દ્ર નામનો વિદ્યાધર રાજા વૈતાલ્ય પર્વત પર હતો. વિશ્વમાં ઐશ્વર્યબલની અધિકતાથી અને આગલા ઈન્દ્રપણુના અભ્યાસથી પોતે પોતાને જ ઈન્દ્ર માનવા લાગ્યો કે ખીલે કોઈ ઈન્દ્ર નથી. તેણે પોતાની સુખ્ય પટ્ટરાણીનું નામ શચી, અશ્વત્થું નામ વજ્ર, પટ્ટહાથીનું નામ ઐરાવણ, અશ્વત્થું નામ ઉચ્ચૈશ્રવા, સારથિનું નામ માતલિ, અને ચાર મહાસુભટોનાં સોમ, યમ, પાશધર (વરુણ) અને કુબેર એ પ્રમાણે નામો રાખ્યાં. બાહુબળમાં મહોન્મત્ત બનેલો તે પોતાને ઈન્દ્ર માનતો અને ખીલને તણખલા સરખા ગણતો ભયંકર યુદ્ધ કરનાર રાવણને પણ તે ગણકારતો નહિ. એટલે તેના પર કોપ પામેલો યમરાજ સરખા બલવાળો રાવણ શ્રાવણના મેઘ સરખી ગર્જના કરતાં લડવા ચાલ્યો. વિદ્યાના પ્રભાવથી જળ, આકાશ અને પૃથ્વી પર સરખા વાહનવાળા વિદ્યાધરો અને સૈન્ય સહિત તેણે સસુદ્રતું લંઘન કર્યું, કલ્પાંતકાળના મહાવાયરાની જેમ સૈન્યરૂપી વંદોળિયાથી ઊઠેલી રજશ્રેણી વડે આકાશને ઢાંકી દેતો તે એકદમ વૈતાલ્યે પહોંચ્યો. રાવણને આવતો જાણીને ઈન્દ્ર પણ એકદમ સામિ આલ્યો. કારણ કે, ‘પુરુષોને મૈત્રી અને વૈર બંનેમાં સન્નિયુજ આવવું એ પ્રથમ કાર્ય છે.’ મહાપરાક્રમી રાવણે દ્વરથી જ એક દૂત મોકલી ઈન્દ્રને મધુર શબ્દોથી કહેવરાવ્યું કે ‘અહિં જે કેટલાક વિદ્યા અને ભુબળગથી ગવિત રાજાઓ છે, તેમણે ભેટણા આપવા પૂર્વકે દશકંધર રાવણ રાજાની પૂજા કરી છે. રાવણની વિસ્મૃતિથી અને તમારી સરળતાથી અત્યાર સુધીનો સમય પસાર થઈ ગયો. હવે તમારે સેવા કરવાનો સમય પાડી ગયો છે. માટે તેમના પ્રત્યે ભક્તિ નહિતર શક્તિ જતાવો. ભક્તિ અને શક્તિ બેમાંથી એક પણ નહિ જતાવો, તો તમે વિનાશ પામશો.’ ઈન્દ્રરાજાએ એમ કહ્યું કે, ‘જિત્યારા સંકડા રાજાઓ તેની પૂજા કરી, એટલે રાવણ મહોન્મત્ત બની મારી પાસેથી પણ પૂજાની અભિલાષા કરે છે! અત્યાર સુધી તો રાવણનો કાલ જેમ તેમ સુખમાં ગયો, પણ હવે તો કાલરૂપ તેના અમય પાડી ગયો છે. માટે તું તારા સ્વામી પાસે જઈને કહે કે, તે મારા પ્રત્યે ભક્તિ કે શક્તિ જતાવે. જો તે ભક્તિ કે શક્તિ વગરનો હશે તો આ પ્રમાણે વિનાશ પામશે.’ દ્વે તે આવીને રાવણને જ્યારે સમાચાર સંભળાવ્યા, ત્યારે ક્રોધથી ભયંકર બનેલો રાવણ પ્રલયકાળના ગળબળેલા સસુદ્ર સરખા અનંત સૈન્યરૂપી કલેલો સાથે લડવા ચાલ્યો. અંત

પુષ્કરાવર્ત મેઘ સરખા શસ્ત્રોના વરસાદ કરતા જાને લશ્કરોનું માંહોમાંહે અથડામણવાળું યુદ્ધ થયું. રાવણપુત્રે રાવણને નમન કરીને યુદ્ધ કરવા માટે ઈન્દ્રને જોલાવ્યો. વીર પુરુષો યુદ્ધકીડામાં કોઈને અગ્રપદ આપતા નથી. ત્યારપછી જાને એકાકી વિજય મેળવવાની અભિલાષાવાળા ઈન્દ્ર અને રાવણપુત્ર સૈન્યોને દૂર કરીને દુધર્ધર જાની દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મહોન્મત્ત જે હાથી દ્વંદ્વયુદ્ધ કરતા હોય તેવા આ જાને માંહોમાંહે યુદ્ધનો પાર પામવા માટે શસ્ત્રોના પ્રહાર કરવા પૂર્વક લડતા હતા. એકબીજા વેગથી પરાવર્તન પામી જતા હોવાથી રાવણપુત્ર ઉપર છે કે નીચે ? કે ઈન્દ્ર ઉપર છે કે નીચે છે ? તે જાણી શકાતું ન હતું. વિજયશ્રી ક્ષણવાર ઈન્દ્રને વિષે, ક્ષણવાર મેઘનાદ વિષે એમ આવળ કરતાં અહાહુર એવા જાનેથી લય પામી હોય તેમ જવા-આવવા લાગી. ત્યાર પછી ગર્વથી સર્વસામર્થ્ય વડે મેઘનાદે ઉપદ્રવ કર્યો. એટલે તે ઈન્દ્ર મશક જેવો નિર્જલ જાની ગયો. તરત જ રાવણપુત્ર મેઘનાદે તેને નીચે પાડ્યો અને ણાંધ્યો. ‘જયની ઈષ્ટાવાળાઓને જયમાં પ્રથમ હેતુ ઉતાવળથી કાર્ય કરવાપણું હોય છે.’ સિંહનાદથી આકાશને પણ ગળવતા મેઘનાદે મૂર્તિમાન જય માફક તેને અર્પણ કર્યો. રાવણે તેને પ્રબલ રક્ષણવાળા કેદખાનામાં નાખ્યો. બળવાન જાને કાર્ય કરનારા હોય છે. હવે પણ ખરા અને રક્ષણ પણ કરે. દંડધર, સોમ, પાશવાન (વરુણ) અને કુબેર એ ચારે સુભટોએ ઈન્દ્રને પકડવાથી ક્રોધવાળા થઈ રાવણને ઘેરી લીધો. જિત પામેલો રાવણ પણ ચારે સુભટોની સાથે ચારશુણ ઉત્સાહથી લડ્યો અને દંડવાળાનો દંડ ભાંગી નાખ્યો, ગદાવાળાની ગદા ચૂરં નાખી, વક્રણનો પાશ તોડી નાખ્યો, સોમનું ધનુષ છેદી નાખ્યું. જેમ મોટે હાથી નાના હાથીઓને, તેમ પ્રહારથી તેમને નીચે પટકાવ્યા અને વૈરીનો વિનાશ કરનારા રાવણે પકડી તે ચારેને ણાંધ્યા. સાત અંગવાળા રાજ્ય સહિત તે ઈન્દ્રને સાથે રાખી પાતાલલંકા જિતવા માટે રાવણ આહ્વાયો. ત્યાર પછી ત્યાં અંદ્રોદર રાજાને હણીને તેનું રાજ્ય અને પોતાની યેન ત્રણ મસ્તકવાળા ખર દ્રુપણમાં મોટા ખરને આપ્યાં. અંદ્રોદરનું સમગ્ર રાજ્ય કંઠાર બળવાળા ખરે ગ્રહણ કર્યું, પરંતુ એક ગર્ભવતી રાણી નાસીને ગમે ત્યાં આલી ગઈ. તે પછી લંકાપતિ રાવણ પાતાલલંકાથી લંકા ગયો અને દેવતાઓને પણ કાંટા સમાન તેણે પોતાનું રાજ્ય નિષ્કંટક બનાવ્યું. કોઈક સમયે રાવણે પુષ્કર વિમાનમાં એસીને કીડાથી આમતેમ ફરતાં મહુતરાજાએ પ્રાર્થેલા મહાયજ્ઞને દેખ્યો. ત્યાર પછી તે યજ્ઞ જ્ઞેવાની ઈષ્ટાથી રાવણ વિમાનથી નીચે ઉતરીને તે સ્થળે ગયો, એટલે તે રાજાએ સિંહાસન પર બેસાડવા ઇત્યાદિકથી સત્કાર કર્યો. પછી રાવણરાજાએ મહુત રાજાને કહ્યું કે, ‘અરે ! નરકે લઈ જનાર આ યજ્ઞ કેમ કરે છે ?’ ત્રણે જગતનું હિત કરનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ અહિંસાથી ધર્મ કહ્યો છે, તો પછી પશુઓની હિંસાવાળા યજ્ઞથી ધર્મ કેવી રીતે થાય ? માટે જાને લોક બગાડનાર શત્રુ સરખો યજ્ઞ તું ન કરીશ, અને જે કઠાય કરીશ તો આ લોકમાં મારા કેદખાનામાં અને પરલોકમાં નરકમાં તારો વાસ થશે. મહુતરાજાએ તરત જ યજ્ઞ જાંધ કર્યો. કારણ કે વિશ્વને લયંકર એવી રાવણની આજ્ઞા માનવી જ પડે. મહુત રાજાના યજ્ઞને જાંધ કરાવી પવન સરખા વેગવાળો તે સુમેકુ અને અષ્ટાપદાદિક તીર્થોની યાત્રા કરવા ગયો. ત્યાં શાશ્વતા-ગશાશ્વતા ચૈત્યોમાં યાત્રા કરીને ફરી પાછો રાવણ પોતાના સ્થાને આવ્યો.

રામ અને રાવણનું યુદ્ધ

આ બાજુ અયોધ્યા નગરીમાં અસીમ સંપત્તિના સ્થાન સ્વરૂપ મહારથી દશરથ નામનો

રાજા હતા મૂર્તિમાન ચાર દિશાલક્ષ્મી હોય, તેવી તેને કૌશલ્યા, કૈકેયી, સુમિત્રા અને સુપ્રભા નામની ચાર પ્રિયાઓ હતી કૌશલ્યા રાણીએ રામને, કૈકેયીએ ભરતને, સુમિત્રાએ લક્ષ્મણને અને સુપ્રભાએ શત્રુઘ્ન નામના પુત્રોને જન્મ આપ્યો. ઇન્દ્રના ચૈરાવણ હાથીના દાત માફક રામ, લક્ષ્મણ, ભરત અને શત્રુઘ્ન ચોલાતા હતા જનકની પુત્રી અને ભામંડલની યૌન સીતા સાથે ધનુષયાણુ આરોપણ કરી રામભદ્રે લગ્ન કર્યા એક દિવસે દશરથ રાજાએ ચારે રાણીઓને મંગલસ્વરૂપ 'ચિનેદ્ર-જિજ્ઞસુ' અભિષેકજળ મોકલાવ્યું. પોતાને તે જળ મોકુ મળવાથી રીઆઓદી સુમિત્રારાણીને મનાવવા માટે રાજા પોતે ગયો. ત્યા આગળ ઘંટના લોલક સરખા હાલતા દાતવાળા, ચલાયમાન મુખવાળા, આળા શરીર પર સ્વેત કેશવાળા, પાપણુમા ખીડાઓદી આળવાળા, ડગલેપગલે ચાલતા સ્ખલના પાગતા, મરણની યાચના કરતા, એક ઘરડા-અંત પુર સેવકને રાજાએ દેખ્યો. તેને જોઈ રાજાએ વિચાર કર્યો કે, જ્યા સુધીમા આપણે આવી દશા ન પામીએ, ત્યા સુધીમા ચોથા પુરુષાર્થ મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરીએ ત્રત ગ્રહણની ઇચ્છાવાળા તેણે પોતાના રાજ્ય પર સ્થાપન કરવા માટે રામ અને લક્ષ્મણ પુત્રોને ઊલાવ્યા ભરતની માતા કૈકેયીએ ધીંગી વાણીથી આગળ આપેલા જે વગ્દાનની સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા દશરથ પાસે માગણી કરી તે સમયે એક વરદાનથી સ્થિર પ્રતિજ્ઞાવાળા દશરથ રાજાએ ભરતને રાજ્ય અર્પણ કર્યું અને ધીજી વરદાનથી મીતા સાથે રામે અને લક્ષ્મણે ચૌદ વર્ષ સુધી વનવાસ લોગવવાની માગણી કરી અને તે પ્રમાણે આજ્ઞા આપી મીતા અને લક્ષ્મણ સાથે રામે તત્કાલ દંડકારણ્યમા પંચવટીના આશ્રમમા નિવાસ કર્યો ત્યા આગળ કોઈ જે ચારણસુનિઓ આવ્યા હતા, તેમને રામ-લક્ષ્મણે નમસ્કાર કર્યા અને શ્રદ્ધાળુ સીતાએ અતિથિજૂત જ ને સુનિઓને શુદ્ધલિક્ષાથી પ્રતિલાલ્યા એટલે તે વખતે દેવોએ સુગંધી જળવૃષ્ટિ કરી એટલે તેની સુગંધથી ત્યા જટાયુ નામનો ગીધરાજા આવ્યો તે જ ને સુનિઓએ ત્યા ધર્મદેશના આપી તેનાથી તે પક્ષી પ્રતિજોધ પામ્યો, જાતિ-સ્મરણ થયું અને જનકી પાસે હમેશા રહેતો રામ ત્યા રહેલા હતા. દ્વાદશ માટે લક્ષ્મણ ગહાર વનમા ગયા હતા, ત્યા આગળ લક્ષ્મણે કુતૂહલથી એક ખડ્ગ દેખ્યું અને ગ્રહણ કર્યું તેની તીક્ષ્ણતાની પરીક્ષા કરવા માટે તેનાથી તે જ લક્ષ્મણે લક્ષ્મણે નજીકમા રહેલ વાસન્તળીમા પ્રહાર કર્યો એટલે તે વશન્તળીમા અંદર રહેલા કોઈક પુરુષનું એક મસ્તક-કમળ કમલનાલ માફક છેદાઈને આગળ પડેલું જોયું 'યુદ્ધ ન કરતા શસ્ત્ર વગરના કોઈ પુરુષને મેં મારી નાખ્યો' આવું કાર્ય કરવાથી મારા આત્માને ધિક્કાર થાઓ' એમ પોતાની નિંદા કરવા લાગ્યો ગમભદ્ર પાસે જઈને બનેલી સર્વ હુકીકત જણાવી અને તરવાર પણુ ળનાવી એટલે ગમે કહ્યું, 'આ સૂર્યહાસ નામની તરવાર છે, એના સાધકને તે હણી નાખ્યો છે; નકી આનો ઉત્તરઆધક કોઈ હોવો જોઈએ' એવી દુ સંભાવના કહું છું આ સમયે રાવણની ચંદ્રણુમા નામની યૌન અને જરની ભાર્યા ત્યા આવી અને હણાએલા પુત્રને દેખ્યો હે વત્સ ગમ્બૂક! તું કયા છે? એમ રૂદન કરતી તેણે લક્ષ્મણના પગલાની મનોહર પક્ષિ જોઈ જેની આ પગલાની શ્રેણિ છે, તેણે જ મારા પુત્રને હણ્યો છે, એટલે ચંદ્રણુમા પગલાના જ મારો આગળ ગઈ જેટલામા ચોડેક ગઈ, તેટલામા તેનીએ વૃક્ષ નીચે નેત્રને મનોહર લાગે તેવા મીના અને લક્ષ્મણની આગળ જોડેલા રામને જોયા રામને દેખીને તત્કાલ તેની સાથે રમણ કરવા વિવશ જની ગઈ. 'કામિનીઓને મોકની અધિકતામા પણ કામનો અભિલાષ

કોઈ અવળા હોય છે' પોતાનુ ડપ મનોહર બનાવીને તેણે ગમને પ્રાર્થના કરી કે, મારી માથે જમણકીડા કરે ત્યાં હસતા હસતા ગમે જી હું કે, હું તો ભાર્યાવાળો છું, મારે લક્ષ્મણની સેવા કરે તેને પ્રાર્થના કરતા તેણે પણ ઉત્તર આપ્યો કે, તું આર્યની નારી છે, તો આવી વાનથી સચું પ્રાર્થનાલાગ અને પુત્રવધથી અધિક રોષ પામેલી તેણીએ પોતાના પતિ ખરૂ વગેરેને જઈને કહ્યું કે, લક્ષ્મણે મારા પુત્રને મૃત્યુ પમાડ્યો એટલે પર્વતને જેમ હાથીએ તેની રીતે ચીદ હનર વિધાધરોની માથે તે રામને ઉપદ્રવ કરવા આવ્યો.

ત્યારે લક્ષ્મણે ગમને વિનંતિ કરી કે, મારી હાજરીમા આપ જાતે આવ્યાની માથે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખો, તે માર્ય મારે યોગ્ય છે? એમ કહીને તેમની માથે પોતે લડવા જવાની માગણી કરી 'હે વત્સ! ભલે તું જય મારે જા, પરંતુ જો તને કંઈ મકંટ જણાય, તો મને બોલાવના મિહનાદ કરે' એ પ્રમાણે લક્ષ્મણને શિખામણ આપી ગમની આજ્ઞા નીકારીને ધનુષ માથે લક્ષ્મણ તાર્ક્ય નામનો મોટો ગરુડ જેમ નાના મપેને તેમ તેમને હાજુવા માલ્યા યુદ્ધ આગમ વધના લાગ્યું, ત્યારે પોતાના પતિના મૈનિકોની વૃદ્ધિ મારે ગવણની ગણેને ઉતાવળથી જઈને રાવણને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, દડનાવ્યમા પોતાની જાતની અજ્ઞાનતાવાળા ગમ-લક્ષ્મણ નામના બે મનુષ્યો આવ્યા છે તમને તમારા ભાતુજને યગમદિં પટોચાલ્યો છે આ વાત માનગી નાગ અનેવી નાનાભાઈ અને મૈન્ય માથે લક્ષ્મણની માથે યુદ્ધ કરવા ગયા છે અને અત્યારે યુદ્ધ નાવી રહ્યું છે નાના ભાઈના પગકમથી અને પોતાની શખિવી ગરવાળો ગમ મીતાની માથે વિવામ કરતો પાંગડેલો છે શ્રીઓમા રૂપ લાવણ્યની ચોલાનડે નીમા મન્ખી મીના નથી દેવી નથી નાગકુમારી, કે નથી માનુષી, પરંતુ કોઈકે જીવ જ છે ત્રણ લોકમા તેના મન્ખુ ડપ ક્યાય નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગમન દેવોની અને અશુરોની દેવાગનાઓના રૂપથી પણ અનિચડીયાતા તેના રૂપનું પાણીથી પતા વણુંન કર્યું અશક્ય છે હે ગજન! મન્ખુ-પર્યંત આ ભૂતવમા જેટલા ગ્લો છે, તે નર્વે હે બધું' તારા મારે અધિકારનાગ છે જેની રૂપસ પત્તિ નેરને વગર ખોડાયે એવી નજરથી જોયા જ કરીએ તેવી છે, એવા પ્રકારના શ્રીગ્લને જો તું ન અહણુ કર, તો ગવણ નથી આ વાત શામગી તરત પુ પક નામના વિમાનમા એમીને દશકપર રાવણ આજ્ઞા કરી કે, 'હે વિમાનગજ' ઉનાગથી ત્યા પહોંચાડ, કે જ્યા જાનવી હોય દશમીવના મનની રૂપદાથી રોય તેમ અન્ય ત વેગપૂર્વક જતુ વિમાન ત્યા જાનવી પાને પહોંચ્યું

તો પછી તેમ કગ, એ પ્રમાણે કહેવાએવી તે વિદ્યાદેવીએ ત્યાથી કંઈક આગળ જઈને સાક્ષાત્ લક્ષ્મણ હોય તેમ સિંહનાદ કર્યો તે સાલળી મીતાને ત્યા ગળીને રામ એકદમ દોડ્યા 'માયાવીની માયા મહાન પુત્રુએને પણ મૂઝવનારી થાય છે' પછી દશથીવ રાવણ નીચે ઉતરી મીતાને પુષ્પક વિમાનમા આરોપણ કરીને 'તને હરણ કરનારો હું રાવણ છું' એમ કહેતો આકાશમા ઉઠ્યો હવે મીતા વિલાપ કરવા લાગી, હે નાથ ! હે રામ ! હા વત્સ લક્ષ્મણ ! હા પિતાજી ! હા મહાબુદ્ધવાળા લાભડલાઈ ! અરે ! કાગડો જેમ બલિનું તેમ આ તમારી મીતાનું હરણ કરે છે, આ પ્રમાણે જેમ આકાશને ગાવતી હોય તેમ મોટા શબ્દથી સીતા રુદન કરવા લાગી હે પુત્રી ! તું ભય ન પામ, હે રાક્ષસ ! તું કયા આવ્યો ? શેષથી આમ બોલતો જગત્તુ પક્ષી તેની પાછળ દોડ્યો લાભડલના કોઈ નાના એક વિદ્યાધર અશ્વત્થીએ રાવણને તિરસ્કારતા કહ્યું કે, 'અરે ! ઉભો રહે, ઉભો રહે' જટાયુ પક્ષી રાવણની ઠાતીમા પોતાના તીક્ષ્ણ ધગના નંદારથી હુણવા લાગ્યો ત્યાર પછી 'હે ઘરડા ગીધડા ! હવે તું છવવાથી તૃપ્ત જન્યો છે કે શુ ?' એમ બોલતા ગવણે ચંદ્રકાસ તરવાળ જેથી તેને મારી નાખ્યો તે વિદ્યાધરની વિધાનું પણ રાવણે હણ્યું, એટલે પાખ કપાએલા પક્ષી માત્રક તે પણ ભૂમિ પર પડ્યો ત્યાર પછી રાવણ લકામા ગયો અને મીતાને ગળીચામા ગળી, અને તેને પ્રલોભન કગવવા માટે ત્યા ત્રિજટા ઢામીને મોકલી.

શત્રુને હણનાર લક્ષ્મણ રામને સામે મળ્યા અને કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! સીતાને એકલી મૂકીને તમે અહિ કેમ આવ્યા ?' 'તારા સકંટને જણાવનાર સિંહનાદ વડે બોલાવેલો હું અહિ આવ્યો છું' એમ જ્યારે રામે જણું ત્યારે લક્ષ્મણે કહ્યું કે, 'મે સિંહનાદ ઈર્ષ્યો જ નથી અને આર્યે સાલળ્યો તો નક્કી આપણને ડોઈડે કગ્યા છે સતી એવી આ આર્યાનું હરણ કરવા માટે અને ઉપાયથી તમને દૂર કરવા માટે સિંહનાદ કરવાનું કાળજી ઉભું કર્યું આ વાતમા લગાર શકા ન સમજવી રામ પણ ઠીક ઠીક એમ બોલતા લક્ષ્મણ સાથે પોતાના ન્યાને ગયા અને સીતાને ન દેખવાથી 'તું કયા છે ?' એમ વિલાપ કરતા મૂછાં પામી ભૂમિ પર પડ્યા મૂછાં ઉતરી અને લાન આવ્યું એટલે લક્ષ્મણે કહ્યું, હવે રડવાનું બંધ કરો 'આપત્તિઓમા પુત્રુઓએ પુત્રુપાર્થ કરવો એ જ એનો આચો ઉપાય છે'

આ સમયે ડોઈ એક પુત્રુએ આવીને તેમને નમસ્કાર કર્યા અને તેમણે પૂછ્યું એટલે તેણે પોતાનો વૃત્તાન્ત આ પ્રમાણે જણાવ્યો 'પાતાલલકાના વ્વાગ્રી ચંદ્રોદર નામના મારા પિતાને હણીને અશ્વના સ્થાને જેમ ગધેકાને તેમ તેના ન્યાને ખરને રાત્ર બનાવ્યો તે સમયે ગર્ભવતી મારી માતાએ ત્યાથી નાસીને થીજી જન્યા પર મને જન્મ આપ્યો અને માતાજીને કોઈક મુનિએ કહ્યું કે, જ્યારે ખગ વગેરેને દગન્યપુત્ર ગમ હુણ્યો, ત્યારે તે તારા પુત્રને પાતાલલકાની ગાદીએ બેસાડી ગન્ધ બનાવશે તેમા સંશય ન રાખવો તેથી આજે સમય પ્રાપ્ત કરીને આપનો આશ્રય મરુ છું અને આપે મને પિતાના વરિનો વવ કરીને ખરીદેલો પોતાનો સેવક બંધવો ત્યાં પછી મહાબુદ્ધવાળા રામે તેને પાતાલલકા અપાવી સમય બંધુનારાઓને વ્વાગ્રીઓ આપમેળે રૂગીભૂત થાય છે લક્ષ્મણ સાથે રામ આને ગાદી પર સ્થાપન કરવા જતા હતા ત્યારે હજાએવી વિદ્યાવાળા લાભડલના નેવકને ભૂમિ પર પડેલો જોયો નામને તેણે નમસ્કાર

કરી પોતાનો, જટાયુ, ચીતા અને રાવણનો વૃતાન્ત નિવેદન કર્યો. હવે લક્ષ્મણને સાથે રાખી રામ પાતાલલોકમાં ગયા અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા વિરાઠને પિતાના રાજ્યની ગાદીએ સ્થાપન કર્યો.

આ બાજુ સાહસ્રગતિ નામનો વિદ્યાધર અગ્રેસર આકાશમાં ભ્રમણ કરતા કરતા કિષ્કિંધિ નગરીની નજીકમાં આવ્યો. તે વંખતે કિષ્કિંધિ નગરીનો સુગ્રીવ નામનો રાજા પોતાના પરિવાર સાથે બહાર કીડા કરવા નીકળ્યો. કારણ કે રાજાઓ આવી સ્થિતિવાળા હોય છે. તે વખતે સાહસ્રગતિએ અંતઃપુરમાં રહેલી સુગ્રીવની સુંદર નેત્રવાળી તારા નામની રાણીને દેખી. તે રાણીના લાવણ્ય-નીકમાં કીડા કરવાની ઈચ્છાવાળા તેને ગરમીથી પીડા પામેલા હાથી માફક બીજા સ્થાને જવાની ઈચ્છા ન થઈ. એટલે ક્ષણવારમાં આગળ ગમન કરવાનો નિયેધ કરીને જાણે સાક્ષાત્ કામદેવની આજ્ઞાને માન્ય કરતો હોય તેમ તે ત્યાં જ રોકાયો. મનોહર એવી રમણી સાથે મારે કેવી રીતે રમણ કરવું? એવી ઈચ્છામાં વ્યાકુલ બનેલો તે ક્ષણવાર ચિંતવવા લાગ્યો. ત્યાર પછી એકદમ અવિશેષ ધારણ કરનાર નટ માફક વેશ અને રૂપ મદલવામાં કુશલ એવા તે સાહસ્રગતિએ સુગ્રીવનું રૂપ ધારણ કર્યું. હવે લંપટી કૃત્રિમ સુગ્રીવને સાચો સુગ્રીવ માનનારા અંગરક્ષકોએ સુગ્રીવના ભવનમાં જતો રોક્યો નહિ. અને અંતઃપુરના દ્વાર પાસે જવા માટે તે જેવો ઉત્સુક બન્યો તેટલામાં સાચો સુગ્રીવ ફરીને પોતાના ભવન પાસે આવ્યો. પહેરેગીરીએ સુગ્રીવને અંદર પ્રવેશ કરવા ન દીધો અને કહ્યું કે, 'રાજાએ તો આગળ પ્રવેશ કર્યો છે. તું તો કોઈક બીજો છે.' ત્યાર પછી પહેરેગીરીએ માથા સુગ્રીવને ભવનમાં પ્રવેશ કરતાં રજાલના કરી, ત્યારે મથન કરતા સસુદ્ર સરખું અનુલ કોલાહલવાળું યુદ્ધ બમ્બું. બીજા સુગ્રીવને દેખીને શંકાથી વાલિપુત્ર અંતઃપુરના ઉપદ્રવનું રક્ષણ કરવા તેના દ્વાર પાસે ઉનાવગથી પહોંચી ગયો.

નદીના પૂરને જેમ માર્ગનો પર્વત અટકાવે, તેમ વાલિપુત્રે જોતા સુગ્રીવને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો. જગતના સારભૂત એવા ચૌદ રત્નો સરખા ચૌદ અક્ષૌહિણી સેનાઓના ઐનિકો એકકા મળ્યા. બંનેના ઐનિકો તેઓના બેદને ન સમજી શકતા હોવાથી અર્ધા સાચા સુગ્રીવ તરફ અને અર્ધા બનાવટી સુગ્રીવ તરફ વહેંચાઈ ગયા. બંનેના ઈન્ધેનું યુદ્ધ પ્રવર્ત્યું, ત્યારે ભાલાંઓ અથડાતાં હતાં, ત્યારે આકાશ ઉડકાપાતવાળું બન્યું હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. અશ્વદ્વારો અશ્વદ્વારો સાથે, હાથી પર બેસનારાઓ, તેની સાથે, પાયડળો પાયડળ ઐનિકો સાથે, રથવાળા રથિકો સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ગ્રૌઠ ગ્રિય-સમાગમથી જેમ સુગ્રા રમાડી તેવી રીતે ચતુર્દગ સેના-સમૂહના મદનથી પૃથ્વી કંપવા લાગી. 'અરે! પારકા ઘરમાં પ્રવેશ કરનાર દૂતરા! તું મારી સાથે લડવા આવ' તેમ સત્ય સુગ્રીવે બદ્ધસુગ્રીવને લડવા ગોલાવ્યો. ત્યાર પછી અસત્ય સુગ્રીવ તિરસ્કૃત થયેલ મદોનમત્ત હાથી માફક ભેરળી ગર્જના કરતો યુદ્ધ સન્ન્યુષ બન્યો. કોપથી લાલ લોચનવાળા તે જાને મહાયોદ્ધાઓ બાલે યમરાજના લે ચગા ભઠ્ઠાઓ હોય, તેમ જગતને ત્રાસ પમાડતા હતા. તે જાને યુદ્ધ-નિષ્ણાનો મહોમાંતે તીવ્ર શરોયી ભાસ ઉઠવા જેમ તીવ્ર શરોને ઉઠતા હતા. બે પાડાના યુદ્ધમાં જેમ વૃક્ષ વન તેમ બે યોદ્ધાઓના મહાયુદ્ધમાં ઉજળતા શરોના ટુકડાઓથી ખેચર-દેનીઓ ઉપદ્રવ પામતી હતી જાંબ પર્વત સરખા મદલયુદ્ધ કરતાં તે જાનેનાં શરો ઉઠાઈ ગયાં, ત્યારે

માંહોમાંહે કોધથી મસ્તક-મુગટો અફાળવા લાગ્યા. ક્ષણવારમાં આકાશમાં ઉડતા, ક્ષણવાર ભૂમિ પર પડતા તે બંને વીરચૂડામણિ કૂકડા જેવા શોભતા હતા. મહાપ્રાણવાળા તે બંને એક બીજાને જિતવા સમર્થ ન બન્યા એટલે વૃષભની જેમ ખસીને દૂર ઉભા રહ્યા. ધાકી ગએલ શરીરવાળો સુગ્રીવ ફરી યુદ્ધ કરવા અસમર્થ બન્યો એટલે કિષ્કિંધાપુરમાંથી બહાર નીકળી એક સ્થાને બેઠો. ત્યાં જ અસ્વસ્થ માનસવાળો બનાવટી સુગ્રીવ રહ્યો, પણ વાલિપુત્રે અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરવા મના કરી. નીચું મસ્તક કરીને સુગ્રીવ વિચારવા લાગ્યો, 'અહો ! કેાઈક સ્ત્રીલંપટી કપટ કરવામાં હોશિયાર એવો મારો આ શત્રુ છે. મારા સ્વજનોને પણ શત્રુએ પ્રપંચથી વશ કરી પારકા બનાવ્યા, બેદની વાત છે કે પોતાના અધ્યોએ જ કપટથી છાપો મરાવ્યો. માયા પરાક્રમ કરવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ શત્રુનો વધ મારે કેવી રીતે કરવો ? વાલિના નામને લજ્જનાર પરાક્રમજ્ઞ મને ધિક્કાર થાઓ. મહાબળવાળા અર્જુન પુરુષવ્રતવાળા વાલિ ખરેખર ધન્ય છે, જેણે તુણ માફક રાજ્યનો ત્યાગ કરી પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી. જો કે મારો પુત્ર અંદ્રરશ્મિ જગતમાં બળવાન છે, પરંતુ જો વચ્ચેના ભેદને ન સમજનાર તે કેાનું રક્ષણ કરે કે કેાને હણે ? પરંતુ અંદ્રરશ્મિએ એટલું સાડું કયું કે, તે પાપીને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ થવા ન દીધો. આ શત્રુનો વધ કરવા માટે હું કયા બળવાનનો આશ્રય કરું ? કારણ કે, 'શત્રુઓ પોતાથી અથવા બીજા દ્વારા હણવા યોગ્ય છે.'

પાતાલ, ભૂમિ અને સ્વર્ગ એ ત્રણે લોકમાં પરાક્રમી મરુત્તના યજ્ઞને બંધ કરાવનાર રાવણનો શત્રુના ધાત માટે આશ્રય કરું ? પરંતુ એ તો સ્વભાવથી સ્ત્રીલંપટ ત્રણે લોકમાં કાંટા સરખો છે. તે વળી પોતે જ તેને અને મને તરત હણીને તારાને સ્વાધીન કરશે. આવા સંકટની પ્રાપ્તિમાં તો કહોર ખર સાહ્યાય કરવામાં શક્તિમાન હોતો, પરંતુ તેને તો રામે હણી નાખ્યો છે. માટે તે રામ અને લક્ષ્મણ પાસે જઈ તેમની મૈત્રી કરું. તે સમયે પ્રાપ્ત થયેલા વિરાધને પણ તેઓએ રાજ્ય અપાવ્યું હતું. શક્તિશાળી ભુવનબળવાળા તેઓ બંને અત્યારે તો વિરાધના આગ્રહથી પાતાલલોકમાં રહેલા છે.' આ પ્રમાણે સુગ્રીવે પોતે એકાંતમાં વિચારીને વિશ્વાસવાળા એવા હૂતને વિરાધની નગરીમાં મોકલ્યો. તે હૂતે પાતાલલોકમાં જઈને વિરાધને પ્રણામ કરીને પોતાના સ્વામીની હકીકત કહીને આ પ્રમાણે જણાવ્યું કે, 'અમારા સ્વામી આવા પ્રકારના સંકટમાં પડ્યા છે, તો તે તમારા દ્વારા રમુનંદનનું શરણ કરવા ઈચ્છા રાખે છે. 'સુગ્રીવ અહિં તરત આવ્યો આવે, સત્પુરુષોનો સમાગમ પુણ્યથી થાય છે.' આ પ્રમાણે તેનાથી કહેવાયેલા હૂતે આવીને તે હકીકત સુગ્રીવને જણાવી. ત્યાર પછી અધોના હેવારવના શપ્થોથી સર્વ દિશાઓને ગુણરિત બનાવતો વેગથી દૂર ને પાસે કરતો ચાલવા લાગ્યો. પાઠોશીના ઘર માફક તે પાતાલલોકમાં પહોંચ્યો અને વિરાધને મળ્યો અને વિરાધ તેને મળ્યો. વિરાધે પણ આગળ થઈ રક્ષણ કરનાર રામભદ્રને નમસ્કાર કરાવ્યો, અને તેના દુઃખની હકીકત જણાવી. સુગ્રીવે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યું કે, આ દુઃખમાં તમે જ માત્ર શરણભૂત છો. 'છીંક રોકાતાં સર્વથા મુંઝાઈ ગયા હોઈએ ત્યારે સૂર્ય જ માત્ર શરણ છે.' અત્યારે પોતે સંકટમાં હોવા છતાં પણ તેઓ તેનું દુઃખ ઉઠવા માટે ગયા, કારણ કે, 'મહાપુરુષોને સ્વકાર્ય કરતાં પણ પરકાર્ય માટે અધિક પ્રયત્ન હોય છે.' વિરાધે સ્ત્રીતાહરણનો વૃત્તાન્ત જણાવાયેલા સુગ્રીવે જે હાથ ભેડી અંજલિ કરી રામને વિનંતિ કરી,

સમગ્ર વિધાને પ્રકાશિત કરતા સૂર્ય જેવા આપ તો સર્વનું રક્ષણ કરનાર છે. આપને કોઈના કારણ કે સહાયની અપેક્ષા હોતી નથી, તો પણ હે દેવ ! હું આપને વિનંતિ કરું છું, કે આપની કૃપાથી શત્રુને ઠેકાણે કર્યા પછી મારા આખા સૈન્ય સાથે હું આપને અનુમરનારો બની હું તરત સીતાના સમાચાર લાવીશ. સુગ્રીવ સાથે રામભદ્રે કિષ્કિંધા નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. પાછળ આવતા વિરાધને સમજાવીને પાછો વાળ્યો. રામભદ્રે કિષ્કિંધા નગર પાસે લશ્કરનો પકાવ નાખ્યો અને યુદ્ધ કરવા માટે લંપટ સુગ્રીવને આહ્વાન કર્યું. આહ્વાન કરવા માત્રથી બનાવટી સુગ્રીવ ગર્જના કરતો આવી પહોંચ્યો. કારણ કે, ‘લોજન માટે જેમ ધ્રાણ્ણો, તેમ શૂરાઓ યુદ્ધ કરવા માટે આગસુ હોતા નથી.’ મહોન્મત વનહાથી સરખા તે બંને દુર્હર ચરણ સ્થાપન કરવાથી પૃથ્વીને કંપાવતા યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. મરખા રૂપવાળા તે બંનેને દેખીને આપણો કયો અને શત્રુ કયો ? એ પ્રમાણે સંશય થવાથી ક્ષણવાર રામ ઉદાસીન જેવા થયા. જે બનવાનું હોય તે બનો’ એમ વિચારી રામભદ્રે વજ્રાવર્ત નામનો ધતુવટકાર કર્યો ત્યાર પછી તે ધતુવટકારથી ક્ષણવારમા સાહુસંગતિની રૂપ-પરાવર્તન કરનારી વિદ્યા હરણી માદક પલાયન થઈ ગઈ ચારે ! સર્વને પ્રપંચથી મુંઝવણમાં નાખીને પરદારા સાથે રમણ કરવાની ઇચ્છા કરે છે ? હે પાપી ! તારું ધતુષ તૈયાર કર, એમ કહી તેની તજના કરી. રામે એક જ બાણથી તેના પ્રાણો હરણ કર્યા, હરણ મારવામાં સિંહને બીજા પંજાની જરૂર પડતી નથી. વિરાધ માદક સુગ્રીવને રામે રાત્ર્ય પર સ્થાપન કર્યો, અને સુગ્રીવ પણ પહેલાંની જેમ પોતાની પ્રજા વડે નમન કરાવે.

આ બાજુ વિરાધ રામના કાર્ય માટે સૈન્ય લઈને આવ્યો, કારણ કે કૃતજ્ઞ પુરુષો સ્વામિ-કાર્ય કર્યા વગર રહી શકતા નથી. લામંડલ પણ વિદ્યાધર-મેના સાથે ત્યાં આવ્યો, કુલીન પુરુષોને સ્વામિ-કાર્ય તે ઉત્સવથી પણ અધિક ઉત્સવ છે સુગ્રીવે બંધુવદ્, હનુમાન, નીલ, નલ વગેરે પ્રસિદ્ધ પરાક્રમવાળા પોતાના સામંતોને ચારે બાજુથી બોલાવ્યા. વિદ્યાધર રાત્રીઓનાં સૈન્યો ચારે બાજુથી આવી ગયા પછી સુગ્રીવે રામભદ્ર પાસે આવી આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે, અંજના અને પવનનો પુત્ર આ વિજયી હનુમાન આપની આજ્ઞાથી લંકામાં મીતાના સમાચાર મેળવવા જશે. રામથી આજ્ઞા પામેલો અને પોતાને જોગબાવનાર સુદ્રિકા આપીને પવનપુત્ર હનુમાન પવનની જેમ આકાશ-માર્ગે ગયો. ક્ષણવારમાં લંકામાં આવી પહોંચ્યો અને ઉદ્યાનમા શિશપાવૃક્ષની નીચે મંત્ર માદક રામનું ધ્યાન કરતી સીતાને જોઈ. વૃક્ષગાખામાં અદૃશ્ય બનેલા હનુમાને ઉપરથી સીતાના ખોળામાં જોગબ માટે સુદ્રિકા દેંદ્રી, તેને દેખી તે અત્યંત હર્ષ પામી. તરત જ ત્રિજટાએ રાવણ પાસે જઈને વિનંતિ કરી કે, આટલો કાળ તો સીતા ચિતાવાળી હતી, પણ અત્યારે તો આનંદમાં આવી ગઈ છે. ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે જરૂર હવે તે રામને ભૂલીને મારી સાથે રમણ કરવાની અલિલાવાવાળી થઈ છે, એમ હું માનું છું. માટે ત્યાં જઈ તું એને સમજાવ, એ પ્રમાણે મંદોદરીને આજ્ઞા કરી. ત્યાર પછી પતિના હૃત-કાર્ય માટે મંદોદરી ત્યાં ગઈ અને મીતાને પ્રલોબન આપતી વિનીત બની આ પ્રમાણે કહેવા લાગી, ‘આ ગવત્ રાજા અપૂર્વ ઐશ્વર્ય મૌઁદર્શિ અનેક શુભોશી અતઃકૃત છે. રૂપ અને લાવણ્યની ગંધર્વિ તારા અનુરૂપ છે, અજ્ઞાની હવે તમારા બંનેનો યોગ ન સાધી આપ્યો, તો પણ અત્યારે તે યોગ થાઓ. માટે તમારું ધ્યાન કરતા સેવ્યા યોગ્ય રાવણની પાસે જઈને કીડા કરો, હે મુંદર નેત્રવાળી ! હું અને બીજી ગર્વ રાણીઓ તમારી આજ્ઞાને

વહન કરીશું. ત્યારે સીતાએ મંદોદરીને તિરસ્કાર પૂર્વક કહ્યું, ‘અરે ! પતિનું દૂત-કાર્ય કરનારી પાપિણી ! હુસ્સા ! તારા પતિ માફક તારું મુખ કોણ દેખે ? હું રામની પાસે જ રહેલી છું એમ જાણુ, કારણ કે લક્ષ્મણ અહિં આવેલા છે, જે ખરાદિકની જેમ તારા ખાંધવો સહિત તારા પતિને હણશે. હે પાપિણી ! તું અહિંથી ઉભી થા, ઉભી થા, હવે તારી સાથે મારે વાત પણ કરવી નથી, આ પ્રમાણે તિરસ્કાર પામેલી કોપ કરતી તે ત્યાંથી નીકળી ગઈ.

હવે હનુમાન નીચે ઉતરી સીતાને નમીને બે હાથની અંજલિ બેડી ધોલ્યો કે, ‘હે દેવિ ! ભાગ્યથી લક્ષ્મણ સાથે રામ જયવંતા વર્તે છે. રામથી આજ્ઞા પામેલો હું તમારા સમાચાર મેળવવા માટે અહિં આવ્યો છું. હું ત્યાં જઈ તમારા સમાચાર કહીશ, એટલે રામ શત્રુનો સંહાર કરવા અહિં પધારશે.’ પતિના દૂત અને ઓળખ-મુદ્રા અર્પણ કરનાર હનુમાનને તુષ્ટ થયેલી સીતાએ અમોઘ આશીર્વાદથી અભિનંદન આપ્યું. હનુમાનના આગ્રહથી તેમજ રામના સમાચાર મળવાથી ખુશ થયેલી સીતાએ ઓગણીશ ઉપવાસના અંતે લોજન કરી પારણું કયું. પવન માફક પવનપુત્ર હનુમાને રાવણના ઉદ્યાનને પોતાનું બળ બતાવવાના કૌતુકથી ભાંગી-તોડી ચેર-વિખેર કરી નાખ્યું. માન માફક તે ઉદ્યાન તેના વડે લાંગાતું બેઠું ઉદ્યાનપાલકોએ રાવણ પાસે આવીને હકીકત જણાવી. રાવણે તેમને તે હનુમાનને હણવાની આજ્ઞા કરી, એટલે તેઓ ત્યાં આવ્યા, પરંતુ એકલા તેણે તેઓને હણ્યા. ‘સુદમાં જયની ગતિ વિચિત્ર હોય છે.’ એટલે રાવણે શકંજિતને તેને ખાંધવાની આજ્ઞા કરી, તેણે પાશ-ખંધન છોડ્યા, એટલે તે આપોઆપ ખંધાઈ ગયો. ત્યાર પછી તેને રાવણ પાસે લઈ ગયા, તો પાશ-ખંધન તોડીને પગથી રાવણના મુગટનો ચૂરો કરતો હનુમાન વિજળીદંડ માફક ઉપર કૂદ્યો. ‘અરે ! એને હણો, પકડો’ એમ રાવણ બોલી રહ્યો હતો, ત્યારે પગથી જેમ ઢોલ તેમ અનાથ હોય તેવી નગરીને તેણે ભાંગી નાખી, હનુમાને આ પ્રમાણે કીડા કરીને ગરુડ માફક ઉડીને રામ પાસે આવી નમસ્કાર કરી તે વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. રામે સ્વપુત્રની જેમ તેને છાતીથી ગાઢપણે આલિંગન કરી સુગ્રીવ વગેરેને લંકા-વિજયની યાત્રા માટે આજ્ઞા કરી. રાવણનું રક્ષણ કરનાર સમુદ્ર ઉપર સેતુખંધ-પૂલ ખાંધીને સુગ્રીવ વગેરે સાથે વિમાનમાં બેસી રામ લંકા નગરીમાં ગયા. ત્યાર પછી હંસદ્વીપમાં સૈન્યનો પકાવ નાખી એક નાના માર્ગ માફક સૈન્ય વડે લંકા નગરીને ઘેરી લીધી.

આ સમયે ગિલીપણે રાવણને પ્રભાગ કરી કહ્યું કે, ‘હે ભાઈ ! જો કે હું નાનો છું, તમને કહેવા લાયક નથી, છતાં મારું એક વચન માન્ય કરો. અહિં રામભદ્ર આવ્યા છે અને તે પોતાની ભાર્યાની માગણી કરે છે, તો આ સીતાને અર્પણ કરી દો, જેથી ધર્મને પથ જાધા ન પડે.’ હવે રાવણે રાપથી કહ્યું, ‘અરે ગિલીપણ ! તું લાય પામતો લાગે છે, જેથી અને આમ કાયરપુરુષોગિત ઉપદેશ આપવા આવ્યો છે.’ એટલે ગિલીપણે કહ્યું, ‘અરે ! રામ અને લક્ષ્મણને જાણુ પર રાખો, માત્ર તેનો એક સૈનિક હનુમાન તેને શું દેવે નથી જોયો ? એટલે રાવણે કહ્યું કે, ‘તું આમરો શત્રુ અને વિષક્ષનો મળતીયો છે-એ વાત જણાઈ ગઈ. તું અહિંથી દૂર નિકળ.’ એમ તિરસ્કારી તેને કાઢી મૂક્યો. એટલે ગિલીપણ રામ પાસે ગયો. રામે પણ આને લંકાનું રાજ્ય આપવાનું સ્વીકાર્યું. કારણ કે ‘મહાપુરુષો ઔચિત્ય કરવામાં કદાપિ મૂંઝાતા નથી.’ કાંસીતાલ સાથે જેમ કાંસીતાલ તેમ ગહાર નીકળેલી રાવણસેના રામસેના

સાથે પ્રગટપણે અદ્વૈતાવા લાગી દેણદાર અને લેણદારની લક્ષ્મી માફક પ્રાણ અને સર્વસ્વ દેનાર બને સેનાઓની વિજયલક્ષ્મી માહોમાહે એકળીજામા આવ-જા કરતી હતી

ત્યાર પછી મહાસમુદ્રમા જેમ દેવો તેમ શત્રુસંન્યમા નામની નેત્રસ જ્ઞાથી આજ્ઞા પામેલા હનુમાન આદિ સુભગે અવગાહન કરવા લાગ્યા હું જે કરી વશ કરી ગકાય તેવા હાથી સરખા ચારે બાજુ પથરાએલા ગમના પરાકર્મી સુભગેએ કેટલાક રાક્ષસોને હણી નાખ્યા, કેટલાકને પકડી કેદ કર્યા, કેટલાકને નસાડી મૂક્યા આ સાલણી સમગ્રતા અગ્નિ માફક ક્રોધ પામેલા કુલકર્ણ અને બહુ કારી મેઘનાદે યુદ્ધભૂમિમા પ્રવેશ કર્યો ઢટપાત મમયના પવન અને અગ્નિ સરખા તે બનેએ જ્યારે યુદ્ધમા જ પલાયન્યુ, ત્યારે રામની મેનાઓ લગાર પણ તેમને સહન કરી શકી નહિ હવે સુગ્રીવે પણ રાપથી પર્વતને શિલાની માફક ઉપાડીને કુલકર્ણ ઉપર દે કયો તેણે પણ ગદાથી તેનો ચૂસ કરી નાખ્યો ફરી ગદાના પ્રહારથી હનુમાનને નીચે પટકીને કાખમા સ્થાપન કરી રાવણ લકા તરફ ચાલ્યો ત્યાર પછી મેઘ માફક ગર્જતો મેઘનાદ પણ હર્ષ પામ્યો અને તીક્ષ્ણ બાણોનાં વૃષ્ટિ વડે વાનરોને ભેરી નાખ્યા—અર્થાત્ ધાયલ કર્યા હવે લાલ નેત્રવાળા રામે કુલકર્ણને અને લક્ષ્મણે મેઘનાદને કહ્યું કે, ‘ઉભા રહો, ઉભા રહો.’ સુગ્રીવે પણ જોર કરીને ક્રુદ્ધો માર્યો, પણ રાવણના નાના ભાઈએ મુઠ્ઠીથી તેને પકડી ગપ્પ્યો, પરંતુ પારો મુઠ્ઠીમા કેટલો સમય પકડી રાખી શકાય ? ત્યાંથી વળી કુલકર્ણ પાછો વળ્યો અને રામની સાથે યુદ્ધ કરવા લાગ્યો અને જગતને શોભાવતો, કટાળ્યા વગર મેઘનાદ પણ લક્ષ્મણ સાથે લડવા લાગ્યો પૂર્વ અને પશ્ચિમ સમુદ્ર જેવા રામ અને ગવણ એકકા મળ્યા અને ઉત્તર અને દક્ષિણ સમુદ્ર ગરખા લક્ષ્મણ અને રાવણપુત્ર શોભતા હતા ફરી ગણસેના પણ સાચા રાક્ષસ રામે રાવણના નાના ભાઈને અને લક્ષ્મણે રાવણપુત્રને પાડીને પકડ્યો હવે ઐરાવણ સરખો ભુવનને ભય ખમાડનાર ગવણ રાપથી સમગ્ર વાનરસેના રૂપી હાથીઓને પીસતો યુદ્ધભૂમિમા આ યો, ત્યારે લક્ષ્મણે કહ્યું, ‘હે બાપ ! આપને યુદ્ધમા ઉતરવાની જરૂર નથી’ એમ રામને અટકાવીને ધનુષ અદ્વાજતા પોતે શત્રુ સન્મુખ થયો ત્યાર પછી લાખા સમય મુખી અશ્વવિદ્યામા પ્રવીણ રાવણે સમગ્ર અજોથી લડીને અયોધ્યાશક્તિ નામના અશ્વથી લક્ષ્મણની છાતીમા જલ્દી પ્રહાર કર્યો શક્તિ વડે ભેદાયેલ લક્ષ્મણ પૃથ્વી પર પડ્યો અને ગમ પણ જલ્દી શોકાતુર થયા પ્રાણો વડે પણ હિત ધ્વિજનાગ સુગ્રીવ વગેરે સુભગેએ રામ અને લક્ષ્મણની આર બાજુ સેનિદો કિલ્લેજા પી કરી વિટળાઈ વળ્યા ત્યાર પછી રાવણે વિચાર્યું કે, આજે લક્ષ્મણ મૃત્યુ પામશે, એટલે તેના અભાવમા રામ પણ એ જ દશા પામશે, તો હવે ફાગટ મારે યુદ્ધ શા માટે કરવું ?’ એમ વિચારીને નગરીમા ગયો રામને કિલ્લાઓ રૂપે મનિકો વીંટળાએલા છે તેના ચાર દ્વારોની ચોક્કી રાત્રે સુગ્રીવ વગેરે કરતા હતા દક્ષિણ દિશાના દ્વારનું રક્ષણ કરનાર ભામ ઠલને પહેલાના પરિચિત કોઈ વિદ્યાધરાચાર્યીએ આવીને કહ્યું કે, અયોધ્યા નગરીથી બાર યોજન દૂર કૌતુકમગલ નામનું પત્તન છે, ત્યાં કેકેયીનો ભાઈ દ્રોણધન નામનો રાજા છે, તેની વિશ્વંયા નામની કન્યા છે, તેના આન-જળના સ્પર્શથી તે જ ક્ષણે શાંત ચાલ્યું જાય છે, બે સવાર પહેલા લક્ષ્મણને તે સ્નાન-જળનો છટકાવ થયો, તો તે શાંત વગરનો થઈ જીવી શક્યો, નહિતર જીવ્યો નહિ માટે માગ વિશ્વાસથી રામભદ્રને જલ્દી વિનંતિ કર કે દોષને પણ તે લાવવા આજ્ઞા આપે આ સ્વામિ-કાર્ય માટે ઉતાવળ કર, મવાર પડી જશે તો શું થયો ?’ ગાડું ઉલળી ગયા પછી ગણાધિપ (ગણપતિ) પણ શું કરે ?

ત્યાર પછી ભામંડલે રામ પાસે જઈને આ હકીકત નિવેદન કરી એટલે રામે તે માટે હનુમાન સાથે તેને જવા આજ્ઞા કરી. પવન સરળા વેગવાળા વિમાન વડે તેઓ 'ળ'ને અયોધ્યામાં આવ્યા, ત્યારે મહેલની અંદર સુતેલા ભરતને જોયો. ભરતને જગાડવા માટે તે 'ળ'ને મધુર ગીત ગાવા લાગ્યા. 'રાજકાર્યમાં પણ રાજ્યોને ઉપાય કરીને જગાડાય છે.' જાગેલા ભરતે આગળ નમસ્કાર કરતા ભામંડલને જોયો અને કાર્ય પૂછ્યું. એટલે ભામંડલે કાર્ય કહ્યું, આપ્ત (હિતેષી ઇષ્ટ)ને ઇષ્ટ સંબંધમાં પ્રદાયના કરવાની ન હોય. 'હું' ત્યાં જાતે આવીશ, તો કાર્ય સિદ્ધ થશે.' એટલે તે વિમાનમાં આરૂઢ થઈ કૌતુકમંગલ નગર ગયો. દ્રોણધન રાજા પાસે ભરતે વિશલ્યાની માગણી કરી એટલે તેણે યોદ્ધાવી હનુર સ્ત્રી સાથે તેને આપી. ભામંડલ પણ ભરતને અયોધ્યામાં મુકીને પરિવારવાળી વિશલ્યા સાથે ઉત્સુકતાથી આવી પહોંચ્યો. પ્રકાશમાન દીપક ચગાન વિમાનમાં બેઠેલા ભામંડલને ક્ષણવાર સૂર્યોદય થવાની બ્રાન્તિપૂર્વક લય પામેલા સ્વજનોએ દેખ્યો. પછી ભામંડલ વિશલ્યાને લક્ષમણ પાસે લઈ ગયો. તેણીએ લક્ષમણને હાથથી જ્યાં સ્પર્શ કર્યો એટલે ક્ષણવારમાં લાકડીથી જેમ મોટી સર્પિણી તેમ શક્તિ નીકળીને કયાંય ચાલી ગઈ. ત્યાર પછી રામની આજ્ઞાથી તેના સ્નાન-જળથી બીબ્બને પણ છાંટ્યા એટલે નવો જન્મ પામ્યા હોય તેવા સંનિઠો શલ્ય વગરના થયા. કુલકર્ણ વગેરેને પણ આતું સ્નાનજળ છાંટકાવ કરવા માટે લાવે. 'એમ રામે આજ્ઞા કરી. હે દેવ! તેઓએ તો તેજ ક્ષણે સ્વયં દીક્ષા અંગીકાર કરી છે, એ પ્રમાણે દારપાળોએ રામને વિનંતિ કરી. અરે! સુક્રિતમાર્ગ પર રહેલા તેઓ તો વંદન કરવા લાયક છે અને છોડી દેવા યોગ્ય છે, એ પ્રમાણે રામની આજ્ઞાથી તે જ ક્ષણે રક્ષકોએ નમસ્કાર કરી તેને છોડી દીધા. વિશલ્યા કન્યા અને સાથે આવેલી બીજી કન્યાઓ સાથે લક્ષમણે ત્યાં લગ્ન કર્યા. અને ક્રોધ કરવામાં શિરોમણિ રાવણ સુદ્ધ કરવા માટે આવ્યો. રામને પ્રણામ કરીને ધનુષ્ય-ગાણધારી લક્ષમણ સુદ્ધમાં જવા તૈયાર થયો. કારણ કે 'પરાક્રમી વીર પુરુષોને વિવાહના ઉત્સવ કરતાં પણ સુદ્ધનો ઉત્સવ મહાન હોય છે.' રાવણે જે જે ભયંકર અસ્ત્ર છોડ્યું, તે લક્ષમણના અસ્ત્રે કેળના થડની જેમ છેદી નાખ્યું. પોતાના હથીયારો ખડિત થવાથી ક્રોધ પામેલા રાવણે ચક્ર ફેંક્યું, તે ચક્ર લક્ષમણની છાતી પર અપેટા માફક પડ્યું, પણ ધારથી વાળ્યું નહિ. તે જ ચક્ર લઈને લક્ષમણે રાવણના મસ્તકનો છેદ કરી નાખ્યો. 'કેટલીક વખત પોતાના જ અશ્વોથી પોતાને પકડાવું થાય છે.' સુવર્ણની સળી સરખી નિર્મળ શીલથી શોભતી સીતાને રામે અહણ કરી અને બિલીયણને લંકાની રાજ્યગાદીએ સ્થાપન કર્યો. શત્રુનો વિનાશ કરી પાંધુ, પત્ની અને મિત્રો સહિત રામ પોતાની અયોધ્યા નગરીમાં ગયા અને પારકી સ્ત્રી સાથે રમણ કરવાની ઇચ્છાથી પણ રાવણ કુલનો ક્ષય કરીને નરકે ગયો.

આ પ્રમાણે સીતા રાવણનું કથાનક પૂર્ણ થયું. ૯૯. તે કારણથી દુસ્ત્યજ એવી પરત્નીનો પણ ત્યાગ કરવો.

લાવણ્યપુણ્યાવયાં, પદં સૌન્દર્યસમ્પદઃ ।

કલાકલાપકુશલામપિ જહ્યાત્ પરસ્મિયમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

દુસ્ત્યજપણાનાં કારણો કહે છે—લાવણ્ય, સ્પૃહણીય રૂપાદિ શુભેષી પણ વધારે શુભવાળા પવિત્ર અવયવોવાળી, સૌન્દર્ય-સંપત્તિશુકત સ્ત્રીવર્ગને ઉચિત યોતેરકલા-સમૃદ્ધમાં

કુશળ, પારકી સ્ત્રીઓમાં લાવણ્ય, રૂપ, ચતુરાઈ હોવાથી છોડવી ઘણી મુશ્કેલ છે, તેથી આ હેતુ કહેવા પૂર્વક ત્યાગ કરવા જણાવ્યું. ૧૦૦.

પરસ્ત્રી-ગમનના દોષો કહીને પરસ્ત્રીથી વિરમેલાની પ્રશંસા કરે છે—

અકલંકમનોવૃત્તેઃ, પરસ્ત્રીસન્નિધાવપિ ।

સુદર્શનસ્ય કિં વ્રૂમઃ ? સુદર્શનસમુજ્જતેઃ ॥ ૧૦૧ ॥

પરસ્ત્રી પાસે રહેવા છતાં પણ નિષ્કલંક ચિત્તવૃત્તિવાળા સુદર્શન નામના મહાશ્રાવકની અંતે કેટલી સ્તુતિ કરીએ ? સુદર્શનની હકીકત આ પ્રમાણે સંપ્રદાયથી સમજવી :—

સુદર્શનની કથા

અંગદેશમાં અલકાપુરી કરતાં ચડીયાતી અંધા નામની નગરી હતી. ત્યાં નરવાહન (કુબેર) કરતાં અધિક દધિવાહન નામવાળો રાજા હતો. તેને દેવાંગનાઓના લાવણ્યને તિરસ્કાર કરનાર કળાઓમાં કુશળતાવાળી અલયા નામની મહાદેવી હતી

આ જાણુ તે જ નગરીમાં સમગ્ર વેપારીઓમાં અગ્રેસર, ઐષ્ઠ કાર્યો કરનાર વૃષભદાસ નામનો શેઠ હતો. તેને યથાર્થનામવાળી જૈનધર્મની ઉપાસના કરનાર, શીલ રત્નાભૂષણ ધારણ કરનારી અર્ધદાસી નામની ભાર્યા હતી. તે શેઠને સુભગ નામનો એક ભેંશો ચારનાર નોકર હતો, જે હંમેશાં ભેંશોને વનમાં ચરાવવા લઈ જતો હતો. એક વખત મહા મહિને સંધ્યા-સમયે વનમાંથી પાછો ફરતો હતો. ત્યારે તેણે વસ્ત્ર વગરના ઉઘાડા શરીરવાળા કાયોત્સર્ગ કરતા મુનિને જોયા. આવી શીયાળાની રાત્રિમાં ઠંડા માફક જે સ્થિરતાથી ઉભા રહી કાઉત્સુગ્ય કરે છે, ખરેખર આ મહાત્માને ધન્ય છે. એમ વિચારતો તે સુભગ ઘરે ગયો. જેમણે હિમની વેદના ગણકારી નથી, એવા તે મહામુનિના ચિંતનથી કોમળ મનવાળા તેણે રાત્રિ પસાર કરી. રાત્રિ પૂર્ણ થતાં પહેલાં સવારે તે ભેંશોને લઈને ત્યાં ગયો, જ્યાં કાઉત્સુગ્યમાં રહેલા મુનિ હતા. કલ્યાણી ભકિતવાળો સુભગ તેમને નમન કરી ઉપાસના કરવા લાગ્યો, અહો ! તેવાઓમાં પણ કેાઈક સ્વાભાવિક વિવેક હોય છે. જાણે શ્રદ્ધાથી તેનાં દર્શન કરવા માટે હોય તેમ આ સમયે સૂર્યે ઉદયાચલ પર આરોહણ કર્યું. કાયોત્સર્ગમાં રહેલા મુનિ ‘નમો અરિહંતાય’ એવા શબ્દોને ઉચ્ચારતા બીજા સૂર્ય હોય તેમ આકાશતલમાં ઉડ્યા. આ સાંભળી સુભગે વિચાર્યું કે, ‘નમ્મી આ આકાશગામિની વિદ્યા છે’ એવી યુદ્ધિથી તેણે નમસ્કાર-પદ હૃદયમાં સ્થાપન કર્યું. જાગતાં, ભીંધતાં, ઉભા રહેતાં, ચાલતાં, રાત્રે અને દિવસે, ઘરમાં કે ગહાર, મલિન વસ્ત્ર કે શરીર હોવા છતાં પણ તે ‘નમો અરિહંતાય’ પદ જોતલા લાગ્યો. ‘એક જ અહુષ્ઠ કરનારા તેવા જ હોય છે.’ ત્યાર પછી શેઠે તેને પૂછ્યું કે, જગતમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રભાવ કરનાર પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર-પદ તને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયું ? એટલે ભેંશ ચારનારે સમગ્ર હકીકત જણાવી. શેઠે ગહુ સાડું, ગહુ સાડું, એમ કહી તેને સમજાવ્યું કે આ માત્ર આકાશગમનના કારણવાળી વિદ્યા નથી, પણ આ વિદ્યા તો સ્વર્ગ અને અપર્વર્ગ અર્થાત્ મોક્ષના પણ હેતુભૂત છે. ત્રણે જગતમાં જે કંઈ સુંદર અને દુર્લભ વસ્તુ છે, તે સર્વ આના પ્રભાવથી સહેલાઈથી મળે છે. સમુદ્રના જળનું માપ કરવા કેાઈ શક્તિમાન નથી, તેમ આ પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનો ચંલવ-પ્રભાવ માપવા કેાઈ સમર્થ નથી. હે ભાગ્યશાળી ! તે પુણ્યયોગે સુંદર પ્રાપ્ત કર્યું, પરંતુ મલિન વસ્ત્ર કે

શરીરવાળા ઉચ્છિદ્રોએ કદાપિ યુક્તનામ ન બોલ્યું જોઈએ. ત્યારે સુભગે શેઠને કહ્યું, વ્યસની જેમ વ્યસનને તેમ હું ક્ષણવાર પણ આ છોડવા શક્તિમાન નથી, ત્યારે શેઠે હર્ષપૂર્વક તેને આમ કહ્યું કે, તું આ આખો નવકારમંત્ર શીખી લે, જેથી આ લોક અને પરલોકમાં તારું કલ્યાણ થાય. ત્યાર પછી આખો નવકારમંત્ર પ્રાપ્ત કર્યો. ત્યારે નિધાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તેમ સુંદર આશયવાળા સુભગે તેનું વારંવાર પારાયણ શરૂ કર્યું. આ ભેંશ ચારનારને આ નમસ્કારમંત્ર શ્રુધા-તૃપાની વેદના દ્વર કરનાર થયો. આ પ્રમાણે આ સુભગ પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનો પાઠ કરવામાં વ્યસનવાળો બની ગયો, એમ કરતાં કેટલેક કાળે વર્ષાકાળ આવ્યો. નિરંતર દેલાતી મેઘધારા રૂપી ઝાણુની શ્રેણિ વડે ત્યારે નવીન મેઘ આકાશ અને પૃથ્વીને ઝાંધી દેતો હોય તેમ કરતો હતો. આવા સમયે સુભગ પણ ઘરેથી ભેંશો લઈને બહાર ગયો. ચરાવીને પાછો ફરતો હતો, ત્યારે વચમાં મહાપુરવાળી જળપૂર્ણ નદીને જોઈને તે લગભગ લાય પામ્યો અને કંઈક વિચારતો ઉભો રહ્યો. ત્યાર પછી ભેંશો તે નદી તરીને સામે કિનારે પહોંચી. ત્યાર પછી આકાશગામિની વિદ્યાની બુદ્ધિથી નવકાર લખતો કુદકો મારી તે ઉંચે ઉડ્યો અને નદીના મધ્યમાં પડ્યો. ત્યાં કાઢવની અંદર યમરાજના દાંત સરળો મળ્યોત તેરના કાઠનો ખીસો હતો, તે આના હૃદય-સ્થાનમાં પેસી ગયો. તે પણ તે જ પ્રમાણે તે પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કારનું સ્મરણ કર્યા કરતો હતો. તે સમયે ખીલાવડે મર્મસ્થાન વિંધાવાથી તે કાલધર્મ પામ્યો. ત્યાર પછી તે શેઠાણી અર્ધદ્વંદ્વાસીની કુક્ષિમાં અવતર્યો, નમસ્કારમાં તદ્દલીન બનેલાઓની સદ્ગતિમાં વિસંવાદ થતો નથી.

ગર્ભમાં આવ્યા પછી ત્રણ મહિના વીત્યા પાઠ ભાર્યાએ શેઠને પોતાના દોહડાઓ જણાવ્યા કે, જિનેશ્વરોની પ્રતિભાઓને યુગંધી જળથી અલિપેક કરવાની, વિલેપન કરવાની અને પુષ્પોની પૂજા કરવાની અભિલાષા યર્ષ છે. તથા સુનિલગ્નવૃત્તોને વચ્ચેથી પ્રતિલાલવાની, શ્રીસંઘની પૂજા કરવાની અને દીનોને દાન આપવાની મને ઇચ્છા યર્ષ છે. એ વિગેરે તેના દોહડા સાંભળી હર્ષિત મનવાળા શેઠે ચિંતામણિરત્ન માફક પૂર્ણ કર્યા. ત્યાર પછી નવ મહિના અને સાડા સાત દિવસ ગયા પછી શેઠાણીએ શુભ લક્ષણવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. તત્કાળ શેઠે હર્ષપૂર્વક શુભ દિવસે મહોત્સવપૂર્વક પુત્રનું 'સુદર્શન' એવું યથાર્થ નામ પાડ્યું. માતા-પિતાના ઉત્તમ મનોરથ સાથે કંઠે કરી વચથી વૃદ્ધિ પામતા સુદર્શને યથાયોગ્ય સન્નમ કળાઓ પણ અહણ કરી. સાક્ષાત્ લક્ષ્મી નરખી મનોરમ કુળ અને આકૃતિવળી મનોરમા નામની કન્યા સાથે તેનાં લગ્ન કર્યાં. એક જોડે સૌમ્ય આકૃતિવાળો તે માત્ર માતા-પિતાના હર્ષ માટે ન થયો, પણ રાજા અને સર્વલોકના હર્ષ માટે થયો.

આ ઝાણુ આ નગરીમાં રાજાના હૃદયમાં સ્થાન પામેલો વિદ્યા-સમુદ્રનો પારગામી કપિલ નામનો પુરોહિત હતો. વચંત ઋતુને જેમ કામદેવ સાથે તેમ સુદર્શન સાથે કપિલને સર્વ કાળની વિનાશ ન પામે તેવી પરગ મૈત્રીવાળી પ્રીતિ યર્ષ. જેમ શુષ્ક સૂર્યનું તેમ આ પુરોહિત ઘણેભાગે મહાત્મા સુદર્શનનું પરચું છોડતો ન હતો. કપિલ પુરોહિતને એક દિવસે કપિલા ભાર્યાએ પૂછ્યું કે, હંમેશનાં કાર્યોનું વિસ્મરણ કરીને તમે આટલો વખત ક્યાં પસાર કરો છો ? 'હું સુદર્શનની પાસે રહું છું.' એમ કહ્યું, એટલે સુદર્શન કોણ ? એમ કપિલાએ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'સન્નમન પુરુષોમાં અગ્રેષ્ઠ, જગતમાં અદ્વિતીય, પ્રિય દર્શન કરવા

આવા પ્રકારની કુટિલ કપટી અપળ જૂઠી સ્ત્રીથી મને લાય લાગે છે. એ પ્રમાણે નિર્ણય કરી નક્કી કર્યું કે, હવે કોઈના ઘરે કદાપિ જોકલા ન જવું. શુભ આકરાં ધર્મકાર્યો કરતો બહો સાક્ષાત્ મૂર્તસ્વરૂપે સજ્જનનો આચાર હોય તેવો તે કોઈ દિવસ ખોટો આચાર આચરતો ન હતો.

એક દિવસ તે નગરમાં તેના યોગ્ય સમયે સમગ્ર જગતને આનંદના સ્થાનરૂપ ઈન્દ્ર-મહોત્સવ પ્રવર્તી રહ્યો હતો. ચંદ્ર અને અગસ્તિથી વિરાજિત સાક્ષાત્ શરદકાળ હોય તેવા સુદર્શન અને પુરોહિત સાથે રાજા ઉદ્યાનમાં આવ્યો. આ બાજુ વિમાનમાં જેમ જેવી તેમ પાલખીમાં આરૂઢ થઈ કપિલા સાથે અલયા રાણી રાજાની પાછળ આવી. હેહુધારી સતીધર્મની જેમ છ પુત્રો સાથે સુદર્શનની પત્ની મનોરમા પણ વાહનમાં બેસીને ત્યાં ઉદ્યાનમાં ગઈ. તેને જોઈ કપિલાએ અલયારાણીને પૂછ્યું કે, 'સ્વામિનિ ! રૂપ અને લાવણ્યના સર્વસ્વ ભંડાર સરખી સુંદર વર્ણવાળી આગળ જનારી આ ઠેાણ છે ?' ત્યારે અલયા રાણીએ કહ્યું કે, શું તું આને જોળખતી નથી ? આ પોતે ગૃહલક્ષ્મી સરખી સુદર્શનની ધર્મપત્ની છે. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલી કપિલાએ કહ્યું, હે દેવિ ! જો આ સુદર્શનની ગૃહિણી હોય તો તેનું કૌશલ્ય મોટું ગણાય. રાણીએ પૂછ્યું કે, તેનું કૌશલ્ય મોટું કેવી રીતે ? ત્યારે કપિલાએ કહ્યું કે, તેણે આટલા પુત્ર ભંડારણીએને જન્મ આપ્યો તે. અલયાએ કહ્યું કે, સ્વાધીન પતિવાળી સ્ત્રી પુત્રોને જન્મ આપે, તેમાં કૌશલ્ય કયું ? ત્યારે કપિલાએ કહ્યું કે, વાત સાચી કે પતિ પુરુષ હોય તો તેમ ગને, પણ સુદર્શન તો પુરુષવેય ધારણ કરનાર નવુંસક છે. તે વાત તને કેવી રીતે ખબર પડી ? જેમ રાણીએ પૂછ્યું, ત્યારે કપિલાએ પોતાને સુદર્શનનો જે અનુભવ થયો હતો, તે જણાવ્યો. અલયા રાણીએ કપિલાને કહ્યું કે, આવી રીતે થયું હોય તો તું છેતરાઈ છે, હે મૂર્ખા ! તે પારકી સ્ત્રીમાં નવુંસક છે, પણ પોતાની સ્ત્રીમાં તેવો નથી. ત્યાર પછી બિલખી થએલી કપિલાએ ઈર્ષ્યાથી કહ્યું કે, હું તો મૂર્ખા કળાઈ, પણ તમે ચતુર છો, તો તમારામાં કેટલી અધિકતા છે, તે જોઈશું. ત્યારે અલયાએ જણાવ્યું કે, હે લોખી ! રાજથી હાથ વડે પકડેલો જડ પત્થર પણ પીગળી જાય, તો પછી સંજીવ પુરુષની મારી પાસે કેટલી તાકાત ? ઈર્ષ્યાપૂર્વક કપિલાએ પણ કહ્યું કે, આમ ફેગટ ગર્વ ન કરો, અને ગર્વ વહન કરતાં હો તો હે દેવિ ! તે સુદર્શનની સાથે કીડા કરી ગતાવો. એટલે રાણીએ અહંકારપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે, અલિ ! મેં સુદર્શન સાથે રમણ કરી જ લીધું જેમ જાણ. ચતુર રમણીઓ વડે કઠોર વનવાસી તપસ્વીઓ પણ સ્વાધીન બની ગયા, તો પછી કૌમળ મનવાળો ગૃહસ્થ કયા હિસાબમાં ? 'જો હું એની સાથે સમાગમ ન કરું, તો મારે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો.' જેમ વાતચીતો કરતાં કરતાં તેઓ ક્ષણવારમાં ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યાં. ત્યાં નંદનવનમાં જેમ અપ્સરાઓ ઈચ્છા પ્રમાણે કીડા કરે, તેમ અલયા અને કપિલાએ કીડા કરી અને થાકી ગયેલાં બંને પોત પોતાના સ્થાનકે ગયાં.

હવે અલયા રાણીએ પોતાની પ્રતિજ્ઞા સર્વ વિજ્ઞાનમાં નિષ્ણાત એવી પડિતા નામની ધાવમાતાને જણાવી. ત્યારે પડિતાએ કહ્યું, અરે જો પુત્રિ ! તે આ મંત્રણા યોગ્ય કરી નથી, હે અન્ન ! તું મહાત્મા પુરુષોની ધૈર્યશક્તિ હજી બહુતી નથી. જિનેશ્વરોની અને મુનિઓની સેવા-ભક્તિમાં નિશ્ચલ મનવાળો આ સુદર્શન છે. આ તારી પ્રતિજ્ઞા તેની આગળ નિષ્ફળ

અને તિરસ્કારપાત્ર છે 'ળીળે' સામાન્ય શ્રાવક પણ હુ મેશા પરનાગી-સહોદર હોય, તો પછી આ મહાસત્વ-શિરોમણિ માટે તો શું કહેવું ? હુ મેશા બ્રહ્મચર્યધનવાળા માધુર્યો જેના શુદ્ધ્યો છે, એવા મહાશીલ આદિ વ્રતની ઉપાસના કરનાર તેને અબ્રહ્મનુ સેવન કેવી રીતે કરાવાય ? હુ મેશા શુરુકુલમા રહેનાર સદા ધ્યાન અને મૌનનો આશ્રય કરનાર હોય તેને લાવવા કે તેની પામે જવા માટે કોણ સમર્થ થઈ શકે ? સર્વની ક્ષણના મણિને ગ્રહણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા નીકારવી મારી, પરંતુ તેના શીલનુ ખડન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કદાપિ પણ સાની નથી હવે અભયાર્યો ધાવમાતાને કહ્યું કે, કોઈ પ્રકારે એક વખત તુ જોને અહિ લાવ, ત્યાગ પછી જે કંઈ પણ કરવાનું હશે, તે સર્વ હું જોઈ લઈશ, તારે છવ કરવાનું નથી પડિતા મનમા કંઈક વિચારીને બાલી કે, જો તારો આ નિશ્ચય જ છે, તો પછી આ એક ઉપાય છે કે, પર્વદિવસે તે અવાવશ બાલી મહાન વગેરે સ્થળમા કાઉત્સગ્ગમા રહે છે, તે નિયતિમા હોય ત્યારે જો લાવવો હોય તો લાવી શકાય, પરંતુ તે સિવાય તો લાવો શકાય નહિ આ ઉપાય બરાબર છે અને તારે હુ મેશા આ વિષયમા પ્રયત્ન કરવો આ પ્રમાણે રાણીએ કહ્યું, ત્યારે ધાવમાતાએ પણ તે કરવાનું સ્વીકાર્યું ત્યાર પછી કેટલાક દિવસો વીત્યા બાદ જગતને આનંદ કરાવનાર કૌમુદી-મહોત્સવ આવી પહોંચ્યો એટલે અધિક ઉત્સવ કરાવવાની ઇચ્છાવાળા, ઉત્સુક ચિત્તવાળા રાજાએ રાજ્યરક્ષક પુરુષોને આજ્ઞા કરી કે પડહો વગાડીને નગરલોકોને જણાવો કે, 'સર્વ લોકોએ સર્વ-સાદ્ધ સાથે આજે કૌમુદી-મહોત્સવ જોવા માટે ઉદ્યાનમા આવવું' એવો ગજનો હુકમ છે 'આવતી કાલે પ્રાત કાળમા ચતુર્માસની ધર્મક્રિયાઓ કરીશ' એવા મનવાળા સુદર્શને આ રાજાસાસન સાલળી ખેદ-પૂર્વક વિચાર્યું કે, 'પ્રાત તારે મન તો ચૈત્યવદન કરવા ઉત્સુક થાય છે અને પ્રચંડ રાજઆજ્ઞા ઉદ્યાનમા જવા માટે થઈ છે, હવે ત્યો ઉપાય કયો ? જે થવાનું હોય તે થાવ' એમ વિચારી તેણે ગજને લેટણ આપી વિનંતિ કરી, કે તમારી કૃપાથી આવતી કાલે પર્વદિવસ હોવાથી હું દેવાચનાદિ કરૂં ગજાએ તેની વિનંતિ માન્ય રાખી ધીજ દિવસે જિનેશ્વરોનું ભક્તિથી સ્નાન, વિલેપન અને પુષ્પોથી અર્ચન કરી ચૈત્ય-પરિપાટી કર્યો ત્યાર પછી સુદર્શન રાત્રે પૌષધવ્રત અગીકાર કરી નગરના કેઈક ચોકમા કાયોત્સર્ગ કરી રહ્યો ધાવમાતા પડિતાએ અભયાને કહ્યું કે, તારા મનોરથો કદાચ પૂર્ણ થશે ? પરંતુ આજે તુ ઉદ્યાનમા ન જઈશ 'આજે માત્ર મસ્તક દુખે છે' એમ રાજાને કહીને રાણી રોડાઈ ગઈ 'ઓજો ખરેખર પ્રપચ્છ કરવાની વિધાને તો વધેલી જ હોય છે' ત્યાગ પછી લેપની બનાવેલી કામદેવની મૂર્તિને વસ્ત્રથી ઢાંકીને વાહનમા સ્થાપન કરી પડિતા રાજમહેલમા પ્રવેશ કરવા ગઈ ચોડીદારોએ પૂછ્યું કે, 'આ શું છે ?' એમ કહી તેને રોકી ત્યારે દ્વં-કપટની સપ્તત્તની ભાડાગારિણી પડિતાએ સ્ખલના પામતા જણાવ્યું કે, શરીર-કારણે દેવી આજે ઉદ્યાનમા નથી ગયા અને કામદેવ આદિકની પૂજા પણ મહેલમા જ કરવાના છે, તેથી આ કામદેવની મૂર્તિને પ્રવેશ કરાવીએ છીએ તેમજ આજે ધીજ દેવોની મૂર્તિઓના પણ પ્રવેશ કરાવાશે દાગ્ધાણે તેને કહ્યું કે, આ પ્રતિમા બતાવીને જ જા, એટલે કામદેવની મૂર્તિ ખુલી કરી બતાવી ગને ગઈ પડિતાએ પ્રતિહારને ગ્રહલતમા નાખવા માટે જોતણે ધીજ મૂર્તિઓ લાવી પ્રવેશ કરાવ્યો 'અહો ! નાનીઓની છેતરવાની કલા-કુશળતા કેવી હોય છે !' સુદર્શનને વાહનમા સ્થાપન કરી જોગથી ઢાંકી ચોડીદારથી સ્ખલના નહિ પામેલી પડિતાએ લાવી અભયાને અર્પણ કર્યો ત્યારપછી વિકારો પ્રદર્શન કરતી મદનાનુર બનેલી તેણે સુદર્શનને અનેક પ્રકારે શોભા પમાડવા પ્રયત્ન

કર્યો અને કહ્યું, “હે નાથ ! આ કામદેવ તીક્ષ્ણ બાણથી નિઃશંકપણે મને હેરાન કરે છે, આ કંદર્પના જેવા તમે હોવાથી મેં તમારું શરણ સ્વીકાર્યું છે. હે સ્વામિ ! શરણ કરવા લાયક ! શરણે આવેલી પીડિત એવી મને બચાવો. ‘મહાપુરુષો પારકા કાર્ય માટે અકાર્ય પણ જરૂર કરે છે.’ તમને કપટથી અહિં લાવ્યા છીએ, તો તે વિષયમાં તમારે કોપ ન કરવો. પીડા પામેલાના રક્ષણ-કાર્યમાં કપટ તે કપટ ગણાતું નથી.” ત્યાર પછી ઉંચા પ્રકારે પરમાર્થ વિચારવામાં વિચક્ષણ સુદર્શન પણ દેવતાની પ્રતિમા માફક કાર્યોત્સર્ગમાં નિશ્ચલ ઉભો રહ્યો. ફરી પણ અભયાએ કહ્યું, “હે નાથ ! હું મનોહર હાવલાવથી તમને બોલાવું છું, તો મૌન બની ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ? હવે કષ્ટવાળા વ્રતનો ત્યાગ કરો અને હવેથી તમે આપું કષ્ટ કાર્ય કર્યો નહિં. મારી પ્રાર્થિતથી તમને વ્રતનું ફલ અને આત્માનું કાર્ય સિદ્ધ થયેલું સમજવું. હે માનવ ! શ્રુતી, યાચના કરતી, નમ્ર બનેલી મને સ્વીકારો, સ્વીકારો. હૈવયોગે જોખામાં આવી પડેલા રત્નને શા માટે ગ્રહણ કરતા નથી ? હજુ કયાં સુધી સૌભાગ્ય-ગર્વનું નાટક કર્યો ?” એ પ્રમાણે બોલતી તેણે તેના હાથ વડે જોળ પુષ્ટ ઉંચા સ્તન સખત ગ્રહણ કરાવ્યા અને પશ્ચિમીના કમળના ઢાંકા સરખી કોમળ બે ભુલભોથી ગાઢપણે આલિંગન કર્યું. તેના આવા અતુટ્ક ઉપસર્ગોમાં પણ ધીર બુધ્ધિવાળો તે અડાલ રહ્યો. ‘મેં કોઈ દિવસ અલાયમાન થાય ખરો ?’ સુદર્શને વિચાર્યું કે, જો કોઈ પ્રકારે આનાથી સુકૃત થાઉં, તો જ કાર્યોત્સર્ગ પારવો, નહિંતર મને અનશન હો. “મરવાની ઇચ્છાવાળા હે મૂર્ખ ! માન્ય કરવા ચોગ્યનું મારું તું અપમાન ન કર, મનુષ્યોને શિક્ષા કરવી કે ઉપકાર કરવો—એવાં કાર્ય કરવામાં સમર્થ માનવાળી નારીને શું તું બણતો નથી ? હે જડ ! કામદેવને આધીન થયેલી મને તું આધીન થા, નહિતર તું ચમરાંબનો મહેમાન બનીશ, એ વાતમાં સંદેહ ન રાખીશ.” આ પ્રમાણે આવેશની હદમાં જેમ જેમ ચડવા લાગી, તેમ તેમ મહાત્મા સુદર્શન ધર્મધ્યાનમાં ચડવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે આખી રાત્રિ તેણે કંઠના કરી, તો પણ તે ધ્યાનથી અલાયમાન ન થયા. ‘નાવડીના હંડ તાડન કરવાથી મહાસસુદ્ર કોઈ દિવસ ક્ષોભાયમાન અને ખરો ?’ ત્યાર પછી પ્રભાત ભેઈ તેણે નખોવડે પોતાનું શરીર વહોર્યું અને મોટા શખ્તથી ચીસો પાડી કે, ‘કોઈ પુરુષે મારા પર બલાત્કાર કર્યો.’ તે પછી ત્યાં ઉતાવળા ચોક્કિદારો આવ્યા, ત્યારે તેઓએ કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા સુદર્શનને જોયા. ‘આમાં આ સંભવતું નથી.’ એમ માની ચોક્કિદારોએ તરત રાત્રને નિવેદન કર્યું. એટલે તેણે આવી અભયાને પૂછ્યું. તેણે રાત્રને જણાવ્યું કે, “હે દેવ ! આપને પૂછીને અમે અહિં શેકાયા, ત્યારે પિશાચ સરખો આ અકસ્માત અહિં આવ્યો એટલે તેને અમે જોયો. બોકડા જેવા ઉન્મત્ત કામ વ્યસનવાળા આ પાપીએ રમણ કરવાની ઇચ્છાથી મીઠાં વચનો વડે મારી માગણી કરી, ત્યારે મેં તેને કહ્યું, અરે ! અસતી માફક સતીની ઇચ્છા ન કર. ‘ચણા માફક મરી આવી ચકાતાં નથી.’ તે પછી તેણે બળાત્કારથી મારી આ સ્થિતિ કરી. તરત જ મેં પોકાર કર્યો. ‘અળખામાં ખીજું બળ ક્યાંથી હોય ?’ ‘સુદર્શનમાં આ વાત અસંભવિત છે’ એમ માનીને રાત્રએ સુદર્શનને વારંવાર પૂછ્યું કે, ‘આ શી હકીકત છે ?’ રાત્રએ પૂછવા છતાં પણ સુદર્શન કૃપાથી કંઈપણ ન બોલ્યો. ‘અતિશય મસેલું’ પણ ચંદન બીજના તાપની શાન્તિ માટે થાય છે.’ ‘પરદારા-ગમન કરનાર ચોરોનું મૌન એ પણ લક્ષણ છે.’ એમ વિચારી રાત્રએ તેનામાં પણ દોષની સંભાવના કરી. અને કોપથી રાત્રએ આખા નગરમાં તેના દોષની ઘોષણા કરાવી કે, ‘આ પાપી છે.’ અને તેને

વધ કરવા માટે હુકમ કર્યો. રાજપુત્રોએ જો હાથે પકડી તેને ઉપાલ્યો. ‘રાજાઓની કાર્યસિદ્ધિ વચનથી અને દેવોની મનથી જ થાય છે.’ તેના મુખ પર મેઘ ચોપડી, શરીર પર લાલચંદન, મસ્તક પર કછોર પુષ્પોની માળા, ગળામાં કંકેલની માળા, ગદ્યેડા પર સ્વારી કરાવી, સૂપડાતું છત્ર ધરાવ્યું, ઢોલ વગાડતાં વગાડતાં નગરમાં ભ્રમણ કરાવે છે. ‘આણે રાજના અંતઃપુરમાં ગુનો કર્યો હોવાથી તેનો વધ કરવામાં આવે છે, આ બાળતમાં રાજનો અપરાધ નથી.’ એવી આઘોષણા તેઓએ કરી. ‘આ વાત કોઈ પ્રકારે સાચી માની શકાય તેવી નથી, તેમ આમાં આ કાર્ય સંભવતું નથી.’ આ પ્રમાણે લોકો હાહારવ્યુક્ત પોઝર કરવા લાગ્યા. જો પ્રમાણે દેશવતાં દેશવતાં તેને પોતાના ઘરના દ્વાર લાગમાં લાગ્યા, એટલે મહાસતી મનોરમાએ તેને જોયો. તે વિચારવા લાગી કે, “મારા પતિ તો સદાચારવાળા છે. રાજ પણ આચાર તરફ પ્રેમ રાખનાર છે. આમાં નક્કી દેવ જ દુરાચારી છે. આ પણ ખરાબ છે, અથવા તો નક્કી આ મહાત્માનાં પહેલાનાં અશુભ કર્મોનું ફળ જ પ્રાપ્ત થયું છે. આનો કોઈ પ્રતિકાર નથી, તો પણ આ ઘરે એમ નિશ્ચય કરી ઘરની અંદર પ્રવેશ કરી જિનેશ્વરની પૂજા કરી, ત્યાર પછી કાયોત્સર્ગ કરીને શાસનદેવીને વિનંતિ કરી, “હે ભગવતીઓ! મારા પતિમાં દોષની બિલકુલ સંભાવના નથી, માટે આ પરમશ્રાવકનું જો તમે સાંનિધ્ય કરશો, તો જ હું આ કાઉત્સર્ગ પારીશ, નહિતર આ સ્થિતિમાં જ હું નક્કી અનશન કરીશ. ધર્મના ધ્વંસમાં કે પતિના ધ્વંસમાં કુલીન સ્ત્રીઓ દેવી રીતે છવી શકે? આ બાબુ રાજ્યરક્ષક પુરુષોએ સુદર્શનને શૂલિકા પર સ્થાપન કર્યો. કારણ કે સેવકોને રાજઆજ્ઞા લયંકર અને ઉલ્લંઘન ન કરવા લાયક હોય છે. પરંતુ આ મહાત્માની શૂલી પણ સુવર્ણનું કમલાસન ણની ગયું. ‘દેવતાના પ્રભાવથી યમરાજાની દાઢા પણ ઝુકી જતી બાય છે.’ તેનો વધ કરવા માટે રાજપુત્રોએ તીક્ષ્ણ તરવાર દંઢપણે વાપરી, પરંતુ ગળામાં પડતાં તે પુષ્પમાળા ણની ગઈ. તે દેખી અમત્કાર પામેલા તે પુરુષોએ રાજને નિવેદન કર્યું. એટલે રાજ હાથણી પર આરૂઢ થઈ ઉતાવળો ઉતાવળો સુદર્શન પાસે આવ્યો. રાજાએ તેને આલિંગન કરી પશ્ચાત્તાપપૂર્વક કહ્યું કે, “હે શ્રેષ્ઠિ! લાગ્યયોગે તારા પોતાના પ્રભાવથી જ તું મૃત્યુ ન પામ્યો, ખરેખર પાપી અધમ કહેવાતા રાજાએ તો શું તારો વિનાશ નથી કર્યો? અનાથ સંભળન પુત્રોનો નાથ ધર્મ સર્વ પ્રકારે ભગતો જ છે. સ્ત્રીઓનાં માયા-પ્રધાનતાવાળાં વચનોમાં વિશ્વાસ રાખી વગર વિચાર્યો જો તને મારી નાખે તેવો દધિવાહન સિવાય બીજો કોઈ પાપી નથી. બીજું કંઈક આ પાપ તે પણ મારી પાસે કરાવ્યું છે. કારણ કે મેં તને વારંવાર પૂછવા છતાં પણ હે સાધુપુરુષ! તે મને જવાબ ન આપ્યો. આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરતા રાજાએ તેને હાથી પર બેસાડ્યો અને મહેલે લઈ જઈ સ્નાન કરાવી, ચંદનથી વિલેપન કરાવ્યું. વસ્ત્રો, અલંકારો પહેરાવીને રાજાએ સુદર્શનને પૂછ્યું, એટલે રાજા જે બન્યું હતું, તે યથાર્થ રીતે કહ્યું. પછી રાણી પ્રત્યે ક્રોધ પામેલા અને રાણીને શિક્ષા કરવા તૈયાર થયેલા રાજાને સુદર્શને પગમાં પડી અટકાવ્યો. ત્યાર પછી ન્યાયથી રક્ષણ કરનાર રાજાએ શેડને હાથી પર બેસાડી નગર વચ્ચેથી મહાવિભૂતિથી ઘરે પહોંચાડ્યો. અભયાએ આ વાત સાંભળી ગળે ફાંસો બાંધી આત્મહત્યા કરી. ‘પરદોહ કરનારા પાપીઓ પોતાની મેળે જ પતન પામે છે.’ પંડિતા પણ ત્યાંથી લાગીને પાટલિપુત્ર પત્તને પહોંચી દેવદત્તા ગણિકા પાસે રહી. ત્યાં પણ પંડિતા હંમેશાં સુદર્શનની પ્રશંસા કરતી હતી, જેથી દેવદત્તાને તેના દર્શનની અતિઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઈ. સંસારથી વિરક્ત બની સુદર્શને પણ દીક્ષા અગ્રીકાર કરી. રામુદ્રથી જેમ રતન

તેમ શુરુની પાસેથી નીકળી તપથી કૃશકાયાવાળા એકાકી વિહાર-પ્રતિભામાં રહેલા તે સુનિ અનુક્રમે વિહાર કરતા કરતા પાટલિપુત્ર નગરે આવ્યા. શિક્ષા માટે ફરતા ત્યાં પંડિતાઓ દેખ્યા, દેવદત્તાને કહ્યું, એટલે તેની મારફત શિક્ષાના ખાનાથી બોલાવ્યા. સુનિ પણ લાલ-નુકશાનનો વિચાર કર્યા વગર જ ત્યાં ગયા. પછી દેવદત્તાએ દ્વાર બંધ કરી આખો દિવસ અનેક પ્રકારે કદર્યના કરી, પણ સુનિ ક્ષોભ ન પામ્યા. હવે સાંજે દેવદત્તાએ છૂટા કર્યા, ત્યારે તે ઉદ્યાનમાં ગયા, જ્યાં અલયા મરીને વ્યંતરી યઈ હતી, તેણે દેખ્યા. પૂર્વના કર્મના સ્મરણથી તેણે પણ કદર્યના શરૂ કરી. કારણ કે, 'જનુઓને દેવું અને વૈર જન્માંતરમાં પણ નાશ પામતું નથી.' તે વ્યંતરીએ મહાસત્ત્વવાળા સુદર્શનને ઘણા હેરાન-પરેશાન કર્યા, પરંતુ તે તો શુભ ધ્યાન-યોગે અપૂર્વકરણના ક્રમથી ક્ષપક્રમેણિમાં ચલ્યા. ત્યાર પછી ભગવાને ઉજ્જવલ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તત્કાલ દેવોએ અને અસુરોએ તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો. ભવ-સમુદ્રથી છવોને ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાવાળા કેવળજ્ઞાનીએ ધર્મદેશના કરી. તેવા 'મહાપુરુષોને અવ્યુદય લોકોના ઉદય માટે થાય છે.' તેમની ધર્મદેશનાથી એકલા અન્ય પ્રાણીઓ જ નહિ, પરંતુ દેવદત્તા, પંડિતા અને વ્યંતરી પણ પ્રતિજ્ઞાધ પામી. સ્ત્રીની નિકટમાં રહેવા છતાં પણ જેનો આત્મા દૂષિત થયો નથી, તેવા સુદર્શનસુનિ શુભ દેશનાથી છવોને પ્રતિજ્ઞાધ પામી ક્રમે કરી પરમપદને પામ્યા. 'જિનેન્દ્ર-શાસન પામેલાને તે સ્થાન પ્રાપ્ત થવું સુરકેલ નથી.'

આ પ્રમાણે સુદર્શનસુનિની કથા પૂર્ણ થઈ. ૧૦૧.

ધર્મકાર્યોમાં પુરુષો જ એકલા અધિકારી નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓ પણ અધિકારી છે; કારણ કે ચારવર્ણવાળા સંઘમાં તેઓને પણ એક અંગ માનેલું છે. તેથી પુરુષને પરદારાના નિવેધ માફક સ્ત્રીઓને પરપુરુષનું ગમન નિવેધ કરે છે—

ऐश्वर्यराजराजोऽपि, रूपमीनध्वजोऽपि च ।

सीतया रावण इव, त्याज्यो नार्या नरः परः ॥ ૧૦૨ ॥

ઐશ્વર્યથી કુબેર જેવો હોય, રૂપથી કામદેવ જેવો હોય, તો પણ સ્ત્રીએ પોતાના પતિ સિવાયના બીજા પુરુષનો, જેમ સીતાએ રાવણનો ત્યાગ કર્યો, તેમ ત્યાગ કરવો. ૧૦૨.

સ્ત્રી અને પુરુષ જાનેને બીજાનો પતિ કે કાન્તામાં આસક્ત થયા હોય, તેનું ફલ કહે છે—

नपुंसकत्वं तिर्यक्त्वं, दौर्भाग्यं च भवे भवे ।

भवेत् नराणां स्त्रीणां, चान्यकान्तासक्तचेतसाम् ॥ ૧૦૩ ॥

બીજાની સ્ત્રી કે બીજાના પતિમાં આસક્ત કરનાર પુરુષ કે સ્ત્રીઓ નપુંસકપણું, તિર્યચપણું, દુર્ભાગ્ય, વચન માન્ય ન કરે તેવી અનાદેયતા જન્માંતરમાં પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે સ્ત્રીને અધિકાર હોય ત્યારે બીજાનો પતિ પુરુષ અને પુરુષનો અધિકાર હોય તો અન્યની સ્ત્રી સમજવી. ૧૦૩.

અશ્રદ્ધાની નિંદા કરીને શ્રદ્ધાચર્યના આ લોક સંગ્રામી શુભા જણાવે છે—

माणभृतं चरित्रस्य, परब्रह्मैककारणम् ।

समाचरन् ब्रह्मचर्यं, पूजितैरपि पूज्यते ॥ ૧૦૪ ॥

દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ ચારિત્રના જીવિત સ્વરૂપ, શોક્ષણ અપૂર્વ કારણ એવા પ્રહ્લ્લયર્થનું પાલન કરતો મનુષ્ય, એકલા સામાન્ય મનુષ્યોથી નહિ, પરંતુ સુરે, અસુરે અને મનુષ્યોના ઈન્દ્રોથી મન, વચન, યાચા તથા ઉપચાર પૂજા વડે પૂજ્ય છે ૧૦૪

પ્રહ્લ્લયર્થના પરલોક સળધી શુભો કહે છે—

ચિરાયુષઃ સુસંસ્થાનાઃ દૃઢસંહનના નરાઃ ।

તેજસ્વિનો મહાવીર્યાઃ મવેયુર્લ્લભ્યર્થઃ ॥ ૧૦૫ ॥

અનુત્તર સુરાદિક સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થનાર હોવાથી લાખા આયુષ્યવાળા, સમચતુરક્ષ સુસંસ્થાન વાળા, મજબુત હોડકાના સચચરૂપ વજ્રસ્થભનાગચ નામના સઘયજીવાળા, આ સઘયજી મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થનારને હોય છે, દેવોને સહનન હોતા નથી પ્રહ્લ્લયર્થના પ્રભાવથી તેજસ્વી શરીર કાન્તિવાળા, તીર્થ કર, ચક્રવર્તી આદિ પછે મહાગળવાળા થાય છે

પ્રહ્લ્લયર્થ વિષયક ઉપયોગી શ્લોકો —

મનુષ્ય, સ્ત્રીઓની સર્પાકારવાળી કાળી વાદીચુકી દેશ-કળરીને દેખે છે, પણ તેના રાગથી ઉત્પન્ન થએલી દુષ્કર્મની પરપરાને જોતો નથી સિંદૂર-રંગથી પૂર્ણ સીમન્તિનીના દેશને સેથો એ સીમન્ત નામનો નરકનો ભાગ છે, તે ખાલમાં રાખવું સુન્દર વર્ણવાળી રમણીઓની ભવાની વલ્લરી મોક્ષમાર્ગે પ્રયાણ કરી રહેલાઓની આગળ આ સર્પિણીને વધાવે છે, તે શુ તમે નથી જાણતા ? અજનાઓના મનોહર નયનના કટાક્ષોનું નિરીક્ષણ કરાય છે, પરંતુ નિર્ભાગી પોતાના નાશ પામતા જીવિતને જોતો નથી સ્ત્રીઓના સરળ અને ઉન્નત નાસિકાવશાની પ્રશસા કરાય છે, પરંતુ અનુરાગ કરીને બ્રષ્ટ કરાતા પોતાના વશ તરફ જોતા નવી સ્ત્રીઓના ગાલરૂપી આરિસામાં પડેલા પોતાના પ્રતિબિંબને જોઈને યુગ થાય છે, પરંતુ તે જડભરત સસાર-તલાવડીના કાદવમાં ડૂબતા પોતાને જાણતો નથી રતિકીડાના સર્વસુખ સમાન યુધ્ધિથી સ્ત્રીઓના લાલ હોડનું પાન કરે છે, પરંતુ યમરાજા રાતદિવસ આયુષ્ય-પાન કરે છે તે સમજતો નથી મોગરાની કળી સમાન ઉલ્લસલ સ્ત્રીઓના હાતને આદરથી જુએ છે, પણ વૃષ્ઠાવસ્થા જલાતકારથી પોતાના હાત ભાગી નાખે છે, તે દેખતા નથી સ્ત્રીઓના કાનપાશને કામદેવના હિંટાળાની યુધ્ધિથી દેખે છે, પરંતુ પોતાના કંઠ અને ગરદન પર લટકતા કાલ પાશોને જોતો નથી નષ્ટયુધ્ધિવાળો મનુષ્ય રમણીઓના સુખને દૈવ ક્ષણે જોયા કરે છે, પરંતુ જેદની વાત છે કે, તેને યમરાજાનું સુખ જોવા માટે સમય નથી કામદેવથી પરાધીન બનેલો માણસ સ્ત્રીના કંઠનું અવલગન કરે છે, પરંતુ આજ જે કાલ માત્ર અવલગન કરનારા પોતાના પ્રાણને જાણતો નથી દુષ્ટિ માનવ યુવતીઓના લુન્દરૂપી લતાના જધનને મનોહર જાણે છે, પરંતુ કર્મ-જધનથી પોતાનો આત્મા જકડાઈ ગયો, તેનો મોક કતો નથી રમણીઓના હન્ત-કમળથી સ્પર્શાએવો યુગ વએવો યુગ રામાય-કટકોને ધારણ કરે છે, પરંતુ તે નારકીના દૃઢ શાદમલિવૃદ્ધના કાટાને યાદ કરતો નથી જડયુધ્ધિવાળો યુગ યુવતીના સ્તન-કમળોનું આલિંગન કરી સુખપૂર્વક શયન કરે છે, પરંતુ નકી તે કુલીપાકની વેદનાથી ઘતી વ્યથા ભૂલી જાય છે અપયુધ્ધિવાળા પ્રાણીઓ ક્ષણે ક્ષણે કમલ કરનારી સ્ત્રીઓના મધ્યસ્થાનમાં સ્થાન કરે છે, પરંતુ એ ભવમયુદ્ધનું મધ્ય છે, તેનો તે વિવેક દરતા

નથી. મનુષ્ય રમણીઓની ત્રણ કરચલીરૂપ ત્રિવલીના તરંગોથી આકર્ષાય છે, પરંતુ ત્રિવલીના ધાનાથી ખરેખર એ ત્રણ વૈતરણી નહીં છે. પુરુષોનું કામદેવથી પીડિત મન સ્ત્રીની નાલિરૂપી વાવડીમાં સ્નાન કરે છે, પરંતુ આ મન હવેના સ્થાન સ્વરૂપ સામ્ય-જળમાં પ્રમાદથી પણ મગ્નન કરતું નથી. સ્ત્રીઓની રામલતાને કામદેવને ચડવાની નિસરણી બાંધે છે, પરંતુ તે મનુષ્યો તેને સંસાર-કેદળાનામાં જકડી રાખનાર લોહસાંકળ છે, તેમ બાણતા નથી. અધમપુરુષો સ્ત્રીઓના વિશાળ જઘનનું હર્ષથી સેવન કરે છે, પરંતુ તેઓ આ સંસાર-સમુદ્રનો કિનારો છે, એમ નક્કી બાણતા નથી. મંદબુદ્ધિવાળો કરલ સરખા સાથળવાળી યુવતીઓના સાથળનું સેવન કરે છે, પરંતુ તે સ્ત્રીઓ સદ્ગતિ મેળવવામાં વિઘ્નભૂત છે, તેમ બાણતા નથી. સ્ત્રીઓના પાદપ્રહારથી હણાએલો પુરુષ પોતાને અતિ ભાગ્યશાળી માને છે, પરંતુ હતાશ તે સમજી શકતો નથી કે તેઓ મને અધોગતિમાં ધકેલે છે, જેનાં દર્શન, સ્પર્શન અને આલિંગનથી મનુષ્યનું શમ-જીવન હણાઈ જાય છે, તેવી સ્ત્રીઓનો ઉગ્ર હેરવાળી નાગિણી માફક વિવેકીઓએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ચંદ્રલેખા જેવી કુટિલ,

સંધ્યા જેવી ઘણરાગી, અને નદી જેમ નીચગતિ કરનાર નિતંગિની વર્જવા યોગ્ય છે. મહનમાં અંધ બનેલી વામાઓ પ્રતિષ્ઠા, સૌજન્ય, દાન, ગૌરવ, સ્વહિત કે પરહિત કંઈ કેળતી નથી. મનુષ્યને ક્રોધ પામેલા સિંહ, વાઘ કે સર્પ જે તુકશાન નથી કરતા, તેના કરતા પણ અતિ તુકશાન નિરંકુશ નારી કરે છે. પ્રગટ થએલા કામોન્માદવાળી હાથણી સરખી સ્ત્રીઓ વિશ્વને ઉપઘાત કરનારી હોઈ દૂરથી ત્યજવા યોગ્ય છે. તેવા કેઈ પણ મંત્રનું સ્મરણ કરે, કેઈ પણ તે દેવની ઉપાસના કરે, જેથી આ સ્ત્રી-વિશાથી શીલ-જીવિતનો કેળીયો કરી ન જાય. શાસ્ત્રોમાં જે સંજ્ઞાઓ છે, તેમ જ લોકોમાં જે ગવાય છે કે નારીઓ દુઃશીલ અને કામવિહ્વલ હોય છે, તે વાતમાં સર્વ એકમતવાળા છે. જગતને હણવાની ઇચ્છાવાળા કૂર પ્રહારો સર્પોની ઠાઠો, અગ્નિ, યમની જીભો, વિપના અંકુરો એકઠા કરીને બાંધે નારી બનાવી ન હોય ! દૈવયોગે કદાચ વિજળી સ્થિર થાય, જો વાયુ સ્થિર રહે, તો પણ નારીનું મન સ્થિરતાવાળું કદાપિ ન થાય. ચતુર પુરુષો મંત્ર, તંત્ર આદિ વગર પણ જેનાથી કળાય છે, તેવું આ ઇન્દ્રજાળ નારીઓ ક્યાં લણી હશે ? રમણીઓની જૂઠ ગોલવાની અપૂર્વકળા છે કે, જે પ્રત્યક્ષ કંદેલાં અપકૃત્યોને પણ ઘણવારમાં વાતનો પલટો કરી છૂપાવે છે. જેને કમળાનો રાગ થયો હોય અગર જે ગાંઠો ગળ્યો હોય તેવો મનુષ્ય જેમ ટેફીને સુવર્ણ માને, તેવી રીતે મોહાન્ધ માનસવાળો સ્ત્રીસંગથી થયેલા દુઃખમાં સુખ-સુદ્ધિ કરે છે. જટાધારી, મસ્તક મુંડાવનાર, મોટલી રાખનાર, મૌનવ્રત કરનાર, નગ્નત્વની ઝાંઝની છાલરૂપ વસ્ત્ર પહેરનાર, તપસ્વી કે બ્રહ્મા, ગમે તે હોય પરંતુ તે જો અબ્રહ્મચારી હોય, તેઓ મને ગમતા નથી. ખણનાર ખૂલ્લીને ખણતાં ખણતાં જેમ દુઃખને સુખ માને છે, તેવી રીતે દુઃખે કરી નિવારણ કરી શકાય તેવા કામદેવને પરાધીન બનેલા પ્રાણી દુઃખસ્વરૂપ મૈથુનને સુખરૂપ માને છે. જે કવિઓ નારીઓને સુવર્ણપ્રતિમા, આદિ સાથે તુલના કરે છે, તેઓ તે વસ્તુઓને આલિંગન કરી કરીને તૃપ્તિ કેમ પામતા નથી ? સ્ત્રીઓનાં જે અંગો દુર્ગંધ કરવા યોગ્ય અને છૂપાવવા યોગ્ય છે, તેમાં જ માણસ રાગ કરે, તો પછી બીજા કયા પદાર્થથી વેરાગ્ય પામે ? અરેરે ! દુઃખની વાત તો એ છે કે માનવો અજ્ઞાન અને મોહથી માંસ અને હાડકાંના બનેલાં અંગો સાથે ચંદ્ર, કમળ, ગોગરા આદિની સરખામણી કરી સુંદર પદાર્થોને દૂષિત કરે છે ! નિતંબ, સાથળ, રતન આદિના મોટા ભારવાળી નારીને મૂઠશુધ્ધિવાળા કામીઓ સુરતકીડા માટે વધા-

સ્થળ ઉપર આરોપણ કરે છે, પરંતુ સંસાર-સમુદ્રની અંદર ડૂબવા માટે પોતાના કંઠે ખાંધેલી આ શિલા છે, તેમ સમજતા નથી. હે બુદ્ધિશાળી શ્રાવકો ! ભવ-સમુદ્રની ભરતી માફક ચપળ, કામરૂપી શિકારીની લક્ષ્યભૂત હરિણી સરળી, મદની અવસ્થા કરાવવામાં મંદિરા જેવી, વિષયો રૂપી મૃગપૃષ્ઠા-ઝાંઝવાના જળ માટે માસ્વાડની ભૂમિ જેવી, મહામોહરૂપી અધિકારના સમૂહ માટે અમાવાસ્થાની રાત્રિ જેવી, વિપત્તિઓની ખાણ જેવી નારીનો તમે પરિહાર કરો. ૧૦૫.

પાંચમું અણુવ્રત

હવે મૂર્છાના ફલને જતાવી તેને નિયંત્રણ કરવારૂપ પાંચમા અણુવ્રતને જણાવે છે—

અસન્તોષમવિશ્વાસમ્, આરમ્ભં દુઃસ્વકારણમ્ ।

મત્વા મૂર્છાફલં કુર્યાત્, પરિગ્રહનિયન્ત્રણમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

હુઃખના કારણભૂત અસંતોષ, અવિશ્વાસ અને આરંભ એને મૂર્છાનું ફલ માનીને પરિગ્રહની વિરતિરૂપ નિયંત્રણ કરવું.

શ્રાવકે હુઃખના નિમિત્તભૂત, મૂર્છાના ફલસ્વરૂપ પરિગ્રહનું પરિભાણ કરવું. તેમાં અસંતોષ એટલે ગમે તેટલું મળે તો પણ તૃપ્તિ ન થાય, તે હુઃખનું કારણ, મૂર્છાવાળાને ઘણું ધન મળી જાય તો પણ સંતોષ થતો નથી. એટલું જ નહિ, પણ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક મેળવવાની આશામાં ને આશામાં કંઠઈના પામતાં હુઃખનો જ અનુભવ કરે છે. પારકાની અધિક સંપત્તિ દેખીને ઓછી સંપત્તિમાં અસંતોષ માની હુઃખ પામે છે. જે માટે કહ્યું છે કે— ‘અસંતોષવાળા પુરુષને ડગલે પગલે અપમાન થાય છે, અને સંતોષરૂપી ઐશ્વર્યના સુખવાળા એને હુર્જનભૂમિઓ ફર હોય છે’ અવિશ્વાસ પણ હુઃખનું કારણ છે. અવિશ્વાસ હોય તે અશકનીય પુરુષોથી પણ શંકા કરતો, સ્વધનની રક્ષા કરતો કોઈનો પણ વિશ્વાસ કરતો નથી. તે માટે કહે છે— ‘ઉખેડે, ખોદે, સ્થાપન કરે, રાત્રે ઉઘે નહિ, દિવસે પણ શંકા કરતો ઊઘે, છાણથી લિંપે, સ્થાપન કરે, હંમેશાં નિશાની કરે, અવળી નિશાની કરે. મૂર્છા પામેલો પ્રાણાતિપાતાલિક આરંભ કરવાનો પણ સ્વીકાર કરે. તે આ પ્રમાણે— પુત્ર પિતાને, પિતા પુત્રને, ભાઈ સગાભાઈને હણે છે. લાંચ લઈને ખોટી સાક્ષી આપનાર જાની ઘણું જૂઠું ખોલે છે. વધારે જળ હોવાથી મુસાફરોને પકડે છે, લૂંટે છે, ખાતર પાડે, ધનલોભથી પરદારા-ગમન કરે. તથા નોકરી, ખેતી, પશુ-પાલન, વેપાર વગેરે કરે, મગ્ગણ વણિકની માફક નદી આદિકમાં પ્રવેશ કરી કાષ્ટો બહાર જેવી લાવે.’ શિષ્યે શંકા કરી કે, હુઃખ-કારણ મૂર્છાફલ સમજીને પરિગ્રહનું નિયંત્રણ કરવું—આ કેવા પ્રકારની વાણીની યુક્તિ સમજવી? અહિં તેનું સમાધાન આપે છે કે મૂર્છાનું કારણ હોવાથી પરિગ્રહ પણ મૂર્છા જ છે. અથવા ‘મૂર્છા પરિગ્રહઃ’ એ સૂત્રકારના વચનથી મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ—એ નિશ્ચયનય મતથી કહેવાય. મૂર્છા વગર ધન-ધાન્યાદિક અપરિગ્રહ છે. જે માટે કહ્યું છે કે, ‘મમકાર વગરનો પુરુષ વશ, આભૂયણ આદિથી અલંકૃત હોય તો પણ અપરિગ્રહ છે, અને મમકારવાળો નમ હોય તો પણ પરિગ્રહવાળો છે. તથા ગામ કે ઘરમાં પ્રવેશ કરતો કર્મ કે નોકર્મ (અવપર્કર્મ) ને ગ્રહણ કરવા છતાં પણ તે પરિગ્રહ વગરનો-મમતા વગરનો છે, તે સિવાય અપરિગ્રહવાળો હોઈ શકે નહિ. તથા જે વળી વશ કે પાત્ર, કંબલ, કે આસન ધારણ કરે કે વાપરે છે, તે સંયમ અર્થે અને લગ્ન ટાળવા માટે છે, સંસાર-સમુદ્રથી નારનાર એવા મહર્ષિ વીર ભગવંતે તેને પરિગ્રહ

કહ્યો નથી, પરંતુ જો તે સંયમનાં સાધનોમાં મમત્વબુદ્ધિ થાય, તો તેને પરિગ્રહ જણાવ્યો છે. આ સર્વ સ્પષ્ટ હકીકત છે. ૧૦૬, બીજા પ્રકારે પરિગ્રહનું નિયંત્રણ જણાવે છે.—

પરિગ્રહમહત્વાદિ, મજ્જત્યેવ ભવામ્બુધૌ ।

મહાપોત ઇવ પ્રાણી, ત્યજેત્ તસ્માત્ પરિગ્રહમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

વધારે ભારવાળું વહાણ જેમ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે, તેમ પરિગ્રહની અધિકતાથી પ્રાણી ભવસમુદ્રમાં નક્કી ડૂબી જાય છે. જેમ અમર્યાદિત ધન-ધાન્યાદિકના ભારથી ભરેલું વહાણ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય, તેમ જીવ પણ અમર્યાદિત ધન, ધાન્ય, ઘર, દુકાન, જમીન, ખેતર આદિની અધિકતાથી જાલ ઉપરાંતના પરિગ્રહના ભારથી નરકાદિક દુર્ગતિમાં ડૂબી જાય છે. કહેલું છે કે :—“મહાઆરંભ, મહાપરિગ્રહ, માંસાહાર અને પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી જીવો નારકાયુગ્મ ઉપાજન કરે છે.” તથા બહુ આરંભ બહુ પરિગ્રહથી નારકનું આયુષ્ય બંધાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી ધન ધાન્યાદિ સ્વરૂપ પરિગ્રહનું મૂર્છાના ત્યાગ કરવારૂપ નિયંત્રણ કરે અર્થાત્ વગર જરૂરીઆતવાળા, પરિભ્રાણથી અધિક પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે. ૧૦૭.

સામાન્યથી પરિગ્રહના દોષો જણાવે છે—

ત્રસરેણુસમોઽપ્યત્ર, ન ગુણઃ કોઽપિ વિચયે ।

દોષાસ્તુ પર્વતસ્પૂલાઃ, માત્રુષ્પન્તિ પરિગ્રહે ॥ ૧૦૮ ॥

પરિગ્રહમાં સૂર્યનાં કિરણો વચ્ચે ઉડતા બારીક રજ-પરમાણુ જેટલા પ્રમાણવાળો કોઈ પણ ગુણ નથી, પરંતુ પરિગ્રહમાં પર્વત જેવડા મોટા દોષો તો ઉત્પન્ન થાય જ છે.

પરિગ્રહથી ઘરમાં બળીની અંદરથી આવતા સૂર્યકિરણોમાં જણાતા ઘણા બારીક અસ્થિર રજકણો હોય તેટલો પણ કોઈ લાભ તો નથી, પરિગ્રહના બલથી પરભવમાં પણ કોઈ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી. ભોજ-ઉપભોગાદિ કરવામાં આવે છે, તે ગુણ નથી, ઉલટું તેની આસક્તિથી તુકશાન જ થાય છે. જે વળી જિનભવન, ઉપાશ્રયાદિ કરાવવા રૂપ પરિગ્રહનો ગુણ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો છે, તે ગુણ નથી, પરંતુ તે તો પરિગ્રહ હોય, તેના સારા ક્ષેત્રમાં વ્યય કરી નાખી, પરિગ્રહ-બુદ્ધિ ધરાવથી, પરંતુ જિનભવનાદિક બંધાવવા માટે પરિગ્રહ ધારણ કરવાનો આશય કલ્યાણકારી નથી. કહેલું છે કે :—“ધર્મકાર્ય માટે જેઓ ધનની ઈચ્છા રાખે છે, તેના કરતાં તેવી ઈચ્છા ન રાખવી તે વધારે સારી છે, કાદવમાં પગ ખરડીને સાફ કરવો, તેના કરતાં દૂરથી સ્પર્શ જ ન કરવો તે વધારે સુંદર છે.” તથા—“સુવર્ણ મણિરતનના પગથીયાવાળું, તેવા હૃન્દરે ધાંલલાવાળું સુવર્ણ ભૂમિતલચુકત, જે કોઈ જિનમંદિર બંધાવે, તેના કરતાં પણ તપ, સંયમ ‘અધિક છે.” બીજી રીતે કહેતાં જણાવે છે કે, પરિગ્રહ રાખવામાં આગળ જણાવીશું તેવા પર્વત જેવડા મોટા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. પર્વત જેવા મોટા દોષો કહ્યા, તેને વિસ્તારથી સમજાવે છે—

૧ આ ન વાત મબોધમતરિ-ગતિમાં જણાવી છે, ‘તે કરતાં તપ મયમ આત ગુણવાળા છે.’

ગમે તેટલો પરિશ્રદ્ધ હોય તો પણ તેની ઈચ્છાની તૃપ્તિ થતી નથી, એટલું જ નહિ. પણ અસંતોષ વધતો જ જાય છે :—

“કૈલાસ-હિમાલય સરખા સુવર્ણ અને ચાંદીના અસંખ્યાત પર્વતો ધર્ષ જાય અને કદાચ તે હ્રુદય મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો પણ તેટલા પરિશ્રદ્ધથી પણ ઈચ્છા પૂર્ણ થતી નથી, કારણ કે જેમ આકાશનો છેડો નથી, તેમ ઈચ્છાઓ પણ અંતવગરની અનંત છે.”

પશુઓ સાથે હાંગર, યવો, સુવર્ણવાળી સપૂર્ણ પૃથ્વી મળી જાય તો પણ તે એકની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા સમર્થ જ ની શકતી નથી—એમ સમજી તપશ્ચર્યાનું સેવન કરવું. કવિઓએ પણ કહેલું છે, “આ તૃષ્ણાનો ખાડો એટલો અગાધ છે, કે અંદર પૂરવા માટે ગમે તેટલું નાખીએ, તો પણ પૂરાતો નથી. વળી નવાઈની વાત એ છે કે, તે પૂર્ણ કરવા માટે મોટા મોટા પ્રયત્નો નાખીએ તેમ તેમ અંદર ખોદાતું જાય છે અને ખાડો વધતો જાય છે, તથા ઘણા મોટા અતિહિત વૈભવો મેળવીને પણ તૃષ્ણા અળંગતી જ રહે છે, મહાપર્વત પર આરૂઢ થએલો ‘હવે ગગનમાં આરૂઢ થાઉં’ એવી ઈચ્છા રાજે છે. ૧૧૧. એ જ કહે છે—

તૃપ્તો ન પુનૈઃ સગરઃ, કુચિકર્ણો ન ગોધનૈઃ ।

ન ધાન્યૈસ્તિલકશ્રેષ્ઠી, ન નન્દઃ કનકોત્કરૈઃ ॥ ૧૧૨ ॥

ખીજે ચક્રવર્તી સગર સાંકડાનાર પુત્રોથી તૃપ્તિ ન પામ્યો, કુચિકર્ણ ઘણાં ગાયોના ગોકુલોથી પણ તૃપ્ત ન થયો, તિલકશેઠ ધાન્યોથી તૃપ્ત ન થયો. નંદરાજ સુવર્ણની ટેકરીઓ મળવા છતાં પણ તૃપ્તિ ન પામ્યો—તેથી પરિશ્રદ્ધ એ અસંતોષનું જ કારણ છે. સગરદિકની સંપ્રદાયથી આવેલી કથા આ પ્રમાણે જણવી—

સગર ચક્રવર્તીની કથા

અયોધ્યા નગરીમાં જિતશત્રુ નામનો રાજા અને સુમિત્ર નામનો યુવરાજ બંને પૃથ્વીનું રક્ષણ કરતા હતા. જિતશત્રુ રાજાને અનિતસ્વામિ તીર્થંકર પુત્ર હતા અને મહાહુલનાજા સુમિત્રને સગર ચક્રવર્તી નામના પુત્ર હતા. જિતશત્રુ અને સુમિત્ર બંનેએ દીક્ષા અંગીકાર કરી ત્યાર પછી અનિતસ્વામી રાજા થયા અને સગર યુવરાજ થયો. કેટલોક કાળ ગયા પછી અનિતસ્વામિએ દીક્ષા લીધી અને હરત માફક સગર ચક્રવર્તી રાજા થયો. આશ્રય કરનાર સુસાંકરના થાકને દૂર કરનાર મહાવૃક્ષની શાખા માફક તે ચક્રવર્તીને સાંકડાનાર પુત્રો થયા. સગરના સર્વ પુત્રોમાં જહ્નુ નામના મોટા પુત્રે એક વખત પિતાને ગમે તે કારણે સંતોષ પમાડી વરદાન પ્રાપ્ત કર્યું. અને વરદાનથી ચક્રવર્તીના દંડાદિક રત્નો સાથે પોતાના બાંધવો સહિત પૃથ્વીના પર્વટન કરવાની ઈચ્છા જહ્નુકુમારે પ્રગટ કરી. સગરે પણ તે રત્નો આપ્યાં. અને પિતાની રત્ન મેળવી તેઓએ ત્યાંથી પ્રયાણ શરૂ કર્યું. તેઓ સૂર્યથી પણ અધિક તેજસ્વી હોવા છતાં મંડળવાળી મહાકદ્ધિથી, મહાલકિતથી દરેક જિનયૈતોની પૂજા કરતા કરતા અને વિચરતા વિચરતા અનુક્રમે અષ્ટાષ્ટ પર્વત પાસે આવ્યા. આઠ ગોળન ઉંચા, ચાર ગોળન પહોળા એવા તે પર્વત ઉપર પોતાના બધુઓ અને પરિમિત પરિવાર સાથે જહ્નુએ આરોહણ કર્યું. તેના ઉપર એક ચોળન લાણું, અર્ધ ચોળન પહોળું, ત્રણ ગાઉ ઉંચું અને ચાર દ્વારવાળું ચૈત્ય હતું, તેમાં પ્રવેશ

કર્યો. તે ચૈત્યમાં વર્તમાન ચોવીશીમાં થએલા ઋષભાદિક ચોવીશે અરિહંતોનાં તેઓના પોતા-
પોતાના સંસ્થાન-પ્રમાણ વર્ણવાળાં બિંબો સ્થાપન કરેલાં હતાં, તેની ક્રમસર પૂજા કરી. ત્યાર
પછી ભરતના સો ભાઈઓના પવિત્ર સ્તૂપોને વંદના કરી અને શ્રદ્ધાવાળા તેણે કંઈક વિચારીને આમ
કહ્યું કે, ‘અષ્ટાપદ સરખું સ્થાન કયાંય નથી’ એમ માનું છું. માટે હું પણ આના જેવું
ખીજું ચૈત્ય કરાવું. ભરત ચક્રવર્તી સુક્તિ પામવા છતાં પણ હજી ભરતખંડનું ચક્રવર્તીપણું
ભરતખંડના સારભૂત આ પર્વતના શિખર પર રહેલ ચૈત્યના ઘડાનાથી ટકી રહેલું છે. એમણે
આ ચૈત્ય કરાવ્યું. હવે ભવિષ્યમાં ધનાશ રાજ્યો આનો વિનાશ કરે નહિ, માટે આપણે તેનું
રક્ષણ કરવાનો ઉપાય કરીએ. ત્યાર પછી, હજાર દેવતાઓથી અધિષ્ઠિત દંડરત્ન હસ્તથી શ્રદ્ધા
કરી તેણે અષ્ટાપદની આરે ખાજી ભમાવ્યું, એટલે કહોળા માફક એક હજાર યોજન ભૂમિ જાડી
ખોદાઈ અને એવી રીતે તેનાથી દંડ ભમાવતાં નાગદેવાનાં ભવનો પણ ભાંગી ગયાં. તે દેવો
ભય પામી પોતાના સ્વામી જ્વલનપ્રભને શરણે ગયા. તેણે અવધિજ્ઞાનથી ત્વણી જહ્નુ પાસે
આવી કોપથી એમ કહ્યું, ‘અરે! મત્ત ગની તમે નિષ્કારણ અનંત જંતુઓના ઘાતને કરનાર,
ભયંકર ભૂમિ-વિદારણ કેમ કર્યું? અભિતસ્વામિના ભત્રીજા અને સગર ચક્રીના પુત્રોએ આખું
અકાર્ય કરાય? કુલને કલંક લગાડનારા! તમે આ શું પાપ કર્યું?’ જહ્નુકુમારે કહ્યું કે,
‘મેં તો અહિં આવી ચૈત્યના રક્ષણ માટે આ કર્યું, તમારાં ભવનો વિનાશ પામ્યાં, તે મારા
અભાણમાં થયું છે, તો એ સહી લેવા વિનંતિ કરું છું.’ જ્વલનપ્રભ દેવે કહ્યું કે, ‘અજ્ઞાનથી
આ તારી આ ભૂલ થઈ છે, તે હું સહી લઈ જતો કરું છું, હવે ફરી આવી ભૂલ ન કરીશ.’
એમ કહીને તે પોતાના સ્થાને ગયો.

ખંડુ સહિત જહ્નુકુમારે વિચાર્યું કે, આ ખાઈ તો કરી પણ વખત જશે, તેમ તે
ધૂળથી પાછી પૂરાઈ જશે. તેથી તે દંડથી ગંગાનદીને એથી લાંબો અને તેનો પ્રવાહ ખાઈમાં
વહેવડાવ્યો એટલે તેના જળથી નાગકુમારોનાં ભવનો ફરી ઉપદ્રવવાળાં બન્યાં. નાગકુમારો સાથે
કોપ પામેલા જ્વલનપ્રભે ત્યાં આવીને દાવાનલ જેમ વૃક્ષોને તેમ તેઓ સર્વને ખાળી ભસ્મ
કરી નાખ્યા. ‘કાયર સરખા આપણા દેખતાં જ આપણા સ્ત્રામીને ખાળી નાખ્યા. આપણને
ધિક્કાર થાઓ.’ એમ ચિંતવતા શરમથી સૈનિકો અયોધ્યા નજીક આવીને રહેલા હતા. આપણા
સ્વામીને હવે સુખ પણ કેવી રીતે ખતાવવું? અને આ વાત પણ કેવી રીતે કહેવી? એ
પ્રમાણે તેઓ મંત્રણા કરતા હતા, ત્યારે કોઈક બ્રાહ્મણે તેમને આમ કહ્યું કે, ‘આ વાત
રાજાને હું એવી રીતે કહીશ, જેથી તેમને શ્રોહ નહિ થાય અને તમારા પ્રત્યેનો દોષ પણ
ઉતરી જશે. તમે ગભરાઓ નહિ.’ એમ તે સૈનિકોને કહીને એક અનાય મૃતક લાવીને તે બ્રાહ્મણ
રાજદ્વારે ગયો અને પોતાનો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હોય એમ વિલાપ કરવા લાગ્યો. રાજાએ વિલાપનું
કારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, મારા એકનો એક પુત્ર સર્પ કરડવાથી ચોલાવગરનો બની ગયો છે. માટે
હવે ! આને છવતો કરો. પછી રાજાએ સર્પનું ઝેર ઉતારનાર એવા નરેન્દ્રોને આજ્ઞા કરી એટલે
તેઓએ પણ પોતાના મંત્ર-કૌશલ્યનો પ્રયોગ કર્યો, પરંતુ રાજામાં નાજેલા ધીની માફક તે નિષ્ફળ
ગયો. આ મરેલાને છવતો કરવો શક્ય નથી, તેમજ આ બ્રાહ્મણ પણ સીધી રીતે ચમત્કર્મી શકાય તેવો
નથી એમ વિચારી તેઓએ કહ્યું કે, ‘અન્યાર મુખીમાં પહેલાં જેને ઘરે કોઈ મૃત્યુ પામ્યો ન હોય
ત્યાંથી નું પછી રાજા લાવ તો તેનાથી અમે આને છવતો કરીએ.’ ત્યાર પછી રાજાના દુકમથી
દારપાળો નગરીઓમાં, ગામોમાં તપાસ કરવા ગયા, પણ એનું એક ઘર ન મળ્યું કે અન્યાર

સુધી જેને ત્યાં કોઈ મૃત્યુ પામ્યા ન હોય. રાજાએ પણ કહ્યું કે, ‘મારા કુલમાં પણ કુલકરો મૃત્યુ પામ્યા છે. ભગવાન ઋષભસ્વામી, ભરત ચક્રવર્તી, રાજા બાહુબલી, સૂર્યવંશી, સોમયજ્ઞ અને બીજા અનેક મૃત્યુ પામીને કોઈ મોક્ષે અને કેટલાક સ્વર્ગમાં ગયા. જિતરાત્રુ મોક્ષે ગયા, સુમિત્ર દેવલોકે ગયા. મૃત્યુ સર્વ માટે સાધારણ છે, તો પછી તારા પુત્રનું મૃત્યુ કેમ સહન કરી લેતો નથી ?’ બ્રાહ્મણે કહ્યું, તમારી વાત સત્ય છે, પણ મારે આ એક જ પુત્ર છે, માટે તમારે બચાવવો જ જોઈએ. ‘દીન અનાથનું રક્ષણ કરવું એ સત્પુરુષોનો નિયમ છે.’ હવે ચક્રવર્તીએ કહ્યું, હે બ્રાહ્મણ ! તું સુખ નહિ, મરણના દુઃખમાં ભવ-વૈરાગ્ય લાવના જ માત્ર શરણ છે. ત્યારે બ્રાહ્મણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યું કે, હે પૃથ્વીનાથ ! જો આ પ્રમાણે તમે સમજેલા જ છો તો, સાઠ હજાર પુત્રોના મરણથી તમે પણ મોહ ન પામશો. ત્યાર પછી રાજાએ જેટલામાં પૂછ્યું કે, ‘આ શી હકીકત છે ?’ તેટલામાં સંકેત કરેલા સૈનિકોએ આવી બનેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ભયંકર એવા આ સમાચારથી સગરરાજા મૂર્છા પામ્યા અને વળ વટે જેમ પર્વત તેમ રાજા ભૂમિ પર ઢળી પડ્યા. મૂર્છા ઉતરી અને રાજાને ભાન આવ્યું, ત્યારે સામાન્ય માનવી માફક ક્ષણવાર ડુકન કરીને સંસાર તરફ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તે વિચારવા લાગ્યા—‘મારા પુત્રો મારા વંશની શોભા વધારશે, મને આનંદ કરાવશે—એવા પ્રકારની આશા સંસારને અસાર બાળવા છતાં પણ મેં કરી, તો મને ધિક્કાર હો. આટલા પુત્રોથી મને તૃપ્તિ ન થઈ, તો પછી બીજાને બે ત્રણ કે ત્રણ-ચાર કે ચાર-પાંચ પુત્રોથી કેવી રીતે થાય ? મારા જીવતાં આ પ્રમાણે અણુધાર્યા તૃપ્તિ પામ્યા વગરનાની આ ગતિ થઈ તે આટલા મારા પુત્રો હોવા છતાં પણ મને તૃપ્તિ કેવી રીતે કરી શકે ?’ પુત્રોથી અતૃપ્તિવાળા તે આ પ્રમાણે વિચારી, તે મોટાપુત્રના પુત્ર ભગીરથનો રાત્ર્યાભિષેક કરી અજિતનાથ ભગવંતની પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અક્ષયપદ પામ્યા. એ પ્રમાણે સગર ચક્રવર્તીની કથા પૂરી થઈ.

કુચિકર્ણની કથા

મગધદેશમાં સુષોમા નામનું ગામ હતું. ત્યાં કુચિકર્ણ નામનો પ્રસિદ્ધ ગ્રામવાસી હતો. કંગે કરીને તેને એક લાખ ગાયો એકઠી થયેલી. ટીપે ટીપે સરોવર આપું ભરાઈ નય. જુદાજુદા ગોવાળોને પાળવા માટે તે ગાયો અર્પણ કરી, પરંતુ બહાર તે ગોવાળીયાઓ આ સારી ગાય મારી છે, આ તારી નથી—એમ માંહોમાંહે એક બીજા લડવા લાગ્યા. કુચિકર્ણે ગાયોના વિભાગ પાંચી કોઈકને ધોળી, કોઈકને કાળી, કોઈકને રાતી, કોઈકને પીળી ગાયો એવી રીતે જુદા જુદા અરણ્યોમાં ગોકુળો સ્થાપન કર્યાં અને ત્યાં વાસો કરીને તે દહીં-દૂધનું ભોજન કરતો રહેતો હતો. દરરોજ દરેક ગોકુળોમાં ગોધનની વૃદ્ધિ કરતો હતો. મહિરાનો બચસની જેમ મહિરાથી, તેમ દહીં-દૂધથી તે અતૃપ્ત બન્યો. એમ કરતાં તેને નીચે ઉંચે દુરતા રસવાળું અજીર્ણ થયું અને આગની અંદર પડ્યો હોય તેવો, અંદર દાહ ઉત્પન્ન થયો. ‘અરે ! મારી ગાયો ! નવા વાહરડાઓ ! અરે મારા બળદો ! તમને હું પાછા ક્યારે મેળવીશ.” એ પ્રમાણે ગોધનમાં અસંતોષ પાત્રેલો મરીને તે તિર્થંજગતિ પામ્યો. એ પ્રમાણે કુચિકર્ણની કથા.

તિલક શેઠની કથા

પૂર્વકાલમાં અચલપુર નામના નગરમાં તિલક નામનો શેઠ હતો. તે નગરમાં અને ગામડાઓમાં ધાન્યનો સંગ્રહ કરતો હતો. તે ગ્રાહકોને અરક, મગ, તલ, ડાંગર, ઘઉં, ચણા

વગેરે દોહું લેવાની શરતથી વેચતો હતો અને ઓસમ આવે ત્યારે દોહું વસુલ કરતો હતો. ધાન્યથી ધાન્ય, ધનથી ધાન્ય, પશુથી ધાન્ય એમ ગમે તે ઉપાયોથી તત્ત્વની માફક ધાન્યનું ધ્યાન કરતો ધાન્ય ખરીદ કરતો હતો. દુકાળના સમયમાં ધાન્યના વેપારમાં ઉપાર્જન કરેલા ઘણા ધન વડે ચારે તરફ ધનની જેમ ધાન્યના કોઠારો ભરી દીધા. વળી સુકાળ સમયમાં ધાન્ય ખરીદી ખરીદી એકદું ક્યું. 'પુરુષે એક વખત સ્વાદ આખ્યો હોય, પછી તેની આસક્તિ છૂટતી નથી.' ધાન્ય-સંગ્રહમાં કોઠો પીડાઓનો વધ પણ આ ગણકારતો ન હતો, તેમજ પંચેન્દ્રિય જનનવરો અને મનુષ્યોના ઉપર અનાજના ભાર ઉપાડવાની પીડા ધાય તો પણ તેને દયા આવતી ન હતી. કોઈ નિમિત્ત જાણનારે તેને કહ્યું કે, 'આવતા વર્ષે દુકાળ પડવાનો છે.' એટલે તેણે પોતાના સર્વ ધનથી ધાન્ય ખરીદ ક્યું, તો પણ તેને સંતોષ ન થયો, એટલે વ્યાજે દ્રવ્ય ઉછીનું લઈને અનેક પ્રકારનું ધાન્ય ખરીદ કરી સંગ્રહ ક્યું. સ્થાનના અભાવમાં ઘરમાં પણ ધાન્ય નાખ્યું. 'લોભી માણસ કું ન કરે ?' ઉદાસીનતાવાળો જગતના શત્રુ આ દુકાળની મિત્રની જેમ ઈચ્છા કરતો હંમેશાં તેની રાહ જોયા કરતો હતો. વર્ષાકાળની શરૂઆતમાં પણ વરસાદ તેના હૃદયને ચીરતો હોય તેમ મોટી ધારા વડે ચારે દિશામાં વરસ્યો. એટલે 'પોતે સંગ્રહલાં ઘઉં, મગ, ચોખા, ચણા, મકાઈ, અડદ, તલ તથા ખીજાં ધાન્યો વિનાશ પામી અત્યારે મારા હાથમાંથી ચાલ્યાં જશે' એમ હાથ હાથ કરતો અતૃપ્ત થયો થકો હૃદય ફાટી જવાથી મરણ પામી નરકે ગયો. એ પ્રમાણે તિલક શેઠની કથા.

નંદ રાજની કથા

પૂર્વકાલમાં અતિમનોહર ઈન્દ્રનગરીનું અનુકરણ કરતું પાટલિપુત્ર નામનું શ્રેષ્ઠ નગર હતું. ત્યાં શત્રુવર્ગને સ્વાધીન કરવામાં ઈન્દ્ર જેવો ત્રણ ખંડનો સ્વામી નંદ નામનો રાજા હતો. તેણે કર ન હતા, ત્યાં કરો નાખ્યા. કર હતા, ત્યાં મોટા કર કર્યા અને મોટા કર હતા, ત્યાં મોટા વધારો કરી રાજ્યની આવક વધારી. તે ગમે તે કોઈકે દોષ દેલા કરીને ધનિકોનું ધન પડાવી લેતો હતો. રાજાઓનાં છિદ્રો શોધીને 'ન્યાયમાં આમ ચલાવી ન લેવાય' એમ કહીને તેમની પાસેથી પણ ધન ગ્રહણ કરતો હતો. 'જળનું પાત્ર જેમ સમુદ્ર છે, તેમ અર્થનું પાત્ર રાજા છે, પણ ખીજા નથી,' એમ જોલતો તે કૃપા વગરનો બની સર્વ ઉપાયથી લોકો પાસેથી ધન પડાવી લેતો હતો. લોકો પાસેથી ધન લઈ લેવાથી લોકો પણ નિર્ધન બની ગયા. ઘેરાં ગરજાંએ ચરેલી ભૂમિમાંથી તણખડું પણ મેળવી શકાતું નથી. તેણે લોકોના લેવડ-દેવડ વ્યવહારમાં સુવર્ણનાણાંનું નામ પણ ઉડાવી દીધું અને આમડાનાં નાણાંનો વ્યવહાર પ્રવર્તવ્યો. તે પાળંડીઓનો અને વેશ્યાઓનો દંડ કરીને પણ ધન ગ્રહણ કરતો હતો. 'સર્વભદ્રી શનિ કંઈ પણ છોડતો નથી.' લોક-વાચકા એવી ચાલી કે, 'શ્રીવીર પરમાત્માના નિર્વાણ પછી ઝોગલીશસો વર્ષ પછી કદ્દી રાજા થવાનો છે, તે તો આ નડિ ?' આના સુચારને દેખીને લોકો વાસણમાં લોજન કરવાને જાહેર ભૂમિને ભાજન બનાવી ભોજન કરતા હતા, કેટલાકે નિર્ભયતા માટે ભાજન આપી દીધાં, કારણ કે ભાજન હોય તો ભય થાય ને. તેણે સુવર્ણના પર્વતો બનાવ્યા, તથા ધ્રુવાઓમાં પણ સુવર્ણ પૂર્યું. ભંડારો પણ સુવર્ણથી ભરી દીધા, છતાં પણ ઈચ્છા અપૂર્ણ રહી. અયોધ્યાના હિતૈષી રાજાએ આ સર્વ હકીકત સાંભળીને તેને સમજાવવા માટે એક ચારી રીને જોલનારૂ દૂતને મોકલ્યો અને તે આવ્યો. સર્વ પ્રકારે સર્વની લક્ષ્મીનું દરજ્જ

કરવા છતાં પણ શોભા વગરના તે રાત્રને તેણે જોયા અને તે નમસ્કાર કરી આગળ બેઠો. રાત્રની રજા લઈને તેણે કહ્યું કે, “મારું કથન સાંભળી આપે ધોષ ન કરવો, ‘મીઠું’ બોલનારા હિતકારી હોતા નથી.” લોક-પરંપરાથી આપનો અવધુવાદ સાંભળ્યો હતો અને આજે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો. લોકવાયકા સર્વથા નિર્મૂળ હોતી નથી. ‘અન્યાયથી મેળવેલ ધનનો અંશ પણ રાત્રના સર્વ યશનો વિનાશ કરનાર થાય છે.’ તુંગડી ક્ષણું એક ધીજ, ભાર-પ્રમાણ વજનના ગોળનો પણ વિનાશ કરે છે. રાત્રજોએ પ્રભને પોતાના આત્મા સરખી ગણવી બેઠી. રાત્રજો પ્રભને છેદ કરવો યોગ્ય ન ગણાય. માંસાહારીઓ પણ કદાપિ પોતાનું માંસ ખાતા નથી. માટે પ્રભનું પોષણ કરે. પોષેલી પ્રભ રાત્રનું પોષણ કરે છે. ગરીબ અને સ્વાધીન હોવા છતાં પણ પોષણ કર્યા વગરની ગાય દૂધ આપતી નથી. સર્વ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર લોભ છે, સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર પણ લોભ છે, માટે તેનો ત્યાગ કરે, એમ તમારા હિત માટે અમારા રાત્રજો સંદેશો કહેવરાવ્યો છે.” દ્વાવાગ્નિથી બળેલી ભૂમિને પાણી જેવી તે હૂતની વાણીથી નંદરાત્રજો પણ એકદમ બાળે તેને બાળવાની ઇચ્છાથી હોય તેમ અતિ ઉધ્ધુ વચન-વરાળ બહાર કાઢી અને તેને સંભળાવ્યું કે, ‘તું રાજહૂત હોવાથી અવધ્ય છે.’ પછી નંદરાત્ર જોલા થઈને મસ્તકપીડાવાળાની જેમ ગર્ભગૃહની અંદર ગયો. ત્યાર પછી ‘જવાસો જેમ જળને તેમ આ સદુપદેશને યોગ્ય નથી’-એમ વિચારતો હૂત પણ પોતાના રાત્ર પાસે ગયો. અન્યાયના પાપ વડે ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર વેદના આપનારા રોજો વડે તે નંદરાત્રને અહિં પણ પરમાધામીઓએ કરેલી વેદના જેવી વેદના પ્રાપ્ત થઈ. ભયંકર વેદનાથી પીડાતો નંદ જેમ જેમ આકંઠ કરતો હતો, તેમ તેમ પ્રભ લોક પણ આનંદ અનુભવવા લાગ્યા. બાળે અગ્નિમાં સંધાતો હોય, અણા માફક રેતીમાં ભુંભતો હોય, દાઝતો હોય તેવી વેદના નંદે અનુભવી. ‘તેવા પ્રકારના પાપી મનવાળાને માટે આ સર્વ અલ્પ જ ગણાય.’ આ પૃથ્વી પર મેં મારા સુવર્ણના પર્વતો ઉભા કર્યા, તેમ જ ધીજ પણ સુવર્ણના ઢગલાઓ સ્થાપન કર્યા છે, હવે તેનો માલિક કોણ થશે ? આ પ્રમાણે મૂર્છા કરતો તૃપ્તિ વગરનો નંદરાત્ર મરીને અંત વગરના ભવના હુએને પાર્યો-એ પ્રમાણે નંદકથાનક. ૧૧૨.

લાલની ઇચ્છાવાળા પરિશ્રુત શ્રદ્ધ કરતા ચોગીઓને પણ મૂલવતોને હાનિ પહોંચે છે, તે જાણવતાં કહે છે :—

તપઃશ્રુતપરિવારાં, શમસામ્રાજ્યસંપદમ્ ।

પરિગ્રહગ્રહ્યસ્તાઃ, ત્યજેયુર્યોગિનોઽપિ હિ ॥ ૧૧૩ ॥

સામાન્ય માનવીની વાત બાજુ પર રાખીએ, પરંતુ જ્ઞાન-દર્શન-શાસ્ત્રરૂપ રત્નત્રયવાળા ચોગીઓ પણ પરિશ્રુતના અલ્પ સુખમાં લુપ્ત બને તો પિશાચના વળગાડવાળાની જેમ સ્વાધીન એવી તપ-શાસ્ત્ર શુદ્ધિ-પરિવારવાળી સંતોષ-સામ્રાજ્યની સંપત્તિનો ત્યાગ કરે છે. મૂલને ઉચ્છેદ કરી લાલની ઇચ્છા કરે છે. ૧૧૩.

હવે અસંતોષના ફલને દેખાડવા પૂર્વક સંતોષના ફળને જણાવે છે :—

અસન્તોષવતઃ સૌલ્યં, ન શ્વકસ્ય ન ચક્રિણઃ ।

જન્તોઃ સન્તોષખાજો, યદ્ભયસ્યેવ જાયતે ॥ ૧૧૪ ॥

અસંતોષવાળા અર્ધવર્તી અને ઇન્દ્રને જે સુખ નથી, તેવા પ્રકારનું સુખ, સંતોષવાળા અભયકુમાર જેવા સંતોષી આત્માને હોય છે. સંપ્રદાય-ગમ્ય તે કથાનક કહે છે :—

સંતોષવાળા અભયકુમારની કથા

આ ભરતક્ષેત્રમાં કયારા સરખા સુંદર વિશાળ કોટથી ચોલાયમાન રાજગૃહ નામનું નગર છે. ત્યાં સમુદ્ર સરખો ગંભીર, સમગ્ર રાજ્યોને વશ કરનાર પ્રસેનજિત નામનો રાજા હોતો. શ્રીપાર્શ્વનાથ જિનેશ્વરના શાસનમાં અત્યંત અનુરાગવાળો સમ્યગ્દર્શન અને અભુવતધારી તે પરમશ્રાવક હતો. તેને ગળ, તેજ અને કાન્તિ વડે દેવકુમાર સરખા શ્રેષ્ઠિક વગેરે અનેક પુત્રો હતા. ‘આ સર્વ પુત્રોમાં રાજ્ય-યોગ્ય કોણ છે?’ તેની પરીક્ષા માટે રાજાએ એક દિવસ એક જગ્યા પર ભોજન માટે ક્ષીર-ભોજનના ધાળો આપ્યા. કુમારો જ્યારે ભોજન કરવા પ્રવર્ત્યા, ત્યારે બુદ્ધિશાળી રાજાએ વાઘ સરખા એાં ફાટલા કૂતરાઓને છોડી મૂક્યા. ‘શ્વાનો દોડી આવ્યા, એટલે બુદ્ધિ-નિધાન શ્રેષ્ઠિક સિવાયના તમામ કુમારો એકઠમ ઉભા થઈ ગયા અને બહાર નીકળી ગયા. શ્રેષ્ઠિકકુમારે ખીન્ન ધાળોમાંથી થોડું થોડું ક્ષીરભોજન કૂતરાઓને આપ્યું અને કૂતરાઓ જેટલામાં ચાટ્યા કરે, તેટલામાં તેણે પોતે ભોજન કરી લીધું. ‘આ કુમાર કોઈ પણ ઉપાયથી શત્રુઓને વશ કરીને આ પૃથ્વી સ્વયં ભોગવશે.’ તે કારણે રાજા આનંદ પામ્યો. રાજાએ ફરી પુત્રોની પરીક્ષા કરવા કોઈ દિવસે સ્ત્રીલગ્ન લાડવાના કરંડીયા અને પાણીના ભરેલા માટીના ઘડા આપ્યા અને રાજાએ તેમને કહ્યું કે, ‘આ કરંડીયાનું ઠાંકણું કે તેની સુદ્રા (સ્ત્રી) તોડ્યા વગર આ લાડવાનું ભોજન કરો. અને ઘડાનું ઠાંકણું ખોલ્યા વગર કે છિદ્ર ક્યાં વગર પાણી પીઓ.’ શ્રેષ્ઠિક વગર તેમાંથી કોઈ પણ ખાઈ કે પી શક્યા નહિ. ‘અમે તેવા બળવાળા હોય તો પણ બુદ્ધિથી કરી શકાય તેવા કાર્યમાં શું કરી શકે?’ હવે શ્રેષ્ઠિકે કરંડીયો ખંખેરી ખંખેરીને લાડવાને ભૂંકો સળીના પોલાણમાંથી બહાર ખરી પડે તેને એકઠો કરી ભોજન કર્યું અને પાણીના ઘડા નીચે પાણીનાં બિંદુઓ ટપકતાં હતાં, તેને ચાંદીની ધીપ વડે ઝીલી લીધાં એમ કરીને તેણે પાણી પણ પીધું. ‘સુબુદ્ધિશાળીઓની બુદ્ધિને દુઃસાધ્ય શું હોય?’ તે દેખીને ખુશ થયેલા રાજાએ એક દિવસે મહેલમાં આગ લાગી ત્યારે પુત્રોને કહ્યું કે, ‘મારા મહેલમાંથી જેના હાથમાં જે આવે તે લઈ જાવ અને તેની માલિકી લઈ જનાર પુત્રોની.’ ત્યારે દરેક પુત્રો રત્નોને ગ્રહણ કરીને બહાર નીકળી ગયા અને શ્રેષ્ઠિક તો ભલાને યદને ત્વરાથી બહાર નીકળ્યો. શ્રેષ્ઠિકને રાજાએ પૂછ્યું, ‘આ શું ખેંચી લાવ્યો? ત્યારે શ્રેષ્ઠિકે કહ્યું કે, ‘રાજાઓના જયનું પ્રથમ ચિહ્ન આ ભંભા છે, આના શબ્દથી રાજાઓની વિજયયાત્રા સફળ થાય છે, માટે હે સ્વામિ! રાજાઓએ પોતાના આત્માની માફક આ ભંભાનું રક્ષણ કરવું જોઈએ.’ પરીક્ષામાં પાર પામવાથી તેની બુદ્ધિ માટે ખાત્રી થવાથી પ્રીતિ પામેલા રાજાએ તેનું બીજું નામ ‘ભંભાસાર’ પાડ્યું. પોતાને રાજ્યયોગ્ય માનનારા ખીન્ન પુત્રો રખે આને રાજ્યયોગ્ય બતાવી જાય, આ કારણે રાજા શ્રેષ્ઠિક તરફ બહારથી અવગ્ના બતાવતો હતો. ખીન્ન કુમારોને જુદા જુદા દેશો રાજાએ આપ્યા, પણ ‘ભવિષ્યકાળમાં આ રાજ્ય એનું થાવ’ એમ વિચારી શ્રેષ્ઠિકને કંઈ પણ ન આપ્યું.

ત્યાર પછી ગરબમાંથી જેમ યુવાન હાથી-બાળક તેમ અભિમાની શ્રેષ્ઠિક પોતાના નગરથી નીકળીને તરત વેણાતટ નામના નગરમાં ગયો. ત્યાં પ્રવેશ કરતાં જ ભદ્ર નામના શેકની દુકાને ચાક્ષાત્ લાભોદય કર્મ હોય તેમ આવીને બેસી ગયો. તે વખતે

તે નગરમા કોઈ મોટો મહોત્સવ પ્રવર્તતો હોવાથી નગરલોકો નવીન ઉત્તમ વસ્ત્રો, અગરગના સુગંધી પદાર્થો આદિ ખરીદ કરવામા બ્યાકુળ બન્યા હતા. ઘણા ગ્રાહકો આવવાથી તે વખતે શેઠ બ્યાકુળ બની ગયા એટલે કુમાર પણ તેને પડીકા વગેરે બાંધી બાંધીને ઝડપી મહાય કરવા લાગ્યો. કુમારના પ્રભાવથી શેઠે ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું. ‘ખરેખર પુણ્યશાળી પુરુષોને પદ્દેશમા પણ સપત્તિઓ માથે જ ચાલનારી થાય છે’ શેઠે શ્રેણિકને પૂછ્યું કે, ‘આપ આજે ક્યા પુણ્યવત્ લાગ્યશાળીના અતિથિ છો?’ ત્યારે તેણે ‘આપના જ’ એમ ઉત્તર આપ્યો. શેઠે મનમા વિચાર્યું કે, આજ નાત્રે સ્વપ્નમા મેં નદાયોજ્ય વર દેખ્યો, તે જ સાક્ષાત્ આ છે તેણે કહ્યું કે, ‘તમે માંગ પડોણા થયા, તેથી હું ધન્ય બન્યો. આ તો આજસુને ત્યા ગગનો સમાગમ થયા જેવું થયું’ હનન બધ કમીને તેને ઘરે લઈ જઈને શેઠે સ્નાન કરાવી, કપડા પહેરાવી, ગૌરવ-પૂર્વક લોભન ટગવ્યું. એ પ્રમાણે તેને ત્યા ગહેતા કુમારને કોઈ દિવસે શેઠે યાચના કરી કે, નદા નામની માગી આ કન્યા માથે તમે લગન કરો. શ્રેણિકે તેને કહ્યું કે, અજાત કુલવાળા મને તમે પુત્રી કેમ આપો છો? ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, ‘તમારા શુભેથી કુલ જણાઈ ગયું છે’ ત્યાં પછી તેના આગ્રહથી હરિએ જેમ મસુદ્રની પુત્રી (લક્ષ્મી) સાથે તેમ શ્રેણિકે ધનલ-મગગ પૂર્વક તે કન્યા માથે લગન કર્યા તે પ્રિયા માથે વિવિધ ભોગો ભોગવતો શ્રેણિક વૃદ્ધધર્મામા જેમ હાથી તેમ ત્યા ગહો પ્રમેનજિત ગાન્યે શ્રેણિકની તે હપ્તીકત તરત બાણી લીધી કાગળ દે રાજાઓ દૂતોના દોશનો વડે હજાર આળવાળા હોય છે પ્રમેનજિત રાજાને ઉગ્ર ગગ ઉત્પન્ન થયો, પોતાનો અત-મમય નજીક તાણીને પુત્ર શ્રેણિકને લાનવા માગે ઉતાવળા ઊંટવાળાને આજા કરી ઊંટવાળાઓએ ત્યા પહોચી પિતાની છોટી માદગીના મમાચાગ આપ્યા, એટલે મ્નેહવાળી નદાને મમજાવી ત્યાથી શ્રેણિકે પ્રયાણ કર્યું. ‘અમે સદેહ ભીતવાળા રાજગૃહ નગરના ગોપાલ ઝીએ’ એમ બોલાવવા માટેના મત્રાક્ષરો અર્પણ કર્યા. એ પિતાજીને રોગની પીડામાથી વળી નારી ગેઠહાજરીથી પીડા ન થાય, તે ઠાણે ઉતાવળથી ઊંટડી પર મેમી નાજગૃહ નગર પહોચી ગયો. ગાન તેને દેખી ખુશી થયો. અને હર્ષાશ્રુ સાથે સુવર્ણકલશના નિર્ભળ જળથી તેનો ગાન્યાભિષેક કર્યો. પછી પ્રમેનજિત રાજા પણ શ્રીપાર્શ્વનાથ લગનતનુ અને રત્નગંગા નમસ્કારનું મન્મથ ટગતા આગ શરણુ સ્વીકારતા અમાધિ-મરણ પામી દેનદોષે ગયા.

ત્યાર પછી શ્રેણિકે પણ સમસ્ત ગાન્યનો ભાર વાળ્યો કર્યો તેણે પીયગા મૂકેલી ગર્ભિણી નદા પણ દુર્વંહ ભાને ધારણ કરતી હતી. તે કરમ્યાન તેને એવા દોહલા ઉત્પન્ન થયા કે ‘હું હાથી પર બેસી મહાવિભૂતિથી પ્રાણીઓને અભયદાન આપનારી અને ઉપકાર દર્શનારી થાઉં’ તેના પિતાએ રાજાને વિનંતિ કરી તેના દોહદો પૂર્ણ કર્યા અને પૂર્વદિશા જેમ સૂર્યને તેમ તેણે પૂર્ણ સમયે બાગકને જન્મ આપ્યો. શુભ દિવસે તેના દોહલાના અનુસારે માતાના પિતાએ ‘અભયકુમાર’ એવું નામ પાડ્યું. અનુક્રમે મોગે થયો એટલે નિર્દોષ વિદ્યાઓ લઇયો અને આઠ વર્ષની વયમા બોત્તર કળાઓમા પ્રવીણ બન્યો. મળી વયવાળા માથે મતત મતતા તેને દોહડો બાપથી તિસ્કારતા કહ્યું કે, જેનો પિતા જણાતો નથી, એવો તું મને શું કહે છે? ત્યારે અભયકુમારે તેને કહ્યું કે, માગ પિતા ભદ્ર છે, ત્યારે પેલાએ પ્રત્યુત્તરમા જણાવ્યું કે,

તે તો તારી માતાના પિતા છે. ત્યાર પછી અભયે નંદાને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે આ ભદ્રશેઠ તારા પિતા છે, એમ નંદાએ કહ્યું. ત્યારે ‘ભદ્ર તો તારા પિતા છે, મારા પિતા હોય તે કહે.’ આ પ્રમાણે પુત્રે કહેવાઓલી નંદાએ ઉદાસીન થઈ કહ્યું કે, દેશાન્તરમાંથી આવેલા કોઈક સાથે મારાં લગ્ન કર્યાં અને તું ગર્ભમાં હતો, ત્યારે કેટલાક ઊંટવાળાએ આવી એકાંતમાં કોઈક કહ્યું, તેની સાથે જ કયાંક ગયા. અત્યાર સુધી મને ખબર નથી કે તે કોણ અને કયાંના હતા ? અભયે પૂછ્યું કે, જતાં જતાં તને કંઈ પણ કહ્યું હતું ખરું ? ત્યારે આ અક્ષરો મને લખીને આપી ગયા છે. એમ કહીને પત્ર જતાવ્યો. તે પત્રાક્ષરો વિચારીને ખુશ થયેલા અભયે કહ્યું કે, ‘મારા પિતા તો રાજગૃહમાં ગયા છે, હવે તો આપણે ત્યાં જઈશું.’ ભદ્ર શેઠને પૂછીને કેટલીક સામગ્રી સાથે નંદાને પુત્ર નંદા માથે રાજગૃહ નગરે ગયો. પરિવાર માથે માતાને નગર બહાર ઉદ્યાનમાં મૂકીને પોને અલ્પપરિવાર માથે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો.

આ બાજુ તે સમયે શ્રેણિક રાજાએ આગસો નવાણું મંત્રીઓ એકઠા કર્યા હતા. રાજા પાંચસોની મંત્રીઓ પૂર્ણ કરવા માટે લોકોમાં કોઈક ઉત્કૃષ્ટ પુરુષની શોધ કરતા હતા. એટલે તેની પરીક્ષા કરવા માટે મૂકાયેલા ખાલી ફૂવામાં પોતાની સુદ્રિકા નાખી રાજાએ એવો આદેશ કર્યો કે, કિનારા પર ગહેલો જે કોઈ આ સુદ્રિકાને હાથથી ગ્રહણ કરે, તો તેના બુદ્ધિ-કૌશલ્યે આ માગ મંત્રીઓની સર્વોપગિતા ખરીદ કરી લીધી સમજવી. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, અમારા મરખા માટે આ અશક્ય અનુષ્ઠાન ગણાય. જે કોઈ તારાને હાથથી ખેંચે, તે જ આ સુદ્રિકાને પણ ગ્રહણ કરી શકે. તે સમયે ત્યાં આગળ હસતો હસતો અભયકુમાર પણ પ્રાપ્ત થયો અને કહ્યું કે, ‘શું આ ગ્રહણ કરી શકાતી નથી ? શું આ પણ દુષ્કર છે ?’ તેને દેખીને લોકોએ વિચાર્યું કે, આ કોઈ અતિશયવાળી બુદ્ધિનો પાત્રી છે. સમય આવે ત્યારે મનુષ્યનો સુખરાગ પણ પરાક્રમ જણાવનાર થાય છે તેઓએ કહ્યું કે, ‘હે મહાભાગ્યશાળી ! કહેલી શરત પ્રમાણે તમે સુદ્રિકા ગ્રહણ કરો અને આ સુદ્રિકા ખેંચવાની શરત પ્રમાણે સર્વમંત્રીઓને વિશે અગ્રેસરતા સ્વીકારો.’ ત્યાર પછી અભયકુમારે ફૂવાના મધ્યભાગમાં રહેલી સુદ્રિકા ઉપર કાંકા પર ઉભા રહીને લીધું ગાયનું છાણ ભેરથી ફેંક્યું, તરત જ તેના ઉપર મળગતો ઘાસનો પૂવો નાખ્યો, અને તે બુદ્ધિશાળીએ તે છાણને મૂકાવી નાખ્યું. નંદાના પુત્રે તરત પાણીની નીક કરાવી અને પાણીથી ફૂવો ભરી દીધો. તે દેખી લોકો વિસ્મય પામ્યા અને વીંટી માથે છાણું ઉપર તરતું આવી ગયું એટલે શ્રેણિકપુત્ર અભયે તરત જ હાથથી ને સુદ્રિકાવાળું છાણું પકડી લીધું. ‘બુદ્ધિશાળીઓ સુંદર ઉપાયની યોજના કરે, તો તેમને કંઈ પણ દુષ્કર નથી’ આ સર્વ હકીકત કોટવાળ વગેરેએ જઈને ગળને જણાવી, એટલે વિસ્મય પામેલા તેણે અભયકુમારને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. પુત્ર મરખા સ્નેહથી શ્રેણિકે અભયને આલિંગન કર્યું. ‘મંત્રી ન જાણવા છતાં પણ મગપણવાળાને દેખીને મન પ્રકુલિત થાય છે.’ શ્રેણિક ગળાએ પૂછ્યું કે, ‘તું કયાંથી આવ્યો છે ? એટલે અભયે કહ્યું કે, ‘હું ચેલાતટથી આવ્યો છું.’ રાજાએ પૂછ્યું, ‘હે ભદ્રસુખ ! ત્યાં ભદ્ર નામના પ્રસિદ્ધ ચેક છે, તેને નંદા નામની પુત્રી છે, તેઓ અભાગ છે ?’ ‘હા મભા છે.’ એમ કહ્યા પછી ફરી પણ રાજાએ પૂછ્યું કે, ‘નંદા ગર્ભવાળી હતી, તેને શું જન્મ્યું હતું ? એટલે મનોહર દંતકિરત્નની શ્રિવિવાળા શ્રેણિક-પુત્રે એમ કહ્યું કે, ‘હે દેવ ! અભય નામના પુત્રને તેણે જન્મ આપ્યો. રાજાએ પૂછ્યું કે, તે કેવા

રૂપ અને ગુણવાળો છે ?' અભયે કહ્યું કે, 'તમે એમ જ માની લો કે તે જ હું છું.' એટલે તેને આલિંગન કરી ખોળામાં બેસાડી મસ્તક મૂંઘીને સ્નેહથી બાજુ નવરાવતો હોય તેમ હર્ષના નેત્રજળથી તેને સિંચ્યો તારી માતાને કુશળ છે ને ? એ પ્રમાણે રાજાએ પૃથ્થતા બે હાથની અંગલિ કળા પૂર્વક અભયે વિનંતિ કરી કે, 'હે સ્વામી ! ભમરીની જેમ આપના ચન્દ્રકમળના સંગતુ વારંવાર સ્મરણ કરતી દીર્ઘાયુષ્યવાળી મારી માતા અત્યારે બહાગના ઉદાનમાં જ વર્તે છે ત્યાર પછી તેને લાવવા માટે અતિ આનંદથી કેમાચિત થયેલા રાજાએ સર્વ સામગ્રીની મળ વટ કરી, અભયને આગળ કરીને પોતે પણ અતિ ઉત્ક્રાંતિ માનસવાળો બની ગજલમ જેમ કમલિની પ્રત્યે તેમ રાજા નદા સામે ગયો દીલા પહેલા વલયવાળી, કપાળ પર લટકતા કેશ વાળી, નેત્રમાં અંજન આલ્યા વગગની, અંગોડાવાળી, મલિન વસ્ત્ર પહેરેલી, ખીજના ચંદ્રની કળા મરખી, શરીરની દુર્ગંધતાને ધારણ કરતી ઉદાનમાં વાસ કરતી નંદાને ભેટા નળ આનંદ પામ્યો નંદાને આનંદ કગચી ગળ પોતાને મહેલે લઈ ગયો અને રઘુનંદન રામે જેમ મીતાને તેમ તેને પટ્ટરાણી પહે સ્થાપન કરી પિતા વિશે ભક્તિવાળા અને તેમની આગળ પોતાને પદ્માતિ-પ્રમાણ સમાન માનતા અભયે હુ જે કરી સાધી શકાય તેવા ગળાઓને પણ વશ કરી તાબે કર્યા

કોઈક સમયે ઉજ્જયિની નગરીથી ચડપ્રદ્યોત ગળ સર્વ સામગ્રી સાથે રાજગૃહ નગરને ઘેરા ધાલવા આવ્યો પરમાધાર્મિક સરખા ચૌદ મુગટબદ્ધ ખીજ રાજાઓ સાથે પ્રદ્યોત રાજાને આવતો લોકોએ ભેંચે આવતા દોકતા અશ્વો બાજુ પૃથ્વીને ચીરતા હોય તેમ આવતા પ્રદ્યોતને ચર પુરુષો દ્વારા શ્રેણિકે સાલજ્યો, ત્યારે તે કઈક વિચારમાં પડ્યો કે કૂરચક માફક કોષ પામેલા અને સામા આવતા આ રાજાને ખોખરા કેવી રીતે કરવો ? ત્યાર પછી ચૌતપાતિકી આદિ પુદ્ગિના સમુદ્ર સરખા અભયકુમારના સુખ તરફ અમૃત સરખી મીઠી નજરથી ભેંચું, એટલે યથાર્થ નામવાળા અભયે રાજાને વિનંતિ કરી કે, 'ઉજ્જયિનીનો સ્વામી આજે મારો યુદ્ધને પરાણે થાય, એમાં આટલી ચિંતા કેમ ? બુદ્ધિમાધ્ય કાર્યમાં શસ્ત્ર-અસ્ત્રની કથા કરવી નકામી છે.' 'બુદ્ધિગળનો જ હું પ્રયોગ કરીશ,' તે બુદ્ધિ જથ આપવામાં કામધેતુ છે' પછી તેણે નગર બહાર ગતુ-ચૈન્યના પડાવની ભૂમિમાં લોહાના ડાલડાની અદર મુવર્ણ-મહોદરા દટાવી સમુદ્ર-જળ જેમ ગોળાકાર ભૂમિને તેમ પ્રદ્યોતરાજાના મેન્યે ગજગૃહ નગરને ઘેરી લીધું પછી અભયે પ્રદ્યોતરાજાને મીઠું બોલનાર શુભત્વ લેણો દાગ આ પ્રમાણે લેખ મોકલાવ્યો કે, લખીને 'શિવાદેવી અને ચેલ્લણાની વચ્ચે મને લગાર પણ જુદાઈ નથી, તેથી શિવાદેવીના સળંધથી તમે મને હંમેશા માન્ય જ છો, તો હે અવન્તિનદેશ ! હું તમને એકાત હિતબુદ્ધિથી મલાહ આપુ છું' કે, 'આ શ્રેણિક રાજાએ તમારા સર્વ રાજાઓને લેલી નાખ્યા છે તેઓને પોતાને તાબે કરવા માટે મોનામહોદરા મોકલી છે, તે સ્વીકારી તમને બાધીને મારા પિતાને તેઓ અર્પણ કરશે. તેની બાત્રી માટે તમને જણાવું છું કે તેમના માટે તેમના આવાસ-સ્થળની નીચે મોનામહોદરા દાટેલી છે, માટે મોદાવીને તપાસ કરજો. 'મીવો હાજર હોય, પછી અગ્નિથી કોણ દેખે ?' આ બાણીને એક ગળના પડાવ નીચે મોદાવ્યું, તો તે પ્રમાણે મોનામહોદરા મળી ગઈ, તે દેખી તે એકદમ પલાયન થયો તે નાગી ગયો, એટલે સમગ્ર મચ્છુને જેમ વલોવે તેમ તેના સમગ્ર ચૈન્યને ચારે બાજુથી ઘેરી લઈ તેના માગ્નૂત હાથી, અશ્વો વગેરે શ્રેણિકે કળને કર્યા નાક પર આવી ગયેલા છવવાળો પ્રદ્યોતરાજા વાયુવેગવાળા અશ્વથી ડોર્મ પ્રકારે પોતાની નગરીએ પહોંચી ગયો

જે ઔદ રાજ્યો હતા, તેમ જ જે બીજા મહાગ્રંથીઓ હતા, તેઓ પણ કાગડાની માફક નાચી ગયા. કારણ કે 'નાયક વગરનું' સૈન્ય હાથાયેલું જ છે' વીખગએવા ઉડતા કેશવાળા, છત્ર વગરના મન્તકવાળા, તે ગત્યો પ્રતોતગતની પાછળ ઉત્તરધની નગરીએ પહોંચ્યા. 'આ તો બધા અભયના કાન્વાનો છે, અમે એમ કંઈના નથી' એમ કહી તેઓએ યોગનપૂર્વક પ્રયોતગતને વિશ્વાસ કરાવ્યો.

કોઈક સમયે અવ તિનગેશે મભામા ક્રોધ કરતા કહ્યું કે, 'જે અભયને પાંધી મને અર્પણ કરે, તેને ઈચ્છા પ્રમાણે ધન આપીશ' ટોઈ એક ગણિકાએ પતાકા મગ્ગો હાથ ઉઠાવી કરીને પ્રયોતને વિનંતિ કરી કે, 'આ કાર્ય કરવામા હું સમર્થ છું' ગત્યે તે કાર્યની તેને અનુમતિ આપી કે આ કાર્ય તું કર અને આમા ધન વગેરે જે ગડાયની જરૂર હોય તે કહે તેણે વિચાર કર્યો કે, અભય બીજા ઉપાયોથી પકડી શકાય તેમ નથી, માટે ધર્મના પ્રપચથી માગ કાર્યની સિદ્ધિ કરુ ત્યાં પછી તે ગણિકાએ બીજી વયવાળી જે પ્રૌઢ સ્ત્રીઓની માગણી કરી. તે તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય પણ ગત્યે આપ્યું હ એણે મયન આત્મીઓની ઉપામના કરતા કરતા આદરવાળી, ઉત્કટ ગુહિવાળી ત્રણે સ્ત્રીઓ બહુશ્રુતવાળી બની ગઈ ત્રણ જગનને કંગવા માટે માયાની નાતે ભૂતિઓ હોય તેવી તે ત્રણે સ્ત્રીઓ એણિકથી અલકૃત ગજગૃહ નગરમા આવી નગર બહાર ઉદ્યાનમા તેઓએ પકાવ નાખ્યો અને ગણિકા-ગિરેમણિ ચત્ય-પરિગાથી કરવાની ઈચ્છાથી નગરમા ગઈ ગતના કરાવેલા ઐત્યમા અનિશય વિભતિ-પૂર્વક તેણે તે બનેની માથે ત્રણ 'નામદી' કહેવા પૂર્વક પ્રવેશ કર્યો ત્રણની પૂલ કરીને તેણે માલવકંશિશી મુખ્ય ભાષામા મધુર વાણીથી દેવવંદન કરવાનું શરૂ કર્યું તે સમયે ત્યાં અભયકુમાર પણ ત્રણની પૂલ કરવાની અભિલાષાથી ગયો, ત્યારે જે ત્રણે આગળ દેવવંદન કરતા હોયા એટલે જો હું અહીં પ્રવેશ કરીશ, તો તેમને દેવવંદનમા અતરાય થશે, એમ ધારીને અભયે ગંગમંડપમા પ્રવેશ ન કર્યો અને ઠાઠમા જ ઉભો રહ્યો મુક્તાશુભિ મુદ્રાથી પ્રણિધાન સ્તુત કરીને ત્યારે તે ઉભી થઈ ત્યારે અભય પપુ તેની સામે આવ્યો તેની તેવા પ્રકારની ભાવના અને શાતવેષ દેખીને અભયે તેમની પ્રશ્નના કરતા આનંદપૂર્વક તેમને કહ્યું, 'હે ભદ્રે ! લાગ્યયોગે આજે તમારા મગ્ગો સાધ્યમકેનો સમાગમ થયો આ સમાગમા વિવેકી આત્માઓને સાધ્યમિત્થી અધિક બીજા ટોઈ બધું નથી. તમો કોણ છો ? કેમ આવ્યા છો ? તમારી વામભૂમિ કઈ ? સ્વાતિ અને વિશાખા નક્ષત્રથી જેમ અદ્રવેણા તેમ જે બનેથી તમો ચોલી રહ્યા છો, તે આ માથેના જે કોણ છે ?' તે બનાવટી શ્રાવિકાએ કહ્યું, 'હું અવતિવામી એક મોટા ગેકની વિધવા પત્ની છું માગ જે પુત્રોના મરણથી નિગધાગ બનેલી ભાગેલા વૃક્ષની છાયા વગરની લતા મગ્ગી આ જે મારી વિધવા પુત્રવધૂઓ છે વિધવા થયા પછી ત્રત લેવાની ઈચ્છાવાળી તે બનેએ મારી સ્ત્રી માગી, કાગલ કે 'વિધવા મતી સ્ત્રીઓને દીધા જ શરૂ છે' એ પણ કહ્યું કે, 'હું નિર્વીંગ બની છું, તો પણ ગૃહસ્થપણના કુળરૂપ ત્રત અગીકાર કરીશ, પરંતુ 'તીર્થયાત્રા કરીને પછી ત્રત ગ્રહણ કરે.' ત્રતમા તો ભાવ-પૂલ જ કરી શકાય, પરંતુ દ્રવ્યપૂલ દીક્ષામા ન હોય, તેથી બને સાથે હું તીર્થયાત્રાએ નીકળી છું' આ હકીકત સાણળી અભયે કહ્યું કે, 'આજે તમે અમાગ મહેમાન થાઓ, સાધ્યમિક તીર્થયાત્રા કરનારની પદોણાગતિ તે તીર્થથી પણ વધારે પવિત્ર કરનારી છે.' તેણે પણ અભયકુમારને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, 'આજે યોગ્ય વાત કરી, પરંતુ આજે તીર્થમા

ઉપવાસ કરેલો હોવાથી હું અતિથિ કેવી રીતે બની શકું? તેની ધર્મભાવનાથી ખુશ થએલા અભયે ફરીથી કહ્યું કે, 'તો આવતી કાલે પ્રાતઃકાળમાં મારા ઘરે તમારે જરૂર આવશું?' તેણે પણ કહ્યું કે, 'એક ક્ષણમાં પણ બધાં જન્મ પૂરા થઈ જાય છે, એવી રિયલિટીમાં 'હું સવારે આ કરીશ' એમ ભુદ્ધિશાળી કેવી રીતે જોવી શકે?' 'અત્યારે આ વાત ઠીક છે, ફરી આવતીકાલ માટે નિમંત્રણ કરું છું.' એમ રળ આપી પોતે ચૈત્યને વંદન કરી ઘરે ગયો. તેને નિમંત્રીને અભયે સવારે ગૃહચૈત્યને વંદન કરાવી, ભોજનોથી અને વસ્ત્રદાનાદિથી ભક્તિ કરી. તેઓએ પણ એક દિવસ અભયને નિમંત્ર્યો. વિશ્વાસી બની તે એકલો ગયો. સાધમિકના આગ્રહથી તેવાઓ શું ન કરે? તેણે પણ વિવિધ પ્રકારનાં ભોજનોથી ભોજન કરાવ્યું અને ચંદ્રહાસ મંદિરા-મિશ્રિત, જળપાન કરાવ્યું. ભોજન કરીને ઉઠ્યા પછી અભય તરત જાણી ગયા, કારણ કે મધપાનની પ્રથમ સહચરી નિદ્રા હોય છે. આગળથી કરેલી અવસ્થા પ્રમાણે સ્થાને સ્થાને સ્થાપેલા રથો વડે ન જાણી શકાય તેવા કપટના ઘર સરખી ગણિકાએ અભયને અવંતી પહોંચાડ્યો. ત્યાર પછી અભયને ખોળવા માટે શ્રેણિકે માણસો મોકલ્યા. દરેક સ્થાને તપાસ કરતાં કરતાં ખોળનારાઓ ત્યાં પણ આવ્યા. અભય અહિં આવ્યો છે? એમ પૂછતાં ગણિકાએ જણાવ્યું કે, હા આવ્યા તો હતા, પણ તરત જ ગયા. તેના વચનમાં વિશ્વાસ રાખી ખોળનારા ધીમે સ્થળે ગયા અને તેના માટે પણ સ્થાને સ્થાને સ્થાપન કરેલા અસ્થો પર જોડી તે પણ અવંતી પહોંચી ગઈ. ત્યાર પછી પ્રચંડ કપટ ચતુરાઈ વાળી તેણે પણ અભયને ચંડપ્રઘોતને આર્ષણ કર્યો અને કેવી રીતે લાવી, તેનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું. ચંડપ્રઘોતે તેને કહ્યું કે, 'ધર્મના વિશ્વાસવાળા આને ધર્મનું કપટ કરીને લાવી, તે કામ ઠીક ન કર્યું.' 'સીત્તર કથા કહેનાર પોપટને ઘિલાડી જેમ પકડે, તેમ નીત જાણનાર એવા પણ તને આણે પકડ્યો છે' એમ તેણે અભયને કહ્યું. અભયે પણ કહ્યું કે, 'તમે પણ ખરેખર ભુદ્ધિવાળા જ છો કે, આવા પ્રકારની ભુદ્ધિથી રાજધર્મ પ્રવર્તાવો છો.' લગભગ અને કોપ પામેલા તે ચંડપ્રઘોતે જેમ રાજહંસને, તેમ અભયને કાળ-પંજરમાં પૂર્યો.

ચંડપ્રઘોત રાજને પોતાના રાજ્યમાં અગ્નિભીકુ રથ, શિવાદેવી, નલગિરિ હાથી, લોહજંઘ લેખવાહક રત્નો હતાં. લોહજંઘને વારંવાર રાજ ભૂશુકંઠ મોકલતો હતો. તે આવે અને જાય તેમાં નવા નવા હુકમો લાવે તેથી ત્યાંના લોકોએ કંટાળીને એવી મંત્રણા કરી કે આ લેખવાહક એક દિવસમાં પચીસ ચોજન મુસાફરી કરે છે અને વારંવાર આપણને હેરાન-પરેશાન કરે છે. માટે હવે તેને હણી નાખીએ. ત્યાર પછી તેઓએ એવો વિચાર કરીને તેના માર્ગના ખાવાનાં ભોજનમાં (લાતામાં) ઝેર મિશ્રિત લાકડાં આપ્યા, અને તેની પાસેનું શંગલ અને ઘીજું પણ સર્વ હરાવી લીધું. હવે તે લોહજંઘ લેખવાહક કેટલોક માર્ગ કાપીને એક નદી કિનારે લાતું ખાવા માટે બેઠો, પણ તે સમયે અપશકુન થયાં. શકુન સમજનાર તે ત્યાંથી ધીમે દૂર ગયો અને ભૂખ્યા થએલો હોવાથી ખાવાની ઈચ્છાવાળાને ફરી પણ શકુન એટલે પક્ષીઓએ રોક્યો. વળી દૂર જઈને ખાવાની ઈચ્છાવાળાને પણ પાછો શકુનોએ રોક્યો. ત્યાર પછી ચંડપ્રઘોત પાસે પહોંચી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. તે પછી રાજાએ અભયકુમારને જોલાવી પૂછ્યું, એટલે ચેલીમાં રહેલ ભોજનને સૂંધીને ભુદ્ધિશાળીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે, આમાં અમુક દ્રવ્યોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થએલ દષ્ટિવિષ સર્પ છે, જો આ આમડાની ચેલી ઉઘાડે તો નક્કી જ બળીને ભસ્મ થઈ જાય. ત્યાર પછી અભયકુમારના કહેવા પ્રમાણે અવળું મુખ રાખી તેને જંગલમાં છોડી દીધો એટલે તરત ત્યાં રહેલાં વૃક્ષો બળી ભસ્મ થઈ

જે ઔદ રાત્રીઓ હતા, તેમ જ જે બીજા મહારથીઓ હતા, તેઓ પણ કાગડાની માફક નાસી ગયા. કારણ કે ‘નાયક વગરનું’ સૈન્ય હણાયેલું જ છે.’ વીખરાયેલા ઉડતા કેશવાળા, છત્ર વગરના મસ્તકવાળા, તે રાત્રીઓ પ્રદ્યોતરાત્રીની પાછળ ઉત્તરજાતની નગરીઓ પહોંચ્યા. ‘આ તો બધાં અભયનાં કારસ્થાનો છે, અમે એમ કરનારા નથી.’ એમ કહી તેઓએ યોગનપૂર્વક પ્રદ્યોતરાત્રીને વિન્ધ્યામ કરાવ્યો.

કોઈક સમયે અવંતિનરેશે અભામાં ક્રોધ કરતાં કહ્યું કે, ‘જે અભયને પાંધી અને અર્પણ કહે, તેને ઈચ્છા પ્રમાણે ધન આપીશ.’ કોઈ એક ગણિકાએ પતાકા સરખો હાથ ઉઘો કરીને પ્રદ્યોતને વિનંતિ કરી કે, ‘આ કાર્ય કરવામાં હું સમર્થ છું.’ રાત્રીએ તે કાર્યની તેને અનુમતિ આપી કે આ કાર્ય તું કર અને આમાં ધન વગેરે જે ચડાયની જરૂર હોય તે કહે. તેણે વિચાર કર્યો કે, અભય બીજા ઉપાયોથી પકડી શકાય તેમ નથી, માટે ધર્મના પ્રપંચથી મારા કાર્યની સિદ્ધિ કડું. ત્યાર પછી તે ગણિકાએ બીજી વયવાળી જે ઔદ સ્ત્રીઓની માગણી કરી. તે તથા પુષ્કળ દ્રવ્ય પણ રાત્રીએ આપ્યું. હંમેશાં ત્ર્યંચત આધ્વીઓની ઉપાસના કરતાં કરતાં આહરવાળી, ઉકેટ છુદ્ધિવાળી ત્રણે સ્ત્રીઓ બહુશ્ચત્રવાળી બની ગઈ. ત્રણ જગતને કમવા માટે માયાની બધી મૂર્તિઓ હોય તેવી તે ત્રણે સ્ત્રીઓ ત્રેણિકથી અલંકૃત રાજગૃહ નગરમાં આવી. નગર બહાર ઉદ્યાનમાં તેઓએ પડાવ નાખ્યો અને ગણિકા-શિરોમણિ ચૈત્ય-પરિપાટી કુવાની ઈચ્છાથી નગરમાં ગઈ. રાત્રીના કરાવેલા ચૈત્યમાં અતિશય વિભતિ-પૂર્વક તેણે તે જાનેતી માથે ત્રણ ‘નિસહી’ કહેવા પૂર્વક પ્રવેશ કર્યો પ્રભુની પૂજા કરીને તેણે માલવકંશિકી સુખ્ય ભાષામાં મધુર વાણીથી દેવવંદન કરવાનું શરૂ કર્યું. તે સમયે ત્યાં અભયકુમાર પણ પ્રભુની પૂજા કરવાની અભિલાષાથી ગયો, ત્યાં જો ત્રણેને આગળ દેવવંદન કરતા દેખ્યા. એટલે જો હું અંદર પ્રવેશ કરીશ, તો તેમને દેવદર્શનમાં અંતરાય થશે, એમ ધારીને અભયે રંગમંડપમાં પ્રવેશ ન કર્યો અને ઠારમાં જ ઉભો રહ્યો. મુક્તાશુભ્રિ મુદ્રાથી પ્રણિધાન સ્તુતિ કરીને ન્યારે તે ઉભી થઈ ત્યારે અભય પણ તેની સામે આવ્યો. તેની તેવા પ્રકારની ભાવના અને શાંતવેપ દેખીને અભયે તેમની પ્રગંભા કરતા આનંદપૂર્વક તેમને કહ્યું. ‘હે ભદ્રે ! ભાગ્યયોગે આજે તમારા મરણાં સાધમિકેને મગાગમ થયો. આ મંસાગમાં વિવેકી આત્માઓને માધમિકથી અધિક બીજો કોઈ પાંધુ નથી. તમે કોણ છો ? કેમ આવ્યાં છો ? તમારી વાગભમિ કઈ ? સ્વાતિ અને વિશાળા નક્ષત્રથી જેમ અંદરેણા તેમ જ જાનેથી તમે ગોચી રહ્યાં છો, તે આ માથેનાં જે કોણ છે ?’ તે બતાવટી શ્રાવિકાએ કહ્યું. ‘હું અવંતિવાગી એક મોટા ચેકની વિધવા પત્ની છું. મારા જે પુત્રોના મરણથી નિગધાર જાનેતી ભાગેલા વૃક્ષની છાયા વગરની હતા મરણી આ જે મારી વિધવા પુત્રવધુઓ છે. વિધવા થયા પછી મત લેવાની ઈચ્છાવાળી તે જાનેએ મારી રત્ન માગી. કારણ કે ‘વિધવા મતી સ્ત્રીઓને ત્રીશ જ શરણ છે’ એ પણ કહ્યું કે, ‘હું નિર્વીરા બની છું, તો પણ ગૃહસ્થાવાનાં કૃણકૃપ ત્રન અંગીકાર કરીશ, પરંતુ ‘તીર્થયાત્રા કરીને પછી ત્રન મદન કરો.’ મતમાં તો ભાવ-પૂજા જ કરી શકાય, પરંતુ દ્રવ્યપૂજા ત્રીશમાં ન હોય, તેથી જાને સાથે હું તીર્થયાત્રાએ નીકળી છું.’ આ હકીકત સાંભળી અભયે કહ્યું કે, ‘આજે તમે અમારાં મદેમાન થાઓ, ગાદમિક તીર્થયાત્રા કરનારની પરાજાગતિ તે તીર્થથી પણ વધારે પવિત્ર કરનારી છે.’ તેણે પણ અભયકુમારને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, ‘આપે યોગ્ય વાત કરી, પરંતુ આજે તીર્થમાં

ઉપવાસ કરેલો હોવાથી હું અતિથિ કેવી રીતે બની શકું ? તેની ધર્મભાવનાથી ખુશ થએલા અભયે ફરીથી કહ્યું કે, 'તો આવતી કાલે પ્રાતઃકાળમા મારા ઘરે તમારે જરૂર આવવું ?' તેણે પણ કહ્યું કે, 'એક ક્ષણમા પણ બધા જન્મ પૂરો થઈ જાય છે, એવી વિચિત્રતામાં 'હું સવારે આ કરીશ' એમ બુદ્ધિશાળી કેવી રીતે બોલી શકે ?' 'અત્યારે આ વાત હીક છે, ફરી આવતીકાલ માટે નિમંત્રણ કરું છું.' એમ રજા આપી પોતે ચેત્યને વંદન કરી ઘરે ગયો. તેને નિમંત્રીને અભયે સવારે ગૃહચૈત્યોને વંદન કરાવી, ભોજનોથી અને વસ્ત્રદાનાદિથી ભક્તિ કરી. તેઓએ પણ એક દિવસ અભયને નિમંત્ર્યો. વિશ્વામી બની તે એકલો ગયો. ગાધમિકના આમહથી તેવાઓ શું ન કરે ? તેણે પણ વિવિધ પ્રકારના ભોજનોથી ભોજન કરાવ્યું અને ચંદ્રહાર મદિરા-મિશ્રિત, જળપાન કરાવ્યું ભોજન કરીને ઉઠ્યા પછી અભય તન્ત ઊઠી ગયા, કાગળ કે મદ્યપાનની પ્રથમ મહત્ત્વની નિદ્રા હોય છે આગળથી કરેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે સ્થાને સ્થાને સ્થાપેલા રથો વડે ન બાણી શકાય તેવા કપટના ઘર મંળી ગણિકાએ અભયને અવંતી પહોચાડ્યો ત્યાં પછી અભયને જોળવા માટે શ્રેણિકે માણસો મોકલ્યા દરેક સ્થાને તપાસ કરતા કરતા જોળનાગઓ ત્યાં પણ આવ્યા અભય અહિ આવ્યો છે ? એમ પૂછતા ગણિકાએ જણાવ્યું કે, હા આવ્યા તો ડાહ્યા, પણ તરત જ ગયા તેના વચનમા વિશ્વાસ રાખી જોળનારા બીજે સ્થળે ગયા અને તેના માટે પણ સ્થાને સ્થાને સ્થાપન કરેલા અશ્વો પગ ઊભી તે પણ અવતી પહોચી થઈ ત્યાં પછી પ્રયત્ન કરી કપટ ચતુર્માળ વાળી તેણે પણ અભયને ચંડપ્રદોતને અર્પણ કર્યો અને કેવી રીતે લાવી, તેનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું ચંડપ્રદોતે તેને કહ્યું કે, 'ધર્મના વિશ્વાસવાળા આને ધર્મનું કપટ કરીને લાવી, તે કામ હીક ન કર્યું.' 'મીત્તે કયા કહેનાર પોષ્ટને બિલાડી જેમ પકડે, તેમ નીત નાણુનાં એવા પણ તને આપે પકડ્યો છે' એમ તેણે અભયને વહુ અભયે પણ કહ્યું કે, 'તમે પણ ખરેખર બુદ્ધિવાળા જ છો કે, આવા પ્રકારની બુદ્ધિથી ગભધર્મ પ્રવર્તવો છો' લગ્ન અને કોપ પાસેલા તે ચંડપ્રદોતે જેમ ગળહ મને, તેમ અભયને કાંઈ-પ જરમા પૂર્ણ

ચંડપ્રદોત રાત્રને પોતાના રાજ્યમા અગ્નિભીકુ રથ, શિમાદેવી, નલગિરિ હાથી, લોહજઘ લેખવાહક રત્નો હતા લોહજઘને વારવાર ગત્ય ભૂશુકર મોકલતો હતો તે આવે અને જાય તેમા નવા નવા હુકમો લાવે તેથી ત્યાના લોકોએ કટાળીને એવી મન્રણા કરી કે આ લેખવાહક એક દિવસમા પચીસ યોજન મુમાફરી કરે છે અને વારંવાર આપણને હેરાન-પરેશાન કરે છે માટે હવે તેને હણી નાખીએ ત્યાર પછી તેઓએ એવો વિચાર કરીને તેના માર્ગના ખાવાના ભોજનમા (ભાતામા) ઝેર મિશ્રિત લાડુઓ આપ્યા, અને તેની પાસેનું ગળહ અને બીજું પણ સર્વ હરાવી લીધું હવે તે લોહજઘ લેખવાહક દેટલોક માર્ગ કાપીને એક નદી કિનારે ભાતુ ખાવા માટે બેઠો, પણ તે ગમચે અપશકુન થયા શકુન મમજનાર તે ત્યાથી બીજે દૂર ગયો અને ભૂખે થએલો હોવાથી ખાવાની ઈચ્છાવાળાને ફરી પણ શકુન એટલે પક્ષીઓએ રોક્યો વળી દૂર જઈને ખાવાની ઈચ્છાવાળાને પણ પાછો શકુનોએ રોક્યો ત્યાર પછી ચંડપ્રદોત પાસે પહોચી સર્વ હકીકત નિવેદન કરી તે પછી રાત્રએ અભયકુમારને બોલાવી પૂછ્યું, એટલે થેલીમા રહેલ ભોજનને સૂઢીને બુદ્ધિશાળીએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે, આમા અમુક દ્રવ્યોના સયોગથી ઉત્પન્ન થએલ દષ્ટિવિષ સર્પ છે, જે આ આમડાની થેલી ઉઘાટે તો નક્કી જ બળીને ભસ્મ થઈ જાય ત્યાર પછી અભયકુમારના કહેવા પ્રમાણે અવળું મુખ રાખી તેને જ ગલમા છોડી દીધો એટલે તરત ત્યાં રહેલા વૃક્ષો બળી ભસ્મ થઈ

ગયાં અને તે સર્વ મૃત્યુ પામ્યો. ત્યારે ખુશ થએલા ચંડપ્રદોતે અભયને કહ્યું કે, ‘બંધન-મુક્તિ સિવાય તું મારી પાસે વરદાન માગ’ ત્યારે અભયે કહ્યું કે, ‘મારું વરદાન હાલ અનામત રહેવા દો.’

હવે કોઈ વખત ગાંધવાના સ્થાનને મૂળમાંથી ઉખેડી તથા બે મહાવતોને લોંચ પર પટકીને ઈચ્છા પ્રમાણે નગરમાં ભમતા નલગિરિ હાથીએ નગરલોકોને ક્ષોભ પમાડ્યો. ‘અસ્વાધીન હાથીને વશ કેવી રીતે કરવો ?’ એમ રાજાએ અભયને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘ઉદયન રાજા સંગીત સંભળાવે તો વશ કરી શકાય.’ વાસવદત્તા નામની પુત્રીને ગાંધર્વવિદ્યા ભણાવવા માટે દેદ કરેલા ઉદયને વાસવદત્તા સાથે ત્યાં સંગીત ગાયું. તેનાં ગીત સાંભળવા માટે આકર્ષાએલા નલગિરિ હાથીને ગાંધ્યો. ફરી રાજાએ વરદાન આપ્યું, તેને પણ અભયે અનામત થાપણુ તરીકે રખાવ્યું. એક વખતે અવંતિમાં ઓલવાય નહિ તેવો અગ્નિ પ્રગટ્યો. અભયને પ્રદોતે પ્રતિકાર પૂછ્યો તો કહ્યું કે, ‘ઝેરને ઝેર મારે, તેમ અગ્નિને અગ્નિ જ ઓલવે માટે બીજો સામે અગ્નિ સળગાવો, જેથી આગ ઓલવાઈ જાય.’ તે પ્રમાણે રાજાએ કયું એટલે તે નગરનો અગ્નિ ઓલવાઈ ગયો. તે કારણે ત્રીજું વરદાન અભયને આપ્યું, તેને પણ આગળ પ્રમાણે અનામત થાપણુ તરીકે રખાવ્યું. કોઈક સમયે ઉત્તરજિની નગરીમાં મરકીને રોગ ફાટી નીકળ્યો. તેની શાંતિ માટે રાજાએ અભયને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, સર્વ રાણીઓ વિભૂષિત બની તમારી પાસે અંતઃપુરમાં આવે અને જે રાણી દૃષ્ટિથી તમને જિતે, તે મને જણાવવી. તે પ્રમાણે રાજાએ કયું, તેમાં દરેક હારી ગઈ, પણ શિવાદેવીએ રાજાને જિત્યો અને તે વાત અભયને જણાવી. અભયકુમારે કહ્યું કે, શિવા મહાદેવી રાત્રે જાતે કુરંગલિથી ભૂતોત્ત્વ અર્ચન કરે. અને જે જે ભૂત શિયાળતું રૂપ કરી ઉઠે અને શખ્દ કરે, તેના તેના મુખમાં દેવીએ જાતે કુરંગલિ નાખવો. તે પ્રમાણે શિવાદેવીએ કયું, એટલે અશિવની શાંતિ થઈ. રાજાએ અભયકુમારને યોગ્ય વરદાન આપ્યું. હવે અભયકુમારે માગણી કરી કે, ‘નલગિરિ હાથી ઉપર તમે મહાવત બનેલા હો અને હું શિવાદેવીના બેળામાં રહેલો હોઉં’ એ રીતે અગ્નિભીરુ રથનાં કાષ્ઠોથી કરેલી ચિતામાં હું પ્રવેશ કરું.’ ત્યાર પછી વરદાન આપવા અસમર્થ મૂંઝાએલા પ્રદોતે હાથની અંજલિ કરી ત્રિબુકપુત્ર અભયને પોતાની નગરીનાં જવા રજા આપી. તે સમયે અભયે પણ ચંડપ્રદોતને આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા સંભળાવી કે, તમે મને કપટથી પકડી મંગાવ્યો છો, પણ ‘ધોળા દિવસે રાડ પાડતા તમને હું નગરમાંથી લઈ જઈશ.’ ત્યાર પછી અનુક્રમે અભય રાજગૃહ નગરે ગયો. મહામતિવાળો તે કોઈ પણ પ્રકારે કેટલોક કાળ એમને એમ બેસી રહ્યો.

હવે અભયકુમાર રૂપવતી બે ગણિકા-પુત્રીઓને લઈને વેપારીના વેષમાં અવંતિમાં ગયો અને રાજમાર્ગ પાસે એક ઘર ભાડે રાખ્યું. માર્ગમાં જતાં જતાં પ્રદોતે બંનેને ટૂંપી. તે બંને ગણિકાએ પણ વિલાસવાળી નજરથી પ્રદોત તરફ જોયું. પ્રદોત તેના તરફ અનુરાગવાળો થયો એટલે મહેલે જઈ તે બંનેને સમજાવવા માટે દૂતી મોકલી, પરંતુ તે બંનેએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો. વળી બીજા દિવસે રાજા માટે પ્રાર્થના કરતી હતી, ત્યારે રાજાવાળી બંનેએ દૂતિકા તરફ કંઈક અનાદર બતાવ્યો. ત્રીજા દિવસે પણ નિવેંદધી આવીને દૂતિકાએ યાચના કરી, ત્યારે તે બંનેએ કહ્યું કે સદાચારવાળો અમારો ભાઈ અમારું રક્ષણ કરે છે. આજથી સાત દિવસ પછી તે બહાર ગયો

હશે, ત્યારે શુભ રીતે રાજ્ય અહિં આવશે, તો સમાગમ થશે. ત્યાર પછી અભયકુમારે પ્રદ્યોતના રૂપ સરખા પોતાના એક પુત્રને ગાંડો બનાવ્યો અને તેનું નામ પણ 'પ્રદ્યોત' રાખ્યું. અરે ! મારો ભાઈ મને આમતેમ ભમાવ્યા કરે છે. અરેરે ! મારે એનું રક્ષણ કેવી રીતે કરું ? એમ લોકોને કહેવા લાગ્યો. હવે અભયકુમાર તેને માંચા પર સુવરાવી રાગથી પીડાતો હોય તેમ વૈદ્યના ઘરે લઈ જવાના બાનાથી દરરોજ બહાર લઈ જાય છે. એ ગાંડાને જ્યારે ચોટેથી લઈ જાય છે, ત્યારે બરાડા પાડતો અને આંસુ પાડી રડતો તે કહે છે, 'અરે ! હું પ્રદ્યોત છું, મારું હરણ થાય છે.' એમ બરાબર સાતમે દિવસે શુભપણે કામાંધ હાથી જેવો એકલો રાજ ત્યાં આવ્યો અને અભયના માણસોએ એને બાંધ્યો. 'હું આને વૈદ્યને ત્યાં લઈ જઈ છું.' એમ બોલતા અભયે પલંગ સાથે નગરમાં દિવસે તે જૂમ પાડતો હતો, તે સ્થિતિમાં તેનું હરણ કર્યું. કોશ કોશ પર આગળથી ગોઠવણ કર્યા પ્રમાણે સારા અશ્વોથી જોડાએલા રથોથી નિર્ભય અભય પ્રદ્યોતરાજાને રાજગૃહે લાવ્યો. ત્યાર પછી અભય તેને શ્રેણિક પાસે લઈ ગયો. એટલે શ્રેણિકરાજા તરવાર ખેંચીને તેના તરફ દોડ્યો. એટલે અભયકુમારે શ્રેણિકરાજાને સમજાવ્યા એટલે સન્માન કરી વસ્ત્ર, આભૂષણ આપી હુપ્પથી પ્રદ્યોતરાજાને છોડી દીધા.

કોઈક સમયે સુધર્મા સ્વામી ગણધરભગવંત પાસે કોઈક વૈરાગી કઠિયારાએ તીક્ષ્ણ લીધી. તે જ્યારે નગરમાં વિચરતો હતો, ત્યારે તેની પૂર્વાવસ્થા યાદ કરતા નગર-લોકો તેને પગલે પગલે તિરસ્કારતા, ઠંકા-મશ્કરી કરતા અને નિંદા કરતા હતા. ત્યારે તેણે સુધર્મા સ્વામીને વિનંતિ કરી કે, અહિં હું અવસા સહન કરી શકતો ન હોવાથી ખીજા સ્થાને વિચરું. હવે આ કારણે સુધર્મા સ્વામી ખીજા જગ્યાએ વિહાર કરવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યારે અભયે પૂછતાં ગણધર ભગવંતે વિહારનું કારણ જણાવ્યું. ત્યારે અભયકુમારે પ્રણામ કરી વિનંતિ કરી કે એક દિવસ વધારે રાહ જોવા કૃપા કરો, ત્યાર પછી આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરશો. અભયકુમારે પણ રાજભંડારમાંથી કોઈ કોઈની કિંમતવાળા ત્રણ રત્નના ઢગલા બહાર બહારમાં બોઠવ્યા અને ત્યાર પછી પડોડો વગડાવી એવી ઉદ્વેગપણા કરાવી કે હે લોકો ! આ રત્ન-ઢગલાઓ મારે દાનમાં આપવાના છે. ત્યારે સર્વ લોકો ત્યાં આવ્યા એટલે અભયે તેમને કહ્યું કે, 'જલ, અગ્નિ અને સ્ત્રીના ત્યાગ કરનાર હોય, તેને આ રત્ન-ઢગલો આપવો છે.' ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, 'હે સ્વામી ! આ ત્યાગ કરવો મણે મુશ્કેલ છે. આ લોકોત્તર ત્યાગ કરવા કોણ સમર્થ છે ?' આ પ્રમાણે જ્યારે તેઓ બોલ્યા, ત્યારે અભયે તેમને કહ્યું કે, 'જે તમે કોઈ તેવા નથી, તો પછી આ ત્રણ કોટીના રત્નો જલ, અગ્નિ, સ્ત્રી છોડનાર, કાંઈ કાપનાર કઠિયારા મહાસુનિર્ભય થાઓ. આવા પ્રકારના આ સાધુ દાન માટે સુપાત્ર છે, એની તમો નકામી મશ્કરી શા માટે કરો છો ? એમ કહી અભયકુમારે લોકોને સમજાવ્યા કે 'દુર્વંશી તમારે તેનો તિરસ્કાર, અવગણના કે હાસ્યાદિક ન કરવા. આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરાવેલા લોકો તેનું વચન સ્વીકારી પોતપોતાના સ્થાનકે ગયા. આ પ્રમાણે બુદ્ધિધનો મહાસમુદ્ર, પિતૃબંદિતમાં તત્પર, નિરુપહતાવાજો, ધર્મ તરફ અનુરાગવાળો અભયકુમાર પોતાના રાજ્યનું શાસન પ્રવર્તવતો હતો. 'જે પોતે ધર્મમાં પ્રવર્તતો હોય, તે પ્રબળે પણ પ્રવર્તવે છે.' પ્રબળી અને યશ્વિનોની પ્રવૃત્તિ નેતાને-ગોપને આધીન હોય છે. તેણે જેવી રીતે રાજ્ય-કારણારમાં રાજાને નિશ્ચિત કર્યો, તેવી રીતે તે બાર વ્રતવાળા શ્રાવક-ધર્મમાં પણ અપ્રમત માનસવાળો બન્યો. જેવી રીતે તેણે દુર્જય એવા બહારના શત્રુઓને જિત્યા, તેવી રીતે જાને લોકોને સાધનાર જેવું અંતરંગ શત્રુઓને પણ જિત્યા.

એક દિવસ શ્રેષ્ઠિકે તેને કહ્યું, હે વત્સ! હવે આ રાત્ર્ય તું ગ્રહણ કર, જેથી હું હુંમેશાં શ્રીવીર ભગવંતની સેવા કરું.' પિતાની આજ્ઞાના ભંગ અને સંસાર જાનેના ભીડે એવા અભયે કહ્યું કે, આપે આજ્ઞા સુંદર કરી છે, પરંતુ થોડો સમય રોકાઈ જાવ. આ જાણુ વીર ભગવંત ઉદાયન રાત્રને દીક્ષા આપીને મરુભૂમિથી રાજગૃહમાં આવી સમવગ્ન્યા. ત્યાં જઈને અભયે નમસ્કાર કરી ચરમ જિનેશ્વરને પૂછ્યું કે, છેલ્લા રાત્રિયે કોણ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ 'ઉદાયન'ને છેલ્લા રાત્રિયે જણાવ્યા. તરત શ્રેષ્ઠિક પાસે જઈને કહ્યું કે, ભે હું રાત્ર થાઉં તો ત્રપિ ન થાઉં, કારણ કે શ્રીવીર ભગવંતે છેલ્લા રાત્રિયે તો ઉદાયનને જણાવેલ છે. વળી શ્રીવીર ભગવંત સરખા સ્વામીને પ્રાપ્ત કરીને તમારા સરખાના પુત્ર ઘડીને ભે હું ભવદુઃખનો છેદ ન કરું, તો પછી મારા જેવો જીને અધમ કોણ? હે પિતાશ! હું નામથી અભય છું, પરંતુ હવે ભવથી અત્યંત ભયવાળો જાન્યો છું, માટે મને રજા આપો, જેથી ભુવનને અભય આપનાર એવા વીર ભગવંતનો આશ્રય કરું, અભિમાન-સુખના કારણભૂત એવા રાજ્યથી મને સચું. કારણ કે મહર્ષિઓ સંતોષસારવાળાં હોય, તેને જ સુખ કહે છે. આગ્રહથી ગ્રહણ કરાવે છે, તો પણ ત્યારે તેણે રાત્ર્ય ન ગ્રહણ કર્યું, ત્યારે શ્રેષ્ઠિકે હર્ષથી દીક્ષા લેવાની અનુમતિ આપી. તણખલા માફક રાત્ર્યનો ત્યાગ કરી સંતોષ-સુખને ભજનારા તેણે ચરમ તીર્થંકર મહાવીર પરમાત્માના ચરણ-કમળમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી. સુખ આપનાર સંતોષને ધારણ કરનાર અભય મૃત્યુ પામી સર્વાર્થસિદ્ધ નામના દેવલોકમાં ગયા. આ પ્રમાણે સંતોષ-સુખનું અવલંબન કરનાર જીને મનુષ્ય પણ તેવા ઉત્તરોત્તર સુખની પ્રાપ્તિ કરે છે. એ પ્રમાણે અભયક્રમાર રાત્રિયની કથા ૧૧૪.

આહુ અધિકારવાળા સંતોષની જ સ્તુતિ કરે છે—

સન્નિધૌ નિધયસ્તસ્ય, કામગવ્યનુગામિની ।

અમરાઃ ફિક્કરાયન્તે, સન્તોષો યસ્ય ભૂષણમ્ ॥૧૧૫॥

જેનું હૃદય-કમલ સંતોષ આભૂષણથી અલંકૃત હોય, એને મહાપદ્માદિક નવ નિધિઓ આનંધ્ય કરે છે, કામધેનુ ગાય અનુસરનારી ધાય છે, દેવો પણ સેવક માફક હાજરા હજુર સેવામાં ખડે પગે ઉભા રહે છે. તે આ પ્રમાણે— સંતોષવાળા મુનિઓ શમના પ્રભાવથી તણખલાના અગ્રભાગથી પણ રતનદગલાને વરસાવે છે, ઈચ્છા પ્રમાણે કૃષ્ણ આપનાર ધાય છે. અને દેવતાઓ પણ તેની 'હું પ્રથમ સેવા કરું, હું પ્રથમ સેવા કરું, એવી હરીફાઈ કરે છે. આ વિષયમાં કઈ શંકા નથી.

આ વિષયને લગતા શ્લોકો કહે છે—

ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, રૂપું, જીજી ધાતુઓ, ખેતર, મકાન, બે પગવાળા મનુષ્યો અને ચાર પગવાળા પશુ એમ નવ પ્રકારનો જાત્ય પરિગ્રહ હોય છે. રાગ, દ્વેષ, આર કપાયો, શોક, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, વેદ અને મિથ્યાત્વ એમ અઠી અભ્યંતર પરિગ્રહ કહેલા છે. વરસાદ, ઉંદર, હરકાયા કૂતરા, ઝેરથી ધગેલા ઉપદ્રવોની માફક જાત્ય પરિગ્રહથી ઘણેભાગે અભ્યંતર કપાયો કોપાયમાન થાય છે. જેનાં મૂળ જોડાં ગયાં હોય અને સ્થિર જાની ગયાં હોય, એવા વેરાગ્ય આદિ મહાવૃક્ષોને પણ પરિગ્રહરૂપી મહાવાયુ મૂળમાંથી ઉગેડી નાખે છે. પરિગ્રહ ઉપર બેસીને જે મોક્ષની અભિલાષા રાખે છે, ખરેખર લોકના નાવમાં બેસી સમુદ્ર તરવાની

અભિલાષા કરે છે. ઇન્ધણાથી જેમ અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ પુરુષોને ધર્મના ધ્વંસ કરવાનાં કારણો પણ બાહ્ય પરિચ્છેદોથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે નિર્બળ મનુષ્ય બાહ્ય એવા સંગોને પણ નિયંત્રણ કરવા સમર્થ બની શકતો નથી, તે બિચારો આ અભ્યંતર પરિચ્છેદ-સેનાને કેવી રીતે જિતી શકશે ? પરિચ્છેદ એ અવિદ્યાઓને કીડા કરવા માટે ઉદ્યાન, દુઃખરૂપી જળનો સમુદ્ર, તૃષ્ણારૂપી મહાવેલકીનો અદ્વિતીય કંદ હોય તો પરિચ્છેદ છે. અહો ! આશ્ચર્ય થાય છે કે સર્વ સંગના ત્યાગ કરનારા મુનિઓને પણ ધન રક્ષણ કરવામાં તત્પર બનેલાઓ ધનના અર્થાપણની શંકા કરે છે. રાજા, ચોર, કુટુંબી, અગ્નિ, પાણી આદિનો ભય રાખનારા ધનમાં એકતાન બનેલા ધનવાનો રાત્રે પણ ઉઘતા નથી. દુકાળ કે સુકાળમાં, વનમાં કે વસ્તિમાં પણ શંકાના રોગથી સળડતા ધનવાનો દરેક સ્થાનોમાં દુઃખી હોય છે. નિર્દોષ હોય કે દોષવાળા હોય, તેવા નિર્ધનો સુખેથી ભરે છે, પરંતુ ધનિકો લોકમાં ઉત્પન્ન કરેલા દોષો વડે દુઃખી થાય છે. મનુષ્યોને ધન ઉપાર્જનમાં, રક્ષણ કરવામાં, નાશ પામે કે ખર્ચ કરવામાં દરેકમાં દુઃખ આપનાર થાય છે, કાનથી પકડેલ રીંછની લીલાને ધારણ કરે છે. માંસના એક દુકડાને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્વાનો વડે જેમ શ્વાનો તેમ સ્વજનો વડે પણ ધનવતો પીડા પામે છે; તેવા ધનને ધિક્કાર થાઓ. ‘હું આ પ્રમાણે અર્થની પ્રાપ્તિ કરું, આમ રક્ષણ કરીશ, આ પ્રમાણે તેમાં વધારો કરીશ,’ યમરાજના હાંતરમાં રહેલો હોવા છતાં ધનવાન તેની આશા છોડતો નથી. પિશાચી સરખી આ ધનની આશા જોટલી ઉચ્છ્રંખલ થાય છે. દરમ્યાન માણસોને અનેક વિઠંબનાઓ બતાવે છે. જો તમે સુખ, ધર્મ અને મુક્તિ-સામ્રાજ્યની અભિલાષા રાખતા હો, તો આત્મા સિવાયના પર પદાર્થોના ત્યાગ કરીને એક માત્ર આશા-તૃષ્ણાને સ્વાધીન કરો. સ્વર્ગ અને અપવર્ગરૂપ નગરના પ્રવેશને અટકાવનાર વજ્ર સરખી ધારવાળી કુંહાડીથી ભેદી ન શકાય તેવી આશારૂપ મહાઅર્ગલા છે. પુરુષોને આશા જ રાક્ષસી છે, વિધર્મજરી અને જુની મદિરા છે, સર્વ દોષ ઉત્પન્ન કરનારી આશાને ધિક્કાર હો. તે મહાત્માઓને ધન્ય છે, તેઓ જ પુણ્યવંત છે અને તેઓ દુઃખસમુદ્ર તરી ગયા છે, જેઓએ જગતને મૂંઝા ઉત્પન્ન કરનારી આશા-અર્પિણીને જિતેલી છે. તેઓ સુખેથી રહી શકે છે કે, જેઓએ પાપની વેલકી સરખી, દુઃખની બાણ, સુખનો નાશ કરનાર અગ્નિ સરખી, અને અનેક દોષો ઉત્પન્ન કરનારી આશા-તૃષ્ણાને નિરાશ બનાવી છે. તૃષ્ણા-દવાગ્નિનો મહિમા કોઈક અલૌકિક છે કે જે ધર્મમધ્ય સરખી સમાધિને તે જ ક્ષણે ઓલવી નાખે છે. તૃષ્ણા-પિશાચીથી પરાધીન બનેલા પુરુષો ધનવતો આગળ દીનવચનો બોલે છે, ગાયન કરે છે, નૃત્ય અને હાવભાવ કરતાં પણ શરમાતા નથી. જ્યાં આગળ વાયરો કે સૂર્ય-ચંદ્રનાં કિરણો પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, ત્યાં પુરુષોના રોકટોક વગરના આશારૂપી મહાતરંગો પહોંચી જાય છે. જે પુરુષ આશાને આધીન બન્યો છે, તેણે પોતાનું દાસપણું મેળવ્યું છે, અને જેણે આશાને પોતાની દાસી બનાવી છે, તેનું ત્રણે જગતમાં સ્વામીપણું છે. પુરુષને વિષે આશા નૈસર્ગિકી અર્થાત્ સ્વાભાવિક નથી, કારણ કે પુરુષ ઘરડો થાય તો પણ તે ઘરડી થતી નથી. આ તૃષ્ણા એવો કોઈ ઉત્પાત કરાવે છે કે, તેની હાજરીમાં કોઈ સુખ મેળવી શકતું નથી. પુરુષોને ચરીરની કચ્ચલીઓ વલય સરખી બની ગઈ હોય, તેમ જ શ્યામ કેશો સફેદ પલિયાં થઈ ગયાં હોય, તેને પુષ્પની માળા કરી, આ મંડન હોય, તેમ જ શ્યામ કેશો સફેદ પલિયાં થઈ ગયાં હોય, તેને પુષ્પની માળા કરી, આ મંડન કરીને કૃતાર્થ બનેલી આશા બીજું કયું મંડન કરે ? આશાએ જે પદાર્થોના ત્યાગ કર્યો, તે

પ્રાપ્ત થયેલ અર્થથી પણ વધી જાય છે. આશા જે અર્થોને સ્વીકારે છે, તે તે સ્વપ્નમાં પણ દુર્લભ છે. પુરુષ જે પદાર્થોને મણા પ્રયત્નથી મેળવવાની અભિલાષા કરે છે, તે જ પદાર્થો આશાને તિલાંજલિ આપનારને વગર પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થાય છે. જે પુરુષનો પુણ્યોદય જાગતો હોય તેો આશા-પિશાચિકી નકામી છે. અને જે પુણ્યોદય નથી, તેો પણ આશા-પિશાચિકા નકામી છે જ. જેણે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરી સંતોષવૃત્તિ સ્વીકારી છે, તે જ ભત્રેસો, પંડિત, ડાહ્યો, પાપબીડુ અને તપોધન છે. સંતોષામૃત ધારણ કરનારને પોતાને સ્વાધીન જે મુખ છે, તે પરાધીન વૃત્તિવાળા-અસંતોષવાળાને ક્યાંથી હોય? સંતોષ બખ્તર ધારણ કરનાર ઉપર તૃષ્ણાનાં જાણોની શ્રેણી પણ વ્યર્થ જાય છે. તેને કેવી રીતે આવતી અટકાવવી એ વિષયમાં તું આકુલ ન થઈશ. કરોડે વાકયોગી જે વાત કહેવાની છે, તે હું તમને એક જ વાક્યથી કહું છું કે, જેની તૃષ્ણા-પિશાચી શાન્ત જાની, તેણે પરમપદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. આશાની પરાધીનતાનો ત્યાગ કરી પરિગ્રહનું પ્રમાણ ઘટાડી સાધુધર્મમાં અનુરાગવાળી બુદ્ધિ કરી ભાવસાધુપણના કારણરૂપ દ્રવ્યસાધુપણું અર્થાત્ શ્રાવકપણું સેવન કરવા તત્પર બનેા. મિથ્યા દષ્ટિઓ કરતા મધ્યગદર્શનવાળા જનો ચડીયાતા ગણેલા છે, અને તેઓ કરતાં પણ પરિમિત આરંભ-પરિગ્રહવાળા દેશપિરતિ-ધર્મવાળા શ્રાવકો ઉત્તમ છે. તીવ્ર તપ સેવન કરનારા અન્યતીર્થિકા જે ગતિને પામે છે, તે ગતિને સોમિલ માફક શ્રાવકધર્મ પાલન કરનારા અગર શ્રાવકધર્મ લગાર મલિનપણે કે દોષોવાળો પણ પાળ્યો હોય તેો પણ પામી શકે છે. અન્યમતવાળા અજ્ઞાનીઓ મહિને મહિને ડાલના અગ્ર ભાગ પર રહેલ જેટલું ભોજન કરી પારણું કરતા હોય, પરંતુ તેઓ સંતોષમતવાળા શ્રાવકની સોજમી કળાની તુલનામાં આવી શકતા નથી. અદ્રશ્ય તપસ્યા કરનાર તામલિ કે પૂરણ પણ સુશ્રાવકને યોગ્ય ગતિ કરતાં પણ હીનગતિને પામ્યા છે. હે ચેતન! તું તૃષ્ણા-પિશાચીના વળગાડ સરણું ઉન્મત્ત ચિત્ત ન કર, પરિગ્રહની મૂર્છા ઘટાડીને સંતોષ ધારણ કર, યતિધર્મની ઉત્તમતા વિષે શ્રદ્ધા કર, જેથી આઠભવની અંદર અપવર્ગ અર્થાત્ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી શકે.

ઈતિ પરમાર્હત શ્રીકુમારપાલ રાજને સાંભળવાની ઇચ્છાથી આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્રસૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મ-ઉપનિષદ્’ નામનો પટ્ટળધ થયેલો છે, તે યોગશાસ્ત્રના પોતે રચેલા વિવરણના બીજા પ્રકાશનો આગમોદ્ધારક આ. શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય આ. શ્રીહિમસાગરસૂરિએ કરેલ ગૂર્જરાનુવાદ સમાપ્ત થયો. [૨]

બીજો પ્રકાશ પૂરો થયો.

અવિવરણ યોગશાસ્ત્રનો તૃતીય પ્રકાશ

અણુવ્રતોની વિસ્તારથી વ્યાખ્યા સમજાવ્યા બાદ હવે શુભ્રવ્રતોનો અવસર પ્રાપ્ત થયો, તેમાં પ્રથમ શુભ્રવ્રત જણાવે છે—

દશસ્વપિ કૃતા દિશુ, યવ સીમા ન લક્ષ્યતે ।

રૂપાતં દિગ્વિરત્તિરિતિ, પ્રથમં તદ્ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૧ ॥

પૂર્વ, અગ્નિ, દક્ષિણ, નૈર્ઋત્ય, પશ્ચિમ, વાયવ્ય, ઉત્તર, ઈશાન, ઉર્ધ્વ, અધોરૂપ દશે દિશાઓ કે ઓછી દિશા માટે જે જવાની મર્યાદા નક્કી કરી નિયમ અંગીકાર કરવો, તે ઉત્તરશુભ્રરૂપ હોવાથી શુભ્રવ્રત કહેવાય. અણુવ્રતોના રક્ષણ કરનાર કે શુભ્ર અથવા ઉપકાર કરનાર હોવાથી દિશા-પરિભ્રાણ વિરતિ નામનું પ્રથમ શુભ્રવ્રત કહેવાય. ૧.

હિંસાદિક પાપસ્થાનકોની વિરતિરૂપ અણુવ્રતો કહ્યાં, તે તો યુક્ત કહેવાય, પરંતુ દિગ્વ્રતમાં કયા પાપસ્થાનકની નિવૃત્તિ કહી છે, જેથી તેને વ્રત કહી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહે છે કે, અહિં પણ હિંસાદિક પાપસ્થાનકોની વિરતિ છે, તે વ્રત કહે છે—

ચરાચરાણાં જીવાનાં, વિમર્દનનિવર્તનાત ।

ત્તાયોગોલકલ્પસ્ય, સદ્વ્રતં ગૃહિણોઽપ્યદઃ ॥ ૨ ॥

તપેલા લોકલોકલક સરખા ગૃહસ્થને નક્કી કરેલી દિશા-મર્યાદા બહાર રહેલા વ્રસ, સ્થાવર જીવોને જતાં-આવતાં જે મર્દન થાય, તે રૂપ હિંસાની નિવૃત્તિ કરવી. હિંસાનો પ્રતિષેધ કરનાર હોવાથી ગૃહસ્થને પણ આ શુભ્રવ્રત કહેવાય. હિંસાના પ્રતિષેધ સાથે અસત્ય આદિ ખીજાં પાપોની પણ નિવૃત્તિ થાય છે. શંકા કરી કે, જોવી રીતે સાધુઓને પણ દિગ્વિરમણ વ્રત લેવાનો પ્રસંગ આવશે. તે માટે જણાવ્યું કે ગૃહસ્થ આરંભ-પરિશ્રદ્ધવાળો હોવાથી ભ્યાં ભ્યાં ચાલે, યેમે, ઉઠે, ખાય, સૂવે કે કોઈ પણ કાર્ય કરે, ત્યાં તપેલા લોકોના ગોળા ગળકવા માફક જીવની વિશયના કરે છે. કહ્યું છે કે, તપેલો લોકોના ગોળા ભ્યાં ગળકે, ત્યાં જાણ્યા સિવાય ન રહે, તેમ પ્રમાણે ગૃહસ્થ તેવા કારણને પામીને દરેક સ્થાનમાં કયું પાપ ન કરે? સમિતિ-શુષ્ઠિ સહિત પ્રધાન વ્રતવાળા સાધુઓને આ દોષ લાગતા નથી, તેથી તેમને દિગ્વિરતિની જરૂર નથી. ૨

લોભ-લક્ષણ પાપસ્થાનની વિરતિ કરાવનાર પણ આ વ્રત છે, તે કહે છે—

જગદાક્રમમાણસ્ય, પ્રસરહોમવારિષેઃ ।

સ્વલ્લનં વિદધે તેન, યેન દિગ્વિરતિઃ કૃતા ॥ ૩ ॥

જે પુરુષે દિશા-પરિભ્રાણ વ્રત અંગીકાર કર્યું, જોટલે તેને બહાર ન જવાથી, ત્યાં રહેલ સુવર્ણ, રૂપું, ધન-ધાન્યાદિકને વિષે ઘણું ભાગે તેને લોભ થતો નથી. લોભાધીન બનેલો

ઉર્ધ્વલોકમાં દેવની સંપત્તિ, મધ્યલોકમાં રહેલી ચક્રવર્તી વગેરેની સંપત્તિ અને પાતાલ લોકમાં રહેલા નાગકુમારાદિ દેવોની સંપત્તિની અભિલાષા કરતો ત્રણે ભુવનને પણ મનોરથો વડે ઈચ્છા કરે છે, તેથી લોભને જગતનો આક્રમણ કરનાર જણાવ્યો. વળી લોભને સમુદ્રની ઉપમા આપી. જેમ અનેક પ્રકારના વિકલ્પો રૂપી કલ્લોલોથી આકુળ અને જેનો પાર પામવો મુશ્કેલ છે, એવા પ્રકારના આગળ વધતા લોભને સ્થલના કરનાર દિગ્વિરતિ વ્રત છે.

આ વ્રતને લગતા આંતર શ્લોકો :—

ગૃહસ્થોને આ વ્રત જીવિત-પર્યંત, ચાર મહિના કે ઓછા કાળનું પણ હોય છે. હૃન્મેશાં સામાયિકમાં રહેલા, આત્માને વશ કરનાર સાધુઓને તો કેાઈ પણ દિશા-વિષયક વિરતિ-અવિરતિ હોતી નથી. ચારણ-મુનિઓને તો ઉર્ધ્વમાં મેરુશિખર ઉપર, તિર્થંગિદશામાં કુચકર્પવત ઉપર પણ ગમન કરવાનું થાય છે, તેથી તેમને દિગ્વિરતિ હોતી નથી. મુંઠર ખુદ્ધિવાળો જે દરેક દિશામાં જવાની મર્યાદા કરે, તે સ્વર્ગાદિકમાં અખૂટ સંપત્તિઓનો સ્વામી બને છે. ૩. બીજું ગુણવ્રત કહે છે :—

મોગોપમોગયોઃ સંખ્યા, શક્ત્યા યત્ર વિધીયતે ।

મોગોપમોગમાનં તદ્, દ્વૈતીર્યાકં ગુણવ્રતમ્ ॥ ૪ ॥

જેનાં લક્ષણો આગળ જણાવીશું, તેવા ભોગ અને ઉપભોગની જે વ્રતમાં શારીરિક કે માનસિક શક્તિ અનુસાર સંખ્યાનું પરિમાણ કરાય, તે ભોગોપભોગ-માન નામનું બીજું ગુણવ્રત કહેવાય. ૪. ભોગ અને ઉપભોગની વ્યાખ્યા મમબલે છે—

સકૃદેવ મુજ્યતે યઃ, સ મોગોઽન્ન-સ્રગાદિકઃ ।

પુનઃ પુનઃ પુનર્મોગ્યઃ, ઉપમોગોઽન્નનાદિકઃ ॥ ૫ ॥

ઓઠનઆદિ અન્ન, પુષ્પમાળા, તાંબૂલ, વિલેપન, ઉદ્ભવર્તન, ધૂપ, સ્નાન-પાન વગેરે જે એક જ વખત ભોગવાય, તે ભોગ. ત્રી, વસ્ત્ર, આભૂષણ, ઘર, પધારી, ખુરશી, કોચ, વાહનાદિક અનેક વખત ભોગવાય, તે ઉપભોગ કહેવાય. ૫. આ ભોગોપભોગ-વ્રત ભોગવવા યોગ્ય વસ્તુનું પરિમાણ કરવાથી થાય છે. જે શ્લોકોથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય અભક્ષ્ય વસ્તુઓ જણાવે છે—

મર્થ માંસં નવનીતં, મધુદુમ્બરપચ્ચક્રમ્ ।

અનન્તકાયમજ્ઞાત-ફલં રાત્રીં ચ મોજનમ્ ॥ ૬ ॥

આમગોરસસંપૃક્તં, દ્વિદલં પુષ્પિતૌદનમ્ ।

દધ્યદ્દિતયાતીતં, કુચિતાન્નં ચ વર્જયેત્ ॥ ૭ ॥

કાશ્ડ^૧ અને પિષ્ટની^૨ બનેલી મદિરા-દારૂ, જળચર, સ્થલચર અને એયર જીવોનું માંસ,

૧ તાડ વિગેરે આડના રમ-તાડી, ૨ ભોટ વિગેરે પદાર્થો કહોવડાવીને

માંસ સાથે ચામડું, હોહી, ચરળી, હાડકાં પણ સમજવાં. ગાય, ભેંસ, બકરી, ઘેટી એમ ચારનું માખણ, માખી, લામરી, કૌતક એમ ત્રણ પ્રકારનાં મધ, ઉદુમ્બર આદિ પાંચ, અમંતકાય, અન્નપૂર્ણા કદા, રાત્રિભોજન, કાચા ગોરસ સાથે કઠોળ, વાત્રી ભાત, પલાળેલા કૃણુગા-અંકુર ફેટેલા કઠોળ, જે દિવસ ઉપરાંતનું દહિું, સહેલું અન્ન વગેરેનો ત્યાગ કરે. ૬-૭

તેમાં દશ શ્લોકોથી મદિરા છોડવાનાં કારણો જણાવે છે—

મદિરાપાનમાત્રેણ, બુદ્ધિર્નયતિ દૂરતઃ ।

વૈદગ્ધીચન્દુરસ્યાપિ, દૌર્ભાગ્યેણેવ કામિની ॥ ૮ ॥

ઘણા ચતુર પુરુષની પણ નિર્ધન અને હૌર્ભાગ્યના દોષથી કામિની જેમ પલાયન થાય, તેમ મદિરાપાન માત્રથી બુદ્ધિ સર્વથા ક્ષય પામે છે. ૮. તથા—

પાપાઃ કાદમ્બરોપાન-વિવશીકૃતચેતસઃ ।

જનનોં હા ! મિયીયન્તિ, જનનીયન્તિ ચ પ્રિયામ્ ॥ ૯ ॥

મદિરા-પાન કરવાથી વિહ્વલ ચિત્તવાળા પાપીઓ ભાન શુભાવવાથી માતા સાથે પ્રિયાનું અને પ્રિયા સાથે માતાનું વર્તન એમ અવળા વર્તનવાળા બની જાય છે. ૯. તથા—

ન જાનાતિ પરં સ્વં વા, મદ્યાચલિતચેતનઃ ।

સ્વામીયતિ વરાકઃ સ્વં, સ્વામિનં કિદ્કરીયતિ ॥ ૧૦ ॥

મદ્ય-પાન કરવાથી અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળો પોતાને કે બીજાને ઓળખી શકતો નથી. બિચારો શંકડો પોતાને શેક માને છે અને શેકને સેવક માની કામ કરવાની આજ્ઞા કરે છે. ચૈતન્ય-હીન બનેલો હોવાથી અતુકંપા કરવા લાયક હોવાથી વરાક અર્થાત્ બિચારો-શંકડો એવું વિશેષણ વાપર્યું. ૧૦. તથા—

મદ્યપસ્ય શ્વસ્યેવ, લુપ્તિસ્ય ચતુષ્પયે ।

મૂત્રયન્તિ મુસે જ્વાના, વ્યાત્તે વિવરંશકયા ॥ ૧૧ ॥

સુકદા માફક માર્ગ વચ્ચે ચોકમાં આળોટતાં દારૂડીઆના ખુલા મુખમાં ખાડાની શંકાથી ફૂતરાઓ મૂતરે છે. ૧૧. તથા—

મદ્યપાનરસે મયો, નમ્રઃ સ્વપિતિ ચત્વરે ।

ગૂઢં ચ સ્વમભિપ્રાયં, પ્રકાશયતિ લીલયા ॥ ૧૨ ॥

મદિરા-વ્યસની માણસ બહાર વચ્ચે પણ પોતાના કપડાનું પણ ભાન રાખી શકતો નથી. નાગો ઘઘને સૂવે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ રાજક્રોડાદિક ગુના કર્યા હોય, તો તે ગંધન, તાડન વગર પણ સહેલાઈથી કહી નાખે છે. ૧૨ તથા—

વાસ્તુનીપાનતો યાન્તિ, કાન્તિ-કીર્તિ-મતિ-શ્રિયઃ ।

વિચિત્રાશ્ચિત્રરચનાઃ, વિલુટ્કજ્જલાદિવ ॥ ૧૩ ॥

સુદર કળામય-ચિત્રામણીની રચના જેમ કાળજીથી વિનાશ પામે છે, તેમ મહિરાપાનથી શરીરનું તેજ, યશ, તત્કાલ જવાળ આપવાની ખુશ્ખિ અને સંપત્તિઓ દૂર થાય છે. ૧૩. તથા—

મૃતાત્તવન્નરીનર્તિ, રારટીતિ સશોકવત્ ।

દાહજ્વરાત્તવદ્ ભૂમૌ, સુરાપો લોલુટીતિ ચ ॥ ૧૪ ॥

મહિરા-પાન કરનારે જૂત-પ્રેતના વળગાડ માફક વારંવાર અત્યંત નાચે દૂદે છે, મરી ગયેલાના શોક માફક વારંવાર રુદન કરે છે અને દાહજ્વરની પીડાવાળાની માફક વારંવાર ભૂમિપર આળોટે છે ૧૪. તથા—

વિદધત્યદ્ગ્ઞૈથિલ્યં, ગ્લપયન્તીન્દ્રિયાણિ ચ ।

મૂર્છામિતુચ્છાં યચ્છન્તી, હાલા હાલાહલોપમા ॥ ૧૫ ॥

હાહાહહ નામના ઝેરની ઉપમાવાળો દાહ શરીરના અંગોની શિથિલતા કરનાર, આખ વગેરે ધન્દ્રિયોની કાર્યશક્તિને ઘટાડનાર, અતિશય મૂર્છા પમાડનાર થાય છે ઝેર અને દાહ બંનેને સર્વ વિશેષણો લાગુ પડે છે. ૧૫. તથા—

વિવેકઃ સંયમો જ્ઞાનં, સત્યં શૌચં દયા સમા ।

મઘાત્ મલીયતે સર્વં, તૃપ્યા વહ્નિરુપાદિવ ॥ ૧૬ ॥

અગ્નિના એક માત્ર કણ્ઠથી ઘાસની ચોટી ગંભીરો વિનાશ પામે, તેમ આહરવા લાયક અને છોડવા લાયક પદાર્થના જ્ઞાનરૂપ વિવેક, ધન્દ્રિયોને વશ કરવા સ્વરૂપ સંયમ, સત્યવાણી, આત્યાર-શુદ્ધિરૂપ શૌચ, કરુણા, ક્ષમા, આ સર્વ ગુણો મઘપાન કરવાથી વિનાશ પામે છે. ૧૬

દોષાણાં કારણં મયં, મયં કારણમાપદામ્ ।

રોગાતુર ઇવાપથ્ય, તસ્માન્મયં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૭ ॥

રોગી માણસ જેમ અપથ્ય લોભનનો ત્યાગ કરે, તેમ ચોરી, પરદાગમન આદિ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર મહિરાપાનનો ત્યાગ કરવો મહિરાવ્યસની કયું અકાર્ય કરવામાં પાછી રાખે ? વળી તેના કારણે બીજા પણ વધ-બંધન વગેરે સ્વકટો ઉત્પન્ન થાય છે. એમ સમગ્ર કોઈ પ્રકારે મહિરાપાનનો સર્વથા કાયમી ત્યાગ કરવો. આને લગતા આતર સ્ત્રોતો કહે છે—

મહિરામા તેના રસથી ઉત્પન્ન થનારા અનેક જતુઓ હોય છે, માટે હિસાના પાપથી કરનારાઓ હિસાના પાપથી ગયવા માટે મઘપાન ન કરવું અસત્ય જોલાનાગની માફક મઘપાન કરનાર સ્વસ્થદંતાથી રાબત્ય આપ્યું હોય, તેને નથી આપ્યું, અહણુ કયું હોય, તેને અહણુ નથી કયું, કયું હોય તેને નથી કયું, એમ અવગું જોલે છે મઘપાન કરનારે નિષુદ્ધિ વધ-બંધનાદિમા નિર્ભય બની ઘગ્મા કે બહાર, માર્ગમા પરદ્રવ્યોને ખૂચવીને અહણુ કરે છે બાલિકા, યુવતી, વૃદ્ધા, બ્રાહ્મણી કે ચાડાલકીને કે ગમે તે પરસ્ત્રીને મઘપાનના ઉન્માદથી કદર્ધિત તત્કાલ લોગવે છે. મહિરાપાન કરનાર પાપી નટની માફક બગડતો, ગાતો, આળોટતો, દોડતો, કોપ કરતો, ખુશ થતો, રોતો, હસતો, અભિમાન કરતો, નમન કરતો, કુદડી ફરતો, ઉભો રહેતો,

અનેક પ્રકારનાં નાટક કરે છે. સંભળાય છે કે, મધપાનથી કૃષ્ણપુત્ર શાંભે આપ્તા યદુકુલનો વિનાશ કર્યો અને પિતાની દ્વારિકા નગરીનો સર્વથા બાળીને વિનાશ કરાવ્યો. જીવમાત્રનો કોળીયો કરનાર યમરાજ ભાદ્રક હંમેશાં વારંવાર મદિરાપાન કરતો હોવા છતાં તેને તૃપ્તિ થતી નથી. અન્ય-મતવાળા પૌરાણિકો અને લૌકિકો પણ મધપાનમાં ઘણા દોષો અને પરિહારપણું જણાવે છે—કેઈકે ઋષિને તથ તપતા દેખી ઈન્દ્રાસન જવાના લયથી તે ઋષિને ફોલ પમાડવા માટે ઈન્દ્રે તેની પાસે દેવાંગનાઓ મોકલી. તેની પાસે આવીને, તેઓએ તે ઋષિને વિનયથી સારી રીતે પ્રસન્ન કરીને, વરદાન આપવા સન્મુખ થયેલા તેને કહ્યું કે, જો અમારી સાથે અગ્રહણી ઈચ્છા હોય તો મધ અને માંસનું સેવન કરો. નરકનાં બે કારણોની આલોચના કરી શુદ્ધકારણ મદિરાનો સ્વીકાર કરી તે ભોગોમાં લપટાયો. મદથી ધર્મની મર્યાદા નાશ પામી એટલે વિષય-મદાંધે માંસ ખાવા માટે બકરાને હણીને સર્વ કુદૃત્યો કર્યાં. પાપનું મૂળ, નરકની કેડી, સર્વ આપત્તિનું સ્થાન, અપકીર્તિ કરાવનાર, દુર્જનો વડે સેવવા યોગ્ય, શુભીઓથી નિંદિત એવું મધ હંમેશાં આવડે વર્જ્યું. ૧૭. હવે માંસના દોષો જણાવે છે—

માંસના દોષો

ચિત્વાદિપતિ યો માંસં, પ્રાણિપ્રાણાપહારતઃ ।

અનૂલયત્યસૌ મૂલં, દયાડડલ્યં ધર્મશાસ્ત્રિનઃ ॥ ૧૮ ॥

પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ કર્યા વગર માંસ મળવાનો અંભવ નથી અને એવા પ્રકારના માંસને ખાવાની અભિલાષા જે કરે છે, તે ધર્મવૃક્ષના દયા નામના મૂળને ઉખેડી નાખે છે. ૧૮. માંસ ખાવાની ઈચ્છા કરનાર પણ પ્રાણિ-દયા કરશે-એમ કહેનારને સમજાવે છે—

અશનીયન્ સદા માંસં, દયાં યો હિ ચિકીર્ષતિ ।

જ્વલતિ જ્વલને વર્ણો, સ રોપયિતુમિચ્છતિ ॥ ૧૯ ॥

હંમેશાં માંસ ખાવાનું કામ આલુ રાખે અને વળી દયાની ઈચ્છા રાખે, તે સજગતા અગ્નિમાં વલ્લી રાખવાની ઈચ્છા જેવું છે, તેમ માંસલક્ષીઓએ દયા કરવી અશક્ય છે. ૧૯. શંકા કરે છે કે, પ્રાણી-ઘાતક ખીન્ને છે અને માંસલક્ષક ખીન્ને છે, તે પછી માંસલક્ષકને પ્રાણીના પ્રાણ અપહરણનું પાપ કેવી રીતે લાગે ? તેના જવાબમાં જણાવે છે કે, લક્ષક પણ ઘાતક છે જ, તે વાત જણાવે છે—

હન્તા પલસ્ય વિક્રેતા, સંસ્કર્તા મક્ષકસ્તથા ।

ક્રોતાડ્ઝુમન્તા દાતા ચ, ઘાતકા એવ યન્મનુઃ ॥ ૨૦ ॥

શસ્ત્રાદિકથી પ્રાણ હરણ કરનાર, માંસ વેચનાર, માંસની વાનગી બનાવનાર, માંસ ખાનાર, ખરીદ કરનાર, તેની અનુમોદના કરનાર, અતિથિ આદિકને માંસ આપનાર આ સર્વે સીધા કે આડકતરા સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ પ્રાણીના પ્રાણનું હરણ કરનાર ઘાતક જ છે. એમ મનુસુનિએ કહેલ છે. ૨૦. કહેલું જ સિદ્ધ કરે છે—

‘અનુમન્તા વિશ્વસિતા, નિહન્તા ક્રય-વિક્રયી ।

સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ, સ્વાદકચ્ચેતિ ઘાતકાઃ ॥ ૨૧ ॥

હજીનારની અનુમોદના કરનાર, અંગના વિભાગ કરનાર, મારનાર, લેનાર, વેચનાર, માંસ પકાવનાર, પીરસનાર, ખાનાર આ સર્વે ઘાતકો છે. ૨૧. ખીજો તેનો જ શ્લોક કહે છે—

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં, માંસમુત્પત્યતે ક્વચિત્ ।

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યઃ, તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્ ॥ ૨૨ ॥

અતિશય દુઃખ આપનારી હિંસા કર્યા વગર, પ્રાણીનો ઘાત કર્યા વગર માંસ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. તેમજ પ્રાણીવધ સ્વર્ગ આપનાર થતો નથી, પણ નરકના દુઃખનું કારણ છે, માટે માંસનો ત્યાગ કરવો. ૨૨.

હવે ખીજનો ત્યાગ કરી માંસ-લક્ષણ કરનાર જ વધકાર છે, તેની સાબિતી કરતા કહે છે—

યે ભક્ષયન્ત્યન્યપલ્લં, સ્વકીયપલ્લપુષ્ટયે ।

ત એવ ઘાતકા યન્ન, વધકો ભક્ષકં વિના ॥ ૨૩ ॥

પોતાના માંસની પુષ્ટિ માટે જેઓ ખીજનું માંસ ખાનારા છે, તે જ ખરેખર પરમાર્થથી ઘાતકો છે, નહિ કે હજીનાર, લેનાર, વેચનાર. કારણ કે, લક્ષણ કરનાર વગર વધ કરનાર હોતા નથી. તેથી હજીનાર, લેનાર, વેચનાર આદિ કરતાં પણ લક્ષણ કરનાર મોટો પાપી છે. કેટલાક સમયના પોતાના જીવિત માટે કે પોતાના માંસની પુષ્ટિ માટે પારકાના જીવિતનો નાશ કરનાર હોવાથી. કહેલું છે કે—“ પરના પ્રાણીને હણીને જેઓ પોતાને પ્રાણુવાળા બનાવે છે, તેઓ અદ્ય દિવસે માટે પોતાના આત્માનો ભાવી વિનાશ નોતરે છે. તથા એકના પોતાના અદ્ય જીવન ખાતર ઘણા જીવ-સમુદાયને દુઃખમાં સ્થાપન કરે છે, તેઓ શું પોતાના જીવને શાશ્વતો-અજશમર માને છે ?” ૨૩. એ જ વાત દુર્ગંધા સાથે જણાવતા કહે છે—

મિષ્ટાન્નાન્યપિ વિષ્ટાસાદમૃતાન્યપિ મૂવસાત્ ।

સ્વ્યુર્યસ્મિન્નગ્નફસ્વાસ્યા, કૃતે કઃ પાપમાચરેત્ ? ॥ ૨૪ ॥

ચોખા, મગ, અડક, ઘઉં વગેરેના સ્વાદિષ્ટ ભોજનો પણ છેવટે વિષ્ટાપણે પરિણમે છે, દૂધ વગેરે સુંદર પીણીઓ પિયાણરૂપે બની નય છે, આ શરીર પણ અશુચિમય છે, તો પછી કયો સમગ્ર આ શરીર માટે પ્રાણિઘાત કરવાનું પાપ આચરે ? ૨૪.

હવે ‘માંસલક્ષણમાં દોષ નથી’ એમ કહેનારને નિંદે છે—

માંસાશને ન દોષોઽસ્તીત્યુચ્યતે યૈર્દુરાત્મभिઃ ।

વ્યાધ-મૃદ્ધ-વૃક-વ્યાધ-શૃગાલાસ્તૈર્ગુરૂકૃતાઃ ॥ ૨૫ ॥

જે દુરાત્માઓ ‘માંસ પાવામાં દોષ નથી’ કહે છે. એમ કે—“ માંસલક્ષણ કરવામાં, મદ્યપાન કરવામાં અને મૈથુન-સેવનમાં દોષ નથી; કારણ કે આ તો જીવોની પ્રવૃત્તિ છે, જેઓ તેની

નિવૃત્તિ કરે છે, તે મહાકૃણવાળી છે.' આ પ્રમાણે કથન કરનારાઓએ ખરેખર શિકારીઓ, ગિધડાઓ, જંગલી કૂતરા, વાઘ, શિયાળ આદિને યોતાના ઉપદેશક ગુરુઓ ગનાવ્યા જણાય છે.' કહેલા શિકારીઓ આદિ ગુરુઓ સિવાય આવા પ્રકારનો ઉપદેશ કે શિક્ષણ બીજા કોઈ સજ્જન તો ન જ આપે. મહાજનને પૂજ્ય હોય તે આવો ઉપદેશ કે શિક્ષણ ન આપે. 'નિવૃત્તિ તો મહાકૃણવાળી છે' એમ બોલનારને 'ત્રવૃત્તિ દોષવાળી નથી' એમનું યોતાનું વચન આપોઆપ વિરોધ પ્રગટ કરે છે. આવને વધારે શું કહેવું? ૨૫.

નિરુક્ત-બલથી પણ માંસ ત્યાગ કરવા લાયક જણાવે છે—

‘માં સ ભક્ષયિતાઝમુત્ર’ યસ્ય માંસમિહાદ્મ્યહમ્ ।

एतन्मांसस्य मांसत्वे, निरुक्तं मनुस्मृतौ ॥ ૨૬ ॥

મનુએ પણ માંસ શબ્દના અક્ષરે છૂટા પાડીને નિરુક્ત અર્થ આ પ્રમાણે કહેલો છે કે, 'જેનું માંસ હું અહિં ખાઉં છું, તે આવતા ભવમાં મને ભક્ષણ કરનારો થશે.' ૨૬.

માંસ-ભક્ષણના મહાદોષ કહે છે—

मांसास्वादनलुब्धस्य, देहिनं देहिनं प्रति ।

हन्तुं प्रवर्तते बुद्धिः, शाकिन्या इव दुर्धियः ॥ ૨૭ ॥

જેમ શાકિની જે જે પુરુષ કે સ્ત્રીને કે અન્ય પ્રાણીને દેખે છે, તેને તેને હણવાની તેની બુદ્ધિ પ્રવર્તે છે; તેવી રીતે માંસના સ્વાદમાં લંપટ બનેલા હણુદ્ધિવાળા પુરુષને જે જે મત્સ્યાદિક જળચર, મૃગલા, કુક્કરાદિક, ઘેટાં, ગરસાં, વગેરે સ્થળચર અને તેતર, લાવક આદિ ખેચર કે ઉંદર આદિને પણ મારવાની બુદ્ધિ થાય છે. ૨૭. વળી માંસાહારીઓ ઉત્તમ પદાર્થોના ત્યાગ કરી હલકા પદાર્થ ગ્રહણ કરે છે, તેની બુદ્ધિની અધમતાને બતાવતા જણાવે છે—

यं भक्षयन्ति पिशितं, दिव्यभोज्येषु सत्सपि ।

सुधारसं परित्यज्य, भुञ्जते ते हलाहलम् ॥ ૨૮ ॥

જેવું ક્ષાણ્યોને યોગ્ય કરનાર, સર્વ ઈન્દ્રિયોને પ્રીતિ આપનાર હૃદય, હૃદયપાક, માવો, ખરદી, પેંડા, શિખંડ, દહિં, લાડવા, પુકડા, ચેળર, ગોળપાપડી, વડી, પૂરણપોળી, વડાં, પાપડ, ચેરડી, ગોળ, સાકર, દ્રાક્ષ, આંગા (કેરી), કેળાં, દાડમ, નાળિયેર, નારંગી, ખજૂર, અખરોટ, રાયણ, ફણસ આદિ અનેક દિવ્ય સામગ્રી હોવા છતાં તેનો અનાદર કરીને મૂખ મનુષ્યો ખરાબ ગંધવાળાં, દેખવાં પણ ન ગમે તેવાં, ઉલટી થાય તેવાં, કુક્કર વગેરેનાં માંસ ખાય છે, તેઓ ખરેખર જીવિતની વૃદ્ધિના હેતુ અમૃતરસનો ત્યાગ કરીને જીવિતનો અંત કરનાર હલાહલ ગરુડ પાન કરે છે. નાનો બાળક પણ પત્થરનો પરિહાર કરી સુવર્ણને જ પકડે છે, તેવા બાળકથી પણ માંસ ભક્ષણ કરનાર વધારે બાલિશ છે. ૨૮. બીજા પ્રકારે માંસભક્ષણના દોષ કહે છે—

न धर्मो निर्दयस्यास्ति, पलादस्य कुतो दया? ।

फलुब्धो न तद् वेत्ति, विवाद वोपदिशेवहि ॥ ૨૯ ॥

ધર્મનું મૂલ દયા છે, તેથી કૃપા-રહિતને ધર્મ હોતો નથી. માંસ ખાનારને પણ વધ કરનાર કહેલો હોવાથી તેને પણ દયા નથી, તેથી તેમાં પણ નિર્ધર્મતા નામનો દોષ છે. પ્રશ્ન થયો છે કે ચેતનાવાળો પુરુષ પોતાના આત્મામાં ધર્મોના અભાવનો આશ્વેષ કેવી રીતે સહન કરી શકે ? તેનો જવાબ આપતાં જણાવે છે કે, માંસલપટને દયા કે ધર્મ કશી ખબર પડતી નથી. કદાચ લાલુતો પણ હોય, તો પણ પોતે માંસ છોડી શકતો નથી. એટલે સર્વે મારા જેવા માંસ ખાવાવાળા થાવ, એ કારણે આજિણુક માફક બીજને માંસ ન ખાવાનો ઉપદેશ આપતો નથી. સાંભળીએ છીએ કે, કોઈક આમડીયો માર્ગમાં જતો હોય, તેને એક સાપણે ડંખ્યો. આ 'આ સર્વેને કરડો' એમ ધારીને બીજ કોઈને તે માર્ગે જતાં અટકાવ્યા નહિ, બીજને કરડી, તેણે પણ બીજ જનારને કહ્યું નહિ, એવી રીતે સાતને ડંખ્યા. માંસ-લક્ષણ કરનાર પણ માંસલક્ષણના પાપથી પોતે નરકે પડતો 'હુબ્હાત્માઓ પોતે નાશ પામે અને બીજોને પણ નાશ પમાડે છે' એથી બીજોને પણ ઉપદેશ આપી માંસાહારથી રોકતા નથી. ૨૯.

હવે માંસ લક્ષકોની મૂર્ખતા જણાવે છે—

કેચિન્માસં મહામોહાદઙ્ગન્તિ ન પરં સ્વયમ્ ।

દેવ-પિતૃતિથિભ્યોઽપિ, કલ્પયન્તિ યદ્વચિરે ॥ ૩૦ ॥

કુશાઓથી કળાએલા કેટલાક અજ્ઞાનતાથી એકલા પોતે માંસ ખાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ દેવતાઓને, મૃત્યુ પામેલા પિતાદિક પૂર્વજોને અને આમત્રેલા બ્રાહ્મણ અતિથિઓને કલ્પના કરી ધરાવે છે. તેમના ધર્મ શાસ્ત્રકારોએ કહેલું છે, તે વાતનું સમર્થન કરે છે. ૩૦.

‘ક્રીત્વા સ્વયં વાઽપ્યુત્પાદ્ય, પરોપહૃતમેવ વા ।

દેવાન્ પિતૃન્ સમમ્યર્ચ્ય, સ્વાદન્ માંસં ન દુષ્યતિ’ ॥ ૩૧ ॥

‘અરીહીને, અગર પોતે ઉત્પન્ન કરીને, કે બીજ પાસેથી મેળવીને, દેવોની પિતૃઓની પૂજા કરીને માંસ ખાય, તે દૂષિત નથી.’

કસાઈની દુકાનેથી વેચાતું લે, તે માંસ દેવની પૂજામાં લઈ શકાતું નથી. એટલે શિકાર કરનાર કે જાળથી પક્ષીઓ પકડનાર પાસેથી મૃગ કે પક્ષીઓનાં માંસ અરીદ કરીને તથા પોતે ઉત્પન્ન કરીને, બ્રાહ્મણ માર્ગીને, ક્ષત્રિય શિકાર કરીને અથવા બીજાએ તેમને ભેટ આપ્યું હોય, તે માંસથી દેવતાનું અને પિતૃઓનું અર્ચન કરીને પછી ખાય તો દોષ નથી—આ કથન મહાઅજ્ઞાનતાનું છે, તે અમે પહેલાં ખંડન કરી સમજાવેલું છે. પ્રાણીના ધાતનું કારણ માંસ પોતે ખાવું તે અચુક હોવાથી, દેવતાને ધરાવવાની વાત તો કરી જ કેમ શકાય ? દેવતાઓએ તો પૂર્વના સુકૃત પુણ્યયોગે ધાતુરહિત વૈકિંચ શરીર મેળવેલું છે, તેમ જ કવલ આહાર વગરના છે, તે માંસ કેવી રીતે ખાય ? ન લક્ષણ કરનાર પાસે તેને ધરાવવાની કલ્પના કરવી, તે નયું અજ્ઞાન જ છે. પિતૃ આદિ પૂર્વજો પોતપોતાના સુકૃત-દુષ્કૃત પ્રભાણે ગતિ પામેલા હોય અને કર્માનુસારે ફલ અનુભવતા હોય છે, પરંતુ પુત્રાદિકોના સુકૃતથી તેઓ તરી શકના નથી. તેઓને વળી માંસ ધરાવવાના પાપથી બચાવી કે તારી શકાતા નથી. પુત્રાદિકોએ કરેલું સુકૃત-પુણ્ય તેઓને મળતું નથી. આંખાને સિંચવાથી નાળીએરી કે બીજા વૃક્ષો ફળતા નથી. અતિથિને કે

પરોણાગત કરવા યોગ્યને નરકમાં પાડનાર માંસ આપણું એ મહાઅધર્મ' માટે થાય છે. આ પ્રમાણે તેઓનું વર્તન ધણું અજ્ઞાન ભરેલું છે. હવે કદાચ તમે કહેશો કે 'શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં વિધાન કરેલું હોવાથી તેમાં શંકા ન કરવી અને ખડન ન કરવું.' તેનો પરિહાર કરતાં જણાવે છે કે નહિ, શ્રુતિનાં અપ્રામાણિક વચનોમાં શ્રદ્ધા કરવી અશક્ય છે. અને તેનાં આ વચનો કેવી રીતે શ્રદ્ધા કરી માનવાં? જેમ કે, આયનો સ્પર્શ પાપનાશ કરે છે, વૃક્ષોની પૂજા, ઘેડાં-ભકતોનો વધ સ્વર્ગ આપનાર થાય છે, ગ્રાહણોને ભોજન કરાવવાથી પિતાદિક પૂર્વજોને તૃપ્તિ કરનાર થાય છે, કપટ કરનાર દેવો એ આપ્તો છે. અગ્નિમાં હવન કરે, તો દેવતાને પ્રીતિ કરનાર થાય છે, એવા પ્રકારનાં શ્રુતિ-વચનોમાં યુક્તિ સમજનારા કેવી રીતે શ્રદ્ધા કરે? કહેલું છે કે, "વિષ્ટા ભક્ષણ કરનારી ગાયોનો સ્પર્શ પાપ હરણ કરનાર થાય છે, જ્ઞાન વગરનાં વૃક્ષો પૂજવા યોગ્ય છે, ઝોકડાનો વધ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરાવે છે, ગ્રાહણોને ભોજન કરાવવાથી પિતૃઓ ધર્માર્જ્જ્વલ્ય છે, કપટ કરનાર દેવો આપ્ત ગણાય છે, અગ્નિમાં હવન કરેલ દેવોને પહોંચી ન્તય છે. આવા પ્રકારની શ્રુતિની અસાર વાણીની લીલા-કેળ પામી શકે?" તેથી કરી માંસથી દેવપૂજા આદિક શાસ્ત્ર-વિધાનો એ તથ્ય અજ્ઞાન છે. વિસ્તારથી હવે સચું. ૩૧.

કોઈ શંકા કરે કે, મંત્રથી સંસ્કારિત કરેલો અગ્નિ ખાળતો કે પકાવતો નથી, તેમ મંત્રથી સંસ્કાર કરેલું માંસ હોય માટે થતું નથી. મનુષ્યે કહેલું છે કે, ‘શાશ્વત વેદ-વિધિમાં આસ્થાવાળાઓ કોઈ પ્રકારે મંત્રોથી સંસ્કાર કર્યા વગરના પશુઓનું ભક્ષણ ન કરવું, પણ મંત્રોથી સંસ્કાર કરેલાનું જ ભક્ષણ કરવું.’ તે માટે અહીં જણાવે છે—

यन्त्रसंस्कृतमप्यद्याद्, यवाल्पमपि नो पलम् ।

भवेज्जीवितनाशाय, हालाहललोऽपि हि ॥ ३२ ॥

જવ જેટલું અદ્ધ પણ માંસ, મંત્રથી પવિત્ર કરેલું હોય તો પણ ન ખાવું, અગ્નિની હેનશક્તિને મંત્રો રોકી શકે છે, તેમ નરકાદિ ગતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર માંસની શક્તિને મંત્રો રોકી શકતા નથી. જો એમ જ બની શકતું હોય તો સર્વ પાપો કરીને પાપ નાશ કરનાર મંત્રવું વારંવાર દમરણ કરીને કૃતાર્થ બની શકાય, અને મંત્રથી જ સર્વ પાપો નાશ થતાં હોવાથી એવી રીતે સર્વ પાપોનો પ્રતિગેધ પણ નકામો બની જાય. હવે કહાય કહેશે કે, થોડી મદિરા લીધી હોય, તો તે મૂર્છા પમાડતી નથી, તેમ અદ્ધમાંસ પાપ માટે થતું નથી, તેના જવાબમાં કહે છે કે; ઝેરનો કણીયો પણ હવિત નાશ કરનાર થાય છે, તેમ અદ્ધમાંસ પણ દુર્ગતિમાં લઈ જનાર બને છે. ૩૨.

હવે માંસનો ભાટામાં ભાટો દોષ જતાવીને ઉપસાડાર કરે છે:-

सद्यः संमूर्च्छितानन्त-जन्तुसन्तानद्रूपितम् ।

नरकाध्वनि पायेयं, कोऽस्नीयात् पिशितं सुधीः ? ॥ ३३ ॥

પ્રાણીને કાચતાં કે વધ કરતાંની સાથે જ તરત તેની (માંસની) અંદર નિગોદરૂપ અનંતા સંમૂર્ધિમ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની વારંવાર ઉત્પન્ન થવાની પરંપરા ચાલુ જ રહે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે, ' કાચા કે રાંધેલા માંસ કે રંધાતી માંસ-પેશીઓમાં નિગોદના સંમૂર્ધિમ જીવોનો ઉત્પાત સતત જલાવેલો છે. ' માટે નરકના માર્ગનું આ પાયથ (ભાર્ત)

છે. આ કારણે કયો સમજી નરકના ભાતા સરખું માંસ-ભક્ષણ કરે ? માંસને લગતા ઉપયોગી શ્લોકો કહે છે—

નિયંત્રણ વગરના અદ્વય નાસ્તિક માંસ-લંપટ કુશાસ્ત્રોને રચનારાઓએ ધીકાઈથી માંસ-ભક્ષણ કરવાનું કહેલું છે. તેના કરતાં બીજો કોઈ નિર્લજ્જ નથી કે જે નરકાગ્નિમાં ઇન્ધન થનારા પોતાના માંસને પારકા માંસથી પોષણ કરવાની ઈચ્છા કરે. ખરેખર હજી તે ભુક ઘણા સારા ગણાય કે, જે મનુષ્યની વિઠાથી પોતાની કાયાને પુષ્ટ કરે છે, પરંતુ પ્રાણિધાત કરીને તેના માંસથી પોતાનું અંગ વધારનાર નિર્દય માણસ સારો નથી. જેઓએ મનુષ્યોને બાકી રાખી બાકીના સર્વ જંતુઓના માંસને ભક્ષ્ય જણાવેલું છે. તેમાં મને એમ શંકા થાય છે કે, તેમાં તેને પોતાના વધનો ભય લાગ્યો હોય. મનુષ્યમાંસ અને પશુમાંસમાં જે તફાવત માનતો નથી, તેના જેવો કોઈ અધાર્મિક નથી અને તેના જેવો કોઈ મોટો પાપી નથી. મનુષ્યનાં વીર્ય અને સ્ત્રીના રુધિરથી ઉત્પન્ન થયેલું, વિઠાના રસથી વૃદ્ધિ પામેલું, થીજેલા લોહીવાળું માંસ કીડા સિવાય કોણ ખાય ? અહો ! જેદ અને આસ્થિની વાત છે કે, બ્રાહ્મણો-દ્વિવ્રતિઓ શૌચમૂલક ધર્મ કહે છે, છતાં તે અધમો સાત ધાતુઓથી ઉત્પન્ન થયેલા માંસને ખાય છે. ઘાસ ખાનાર એવા જે પશુઓ તેમને માંસ અને અન્ન સમાન છે, તેઓને જીવિત આપનાર અમૃત અને મૃત્યુ આપનાર ઝેર સમાન છે. ‘સત્પુરુષોને ઓઢનની માફક પ્રાણીનું અંગ હોવાથી માંસ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય છે,’ એ પ્રમાણે જે અજ્ઞાની જડભરતો યુક્તિથી કહેનારા છે, તો પછી ગાયથી ઉત્પન્ન થનાર ગોમૂતરને તેઓ દૂધની માફક કેમ પીતા નથી ? ઓઢનાદિકમાં પ્રાણીના અંગનું નિમિત્ત તે ભક્ષ્યપણાનું કારણ નથી. પવિત્ર શંખો અને પ્રાણીના અંગસ્વરૂપ હાલકાદિક જેમ સરખાં નથી, તેમ ઓઢનાદિક ભક્ષ્ય અને માંસાદિક અભક્ષ્ય કહેલાં છે. જે પ્રાણીના અંગ માત્રથી માંસ અને ચોખા સમાન ગણાવનારા છે, તેઓ સ્ત્રીપણાના અંગે માતા અને પત્નીમાં સમાનતાની કલ્પના કેમ નથી કરતા ? એક પણ પંચેન્દ્રિય જીવના વધમાં કે તેના માંસ-ભક્ષણમાં જેવી રીતે નરક-ગમન જણાવેલું છે, તેમ ધાન્ય-લોજન કરનારને નરક જણાવેલ નથી. રસ અને લોહીના વિકારને ઉત્પન્ન કરનાર ધાન્ય માંસ ન ગણાય. તેથી માંસ ન ખાનારા અને ધાન્યનું લોજન કરનારા પાપી નથી. ધાન્ય પકવવામાં ભે કે એક પ્રાણિવધ રહી જાય છે, પરંતુ દેશવિરતિવાળા શ્રાવકોને તે એટલો અત્યંત પ્રાધિક નથી. માંસાહારીની ગતિ વિચારનાર અને ધાન્ય-લોજનમાં સંતોષ માનનાર સંત પુરુષો જૈનશાસન પામેલા ગૃહસ્થો હોવા છતાં પણ ઉંચા પ્રકારની સુર-સંપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૩.

હવે કેમપ્રાપ્ત માખણ ભક્ષણના દોષ કહે છે—

અન્તર્મુહર્તાત્ પરતઃ, મુસૂક્ષ્મા જન્તુરાશ્ચયઃ ।

યઞ્ચ મૂર્છન્તિ તદ્વાદ્યં, નવનીતં વિવેકિમિઃ ॥ ૩૪ ॥

જેમાં બે ઘડીની અંદરના સમયમાં અતિ બારીક જંતુઓના સમૂહો ઉત્પન્ન થાય છે, તેવા માખણને વિવેકીઓએ ન ભક્ષણ કરવું. ૩૪. એ જ વાત વિશેષ વિચારે છે—

एकस्यापि हि जीवस्य, हिंसने किमयं भवेत् ? ।

जन्तुजातमयं तत् को, नवनीतं निपेवते ? ॥ ૩૫ ॥

માત્ર એક જ જીવના વધમાં શુભાર વગરનું પાપ થતું હોય, તો પછી અનેક જીવોના સમૂહના ઘાતવાળું માળખું કયો સમજી લક્ષણ કરે? ૩૫.

ત્યારપછી કેમસર આવતા મધ-લક્ષણના દોષો કહે છે—

અનેકજન્તુસંઘાત-નિઘાતનસમુદ્ભવમ્ ।

જુગુપ્સનીયં લાલાવત્, કઃ સ્વાદયતિ માસિકમ્ ? ॥ ૩૬ ॥

અનેક જન્તુઓના સમૂહના વિનાશથી તૈયાર થએલું અને મુખની લાળ સરખું જુગુપ્સનીય, માખીઓના મુખની લાળ-ચુકથી બનેલું મધ કયો વિચારવંત પુરુષ લક્ષણ કરે? ઉપલક્ષણથી બ્રમરાદિકનું મધ પણ સમજી લેવું. ૩૬. હવે મધ લક્ષણ કરનારાનું પાપીપાણું જણાવે છે—

મહ્યન્ માસિકં કુદ્ર-જન્તુલક્ષણયોદ્ભવમ્ ।

સ્તોકજન્તુનિહન્તૃભ્યઃ, શૌનિકેભ્યોઽતિરિચ્યતે ॥ ૩૭ ॥

હાડકાં વગરના હોય તે કુદ્ર જન્તુ કહેવાય, અથવા તુચ્છ હલકા જીવોને પણ કુદ્ર ગણેલા છે, તેવા લાખો કે અનેક જીવોના વિનાશથી ઉત્પન્ન થવાવાળું મધ ખાનાર થોડા ગણતરીના પણ હજીનારા ખાટકીઓ કરતાં પણ વધી જાય છે. લક્ષણ કરનાર પણ ઘાતક જ છે. ૩૭. એકાં લોજનના ત્યાગ કરનાર લોકિકોને પણ મધ એકવાડ સરખું હોવાથી પરિહાર કરવા જણાવે છે—

एकैककुसुमक्रोहाद्, रसमापीय मासिकाः ।

यद् वमन्ति मधूच्छिष्टं, तदश्नन्ति न धार्मिकाः ॥ ૩૮ ॥

એક એક પુષ્પમાંથી મકરંદરસનું પાન કરીને મધખાજો તેને વમન કરે છે, તેવા મધને એકા લોજનને ન ખાનારા ધાર્મિક પુરુષો ખાય નહિ. લોકોમાં પણ 'એકું' ન હોય તેવું પવિત્ર લોજન કરતું એવો શિષ્ટાચાર ગણેલો છે. ૩૮.

શંકા કરી કે, 'મધ ત્રણ દોષ શમાવનાર છે, રોગની શાંતિ માટે આના કરતાં ચડિયાતું બીજું ઔષધ નથી, તો પછી મધ ખાવામાં કયો દોષ? તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવે છે—

अप्यौषधकृते जग्धं, मधु स्वप्ननिबन्धनम् ।

मासितः प्राणनाशाय, कालकूटकणोऽपि हि ॥ ૩૯ ॥

રસ-લોહણપતાની બાબત બાજુ પર રાખીએ, યરંતુ ઔષધ ખાતર-રોગ મટાડનાર મધ હોય તો પણ મધ લક્ષણ કરનાર નરકે જાય છે, પ્રમાદથી કે જીવવાની ઇચ્છાથી પણ કાલકૂટ ગરેનો નાનો કણીયો પણ ખાધો હોય તો તે પ્રાણ નાશ કરનાર થાય છે. ૩૯. વળી મધ કયો કે, ખજૂર દ્રાક્ષાદિના રસ માફક મધ મધુર સ્વાદવાળું અને ઇન્દ્રિયોને આનંદ આપનાર હોવાથી કેવી રીતે ત્યાગ કરવું? તેના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે—

મધુનોઽપિ હિ માધુર્યમવૌધૈરહોચ્યતે ।

આસાદ્યન્તે યદાસ્વાદાચ્ચિરં નરકવેદનાઃ ॥ ૪૦ ॥

વાત સાચી છે કે, વ્યવહારથી મધ પ્રત્યક્ષ મધુર લાગે છે, પરંતુ પરમાર્થથી વિચારતાં નરકવેદનાનું કારણ હોવાથી અત્યંત કડવું છે. એટલી વાત છે કે, પરિણામે કડવાં એવા મધને મધુર કહેનારા અજ્ઞાની છે, કે મધને સ્વાદ કરનારા નારકીની તીવ્ર વેદના લાંબા કાળ સુધી ભોગવશે. ૪૦. ‘મધ પવિત્ર હોવાથી દેવોના અભિપ્રેક્ષમાં ઉપયોગી છે’ એમ માનનારા પ્રત્યે હાસ્ય કરતાં જણાવે છે—

મક્ષિકામુખનિષ્ઠપૂતં, જન્તુઘાતોદભવં મધુ ।

અહો ! પયિત્રં મન્વાના, દેવસ્નાને પ્રયુજ્યતે ॥ ૪૧ ॥

અહો! આશ્ચર્યની વાત છે કે, માખોના મુખમાંથી વમન થએલા અને અનેક જંતુઓના ઘાતથી તૈયાર થએલાં અપવિત્ર મધને પવિત્ર માનનારા શંકર વગેરે દેવોના અભિપ્રેક્ષ કરવામાં વાપરે છે. અહો! શબ્દ ઉપહાસ-મશ્કરી અર્થમાં, જેમકે ‘ઊટોના વિવાહમાં ગધેડાઓ સંગીતકાર તરીકે આવેલા છે, માંહેમાંહે તેઓ એકબીજાની પ્રશંસા કરે છે, કે ‘અહો! તમારું રૂપ!’ અહો! તમારો શબ્દ!’ ૪૧. હવે કેમ પ્રમાણે આવેલા પાંચ ઉદુમ્બરના ફળો જણાવે છે—

ઉદુમ્બર-વટ-પ્લસ-ફાકોદુમ્બરશાંખિનામ્ ।

પિપ્પલસ્ય ચ નાસ્ત્રીયાત્, ફલં કુમિકુલાકુલમ્ ॥ ૪૨ ॥

અહિં ઉદુમ્બર શબ્દથી પાંચ પ્રકારના વૃક્ષો સમજવા, તે આ પ્રમાણે—વટ, પીપળો, પારસ પીપળો, ઉંળર, પ્લસ-પીપળાની એક જાત. આ પાંચેય પ્રકારના વૃક્ષનાં ફળ ન ખાવાં, કારણ કે એક ફળની અંદર એટલા કીડાઓ હોય છે કે, જેની ગણતરી કરી શકાતી નથી. લૌકિક શાસ્ત્રોમાં પણ કહેલું છે કે—

“ નથી સમજી શકાતું કે ઉદુમ્બરના ફળમાં રહેલા જીવોની સાથે રહેલો કોઈ જીવ (ફલ-ભક્ષણના ખાનાથી જીવ-ભક્ષણ કરનારા) તે મનુષ્યના ચિત્તમાં કેમથી કે કેમ વિના, કપાદે, કપા માર્ગે અને કેવી રીતે પ્રવેશ કરે છે—(તે ભક્ષણ કરનારનું) ચિત્ત ફાટી જાય, ટુકડા થાય, ફૂટી જાય, તૂટી જાય, ચૂરાઈ જાય, અત્યંત ગળી જાય કે વિદારણ થઈ જાય, તો પણ તે જીવ તેના ચિત્તમાંથી નીકળે કે ન પણ નીકળે.” ૪૨. પાંચ ઉદુમ્બર-ફળના પચ્ચક્રખાણ કરનારની સ્તુતિ કરે છે—

અમાપ્તુવન્નન્યમસ્યમપિ જ્ઞામો બુધુક્ષયા ।

ન મક્ષયતિ પુણ્યાત્મા, પન્નૌદુમ્બરજં ફલમ્ ॥ ૪૩ ॥

સુલભ ધાન્ય અને ફળ-સમૃદ્ધ દેશ કે કાળમાં જે પાંચ ઉદુમ્બર ફળને ખાતા નથી, તે વાત તો જાણુ પર રાખીએ. પરંતુ દેશ અને કાલના કારણે ભક્ષ્ય ધાન્ય કે ફળની પ્રાપ્તિ

ન થાય, ભૂખથી લેવાયો હોય અને દુળળો થયો હોય, 'સ્વસ્થતાવાળાને પ્રત-પાલન કરવું બહુ સુસ્કેલ નથી.' તેા પણ તે પુણ્યાત્મા પાંચ ઉદુભાર-રૂઢોનું લક્ષણ કરતો નથી. ૪૩.

હવે કેમસર આવેલા અનંતકાયને ત્રણ શ્લોકોથી દર્શાવે છે—

આર્દ્રઃ કન્દઃ સમગ્રોઽપિ, સર્વઃ કિશલયોઽપિ ચ ।

સ્તુરી લવણવૃક્ષત્વક, કુમારી ગિરિકર્ણિકા ॥ ૪૪ ॥

શતાવરી વિરૂઢાનિ, ગુહ્ચી કૌમલામ્લિકા ।

પલ્પકોઽમૃતવહ્ની ચ, વહ્નિઃ શૂકરસંશ્લિતઃ ॥ ૪૫ ॥

અનંતકાયાઃ સૂત્રોક્તાઃ અપરેઽપિ કૃપાપરૈઃ ।

મિથ્યાદૃશ્યામવિજ્ઞાતાઃ વર્જનીયાઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૬ ॥

નહિ સુકાએલા સર્વ જાતિના કંદ, સુકાએલામાં તે નિર્જીવ થવાથી અનંતકાયપણું રહેતું નથી. કન્દ એટલે વૃક્ષના થડની નીચે જમીનમાં રહેલો ભાગ, આ સર્વ લીલા કંદો અનંતકાય છે. તેમાં કેટલાકનાં નામો જણાવે છે. સુરણ કન્દ, જેનાથી હરસ રોગની શાંતિ થાય છે. આદુ-લીલી સૂંક, લસણ, વજ્રકંદ, દરેક જાતની નહિ સુકાએલી હળદર, લીલો-તીજો કચ્છરો, કેમલકન્દ, ગાજર, ખગ્નિનીકંદ, કસેરૂ-ખરસઈનો કંદ, સુર્જર, સુસ્તા(મોથ), મૂળાના કંદ, ગટાકા, ડુંગળી, રતાળુ, હસ્તિકંદ, મનુષ્યકંદ વગેરે કિશલય એટલે દરેક વનસ્પતિનાં મૌઢ પાંદડાંની પૂર્વાવસ્થાનાં કોમળ પાંદડાં કે દરેક ખીજમાંથી પ્રથમ નીકળતા અંકુશાઓ અનંતકાય હોય છે. જ્યારે તે વૃદ્ધિ પામે, કોમળતા ન રહે અને રૂઢ બને ત્યારે તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહેવાય. બાકી દરેક વનસ્પતિકાયની પૂર્વાવસ્થા અનંતકાય-સ્વરૂપ હોય. સ્તુરી એટલે વજ્ર તડુ, ચોરીયા, હાથીયા-કાંટાળા વાડમાં ઉપયોગી થાય છે, તે અનંતકાય છે. લવણ નામના વૃક્ષની છાલ, એકલી છાલ જ અનંતકાય છે, બાકીના અવધવો પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે. કુમારી-કુઆર પ્રસિદ્ધ છે, જેનાં પત્રો જે ધારોમાં કાંટાવાળાં લાંબાં પરનાળના આકારનાં હોય છે. ગિરિકર્ણિકા એક જાતની વેલડી, જેને ગરમર કહે છે. શતાવરી વેલડી વિશેષ, વિરૂઢ એટલે કઠોળમાંથી નીકળતા અંકુશ, કઠોળને પલાળી રાખે એટલે તેમાં અંકુશ નીકળે તે. ગુહ્ચી એટલે દરેક જાતના ગળોના વેલા, જે લીમડા વિગેરે વૃક્ષો ઉપર હોય છે. કોમળ આંબલી-ખીજ ન થયાં હોય તેવી કુણી આંબલી અનંતકાય છે, જે ચિંચિણિકા પણ કહેવાય છે. પલ્પક-એક જાતનું પાલખનું શાક, અમૃતવેલી નામની વેલડી, શૂકરવાલ-શૂકરવેલી, જેની જંગલમાં મોટી વેલડીઓ થાય છે, પરંતુ ઘાન્યમાં જે વાલ ગણાવ્યા છે, તે અનંતકાય નથી. આ નામો આર્યોમાં પ્રસિદ્ધ છે. રહેચ્છોમાં પ્રસિદ્ધ એવાં નામો જીવાલિગમ નામના સૂત્રમાં કહેલાં છે. ખીજ લેહોવાળી અનંતકાય પણ કૃપાવંત શ્રાવકોએ વર્જની બેઠાં. મિથ્યાદૃષ્ટિઓને તેા વનસ્પતિમાં જ જીવની શ્રદ્ધા ન હોવાથી અનંતકાયપણાની માન્યતા તેા કયાંથી હોઈ શકે? ૪૪, ૪૫, ૪૬. હવે અજ્ઞાતકલ વર્જવા માટે જણાવે છે—

સ્વયં પરેણ વા જ્ઞાતં, ફલમગ્રાદ વિશારદઃ ।

નિપિટ્વે વિપફલે વા, મા મૃદસ્ય પ્રવર્તનમ્ ॥ ૪૭ ॥

પોતે કે બીજાએ ન જોળખેલું કૃષ્ણ બુદ્ધિશાળી અક્ષય ન કરે. અભણ્યાં કૃષ્ણ ખાવાનો દોષ જણાવે છે કે નિષેધ કરેલાં, વિપક્ષ અને અભણ્યાં કૃષ્ણ અને ઉપલક્ષણથી અભણ્યાં પત્ર, ફૂલ વગેરે પણ અલક્ષ્ય સમજવાં. તે ખાવાથી તતલંગ થાય છે અને વિપક્ષ ખાવાથી અવિતનો નાશ થાય છે. ૪૭. હવે રાત્રિભોજન-નિષેધ કહે છે—

અન્નં પ્રેત-પિશાચાયેઃ, સંચરદ્મિર્નિરહકૃતૈઃ ।

અચ્છિદ્રં ક્રિયતે યત્ર, તત્ર નાચા-દ્દિનાત્પયે ॥ ૪૮ ॥

નિરંકુશ પ્રેત, અંતર, પિશાચ, રાક્ષસ વગેરે રાત્રે ફરનારા અધમભૂતિના દેવતાના સ્પર્શાદિકથી ઉચ્છિદ્ર અનેકું ભોજન રાત્રે ન ખાવું. કહેલું છે કે, ‘રાત્રિએ રાક્ષસો વગેરે પૃથ્વી ઉપર સર્વાન્ન ગમે ત્યાં રખડે છે, અને તેઓ ભોજનને અલકાવી એકું કરે છે અને રાત્રિભોજન કરનારને ઉપદ્રવ કરે છે.’ ૪૮. તથા—

યોરાન્ધકારરુદ્ધાસૈઃ પતન્તો યત્ર જન્તવઃ ।

નૈવ મોજ્યે નિરીક્ષ્યન્તે, તત્ર મુહૂર્ત કો નિશિ ? ॥ ૪૯ ॥

પ્રખલ અંધકારમાં જ્યાં આંખથી ધી, તેલ, છાશ વગેરે ભોજનમાં પડતા કીડી, કીડા, માખ કે હેડતા જીવા જન્તુઓ જ્યારે દેખાતા નથી, એવા રાત્રિકાળમાં કયો ચેતનાવાળો સમજી ભોજન કરે ? ૪૯. રાત્રિભોજનમાં દેખેલા દોષો ત્રણ સ્થોકોથી કહે છે—

મેયાં પિપીલિકા હન્તિ, યુકા કુર્યાન્જલોદરમ્ ।

કુરુતે મક્ષિકા વાન્તિ, કુપ્પરોગં ચ કોલિકઃ ॥ ૫૦ ॥

ફળકો દારુત્વળં ચ, વિતનોતિ ગલવ્યથામ્ ।

વ્યજનાન્તર્નિપતિતસ્તાલુ વિધ્યન્તિ વૃથિકઃ ॥ ૫૧ ॥

વિલગ્રથ ગલે વાલઃ, સ્વરમદ્ગાય જાયતે ।

સ્ત્યાદ્યો દ્વૃદ્વોપાઃ. સર્વેષાં નિશિમોજને ॥ ૫૨ ॥

ભોજનમાં કીડી આવી અને તે રાત્રે દેખાય નહિ અને ખવાઈ જાય, તો તેથી ખાનારની બુદ્ધિ હણાઈ જાય. તેમજ જૂ ખવાઈ તો જલોદર નામનો પેટનો રોગ ઉત્પન્ન થાય, માખીથી જીવટી થાય, કરોળીયો ખવાય તો કોઠરોગ, બોરડી આદિના કાંટો કે લાકડાના દુકડા ગળાની વ્યથા કરે, શાકની અંદર ડાંટાંના આકાર સરખો વિંછી ખવાઈ જાય, તો તાળવું વિંછી નાખે, શંકા કરી કે, કીડી વગેરે બારીક હોવાથી ન દેખાય, પરંતુ વિંછી તો ચોટા હોવાથી દેખાય જ અને તે કેવી રીતે ભોજનમાં ખવાય ? તેના જવાબમાં જણાવે છે કે, વૃંતાકનાં, ડાંટાં વિંછીના

આકાર સરખા હોય છે, અને કદાચ લોજનમાં વિંછી આવી પડ્યો હોય અને તેનો ખ્યાલ ન આવે તો ખવાઈ જવાનો સંભવ ગણાય. ગળામાં વાળ ચોંટી જાય. આ વિગેરે હોયો તો દરેક અન્યદર્શનકારો પણ માને છે. વળી રાત્રિભોજન કરે એટલે સ્તોષ કરવામાં છ જીવનિકાયનો વધ થવાનો, વાસણ સાફ કરવામાં ધોવામાં પણ પાણીમાં રહેલા જીવોનો વિનાશ થવાનો, પાણી ફેંકે એટલે ભૂમિપર રહેલા કુંચુ, શ્રીડી આદિ જીવોનો ઘાત થવાનો. તે જીવોના રક્ષણ ખાતર પણ રાત્રિભોજન ન કરવું. કહેલું છે કે—“રાત્રિભોજન કરવાથી કુંચુઆદિ જીવોનો ઘાત તેમજ ભોજન સાફ કરવાં-ધોવાં વગેરે રાત્રિકાર્યમાં હિંસા લાગે છે. એવા રાત્રિભોજનના હોયોને કહેવાં કેણુ સમર્થ થઈ શકે તેમ છે ? ૫૦, ૫૧, ૫૨.

પ્રશ્ન કર્યો કે, જેમાં અન્ન પકાવવું ન પડે કે ભોજન ધોવાં વગેરે હોયોને સંભવ નથી તેવા તૈયાર લાડુ આદિ કે ખજૂર, દ્રાક્ષાદિનું ભક્ષણ કરનારને કયો દોષ લાગે ? તે કહે છે—

નામેદ્ય સૂક્ષ્મજન્તૂનિ, નિશ્વચાત્ પ્રાણુકાન્યપિ ।

અપ્યુચ્ચત્કેવલજ્ઞાનેર્નદત્તં યન્નિશાન્નનમ્ ॥ ૫૩ ॥

દિવસે ધાનાવેલા-પ્રાણુક અને ઉપલક્ષણથી તે સમયે નહીં પકવેલા હોવા છતાં પણ મોઢક કે ફળ વિગેરે રાત્રે ન ખાવાં, શાથી ? તો કે ગમે તેટલા બીજા પ્રકાશમાં તેવા સૂક્ષ્મ જંતુઓ કુંચુ, પનક વિગેરે દેખી શકાતા નથી. એથી ઉત્પન્ન થએલા કેવલજ્ઞાનવાળા ભગવંતોએ કેવળજ્ઞાનના બલથી જાણ્યું છે કે, ઘણા ખારીક ઉડતા અને આવી પડતા જંતુ વગરના ભોજનનો અભાવ હોવાથી તેમણે રાત્રિભોજનનો આદર કર્યો નથી. નિશીથ-ભાષ્યમાં કહેલું છે કે—

“જે કે લાડુ વિગેરે પ્રાણુક પદાર્થો રાત્રે તૈયાર ન કર્યા હોય, દિવસે ધાનાન્યા હોય, તોપણ રાત્રે કુંચુઆ, હીલ, કુગ આદિ નાના જંતુઓ દેખી શકાતા નથી. તેથી પ્રત્યક્ષજ્ઞાનવાળા કેવલ-જ્ઞાનીઓ સ્વજ્ઞાન-બલથી તે સૂક્ષ્મજીવોને જાણી શકે તેમ હોવા છતાં રાત્રિભોજન કરતા નથી. જે કે હીના વગેરેના પ્રકાશમાં શ્રીડી વિગેરે જીવો દેખાય છે, તો પણ વિશિષ્ટજ્ઞાનીઓએ મૂલ્યતની વિરાધના થતી હોવાથી આચર્યું નથી.” પૃ. લૌકિક દર્શનોમાં પણ રાત્રિભોજનનો નિષેધ છે.—

ધર્મવિનૈવ મુક્તીત, કદાચન દિનાત્પયે ।

વાદ્યા અપિ નિશામોજ્યં, ચદમોજ્યં પ્રચક્ષતે ॥ ૫૪ ॥

જૈનશાસ્ત્ર નહિં પામેલા બીજા લોકો પણ રાત્રે ભોજન કરવાની ના કહે છે, તો પછી ધર્મ સમજનાર શ્રાવક કદાપિ સૂર્યાસ્ત થયા પછી ભોજન કરે નહિ. ૫૪. જે શાસ્ત્રોથી અન્ય મતવાળા રાત્રિભોજનની મના કરે છે, તે શાસ્ત્રપાક આ પ્રમાણે—

‘ત્રયોતેજોમયો માતુરિતિ વેદવિદો વિદુઃ ।

તત્કરૈઃ પૂતમસિલં, શુભં કર્મ સમાચરેત્ ॥ ૫૫ ॥

વેદના બળુકારો ઝગૂ, ચજુ અને સાગ લક્ષણ ત્રણના તેજવાળો સૂર્ય માને છે, અને

‘ત્રયીતનુ’ એવું સૂર્યનું નામ બાણે છે. તે સૂર્યનાં કિરણોથી પવિત્ર કરેલ સર્વશુભ કાર્યો કરવાં, તેના અભાવમાં શુભ કાર્યો ન કરવાં. ૫૫. તે જ કહે છે—

નૈવાહુતિર્ન ચ સ્નાનં, ન શ્રાદ્ધં દેવતાર્ચનમ્ ।

દાનં વા વિહિતં રાત્રૌ, ભોજનં તુ વિશેષતઃ ॥ ૫૬ ॥

અગ્નિમાં સમિધ આદિની આહુતિ આપવી, સ્નાન, શ્રાદ્ધ, દેવપૂજા, દાન, આદિ શુભ કાર્યો અને ખાસ કરીને ભોજન રાત્રે ન કરવાં. પ્રશ્ન કર્યો કે, ‘નક્તભોજન તો કલ્યાણકારી છે, એમ સાંભળ્યું છે અને રાત્રિભોજન વગર તે સંભવે નહિ.’ તેના જવાબમાં જણાવ્યું છે કે, નક્ત શબ્દના અર્થને ન સમજવાથી આમ બોલાય છે. ૫૬. તે જ કહે છે—

દિવસસ્યાષ્ટમે માગે, યન્દીભૂતે દિવાકરે ।

નક્તં તુ તદ્ વિજાનીયાત્, ન નક્તં નિશિ ભોજનમ્ ॥ ૫૭ ॥

દિવસના આઠમા ભાગમાં પાછલા અર્ધ પ્રહરમાં જે ભોજન કરાય, તે નક્તભોજન કહેવાય. શબ્દની મુખ્યા અને ગૌણી એમ બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે. તેમાં કોઈ વખત મુખ્યથી વ્યવહાર કરવો, કોઈક વખત મુખ્યાર્થની બાધા થાય, તો ગૌણ પ્રવૃત્તિ કરવી. નક્તનો અર્થ રાત્રિભોજન લક્ષણ મુખ્યાર્થની બાધામાં રાત્રિભોજનનો ત્યાં ત્યાં પ્રતિષેધ કરેલો હોવાથી નક્ત શબ્દનો ગૌણઅર્થ દિવસ થોડો બાકી રહ્યો હોય, તે સમયે ભોજન કરવું એવા અર્થમાં નક્ત-ભોજન શબ્દ લેવો. ત્યાં નિમિત્ત જણાવ્યું કે, સૂર્ય ઠંડો પડે ત્યારે એટલે મુખ્ય અર્થને પ્રતિષેધ થવાથી નક્ત એટલે રાત્રિભોજન અર્થ ન કરવો. ૫૭. રાત્રિભોજનનો નિષેધ ખીના શાસ્ત્રોમાં જણાવેલો છે, તે બે શ્લોકોથી જણાવે છે—

‘દૈવૈસ્તુ મુક્તં પૂર્વાહ્નિ, મધ્યાહને ક્રપિભિસ્તથા ।

અપરાહ્ણે ચ પિતૃભિઃ, સાયાહને દૈત્ય-દાનવૈઃ ॥ ૫૮ ॥

સન્ધ્યાયાં યસ-રક્ષોભિઃ, સદા મુક્તં કુલ્યેદ્દહ ! ।

સર્વથેલાં વ્યતિક્રમ્ય, રાત્રૌ મુક્તમ્ભોજનમ્ ॥ ૫૯ ॥’

દિવસના પ્રથમ પ્રહરમાં દેવોએ ભોજન કર્યું, મધ્યાહ્ન સમયે ક્રપિઓએ, પાછલા દિવસે પિતૃઓએ, સાંજે-વિકાલ સમયે દેવોએ અને દાનવોએ ભોજન કર્યું. સન્ધ્યા એટલે રાત્રિ-દિવસને પ્રવેશ અને નીકળવાનો સમય તેમાં યક્ષોએ અને રાક્ષસોએ ભોજન કર્યું હે યુધિષ્ઠિર ! સર્વે દેવાદિકની વેળાનો સમય ઉલ્લંઘન કરી રાત્રે ભોજન કરવું, તે અભોજન ગણાય. ૫૮, ૫૯. આયુર્વેદમાં પણ કહેલું છે—આ પ્રમાણે પુરાણમાં રાત્રિભોજનનો પ્રતિષેધ કહીને આયુર્વેદ સાથે સમ્મત થતાં જણાવે છે. આયુર્વેદમાં આ પ્રમાણે જણાવેલું છે—

હનામિપક્ષસંકોચઃ, ચંદ્રરોચિરપાયતઃ ।

અતો નક્તં ન ભોક્તવ્યં, સૂક્ષ્મજીવાદનાદપિ ॥ ૬૦ ॥

આ શરીરમાં નીચા મુખવાળું હૃદયપદ્મ અને ઊંચા મુખવાળું નાભિપદ્મ એ બે કમળો છે, તે રાત્રે સંકોચ પામે છે, શાથી ? તો કે સૂર્યનો અસ્ત થવાથી. આ કારણે બંને કમળો સંકોચાઈ જાય છે, તેથી રાત્રે ભોજન ન કરવું, સૂક્ષ્મ જીવોનું ભક્ષણ પણ થઈ જાય, આ બીજું કારણ. ૬૦. પરપક્ષની સાક્ષી આપીને સ્વમતની સિદ્ધિ કરે છે—

સંસજ્જીવસંચાતં, મુજ્જાના નિગિ મોજનમ્ ।

રાક્ષસેભ્યો વિચ્છિપ્યન્તે, મૃદાત્માનઃ કથં નુ તે ? ॥ ૬૧ ॥

રાત્રે ભોજન સાથે આવતા સંસક્રાસંગધ જીવોના સમૂહનું ભોજન કરતા મૂઢ-જડ મનુષ્યો પરેખર રાક્ષસો છે. જૈનધર્મચુકત મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી વિરતિ ગ્રહણ કરવી, તે જ ઉચિત ગણાય. વિરતિ વગરનો શિંગડા-પૂંછડા વગરનો પશુ જ છે. ૬૧. એ જ વાત કહે છે—

વાસરે ચ રજન્યાં ચ, યઃ સ્વાદન્નેવ તિપ્પતિ ।

મૃદ્ધ-પુચ્છ-પરિભ્રષ્ટઃ, સ્પૃષ્ટં સ પશુરેવ હિ ॥ ૬૨ ॥

દિવસ કે રાત્રિનો ભેદ રાખ્યા વગર જે ખાધા જ કરતો હોય, તે શિંગડા અને પૂંછડા વગરનો ચોક્કળો પશુ જ છે. ૬૨. રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરનાર કરતાં પણ અધિક પુણ્યશાળીને દેખાડે છે—

અહ્નો મુસ્તેશ્વસાને ચ. યો દ્વે દ્વે ઘટિકે ત્યજન્ ।

નિશામોજનદોષત્તોઽશ્વાત્પસૌ પુણ્યમાજનમ્ ॥ ૬૩ ॥

દિવસના આરંભમાં અને છેડાના ભાગમાં રાત્રિના નજીકના કાળમાં જાગ્યે ધડીને છેડીને ભોજન કરતો હોય, તે પુણ્યશાળી આત્મા છે, તે મહાનુભાવ રાત્રિભોજનના દોષો જાણનાર હોય અને તેથી રાત્રિ પાસેના સુદૃઢ સુદૃઢ કાળ પણ દોષવાળા સમજે છે. આ કારણથી આગ-મમાં સર્વ જન્ય પ્રત્યાખ્યાન સુદૃઢ કાળ-પ્રમાણ નમસ્કાર-સાહિત(નોકાદશી) કહેલું છે. શ્રાવક છેલ્લા સુદૃઢની પહેલાં ભોજન પતાવી નાખે અને ત્યાર પછી તેવિચારાર કે ચોવિહાર-રૂપ રાત્રિભોજનનું પચ્ચક્રખાણ કરે. ૬૩. પ્રશ્ન કર્યો કે જે દિવસે જ ભોજન કરે છે, તેને રાત્રિ-ભોજનના પચ્ચક્રખાણનું ક્ષણ નથી, અથવા જો કંઈપણ ક્ષણ મળતું હોય તો કહી સમજાવો, તેના જવાબમાં જણાવે છે—

અકૃત્વા નિયમં દોષા-મોજનાદ્ દિનમોજ્યપિ ।

ફલં મજ્જેન નિર્વ્યાજં, ન વૃદ્ધિર્માપિતં વિના ॥ ૬૪ ॥

દિવસે ભોજન કરનાર હોવા છતાં તે રાત્રિભોજનનો નિયમ કર્યા વગર વાસ્તવિક ક્ષણ મેળવી શકતો નથી. કેમ ન મેળવે ? તો કે કોઈને ત્યાં બ્યાજે રકમ મેલી, પણ નક્કી કર્યા વગર મૌનપણે રકમ આપી, બ્યાજ નક્કી ન કર્યું, તો વગર બોલેલી રકમનું બ્યાજ કોઈ આપતું નથી. આ વાત લોકોમાં પણ જાણીતી છે કે, જે બોલ્યા હોય તે પ્રમાણે બ્યાજ મળે. ૬૪. કહેલી વાતને ઉલટી રીતે જણાવે છે—

યે વાસરં પરિત્યજ્ય, રજન્યામેવ મુજ્જતે ।

તે પરિત્યજ્ય માણિમ્યં, કાચમાદદતે જઠાઃ ॥ ૬૫ ॥

જેઓ દિવસનો ત્યાગ કરીને રાત્રે જ લોજન કરે છે, જડ સરખા તેઓ માણિક્ય રત્નનો ત્યાગ કરી કાચને ગ્રહણ કરે છે. ૬૫. પ્રશ્ન કરે છે કે, નિયમ સર્વ સ્થાનમાં ફળ આપનાર થાય, તેથી જેને ‘રાત્રે જ ભારે લોજન કરવું’, પણ દિવસે નહિ’ એવા નિયમવાળાની કઈ ગતિ થાય ? તે કહે છે—

વાસરે સતિ યે શ્રેયસ્કામ્યયા નિશિ મુજ્જતે ।

તે વપન્ત્યુપરે સૈત્રે, શાલીન્ સત્યપિ પલ્લવે ॥ ૬૬ ॥

જેઓ કલ્યાણ માટે દિવસે લોજન હોવા છતાં પણ કુશાસ્ત્રના સંસ્કારથી કે મોહથી શ્રેયની ઇચ્છાથી રાત્રે જ લોજન કરે, તેઓ ડાંગર રોપવા યોગ્ય ફળદ્રુપ ક્યારે હોવા છતાં પણ ઉખર-ભૂમિમાં ડાંગર વાવે છે. જેમ ઉખર ભૂમિમાં શાલિધાન્ય વાવવું નિર્થક છે, તેમ ‘રાત્રે જ ભારે લોજન કરવું’ એવો નિયમ પણ નિષ્ફળ છે. અધર્મ રોકનાર નિયમ હોય, તે ફળવાળો ગણાય, આ નિયમ તો ધર્મ રોકનાર હોવાથી નિષ્ફળ કે વિપરીત ફળવાળો ગણાય. ૬૬. રાત્રિલોજનનું ફળ કહે છે—

હલૂક-કાક-માર્જાર-ગૃધ્ર-શમ્બર-શૂકરાઃ ।

અહિ-વૃથિક-ગોધાત્ર, જાયન્તે રાત્રિભોજનાત્ ॥ ૬૭ ॥

રાત્રિલોજન કરનાર ભવાંતરમાં ધુવડ, કાગડા, બિલાડા, ગીધ, સાબર, મચ્છ, ભૂંડ, સાપ, વિંછી, ઘો, નોળિયા, ગીરાલી, અને પાપખંધ થાય તેવી અધમ જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૭. વનમાલાનું ઉઠાહરણ આપીને રાત્રિલોજન-રોપની મહત્તા બતાવે છે—

શૂયતે દ્યન્યગ્નપયાન્, અનાદત્યૈવ લક્ષ્મણઃ ।

નિશાભોજનગ્નપથં, કારિતો વનમાલયા ॥ ૬૮ ॥

સંભળાય છે કે, વનમાલાએ બીજ સોગનનો અનાદર કરીને લક્ષ્મણને રાત્રિલોજનના સોગન કરાવ્યા હતા.

રામાયણમાં સંભળાય છે કે, દશરથપુત્ર લક્ષ્મણે પિતાની આજ્ઞાથી રામ અને સીતા સાથે દક્ષિણપથ તરફ પ્રયાણ કરતાં વચ્ચેમાં કૂળરનગરમાં મહીધર રાજાની પુત્રી વનમાલા સાથે લગ્ન કર્યાં. ત્યારપછી રામ સાથે આગળ દેશાન્તરમાં જતાં તેની પત્ની વનમાલાને ત્યાં મૂકતો જાય છે, તેના વિરહથી દુઃખી બનેલી તેનું ફરી આગમન નહિ થાય તેમ સંભાવના કરતાં તેણીએ લક્ષ્મણને સોગન અપાવ્યા. ‘હે મિયા ! રામને તેના ઇચ્છેલા દેશમાં સ્થાપન કરીને જો હું તને મારાં દર્શન આપીને ખુશ ન કરું, તો પ્રાણત્યાગ આદિ પાપ કરનારની જે ગતિ થાય, તે ગતિને હું પામું.’ વનમાલાને તે સોગનોથી અંતોષ ન થયો અને ‘જો તમે રાત્રિલોજન કરનારાની

ગતિના સોગન કરે, તો જ હું તમને રબ આપું, નહિંતર નહિં.’ એમ કહ્યું, એટલે તે પ્રમાણે સ્વીકારી તેણે આગળ ખીબ દેશ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ પ્રમાણે ખીબ સોગનને આનાદર કરી વનમાલાએ લક્ષમણને રાત્રિભોજન સંબંધી સોગન કરાવ્યા. આ વિષયની વધારે હકીકત અંથ વધી બંધ તે કારણે અહીં લખી નથી. ૬૮.

શાસ્ત્ર-નિર્દર્શન વગર સમગ્ર લોકનું અનુભવસિદ્ધ રાત્રિભોજન-વિરતિનું ક્ષણ કહે છે—

કરોતિ વિરતિ ધન્યો, યઃ સદા નિશિ મોજનાત્ ।

સોર્જદ્ પુરુષાયુપસ્ય, સ્યાદવશ્યમુપોપિતઃ ॥ ૬૯ ॥

જે કોઈ ધર્મારાધક રાત્રિભોજનના પચ્ચક્રણાણુ કરે તે પુરુષનું અર્ધ આયુષ્ય તે ઉપવાસવાળું ગણાય. એક ઉપવાસ પછી નિર્વરાનું કારણ હોવાથી મહાકૃષ્ણવાળું છે. સો વર્ષના આયુષ્યવાળાને લગભગ પચાસ વર્ષ ઉપવાસનો સરવાળો થાય, તો તેને કેટલું ક્ષણ થાય ? આ તો સો વર્ષવાળાની વાત કરી, પરંતુ પૂર્વકોટી વર્ષ જીવનારને તો અર્ધ કાળ ઉપવાસ રાત્રિભોજન-વિરતિમાં થાય. ૬૯. આ પ્રમાણે રાત્રિભોજનના ઘણા દોષો જણાવ્યા, તેના ત્યાગમાં જે શુભો છે, તેને કહેવા એ અમારી શક્તિની ગહારની વાત છે—

રજનીમોજનત્યાગે, યે ગુણાઃ પરિતોઽપિ તાન્ ।

ન સર્વજ્ઞાદ્ ક્રુતે કશ્ચિદપરો વક્તુમીશ્વરઃ ॥ ૭૦ ॥

રાત્રિભોજન ત્યાગ કરવાના જે સર્વ પ્રકારના શુભો છે, તેને કેવળી સિવાય ખીબે કોઈ કહેવા સમર્થ નથી. ૭૦.

હવે કમપ્રાપ્ત કાચા દૂધ, દહિં, છાશ આદિ-ગોરસ સાથે ભેગા થએલા કઠોળના ગનેલા ભોજનનો પ્રતિષેધ જણાવે છે—

આમગોરસસંપૃક્ત-દ્વિદલાદિષુ જન્તવઃ ।

દૃષ્ટાઃ કેવલિમિઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્માત્ તાનિ વિવર્જયેત્ ॥ ૭૧ ॥

કાચા ગોરસમાં કઠોળ કે તેના અવયવો ભેગા થાય, તો તેમાં કેવળી ભગવંતોએ સૂક્ષ્મજીવો દેખેલા છે, માટે તેનો ત્યાગ કરવો.

આ જૈનશાસનની આવા પ્રકારની મર્યાદા છે કે, આગમથી બાણી શકાય તેમાં હેતુઓને પ્રતિપાદન કરે, અને હેતુઓથી બાણી શકાય તેવા પદાર્થોમાં માત્ર આગમને આગળ કરી પ્રતિપાદન કરે, તેમ પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરનાર આજ્ઞા-વિરાધક કહેલો છે. ‘જે હેતુવાદ પક્ષમાં હેતુથી, અને આગમમાં આગમથી એ પ્રમાણે પ્રભુ-શાસનના સિદ્ધાંતો પ્રરૂપે, તે આજ્ઞાઆરાધક છે, અને તેથી વિપરીત રીતે પ્રરૂપણ કરનાર મિદ્ધાંત-વિરાધક છે.’ આ નિયમાનુસાર કાચા ગોરસમાં ભળેલા કઠોળ આદિમાં હેતુથી બાણી શકાય તેવા જીવોના સદ્ભાવ નથી, પણ તે જીવો આગમથી જ બાણી શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે તે ગોરસમાં ભળેલા કઠોળ, આદિશબ્દથી સંધેલા વાસી બાત, જે દિવસ ઉપરાંતનું દહિં, કોહાએલ કે વાચી અન્ન, તેમાં

ને જતુઓ છે, તે કેવળી ભગવતોએ દેખ્યા છે, તેથી તે જતુ-મિશ્રિત તથા કાયા ગોચર સાથે કઠોળ મિશ્રિત ભોજનની વાનગીનો ત્યાગ કરવો તેણે ભોજન કરવાથી પ્રાણાતિપાત નામનું પ્રથમ પાપમ્થાનક લાગે છે કેવળીઓના વચનો નિર્દોષ હોવાથી આપ્ત-પ્રામાણિક પુરુષોના વચનથી વિપરીત ન હોય ૯૧ તેમજ એમ ન મમજ્વુ' કે મધ વિગેરેથી માડી કેહિલું, સ્વાદ વિગેરે ખાડી ગયા હોય કે વામી અન્ન સુખી કહેલા જ અભક્ષ્ય છે, પરંતુ ઘણા જીવોના સળ ધવાળા હોય તેવા ખીજાં પણ અભક્ષ્યોને આગમથી બળીને ત્યાગ કરવા બેઈએ, તે કહે છે—

જન્તુમિત્રં ફલં પુષ્પં, પત્ર ચાન્યદપિ ત્યજેત ।

મન્ધાનમપિ સંસક્તં, જિનધર્મપરાયણઃ ॥ ૭૨ ॥

જૈનધર્મ—પરાયણ દયાળુ શ્રાવક ખીજા જીવોના મમર્ગવાળા ફળ, ફૂલ, પાહડા, કે તેવી ખીજા વસ્તુઓ તથા ભોળ અથાણાનો ત્યાગ કરે

ફળ સિવાયના ખીજા ત્રસ જીવોથી યુક્ત મહુડા, ખીવીફળ આદિક ફળો, અરણિ, સરગવો કે મહુડા આદિ પુષ્પો, ચોમાસામાં તાજલીયા આદિક ભાજી તથા પાહડા તેમ જ ખીજાં પણ મૂળ આદિકનો ત્યાગ કરવો કેરી આદિકના અથાણામાં બે વીલ ફૂલ કે ખીજા મ સક્ત જીવ હોય તો ત્યાગ કરવો, કાણુ કે જીવદયા પાલન કરનાર શ્રાવક જીવ-વિરાધના થાય તેવા અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કરતો નથી આ ભોજનથી ભોગોપભોગ-નત કહ્યું ભોગોપભોગનું કારણ ધનોપાર્જન પણ ભોગોપભોગ ઉપચારથી કહેવાય, તેનું પરિભાષણ પણ ભોગોપભોગનત કહેવાય, તેથી શ્રાવકને ખરકર્મનો પગિડાર કરીને ખીજા નિર્દોષ કાર્યથી આજીવિકા કરવાની હોય આ અહિં સંક્ષેપમાં જણાવ્યું, અતિચાગના અધિકારમાં વિશેષ કહીશું ભોગોપભોગ-નત સમભવ્યુ ૭૨

ત્રીજું શુભ્રત અનર્થદહ-વિરમણ

હવે અનર્થદહ-વિરમણ નામનું ત્રીજું શુભ્રત કહેવાનો અવસર થયો, તેના ચાર પ્રકાર છે શ્લોકોથી સમભવે છે—

આર્ત રૌદ્રમ્થ્યાન, પાપકર્મોપદેશિતા ।

હિંસોપકારિદાનં ચ, પ્રમાદાચરણ તયા ॥ ૭૩ ॥

શરીરાચર્યદળ્ડસ્ય, પ્રતિપક્ષતયા સ્થિતઃ ।

યોડનર્થદળ્ડસ્તત્પ્રાગ્મત્તીય તુ ગુણવ્રતમ્ ॥ ૭૪ ॥

આર્ત-રૌદ્ર સ્વરૂપ અપધ્યાન કરવું, પાપકાર્યોનો ઉપદેશ કે પ્રેરણા આપવી હિંયાના સાધનો ખીજાને આપવા અને પ્રમાદ એવવો આ ચાર પ્રકારના અનર્થદહ કહેવાય શરીર આદિકના કારણે જે પાપ કરવું પડે તે અર્થદહ અને જેમાં પોતાને કે ખીજાને કઈ લાભ ન થાય અને વગર કારણે આત્મા પાપથી દહાય તે અર્થદહથી વિપરીતપણે રહેવો અનર્થદહ, તેનો ત્યાગ કરવો, તે ત્રીજું શુભ્રત કહેવાય

ખરાબ ધ્યાન કરવું તે અનર્થદંડનો પ્રથમલેદ. તેના આર્ત અને રૌદ્ર એવા બે લેદ છે. ઋત એટલે દુઃખ, તેમાં થવાવાળું અથવા અર્ત, પીડા, યાતના તેમાં થવાવાળું ધ્યાન તે આર્તધ્યાન, તેના ચાર પ્રકાર છે. ૧. અણુગમતા શબ્દાદિક વિષયોના સંયોગમાં તેના વિયોગ ચિંતવવા સ્વરૂપ અને વળી તેના અસંયોગની પ્રાર્થના, તે પ્રથમલેદ. ૨. શૂલ વિગેરે રોગ થયા હોય ત્યારે તેના વિયોગ સંબંધી વિચારો કરવા અને ફરી તેની પ્રાપ્તિ ન થાય તેની ચિંતા કરવી, તે આર્તધ્યાનનો બીજો લેદ. ૩. મનગમતા ઈષ્ટ શબ્દાદિક વિષયો તથા શાતાવેદનીયના અવિયોગના પરિણામ-સ્વરૂપ સંપ્રયોગ અલિલાપ નામનો ત્રીજો લેદ. ૪. દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિના વૈભવની પ્રાર્થનારૂપ નિયાણું, તે ચોથા પ્રકારનું આર્તધ્યાન. જે માટે કહેલું છે:—

આર્તધ્યાન

દ્વેષમલિનતાવાળા જીવને શબ્દાદિક વિષયવાળા અણુગમતા પદાર્થો માટે અતિશય વિયોગ ચિંતવન અને ફરી તેનો સંયોગ ન થાય તેવી ચિંતા કરવી. તથા પેટનું શૂલ, મસ્તક આદિ વેદનાનો વિયોગ થાય, તેનું એકાગ્રપણે ધ્યાન કરવું અને તેના અસંયોગની ચિંતા, તેના પ્રતિકાર માટે આકુળ મનવાળા બનવું, ઈષ્ટ અનુકૂળ વિષયો અને શાતાવેદનીયમાં રાગવાળા બની તેના અવિયોગનું ધ્યાન કરવું તથા તેના સંયોગની અલિલાપ કરવી. દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી આદિના શુભોની સમૃદ્ધિની પ્રાર્થના સ્વરૂપ અત્યંત અજ્ઞાનભૂત અધમ નિયાણું ચિંતવવું. રોગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન યુક્ત જીવને આ ચારે પ્રકારનું આર્તધ્યાન સંસાર વધારનાર અને તિર્યંચગતિનું કારણ છે.

રૌદ્ર ધ્યાન

બીજાને શેવડાવે તે દુઃખ-દુઃખનું કારણ, તેનાથી કરેલું અથવા તેનું કર્મ તે રૌદ્ર ધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે. ૧. હિંસાનુબંધી, ૨. મૃયાનુબંધી, ૩. સ્તેયાનુબંધી અને ૪. ધન-સંરક્ષણનુબંધી. તે માટે કહેલું છે—૧. “જીવનો વધ, બધન, કામ દેવો, નિશાની કરવી, મારવા વિષયક ચિંતવવું, અતિક્રોધરૂપી બ્રહ્મથી અસ્ત થએલું, નિર્દય મનવાળું, અધમવિપાકવાળું, હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય. ૨. ઘાડી ખાવી, અસદ્ભૂત, ખોટાં આળ આપવાં, પ્રાણિધાત આદિ વચનનું પ્રણિધાન કરવું, માયાવી છૂપાં પાપ કરનાર, પ્રતિજ્ઞા તોડનારને આ ધ્યાન હોય. ૩. તથા તીવ્ર ક્રોધ અને લોભાકુલ ચિત્તવાળાને પ્રાણીને મારવાના અનર્થ પરિણામ થવા, પરદ્રવ્ય હરણ કરવાનું ચિત્ત કરવું, પરલોકના લોકશાળના વિચાર વગરનાને આવા પરિણામ થાય. ૪. શબ્દાદિક વિષયનાં સાધનો તથા ધન રક્ષણ કરવામાં સાવધાની રાખનાર, દરેક તરફથી તેના હરણની શંકા અને લાઈ જનારને મારી નાખવાના ક્રૂર પરિણામવાળું ચિત્ત કરવું. રોગ, દ્વેષ અને મોહના વિકારવાળા જીવને નરકગતિના કારણરૂપ સંસાર વધારનાર એવું આ ચાર પ્રકારનું રૌદ્રધ્યાન હોય છે.” આ પ્રમાણે આર્ત અને રૌદ્ર સ્વરૂપ અપધ્યાન, તે અનર્થદંડનો પ્રથમ લેદ. પાપકર્મો ઉપદેશ અથવા ટ્રેરણા આપવી, તે બીજો લેદ. હિંસાનાં ઉપકરણો—છરી, ચપ્પુ, તરવાર, અંગિ, ઘંટી આદિ અધિકરણ બીજાને આપવાં તે ત્રીજો લેદ, અને ગીત, નૃત્ય આદિ રાગાદિ વધારનાર પ્રગાદનું સેવન કરવું, તે અનર્થદંડનો ચોથો લેદ. શરીર, કુટુંબાદિ નિમિત્તે પ્રાણી દંડાય, તે પ્રયોજન—કારણવાળો હોવાથી અર્થદંડ કહેવાય અને જેમા કંઈ પ્રયોજન ન હોય. અર્થદંડથી જે પ્રતિપક્ષરૂપે હોય, તે અનર્થદંડ, તેનો જે ત્યાગ, તે અનર્થદંડ—વિરતિ નામનું

ત્રીજું શુભમત કહેવાય, કહ્યું છે કે :- “જે ઇન્દ્રિય અને સ્વભન આદિને નિમિત્તે પાપ કરવું પડે, તે અર્થદંડ, અને તેથી જે બીજો તે અનર્થદંડ કહેવાય. ૭૩-૭૪.
અપધ્યાનનું સ્વરૂપ અને પરિભાષ્ય કહે છે—

વૈરિયાતો નરેન્દ્રત્વં, પુરયાતામિદીપને ।

સ્વેચરત્વાદ્યપધ્યાનં, મુહુર્ત્તાત્ પરતસ્ત્યજેત્ ॥ ૭૫ ॥

શત્રુનો ધાત કરવાનો સંકલ્પ, તેમ નગર-નાશ, અગ્નિ-ઢાહ દેવાનો વિચાર તે રૂપ રૌદ્ર-ધ્યાન. અકલ્પતી કે આકાશગામિની વિદ્યાવાળો થાઉં. દેવ-ઋદ્ધિ, અપ્સરા-દેવાંગના, વિદ્યાધરીઓ ભોગવનારો થાઉં, તે રૂપ આર્તધ્યાન, તેના પરિણામ-વિચાર-ધ્યાનના ત્યાગરૂપ જે મત, એક સુદુર્લભી વધારે કાળ માટે જે ત્યાગ કરવો, તે અપધ્યાન-વિરતરૂપ અનર્થદંડ-વિરતિનો પ્રથમ ભેદ. ૭૫. હવે પાપોદ્દેશ-સ્વરૂપની વિરતિ જણાવે છે—

વૃષભાન્ દમય ક્ષેત્રં, કૃષ પન્થય વાજિનઃ ।

દાક્ષિણ્યાવિપયે પાપોપદેનોડયં ન કલ્પતે ॥ ૭૬ ॥

‘તારે ત્યાં નાના વાછરડા છે, તેને કેમ દમતો નથી? દમન કર’ ‘અરે! હવે વરસાદ સમય નજીક આવ્યો, એટલે ધાન્ય વાવવા માટે ખેતર ખેડીને તૈયાર કર, વરસાદ વરસ્યો, વાવણીની મોસમ ચાલી જશે, ખેતરો પાકી ગયાં છે, તો લણી દો, સાકારણુ દિવસમાં ડાંગર વાવી દો, હવે નજીકના સમયમાં રાબતે ઘોડાની જરૂર પડશે, તો ખસી કરી દમન કરો.’ ઉપલક્ષણથી શ્રીભક્ષાળમાં ખેતરમાં અગ્નિ દેવરાવ્યો, આવા પ્રકારનો પાપોપદેશ શ્રાવકથી ન કરાય, ખંડુ, પુત્ર આદિકના વિષયમાં દાક્ષિણ્યના કારણે તેમ પ્રેરણા આપવી પડે, તો તે અશક્ય-પરિહાર. દાક્ષિણ્યના પ્રસંગ સિવાય જેમ આવે તેમ જોડી મુખરતાથી પાપ-પ્રેરણા ન કરવી. ૭૬. હવે હિંસાનાં સાધનભૂત અધિકરણો ન આપવા માટે જણાવે છે—

યન્ન-લાઙ્ગલ-શ્વશ્વામિ-મુશલોદૂર્લલાદિકમ્ ।

દાક્ષિણ્યાવિપયે હિંસં, નાર્પયેત્ કરુણાપરઃ ॥ ૭૭ ॥

ગાડાં, યંત્ર, હજી, તરવાર આદિ શસ્ત્ર, અગ્નિ, સાંજેલું, ખાંડણીઓ, દસ્તો, આદિ શબ્દથી ધનુષ, ધમણુ આદિ હિંસા કરનારી વસ્તુઓ, દયાવંત શ્રાવક દાક્ષિણ્યતાના વિષયને છોડી બીજાને ન આપે. ૭૭. હવે પ્રમાદાચરણરૂપ અનર્થદંડના ચોથા ભેદને તથા તેના પરિહારને ત્રણ શ્લોકોથી સમજાવે છે—

કુતૂહલાદ્ ગીત-નૃત્ત-નાટકાદિનિરીક્ષણમ્ ।

કામશાસ્ત્રપ્રસક્તિય, ચૂત-મયાદિસેવનમ્ ॥ ૭૮ ॥

જલક્રીડાડન્દોલનાદિ-વિનોદો જન્તુયોધનમ્ ।

રિપોઃ સુતાદિના વૈરં, મક્ત-સ્ત્રી-દેશ-રાટ્-કયાઃ ॥ ૭૯ ॥

રોગ-માર્ગશ્રમૌ મુક્ત્વા, સ્વાપન્ન સકલાં નિગામ્ ।

एवमादि परिहरेत्, प्रमादाचरणं सुधीः ॥ ८० ॥

કૌતુકથી તે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયોના યથાયોગ્ય લોગ કરવો, અર્થાત્ કૃતકૃતથી ગીત સાંભળવાં, નાટક-ગરકસ આદિ લેવાં, કૃતકૃત ગ્રહણ કરવાથી નિમિત્ત વિના જિનયાત્રાદિ કારણે કે લગ્નાદિ પ્રસંગે ઔચિત્ય ખાતર પ્રાસંગિક લેવામાં પ્રમાદાચરણ નથી, તથા વાત્સ્યાયન આદિએ કરેલાં કામશાસ્ત્રને વારંવાર વાંચવું, તેમાં વધારે રસ લઈ આસક્તિ કરવી, તથા પાસા આદિક વડે છૂત-જુગાર રમત રમવી, માદરાપાન, આદિશબ્દથી શિકાર ગેલવો, આ વગેરેનું સેવન, તથા જલકેડી-તળાવ, નદી, કૂવારામાં તરવું, ફળવું, પિયકારીઓ છાંટવી, વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપર ફિંચકા ખાવા, પુષ્પો ચૂંટવા વિગેરે તથા કૂકડા વગેરે ફિંસક પ્રાણીઓને પરસ્પર લડાવવા, શત્રુના પુત્ર-પૌત્રો સાથે વેર ટકાવી રાખવું. હવે કોઈ સાથે વૈર ચાલ્યું આવે છે, તેનો કોઈરીતે ત્યાગ કરી શકતો નથી, એટલે તેના પુત્ર-પૌત્રાદિની સાથે જે વૈર રાખવું, તે પ્રમાદાચરણ, તથા ચાર પ્રકારની વિકથા કરવી, તેમાં પ્રથમ ભક્તકથા- આ પકાવેલ માંસ, અડદ, લાડવા વિગેરે સાકું ભોજન છે, આણે સાકું જમણુ જમાડ્યું, હું પણ તેમ ભોજન કરાવીશ એ વિગેરે ખીછ સીકથા- સ્ત્રીના પહેરવેષ, તેનાં અંગોપાંગની સુંદરતા, કે હાવલાવનાં વખાણુ કરવાં, 'કર્ણાટક દેશની સ્ત્રીઓ કામકળામાં હોશીયાર અને લાટદેશની સ્ત્રીઓ ચતુર અને પ્રેમાળ હોય છે.' એ વિગેરે કથા, તે સીકથા કહેવાય. તથા ત્રીજી દેશકથા- 'દક્ષિણદેશમાં અનાજ-પાણી ઘણું મુલલ હોય છે, અને ત્યાંના વતનીઓ સ્ત્રીસંલોગ કરનારા વિશેષ હોય છે. પૂર્વદેશમાં વિવિધ વસ્ત્રો ગોળ, ખાંડ, ચોખ્ખા, મધ વિગેરે ઘણાં મળે છે. ઉત્તરદેશમાં લોકો શૂરવીર, ત્યાંના ઘોડાઓ વેગવાળા હોય છે. ઘઉં ઘણા પાકે છે અને કેસર (વગેરે પદાર્થો સસ્તા મુલલતાથી મળે છે. ત્યાંની દ્રાક્ષા અને દાડમો, ટોઠાં મધુર સ્વાદવાળાં હોય છે. પશ્ચિમ તરફના દેશમાં વસ્ત્રો કેમળ સુવાળાં હોય છે. શેરડી ઘણી મળે છે. પાણી પણ ઠંડું હોય છે.' વિગેરે કથન કરવું, તે દેશકથા. ચોથી રાજકથા- જેમકે અમારા રાજા બહાદુર છે, ચૌડદેશનો રાજા ઘણા ધનવાળો છે. ગૌડદેશના રાજા પાસે હાથીઓ ઘણા છે. તુર્કસ્તાનના રાજા પાસે તુર્કી ઘોડા ઘણા છે.' આ વિગેરે તથા પ્રતિકૂલ પણ ભોજન આદિની કથા કરવી તે સર્વ વિકથા કહેવાય. તથા રોગાદિ કારણુ વગર કે માર્ગના યાક વગર આખી રાત્રિ નિદ્રા કરવી. રોગ અને માર્ગશ્રમમાં પ્રમાદાચરણ ન કહેવાય. આ કહેલાં અને તેવાં પ્રમાદાચરણોને શ્રાવકે ત્યાગ કરવો. વળી બીજા પ્રકારે પ્રમાદાચરિત જણાવે છે- “મદપાન, વિષયો, કષાયો, નિદ્રા, વિકથા આ પાંચ પ્રમાદો જીવને સંસારમાં ગળડાવે છે.” આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના પ્રમાદનો વિસ્તાર કર્યો. ૭૮, ૭૯, ૮૦. દેશવિશેષમાં પ્રમાદનો ત્યાગ કહે છે :—

विलास-हास-निष्युत-निद्रा-कलह-दुष्कथाः ।

जिनेन्द्रभवनस्यान्तराहारं च चतुर्विधम् ॥ ८१ ॥

શ્રીજિનભવનમાં કામચેષ્ટાના વિલાસ કરવા, ખડખડ હાસ્ય કરવું, થુંકવું, નિદ્રા કરવી, કલુષો કરવો, ચોર-પારદારિકની કથા કરવી, અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય ચારે પ્રકારનો આહાર

કરવો; આ સર્વ કાર્યો પણ પ્રમાદાચરણ કહેવાય, શ્રાવકે તેનો ત્યાગ કરવો. તેમાં અશન યોગા વિગેરે, મગ વિગેરે કઠોળ, સાથવો, રાળડી, મોદક, દૂધપાક, સૂરણ વિગેરે કંદો, પુડલા આદિ, કહેલું છે કે—

‘ યોગા, સાથવો, મગ, જુવાર, રંધેલો ખોરાક, ખીર, દૂધપાક; સૂરણકંદો, પુડલા, વડાં વિગેરે અશન બળવા. ઝોવીર રાળડી-કાંછ, જવાદિકનું ધોણુ, મદિરા, સર્વ પ્રકારના અપકાય, કાકડી આદિ ફળના રસોને પાન બળવા. શેકેલાં ધાન્ય, ગોળપાપડી, ખજૂર, નાળીયેર, ફળ, દ્રાક્ષ, કાકડી; કેરી, ફણસ આદિ દરેક જાતનાં ફળો, આદિ ખાદ્ય સમજવા. દાતણ, તંબોલ, તુલસિકા, જેઠીમધ, અજમે, પીપર, સુંઠ, મરી, છતુ, હરદ, બહેડાં, આમળાં વિગેરે સ્વાદ્ય કહેવાય. આ પ્રમાણે ત્રણ ગુણવતો કહ્યાં.

ચાર શિક્ષાવ્રતો

હવે ચાર શિક્ષાવ્રતો કહેવાય છે તે સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષ્ઠોપવાસ, અતિથિ-સંવિભાગ લક્ષણ, તેમાં પ્રથમ સામાયિક શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે—

ત્યક્તર્ત્તરોદ્રધ્યાનસ્ય, ત્યક્તસાવચ્ચર્મણઃ ।

મુહૂર્ત્ત સમતા યા તાં, વિદુઃ સામાયિક્ષત્તમ્ ॥ ૮૨ ॥

આર્ત અને રૌદ્ર જાને પ્રકારનાં અશુભ ધ્યાન દૂર કરી, મન, વચન, કાયાનાં સર્વ પાપ-વ્યાપાર છોડી, જે ઘડી સમભાવ રાખવો, તે સામાયિક કહેવાય.

એક મુહૂર્ત એટલે એઘડી કાળ મુઘી સમભાવ એટલે રાગ અને દ્વેષ ન કરવા રૂપ મધ્યસ્થ-ભાવમાં રહેવું. તે સામાયિક વ્રત કહેવાય સામાયિક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરી તેના અર્થની વ્યાખ્યા કરે છે—સમ એટલે રાગ-દ્વેષથી મુક્ત જનનારને આય એટલે જ્ઞાનાદિકનો લાભ થાય અર્થાત્ પ્રશમ-સુખ અનુભવાય, તે સમાય, સમાય એ જ સામાયિક, વ્યાકરણના નિયમથી ઈકણ પ્રત્યય આવે, એટલે સામાયિક એવું નિયમથી રૂપ તૈયાર થયું. તે સામાયિક. મન, વચન, કાયાની એષ્ટાનો પરિહાર કર્યા સિવાય ન જાની શકે, તે માટે આર્ત રૌદ્ર ધ્યાન ત્યાગ કરનારને સામાયિક થાય છે, તેમ જ વાચિક અને કાચિક પાપકર્મ ત્યાગ કરનારને જ સામાયિક હોય છે. સામાયિકમાં રહેલો શ્રાવક પણ ચતિ સરખો જ થાય છે. જે માટે કહેલું છે કે— “ શ્રાવક જ્યારે સામાયિકમાં હોય ત્યારે સાધુ માફક નિષ્પાવવૃત્તિવાળો જાની જાય છે, આ કારણથી શ્રાવકે વારંવાર સામાયિક કરવું જોઈએ. આ જ કારણથી તેને સામાયિકમાં દેવ-સ્નાત્ર-પૂનઢિકમાં અધિકાર નથી.

પ્રશ્ન કર્યો કે, ‘ દેવ-સ્નાત્ર કે પૂનઢ-કાર્ય ધર્મકાર્ય જણાય છે, તો તે કાર્ય સામાયિકમાં કરવાથી કયો દોષ લાગે ? સામાયિક તો યાપ-વ્યાપાર નિવેધ કરવા રૂપ અને નિરવધ વ્યાપાર સેવવારૂપ છે, તો સ્વાધ્યાય લક્ષણ, પરાવર્તન કરવું, ઇત્યાદિ માફક દેવપૂનઢિક ધર્મકાર્ય કરવામાં કયો દોષ લાગે ? ’ એમ નથી, માધુ માફક સામાયિકમાં રહેલા શ્રાવકને દેવ-સ્નાત્ર-પૂનઢિકમાં અધિકાર નથી ભાવપૂર્ણ માટે દ્રવ્યપૂર્ણ એ કારણ છે. સામાયિકમાં હોય ત્યારે

ભાવસ્તવ પ્રાપ્ત થએલ છે, તેને દ્રવ્યસ્તવનું પ્રયોજન નથી. કહેલું છે કે—“પૂજા જે પ્રકારની. એક દ્રવ્યસ્તવ અને બીજી ભાવસ્તવ સ્વરૂપ. તેમાં બે ‘દ્રવ્યસ્તવ ઘણા શુભવાળું’ છે” એવી બુદ્ધિ થાય તો ‘આ અજ્ઞાની જનનું’ વચન છે’ એમ છ છવનિકાયના હિતકારી જિનેશ્વરાએ કહેલ છે.

અહિં સામાયિક કરનાર શ્રાવક જે પ્રકારના હોય. ઋદ્ધિવાળો અને ઋદ્ધિ વગરનો, જે ઋદ્ધિ વગરનો છે તે ચાર સ્થાનમાં સામાયિક કરે. જિનમંદિરમાં, સાધુ-સમીપમાં, ગૌધશાલામાં, કે પોતાના ઘરે, અથવા જ્યાં વિસામો લેતો હોય કે વ્યાપાર વગરનો હોય. ત્યાં પણ કરે. તેમાં સાધુ સમીપે કરે, ત્યારે આ વિધિ—બે કોઈ તરફથી ભય ન હોય, કોઈ સાથે વિવાદ ન હોય, દેવાદાર ન હોય, તે નિમિત્તે બોલાચાલી, જેવતાણ કે ચિન્ત-સંકલેશ ન થાય તેમ હોય તો પોતાના ઘરે પણ સામાયિક કરીને ધર્માસમિતિ શોધતો, પાપવાળી ભાષા પરિકરતો, કાષ્ઠ, ટેકું કે જરૂરી વસ્તુનું કાર્ય પડે તો માલિકની રજા લઈ ચક્રથી પ્રતિલેખન અને ચરવળાથી પ્રમાર્જન કરી ચઢણ કરતો, શુંક, બળજો કે નાસિકાના મેલનો જ્યહ્યાપૂર્વક ત્યાગ કરતો, જગ્યાને બરાબર તપાસી પ્રમાર્જના કરવા પૂર્વક પાંચ સમિતિ અને ત્રણ શુભિતનું ચથાર્થ પાલન કરતો, સાધુ રહેલા ઉપાશ્રયમાં જઈને સાધુને નમસ્કાર કરી સામાયિક કરે. તે આ પ્રમાણે—અહિં આળું ‘કરેમિ ભંતે સૂત્ર’ બોલવું.

સામાયિક સૂત્ર—કરેમિ મંતે ! સામાદયં । સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચક્કામિ । જાય નિયમં પજ્જુવાસામિ । હુવિહં, તિવિદેજં । મણેજં ચાવાપ કાપણં, ન કરેમિ, ન કારવેમિ । તસ્સ મંતે ! પઠિન્નકમામિ, નિદામિ, ગરિહામિ । અપ્પાણં વોસિરામિ ॥

હવે અહિં સામાયિકસૂત્રનો અર્થ કહે છે :- ‘કરેમિ’ કહેતાં હું સ્વીકાર કરું છું. ‘ભંતે’ એ શુરુનું આમંત્રણ છે, હે ભદ્રંત ! ભદ્રંત એટલે, હે શુભવાળા-કલ્યાણવાળા ! ‘મહુહ’ ધાતુ શુભ અને કલ્યાણ અર્થમાં રહેલો છે. તેને ઔણાદિકનો ‘અન્ત’ પ્રત્યય લાગ્યો. નિપાતનથી ‘ભદ્રન્ત’ રૂપ તૈયાર થયું. આમંત્રણ પ્રત્યક્ષ શુરુ હોય તેને કરાય, અથવા પરોક્ષ હોય તો પોતે બુદ્ધિથી પોતાની સામે પ્રત્યક્ષ છે, એમ કલ્પના કરી હોય, આ રીતિએ શુરુને પોતાની સન્નિપ્ત રાજવામાં સઘળો ધર્મ શુરુની નિશ્રામાં અને સાક્ષાત્ શુરુના અભાવે, જેમ જિનેશ્વરાના અભાવમાં જિન-મતિમાંનાં જિનત્વનો આદોષ કરી સ્તુતિ, પૂજા, સંબોધનાદિક થાય છે, તેમ સાક્ષાત્ શુરુના અભાવમાં તેઓની સ્થાપના સમક્ષ કરેલો ધર્મ ક્ષીભૂત થાય છે. દરેક ધર્મક્રિયાઓ તેમની આજ્ઞાપૂર્વક કરવાની હોય, તે બતાવવા માટે ‘ભંતે’ શબ્દ આમંત્રણમાં વાપર્યો. જે માટે કહેલું છે—“જે આત્મા શુરુકલ-વાસમાં રહે છે, તે જ્ઞાનપાત્ર બને છે અને દર્શન તથા ચારિત્રમાં અતિસ્થિર બની જાય છે. તેથી ભાગ્યશાળી ઉત્તમ આત્માઓ બાવજીવ સુધી શુરુકલવાસ-શુરુની નિશ્રાને છોડતા નથી.” અથવા ‘મન્તે’ પદ પૂર્વ મહુવિંઓએ કહેલું હોવાથી પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે ‘આર્વમ્’ સૂત્રના આધારે ‘ભવાન્ત’ પદના વચ્ચેના વર્ણોના લોપ કરતાં અને શ્રીસિદ્ધહરમના ૮-૪-૨૮૭ સૂત્રના આધારે અર્ધભાગધીમાં પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનમાં એકાર થાય છે. તે પ્રમાણે કરનાં ‘ભવાન્ત’નું પણ ‘મન્તે’ ચર્ધ શકે છે, એ પ્રમાણે ઓનો બીજો અર્થ ‘મન્તે’ = ‘ભવાન્ત’ એટલે ‘સંસારના પારને પામેલા’ એવો પણ થાય છે.

‘સામાર્થ્યં કરેમિ’નો અર્થ પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે, તે પ્રમાણે ‘આત્માને સમભાવમાં સ્થિર કરું છું.’ એમ બાણવો. હવે આત્માને સમભાવમાં કેવી રીતે સ્થિર કરું છું, તે કહેવાય છે—

‘સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચક્ષામિ’—સાવધ એટલે પાપયુક્ત જે યોગો, (—મન, વચન અને કાયાની પાપપ્રવૃત્તિરૂપ વ્યાપાર) તેનો ‘પચ્ચક્ષામિ’ એટલે ‘ત્યાગ કરું છું’—સાવધ પ્રવૃત્તિની વિરુદ્ધમાં નિર્ણય કરું છું.’ અથવા તેને નહિ કરવાનો આદરપૂર્વક નિર્ણય કરું છું. ક્યાં સુધી? તે નિયમ બતાવે છે કે—

‘જાવ સાહ્વ વજ્જુવાસામિ’—ન્યાં સુધી સાધુની પથુપાસના કરું, ત્યાં સુધી (અહીં સાધુની પથુપાસના કરું ત્યાં સુધી, એમ કહેવાથી સામાયિકમાં આધુની આત્મા-પાલનરૂપ ઉપાસના કરવી એ એક મુખ્યતા કહેલી છે અને બીજી કાળની મર્યાદા કહી છે. આ કાળમર્યાદા માટે હાલમાં ‘જાવ નિયમ’ બોલાય છે. વૃદ્ધ-પરંપરાથી તે પ્રમાણ આછામાં આછું એક સુદૃઢ નેટકું હોવાથી સામાયિકનો કાળ વર્તમાનમાં અવહારથી બે ઘડીનો ચાલુ હોય એમ સમજાય છે, માટે બે ઘડી સુધી) તે પાપ-વ્યાપારને છોડું છું. અહિં ‘ત્યાં સુધી’ માટે જે યાવત કહ્યું છે, તેના ત્રણ અર્થો થાય છે. એક પરિમાણ, બીજો મર્યાદા અને ત્રીજો અવધારણા—નિશ્ચય. એ ત્રણેય અર્થો અહીં આ રીતે સમજવા. પહેલા પરિમાણ અર્થમાં ‘ન્યાં સુધી સાધુની પથુપાસના કરું ત્યાં સુધી’ પાપ-વ્યાપારને ત્યજું છું, એમ સમજવું, બીજા મર્યાદા અર્થમાં ‘સાધુની પથુપાસના શરૂ કરું તે પહેલાં’ એટલે કે સામાયિક શરૂ કરતાં પહેલાંથી પાપ-વ્યાપારને ત્યજું છું અને ત્રીજા અવધારણા અર્થમાં ‘સાધુની પથુપાસના કરું ત્યાં સુધીને માટે જ’ પાપ-વ્યાપાર તજું છું, તે પછી નહિ. એમ ‘નય’ શબ્દના ત્રણ અર્થોથી એમ સમજવું કે—સામાયિક હેતાં પહેલાંથી શરૂ કરીને સામાયિક પૂરું થાય, ત્યાં સુધી પાપ-વ્યાપારનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે, તે પછીના માટે નહિ.

હવે તે પાપવ્યાપાર કેવી રીતે તજું છું, તેનો આકાર-મર્યાદા બતાવે છે. ‘દુર્વિદ્ધં તિચિદ્દેજ્ઞં’ અર્થથી દ્વિવિધ એટલે બે પ્રકારના પાપવ્યાપારને અને ત્રિવિધેન એટલે ત્રણ પ્રકારે ત્રણ સાધન દ્વારા તજું છું. તેમાં પહેલા ત્રણ પ્રકાર બતાવે છે. ‘મણેણ ઘાયપ કાપણં’ એટલે મનથી, વચનથી અને કાયાથી, અર્થાત્ મન, વચન અને કાયા એ ત્રણ પાપનાં સાધનો છે. તે ત્રણેય સાધનો પૈકી એક પણ સાધનથી પાપ નહિ કરું, તે પછી બે સાધન બતાવે છે. ‘ન કરેમિ, ન કારવેમિ’ એટલે હું સ્વયં પાપવ્યાપાર કરીશ નહિ અને બીજા પાસે કરાવીશ નહિ એમ પોતે અને બીજા પાસે કરાવવા રૂપ બે પ્રકારના પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરું છું. અનુમોદનરૂપ પાપ-વ્યાપારનો નહિ, કારણ કે પોતે નહિ કરવા છતાં પણ પુત્ર, નોકર વિગેરે જે પાપકર્મ કરે, તેની અનુમોદનનો ત્યાગ ગૃહસ્થને કરવો અશક્ય છે.

અહીં એ પ્રશ્ન થાય કે સૂત્રમાં તો પહેલાં ‘દુર્વિદ્ધં’ શબ્દથી પાપના બે પ્રકારો કહીને પછી ‘તિચિદ્દેજ્ઞં’ કહી ત્રણ સાધનો કહ્યાં છે. એ અનુક્રમથી તો ‘ન કરેમિ, ન કારવેમિ,

મળેણ, વાયાપ, કાળેણ' એમ પાઠ રાખવો જોઈએ, કારણ કે— 'યથોદ્દેશં નિર્દેશઃ' એ વ્યાખ્યા કરવાનો ન્યાય છે, તેને ઊડીને અહિં ઉલટો કેમ કેમ રાખ્યો છે ? તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે સાધનોની પ્રાધાન્યતા જણાવવા પહેલાં કહ્યાં છે, અને પાપવ્યાપારની ગોણતા જણાવવા પછી કહ્યાં છે. વસ્તુતઃ પાપવ્યાપાર પાપસાધનોને આધીન છે, કારણ કે સાધન હોય તો પાપવ્યાપાર થાય અને સાધન ન હોય તો પાપવ્યાપાર થઈ શકે નહિ. અહિં 'મળેણ, વાયાપ, કાળેણ' એમ કહી મન, વચન અને કાયા દ્વારા 'ન કરેમિ, ન કારવેમિ' એમ કહું, તેમાં મન, વચન અને કાયાની પાપવ્યાપારમાં મુખ્યતા છે. પાપવ્યાપારો તે તે યોગને આધીન છે—એમ જણાવવા ઉત્કેમ રાખેલો છે.

હવે એ પાપ-વ્યાપારના ત્રણ કાળની અપેક્ષાએ ત્રણ વિભાજો-અવયવો થાય છે. તેમાં ભૂતકાળમાં કરેલા પાપવ્યાપારને અંગે કહે છે કે— 'તસ્સ મંતે ! પઙ્કિમમિ નિદામિ ગરિહામિ' અર્થાત્ ભતે એટલે હે ભગવંત ! તસ્સ એટલે તે પાપવ્યાપારના ત્રણે કાળ આશ્રીને ત્રણ અવયવો પૈકી ભૂતકાળમાં કરેલા પાપવ્યાપારનું 'પ્રતિક્રમામિ' એટલે પ્રતિક્રમણ કરું છું. તેનાથી પાછો હું 'હ્ર-હર થાઉં છું અથવા તે પાપને હર કરું છું. અને 'ગહ્મિ' એટલે તેને આપ હુની સાક્ષીએ પ્રગટ કરું છું.

અહિં પ્રશ્ન થશે કે સૂત્રની શરૂઆતમાં એક વાર 'મંતે' શબ્દથી ગુરુમહારાજને આમંત્રણ મળે છે, તો ફરી ભતે ! શબ્દ કેમ કહ્યો ? તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે 'શુદ્ધ પ્રત્યે મક્તિ ભતાવવાના આશયથી ફરી આમંત્રણ કર્યું.' અથવા તો પ્રત્યર્પણ એટલે સામાયિકનું 'મયં મે' આપની કૃપાથી કર્યું, તેનો યશ આપને ઘટે છે. ઈત્યાદિ કૃતજ્ઞતા જણાવવા પુનઃ આમંત્રણ કર્યું છે. ભાષ્યકાર ભગવંતે કહ્યું છે કે— 'અથવા આ ભદ્રંત-ભતે શબ્દ સામાયિકના પ્રત્યર્પણને પણ વાચક છે એમ સમજવું. આ પ્રત્યર્પણ શબ્દથી એમ જણાવ્યું કે સર્વ ક્રિયાને અંતે પ્રત્યર્પણ કરવું જોઈએ. તથા 'અપ્પાણં વોસિરામિ' = 'આત્માનં વ્યુત્સુજામિ' એટલે ભૂતકાળમાં પાપવ્યાપાર કરનારા તે મારા આત્માને વિવિધ કે વિશેષ પ્રકારે તણું છું.

અહિં સામાયિક કરવાના સમયે આત્માનો પાપયુક્ત જે પૂર્વપર્યાય તેનો ત્યાગ અને જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્ર એ રત્નમય આત્માનો નવો પર્યાય તેની ઉત્પત્તિ થતી હોવાથી 'તે પૂર્વપર્યાયી આત્માને તણું છું.' એમ કહી શકાય છે. કારણ કે પર્યાયો એટલે ભિન્ન ભિન્ન કેમશઃ પ્રગટ થતી આત્માની અવસ્થાઓ અને પર્યાયી એટલે તે અવસ્થાઓનો આધાર આત્મા. એ પર્યાયો અને પર્યાયી બન્ને અપેક્ષાએ ભિન્ન હોવાથી મારા 'આત્માને હું તણું છું'— 'હું નવો ઉત્પન્ન થયો' એમ કહેવું, તે અસંભવ નથી.

આચારંગસૂત્રમાં કહ્યું છે કે, 'આયા યલુ સામાદ્યં' અર્થાત્— 'આત્મા એ જ સામાયિક છે' તાત્પર્ય કે જેમ સામાયિક એ આત્માનો એક પર્યાય છે અને ચોતાના એ પર્યાયથી આત્મા કલ્પિત અભિન્ન છે એમ માની ત્યાં આત્માને જ સામાયિકરૂપ કહ્યો છે, તેમ અહિં અપેક્ષાએ પર્યાયનો ભેદ માનીને 'હું' મારા તે આત્માને વોસિરાવું છું' એમ કહ્યું છે. તેમાં તાત્પર્ય એ છે કે—હું મારા પૂર્વના તે પાપી પર્યાયને વોસિરાવું છું.

આ સામાયિકના સૂત્રથી ત્રણ કાળવિષયક પાપવ્યાપારનું પચ્ચક્ષણી કેવી રીતે થાય છે,

તે બતાવે છે. ‘ કરેમિ મંતે ! સામાદ્યં ’ એ પાઠથી વર્તમાનકાલ સંબંધી પાપવ્યાપારનો, ‘ પચ્ચક્ષામિ ’ એ પાઠથી ભવિષ્યકાળના પાપવ્યાપારનો અને ‘ તસ્સ મંતે ! વહિક્કમામિ ’ વિગેરે પાઠથી ભૂતકાળમાં કરેલા પાપવ્યાપારનો એમ ત્રણે કાળના પાપવ્યાપારનો ત્યાગ થાય છે. કહ્યું છે કે—‘ અદ્યં નિન્દામિ, પટુપ્પન્નં સંવેરેમિ, ઝણાગયં પચ્ચક્ષામિ અર્થાત્—ભૂતકાળના પાપની નિંદા, વર્તમાનકાળ માટે સંવર, અને ભવિષ્યકાળ માટેના પાપવ્યાપારનો ત્યાગ કરું છું.’

એ રીતિએ પોતાના ઘરેથી સામાયિક લઈને આવેલો શ્રાવક ગુરુની સમક્ષ પશુ પુનઃ સામાયિક ઉચ્ચરીને ઈરિયાવણી પ્રતિકેમણ કરે. તે પછી ‘ ગમણાગમણે ’ આલોઈને યથાક્રમ આચાર્યમહારાજ વિગેરે સર્વ સુનિવર્થેનિ વંદન કરે અને ફરી પશુ ગુરુમહારાજને વંદન કરીને પરિલેહણ કરેલા આસન-કટાસણ પર બેસી ધર્મશ્રવણ કરે. નવું લણે કે ધર્મ વિષયક પ્રશ્નો કરે. એવી રીતે જિનમંદિર કે સલામંડપમાં કે જ્યાં સામાયિક કરે ત્યાં આ વિધિ સમજાવેલો. પરંતુ જ્યાં પૌષધશાલા કે પોતાના ઘરે સામાયિક લઈને ત્યાં જ રહે ત્યારે તો અન્યત્ર જવાનું હોય નહિં. એ પ્રમાણે સામાન્ય શ્રાવકનો સામાયિક-વિધિ જણાવ્યો.

રાત્ર આદિ મહદિધિકં શ્રાવક માટે તો એવો વિધિ છે કે—રાત્ર હાથી આદિ ઉત્તમ વાહન પર બેસીને છત્ર, આમરાદિ રાજચિહ્નો તથા અલંકારોથી સુશોભિત ધર્ષ, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાથદળ રૂપ ચતુરંગી સેના સહિત બેરી વિગેરે ઉત્તમ વાહનોના નાદથી આકાશ ગળવતો, દાન લેનારાને હર્ષ કરાવતો, ગિરુદાવલી-પ્રશંસાના કોલાહલથી આકાશતલને વ્યાકુલ કરતો, અને તેમને દાન આપતો, અનેક સામંત મંડલેશ્વર રાજ્યો સ્વર્ધાપૂર્વક જેના દર્શન કરતા હોય એવા આડંબરપૂર્વક, વળી ‘ આ મહાનુભાવ શ્રદ્ધાળુ અને ધર્માત્મા છે એમ પોતાની આંગળીથી પ્રબળનો ખીજને ઝોળખ કરાવતા હોય, અથવા પશુ કથારે આવી રીતિએ ધર્મ કરીએ—તેમ તેને બોધને લોકો ધર્મના મનેરથો કરતા હોય, હાથ બેડીને પ્રણામ કરતા—અક્ષતાદિકથી વધાવતા, તે લોકોના પ્રણામોથી પોતે પશુ ધર્મની અનુભાદના કરતો, સામાન્ય મનુષ્યો દ્વારા ‘ અહો ! આ ધર્મને ધન્ય છે કે, જેની આવા મહાન આત્માઓ પશુ સેવા કરે છે. ’ એ પ્રમાણે ધર્મની પ્રશંસા કરાવતો, એમ ચોટા ઠાઠથી પોતાના સ્થાનેથી સામાયિક કર્યા વિના જ શ્રીજિનમંદિરે (સલામંડપમાં) કે સાધુ મહારાજનો નિવાસ હોય, તે સ્થાને જાય. ત્યાં જઈને છત્ર, આમર, પગરખાં, યુગટ અને ખડ્ગ એ રાત્ર્ય-ચિહ્નો તરે. જિનાચર્ય કે સાધુવંદન કરે, જો સામાયિક કરીને જાય તો હાથી, ઘોડા આદિથી અધિકરણ થાય, સામાયિકમાં તે કરવું ઉચિત ન ગણાય. તથા સામાયિક કરીને તો પગે ચાલીને જ જવાય. અને તે રાત્ર માટે અનુચિત ગણાય. આ પ્રમાણે આવેલો હોય તે શ્રાવક હોય તો કોઈએ ઉભા થઈ સત્કાર ન કરવો, હવે જો યથાભદ્રક હોય તો તેના માટે અગ્રાઉચી બેસવા માટે આસન તૈયાર કરાવી રાખવું અને તે રૂપ સત્કાર પૂર્વક કરવી. આચાર્યોએ તો પહેલાંથી ઉભા થઈ તેટલામાં ફરવું. જેથી રાત્ર આવે ત્યારે ઉભા થયા ન થયા તે વિષયની ચર્ચા કે દોષ ઉભો ન થાય. આ પ્રમાણે આવેલા તે રાત્ર કે મહદિધિકં પૂર્વે જણાવેલી વિધિથી સામાયિક કરે. ૮૨

સામાયિકમાં રહેલાને મહાનિર્જન થાય, તે દુષ્ટાંત દ્વારા જણાવે છે—

સામાયિકવ્રતસ્પસ્ય, ગૃહિણોઽપિ મિયરાત્મનઃ ।

ચન્દ્રાવતંસકસ્યેવ, સીયતે કર્મ સંચિતમ્ ॥ ૮૩ ॥

ગૃહસ્થ હોવા છતાં પણ સ્થિર મનવાળા સામાયિક કરનાર ચંદ્રાવતંસક રાજા માફક પૂર્વનાં એકઠાં કરેલાં કર્મના ક્ષય કરે છે. તે ઉદાહરણુ ગુરુ-પરંપરાથી આ પ્રમાણે છે—

લક્ષ્મીના સંકેતના સ્થાન સરખું ઉબ્બવલ જિનચૈત્યોની ધ્વજવડે ઈન્દ્રપુરીની શોભા તરફ હાસ્ય કરનાર સાકેતનગર નામનું નગર હતું. ત્યાં આગળ લોકોની દષ્ટિને આનંદ આપનાર બીજના ચંદ્ર સરખો બાણે પૃથ્વીનો મુગટ હોય તેવો ચંદ્રાવતંસ નામનો રાજા હતો. તે બુદ્ધિશાળી જેવી રીતે રક્ષણ માટે શસ્ત્રો ધારણ કરતો હતો, તેવી જ રીતે ચાર તીક્ષ્ણ કઠોર શિક્ષાવ્રતોને પણ ધારણ કરતો હતો. એક દિવસ મહા મહિનામાં રાત્રે પોતાના વાસભવનમાં 'હીવો સળગતો રહે ત્યાં સુધી સામાયિકમાં રહીશ' એમ સંકલ્પ કરીને કાઉત્સગ્ગ કરવા ઉભા રહ્યા. આ બાળુ શય્યાપાલિકાએ વિચાર્યું કે સ્વામીને અંધારૂં ન થાય એમ સમજી રાત્રિના પ્રથમ પહોરમાં દીવામાં તેલ રેડ્યું. એમ બીજ પહોરમાં પણ સ્વામીની લાક્ષિતી બળતી રહી તેણે ફરીથી તેલ પૂર્યું. તેવી જ રીતે રાત્રિના ત્રીજા પહોરે કાઉત્સગ્ગ ચાલુ હોવાથી અને તેને અભિશ્રદ્ધાને ખ્યાલ ન હોવાથી દીપકના પાત્રમાં તેલ પૂર્યાં કર્યું. રાત્રિ પૂર્ણ થઈ, સવાર પડી ત્યારે શ્રમથી થયેલી વ્યથાથી પરેશાન રાજા દીપક માફક ચોલવાઈ ગયો—અર્થાત્ મૃત્યુ પામ્યો. જેમ સામાયિકવ્રત પ્રાપ્ત કરી કર્મને વિનાશ પમાડી ચંદ્રાવતંસક રાજા સ્વર્ગે ગયા, તેવી રીતે ગૃહસ્થ પણ જો સામાયિકવ્રતને અંગીકાર કરે તો તત્કાલ કર્મસમૂહનો ક્ષય કરી સદ્ગતિ મેળવે છે. ઈતિ ચંદ્રાવતંસક રાજાપિંની કથા. ૮૩

બીજું દેશાવકાશિક નામનું શિક્ષાવ્રત કહે છે—

દિગ્વ્રતે પરિમાણં યત્, તસ્ય સંસેષ્ણં પુનઃ ।

દિને રાત્રૌ ચ દેશાવકાશિકવ્રતમુચ્યતે ॥ ૮૪ ॥

દિશાવ્રતમાં—દશ દિશામાં ગમન—પરિભ્રમણ નક્કી કરેલું હોય તે આ વ્રતમાં દિવસે, રાત્રે કે એક પહોર માટે વિશેષ સંશ્લેષ કરવો, તે દેશાવકાશિક નામનું બીજું શિક્ષાવ્રત કહેવાય. અહીં દિશાવ્રતનો સંશ્લેષ કહેવાથી ઉપલક્ષણથી બીજાં અણુવ્રતોનો પણ સંશ્લેષ કરવો. દરેક વ્રતમાં સંશ્લેષ કરવાનું કહીએ તો જુદાં જુદાં વ્રતોની સંખ્યા વધી જાય, અને બાર વ્રતની સંખ્યાનો વિરોધ થાય. ૮૪. હવે ત્રીજું પૌષ્ઠ શિક્ષાવ્રત કહે છે—

ચતુષ્પળ્યાં ચતુર્થાદિ, કુલ્યાપારનિષેધનમ્ ।

બ્રહ્મચર્યક્રિયાસ્નાનાદિત્યાગઃ પૌષ્ઠવ્રતમ્ ॥ ૮૫ ॥

આટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા રૂપ ચાર પર્વોના દિવસોમાં ઉપવાસ આદિ તપ, પાપવાળા વ્યાપાર બંધ કરી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધારણ કરી તેમજ સ્નાનાદિ, શરીરની ટાપટીપ આદિનો ત્યાગ અને આદિ શબ્દથી તેલ ચોળવું. વિલેપન, પુષ્પ, ગંધ, વિશિષ્ટ વસ્ત્ર—અલંકારાદિનો ત્યાગ કરવો, તે રૂપ આ પૌષ્ઠવ્રત નામનું શિક્ષાવ્રત છે.

આટમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યારૂપ ચાર પર્વો, તેમાં ઉપવાસ આદિ તપ, પાપવ્યાપાર બંધ કરવા, બ્રહ્મચર્ય—પાલન, સ્નાનાદિક શરીર-સંસ્કાર કરવાનો ત્યાગ, આદિ શબ્દથી તેલ માલીશ કરાવવું, ચેટી વગેરેથી રંગવું, ચંદન, બારાસ લગાડવું, માથામાં પુષ્પો કે તેના હાર પહેરવા, અત્તર, મુગંધી પદાર્થ લગાડવા, ઉત્તમ કોટીના વસ્ત્ર,

અલકાન્ પહેરવારૂપ શરીર-મસ્કાર કે ટાપટીપનો ત્યાગ કરવો, અને જેમા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેવું આ પૌષધવ્રત છે તે પૌષધવ્રત દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકારે કહેલું છે તેમા આહારપૌષધ દેશથી તે કહેવાય કે જેમા અમુક વિગદનો ત્યાગ, આબેલ, એકાસદ, બેગણુ કન્યા એક દિવસ-રાત ચારે આહારના ત્યાગરૂપ ઉપવાસ તે સર્વથી, ખીન દિવસના સવાર સુનીના પચ્ચદ્ગાણુ કરવા દેશથી પાપવ્યાપાર-નિષેધ પૌષધ તે કહેવાય કે જેમા કોઈ પણ ચોક્કસ એક કે બે પાપ યાપાગનો ત્યાગ કન્યા ખેતી, નોકરી વેપાર, પશુપાલન, ઘરકામ આદિ સર્વ પાપવ્યાપારનો ત્યાગ, તે સર્વથી વ્યાપાર-પૌષધ, બ્રહ્મચર્ય-પૌષધ પણ દેશ અને સર્વથી, તેમા એક કે બે વખત સિવાય વધારે સ્ત્રી-સેવાના ત્યાગરૂપ, અને આખો દિવસ-રાત સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું તે અનુકરમે દેશ અને સર્વથી બ્રહ્મચર્ય-પૌષધ સ્નાનાદિક દેશથી એકાદ બે વખત મિવાયનો ત્યાગ અને સર્વથા એક રાત્રિદિવસ સ્નાન આદિ શરીર-મસ્કારનો ત્યાગ કરવો. અહિં દેશથી કુવ્યાપાર-પાપવ્યાપાર-નિષેધરૂપ પૌષધ બધારે રહે ત્યારે મામાયિક કષ્ટ કે ન પણ કરે, પરંતુ સર્વથી ત્યાગ કષ્ટ ત્યારે તો સામાયિક નકરી કરે જ, ન કરે તો તેના ફળથી વચિત રહે છે સર્વ પ્રકારે પૌષધવ્રત રહે ત્યારે જિનમંદિર, સાધુવાળા ઉપાશ્રયે, કે પૌષધશાળા કે ઘરના એકાત મધ્યમા રત્ન-સુવર્ણના અલકારોનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક, પુષ્પમાળા વિવેપન વગેરે તથા હવિયાઓનો ત્યાગ કરીને તે વ્રત અગીઠા કરે સર્વથી પૌષધવ્રત અગીઠા કરીને નવો ધાર્મિક અભ્યાસ, ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાચન કે ધર્મધ્યાન કરે, અને ભાવના ભાવે કે, 'હું હજુ મદ ભાગ્યવાળો છું કે હજુ આ માધુષણના ગુણો ધારણ કરવા માટે સમર્થ બની શકતો નથી'

અહિં એણુ વિશેષ નમજીવુ રૂઝરી કે કે બે આહાર-ત્યાગ, શરીર-મસ્કાર-ત્યાગ, અને બ્રહ્મચર્ય પૌષધની જેમ કુઆપાર-પૌષધ પણ 'અત્યણાભોગેણુ' વિગેરે આગાનો નહિત અગીઠા રહેલો હોય, એવે કે-આગારો ગમેના હોય તો તેને મામાયિક રૂપુ માર્થક છે, અન્યથા નહિ, રાગણુકે પૌષધવ્રત પચ્ચદ્ગાણુ આગાર-મસ્તિ ચ્યુતરૂપે છે, અને મામાયિકવ્રત તો નિગદાગ દોવાથી સૂક્ષ્મરૂપે છે પૌષધના નાવર વ્યાપારનો સર્વથા ત્યાગ રૂપો હોય, તો પણ મામાયિક નહિ રૂપથી તેના જાણથી વચિત રહે (માટે પૌષધ માથે મામાયિક કરવું) છતાં જેણે મામાચારીની વિગેષતાની પૌષધ પણ મામાયિકની જેમ 'કુવિદિતિવિદેષ' એમ મન, વચન અને ડાયાથી રૂપા અને કગવવાના ત્યાગરૂપે અગીઠા રૂપો હોય, તેને મામાયિકવ્રત જમ પૌષધથી જ રૂપે છે, માટે મામાયિક માન્ય સ્થિતિએ રૂપ રૂપે થતું નથી, છતાં 'જે પૌષધ અને મામાયિક-એમ બે વ્રતો અગીઠા રૂપો છે' એવો જનાગના દંત્યમા અભિપ્રાય હોય, તો પૌષધ અને મામાયિક બંનેનું રૂપ મળે છે એવે બંને કરવા માર્થક કે ૮૫

હરે પૌષધવ્રત જનારની પ્રતિમા રહે કે—

ગૃહિણોડપિ હિ ધન્યાન્તે, પુણ્ય યે પોષધવ્રતમ્ ।

દુષ્પાલ પાલ્યન્ત્યેય, યથા સ ચુન્તીપિત્ત ॥ ૮૬ ॥

નાધુ બાવતો તો હમેશા ધન્ય છે જ, પરંતુ તે ગૃહસ્થ પત્ન ધન્ય કે કે જેઓ હું જે પાવન કરી શકાય એવું પવિત્ર પૌષધવ્રત સુવર્ણપિતાની મારફત પાવન કરે છે મંત્રદાયકમય તે દખાત આ પ્રમાણે નમજીવું—

ચુલનીપિતાનું દૃષ્ટાન્ત

ગંગાનદીના કિનારા પાસે વિચિત્ર રચનાઓથી મનોહર પૃથ્વીના તિલક સરખી શોભાવાળી વારાણસી નામની શ્રેષ્ઠ નગરી હતી. અમરાવતીમાં જેમ ઇન્દ્ર, તેમ તે નગરીમાં મહાપરાક્રમી જિતશત્રુ નામનો શ્રેષ્ઠ રાજા હતો. તે નગરીમાં મનુષ્યપણામાં જેમ ધર્મ તેમ તે કોઈ પણ પ્રકારે મનુષ્યપણું પામી કોઈ શ્રેષ્ઠના કુટુંબમાં આવ્યો છે અને ચુલનીપિતા તરીકે નામથી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. જગતને આનંદ આપનાર ચંદ્રને જેમ શ્યામા એટલે રાત્રિ તેમ તેને મળતાવડી રૂપવંતી શ્યામા નામની ધર્મપત્ની હતી. તેને આઠકોડ સોનેયા ભૂમિનિધાનમાં, આઠ કોડ વ્યાજમાં અને આઠ કોડ વેપારમાં મળી ચોવીસ કોડ સોનેયાની મૂડી હતી. દશ હજાર ગાયતું એક ગોકુળ એવાં આઠ ગોકુળો તેમ જ ઘર વિગેરેની અઠગક સંપત્તિ હતી. તે નગરીમાં કોઈક સમયે કોણક નામના ઉદ્યાનમાં ચરમજિનેશ્વર વીર ભગવંત વિચરતા વિચરતા સમવસરેલા હતા. ત્યાર પછી ભગવંતના ચરણક્રમણમાં વંદન કરવા માટે સુરો, અસુરો સહિત ઇન્દ્રમહારાજ તથા જિતશત્રુ રાજા ત્યાં આવેલા હતા. ઉચિત આભૂષણ પહેરી પગે આવતા ચુલનીપિતા આનંદમનવાળા થઈ ભગવંતને નમસ્કાર કરવા આવ્યા. ભગવંતને નમસ્કાર કરી ત્યાં બેસી ચુલનીપિતાએ જે હાથ ભેડી પરમ ભક્તિથી પ્રભુની ધર્મદેશના સાંભળી. હવે પર્ષદા ઉઠી ગઈ એટલે વિનયવાલા ચુલનીપિતાએ ભગવંતના ચરણમાં પ્રણામ કરી વિનંતિ કરી કે હે સ્વામિ! જેમ સૂર્યને દેરવામાં માત્ર જગતને અજવાળું કરવું તે સિવાય બીજું કોઈ પ્રયોજન નથી તેમ અમારા સરખાને પ્રતિગ્રોષ કરવો એટલા માટે જ આપ પૃથ્વીમાં વિચરી રહેલા છો. દુનિયામાં દરેક પાસે પ્રાર્થના કરાય છે, તેમાંથી કોઈ આપે, કોઈ ન પણ આપે; પણ આપ તો સામે આવીને ધર્મ આપો છો—એમાં માત્ર કૃપા જ હેતુ છે. હું બાણું છું કે આપની પાસે હું યતિધર્મ અહણુ કહું; પરંતુ નિર્ભાગી મારામાં હજુ એટલી શોચ્યતા આવી નથી. માટે હે સ્વામી! હું આપની પાસે શ્રાવકધર્મની યાચના કહું છું, તો મારા પર કૃપા કરી તે ધર્મ આપો. સમુદ્ર જળથી પરિપૂર્ણ હોવા છતાં ઘડો પોતે પોતાના પ્રમાણમાં જ જળ અહણુ કરી શકે છે. ત્યારે ‘તારી ઈચ્છા પ્રમાણે અહણુ કર’ એ પ્રમાણે સ્વામીથી આજ્ઞા પામેલા તેણે સ્થૂલ હિંસા, મૃપા, શોરીનાં તથા પોતાની શ્યામા ભાર્યા સિવાય પારદી સ્ત્રીનાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ ક્યાં, નિધિ આદિમાં રહેલા આઠ આઠ કેાડીથી અધિક સુવર્ણ, આઠથી વધારે ગોકુલોનાં પણ પ્રત્યાખ્યાન લીધાં. પાંચસો હજારથી બેસી શકાય તે ઉપરાંતની જમીન પણ ન રાખવી, પાંચસો ગાડાં દેશાન્તરમાં વેપાર માટે જતાં અને પાંચસો ગાડાં ભાર વહન કરનારાં તેથી અધિકનાં તે મહામતિવાળાએ પચ્ચક્ષ્ણાણુ ક્યાં. ચાર મોટાં વહાણુ સિવાયના દિગ્ગાત્રા કરનારા વહાણુ રાખવાના પણ નિયમ અગ્રીકાર ક્યાં. ગંધકયાય વસ્ત્ર સિવાય શરીર લુછવાના (દુવાદ) વસ્ત્રો ત્યાગ કર્યો.

મહુડાવૃક્ષના લીલા ફાતણુ ત્રિવાય બીજનાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ ક્યાં, આમળાં સિવાયનાં ફલો, મહસ્ત્રપાક અને શતપાક સિવાયનાં તેલ ચોપડવાના તથા ગંધાદ્ય સિવાય શરીર શોળવાના, આઠ ઉંટોથી ભરીને પાણીના ઘડાથી અધિક જળમાં મજ્જન—સ્નાન કરવાના પચ્ચક્ષ્ણાણુ ક્યાં. સૂતરાઉ જે વસ્ત્ર સિવાયના વસ્ત્રોના, કેસર, અગર, ચંદન સિવાયના વિલેપનના

પચ્ચક્રખાણ કર્યાં. ક્રમજ, ભતિપુષ્પો મિવાયની પુષ્પમાળાના તથા કાનનુ આભૂષણ તથા નામવાળી મુદ્રિકા મિવાય ઘટેણાનાં પચ્ચક્રખાણ કર્યાં. અગર અને તુરુક મિવાયના ધૂપ, કાષ્ઠના ઉકાળા મિવાયના ખીન્દ ખીણુનો મર્વપ્રકારે ત્યાગ કર્યો ખાન્દ અને ઘેળગ મિવાયનાં ખાદ તથા કદમ મિવાયના મર્વ ઓઝનોનો પણ ત્યાગ કર્યો વટાણા, મગ અને અડદ કઠોળ મિવાયનું ખાકીનું સૂપ ત્યાગ કર્યું. ગઢકાળ મિવાયના કાળમાં થયેલા ગાયના ત્રી મિવાયના તમામ ઘીનો ત્યાગ કર્યો. પલ્લવક અને મંડૂકીગાક મિવાયનાં અન્ય શાક તન્ત્યાં, તથા રનેહામ્લ અને હાલ્યમ્લ મિવાયનાં મર્વ તીમનોને પણ તન્ત્યાં હતાં

આકાગજળ-વરનાદના જળ મિવાયના જળનો, પાંચ પ્રકારના મુગંધી તામ્બૂલ મિવાયના તામ્બૂલનો ત્યાગ કર્યો આર્ત-રોદ્ર ધ્યાન, હિંમાના ઉપકલ્પો આપવા, પ્રમાદ આચરિત, પાપકર્મનો ઉપદેશ કે પ્રેરણા આપવી તે રૂપ અનર્થદંડનો ત્યાગ કર્યો આ પ્રમાણે ભગવંતની પાસેથી મર્વ અતિથાગ-રહિત મમ્યકત્વ-પૂર્વક શ્રાવકધર્મ તેણે અંગીકાર કર્યો પછી ભગવંતને નમસ્કાર કરી પોતાના ઘરે જઈ પોતે અંગીકાર કરેલો ધર્મ પોતાની ધર્મપત્નીને જણાવ્યો. તેણે પણ તે મતો સ્વીકારવાની પતિની વ્લ માગી એટલે વ્લ પામેલી સ્થામાએ પણ તરત જ ગ્રથમા જોતીને ભગવંતની પાસે આવી, શ્રાવકધર્મના મતો સ્વીકાર્યાં. તે મમયે ગૌતમસ્વામીએ ભગવંતને પૂછ્યું કે, આ સુલની પિતા મહાત્મન ધાગણ કરનાર કેમ થતો નથી? એટલે સ્વામીએ કહ્યું કે, માધુકર્મ અંગીકાર કરશે નહિ, પરંતુ શ્રાવકધર્મમા તત્ક્લીન બની મૃત્યુ પામી મૌઘર્મ દેવલોકમા જશે ત્યા અદ્ભુલ ભ વિમાનમાં આ પચ્ચોપમની સ્થિતિવાળો દેવ થશે અને ત્યાથી ચ્યવી વિદેહમા જન્મી નિર્વાણ પામશે. હવે સુલનીપિતા પોતાના ઘરનો ભાગ પુત્ર પર નાખીને પૌષધશાસ્ત્રમા પૌષધત્રવ પાલન કરતો ગ્લેલો હતો હવે કોઈ માયાવી મિથ્યાત્વી દેવે ગમે આવી તેના પૌષધત્રવનો ભાગ કરાવવાની ઈચ્છા ગખી ભયંજ ખીડામણી ગલસી આકૃતિવાળા બનીને આગળ આવી લીધણ ખડગ જેથીને સુલનીપિતાને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, ન કંવાની પ્રાર્થના કરનાર હે શ્રાવક! આ તે શુ આદર્યું છે? મારી આજ્ઞાથી આ શ્રાવકના મતનો ત્યાગ કર અને જો આ મતનો ત્યાગ નહિ કરે તો, તાગ મોટા પુત્રને કોળા માદક તંવાગથી લુકડે લુકડા કરીને મારી નાખીશ અને તાગ દેખતાં જ તારી મન્સુખ તેના મામના ઝટકા ઉઠ્ઠતા કડાયામા કરીને મારી નાખીશ અને તાગ દેખતાં જ તારી મન્સુખ તેના મામના ઝટકા ઉઠ્ઠતા કડાયામા કરીને મારી નાખીશ અને તે જ લાણે ચૂવમાં પગેવીને ભક્ષણ કરીશ તેમ જ તેના મામનું રુધિર-પાન પણ હમણા જ કરીશ કે જેને દેખીને તુ મૃત્યુ પામીશ' ત્યા આગળ આ પ્રમાણે દેવે કહ્યું, છતા પણ મેઘની ગડગડાટ ગર્જના થતી હોય, તેમા મિહ કંપાયમાન ન થાય, તેમ સુલનીપિતા દેવની ડંકામમાં ડહાયા નહિ સુલનીપિતાને અડાવ દેખી તે દેવ તે જ પ્રમાણે ખીડાવવા માટે વારંવાર હલેવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે ખીડાવતા દેવની મામે હાથી જેમ સ્થાન તરફ તેમ સુલનીપિતાએ નજર ન કરી ત્યાગ પછી સુલનીપિતાની નામે મોટા પુત્રને વિકૃતી નિર્દય ફૂરાત્માએ પણ માદક ચીરી નાખ્યો ત્યાગ પછી તેના કટકા કટકા કરીને ઉઠ્ઠતા તેલના કડાયામા પકાવીને વળી ડેટલાક મામ-ટકડા તવામા ચેકીને, તીક્ષ્ણ ચૂલો વડે વીંધીને તે દેવતા ખાવા લાગ્યો તત્ત્વ નમજનાગ સુવનીપિતાએ આ મર્વ કષ્ટ નમતાથી મકન કર્યું, કાગ્નુ કે અન્યત્વ ભાવના ભાવવાવાળા આત્માઓને પોતાનું અંગ છેદાય, તો પણ પીડા કરનાર થતુ નથી હવે તે દેવે કહ્યું કે, જો હજુ પણ તુ આ મન નહિ છોડે, તો તાગ મોટા પુત્ર માદક વચવા પુત્રનો પણ હું વધ કરીશ ત્યાગ પછી તે જ પ્રમાણે વચવા પુત્રને

તે જ પ્રમાણે હજુએ અને વારંવાર તેના સાચું બેયું, પરંતુ તે જ્ઞાન ન પામ્યો એટલે નાના પુત્રને પણ તે પ્રમાણે હજુએ. તેમાં પણ તેને જ્ઞાન ન થયો એટલે કોઈ પામેલા તે દેવે તેને કહ્યું કે હજુ પણ તારું પાખંડ છોડતો નથી તો પછી તારી માતાને પણ આ પ્રમાણે હજી નાખીશ. હવે યુલનીપિતાની ભદ્રા નામની માંદગી લોગવી રહેલી અને ડુલ્લ કરતી કઠણ હરિણી સરખી વૃદ્ધ માતાને વિકુર્વી કરી તે દેવે કહ્યું કે, આ તારાં મતને ત્યાગ કર, પોતાના કુટુંબને છવાડવા સરખું આ મત છે. નહિતર કુલના આધારભૂત હરણી સરખી તારી માતાને હજી, ભુલને અને રાંધીને ક્ષણવારમાં બોળન કરીશ. તો પણ અડોલ યુલનીપિતાને જેથી તે દેવ ખાટકી જેમ બકરીને, તેમ દૃઢ્યદાટ ડુલ્લ કરતી ભદ્રામાતાને વિકુર્વીને કહ્યું કે, 'જેણે તને ભાર માંદક ઉદરથી વહન કર્યો, તો હે પેટ ભરનારા એકલપેટા ! આ તારી માતાને હજીતી બે બે' એમ ફરી ફરી પણ કહ્યું. હવે યુલનીપિતા મનથી આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યા કે, અહો ! આ પરમાધાર્મિકની ઉપમાવાળો કોઈક દુરાત્મા છે કે, જે મારા પ્રભુ પુત્રને મારીને ખાઈ ગયો અને હવે કસાઈ માંદક મારી માતાને પણ હજીવા તૈયાર થયો છે. ત્યારે આ માતાને ન હજી ત્યાં સુધીમાં. તેનું રક્ષણ કહું એવી રીતે ચલાયમાન થયો એટલે મહાશય્ક કરતો તે દેવ આક્રમકમાં ઉઠ્યો. તે કોલાહલ સાંભળી ભદ્રામાતા તરત ત્યાં તેની પાસે આવ્યાં અને પૂછ્યું કે, આ શું હતું ? એટલે તેણે સર્વ વૃત્તાન્ત જણાવ્યો. તે પછી ભદ્રામાતાએ તેને કહ્યું, 'કોઈક મિથ્યાદષ્ટ દેવે બતાવટી ભય બતાવીને તારા પૌષધમતમાં વિશ્વ કર્યું છે, મારે પૌષધમત-જાગની આલોચના કર. મતજાગની આલોચના કરવામાં ન આવે તો અતિચારનું પાપ લાગે છે.' ત્યાર પછી નિર્મલજ્યોત્સ્વિવાળા તે યુલનીપિતાએ તેનું વચન સ્વીકારી મતજાગના દોષની આલોચના કરી. ત્યાર પછી તેણે સ્વર્ગરૂપી મહેલમાં ચડવાના પગથીયા સરખી શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમા ક્રમસર આરંભી. અને ભગવંતના વચનાનુસાર અર્ખડિત તીક્ષ્ણધારા સરખી, લાંબા સમય સુધી તે પાલન કરી. ત્યારપછી જ્યોત્સ્વિણી તેણે સંલેખના કરવાપૂર્વક અનશન અગીકાર કર્યું. ત્યારપછી આરાધનાપૂર્વક મમાધિમરણ પામી અદ્ભુતપ્રભ નામના દેવલોકમાં તે ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રમાણે યુલનીપિતાએ દુષ્પાલ પૌષધમતનું જેવી રીતે પાલન કર્યું, તેવી રીતે બીજાઓ પણ બે પાલન કરશે, તો દૃઢ મનવાળા તે નક્કી સુક્રિત પામનારા થશે. ૮૬. આ પ્રમાણે યુલનીપિતાનું કથાનક અપૂર્ણ થયું.

અતિથિ-સંવિભાગ શિક્ષામત

હવે અતિથિ-સંવિભાગ નામનું ચોથું શિક્ષામત કહે છે :—

દાનં ચતુર્વિધાહાર-પાત્રાચ્છાદન-સવનામ્ ।

અતિથિમ્પોડતિથિસંવિમાગવ્રતમુદોસ્તિમ્ ॥ ૮૭ ॥

આધુ ભગવંતરૂપ અતિથિઓને ચારે પ્રકારના આહાર, પાત્ર, વસ્ત્ર અને મકાન આદિ મયમ-સાધનોનું દાન, તેને અતિથિ-અવિભાગ નામનું ચોથું શિક્ષામત કહેલું છે.

તિથિ પર્વ-ઉત્સવ નહિત એવા વિશ્વકાલે પધારેલા આધુ ભગવંતોને અશન, પાન, પાદ્ય અને રવાદ્રવ્ય ચતુર્વિધ આહારનું દાન, સુંબડું આદિ પાત્રોનું, વસ્ત્ર કે કાંબલીનું, રહેવા મકાનનું અને ઉપસક્ષણથી પાટ-પાટલા, શય્યા-સંચારા આદિકેલું દાન, આમ નામ-નિર્દેશ

કરીને સુવર્ણ-દાનનો નિષેધ જણાવ્યો, કારણ કે માધુને તે રાખવાનો કે લેવાનો અધિકાર નથી આ દાન તે અતિથિ-મવિભાગ ત્રત કહેવાય ‘અતિથિ-મવિભાગ’ એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પૂર્વકની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે મમજવી-‘અતિથિ’ એટલે તિથિઓ પર્વ-દિવસો કે ઉત્સવાદિને જે મહાત્માઓએ ત્યજ્યા છે, તેને અતિથિ મમજવા, બાકીનાને અભ્યાગત બાણવા તેવા અતિથિ અર્થાત્ ‘સાધુને’ ‘મ’ એટલે મચ્ચક-આધાર્કર્મ વિગેરે જેતાળીશ દોષોથી ગહિત ‘વિ’ એટલે વિશિષ્ટ રીતિથી-માધુને પશ્ચાત્કર્મ ન લાગે છત્યાન્નિ દોષ-ગહિત-પણે, ‘ભાગ’ એટલે દેય વસ્તુ માથી અમુક અંશ આપવાનું જે ત્રત, તે અતિથિમવિભાગ ત્રત કહેવાય આહારાદિક દેય પદાર્થો પણ ન્યાયોપાજિત ધનથી મેળવેલા હોય, અચિત્ત, ૪૨ દોષગહિત, અને માધુ-ગુણોને પોષણ કરનારા. તેમજ દેશ, કાલ, શ્રદ્ધા, મત્કાર વિધિપૂર્વક આત્માના ઉપકારબુદ્ધિથી ચતિઓને દાન કરવું, તે અતિથિ-મવિભાગ ત્રત કહેવાય કહેલું છે કે:—‘ન્યાયથી મેળવેલા અને માધુઓને કપે તેવા અન્ન, પાણી વિગેરે વસ્તુનું દેશ, જળ, શ્રદ્ધા, મત્કાર ક્રમથી ઉત્તમ ભક્તિના પગિણામ પૂર્વક સ્વ-પગ કસ્યાણની બુદ્ધિથી મયમીઓને દાન કરવું, તે અતિથિમવિભાગ ત્રત કહેવાય’

વધારામા જણાવે છે —

“માધુને નિમિત્તે હનન, પાચન, કચણ ન થયું હોય એ પ્રકારે શુદ્ધ, અચિત્ત, માધુને લગતા જેતાલીશ દોષોથી રહિત, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી માધુને કપે તેવા, પોતાની જાતે પાણી, આહારાદિક મામત્રી વડે ચોગ્ય અવમરે ઘઠ-આગણે પધારેલા મુનિ ભગવતોને ઉત્કટ શ્રદ્ધા પૂર્વક દાનવિધિ માચવવા પૂર્વક કોઈ ભાગ્યશાળી ધન્યો જ મનમાન કરે છે. મમત્ર લોભન-મામત્રી રૂપ અશન, રલ, મેવા, ભુજેલા કે શેકેલા સ્વાદ્ય, ચૂર્ણ, મોપારી, એવચી આદિ મુખશુદ્ધિ કરનાર સ્વાદ્ય તથા પાણી, માધુગુણ-હિતકારી વસ્ત્ર, પાત્ર, કામળી, આમન, ઔષધ, ગહેવાની જગા, પાટ-પાટવાન્નિ આગ્નિવૃદ્ધિના માધુને અત્યંત પ્રીતિ પૂર્વક શ્રાવકોએ માધુઓને પ્રતિલાભવા ભેઈએ તિનેશ્વગની આજ્ઞાના પાલક ધીર ઉત્તમ શ્રાવકો માધુઓને કપે તેવી ચીજો અપ માત્ર પણ વહોગવવી ભેઈએ કોઈ મુનિ ભગવતોને વહોરાવી ન હોય, તેનો કદી પોતાના માટે ઉપયોગ કરતા નથી ગહેવા માટે સ્થાન, શય્યા, આમન, આહાર-પાણી, ગ્લેહગણ, નિપદ્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપકરણો શ્રાવક પોતે વિપુલ મપત્તિવાળો ન હોય તો થોડામા થોડા પણ મુનિને પ્રતિલાભવા”

વાચકમુખ્ય શ્રીઉમાસ્વાતિ મહાગજે તો કહ્યું છે કે — “આહારાન્નિ પિંડ, ગમ્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઔષધ વગેરે કોઈ પણ વસ્તુ નિર્દોષ અને કમ્ય હોય, તો પણ અપેક્ષાએ અકમ્ય ગને છે, અને અકમ્ય હોય, તો પણ અપેક્ષાએ કમ્ય ગને છે કાગળ કે દેશ, કાગળ, લેનાર, દેનાર વ્યક્તિ, તેની અવસ્થા, મયોગ, વસ્તુની જરૂરીઆત અને દન્યના ભાવો વગેરેની અપેક્ષાએ લેનાર-દેનારને લાભનુ મયમનું પોષક ગને છે. તે સર્વ દાન અકમ્ય કે કમ્ય હોય તો પણ કમ્ય જાણવું, અને જે મયમ-ઘાતક ગને, તે કમ્ય હોય તો પણ અકમ્ય જાણવું”

ગંકા કરી કે, શાસ્ત્રમા આહાર-દાન કરનાર જેમ મુભગાય છે, તેમ વસ્ત્રાદિના દાન કરનારા મભગાતા નથી, તેમ જ વસ્ત્રાદિના દાનનું રૂત પણ શાસ્ત્રમા મભગાતુ નથી, તો વસ્ત્રાદિનુ દાન કેવી રીતે ચોગ્ય ગણાય? તેનું મમાધાન આપતા જમાયે કે ૬, તેમ નથી,

કારણ કે ભગવતીજી આદિ આગમ્ય થોમા વઆદિગુ નાન મ્પષ્ટ જણાવેલુ છે એ પાઠ આ પ્રમાણે જુલો છે—

“समणे णिग्गथे फासुएण एसणिज्जेण असण पाण-खाइम-साइमेण वत्थ पडिग्गह-
कवल-पायपुछणेण पीढ-फल्ल-सेत्ता-सथारएण पडिलामेमाणे विहरइ।”

“શ્રમણ નિર્જીવોને અચિત્ત અને નિર્દોષ આહાર, પાણી, ખાદ્ય, સ્નાય, વસ્ત્ર, પાન, કામળ, ગ્નેહગુણ, પાટ, પાટીયા, રાધ્યા, મથાગ વિગેરેનું જ્ઞાન કરવા પૂર્વક ઉત્તમ શ્રાવકો પોતાનો જાળ નિર્જમન કરે છે.”

માટે આહાર-પાણી વિગેરેની જેમ નયમના આધારભૂત શરીરને ઉપક્રાંત્ર વત્ર આદિ પણ માધુર્યોને પ્રતિનાલવા જોઈએ વત્રતુ મયમમા ઉપક્રાંત્રીપણુ એ નાણે જણાવેલુ છે કે-
તુલ્ય-અંકણ કે અગ્નિ-મેવનના નિવારણ માટે તવા ધર્મ, શુક્રન ધ્યાન ઝવા માટે, જ્વાન માધુની પીડા દૂર કરવા માટે, માધુ મૃતકને પગલવા માટે વત્ર મયમમા ઉપક્રાંત્રી ગણાય કે
ઠકેલુ છે કે —“તુલ્ય-અંકણ, અગ્નિ-મેવનના નિવારણ માટે, ધર્મ-શુક્ર-ધ્યાન માધવા માટે,
જ્વાન માધુની પીડા દૂર કરવા માટે, માધુના મૃતકને ઢાકવા માટે વત્ર અંકણ કરવાની આજ્ઞા છે”
ઉમાસ્વાતિ વાચ્યે પણ જણાવ્યુ છે કે —“વત્ર વગર ઠડી, વાયરો, તાપ, ડામ, મન્દ્ર
આદિથી કટાણેવાને ગળેને મચ્ચકૃત્વ આદિમા મચ્ચગૂ ધ્યાનનો વિશ્લેષ વાય’ ઇત્યાદિ પાનનો
ઉપયોગ પણ એવા માટે જણાવેલો કે, અશુદ્ધ અન્નાદિત આવી જાય, તો તેમા શુદ્ધ
રીને પગડવી શકાય, ખીજા જીવયુક્ત અન્નમા જીવની વિગધના દાગવા માટે, પ્રમાદથી પોગવાણુ,
ચોખાતુ ચોસામણ કે જળ આવી ગયુ હોય તો મુળેથી જ્યલ્પાપૂર્વક પગડવી શકાય એ વિગેરે
ખીજા પણ પાન ગમખવાના શુણો છે કહેલુ છે કે —નિરેશ્વર ભગવતોએ છઠાય જીવોના
રક્ષણ માટે પાન અંકણ કરવાની આજ્ઞા આપેલી કે મલોગમા-આહારમા જે શુણો છે, તે
પાન-અંકણમા પણ મમજવા “અશક્તિવાળા માધુ, યાલ, વૃદ્ધ, નવીનમાધુ, પરાજીસાધુ,
શુદ્ધ અમરિધ્યુ વર્ગ, એક વમતિમા ગેનારા લળિધ વગરના ઇત્યાદિત કારણે પાન અંકણ કરવા”

પ્રશ્ન કર્યો કે, તીર્થ કરોને વસ્ત્ર-પાનનો પરિભોગ મહાજાતો નથી, તીર્થ કરોના અરિમતુ તેના શિષ્યોએ અનુકરણ કરતુ યોગ્ય ગણાય કહેલુ છે કે—'જેવા પ્રગરતુ શુદ્ધ વિગ હોય, શિષ્યે પણ તેવા જ બનવુ જોઈએ' તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે—'એમ ન કહીશ તીર્થ કરોના પસ્તકમય ઊદ્ર-વગરના હોય કે, એટલુ જ નહિ, પરતુ તેમના ખોળામાથી કે તેના ઊદ્રમાથી એક જવખિન્દુ પણ નીચે પડતુ નથી વળી જે ખોળામા પડે તેની ગિણા ચક્ર-સૂર્ય મુઘી લાંબે વધતી જાય, પણ જાણ નીચે ન પડે વળી આગ્નનના ગ્વામી હોવાથી હવ-મનડા કે છન વગરના અન્ન, રમ છવવાળુ કે વગરતુ જલ વિગે જાણીને જ નિર્દોષ હોય, તે જ અંદાજ કરે આ જાણે તેમને પાન ધારણ કરવામા અણ નથી વસ્ત્ર તો દીક્ષાક્રમે તીર્થ કરે પણ અંદાજ કરે છે કરેયુ છે કે —

‘ચોવીજો પણ નિનેશ્વરોએ એક યજ્ઞ મહિત દીક્ષા લીધી છે, તેઓ ગાન્યવિગમા કે
શુ’સ્વનિગમા કે દુનિગમા હોતા નથી’ પૂર્વ મંત્રપિયોએ કહ્યું છે કે — “ભૂતાકાવમા જે
નિનેશ્વરો થયા, ભવિષ્યમા જશે અને વર્તમાન-કાવમા વિવરી ગહેવા જે, તે મર્ચેએ નવચન્ન-પાત્ર

ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો હોવાથી એક દેવદૂત્ય ગ્રંથ કરીને દીક્ષા લીધી, લેશે અને લે છે, તેમની સેવા કરું છું.' દીક્ષા લીધા પછીના કાળમાં સર્વ પરિપક્વ, ઉપસર્ગ પીડા સહન કરતા હોવાથી વસ્તુ તેમને પ્રયોજન નથી. અને કોઈ પ્રકારે તે વસ્તુ ચાલુ નથી. શિષ્યે ગુરુના કિંગને અનુસરવાની વાત જે જણાવી, તે તો સામાન્ય હાથીને ઔસવજીના અનુકરણ કરવા જેવી વાત છે. વળી તીર્થંકરનું અનુકરણ કરવા ઈચ્છનારાઓએ મઠ, વસતિ કે ઉપાશ્રયમાં વાસ કરવો, કારણે આધારથી ભોજન કરવું, માંદગીમાં તેજ ચોળવું, અંગારાની મગડીતું સેવન, તૃણપટ્ટી ધારણ કરવી, કમંડલ રાખવું, સાધુઓને સાથે વાસ કરવાપણું, છન્નસ્થાએ ધર્મદેશના કરવી, સાધુ-સાધ્વીને દીક્ષાદાન-આ સર્વ કરી શકાશે નહિં. અને આ તો કરે જ છે.

વળી કંબલ રાખવાની એ કારણે જરૂર છે કે, વરસાદ વરસતો હોય, બહાર ગયા હોય, ત્યારે તરત પટેલા વરસાદના અપકાયના જીવોના રક્ષણ માટે કામળી જરૂરી છે. બાદસાધુ, વૃદ્ધ કે માંદા સાધુ માટે વરસાદ વરસાદમાં ભિક્ષા લેવા નીકળવું પડે તો શરીર પર કામળી ઓઢેલી હોય તો તેવી અપકાય જીવોની વિરાધના નહિં થાય. લઘુ કે વડી શક્તિ-નિમિત્તે બહાર જવું પડે તો વરસાદ કે કાળના સમયે બહાર જનારને તેવી વિરાધના કામળીથી શરીર શકાય છે. શક્તિ કરી કે, 'આ કરતાં તો છત્રાદિકથી શરીર હાંકી દેવાય, તો કામળી વગર ચાલી શકે છે. એમ કરે તો શો દોષ ?' એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે 'છત્તમ્મ વ ધારણદ્વાર' એમ કહીને આગમમાં છત્ર ધારણ કરવાનો નિયેધ જણાવેલો છે. રહેઠેરનું તો સાક્ષાત્ જીવરક્ષા માટે પ્રતિલેખના કરવામાં ઉપયોગી હોવાથી તેમાં કોઈ વિવાદ કરી શકે તેમ નથી. સુખવસ્ત્ર અર્થાત્ સુકંપત્તિ પણ ઉડતા જીવોના રક્ષણ માટે, સુખમાંથી ગરમ વાયુથી બહારના વાયુકાયના જીવોનું રક્ષણ કરવા માટે, સુખમાં ધૂતનો-રજનો પ્રવેશ અટકાવવા માટે ઉપયોગી છે. પાટ-પાટીયાનો ઉપયોગ એ કારણે કરવાનો છે કે, વર્ષાકાળમાં લીલ ફૂલ, કુચુ આદિ વિવિધ સંસકૃત જીવોવાળી ભૂમિમાં શયન કરવાનો નિયેધ હોવાથી શયન કરવું, આસન કરવું, તેમાં તે ઉપયોગી છે. શિયાળા અને ઉનાળામાં શય્યા, સંધારા આદિકોના ગયનમાં ઉપયોગ થાય છે. વસતિ-ઉપાશ્રય રહેવાનું સ્થાન તો સાધુને માટે અત્યંત ઉપકારી છે. કહેલું છે કે :-

“જે ભાગ્યશાળી અનેક ગુણ ધારણ કરનારા સુનિ ભગવંતોને વસતિ-ઉપાશ્રય કે રહેવા માટે સ્થાન આપે છે, તેણે વસ્ત્ર, અન્ન, પાણી, શયન, આસન આદિ દરેક આપ્યું છે-એમ મનનવું. કારણ કે ત્યાં રહેનાર તે સર્વે સુનિવરો તે વસતિનો ઉપયોગ કરે છે, વળી ઉપાશ્રયમાં પોતાનું અને ચારિત્રનું પણ રક્ષણ થાય છે, જ્ઞાન-ધ્યાનાદિકની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ કારણથી વસતિ આપનારે સર્વ આપ્યું ગણાય. ઠંડી, તાપ, ચોર, ધંસ, મચ્છરાદી સુનિઓનું રક્ષણ કરનાર સુરલોકનાં સુખને સ્વાધીન કરે છે.” એવી રીતે ખીજ પણ ઔષધિક અને ઔપચારિક ધર્મોપકરણ ધારણ કરવામાં સાધુને દોષ નથી. તેના દાતારને તો નક્કી પ્રગટ ગુણ-લાભ છે જ. ઉપકરણનું વ્યક્તિ વિશેષ આશ્રી પ્રમાણ જણાવે છે :- ‘જિનકંઠીઓને બાર પ્રકારનાં, સ્થવિરોને ચૌદ પ્રકારનાં, અને આર્યાઓને પચીસ ઉપકરણો રાખવાની અનુજ્ઞા છે, તે ઉપરાંત હોય તે ઉપગ્રહ કહેવાય. આ સર્વ હકીકત પિંડનિર્ચયિત, ઓધનિર્ચયિત આદિ આગમથી મમત્ત લેવું. અહિં અથ-પ્રમાણ વધી જવાના ભયથી વિસ્તારથી કહેતા નથી.

અહિં વૃદ્ધોએ કહેલી સામાયારી આ પ્રમાણે બાધા છે- શ્રાવકે પૌષધ પાયાં પછી નક્કી સાધુને પ્રતિલાભ્યા પછી લોભન કરવું. કેવી રીતે? બ્યારે પોતાનો લોભન-સમય થાય ત્યારે વિલૂપિત બની ઉપાગ્રહે બઈ સાધુઓને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે નિમંત્રણ કરે. આ સમયે સાધુઓની શી મર્યાદા? તે કહે છે- એક સાધુ પક્ષમાં, બીજા મુકપત્તિ, ત્રીજા પાત્રાં એમ પરિલેહણ ઉતાવળે કરે, તે ઉપવાસી પૌષધવાળાને પારણામાં વિદગ્ધ કે અંતરાય રજો ન થાય, અગર તો સ્થાપના-દોષ ન થાય. શ્રાવક જો પહેલી પોરસીમાં નિમંત્રણ કરતો હોય તો અને તેને નવકારશીતું પચ્ચક્ષણ હોય તો વહોરી લેવું. જો નવકારશી પચ્ચક્ષણ ન હોય તો ગ્રહણ ન કરવું. કારણ કે તે સાચવી રાખવું પડે. અને જો વધારે જગ્યાથી વિનંતિ કરે તો વહોરી લાવી સાચવી રાખે. અને પોરસી પચ્ચક્ષણ પારનાર કોઈ હોય, તો તેને કે બીજાને તે આપી દેવું. પાત્રાં, પક્ષાદિક પરિલેહણ કર્યા પછી વહોરવા જતાર સાધુ-સંઘાટક(ભે) શ્રાવક સાથે જાય. એકજાને એકજાને નહિ, શ્રાવક માર્ગમાં સાધુની આગળ આવે. ત્યાર પછી શ્રાવક તેમને ઘરે લઈ જાય અને આસન માટે નિમંત્રણ કરે. જો જેણે તો ઠીક, અને જો ન જેણે તો પણ વિનયનો આચાર લખવનો જોઈએ. ત્યાર પછી શ્રાવક જાને આહાર-પાણીથી પ્રતિસાલે અથવા બીજા વહોરાવે તો પોતે વસ્તુઓનું ભાજન હાથમાં રાખી શુક્રમહારાજ વહોરે, ત્યાં સુધી ઉભા રહે. સાધુ પણ પશ્ચાત્કર્મ દોષ ન લાગે તે માટે ગૃહસ્થના ભાજનમાંથી સંપૂર્ણ વસ્તુ ન વહોરતાં તેમાં બાકી રાખે. ત્યાર પછી વંદન કરી કેટલાંક હગડાં સુધી પાછળ વળાવવા બંધ, પછી શ્રાવક પોતે લોભન કરે. જો તે ગામમાં સાધુ ભગવંતોનો યોગ ન હોય, તો લોભન-સમયે ઠરવાળ બહાર સાધુ મહારાજને આવવાની દિશામાં નજર કરે અને વિશુદ્ધલાવથી ચિંતવે કે, 'જો સાધુ ભગવંતો હોવ, તો હું કૃતાર્થ થાત.' આ પૌષધના પારણાને વિધિ. તે સિવાયના કાળમાં સાધુને વહોરાવીને લોભન કરવું, અથવા તો લોભન કર્યા પછી પણ વહોરાવવું.

આને લગતા આંતરલોકો :-

ધર્મમાં સહાય-ઉપકાર કરનાર અન્ન, જળ, વસ્ત્ર, આદિકનું દાન કહેલું છે, પરંતુ ધર્મમાં ઉપકાર ન કરનાર હોય, તેવા સુવર્ણાદિકનું દાન માનેલું નથી. જેનું દાન દેવાથી ક્રોધ, લોભ, કામાદિકની વૃદ્ધિ થાય, તેવાં, આરિત્રનો નાશ કરનાર સુવર્ણાદિક આરિત્રવત સુનિઓને ન આપવું. જે પૃથ્વીને ખેડવા-ખેડવાથી અનેક જંતુઓ મૃત્યુ પામે છે, તેવી પૃથ્વીના દાનની કહેવાળા પ્રશંસા કરતા નથી. જે જે શસ્ત્રોથી મહાહિંસાઓ થતી હોય, તે તે શસ્ત્રોનું કારણ લોક તેનું દાન કેવી રીતે કરે? જેમાં હિંમેશાં અનેક ત્રસ જંતુઓ આપમેળે ઉત્પન્ન થાય છે, તેવા તલના દાનનું લગાર પણ અત્યુદ્ધન કોણ કરે? લૌકિક પર્વ દિવસે પ્રુથ માટે જેઓ મૃત્યુદશા અનુભવતી હોય, તેવી અર્ધવીયાએલી ગાયનું દાન કરે છે! ખેડની વાત છે કે તે પણ ધાર્મિકપણાની પ્રશંસા પામે છે! જેની શુદ્ધમાં તીર્થો માનેલા છે અને જે મુળથી અશુચિ પદાર્થનું ભક્ષણ કરે છે, તેવી ગાયને પવિત્ર માનનારા અજ્ઞાનીઓ ધર્મ માટે તેનું દાન કરે છે. દરરોજ તેને દોવે ત્યારે તેનો વાછરટો અત્યંત પીડા પામે છે અને પોતાની ખરીથી જંતુઓનો વિનાશ કરતી ગાયનું દાન પ્રુથ માટે કોણ કરે? સુવર્ણ, ચાંદી, તલ અને ઘીની એમ જુદી જુદી ગાયો બનાવીને તેનો ભોગવડો કરે. તેવી ગાયનું દાન કરનારને શું રૂપ મળે? કામાસક્તિ કરનાર, બાધુસ્નેહ-વૃદ્ધને બાળવામાં દાવાનલ સરખી, કલિયુગનું કલિવૃક્ષ, હર્ષિતના દારની કુચિકા સરખી, મોક્ષદાર અરજાનાર

ભુગલ સગળી, ધર્મધનને ચોરનારી, આપત્તિ ડગ્ગારી એવી કન્યાનું દાન તે પુણ્ય બંધાવનાર છે, એમ કથન ડગ્ગાર તે શાસ્ત્ર કેવા પ્રકારનું ? વિવાહ-સમયે મૂઠ પુરુષો ધર્મભુદિથી જે વર-કન્યાને પહેરામણી તરીકે દાન કરે છે, તે તો ગણમા ઘી હોમવા સગ્ધુ મમનનું જે સંક્રાન્તિમા, વ્યતિપાતમા વૈદ્યુતિ પૂનમ અને અમાત્ર પર્વમા લોભી પેટભગઓએ દાન પ્રવર્તાવ્યું છે, તે ખગેળ ભદ્રિક જનોના ધનભારને ઓછું ડગ્ગાર મમનનું અપભુદિવાળાઓ મરેલાની તૃપ્તિ માટે જે દાન દેવડાવે છે, તે ખગેળ નવા પાઠડા ઉગાડવા માટે મુશવને પાણી છટકાવ કરે છે બ્રાહ્મણોને લોભન કરાવવાથી જો પૂર્વજો પ્રીતિ પામતા હોય, તો પછી એક લોભન કરે તો ખીજો પુષ્ટ કેમ ન થાય ? પિતાઆદિકની પાપ-મુક્તિ માટે પુત્રો જો દાન આપે, તો પછી પુત્ર તપ કરે તો પિતા પણ મુક્તિ પામે ગંગા, પ્રયાગ, ગયા આદિકમા દાન કરવાથી પિતૃઓ તરી રાજતા હોય તો બળેલા વૃક્ષોને પણ નવપત્તવ કરવા માટે આગણામા રોપવા ગતાનુગતિક લોકો વડે માનતા કરી જે માગણી કરવામા આવે તે આપી શક્તા નથી, ખગેળ પુણ્ય કે ભાગ્ય હોય તે જ રહે છે, પુણ્ય ન હોય તો તે માગણી નિષ્ફલ બને છે સોના-ચાંદીના દવના બિંબો કરાવી માનતા માનો અને તેના બિંબો તમારું રક્ષણ કરશે, તે મહાઅદ્ભુત છે, કાચુ કે કાચ પૂર્ણ થાય, ત્યારે દેવો પણ રક્ષણ કરવા શક્તિમાન નથી મોટો બળદ કે મોટો બોકડો ડહાંચ તમે શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણને આપો, તો દાતા પોતાને અને લેનાર પાત્રને બંનેને નરકના કુવામા પાડે છે ધર્મભુદિથી દાન આપતો દાતા તેવા પાપથી લેપાતો નથી કે દોષ બાણવા છતાં પણ મામભુખ એવો લેનારો તેવા પાપથી લેપાય છે અપાત્ર પ્રાણીઓને હલ્લીને જેઓ વળી પાત્રને પોપણુ કરે છે, તે અનેક દેડકાનો દાત કરીને મર્પને ખુશ કરે છે 'સુવર્ણાદિ દાનો પાત્રને આપી શક્તા નથી' એવો જિનેશ્વરોનો મત છે, મોટું પડિત પુરુષોએ સુપાત્રમા આગળ બણાવ્યા પ્રમાણે કપે તેવા અન્નાદિકનું દાન આપવું

કેવા ગુણવાળા ઉત્તમ, મધ્યમ, જઘન્ય પાત્ર ગણાય ?

જ્ઞાન, જ્ઞાન અને આગ્રિરૂપ નણુ રત્નમુક્ત, પાત્ર મમિતિ, ત્રણ શુભિ ધાગણુ કન્યાગ મહામતના મહાભાગ ધારણ કરવા નમર્ય, પરિપક, ઉપમર્ગરૂપી શત્રુ-મેના પર વિન્ય મેગવના મહાસુભ, પોનાના ગરીગ પગ પણ મમતા વગરના પટ્ટી ખીજ વસ્તુના વિવચમા તો મમતા ક્યારી હોય ? ધર્મેષિજી મિવાય પગ્ગિરૂના ત્યાગી, જેતાલીશ દોલેલી નક્કિત લિક્ષાવૃત્તિથી અહણુ ડગ્ગાર, ગરીગને માત્ર ધર્મયાત્રામા પ્રવર્તાવવા માટે જ આહાગદિ અદણુ ડગ્ગારા, બ્રહ્મચર્યની નવ શુપ્તિથી ગેભાયમાન, દાત જોતગ્વાની મગી જેટની પણ પગગતુમા અપૂહા વગરના, માન-અપમાનમા, લાલ કે અભાલમા, મુખ કે દુખમા, પ્રગના કે નિગમા હર્ષ કે શોડમા મમાન વૃત્તિવાળા, કૃત, કાગિત, અનુમતિ લેવાળા આગલી રહિત, એકમાત્ર મોશ મેગવવાની જ પૂર્ણ અભિનાવાવાળા ચતિ ભગવતો જ ઉત્તમ સુપાત્ર છે

નમ્યજ્ઞાન અને જાગરના ધારી કે તેની ઓડા નત ધાગણુ ડગ્ગાર દેગવિનિવાળો ચતિધર્મ મેગવવાની અભિવાવાવાળો ગુરુત્તમ મધ્યમ પાત્ર ગણાય એમાત્ર મધ્યત્વ ધાગણુ કરનાગ, ખીજા મત-પાવન કે ગીવ ધાગણુ કરવા અગમર્ય, તીર્થની પ્રયાનના કરવામા ઉદ્યમવાગી જઘન્ય પાત્ર ગણાય

કુપાત્રની યોગબાણ

કુશાસ્ત્ર સાંભળવાથી ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાગ્યથી નિષ્પરિગ્રહવાળા, પ્રહ્મચર્ય-રસિક, ચોરી, જૂઠું, હિંસા ન કરનારા, પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન અખંડિતપણે કરનારા, મૌન ધારણ કરનારા, કંદ-મૂલ-દ્રવ્યનો આહાર કરનારા, ભિક્ષાવૃત્તિ કરનારા, ભૂમિ પર કે ખેતરમાં પડેલા દાણા એકઠા કરી વૃત્તિ કરનારા, પત્રમાં લોજન કરનારા, રંગેલાં લગવાં વસ્ત્ર પહેરનારા કે વસ્ત્ર વગરના નગ્ન, ચોટલી કે બટા ધારણ કરનારા કે મુંડમસ્તકવાળા, એકઠું કે ત્રિઠું ધારણ કરનારા, મઠ કે અરણ્યમાં વાસ કરનારા, ઉનાળામાં પચાગ્નિ તપની સાધના કરનારા, ઠંડી ઋતુમાં પાણી જરતા પાત્રને ધારણ કરનારા, શરીરે ભસ્મ યોગનારા, પાયા, કોડા, જોપરી, હાડકાંનાં આભૂષણ ધારણ કરનારા, પોતાની બુદ્ધિમાં પોતે ધર્મવાળા છે, પણ મિથ્યાદર્શનથી દૂષિત, બિનધર્મનો દેવ કરનારા, મૂઠ એવા કૃતીથીઓ કુપાત્ર ગણાય.

. પ્રાણીઓના પ્રાણ હરણ કરનારા, અસત્ય વચન બોલનારા, પારકું ધન હરણ કરવાના ઉદ્યમવાળા, અતિક્રામાંસકત ગધેડા સરખા, પરિગ્રહ-આરંભમાં રક્ત, કઠાપિ પણ સંતોષ ન પામનારા, માંસાહારી, મદિરાપાનના વ્યસની, ક્રોધ કરનારા, કબૂચો કરવામાં આનંદી, માત્ર કુશાસ્ત્રના પાઠ ભણેલા, હંમેશાં પોતાને પંડિત માનનારા, તત્ત્વથી નાસ્તિક એવાને અપાત્ર જણાવેલા છે. આ પ્રમાણે અપાત્ર અને કુપાત્રનો ત્યાગ કરીને મોક્ષાભિલાષી મુશુદ્ધિવાળા વિવેકી આત્માઓ પાત્ર-દાન કરવામાં પ્રવર્તે છે. પાત્રમાં દાન આપે તો સફળ થાય, કુપાત્ર કે અપાત્રમાં કરેલું દાન સફળ થતું નથી. પાત્રમાં કરેલું દાન ધર્મ માટે અને જાકી જેમાં કરેલું દાન અધર્મ કરાવનારું થાય છે. સર્જને જેમ દૂધનું પાન કરાવીએ તો વિષ-વૃદ્ધિ માટે તેમ કુપાત્ર કે અપાત્રમાં કરેલું દાન ભવ-વૃદ્ધિ માટે થાય છે. જેમ મધુર દૂધ કડવા તુંબકામાં ભર્યું હોય તો પીવા માટે નકારું બની જાય છે, તેમ કુપાત્ર કે અપાત્રમાં શુદ્ધ પણ દાન આપવામાં આવે તો તે સફળ બનતું નથી, પણ દૂષિત બને છે. કુપાત્ર કે અપાત્રને આજી પૃથ્વીનું પણ દાન આપવામાં આવે તો ફલ દેનાર બનતું નથી, પણ શ્રદ્ધાથી પાત્રને અસ્પ આહાર આપવામાં આવે તો મહાફળ આપનાર થાય છે. મોક્ષફળ આપનાર આ દાનમાં પાત્ર અપાત્રની વિચારણા છે, પરંતુ દયાથી દાન કરવાનું તત્ત્વ બળુનારાઓએ ક્યાંય પણ નિપેદ્યું નથી. પાત્ર અને દાનના શુદ્ધિ અને અશુદ્ધિથી કરેલા ચાર ભાગાઓમાં પ્રથમ ભાગો શુદ્ધ છે. બીજો વિકૃત્તવાળો, જાકીના બે ભાગો નષ્ટ સમજવા. ‘દાન કરવાથી ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે;’ એ વચન વિચાર-શૂન્ય સમજવું. ઉત્તમ પાત્રમાં કરેલા દાનનું ફળ બે હાથ ભોગો જ હોય. તો તે કેટલું માત્ર ફળ ગણાય ? ખેતી કરવામાં જેમ મુખ્ય ફળ ધાન્ય-પ્રાપ્તિ છે, તેમ પાત્રદાનમાં મુખ્ય ફળ મોક્ષ માનેલો છે. પત્રાણ (ધાન) સરખા ભોગો તો વચ્ચે આવી મળતું આનુષંગિક ફળ છે. આ ચોવીસીમાં પ્રથમ તીર્થંકરના પ્રથમભવમાં થયેલા ધનાસાધવાદે દાનધર્મ કરવાથી સમ્યક્ત્વ-બીજ ઉપાર્જન કરી ચાવત મોક્ષફળની પ્રાપ્તિ કરી. તે ઋણભેદ ભગવંતના પ્રથમ પારણામાં ભિક્ષા આપનારના રાજ્યદિરમાં હવેમાં ચક્ર્યૂર બનેલા દેવોએ તત્કાલ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. આ પ્રમાણે ઘણા વિસ્તારથી અતિથિ-સંવિભાગ વ્રત કર્યું, માટે દેય, અદેય; પાત્ર અપાત્રને યથાય સમજી યથોચિત દાન કરવું. ૮૭.

જો કે વિવેકવાળા શ્રદ્ધાળુઓને તો સુપાત્ર-દાન કરવામાં આશ્વાત્ કે પગપગએ મોક્ષ ફળ જ માનેલું છે, તો પણ ભૌતિક પશ્ચિમાભવાળા મધ્યમ પ્રકારના જીવોને ઉપકારક થાય તે માટે પાત્રદાનનું પ્રાથમિક ફળ જણાવે છે—

पश्य संगमस्तो नाम, संपदं वत्सपालकः ।

चमत्कारकरी प्राप, मुनिदानप्रभावतः ॥ ८८ ॥

મુનિદાનના પ્રભાવથી પશુપાલક મંગમકે જે ચમત્કાર કનારી મંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી, તે તરફ નજર કરો.

નજર કરો એમ જણાવીને ભદ્રિકામોને દાન નામુખ કરે છે, અહિં જો કે મગમકે પગપગએ મોક્ષદ્વંસ પણ મેળવ્યુ જ છે, તો પણ પ્રાચલિકા દ્વંસ કહેવાના સ્થમા તે કદ્યુ નથી મ'ગમકનુ' અગ્નિ મ'પ્રદાયથી આ પ્રમાણે જલણુ—

દાનફેલ ઉપર સંગ્રહકર્તૃ ચરિત્ર

મગધનામના દેશમાં ઘણા ગ્લ-નમૂંદથી દેહીપ્રમાન લક્ષ્મીના કુવગૂંદ નરખુ નમુક
નરખુ રાજગૂંદ નામનુ નગર હતું સ્વર્ગનગરીમાં જેમ ઈન્દ તેમ ખીજ ગમ્ભીરો જેનું
ગામન માન્ય નાખ્યું હતું, એવો ઐશ્વિક રાજા ત્યા ગભ્ય કરતો હતો આ ખાશુ શાવિશામ
નામના ગામમાં ડોઈ અપરિવાગવાળી ઈન્દ અનેલી ધન્યા નામની સ્ત્રી મગમક નામના
ખાજકને માથે લઈને અડિં આવી હતી તે નગરમાં નગરલોકોના વાછરડાઓને ચગવતો
પોતાની આજીવિકા ચવાવતો હતો ખગેખગ ગરીબ ખાજકોને માટે આ અનુરૂપ ડોમખ આજી
વિકાનું માધન ગણાય હવે એક દિવસે ડોઈક તેવા પર્વ ઉત્સવમાં દરેક ઘરમાં ખીગુ લોભન
ખવાતું મંગમે જોયું પોતાના ઘર પહોંચી તેણે પણ માતા પાને ક્ષીગ્લોજનની માગણી કરી
ત્યારે ખીચારી માતાએ પુત્રને કહ્યું કે, હું તો નિર્ધન છું. માગ ઘરમાં વળી ક્ષીગ ક્યાથી દોય ?
અજ્ઞપણથી તે ખાજક વાગવા માતા પાને ક્ષીગ્લોજનની માગણી કરે છે, એટલે પોતાનો
આગળનો ગુમાવેલો વૈભવ વાદ કરીને ને એક્રમ જીલ્લુ જીલ્લુ કુદન કરવા લાગી તેના કુદનના
હુ ખથી જાણે દરેકો વિધાયો ન હોય તેમ પાડોશણ સ્ત્રીઓએ આવી હુ ખ-કાગણ પૂછ્યું
એટલે ગદ્ગદ અક્ષરે પોતાનું હુ ખ તેમને જણાવ્યું એટલે તેઓએ દૂધ, ખાડ, ચોખા આદિ તેને
આપ્યા અને ત્યાં પડી તેની ખીગ ગધી ખાડ, ઘી, દૂધથી ખનાવેલી ખીગની થાળી લરીને તે
ખાવકને આપીને ડોઈ પણ કારણથી માતા ઘરમાં આડી ગઈ આ સમયે આને લવનમુકથી
તાગવા માટે નાવડી મમાન એવા મહિનાના ઉપવાસવાળા મુનિ પાગ્લાની લિલા લેવા આવ્યા
આ સમયે ખાજકે ચિતવ્યું કે, શું આ ચેતનવંતુ ચિતામણિરત્ન કે જગમ કંપવૃક્ષ કે અપશુ
એવી આ કામધેનુ છે? અહો! ગહ માડું, ગહ માડું થયું કે માગ લાચર્યજી મહામાધુ ભગવત
એવી આ કામધેનુ છે? અહો! ગહ માડું, ગહ માડું થયું કે માગ લાચર્યજી મહામાધુ ભગવત
પધાર્યા, નહિતો માગ નરખા ગરીબને આવા પાત્રનો યોગ કેવી રીતે બને? માગ ડોઈક
પ્રગળ પુણ્યોત્થથી મને આજે ચિત્ત, ચિત્ત અને પાત્રરૂપ ત્રિવેળીનો નયોગ પ્રાપ્ત થયો એ
પ્રમાણે થાવ ઊંચકીને તપસ્વી માધુને ક્ષીગ વહોનાવી અને આના ઉપર ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી
મહાકરુણાવાળા માધુએ પણ તે અંજલ કરી તે મુનિ તો વહોડીને આડી ગયા પછી ધન્યામાતા

ધરમાંથી બહાર નીકળી અને માન્યું કે પુત્ર બધી ખીર જમી ગયો છે, એટલે વળી દેરી પીરસી. તે ખીર ગળાડૂબ ખૂબ ખાધી, તેથી અણર્ણથી રાત્રે સાધુને દાન આપ્યાનું સ્મરણ કરતો કરતો મૃત્યુ પામ્યો. તે દાન-પ્રભાવથી તે રાજગૃહ નગરમાં ગોલદ્ર શેઠની ભદ્રા ભાયાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. ભદ્રાએ સ્વપ્નમાં શાલિવુ શ્વેત ભરપૂર પાકેલું બેયું અને તે પતિને કહ્યું એટલે પતિએ 'તને પુત્ર જન્મશે' એમ કહ્યું. 'હું' દાન-ધર્મનાં કાર્યો કરું' એવા પ્રકારના દોહડા થયા અને ભદ્રાબુદ્ધિવાળા ગોલદ્ર શેઠે પણ તે પૂર્ણ કર્યા. ભદ્રાએ પૂર્ણ સમયે દિશામુખને વિકરવર કરનાર જેમ પવંતભૂમિ વૈદ્યરત્નને તેમ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. દેગેલા સ્વપ્નના અનુસારે શુભદિવસે માત-પિતાએ તે પુત્રનું શાલિભદ્ર એવું શુભ નામ પાડ્યું. પાંચ ધાવમાતાથી પાલન કરાતો અનુક્રમે તે વૃદ્ધિ પામતાં કંઈક ન્યૂન આઠ વર્ષનો થયો એટલે પિતાએ કક્ષાભ્યાસ કરાવ્યો. યૌવનવય પામ્યો અને યુવંતીજન-વલ્લભ બન્યો ત્યારે નવો પ્રકુમ્ભ હોય તેમ સમાન-વયવાળા મિત્રો સાથે રમવા લાગ્યો. તે નગરના બત્રીશ શેઠીયાઓએ આવી ભદ્રાના પતિને જણાવ્યું કે અમે અમારી બત્રીશ કન્યાઓ આપવાની તમારી પાસે યાચના કરીએ છીએ. હવે પામેલા ગોલદ્રશેઠે આદરપૂર્વક સર્વ લક્ષણથી પૂર્ણ કન્યાઓ શાલિભદ્ર સાથે પરણાવી. ત્યાં પછી શાલિભદ્ર મનોહર વિમાનમાં જેમ ઈન્દ્ર તેમ પોતાના મનોહર મંદિરમાં તેમની સાથે વિલાસ કરવા લાગ્યો. તેના આનંદમાં મગ્ન બનેલા તેને દિવસ ક્યાં ઉગે છે અને રાત્રિ ક્યારે પડે છે, તેની પણ ખબર પડતી નથી. તેની લોગ-સામથી માતા-પિતા પૂર્ણ કરે છે. ગોલદ્રશેઠે વીરપ્રભુના ચરણકમલમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી, અનશન કરી મૃત્યુ પામી દેવલોકે ગયા. અવધિગ્નાનથી શાલિભદ્રને પોતાનો પુત્ર બહીને તેના પુણ્યથી આકર્ષાઈલો પુત્ર પ્રત્યે વાત્સલ્યવાળો બન્યો. તે પિતા-દેવે કષ્ટવૃક્ષ મારક પ્રતિદિન તેના માટે અને તેની બત્રીશ ભાયાઓ માટે દિવ્ય વસ્ત્રાદિક અર્પણ કર્યાં. મનુષ્યને ઉચિત જે કાર્ય હોય, તે ભદ્રા પૂરાં કરતી હતી. પૂર્વે આપેલા દાનના પ્રભાવથી તે માત્ર લોગો લોગવવા લાગ્યો. કોઈક સમયે કોઈક પરદેશી વેપારીઓ રત્નકંબલ લઈને શ્રેણિક પાસે વેચવા આવ્યા, પરંતુ બહુ કિંમતી હોવાથી શ્રેણિકે તે ખરીદ ન કરી. ત્યાર પછી તે વેપારીઓ શાલિભદ્રના મહેલે ગયા, ભદ્રાએ કહેલી કિંમત આપીને તે સર્વ રત્નકંબલો ખરીદી. એલણાને રત્નકંબલની ખબર પડી, એટલે શ્રેણિકને કહ્યું કે, મહાકિંમતી હોય તો ખલુ મારા માટે એક રત્નકંબલ લઈ આપો. ત્યારે શ્રેણિક રાજાએ પણ પૂર્વે જણાવેલ મૂલ્યથી રત્નકંબલની માગણી કરી, ત્યારે વેપારીઓએ કહ્યું કે, સર્વ રત્નકંબલો ભદ્રા શેઠાણીએ ખરીદી લીધી. શ્રેણિકે એક હોશીયાર પુરુષને મૂલ્ય આપીને રત્નકંબલ લાવવા માટે ભદ્રામાતા પાસે મોકલ્યો. ભદ્રા પાસે માગણી કરી ત્યારે કહ્યું કે, રત્નકંબલના ટૂંકા કરી શાલિભદ્રની પત્નીઓને પણ લૂંછવા આપી દીધા. હવે જો તેણે જરૂરી કાર્ય હોય તો, વાપરેલી શુભ રત્નકંબળીઓ છે, માટે રાજાને પૂછીને આવીને લઈ જાવો. પોતાએ આવીને રાજાને પાત જણાવી, જોઈ જોઈથી એલણાએ રાજાને કહ્યું કે, પિતૃત્વ અને સુવર્ણની જેમ આપણામાં અને વણિકોમાં તદ્દાવત કેટલો છે ? તે જુઓ. તે જ પુરુષને શ્રેણિકે કુતૂહલથી શાલિભદ્રને જોડાવવા માટે મોકલ્યો એટલે ભદ્રાએ રાજા પાસે આવીને વિનંતિ કરી કે, હે દેવ ! કદાપિ મારા પુત્ર બહાર જતો નથી, માટે આપ મારે ત્યાં પધારવા કૃપા કરો. કુતૂહલથી શ્રેણિકે પણ આવયાનું સ્વીકાર્યું. તેમને થોડો વખત રોકાઈને આવવા કહ્યું. પોતે આગળ જઈને વિચિત્ર રંગ-ઝેરંગી વસ્ત્રોથી અને માલિક્ય રનોથી પોતાના ઘરથી માંડી રાજમહેલ સુધીના રાજમાર્ગોની દુકાનોની શોભા કરાવી. દેવોએ તકાલ કરી હોય તેવી દુકાન-શોભાને વિચારતો વિચારતો

આમત્રેલો રાજા ભદ્રાના મંદિરે આવ્યો. પૃથ્વી પર બાણે દેવવિમાનનું બીજું પ્રતિબિંબ હોય, તેવા સુવર્ણના સ્તંભ ઉપર ધન્વન્તરીય રતનના વીંળતા તોરણવાળું, મોતીઓના સાથીઆ કરેલ દારભૂતલવાળું, દિવ્ય વસ્ત્રોના બાંધેલા ચંદ્રવાવાળું, સુગંધી દ્રવ્યથી કરેલા ધૂપવાળું, એવું ભદ્રાનું મંદિર દેખી વિસ્મયથી વિકસિત લોચનવાળા રાજાએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. અને ચોથા માળ પર આવી સિંહાસન પર બેસી ગયા. સાતમા માળ પર રહેલા શાલિભદ્ર પાસે આવી માતાએ કહ્યું કે, આપણે ત્યાં તને બેવા માટે શ્રેણિક આવ્યા છે, તો ક્ષણવાર નીચે ચાલ. એટલે પુત્રે કહ્યું, 'હે માતાજી ! તમને બધી ખબર છે, જે કાર્ય હોય તે તમે જ બંને પતાવી નાખો, એમાં વળી મારે શું કરવાનું છે ?' ત્યારે ભદ્રાએ તેને કહ્યું, આ કંઈ ખરીદ કરવાની વસ્તુ નથી, પરંતુ આ તો સર્વ લોકોના અને તારા પણ સ્વામી છે. તે સાંભળીને શાલિભદ્રે પણ વિધાદૂર્વક વિચાર્યું કે, આવા સાંસારિક ઐશ્વર્યને ધિક્કાર હો, કે મારા પણ વળી બીજા સ્વામી છે ! સર્પની ફણા સરખા આ ભોગોથી હવે મને સંયુત. હવે તો જલ્દી વીરપ્રભુના ચરણ-કમળમાં દીક્ષા અંગીકાર કરીશ. આવી રીતે સંયોગયુક્ત હોવા છતાં માતાના આગ્રહથી સર્વ ભાર્યાઓ સાથે આવીને વિનયવાળા તેણે રાજાને પ્રણામ કર્યો. પોતાના જોળામાં બેઠેલા તેને શ્રેણિકે પુત્ર માફક આલિંગન કર્યું અને સ્નેહથી મસ્તક સૂંઘ્યું. ક્ષણવારમાં તો તેણે આંસુ પાડ્યાં. ત્યાર પછી ભદ્રાએ કહ્યું, હે દેવ ! હવે તેને છોડી દો, કારણ કે મનુષ્ય છતાં પણ મનુષ્યની પુણ્યમાળાની ગંધથી પણ આ પુત્ર બાધા પામે છે. દેવગતિ પામેલા તેના પિતા હંમેશાં તેના માટે અને તેની ભાર્યાઓ માટે દિવ્ય પહેરવેશ, વસ્ત્ર, અન્નકાર, અંગરાગાદિક પદાર્થો આપે છે. ત્યાર પછી રાજાએ તેને છોડી દીધો, એટલે સાતમા માળે પહોંચી ગયો. ભદ્રાએ અહીં જ આજે ભોજન કરવા રાજાને પ્રાર્થના કરી. ભદ્રાના ઠાણિપયથી રાજાએ સ્વીકાર કર્યો. તેણે પણ તત્કાલ સર્વ તૈયારી કરાવી. 'શ્રીમતેને' ધનથી શું સિદ્ધ નથી થતું !' ત્યાર પછી સ્નાન કરવા ચોગ્ય તેલ, ચૂર્ણ ચોળી જલ્દી સ્નાન કર્યું. એમ કરતાં કરતાં રાજાની આંગળીઓથી વીંટી કોડાવાવડીમાં પડી. રાજા જેટલામાં આમતેમ જોળે છે, ત્યારે ભદ્રાએ ઠાસીને આજ્ઞા કરી કે વાવડીમાંથી પાણી બીજે વાળી ખાલી કરે. તેણે તેમ કર્યું. એટલે આશ્ચર્યકારી દિવ્ય આભૂષણોની વચ્ચે લાલચોળ સળગતા અગારા વચ્ચે કળો ફાયલો દેખાય તેવી પોતાની વીંટી દેખી રાજા વિસ્મય પામ્યો. રાજાએ ઠાસીને પૂછ્યું કે, 'આ શું છે ?' ત્યારે ઠાસીએ કહ્યું કે દરરોજ શાલિભદ્ર અને તેની ભાર્યાનાં નિર્માસ્યો આમાં નખાય છે. 'ખરેખર આ ધન્ય છે, અત્યારે હું પણ ધન્ય છું કે જેના રાજ્યમાં આવા ભાગ્યશાળીઓ પણ છે.' એ પ્રમાણે રાજાએ વિચાર્યું. ત્યારપછી પરિવાર સાથે રાજાએ ત્યાં ભોજન કર્યું. ભદ્રાએ આશ્ચર્યકારી અન્નકાર, વસ્ત્રાદિકથી સત્કાર કર્યો એટલે રાજા ઘરે ગયા. હવે શાલિભદ્રે પણ સંસારથી છૂટવા અલિલાવા કરી, તેટલામાં ધર્મમિત્રે આવી આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી કે, સુરાસુરથી નમસ્કાર કરાએલા સાક્ષાત્ ધર્મની મૂર્તિ હોય તેવા આરણ્યવાળા ધર્મધોષ નામના સુનિ ઉદાનમાં પધાર્યા છે. ત્યાર પછી હર્ષથી શાલિભદ્ર રથમાં બેસી ત્યાં ગયો અને આચાર્યના ચરણમાં વંદન કરી તેગજ સાધુઓને વાંદી આગળ બેઠો. દેશના કરતા તે સૂરિને તેણે પૂછ્યું, 'હે ભગવંત ! ક્યા કર્મથી બીજે પ્રભુ ન યાય ? ભગવંતે કહ્યું, 'જે જનો દીક્ષા લે છે, તે સમય જગતના સ્વામીભાવને પામે છે.' હે નાથ ! જો એમ છે, તો મારા માતાજીની રજ લઈને હું તત અંગીકાર કરીશ-એ પ્રમાણે શાલિભદ્રે વિનંતિ કરી. ત્યારે સૂરિએ કહ્યું કે, પ્રમાદ ન કરવો. ત્યાર પછી શાલિભદ્રે ઘરે જઈને માતાને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, આજે સમય જગતના દુઃખથી સુકૃત કરાવનાર મોક્ષના ઉપાય સ્વરૂપ ધર્મ એ ધર્મધોષ આચાર્યના મુખકમલથી સાંભળ્યો.

‘હે વત્સ ! ધર્મ શ્રવણ કર્યે, તે બહુ સાદું કાર્ય’. તેવા પિતાનો તું પુત્ર છે. એ પ્રમાણે ભદ્રાએ પણ હર્ષથી શાલિભદ્રની પ્રશંસા કરી. તેણે પણ કહ્યું, ‘હે માતાજી ! બે હું તે પિતાનો પુત્ર છું અને બે એમજ હોય તો મારા પર પ્રસન્ન થા, હું દીક્ષા અહંણ કરીશ.’ માતાએ પણ કહ્યું, ‘હે વત્સ ! આ વ્રત લેવાનો તારો ઉદ્યમ યુક્ત છે, પરંતુ આ દીક્ષામાં હંમેશાં લોભના ચણા આવવાના છે. તું સ્વભાવથી પણ સુકુમાર શરીરવાળો છે, વળી દિવ્યભોગોથી લાલન-પાલન કરાયો છે, જેમ વાછરડો રથને, તેમ તું વ્રતને કેવી રીતે વહન કરી શકશે ? શાલિભદ્રે પણ જવાબ આપ્યો કે, શું જેમણે ભોગો ભોગવેલા હોય, તેવા પુરુષો વ્રતનાં કષ્ટ સહન કરવામાં અશક્ત હોય અને શું બીજા કાયર હોતા નથી ? ત્યારે માતાએ કહ્યું કે, ક્રમે ક્રમે ભોગોનો ત્યાગ કર અને મર્ત્યલોકની માલ્ય-ગંધ સહન કરવાની ટેવ પાડ, એમ અભ્યાસ પાડીને હે વત્સ ! દીક્ષા અહંણ કર. ત્યાર પછી શાલિભદ્ર પણ માતા ભદ્રાતું વચન માનીને એક એક ભાર્યો તથા તળાઈ દરેરોજ છોડવા લાગ્યો.

આ બાજુ તે જ નગરમાં શાલિભદ્રની નાની બેનનો પતિ મહાધનભંડારવાળો ધન્ય નામનો રહેતો હતો. અશ્રુવાળી શાલિભદ્રની બેન ધન્યને નવડાવતી હતી, ત્યારે તેણે પૂછ્યું કે કેમ સુદન કરે છે ? ત્યારે આ હંકીકત ગદ્ગદ સ્વરે જણાવી કે, દીક્ષા લેવાની અભિલાષાવાળો મારો ભાઈ દરેરોજ એક એક ભાર્યો અને તળાઈનો ત્યાગ કરે છે, તે કારણે રડતું આવી જાય છે. ત્યારે મશકરી કરતાં ધન્યે એમ કહ્યું કે, જે આમ થોડો થોડો ત્યાગ કરે, તે શિયાળ માફક બીજી અને હીનસ્ત્રવવાળો છે. ત્યારે ધન્યને બીજી પત્નીઓ પણ મનમાં કહેવા લાગી કે, બે વ્રત અહંણ કરતું સહેલું હોય તો તમે કેમ નથી કરતા ? ધન્યે તેઓને કહ્યું કે, તમે જ વ્રતમાં વિશ્વ કરનારી હોવાથી અહંણ કરતો ન હતો. પુણ્યયોગે આજે તમે મને અનુમતિ આપી, તેથી હવે વિશ્વ બગર હું દીક્ષા અંગીકાર કરીશ. ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, ‘હે સ્વામી ! આ તો અમે મનકમાં યોગ્યા છીએ, માટે કૃપા કરીને આ હંમેશાં લાલન કરેલી લક્ષ્મીને અને અમને તમે ન છોડશો.’ આ બી અને ધન અનિત્ય છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી શાશ્વતપદની ઈચ્છાથી હું અવશ્ય દીક્ષા લઈશ’ એમ કહીને ધન્ય ઉભો થયો. ત્યારે તેઓએ ધન્યને કહ્યું કે, ‘તમારું અનુરક્ષ કરી અમે પણ દીક્ષા અહંણ કરીશું’. પોતાને ધન્ય માનતા મહામનવાળા ધન્યે તેમને અનુમતિ આપી.

આ બાજુ વૈભવપૂર્ણ ઉપર શ્રીવીરભગવંત સમવસર્યાં એટલે ધન્યને તેના ધર્મમિત્રે તરત તે સમાચાર આપ્યા. દાન દઈને પોતાની પત્નીઓ સાથે શિબિકામાં બેસી લવનો લય પામેલો ધન્ય મહાવીર ભગવંતના ચરણકમળમાં ગયો. પત્નીઓ સહિત તેણે ભગવંત પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી. તે સાંભળી શાલિભદ્ર પણ ‘પોતે પાછળ રહી ગયો’ એમ માની દીક્ષા માટે ત્વરા કરવા લાગ્યો. મહાપરાક્રમી શ્રેણિકરાજથી અનુચરતા શાલિભદ્રે શ્રીમહાવીર પ્રભુ પાસે આવી તેમના ચરણકમળમાં દીક્ષા અંગીકાર કરી. ત્યાર પછી ટોળા સહિત જેમ હસ્તિરાજ તેમ સિદ્ધાર્થ-નંદન વીર પ્રભુ પરિવાર સાથે વિહાર કરતા કરતા બીજે ગયા. ધન્ય અને શાલિભદ્ર બંને બાદશુત ગાની બન્યા, તેમજ ખર્જીધારા સરણું મહાતપ કરવા લાગ્યા. શરીરની મમતા રહિત બંને પક્ષ, મહિનો, બે મહિના, ત્રણ મહિના, ચાર મહિના આદિના ઉચ્ચ તપ કરી પારણું કરતા હતા. તેવી ઉચ્ચ તપસ્યા કરતા કરતા તે બંનેનાં શરીર માંચ-લોહી વગરની

ચામડાની ધમણ ચરખાં બની ગયાં. કોઈક સમયે શ્રીમહાવીર ભગવંતની સાથે તે બંને મુનિવરે પોતાની જન્મભૂમિ રાજગૃહ નગરે આવ્યા. ત્યાર પછી સમયસરબુધ્ધિ રહેલા ભગવંતને વંદન કરવા માટે અર્ચાસ્થિ શ્રદ્ધાતિથય યોગે નગરલોકો નગરથી આવવા લાગ્યા. આજે ધન્ય અને શાસિભદ્ર બંનેને પારણું હોવાથી ભિક્ષા લેવા નીકળવાની આજ્ઞા માટે ભગવંત પાસે આવી પ્રણામ કરતા હતા. ‘આજે તારી માતા પારણું કરાવશે’ એમ પ્રભુ વડે કહેવાએલા શાસિભદ્ર ધન્યમુનિ સાથે વહોરવા નીકળ્યા. ભદ્રાના મહેલના દરવાજા પાસે જઈ બંને ઉભા રહ્યા, પરંતુ તપથી દુર્ગળ દેહવાળા બંનેના તેમને કોઈએ ઓળખ્યા નહિ. આજે ભદ્રા પણ શ્રીવીર પ્રભુ, શાસિભદ્ર અને ધન્યને વંદન કરવા જવાની ઉત્સુકતા અને વ્યાકુલતામાં હોવાથી બંને મુનિઓને ન ઓળખ્યા. સહુવાર ત્યાં રોકાઈને ત્યાંથી બંને મુનિઓ નીકળી ગયા અને નગર દરવાજાની શેરીમાંથી નીકળતા હતા, ત્યારે તે નગરમાં દહિં અને ઘી વેચવા માટે આવતી શાસિભદ્રની પૂર્વભવની માતા ધન્યા સાથે મળી. શાસિભદ્રને દેખતાં જ તેના સ્તનમાંથી દૂધ ઝરવા લાગ્યું. બંને મુનિઓને વંદન કરી ભક્તિથી બંનેને દહિં વહોરાવ્યું. ત્યાર પછી વીર ભગવંતની પાસે જઈ ગોચરી આલોવી બે હાથની અર્જલ કરી શાસિભદ્રે કહ્યું, ‘હે ભગવંત ! માતાથી પારણું કેવી રીતે ?’ સર્વજ્ઞ ભગવંતે કહ્યું, ‘હે શાસિભદ્ર મહામુનિ ! તારા આગલા જન્મની ધન્યામાતા અને બીજા પણ જન્મમાં થયેલી માતા. દહિંથી પારણું કરીને પ્રભુને પૂછીને ત્યાર પછી ધન્યમુનિ સાથે શાસિભદ્ર મુનિ વૈભારગિરિ ઉપર ગયા. ધન્ય સાથે શાસિભદ્રે શિક્ષાતલવનું પ્રતિલેખન કરી ત્યાં પાદપોષગમન નામનું અનશન આદર્યું. તે વખતે તેની માતા ભદ્રા અને શ્રેષ્ઠિક રાજા ભક્તિથી વીર ભગવંતના ચરણકમળ પાસે આવ્યા. ભદ્રામાતાએ પૂછ્યું કે, ધન્ય અને શાસિભદ્ર મુનિઓ ક્યાં છે ? હે પ્રભુ ! અમારે ત્યાં ભિક્ષા માટે કેમ ન પધાર્યા ? સર્વજ્ઞ પ્રભુએ કહ્યું, તમારે ઘરે બંને મુનિઓ આવ્યા હતા, પરંતુ અહિં આવવામાં બચ્ચ બંનેનાં તમે તેમને ઓળખ્યા નહિ. પૂર્વજન્મની ધન્યા માતાએ તમારા પુત્રને સાથે મળીને દહિં વહોરાવ્યું તેનાથી બંનેએ પારણું કર્યું. મહાસત્ત્વવાળા બંને આ ભવનો ત્યાગ કરવા માટે વૈભારપર્વત પર ગયા છે અને ત્યાં અનગનનો સ્વીકાર કર્યો છે. શ્રેષ્ઠિક સાથે ભદ્રા વૈભાર પર્વત ઉપર પહોંચી અને ત્યાં પત્થરના ઘડેલા પૂતળા જેવા બંનેને તથા પ્રકારના કાઉત્સગમાં રહેલા દેખ્યા. ક્રુદ્ધી તેના સામું બેઠીને તેનાં આગલાં મુખો યાદ કરતી એવું કહ્યું કરવા લાગી કે તેના પડકારથી વૈભારગિરિને બધું રડાવતી ન હોય. હે વત્સ ! તું ઘરે આવ્યો છતાં અપભ્રાંચવાળી મેં તને ઓળખ્યો નહિ, મારા પ્રમાદથી તું મારા પર ગુસ્સો ન કરીશ. “જે કે તે” અજ્ઞનો તો ત્યાગ કર્યો છે, તો પણ તું તારા પોતાનાં દર્શનથી અમારાં નેત્રોને આનંદ કરાવશે’ એવો મને મનોરથ હોતો. પરંતુ હે પુત્ર ! શરીર-ત્યાગના કારણભૂત આ અનશનના આરંભથી તે મારે મનોરથ હોતો. પરંતુ હે પુત્ર ! શરીર-ત્યાગના કારણભૂત આ અનશનના આરંભથી તે મારે મનોરથ પણ અત્યારે ભગ્ન કરવા તૈયાર થયો છે ! તે જે પ્રકારનું નાપ આરંભ્યું છે, તેમાં હું તને વિદ્ધ કરનારી નથી બનતી, પરંતુ આ અત્યંત ખરબચડી શિક્ષાતલથી આ તરફ થા. હવે અહિં શ્રેષ્ઠિકે ભદ્રાને કહ્યું કે, “હે માતાજી ! તમે હર્ષસ્થાને રૂદ્ધ કેમ કરો છો ? જેને આવો પુત્ર છે, તેથી કરી સ્ત્રીઓમાં તમે એક જ પુત્રવતી છો. આ મહાસત્ત્વવાળા, તત્ત્વને બાજુનારા, તૃણ મારેક લક્ષ્મીના ત્યાગ કરી સાક્ષાત્ મોક્ષ સરળા સ્વામીના ચરણકમળને પામ્યા. બાજુનારા, તૃણ મારેક લક્ષ્મીના ત્યાગ કરી સાક્ષાત્ મોક્ષ સરળા સ્વામીના ચરણકમળને પામ્યા. આ જગતના સ્વામીના શિષ્યને અનુરૂપ તપ તપી રહેલા છે, તમે ફોગટ સ્ત્રી-સ્વભાવથી મનમાં દુઃખ પામો છો.” આ પ્રમાણે રાજાએ પ્રતિભાષેલી દુઃખી દંડ્યવાળી ભદ્રા બંને મહામુનિઓને

વંદન કરીને પોતાના ઘરે જાય છે અને સાથે ઐલુક પણ ગયો. કાળધર્મ પાત્રી બને સર્વાર્થ-સિદ્ધ નામના વિમાનમાં તેવીશ સાગરોપમ-પ્રમાણ આયુષ્યવાળા ઉત્તમ દેવ થયા. જેવી રીતે ભવિષ્યમાં વૃદ્ધિ પામતી એવી અજોડ સંપત્તિ સુપાત્રદાનના ફળથી સંગમકે પ્રાપ્ત કરી, તેવી રીતે પુણ્યના અર્થી પુણ્યોએ યથાથ રીતિથી અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સંગમકની કથા સંપૂર્ણ. ૮૮.

આ પ્રમાણે બાર વ્રતોનો અધિકાર જણાવ્યો. હવે તેમાં થતા અતિચારનું રક્ષણ કરવા સ્વરૂપ કથન કરતાં જણાવે છે :-

વ્રતાનિ સાત્તિચારાણિ, સુકૃતાય ભવન્તિ ન ।

અતિચારાસ્તતો હેયાઃ, પશ્ય પશ્ય વ્રતે વ્રતે ॥ ૮૯ ॥

વ્રતો અતિચાર-સહિત પાલન કરવામાં આવે તો સુકૃત-પુણ્ય માટે થતા નથી, તેથી ઠરેક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચારોનો ત્યાગ કરવો.

અતિચાર એટલે વ્રતની ગલિનતા, ગલિનતાવાળાં વ્રતો સુકૃત (પુણ્ય) માટે થતાં નથી, તે માટે એક એક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચારો છોડવા જોઈએ. શંકા કરી કે સર્વવિરતિમાં જ અતિચારો હોય, તેમને જ સંજ્ઞવલનનો ઉદય કહેલો છે. કહેલો છે કે:- ‘સર્વ પણ અતિચારો સંજ્ઞવલનના ઉદયથી થાય છે, બાર કષાયોથી તો વળી મૂલવ્રતનો ઉદય થાય છે.’ ‘સંજ્ઞવલન કષાયોનો ઉદય સર્વવિરતિવાળોને જ હોય, દેશવિરતિવાળોને તો પ્રત્યાખ્યાનાવરણનો ઉદય હોય છે, તેથી દેશવિરતિવાળા શ્રાવકને અતિચાર સંભવતા નથી. આ વાત ઘટતી છે. તેનું અલ્પપણું હોવાથી, કંથવાના શરીરમાં છિદ્રના અભાવ માદેક. તે આ પ્રમાણે—

પ્રથમ આણુવ્રતમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, નિરપરાધ, દ્વિવિધ, ત્રિવિધ આદિ વિકલ્પોવાળી ઘણી છૂટછાટ રાખેલી હોવાથી અતિસૂક્ષ્મપણાને પામેલી દેશવિરતિ હોવાથી તેમાં દેશનો અભાવ હોવાથી દેશવિરાધનારૂપ અતિચારો તેમાં કેવી રીતે લાગે? માટે તેનો સર્વનાશ જ થાય છે. મહાવ્રતમાં તો મોટાં વ્રત હોવાથી અતિચાર થવા સંભવે છે. હાથીના શરીરમાં શુભડાનાં છિદ્રો પર મલમપટ્ટો બાંધવા માદેક આ શંકાના સમાધાનમાં સમજાવે છે કે—“દેશવિરતિમાં અતિચારો સંભવતા નથી, તે વાત અસંગત સમજવી. ઉપાસકદેશ આદિમાં ઠરેક વ્રતના પાંચ પાંચ અતિચારો જણાવેલા છે. હવે કઠાય તમે તેને લાગો કહેતા હો અને અતિચાર ન કહેતા હો, પણ એમ નથી. આગમમાં લાગો અને અતિચારો જુદા રૂપે માનેલા હોવાથી જે વળી કહેલું છે કે—સર્વે અતિચારો સંજ્ઞવલન કષાયના ઉદયથી જ થાય છે, તે વાત. સત્ય છે. પરંતુ તે હકીકત સર્વવિરતિ આદિને આશ્રીને જ કહેલી છે, પણ સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિને આશ્રીને કહેલી નથી. કારણ કે ‘સર્વે અતિચારો સંજ્ઞવલનના ઉદયમાં’ ઇત્યાદિક ગાથામાં આ પ્રકારે વ્યાખ્યા છે—કે સંજ્ઞવલન કષાયના ઉદયમાં સર્વવિરતિમાં અતિચારો લાગે છે. અને બાકીના બાર કષાયોના ઉદયમાં તો ને સર્વવિરતિના મૂલવ્રતનો ઉદય. આ રીતે દેશવિરતિમાં અતિચારનો અભાવ નથી.” ૯૯.

તેમાં પ્રથમ વ્રતના અતિચારો કહે છે :-

કોષાદ્ વન્ધ-ચ્છવિચ્છેદોઽધિક્રમાધિરોપણમ્ ।

પ્રહારોઽન્નાદિરોધચ્છાદિસાયાં પરિચીર્તિતાઃ ॥ ૧૦ ॥

અહિન્સાએ પ્રથમ અણુવનમા આ પાવ અતિચાગે—ગાય, દોઢ આદિને દોઢા, માટી આદિથી બાંધી નિયંત્રણ કરવું, વિનય ગ્રહણ કરાવવા માટે, ઉન્માર્ગે જતા મેકવા માટે પોતાના પુત્રાદિકને પણ બંધનમાં નાખવા પડે, તે અતિચાગ નથી, માટે કોષથી એમ કહ્યું, પ્રબંધ કપાયના ઉદયથી જે બાધકું, તે પહેલો અતિચાગ શરીરની આમડીનો છેદ કરવો—છૂટી પાડવી, તે પુત્રાદિકને પગમાં વસ્ત્રીક-ગ્નેણી દરમ થયું હોય અને આમડીનો છેદ કરી કાપવી પણ પડે, આ કાગળથી કોષથી એની અનુવૃત્તિ દેવક અતિચાગમાં મમજવી કોષથી આમડીનો છેદ કરવો, તે બીજો અતિચાગ ગાય, ઉંટ, ગધેરા, માણસ આદિકના બાધ કે પીઠ પર કે માથા પર અથવા ગાડા-ગાડીના વાહનમાં વહન કરી શકે તે કરતા વધારે ભાગ લાદવો. અહિં પણ કોષથી વધારે ભાગ લાદવો અને ઉપલક્ષણથી લોભથી પણ વધારે ભાગ લગવો તે ત્રીજો અતિચાગ કોષથી લાકડી, આણુક, લોહાની અણીવાળી લાકડી ભોકવી, આણુક મારવો, ટેકાથી માર મારવો ઇત્યાદિક ચોથો અતિચાર કોષથી અન્નાદિક, જળ, ધાતુ-ચારો ન આપવો, તે પાંચમો અતિચાગ આ વિષયમાં આવશ્યક-ચૂર્ણિમા કહેલો વિધિ —બંધ બેપગવાળા મનુષ્યને કે ચાગ પગવાળા પશુને હોય, તે પણ માર્થક અને નિર્થક તેમાં અનર્થક બંધ કરવો ચોગ્ય નથી માર્થક બંધ વળી બે પ્રકારનો, અપેક્ષાવાળો બંધ અને અપેક્ષા વગરનો બંધ, તેમાં જે ગાપેક્ષ બંધ, દીલી દોઢગાની ગાઠ બાધવી, જેથી કરીને કઠાય અણુધારી ભાગ લાગી હોય તો મહેવાઈથી ગાઠ છોડી મૂકાય કે તેને મુક્ત કરી શકાય નિર્પેક્ષ એ કહેવાય કે, ઘણા પ્રયત્ને પણ ગાઠ છોડવી મુશ્કેલ પડે અને આગ લાગે તો ન છૂટવાથી બળી મરે આ ચાગ પગવાળા માટેનો બંધ ઢોલો બે પગવાળા કાચ-કાચી, ચોગ, ભણવામાં પ્રમાદી પુત્રાદિકને જે બાધવા પડે, ત્યારે મહેવાઈથી છૂટી ગટે તેવી રીતે બાધવા અને રક્ષણ કરવું, જેથી અચિન્તા ભય આદિ પ્રમંજમાં વિનાશ ન પામે તેમ જ શ્રાવણે જે પગવાળા અને ચાગ પગવાળા એવા જ મગ્ગ કરવા, જેથી ને વગર બાધેલા ગદી ગટે આમડી છેદવી પણ તે જ પ્રમાણે મમજવું માન નિર્પેક્ષ તે કહેવાય, જેમાં કાંચ, યગ, કાન, નાક, આદિ અવયવો નિર્મર્થપણે ઝેદે, આપેક્ષ તો વળી હુમમ્મ થયા હોય, તેમાંથી ષડ્ કે પાડેલો ભાગ કે નકામો ભાગને છોટી કે બાળી નાખે તથા અધિક ભાગ આગેપણુ કરવો પ્રથમ તો શ્રાવણે જે કે ચાર પગવાળા વાહનની આણુવિકા ડોડી દેવી, કાચ બીજી આણુવિકા ન હોય, ત્યારે જે પગવાળો પોતાની બને ભાર ઉઠવે, બને ઉતારે, તેટલો જ ભાગ તેની પાસે વહન કરાવે. ચાગ પગવાળા પાસે તો યથોચિત ભાગ કરતા પણ કંઈક ઓછો ભાગ વહન કરાવે. હજ, ગાડા, ગવ આદિમાં જોડ્યા હોય, તો ચોગ્ય નિયત-મમયે તેમને છોડી મુકવા ભેદિએ પ્રહાર પણ તેવી જ રીતે, ધરતુ નિર્પેક્ષ પ્રદાર-નિર્દયતાથી તાડન કરવું આપેક્ષ પ્રહાર તો શ્રાવણે રમેશ શરૂથી જ પોતાના આશ્રિતો પોતાથી ડરતા ગહે અને અવિનયવાળા ન બને, તેની તટેદારી ગળવાની હોય કઠાય કોઈ વિનય ન કરે, કહ્યું ન માને, તો મમસ્થાન ડોડી લાતથી કે દોઢીથી એક કે બે વખત જ તાડન કરે તેમજ કોષને પણ અન્ન-પાણી આદિનો રોધ-નિરોધ ન કરવો, કાગળ કે તીવ્ર ભૂખવાળો કાચ

મૃત્યુ પામે. પોતાના ભોજન-સમયે તાવવાળા કે તેવા રોગવાળા આદિને છોડીને તેમજ બીજા બાંધેલા કે કાર્યમાં રોકી રાખેલા હોય, તેવાને ભોજન કરાવ્યા પછી પોતે ભોજન કરવું. અસાદિકનો રોધ પણ બંધ માફક સાર્થક અને અનર્થક એમ બે ભેદોવાળો સમજવો. પરંતુ સાપેક્ષ રોગની ચિકિત્સા માટે હોય, અપરાધ કરનારને માત્ર વાણીથી કહે કે, આને તને ભોજનઆદિ નહિ અપાય, શાંતિ-નિમિત્તે ઉપવાસાદિક કરાવે. વધારે કેટલું કહેવું ? અહિંસા-લક્ષણ મૂલશુભના અતિચારો ન થાય, તે પ્રકારે જ્યોત્સુથી વર્તવું.

શંકા કરી કે, ‘આવકે તો હિંસાનાં જ પચ્ચક્ષુષાણુ ક્યાં છે, તેથી બંધાદિક કરે તો પણ કોષ નથી, હિંસાની વિરતિ તો અખંડિત રહેલી છે. હવે બે બંધાદિકનાં પચ્ચક્ષુષાણુ ક્યાં હોય તો વધ-બંધાદિક કરે તો વિરતિનું બંધન થવાથી મતભંગ થાય જ. વળી બંધાદિકના પચ્ચક્ષુષાણુ કરવાનું સ્વીકારીએ, તો મતની મર્યાદા તૂટી જાય. દરેક મનમાં અતિચાર મતની અધિકતા થઈ જાય, એમ થવાથી બંધાદિકની અતિચારતા રહેતી નથી.’ આના સમાધાનમાં જણાવે છે કે—તાકું કથન સત્ય છે કે હિંસાનાં જ પચ્ચક્ષુષાણુ ક્યાં છે, પણ બંધાદિકના નહિ, માત્ર તેના પચ્ચક્ષુષાણુમાં અર્થો-પત્તિથી તો તેનાં પણ પચ્ચક્ષુષાણુ કરેલાં સમજવાં. હિંસાનાં તે ઉપાયો-કારણો છે. બંધાદિક કરે તો મતનો ભંગ નથી, પરંતુ અતિચાર જ છે. કેવી રીતે ? અહિં મત બે પ્રકારનું. અંતર્વૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી. તેમાં ‘હું માફ’ એવા વિકલ્પ વગર બે કોષ કે આવેશથી પારકા પ્રાણને ગણકાર્યા વગર બંધાદિકમાં પ્રવર્તે, અને હિંસા ન થાય, ત્યારે નિર્દયતા કે વિરતિની નિરપેક્ષતાથી પ્રવર્તે તો હોવાથી અંતર્વૃત્તિથી મતનો ભંગ થયો, હિંસાનો અભાવ હોવાથી બહિર્વૃત્તિથી દેશનું પાલન, દેશનું પાલન અને દેશથી ભંગ થયો હોવાથી અતિચારનો વ્યપદેશ-વ્યવહાર પ્રવર્તે છે. તે માટે કહેલું છે કે—“હું ન માફ” એ પ્રમાણે કરેલા મતવાળાને મૃત્યુ પામ્યા વગર અહિં કયો અતિચાર લાગે ? કોષથી જે વધાદિક કરે છે, તે નિયમની અપેક્ષા રાખતો નથી, તેને નિરપેક્ષ કહેવાય. મૃત્યુ થયું ન હોવાથી તેનો નિયમ રહેલો છે, પરંતુ કોષથી ક્યાહીનપણથી તો તે ભંગ થયો છે. દેશથી ભંગ અને દેશથી પાલન થયું હોવાથી પૂન્યો તેને અતિચાર કહે છે.”

જે કહ્યું હતું કે બાર મતની મર્યાદા તૂટી જાય, તે વાત યોગ્ય નથી. વિરુદ્ધ અહિંસાના સહભાવમાં બંધાદિકનો અભાવ જ છે, તેથી નક્કી થયું કે બંધાદિકે અતિચાર જ છે. બંધાદિક ચક્રણ કરેલ હોવાથી ઉપલક્ષણથી મંત્રપ્રયોગ આદિ બીજા પણ અતિચારપણે જાણવા.

હવે બીજા મનના અતિચારો કહે છે—

મિથ્યોપદેશઃ સહસાઽધ્યાત્મ્યાનં ગુણભાષણમ્ ।

વિશ્વમ્તમન્વમેદ્ય, કૂટલેસ્વ સૂત્રે

॥ ૧૧ ॥

ખોટો પાપનો ઉપદેશ કે પ્રેરણા આપવી, વગર વિચાર્યે કોઈના ઉપર ખોટા દોષનું આરોપણ કરવું, કોઈની શુદ્ધ વાત કે મર્મ હકીકત ગોલીને પ્રગટ કરવી, આપણા વિશ્વાસે કરેલી વાત બીજાને કહી દેવી, ખોટા દસ્તાવેજ કરવા-આ બીજા મતના પાંચ અતિચારો છે.

મિથ્યા ઉપદેશ એટલે અમદુષ્ટદેગ, મત્યના પચ્ચક્ષુણ્ણવાળાને પરપીડા ડગાડે વચન અમત્ય જ છે તેથી પ્રમાદથી ખીબને પીડા ડગનાર ઉપદેગમા અનિચ્છા લાગે છે, જેમકે “ગધેડા, ઊંટોને બેસાડી ડેમ ગાખ્યા છે ? તેની પાને કામ કગવો, ભાગ ઉચકવો, ચોરાને હણો ” અથવા તો યથાગ્નિયત અર્થ, તે તથોપદેશ તે માધવા યોગ્ય જણાય વિપરીત તે અયથાર્થોપદેશ જેમડે- ખીબ કોઈ મદેહવાળાએ પ્રશ્ન કર્યો, તેને મરખો જવાબ ન આપવો, સાચી વાત ન કહેવી અથવા તો વિવાદમા પોતે ડે ખીબ દ્વાગ આઠા-અવળા કોઈ જુદા અભિપ્રાયવાળા જવાબ આપવાની પ્રેરણા કરવી, તે પ્રથમ અતિચ્છા વગર વિચાર્યે કોઈના ઉપગ ખોટા દોષ કે કવ કતુ આરોપણ કરવું, જેમ કે ‘તુ ચોર કે પરચો-ગમન કરનાર છો’ ડેટવાક વળી નહંમા અભ્યાખ્યાનના સ્થાનમા રહંસ્યાભ્યાખ્યાન કહે છે તેએાતુ કથન જણાવે છે—ગહ એટલે એકાત, તેમા થવાવાળું, એકાતમા કહેવું, ખોટી પ્રશ્ન સા કરવી, કે ખોટા કવક ચડાવવા, ગહંસ્યાભ્યાખ્યાન આ પ્રમાણે મમજવું કે, જો કોઈ વૃદ્ધસી હોય તેને એકાતમા કહે ડે, આ તારો ભર્તા તરુણી સ્ત્રીમા ખહુ પ્રેમ કરનારો છે હવે જો તરુણી હોય તો તેને એમ કહે ડે, આ તારો પતિ કામકળામા કુશલ પ્રૌઢ એટ્ટાવાળી મધ્યમ વયવાળી સ્ત્રીમા અનુરાગી જન્થો છે તથા આ તારો પતિ ખહુ વિષય-વામનાવાળો છે અથવા મહાનગી વગરનો છે, એમ હાસ્ય ડરે તથા સ્ત્રી માગે ખોટી વાત ઉભી કરી તેના પતિ પાને કહે ડે, મને એકાતમા તારી પત્ની ડોટી હતી ડે, તારા અતિગય વિષય-સેવનથી તે ગિચારી ડટાળી ગઈ છે અથવા તો તે કહેતી હતી ડે, હું માગ પતિને પણ વિષય-કીડામા થઈવી નાપુ છું અથવા દુષ્પતિ-યુગલમાથી કોઈ સ્ત્રી ડે પુરુષને જે પ્રકારે ગગની અધિજ્ઞતા વધે, તે પ્રકારે તેવા પ્રકારના એકાતમા અનેક રીતે વિષયની શુભ વાતો મરજરી કે વિનોદ ખાતર ડગવી, તે અતિચ્છા છે જાણી-મમજળ દુરાગ્રહથી જૂઠ ઝાવવામા આવે, તો મતનો ભગ થાય કહેવું છે ડે—‘સહંમા અભ્યાખ્યાન વિગેરે જો જાણવા છતાં કવમા આવે, તો મતભગ થાય અને જો ઉપયોગ વિના હાસી કે મનઢમા વગર વિચાર્યે આજ-ડનક ચડાવે, તો તે અતિચ્છાર મમજવો’ આ ખીબે અતિચ્છાર હવે ‘શુદ્ધ ભાષણ નામનો અતિચ્છા મમભવતા કહે છે ડે-મર્વને ન જણાવવા યોગ્ય જેમ ડે, રાતદિકના નર્થ મગધી ગુપ્ત વાતો જાણવાનો અધિજ્ઞા નથી, પણ ઈગિત, આકાન્ધી કે ખીબ કારણે તે વાત જાણી ડે અનુમાનથી મમજળ ખીબને કહી ડે ડે, અમુક માણ્ણો ગત્ય-વિકુદ્ધ ચોક્કસ કાર્યો કવમાનો વિચાર કગી ગહા છે અથવા તો શુદ્ધ ભાષણ એટલે ચાડી કરવી, જેમ કે, કોઈ જો માણ્ણો પચ્ચપ્રીતિવાળા હોય, તેમાથી એડના મુખ-ચહેરાના અને વર્તાવના આધારે એકને અભિપ્રાય ખીબને તેવી યુક્તિપૂર્વક જણાવે, જેથી તેની પ્રીતિ તૂટી જાય આ ત્રીજો અતિચ્છા તથા વિદ્યામુની ગુપ્ત મતભા જાહેર કરવી, વિદ્યામી મિત્ર, કવન વગેરે તેએાની ગુપ્ત-જ્ઞાનગી વાનો જાહેર ડગવી જો કે તેના અનુવાનવાળી મત્ય હોય તેથી અતિચ્છા ન લાગે, તો પણ ગુપ્ત રાખવાની હપ્રીક્ષ જાહેર ડગવી અને તેથી મિત્ર કવનને વળતથી મરણ પામવાનો પ્રમગ આવે તે જગણે પગમાર્થથી તે અમત્ય છે કચિત્ત ભગડપ હોવાથી અતિચ્છા જ લાગે શુદ્ધ ભાષણમા ઈગિત, આગ્રગદિથી અધિન ન હોવા છતાં શુદ્ધ પ્રગટ કરે ડે અહિં તો પોને મતભા કરીને જ ગુપ્ત મતભા પ્રગટ કરી-આ જોને વચ્ચે રુકે છે અર્થાત્ એક વિશ્વામધાતડપ અને એક કવક ડે ચાડીડપ છે એ પ્રમાણે વિશ્વામધાત નામનો ચોથો અતિચ્છા જણાવ્યો તથા ‘કૂટ લેખ’ એહુ લખાત જોગ મતભાવેર કે ખીબના ડગાદગ જેવા અક્ષરો વખવા આ અતિચ્છારમા જેતે ‘કાયાળી અનત્ય ન જોવવું’ એવા ભાએ મન તીધુ રોધ,

કે' કયાથી અસત્ય જોણું નહિ', કે જોણાણું નહિ' એવા ભાગે વ્રત લીધું હોય, તેમ જોણું વ્રત જોડે લેખ લખવાથી ભંગ થાય જ છે, તો પણ વગર વિચાર્યે અજાણતાં કે અતિક્રમઆદિથી અતિચાર ભાગે છે. અથવા તો મારે અસત્ય જોણવાનો નિયમ છે, અને આ તો લખાણ છે, તેથી મારા વ્રતને બાધ નથી-એવી સમજાવાળાને વ્રતપાલન કરવાની યુદ્ધિ હોવાથી અતિચાર જ છે. એમ આ પાંચમો અતિચાર બીજા વ્રતમાં જણાવ્યો. ૯૧.

હવે ત્રીજા વ્રતના અતિચારો કહે છે—

સેનાનુજ્ઞા તદાનીતાદાનં દ્વિદ્રાજ્યલક્ષ્મણમ્ ।
પતિરૂપક્રિયા માનાન્યત્વં ચાસ્તેયસંશ્રિતાઃ ॥ ૯૨ ॥

ચોરે ચોરેલી વસ્તુ વેચાતી લેવી, તેને સહાય કરવી, શત્રુના રાજ્યમાં જવું, સરખા દેખાવવાળી હક્કરી વસ્તુ લેખવી સારા તરીકે આપવી, જોડા તોલ-માપ રાખવા. આ અસ્તેય નામના ત્રીજા વ્રતના પાંચ અતિચારો.

ત્રીજા સ્થૂક અદત્તાદાન-વિરમણના પાંચ અતિચારો કહેલા છે. ચોરોને 'ચોરી કરે' એમ પ્રેરણા કરવી, અથવા તો ચોરને જરૂરી હથિયારો કેસ, કાતર, શારડી આદિ મદદ કે વેચાતા આપવા. અહિં જો કે 'હું ચોરી કરું' નહિ કે કરાવું નહિ' એ પ્રમાણે વ્રત અંગીકાર કર્યું હોય, તેને આ અતિચારથી વ્રત-ભંગ થાય જ, છતાં પણ 'તમે હંમણું ઉઘમ વગરના કેમ ખેડી રહેલા છો ? જો તમારી પાસે જોજનાદિ ન હોય તો હું તમને આપું, તમારા ચોરેલા માલનો ખરીદનારો કાઈ નહિ' હશે, તો હું ખરીદી લઈશ.' એવાં વચનોથી ચોરોને પ્રેરણા આપે. પોતાની કલ્પનાથી એમ માને કે, હું ચોરી કરવાની પ્રેરણા નથી આપતો, પણ તેઓની આજીવિકાની પ્રેરણા કરું છું. તો તેની વ્રતપાલનની ખેદરકારી નહિ હોવાથી આ અતિચાર ગણ્યો. આ પ્રમાણે આ પ્રથમ અતિચાર. તથા ચોરે સુવર્ણાદિક ચોરેલી વસ્તુ આણી હોય, તેને મૂલ્ય આપી કે ફાગટ લેવી, તે કે ચોરેલી વસ્તુ છાની ચકણ કરે, તે ચોર કહેવાય. તેથી ચોરી કરવાથી વ્રતને ભંગ થયો.

'હું તો વેપાર કરું છું, પણ ચોરી નથી કરતો' એ પરિણામથી વ્રતનું સાપેક્ષપણું હોવાથી વ્રત-ભંગ થતો નથી. તેથી દેશથી પાલન અને દેશથી ભંગરૂપ ભંગાભંગરૂપ અતિચાર થયો. એમ બીજો અતિચાર. 'શત્રુના રાજ્યમાં ગમન' રાજ્યની બાંધેલી હદ કે સેનાનો પકાવ હોય, તેનું ઉલ્લંઘન કરવું, નિષેધ છતાં શત્રુના રાજ્યમાં જવું, એક-બીજા રાજ્યોએ પરસ્પર કરેલી વ્યવસ્થા, તેનું લંઘન કરવું. એક રાજ્યનો નિવાસી બીજા રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે, બીજા રાજ્યનો નિવાસી નિષેધ છતાં આહ પ્રવેશ કરે, તે સ્વામિ-અદત્ત, જીવ-અદત્ત, તીર્થકર-અદત્ત અને ગુરુ-અદત્ત આ ચાર અદત્તો પૈકી સ્વામિ-અદત્તરૂપ છે, એ રૂપે રાજ્યના નિષેધ છતાં જાય તો જનારને ચોર જોડેલા દંડ થાય છે. મારે વસ્તુતઃ રાજ્યની ચોરીરૂપ હોવાથી વ્રત-ભંગ થાય, છતાં જનારના મનમાં 'હું તો વ્યાપારાદિ અર્થે જ ગયો છું,' 'મેં ચોરી કે લતમુચી કરી નથી,' એમ વ્રતની સાપેક્ષતા-અમજળ હોવાથી વ્રત રક્ષણ કરવાની અપેક્ષા મળી નથી. તેમ જ લોકમાં પણ તે ચોર કહેવાતો નથી, તેથી તેને અતિચાર કહેલો છે. એમ ત્રીજો અતિચાર કહ્યો.

સરખી હલકી વસ્તુ સારામાં સેળસેળ કરી આપવી કે સારી વસ્તુના બદલે હલકી સેરવી દેવી. જેમ કે ઊંચી બતના કમોદ ચોખામાં હલકા બતના ચોખા, ધીમાં ચરખી, હિંગમાં ખેરનો ભુકો, તેલમાં મૂતર, ઉત્તમ સુવર્ણમાં લાળતી ધાતુ, તેવી જ રીતે ચાંદીમાં પણ, એ વિગેરેમાં તેના સરખા પદાર્થો ભેળવી તેને વેચે, અથવા ગાય વિગેરે ખીબ રાત્ર્ય કે ગામમાંથી હરણ કરી લાવ્યા હોય, તેનાં શિંગડાને અગ્નિમાં પકવેલા કાલિંગિનાં ફૂલ અને વરાળથી નીચા મુળવાળાં બનાવી અથવા તિચ્છાં બનાવી ગમે-તેમ ફેરફાર કરી નાખી માલિક ન ઓળખી શકે તેમ, મુળેથી પોતે રાખી કે વેચી શકે તે તત્પ્રતિરૂપક નામનો ચોથો અતિચાર. તથા જેનાથી માપ કરાય, તે માપ, કુડવ, પડ, તોલા, પળી, ભાર, મણ (આમ, દીલો, મીટર) વિગેરે ઓછા-વધારે માપના રાખે. હીન માપથી આપે, અધિક માપથી લે, આ પાંચમો અતિચાર. પ્રતિરૂપક્રિયા અને ખોટાં માપ એ ખીબને ઠગવા રૂપ હોવાથી અને પરધન ગ્રહણ કરવા સ્વરૂપ હોવાથી મતભંગ જ છે. માત્ર ખાતર પાડવું વગેરે ચોરી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, ‘મે’ તો વેપારની કળા કરી છે’ એ ભાવનાથી મતરક્ષણ કરવા ઉદ્યમવાળો હોવાથી બંને અતિચારો જ છે. અથવા તો ચોરને સહાય આપવી આદિ પાંચેય કાર્યો સ્પષ્ટ ચોરીરૂપ જ છે. તો પણ ન્યારે વગર વિચાર્યે કે સમજ વિના અભાણતાં અસાવધાનીથી તે કાર્યો થાય કે તે વિષયમાં અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ કે અતિચાર થાય, ત્યારે તે પાંચેય અતિચારો મમજવા. આ પાંચેય અતિચારો (માત્ર વેપાર કરવામાં થાય છે.) રાત્ર્યની નોકરી આદિમાં નથી થતા એવું નથી. પહેલા બે અતિચારો તો સ્પષ્ટ રીતિએ રાત્ર્યની નોકરી વિગેરેમાં નથી થતા એવું નથી. પ્રથમના બે અતિચારો રાત્ર્યની નોકરી આદિમાં પણ થાય તેવા છે. શત્રુરાત્ર્યમાં જવારૂપ ત્રીજો અતિચાર પણ, ન્યારે ગમ્તનો સામંત વિગેરે કોઈ પોતાના રાત્ર્યથી આહુવિક્ર-આવક પોતે ઓળખે કે પોતાના રાત્ર્યના વિદેશી કોઈ શત્રુરાત્ર્યને સહાય કરે, ત્યારે લાગે છે. માપ-તોલના ફેરફાર તથા પ્રતિરૂપક્રિયા એ બે અતિચારો અન્યને તો શું ? રાત્ર્યને પણ, ન્યારે પોતાના ભંડારમાં માપોનો ફેરફાર કરાવે કે વસ્તુનો ફેરબદલો વિગેરે કરાવે, ત્યારે અતિચાર લાગે છે. આ પ્રમાણે અસ્તેયમન સંગ્રહી પાંચ અતિચારો કહ્યા. ૯૨.

હવે ચોથા મતના અતિચારો કહે છે :—

इत्तरात्तागमोऽनात्तागतिरन्यविवाहनम् ।
मदनात्पाग्रहोऽनङ्ग-क्रीडा च ब्रह्मणि स्मृताः ॥ ९३ ॥

૧. અમુક કાળ માટે પોતે રાખેલી, તથા ૨. પોતાની પરભેલી નહિ એવી, ત્રી સાથે મૈથુન સેવવું, ૩. ખીબના વિવાહ કરવા, ૪. કામકીડમાં તીવ્ર રાગ કરવો, તથા અનંગકીડા કરવી, એ પાંચ બ્રહ્મચર્યમતના અતિચારો કહેતા છે.

બ્રહ્મચર્ય મનના પાંચ અતિચારો કહેતા છે. ચોથા કાલ માટે રાખેલી હરકોઈ પુરૂષ નાથે ગમન કરનારી અર્થાત્ વેશ્યા. બાડું કે પગાર આપી ચોથા કાલ માટે રાખેલી અગર રોકેલી મમાનમાં કાલચન્દ્રનો લોપ થવાથી ‘ઈત્તરાત્તા’ તેની નાથે મૈથુન સેવવું. ‘અદિ’ તાત્પર્ય એ મમજવું કે. રજાત આદિ વિષય-મેલનમાં તો લોપ ભોગવનાર ન્યારે બાડું આપી ચોથા કાલ માટે પોતાની ત્રી તરીકે સ્વીકાર કરી વેશ્યાને ભોગવતો અને ગમમાં મ્વચ્છીની કમના કરતા

વ્રતની માપેક્ષતા હોવાથી તેના વ્રતનો ભગ થતો નથી અપક્રમ માટે સ્વીકારેલ હોવાથી વસ્તુચરૂપથી ખીલની સ્ત્રી હોવાથી ભગ થાય છે એ પ્રમાણે ભગભગરૂપ ‘ઈત્થરાત્તા-ગમ’ નામનો પ્રથમ અતિચાર બાળવો અનાત્તા એવે અપરિગૃહીતા-માલિક વિનાની સ્ત્રી અર્થાત્ વેશ્યા, સ્વચ્છાશ્રિ, પતિ પરદેશ ગયો હોય તેવી, કુવત્તી વિધવા, કે કન્યા હોય, એ સર્વ માલિક વિનાની ગણાય તેની માથે વિષય-મેવન કરવું આ વગર મમજાળ આદિથી કે અતિક્રમાદિથી અતિચાર લાગે સ્વદાગ-મતોષી હોય તેને આ એ અતિચાર, પણ પરદાગ-વર્જકને નહિ વેશ્યા યોગ જાવ માટે સ્વીકારેલી હોવાથી અને બાકીની સ્વનાથપણાથી ખીલની દ્વારા હોવાથી, બાકીના અતિચારો બનેને મમજાવા, આ મૂલસૂત્રને અનુસરતું છે ‘સ્વદાગ-મતોષ વ્રતવાળાએ આ પાંચ અતિચારો બાળવા, પણ આચરવા નહિ

ખીલ આચાર્યોના મતે આગળ જણાવ્યું તેવી મમજાવૃત્ત ગણાતને ભોગવવાથી સ્વદારા મતોષિને અતિચાર લાગે છે અને માલિક વિનાની સ્ત્રીને ભોગવવાથી પરદાગનો ત્યાગ કરનારને અતિચાર લાગે છે તેમનું માનવું એ પ્રમાણે થાય છે કે-વેશ્યા માલિક વિનાની છતાં, જો ડોઢિં અમુક જાળ માટે પોતાની રજાત બનાવી હોય તો તેજવા જાળ માટે પણ તે પરચી હોવાથી નતભગ થાય છે, અને વસ્તુત તે પરદારા ન હોવાથી વ્રતભગ થતો નથી-એમ ભગભગરૂપ અતિચાર છે આ ખીલે અતિચાર તથા પોતાના સિવાય ખીલના પુત્ર, પુત્રી આદિના વિવાહ કરવા, કન્યાગર્ભની ઈચ્છાથી કે પોતાના પુત્રને પણ કન્યા મળે અથવા સ્નેહ-મળ ધથી પરણાવવાની ક્રિયા કરે, તે ‘પરવિવાહ-જગુ’ કહેવાય આ અતિચાર તેને લાગે છે, કે જેણે આ નતમા ‘મારે મારી પોતાની સ્ત્રી સિવાય ખીલ માથે મૈથુન સેવવું-સેવગવવું નહિ’ એ ભાગે સ્વદારાસતોષ વ્રત લીધું હોય, અથવા પોતાની સ્ત્રી કે વેશ્યા સિવાય મૈથુન મેવવું-સેવગવવું નહિ’ એ ભાગે પરદારાનો ત્યાગ કર્યો હોય જો કે એ ગીતિક્ષે સ્વદારા-મતોષવ્રતીને કે પગ્ગત્યાગીને પોતાના નિયમમા ખીલને વિવાહ કરવો, તે વસ્તુત મૈથુન કરાવવારૂપ હોવાથી તેનો ત્યાગ જ કરેલો કે અને તેથી તેને વ્રતનો ભગ થાય છતાં તે એમ મમજે કે કે-“હું તો વિવાહ કરું છું, જાઈ મૈથુન કરાવતો નથી, માટે માફ વ્રત ભાગતું નથી”, બ્યારે એમ પોતાના વ્રતની રક્ષા કરવાની ભાવના હોય, ત્યાજે તેને આ અતિચાર મમજવો ‘પરવિવાહ કરીને કન્યા મેળવું’ એવી ઈચ્છા મમજાવૃત્તિ જો પોતે અજ્ઞાન હોય તો તેને મલવે, અગર તો મમજાવૃત્ત વગરના ભદ્રક જીવને ઉપકાર બુદ્ધિથી નત ઉચ્ચારાવું હોય, તેવા મિથ્યાદષ્ટિને મલવે

પ્રશ્ન કર્યો કે-“ખીલના વ્રતનના વિવાહની જેમ પોતાના પુત્ર-પુત્રી વિગેરેના પણ વિવાહ-નગાદિ કરવામા મરણો જ દોષ છે, તો તેથી અતિચાર કેમ નહિ?” તેના ઉત્તરમા જણાવે છે કે, તમારી વાત માચી કે, પણ પોતાની કન્યાને જો ન પગલાવે, તો સ્વચ્છાશ્રિ-વ્યભિચારિણી બની બગ, અને તેથી જૈનશાસનની તથા પોતે લીધેલ વ્રતની હામી-અપભ્રાજના થાય તેને પરણાવ્યા પછી તો તે પોતાના પતિને સ્વાધીન હોવાથી તેમ ન બને, અને બને તો પણ પોતાના વ્રત કે ધર્મની નિંદા ન થાય ખીલઓ પણ જાહે છે કે-“કુમારિકા હોય ત્યાગ પિતા, યુવતી હોય ત્યાગ પતિ, અને વૃદ્ધા હોય ત્યાગે પુત્રો સ્ત્રીની રક્ષા કરે છે એમ સ્ત્રી કેઈ અનસ્થામા સ્વતંત્રતાની અધિકારિણી નથી”

વળી જે દશાઈ કૃષ્ણ, તથા ચેડા મહાગબ્બને પોતાના સંતાનોના પણ વિવાહનો નિયમ હતો—એમ શાસ્ત્રમા મહાભારત છે, તે પણ તેઓના મંતાનોનું વિવાહ વિગેરેનું કામ મહાભારતમાં બીજાઓ હોવાથી તેઓએ નિયમ કરેલો હતો, એમ મમજી આને અગે બીજા આચાર્ય વળી એમ કહે છે કે—‘પગ એટલે બીજી સ્ત્રી’ એવો અર્થ, અર્થાત્ પોતાની સ્ત્રીમા પૂર્ણ મતોષ ન મળતો હોવાથી ૨રી અન્ય સ્ત્રી માથે પોતે વિવાહ કરવો તે ‘પરવિવાહ-કરણ’ નામનો અતિચાર છે—એમ કહે છે તેમના મતે આ અતિચાર અદા—મંતુષ્ટને અગે મમજી આ પ્રમાણે ત્રીજો અતિચાર ‘હવે કામકીડામા તીવ્ર રાગ’ નામના અતિચારમા બીજા નર્વ કાર્ય—વ્યાપાર ડોડીને માત્ર વિષયને જ સેવવાની ચિતાવાળો મનુષ્ય સ્ત્રીના સુખ, કક્ષા, માધન, કે યોનિમા પુરુષચિહ્ન રાખીને અતુષ્ટિપણે લાળા કાળ સુધી સુડા માદક નિશ્ચય પડી ગયે, અથવા તેો ચઢવા—અકલીના મૈથુન માર્દક વારંવાર સ્ત્રી ઉપર આરૂઢ થાય અથવા નિર્બળ થઈ જવાથી વિષય—સેવન કરવાની શક્તિ મેળવવા માટે વાણકરણ—સાયણોનું સેવન કરે અને એમ માને કે આવા ઔપધાકિનું સેવન કરવાથી પુરુષ હાથીને પણ હરાવે અને ઘોડાઓનો પણ પગલવ કરે, તેવો બળવાન બને છે આ એથી અતિચાર તથા ‘અનગ-કીડા’ કરવી અનગ એટલે ઈચ્છા વેદોદયથી પુરુષને સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુમકને લોગવવાની ઈચ્છા, સ્ત્રીને પુરુષ, સ્ત્રી કે નપુમક લોગવવાની ઈચ્છા, અને નપુમકને પણ સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુમકને લોગવવાની ઈચ્છા અગર બીજી વ્યાખ્યા ત્રણેયની હસ્તકર્મ વિગેરેની ઈચ્છા આ બને ઈચ્છા, તે અનગ-કીડા, દુષ્ટ ચાળા કે ચેષ્ટા કરવી તે અનગ-કીડા બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે પોતાની ઈચ્છા આકર્ષી લોગ લોગવવા છતાં અસંતોષથી કાષ્ઠના, પુસ્તના અર્થાત્ અમુક પદાર્થો એકડા કરી ઘાટ બનાવવામા આવે, તે પુસ્તના બનાવેલા, કે ડોઈ વૃક્ષના તેવા આકૃતિવાળા ફળો, અથવા માટી કે ચામડા(ગખાર)થી બનાવેલા યોનિ કે પુરુષચિહ્ન જેવા માધનો કે જે અંગતપ નથી, તેનાથી સ્ત્રીના યોનિપ્રદેશને વારંવાર મર્દન કરે, સ્ત્રીના મસ્તકના દેશ ખેંચવા, પગથી ડોમળ વાત માગવી, ફાત, નખથી કઠઈના વિગેરે પ્રકારે મોહનીયકર્મના ઉદયથી એવી કીડા કરે, જેથી વિષયેચ્છા અને બળવાન કામરાગ પ્રગટ થાય અથવા અગ એટલે યોનિ અને પુરુષવિંગ એ મૈથુન મેવવાના અગે છે, તે સિવાયના સ્તન, બગવ, માથળ, સુખ, ગાય, હોઠ વિગેરે અગે, તેમા કીડા કરવી, તે અનગ-કીડા મમજી

અહિં શ્રાવક અત્યત પાપથી ડગનારો હોવાથી સુખ્યપણે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ઈચ્છાવાળો હોય, છતાં ત્યાં મોહનીયકર્મ અને વેદોદયના વિકાસને તે મહન ન કરી શકે. ત્યાં કેવળ વિકાસની શાંતિ માટે પોતાની સ્ત્રી સિવાય અન્ય મર્વ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરે, અથવા તેથી પણ વધારે ઈચ્છા ગયે તો પરદારાને તજે, તેમા પણ માત્ર મૈથુનક્રિયા—નોય—દોગના આકારે વિષય—સેવન કરવાથી જ વિકાસ તો શકી વ્યય, માટે નિષ્કારણ તે અનગ-કીડા કે વિષયમા તીવ્ર રાગ ન રાખે આવી ચેષ્ટાઓ કરવી શ્રાવકને અનુચિત ગણાય કારણ કે અકન્ટ્રિય છે અનગ-કીડા કે તીવ્ર આત્મક્રિા-બનેથી ડોઈ વાલ તો છે જ નહિ ઉત્તર તે કાળે શક્તિનો નાશ અને પગિાએ ક્ષયગગ મગ્ગમા મહાવ્યાધિઓ વગેરે ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે એવી રીતે નિરોધ કરવાનું સેવન કરવાથી જતલાગ થાય છે, પણ બીજી બાજુ નિયમને અમાધા હોવાથી અતિચાર લાગે છે અર્થાત્ મૈથુન-ક્રિયારૂપ ન હોવાથી મન ભાગતુ નથી, એમ બંગાબગતપ એ બંને અતિચાર છે બીજા કેટલાક આચાર્યો તો આ બંનેના અનિવારણ સ્વરૂપ જુદા સ્વરૂપ

જણાવે છે—તે સ્વદારસંતોષ વ્રતવાળો વેશ્યા કે અન્ય સ્ત્રી સાથે મારે મૈથુનસેવનનો ત્યાગ છે, મેં કંઈ આશ્વિનન આદિનો ત્યાગ કર્યો નથી—એમ માને, અને પરદાર—સેવનનો ત્યાગ કરનાર પણ માને કે—મારે મૈથુન—સેવનનો ત્યાગ છે, આશ્વિનન આદિ કરવાનો મને ત્યાગ નથી. એમ માનતો હોવાથી જાનેને વ્રત—પાલન કરવાની કંઈક અપેક્ષા હોવાથી અતિચાર સમજવા. એ પ્રમાણે સ્વદાર—સંતોષીને પાંચ અને પરદાર—વર્જકને તો પાછલા ત્રણ જ અતિચાર લાગે. એમ નહીં થયું. બળી કેટલાક બીજા આચાર્યો જુદા પ્રકારે આ અતિચારો વિચારે છે, તે આ પ્રમાણે—‘પરદારનો ત્યાગ કરનારને પાંચ અને સ્વદાર—સંતોષીને ત્રણ અતિચારો લાગે, તથા સ્ત્રીને ત્રણ કે પાંચ અતિચારો વિકરૂપે લાગે.’

તેઓ એમ માને છે કે—અમુક કાળ માટે રખાત રાખેલી વેશ્યાનો ભોગ કરવાથી અમુક અંશે તો રખાત હોવાથી પરસ્ત્રી ગણાય, માટે વ્રતનો ભંગ થાય, અને લોકમાં તે બીજાની સ્ત્રી ગણાતી નથી માટે વ્રત ભંગ ન થાય, એમ પરદાર—સેવીને તે ભંગાભંગરૂપ અતિચાર લાગે. સ્વદાર—સંતોષીને તો વ્રતભંગ જ થાય અને માલિક વિનાની વિધવા, જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય, જે સ્વપતિને માનતી ન હોય, તેવી સ્ત્રીઓની સાથે ભોગ ભોગવવાથી પરદાર—વર્જન—કરનારને અતિચાર લાગે; કારણ કે લોકોમાં તે અમુકની સ્ત્રીઓ છે—એમ પ્રસિદ્ધ છે, અને બીજા બાજુ તેઓને તે કાળે પતિ—માલિક નથી, તેથી કંઈક અંશે પરસ્ત્રી નથી, જેથી તેને ભોગવતાં અતિચાર લાગે, પણ વ્રતભંગ ન થાય. એમ એ જાને અતિચારો પરદાર—ત્યાગ કરનારને જ ઘટે. અને બાકીના પરવિવાહ, અનંગ—કીડા અને તીવ્ર રાગ કરવો—એ ત્રણ અતિચારો તો જાનેને ઘટે.

આ સર્વ પુરુષને આશીને જણાવ્યું. સ્ત્રીને આશીને તો જે સ્વદાર—સંતોષીને ત્રણ અતિચારો કહ્યા, તે સ્ત્રીને તો લાગે જ, કારણ કે—સ્ત્રીઓને તો સ્વપતિ—સંતોષ કે પરપતિ—ત્યાગ એવા ભેદ આ વ્રત નથી. તેણીને તો સ્વપુરુષ સિવાય વિધુર કે અન્ય ગમે તે સર્વ પરપુરુષો જ છે. એટલે સ્વપુરુષ—સંતોષ વ્રત જ હોય. અને તેથી ત્રણ અતિચારો લાગે, બાકીના બે તો લાગે અગર ન પણ લાગે; કારણ કે, જે પોતાને શોધ્ય હોય અને પતિએ વારા બાંધ્યા હોય, તો પોતાની શોધ્યના વારામાં તે પોતાનો પતિ છતાં પણ તે ગમશે પરપતિ છે અને બીજા બાજુ સ્વપરિણીત પણ છે, તેથી શોધ્યના વારામાં પોતાના પતિ સાથે ભોગ ભોગવતાં વ્રત ભાંગે અને ન પણ ભાંગે—એમ ઈત્વર આત્મ—ભોગરૂપ અતિચાર લાગે અને અનાત્મ—ગમનરૂપ અતિચાર તો તેણીને, પરપુરુષને ભોગવવાની ઈચ્છા કે ઉપાયો વિગેરે કરતાં ત્યાં સુધી ભોગવ્યો ન હોય ત્યાં સુધી અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ કે અતિચાર દ્વારા લાગે, અગર અબલુતાં, નહિ—આગળબાધી જે ભોગવાય તો અનાભોગ વિગેરે કારણોથી અતિચાર લાગે. સ્વપતિ કે સ્વપત્નીનો ત્યાગ કરનાર પ્રદારથી સ્ત્રી—પુરુષને તો પોતાના પતિ કે સ્ત્રીને પણ સેવવાની ઈચ્છારૂપ અતિક્રમ વિગેરેથી પાંચેય અતિચારો લાગે—જે જે અતિચારોની ઈચ્છા આદિ કરે, તે તે અતિચારો લાગે—એમ સમજવું. એ પ્રમાણે બાકીના ત્રણ સ્ત્રીઓને પૂર્વ માર્ગ સમજવું. ૯૩.

હવે પાંચમા વ્રતના અતિચારો કહે છે :—

ધન-ધાન્યસ્ય કુપ્પસ્ય, ગવાદેઃ ક્ષેત્ર-વાસ્તુનઃ ।

દ્વિરણ્ય-દેન્દ્રથ્ય સંખ્યાઽતિક્રમોઽય પરિગ્રહે ॥ ૯૪ ॥

અહિં શ્રાવકધર્મને ઉચિત પાત્રમા પચિગ્રહ-વિગમણ (પચિમાણ) નતમા ધન, ધાન્ય, ઇનકી ધાતુઓ, ગાય આદિ ચાગ-એ પગવાળા, ખેતર, મકાન, સુવર્ણ, ચાહી આદિતુ, જે પ્રમાણે નિયમ લેતી વખતે નહીં કહ્યું હોય, તેથી અધિક એટલું ડાબુ તે ઉપ પાત્ર અતિચારે

આ શ્રાવકધર્મોચિત પચિગ્રહમતમા જે ધાત્રી મળ્યાતુ ઉપધન ડાબુ, તે અતિચાર

તેમા ધન, ધાન્યાન્નિશ્ચુ અવરૂપ આ પ્રમાણે —

ધન આ પ્રકારનું છે ગણતરીથી લેવાય, વેચાય તે ગણિમ, તોળીને, માપીને અને પરીક્ષા કરીને આપી હર્ષ ગણાય તે 'તેમા જયદ્રવ, નોપારી, ફળ વિગેરે ગણિમ, કકુ, ગોળ આદિ તોવ કરીને લેવાય, વેચાય તે ધર્મિમ, ચોપડ તેવ, બી લણ વિગેરે માપીને લેવાય, વેચાય તે ચેય, અને રત્ન, વસ્ત્રાદિક પરીક્ષા કરીને લેવાય, વેચાય તે પરીક્ષા કરવા ચોગ્ય' આમ નર્વ વસ્તુઓ આ ચાગ પ્રકારમા નમાતી હોવાથી ધનના આ ચાગ પ્રકાર જણાવ્યા ધાન્ય મત્ત પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે — ૧ ગાવ નામના ડાગગના ચોખા, ૨ જવ, ૩ મસુર, ૪ ઘઉં, ૫ મગ, ૬ અડદ, ૭ તવ, ૮ બજા, ૯ બી, ૧૦ ઝગ, ૧૧ ડોડવા, ૧૨ મગ, ૧૩ કનમી ચોખા, ૧૪ તુવેર, ૧૫ વગણા, ૧૬ કનથી, ૧૭ અગશી આ નિવાય પત બાજમે, જુવાર, મકાઈ, ચોખા, વાન આદિ ચોવીમ પ્રકારો પણ ગ્રથાન્તરમા જણાવેલા છે આ પ્રમાણે ધન અને ધાન્ય ભેગા મળીને એક અતિચાર ગણ્યો પચિગ્રહ નવ પ્રકારે ગણેલા હોવા છતાં અહીં ગળ્યે ભેગા કરી બધા પાત્રમા નમાવ્યા છે ખીતે પ્રકાર કુપ્ય એવે રૂપ અને નોતા નિવાયની હવમી ધાતુ જેવી કે ઝાસુ, લોહ, તાણ, સીસુ જમત વિગેરે ધાતુઓ કે તેના વામણો વિગેરે, માગીના વામણો, વાનના ટેપવા, આગવા, માચો-માચી, આમડાના કંડના, પવગ, ખુશી, મોર, ટેળવ, હિંચકા, ડાખ, આકળા, ગાદી, ગલઈ, શેર, તમાઈ, ગથ, ગાડા, મોગ, હમ, દ્રેડટ આદિ ખેતીના નાધનો આ નર્વ ગથ-ગલીયુ (ગનીય) કુપ્ય નામના ભેદમા નમાવેલ કાવો ગાય આદિમા પશુ અને ગનુષ્ઠ આગ અને જે પગવાળા, તેમા ગાય, બક, ભેંસ, પાંડા બટના ઘેગ ગધેડા, ઉટ, મગ, હાથી ઘોડા વગેરે નર્વ આગ પગવાળા પશુઓ નમજવા અને મનુષ્યગણથી પુન, ત્રા, દામી દામ, ચાક વગેરે મનુષ્યો ચોપર મેના, હમ, મધુર ફૂડા, પાંગેલા, બકોગ વગેરે પક્ષીઓના મગક ખેતર એવે ધાન્ય ઉગાડવાની ભૂમિ, તે ત્રણ નકાળી-સેતુ રેતુ અને ઉભય જે ક્ષેત્રમા ફૂવા વાવડી વિગેરે જળાશયોમા રે, ડોશ કે પપ દાગ પાણી ખેતીને ધાન્ય ઉગાડાય, તે સેતુ, વગનાદના ધાન્યથી ઉગાડાય, તે રેતુ અને ચોખાનામા વરનાદથી અને પછી સેતુ મારકે ધાન્ય ઉગાડાય અનેનો સતુ પ્રનાણે ઉપયેગ કરે, તે સેતુ-કેતુ ચેન જ્ઞેવાય વાતુ એવે ઘર અને ગામ, ગહેર જેમા વસવાટ થાય તેમા ઘર-મકાનો પણ પ્રકારના એક જમીનમા લોચરુ હોય તે ખાત, ખીટુ ઘર, દુમન, હવેલી તે જમીનના ઉપગના ભાગમા હોય, તે ઉચ્છ્રિત અને ત્રીટુ લોચરુ નાથે ક્ષેત્રની હવેલી હોય તે ખાતોચ્છ્રિત એમ પણ પ્રકારના ઘર, તથા ગત વિગેરેને ગામ ગહેર નર્વ વાતુ મમજરુ એ ચેન અને વાતુ બને મળી ચેન-વાસ્તુ નામનો ચોથો પચિગ્રહ-પ્રકાર નમજવો તથા ગિણ્ય એવે વટેલુ જમત અને તેવી જમીને મોતુ, બને મળી પાત્રઓ પચિગ્રહ વિષય-સુવર્ણ ના ભેદ નમજવો ત્રણ લેતી વખતે આ પાત્રે મળથી જેટલા પ્રમાણમા મળ્યા નહીં કરી હોય, તે ચોખાના માટે કે હદગી માટે તે પચિમાણુ ઉપધન ડાબુ, તે નચ્યાતિકેમ નામનો અતિચાર મમજવો ૮૪

શંકા કરી કે, સ્વીકારેલ પ્રતિજ્ઞાની સંખ્યાનો અતિક્રમ કરે, તો મતભંગ જ થાય, તો પછી અતિચાર કેમ જણાવ્યો ? તે કહે છે—

વચ્ચનાદ્ ભાવતો ગર્ભાદ્, યોજનાદ્ દાનતસ્તથા ।

પ્રતિપદ્મવ્રતસ્યૈષ, પચ્ચઘાડપિ ન યુજ્યતે ॥ ૧૬ ॥

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણેના પાંચ પ્રકારના પરિશ્રદ્ધમાં અનુક્રમે ધન-ધાન્યના ગંધનથી, ક્ષેત્ર-વાસ્તુને ભોગા કરવાથી, રૂપા-સોનાનું દાન કરવાથી, ક્ષિપદાદિના ગર્ભથી અને કુખ્યમાં ભાવથી-એમ પાંચ અતિચારો લાગે છે, ઈચ્છા પરિશ્રદ્ધના પરિમાણ કરનારે આ અતિચારો સેવવા ચોખ્ખા નથી.

આગળ જણાવેલ ધન-ધાન્યાદિક પરિશ્રદ્ધની સંખ્યાનું સાક્ષાત્ ઉલ્લંઘન કરનારને તો અતિચારો મનાતા નથી, પણ મતભંગ જ થાય છે, પરંતુ મતરક્ષણની ભાવનાવાળો મતધારી ગંધન, ચોખ્ખન વિગેરે કરી સ્વપ્રીતિથી માને કે—હું મતનું પાલન કરું છું, તેને તે અતિચારો ગણાય. તે ગંધન વિગેરે આ પ્રમાણે થઈ શકે છે. જેમકે કોઈ વેપારીએ ધન-ધાન્યનું ચોક્કસ પરિમાણ નક્કી કર્યા પછી કોઈ દેવાદાર દેવું આપવા આવ્યો કે ભેટ લાવ્યો અને એ સ્વીકારે તો નિયમ-પ્રમાણ વધી જાય, તેથી વિચાર્યું કે, મારે નિયમ અમુક મહિના સુધીનો છે, તે પછી સ્વીકારીશ, અગર મારી પાસેનું થોડું વેચાયા પછી લઈશ, એમ વિચારી આપનારને થોડા મહિના પછી લેવાનું જણાવે, અગર તેના ઉપર દોરડા ગાંધી આપનારને ત્યાં આનામત મુકાવે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો કાળ પૂરો થાય. એટલે લેવાનું નક્કી કરે. આ ગંધન કરી ધન, ધાન્ય પોતાના નિયમથી વધારે રાખે, અને એમ માને કે એ તો એના યજ્ઞ છે, માફ નથી; વગેરે મતપાલનની અપેક્ષા હોવાથી આને અતિચાર કહ્યો. કુખ્યનો ભાવથી સંખ્યાતિક્રમ આ પ્રમાણે :—કુખ્ય એટલે ઘર-વપરાશની વસ્તુઓ તે ચોક્કસ પ્રમાણથી વધારે ન રાખવી, એવો નિયમ કર્યા પછી લાણીમાં કે વારસામાં ભેટ મળ્યા પછી સંખ્યા-પ્રમાણ વધી ગયું. ગમણા થઈ ગયા—એટલે મત ભંગના ભયથી ભાવથી લાંગી-તોડીને જે નાનીમાંથી એક મોટી બનાવે, તેનો ઘાટ બકલાવી સંખ્યા ઘટાડી નાખે, પરંતુ કિંમત પ્રમાણ તો વધી જવાથી વાસ્તવિક મતભંગ ગણાય—એમ ભંગાભંગરૂપ આ અતિચાર સમજવો. અથવા ભાવથી તેનો અર્થો હોવાથી અત્યારે નિયમભંગના ભયથી શ્રદ્ધા કરતો નથી, પણ તેને કહે કે, ‘અમુક સમય પછી હું જરૂર લઈ લઈશ, માટે તારે બીજાને ન આપવું’—બીજાને ન આપવાના અભિપ્રાયથી પોતા માટે સંશ્રદ્ધ કરાવે છે. એ રીતે અતિચાર કહ્યો. તથા ગાય, ભેંશ, ઘોડી આદિના ગર્ભ ન ગણવાથી અતિચાર થાય છે, કોઈએ એક કે બે વર્ષ માટે ગાય, ભેંશ કે પશુ માટે નિયમ લીધો કે અમુક સંખ્યાથી વધારે ન રાખવા, પછી વિચાર કરે કે હાલમાં જે ગાય કે ભેંશને ગર્ભ રહેશે તો મારી મુદત પૂર્ણ થયા પહેલાં વાછરડા કે પાડા વિગેરે જન્મવાથી મારા નિયમની સંખ્યા વધી જશે. તો અમુક મુદત પછી ગર્ભવાળા થાય તો મારા નિયમને વાંધો ન આવે. એમ વિચારી કેટલોક કાળ ગયા પછી ગર્ભ શ્રદ્ધા કરાવે. એમ કરવાથી ગર્ભમાં તે વાછરડા હોય છે, તેથી મતભંગ થાય છે. છતાં બહાર પ્રત્યક્ષ નહિ હોવાથી તે માને છે કે—મારી

નિયમ-મંજ્યા વધી નથી, માગે નિયમ અખંડ છે એમ લાંગાલગરૂપ અતિચાર છે તથા ક્ષેત્ર-વાસ્તુતુ જોડાણ કરે જેમકે કોઈએ ‘માટે ચોક્કસ મંજ્યામાં ઘર કે ખેતર રાખવા’ પછી તે વધવાના મયોગ થયા, તેથી પોતાનો નિયમ ન તૂટે, તે કારણે પાડોશનું ઘર લઈ વચ્ચેની ભીંત તોડી ભેંગુ’ કરી એક કર્યું, તેવી જ ગીતે પડોશમાં બાજુનું ખેતર ખરીદી વચ્ચેની આડ તોડી એક બનાવ્યું એમ નમનને કે નિયમની મંજ્યા વધી ન જાય, —તેથી વ્રતભંગ ન થયો, છતાં ઘર-ખેતરની કિંમત તો વધી જ ગઈ છે, તેથી લગાલગરૂપ અતિચાર વ્રતની સાપેક્ષતા ગમેલી હોવાથી સોના-રૂપાનું દાન કરવાથી અતિચાર લાગે તે આ પ્રમાણે-અમુક પ્રમાણથી વધારે ચોતુ, રૂપુ ન ગણવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને સાથે ચાર મહિના આદિ ઝાળની પણ મર્યાદા ગખી તુષ્ઠ થએલા ગભજે તેને આપ્યું, તેથી પ્રતિજ્ઞાના પ્રમાણથી વધી ગયું હોભને અગે વિચાર કર્યો કે લઈને ઘરમાં ગખીશ, તો નિયમ તૂટી જશે, માટે વ્રતની કાળ-મર્યાદા પૂર્ણ થશે, ત્યારે ઘરમાં લાવીશ-એમ ધારણા કરી બીજાને ત્યાં ગયું એ પ્રમાણે બીજાને આપવા છતાં માલિકી પોતાની હોવાથી વ્રત-ભંગ થાય, અને પોને મમને છે કે, ‘મે’ તો મારા નિયમથી વધારે રાખ્યું નથી, તેથી વ્રત-પાલન થાય એમ લાંગાલગરૂપ અતિચાર નમનને આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારના પણ નિયમ અહીં કરનાર આવડે તેવું ઉદવધન ન કરવું’ કારણ કે તોમ કરવાથી વ્રતની મહિનતા થાય છે ઉપદક્ષણથી તે મિવાયના વગર વિચાર્યે કે અત્યંત આશ્ચર્ય અતિક્રમ વિગેરેથી પણ અતિચાર લાગે છે, તેમ મમનનું આ પ્રમાણે પાંચ અહ્યંવ્રતના ઠરેકના પાંચ પાંચ અતિચારો કહ્યા હય

હવે ગુણવ્રતના અવગ્રહા ડિગાવિગતિ-વક્ષણ પ્રથમ ગુણવ્રતના અતિચારો જણાવે છે —

સ્મૃત્યન્તર્ધાનમૂર્વાધસ્તિર્વગભાગવ્યતિક્રમઃ ।

ક્ષેત્રવૃદ્ધિય પવેતિ, સ્મૃતા દિગ્વિરતિવ્રતે ॥ ૧૬ ॥

ઉપગતી, નીચેની અને તિર્થ એવા વિભાગવાળી દગેય દિશાઓમાં જવા-આવવાના નિયમમાં ધારેલી મર્યાદાનું ઉપવધન કરવું, એ ત્રણ અને ડિગાની વૃદ્ધિ કરવી તથા ભૂમી જવું એમ પ્રથમ ગુણવ્રતના પાંચ અતિચારો નમનવા

પૂર્વાચાર્યોએ દિગ્વિગમણ વ્રતના પાંચ અતિચારો આ પ્રમાણે વર્ણવેલા છે ‘સ્મૃતિ-ભક્ષ’ નામના પ્રથમ અતિચાર છે તે એ પ્રમાણે મમનવાનો કે પોને જે પ્રમાણ ધાર્યું હોય તેને જવાના મમને અતિવ્યાકુલપણાથી, પ્રમાદથી, તેમજ યાદશક્તિ ન ગહેવાથી ભૂલી જાય જેમકે કોઈએ પૂર્વ દિશામાં મો ચોળન સુધી જવાની મર્યાદા ગખી, જવાના મમને અપ્રજ્ઞપણે તે યા ન રહ્યું કે, ‘મે’ મો કે પચાસ ચોળનનું પ્રમાણ કર્યું છે ? તેની શંકા પડી, તેમાં પચાસ ચોળન ઉપર જાય તો અતિચાર અને મો ઉપર જાય તો ભંગ, સાપેક્ષ અને નિગપેક્ષપણાથી માટે અહીં કહેવું ન જ યાદ ગણવું, કારણ કે મર્વ ધર્માનુકૂળ એ અગ્રણ ગણવા ચોગ્ય છે આ પ્રથમ અતિચાર તથા પર્વત અને વૃક્ષના ગિખગરૂપ ઊર્ધ્વગમન, અધોગમન-ભોયગ, ફવા, આદિરૂપ નીચે અને પૂર્વ વિગેરે દિગાઓરૂપ તિર્થગદિગા, તેમાં જેનું પ્રમાણ નક્કી કરવું હોય તેનું ઉપવધન કરવું, આ ત્રણ અતિચારો, તે માટે મૂલમાં કહેવું છે કે—“ઊર્ધ્વદિગાના પ્રમાણમાં અતિક્રમ થવાથી, અધો-દિગાના પ્રમાણમાં અતિક્રમ થવાથી અને તિર્થદિગાના પ્રમાણમાં

અતિક્રમણ થવાથી ત્રણ અતિચારો જાણવા.” આ આનાલોગ કે અતિક્રમ આદિથી અતિચારો અને જાણી જોઈને કરે, તો વ્રતભંગ થાય. આ વ્રતમાં જેઓ સ્વયં કરીશ નહિ, અથવા અન્ય પાસે કરાવીશ નહિ—એવા લાંગે નિયમ કરે, તેઓને તો ધારેલા પ્રમાણ કરતાં વધારે ભૂમિમાં સ્વયં જવાય નહિ અને ખીજ દ્વારા કંઈ ચીજ મોકલવાય કે મંગાવાય નહિ, માટે તેઓને અતિચાર લાગે. જેને માત્ર પોતાના જ અંગે અર્થાત્ ‘હું ન કરું’ એ લાંગે પચ્ચક્ષણ ક્યું હોય, તેઓને મોકલવાનું કે મંગાવવાનું પચ્ચક્ષણ ન હોવાથી ખીજ પાસે મંગાવવા કે મોકલવામાં દોષ નથી. આમ ખીજે, ત્રીજે અને ચોથા એમ ત્રણ અતિચારો જાણાવ્યા. તથા ‘ક્ષેત્ર-વૃદ્ધિ’ નામનો પાંચમો અતિચાર તે કહેવાય કે, એક દિશામાં ઘટાડી ખીજ દિશામાં વૃદ્ધિ કરવી. જેમકે કોઈએ દિશિ-પરિમાણ અને કે સર્વદિશાનું નક્કી કર્યું, તેણે પૂર્વમાં ઘટાડી પશ્ચિમ દિશામાં વૃદ્ધિ કરી, તે પાંચમો અતિચાર. તે આ પ્રમાણે—કોઈકે દરેક દિશામાં સો ચોજન જવાનું પ્રમાણ નક્કી કર્યું. એક દિશામાં વધારે દૂર જવાનું પ્રયોજન ઉભું થવાથી એક દિશામાં ચોડાં ચોજનો ઘટાડી ખીજ દિશામાં તેટલાં ચોજનો ઉમેરીને જાય. અને બાકી બસો ચોજનનું માપ કાયમ રાખ્યું. આમ ક્ષેત્ર-મર્યાદા સાચવી વ્રત ટકાવવાના સાપેક્ષપણથી તેને અતિચાર લાગ્યો. કદાચ અનાલોગથી અજાણતાં ક્ષેત્ર-પ્રમાણથી આગળ ચાલ્યો ગયો, ત્યારે પાછા ફરી જવું. ભણ્યા પછી આગળ ન વધવું. ખીજને પણ ન મોકલવો. વગર આનાએ કોઈ ગયો અને તેણે જે મેળવ્યું હોય, પોતે વિસ્મૃતિ થોગે ગયો અને મેળવ્યું હોય તો મેળવેલાનો ત્યાગ કરવો. ૬૬

હવે ભોગોપભોગ નામના ખીજ શુભવ્રતના અતિચારો કહે છે :—

સચિત્તસ્તેન સંગદ્ધઃ, સમ્મિશ્રોઽભિપવસ્તથા ।

દુષ્પકાહાર ઇત્યેતે, ભોગોપભોગમાનગાઃ ॥ ૯૭ ॥

૧ સચિત્ત એટલે જીવસહિત, ૨ સચિત્ત સાથે લાગેલું અચિત્ત, ૩ થોડું સચિત્ત અને થોડું અચિત્ત અર્થાત્ મિશ્ર, ૪ ઘણી વસ્તુઓ એકઠી કરી તેમાંથી કાઢેલા આસવો—સત્ત્વો વગેરે, ૫ અધુઃક્રમ્ય—અધુઃપાકું, આ પાંચ પ્રકારની વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો. આ પાંચ અતિચાર ખીજ શુભવ્રતના જાણવા.

ચિત્ત એટલે ચેતના—જીવ તે સાથે રહેલું હોય અર્થાત્ જીવ યુક્ત હોય, તે સચિત્ત કહેવાય. વળી તે ‘સચિત્ત’ આહાર કહેવાય. વળી તેવા સચિત્ત સાથે જોડાએલું હોય, તે ‘સચિત્ત-પ્રતિગદ્ધ’, મિશ્ર એટલે કંઈક અંશમાં સચિત્ત અને કંઈક અંશમાં અચિત્ત એવી ભેળસેળ વસ્તુ, તે ‘મિશ્ર’ કહેવાય, અનેક ચીજો મેળવવાથી બનેલા જે આસવો વગેરે, તે ‘અભિપવ’ કહેવાય અને જે પૂર્ણ પાકેલું ન હોય, તે ‘દુષ્પકવ’ કહેવાય. એ પાંચ વસ્તુનો આહાર કરવો, તે ખીજ ભોગોપભોગવિરમણ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા. તેમાં સચિત્ત કંદ, મૂળ, ફલાદિક, સચિત્ત માટી, મીઠું વગેરે તથા દરેક જાતનાં આખાં—કાચાં અનાજ વગેરે સચિત્ત સમજવાં. જે કે અહિં જેનાં પચ્ચક્ષણ ક્યાં હોય, તેનો આહાર કરે, તો વ્રતભંગ જ થાય. છતાં અહિં અતિચારો દેશ છે, તે અજાણતાં, ઉતાવળથી, વગર વિચાર્યે વાપરવાથી અથવા તે વાપરવાની ઈચ્છા કે

પ્રવૃત્તિ વગેરે અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ કરવાથી અતિચારો કહ્યા છે - એમ સમજવું. તેમાં પણ જેમણે સર્વથા સચિત્તનો ત્યાગ કર્યો હોય, તેમને તેવી રીતે સચિત્ત વપરાઈ જવા વગેરેથી કે જેમણે સચિત્તનું અમુક પરિમાણ રાખ્યું છે, તેમને પરિમાણથી વધારે વપરાઈ જવા વગેરેથી 'સચિત્ત આહાર' નામનો પ્રથમ અતિચાર લાગે. ખીન્ને અતિચાર 'સચિત્ત-પ્રતિબદ્ધ આહાર' એટલે સદૃશ્ય વૃક્ષ વગેરેમાં વળગેલાં શુદ્ધ આદિ કે વૃક્ષોને વળગેલાં પણ અચિત્ત થઈ ગયેલાં પાકાં ફળો, વગેરે તથા જેની અંદર ખીજ, ગોટલી વગેરે સચિત્ત હોય તેવા ખજૂર, કેરી વગેરે, ઉપલક્ષણથી હુંખમાં વળગેલાં પાકાં ફળો, ખીજવાળી પાકી રાયણ, ખીજવાળાં પાકાં ફળો, વગેરે સચિત્ત-પ્રતિબદ્ધ કહેવાય છે. સચિત્ત ત્યાગ કરનારને અનાલોગ વગેરેથી એટલે કે અજાણતાં, ઉતાવળથી કે ભૂલી જવાના કારણોથી ખવાઈ જાય, તો સાવધ આહારને ઉપયોગ થવાથી અતિચાર લાગે. અથવા તો સચિત્તનો ત્યાગ કરનાર ખીજ સચિત્ત છે, માટે કાઢીને ગર્ભને અચિત્ત ભાગ ખાઈશ—એમ વિચાર કરીને પાકેલા ખજૂર વગેરે ફળોને મુખમાં નાખે તો અતિચાર લાગે, એ 'સચિત્ત-પ્રતિબદ્ધ આહાર' નામનો ખીન્ને અતિચાર કહ્યો. ત્રીજો અતિચાર 'સમિશ્ર આહાર' એટલે અર્ધ ઉકળેલ-ત્રણ ઉકળા વગરનું પાણી વગેરે, લીલાં દાડમ, ખીજેરાં, ચીલડાં વગેરે સચિત્ત વસ્તુઓથી બનાવેલાં પૂરણ વગેરે અથવા સચિત્ત તક્ષથી મિશ્ર થયેલા અચિત્ત જવ, ધાણા વગેરે; અજાણતાં કે ઉતાવળથી ખવાઈ જાય, તો સચિત્તના ત્યાગ કરનારને અતિચાર લાગે. અથવા તો તરતનો કાચો લોટ, ભરડેલા કઠોળની ઢાળો વગેરે. (કે જેમાં સચિત્ત નથીયા વગેરે હોવાનો સંભવ છે.) વસ્તુ 'આ તો ફળેલું ભરડેલું છે'—એમ સમજી વાપરે, તો સમિશ્ર છતાં મતરફાની ભાવના હોવાથી અતિચાર ગણાય છે. ચોથો અતિચાર 'અલિપવ આહાર' નામનો છે. અલિપવ એટલે અનેક દ્રવ્યો એકઠાં કરીને, કઢોલડાવીને તેમાંથી કાઢવામાં આવતા દરેક જાતિના રસો, આસવો તથા દારૂ, સૌવીર આદિ, માંસના પ્રકારો કે ગોળ આદિ મીઠી વસ્તુઓ દારૂ, તાડી વગેરે. જેમાંથી માદકરસ ઝરતો હોય, તે મહુડાં વગેરે વીર્ય-વિકારની વૃદ્ધિ કરનારી ચીજો અજાણતાં કે સહચારકાર વગેરેથી ખવાઈ જાય, તો સાવધ આહારના ત્યાગ કરનાર મતવાળાને અતિચાર લાગે. ધરાદા પૂર્વક ખાવાથી મતભંગ થાય. આ ચોથો અતિચાર કહ્યો. હવે પાંચમા અતિચારમાં 'દુષ્પકવાહાર' અથવા પાકેલો અર્થાત્ સેકાએત્ર પોંક, અડધો રાંધેલો તાંદલજી, એ પ્રમાણે ઘઉં, જવ, જાંડો મંડક-શટલો, કાચી કાકડીની ક્યુંબર, અહીં કાચું ખાવાથી શરીરને પણ હાનિ કરનાર તથા નેટલા અંશમાં સચેતન હોય, તેટલા અંશમાં પરલોક પણ બગાડનાર થાય છે. અર્ધપાકેલા પોંક, પોપટા વગેરે અચિત્ત-બુદ્ધિથી ખાનારને અતિચાર જાળવે. આ પાંચમો અતિચાર જાળવે. કેટલાક તો અપકવાહારને—સર્વથા કાચી વસ્તુને ખાવામાં પણ અતિચાર કહે છે, પણ તે અગ્નિથી પકાવેલી નહિ હોવાથી સચિત્ત હોય, તેથી 'સચિત્ત આહાર' નામના પહેલા અતિચારમાં જ આવી જાય છે. કેટલાક તુચ્છ ઔષધિ લક્ષણને પણ અતિચાર કહે છે. તુચ્છ ઔષધિઓ તે મગ વિગેરેની કુમળી શંગો, ફળોથી વગેરે ગણાય છે. તે જ સચિત્ત હોય તો પ્રથમાતિચારમાં જ આવી જાય છે. અને અગ્નિઆદિથી અચિત્ત થયેલી હોય તો પછી ક્યો દોષ ? એ પ્રમાણે રાત્રિભોજન, મદિરાપાન જે જે અભદ્ય આદિનો ત્યાગ કર્યો હોય, તે તે અજાણતાં કે ઉતાવળથી કે ભૂલથી વપરાઈ જાય, તો અતિચાર અમજવા. આ પાંચે અતિચારો ભોગોપયોગ-પરિમાણ મનના સમજવા. ૯૭.

હવે ભોગોપભોગના અતિચારોનો ઉપચાર કરતાં તે વ્રતનું બીજું લક્ષણ અને તેના અતિચારો બતાવવા માટે કહે છે :—

અમી ભોજનતસ્ત્યાજ્યાઃ, કર્મતઃ સ્વરકર્મ તુ ।

તસ્મિન્ પંચદશ મલાન્, કર્માદાનાનિ સંત્યજેત્ ॥ ૯૮ ॥

ઉપર જણાવેલા પાંચ અતિચારો ભોજનને અંગે જણાવ્યા, તેનો ત્યાગ કરવો. હવે ભોગોપભોગ-પ્રમાણ વ્રતની બીજી વ્યાખ્યા કહે છે. ભોગ-ઉપભોગનાં સાધનો ઉત્પન્ન કરવા માટે જે વ્યાપાર કરવો પડે, તેને પણ ભોગોપભોગ શબ્દથી વ્યવહાર કરાય છે. કારણમાં કાર્યનો આરોપ કર્યો, તેથી તે કર્મને આશ્રીને આલંબિકા માટે કોટવાસપાણું, ફાગાર, સિપાઈ, જેલ માથવનાર વગેરેની આકરી શિક્ષા કરવી પડે અને જેનાથી જીવેને ત્રાસ થાય, તેવાં કઠોર કાર્યના ત્યાગ લક્ષણ ભોગોપભોગ વ્રતના પંદર અતિચારો ત્યાગ કરે, તે પંદર કર્માદાન કહેવાય છે. કર્મ જોડે પાપપ્રકૃતિનાં કારણભૂત હોવાથી, તે કર્માદાન કહેવાય. ૯૮.

તેને નામ-પૂર્વક જે શ્લોકોથી કહે છે —

અક્ષર-વન-શકટ-ભાટક-સ્ફોટગીવિકા ।

દન્ત-લાસા-રસ-કેશ-વિપ-વાણિજ્યકાનિ ચ ॥ ૯૯ ॥

યન્ત્રપીઢા નિર્લાઞ્છનમસતીપોપણં તથા ।

દ્વદાનં સરઃશોષઃ, ઇતિ પચ્ચદશ ત્યજેત્ ॥ ૧૦૦ ॥

૧ અંગારકર્મ, ૨ વનકર્મ ૩ ગાડાંકર્મ, ૪ ભાડાંકર્મ, ૫ ફાગણકર્મ, આ કાર્યોથી આલંબિકા મેળવવી, તે કર્મરૂપ પાંચ અતિચારો. ૬ કાંત, ૭ લાળ, ૮ રસ, ૯ કેશ, ૧૦ વિપ. આ પાંચનો વેપાર કરવા રૂપ પાંચ અતિચારો. તથા ૧૧ યંત્ર-મશિનરીથી ધંધો કરવો, તે યંત્ર પીઢા કર્મ, ૧૨ અંગોપાંગાદિ-છેદ વગેરે કરવા, તે નિર્લાઞ્છન કર્મ, ૧૩ અસતી-પોષણ, ૧૪ દ્વ-અગ્નિ સંગ્રહાવવો, તે દ્વાગ્નિ-દાન કર્મ, ૧૫ તળાવ સુકવવાં આદિનો ધંધો કરવો-આ પંદર કર્માદાનરૂપ અતિચારોનો ત્યાગ કરવો. ૯૯-૧૦૦.

હવે ક્રમપૂર્વક પંદર અતિચારોની વ્યાખ્યા કરતાં અંગારકર્મરૂપ આલંબિકાનું સ્વરૂપ કહે છે—

અક્ષરપ્રાપ્ત્ત્કરણં, કુન્દમાયઃસ્વર્ણકારિતા ।

ઠઠારત્ત્વેષ્ટકાપાકાવિતિ લક્ષ્મરજીવિકા ॥ ૧૦૧ ॥

કાંઠો બાળીને અંગારા પાડવા અને તેને વેચવા, અંગારા પાડવામાં છએ જીવનિકાયની વિરાધનાનો સંસવ થાય છે. એવી રીતે અગ્નિવિરાધના-સ્વરૂપ જે જે આરભો થાય, તેનો અંગારકર્મની અંદર અમાવેશ થાય. આ એક ભેદ વિસ્તારથી સમજાવ્યો. ગાફીના ભેદો તેની માફક સમજાવેલા. અનાજ એકવાનો અર્થાત્ ભાડાજીવનો ધંધો, કુંભાર, હાડાર, સોનીનો ધંધો, કંચારનો, ઠટ-નળિયાં-માટીનાં વામણો બનાવી, પકાવી વેચવાનો ધંધો, મીઠાઈ-

જગમાણુ બનાવવા માટે ભાંડી કરી આભુવિકા ચલાવવી, તે 'અગાગ્કર્મ-ભુવિકા' સમજવી તેમા લોહ, મોતુ, રૂપ આદિ ગમ્મ કરવા, ગાળવા, ઘાટ ઘડવા, તેના ફેલ, દાગીના આદિ ઘડી આપવા તથા ઠંડાપાણુ એટલે ત્રાણુ, મીઠુ, ક્યાર્થ, કાસુ, પિત્તજ વગેરે બનાવવા, તેના ધાતુ ઘડાવવા વગેરેથી આભુવિકા ચલાવવી આમ કર્યારાનો ધધો પણ અગાગ્કર્મના ગણાવેલો છે (આથી વર્તમાનકાળમા જેમા અગ્નિકાયની વિશેષપણે વિગધના વતી હોય તેવા એ-ભન ચલાવવા, કોવચા પડાવનાનો ઈભરો રાખવો મકાભાંડીઓવાળા મોટા ધધા જગ્યા જોયવરોમા બળાનણુ પૂરણુ ચ્યામતેવ, પેટ્રોલ, હુંડ એર્થવ, ઝાણા વાડા, ફાતરા વગેરે બળતણુના ધધા કરવા પેટ્રોમેક્ષ, ઈલેક્ટ્રીક વગેરે બત્તીઓ, ચ્યામના ચવા, દીવામળી આદિનો ધધો કરવો, તે મર્મ 'અગાગ્કર્મ-ભુવિકા' સમજવી) ૧૦૧

હવે વનભુવિકા કરો છે —

હિન્નાન્નિન્ન-વન-પન-પસૂન-ફલ-વિક્રયઃ ।

કળાના દલનાત્ પેપાડ્, વૃત્તિશ્ચ વનર્જાનિકા ॥ ૧૦૨ ॥

ઠાપેલા કે નહિ ઠાપેલા જગવો, જાણો, પાદડા, ફૂલો કે રૂબો વગેરે વેચવા, તથા અનાજ ફળના, પીમવા વગેરેથી આભુવિકા મેળવવી, તે 'વનકર્મ-ભુવિકા' કહી છે (ઉપવક્ષણથી વેપાર માટે જગવના ખીડ લેવા, વેચવા, કપાવવા, વાવવા, બગીચા-વાડીઓ વગવવા-ઉછેરવા કઠોળની ફાળો મેદો-તોણ બનાવગવવા, આટો ફળવાની ઘટી, મગફળી પીચવાની મીન ચલાવવી, કેળા, શેરડી, પોપૈયા, ચાના બગીચા આદિથી આભુવિકા ચલાવવી ઈત્યાદિ પણ વનકર્મ-ભુવિકામા સમાર્થ બધ) મુખ્યતાએ જેમા વનસ્પતિકાય જીવોની હિન્ના ધણી થાય, તેવા ધધા તે વનકર્મ કહેવાય અને આવા કાર્યોમા વનસ્પતિકાય જીવો તથા તેને આશ્રિને ગહેવા ખીબ ત્રમ-સ્થાવગ્થી માડી ચાવતુ પચેન્દ્રિય જીવોની પણ હિન્ના મલવિત છે ૧૦૨

શકટાના તદકાના, ઘટન સ્વેદનં તથા ।

વિક્રયથેતિ શકટ-જીવિકા પરિકીર્તિતા ॥ ૧૦૩ ॥

હવે શકટકર્મ એટલે ગાડા કે તેના અવધવો ધુમરી, પૈડા વગેરે ઘડવા-ઘડાવવા, વડન કરવા-કગવવા, વેચવા-વેચાવવા ઈત્યાદિ શકટકર્મ-ભુવિકા કહેવાય મકળ જીવોને ઉપમર્દન કરવાના ડારણુભૂત ગાય, બળ આગ્નિના બધ, વધના ડગણુભૂત 'ગક્ટ-ભુવિકા' છે (ઉપવક્ષણથી ટાગા, વીડગેરીયા, દ્રામ, બમ, મોગ, લોરી રીક્ષા, માર્કેટન, ખેત, વડાણ, રહેવેના ડગ્યા વગેરે ઘડવા, ઘડાવવા, વેચવા વગેરેનો શ ૧-ભુવિકામા સમાવેશ કરવો) ૧૦૩

હવે ભાટક-આભુવિકા કહે છે —

શક્તોસ-હુલાયોષ્ટ-સ્વાશ્વતર-વાજિનામ્ ।

મારસ્ય વાહનાડ્ વૃત્તિર્ભવેદ્ ભાટકજીવિકા ॥ ૧૦૪ ॥

ભાટક-ભવિકા — ગાડા, બળદ, ઊંટ, પાડા, ગધેડા, ખચ્ચ, ઘોડા વગેરે ભાટથી ખીબને ભાગ ખેંચવા કે ભાગ ઉપડાવવા, તેનાથી જે આભવિકા, તે 'ભાટક-ભવિકા' કહેવાય ૧૦૪

હવે રોટક-ભવિકા કહે છે —

સરઃ—કૂપાદિ-ચનન-શિલાકુટન-રૂપમિઃ ।

પૃથ્વીચારમ્ભસંભૂતૈર્જીવનં સ્ફોટજીવિકા ॥ ૧૦૫ ॥

મરોવગ, કૂવા, વાવડી આદિ માટે જમીન ખોદવી, હળ આદિથી ખેતર આદિની ભૂમિ ઉખેડવી, ખાણમાંથી પત્રપત્ર ખોદી કઢાવવા, કે ઘડવા, જેનાથી પૃથ્વીકાયને આરભ-મર્દન થાય, ઉપવક્ષણથી ભૂમિ ખોદવામાં તે સાથે જેવા વનસ્પતિ અને ત્રણ જાતુઓનો પણ ઘાત થાય આવા કાર્યોથી જે આભવિકા, તે 'રોટક-આભવિકા' (ઉપવક્ષણથી મોના, ચાદી, લોહ આદિ ધાતુઓ, હીંગ, કોવના, આમતેલ, ખનીજ તેવ આદિ માટે કૂવા, ખાણ, પ પે, ખોડીગો વગેરે કાવવાનો ધંધો પણ આમાં જ મનાઈ જાય) ૧૦૫

હવે દંત-વાણિજ્ય કહે છે —

દન્ત-કેશ-નસાસ્થિ-ત્વગ્-રોમ્ણો ગ્રહણમાકરે ।

વ્રસાકસ્ય ઘણિચાર્ય, દન્તવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૬ ॥

હાથીના દાંત ઉપવક્ષણથી ત્રણ જીવોના શરીર અવયવો પણ નમજી દેવા તે જે સ્થાનમાં મળતા હોય ત્યાં જઈ ખરીદ કરવા, તેને 'દંત-વાણિજ્ય' નામનો અતિચાર કહેવ છે ગોશિચન, અળગ, માળગમિગ, હંજીનિગ આદિના વેપાર, ચમરી ગાયના વાળ, વાઘનું ચર્મ, કનૂરી, નમુદના શાખ, ઝીપ, મોગ-પીંછ આ મર્વ વેપાર પણ દંત-વાણિજ્યમાં મનાય

મનુષ્ય અને પશુના વાળ, પક્ષીઓની રૂવાટી, નળ, હાડકા, ચામડા વેચવા કે બિન માટે, ઘેટા, બકરા આદિનો વેપાર, હાથીદાંત આદિ વસ્તુઓ જે અંગે મળતી હોય ત્યાં જઈ દાંત આદિ ખરીદ કરવા માટે બિન આદિને પ્રથમથી મૂલ્ય આપી મગત કરે કે, અમુક મુક્તમાં આદલો માવ પૂરો પાડવો, તેથી તેઓ પણ તે વેચવા માટે હાથી આદિ પ્રાણીઓનો વધ કરે આકર-પ્રાણુ ઉત્પત્તિસ્થાન કહેવાથી વગર ઉત્પત્તિ-સ્થાને ખરીદ કરવામાં હોય નથી ૧૦૬

લાક્ષા-મનઃજિલા-નીલી-ધાતકી-ટફળાદિનઃ ।

વિક્રયઃ પાપસટન, લાક્ષાવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૭ ॥

લાક્ષા અને ઉપવક્ષણથી તેના જેવા ખીન આવધ મનગિવા, ગળી, ધાતકી વૃક્ષ કે જેની ઘાવ-પુષ્પમાંથી દાઢ બને છે તે, ટંજળાગ, આણુ બનાવવાના દારૂ, આ મર્વ દારૂ પાપના ગરબ હોવાથી તેનો વેપાર પણ કરવા વાયવ નથી ટંજળાગ, મનગિવા ખીન જીવોનો નાશ કરે જે જાતના ઘાન ગિવાય ગળી બની શકતી નથી ધાતકી વૃક્ષ મધનું ગરબ હોવાથી તેના

બ્રહ્માના પ્રીતિમાંથી થતા દોષથી પાપનું ઘટ છે, તેથી તેનો વેપાર પણ પાપનું ઘટ દોષથી ત્યાગ કરવા લાયક છે આ 'વાક્ષા-વાણિજ્ય' કરવાય ૧૦૭

હવે ગમ અને દેશવાણિજ્ય એક સ્થોળથી જુદે છે —

નવનીત-વસા-સોદ્ર-મયમમૃતિવિક્રયઃ ।

દ્વિપાચતુષ્પાદવિક્રયો, વાણિજ્ય રસ-કેશયોઃ ॥ ૧૦૮ ॥

માખણ, ચરખી, મધ, દારૂ, મજાન વગેરેનો વેપાર કરવો, તે 'ગમ-વાણિજ્ય' ઉપનક્ષણથી દરેક પ્રકારના આમલો, ચીરી, તેલ, અથાણા, મુગળા, કીનાઈન, પ્રવાહી પદાર્થો પણ આમાં આવી જાય તથા જે પગવાળા મનુષ્યો દામ-દામીઓ, ચા પગવાળા-પશુઓનો વેપાર કરવો, તે 'દેશ-વાણિજ્ય' કહેવાય કેટલાક વાળ, જીન, ચમરી ગાયના વાળ, કન્યા-વિક્રય, વરવિક્રયને પણ આમાં ગણે છે ગમ એટલે મધ, દારૂ, માંસ, માખણ, ચરખી, હાડકામાં થતો ચીકણો ગમ, મજાન, ફૂધ, દહિં, ઘી, તેલ વગેરે ગમવાળા પદાર્થોનો વેપાર કરવો, તે અતિચાર છે છાગમાંથી માખણ છૂટું પડતા જે તેમાં અને મમૃતિમ જતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે ચરખી અને મધ જીવોની હિંસાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે દારૂથી ઉન્માદ થાય છે, તેમજ તેમાં ગુણ અને કૃમિજીવોનો ઘાત થાય છે ફૂધ વગેરે પ્રવાહી વગેરેમાં પડતા ઉડતા જીવોનો નાશ થાય છે ફર્ડી જમાવ્યા પછી જે દિવસ અર્થાત્ જે રાત્રિ પૂર્ણ થતા જ અમૃત્ય અદૃશ્ય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે આ ગમ-વાણિજ્ય અનેક જીવોની હિંસાનું ગણ હોવાથી વર્જ્ય છે જે પગવાળા મનુષ્યો અને ચા પગવાળા જનવરોનો તેના વાળ માટે વેપાર કરવો તેમાં પણ તેઓને પગધીનતા, વધ, બંધન, ભૂખ, તરશની પીડા થાય છે આ ગમ અને દેશવાણિજ્યનો વેપાર ત્યાગ કરવા લાયક છે ૧૦૮

હવે વિષવાણિજ્ય કહે છે —

વિપાક્ષહલ-યન્નાયો-હરિતાલાદિવસ્તુનઃ ।

વિક્રયો જીવિતત્રસ્ય, વિપવાણિજ્યમુચ્યતે ॥ ૧૦૯ ॥

શુગિક આદિ ઝેરો, તરવાર આદિ ગરો, હળ, રેત, ડોર, કોદાળા, પાવડા આદિ, હરતાન અને આનિશ્વથી વસ્તુનાગ, સોમન આદિ ઝેરી ચીજો, પાણીથી ભી તરેલી હરતાનમાં માખીઓ પડતા જે મરી જાય છે, આ મર્વ 'વિષ વાણિજ્ય' કરવાય અને આવકે આ વેપાર કરવાનો ન હોય ૧૦૯ હવે ચન-પીડન કર્મ જણાવે છે —

તિલેષ્ણસર્પપેરન્દ-જલયન્નાદિપીડનમ્ ।

દલતેલસ્ય ચ કૃતિર્યન્નપીડા પ્રતીતિતા ॥ ૧૧૦ ॥

તેન દાટનાની ઘાડી, ગેરડી પીનવાના ડોન, મગનવ, એરડા મગળી વગેરે પીનવાના નચા-ચત્રો, જળનત્રો, તન નાખીને તેન ગેરનાય તેવા ચન તે ચન-પીડા, તન આદિ પીનતા તેમાં રહેના જન જેતુઓનો વધ થતો દોષથી ચન-પીડનકર્મ પાપવાળું હોવાથી આવકે કરવા લાયક નથી લોકોમાં પણ એ ઘણી ટે અકચર ચનાવવામાં દગ ખાત્રી જેવું

કર્મ બાધાવાતું માન્યું છે. (અત્યારે વરાળ, કુડઓઈલ, પેટ્રોલ કે વીજળીના બલથી ચાલતી હરકોઈ ફેક્ટરીઓ-મીલ, છન, પ્રેસ, જેતીનાં યંત્રો એ સર્વ યંત્રપીલકુર્મમાં ગણી શકાય.) ૧૧૦. હવે નિર્લાંછન-કર્મ કહે છે :-

નાસાવેધોઽન્કનં મુખ-ચ્છેદનં પૃષ્ઠગાલનમ્ ।

કર્ણ-કમ્બલવિચ્છેદો, નિર્લાંછનમુદીરિતમ્ ॥ ૧૧૧ ॥

સ્પષ્ટપણે જોખખી શકાય તે પ્રમાણે અંગ અવયવનો છેદ કરવો, તે રૂપ આલેખિકા, તે 'નિર્લાંછન-કર્મ'નો વ્યાપાર કહેવાય, તેના લેહો કહે છે :- બળદ, પાડાનાં નાક લંબવાં, બળદ, ઘોડાને ડાઘ આપી નિશાની કરવી, તેઓના અંડકોષ કાપવા, જાટની પીઠ ગાળવી, બળદ-ગાયના કાન, ગલકંબલ કાપવાં, આમાં જીવોને પીડા પ્રગટ રીતે થાય છે, તેથી શ્રાવકને આ ધર્મે કરવો બિલકુલ યોગ્ય નથી.

(પ્રમજોપાત આવા બીજા ધર્મા પણ ન કરવા, જેવા કે પ્રાણીઓનાં કાળજી, અંડકોષ કાઢવા. માછલીમાંથી તેલ, વાછરડા આદિનાં લોહી ખેંચી તેમાંથી દવા બનાવવી, ગર્ભગળાવવા-પાડવા, સંતતિ થતી અટકાવવાના પ્રયોગ કરાવવા, મડદાની ખાંપણ વેચવાનો ધર્મો કરવો, જિંદગી, વાંદા, વાંદરા, કૂતરા, તીક આદિને મારી નખાવવાનો ધર્મો, મચ્છર, માખી વગેરેને ડી. ડી. ડી. વગેરે દવાથી મારી નાખવા, ફીનાઈન છાંટવા, ફૂટલુખાનાં ચલાવવાં, આવા ધર્મા પોતે કરવા, કે તેમાં બીજાને મહાય કરવી, ફાંસીની મજા કરવી, ચોર આદિને કાતિલ માર મારવો. આ દરેકને આ ક્રમદાનમાં ગણી શકાય. પહેલાં મતના અતિચારમા હિંસા કરવી, તે અતિચાર અને અહિંસા આલેખિકા માટે ધર્મો કરવો, તેવો બેદ મમજવો.) ૧૧૧.

હવે અમતી-પોષણ કહે છે :-

સારિકા-શુક-માર્જાર-શ્વ-કુર્કુટ-કલાપિનામ્ ।

પોપો ઠાસ્યાશ્ચ વિત્તાર્થમસતીપોષણં વિદુઃ ॥ ૧૧૨ ॥

અસતી એટલે હુષ્ટાચારવાળાઓનું પોષણ, 'કેટલાક ગળદોનું લિંગ અનિયત હોય છે' એ ન્યાયે પુરુષલિંગવાળા પોષ્ટ, સૂડા, કૂતરા, ખિલાડા, ફૂકડા, ચોર આદિ તિર્થગોનું પોષણ કરવું. તથા ભાડું ઉપજાવવા માટે વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું પોષણ કરવું-એમ હિંમક અને હરાચારીઓનું પોષણ કરવું, તે દોષરૂપ હોવાથી 'અમતીપોષણ' વળન કરવા યોગ્ય છે. ૧૧૨. હવે દલદાન અને મરોવર સૂકાવવા રૂપ બે અતિચારો એક સ્ત્રોકથી કહે છે :-

વ્યસનાત્ પુણ્યવુદ્ધયા વા, દવદાનં ભવેદ્ દ્વિધા ।

સરઃશોભ સરઃ-સિન્ધુ-હ્રદાદેરમ્બુસંપ્લવઃ ॥૧૧૩॥

વ્યસન-કુટોવથી અને અસાનવાળી પુણ્યવુદ્ધિથી એમ દલદાન બે પ્રકારનું છે, તથા મરોવરો, નદીઓ, ધરાઓ, દહેા વગેરેમાંથી પાણીનું શોષણ કરવું.

‘જામ, નગર આદિમા આગ વગાડીએ, તો લોકો તેમા ગેફાઈ જાય, તો ચોરી-લૂંટ મહા લાઈથી કરી શકાય, જગતમા જુલુ ધામ મળગાવવાથી નવો પાટ નાન થાય, તો ગાયોને નાગે નાગે મળે, જેતગમા મૂડ ડરવાથી કાગ-ઝાખરા બાળી નાખવાથી ધાન્ય માડ પાટે’ એવી બુદ્ધિથી અગ્નિ મળગાવે કેટલાક ખેડૂતો પુણ્યબુદ્ધિથી મળ્લુકાળે માગ જ્યાણ માટે તમારે આપના ધર્મ-દીપોત્તમ ક્રવા એવે જેતગેમા અગ્નિદાક દેવો આવા દ્વમા અનેક છત્રો બળીને મરી જાય, તથા જવાગયે જેવા કે મગેવર, નદી, ડરોમા જે પાણી હોય, તેને નીક દ્રાગ કે નહેરથી ધાન્ય ઉગાડવા વહેવડાવવુ વગર ખોદેલુ નગેવર અને ખોદેલુ તે તળાવ હેવાય તેમ જવામા પાણીમા ગટના જળજતુઓ તેમા તણાઈ ગએવા બડાગના ટમ-જતુઓ અને છએ છનનિકાયોનો વધ થાય છે આ પ્રમાણે મગેવર-ગોપલુનો દોષ જણાવ્યો આ પ્રમાણે મમેપથી દિગામાન પદ્મ ઈર્માદાન જણાવ્યા, પણ ગણનાડપે નહિ, ડરણ કે આ મિવાય પણ આવા પાપકર્મો અનેક છે

આ પ્રમાણે માતમા મતમા કુવ વીગ અતિચારો કહ્યા તેમા તાત્પર્ય એ છે કે ખીજા મતોમા પાચ પાચ અતિચારો કહ્યા છે, તે તેમવા જ માન નથી, પણ તે તે અતિચારો જેવા મતના પરિણામને કલુષિત કરનારા ખીજા પણ પાપકર્મો છે, તેને અતિચારોપે ગણવા અર્થાત પાચથી વધારે પણ અતિચારો મલવી શકે છે તેથી વિસ્મૃતિ કે અભણપણે ભૂન થાય, તે નર્વે પણ યથાયોગ્ય દેવે મનમા અતિચારો નાણવા નકા કરી કે, અગારકર્મ વગેરે કર્મકાંડોને ખગ્કર્મમા અર્થાત ઈર્માદોમા અતિચારો કેમ કહ્યા ? કાણ કે, તે ડાયો સ્વરૂપે ખગ્કર્મકેપ-કર્માન રૂપ જ છે આનુ નમાધાન ગ્તા જલાવે છે કે, વસ્તુલ તે ખગ્કર્મકેપ છે, માટે જો અનુભવતા, કે સ્મૃતિભેદ આદિ ડગણો જણાવ્યા છે, તે ડગણોથી થાય તો જ ખગ્કર્મના ત્યાગકેપ મત અગીઠા કરનારાઓને તે અતિચારો ગણાય જે ઈર્માપૂર્વક તેવા કાર્યો કરે, તેને તો મતભંગ જ થાય ૧૧૩ હવે અનર્થક-વિગતિ મતના અતિચારો હો કે—

સયુક્તાધિમરણત્વમુપભોગાતિરિક્તતા ।

મૌલ્યર્થમથ કૌતુલ્ય, મન્દર્પોન્નર્થદળદ્વાઃ ॥ ૧૧૪ ॥

અનર્થક-વિગતિ નામના ત્રીજા શુભ્રમતમા અધિકરણો ભેડેના ગણી મૂકવા, વગર જરૂરીઆતના ઉપભોગના નાધનો વધારે ગણવા, વાનામતા, મૌલ્ય અને કર્પ એ પાચ અતિચારો જણાવેલા છે

અનર્થકની વિરતિવાગ્દાને આ પાચ અતિચારો કરેના છે, તે આ પ્રમાણે જેનાથી આત્મા દુર્ગતિનો અધિારી બને, તે અધિકરણ હેવાય, તેવા ખાણીઓ અને નાણેલુ, હાગ માથે કોશ, ગાડા માથે ધુમરૂ, ધનુષ માથે બાણ, આમ આ અધિરણો ભેડેના કે નજી ગણવા થાવડે આવા અધિકરણો ભેડેના ન સખી મૂકવા પણ છૂગ પાડી નાખવા ભેડેના અધિકરણ પડેના દોષ અને ડોઈ માગણી ૨ તે ના પડાન નહિ અને આગ અવળા પડેના હોય, તો મુખેથી ના પાડી શકાય, અનર્થકનો ‘કિંસ પ્રાન’ નામનો આ અતિચાર મમજવો ત્યાગપથી ‘લોગોપભોગના માધનોની અધિજ્ઞા’ નામનો ખીજો અતિચાર તેને કહેવાય કે સ્નાન, પાન, ભોજન, વસ્ત્ર, કેમર, સ્ત્રી, વગેરે, માબૂપણ આદિ વસ્તુઓનો પોતાને કે કુટુંબને જરૂરીઆત

કરતાં વધારે સંગ્રહ કરવો તે આ 'પ્રમાદાચરણ' નામનો અતિચાર છે. આ સંગ્રહમાં આવશ્યક ચૂલ્હિ આદિ વૃદ્ધ-પરંપરા એવા પ્રકારની છે કે જે વધારે પ્રમાણમાં તેલ, આમળાં, સાણુ આદિ તળાવ વગેરે સ્થાને સ્નાન કરવા જતાં વધારે પ્રમાણમાં ત્રાચે લઈ જાય, તો મહેતીયા મળવાના લોભથી તળાવ પર ઘણા લોકો સ્નાન કરવા આવે, અને તેથી જલમાં રહેલા પોરાઆદિ છવોની તથા અપૂકાયની ઘણી વિરાધના થાય. શ્રાવકને આમ કરવું કંઈ નહિ તો પછી કયો વિધિ છે ? તેમાં મુખ્યતાએ શ્રાવકે ઘરે જ સ્નાન કરવું. તેમ સગવડ ન હોય તો તેલ ચોળવું, મસ્તકે આમળાનો ભૂકો ચોળવો. તે ઘરે કરીને જ જળાશયે જવું. અને તળાવ આદિ સ્થાને પહોંચી હાથથી ધસીને ભૂકો ખેંચી નાખવો અને તળાવ આદિકના કિનારા ઉપર બેસીને અન્તઃ ભરી ભરીને સ્નાન કરે, નહીં કે આખા જળાશયમાં બેસીને. તથા વાપરવાનાં પુષ્પોમાં કુંચુઆ આદિ ત્રસજીવો હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. એ પ્રમાણે ભોગોપભોગનાં ખીજાં સાધનમાં પણ સમજવું, આ ખીજો અતિચાર જણાવ્યો. મુખરતા એટલે વગર વિચાર્યે બોલવું, તેવું બોલનાર મુખર-વાચાળ કહેવાય, ધીંહાઈથી અસભ્ય-અસંગ્રહ બોલવું અને વગર પૂછ્યે અતિશય બોલ બોલ કરવું. આ પાપોપદેશ નામનો ત્રીજો અતિચાર જણાવો. હવે 'કૌતુક્ય' નામનો ચોથો અતિચાર જણાવે છે. ભાંડ-ભવાયા માર્કક ભવાં, નેત્ર, હોઠ, નાસિકા, હાથ-પગ અને મુખનાં ખોટા આળા-ચટકા કરવા, અવયવોનો સંકેત કરવો એવા અર્થમાં 'કૌતુક્ય' એવો પણ પાઠ છે. જેથી ખીજને હસવું આવે, પોતાની લઘુતા થાય, તેવું બોલવું કે વર્તન કરવું, તે પ્રમાદાચરણનો ચોથો અતિચાર છે. તથા કંઈક-એટલે વિષયવાસના ઉત્પન્ન થાય, તેવાં વિકારી વચનો બોલવાં કે વિષયની વાતો કરવી, તે 'કંઈક' નામનો અતિચાર. આ વિષયમાં આ પ્રમાણે સમાચારી છે કે-શ્રાવકે તેવી વાતો કરવી નહિ, જેથી ખીજને મોઢ કે વિષય-રાગ વધે. આ બંને પ્રમાદાચરણના અતિચારો સમજવા. આ પ્રમાણે શુભવ્રતોના અતિચારો સમજાવ્યા. ૧૧૪. હવે શિક્ષાવ્રતો સમજાવતાં તેમાં પ્રથમ સામાયિકના અતિચારો કહે છે:-

કાય-વાદ્-મનસાં દુષ્ટપ્રણિધાનમનાદરઃ ।

સ્મૃત્યનુપવિધાનં ચ, સ્મૃતાઃ સામાયિકવ્રતે ॥ ૧૧૫ ॥

મન, વચન અને ક્રયા એ ત્રણ યોગોને પાપ-વ્યાપારમાં ભેડવા, એટલે મન-દુષ્ટપ્રણિધાન, વચન-દુષ્ટપ્રણિધાન અને ક્રયાનું દુષ્ટપ્રણિધાન, સ્મૃતિ-ભંજ થવો અને આનાદર એમ સામાયિક વ્રતના પાંચ અતિચારો છે.

ક્રયાને પાપવ્યાપારમાં પ્રવર્તાવવારૂપ શરીરના અવયવો-હાથ, પગ આદિને સંકેતોને ન રાખતાં વારંવાર જેમતેમ લાંબાટૂંકા ક્યાં કરવા, તે 'કાય-દુષ્ટપ્રણિધાન' બોલવામાં શબ્દોની, વાક્યોની કે અર્થની યથાર્થિત ગોઠવણ ન હોય. ન સમજાય તેમ બોલવું, ભાષા-આપસ્યથી ચીખીચીખીને બોલવું, તે 'વાગ્-દુષ્ટપ્રણિધાન' તથા મનમાં ક્રોધ, લોભ, ટ્રાહ, ઈર્ષ્યા, અભિમાન વગેરે કરવા, સાવધ-પાપવ્યાપારમાં ચિત્તને આકર્ષક કરવું, તથા મનમાં સંજમ પેદા કરવો વગેરે 'મનોદુષ્ટપ્રણિધાન' સમજવું. આ ત્રણ અતિચારો. કહ્યું છે કે-“જેના કે પ્રમાત્તર્ય વગરની ભૂમિમાં ભેમવું, હાડવું, ઢલા રહેવું, વગેરે કરનારને હિંમા ન થાય તો પણ, પ્રમાદ એવન કરવાથી તેવું સામાયિક ગણાવું નથી. સામાયિક કરનાર પ્રથમ બુદ્ધિથી વિચાર કરીને હિંમેશાં

નિગ્વધ વચન બોલે, નહિતર મામાયિક થાય નહિ. જે શ્રાવક મામાયિક કરીને ઘરની ચિતા કરે, તે આર્તધ્યાન પામેલો હોવાથી તેનું મામાયિક નિર્ગર્થક છે” તથા અનાદ્ય એટલે મામાયિક કરવામા અનુભાદ મયોગ છતા નિયમિત મમયે મામાયિક ન કરવું, અથવા જેમતેમ બ્યારે ત્યારે કરવું, અથવા પ્રણવ પ્રમાદાન્ દોષથી લીધા પછી તરત જ પારી લે કહેલું છે કે - “મામાયિક ઉચ્ચરીને તરત પાડે. અથવા નિયમિત મમયે નહિ” કગ્તા ગ્વેચ્છાથી બ્યારે-ત્યારે કરે, એવા અનવસ્થિત-હેકાણા વગરના પુરુષને અનાદરના કાગળે મામાયિક શુદ્ધ થતુ નથી,” આ ચોથો અતિચાર, પ્રણવ પ્રમાદાન્ના કાગળે મામાયિક કરવાના મમયને ભૂલી જાય, એ મામાયિક કર્યું છે કે નહિ? અથવા કરવાનું છે કે હજુ બાકી છે? એ ભૂલી જાય આ ‘સ્મૃતિ-ભંગ’ નામનો અતિચાર ગણાય, કાગળે કે મોઢા-માધક અનુષ્ઠાનો એ સ્મગ્ણના ઉપયોગ અને એકાગ્રતાવાળા છે માટે તે વિસ્મગ્ણ થાય તો અતિચાર લાગે કહ્યું છે કે - ‘જે પ્રમાદી પોતાને મામાયિક ક્યારે કરવાનું છે, અગર કર્યું છે કે નહિ? ઇત્યાદિ ભૂલી જાય, તેણે મામાયિક કર્યું છતાં પણ તે નિર્ધર મમજલુ’ ઉપવક્ષણથી મામાયિક લીધું કે નહિ? ક્યાં લીધું, ક્યાં પૂર્ણ થયે? એ ભૂલી જાય તો તેને પણ અતિચાર મમજલો ‘આ સ્મૃતિ-અનુપસ્થાપન’ નામનો પાચમે અતિચાર કહેા.

પ્રશ્ન- કાય-દુષ્પ્રભુધાન આદિથી મામાયિક નિર્ગર્થક છે-એમ ઉપર કહ્યું, તેથી તો ખરેખર મામાયિકનો જ અભાવ થયો, અને અતિચારો તો વ્રતમા મવિનતા રૂપ જ હોય છે, જે મામાયિક નથી, તો અતિચાર કેમ કહેવાય? માટે આ અતિચારો નહિ, પણ મામાયિકનો ભંગ જ છે, એમ કહેતા હો તો તેને જવાબ આપે છે કે તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે, પરંતુ બહુ-મમજલુ નિર્ધર-સપણાથી એમ કરે, તો ભગ થાય, પણ અનુભૂતા અનુપયોગથી થાય તો અતિચાર લાગે

પ્રશ્ન-દ્વિવિધ-ત્રિવિધથી પાપવ્યાપાર-ત્યાગરૂપ મામાયિક વ્રત છે તેમા ‘કાય-દુષ્પ્રભુધાન’ વગેરેથી પચ્ચક્રખાણ-ભગ થયો હોવાથી મામાયિકનો જ અભાવ થાય છે, અને તેના ભંગથી થયેલ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ વળી ‘ચચ્ચ ભનને સ્થિર કરવું અશક્ય છે માટે મામાયિક કરવા કરતા ન કરવું વધારે માફક છે’ કહ્યું પણ છે કે—‘અવિધિથી કરવા કરતા ન કરવું સાફ’

ઉત્તર— તમારી વાત ખરાબર નથી, કારણ કે, મામાયિક દ્વિવિધ-ત્રિવિધથી લીધું છે તેમા મન, વચન, કાયાથી પાપ-વ્યાપાર કરવો નહિ અને કરાવવો નહિ, એમ કુલ છ પચ્ચક્રખાણો થયા તેમાથી એકાદનો ભગ થયો, તો પણ બાકીના અખરિત ગડે છે-અર્થાત્ મામાયિકનો મપૂર્ણ ભગ થયો નથી, અને દેગભાગને તો અતિચારની ‘મિચ્છા દુષ્કટ’ કહી શુદ્ધિ કરી શકાય છે અને મનના વિચારો ભગડવા છતાં તેવો ઈરાદો ન હોવાથી ‘મિચ્છામિ દુષ્કટ’ દેવાથી શુદ્ધ થાય છે એમ મામાયિકનો સર્વથા અભાવ નથી, સર્વવિરતિ મામાયિકમા પણ તે જ પ્રમાણે મમજલુ લેવું કાગળે કે ગુપ્તિ-ભગમા પણ સાધુઓને ‘મિચ્છા દુષ્કટ’ નામનું ખીજુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે વળી ભૂવવાળી ક્રિયા પણ અભ્યાસ વધવાથી લાગે ત્રણે શુદ્ધ બને છે ખીજાઓ પણ કહે છે કે—‘અભ્યાસથી કાર્યની કુદાળતા આગળ આગળ વધતી જાય છે’ જળખિન્દુ એક વળત માત્ર પડવાથી પત્થરમા ખાડો પડી જતો નથી (માટે શુદ્ધ ક્રિયા કરવાની ભાવનાએ પ્રથમ અતિચારવાળી પણ ક્રિયા થાય, તે અનુચિત ન ગણાય) ‘અવિધિથી કરવું તે કગ્તા નહિ

કરતું મારું” એ વચન ક્રિયાની અરુચિથી બોલાયેલું છે, માટે યોગ્ય ન ગણવું કહેલું છે કે—
 “અવિધિથી કરવા કરનાં નહિ” કરતું તે વધારે સુંદર છે—એ વચન (અનુષ્ઠાન પ્રત્યે અણગમો
 કે) ઈર્ષ્યાથી બોલાયેલું છે—એમ મિદ્ધાત બલુનાગએ કહેલું છે, ક્ષરણ કે અનુષ્ઠાન નહિ
 કરનાગને મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત અને અવિધિએ કરનાગને નાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે અર્થાત્ ક્રિયા ન
 કરનારને પ્રભુ આજ્ઞા-ભંગનો મહાદોષ અને ક્રિયા કરનાગને માત્ર અવિધિદોષ લાગે છે.”

વળી ડોઈક એમ કહે છે કે— ‘પૌષધશાસ્ત્રમાં એકનાએ જ સામાયિક કરતું, પણ
 ઘણાએ માથે મળી ન કરતું’ ‘એને જસોઈ’ આ વચન—પ્રમાણથી આ એકાત ન મમજવું, બીજા
 વચનો પણ મંજલાય છે બ્યવહારભાષ્યમાં કહેલું છે કે— ‘રાજપુત્રાદિક પાચે પૌષધશાસ્ત્રમાં
 એકકા થયા’ વધારેથી નર્થ ૧૧૫ આ પાચ અતિચારો નામાયિકના કહ્યા

હવે દેશાવકાશિક મતના અતિચારો કહે છે —

પ્રેવ્યપયોગાનયને, પુદ્ગલસેષણં તથા ।

શબ્દ-રૂપાનુપાતૌ ચ, વ્રતે દેશાવકાશિકે ॥ ૧૧૬ ॥

દેશાવકાશિક મતમાં નક્કી કરેલી ભૂમિમાંથી બહાર મોકવવું, કે મંગાવવું, પુદ્ગલ-પદાર્થ
 ફેંકીને જણાવવું કે, હું આ મતમાં છું, યોગ્યારાદિક શબ્દ કરીને કે રૂપ બતાવીને બીજાને વાકેર
 કવા—આ પાચ અતિચારો કહેવા છે

દિશિપરિમાણ મતની વિશેષતા એ જ દેશાવકાશિક વત છે આમાં આટલો દરક નમજવો
 કે—દિવસ બવજણવ, વર્ષ કે ચોમાસા પૂરતું હોય અને દેશાવકાશિક તો દિવસ, પ્રહર, મુહૂર્ત
 આદિના પ્રમાણવાળું હોય તેના પાચ અતિચારો આ પ્રમાણે —પોતે નિયમ કરેલા ક્ષેત્રની
 બહાર કાર્ય કરવાની જરૂરીઆત ઉભી થતા પોતે ન જતા બીજાને મોકલ્યો, પોતે જાય તો મતભંગ
 થાય, તેથી બીજાને મોકલ્યો દેશાવકાશિક મત અર્થે એટલા માટે કરાય છે કે જવા—આવવાના
 બાપારથી થતી જીવવિરાધના ન થાય તે બીજા પાસે કરાવે, કે પોતે કરે, તેમાં દરક નથી
 ઉવડો પોતે ઈર્ષ્યાસંમિતિ—પૂર્વક જાય તો વિગધના—દોષથી બચે બીજાને તો સંમિતિને ખ્યાલ
 ન હોવાથી અજ્યણ આદિક દોષો લાગે આ પ્રથમ અતિચાર નક્કી કરેલા નિયમના બહારના
 ક્ષેત્રમાં રહેલા પદાર્થને બીજાને મોકલી મંગાવવો એ બુદ્ધિથી કે પોતે જાય જાય તો મતભંગ
 થાય અને નોકર પાસે જો મંગાવે, તો અતિચાર લાગે એ બીજો અતિચાર તથા પરમાણુઓ
 એકકા બની તૈયાર થએલા પુદ્ગલ—મઘાતો જેવા કે ઢેઝ, ઇંટ, કાપ્ક, મળી આદિ ફેંકવા તેમ
 જરવાથી મામે મમજ બંધ અને નજીક દોડી આવે, એટલે તેને કાર્ય લખાવે, પણ પોતે તે
 કાર્ય ન કરે આ ત્રીજો અતિચાર ‘અપ્પાનુપાત’—એટલે પોતે જે મકાનમાં રહેલો હોય, તેની
 વાડ કે કોટની બહાર ન જવાનો નિયમ ગણ્યો એમ છતાં બહારનું કાર્ય આવી પડે ત્યારે
 ‘હું’ જાય જો જઈશ, તો મારા નિયમનો ભંગ થશે’ એવી ચમત્ક્રી પોતે જઈ ગયે નહિ, તેમ
 બહારથી બીજાને બોલાવી શકે નહિ એટલે ત્યાં ઉભો ગઈ બહારનાં બોલાવવાના ઉદ્દેશથી
 ઈંક, ઉધરનનો શબ્દ કરી તેને જણાવે, એટલે નજીક આવે, તે ‘અપ્પાનુપાત’ નામનો ચોથો
 અતિચાર અને આમાં તેવા જ કાણે બહારનાં ચોલાનું ઉપ જમાવે, તેથી પેલો નજીક આવે,
 તે ‘રૂપાનુપાત’ નામનો પાચમો અતિચાર આનું તાત્પર્ય એ છે કે—વતની મર્યાદા બહાર

રહવા નેઈક પુરુષને નનણગના ભયથી ધોવાવના અમર્શ ધાય, ત્યારે પોતાનો ગળદ તે નાભગે, અગર પોતાનુ ડપ જુએ, તે બાનાથી તેને નજીક ધોવાને, ત્યારે નતનુ આપેક્ષપણુ હોવાથી 'ગળદાનુપાત' અને 'ડપાનુપાત' નામના બે અતિચારો નમજવા આ મનમા પ્રથમના બે અતિચાર પ્રણ અને આનયન તેવી શુદ્ધ મમજણ ન હોવાથી અગર મહંનાત્તર વગેરેથી ધાય એ, અને છેના ત્રણ માયાવીપણાથી ધાય છે આત્મે ભેદ નમજવો દેહમા નન-ગણભુદિ હોવાથી અતિચારો છે અહિ પૂર્વાચાર્યો ક્રો છે કે, દેગાવત્રગિઠ માત્ર દિગ્ગતતા મથેપડપ નથી, પણ પાચેય અણુમનો વગેર નર્મ નોનો મથેપ ક્રોવો, તે દેગાવત્રગિઠ નત છે, ગણુ કે અણુમનો આદિ મતોનો પણ મથેપ ક્રોવો ભેઈએ આ વિષયમા એક પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થશે કે- અતિચારો માત્ર દિગ્ગતતા જ જણાવ્યા છે ખીજ નતોનો મથેપ ક્રવા નબધી અતિચારો જણાવ્યા નથી તો પછી નર્મ નતોના મથેપડપ દેશાવત્રગિઠ નત છે-એવો વૃદ્ધવાદ ડેવી રીને માની શકાય ? તેના સમાધાનમા જણાવે કે-પ્રાણુતિપાતાદિ ખીજ નતોના મથેપડપ આ દેશાવત્રગિઠ મતમા તે તે નતોને અગે જણાવેના વધ, બધન વગેરે અતિચારો પણ નમજવા દિગ્ગતને મથેપ ક્રવામા તે ભૂમિની મર્યાદાનો મથેપ ક્રાતો હોવાથી પ્રપણ, આનયન વગેરે બુદ્ધા અતિચારો કહ્યા છે અને દિગ્ગતિમાણમતના અતિચારો ઉપગત આ અતિચારોનો મભવ હોવાથી કહ્યા છે, મારે જ પ્રગળપણુ દિગ્ગતતા મથેપને દેગાવત્રગિઠ મત કહેણુ છે તાત્પર્ય એ કે ખીજ મતોમા મથેપ ક્રવાથી દેશાવત્રગિઠ મત કહેવાય અને તેના અતિચારો તે તે મતમા જણાવ્યા છે, તે તે મમજી લેવા ૧૧૬ હવે પાંચમમતના અતિચારો કરે કે —

ઉત્સર્ગાદાન-સસ્તારાનનવેક્યામમૃજ્ય ચ ।

અનાદરઃ સ્મૃત્યનુપરધાપન ચૈતિ પોપવે ॥ ૧૧૭ ॥

પૌપધ નામના અગીઆરમા મનમા ભેયા કે પ્રમાર્જન ક્યા વગર પડવે, તે જ પ્રમાણુ અજયણાથી ચીજ વસ્તુ ગ્રહણુ કરે કે મૂકે, અજયણાથી ભેયા-પ્રમાર્જન વગર મથારો પાધરે, અનાદર રાખે, સ્મગણુ ન રાખે એ પાચ અતિચારો છે

ઝાટો, પેગાળ, યુક, ક્ષ, સ્લેષ્મ ઈત્યાદિક બે જગો પગ પરવે, ત્યા નેનથી નજર કરવી, વસ્ત્રના છેડા કે પૂજ્જીથી જગ્યાને પૂજવી પછી જયણાથી પરકરે અર્થાત્ વિવેકથી ત્યાગ કરે એમ ન કગતા પૂજ્યા-પ્રમાર્જન વગર વગર જયણાએ પરકરે, તે પ્રથમ અતિચાર આદાન એવે લાકડી, પાટલો, પાટિયા અતદિ ઉપયોગી ચીજ-વસ્તુઓ જયણા વગર, ભેયા-પ્રમાર્જન વગર લેવી-મૂકવી તે ડપ ખીજો અતિચાર તથા જ્ઞ, દુરાન, જન, વસ્ત્ર આદિ ડપ નચાગે કરે, તે ભેયા કે પ્રમાર્જન ક્યા વગર પાધરે, તે ડપ અતિચાર અર્કી નચાગ મથે ગયા અને માન પણ નમજી લેવા મવાગે અગી હાથ પ્રમાણ હોય, શય્યા માડાનણ હાથ-પ્રમાણ દોય મથેપને આગથી ભેયા વગર અને ચગવથી કે દડામથથી પાન, વનતિ-પૌપધરાનાનુ પ્રમાર્જન ક્યા વગર વાપગુ તેને 'મસ્તા ગક અપ્રત્યુપેયણ અને અપ્રમાર્જન' નામનો ડીજો અતિચાર અર્કી ભેયા વગર એવે પ્રેદગ મરીથી ગમે તેમ ડતાવગથી જુએ તથા પ્રમાર્જન ક્યા વગર એવન ગમે તેમ પ્રમાર્જન અર્ધુ ન ધાય તે ડપ દુપ્રમાર્જન અને દુરવેક્ષણ પણ માથે મમજી લેણુ પ્રમાર્જન અને અવેક્ષણ

ગ્રંથમા નિપેદ્ય-અર્થવાચક નમ અર્થાત્ અ કહેલો છે તે કુત્સાઅર્થમા હોવાથી જેમ કુત્સિત પ્રાદાણને અપ્રાદાણ પણ કહેવાય, તેમ મનજીવ મૂળ આગમ ઉપાનિષદશાગ સૂત્રમા આ વાત કહેવી છે કે —

“ અપ્રતિવિગિત-દુષ્પ્રતિવિગિત શય્યા-નથાગે, અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિત શય્યા-નથાગે
અપ્રતિવિગિત-દુષ્પ્રતિવિગિત સ્થડિન-ગાત્રુ પગઢવવાની ભૂમિ, અપ્રમાર્જિત-દુષ્પ્રમાર્જિત
સ્થડિવ-માત્રુ પગઢવવાની ભૂમિ ” હંમે એથે અતિચાર કહે છે —

‘અનાદર’-પૌષ્ઠવ્રત લેવામા અને તેના કર્તાવ્ય-અનુષ્ઠાનોમા અનાદર જવો, અર્થાત્ ઉનાન-ગહિતપણે, વિધિ તરફ અનાદર, અનિગ્રહ્યે, જેમ-તેમ વેઠ તરીકે વ્રત-અનુષ્ઠાન કરે, તે ‘અનાદર’ નામનો થોથો અતિચાર તથા પૌષ્ઠ જવાનું ભૂલી જવું, અસુદ વિધિ-અનુષ્ઠાન કે ક્ષુધા કે નહિ? તે યાદ ન ગહે, તે ‘અસ્મૃતિ’ નામનો પાત્રમો અતિચાર જેને સર્વથા પૌષ્ઠવ્રત હોય તેને આ અનિચાગ હોય દેશથી પૌષ્ઠ હોય, તેને આ અતિચારો ગણેલા નથી ૧૧૭ હવે અતિથિમવિલાગ વ્રતના અતિચારો જોઈ છે -

सचित्ते क्षेपण तेन, पिधान काललघनम् ।

मत्सर्गेऽन्यापदेशश्च, तुर्यशिक्षाव्रते स्मृताः ॥ ११८ ॥

કેવાયોગ્ય વસ્તુ ઉપર મથિતવસ્તુ મૂલી, મથિતથી હાડવી, વહોગવવાનો ઝળ ઉપધન
જ્ઞેવો, મત્તમ જ્ઞેવો, આપવાની વસ્તુ પામી કે પોતાની-ગાન્યથા વ્યવદેગ જ્ઞેવો-આ ચોથા
પુણનતના પાત્ર અતિચાગે બાણવા

અતિથિ-મવિભાગ૩૫ ચોથા ગુણવ્રતના પાંચ અતિથિયાગે કે તેમના ૧ 'મચિત્તમા' સ્થાપન-એટલે ન દેવાની બુદ્ધિથી માધુને વહોરવા ચોગ્ય વસ્તુ પૃથ્વીઝય પાણીના ભાગન, મળગતા ચુવા કે ધાન્યમા સ્થાપન કરવી તુર્યબુદ્ધિવાળો એમ મમજે છે કે મચિત્તને અડકેલી વસ્તુ માધુ વહોરવા નથી, એટલે દેવા ચોગ્ય વસ્તુ મચિત્તમા સ્થાપન કરી ગળે અને માધુઓ તે ઝડણુ કરે નહિ આ લાલ મને થયો ' આ પ્રથમ અતિથિયાગ ૨ 'મચિત્ત મ્થગન' ઉપર પ્રમાણેની બુદ્ધિથી દેવ વસ્તુ ઉપર ઠક, પાકડા, ફૂલ, રૂપ વગેરે નજીવ પદાર્થો ઢાકે આ બીજો અતિથિયાગ માધુઓને શિક્ષા ઉચિત ગણ વીતી ગયા પછી અગર તે પહેલા પૌષધવ્રતવાળો લોગન કરે આ 'ગણ-ઉત્તરન' નામનો ત્રીજો અતિથિયાગ તથા 'મત્તમ' ડોપ કરે અર્થાત્ માધુ માગે એટલે ડોપ કરે, છતી વસ્તુ માગવા છતાં ન આપે અથવા આ મામાન્યગ્રિથિતિવાળાએ પણ આપ્યું, તો શુ હું તેનાથી એાછો છુ ? એમ બીજા આપતાં ઉપર મત્તમ કરી આપે અહિ બીજાની ઉચ્ચતિના અગે ઈર્ષ્યા થઈ અને-કાર્યન ઝડગા અગે કહેતું કે કે- બીજાની ન પત્તિ નહન ન કરી ગડવાથી, તે ન પત્તિવાળા ઉપર ગેપ કર્યો, તે મત્તમ કહેવાય' આ ચોથો અતિથિયાગ તથા 'અન્ય-અપદેશ' નાધુને વરોગવવાની ઈર્ષ્યા ન કોય, ત્યારે 'આ બીજાતું કે' એમ બાનું કાઢી ન આપે, અપદેશ-બાનું કાઢે અપદેશ-ગળના કાગળ, પકાંતું ગતાવડુ, અને લક્ષ્ય આપવું એવા તણુ-અર્થ સાચ છે, એમ અનેકાર્યમ ઝડગા કહેતું કે આ પાંચમો અતિથિયાગ આ પ્રમાણે અનિયમ વિભાગ મનના પાંચ અતિથિયાગે જણાયા

અતિચારની ભાવના આ પ્રમાણે મમજવાની કે- જ્યારે ભૂતચક્રથી અણુધાર્યા દોષોત્તર મેવન થઈ જાય, તો અતિચાર અને મમજાપૂર્વક નેવાય, તો મતભંગ મમજાનું. આ પ્રમાણે મમજકત્વમૂલ જાગ મનો મમજાવ્યા, તેમજ તેના અતિચારો પણ કહ્યા ૧૧૮

ઉપર જણાવેલા મમજકત્વ-મૂલ જાગ મતોમા ગ્રહેલો શ્રાવક માત્ર ક્ષેત્રોમા ભક્તિથી પોતાનું ધન વાવતો અને અતિરીન દુઃખીઓમા અનુકંપાથી આપતો તે મહાશ્રાવક ગણાય છે—

एवं व्रतस्थितो भक्त्या, सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् ।

दयया चातिरीनेषु, महाश्रावक उच्यते ॥ ૧૧૯ ॥

આ પ્રમાણે આજળ કહી ગયા તેવા પ્રકારવાળા સમ્યક્ત્વમૂલક અતિચારગર્હિત બાર મતોમાં નિશ્ચય ચિત્તવાળો શ્રાવક ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલ પોતાનું ધન જિન-ખિખ, જિન-ભવન, જિનાગમ, માધુ, માધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા લક્ષણ નાત ક્ષેત્રોમાં ભક્તિ અને શ્રદ્ધાથી વાવતો હોય તે મહાશ્રાવક કહેવાય. જોલોકમા 'ક્ષેત્ર અને વાવણુ' કહેવા છે, તે એટલા માટે કે ક્ષેત્રોમા ખીજતું વાવેતર કરવાનું હોય છે, અને વાવવાનું ઉત્તમ ક્ષેત્રમાં હોય છે, માટે વાવણું કહેવ છે અને નાતેયને ક્ષેત્રો કહ્યા, તે જિનર્જનની પ્રણાલિકાથી નમજવાં

(૧) જિનખિખ-વિશિષ્ટ લક્ષણોથી યુક્ત, દેખતાં જ આનંદ ઉપજાવે તેવી, વજ્રવલ, ધન્વનીવલ, અન્નવલ, ચંદ્રાલન્તમણિ, સૂર્યલન્તમણિ, ચિંટવલ, કર્કેતનવલ, પગવાળા, નોતું, આદી, ચંદ્રનકાષ્ઠ, ઉત્તમ પાપાણુ, ઉત્તમ માટી આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યોની શ્રીજિનપ્રતિમા ભગવતી કંઠુ છે કે- "ઉત્તમ માટી, નિર્મલ પાપાણુ, રૂપ, કાષ્ઠ, નોતું, વલ, મણિ, ચંદ્રન વગેરેથી પોતાની મંપત્તિ અનુમાન જેઓ શ્રીજિનેશ્વરદેવની મનોહર મૂર્તિ કરાવે છે, તે મનુષ્યપણાના અને દેવપણાના મહાન સુખોને મેળવે છે" તથા- "આરૂવાદકાગિણી, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, મમજ અલક્ષણવાળી, શ્રીજિનપ્રતિમાનું દર્શન કરતા જેમ મનને અધિક આનંદ થાય, તેમ નિર્જશ પણ અધિક નમજવી" ને પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી ભગવેશી પ્રતિમાની વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરે, અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે, તેના મરોત્સવાદિ યાત્રા કરે, વિશિષ્ટ પ્રકારના આભૂષણોથી વિભૂષિત કરે, વિવિધ વસ્ત્રો અર્પણ કરે આ પ્રમાણે જિનખિખમા ધન વાવે, અર્ચન ખર્ચે કરેલું છે કે- 'જેમાથી ઘણી ગદ્ય ઉછગતી રોય તેવા સુગંધી ચુર્ણો, પુષ્પો, અન્નો, ધૂપ, દીવાઓ, તાન' ધીથી બનાવેલા જુના જુના પ્રકારનાં અનેક નૈવેદ્યો, કુસ્મી અથ' પાકેલા ગોળો અને જળપૂર્ણ કાગથાદિ પાત્રો જિનેશ્વરદેવને ધરીને તેનાથી અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરાવના શ્રાવકો દૃઢ કાળમા મોક્ષના મહાસુખને પ્રાપ્ત કરે છે' પ્રથ- જિનખિખો મગદેષ વગરના દોવાથી તેની પૂજા કરવાથી કરોડાં લાભ થતો નથી ગમે તેવી ઉત્તમ પૂજા કરીએ, નો પણ ને ખુશ થતા નથી કે તૃપ્ત થતા નથી અનુષ્ઠ કે અનુષ્ઠ દેવતા પાને ॥ કર્ક ૨૧ ગણી ગરુડ નરી 'આમ ક્રોડનાગને નમાધાન આપે છે કે- આ વાન યથાર્થ નરી અનુષ્ઠ, અનુષ્ઠ એવા ચિન્તામણિ વગેરેથી દૈવ-પ્રાપ્તિ થાય છે અમે વીનગમગોત્રમા રહેલું છે કે- "જે નનન ન થાય, તેની પાનેથી દૈવ દેવી રીને મળે? આ પ્રથ વ્યાજ્ઞી નથી સુ જડ છતાં ચિન્તામણિનું વગેરે નથી આપતા? અર્થાત્ આપે છે. જેમ શ્રીજિનનૂતિ પણ રૂળ આપે છે" તથા 'પુત્રોમા ઉપકાર કરવાનો અભાવ છતાં પુત્રકને ઉપકાર થાય છે જેમ મત્રો વગેરેનું નેવન કે સમજવું

કરાવથી, સરોવરને સેવવાથી (મિલનાથ કે શીતળતા), અગ્નિ આદિ સેવનથી (ગરમી આદિનો) લાભ થાય છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. આ વિધિ જણાવ્યો, તે પોતે કરાવેલી મૂર્તિનો વિધિ કર્યો. તેવી રીતે ખીન્નઓએ ભરાવેલ ઝિંબોની, તેમજ કોઈએ નહિ કરાવેલાં એવાં શાશ્વતાં ઝિંબોતું પણ પૂજન, વંદન વિગેરે વિધિ યથાયોગ્ય કરવો.

શ્રીજિન-પ્રતિમા ત્રણ પ્રકારની હોય છે. એક ભક્તિથી કરાવેલી જિનપ્રતિમા કે જે પોતે કે ખીન્નએ ભક્તિ કરવા માટે મંદિરમાં પધરાવેલી હોય છે, અત્યારે પણ મનુષ્યો ભરાવે છે. ખીજું મંગલચૈત્ય કે જે ઘરના બારસાખમાં મંગલ માટે કરાવાય છે. ત્રીજું શાશ્વતચૈત્ય કે જે કોઈએ કરાવેલું હોતું નથી, પરંતુ અનાદિકાળથી શાશ્વતરૂપે ભૂર્લ, અધો, અને તિસ્થાં લોકમાં શાશ્વત જિનમંદિરોમાં વિધમાન છે. ત્રણે લોકમાં એવું કોઈ સ્થાન નથી, કે જે પર-માત્માની જિનપ્રતિમાથી પવિત્ર બન્યું ન હોય. જિનપ્રતિમાઓની પૂજાવિધિ વીતરાગ સ્વરૂપું આરોપણ કરીને કરવી યોગ્ય છે.

(૨) જિનમંદિર-જિનભવન-ક્ષેત્રમાં પોતાનું ધન વાવવું તે આ પ્રમાણે :—હાડકાં, દોહસા આદિ અમંગલ-શસ્ત્ર-રહિત ભૂમિમાં સ્વભાવથી પ્રાપ્ત થયેલા પાપાણુ, કષ્ટ આદિ ચીજો મહેલુ કરીને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે સુતાર, સલાટ, મીસ્રો, કારીગરોને જળાત્કાર કે કળાઈ કર્યા વગર અધિક મહેનતાણું આપીને છ જીવનિકાયના જીવોતુ યતનાપૂર્વક રક્ષણ કરીને જિનભવન બંધાવવું. પોતાની પાસે ધનસંપત્તિ સારી હોય તો ભરત આદિની જેમ રત્નશિલા જડેલા મુવર્ણતલવાળું, મણિઓના સ્તંભવાળું અને પગથીયાં પણ તેવાં જ હોય, રત્નમય સેંકડો તોરણ-કમાનેથી સુશોભિત, વિશાલ ઝરૂખાસુક્ત, પૂતળીઓની રચનાવાળા થાંભલાવાળું, ઇત્યાદિક ઉત્તમ શોભાસુક્ત બાંધણીવાળું, વળી જેમાં કપર, કસ્તૂરી, અગર આદિ સજ્જતા સુગંધી પૂંપોનો ધૂમારો આકાશમાં ઉછળતો હોય અને તેથી જાણે ‘આ વાઢળાં છે’ એમ માની આનંદથી નૃત્ય કરતા મોર વિગેરેના મધુર કેકારવ શબ્દો સંભળાઈ રહેલા હોય, વળી ન્યાં ચારેય પ્રકારનાં માંગલિક વાજિંઓના અવાજથી આકાશ ગાજી રહેલું હોય. દેવદૂધ્ય વિગેરે વિવિધ વસ્ત્રોના ચંદ્રઆ અને તેમાં ટાંકેલાં મોતીઓથી સુક્ત તથા મોતીઓના લટકતા શુભા-વાળું હોવાથી શોભતું, ન્યાં દેવ-મમૂહો ઉપરથી નીચે આવતાં અને દર્શન કરીને પાછાં ઉપર જતા, ગાયન ગાતા નૃત્ય કરતા, કૂદતા, સિંહનાદ કરતા હોય, અને આવો પ્રભાવ દેખી તેની અનુમોદનાથી હર્ષ પામતા જન-સમુદાયવાળું, વિવિધ દૃશ્યવાળાં ચિત્તરાયેલાં ચિત્રો દેખી આશ્ચર્ય પામતા અનેક લોકોથી સુક્ત, આમર, છત્ર, ધ્વજ આદિ અલંકારોથી અલંકૃત, શિખર પર ફરકતા મહાધ્વજવાળું તેમજ અનેક ઘુમરીઓવાળી નાની નાની પતાકા ફરકવાથી થયેલા શબ્દોએ આકાશને સુખરિત કર્યું હોય તેવું, કૌતુકથી આકર્ષાયેલા દેવો, અસુરો અને આસ-રાઓનો સમૂહ ‘હું પહેલો, હું પહેલો’ એમ સ્પર્ધા કરી સંગીત કરતા હોય, ગાયકોના મધુર ગીતોના ધ્વનિએ દેવગાંધર્વ તુમ્બાડને પણ ઝંખવાણો કરી નાખેલ હોય તેવું, વળી ન્યાં નિરંતર હસાંજનાઓ એકઠી થઈ તાળી પાડી રાસલીલા રમતી, દાંડીયા આદિના નૃત્ય કરતી, અભિનય-હાવલાવ કરતી દેખીને ભવ્ય લોકો અમત્કાર પામતા હોય, અભિનયવાળા નાટકો જોવાના ઉદ્દેશથી આકર્ષાયેલા કોટો રસિક લોકો ન્યાં ઉતરી આવે છે.

એવા જિનમદિરોને ઉચ્ચા પર્વતના ગિખા ઉપર, અથવા જ્યાં જ્યાં જિનેશ્વરોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, નિર્વાણ વ્યા હોય, તેવા ક્યાણ સ્થાનમાં, મમ્પ્રતિ મહા ગજની માર્કટ દેવ નગરમાં, દેવક ગામમાં, શેરીએ શેરીએ અને સ્થાને સ્થાને બધાવવા ભેઈએ એ મહાશ્રીમત શ્રાવણુ ઈર્વ્ય છે પણ તેવો વૈભવ ન હોય તો છેવટે તુલ-કુટીર જેવું પણ જિનમદિર ડગવવું ઈર્વ્ય છે કે-“ જે જિનેશ્વરભગવત માટે માત્ર ધ્યાનની કુટીર જેવું નાનું મદિર બનાવે, તથા ભક્તિથી માત્ર એક પુષ્પ તેમને ચડાવે તેના તેમના પુણ્યનું માપ પણ કેવી રીતે કરવું ? તો પત્રી જેઓ મન્મૂત નક્કર પાપાણ-ગિના-મમૂલને ધડાવીને મહામદિર બધાવે, તેવા ઉપર શુભભાવનાવાળા પુરુષો ખરેખર મહાભાગ્યશાળી છે ’

વિગિષ્ટ વૈભવવાળા રાજાઆદિ જિનમદિર બધાવે, તેઓએ તો તેના નિર્વાહ અને ભક્તિ માટે ઘણા ભડાગ-ધન, ગામ, ગહેર, તાલુકો કે ગોકુલ વિગેરેનું દાન કરવું ભેઈએ આ પ્રમાણે જિનભવન-રૂપ એટલા પોતાનું ધન વાવવું તથા છલ્લું એટલે જૂના થઈ ગયેના, પડી ગયેલા જિનમદિરોનો છલ્લોહોડા કરાવવો નાગ પામેલા કે ખીનના કળાતમા ગયેનાનો કમલો વઈ તેનું રક્ષણ કરવું

પ્રશ્ન-‘ નિગ્વત્ત અર્થાત્ પાપનર્હિત જિનધર્મ આચરનાર ચતુર શ્રાવકને જિનભવન, જિનશિખ, જિનપૂજા આદિ કરવા ઉચિત જણાતા નથી કાણ કે તે કરવામાં છ લાય છોડોની વિગધના થાય છે જમીન ખોદવી, પથરો, ઈંટ, પાનડા વાપરવા, ખાડા પૂરવા, ઈંદો ચણવી, પાણીમાં ભીંજાવવું, વનસ્પતિ-નમ્રાણની વિગધના ડ્રાં વગર જિનમદિર બધાવી શકાતું નથી ’

અમાધાન-“ જે શ્રાવક પોતાને માટે અને કુટુંબ માટે આગલ-પરિશ્રદ્ધમાં આમજીત બની ધન ઉપાર્જન કરે, તેનું દરેક ધન ઉપાર્જન નિષ્ફલ ન બાંધ, તે કાણે જિનભવન આદિમાં ધન-ચય થાય તે ક્યાણ અને પુણ્યનું કારણ ગણે છે ” પરંતુ ધર્મમાં અર્ચવા માટે ધન ઉપાર્જન કરવાનું હોતું નથી કાણ કે, ‘ ધર્મ માટે જેને ધન ડમાવાની ઈચ્છા છે તેના કરતા તો તેવી ઈચ્છા ન કરવી, ને જ વધારે મારી ગણાય કાણ કે, કાદવમાં પગ ખરડીને ઘોવો, તે કરતા કાવનો સ્પર્શે જ ન કરવો-ને ઉત્તમ છે ’ વગી જિનમદિર વગેરે બાધવા તે વાવ, ફૂવા, તળાવ આદિ ખોદાવવા માર્કટ અશુભ કર્મ બધું કાણ નથી, કારણ કે ત્યાં તો ચતુર્વિધ શ્રીમધનું વાગવા આગમન, ધર્મદેવતા-શવળ સ્ત્રી સ્વીકારવા અને એવા શુભ ક્યાણ કરનાર ધર્મકાર્યો જ લાયકે અને તે શુભ પુણ્ય અને નિર્જગના હોય એ વગી તે સ્વર્ગમાં છ હર્મનિકાયની વિગધના ધવા છતાં પણ યતના લગાડનાર શ્રાવ । દયાના પરિભામવાળા રોવાથી નાનામાં નાના પણ છોડોને ઘટ કરવાની યતના હોવાથી તેમને વિગધનાનું પાપ મ્મ બધાતું નથી ખેલું છે કે —“ શુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા તથા મૂરમાં જહેવ વિધિરૂપ નમ્રાર્જને આચરતા એવા યતનારત છવને જે વિગધના થાય, ને કર્મનિર્જગરૂપ રૂપને આપનારી થાય નમ્રજ્ઞ ગણિયુષ્ઠ એટલે દાદશાગીનો નાગ જેમણે પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેવા નિશ્ચયનયનું અરવ મન - નાગ પન્મપિઓતું એ મહાન રત્ન છે કે-‘ આત્માના પરિભામી ને થાય, ને પ્રમાણરૂપ છે ’ અર્થાત્ નિશ્ચય નયથી જિનમદિરોનું કરનારને નિનાના પરિભામ નથી, પણ ભક્તિના પરિભામ છે ” ને શ્રાવક-પ્રતિમા મળીશ કરનાર ને પોતાના કુટુંબ માટે પણ આગલ કરનાર તથી, તે બંને

જિનગિણાદિ ન કરાવે. તે માટે કહેલું છે કે—‘જેઓ દેહાદિ-કારણે પણ છ કાય-વધમાં પ્રવર્તે છે, તેઓ ‘જિનપૂત્રમાં’ પણ છ-કાય-વધ થાય છે’—એ બુદ્ધિથી ન પ્રવર્તે એ પણ મહાઅજ્ઞાન સમજવું, વિસ્તારથી સર્થ.

(૩) જિનાગમ-ધર્મક્ષેત્રમાં પોતાનું ધન વાવવું, તે આ પ્રમાણે :—મિથ્યાશાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા ખરાબ સંસ્કારરૂપ ઝેરનો નાશ કરવા માટે મંત્ર ગ્રંથ, તથા ધર્મ-અધર્મ, કરણીય-અકરણીય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય, પેય-અપેય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને છોડવા યોગ્ય, તત્ત્વ-અતત્ત્વ વગેરે જગતના ભાવોનો વિવેક કરનાર, ગાઢ અધિકારમાં દીપક સમાન, સંસાર-સંસુદ્રમાં ધૂપતાને ઘેટી સમાન, મરુભૂમિમાં કંઈપણ-સગાન, જિનાગમ એ સંસારમાં પ્રાપ્ત થવા ઘણા દુર્લભ છે. જિનેશ્વરઆદિકે ખતાવનાર હોય તો આ આગમ છે. સ્તુતિમાં પણ અમે કહ્યું છે :—“જેમના સમ્યક્ત્વ-સામર્થ્યથી આપ સરણાનું પરમ આસપાસું અથવા તો પરમાત્મપણું અમે સમજી શકીએ છીએ, તે કુવાસનાના દોષને નાંશ કરનાર આપના શાસનને નમસ્કાર થાઓ.” જિનાગમ પ્રત્યે આદરવાળાઓને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ વગેરે ઉપર પણ બહુમાન હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ કેાઈક વખત કેવલજ્ઞાન કરતાં પણ જિનાગમરૂપ શ્રુતજ્ઞાન પ્રમાણપણામાં આગળ વધી જાય છે. જે માટે કહ્યું છે કે :—‘સામાન્યથી શ્રુતોપયોગને અનુસારે શ્રુતજ્ઞાની કંઠાય અશુદ્ધ આહારને શુદ્ધ માનીને વહોરી લાવે, તેને કેવલજ્ઞાની પણ આહારપણે અદ્ભુત કહે, નહિતર શ્રુતજ્ઞાન અપ્રમાણ ઠરે.’ શ્રીજિનાગમનું એક વચન પણ ભવ્યજીવોના ભવનો નાશ કરવા સમર્થ છે. જે માટે કહેવાયું છે કે :—“જિનાગમમાંનું એક પદ પણ નિર્વાહ કરનાર અર્થાત્ મોક્ષ આપવા સમર્થ થાય છે. સંભળાય છે કે—એક માત્ર સામાયિક-પદથી અનંતા સિદ્ધિપદને પામ્યા છે.”

જો કે રાગીને પથ્ય યોગ્ય, તેમ મિથ્યાદષ્ટિને જિન-વચનની કૃષિ થતી નથી, તો પણ સ્વર્ગ કે અપવર્ગનો માર્ગ ખતાવવામાં જિનવચન સિવાય બીજું કંઈ સમર્થ નથી, તેથી સમ્યક્દષ્ટિઓએ આદરપૂર્વક તેની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. કારણ કે જેમનું નજીકમાં કંઈપણ થવાનું હોય, તેઓ જ ભાવપૂર્વક જિનવચનને સ્વીકારે છે. બીજાઓને તો તે સાંભળતાં કાનમાં રાહ મારેક દુઃખ કરનાર હોવાથી અમૃત પણ ઝેરરૂપ બની જાય છે. જો જગતમાં આ જિનવચન ન હોત, તો આ ધર્મ-અધર્મની વ્યવસ્થા વગરના લોકો ભવરૂપ અધારા કૂવામાં પડતે, અને પડ્યા પછી ત્યાંથી તેમને ઉદ્ધાર કેવી રીતે થતે ?

જેમ આયુર્વેદમાંના ‘વિરચનની ઈચ્છાવાળાએ હરડેનું ભક્ષણ કરવું’ એ એક વચનથી હરડે ભક્ષણ કરવાના પ્રભાવથી વિરચન થયું અને તેના વચન પર વિશ્વાસ ખેંઠો, એટલે તે આખા આયુર્વેદને પ્રમાણરૂપ સ્વીકારે છે, તથા જેમ અષ્ટાંગ નિમિત્તશાસ્ત્રમાં કહેલા ચંદ્ર, સૂર્ય ગ્રહ-ચાર કે ધાતુવાદ-રસ, રસાયણ એ વગેરે પ્રત્યક્ષ ભાવોના વિશ્વાસથી તે શાસ્ત્ર-કથિત પરોક્ષ ભાવોને પણ જાણવાનારાં વચનોને પ્રામાણિક ગણવામાં આવે છે, તેમ જિનવચન સમજવા માટે જેઓની મંદ બુદ્ધિ છે, તેઓએ પણ તેમાં કહેલા પ્રત્યક્ષ ભાવોની જેમ પરોક્ષ-દષ્ટિ કે બુદ્ધિથી પણ ન સમજાય તો ભાવોને પણ સત્યરૂપે નિશ્ચિત માનવા જોઈએ. ‘આ દુઃખમા કાળ-યોગે દિનપ્રતિદિન બુદ્ધિ મંદ થવાથી જિનવચનનો લગભગ ઉચ્છેદ થયો’ એમ માની શ્રીનાગાર્જુન, શ્રીસ્કંદિલાચાર્ય વગેરે પૂર્વના મહાપુરુષોએ આગમને પુસ્તક વિષે સ્થાપન કર્યું છે. તેથી જિનવચન તરફ

બહુમાનવાળાઓએ આ આગમાદિ શાસ્ત્રો પુસ્તકમાં વખાવવા અને વસાદિકથી તેની પૂજા કરવી કહેલું છે કે — “જેઓ શ્રીનિરંજનદેવોના વચન-અવતર આગમાદિ શાસ્ત્રો લખાવે છે, તે પુરુષો દુર્ગતિ પામતા નથી મૂળા-બોખડા કે જડ વ્યસાવવાળા અજાણ અધ્યવગતના થતા નથી તેમ જ આધગા કે મૂળ થતા નથી” જે લાગ્યગાળી પુરુષો જિનાગમના પુસ્તકોને વખાવે છે, તેઓ મર્વ શાસ્ત્રોનો પાગ પામી મુક્તિ પામે છે, તેમાં મર્યાદા નથી કહેલું છે કે — “જે સ્વયં જિનવચન લખે, બીજાને લખાવે, અને લખનારને વસ્ત્ર, ભોજન, પુસ્તક કે લલવાની મામત્રી આપવા પૂર્વક દગેગજ તેના પર અનુમતિ કરે છે, તે મનુષ્ય અર્ધિ-મર્વજ વાય છે” વખાવેલા પુસ્તકોને મંચિત ગીતાઈ મુનિવરોને બહુમાન-પૂર્વક વ્યાખ્યાન કરવા દાન કરવા હંમેશા પુસ્તકો વ્યાખ્યાન કરાતુ હોય ત્યારે તેની પૂજા કરવા પૂર્વક તેનું શ્રવણ કરવું આ પ્રમાણે જિનાગમ-પુસ્તકમાં ધન વાવવું

(૪) માધુ ક્ષેત્ર-ત્રાનિરંજન ભગવતની આજ્ઞાનુમાન નમ્યગ ચાગિતરુ પાવન કરતા, આરાધના કરવા દાન દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને નરણ કરતા પોતે ન માગ-મમુદ્રથી તરવા માથે ખીજાઓને પણ તરવા માટે પ્રયત્ન કરતા, શ્રીતીર્થજી, ગણધર્મથી માડી આજે દીક્ષિત થયા હોય તેવા મામાયિક-ચાગિતરુ દેવ માધુ ભગવંતોની મેના-ભક્તિમાં ઉચિત રીતે પોતાનું ધન વાવવું તે આ પ્રમાણે — ઉપકારી એવા માધુ ભગવંતોને કેવે તેવા નિર્દોષ અચિત આહારદિક, ગેગનાશક ઔષધાદિ, ગઢ આદિ નિવારણ કરનાર વસ્ત્રાદિ, પૂજા-પ્રમાર્જના કરવા માટે ગળેકંઠ, દાનલ આદિ, ભોજન કરવા માટે પાત્રાદિક, દાસદિક ઔપચારિક ઉપકરણો તથા ગહેવા માટે મઠન આદિનું દાન કરવું ભેદજી તેવી ગોઈ વસ્તુ નથી કે જે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને લાવની અપેક્ષાએ માધુઓના ઉપકારમાં ન આવે માટે નયમોપકારી તે મર્વનું દાન કરવું માધુધર્મ અગીયાર કરના તેઓ વચેના પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓને પણ મમર્પણ કરે વધારે કેટલું કહેવું ? જેવી જેવી રીતે મુનિઓ નિગળાધપણે પોતાનું મોક્ષાનુભાવ નાધી ગંદે, તેવી તેવી રીતે મોગ પ્રયત્નથી મર્વ વસ્તુઓ આપવી જિનાગમના વિગેધી કે નાધુધર્મની નિંદા કરનારઓને પોતાના છતા નામચર્ચથી અજાવવા ભેદજી જે માટે કહેલું છે કે — “તે કાગલવી નામચર્ચવાળાએ પ્રભુઆજ્ઞાની ભટ્ટ થયેવાની ઉપેક્ષા ન જ કરવી, પણ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપાયોથી તેને સિખામણ કે શિક્ષાની ઠેકણે લાવના” તથા —

(૫) સાધવી ક્ષેત્ર-જ્ઞાન, દર્શન, ચાગિતરુપ તલ તલ કાગલ કરનાર માધવીરૂપ મેત્રમાં માધુ માદર યથોચિત આહારદિકનું દાન આપી પોતાનું ધન વાવવું તકા કરી કે — “નરવ વગરની, તથા હુ ગીવપણાના અંગે સ્ત્રીઓને મોક્ષનો અધિકાર નથી, તો પત્રી તેમને આપેલું દાન માધુ મરણ દેવી રીતે જાણ ?” નમાધાન — “સ્ત્રીઓમાં નિ નરપણાની વાત નાથી નથી કાગલ કે, સુખી ગુદનાનનો ત્યાગ કરી નાધુધર્મની અનુપમ આગધના કરનાર પ્રાદી વગેરે મદાનરવવાળી નાધવીઓમાં નરવ નથી એમ રેવુ ચોગ્ય નથી કહ્યું છે કે — “ગીવ અને નરવ સુલોધી પ્રતિદિ પામેલા આર્યો પ્રાદી, મુન્દરી, ગર્જિતની અને પ્રવર્તિની આર્યો ચદનવાવા આદિ દેવો તથા મનુષ્યોની પણ પૂજા” તે સિવાય આ જગતમાં ગુરુધર્મમાં પણ મુદ્દ નરવ અને નિર્મળ ગીવવા પ્રતિદિ પામેની સીતા વિગેરે સ્ત્રીઓને નરવ વગરની કે સી । નરવ કેમ કહેવાય ? ગરુડનકથી, પતિ, પુત્ર, ભાઈ, કુટુંબ આદિ એવું નરવ ધોનો ત્યા ।

કરી દીક્ષા-ભાર વહન કરનાર સત્યભામા આદિક સ્ત્રીઓમાં અસત્વપણું કેવી રીતે કહી શકાય ?” આ કારણે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધના કરનાર, પ્રાણના ભોગે પણ શીલનું રક્ષણ કરનાર, મહાધાર તપશ્ચર્યા કરનાર હોવાથી સત્ત્વ વગરની કે દુશ્ચારિત્રવાળી કેવી રીતે ગણાય ? પ્રશ્ન-‘મહાપાપ અને મિથ્યાત્વની સહાયથી સ્ત્રીપણું પ્રાપ્ત થાય છે, સમ્યક્દષ્ટિ કદાપિ સ્ત્રીપણું બાંધતો નથી, તેા સ્ત્રી-શરીરમાં રહેલા આત્માની સુદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?’

સમાધાન-એમ ન ગોલડું, પુરુષ મારફતે સ્ત્રીને પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતી વખતે સર્વ કર્મોની સ્થિતિ એક કોડકોડી સાગરોપમથી ઓછી થઈ જાય અને તેથી મિથ્યાત્વ મોહનીય આદિનો પણ ક્ષય-ક્ષયોપશમ વગેરે થાય છે, અર્થાત્ સ્ત્રીને પણ સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિશયે મિથ્યાત્વ આદિનો ઉદય ટળી જાય છે. એટલે સ્ત્રીને પણ સમ્યક્ત્વની અસંભવના કહી શકાય નહિ. તેથી સ્ત્રીઓ મોક્ષની સાધના ન કરી શકે-તેમ ગોલી શકાય નહિ. કહ્યું છે કે :- ‘આર્યા અર્થાત્ સાધ્વીજી જિનવચન જાણે છે, શ્રદ્ધા કરે છે, સમગ્ર ચારિત્ર પાલન કરે છે, આ કારણે તેમને મોક્ષનો અસંભવ નથી, અદ્ય વિરોધ ગતિ હોઈ શકે નહિ-અર્થાત્ મોક્ષના અસંભવનું કારણ કેળાયા વિના મોક્ષનો અસંભવ માનવો યોગ્ય ન ગણાય.’

તેથી સિદ્ધ થયું કે, સુદ્ધિ-સાધનારૂપ ધનવતી માધ્વીઓ વિષે પણ સાધુ મારફતે સ્વધન વાવડું યોગ્ય ગણાય. સાધ્વીઓ માટે આટલી વિશેષતા કે, દુરાચારી નાસ્તિકતા પરાભવથી સાધ્વીઓની રક્ષા કરવી. તેમને પોતાના ઘર નજીક દરેક બાબુથી સુરક્ષિત અને શુભ દ્વારવાળી વસતિ-મકાનનું દાન કરવું, એટલે ઉતરવા-રહેવા માટે સ્થાન આપવું. પોતાના ઘરની સ્ત્રીઓદ્વારા તેમની સેવા કરાવવી. પોતાની પુત્રીઓને તેમની પાસે રાખવી અને પરિચય કરતાં દીક્ષા લેવા ભાવના થાય તો તેમને સમર્પણ કરવી. તેઓ કોઈ કાર્ય ભૂલી જાય, તો યાદ કરી આપવું. ખોટી પ્રવૃત્તિ કરતાં જણાય, તો તેમને શિક્ષા. એક વખતની ભૂલમાં શિખામણ, વારંવાર ભૂલ કરે, તો આકરાં વચન કહીને શિક્ષા અને સંયમોચિત વસ્તુથી તેમની સેવા કરવી.

(૬) શ્રાવક ક્ષેત્ર-શ્રાવક ક્ષેત્રમાં ધન આ પ્રમાણે વાવડું. શ્રાવકને શ્રાવક એ સાધર્મિક ગણાય. સમાન ધર્મવાળાઓનો સમાગમ મહાપુણ્ય માટે થાય છે. તો પછી તેને અનુરૂપ સેવાની તો વાત જ શી કરવી ? તેઓની ભક્તિ કરવા માટે પોતાના પુત્ર, પુત્રી આદિકના જન્મોત્સવ, વિવાહાદિ જેવા પ્રસંગે કે તેવાં નિમિત્તો હોય, ત્યારે સાધર્મિકોને નિમંત્રણ કરવું. વિશિષ્ટ પ્રકારના ભોજન, તામ્બૂલ, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ આપવું, આપત્તિમાં આવી પડેલાને પોતાનું ધન ખર્ચીને પણ તેનો ઉદ્ધાર કરવો. અતરાયકર્મના ઉદયથી તેનો વૈભવ ચાલ્યો ગયો હોય, તો ફરી પહેલાની સ્થિતિ પમાડવી. ધર્મમાં સીદ્ધતા હોય તો તેને તે તે પ્રકારે સ્થિરતા પમાડવા. પ્રમાદ કરતા હોય તેવાને યાદ કરી આપવું, નિવારણ કરવું, પ્રેરણા કરવી, વારંવાર ટોકવા, ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવો, પ્રશ્નોના જવાબો આપવા, ભણેલાનું પરાવર્તન, ચિંતન, ધર્મકથા આદિકમાં ચર્ચાયોગ્ય બોડવા. વિશિષ્ટ ધર્મજ્ઞાનની ક્રિયાઓ-સામુદાયિક આરાધના થાય, તે માટે દરેકના ઉપયોગમાં આવે તેવી પૌષ્ઠશાળા-વ્યાખ્યાનમંડા કરાવે.

(૭) આવિકા ક્ષેત્ર-આવિકારૂપ આત્મા ક્ષેત્રમાં શ્રાવક મારફતે વગાર પણ ઓછું કે વધારે નહિ તેવી રીતે પોતાનું ધન વાવડું. તેમાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રવાળી, શીલ અને સંતોષ શુભ ધારણ કરનારી, ચાહે મધવા કે વિધવા હોય, જિનશામનમાં અનુરાગવાળી હોય, તેને

નાધર્મિકપણે માનવી ગણ કરી દે, શ્રીઓમા ગીવ-પાવન દેવી રીતે ઘણી ગડે ? અથવા તો તેને ત્રણ ગ્લવાણી કેમ ગણવી ? કાગળ કે લોઢા અને લોહોત્તરમા, તવા અનુભવથી સ્ત્રીઓ દોષ-ભાજન તરીકે પ્રમિદ્ધિ પામેલી છે “ખજેખજ આ શ્રીઓ ભૂમિ વગર થયેલી વિષ-કંદલી, વગર વાદળામા થયેલી વજ્રાગ્નિ-વીજળી, નામવગરની વ્યાધિ, નિષ્કાન્ધ મૃત્યુ, શુદ્ધ વગરની વાદળ, પ્રત્યક્ષ ગણગી, અમત્ય વચન, નાહમ, બધુનેક-વિદ્યાત અને મતાપ-હેતુ, નિર્વિવેકપણાના મહાકાગળભૂત હોવાથી દુઃખી ન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તો પછી તેઓનું જ્ઞાન, સન્માન, વાત્સલ્ય કયુ દેવી રીતે ઉચિત ગણાય ?” તેના નમાધાનમા જણાવે છે કે-“શ્રીઓમા જે દોષ-બહુવતા હોય છે, તે વાત એકપાક્ષિ-ન સમજવી પુરુષોમા પણ આ વાત સમાન છે તેઓમા પણ કેટલાક કૃગગયવાળા, નાસ્તિક, વૃત્તધન, સ્વામીનો દ્રોહ કરનારા, દેવ-શુરને કળનાના જણાય છે એવા કેટલાક દેખાય, તેથી મહાપુરુષોની અસાધ્ય સ્ત્રી યોગ્ય નથી એવી રીતે શ્રીઓમા ડોઈક તેવી હોય, તેવા માનથી આખી જાતિને દૂષિત ન કરાય ડોઈક બહુદોષવાળી હોય, તો પણ કેટલીક ઘણાશુભાળી પણ હોય છે તીર્થંકર પગમાત્માની માતાઓ સ્ત્રી હોવા છતાં પણ તેમના અતિશયી શુભોના યોગથી ઈન્દ્રો પણ તેમની પૂજા કરે છે અને મુનિવરો પણ તેમની સ્તુતિ કરે છે લોકો પણ હે છે - “તે યુવતી સ્ત્રી તેવા ડોઈ ઉત્તમ ગર્ભને ધારણ કરે છે, જે જે ત્રણ જગતના પણ શુદ્ધ ધાય છે આ કાગળે વિદ્વાન પરિને અતિશયોક્તિ વગર સુનતી સ્ત્રીનું ગૌરવ યથા કરે છે” કેટલીક પ્રભાવશાળી શ્રીઓ પોતાના ગીવના નામર્થથી અગ્નિને જળ જેવો ગીતજ, નર્પને દોગડાં માદ્દર ઝેર વગરનો, નદીને સ્થન મારક અને ઝેરને અમૃત માદ્દર બનાવે છે ચાગ વર્ણવાળા શ્રીચતુર્વિંધ મધમા યોશુ અગ ગૃહસ્થ શ્રીઓ છે તીર્થંકર ભગવતોએ પણ પ્રગમવા લાયક શુભોવાળી સુનમા આદિકને વખાણી છે ઈન્દ્રોએ પણ સ્વર્ગલોકમા વાગવા તેમના અગ્નિના બહુમાન કર્યું છે, અને પ્રજાનમિથ્યાદિ દેવોએ પણ મધ્યદેવતાદિકમાથી નવાયમાન કરવા પ્રયત્ન કર્યો છતાં તે ચોભાયમાન બની નથી ડોઈ ડોઈ તો તે જ ભવમા મોક્ષ પામનારી હોય કે, વગી ખીજ કેટલીક તો જે ત્રણ ભવ પછી મુક્તિ પામનારી શાસ્ત્રમા મલગાય છે માટે તેઓનું માતાઓની જેમ, બહેનની જેમ કે પોતાની પુત્રીની જેમ વાત્સલ્ય કરુણ ભેદએ એ અને મુક્તિયુક્ત મમલએ ડીએ પાવમા આગતા અતે એ પ્રમાથુ એ-માધ્વી, એ પ્રાવક અને એક શ્રાવિકા ધવાના છે, તે અનુક્રમે દુષ્ટમહ સૂરિ, ચક્ષુષી નાધ્વી, નાગિવ શ્રાવક અને છેલ્લી મત્યસ્ત્રી શ્રાવિકા ધવાની છે, તો તેને પાપવાળી બનિતાના દ્વેષોતો આપીને દૂષિત કેમ કરાય ? માટે તેમનો બિનકુન પરિહાર ન કરવો, પરંતુ તેઓનું વાત્સલ્ય કરુણ વધારે કહેવાથી મર્યું માત્ર એકવા માત્ર મેત્રોમા ધન વાવવાથી મહાપ્રાવક કહેવાતો નથી, પરંતુ ધન વગરના નિર્ધન, આધગા, બહેગ, વગર, ગેગથી પગભવ પામેલા-એવા દીન-દુ ખીયા આદિકમા અનુપપા-યામુદ્ધિથી ધન વારે, તે મહાપ્રાવક કહેવાય દીનાર્થમા ભક્તિથી નહીં, ભક્તિપૂર્વક જાન તો માત્ર મેત્રોમા ચલાઉચિત આપવાનું હેતુ છે અતિનીન-દુ ખીયાને વિરો તો પાત્રાપાત્રનો નિરાગ-રો વગર તેમ જ પે કે ન કપે તેવી વિચારણા વગર માત્ર કંડુણથી ન પોતાનું ધન વાનવ યોગ્ય માનેણું છે દીક્ષ-મમયે તીર્થંકર ભગવતોએ પણ પાત્રાપાત્રની અપેક્ષા ગણ્યા વગર કે નિભાગ-રો વગર માત્ર એ-કંડુણથી ન નાવ નગિ જાન આપ્યું હતું તેથી રીને જાન મેત્રના ભક્તિથી અને દીન-દુ ખીયામા અનિષ્ટહાથી પોતાનું

ધન વાવતો હોય અર્થાત્ વાપરતો હોય, તે મહાશ્રાવકની કોટિમાં ગણાય. શંકા કરી કે, ‘શ્રાવક’ એટલું જ માત્ર કહો, ‘મહાશ્રાવક’ એમ કહીને ‘મહા’ વિશેષણ કયા કારણથી જણાવ્યું ? તેનું અમાધાન કરતાં જણાવે છે કે—અવિરતિવાળા અગર એકાદિ અણુવ્રત ધારણ કરનાર અથવા નિત્યવ્રત સાંભળે, તે વ્યુત્પત્તિથી શ્રાવક કહેવાય છે. માટે કહેલું છે કે—“મત્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત યયુ” હોય અને જેઓ હંમેશા સાધુના મુખે ઉત્તમ શ્રાવકધર્મની સામાન્યારી માંભળતા હોય, તે ખરેખર શ્રાવક કહેવાય.” તથા પ્રભુ-કૃપિત પદ્મચૈતું ચિંતન કરવાથી સ્વદ્રાને જેઓ સ્થિર કરે છે, દરરોજ સુપાત્રમાં ધન વાવે છે, ઉત્તમ સાધુઓની સેવાથી પાપને વિખેરી નાખે છે, તેને આને પણ જરૂર શ્રાવક કહી શકાય છે.” આ નિરુક્ત-એકચ્છી વ્યાખ્યાથી સામાન્ય શ્રાવકપણું પ્રસિદ્ધ છે. જેની અહિં વિવક્ષા કરી છે, તે તો નિરતિવાર સમગ્ર વ્રત ધારણ કરનાર સાત શ્લેષમાં ધન વાપરતો, જૈનદર્શનની પ્રભાવના કરતો, દીન-દુઃખીયા જીવો પ્રત્યે અત્યંત કૃપાવાળો હોય, તે ‘મહાશ્રાવક’ કહેવાય, તેમાં હરકત નથી. ૧૧૬.

‘માત શ્લેષમાં ધન વાવતો’ એ વાત ઉલટાવીને સમર્થન કરે છે—

યઃ સદ્ વાહ્યમનિત્યં ચ, ક્ષેત્રેષુ ન ધનં વપેત્ ।

કથં વરાકચ્ચારિઘં, દુશ્વરં સ સમાચરેત્ ? ॥ ૧૨૦ ॥

જે પુરુષ બાહ્ય અને અનિત્ય એવું છતું પણ ધન ક્ષેત્રમાં વાવતો નથી, તે બિચારો દુશ્વર એવું ચારિત્ર તો કેવી રીતે આચરી શકશે ?

ન હોય તેવા ધનયુ” દાન ન’ભવતું નથી, માટે છતું ધન હોય, વળી શરીર એ અભ્યંતર વસ્તુ કહેવાય, તેની અપેક્ષાએ ધન એ બાહ્ય વસ્તુ ગણાય, બાહ્ય હોય અને મહાકાળ સ્થાયી દેવાવાળું હોય તો ભલે ન આપે, પરંતુ આ ધન ચોર, અગ્નિ, કુટુંબીઓ, રાજાઓ વગેરે દ્વારા ગમે તેવા પ્રયત્નથી આચવી રાખેલું હોય, રક્ષણ કરતા હોઈએ તો પણ પુણ્યનો ફળ થતાં આત્મા જવાના સ્વભાવવાળું છે, તેથી અનિત્ય માનેલું છે. તે માટે અમારા ગુરુજીએ પણ કહેલું છે કે—“ધનને ચોરો ચોરીને કે લૂંટીને લઈ જાય છે, કુટુંબીઓ લડીને વેડફી ન’આવે છે, રાજા બળાકારે કે કર નાખીને લઈ જાય છે, અગ્નિ બાળી નાખે છે, જળ-પ્રવાહ તાણી જાય છે અથવા વ્યમનામકનતું પાછલા દારથી ચાલી જાય છે, ભૂમિમાં દાટીને મારી રીને રક્ષિત રાખવા છતાં પણ વ્યંતર દેવો હરી જાય છે, અથવા તો મૃત્યુ પામતો માનવી મર્વ છોડીને પરભવમાં જાય છે.” ધન અનિત્ય હોવા છતાં પણ ચોડુંક ખેતરમાં વાવી ગણાય છે. ‘તેલ બહુ છે, માટે પર્વતોને ચોપડાય નહિ’ આ કારણે ‘શ્લેષમાં વાવતું’ એમ કહ્યું. ખેતર શબ્દ એટલા માટે વાપર્યો છે કે, જેમાં વાવેલું સો, હજાર, લાખ કે કોડગણું થાય છે. આવા પ્રકારની છતી સામગ્રી હોવા છતાં જે બિચારો ન વાવે, ને મત્ત વગરનો મહામત્તવગાળીએ એવવા ચોગ્ય હંકર ચારિત્ર કેવી રીતે આચરી શકશે ? ધન જેવી તુરંત વસ્તુમાં લુપ્ત થાનેલો મત્ત-શૂન્ય મર્વ મજાના ત્યાગરૂપ ચારિત્ર પાલન કેવી રીતે કરશે ? ચારિત્રની આરાધના કર્યા વગર મદ્ગતિ કેવી રીતે મેળવશે ? ખરેખર મર્વવિરતિની પ્રાપ્તિરૂપ કળગારોપણ-રક્ષાવાળો શ્રાવકધર્મ-પ્રામાદ છે. ૧૨૦.

હવે મહાશ્રાવકની દિનચર્યા કહે છે :—

બ્રાહ્મે મુદ્દર્શનં યત્તિષ્ઠેત્, પરમેષ્ઠિસ્તુતિં પઠન્ ।

કિંધર્મા કિંકુલશ્યાસ્મિ, કિંવ્રતોઽસ્મીતિ ચ સ્મરન્ ॥ ૧૨૧ ॥

બ્રાહ્મ મુદ્દર્શનમાં પરમેષ્ઠિપદોની સ્તુતિ કરતો તથા હું ક્યા ધર્મવાળો છું ? મારું કુળ કયું ? મારે ક્યાં વ્રતો છે ? ઇત્યાદિક યાદ કરતો બને.

પરંતુ મુદ્દર્શનની રાત્રિ છે, તેમાં ચઉદશું મુદ્દર્શ બ્રાહ્મ, તેમાં નિદ્રાનો ત્યાગ કરે, અને અરિહંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠિ-પદો તેમને નમસ્કાર કરવા રૂપ ‘નમો અરિહંતાય’ ઇત્યાદિ નવકારને અતિશય ઘડુમાન-પૂર્વક પરમમંગલ માટે ન સંભળાય તેમ મનમાં સ્મરણ કરતો, જે માટે કહેલું છે કે, ‘શર્યામાં રહેલાએ પરમેષ્ઠિ નવકારમંત્રનું ચિતવન મનમાં કરવું. કારણ કે, એમ મનમાં ગણવાથી મંત્રનો અવિનય થાય નહિ. નવકારમંત્ર પ્રભાવશાળી સર્વોત્તમ મંત્ર છે. પદ્મંગ કે પથારીમાં બેઠાં બેઠાં ઉચ્ચાર કરવાથી અવિનય થાય.’ કેટલાક ખીલ આચાર્યોનો મત એવો છે કે— સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવામાં પણ વાંધો નથી. એવી કેઈ અવસ્થા નથી, જેમાં પંચનમસ્કારરૂપ નવકાર ગણવાનો અધિકાર ન હોય. એકલો ન કાર માત્ર ભૂતી બાથ તેમ નહિ, પરંતુ હું ક્યા ધર્મવાળો છું ? મારું કુળ કયું ? મારે ક્યાં ક્યાં વ્રતો છે ? એ મર્ચને ભાવથી સ્મરણ કરતો બ્રહ્મત થાય. ઉપસથળથી દ્રવ્યથી મારા શુરુ કોણ ?. શેત્રથી હું ક્યા ગામમાં કે નગરમાં વસું છું ? કાલથી આ પ્રભાત કાલ છે, જેન ધર્મ, ઇશ્વાર કુલ, અણુવ્રતાદિક વ્રતોનું સ્મરણ કરે, તેથી વિરુદ્ધનો ત્યાગ કરે. ૧૨૧. ત્યાર પછી—

શુચિઃ પુષ્પા-મિષ-સ્તોત્રૈર્દેવમભ્યર્ચ્ય વૈષ્ણવિ ।

પ્રત્યાગ્ધ્યાનં યયાશક્તિ, કૃત્વા દેવગૃહં વ્રજેત્ ॥ ૧૨૨ ॥

મર્વૈપદિ, કર્પુર, કેમર, સુખડ અગુરુ વગેરે સુદૃઢ જળથી, તથા વી, દૂધ આદિથી ભગવતને સ્નાન કરવું ત્યાં પછી સુખડ ઘમ્મી પ્રભુને નિવેપન કરવું, પછી સુખ ધવાળા બસુદ, ચંપક, શતપત્ર, મોગરો, ગુલાબ, કમન આદિની પુષ્પમાળાઓથી ભગવતની પૂજા કરવી, ગ્લ, સુવર્ણ, મોતીના આભૂષણોથી અવકૃત કરવા વગેરેની પહેગમણી કરવી પ્રભુની આજ્ઞા મિદ્ધાર્થ (મગ્ધવ), શાવિ, તદુવ યોગ આદિથી અધ્ધમગનનું આલેખન કરવું તથા આગળ ખવિ (નેવેધ) મગધદીવો, નર્દી, ધી આદિ ધગવવા ભગવતના ભાનતનમા ગોગેચનથી તિન કરવું ત્યાં પછી આગરિન ઉતાવળી જે માટે કહ્યું છે — “શ્રેષ્ઠ ધધવાગો ધૂપ, મર્વૈપદિ મિશ્રત જળ, વિવિધ સુગંધી નિવેપન શ્રેષ્ઠ પુષ્પોની માળા, નેવેધ, દીપક, મિદ્ધાર્થક, નર્દી, અક્ષત, ગોગેચન વિવિધ સુવર્ણ, મોતી ગ્લના હાર આદિ ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પ્રભુ-પૂજા કરવી કારણકે શ્રેષ્ઠ મામથીથી કરેલી પૂજા ઉત્તમ ભાવ પ્રગટાવનાર થાય છે મળેલી લક્ષ્મીને આ કરતા ખીજે એ માટે ઉપયોગ હોઈ રહે ?” આ પ્રમાણે ત્રિનેશ્વરભગવતની ભક્તિથી પૂજા કરીને ઐર્થાપદિથી-પ્રતિજ્ઞમણી કરેલા પૂર્વક શકસ્તવ આદિ દરોડો વડે ચૈત્યવદન કરી ઉત્તમ કવિઓએ ગ્યેના મ્તોગો વડે ભગવતના શુણ્ણ કીર્તન કરવું મ્તોગોનું ઉત્તમપણ આ પ્રમાણે કહેલું છે — જેમકે — “ભગવતના દેહ ક્રિયા શુણ્ણ જણાવનાર, ગક્ષીર, વિવિધ વર્ણની ગોત્રણી કરી ગ્યેવા, નિર્મળ આશય ઉત્પન્ન કરનાર, મવેગ-વૈગય કરાવે તેવા અને પવિત્ર પોતાના પાપ-નિવેદન કરનાર, ચિત્તની એકાગ્રતા કરાવનાર, આશ્ચર્યકારી અર્થોવાળા અસ્ખલિત આદિ શુભસુત, મહાશુદ્ધિશાળી કવિવરોએ ગ્યેના મ્તોગો વડે પ્રભુની સ્તવના કરવી ” પરંતુ આગળ કહીએ તેવા દોષવાળા મ્તોગો ન કરેલા “ધ્યાન-મગ્ધ હોવાથી એક નેત્ર અર્ધ ખીડાયેલું, વળી પાર્વતીના વિશાલ નિતળ-નક ઉપર શૃંગારમયના ભાગથી મિથિગતાથી કરાક્ષ કરતુ ખીજુ નેત્ર, દૂર સુધી ગ્યેના ધનુષ મગ્ધ અને કામદેવ પર કરેના કોપાગ્નિથી મગ્ધતુ નીજુ નેત્ર, એમ મમાધિ-મમયે ભિન્ન ગ્યેને અનુભવતા મગ્ધના ત્રણે નેત્રો તમારુ વક્ષણ કરે ” તથા “પાર્વતી શકને પૂછે છે કે, આપના મસ્તક પર ભાગ્યગાળી કોણુ ગરેની છે ? ત્યાં શકજીએ મૂળમસ્તુ છૂપાવતા જવાબ આપ્યો કે, શશિકના, રૂરી પાર્વતીએ પૂછ્યું કે, તો એનું નામ શું ? શકે કહ્યું કે, નામ પછી તે જ છે પાર્વતીએ વળી કહ્યું કે, આપનો પચ્ચિય દોવા છતાં જ્યાં મગ્ધથી તેનું નામ યા ન કહ્યું ? વળી પાર્વતીએ પૂછ્યું કે, તું તો સ્ત્રીનું નામ પૂછ્યું છું, ચક્રને પૂછી નથી જો તને આ બધું પ્રમાણ ન દોય તો આ તારી નખી વિજ્યાને પૂછ કે મસ્તકમા કોણ છે ? આ પ્રમાણે કપયથી મગ્ધના નામને છૂપાવવા માટે ઇચ્છતા શકનું ગાઢ્ય-કપયભાવ તમારા વક્ષણ માટે થાવ ” તથા “પ્રાન કરતા કોપાયમાન બનેની પાર્વતીના ચક્ષુનારૂપ દન નજરૂપ પદ્મમા પ્રતિગિબરૂપે પડેના “સ અને એક પોતે મગ્ધી અગ્ધીમા દેકને ધાગણ કરનાર રૂકને નમન મે ” મતિયે પાર્વતીને પૂછે છે કે-માગ પિતાના મસ્તક ઉપર આ શું ગહેવ છે ? ત્યુત્તર મગે છે કે- ‘ચક્રનો ટુટો છે ’ લગભગ વળી આ શું છે ? ‘આ નીજુ નેત્ર છે ’ હાથમા શું છે ? ‘મર્ષ છે ’ આ પ્રમાણે ત્રિજળ શિવ મળધી પદ્માયેવા પ્રશ્નોના કમનર ઉત્તર આપના કાર્તિકેયને ડાળા દન્તથી ટેકતી પાર્વતી દેવીનું મધુર ગાથ તમારુ વક્ષણ મે. “સુતકડીડાના અતે શેષ નાગના ઉપર એક ડાયનો ભાગ જાલીને ઉભી થતી અને બીજા ડાય વડે વચ્ચે નગ્ધુ ધાગતા મગ્ધીને વીખગાયેવ વેળી-કેગની વળના ભાગને ખળા ઉપર રડેન મગ્ધી, તે મમયે નિવડે બમળા

માધુના આચાર્યનું ઉત્સવન એટલે પ્રાણીઓના પ્રાણનો વિયોગ કવો, અમૃત્ય, ચોરી, અગ્રહ, પગિત્ર ઇત્યાદિમાં પ્રાણાતિપાતનું પાપ સર્વથી મોટું ગણાય છે. બાદીનાં પાપગ્રંથાનકો તો આની અંદર આરુદ્ધની રીતે સમાઈ જાય છે માટે પ્રાણાતિપાત-વિગ્રહના નંબંધી વિસ્તારથી ઉત્તર જણાવેલો છે. ક્યાં કાગોળથી વિગ્રહના ધ્યાય ? ‘ગમણાગમણે’ અર્થાત્ જુનું અને પાછા આવવું, પ્રયોજન પરચું એટલે જડાગ જુનું અને તે પૂર્ણ થયું એટલે પાછા પોતાને સ્થાને આવવું. ગમનાગમનમાં વિગ્રહના કેવી રીતે ધ્યાય ?- ‘વાળવક્રમણે, વીજક્રમણે, હરિજક્રમણે’ પ્રાણ એટલે ઊર્ધ્વનિયંત્રી માટી પચેન્દ્રિય સુધીના નર્વ જુવો, બીજ એટલે સર્વસ્થાવર એકેન્દ્રિય જુવો, સર્વ પ્રકારની કીકી વનસ્પતિ એમાંના કેઈ પણ જીવને પગથી ચાપ્યો હોય-દુષ્ટાવ્યો હોય, તે રૂપ વિગ્રહના ધમ્મ હોય બીજ અને ધ્વનિ કહેવ હોવાથી બીજ અને મદક વનસ્પતિમાં પણ જીવ માનેલો છે તથા ‘ઓમા ઉત્તિમ પળન દગ મટ્ટી મન્કજડા સંતાળા સંકમણે’ કારણ જળ, અગ્નિ કારણ જળ એટલા માટે અર્ધજી ક્યું કે તે જલુ બારીક ગિન્દુરૂપ હોય છે, આથી એમ જણાવ્યું કે, સૂક્ષ્મમાત્ર પણ અપકાયની વિગ્રહના ન કચી ‘ઉત્તિગા’ એટલે ગર્ભભાગના ડાચો, તેઓ ભગિમાં છિટ્ટા કરીને રહેનાગ હોય છે, અથવા તેના બીજો અર્થ કીકીનગરો, ‘પણગ’ એટલે પાચેય ગંગની કીકપ્રુગ-નેવાવ, ‘દગમટ્ટી’ એટલે જ્યાં લોડોની અવગજવ ધમ્મ ન હોય તે સ્થાનનો કારણ, અથવા દગ એટલે અપકાય અને માટી એટલે પૃથ્વીદાય, ‘મદકજડા’ એટલે કરાળીયા અને ‘સંતાળા’ એટલે તેની જળ, ભેગો અર્થ કરાળીયાની જળ, એ પ્રમાણે કાચી માટી કંગળીયાની જળ સુધીના જીવોને ‘મદકમણે’ એટલે આપવાથી-દાળવાથી થયેલી વિગ્રહના એ પ્રમાણે નામવાગ કેટલા જીવોની ગણતરી કચી ? માટે કહે છે-‘જે મે જીવા વિરાદિયા’ એટલે જે કેઈ જીવોને મેં વિરાધી હુ ખ પમાલ્યા હોય, ક્યાં જીવો તે કહે છે-‘જમિદિયા, વેદિદિયા, તેદિદિયા, ચરરિદિયા, વંચિદિયા’ અર્થાત્-એટલી માત્ર આમડી-સ્પર્શન ઇન્દ્રિયવાળા-પૃથ્વી, અપ્, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ-કાયાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો અર્થ અને જીવ એમ બે ઇન્દ્રિયવાળા કરમીયા, ગળ વિગેરે સ્પર્શ. ગમન અને નામિકા એમ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા કીકી આદિ જીવો, સ્પર્શન, રમન, નામિકા અને આગરૂપ આગ ઇન્દ્રિયવાળા ભમરા આદિ અને ઉપર કહેલી ચાર અને પાંચમી શ્રવણેન્દ્રિય ઉમેળના પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા ઉદ્ગ વગેરે જીવોને હુ ખ પમાલ્યા હોય, કેવી રીતે ? તે હુ ખ આપવાના કમ પ્રકારો જણાવે છે-‘અમિદયા યસિયા લેસિયા સઘાદયા સઘદિયા પરિયાદિયા કિલમિયા હદિયા ડાળાઓ ડાળ સકામિયા જીવિઆઓ વવરોવિયા’ તેમાં ‘અભિરતા’ એટલે માથે આવતાને પગથી ઠાક લાગી કે પગથી ઉચકીને દેકાયા હોય, ‘વતિતા’ એટલે એકલા ક્યાં કે ઉપર ધૂળ નાખી ઢાકી રીધા, ‘સ્થેપિતા’ એટલે જમીન માથે ભીસ્યા કે પીચ્યા, કે જમીન આદિમાં ભેળવી દીધા, ‘અઘાતિતા’ એક-બીજના શરીરો માહોમાહે મદકાઈ રહે તેમ મદકાવ્યા ‘અઘદિતા’ લગાગ અર્થ ક્યો, ‘પગિતાપિતા’ એટલે ચાગે બાજુથી જૂળ પીડા પમાલ્યા ‘દવામિતા’ એટલે મગ્નુ મરણી અવસ્થાવાળા ક્યાં ‘અવદિતા’ એટલે અત્યંત ત્રાસ પમાલ્યા ‘સ્વસ્થાનાત્ પગસ્થાન’ સંકામિતા’ એટલે પોતાના સ્થાનથી વિપૂળ ક્યાં અને બીજા સ્થાને મૂક્યા ‘જીવિતાત્ વ્યપરોપિતા’ અર્થાત્ મારી નાખ્યા આ દગ પ્રકાર જીવોને હુ ખી ક્યાં રોય અને તેના પાપથી જીવ લેપાયો હોય, તેની શુદ્ધિ માટે કહે ‘તસ્મ મિષ્ટા મિ દુષ્કજ’ તે માટું પાપ મિથ્યા-જોટ-નિષ્ક્રમ ધાઓ-નાશ પામે ‘આ

‘મિચ્છા મિ દુક્કઠં’ પદની નિરુક્તિ વ્યાખ્યા આવશ્યક-નિર્ણયક્રિતા કરતાં પૂર્વાચાર્ય આ પ્રમાણે જણાવે છે :—

નિરુક્તિ અર્થ એટલે દરેક શબ્દ છૂટા પાડી તેના અર્થ કહેવાય તે—

“મિત્તિ મિઝમહવત્થે, હિત્તિ ય દોસાણ છાયણે હોદિ ।

મિત્તિ અમેરાણ ઠિઝો, હુત્તિ હુગંછામિ અપ્પાણં ॥ ૧ ॥

કત્તિ કહં મે પાવં, હિત્તિ ય હેવેમિ તં ઉવસમેણં ।

પ્પસો મિચ્છાદુક્કઠ-પયક્કરત્થો સમાસેણં ॥ ૨ ॥”

“મિ-ચ્છા-મિ-દુ-ક્ક-ઠં” એ છ અક્ષરોમાં પ્રથમ ‘મિ’ એટલે માર્ત્તવપણું અર્થાત્ કાયાથી નમ્ર અને ભાવથી પણ નમ્ર બનીને, બીજા ‘ચ્છા’ એટલે જે દોષો લાગ્યા હોય તેનું છાદન કરવા માટે,—હવે દેરી નહિં કરવાની ઇચ્છાએ, ત્રીજા ‘મિ’ એટલે મર્યાદા-આશ્રિતતા આચારોમાં સ્થિર બની, અને ચોથા ‘દુ’ એટલે દુર્ગંધા કરવી-પાપવાળા પોતાના આત્માની નિંદા કરવી. પાંચમો ‘ક’ એટલે મેં કરેલા પાપની કબુલતા સાથે અને છઠો ‘ઠં’ એટલે ડહન-ઉપશમન કહે છે. આ પ્રમાણે ‘મિચ્છા મિ દુક્કઠં’ નો અર્થ જણાવ્યો.

આ પ્રમાણે આલોચના અને પ્રતિક્રમણરૂપ એ પ્રકારનું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રતિપાદન કરીને હવે ક્રાયેત્સગ્ગરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેવાની અભિપ્રાયવાળા આ સૂત્રને કહે છે.—‘તસ્સ ઉચ્ચારકરણેણ, પાપચિન્નકરણેણ, વિસોહિકરણેણ, વિસલ્લીકરણેણ, વાવાણં કમ્માણં નિગ્ધાયણદ્વાપ યમિ કાહસ્સગ્ગં’ ।

જેનું ઇચ્છિયમહિ સૂત્રથી આલોચન પ્રતિક્રમણ કર્યું, તેની ફરી શુદ્ધિ કરવાના કારણબૂત કાઉસ્સગ્ગ તેમાં સ્થિર થાઉં છું. ‘ઉચ્ચારકરણ’ ઇચ્છિયમહિથી પાપશુદ્ધિ કર્યા પછી વિશેષશુદ્ધિ માટે, અર્થાત્ તાત્પર્ય એ છે કે—વિરાધના માટે પહેલાં આલોચના-પ્રતિક્રમણ કર્યા, તેના જ માટે ફરી કાઉસ્સગ્ગરૂપ પછીનું કાર્ય, તે ઉત્તરકરણ કહેવાય. તે કાઉસ્સગ્ગથી કર્મનો વિનાશ થાય છે. ઉત્તરકરણ પ્રાયશ્ચિત્તકરણ દ્વારા થાય છે, માટે ‘પાપચિન્નકરણ’ કહે. તેનો ભાવાર્થ એ સમજવો કે પ્રાયઃ ચિત્તને કે જીવને શુદ્ધ કરે તે અથવા પાપને છેદે, તે પ્રાયશ્ચિત્ત; તે કરવાથી વિશેષ શુદ્ધ થાય છે. વળી તે કાઉસ્સગ્ગ-પ્રાયશ્ચિત્ત પણ વિશુદ્ધિ વડે થતું હોવાથી જણાવે છે કે—વિસોહિકરણેણ એટલે અતિચારો દૂર કરવા વડે થએલી આત્માની નિર્મલતા વડે, તે નિર્મલતા પણ શક્યના અભાવમાં થાય છે. માટે વિસલ્લીકરણેણ એટલે માયા, નિદાન-નિયાણું અને મિચ્છાત્વ-એ નામના ત્રણ શક્યથી યુક્ત આત્માને શક્યરહિત બનાવવા દ્વારા, વાવાણં કમ્માણં નિગ્ધાયણદ્વાપ એટલે સંસારના કારણબૂત સ્નાવાવરણીયાદિ કર્મોદ્ધિ પાપોનો નાશ કરવા માટે યમિ કાહસ્સગ્ગ, ધાતુઓના અનેક અર્થો થાય છે—એ ન્યાયે અહિં ‘હામિ’ એટલે કહું છું. અને ‘કાઉસ્સગ્ગ’ એટલે કાયાના વ્યાપારનો ત્યાગ-ચારીરિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કહું છું. શું સર્વથા ? તો કે—ના, ન રોષી શકાય તેવી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓની અપવાદરૂપે ફૂટ રાખીને. તે ‘અન્નત્થ’ સૂત્રથી જણાવે છે. અન્નત્થ એટલે આત્મી મૂર્ધને બાકીની, કર્મ કર્મ મૂર્ધને ? અન્નમિણં થી માંડીને જવગાદ્વર્ષિ સુધી કહેલી પ્રવૃત્તિઓ મૂર્ધને બાકીનો ત્યાગ કહે

હુ તે આ પ્રમાણે—ઋસસિષ્ણ એટલે જીવો—અદ્વૈત સ્થાન લેવો તે ઉચ્છવાન, આ પદોમા ન્યા ત્રીજી વિભક્તિ છે, ત્યા પચમી અર્થે છે સ્વામ રોડનો તે અગત્ય છે, તેનો નિગંધ કંવાથી પ્રાણ-વિદ્યાત વધાનો પ્રમગ આવે તે માટે ઝટેલુ છે કે —

‘અભિગ્રહ કનાગ પલુ ઉગ્રનામ ગેક્રી ગતો નથી, ચેખાની તો વાત ન ત્યા ગ્હી ? સ્વામ ગેત્વામા તત્ત્વન મૃત્યુ વાય, માટે વ્યથાથી મૂક્ષ ઉચ્છવાન ગ્રહલુ રે ’ નીસસિષ્ણ એટલે નીચો સ્વામ મૂકવો અર્થાત સ્વામ બહાર કાઢવો, તે નિ સ્વામ, શાસિષ્ણ એટલે ખાત્રી ખાવી, છિષ્ણ—ઈંદ્ર, જમાદિષ્ણ—અગામ્ય ખાલુ, ઉદ્ધૃષ્ણ—ઓડાગ ખાલો, વાય નિસમ્મેન—અપાનવાયુ છૂટ્યો, એ કહેવા શરીરમા વાયુ—કાણે થાય છે તે રોકવામા શરીરમા ગેગ થાય છે, માટે ગેત્વા નહિ પણ મુખે હાથ મુકપત્તિ ગમ્પી ચતના પૂર્વક કંવા, અને વાત—નિનગ પણ અનાજ ન થાય તેમ કંવો વળી મમલીષ એટલે અગ્રમાત શરીરમા ચક્રી આવવી પિત્ત મુચ્છાષ એટલે પિત્ત—પ્રોપથી મહેજ મૂર્છા આવવી સુદુમેહિ અગસ ચાલેહિ એટલે શરીરમા રોમગાળ વગેરે મૂક્ષ રીને હાલે સુદુમેહિ સેલ—સચાલેહિ—મૂક્ષ રીને સ્વેધમ રી શરીરમા મચાગ થાય સુદુમેહિ દિદિષ્ણ ચાલેહિ એટલે મૂક્ષ રીને આખની પાપલુ વગેરે રોકે એ ખાગ કારણોને છોડીને બાકીની શરીરની ક્રિયાનો ત્યાગ રહે હુ યવમાદિષ્ણિ આગારેહિ અમગો અધિરાહિઓ દુજ્જ મે કાઉસ્સગો। એ વિગેરે અપવાદો—છૂટેથી મારો કાઉસ્સગ નર્વથા અલગન—અખડ અને લગાગ પણ વિગાધનાથી ગહિત—નિર્દોષ થાઓ આદિ ગળ્દથી ખીન પણ જો વીજળી, અગ્નિની લ્યોતિનો મ્પગ થાય અને જો ઓઢવા વચ્ચ કંલુ રે, તો પણ કાઉસ્સગનો લગ ન થાય ગત રી કે, ‘નમો અગ્નિતાણુ’ કહી પારીને ઠમળી અંહલુ રે તો લગ કેમ ગણાય ? તેમ કંવામા કાઉસ્સગનો લગ ગણાતો નથી ’ નમાધાન—અહિ કાઉસ્સગાનુ પ્રમાણુ માન ‘નમો અગ્નિતાણુ’ કહે ત્યા સુધીતુ જ નથી, કે જેથી તે યોગવાથી પૂર્ણ ગણાય, પ્રિન્તુ લ્યાગે જેટના લોગમ્મ કે નવકાગ વગેરે કાઉસ્સગમા ગણવાતુ નહી હોય, તે પૂર્ણ રીને ઉપ ‘નમો અગ્નિતાણુ’ કહે ત્યાગે અખડ પૂર્ણ થાય એ કાઉસ્સગાનુ પ્રમાણુ છે માટે કાઉસ્સગ પૂર્ણ થવા છતા ‘નમો અગ્નિતાણુ’ ન કહે, અગ ‘નમો અગ્નિતાણુ’ કહે પણ ગણવાનુ અપૂર્ણ ગ્હે તો પણ કાઉસ્સગનો લગ થયો ગણાય તથા ધિવાડી કે ઉકા પચેન્દ્રિય કોઈ વચ્ચેથી લાય તેથી બચવા માટે ખને તો લગ ન થાય તથા ચોગ કે ગત આગ્નિ લયમા કે પોતાને અગ ખીન માધુને મર્પ—દશ થાય એવા કારણથી લગ ન થાય કહેતુ છે કે—‘અગ્નિનો પ્રજય કે મળગે, પચેન્દ્રિયની આડ, ચોગ કે ગતના ઉપદ્રવમા, અપ રૂપે તો આ વગેરે આગારોથી કાઉસ્સગનો લગ થતો નથી આ ાળના કહેવા ખાગ અને પરીના કહેના ચાગ મળી બાગ આગારે છતા પણ માગે કાઉસ્સગ અખડિત ગ્હે, અવિગાધન ગ્હે કેટના કાગ સુધી ? ‘જાવ અરિહતાણ મગતતાણ નમુસ્કારેણ’ ન પારેમિ’ એટલે લ્યા સુધી અગ્નિત લગવતોના નમસ્કાર વડે ‘નમો અગ્નિતાણુ’ એ પદ યોડીને ન પાડે ત્યા સુધી માગે કાઉસ્સગ છે કાઉસ્સગ ટેવી ગીને શ્રીશ ? તે પ્ર્હે છે—‘તાર કાય ટાળેણ મોળેણ વાળેણ અપાણ વોસિરામિ અર્થાત તાવન્ત્યા સુધી, અપાણ=માત્રી, કાય=શરીરને ટાળણ=ઉશા ગ્હેલુ વગેરે કાયને હનાવના—અના ના વગર ચિયપણે કાઉસ્સગ મુદાએ ગ્હેલુ, માળેણ=મીન કંવા પૂર્વક, માળેણ=ધ્યાન—મનમા ગુભ ચિતવન કંવા વડે, વામિરામિ=વોસગણુ હુ અર્થાત લ્યા સુધી અગુ કે પચીશ વાનોસ્થાનન પ્રમાણ કાઉસ્સગ પૂર્ણ ન થાય, ત્યા સુધી મનથી ગુભ

ધ્યાન, વચનથી મૌન, અને ગાયત્રી સ્વિચ્છા ત્રિવાચ બીજી કૃત્તવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરે છે, કર્તવ્યકાંડ અપાણ પાંડે યોગ્યતા નથી

પચીશ શ્વામોઽવાન તે 'પાયસમા કસાસા' અર્થાત્ એક પદનો એક શ્વામોઽવાન ગણે—એમ ગાત્રની મર્યાદા હોવાથી 'લોગમ્ ઉલ્લોચગરે'થી ચદેસુ નિમ્મવચન મુધીની એક ગાયના આર પદો ગણતા કુવ રપ પદોની મપયા થાય માટે ઈચ્છિયાવહીમા પચીશ શ્વામોઽવામનો કાઉસ્મગ્ગ ડવાનો હોવાથી કાઉસ્મગ્ગમા 'ચદેસુ નિમ્મવચન' સુત્રી લોગસ્મ ગણુવો કાઉસ્મગ્ગ મપૂણ થયા પછી 'નમો અરિહતાણ' એમ નમસ્કાર-પૂર્વક પારીને આગે લોગમ્મ ગોનવો ને શુરુ મમક્ષ હોય તો તેમની સામે જ કરે શુરુના અવાવમા મનમા શુરુની સ્થાપના ધારીને ઈર્ષાપથ-પ્રતિક્રમણ કરીને પછી ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવદનનો આગલ કરે જઘન્ય, મધ્યમ ચૈત્યવદનો તો ઈર્ષાવહી વગર પણ કરી શકાય છે

ચૈત્યવદના

અહિં નમસ્કાર કરવા પૂર્વક 'નમો અરિહતાણ' એ પદથી તથા કવિએ ગવેના આવા પ્રકારના કાવ્યથી જઘન્યા ચૈત્યવદના થાય છે—'હે પ્રભુ! આપનો આ દેહ જ આપની વીતગ ગતાને જી આપે છે કાણુ કે જે વૃક્ષની બગેવામા અગ્નિ રહેલો હોય, તે ખીનેલુ લીલુ છમ જણાતુ નથી' બીજા આચાર્યો પ્રણામ માત્ર કરવા તેને જઘન્યા ચૈત્યવદના કહે છે પ્રણામ પાચ પ્રકારના છે—એક મસ્તક અગ નમાવણુ, તે એકાગ્ર પ્રણામ, જે હાથ નેડવા, તે ક્ષયગ્ર પ્રણામ, જે હાથ અને મસ્તક એમ ત્રણ અગવાળો, જે હાથ અને જે બાલુ નમાવવા તે ચાર અગવાળો, અને મસ્તક, જે હાથ, તથા જે પગ એમ પાચે અગો નમાવવા તે પચાગ્ર પ્રણામ કહેવાય મધ્યમા ચૈત્યવદના તો અરિહતા ભગવનોની પ્રતિમાઓને એક સ્તવક કરે અને સ્તુતિ કરવા દ્વારા થાય છે જે માટે કહેલુ છે કે, 'નમસ્કાર કરવાથી જઘન્યા, કડક અને સ્તુતિ એ બેથી મધ્યમા અને મપૂર્ણ ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવદના તો વિધિથી જે કરે તે—એમ ત્રણ પ્રકારની મમજવી આ નમાણે ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવદના કરવાની ઈચ્છાવાળો મર્વવિરતિ માધુ કે શ્રાવક અથવા અવિરતિ મમજ્ઞાનિ કે અપુનર્જાન યથાભદ્રક ધરાબગ પ્રતિવેષિત કરેલી અને પ્રમાજના કરેલી ભુમિમા રહેલો હોય, અને ભગવતના ઉપગ નયન અને મનને ગિર ધનાવેન હોય, ન વેગ-વેગચથી ભક્ત થયેલા ગેમાચ-ચુટથી ચુટા, નેત્રમા હંપશ્ચિ વહી કરેના હોય, આ ભગવતના ચણુલુ વન મળણુ અતિદુર્લભ છે—એમ માનતો યોગમુદ્રાથી અગ્નિનિત આત્મિ સૂત્ર યોગવાના શુલ્યુકત, મૂનના અર્થ-મમગ્ધ માથે પ્રણિપાત-કર-સૂત્ર અર્થાત્ 'નમોત્યુ છ -સૂત્ર ભણે તેમા તેનીગ આનાપકો-પદો છે અને જે ત્રણ ચાર વિગેર પદોના મમૂકકપ નવ વિચારાઓ (ન પાઓ) છે જુ છે કે—'જે-ત્રણ-ચાર-પાચ-પાચ-પાચ-પાચ-પાચ અને ત્રણ પદોની મગી કુન નવ મપાઓ અને નવ મપાઓના કુન તેનીગ પદો છે'

નમોત્યુ છની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા

આ ન પાઓના નામ તથા પ્રમાણ તેના તેના અર્થપ્રયગે યથાગ્યાને જણાવાશે શ્રી 'નમોત્યુ છ' સૂત્રની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે મમજવી—'નમોઽત્યુ છ અરિહતાણ મમગ્ગતાણ'

૧ દેમ વ્યાખ્યાના 'ચલ સયોગે' સુત્રના આધારે પ્રાકૃતમા નેકા કરી કરને ચ્ચ દમ્ય થ વ માટે ગોઠયુ ને ન ને 'ગમુ શુ પપુ ને'

તેમાં 'નમઃ અસ્તુ ણં અર્હદમ્યઃ મગવદમ્યઃ' એમ પાંચ પદો છે. તેનો કેમશઃ અર્થ આ પ્રમાણે તેમાં 'નમસ્' = પૂજા કરવી એવા અર્થમાં અવ્યય છે. પૂજા દ્રવ્ય અને ભાવથી સંકેતિત-નમ્રતા કરવી. તેમાં હાથ, મસ્તક, પગ વગેરે શરીરનાં અવયવો નમાવવા રૂપ દ્રવ્ય-સંકેતિત, અને વિશુદ્ધ મનનો ચૈત્યવદનમાં યોગ કરવો, તે ભાવ-સંકેતિત. 'અસ્તુ' = ધ્યાઓ. આ પ્રાર્થના આશયની વિશુદ્ધિ કરનાર હોવાથી ધર્મવૃક્ષવૃં ખીજ છે. 'ણ' = વાક્યાલંકારમાં, 'અર્હદમ્યઃ' = અતિશયવાળી પુત્રને યોગ્ય, તે અર્હન્ત, કહેણું છે કે- 'વદન, નમસ્કાર વગેરેને હાથક, પૂજા તથા મસ્કારને યોગ્ય, તથા અદ્વિગતિને પામવા યોગ્ય છે, તેથી તેઓને અર્હન્ત કહેતા છે.' આ એક વ્યાખ્યા. હવે ખીજ વ્યાખ્યા કહે છે-રૂમ વ્યાકરણના 'સુગ-હિવાહઃ સપિસાકુ-સ્તુસ્યે' ॥ ૫ । ૨ । ૨૬ ॥ इति वर्तमानेऽहम्, શબ્દને હળવા તેથી 'અર્હન્ત' તે શબ્દો મિથ્યાત્વમોહનીય આદિ સામ્યશયિક કર્મબંધનાં કારણો, અનેક ભવનાં જન્મ-મરણ સુધી મહાન સંકટોને પ્રાપ્ત કરાવવામાં કારણભૂત મિથ્યાત્વાદિ કર્મ-શબ્દોને હલવાથી તેઓ 'અર્હન્ત' કહેવાય છે. ત્રીજી વ્યાખ્યા - 'રૂમને હાવાથી અર્હન્ત' અર્થે રૂમ એટલે ચાર ધાતિકર્મો. મેઘ-સમુદ્ધી ઠંડાઈ ગએલાં ફરેલાં અને સૂર્યપ્રકાશ વાદળમાં હોવા છતાં પ્રગટરૂપે દેખાતા નથી, તેમ એ ચાર ધાતી કર્મો રૂપી રૂમથી ઠંડાઈ ગએલા આત્માના જ્ઞાન-દર્શનાદિ શુભરૂપ સ્વભાવ-એટલે હોવા છતાં પણ તે શુભા અન્યાદે આત્મામાં પ્રગટ જણાતા નથી; આ આત્મશુદ્ધિને હાંકનારાં ધાતિકર્મો રૂપ ધૂળને નાશ કરવાથી તેઓ 'અર્હન્ત' કહેવાય. ચોથી વ્યાખ્યા- તેઓથી કંઈ પણ 'રહસ્' એટલે છાનું નથી, માટે 'અર્હન્ત' કહેવાય. તે આ પ્રમાણે- ભગવંતના જ્ઞાન-દર્શન શુભા, તેને આવરનારા જ્ઞાના વરણીયાદિ કર્મોની પરાધીનતા મર્થવા નાશ પામ્યા પછી, કેઈથી દગ્ધાય નહિ તેવું-સંપૂર્ણ, અનંત, અદ્ભુત કેવલજ્ઞાન-દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે, તે જનથી તેઓ સંપૂર્ણ જગતને એકીસાથે દર્શિયાં જણાવે અને દેખે છે, તેથી તેઓને કંઈપણ છાનું નથી. આ પ્રમાણે તેઓને કંઈપણ શુભ-રહસ્ય ન હોવાથી અર્હન્ત કહેવાય. આ વ્યાખ્યાઓમાં વ્યાકરણના છંદોદ્ગારદયઃ મૂલ્યની ત્રણ અર્હન્ત શબ્દની મિદ્ધિ થાય છે-સ્વમ મમજવું. અથવા તેઓ સર્વવેદી હોવાથી તેઓને એકાંતરૂપે એવા પાર્યત-સુદાનો કોઈ દેશ અંત કે મધ્ય ભાગ નથી. કોઈ વસ્તુ તેમનાથી છાની ન હોવાથી તેઓ 'અર્હદોઽસ્તુર' કહેવાય. અથવા 'અર્હદમ્યઃ' એટલે ગમે હાણી થવાથી કોઈ પણ પદાર્થનાં આસક્તિ વગરના, અથવા રાગ-દેષના કારણભૂત ગમના કે અજુગમના પદાર્થોના વિષય-મંપદમાં આવવા છતાં પાતાના ચીતગતિદિ સ્વભાવને ત્યાગ ન કરનારા, અથવા 'અર્હિતાણ' એમ પણ પાઠ મળ્યો, તેમાં કર્નરૂપી શબ્દને હળવામાં, કહેણું છે કે- 'આઠેય પ્રકારનું કર્મ તે મર્વ જીવોને શબ્દરૂપ છે, તે અર્હિને હળવામાં હોવાથી તેઓ અર્હિ-ન્ત કહેવાય. વળી મુનિનાં 'અર્હતાણ' એમ પણ પાઠાન્તર છે. કર્નચીજ દહેણુ યસ્યેણ હોવાથી 'અરોહદમ્ય' જેને નનારૂપ અંકુર હી ઉગવાના નથી, સર્વાનુ મનારૂપમાં ફરી જન્મ પામવાના નથી, તેઓ 'અર્હન્ત' કહેવાય. તે માટે કહેણું છે કે- 'એમ ખીજ મર્થવા જની રૂપ છે, તે તેમનાથી અંકુર પ્રગટ થતો નથી, તેમ કર્નચીજ નવેય નાનું જનારું અવરૂપી અંકુરે પ્રગટ થતા નથી, સર્વાનુ જન્મ થતો નથી.'

બી કનનમ્ । તે એક જ 'અર્હન્ત' શબ્દનાં જ પ્રાકૃતમાં પણ કૃતો અને ડો અર્હન્ત, અર્હિન્ત અને અર્હુન્ત, એક પણ નિર્દોષ ન બતાવવામાં સુચારુદિત ૬ । ૨ । ૩૩ ॥ ના મુદ્રા.

પણે ય રૂપો સિદ્ધ કરેલા છે તે અહીં-તોને નમસ્કાર થાઓ—એમ સળધ બાણવો ‘નમોઽસ્તુ’
તેમા નમ ગણના થોગે ચતુર્થી વાય, પણ પ્રાકૃતમા ચોથીને બદલે પછી વિલક્ષિતનો પ્રયોગ
જાય છે તે માટે સિદ્ધહેમ વ્યાજ્ઞણમા ‘ચતુર્થ્યા પછી’ ॥ ૮૧૩ ॥ ૧૩૧ ॥ સૂત્ર કહેલું છે
માટે મૂલ સૂત્રમા દરેક જગ્યા પર જી વિલક્ષિત છે, ત્યાં ચોથી મમજવી ગહુવચનનો પ્રયોગ
કર્યો છે, તે જેઓ એકજ ઈશ્વર માનનાગ છે, તેમના ખડન માટે, એકતવાદીઓતુ ખડન કરી
અરિહતો-ઈશ્વરો ઘણા છે—એમ મિદ્ધ જવા માટે તથા એકને બદલે અનેકને નમસ્કાર જવાથી
વધારે જળ મળે છે—એમ જણાવવા માટે પણ ગહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે આ પ્રમાણે
અરિહતાળ પદનો અર્થ પૂર્ણ કર્યો હવે પાચસુ ‘મગચ્ચ’ એમલે ઉપર જે અગિહત કહ્યા,
તેઓતુ ‘મગચ્ચ’ વિશેષણ નમજવુ અને તે અગિહતના નામ દર્શાવના, દ્રવ્ય અને ભાવ
વગેરે અનેક લેદો છે, તેમાથી ભાવ-અગિહત લેવા માટે જ અર્થાત્ મારા નમસ્કાર ભાવ
અગિહતને થાઓ—એમ જણાવવા માટે આ વિશેષણ છે અહીં ભગવદ્ શબ્દમા ગહવા ભગના
અર્થો ૧૪ થાય છે ‘ભગ એમલે સૂર્ય, જ્ઞાન, માહાત્મ્ય, યશ, વૈરાગ્ય, સુકિત રૂપ, વીર્ય,
પ્રયત્ન, ઈન્દ્રિય, શોભા, ધર્મ, ઐશ્વર્ય અને યોનિ’ એ વચનથી સૂર્ય અને યોનિ જે અર્થ છોડીને
બાકીના બાર અર્થો લેવા અર્થાત્ જ્ઞાનવાળા, ઐશ્વર્યવાળા ભગવત જર્લમા આવ્યા ત્યારથી
દીક્ષાસુધી મતિ, શ્રુત અને અવધિજ્ઞાનવાળા અને દીક્ષા પછી તત્ત્વ ધ્યાતિર્મના ક્ષય સુધી
મન પર્યવજ્ઞાનવાળા અને ધ્યાતિર્મના ક્ષય થયા પછી અતત વસ્તુ વિષયક મમજ ભાવ પ્રકાશિત
જનાગ દેવવજ્ઞાન યથુ ૨ માહાત્મ્ય એમલે પ્રભાવ-અતિશય અર્થાત્ ભગવતના નર્વજ્યાણુક
મમજે નાગ્નીજીવોને પણ સુખ ઉત્પન્ન થતુ હાવાથી તથા નિત્ય જાદ અષ્ટકાવાળી નાગ્નીમા
પ્રકાશ થતો હોવાથી, જર્લમા નિવાન થયા પછી કુનમા ધન-મમૃદ્ધિ આદિની વૃદ્ધિ થવાથી,
નહિ નમતા મામતો નમવા લાગ્યા, તેમજ ઈતિ-મગ્ની આદિ ઉપદ્રવો-વૈરગહિત ગન્ધ-પાવન,
અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ વગેરે ઉપદ્રવ-ગહિત લોહા અને દેશો હોવાથી, આમન ચનાયમાન થાય
ત્યારે દેવોએ અને અસુરોએ જેમના ચરણ-ઠમળમા પ્રણામ કરેના છે આ રીતે તેમને
પ્રભાવાતિગય મમજવો ઠ થત તો રાગ-દેવ, પરિપદ, ઉપનર્મને પગક્રમથી જિતવાથી ઉત્પન્ન
યજેન અને હમેગા જેની પ્રતિષ્ઠા ટકી ગહેલી છે, જેને દેવલોહમા દેવાજનાઓ, પાતાવમા
નાગન્ધ્યાઓ ગાય છે અને દેવતાઓ તથા અસુરો નગના કરે છે દેવતા અને રાજની શક્તિ
ભોગવવા છતાં તેમા વગાગ ગતિ નથી, જેમા મામાન્ય જનને રતિ ઉત્પન્ન થાય, પગતુ ન્યારે
મર્વ લોગો અને શક્તિ-મમૃદ્ધિનો ત્યાગ કરી દીક્ષા અગીકાર કરે ત્યારે લોગો અને
શક્તિથી નર્ધુ, તેમ જ ન્યારે ક્ષાણુર્મવાળા વાય, ત્યારે સુખ-દુખમા, ભવ અને
મોક્ષમા ઉદાગીનભાવ વાય, એ પ્રમાણે પણે અવગ્યામા વૈગય અતિશયવાળા હોય
છે તે વાત અમોએ વીતગગન્તોનમા પણ કહેલી છે—‘દે નાવ ! ન્યારે તમે
દેવ અને નગન્દ્રની લક્ષ્મી લોગવો છો, ત્યાં તેમા નગાગ પણ તમને આનંદ થતો
નથી અને ત્યારે પણ તેમા તમને વિગ્ગતા કીય છે જામલોગોથી વિગ્ગત વર્
ન્યારે તમે યોગ-યાગ્રિ પામે છો, ત્યારે આ લોગો ॥ નર્ધુ, આ પ્રમાણે તમે વૈગય પામેના
છો તથા સુખ-દુખમા, ક ભવ-મોક્ષમા નમાનભાવ-ઓદાગીન્ય ઈચ્છો છો, ત્યાં પણ તમે
વૈગગી છો તમે કઈ અવસ્થામા વૈગગી નથી જ જ સુકિત અર્થાત્ મમજ કરેના-નાગરૂપ તે નો

નજીકમાં ગહેલી જ છે પણ કેવું કેવું કે ? નો કે મર્વ દેવતાઓના માગભૂત કેવું પ્રહલ જી અણકા-પ્રમાણ માત્ર કેવું તૈયાર કરે અને પ્રણામ અણકા અણકા માથે મગખામણી કરે, તો ઝગહગતા અગાગ વચ્ચે જેમ જાણે દોષલો તેમ દેવોતુ કેવું જણાય આ દુષ્પાતથી કેવું પાતુ નવ કરતા અરિયાતુ કે ૬ મેદુપર્વતને દડ અને પૃથ્વીને બડકેવું બનાવવાતુ સામર્થ્ય તોય, માટે વીર્ય પણ અતિરાયવાળું છે માણખીએ છીએ કે, તત્તના જન્મેવા હોના છતા શ્રીમહાવીર ભગવતે ઈન્દ્રની શકા દૂર કરવા માટે ડાળા પગના અણકાથી મેરુ પર્વતને ટપાવ્યો હતો ૭ મહાવીર્યથી ઉત્પન્ન વરોલો પ્રયત્ન-એકગત્રિકી આદિ મહાપ્રતિમાઓ-અભિચકોના અધ્યવનાયોમા હેતુભૂત એના તે તે કર્મેના એકી માથે નાગ કરવા માટે કરેવા દેવલિપ્તસુદૃઢાતકેવું પ્રયત્ન, તથા મન વચન અને કાય યોગોનો નિગેધ અને તેના યોગે પ્રગટ કરેલી મેદુપર્વત જેવી અકોવ અવનારૂપ ગૈલેશીકણથી પ્રગળપણે યોગખાતો ઉત્કૃષ્ટ આત્મવીર્યથી કરેલો પ્રયત્ન ૮ ઈન્દ્ર-જન્માત્તેમા દેવભવમા અને તીર્થકૃપણાના ભવમા દુષકેવું કાન્તવમા ખૂંચેવા જગતને બડા ખેચી કાઢવા માટેની પ્રબળ ઈચ્છા ૯ શ્રી કેવલવક્ત્રી ઘાતી કર્મેનો નાગ કરવા મમર્થ એવા પગકંમથી પ્રાપ્ત કરેવા મપૂર્ણ સુખમ પત્તિથી ભગ્નુ કેવલજ્ઞાનાદિ કેવું ૧૦ ધર્મ તો અનાશ્રવવરૂપ મહાકોયોગાત્મક મમર્થ કર્મની નિર્જગ કાવનાગ રૂળવાળો મર્વોત્તમ ૧૧ અતિભક્તિથી નમ્રભાવે ઈન્દ્રમહાગત આદિ દેવોએ કરેવા મમવચણ તથા પ્રાતિકાર્યાદિકેવું એશ્વર્ય ૧૨ આવા પ્રકારના જ્ઞાનાદિ બાગ પ્રકારના ભગવાણા હોવાથી ભગવત, તેમને નમસ્કાર થાઓ એમ હવે પછી આવતા દેવ પદ માથે પણ 'નમસ્કાર વાઓ' એ પદો ભેડવા યુદ્ધિમતોએ આવા અગ્નિકોતોની જ મુતિ કરવી યોગ્ય છે એમ આ બે પદોથી 'નમસ્તુ ભુ' મૂનની પ્રથમ સ્તોત્રમય પદા જણાવી-એમ્ને મુતિ કરવા યોગ્ય ડોણ ? કેવા છે ? તે મુદ્ધ હવે તે અગ્નિકેવું ભગવતો જ્યા રેતુથી મુતિ કરવા યોગ્ય છે ? તે જણાવનાની ખીજ હેતુમ પાતુ વર્ણન કરે છે—

આદ્યગરાણ નિત્યચરાણ સયસલુદ્ધાણ તેમા 'આદ્યગરાણ' એમ્ને આદિ કરનાગ એમ્ને મર્વપ્રકારની નીતિનો અને શ્રુતધર્મનો પ્રથમ ઉપદેશ આપનાગ, તેમને ને કે શ્રુતધર્મકેવું દાન્યાગી જી ન હોય, ન હતી, કે નહિ હશે એમ કોય નહિ, હમેશા હતી, કે અને તેથી જ-એમ જાણતી જણાવેલી છે, તે પણ અર્થની અપેક્ષાએ નિત્ય કરેલી છે શ્રાવની અપેક્ષાએ તો દેવકે તીર્થજગત જાનનમા દાદશાગીની અના થતી જોવાથી અને તે અવમા તેમનો તેમ અતિરાય જાણ હોવાથી 'શ્રુતધર્મની આદિ કરનાગ' એમ કરેવામા વિગેધ આવનો ની

'દેવળીપણુ કયા પછી તરત મોક્ષ વાય જ,' એમ માનનાગ કેવલક કોઈને પણ તીર્થમા માનતા નથી તેઓ એમ માને છે કે-જ્યાં સુધી નર્વ કર્મેનો કાય ન વાય ત્યાં સુધી કેવલજ્ઞાન વાય નહિ અને કેવલજ્ઞાન વાય, ત્યાં સપૂર્ણ કર્મેનો કાય વનો જોવાની તરત મોક્ષ વાય જ પછી તેઓને તીર્થ કરવાતુ કાળુ ગહેતુ નથી એમ્ને તેઓ અતીર્થક જોય તેઓના આ મનને અમત્ય જણાવવા માટે કરે છે કે- 'નિત્યચરાણ' તીર્થ આપન કરનાગઓને, નનાગ-નમુદ જેનાથી તગાય, તે તીર્થ મેવાય, જાનનના આધાન્યૂત પ્રાધુ, પ્રાધી, પ્રાવ અને પ્રાવિતકેવું ચતુર્વિધ મધને અથવા પહેલા જાણધર્મે તીર્થવરૂપ મેદુકા ૯ આ તીર્થ જાનનને ચતુર્વિધ શ્રીમધની અને જાતધર્મની આપના કરનાગ તે તીર્થમા જે માટે મેદુકા ૯—'દ ભગવત' !

માત્ર મર્વશુદ્ધિનું ભાજન છે, માટે મર્વ જીવો શુદ્ધ થઈ ગયે છે તે વાતનું ખંડન કર્યું અર્થાત્ મર્વ જીવો કદાપિ અગ્નિહોતા થઈ ગયા નથી જેઓ તેવા પ્રકારના તત્ત્વભવ્યત્વવાળા છે, તેઓ જ અગ્નિહોત થઈ ગયે છે—એમ ‘પુરુષુત્તમાણુ’ વિશેષણથી જણાવ્યું.

વળી બાહ્યાર્થની મત્તાને જ નત્ય માનનાગ અને ઉપમાને અમત્ય માનનાગ મસ્કૃતા અર્થના શિષ્યો એમ કહે છે કે—જેઓ મૃતુતિને યોગ્ય છે, તેઓને કોઈની ઉપમા આપી શકાય નહિ, કારણ કે—‘હીનાધિકામ્યામુપમા મૃપા’ અર્થાત્ હીન કે અધિક હોવાના કારણે કોઈની ઉપમા આપવી તે અનત્ય છે’ એમ તેઓ કહે છે તેમના એ મતનું ખંડન કરવા માટે કહે છે—‘પુરુષસિદ્ધેષ્વ’ એમણે પ્રધાનતા, ગૌર્ય આદિ શુદ્ધિથી અગ્નિહોતા પુરુષ છતા નિહ જેવા કે માટે પુરુષોમા નિહ મમાન છે, તેઓને નમસ્કાર થાઓ જેમ સિદ્ધો ગૌર્ય, કૃતા, વીર્ય, ચૈર્ય આદિ શુદ્ધિવાળા હોય છે, તેમ અગ્નિહોતા પણ કર્મરૂપ થયુઓ પ્રત્યે ગૌર્યશુદ્ધિવાળા, તે ક્રમેની ઉચ્છેદ કરવામા કૃતાવાળા, પગભવ કરનાગ કોધાર્તિને મહન નાહ કરનાગ, ગંગાત્રિવી પગન્ય નહિ પામનાગ માટે પગકંમવાળા, વીર્યવત અને તપકર્મમા વીરપુરુષે ખ્યાતિ પામેલા કે વળી તેઓને પગિહોની અવગણ હોય છે ઉપમગેની ભય તેમને હોતો નથી તેઓ ઈન્દ્રિય-વર્ણની ઘિતા કરતા નથી નયમ માર્ગમા ધાકતા નથી શુભ ધ્યાનમા નિશ્ચય હોય કે માટે તેઓ તે શુદ્ધિથી નિહ નમાન છે. આ પ્રમાણુ કહેવાથી ઉપમા અમત્ય પણ નથી કારણ કે ‘નિહ જેવા’ ઈત્યાદિ ઉપમા ઠાગ તેઓના અનાધારણુ-વિગિષ્ટ શુદ્ધિ જણાવવામા આવ્યા છે.

વળી આ ભગવતો નવતીય ઉપમાવાળા હોવા બેધએ, ‘વિનતીય ઉપમાથી તો ઉપમાનના મગ્ધા ધર્મો ઉપમેયમા આવી પરવાથી ભગવતના પુરુષપણા આદિને અભાવ થયે’ એમ માનનાગ સુચારુના શિષ્યોનું મતભ્ય છે કે—‘વિરુદ્ધોપમાયોગે તદ્દર્શનપ્રત્યા તદવસ્તુત્તરમ્’ અર્થાત્ વિરુદ્ધ ઉપમા-યોગે ઉપમેયમા ઉપમાના ધર્મો આવી પરવાથી ઉપમેયની વાસ્તવિકતા રહેતી નથી’ તેમના આ મતનું ખંડન કરવા કહે છે કે—‘પુરુષવરપુરુષરીક્ષેષ્વ’ અર્થાત્ ‘પુરુષ છતા શ્રેષ્ઠ પુરુષીક જેવા અગ્નિહોતોને’ નમસ્કાર થાઓ ‘નમારૂપ પાણીના મગ વિનાના’ ઈત્યાદિ ધર્મો ઠાગ તેઓ વપુરુરીક=પ્રધાનક્રમગ જેવા છે જેમ પુરુષિક ક્રમગો ક્રમવમા ઉત્પન્ન થાય છે, પાત્રીથી વૃદ્ધિ પામે છે, છતા બનેને છોડીને ઉપગ આવીને ગે છે તે ક્રમગો સ્વાભાવિક રીતિએ જ સુદ્ધ હોય છે. ત્રિભુવનની હક્રમીનું નિવાનચ્ચાન છે, ચક્ષુ વિગેગેના આનંદનું ધર છે, તેના ઉત્તમ શુભના યોગે વિશિષ્ટ તિર્થ યો, મનુષ્યો અને દેવો પણ તે ક્રમગોને મેલે છે જેમ ક્રમગો સુખના હેતુભૂત છે, તેમ અગ્નિહોત ભગવતો પણ કર્મરૂપ ક્રમવમા જન્મ્યા અને દેવીભોગો રૂપ જગતી વૃદ્ધિ પામ્યા, છતા પણ કર્મ અને ભોગો બનેને ત્યજીને અવગ ગેનાન છે પોતાના અતિયથેથી સુંદર છે શુદ્ધો રૂપી નયતિઓનું નિવાન ચ્ચાન છે પગમાનદના હેતુરૂપ કે કેવલજ્ઞાનાદિ શુભને યોગે ત્રાં ગતિના ભગ્ય પ્રાપ્તિઓ તેઓની મેલા કહે કે અને તેથી તેઓ મોક્ષસુખના કારણ બને છે એ પ્રમાણુ તેઓ પુરુષીક ક્રમવ નગ્ધા કે એમ ભિન્નનતીય ક્રમવની ઉપમા આપવા છતા અર્થમા નહિ વિગેધ નહિ હોવાથી સુચારુના શિષ્યો વિનતીય ઉપમા રી જે દોષો બનાવે કે તેનો નબળ નથી. એ વિનતીય ઉપમાથી ઉપમેયમા તે ઉપમાના અન્ય ધર્મો પણ આવી નય તે નિહ વગેરે નવતીય ઉપમાથી પણ તે નિહ વગેરેના પશુન વગેરે ધર્મો આવી જાય,

સત્ત્વીય ઉપમાઓમાં જેમ તેવું કાંઈ બનતું નથી, તેમ વિજ્ઞતીય ઉપમાથી પણ તે દોષ આવતો નથી.

એમાં પણ બૃહસ્પતિના શિષ્યો એમ માને છે કે-યથોત્તરક્રમે ગુણોત્તુ વર્ણન કરવું જોઈએ. એટલે કે-પહેલાં સામાન્ય ગુણ, પછી તેથી વિશિષ્ટ ગુણ, પછી તેથી કંઈક ચડીયાતો વિશિષ્ટ ગુણ એમ યથાક્રમે આગળ આગળના ગુણોત્તુ વર્ણન કરવું જોઈએ. એટલે કે પહેલાં હીન-ગુણવાળાની ઉપમા આપીને પછી અધિક ગુણીની ઉપમા આપવી જોઈએ. જો વ્યાખ્યા કરવામાં આ ક્રમ રાખવામાં ન આવે, તો જે પદાર્થની વ્યાખ્યા કરવી હોય, તે પદાર્થ પણ ક્રમ વિનાનો બની જાય, અને ગુણો તો ક્રમસર વૃદ્ધિ પામે છે, તેથી તે અસત્ ઠરે છે. તેઓત્તુ કથન એવું છે કે-‘મત્રમવદન્ત્’ અર્થાત્ ‘જેઓ ક્રમપૂર્વક વિકાસ પામતા નથી, તે વસ્તુ અસત્ એટલે ખોટી છે.’ આથી શ્રીઅરિહંત દેવોના ગુણોને પણ ક્રમસર વિકાસ હોઈ, તે જણાવવા માટે ‘પહેલાં સામાન્ય ઉપમા અને પછી વિશિષ્ટ ઉપમા આપવી જોઈએ,’ તેમના મતનું ખંડન કરવા માટે કહે છે કે-‘પુરુષવરગન્ધર્વસ્તિભ્યઃ’ આ પદ્ધતી શ્રીઅરિહંતદેવોને ‘પુરુષ છતાં વરગન્ધર્વસ્તિના જેવા’ એમ ઉપમા આપી છે. તેઓને મારો નમસ્કાર થાઓ. આ ઉપમામાં ‘ક્ષુદ્ર હાથીઓને નસાડવા’ વગેરે ધર્મો દ્વારા ગંધર્વસ્તિની સાથે શ્રીઅરિહંત દેવોત્તુ સમાનપણું જણાવ્યું છે. જેમ ગન્ધર્વસ્તિની ગંધ માત્રથી તે પ્રદેશમાં રૂસ્તા-રહેતા બીજા ક્ષુદ્ર સામાન્ય હાથીઓ ભાગી જાય છે, તેમ ધાન્યને તુકશાન કરનાર તીડ, પોપટ, મૂષક-ઉંદર વગેરે, ઇતિઓ, કોલેરા, મરકી, રોગ આદિ જીવલેણ રોગો રૂપ મારીઓ, પરરાત્નના આક્રમણ અથવા લોકોને બળવો, ઉપદ્રવો, દુષ્કાળ એ સર્વ ઉપદ્રવરૂપ તુચ્છ હાથીઓ ભગવંતના અચિન્ત્ય પુણ્યપ્રભાવથી અને તેમના વિકારના પવનની ગંધથી નાસી જાય છે. આ પ્રમાણે અરિહંત ભગવંત એક ગંધર્વસ્તિ સમાન છે. અહિં પ્રથમ સિંહ, પછી કમલ, પછી ગંધર્વસ્તિની ઉપમા આપી તેમાં ગંધર્વસ્તિથી પણ સિંહ બલવાન છે, ન્યારે કમલો તો સામાન્ય છે. એથી અહિં પ્રથમ સિંહ, છેલ્લે ગંધર્વસ્તિની ઉપમા આપી તે તેમના મતે અક્રમ છે, છતાં તે દોષરૂપ નથી. કારણ કે, તેઓ કહે છે તેમ ‘વ્યાખ્યામાં ક્રમ ન હોય, તો વ્યાખ્યેય-પદાર્થ અસત્ ઠરે છે.’ એ વાત ઘટતી નથી, વસ્તુતઃ સામાન્ય કે વિશિષ્ટ સમસ્ત ગુણો આત્મામાં પરસ્પર સાપેક્ષપણે સાથે જ રહેલા છે અને તેથી તે ગુણો કે તે ગુણવાળા ગુણી એવા ભગવંતની સ્તુતિ ક્રમથી કે ઉત્ક્રમથી ગમે તે રીતિએ કરવામાં કોઈ દોષ નથી. આ પ્રમાણે ‘પુરિસ્સુત્તમાણં’ વગેરે ચાર પદોથી શ્રીઅરિહંત ભગવંતોની સ્તુતિ કરવામાં કયા વિશેષ હેતુ છે ? તે જણાવ્યું. આથી આ ત્રીજી સંપ્રદાત્તુ નામ ‘સ્તોતવ્યવિશેષ-હેતુ સંપ્રદા’ છે.

હવે તે જ સ્તુતિ કરવા યોગ્ય શ્રીઅરિહંત દેવો સામાન્ય રીતિએ લોકમાં કેવા ઉપયોગી છે ? તે જણાવનારાં પાંચ પદોથી ‘સ્તોતવ્ય સામાન્ય ઉપયોગ’ નામની ચોથી સંપ્રદાત્તુ વર્ણન કરે છે :—

‘લોગુત્તમાણં, લોગનાહાણં, લોગહિવાર્ણં, લોગપર્હવાણં, લોગપજ્જોઝગરાણં.’ એમાં ‘લોકોક્તમેભ્યઃ’ એટલે લોકોમાં જેઓ ઉત્તમ છે, તેઓને નમસ્કાર થાઓ. ‘જે શબ્દો સમૂહના વાચક હોય છે, તે શબ્દો તે સમૂહના અમુક અવયવો-અંશ વિભાગના પણ વાચક હોય છે.’ એવો બ્યારસુશાસ્ત્રનો ન્યાય હોવાથી, જો કે ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ અસ્તિકાયોના સમૂહવાળા

ક્ષેત્ર(યૌદ્ધ રાજ) લોક કહેવાય છે. કહેણ છે કે—“ધર્માસ્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો જે ક્ષેત્ર અર્થાત આકાશમાં હોય, તે આકાશાસ્તિકાય ક્ષેત્ર, તે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યો સાથે ‘લોક’ કહેવાય છે. અને તેથી વિપરીત એટલે જ્યાં ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યો ન વર્તતાં હોય, તે ક્ષેત્રને એકલા આકાશને ‘અલોક’ કહેવાય છે.” તો પણ આહિ લોક શબ્દથી ‘અર્વ’ લબ્ય પ્રાણીઓ રૂપ લોક સમજવો. એમ કહેવામાં એ કારણ છે કે, ભગવંતને આહિ ઉત્તમ કહ્યા, તે સમાન ભતિવાળા-ઓમાં ઉત્તમતા હોય તે વાસ્તવિક છે, હવેથી ભતિથી ઉચ્ચ ભતિમાં ઉત્તમતા હોવી—એમાં ખામ વિશેષ નથી; એમ તો અલબ્યની અપેક્ષાએ સર્વે લબ્યો ઉત્તમ છે જ, તે અપેક્ષાએ ભગવંતની ઉત્તમતા જણાવવામાં કશો જ અતિશય નથી. એટલા માટે તેઓ મનનીય એવા લબ્ય જીવોમાં ઉત્તમ છે—એમ કહ્યું; કારણ કે, સર્વ લબ્ય પ્રાણીઓમાં મહત્ત્વ કસ્યાણના કારણભૂત તથાલબ્યત્વ નામનો ભાવ તો માત્ર ભગવંતમાં જ રહેલો છે, એવા લોકોત્તમ ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ.

‘લોકજ્ઞાયેમ્.’ એટલે લોકના નાથોને, અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવવી, તે યોગ અને પ્રાપ્ત થયેલી વસ્તુનું રક્ષણ કરવું, તે ક્ષેત્ર કહેવાય. એ યોગ અને ક્ષેત્રને કરનારા તેઓ નાથ કહેવાય. આહિ ભગવંતોને લોકના નાથ કહ્યા છે, તે સર્વ લબ્ય પ્રાણી રૂપ લોકની અપેક્ષાએ નહિ. કારણ કે લબ્યોમાં પણ જે ભતિલબ્ય વગેરે હોય છે, તેઓને ભગવંતથી યોગ-ક્ષેત્ર ધર્મ શકે નહિ, જો તેમ થાય તો મમજ્ઞ જીવોનો મોક્ષ ધર્મ બાય, માટે આહિ ભગવાન તે લબ્ય પ્રાણીઓના યોગ-ક્ષેત્રરૂપે નાથ ઘટી શકે છે, કે જેઓમાં ધર્મખીજની સ્થાપના વગેરે શુદ્ધો પ્રગટ ધર્મ શકે તેવી વિશિષ્ટતા હોય, તેથી આહિ તેવા વિશિષ્ટ લબ્ય-પ્રાણીઓ રૂપ ‘લોક’ સમજવો. તેવા લબ્ય જીવોમાં ભગવંતો ધર્મખીજનું આધાન-સ્થાપન, ધર્મ-અકુરનો પ્રાદુર્ભાવ અને તેનું પોષણ વગેરે કરાવનાર હોવાથી યોગને કરનારા છે, તથા તેનું રાગ-દેવાદિ આન્તરિક શત્રુઓના ઉપદ્રવથી રક્ષણ કરનારા હોવાથી ક્ષેત્ર કરનારા છે. એટલે તેવા વિશિષ્ટ લબ્ય પ્રાણીઓ રૂપ લોકના તેઓ નાથ છે. ‘તે લોકનાથોને નમસ્કાર થાઓ.’

‘લોકહિતેમ્.’ એટલે ‘લોકના હિતકારકોને’ આહિ લોકશબ્દથી ‘ચૌદરાજ લોકવર્તી’ એકેન્દ્રિયથી માંડી પચૈન્દ્રિય સુધીના સર્વ વ્યવહારરાશિના જીવો’ એમ અર્થ કરવો. કારણ કે, ભગવંત સમ્યક્દર્શન વગેરે મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કરીને તે સર્વ જીવોનું સ્વ કે પરથી ધનાં દુઃખોથી રક્ષણ કરવા રૂપ હિત કરનારા છે. માટે તેઓ ‘સર્વ વ્યવહારરાશિના જીવો રૂપ લોકના હિતકારક છે; તેઓને મારા નમસ્કાર થાઓ.’

‘લોકરૂપીમ્.’ એટલે ‘લોકને રીપકની માફક પ્રકાશ આપનારા ભગવંતોને નમસ્કાર થાઓ.’ આહિ લોક શબ્દથી ‘વિશિષ્ટ નસી પચૈન્દ્રિયજીવો રૂપ લોક’ અર્થ કરવો. કારણ કે, ભગવંતો તેવા વિશિષ્ટ સજીવોને તે તે પ્રકારની દેશનારૂપી જ્ઞાનનાં કિરણો વડે મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાનરૂપ અધકારનો નાશ કરીને યથાચોગ્ય જ્ઞેયભાવોનો પ્રકાશ કરે છે. તેથી વિશિષ્ટ નસી લોકને અંગે ભગવંતોનું પ્રકાશ કરવા રૂપ પ્રતીજ્ઞાન ઘટે છે. જેમ રીપક પણ અધને પ્રકાશ કરી શકે નહીં, તેમાં તેનું અધત્વ કારણ છે, તેમ આહિ ભગવંતો પણ તેવા ધનમિથ્યાતાદિ રૂપ અધાત્વાવાળા જીવોને પ્રતિજ્ઞાન કરી શકે ના, તેનાં તેના મિથ્યાત્વરૂપ અધત્વ કારણ

નમઃનુ માટે વિગિષ્ટ ન સ્ત્રી પ્રાણીઓ કે પ્રાણી પ્રતીપ મમાન હોવાથી ભગવતો 'લોક પ્રતીપ છે' તેમને નમસ્કાર હો તથા—

‘લોકપ્રદ્યોતકરુણ’ ‘લોકને સૂર્ય’ મારક પ્રદ્યોત જનાગ ભગવતોને નમસ્કાર થાઓ’ અહિં લોક ગણ્યથી ‘વિગિષ્ટ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાળા (ગણધર) ભગવત’ એવા જગલ છે, તેઓમા જ વાસ્તવિક પ્રદ્યોત ક્રવા પાણુ ઘટે છે અહિં પ્રજાગ ક્રવા યોગ્ય નાત કે નવ નવો મમનના તે તત્ત્વોને યથાર્થપણે તેઓ ન બહી ગડે છે કે, જેઓમા વિગિષ્ટ યોગ્યતા હોય આ તત્ત્વોને પ્રકાગ નેરડ પૂર્વધરમા પણુ નગો હોતો નથી, કાણુ કે, પૂર્વધરો પણુ નાકોમાહે છ સ્થાન વૃદ્ધિ-કાનિ-તાગ્તમ્યવાળા હોય છે તેમા પણુ નવપૂર્વથી અધિક જ્ઞાનવાળા નવે નકી સમ્યગદિ હોય જ અહિં ‘પ્રદ્યોત’ એવે ‘વિગિષ્ટ પ્રકાગના નય-નિષેપાદિથી ન પૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના અનુભવની યોગ્યતા વિગિષ્ટ ચૌદપૂર્વધરને જ હોય માટે અહિં ‘વિગિષ્ટ ચૌદપૂર્વધરો રૂપી લોક’ સૂર્યથી જેમ સૂર્યવિકાસી ઝમળ ખીવે, તેમ ગણુધર મગ્ના વિગિષ્ટ ચૌદપૂર્વધરે હવાદિ તત્ત્વોને પ્રદ્યોત જનારા ભગવતોને ‘લોકપ્રદ્યોતક’ બણુવા મામાન્ય ઝમગો કે ખીળ પુષ્પો માટે જેમ સૂર્ય પ્રદ્યોત જનાગ બનતો નથી, જેવો સૂર્યવિકાસી ઝમળ માટે પ્રદ્યોતક બને છે, તેમ ગણુધર ભગવતોના અગે તીર્થક ભગવતો જેટલા પ્રમાણમા હવાદિ તત્ત્વોને પ્રદ્યોત જનાગ વાય છે, તેટલા મામાન્ય ચૌદપૂર્વધરો માટે પ્રદ્યોતક બનતા નથી એમ લોજાત્તમ વગેરે પાત્ર પ્રજાગથી પરાપજા જનાગ દોવાથી સ્તોતગ-ન પનાની મામાન્ય ઉપયોગ’ નામની પાત્ર પદ્માળી આ ચોથી ન પદા જી હવે આ પાત્ર પદ્માળી ઉપયોગ-મ જાના ન હેતુઓ જણાવનારી ‘ઉપયોગ-હેતુ મ ના’ નામની પાત્રની ન પદા જડે છે—

‘અમયદયાણ, ચક્રનુદયાણ, મગ્નદયાણ, સરણદયાણ, વોદ્ધિદયાણ, તેમા ‘અમયદેવ’ એવે ‘અભય દેનાગ ભગવતોને નમસ્કાર થાઓ અહિં આલોક્ષય, પવોક્ષય, આદાનલય, અન્મમાતલય, આહુવિનલય, મગ્નલય, અને અભયલય-એમ ચાત પ્રજાગના લય જીયા છે, તેનાથી પ્રતિ રક્ષમા ભયના અભાવને અભય કહેવ છે એવે કે ન પૂર્ણ કથાણુગરી એવા ધર્મની ભૂમિકામા જાણુભૂત જે વિગિષ્ટ આત્મગ્નાથ્ય તે અભય જડેવાય, કેનાક તેને ધૈર્ય પણુ જડે આવા પ્રકાગ્તુ અભય દેનાગ તીર્થક ભગવતો ન છે દરણુ કે તેઓ પોતાના શુણુના રક્ષયોગે અચિન્ત્ય ગતિવાળા હોય કે તથા પરાપકાર કરવાના ભલાવવામા છે (પરાપનાગ ક્રવાની ભાવના છતા ગતિ ન હોય અને ગતિ છતા શુણુ ન હોય તો પનાપજાગ થઈ શકતો નથી ભગવતો એ મર્વ અતિશયવાળા હોવાથી તેઓ માથા પરાપજાર દારા અભયને-આત્મ મ્વાસ્થ્યને દેનાગ છે) માટે તેઓ અભય આપનારા કે તેવા અભય દેનાગને નમસ્કાર થાઓ

‘ચક્રનુદ્યમ્ય’ એવે ‘ચતુને આપનાગ એવા ભગવતોને નમસ્કાર થાઓ’ અહિં તત્ત્વજ્ઞાનમા ગણુભૂત વિગિષ્ટ આત્મધર્મકેચ ચતુ ગમનવા, ખીજાઓ તેને શ્રદ્ધા કે જેમ ચતુ વિનાનો ખીનને દોના માટે અયોગ્ય છે, તેન શ્રદ્ધા-ગતિ આત્મા પણ વસ્તુ-તત્ત્વના ગતિ માટે અયોગ્ય છે-અર્થાત્ તત્ત્વ ગતિ પામી નકો નથી અને તેથી કથાણુ-ચતુ મગ્ની એ શ્રદ્ધા નગ થતા હવે વાસ્તવિક વસ્તુતત્ત્વનું જ્ઞાન-જ્ઞાન ચાય છે ધર્મકેચ કપવૃક્ષના અવન્ધ્ય ખીનકેચ આવી શ્રદ્ધા ભગવતોથી ન વાય છે આવી ચતુ આપનાગ હોવાથી ચતુ આપનાગ એવા ભગવતોને નમસ્કાર થાઓ

‘માર્ગદેવ્ય’ એટલે ‘મોક્ષમાર્ગ દેનારને’ નમસ્કાર વાઓ અહિં માર્ગ એવે સ્વપના સ્વપના જેમ બીધો, વિશિષ્ટ શુભસ્વાનકોને પ્રાપ્ત કરાવનાર સ્વપ્નવાણી અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરાવનાર ઈર્ષ-ક્ષયોપશામ સ્વરૂપ નમઃ-ગો-એવે ચિત્ત સ્વકલમન-મોક્ષ-નાથનાને અનુકૂળ ચિત્તની પ્રવૃત્તિ, તેને માર્ગ કહ્યો છે. ‘બીજાઓના મને જે ચિત્ત-પ્રવૃત્તિની પાઠમ મોક્ષ હેતુ હોય, જે ચિત્ત-પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપે મોક્ષનાથક હોય અને જેનું પશ્ચિમ-રૂપ પણ મોક્ષ હોય-એમ હેતુ, સ્વરૂપ અને રૂપથી જે સુદ્ધ છે, એટલે કે હેતુ, સ્વરૂપ અને રૂપ ત્રણેમાં બધા મોક્ષ ત્રિવાય ચિત્ત-પ્રવૃત્તિ ન હોય, તેને સુખ કહેવામાં આવે છે અને તે મોક્ષનો માર્ગ છે આ માર્ગના અભાવમાં યથાયોગ્ય શુભસ્વાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ, કારણ કે માર્ગની વિષમતાથી ચિત્તની ચિત્તની અપના વાય છે અને તેનાથી શુભોની પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન આવે છે આવો નગ-નત્ય માર્ગ ભગવતોથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તેઓ માર્ગદાતા છે તેઓને માર્ગ નમસ્કાર થાઓ.

‘શરણદેવ્ય’ એટલે શરણ આપનારને નમસ્કાર વાઓ, અહિં ‘લયથી પીરિતની વક્ષા સુધી, તે શરણ કહેવાય માત્ર મારગરૂપ લયરૂપ અર્પણમાં અતિદિન-ગગનદેવાદિથી પીડાતા જીવોને હુ ખોની પરપગથી થતા ચિત્તના સ્વરૂપરૂપ સુખલક્ષમાં આત્માને તત્ત્વચિત્તનના અધ્યવસાયો જ સુદ્ધ આસ્થામન આપનાર હોવાથી તે શરણ-આગરૂપ છે.’ બીજાઓ ‘શરણ એવે વિશેષ પ્રમદે તત્ત્વ જાણવાની ઈચ્છા’ એમ કહે છે એ તત્ત્વચિત્તનના અધ્યવસાયોથી જ જીવને તત્ત્વપ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ ૧ તત્ત્વત્રયલુની ઈચ્છા, ૨ તત્ત્વસુખલક્ષ, ૩ તત્ત્વસુખલક્ષ, ૪ તત્ત્વની કથનમાં ધારણા, ૫ તેથી વિગિજ્ઞ જ્ઞાન અર્થાત્ વિજ્ઞાન, ૬ વિજ્ઞાનથી વિચારણા-તર્ક, ૭ અપોહ-તત્ત્વનો નિર્લેખ ૮ તત્ત્વનો ‘દ ગગ-એ આં બુદ્ધિના શુભો પ્રગટ થાય છે એ તત્ત્વચિત્તનના અધ્યવસાયો જ ન હોય તો એ શુભો પ્રગટે નહિ-તેવા અધ્યવસાયો ત્રિવાય તે બુદ્ધિના શુભો પ્રગટે નહિ, પણ શુભોનો આભાસ નભરે છે અને તેથી માત્માનો ઈર્ષ સ્વાર્થ મધાતો નથી વસ્તુતઃ અને હુ ખોમાં સુખાએવા જીવને આસ્થામન આપનાર અને બુદ્ધિના શુભો પ્રગટાવનાર એ તત્ત્વની ચિન્તા જ છે, માટે તે માત્ર શરણ છે એ તત્ત્વ ચિન્તારૂપ ગણ ભગવતોથી જ પ્રાપ્ત થાય છે માટે તેઓ શરણાગા છે, તેઓને માર્ગ નમસ્કાર હો તથા—

‘શાંતિદેવ્ય’ એટલે શાંતિ-નિરેશ્વર-ક્રિયત ધર્મની પ્રાપ્તિ આ શાંતિ યથાનુવૃત્ત ગણ અપૂર્વ ગણ અને અનિવૃત્તિ-ગણ અધ્યવસાય ન્ય નામધર્મને દોગ્ધવાના યોગે પૂર્વે નહિ ભેદા એવી ગગ-દેવની શ્રદ્ધાને ભેદ વચાથી પ્રગટ થનાર અને પન્થાનુપૂર્વિકા ક્રમે પ્રશમ, સ્વેગ, નિરેદ, મનુષ્ય અને આસ્તિત્ય વક્ષણો જેમાં માર્ગના છે તે તત્ત્વધર્મની શ્રદ્ધા રૂપ મગ્ય ૦ શૈવ નમઃ-ગુ બીજાઓ આ શાંતિને ‘વિસ્તૃતિ છે જે ઉપર જ્યાં આ તે અભય અતુ, માર્ગ, ગણ અને શાંતિ એ પાત્ર્ય અપુનર્ધનને પ્રાપ્ત વાય છે બધા પુનર્ધનને આ પાત્ર યથાર્થ સ્વરૂપમાં ૧૧ ના નથી મારે ભગવતો આ ૧૧ ભાગોનું અપુનર્ધનક દાન કરનાર ન-એમ મમ નુ મા પાત્ર ભાવો ઉત્તરાત્ત પૂર્વ-પૂર્વના ગરૂપ છે, તે આ પ્રમાણે - અભયનું ૨૧ અતુ, અતુનું ૨૧ માર્ગ, માર્ગનું ૨૧ ગગ અને ૨૧ અતુ ૨૧ શાંતિ ૧ તે શાંતિ ભગવતોની વાત છે, માટે તેઓ શાંતિદાતા છે, તેઓને નમસ્કાર ૧ આ અભયદાન, અતુ ૧૧, ના દાન શરણદાન અને શાંતિદાન ૧ પૂર્વે જ્યાંથી તે ઉપયોગ-પ્રદાની નિહિ છે, તેથી

ઉપયોગ-મંપદામાં હેતુરૂપ પાચપદવાળી આ પાંચમી ‘ઉપયોગ-હેતુસંપદા’ કહી હવે ‘સ્તોતવ્યમંપદાની’ જ વિશેષ ઉપયોગરૂપ મંપદા કહે છે—

‘ધમ્મ દયાણ, ધમ્મદેસયાણ, ધમ્મનાયગાણં, ધમ્મસારહીણં, ધમ્મવરચાહરતચક્રવટ્ટીણં’ તેમા ધર્મદેભ્ય એટલે ‘ધર્મદાતાને’ નમસ્કાર થાયો. અહિં ધર્મ આગ્રિ-વિગતિરૂપ બાણવો તે ધર્મ, માધુ અને શ્રાવક મંખથી એમ બે પ્રકારનો બાણવો સર્વમાવધના ત્યાગરૂપ યતિધર્મ, થોડા પાપના ત્યાગરૂપ દેશવિરતિ અર્થાત્ શ્રાવક-ધર્મ. આ બંને વિરતિ-ધર્મ ભગવંતોએ બતાવેલ હોવાથી તેમનાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. ખીબ હેતુઓ હોવા છતાં પણ વિરતિધર્મની પ્રાપ્તિમા પ્રધાન-હેતુ ભગવંતો જ છે, તેથી તેઓ ધર્મદાતા છે, તેથી તેમને નમસ્કાર હો. ધર્મનાયકપણું ધર્મદેશના કરવા દ્વારા થાય છે, ખીબ પ્રકાર નહિ, તેથી કહે છે—

‘ધર્મદેશકેભ્યઃ’ એટલે ‘ધર્મની દેશના દેનારને નમસ્કાર થાયો’ આગળ જણાવ્યા તે બે પ્રકારવાળા વિગતિધર્મની દેશના છવોને નિષ્ક્રાણ નહિ, પગંતુ સુદેર રીતિએ મદ્રણ થાય તેવી રીતિએ તેઓની યોગ્યતા પ્રમાણે દેનાગ હોવાથી ભગવંતો ધર્મદેશક છે. માટે તેમને નમસ્કાર થાયો તથા—

‘ધર્મનાયકેભ્યઃ’ અર્થાત્ ‘ધર્મના નાયકોને’ નમસ્કાર થાયો ઉપર કહ્યા તે ચારિત્રધર્મના નાયક ભગવંતો છે, કાણુ કે, તેઓએ ધર્મને આત્મચાત્ કર્યો છે, તેઓ તે ધર્મના પૂર્ણ ઉત્કર્ષને પામ્યા છે, તથા ઉત્તમ રૂપને ભોગવે છે તેમને તે ધર્મના વિદ્યાત કે વિરહ થતો નથી, તે કાણુ તેઓ જ ધર્મના નાયકો છે, તેઓને અમારા નમસ્કાર થાયો

‘ધર્મસારયિભ્યઃ’ એટલે ‘ધર્મના સારથિને’ નમસ્કાર થાયો ભગવંતો ચારિત્રધર્મની સ્વ-પરમા મન્થક પ્રવૃત્તિ કરવા-કરાવવાથી, તેનું પાલન જવા-કરાવવાથી અને ઈન્દ્રિયોરૂપ થોડાઓનું કમન કરનાર-કરાવનાર હોવાથી ધર્મ-રથના આચા સારથિ છે, તેઓને અમારા નમસ્કાર થાયો.

‘ધર્મવરચતુરન્તચક્રવર્તિભ્યઃ’ એટલે ‘શ્રેષ્ઠ ચતુરંત ધર્મચક્રવર્તીઓને’ નમસ્કાર થાયો અહિં ધર્મ એટલે ચારિત્રધર્મ તે ધર્મ કષ, છેદ અને તાપ એ ત્રણ કોટીથી અત્યંત શુદ્ધ હોવાથી બૌદ્ધ વગેરેએ બતાવેલા ધર્મચક્રની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ છે વળી ચક્રવર્તીનું ચક્ર માત્ર આ લોકનું જ હિત કરે છે, જ્યારે આ વિરતિરૂપ ધર્મચક્ર તો ઉભય લોકનું હિત કરે છે તે કારણે તેનાથી શ્રેષ્ઠ છે વળી નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર ગતિરૂપ મ માગ્નો અન કરનાર હોવાથી તે ‘ચતુરંત’ છે તેમ આ વિરતિધર્મ શૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ આદિ ભાવશત્રુઓનો નાશ કરનાર છે. માટે ચક્રમાન છે એ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠચાતુરંત ધર્મચક્રવાળા ધર્મચક્રવર્તી ભગવંતોને નમસ્કાર થાયો અહિં ચતુરંતને જદલે ચાતુરંત ગણે છે, તેમા ચ ને જદલે ચા છે, તે ‘સમુદયાદિવાદાત્વમ્’ સિંહ હેં ૮-૧-૪૮ સૂત્રથી થાય છે એ સુબળ ‘ધર્મદાતા’ વગેરે પાચ પ્રકારે ભગવંત વિશેષ ઉપયોગી છે, માટે તેઓ સ્તુતિ કરવા લાયક છે—એમ કહી, સ્તોતવ્ય-મંપદાની જ ‘વિશેષ ઉપયોગ’ નામની આ પાચ પદવાળી છઠી મપદા કહી હવે જેઓ એમ માને છે કે— ‘જગતની સર્વ વસ્તુઓને કે તેના ભાવો-પથયોને બાણો કેન બાણો, ઈષદત્તવને તો બાણો જ ફીડીઓ આટલી મંપયામા છે—એ ઈશ્વરના ફીડીની મંપયાના જ્ઞાનનું અમારું શુ પ્રયોગન છે?’

એમ માનનારા ખીલ્લો સર્વજ્ઞને ‘સર્વ પદાર્થોનુ જ્ઞાન’ નહિ માનતા માત્ર ઇષ્ટતત્ત્વનું જ જ્ઞાન માને છે, તેઓનું ખંડન કરતા કહે છે કે—

‘અભ્યહિત્યવરનાણ-વસણધરાણ વિઅદ્ધ-છડમાણ, ‘અપ્રતિહતવરદ્ધાન-દર્શનધરેમ્ય’ એટલે ‘અપ્રતિહત-સ્થવના ન પામનારા જ્ઞાન-દર્શનને ધારણ કરનાગને’ નમસ્કાર થાયો અંકિ કોઈ પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવમા સ્થવના નહિ પામનારા, માટે ‘અપ્રતિહત,’ તથા સર્વ આવરણ-કર્મોના ક્ષય થવાથી ક્ષાયિક ભાવે પ્રગટેલા, માટે શ્રેષ્ઠ-એવા વિશેષભોધરૂપ કેવલજ્ઞાનને અને મામાન્યભોધરૂપ કેવલદર્શનને જેઓ ધાગણ કરે છે, તેઓ અપ્રતિહત-જ્ઞાન-દર્શનવાળા કહેવાય ભગવતો તેવા એટલા માટે કહેવાય છે કે, તેઓના જ્ઞાન-દર્શન સર્વથા આવરણથી મુક્ત છે, અને તેથી તે સર્વ વિષયોનું જ્ઞાન અને દર્શન પામેલા છે તેમા પણ પહેલા જ્ઞાન અને પછી દર્શન કહેવાનું કાગણુ એ છે કે— સર્વ લબ્ધિઓ જીવને જ્યારે તે માકાર અર્થાત્ જ્ઞાનના ઉપયોગમા હોય છે, ત્યારે પ્રગટે છે માટે જ્ઞાનની વિશિષ્ટતા છે—એમ જણાવવા માટે પ્રથમ જ્ઞાન કહેણુ છે આવા જ્ઞાન-દર્શનવાળાને પણ ‘કેટલાકો ઈશ્વરને છદ્મસ્થ (સંમારી) માનવાવાળા છે’ તેઓ કહે છે કે— જ્ઞાની ધર્મતીર્થને કરનારા અને પરમપદ એટલે મોક્ષને પામેલા પણ ફરી પાછા તીર્થની રક્ષા કરવા માટે સંમારમા આવે છે’ વળી—

“જેઓના કર્મરૂપ ઈષ્ણુના બળી જવા છતાં સસારનો નાશ કરીને પુનઃ સંસારમા જન્મે છે, વળી ‘પોતે સ્થાપેલા ધર્મ-તીર્થનો કોઈ નાશ કરશે’ એવા ભય મોક્ષમા પણ ગહેવાથી’ ખીકણુ એવા તેમનો મોક્ષ પણ અસ્થિર છે. વળી પોતે મુક્ત અને સમારી પણ છે—છતા ખીલ્લોનો મોક્ષ ડરવામા જેઓ શૂરવીર છે ભગવન! તમારા શાસનથી બદ્ધ થએલાઓની ઉપર આવા વિસવાદો રૂપ મોહનું રાજ્ય અથવા તો મૂઢતા વર્તે છે!”

—આ માન્યતાના ખંડન માટે જણાવે છે કે— ‘ઘ્વાયૃત્તછદ્મમ્ય’ છદ્મ એટલે આત્માના જ્ઞાનાકિણુઓને છાદન ડગનાગ-ઢાકનાગ જ્ઞાનાવગ્ણીય વગેરે કર્મો, તથા તે કર્મો ધને યોગ્ય જીવની સસારી અશુદ્ધ અવસ્થા, અથવા ‘કર્મ’ અને સસાર, તે છદ્મ’ આ છદ્મ જેઓને ટળી ગયા છે, તેઓ ‘ઘ્વાયૃત્તછદ્મ’ ગહેવાય, તેઓને અમારા નમસ્કાર હો. અહિં એમ મમજીવ કે, જ્યાં સુધી સંસાર-છદ્મનો ક્ષય ન થાય, ત્યાં સુધી મોક્ષ થતો નથી અને મોક્ષ થયા પછી જન્મ ધારણ કરવો, તે બનતું નથી કારણ કે, ૨રી જન્મ લેવાનું કાગણુ તેઓને ગહેતું નથી કોઈ એમ કહે કે, ‘પોતે સ્થાપન કરેલા ધર્મતીર્થનો નાશ, ઉપદ્રવ કરનાગ જ્યારે જ્યારે પાકે, ત્યારે ત્યારે તેઓનો પરાભવ કરવો તે મુક્ત છે અને તે કાગણુથી તેઓ પોતે ૨રી જન્મ લે છે’ એ બથાવ પણ અજ્ઞાનરૂપ છે, કારણ કે મોહ, મમત્વ વગર તીર્થનો રાગ, તેના પગભવ નહિ નહેવો કે તેની રક્ષા કરવી, વગેરે વિક્ષેપો આત્માને થતા નથી તે વિક્ષેપો મોહજન્ય છે અને આવે મોહ હોવા છતાં તેઓનો મોક્ષ છે, અથવા મોક્ષ થવા છતાં પણ આવે મોહ છે—એમ કહેવું તે પણ એક અજ્ઞાનજન્ય પ્રવાપમાત્ર છે અને અમત્ય છે એ પ્રમાણે અપ્રતિહત શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન-દર્શનના ધાગક અને કર્મ તથા સંસાર જેમના નષ્ટ થઈ ગયા છે, માટે ને સ્વરૂપથી નેજો મ્તુતિ કવવા લાયક છે એમ કહીને મોતવ્ય-સંપદાનું જ કાગણુ સ્વરૂપ બતાવનારી આ ‘ગદારણુ સ્વરૂપમપદા’ નામની બે પદોની માતમી ન પદા કહી હવે ‘અન્તિમાત્રમમદર્શિયા’ અર્થાત્ જગત્ માત્ર અન્તિરૂપ છે, તેથી અમત્ છે અવિધારૂપ છે એમ નગજી સર્વ ભાવોને માત્ર જીવની બમવારૂપ

માનનારા અવિદ્યાવાદીઓ' શ્રીચરિત્ર ત દેવાદિને પણ પરમાર્થથી કાટપનિક-અસત્ સ્વરૂપ માને છે, તેઓનું ખડન કરતા કહે છે કે -

જિજ્ઞાણ, જાગરણ, તિ નાણ, તારણ, બુદ્ધાણ, વોહ્યાણ, મુક્તાણ, મોઝમાણ, તેમા, જિનાનામ્ એટલે ગગાદિ યાત્રીઓને બિતેવા હોવાથી બિન, તેઓને નમસ્કાર થાઓ પ્રાણીમાત્રને વિષે રાગ-દ્વેષ વિગેરે અનુભવ-નિમિત્ત હોનાથી એ ઝાઝ બમ-સ્વરૂપ કે કાટપનિક નથી અહિં કોઈ કહે કે-ગગાદિનો અનુભવ થાય છે, તે પણ બમણા છે, તો તે તદ્દન જોડું છે, કાણુ કે સ્વ અનુભવો પણ એમ જપના માનવામા આવે તો જીવને સુખ-દુઃખ વગેરે અનુભવો થાય છે, તે પણ બમમાત્ર બની જશે, અને તેથી તો મૂળ સિદ્ધાંત જ ઉડી જશે માટે રાગ-દ્વેષ વગેરે મત છે અને તેથી તેનો વિન્ય કરનાગ જિન' પણ મત છે, જપના-સ્વરૂપ નથી વળી 'જાપકેમ્ય' એટલે એ બિન-ભગવતો સદુપદેશ વિગેરે દ્વારા ખીજ આત્માઓને એ જ રાગાદિ શત્રુઓનો વિન્ય જાવનાગ પણ છે, જેથી તેઓ 'જાપકા' એટલે રાગાદિને જિતાડનારા પણ છે, તેઓને નમસ્કાર થાઓ વળી માત્ર કાળને જ દરેક કાર્યોમા કાણુ માનનારા અનતતા શિષ્યો ભગવતોને પણ વસ્તુત મ સાગ-મમુદ્રથી તરેલા માનતા નથી કારણુ કે, તેઓ એમ માને છે કે-'કાલ યથ દર્શન જગદ્વાર્તયતિ' અર્થાત્ 'કાળથી જ આખા જગતનું મર્વ શાવોનું પરાવર્તન-દેરદાર થયા હો છે' તેનું ખડન કરતા કહે છે—'તીર્થેભ્ય તારકેમ્ય' એટલે સ્વયં મ માર-મમુદ્રથી તરેલા અને ખીજઓને તારનાગ' એવા તમોને અમારો નમસ્કાર થાઓ ભગવતો મમ્યગદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ વહાણ દ્વારા મ માગ-મમુદ્રનો પાર પામેવા હોવાથી 'તીર્થ' છે મ સારથી પાર પામેવા તેઓને ફરી મ મારમા અવતરવાનું સંભવિત જ નથી તેઓ જો ફરી પણ મ માગમા અવતરે તો મુક્તિ જ અમલ્ય હરે, માટે મુક્ત આત્મા ફરી કદી મ મારી બનતા નથી એથી જ તેઓ સ્વરૂપે તરેલા છે જે પ્રમાણે પોતે તર્કા, તેમ ખીજને પણ તારે છે, માટે તારનારા પણ છે તેઓને નમસ્કાર થાઓ આ તરેલા અને તારનાગ ભાવતોને પણ જે અમુક મીમામકો જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ નહિ, પણ પચેક્ષ માને છે, તેઓ યોધવાળા ઠે યોધ જાવનાગ માનતા નથી તેઓ એમ કહે છે કે, 'અપ્રત્યક્ષા હિ ના યુદ્ધિ, પ્રત્યક્ષોઽય' એટલે 'આપણને વસ્તુ તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ યુદ્ધિ પ્રત્યક્ષ દેખાતી નથી, માટે યુદ્ધિ આત્માથી પચેક્ષ છે' જો તે પ્રત્યક્ષ હોય, તો પદાર્થોની જેમ તે પણ દેખાવી જોઈએ આ તેઓની માન્યતાને અમત જણાવતા કહે છે કે—

'બુદ્ધેભ્ય, ઘોષકેમ્ય અર્થાત્ 'સ્વયં યોધવાળા અને ખીજને યોધ કરાવનારને' નમસ્કાર થાઓ અજ્ઞાનતારૂપી નિદ્રામા જોધવા આ જગતમા ભગવતોએ, જે જ્ઞાન જ્ઞાનને પોતાને જણાવે છે, તથા પાર્થને પણ જણાવે છે' તેવા પોતાના જ સ્વમવિનિત જ્ઞાન દ્વારા કોઈ ખીજના ઉપદેશ વિના જ જીવ, અજીવ વગેરે તત્ત્વોને જાણ્યા છે, તેથી તેઓ યુદ્ધ છે અહિં એમ મમજી કહે, જે જ્ઞાનથી તે જ્ઞાનનું જ્ઞાન ન થાય, તે જ્ઞાનથી પદાર્થનું જ્ઞાન પણ થઈ જાતું નથી જેમકે દીવો અદ્ય કહે અને પદાર્થોને જાણે તેમ જાનતું નથી, વસ્તુત દીપક જેમ પોતે પોતાનું અને અન્ય પાર્થોનું-એમ જાનેનું જ્ઞાન કગાયે છે, તેમ જ્ઞાન પણ પોતાનો અને અન્ય પદાર્થોના એમ સ્વ-પગ પ્રકાશ કહે છે, એમ પણ નહિ ખીજ કમય કે-'જેમ દિવ્યો દેખાતી નથી, છતાં પાર્થોનું જ્ઞાન કગાયે છે, તેમ જ્ઞાન પણ પચેક્ષ છતાં પદાર્થનું જ્ઞાન કગાયી શકે છે' મગ્નુ કે, પાર્થ-જ્ઞાન કગાવનાગ

જે ઇન્દ્રિયો છે, તે તો ભાવરૂપ છે અને તે ભાવ ઇન્દ્રિયો જ્ઞાનરૂપ હોવાથી આત્માને પ્રત્યક્ષ છે જ કહ્યું પણ છે કે, 'અપ્રત્યક્ષોપલ્ભ્યસ્ય નાર્યદષ્ટિઃ પ્રતિષ્ઠ્યતિ।' અર્થાત્ 'જે જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ ઉપલભ-પ્રાપ્તિ નથી, તેનાથી પદાર્થનું જ્ઞાન પણ થતું નથી' માટે એ પ્રમાણે ભગવતમા બુદ્ધપણું મિદ્ધ વાય છે, વળી એ રીતિએ બીજાઓને પણ તેઓ યોગ્ય કરે છે માટે યોગ્ય કરાવનાગ-યોગ્ય પણ છે, તેઓને નમસ્કાર થાયો' હવે જેઓ એમ માને છે કે, 'જગતનું કર્તામા-પ્રજ્ઞામા મળી જતું-એ જ સુક્ષ્મ છે' તે મતપતનના ગિચ્છે ભગવતને પણ વાસ્તવિક 'સુક્ષ્મ' માનતા નથી તેઓ કહે છે કે- 'મહાવદ્વદ્વસમતાના સ્થિતિ' અર્થાત્ 'જેવી પ્રજ્ઞાની સ્થિતિ છે, તેવી પ્રજ્ઞામા મળી ગયેલાની પણ સ્થિતિ થાય છે' તેઓના એ મતનું ખડન કરતા કહે છે કે- 'મુક્તેષ્વ, મોક્ષકેષ્વ' અર્થાત્ કર્મ-બંધનથી પોતે મુક્ત થયેલા અને બીજાઓને મુક્ત કરાવનાગ-ઓને' નમસ્કાર થાયો જે કર્મોનું રૂપ બાગ્ગતિસ્વરૂપ મમાર છે, તે વિચિત્ર કર્મોના બંધનથી છૂટેલા હોવાથી ભગવતો મુક્ત છે, કૃતકૃત્ય છે અને તેઓનું કાર્ય પૂર્ણ મિદ્ધ થયેલું છે, તેઓ માને છે તેમ જગત્કર્તા-પ્રજ્ઞામા મળી જવાથી આત્માની કાર્ય-પૂર્ણતા થતી નથી તરણ કે, પ્રજ્ઞાને તો પુન જગત રચવાનું હોવાથી તેઓના મતે તેનું કાર્ય અધુરું જ હોય છે. એમનું જ નહિ પણ જગત રચવામા એકની હીન, એકની ઉત્તમ વગેરે અવસ્થાઓ બનાવવાથી રાગ-દ્વેષની પણ મિદ્ધિ થાય છે કારણ કે, રાગ-દ્વેષ વિના જીવોની એવી સુખી, દુઃખી વગેરે અવસ્થાઓ કેમ કરી શકાય? વળી કોઈ કોઈનામા ભળી જાય તે પણ અમત્ય છે, મગ્ધ કે, તેમ થવામા કા તો પ્રજ્ઞાનો કે પ્રજ્ઞામા ભળનાર આત્માનો અભાવ થાય છે, માટે જગત્કર્તામા ભગવાનું માનવું, તે અજ્ઞાન-મૂલક છે-અસત્ય છે, તેથી આત્મા જ્યથ કર્મથી મુક્ત વાય કે એવી જ રીતિએ ભગવતો બીજાઓને પણ કર્મબંધનોથી મુક્ત મગ્ધ છે એ મિદ્ધ છે-માટે જ ભગવતો પોતે મુક્ત છે અને મૂકાવનારા છે, તેમને નમસ્કાર થાયો એમ જિતેલા-જિતાડનાગ, તરેલા-તારનારા, યોગ્ય પામેલા-યોગ્ય પમાડનારા, મુક્ત અને મૂકાવનાગ હોઈ પોતાની જેમ બીજાને પણ મમાન મુખ-રૂપ આપનાગ છે, એમ જણાવતી આ ચાગ પદની પોતાના મગ્ધા બીજાને રૂપ કરનાગ' નામની આકંઠી સપદા કહી હવે 'બુદ્ધિને યોગે જ્ઞાન થાય છે' એમ માનના કાપિવો-માગ્યદર્શનવાળા ભગવતોને સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી માનતા નથી તેઓ એમ માને છે કે, 'બુદ્ધ્યવસિતમયં પુરુષલ્લેસવત્'। અર્થાત્ 'બુદ્ધિએ વિચારેના અર્થને આત્મા બાંહે છે' અર્થાત્ સ્વયં આત્મા જ્ઞાન-દર્શન કરી શકે તો નથી, પણ બુદ્ધિ દ્વારા ચતા અધ્યવસાયોથી પદાર્થો બાંહે છે-એવી તેઓની માન્યતાનું ખડન કરતા જણાવે છે- 'સન્નિવૃણ સન્નિવૃણ' અર્થાત્ 'સર્વને બાંહે તે સર્વજ્ઞ અને સર્વને દેખવાનો જેમનો સ્વભાવ છે, તે સર્વદર્શી' તેઓને નમસ્કાર થાયો આત્માનો સ્વભાવ સ્વયં બાંહેલા-દેખવાનો છે જ, પણ કર્મરૂપ આવશ્યકોનો પડદો આઠો આવતા તે પોતાના સ્વભાવનો ઉપયોગ કરી નહોતો નથી જ્યારે એ કર્મવિરહો ખસી જાય, ત્યારે કોઈની મદાય વગર જ જ્ઞાન દર્શનરૂપ સ્વ-સ્વભાવથી જ સર્વ બાંહે અને દેખે છે કહેલું છે કે, 'જીવ પોતે પ્રકૃતિથી જ નિર્ભય ચક્ર મગ્ધો છે, ચક્રના વિષ્ણુની જેમ આત્માને વિજ્ઞાન છે, અને ચક્રની આઠે આવતા વાદળોની જેમ જીવને કર્મરૂપ વાદળો છે' વગી એમ પણ એમત નથી કે, 'બુદ્ધિરૂપી કાલ વિના આત્માને બુદ્ધિના રૂપરૂપ વિજ્ઞાન ન જ થાય' વસ્તુતઃ કર્મો પ્રાર્થની મિદ્ધિ સુધી જ ઉપયોગી રાખે છે પછી તેની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

‘સત્યન્નૂન’ થી આરંભી જિયમયાણ’ સુધીના પાઠમાં ત્રણ વાક્યોથી જ્ઞાન-દર્શનાદિ પ્રધાન ગુણોનો ક્ષી ક્ષય ન થાય તેવા મોક્ષરૂપ પ્રધાન જ્ઞાની પ્રાપ્તિ નામની નવમી સંપદા જણાવી અહિં એમ શંકા ન કરવી કે, એક જ પ્રકારનાં વિશેષણોથી વારંવાર સ્તુતિ કરવારૂપ પુનરુક્તિ દોષ કેમ ન લાગે ? કારણ કે, સ્તુતિ વારંવાર કરવા છતાં પણ પુનરુક્તિ દોષ વાગતો નથી કહ્યું છે કે—“સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, તપ, ઔષધ, ઉપદેશ, સ્તુતિ, દાન, વિદ્યમાન ગુણોત્ કીર્તન આ મર્વ વારંવાર કરવા છતાં પુનરુક્તિ દોષ મનાતો નથી.” આ શકસ્તવ-‘નમોત્યુ ધુ’ કહ્યા પછી પ્રણિપાત એટલે નમસ્કાર કરાતો હોવાથી નવમંપાદાવાળા આ ‘નમોત્યુ ધુ’ સૂત્રનું ‘પ્રણિપાત કંક’ એવું પણ નામ કહેવાય છે. જિનેશ્વરે તીર્થની સ્થાપના કરે, તે પહેલાં તેઓના જન્મ આદિ ક્રિયાણુકોના સમયે પણ પોતાના વિમાનમાં ગદ્યા રહ્યા શકેમહોગળ આ ‘નમોત્યુ ધુ’થી તે તીર્થકર ભગવતોની સ્તુતિ કરે છે. એ કારણથી આ સૂત્રનું ‘શકસ્તવ’ એવું પણ નામ છે. આ સૂત્ર ઘણેભાગે ભાવ-અરિહંતને આશ્રીને લણાય છે, છતાં સ્થાપના-અરિહંતની પ્રતિમામાં ભાવ-અરિહંતનો આશય કરીને પ્રતિમાજી સન્મુખ જોવામાં દોષ નથી પ્રણિપાત-કંક પછી અતીત, અનાગત અને વર્તમાન જિનેશ્વરોને વંદન કરવા માટે કેળવાયેલા આ ગાથા પણ ભણે છે—

જે અ અહ્યા સિધ્ધા, જે અ મવિસ્સતિ પામણ કાલે ।

સંપદ અ વટ્ટમાણા, સચ્ચે તિવિદેશ વદામિ ॥ ૧ ॥

‘જેઓ ભૂતકાળમાં મિદ્ધ થયા, ભવિષ્યમાં થશે અને વર્તમાનમાં વર્તી’ રહેવા છે, તે મર્વને મન, વચન અને કાયાથી હું વંદના કહે’ છું’

અરિહંતચેદ્યાણું સૂત્રના અર્થ

ત્યાર પછી ઉભા થઈ સ્થાપના-પ્રતિમા જિનને વંદન કરવા માટે જિનમુદ્રાથી ‘અરિહંત-ચેદ્યાણ’ વગેરે સૂત્ર મોલણું અહિં આગળ જેમણે સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તે ભાવ અરિહંતોની પ્રતિમારૂપ ચેત્યોને અરિહંત-ચેત્યો લાલવા ચેત્ય એટલે પ્રતિમા-નેનો અર્થ જણાવે છે કે-અંત કણ જ ચિત્ત કહેવાય, તે ચિત્તનો ભાવ કે તે ચિત્તનું કાર્ય, તે ચેત્ય કહેવાય મિધ્ધહેમ વ્યાકરણના ‘વર્ણદ્વાદિત્વાત્ દ્યયિ’ [૭, ૧, ૫૦] સૂત્રથી ચિત્ત ગળ્ને દ્યયણ પ્રત્યય લાગવાથી ચેત્ય ગળ્ તેમાર થયો તેને બહુવચનનાંત કરવાથી ચેત્યો થાય શ્રીઅરિહંત દેવોની પ્રતિમાઓ ચિત્તમા ઉત્તમ સમાધિરૂપ ભાવને ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી માધનમા માધ્યનો આગેપ કરવાથી તેને પણ ચેત્યો કહેવામાં આવે છે એ અરિહંતોના ચેત્યોને વંદન કરવા માટે કાઉસ્મગ્ગ કહે’ છું- એવા અરિહંત-ચેદ્યાણ કરેમિ કાઉસ્મગ્ગ અર્થને જણાવતું આ પદ છે. હવે કાઉસ્મગ્ગ ગળ્નો અર્થ કહે છે બધા સુધી કાઉસ્મગ્ગમુદ્રાવાળા શરીરથી કાઉસ્મગ્ગ કહે’, ત્યાં સુધી કાયાથી જિનમુદ્રાનો આકાર, વચનથી મીન અને મનથી ચિંતન કગતા સૂત્રના અર્થના આવંબનરૂપ ધ્યાન, આ મિવાય બાકીની ક્રિયાઓનો હું ત્યાગ કહે’ છું-એવી પ્રતિજ્ઞા કગાય છે. હવે કયા નિમિત્તે કાઉસ્મગ્ગ કગાય છે, તે કહે છે-‘વદન-પ્રત્યય એટલે મન, વચન-અને કાયાની પ્રગસ્ત પ્રવૃત્તિરૂપ વંદન-નિમિત્તે કાઉસ્મગ્ગ કહે’ છું. અર્થાત્ કાઉસ્મગ્ગ કાગ વંદન યાઓ. અહિં પ્રત્યય-ગળ્નું ‘વત્તિયાણ’ રૂપ આર્ષ-પ્રયોગથી મિધ્ધ થયું છે. આમ વંદન કરવાની

ભાવનાથી વંન-નિમિત્તે કાઉસ્મગ્ગ કહે છે, તેથી મને વંન-વાલ મળે. તથા 'પુઞ્જગત્તિયાણ' = પૂજન-પ્રત્યયમ્ એટલે ગંધ, વામ, પુષ્પો આદિથી અર્ચન કરવું તે પૂજન કહેવાય, તે નિમિત્તે કાઉસ્મગ્ગ કહે છે. તેમજ 'સન્ધારવાત્તિયાણ' = સન્ધાર-પ્રત્યયમ્ એટલે શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર, આલૂપણુદિથી અર્ચન કરવું, તે મત્કાર, તે માટે કાઉસ્મગ્ગ કહે છે અહિં ગિયે ગ્રન્થ કર્યો કે, મુનિને દ્રવ્યપૂજનો અધિકાર ન હોવાથી આ ગંધ, માસ્ય, વસ્ત્ર, આલૂપણુ દ્રવ્યપૂજ છે, તે કેવી રીતે કરી શકે? વળી શ્રાવક નો તે તે દ્રવ્યથી પૂજન મત્કાર કરનારો છે, એટલે કાઉસ્મગ્ગ દ્વારા પૂજન-મત્કારની પ્રાર્થના કરવી તે, તેઓને માટે નિષ્ફળ છે, તો શા માટે કરે? તેનું મમાધાન કરતાં જણાવે છે કે-નાધુને સ્વયં દ્રવ્યપૂજન કરવાનો નિષેધ છે, પણ બીજાઓ દ્વારા તે કરાવવાનો કે અનુમોદનનો નિષેધ નથી, કારણ કે દ્રવ્યપૂજના અધિકારમાં જણાવ્યા પ્રમાણે 'જેઓ મંપણુ વિગતિ પામ્યા નથી, તેવા દેશવિગતિ શ્રાવકને મંમાગ ઘટાડવા માટે આ દ્રવ્યસ્તવ કરવું યોગ્ય છે ઇત્યાદિ.' વળી જિનમંદિરના અધિકારમાં નાધુએ તેનો ઉપદેશ આપવો-જેમકે, 'ભક્તિથી જે તૃણકુટીર કરી જિનમંદિર બનાવે છે, તથા પુષ્પમાત્રવી પૂજ કરે છે, તેનાથી જે પુણ્ય બાંધાય છે, તેનું માપ કોણ કરી શકે?' આ પ્રમાણે દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનો નિષેધ નથી અને જિનેશ્વરદેવની બીજાઓએ કરેલી પૂજ કે મત્કારના દર્શન કરતા હંધથી અનુમોદન થાય, તેનો પણ નિષેધ નથી મહા મતધારી વજ્રપિ એટલે વજ્રસ્વામીએ દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનું કાર્ય પોતે -વયં કર્યું છે, તથા પૂ. ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના અધોમા એ વિષયમાં દેશના પણ છે આ પ્રમાણે નાધુને દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનો અને અનુમોદનનો અધિકાર છે, માત્ર સ્વયં કરવાનો નિષેધ છે. તેમ જ શ્રાવકને સ્વયં પૂજ-મત્કાર કરવાનો અધિકાર હોવાથી પૂજ-મત્કાર કરવા છતાં તેના ભાવની વૃદ્ધિથી પૂજ-મત્કારનું અધિકાર બેળવવા માટે કાઉસ્મગ્ગ દ્વારા પૂજ-મત્કારની પ્રાર્થના કહે, તે નિષ્ફળ નથી આમ નાધુ અને શ્રાવકને કાઉસ્મગ્ગમાં હોય નથી તથા 'સન્ધારવાત્તિયાણ = સન્ધાર-પ્રત્યયમ્' એટલે મન્માન-નિમિત્તે, મુતિ-સ્તવનાદિ કરવા, તે મન્માન કહેવાય બીજા આચાર્યો માનસિક પ્રીતિને મન્માન માને છે. હવે આ વંનન, પૂજન, મત્કાર, મન્માન શા માટે કરવાના છે? તે કહે છે- 'ગંધિલામગત્તિયાણ = ગંધિલામ-પ્રત્યયમ્' એટલે શ્રીઅગ્નિદત ભગવતે કહેવા ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ ગોધિવાલ માટે, વળી ગોધિવાલ પણ શા માટે? તો કે 'નિરુપસંગગત્તિયાણ = નિરુપસંગ-પ્રત્યયમ્' એટલે જન્માદિ ઉપનર્ગના અભાવવાળો જે મોક્ષ, તે માટે ગોધિવાલ શરૂ કરી કે, નાધુ અને શ્રાવકને ગોધિવાલ નો છે જ, તો પછી તેની પ્રાર્થના શા માટે? વળી ગોધિવાલનું રવ મોક્ષ છે અને તે હોવાથી મોક્ષ થવાનો જ, પછી પ્રાર્થના શા માટે? તેના નમાધાનમાં કહે છે-કોઈ આક્રમ કર્યોત્ય-યોએ તેનો નાશ પણ નહોતે છે, માટે નાશ ન થાય અને નાશ પામેયું રી પ્રાપ્ત થાય, તે માટે ગોધિવાલની પ્રાર્થના કરવી નિષ્ફળ નથી અને ભવાન્તરમાં ગોધિવાલ થાય, તે માટે પ્રાર્થના કરવી દિનકારી છે. તે માટે કાઉસ્મગ્ગ કરવા તે યોગ્ય છે

એ પ્રમાણે ક્રોધોદ્ધર્ગ કરવા છતાં પણ તેની નાથે શ્રદ્ધા શુભો ન હોય તો ઈષ્ટ કાર્ય નિષ્ફળ થતું નથી, માટે કહે છે કે- 'સન્ધારવાત્તિયાણ = સન્ધાર-પ્રત્યયમ્' એટલે વૃદ્ધિ પામતી એવી ધર્મપ્રયા મેષયા ધર્મશા ધારણયા અનુમેષયા એટલે શ્રદ્ધા, શુદ્ધિ, ધીરજ, ધાગ્ધુ અને અનુમેષા વં કાઉસ્મગ્ગ કહે છે તેમાં શ્રદ્ધા એટલે મિથ્યાત્વ મોડનીયકર્મના ક્ષયોપગમ આદિથી આત્મામાં પ્રગટ થનારી અને જગ

નિર્મળ કરનાર જલકાન્તામણિ માદ્રક ચિત્તને નિર્મળ કરનાર શ્રદ્ધાથી કાઉસ્સગ્ગ કહું છું, નહિ કે બળાદારથી કે બીજા કારણથી. તે પ્રમાણે ઉત્તમ શાસ્ત્રોને સમજવાનાં કુશળ, પાપશાસ્ત્રોને છેડી દેનારી અને જ્ઞાનાવસ્થાથી કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટેલી બુદ્ધિ-સમજવાની શક્તિ તે મેધા કહેવાય, તે પૂર્વક કાઉસ્સગ્ગ કહું છું, નહિ કે જડતાથી. અથવા મર્યાદા પૂર્વક, નહિ કે જેમ તેમ. તથા મનની સમાધિરૂપ ધીરજ વડે, નહિ કે રાગ-દ્રેષથી આકુળ બનીને. તેમજ અરિહંતના શુણ્ણને વિસ્મરણ કર્યા વગર ધારણા-પૂર્વક, નહિ કે મૂલ્ય ચિત્તથી. તથા અરિહંતના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરવા પૂર્વક, નહિ કે અનુપ્રેક્ષા વગર, આ પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામતી શ્રદ્ધા, બુદ્ધિ, ધીરજ, ધારણા અને અનુપ્રેક્ષા વડે કાઉસ્સગ્ગ કહું છું. આ શ્રદ્ધા વિગેરે પાંચેય પહેલા પહેલાથી પછી પછીના લાભ થવાવાળા છે. શ્રદ્ધા હોય તો મેધા, મેધા હોય તો ધીરજ, ધીરજ હોય તો ધારણા અને ધારણાથી અનુપ્રેક્ષા થાય છે. તેમની વૃદ્ધિ પણ એ જ ક્રમે થાય છે. ‘ઠામિ કાઠસ્સગ્ગ’ એટલે કાઉસ્સગ્ગ કહું છું. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, સૂત્રની શરૂમાં ‘કોમિ કાઠસ્સગ્ગ’ એમ કહ્યું, તો ફરી કાઉસ્સગ્ગ કહું છું-એમ કહેવાની શી જરૂર? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમારી વાત સત્ય છે, પરંતુ શબ્દશાસ્ત્રના ન્યાયે જે ભવિષ્યના નણકના કાળમાં જ કરવાનું હોય તે ‘હમણાં કહું છું’ એમ વર્તમાનકાળમાં બોલાય છે. ‘સત્તામીવ્વે સદ્વદ્’ ૫-૪-૧ સિદ્ધહેમ સૂત્રના અનુસારે વર્તમાનની સમીપમાં હોય તે વર્તમાનરૂપ ગણાય. એ ન્યાયે શરૂમાં ‘કાઉસ્સગ્ગ કહું છું’ એમ કહ્યું હતું, તે હમણાં જ કાઉસ્સગ્ગ કરીશ’ એ અર્થમાં સમજવું. અને છેલ્લે ‘કાઉસ્સગ્ગ કહું છું’ એમ કહેવામાં પૂર્વે જે કાચોસર્ગ માટે આજ્ઞા માગી તે ‘આજ્ઞારૂપ ક્રિયાનો કાળ અને ક્રિયાની સમાપ્તિનો કાળ-એ બંને કથયિત્ત એકરૂપ મનાતા હોવાથી’ વર્તમાનમાં તેનો પ્રારંભ જણાવવા માટે ‘કાઉસ્સગ્ગ કહું છું’ એમ કહેલું છે.

શું કાઉસ્સગ્ગમાં સર્વ પ્રકારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે? ના. પૂર્વે ‘અન્નતથ’ સૂત્રમાં જણાવેલા શ્વાસોચ્છવાસ, ખાંસી, વિગેરે આકસ્મિક પ્રસંગો કે શરીરની જરૂરી હાજતો સિવાયના કાચવ્યાપારનો ત્યાગ કહું છું-એમ જણાવવા માટે ‘અન્નતથ કસસિવર્ણ’ વિગેરે સૂત્ર બોલવું અને તે પ્રમાણે કાઉસ્સગ્ગ કરવો.

કાઉસ્સગ્ગ આઠ શ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણ કરવો, તેમાં નવકાર જ ગણવો તેવો નિયમ નથી. ચૈત્યવંદના કરનાર પોતે એકલો જ હોય તો કાઉસ્સગ્ગને અતે ‘નમે અરિહંતાણુ’ કહી કાઉસ્સગ્ગ પારી જે ભગવાનની સામે ચૈત્યવંદન કરતો હોય, તે ભગવંતની સ્તુતિ બોલી અને ચૈત્યવંદન કરનારા પણા હોય તો એક જણ પારીને સ્તુતિ કહે અને બાકીનાઓ કાઉસ્સગ્ગમાં રહીને સ્તુતિ પૂર્ણ થતાં સુધી સાંભળે. ત્યાર પછી બધા ‘નમે અરિહંતાણુ’ કહીને પારે. પછી આ અવસર્પિણીમાં ભરતક્ષેત્રમાં જે ચોવીશ તીર્થકરે થઈ ગયા, તેઓ આ એક જ ક્ષેત્રમાં અને વર્તમાન અવસર્પિણી રૂપ એક જ કાળમાં ઘસેલા હોવાથી બીજા કાળ કે બીજા ક્ષેત્રના તીર્થકરે કરતાં આસન્ન ઉપકારી હોવાથી તેઓની સ્તુતિ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે ‘લોગસ્સ-ચતુર્વિંશતિ સ્તવ’ કહે.

લોગસ્સ સૂત્રનો અર્થ

“લોગસ્સ વજ્જોઅગરે, ધમ્મતિત્યયરે જિણે ।

અરિહંતે કિચ્છસં, ચણ્ણોસં પિ કેવલો ॥ ૧ ॥

ભાવનાથી વન્ન-નિમિત્તે કાઉન્સગ કહે છે, તેથી મને વન્ન-વાલ મળે. તથા 'વૃક્ષગવત્તિયામ્' = વૃક્ષ-પ્રત્યયમ્ એટલે ગધ, વામ, પુષ્પો આદિથી અર્ચન કરવું તે પૂજન કહેવાય, તે નિમિત્તે કાઉન્સગ કહે છે તેમજ 'સન્કારવત્તિયામ્' = સન્કાર-પ્રત્યયમ્ એટલે શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર, આભૂષણાદિકથી અર્ચન કરવું, તે સત્કાર, તે માટે કાઉન્સગ કહે છે અહિં ગિષ્પે પ્રશ્ન કર્યો કે, મુનિને દ્રવ્યપૂજનો અધિકાર ન હોવાથી આ ગધ, માસ્ય, વસ્ત્ર, આભૂષણ દ્રવ્યપૂજ છે, તે કેવી રીતે કરી શકે? વળી શ્રાવક તો તે તે દ્રવ્યથી પૂજન સત્કાર કરનાર છે, એટલે કાઉન્સગ દાગ પૂજન-સત્કારની પ્રાર્થના કરવી તે, તેઓને માટે નિષ્ફળ છે, તો ગા માટે કરે? તેનું અમાધાન છતાં જણાવે છે કે-માધુને સ્વયં દ્રવ્યપૂજન કરવાનો નિપેધ છે, પણ ખીબ્બો દ્વારા તે કરાવવાનો કે અનુમોદનાનો નિપેધ નથી, કારણ કે દ્રવ્ય-નવના અધિકારમા જણાવ્યા પ્રમાણે જેઓ મંપૂણ વિરતિ પામ્યા નથી, તેવા દેશવિગતિ શ્રાવકને મ માગ ઘટાડવા માટે આ દ્રવ્યસ્તવ કરવું યોગ્ય છે ઇત્યાદિ' વળી નિનમદ્વિના અધિકારમા માધુએ તેનો ઉપદેશ આપવો-જેમકે, 'ભક્તિથી જે તૃણકુટીર કરી નિનમદ્વિ બનાવે છે, તથા પુષ્પમાત્રથી પૂજ કરે છે, તેનાથી જે પુણ્ય પામ્યા છે, તેનું માપ કોણ કરી શકે?' આ પ્રમાણે દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનો નિપેધ નથી અને જિનેશ્વરદેવની ખીબ્બોએ કરેલી પૂજ કે સત્કારના દર્શન છતાં હર્ષથી અનુમોદના થાય, તેના પણ નિપેધ નથી મહા મતધારી વજ્રપિ એટલે વજ્રસ્વામીએ દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનું કાર્ય પોતે સ્વયં કર્યું છે, તથા પૂજાસ્વાતિશ્ચ મહાગાજા મ થોમા એ વિપથમા દેગના પણ છે આ પ્રમાણે માધુને દ્રવ્યસ્તવ કરાવવાનો અને અનુમોદવાનો અધિકાર છે, માત્ર સ્વયં કરવાનો નિપેધ છે. તેમ જ શ્રાવકને સ્વયં પૂજ-સત્કાર કરવાનો અધિકાર હોવાથી પૂજ-સત્કાર કરવા છતાં તેના ભાવની વૃદ્ધિની પૂજ-સત્કારનું અધિક રૂપ મેળવવા માટે કાઉન્સગ દાગ પૂજ-સત્કારની પ્રાર્થના કરે, તે નિષ્ફળ નથી આમ માધુ અને શ્રાવકને કાઉન્સગમા દોષ નથી તથા 'સન્માનવત્તિયામ્' = સન્માન-પ્રત્યયમ્ એટલે મન્માન-નિમિત્તે, સ્તુતિ-સ્તવનાદિ કરવા, તે મન્માન કહેવાય ખીબ્બ આચાર્યો માનમિત્ર પ્રીતિને મન્માન માને છે હવે આ વન્ન, પૂજન, સત્કાર, મન્માન શા માટે કરવાના છે? તે કહે છે- 'ગંહિલામગવત્તિયામ્' = ગંધિલામ-પ્રત્યયમ્ એટલે શ્રીઅન્નિહંત ભગવતે કરેલા ધર્મની પ્રાપ્તિરૂપ ગોધિનાશ માટે, વળી ગોધિવાલ પણ શા માટે? તો કે 'નિરુસગવત્તિયામ્' = નિરુસગ-પ્રત્યયમ્ એટલે જન્માદિ ઉપમર્ગના અભાવવાળો જે મોક્ષ, તે માટે ગોધિવાલ શરૂ કરી કે, માધુ અને શ્રાવકને ગોધિવાલ તો છે જ, તો પછી તેની પ્રાર્થના ગા માટે? વળી ગોધિવાલનું રૂપ મોક્ષ છે અને તે હોવાથી મોક્ષ ધવાનો જ, પછી પ્રાર્થના ગા માટે? તેના નમાધાનમા કહે છે-કોઈ આકરા કર્મોદ્ય-યોગે તેનો નાશ પણ નભવે છે, માટે નાશ ન થાય અને નાશ પામેયું રી પ્રાપ્ત થાય, તે માટે ગોધિવાલની પ્રાર્થના કરવી નિષ્ફળ નથી અને ભવાન્તરમા ગોધિવાલ થાય, તે માટે પ્રાર્થના કરવી સિનકારી છે. તે માટે કાઉન્સગ કરવા તે યોગ્ય છે

એ પ્રમાણે કોયોતનર્ગ કરવા છતાં પણ તેની નાથે શ્રદ્ધાદિ ગુણો ન હોય તો ઇષ્ટ કાર્ય મિદ્ધ થતું નથી, માટે કહે છે કે- 'સન્માન મેહાર ધિદ્ધ ધારણા અણુવેહાગ ચટ્ટમાર્ણીય મ જાડક્કમા' અર્થ- સર્વમાનવ એટલે વૃદ્ધ પામતી એવી મેહાર મેહાર ધરવા ધારણા એટલે મદ્ધા, ભુદ્ધિ, ધીરજ, ધારણા અને અનુમોદના વડે કાઉન્સગ કહે છે તેમાં કોયોતે મિથ્યાત્વ મોહનીયકર્મના ક્ષયોપગમ આદિથી આ-મામા પ્રગત થનારી અને જગ

નિર્મળ કરનાર જલકાન્તમણિ માર્કે ચિત્તને નિર્મળ કરનાર શ્રદ્ધાથી કાઉસ્સગ્ગ કહે છે, નહિ કે બળાકારથી કે બીજા કારણથી. તે પ્રમાણે ઉત્તમ શાસ્ત્રોને સમજવાનાં કુશળ, પાપશાસ્ત્રોને છોડી દેનારી અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રગટેલી બુદ્ધિ-સમજવાની શક્તિ તે મેધા કહેવાય, તે પૂર્વક કાઉસ્સગ્ગ કહે છે, નહિ કે જડતાથી. અથવા મર્યાદા પૂર્વક, નહિ કે જેમ તેમ. તથા મનની સમાધિરૂપ ધીરજ વડે, નહિ કે રાગ-દ્રેષથી આકુળગાનીને. તેમજ અરિહંતના ગુણોને વિસ્મરણ કર્યા વગર ધારણા-પૂર્વક, નહિ કે શૂન્ય ચિત્તથી. તથા અરિહંતના ગુણોનું વારંવાર સ્મરણ કરવા પૂર્વક, નહિ કે અનુપ્રેક્ષા વગર, આ પ્રમાણે વૃદ્ધિ પામતી શ્રદ્ધા, બુદ્ધિ, ધીરજ, ધારણા અને અનુપ્રેક્ષા વડે કાઉસ્સગ્ગ કહે છે. આ શ્રદ્ધા વિગેરે પાંચેય પહેલા પહેલાથી પછી પછીના લાભ થવાવાળા છે. શ્રદ્ધા હોય તો મેધા, મેધા હોય તો ધીરજ, ધીરજ હોય તો ધારણા અને ધારણાથી અનુપ્રેક્ષા થાય છે. તેમની વૃદ્ધિ પણ એ જ ક્રમે થાય છે. ‘ઠામિ કાઠસ્સગ્ગ’ એટલે કાઉસ્સગ્ગ કહે છે. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, સૂત્રની શરૂમાં કરેમિ કાઠસ્સગ્ગ’ એમ કહ્યું, તો ફરી કાઉસ્સગ્ગ કહે છે-એમ કહેવાની શી જરૂર? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે, તમારી વાન સત્ય છે, પરંતુ શબ્દશાસ્ત્રના ન્યાયે જે ભવિષ્યના નજીકના કાળમાં જ કરવાનું હોય તે ‘હમણાં કહે છે’ એમ વર્તમાનકાળમાં જોડાય છે. ‘સત્ત્સામીયે સદ્વદ્’ ૫-૪-૧ સિદ્ધહેમ સૂત્રના અનુસારે વર્તમાનની સમીપમાં હોય તે વર્તમાનરૂપ ગણાય. એ ન્યાયે શરૂમાં ‘કાઉસ્સગ્ગ કહે છે’ એમ કહ્યું હતું, તે હમણાં જ કાઉસ્સગ્ગ કરીશ’ એ અર્થમાં સમજવું. અને છેલ્લે ‘કાઉસ્સગ્ગ કહે છે’ એમ કહેવામાં પૂર્વે જે કાયોત્સર્ગ માટે આજ્ઞા માગી તે ‘આજ્ઞારૂપ ક્રિયાનો કાળ અને ક્રિયાની સમાપ્તિનો કાળ-એ બંને કથંચિત્ એકરૂપ મનાતા હોવાથી’ વર્તમાનમાં તેનો માર્ગ જણાવવા માટે ‘કાઉસ્સગ્ગ કહે છે’ એમ કહેલું છે.

શું કાઉસ્સગ્ગમાં સર્વ પ્રકારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે? ના. પૂર્વે ‘અન્નતથ’ સૂત્રમાં જણાવેલા શ્વાસેચ્છવાસ, ખાંસી, વિગેરે આકસ્મિક પ્રસંગો કે શરીરની જરૂરી હાજતો સિવાયના કાયવ્યાપારનો ત્યાગ કહે છે-એમ જણાવવા માટે ‘અન્નતથ ઝસસિણં’ વિગેરે સૂત્ર જોડાયું અને તે પ્રમાણે કાઉસ્સગ્ગ કરવો.

કાઉસ્સગ્ગ આઠ શ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણ કરવો, તેમાં નવકાર જ ગણ્યો તેવો નિધમ નથી. ચૈત્યવંદના કરનાર પોતે એકલો જ હોય તો કાઉસ્સગ્ગને અતે ‘નમો અરિહંતાણુ’ કહી કાઉસ્સગ્ગ પારી જે ભગવાનની સામે ચૈત્યવંદન કરતો હોય, તે ભગવંતની સ્તુતિ જોડે અને ચૈત્યવંદન કરનારા ઘણા હોય તો એક જણ પારીને સ્તુતિ કહે અને બાકીનાઓ કાઉસ્સગ્ગમાં રહીને સ્તુતિ પૂર્ણ થતાં સુધી સાંભળે. ત્યાર પછી બધા ‘નમો અરિહંતાણુ’ કહીને પારે. પછી આ અવસંપિણ્ણીમાં ભરતક્ષેત્રમાં જે ચોનીશ તીર્થકેસ થઈ ગયા, તેઓ આ એક જ ક્ષેત્રમાં અને વર્તમાન અવસંપિણ્ણી રૂપ એક જ કાળમાં થએલા હોવાથી બીજા કાળ કે બીજા ક્ષેત્રના તીર્થકેસ કરતાં આસન્ન ઉપકારી હોવાથી તેઓની સ્તુતિ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે ‘લોગસ્સ-ચતુર્વિંશતિ સ્તવ’ કહે.

લોગસ્સ સૂત્રનો અર્થ

“લોગસ્સ ઝજ્જોઅગરે, ધમ્મતિત્યયરે જિણે ।

અરિહંતે કિત્તહસ્સં, ચસવીસં પિ કેવલી ॥ ૧ ॥

આ આગમાં અગ્નિ તે એ વિશેષપદ છે. તેની વ્યાખ્યા નમોઽનુભુ પ્રમાણે નમજવી. તે અગ્નિતોને 'વિષ્ણુસ્મ' એટલે દીર્ઘન કરીશ. નામના ઉચ્ચાર પૂર્વક સ્તુતિ કરીશ. ગત્યાદિ અવગ્યાઓનાં તેઓ દ્રવ્ય-તીર્થકર કરેવાય, પણ અગ્નિ બાવ-અગ્નિતોની સ્તુતિ કરવાની હોવાથી કેવલજ્ઞાન ઉપર થએલા એવા બાવ-અગ્નિતોની સ્તુતિ કરીશ. આમ કહીને જ્ઞાનાતિશય જણાવ્યો. તેઓની મંખ્યા જણાવવા માટે 'સાવીશને' અને 'અગ્નિ' શબ્દથી તે સિવાયના બાકીનાને પણ સ્તુતીશ. તે અગ્નિના કેવા પ્રકારના છે? તે કહે છે—'લોગમ્મ વજ્જોગમરે' = 'લોગમ્મવોદ્ધવોગમરે' એટલે ધર્માગ્નિકાય વિગેરે પાંચ અગ્નિકાયરૂપ લોકને કેવલજ્ઞાનથી પ્રકાશિત કરનાર હોવાથી ઉદ્ધોત કરનારા છે. શકા કરી કે, કેવલજ્ઞાની કરેવાથી જ લોક-પ્રકાશકાણે આવી નય છે, તો 'લોક-ઉદ્ધોતકર' એમ રરી કહેવાનું શું કાણ? મમાધાન કરનાં જણાયે છે કે—નારી વાત નય છે, છતાં જે વિજ્ઞાનાદૈતવાગીઓ એમ માને છે કે—જગત્ માત્ર જ્ઞાનરૂપ છે. જ્ઞાન સિવાય અન્ય કોઈ મત્તતત્ત્વ નથી. જે દેખાય છે, તે મર્મ જગત્તરૂપ છે. તેઓને પ્રકાશક અને પ્રકાશ્ય એ બંને જુદા છે. એટલે કે જગત્ પ્રકાશ્ય અને જ્ઞાન પ્રકાશક એમ પ્રકાશ કરનાર અને પ્રકાશ કરવાની વસ્તુ એ જુદા છે—એ જણાવવા માટે 'લોકને પ્રકાશ કરનારા' એમ કહેવું છે. વળી લોક-ઉદ્ધોતકરપણે સ્તુતિ કરનાર બક્રોને ઉપકાશક પણ થાય છે, એટલે કે લોકપ્રકાશક દાગ એ ઉપકાશક હોવાથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે. અનુપકારીની સ્તુતિ કોઈ કરતા નથી આથી તેમણે ઉપકાશિણું જણાવવા માટે કહે છે કે—'ધર્મશિષ્યવચે' એટલે 'ધર્મપ્રધાન તીર્થને કરનારા.' આમાં ધર્મશબ્દની વ્યાખ્યા આગળ કહી ગયા છીએ. અને તીર્થ તે કહેવાય, જેના દાગ તરીકે પ્રકાશ ધર્મની પ્રધાનતાવાળું તીર્થ હોય, તે ધર્મતીર્થ. અહિં ધર્મરૂપ તીર્થ કહેવાનું એ કાળ નમજવું કે નગીએ બેગી થતી રોય, તેવાં ચાને કે શાક્ય આદિએ સ્થાપન કરેલાં અધર્મપ્રધાન તીર્થોના પગિદાર કરવા માટે 'ધર્મ'શબ્દ વાપર્યો છે. એટલે ધર્મ એ જ નનાગ-અમુદ તવાનું પવિત્ર તીર્થ છે. એવા ધર્મતીર્થને સ્થાપનાગ-પ્રવર્તાવનાગઓ 'ધર્મતીર્થકર' કહેવાય, કે જેઓએ દેવો, મનુષ્યો અને અસુનાની પર્ષદા-મલામાં પોતપોતાની ભાષામાં મહુ કોઈ અમલ શકે એવી પાંત્રીય ગુલુવાળી વાણી દાગ ધર્મ નમનવી ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી. આ 'ધર્મતીર્થકર' વિશેષભુથી તેમના પૂજાતિશય અને વચનાતિશય જણાવ્યા. હવે અપાયાગમાનિશય માટે કહે છે કે—'જિણે'—જિનાત્ અર્થાત્ ગાગ-દેવ આદિ અવ્યત્તર શુદ્ધઓને જિતનાગઓને, આ પ્રમાણે 'લોગમ્મ' સૂત્રની પ્રથમ ગથાને ભાવાર્થ એ છે કે—લોકને ઉદ્ધોત કરનારા, ધર્મતીર્થને પ્રવર્તાવનારા, ગાગ-દેવ આદિ શત્રુઓને જિતનાગ, કેવલજ્ઞાની એવા સાવીશ અગ્નિતોની હું સ્તુતિ કરીશ. તે સ્તુતિ કરનાં કહે છે કે—

उसममजिअं च वंदे, संभवमभिणंदणं च सुमई च ।

पठमप्पह सुपासं, जिणं च चंदप्पहं वंदे ॥ २ ॥

सुविट्ठिं च पुण्णदंतं, सीअल-सिज्जंस-वासुपुज्जं च ।

विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ ३ ॥

कुंधं अरं च मट्ठि, वंदे मुणिमुच्चयं नमिजिणं च ।

वंदामि रिद्धनेमि, पास तह वद्धमाणं च ॥ ४ ॥

અર્ધ-જિન એવા ઋષભ અને અજિતને હું વાંદું છું, તથા સંભવને, અભિનંદનને અને સુમતિને, પદ્મપ્રભ, સુપાર્શ્વ અને ચંદ્રપ્રભને હું વાંદું છું. 'યુગ્મદંત' નામવાળા સુવિધિને, શીતલને, શ્રેયાંસને, વાસુપૂજ્ય તથા વિમલ, અનંત, ધર્મ અને શાંતિજિનને હું વાંદું છું. કુંથુ, અર અને મહિલને, સુનિસુવત અને નમિજિનને હું વાંદું છું. વળી અરિષ્ટનેમિ, પાર્શ્વ તથા વર્ધમાનને હું વંદન કરું છું. ૨-૩-૪.

ત્રણ ગાથાનો સમુદાયાર્થ કહીને હવે પદાર્થ એટલે નામોનો અર્થ વિભાગથી કહે છે. તે અર્થ સામાન્ય એટલે સર્વમાં ઘટે તેવો અને તે તીર્થંકર વ્યક્તિમાં જ ઘટે તેવો વિશેષ અર્થ કહેવાશે. તેમાં ૧ ઉત્તમ-ક્રમમાં સામાન્યથી 'પરમપદ-મોક્ષને જે પ્રાપ્ત કરે છે, તે 'ઋષભ,' તેનું પ્રાકૃતરૂપ 'ઉદ્ ક્રત્વાદૌ' સૂત્રથી 'ઉત્તહો' એવું બને છે, ખીજા પ્રકારે ઋષભની જેમ 'વૃષભ' પણ કહે છે, એટલે 'વર્ષતિ ઇતિ વૃષભઃ' અર્થાત્ દુઃખરૂપ અગ્નિથી ગળતા ભગતને દેશના-રૂપ પાણી વરસાવી શાન્ત કરે, તે વૃષભ' 'વૃષમે વા વા' સિદ્ધહેમના સૂત્રથી વૃના બદલે જ કરવાથી 'ઉત્તહો' અને તેનો ઉત્તમ આ સામાન્ય અર્થ. વિશેષ અર્થ તો ભગવંતના સાધનમાં વૃષભસાંબળ, અને મહુદેવો માતાએ પ્રથમ સ્વપ્ન વૃષભનું દેખવાથી ભગવંતનું નામ 'વૃષભ' અથવા 'ઋષભ' પાડયું.

૨ અજિત-પરિવહાદિકથી જિતાયા ન હોવાથી અજિત એ સામાન્ય અર્થ, અને ભગવંત ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાજી શબ્દ સાથે પાત્રા ખેડતાં હતાં, તે જિતાયાં નહિ, તેથી 'અજિત' નામ રાખ્યું, તે વિશેષ અર્થ.

૩ સંભવ-જેઓમાં ચોત્રીશ અતિશય રૂપ શુભો વિશેષ પ્રકારે સંભવે છે, તે સંભવ, અથવા જેમની સ્તુતિ કરવાથી સ્તુતિ કરનારને જાં એટલે સુખ પ્રાપ્ત થાય. તેમાં 'દાવોઃ સઃ' સૂત્રથી પ્રાકૃત નિયમ પ્રમાણે સંભવને બદલે સંભવ થાય. ભગવંત ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે દેશમાં અધિક ધાન્ય પાકવાનો સંભવ થયો. એટલે અધિક ધાન્ય પાક્યું માટે 'સંભવ' નામ રાખ્યું.

૪ અભિનંદન-દેવેન્દ્રાથી જેઓ અભિનંદન પામ્યા હોય, તે અભિનંદન. તથા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી ઈન્દ્રાદિકોએ વારંવાર માતાને અભિનંદન આપેલું હોવાથી તેમનું 'અભિનંદન' નામ રાખ્યું.

૫ સુમતિ-સુંદર મતિ-બુદ્ધિ હોય, તે સુમતિ. ભગવાન ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાને સુંદર નિઃશ્વય કરાવનારી મતિ પ્રગટી, તેથી 'સુમતિ'.

૬ પદ્મપ્રભ-નિષ્પંકતા શુભની અપેક્ષાએ પદ્મ સમાન પ્રભા-કાંતિવાળા હોવાથી પદ્મપ્રભ, અને ભગવંત ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાને પદ્મ-ક્રમણની શય્યામાં સુવાનો દોહલો દેવતાએ પૂરો માટે પદ્મ અને દેહની કાંતિ પદ્મ-ક્રમણસમાન લાલ હોવાથી 'પદ્મપ્રભ' નામ રાખ્યું.

૭ સુપાર્શ્વ-સુંદર છે દેહનાં પડખાં જેઓનાં, તે સુપાર્શ્વ, અને ત્રણ ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતા પણ સુંદર પડખાંવાળાં થયાં, માટે 'સુપાર્શ્વ' નામ રાખ્યું.

૮ ચંદ્રપ્રભ-ચંદ્રનાં કિરણો મારફત જેની પ્રભા શાન્ત લેશ્યાવાળી હોય, તથા ગર્ભના યોગે માતાને ચંદ્રપાનનો દોહલો થયો, તેમ જ ભગવંતના શરીરની પ્રભા ચંદ્ર સરખી ઉજ્જવલ હતી, તેથી 'ચંદ્રપ્રભ' નામ રાખ્યું.

૧. સુવિધિ-સુ એટલે સુંદર અને વિધિ એટલે મર્વ વિષયમાં કુશળતાવાળા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી માતાને મર્વ વિષયમાં કુશળતા પ્રગટ થવાથી ભગવંતણું નામ 'સુવિધિ' રાખ્યું તથા ભગવંતને પુષ્પની કળીઓ સરળા સુંદર ઢાંત હોવાથી ખીજું નામ 'પુષ્પદંત' પણ થયું.

૧૦ શીતલ-મમઞ્જ પ્રાણીઓના મંતાપને હરણ કરનારા હોવાથી તથા શીતલતા કરનારા હોવાથી શીતળ, તથા પ્રભુ ગર્ભમાં હતા ત્યારે પિતાને પહેલાં થએલ પિત્તઢાક કોઈ ઉપાયથી શાન્ત થતો ન હતો પણ ગર્ભ-પ્રભાવે માતાના હસ્તસ્પર્શથી શાન્ત થયો, માટે 'શીતલ' નામ પાડ્યું.

૧૧. શ્રેયાંસ-મમઞ્જ જગત્ કરતાં પણ અતિ પ્રશંસનીય માટે શ્રેયાન, અથવા ક્ર્યાણકારી ખલાવાળા, 'શ્રેય+અંસ=શ્રેયાંસ', તથા પ્રભુ ગર્ભમાં હતા ત્યારે કોઈએ પણ ન વાપરેલ દેવતા-ધિક્ષિત શય્યાનો માતાએ ઉપસોગ કરવાથી શ્રેય થયું એટલે 'શ્રેયાંસ' નામ રાખ્યું.

૧૨. વાસુપૂજ્ય-ધર, ધ્રુવ, સોમ, અહ, અનિલ, પ્રત્યક્ષ અને પ્રભાત એવા આઠ વસુ જાતિના દેવોને પૂજ્ય હોવાથી વસુપૂજ્ય અને 'વ્રજાદિમ્વોડળ' એવા વ્યાકરણસૂત્રથી વાસુપૂજ્ય, તથા ભગવંત ગર્ભમાં હતા ત્યારે વસુ અર્થાત્ હિરણ્યવટે ઈન્દ્રે ગજકુલની પૂજા કરી, તેથી વાસુપૂજ્ય, અથવા વસુપૂજ્ય રાજાના પુત્ર હોવાથી વ્યાકરણ નિયમાનુસાર અણુપ્રત્યક્ષ આવવાથી આદિસ્વરની વૃદ્ધિ થતાં 'વાસુપૂજ્ય' કહેવાયા.

૧૩. વિમલ-ગયો છે મલ જેનો તે વિમલ, અથવા જ્ઞાન-દર્શનાદિશુદ્ધો જેના નિર્મલ છે તે વિમલ, તથા ગર્ભ-પ્રભાવે માતાને મતિ તથા શરીર નિર્મલ થયા માટે 'વિમલ' નામ રાખ્યું.

૧૪. અનન્ત-અનંત કર્મો પર વિજય મેળવનાર અથવા અનંત જ્ઞાનાદિ શુભોથી વિજયવતા, તે 'અનન્તજિત', ગર્ભમાં હતા ત્યારે માતાએ અનંતગત્તમાળા અથવા આકાશમાં અંત વગરનું મહાચક્ર દેખ્યું હોવાથી, ત્રણુભુવનમાં જ્યવંતા હોવાથી જિત્ એમ અનંતજિત, ભીમનેનને બદલે ભીમ પણ કહેવાય, તેમ અનંતજિત અનંતમજિતને બદલે 'અનંત' નામ પણ કહેવાય.

૧૫. ધર્મ-દુર્ગતિમાં પડતા છવોને ધારણ કરે, તે ધર્મ, અને પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાંથી માતા ધાનાદિ ધર્મોમાં તત્પર બન્યા, માટે 'ધર્મ' નામ રાખ્યું.

૧૬. જ્ઞાન્તિ-જ્ઞાતિના યોગ થવાથી, પોતે જ્ઞાન્તિસ્વરૂપ હોવાથી અને ખીજાઓને જ્ઞાતિ કરનાર હોવાથી, જ્ઞાતિ અને ભગવંતના ગર્ભના મહિમાથી દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા મગ્ધીના ઉપદ્રવની જ્ઞાતિ થવાથી પુત્રનું નામ 'જ્ઞાતિ' રાખ્યું.

૧૭. કુન્ધ્યુ-કુ એટલે પૃથ્વી; તેમાં રહેલા હોવાથી કુન્ધ્યુ એ નિરુક્ત અર્થ મમજ્યો ગર્ભ-પ્રભાવથી માતાએ રત્નોનો કુન્ધ્યુ એટલે ઢગલો દેખ્યો. એટલે 'કુન્ધ્યુ' નામ પાડ્યું.

૧૮. અર-સર્વોત્તમ મહાઆત્મિક કુળમાં તેની આળાદીને માટે જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમને વૃદ્ધ પુરુષોએ અ નામ આપેલું છે. તથા ગર્ભ-પ્રભાવથી માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો અ એટલે આરો દેખ્યો, તેથી 'અર' નામ આપ્યું.

૧૯. મલ્લિ-પરિષદ્ આદિ મંત્રોને જિતનાર માટે મલ્લિ નિરુક્તથી અર્થ કહ્યો, તથા પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે માતાને છએ ઋતુનાં પુષ્પોની સુગંધમય માળાઓની ગંધામા સુવાનો દોહલો દેવોએ પૂર્ણ કર્યો, તેથી 'મલ્લિ' નામ રાખ્યું.

૨૦. મુનિસુવ્રત-જગતની ત્રિકાલ અવસ્થાને જાણે-માને તે મુનિ. અહિં મન્ન ધાતુ છતાં 'મનેષદેતો' વાચ્ય વા' એ વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર મન્ન ધાતુને જ પ્રત્યય આવતાં ઉપાન્ત્ય જ નોંડ થવાથી મુનિ શબ્દ બને છે. તથા સુંદર વ્રતવાળા હોવાથી સુવ્રત, એ પ્રમાણે મુનિ + સુવ્રત, અને ગર્ભ-પ્રભાવથી માતા મુનિના જેવાં સુંદર વ્રતવાળાં થયાં, માટે 'મુનિસુવ્રત' નામ રાખ્યું.

૨૧. નમિ-પરિપહો અને ઉપસંગેનિ નમાવવાથી-હરાવવાથી નમિ, 'નમેસ્તુ વા' ઉણાદિ ૬૧૩, વિકલ્પે ઉપાન્ત્યમાં ઈકાર કરવાથી નમિ રૂપ તૈયાર થાય છે. ગર્ભના પ્રભાવથી નગર પર ચડી આવેલા શત્રુ રાત્રીએ પણ નમી પડયા, માટે 'નમિ' નામ રાખ્યું.

૨૨. નૈમિ-ચક્રની નેમિ-વર્તુલાકારની માદૃક ધર્મચક્રની નેમિને કરનારા, અને ગર્ભ-પ્રભાવે માતાએ રિષ્ટ રત્નોનો મહાનેમિ-રેલ જેવાથી રિષ્ટનેમિ તથા તેની પૂર્વે અપશ્ચિમ શબ્દોની જેમ નિવેધ-વાચી 'અ' લગાડવાની 'અરિષ્ટનેમિ' નામ રાખ્યું.

૨૩. પાર્શ્વ-જે સર્વ લાવોને પર્યવર્તિ એટલે દેખે, તે પાર્શ્વ એ નિરુકતાર્થ કહીને ગર્ભના પ્રભાવે માતાએ શયનમાં હતાં, ત્યારે અધકારમાં સપ દેખ્યો, આ ગર્ભનો મહિમા છે-એમ જાણી પર્યવર્તિ એટલે દેખે તે 'પાર્શ્વ' નામ પાડ્યું. તથા પાર્શ્વ નામના વેયાવસ્થા કરનાર એમ જાણી પર્યવર્તિ એટલે દેખે તે 'પાર્શ્વ' નામ પાડ્યું. તથા પાર્શ્વ નામના વેયાવસ્થા કરનાર એમ જાણી પર્યવર્તિ એટલે દેખે તે 'પાર્શ્વ' નામ પાડ્યું. તથા પાર્શ્વ નામના વેયાવસ્થા કરનાર એમ જાણી પર્યવર્તિ એટલે દેખે તે 'પાર્શ્વ' નામ પાડ્યું.

૨૪. વર્ધમાન-જ્યારથી ઉત્પન્ન થાય ત્યારથી જ્ઞાનાદિ શુભોએ વૃદ્ધિ પામે એટલે વર્ધમાન. ભગવંત જ્યારથી ગર્ભમાં આવ્યા, ત્યારથી તેઓનું જ્ઞાતકુલ ધન, ધાન્ય આદિ સમૃદ્ધિથી વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું, માટે પુત્રનું 'વર્ધમાન' નામ રાખ્યું.

આ સુખ્ય નામોના અર્થને જણાવનારી શ્રીલક્ષ્મણાહસ્વામીએ રચેલી સંપ્રહણી ગાથાઓના અર્થ ઉપર જણાવેલા અર્થમાં આવી જતો હોવાથી અહિં ફરી લખ્યો નથી, આ પ્રમાણે ચોવીશ તીર્થકરોનું નામપૂર્વક કીર્તન કરીને હવે ચિત્ત-શુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના કરે છે—

“एवं मए अभियुआ, विहूअ-रय-मला पहीण-जर-मरणा ।

चउवीसं पि जिणवरा, तित्थयरा मे पसीयंतु ॥ ५ ॥”

‘एष’ એટલે એ પ્રમાણે, ‘मया’ એટલે મેં, ‘अभिप्लुताः’ એટલે નામ ઉચ્ચારવા પૂર્વક મેં જેમની સ્તુતિ કરી, તે જિનેશ્વરો અને પ્રસન્ન થાઓ. તેમને વિશેષ વર્ણવતાં કહે છે કે— ‘विपूतर्जोमलाः’ એટલે રજ અને મેલ રૂપ ક્રમેનિ જેઓએ ખાખેરી-કંપાવી ફર કર્યાં છે એવા, અહિં બંધાતું કર્મ તે રજ અને પહેલાં બાંધેલું કર્મ તે મેલ કહેવાય, અથવા બાંધમાં આવેલ કર્મ તે રજ અને નિકાચિત થયેલું કર્મ તે મલ, અથવા ગમનાગમન આદિ ક્રિયાથી વીતરાગ-દશામાં બંધાતું તે રજ, અને સરાગ-અવસ્થામાં કષાયના ઉદયથી બંધાતું કર્મ, તે મલ બોલ્યું. તેવા રજ અને મલરૂપ કર્મોને જેમણે નાશ કર્યો છે અને તેથી જ ‘प्रक्षीण-जर-मरणाः’ બોલ્યું. તેવા રજ અને મલરૂપ કર્મોને જેમણે નાશ કર્યો છે અને તેથી જ ‘प्रक्षीण-जर-मरणाः’ એટલે ‘चतुर्विंशतिरपि’ એટલે ઋષભાદિ ચોવીશ અને અપિ ગ્રન્થથી બીજા પણ ‘जिनवराः’ એટલે જિનેશ્વરો, અહિં શ્રુતકેવલિ આદિજિનોમાં કેવલી હોવાથી પ્રધાન અને ‘तीर्थकराः’ એટલે તીર્થ સ્થાપનારા, તે તીર્થકરો ‘मम’ એટલે મને ‘प्रसीदन्तु’ પ્રસન્ન થાઓ. જો કે તેઓ રાગ-દેવ વગરના હોવાથી સ્તુતિથી પ્રસન્ન કે નિરાશી દેવ પામતા નથી તે પણ સ્તુતિ કરના

સ્તુતિનું ફલ અને નિદા કરનાર નિદાનું ફલ અવશ્ય પામે છે. જેમ ચિંતામણિ રત્ન, મન્ત્રો વગેરેમાં રાગ-દ્રેષ ન હોવા છતાં તેના આરાધક-વિરાધકને લાભ-હાનિરૂપ રૂંધ મળે છે, તેમ વીતરાગ કેવલી અરિહંત માટે પણ સમજવું.

વીતરાગસ્તવમાં અમે કહેલું છે કે-‘જેઓ પ્રસન્ન થાય નહિ’, તેઓ તરફથી રૂંધ કેવી રીતે મળે? એ કૃપના અયોગ્ય છે. ‘શું જડ છતાં ચિંતામણિ વિગેરે રૂંધ નથી આપતાં?’ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, જેઓ પ્રસન્ન થતા નથી, તેઓને ‘પ્રસન્ન થાઓ’ એમ દોગટ પ્રાર્થનાના પ્રલાપો શા માટે કરવા? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે-એમ નથી, કારણ કે ભક્તિની અધિક્તાથી એમ કહેવામાં દોષ નથી. કહેલું છે કે ક્ષીણ કલેશવાળા એવા તે ભગવંતો વીતરાગ-હોવાથી ભલે પ્રસન્ન થતા નથી, પણ તેઓની કરેલી સ્તુતિ નિષ્ફળ જતી નથી, કારણ કે તેમની સ્તુતિ કરનારને ભાવની શુદ્ધિ થાય છે અને તેથી કર્મનો વિગમ થવા રૂપ પ્રયોજન સફળ થાય છે. આખી ગાથાનો સળંગ અર્થ કહે છે-‘એ પ્રમાણે મેં’ નામ બોલવા પૂર્વક સ્તુતિ કરેલા ચોવીશ અને બીજા પણ તીર્થકરો જેમણે રજ અને મલરૂપ સર્વ કર્મોના નાશ કર્યો છે, તેમજ જરા-મરણથી રહિત બનેલા અને બિનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા, તથા તીર્થ સ્થાપનારા અરિહંતો મારા પર પ્રસન્ન થાઓ.’ તથા—

કિત્તિય વંદિઅ મહિયા, જે એ લોગસસ ઉત્તમા સિદ્ધા ।

આરુગવોહિલામ્, સમાહિવરમુત્તમં દિતુ ॥૬॥

‘કિર્તિતા’: એટલે દરેકનાં પોતાના નામ બોલવા પૂર્વક કીર્તન કરાએલા, ‘વંદિતા:’ એટલે ત્રણે યોગ પૂર્વક (મન, વચન અને કાયા વડે) મન્થન રીતે સ્તુતિ કરાએલા, ‘મહિતા:’ એટલે પુષ્પાદિકથી પૂજેલા, કોઈક જગ્યા પર મઢ્યા એવો પાકાંતર છે, તેમાં મયકા-મયા એટલે મારાથી કીર્તન, વંદન, સ્તુતિ કરાએલા. એવા કોણ? તે કહે છે-‘એ પત્તે લોકસ્ય ઉત્તમા:’ એટલે જેઓ સર્વ જીવલોકમાં કર્મ-મેલ ટળી જવાથી ઉત્તમ છે. વળી ‘સિદ્ધા:’ એટલે સિદ્ધ થયાં છે પ્રયોજનો જેનાં એવા કૃતકૃત્ય થએલા. ‘આરોગ્ય-વોહિલામ્’ એટલે આરોગ્યસ્વરૂપ મોક્ષને અને તેના કારણભૂત બોધિલાભને-સમ્યગ્ ધર્મ-પ્રાપ્તિને મને આપો. આવો ધર્મ કોઈપણ સાંત્ત્વિક-પૌદ્ગલિક સુખની અભિલાષા વગર મોક્ષ માટે જ કરવામાં આવે, તો જ તે ધર્મ ગણાય તેથી અહિં મોક્ષ માટે બોધિલાભની પ્રાપ્તિની પ્રાર્થના અને તેના માટે ‘સમાધિવર’ એટલે ચિત્તની પરમ સ્વસ્થતા રૂપ ભાવસમાધિ અર્થાત્ આત્માનો સમભાવ તે પણ તરતમ ભાવે અનેક લેદવાળી હોય છે. માટે કહે છે કે, ‘ઉત્તમં’= સર્વોત્કૃષ્ટ સમાધિને ‘દદતુ’=આપો. આ પ્રમાણે પ્રસન્ન થતા નથી, છતાં પણ ભક્તિથી તેમની પ્રાર્થના કરાય છે. કહ્યું છે કે-‘ક્ષીણ રાગ-દ્રેષવાળા વીતરાગ સમાધિ કે બોધિને આપતા નથી, છતાં પણ ભક્તિથી આ પ્રમાણે પ્રાર્થના માટે બોલાવું તે અસત્યામૃષારૂપ વ્યવહાર લાપા છે (જગતના સર્વ વ્યવહારોમાં વ્યવહારભાષા બોલાય છે, તે ભક્તિરૂપ હોવાથી સફળ છે.)

આ પ્રમાણે મારા વડે કીર્તન, વંદન, સ્તુતિ કરાયેલા અને જેઓ આ લોકને વિષે સર્વોત્તમ સિદ્ધ થએલા છે એવા તીર્થકર ભગવંતો મને આરોગ્ય, બોધિલાભ અને ઉત્તમ મમાધિ આપો.’ ૬. તથા—

ચન્દેસુ નિમ્મલયરા, આદ્યેસુ અહિંયં પયાસયરા ।

સાગરવરગમ્મીરા, સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસન્તુ ॥ ૭ ॥

આહ 'ચંદ્રેસુ' માં પ્રાકૃતભાષાના નિયમ પ્રમાણે પંચમી વિભક્તિના અર્થમાં સપ્તમી છે, માટે 'ચંદ્રેસુ' ને બદલે 'ચંદ્રેભ્યઃ' સ્થબળવું. 'નિર્મલતરાઃ' એટલે અતિનિર્મળ અર્થાત્ સફળ કર્મમત્ર નાશ થવાથી જેઓ અનેક ચંદ્રોની નિર્મલતાથી પણ અતિનિર્મળ છે, તેમજ 'આદિત્યેભ્યઃ-અધિકં પ્રકાશકરાઃ' એટલે અનેક સૂર્યોના પ્રકાશ કરતાં અધિક પ્રકાશ કરનારા છે. સૂર્ય અમુક મર્યાદિત ક્ષેત્રોમાં જ પ્રકાશ કરનાર હોય છે અને અરિહંતો કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યના પ્રકાશથી લોકલોકના સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરનારા છે. કશું છે કે—“ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહોની પ્રભા પરિમિત ક્ષેત્રમાં જ પ્રકાશ કરે છે અને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તો લોક તથા અલોકને સર્વ પ્રકારે પ્રકાશ કરે છે. તથા 'સાગરવરંગમંદીરાઃ' એટલે પરિષદ-ઉપસર્ગોથી જ્ઞાન પામતા ન હોવાથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સરખા ગંભીર, 'સિદ્ધાઃ' કર્મરહિત થવાથી કૃતકૃત્ય થયેલા, 'સિદ્ધિ મમ દિશન્તુ' એટલે 'પરમપદ ચોક્ષ મને આપો' અર્થાત્ 'ચંદ્રો કરતાં અધિક નિર્મળ, સૂર્યો કરતાં અધિક પ્રકાશ કરનાર, સ્વયંભૂરમણ કરતાં ગંભીર એવા સિદ્ધ ભગવંતો મને સિદ્ધિ આપો. ૭.

એ પ્રમાણે ચોવીશ જિનોની સ્તવના કહીને સર્વ લોકમાં રહેલાં અરિહંતનાં બિંબોને વંદનાદિ કરવા માટે કથોત્સર્ગ કરવા નિમિત્તે આ પાઠ બોલે—સર્વલોચ મરિહંત-ચેદ્માણં
 ફરેમ કાઠસ્સગં થી માંડી અપ્પાણં ચોસિરામિ સુધી પાઠ બોલવો. તેમાં અરિહંત-ચેદ્માણં
 અને અત્યંત સૂત્રનો અર્થ પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે. માત્ર ‘સર્વલોકો’ એટલે બ્રહ્મ, અર્ધો અને
 તિર્યકાં લોક એમ ત્રણે લોકોમાં ચમરેન્દ્ર વગેરેના ભવનોમાં, તિર્યકલોકમાં દ્વીપો, પર્વતો અને
 જ્યોતિષના વિમાનોમાં, અને બ્રહ્મલોકમાં-ઔપર્મ દેવલોક આદિના વિમાનોમાં રહેલાં શાશ્વતાં
 જિનબિંબો છે જ. ફરેક મંદિરમાં મૂળબિંબ પ્રમાણિતું કારણ હોવાથી પહેલી મૂળનાયકલની
 સ્તુતિ કહી અને સર્વે અરિહંતો ગુણોથી એક સરખા હોવાથી સર્વ લોકનાં, સર્વ જૈત્યોનાં, સર્વ-
 બિંબો ગ્રહણ કરવા માટે ખીલ સ્તુતિમાં સર્વ તીર્થંકરની સાધારણ સ્તુતિ કહેવી. કારણ કે
 કાઠસ્સગગ અન્યને આશ્રીને અને સ્તુતિ અન્યને આશ્રીને કહેવાય તેો અતિપ્રસંગ થાય, તે
 ઉચિત ન ગણાય માટે અહિં સર્વ તીર્થંકરની સાધારણ સ્તુતિ કરવાની જણાવી છે.

પ્રકાશવરદીવકુંડે સુવ્રતી વ્યાખ્યા.

હવે જેનાથી તે અરિહંતો અને તેમણે કહેલા ભાવો સ્પષ્ટપણે જાણી શકાય, તેવા દીપક મંરખા સમ્યક્ શ્રુતની સ્તવના કરવી જોઈએ. તેમાં પણ તે શ્રુતને કહેનારા ભગવાંતની પ્રથમ સ્તુતિ છે છે :—

‘पुक्खरवरदीवड्ढे, धायइस्वण्डे अ जंघूदीवे अ ।

भरहेरवय-विदेहे, धम्माङ्गरे नमंस्सामि ॥ १ ॥

અહિં મરતૈરવત-વિદેહે' એટલે ભરતક્ષેત્ર જૈરવતક્ષેત્ર અને વિદેહ શબ્દથી ભીમ કહેવાથી ભીમક્ષેત્ર માફક મહાવિદેહ ક્ષેત્ર એમ સમાધાર દ્વંદ્વસમાસ કરતાં 'ભરતૈરવત-વિદેહ' શબ્દ થયો. તે સરખા નામવાળાં અનેક ક્ષેત્રો હોવાથી પાંચ ભરત, પાંચ જૈરવત અને પાંચ મહા-વિદેહ-ક્ષેત્રોમાં 'ધર્મસ્ય' એટલે શ્રુતધર્મના 'આદિકરણ' એટલે સૂતરરૂપે પ્રથમ શરૂઆત કરનારા-તીર્થકેશને 'નમસ્વામિ' એટલે નમસ્કાર-સ્તુતિ કહે છે. હવે તે ક્ષેત્રો કયાં છે? તે જણાવે છે:- 'પુષ્કરવદ્ધોપાલે' તેમાં પુષ્કર એટલે પદ્મ કમળો વડે સેષ હોવાથી પુષ્કરવ એવો, જમ્બૂદ્વીપથી

ગણતાં ત્રીજો જે દ્વીપ, તેનો માતૃપેતર પર્વતની અંદરનો અર્ધો ભાગ, તે ‘પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધ’ તેમાં જે ભરત, જે ઐરવત અને જે મહાવિદેહ હોતો છે, એમ તેનાં છ હોતોમાં, તથા ધાતકી નામના વૃક્ષોના ખડો એટલે વનોને લીધે જેનું ‘ધાતકીખંડ’ નામ છે, તેમાં જે ભરત, જે ઐરવત, જે મહાવિદેહ એમ છ હોતો, અને જમ્બૂ નામના વૃક્ષથી ઓળખાતો અથવા તે વૃક્ષોની પ્રધાનતાવાળો, તે ‘જમ્બૂદ્વીપ’ આમાં એક ભરત, એક ઐરવત, એક મહાવિદેહ, આ સર્વ મળી પંદર કર્મભૂમિઓ છે અને ગાક્રીની તો અકર્મભૂમિઓ છે. જે માટે કહ્યું છે કે, ‘મરતૈરવતવિદેહા : ‘કર્મભૂમયોઽન્યથ દેવકુન્દરકુન્દયઃ’ (તત્ત્વાર્થ સૂત્ર ૩-૧૬), એટલે દેવકુન્દ અને ઉત્તરકુન્દ સિવાય ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ હોતો કર્મભૂમિ કહેવાય. અહીં પહેલાં પુષ્કરવરદ્વીપ પછી ધાતકી પછી જમ્બૂદ્વીપ એમ અવળા ક્રમથી કહ્યું, તે હોતોની વિશાળતાનું પ્રાધાન્ય જણાવવા માટે સમજવું. વળી ધર્મની આદિ કરનારા કહેવાથી જેઓ વચનને અપોરુપેય-અનાદિ માને છે, તેના ખંડન માટે આગળ નિર્ણય કરેલો છે, તે પ્રમાણે સમજવું. શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, ભગવતો ધર્મની આદિ કરનારા છે.’ એમ કેવી રીતે કહેવાય? કારણ કે ‘તપ્તુચ્ચિન્તા મરહયા’ ‘તે શ્રુત-જ્ઞાનના વચન દ્વારા એ અરિહંતો થાય છે.’ એમ કહેલું હોવાથી શ્રુતજ્ઞાન પણ અરિહંતોની પહેલાં અનાદિનું છે. તેનું સમાધાન કરતાં જણાવે છે કે એમ નથી, પરંતુ શ્રુત અને તીર્થંકરોનો સંબંધ ખીજ અને અંકુરાની જેમ કારણ-કાર્ય સંબંધવાળો છે. જેમ ખીજથી અંકુરો અને અંકુરાથી ખીજ તેમ ભગવતોને પણ આગણ ત્રીજા ભવમાં શ્રુતના અભ્યાસથી તીર્થંકરપણું અને તીર્થંકરો શ્રુતધર્મને આદિ કરનારા છે-એમ કહેવામાં વાંધો નથી. શ્રુતધર્મપૂર્વક જ અર્હંતો થાય છે એવો નિયમ નથી. કારણકે મરુદેવી આદિ શ્રુતધર્મપૂર્વકના અભાવમાં પણ કેવલી થયા સંભળાય છે. કેવલજ્ઞાન શબ્દ શ્રવણ કરવાથી અને શ્રુતના અર્થમાં પહોંચેલા હોવાથી તેમને સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય છે. વધારે કહેવાથી સંયુત. પુષ્કરવર દ્વીપનો અંદરનો અર્ધદ્વીપ, ધાતકીખંડમાં અને જમ્બૂદ્વીપમાં રહેલા ભરત, ઐરવત અને મહાવિદેહ ૩૫ કર્મભૂમિમાં શ્રુતધર્મની આદિ કરનાર તીર્થંકર ભગવતોને નમસ્કાર કરવા દ્વારા સ્તુતિ કહ્યું છે. ૧.

હવે શ્રુત ધર્મની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે :-

‘તમતિમિરપટલવિદ્વંસનસ્ય સુરગણ નરિંદમહિઅસત્ ।

સીમાધરસ્સ વંદે, પન્નોદિઅ-મોહજાલસ્સ

॥૨॥

અર્થે ‘તમ-તિમિર-પટલ-વિદ્વંસનસ્ય’ એ પ્રથમ ચરણમાં તમ એટલે અજ્ઞાન એ જ તિમિર એટલે અંધકાર, અર્થાત્ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર, આ એક અર્થ બદ્ધ, સ્પષ્ટ અને નિષ્પત્ત એવું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, તે તમસ અને નિકાચિત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તે તિમિર, તે ૩૫ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં જે ‘પટલ’ એટલે સમૂહ તેની ‘વિદ્વંસનસ્ય’ = નાશ કરનારા શ્રુતજ્ઞાનને હું વાંદું છું. એમ વાક્યનો સંબંધ બાજુવો. જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનો અને બદ્ધ કર્મોનો નાશ કરનાર છે. વળી ‘સુરગણનરેન્દ્રમહિતસ્ય’ આમાં સુરગણ એટલે ભવનપતિ આદિ ચારેય નિકાયોના દેવોનો સમૂહ અને નરેન્દ્ર એટલે ચક્રવર્તિ રાજાઓ વગેરેથી પૂજાએલા શ્રુતજ્ઞાનને વાંદું છું. વળી ‘સીમાધરસ્સ’ = મર્યાદાને ધારણ કરનારા એવા શ્રુતજ્ઞાનને વાંદું છું. મર્યાદા એટલે કાર્ય-અકાર્ય, ભક્ત્ય-અભક્ત્ય, હેય-ઉપાદેય, ધર્મ-અધર્મ આદિ સર્વ વ્યવસ્થા શ્રુતજ્ઞાનમાં રહેલી છે. અર્થે કર્મ અર્થ (કારક)માં દ્વિતીયાને બદલે પછી વિભક્તિ હોવાથી શ્રુતને વાંદું છું.

અગર તેના મહિમાને વદન કરું છું 'પ્રસ્ફોટિતમોહજાલસ્ય' એટલે સર્વથા તોડી નાખી છે, મિથ્યાત્વાદિ રૂપ મોહજાળ જેણે, એવા શ્રુતજ્ઞાનને વાદુ છું મમ્યગ શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતા વિવેકીઓમા ખોટા ગગ-દ્વેષ, કપાયાન્નિ મૂઢતા નક્કી વિનાશ પામે છે આ ખીલ ગાયાનો મળગ ભાવાર્થ એ થયો કે—'અજ્ઞાનાદિ તમતિમિગ્ના સમૂહનો નાશ કરનાર, દેવોના સમૂહ અને અકવર્તી આદિથી પૂજાએવ, ધર્મ-અધર્માદિ સર્વ મર્યાદાઓને ધારણ કરનાર અને મોહની જાળનો સર્વથા નાશ કરનાર એવા શ્રુતજ્ઞાનને હું વદન કરું છું' આ પ્રમાણે શ્રુતની સ્તુતિ કરીને તેના જ ગણો પતાવવા દ્વારા અપ્રમાદ વિષયક પ્રેરણાનું પ્રતિપાદન કરતા રહે છે —

जाइ-जरा-मरण-तोग-पणासणस्स, कल्लाणपुक्खल-विसाल-सुहावहस्स ।
को देव-दाणव-नरिंद-गणच्चिअस्स, धम्मस्स सारमुवल्लभ करे पमाय ॥ ३ ॥

તેમા ક =કથો બુદ્ધિમાન, 'ધર્મસ્ય' =શ્રુતધર્મના, 'સાર' =મામર્થ્યને 'ઉપલભ્ય' = પામીને-જાણીને, તે શ્રુતજ્ઞાનમા જણાવેલા ધર્મચણ્ણોમા 'પ્રમાદ કુર્યાત્' = ટોણ પ્રમાદ કરે ? અર્થાત્ ટોઈ મમજુ પ્રમાદ ન કરે આ શ્રુતધર્મનું મામર્થ્ય કેવું છે ? તે કહે છે—'જાતિ-જરા-મરણ-શોક' = જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, મગ્ન અને મનનો શોક ઈત્યાદિ હુ ખોનો. 'પ્રણાશનસ્ય' = મૂળમાથી મર્વથા. ૧૭ ક્રવાતુ જેનામા સામર્થ્ય છે શ્રુતધર્મમા કહેના અનુષ્ઠાનોથી જન્માદિક નકરી નાગ પામે જ છે આ વિશેષણથી જ્ઞાનમા સર્વ અનર્થો નાથ ક્રવાની તાકાત છે-એમ જણાવ્યું કલ્યાણ-પુત્રકલ-વિશાલ-સુલ્લાવહસ્ય' તેમા કથ્ય એટલે આરોગ્યને અણુતિ = લાવે, જ્યાણુ-મોક્ષ, વળી પુત્રકલ = મ'પૂર્ણ-વગા પણુ એણુ નહિ, પરંતુ વિન્તાગ્વાણુ તે જ્યાણુ-મોક્ષ, વળી પુત્રકલ = મ'પૂર્ણ-વગા પણુ એણુ નહિ, પરંતુ વિન્તાગ્વાણુ સુલ્લાવહસ્ય = એવું સુખ પ્રાપ્ત કરાવવાતું જેમા મામર્થ્ય છે શ્રુતધર્મમા જહેવા અનુષ્ઠાન ધર્મથી જહેવા લક્ષણવાળા અપવર્ગ-મોક્ષના સુખ પ્રાપ્ત થાય જ, આ વિશેષણથી આ શ્રુતજ્ઞાન વિશિષ્ટ અર્થ પમાડનાર છે તે કહે છે વળી સુરગણ-નરેન્દ્ર-મહિતસ્ય' દેવોએ, દાનવોએ અને ચક્રવર્તીઓએ જેવું અર્ચન કરેલું કે એવું શ્રુતજ્ઞાન હવે મળગ અર્થ જહે છે - 'જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, મગ્ન અને શોકને મર્વથા નાથ જ્ઞાણ એટલે મોક્ષરૂપ મ'પૂર્ણ સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અનેદ દેવો, દાનવો અને ચક્રવર્તી આદિના મનુદાયથી પૂતઅલ એવા શ્રુતજ્ઞાનના પ્રભાવને જાણીને જ્યો બુદ્ધિમાન તેમા બતાવેવા અનુષ્ઠાનોમા પ્રમાદ કરે ? અર્થાત્ બુદ્ધિશાળી ટોઈ પ્રમાદ ન કરે ' ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાનનું અચિન્ત્ય મામર્થ્ય છે, માટે કહે છે કે -

सिद्धे मो ! पयआ णमो जिणमए, नदी सया सजमे ।

देव नाग-सुवर्ण, किन्नरगण-स्सब्भूअ-भावच्चिण ॥

लोगो जत्थ पइठिओ जगमिण, तेलुक्कमचासुर ।

ધમ્મો વહુદ સાસઓ વિજયઓ, ધમ્મુત્તર વહુદ ॥ ૪ ॥

અહિં 'સિદ્ધે' એટલે આ વિનમત નાકી નિ મદેકપણે જળા આપનાર છે
અન્યા મિદ્ધ એટલે અર્વનયોમા વિનમત વ્યાપરેનાથી એટલે અર્વનયો વિનમતમા નમાઓના

છે. તથા કપ, છેદ અને તાપ રૂપ ત્રિકોટીથી (પરીક્ષાથી) શુદ્ધરૂપે નિવડેલ હોવાથી પણ સિદ્ધ છે. આ 'સિદ્ધ' વિશેષણ શ્રુત-આગમનું છે. 'મો!' = 'પદ્યન્તુ મવન્તઃ' આદરપૂર્વક આમંત્રણ કરતા કહે છે-અરે તમે જુઓ! કે આટલા કાળ સુધી તો મેં આરી રીતે યથાશક્તિ જિનમતની આરાધનામાં પ્રયત્ન કર્યો. 'નમો જિનમતે' = 'તે જિનમતને મારા નમસ્કાર થાઓ' એ પ્રમાણે પ્રયત્નવાળો બીજાની સાક્ષીએ પ્રયત્નવાળો થઈ ફરી જિનમતને નમસ્કાર કરે છે કે- 'જમો જિનમણ' પ્રાકૃત હોવાથી અતુર્થાં વિલક્ષિતાના અર્થમાં સાતગી વિલક્ષિત કહેલી છે. એમ જણાવી વળી કહે છે કે- આ શ્રુતજ્ઞાનયોગે 'નન્દિઃ સદા સંયમે' એટલે હંમેશાં સંયમ-ચારિત્રમાં આનંદ અને સંયમ-વૃદ્ધિ થાય છે. કહેલું કે- 'પદ્મં નાણં, તમો દયા' એટલે શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રમાં 'પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી જ્ઞાનથી દયા એટલે સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે.' એ સંયમ-ધર્મ કેવો છે? તે જણાવતાં કહે છે કે:- દેવનાગસુપર્ણકિન્નરગણૈઃ સદ્ભૂતમાલેનાર્ચિતે' એટલે કે 'વૈમાનિક દેવો, ધરણેન્દ્ર આદિ નાગદેવો, સુપર્ણકુમાર આદિ ગરુડ દેવો, કિન્નર એટલે વ્યંતર દેવોએ, ઉપલક્ષણથી જ્યોતિષ્કઆદિ સર્વ દેવોએ જે સંયમને આપ્યા અંતઃકરણના ભાવ પૂર્વક પૂજ્યું છે.' દેવના ઉપર અનુસ્વાર છે, તે છંદઃશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે માત્રામેળ માટે સમજવો. તથા સંયમીઓ દેવતાદિકોથી હંમેશા પૂજ્ય છે. વળી જિનમતનું વર્ણન કરે છે કે- 'યત્ત લોકઃ પ્રતિષ્ઠિતઃ જગદ્દિદ્મ' = જે જૈનાગમમાં 'લોક' = 'જેનાથી જોવાય, તે લોક એટલે જ્ઞાન' પ્રતિષ્ઠિત છે, તે જ્ઞાન જૈનાગમને આધીન છે, અને આ જગત્ જોયપણે જેમાં રહેલું છે. કહેવાનું તત્ત્વ એ છે કે- જિનમતરૂપ આગમની સેવા-આરાધનાથી જ જ્ઞાન પ્રગટે છે, અને જ્ઞાન જૈનાગમમાં છે, અને સમસ્ત જગત્ પણ આગમ દ્વારા દેખાય કે સમજાય છે, તેથી આ જગત્ પણ જૈનાગમમાં જ રહેલું છે. કેટલાકો મનુષ્યલોકને જ જગત્ માને છે તે ખોટું છે, માટે જગત્નું વિશેષણ આપે છે કે- 'ત્રૈલોક્યમન્યાસુરમ્' = મનુષ્યો, દેવો ઉપલક્ષણથી બાકીના સર્વ જીવો જેમાં રહે છે, તે ભૂર્વ, અધો અને તિર્ય્ઞાં લોકરૂપ આધાર જગત્ અને તેમાં રહેલા સર્વ જીવ, અજીવાદિ ભાવો રૂપ આધેય જગત્ એમ આધાર-આધેયરૂપ સર્વ જગત્ જૈનમતમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. એવા જૈનમતરૂપ આ 'ધર્મ' એટલે શ્રુતધર્મ 'શાસ્ત્રનં' = કદી નાશ ન પામે તેમ શાશ્વત રીતે 'વર્ચતામ્' = વૃદ્ધિ પામે. કેવી રીતે? 'ચિજયતાં ધર્મોત્તરં' એટલે અન્ય મિથ્યાવાદીઓનો પરાજય કરવા પૂર્વક તેમજ શ્રુતધર્મથી ચારિત્રધર્મની અધિકતા જે રીતે થાય, અર્થાત્ શ્રુતના આરાધકોમાં ચારિત્રશુભની વૃદ્ધિ થાય, તે રીતે 'વર્ચતામ્' વૃદ્ધિ પામે. ફરી વૃદ્ધિ પામે એમ એટલા માટે જણાવ્યું કે, 'મોક્ષના અર્થોએ હંમેશાં જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.' તે જણાવવા માટે, તીર્થંકર-નામકર્મના હેતુઓમાં કહેલું છે કે- 'અપુન્યનામગ્રહણે' એટલે અપૂર્વ-અભિનવ-નવું-જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાથી તીર્થંકર-નામકર્મ બંધાય છે. હવે સળંગ અર્થ કહે છે :- "જે જિનમતમાં જ્ઞાનશુભ રહેલો છે, જેમાં આધાર-આધેય રૂપે દેવો, મનુષ્યો, ત્રણલોક રૂપ જગત્ રહેલું છે, અને વૈમાનિકો, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વ્યંતરો વિગેરે સર્વ દેવોના સમૂહથી પૂજિત એવા સંયમધર્મની જેનાથી હંમેશા વૃદ્ધિ થાય છે, તે સિદ્ધ-યથાર્થ જિનમતને પ્રયત્નપૂર્વક મેવતો હું, હે ભણ્યો! પુનઃ નમસ્કાર કરું છું. એ જિનમતરૂપ શ્રુતધર્મ અન્ય મિથ્યાવાદીઓના વિન્ય કરવા પૂર્વક ચારિત્રધર્મની જેવી રીતે વૃદ્ધિ થાય, તેમ તે જિનમત કદીય નાશ ન તે રીતે વૃદ્ધિ પામે."

આ પ્રાર્થના મોક્ષનાં બીજ સરળી હોવાથી વાસ્તવિક રીતે આશ્વા-રહિત જ પ્રણિધાન-

પ્રાર્થના કરીને શ્રુતને જ વંદન કરવા માટે કાયોત્સર્ગ-નિમિત્તે આ પ્રમાણેના પાઠ બોલે-
'સુઞ્જસ મગવતો કરેમિ કાલસ્તગ વંદન' વગેરે 'અવ્વાણં વોસિરામિ' સુધીના પાઠ કહેવો.
જેનો અર્થ પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે. માત્ર 'શ્રુતસ્ય મગવતઃ' એટલે કે પ્રથમ સામાયિકસૂત્ર
એટલે 'કરેમિ ભંતે' સૂત્રથી માંડીને જિન્દુઆર નામના દષ્ટિવાદના છેલ્લા અધ્યયન સુધી એટલે
દાદશાંગીરૂપ સમગ્ર 'શ્રુત' યજ્ઞ, પ્રભાવ આદિ ભગયુક્ત હોવાથી 'ભગવત્' આવા શ્રુત-
ભગવંતની આરાધના માટે કાઉત્સગ્ગ કહે છે. ત્યાર પછી પહેલાની માફક પારીને શ્રુતની
સ્તુતિ બોલે.

શ્રુતની ત્રીજી સ્તુતિ કહ્યા પછી શ્રુતમાં કહેલાં અનુષ્ઠાનોની પરંપરાના દ્વંદ્વરૂપ સિદ્ધ
ભગવંતોને નમસ્કાર કરવા માટે આ પાઠ બોલે :—

‘સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં, પારગયાણં પરમ્પરગયાણં ।
લોઅગમુવગયાણં, નવો સયા સન્નસિદ્ધાણં ॥ ૧ ॥’

અહિં સિદ્ધ કહેતાં સિદ્ધ થએલા- જેને ફરી રંધાવાનું નથી એવા રંધેલા ભાતની જેમ
જેઓ પોતાના તે તે શુભોથી સિદ્ધ થએલા-પૂર્ણ થયા, તે તે વિષયમાં હવે તેમને કંઈ પણ
કરવાનું બાકી નથી, તેઓ સિદ્ધ, તેઓને નમસ્કાર થાઓ, એમ વાક્યનો સંખંધ બોલેવો. એમાં
પણ સામાન્યથી કર્મ-સિદ્ધ વગેરે અનેક પ્રકારો પણ કહેલા છે. કહ્યું છે કે- ‘કર્મ’, શિષ્ય,
વિદ્યા, મંત્ર, યોગ, આગમ, અર્થ, યાત્રા, અભિપ્રાય, તપ અને કર્મક્ષય-સિદ્ધ એમ અગીઆર
પ્રકારના સિદ્ધો કહેલા છે.’ તેમાં કોઈ શિખવનાર આચાર્યના ઉપદેશ વગર જ ચાલુ થયા હોય-
જેવાં કે ભાર ઉપાડવો. ખેતી કરવી, વેપાર વગેરે કાર્યો કર્મ, તેમાં ‘મુદ્ધાગિરિ-સિદ્ધ’ની માફક
પારંગત-નિષ્ણાત હોય, તે (૧) કર્મસિદ્ધ કહેવાય. કોઈ આચાર્યના ઉપદેશથી લોકોમાં ચાલુ
થયું હોય, તે સુતાર, લુહાર, ચિત્રકાર, મૂર્તિ ઘડનાર આદિની કળાઓ શિષ્ય કહેવાય; તેમાં
કોકાસ સુતાર માફક જે નિષ્ણાત હોય, તે (૨) શિષ્યસિદ્ધ કહેવાય. જાપ, હોમ
આદિથી દેળ આપનાર વિદ્યા, જાપ આદિથી રહિત માત્ર પાઠ બોલવાથી સિદ્ધ
થાય, તે મંત્ર, સ્ત્રી અધિષ્ઠાયક દેવતાવાળી વિદ્યા અને પુરૂષ અધિષ્ઠાયક દેવતાવાળો
મંત્ર તેમાં આર્ય અપુટાચાર્ય માફક વિદ્યાસિદ્ધ થયા હોય, તે (૩) વિદ્યાસિદ્ધ.
સ્તંભાકર્ષકની જેમ (૪) મંત્રસિદ્ધ. અનેક ઔષધિઓ ભેગી કરી લેપ, અંજન
આદિ તૈયાર કરે તે યોગ, તેમાં આર્ય સમિતાચાર્ય માફક સિદ્ધ થયા હોય, તે (૫)
યોગસિદ્ધ કહેવાય. આગમ એટલે બાર અંગો-પ્રવચન તેમાં અસાધારણ અર્થ જાણનાર સિદ્ધ
હોવાથી ગૌતમસ્વામી માફક (૬) આગમસિદ્ધ. અર્થ એટલે ધન તે બીજાની અપેક્ષાએ
મમ્મણ માફક પુષ્કળ પ્રાપ્ત થયું હોય, તે (૭) અર્થસિદ્ધ. જળમાર્ગે કે સ્થળમાર્ગે જેને
નિર્વિદ્યે સ્થિર માફક સુસાફરી પૂર્ણ થતી હોય, તે (૮) યાત્રાસિદ્ધ. જે કાર્ય જે રીતે
કરવાનો અભિપ્રાય કર્યો હોય, તે રીતે અણયકુમાર માફક સિદ્ધ કરે, તે (૯) અભિપ્રાયસિદ્ધ.
દ્વંદ્વપ્રકારી માફક સર્વોત્કૃષ્ટ તપ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટ થયું હોય, તે (૧૦) તપસિદ્ધ. અને
અને મરુદેવા માતાની જેમ જ્ઞાનાવસ્થાયાદિ આઠે કર્મ મૂળથી ઉખેડી નાશ કરવા રૂપ
કર્મક્ષયથી જે સિદ્ધ થયા હોય, તે (૧૧) કર્મસિદ્ધ કહેવાય. ઉપર જણાવેલા પ્રથમના દશ

પ્રકારે છોડીને અગ્નિચારમા કર્મસિદ્ધને નમસ્કાર કરવાનો હોવાથી કહે છે—‘વુદ્ધેચ્ચ’ એટલે અજ્ઞાનરૂપ નિદ્રામાં દિધતા જગતમાં બીજાના ઉપદેશ વગર જીવાદિ સ્વરૂપ બાહ્યને તોષ પામેલા, અર્થાત્ તોષ પામ્યા પછી કર્મોના સર્વથા સ્થિત કરી જેઓ સિદ્ધ થયા, તેમને મારો નમસ્કાર થાઓ. અહિં કેટલાક જેમ માનનારા છે કે આ સિદ્ધો સિદ્ધપણમાં સત્ત્વાર અને નિર્વાણનો ત્યાગ કરીને રહેલા હોય છે. તેઓ કહે છે કે—‘એ જીવનના કલ્યાણ માટે સત્ત્વાર કે નિર્વાણમાં સ્થિત થયા નથી અને લોકો જેવું સ્વરૂપ બાહ્ય યજ્ઞતા નથી, ચિંતામહિરતથી અધિક એવા તે મહાન છે.’ તેમના એ મતનું ખંડન કરવા માટે કહે છે કે—‘જાતમ્ભેઃ’ સત્ત્વારના પાર અર્થાત્ અતને પામેલા, અથવા સત્ત્વારના પ્રયોજનોના અતને પામેલા. તેઓને નમસ્કાર થાઓ. તે પાર પામેલા માટે પણ કેટલાક યદ્યસ્થાવાદીઓ કહે છે—‘જેમ કોઈ દરિદ્રને એકાએક રાત્રી મળી જાય, તેમ જીવ પણ આકસ્મિક સિદ્ધ થાય. તેમાં કમ જેવી કોઈ વસ્તુ હોતી નથી.’ તેમનું ખંડન કરતાં કહે છે કે ‘પરંપરામ્ભેઃ’ એટલે પરંપરાએ સિદ્ધ થયેલાઓને નમસ્કાર થાઓ. અહિં પરંપરા એટલે ચૌદ શુદ્ધસ્થાનકોના કર્મે જેનો આત્મા વિકાસ પામ્યો છે, અથવા કોઈ પ્રકારે કર્મના ક્ષયોપશમ આદિની સામગ્રીના યોગે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન, પછી સમ્યગ્જ્ઞાન, તેથી સમ્યક્ચારિત્ર એવા કર્મથી જેણે શુદ્ધ-આપ્તિ કરી છે, તે પરંપરાથી સિદ્ધ થયેલાઓને. આ સિદ્ધોને કેટલાક મોક્ષરૂપ નિયત સ્થાનને બદલે અનિયત સ્થાને રહેવા માને છે. તેઓ જેમ કહે છે કે—‘ત્યાં આત્માના સત્ત્વાર કે અજ્ઞાનરૂપ કહેશોનો નાશ થાય છે, ત્યાં નેતું વિદ્યાન સ્થિત રહે છે અને કલેશોનો સર્વથા અભાવ થવાથી અહિં સત્ત્વારમાં તેને કશાપિ લેશ પણ બાધા કે દુઃખ હોતાં નથી.’ તેમની આ માન્યતાનો નિરાસ કરવા માટે કહે છે કે—‘લોકાપ્રમુખગતેષ્ઠઃ’ અહિં લોકાપ્રમુખ એટલે ચૌદરાત્નરૂપ લોકની ઉપર અત લાગમાં રહેલી ‘ધર્મપ્રાગ્ભારા’ નામની સિદ્ધશિલા પૃથ્વી, તેની ‘ઉપ’ એટલે સમીપે. અર્થાત્ તે સિવાય બીજા કોઈ સ્થળે નહિ. પણ સર્વ કર્મોના સ્થિત કરવા પૂર્વક ત્યાં જ પહોંચેલા ત્યાં વધીને રહેલા એવા સિદ્ધોને. કહેવું છે કે—‘ત્યાં મિદ્ધનો એક આત્મા છે. ત્યાં સત્ત્વારનો સ્થિત થવાથી સુજ્ઞા થયેલા અનંતા બીજા સિદ્ધો એકબીજાને અગવડ કર્યા વગર અનંતા સુખને પામેલા સુખેથી રહેલા છે.’ તેમને નમસ્કાર હો. પ્રશ્ન કર્યો કે. સર્વ કર્મો ક્ષીણ થયા પછી તે જીવની લોકાપ્રમુખ સુધી ગતિ કેવી રીતે થાય ? અમાધાન કરતાં કહે છે કે—‘પૂર્વ-પ્રયોગ ક્ષણોના યોગે તેઓ સિદ્ધિગતિ પામે છે. કહેવું છે કે—‘પૂર્વ પ્રયોગની સિદ્ધિથી એટલે જીવનમાંથી છૂટકું બાહ્ય પૂર્વપ્રયોગથી સ્વયં આગળ જાય છે, તેમ જીવ કર્મથી મુક્ત ઊર્જગતિ કરે છે. વળી જેમ એરંડાની રળીમાંથી છૂટતાં જ એરંડાનો દાણો આપોઆપ તેમ જીવ કર્મરૂપ બંધનમાંથી છૂટતાં જ ઊર્જગતિ કરે છે. જેમ માટીના લેપથી જ હુંડું જગમાં દૂબાડી દેવામાં આવે. ત્યાર પછી માટી ધોવાઈ ત્યાં તે નરન જ સ્વયં આવી જાય, તેમ જીવનો કર્મલેપ ધોવાતાં જ અસંગ બનતાં જ જીવ ઊર્જગતિ કરે છે. જીવનો ઊર્જગતિ કરવાનો સહજ કુદરતી સ્વભાવ હોવાથી સિદ્ધો ઊર્જગતિ પામે છે.’

હવે પ્રશ્ન કર્યો કે—‘જીવ સિદ્ધિપ્રેરથી આગળ કયો. નીચે કે તિરોડો કેમ જતો નથી ?’
 પછી ઉત્તર કહે છે કે—‘ગીરવ એટલે કર્મોના ભાર પૃથ્વી અપાથી અને નીચે જવાના માર્ગરૂપ બીજા કરાનો મગ ન હોવાથી સુજ્ઞ થયેલો જીવ નીચે જતો નથી. જેમ પાણીની મદાધનાના અભાવે પાણીની મપાટીથી આગળ દિશાલુમાં નાવડી અડી યજ્ઞતા નથી, તેમ જીવ પણ જવા

માટે ગતિ-અહાયક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ઉપર અલોકમાં અભાવ હોવાથી, ધર્માસ્તિકાય છે ત્યાં સુધી-એટલે લોકને છેડે જઈ અટકી જાય છે, તેથી ઉપર જતો નથી, અને તિરછી ગતિના કારણભૂત યોગો કે તેના વ્યાપારો ન હોવાથી તિરછું ગમન પણ કરતો નથી, માટે સિદ્ધાંતી લોકના અગ્રભાગ સુધી જ ઊર્ધ્વગતિ છે.' એ પ્રમાણે લોકના અગ્રભાગ પર રહેલા સિદ્ધાંતને નમસ્કાર થાઓ. વળી —

‘નમઃ સદા સર્વસિદ્ધેભ્યઃ’ એટલે જેમનાં સર્વ સાધ્યો સિદ્ધ થયાં છે. અથવા તીર્થસિદ્ધ આદિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે જેઓ સિદ્ધ થયા છે, તે સર્વસિદ્ધાંતને હંમેશાં નમસ્કાર થાઓ. કહ્યું છે કે— (૧) તીર્થસિદ્ધ, (૨) અતીર્થસિદ્ધ, (૩) તીર્થંકર સિદ્ધ, (૪) અતીર્થંકર સિદ્ધ, (૫) સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ, (૭) બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગ સિદ્ધ, (૧૦) નપુંસકલિંગ સિદ્ધ, (૧૧) સ્વલિંગ સિદ્ધ, (૧૨) અન્યલિંગ સિદ્ધ, (૧૩) ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધ, (૧૪) એક સિદ્ધ, (૧૫) અનેક સિદ્ધ-એમ પંદર ભેદો બંધુવા. તેમાં ૧. તીર્થ એટલે અતુર્વિધ શ્રમભુજાધરૂપ તીર્થ ઉત્પન્ન થયા પછી જે સિદ્ધિ પામ્યા, તે તીર્થ-સિદ્ધિ. ૨. તીર્થનો વિચ્છેદ થયો હોય અથવા તીર્થના વચ્ચેના આંતર કાળમાં ન્યારે સાધુ-ઓનો વિચ્છેદ હોય, ત્યારે બાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાનના યોગે મોક્ષમાર્ગ પામીને સિદ્ધ થએલા અથવા મરુદેવા-માતા માર્કક તીર્થ સ્થપાયા પહેલાં જ સિદ્ધ થયા હોય, તે અતીર્થસિદ્ધ કહેવાય. ૩. તીર્થંકરપણું લોગવીને સિદ્ધ થએલા તીર્થંકરો, તે તીર્થંકર સિદ્ધ. ૪. બાકીના સામાન્ય કેવલી યદ સિદ્ધ થએલા, તે સર્વે અતીર્થંકર સિદ્ધ. ૫. પોતાની મેળે બોધ પામી સિદ્ધ થયા, તે સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ. ૬. પ્રત્યેકબુદ્ધ યદને મિદ્ધ થયા, તે પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ. એ સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધમાં બોધમાપ્તિના પ્રકારમાં, ઉપધિમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં અને વેશમાં પરસ્પર ફરક હોય છે. સ્વયંબુદ્ધ કોઈ બાહ્ય નિમિત્ત કે ઉપદેશ વિના જ બોધ પામે છે અને પ્રત્યેકબુદ્ધ જેમ ફરકડું બળાની વૃદ્ધાવસ્થા દેખી બોધ પામ્યા, તેમ વૈરાગ્યનાં કોઈ બાહ્ય નિમિત્તથી બોધ પામે છે. ઉપધિમાં સ્વયંબુદ્ધાને પાત્ર વિગેરે બાર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે અને પ્રત્યેકબુદ્ધાને ત્રણ કપડાં સિવાય નવ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. સ્વયંબુદ્ધાને પૂર્વભવમાં પૂર્વોત્તું લણેલું જ્ઞાન પર્વમાનમાં હોય તેવો નિયમ નથી. ન્યારે પ્રત્યેકબુદ્ધાને તે જ્ઞાન નિયમથી હોય છે. સ્વયં-બુદ્ધા સાધુવેષ પ્રાયઃ શુરની સાંનિધ્યમાં પણ ઝડલું કરે છે, ન્યારે પ્રત્યેકબુદ્ધાને નિયમથી દેવતા સાધુવેષ આપે છે. આ પ્રમાણે તે બેમાં અંતર છે.

તે સિવાયના ‘બુદ્ધ’ એટલે જ્ઞાની આચાર્ય આદિના ઉપદેશથી બોધ પામીને સિદ્ધ થયા તે બુદ્ધબોધિત કહેવાય. એ ફરક પ્રકારમાં કેટલાક સ્ત્રીલિંગે સિદ્ધ થયા તે, ૮-સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ પુરુષલિંગે મોક્ષે ગયા તે, ૯-પુરુષલિંગસિદ્ધ. નપુંસકલિંગે મોક્ષે ગયા, તે ૧૦-નપુંસકલિંગસિદ્ધ. વચમાં શિષ્યે શંકા કરી કે-શું તીર્થંકરો પણ સ્ત્રીલિંગે મિદ્ધ હોય છે ? ઉત્તર-હા, હોય જ. જે માટે સિદ્ધપ્રાણતમાં કહેલું છે કે-‘ સર્વથી થોડા તીર્થંકરસિદ્ધા છે, સ્ત્રીતીર્થંકરીઓના તીર્થમાં શાસનમાં અતીર્થંકર સિદ્ધા અગમ્યાત ગુણા હોય છે, તેથી તીર્થંકરીઓના તીર્થમાં અતીર્થંકરી સિદ્ધા અગમ્યાતગુણા છે અને તેનાથી તીર્થંકરોના તીર્થમાં અતીર્થંકરસિદ્ધા અગમ્યાતગુણા છે’ અર્થાત્ તીર્થંકરીપણે પણ સ્ત્રીઓ સિદ્ધા થાય છે અને તેઓના તીર્થમાં સામાન્ય કેવલિપણે અતીર્થંકર અને અતીર્થંકરીઓ પણ સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ તે બંનેમાં અતીર્થંકરીસિદ્ધાનું

પ્રમાણ વધારે એટલે અન્યથાતણુ છે તીર્થકરમિધો નપુંગકરિધો મિધો થતા જ નથી, તથા પ્રત્યેકમુધમિધો પુરુષવિધો જ મિધો થાય ૮-૯-૧૦ ગ્લોહણ આદિ ડ્યલિંગગરૂપ સ્વલિંગે મિધ થયા તે, સ્વલિંગમિધો ૧૧, પગિત્રાજક આદિના ખીલના વિગે મિધ થયા તે, અન્યલિંગમિધો ૧૨, મરુદેવી આદિ ગૃહસ્થલિંગે મિધ ૧૩, એક મમયે એટલે મિધ તે, એક મિધ ૧૪, એક મમયે ૧૦૮ મિધો થયા તે, અનેકમિધ ૧૫-એમ પદ્મલેદે મિધો દહ્યા જે માટે કહેણુ છે કે-

‘એકથી માડી બત્રીસપર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ મમય સુધી તેત્રીશથી અઠતાલીશ પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી ચાત મમય સુધી, યોગણપચામથી માઠ સુધી માયે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી છ મમય સુધી, એકસઠથી બહોનેગ પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ મમય સુધી, તહોતેગથી યોગગી પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી ચાત મમય સુધી, પચાસીથી છત્તુ પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ મમય સુધી, સત્તાણથી એકનો બે પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી બે મમય સુધી, એકનો ત્રણથી એકનો આઠ પર્યંત નાથે મિધ થનાગ ઉત્કૃષ્ટથી એક મમય સુધી જ મોક્ષમા નય છે ત્યાગબાદ નકરી વચ્ચે અતઃ અર્થાત્ ગાળો પડે

અહિં શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે - ‘આ મિધનતા પદ્મ લેહોમા પ્રથમ તીથમિધ અને ખીન અતીર્થમિધ આ બે પ્રકારોમા જ બાકીના લેહો મમાઈ નય છે ત્રણુ કે-તીર્થકરમિધ વિગે, કા તો તીર્થમિધ હોય કે અતીર્થમિધ હોય, તો બાકીના લેહોતુ’ શુ’ પ્રયોજન છે?’ ઉત્તર - ‘તમારી વાત મત્ત છે, છતાં બે જ લેહ કહેવામા બાકીના લેહોતુ’ જ્ઞાન યઈ શકે નહિ, માટે નવીન વસ્તુ જ્ઞાન કગવવા માટે ઉત્તરલેહો જણાવ્યા તે યોગ્ય છે’ આ પ્રમાણે આ ગાથાનો મળજ અર્થ એ થયો કે- ‘મિધ થએલા, ભુધ થયેલા, મ’માગના પાગને પામેલા, પગપગએ મિધ થએલા, લોકાત્ર પગ હેલા, એવા સર્વ મિધોને મહા નમસ્કાર થાઓ’

આ પ્રમાણે આમાન્યથી સર્વમિધોની સ્તુતિ કરીને નજીકના ઉપકારી વર્તમાન શામનાધિપતિ શ્રીમહાવીર વર્ધમાનજ્વામીની સ્તુતિ કરે છે -

જો દેવાળ વિ દેવો, જં દેવા પજલી નમંતંતિ ।

તં દેવદેવ-મદિત્ર, સિરસા વંદે મહાવીર ॥ ૨ ॥

તેમા ‘ય’ = જે ભગવાન મહાવીર ‘દેવાનામણિ’ એટલે ભવનપતિ વિગે સર્વ દેવોને પૂજ્ય હોવાથી તેઓના પણ ‘દેવ’ દેવ છે અને એથી જ ‘ય દેવા પ્રાક્તલયો નમસ્યન્તિ’ એ ‘જેઓને દેવો પણ વિનયપૂર્વક બે હાથની અર્પણ કરીને નમસ્કાર કરે છે’ ‘ત દેવદેવ’-મદિત્ર એટલે તે દેવોના પણ દેવ ઈન્દ્રાદિક તેનાથી પૂજ્યએવા ‘મહાવીર’-ભગવંત શ્રીમહાવીરને ‘શિરસા વન્દે’ = મસ્તક વડે વંદન કરું છું મસ્તક વડે કથન અત્યંત આદર બતાવવા માટે મમજણુ હવે મહાવીર કેવા ? તે કહે છે-વિશેષપણે એટલે સર્વથા ક્રમેને ઈચ્છુ કરે એટલે નાથ કરે, અથવા જેઓ વિશેષપણે પગકમ કરવા પૂર્વક મોક્ષમા લાયક, તે વીર અને વીરગમા પણ મરાન એટલે ભગવંત હોવાથી ‘મહાવીર’ એણુ નામ દેવોએ આપેલું છે, તેઓને

મસ્તકથી વંદન કહે' હું. ગૂણગ અર્થ એમ થયો કે- 'જે દેવોના પણ દેવ છે, અને તેથી સર્વે દેવો જેમને જે હાથની અન્વલિ જોડીને નમસ્કાર કરે છે, તે ઈન્દ્રો વિગેરેથી પૂજ્યોલા શ્રીમહાવીરને હું મસ્તક વડે વાંટું છું.' આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરીને ડંરી તેઓની સ્તુતિનો મહિમા વર્ણવવા દ્વારા ખીલતોના ઉપકાર માટે અને પોતાના ભાવની વૃદ્ધિ કરવા માટે સ્તુતિનું રૂપ બતાવનારી ગાથા કહે છે:—

इको वि नमुकारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।

સંસાર-સાગરાઓ, તારેડ નરં વ નારિં વા ॥ ૩ ॥

‘एकोऽपि नमस्कारः’ એટલે બહુ વખત નમસ્કારની વાત તો દૂર રાખીએ, માત્ર એક જ વખત નમસ્કાર-જે દ્રવ્યથી મસ્તકાદિ નમાવવા રૂપ શરીર-સંકેત અને ભાવથી મનની એકાગ્રતારૂપ સંકેત લક્ષણ, ‘जिणवरवृषभाय’ = અહિં જિન ક્ષેત્રમાં શ્રુતજિન, અવધિજિન વગેરે જિનો કરતાં કેવલિજિન તેમાં પણ ‘वर’ એટલે શ્રેષ્ઠ હોવાથી જિનવર, સામાન્ય કેવલિઓમાં પણ તીર્થંકરનામકર્મના ઉદયવાળા ભગવંત હોવાથી ઉત્તમ, માટે જિનવરમાં વૃષભ સરખા, ઋષભ આદિ સર્વ તીર્થંકરો વૃષભ સરખા ઉત્તમ છે, તેથી અહિં વિશેષનામ કહે છે કે- ‘वर्धमानाय’ = ‘વર્ધમાનસ્વામીને આદર પૂર્વક કરેલો એક પણ નમસ્કાર’ એમ વાક્યાર્થ નેહવો. એવો કરેલો નમસ્કાર શું કાર્ય કરે છે ? તે જણાવે છે કે- ‘संसारसागराव तारयति’ = તિર્થંક, નરક, મનુષ્ય અને દેવરૂપે જીવોનું પરિભ્રમણ-સંસરણ તે સંસાર, આ સંસાર ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ વડે અનેક પ્રકારની અવસ્થાવાળો હોવાથી સમુદ્ર મારક નેનો પાર પામવો મુશ્કેલ હોવાથી સાગર જેવો, માટે સંસાર એ જ સાગર, એવા સંસાર-સાગરથી મુક્તિ તારે છે- પાર પમાડે છે, કેને ? ‘नरं व नारिं वा’ = પુરુષ કે સ્ત્રીને. આહ ધર્મમાં પુરુષની પ્રધાનતા જણાવવા માટે પ્રથમ ‘पुरुषने’ એમ કહ્યું છે, અને સ્ત્રીઓને પણ તે જ ભવમાં તારે છે અથવા સંસારનો ક્ષય કરી મોક્ષ પમાડે છે. તે જણાવવા માટે નારિં વા શ્રવણ કર્યું છે. દિગંબરોનો યાપનીયતંત્ર નામનો એક પક્ષ છે કે જે સ્ત્રીને મોક્ષ માને છે, તેમાં કહ્યું છે કે- ‘स्त्री पौतो अलव नथी, तमं व अलव्यं पणु नथी. तेने सत्यगूढर्शनं न थाय, तमं पणु नथी, मनुष्य नथी એમ પણ નથી, અનાર્થપણ ઉત્પન્ન થયેલ છે તેમ પણ નથી, અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળી યુગલિની પણ નથી. અતિદૂર બુદ્ધિવાળી છે-એમ પણ નથી, સ્ત્રીને મોક્ષનો ઉપશમ થતો નથી-એમ પણ નથી, અશુદ્ધ આચારવાળી છે-એમ પણ નથી, અશુદ્ધ શરીરવાળી કે વજ્ર ઋષભનાગય મંઘયણ નથી હોતું-તેમ પણ નથી, (ધર્મ) વ્યાપાર-રહિત નથી, અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનકની વિરોધિની નથી અર્થાત્ તેને અપૂર્વકરણ ન જ હોય-તેમ પણ નથી. સર્વ વિરતિરૂપ છતાં ગુણસ્થાનકથી ચૈદમા સુધીના અપૂર્વસ્થાનકો અથવા નવ એટલે નવાં નવાં ગુણસ્થાનકોથી રહિત જ હોય-એમ પણ નથી, નવ ગુણસ્થાનકો અથવા નવ એટલે નવાં નવાં ગુણસ્થાનકોથી રહિત જ હોય-એમ પણ નથી, સનાતન લખિધ ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાં સ્ત્રીઓ અયોગ્ય જ છે-એમ પણ નથી, તેમ જ અકસ્થાણું ભાવન છે અર્થાત્ મોક્ષ માટે અયોગ્ય જ છે-એમ પણ નથી; તો તે સ્ત્રીઓ ઉત્તમધર્મને એટલે કે મોક્ષને ન જ સાધે-એમ શી રીતે કહેવાય ? અર્થાત્ સ્ત્રીઓમાં પણ મોક્ષ-માધનાને અંગે જરૂરી ભાવો હોઈ શકે છે અને તેથી સ્ત્રીઓ પણ તે જ ભવમાં મોક્ષે જઈ શકે છે.

અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—‘સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી ઉત્તમ ભાવનાપૂર્વક કરેલો એક જ નમસ્કાર તેવા ઉત્તમ અધ્યવસાયને પ્રગટ કરે છે કે, જે અધ્યવસાયથી ‘ક્ષપકચ્છેલિને’ પામીને સંસાર-સમુદ્રનો પાર પામે છે.’ એ પ્રમાણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર અધ્યવસાયમાં નમસ્કાર કારણરૂપ છે, તો પણ ઉપચારથી કારણને કાર્યરૂપે માનીને નમસ્કારને જ સંસારથી પાર ઉતારનાર કલ્પો. અહિં એમ પ્રશ્ન થાય કે, નમસ્કારથી મોક્ષ થાય માટે ચારિત્રનું કંઈ દેશ નથી, તો એ વાત યોગ્ય નથી. કારણ કે—નમસ્કારથી પ્રાપ્ત થતા મોક્ષપ્રાપક અધ્યવસાયો એ જ (નિશ્ચય) ચારિત્ર છે. આ ગાથાનો સળંગ અર્થ એમ થયો કે—‘જિનવરોમાં વૃષભ સરખા શ્રીવર્ધમાન સ્વામીને કરેલો એક નમસ્કાર પણ પુરૂષને અથવા સ્ત્રીને સંસાર-સમુદ્રથી તારે છે.’ ‘સિદ્ધાણુ’ પુદ્ગાણુ’ સૂત્રની આ ત્રણ ગાથાઓ ગણધરકૃત હોવાથી નિયમથી બોલાય છે, કેટલાક તે ઉપરાંત આ બીજી બે ગાથા પણ તેની પછી બોલે છે. તે આ પ્રમાણે :—

ઉજ્જિતસેલસિહરે, દિક્ષા નાળં નિસીદિયા જસસ ।

તં ધમ્મચક્કવર્દિ, અરિદ્ધનેમિ નમંસામિ ॥ ૪ ॥

ચત્તારિ અદ્ધ દસ દોઅ, વંદિઆ જિણવરા ચઢવીસં ।

પરમદ્ધનિદ્ધિઅદ્ધા, સિદ્ધા સિદ્ધિ મમ દિસંતુ ॥ ૫ ॥

ઉલ્લેખ્યત શેષ એટલે ગિરનાર પર્વતના શિખર પર જેમનાં હીક્ષા, કેવલ-જ્ઞાન અને મોક્ષ કમ્પાણુકો થયાં છે, તે ધર્મચક્રવર્તી અરિષ્ટનેમિ-નેમિનાથ ભગવંતને હું નમસ્કાર કરું છું. ૪. અદ્ધાપદપર્વત ઉપર ભરત ચક્રવર્તીએ ભરાવેલા અને અનુક્રમે પૂર્વાદિ દિશા સન્નિધિ સ્થાપન કરેલા ચાર, આઠ, દસ અને બે = એમ ચોવીસ જિનવરો, કે જેઓનાં સર્વ કાર્યો યથાર્થ પૂર્ણ થયાં છે અને તેથી જેઓ સિદ્ધ થયા છે, તેઓને હું વંદન કરું છું. તેઓ મને સિદ્ધિ આપો.

આ પ્રમાણે કહ્યા પછી એકઠા કરેલા પુણ્યસમૂહવાળો ઉચિત કાર્યોમાં ઉચિત પ્રવૃત્તિવાળો છે—એમ જણાવવા માટે આ પાઠ બોલે— ‘વેયાવચ્ચગરાણં સન્તિગરાણં સમ્મદિદ્ધિસમાહિગરાણં કરેમિ કાઠસ્સગં’ એટલે શ્રીજેનશાસનની સેવા-રક્ષારૂપ વેયાવચ્ચ કરવામાં તત્પર એવા ગોમુખ યક્ષ, અપ્રતિચકા-ચક્રેશ્વરી દેવી, યક્ષ-ચક્ષિણીઓ, સર્વલોકમાં શાંતિ કરનારા, સમ્યગ્-દષ્ટિ જીવોને સમાધિમાં સંકાય કરનારા એવા સમ્યગ્દષ્ટિ શાસનદેવોને ઉદ્દેશીને કાઠસ્સગ કરું છું. અહિં સાતમી વિભક્તિના અર્થમાં છઠ્ઠીવિભક્તિ કહેલી છે. માટે અહિં ‘ચંદ્રણસિત્તાપ’ બોલવું નહિ પણ લાગવું જ ‘અન્નત્થ’ સૂત્ર બોલવું. કારણકે દેવો અવિરતિ લીવાથી તેઓને વન્દન-પૂજન આદિ ઘટનાં નથી. એ પ્રમાણે કરવાથી જ તેઓને ભાવની નૃધિ થતી લીવાથી સ્મરણ કરનારને ઉપકારદર્શક થાય છે. ‘અન્નત્થ’ની બ્યાખ્યા પહેલાં કહી છે, તેમ નમજી લેવી. માત્ર વેયાવચ્ચ કરનારા દેવોની સ્તુતિ કરેલી. ફરી તે જ વિધિથી નીચે બેસીને પહેલાંની માર્ગ પ્રવિણાનદ-ક-નમુનુનાં કંદ અને પછી મુદ્ધાગુદ્ધિ મુદ્ધા-પૂર્વક પ્રવિણાન દરે અર્ધાન માર્ધનાસૂત્ર બોલે. તે આ પ્રમાણે :—

જય વીયરાય ! જગગુરુ ! દોડ મમં તુહ પમાવઓ મયવં ! ।

મયનિવ્વેઓ, મગ્ગાણુસારિઆ ઇદ્દફલસિદ્ધી ॥ ૧ ॥

લોગવિરુદ્ધાઓ, ગુરુજણપૂઆ પરત્થકરણં ચ ।

સુદ્દગુરુજોગો તત્ત્વયણસેવણા આમવમસવ્વણ્ડા ॥ ૨ ॥

‘જય વીયરાય ! જગદ્ગુરો !’ એટલે હે વીનરાગ ! હે જગદ્ગુરુ ! આગ ન્યવંતા વનો. આ પ્રમાણે ભગવાન ત્રિલોકનાથને ભુધિમાં સ્થાપન કરવા માટે આમંત્રણ કરેલું છે. ‘મયતુ મમ’=પ્રાર્થના કરે, તે મને મળો, ‘તવ પ્રમાન્નત્થ’=તમારા પ્રભાવથી ‘મગવન’=હે ભગવંત ! ખીણ વખત આ મંજોધન કરી તે પોતાની ભક્તિનો અતિશય બતાવે છે. શું મળે ? તે માટે કહે છે- ‘મયનિવેદ’=જન્મ-મરણાદિક દુઃખવાળા મંસારનો કંટાળો ધવારૂપ ભવ-નિર્વેદ. ભવનો કંટાળો આવ્યા વગર કોઈ શોધ માટે પ્રયત્ન કરતા નથી. ભવના નિર્વેદ વગર સંસારનો રાગ હોવાથી શોધ માટે પ્રયત્ન કરે. તો પણ તે વાસ્તવિક પ્રયત્ન ગણાતો નથી. કારણ કે, તે જડ-ક્રિયા સરખો છે. તથા ‘માર્ગાણુસારિતા’=દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક તત્ત્વ-ભૂત માયા માર્ગને અનુસરવાપણું. તથા ‘ઈદ્દફલસિદ્ધિ’=આ ભવના ઇષ્ટ પ્રયોજનની પ્રાપ્તિ. તે યવાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય અને આત્મકલ્યાણનાં કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે. આ આશયથી આ લોકના ઇષ્ટરૂપની સિધ્ધિની પ્રાર્થના અનુચિત ન ગણાય તથા ‘લોકવિરુદ્ધ ત્યાગ’=મર્થ લોકની નિંદા આદિ જે લોકવિરુદ્ધ કાર્યો મનાયાં હોય, તેવી પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ. કહ્યું છે કે-

“કોઈની પણ નિંદા ન કરવી, તેમાં શુભવાનોની તો આસ ન જ કરવી. કારણ કે તે લોકવિરુદ્ધ છે. તેમ જ અરણ માણસની ધર્મકરણીમાં થતી ભૂલની હાંસી કરવી, લોકોમાં માનનીય પૂજનીય હોય, તેની અવહેલના-અપમાન કરવું, જેના ઘણા વિરોધી હોય, તેની સોખત કરવી, દેશ-કાલ-કુલ વગેરેના આચારોનું ઉલ્લંઘન કરવું, એટલે કે વ્યવહારથી વિરુદ્ધ ચાલવું, અનાર્થ હલકા લોકને જાણે તેવો ઉદ્દેશ વેપ પહેરવો, તથા પોતે કરેલા દાન, તપ, યાત્રાદિકના પ્રતિજ્ઞા જાતે પ્રગટ કરવા, કે બકાઈ ગાવી, તેને પણ કેટલાક આચાર્યો લોક-વિરુદ્ધ યાત્રાદિકના પ્રતિજ્ઞા જાતે પ્રગટ કરવા, કે બકાઈ ગાવી, તેને પણ કેટલાક આચાર્યો લોક-વિરુદ્ધ કહે છે. તથા માધુર્યપૂર્વક ઉપર સંકટ આવે તો ખુશ થવું, અને સામર્થ્ય છતાં સંકટમાંથી બચાવવાનો ઉદ્દેશ ન કરવો-આ જણાવેલાં કાર્યો લોકવિરુદ્ધ ગણાય-આવાં કામનો માટે ત્યાગ કરવો.” (ખીજુ પંચાશક ગાથા ૮-૯-૧૦) તથા ‘ગુરુજણપૂજા’ એટલે ગુરુવર્ગની ઉચિત સેવારૂપ પૂજા. જો કે ગુરુ તો ધર્મધ્યાર્થ જ કહેવાય છે, તો પણ અહિં માતા-પિતા, કલાચાર્ય વગેરે પણ ગણી કરવા. કહ્યું છે કે-‘માતા-પિતા, કલાચાર્ય-વિદ્યાગુરુ, તેમના સંબંધીઓ તથા વૃધ્ધો અને ધર્મોપદેશકો એ સર્વને સત્પુરુષો શુદ્ધ તરીકે માને છે.’ (ઓગમિદ્ ગા. ૧૧૦) તથા ‘પરાર્થકરણમ્’ એટલે જીવલોકમાં સારભૂત ખીજ જીવોનાં કાર્યો કરી આપવાં, તે ધર્મપુરુષાર્થનું ચિહ્ન છે. પૂર્વે જણાવ્યા તે શુભોની પ્રાપ્તિરૂપ લૌકિક સુંદરતાને પામેલ હોય, તે જ લોકોત્તર ધર્મનો અધિકાર બને છે. તે માટે કહે છે કે-‘શુભગુરુયોગ’ પવિત્ર વિશિષ્ટ ચારિત્રવાળા આચાર્યનો સંબંધ-નિશ્ચા, તથા ‘તદ્વચનસેવના’=તે સદ્ગુરુના વચન પ્રમાણે વર્તન કરવું,

આ શુદ્ધ ભગવતો કદાપિ અહિતકા ઉપદેશ આપે નહિ, માટે તેમના વચનની મેવા 'આમવમલ્લખંડા' = ત્યાં સુધી મોક્ષે ન જાઉં, ત્યાં સુધી અપહ-મપૂર્ણપણે હોજો હવે મળગ અર્થ કહે છે—“હે વીતગગ ! હે જગદ્ગુરુ ! આપનો જય થાઓ, હે ભગવત ! આપના પ્રભાવથી મને મ માર્ગનો કંટાળો, મત્યમાર્ગનો સ્વીકાર, લોકમા ઈષ્ટ પ્રયોજનની મિદ્ધિ લોહ-વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ, માતા-પિતાદિક ગુરુઓની મેવા, પરોપકાર કરવાપણ, નિર્ભજ ચાગ્રિવત ઉત્તમ ગુરુનો યોગ અને ત્યાં સુધી મોક્ષે ન જાઉં ત્યાં સુધી મપૂર્ણપણે ગુરુના વચનની મેવા અર્થાત્ આજ્ઞાપાલન આપણુ પ્રાપ્ત થાઓ” આ પ્રાર્થના પ્રાય ત્યાગની અભિવાધારૂપ હોવાથી નિયાણાકપ ગણાતી નથી અને તે પણુ ‘અપ્રમત્ત મયત’ નામના નાતમા ગુણસ્થાનકની પહેલા જ કરવાની હોય છે, કારણ કે માતમા ગુણસ્થાનકથી જીવને ‘મ માર્ગ કે મોક્ષ’ એટલેની અભિનાયા ગહેતી નથી તેઓ શુભાશુભ સર્વ ભાવોમા સમાન ભાવવાળા હોય છે આ પ્રમાણે શુભ ક્ષણની પ્રાર્થનારૂપ ‘જય વીયગય’ની બે ગાથા સુધી ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવત્તાનો વિધિ બાણવો ૧૨૩ હવે ત્યાં પછીના ઝંબ્યો જણાવે છે —

તતો ગુરુણામધ્યગે. પ્રતિપત્તિપુરસ્સરમ્ ।

વિદધીત વિશુદ્ધાત્મા, પ્રત્યાપ્યાનપ્રકાશનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

દેવવદન ક્યાં પછી, દેવવદન કરવા આવેવા કે સ્નાત્રાદિ મહોત્સવના દર્શન કે ધર્મોપદેશ આપવા પધારેવા અથવા તો વિહાર કરીને આવીને ગહેવા હોય, તેવા ધર્મચાર્ય-શુદ્ધ ભગવતોની પાને મારાત્રણ હસ્ત-પ્રમાણ ક્ષેત્રની બહાર ગહેલો વદન કરે કે વ્યાખ્યાન-શ્રવણ કરે હલ વગરનો-નિર્મન ચિત્તવાળો દેવ મમક્ષ કરેના પચ્ચત્રપાણુને શુદ્ધ પાને પ્રગટ કરે, કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન-વિધિ ત્રણ પ્રકારનો છે ૧ આત્મ-નાશિવાણુ, ૨ દેવ-આશિવાણુ, ૩ શુદ્ધ-નાશિવાણુ. ૧૨૪

પ્રતિપત્તિ-પૂર્વક એમ જણાવ્યું, તે શુદ્ધ-પ્રતિપત્તિ-વિનય બે -લોકથી કહે છે—

અભ્યુત્થાનં તદાલોકેઽભિયાનં ચ તદાગમે ।

શિરસ્યઽજાલિસત્તલેપઃ, સ્વયમાસનદોષનમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

આમનાભિગ્રહો મક્ત્યા, વન્દના પર્યુપામનમ્ ।

તદ્યાનેઽનુગમદ્વેતિ, પ્રતિપત્તિરિય ગુરોઃ ॥ ૧૨૬ ॥

અભ્યુત્થાન એટલે આદ્ય પૂર્વક આમનનો ત્યાગ કરવો, શુદ્ધને જોતા જ જીભ ધર્મ તેમના મનુષ્ય જણુ, આવી ગયા હોય, ત્યાં મનકે બે હાથ જોડી અર્જવ કરવી અને ‘નમો તમાસમણાળ’ એવો પાઠ જાવવો આ સર્વ ચોતે ઝગુ પણુ બીજાને ન મોખવો અને જાતે આમન આપણુ તેઓ (શુદ્ધ) આમન પર જિગજ્જમાન થયા પછી ચોતે આમન પર બેનણુ જોડા પછી બામિપૂર્વક પચ્ચીશ આવશ્યક વિશુદ્ધ વદના કરવી જવાનું હોય કે તેના કાર્યમા

રોકાએલા ન હોય તો પર્યુપાસના—સેવા કરવી. તેઓ બધ ત્યારે કેટલાંક કાલાં સુધી પાછા વળાવવા જવું. આ ધર્માર્થિય શુદ્ધ મહારાજનો ઉપચાર—વિનય સમજવો. ૧૨૫-૧૨૬.

ત્યાર પછી શુદ્ધ પાસે ધર્મદેશના સાંભળીને—

તતઃ પ્રતિનિવૃત્તઃ સન્, સ્થાનં ગત્વા યથોચિતમ્ ।

સુધીર્ધર્માવિરોધેન, વિદધીતાર્થચિન્તનમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

હેઠરાસરથી પાછા આવીને પોતપોતાને ઉચિત એવા સ્થાને અર્થાત્ રાજા હોય તો રાજસભામાં, પ્રધાનાદિક રાજસેવા કરતા હોય તો રાજકચેરીમાં, વેપારી હોય તો દુકાને જઈને—નિનધર્મને બાધા ન પહેાંચે તે પ્રમાણે ભુદિયાળી શ્રાવક ધનાપાળનની ચિંતા કરે. અહિં અર્થ—ઉપાર્જનની ચિંતા કહી છે, તે અનુવાદ સમજવો. કારણ કે, તે તો ફરેકને વગર પ્રેરણાએ સ્વયં સિદ્ધ છે. અહિં વિધાન એ સમજવાનું કે ‘ધર્મના અવિરોધપણે’ ધર્મનો અવિરોધ આ પ્રમાણે :—રાજા હોય તેણે દરિદ્ર કે શ્રીમંત હોય, માનીતો કે અણમાનીતો હોય. ઉત્તમ હોય કે નીચ હોય, તે ભેદ રાખ્યા વગર ન્યાય આપવો. રાજસેવા કરનારાએ રાજ્યની અને પ્રજાની યથાર્થ સેવા નિષ્ઠા પૂર્વક કરવી. વેપારીઓએ ખોટા તોલ—માપનો ત્યાગ કરી પકર કાઠાકાનનો વેપાર બંધ કરી અર્થની ચિંતા કરવી. ૧૨૭.

તતો માધ્યાહ્નિકીં પૂજાં, કુર્વાત્ કૃત્વા ચ મોજનમ્ ।

તદ્વિદ્ભિઃ સહ શાસ્ત્રાર્થ-રહસ્યાનિ વિચારયેત્ ॥ ૧૨૮ ॥

ત્યાર પછી દિવસના મધ્યકાળવાળી પ્રભુપૂજા કરે અને પછી ભોજન કરે—તે અનુવાદ સમજવો. મધ્યાહ્ન અને ભોજનનો કોઈ કાલ—નિયમ નથી. ભોજનકાલ તેને ગણેલો છે કે ન્યારે સખત ભૂખ લાગે એટલે વ્યવહારથી મધ્યાહ્નકાળ પહેલાં પણ પચ્ચક્ષ્ણાણ પારીને ફવપૂજા કરવા પૂર્વક ભોજન કરે તો દોષ નથી. આલે આ પ્રમાણે વિધિ છે—‘નિનપૂજા, ઉચિતકાલ, કુટુંબ—પરિવારની સંભાળ લેવી, અને તેને યોગ્ય ઉચિત કર્તવ્ય—પાલન કરવું, ભૂવચ્ચક હોય તો શિખામણ કે ઉપદેશ આપવો, તથા પોતાને ક્યું પચ્ચક્ષ્ણાણ છે, તેનું સ્મરણ કરવું.’ તથા ભોજન કર્યા પછી પોતાની શક્તિ અનુસાર ‘ગંઠસી, વેદસી, સુરંસી’ સાથેનું કોઈ પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવું. ‘પ્રમાદત્યાગની અભિલાષાવાળા આત્માઓએ શાયુવાર પણ પચ્ચક્ષ્ણાણ વગર ન રહેવું’ એવું. શાસ્ત્રોના અર્થોનાં રહસ્યો ઐદંપયંચિ—તાત્પર્યો—નીચોટની ચર્ચા—વિચારણા તેવા બહુકારોનો સમાગમ કરી કરવી. શુદ્ધિએ તેવાં શાસ્ત્ર—રહસ્યો સાંભળવા છતાં પણ તેનું વારંવાર પરિશીલન—ચિંતન આદિ કરવામાં ન આવે તો તે પદાર્થો મનમાં સારી રીતે દૈ સ્થાપન કરી શકાતા નથી. ૧૨૮.

તતસ્ત્વ સન્ધ્યાસમયે, કૃત્વા દેવાર્ચનં પુનઃ ।

કૃતાવશ્યકકર્મા ચ, કુર્વાત્ સ્વાધ્યાયમુત્તમમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

ત્યાગ પછી જે જે વખત ભોજન કર્યો હોય તે વિજય એટલે માંડ મમયે જે ઘડી પહેલાં ભોજન કરીને નાધ્યા-મમયે વળી ત્રીજી વખત અગ્રપૂજારૂપ દેવાર્ચન કરી માધુ પાને જઈને સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદનક, પ્રતિકંભણ, કાયોત્સર્ગ, પ્રત્યાખ્યાન લક્ષણ છ આવશ્યક કરે તેમા સામાયિક એટલે આર્ત-ગૈઠ ધ્યાનના ત્યાગ કરવા પૂર્વક ધર્મધ્યાનનું આલંબન લઈ શત્રુ, મિત્ર, તૃણ, સુવર્ણાદિકમા મમાન-મધ્યગ્યભાવ ગણવા સ્વરૂપ, જેનું લક્ષણ પૂર્વે કહેલું છે એવીશે તીર્થ કરેના નામોચ્ચાર-પૂર્વક શુભોનું કીર્તન કરવું, કાયોત્સર્ગમા મનથી ધ્યાન કરવું અને બાકીના કાર્ણમાં સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં બોલવું આ પણ પહેલાં કહેવાયું છે વંદન એટલે વંદન કરવા યોગ્ય ધર્માચાર્યોને પચીસ આવશ્યક-વિશુદ્ધ, યત્રીગ દોષ-ગૃહિત નમસ્કાર કરવા રૂપ વંદન કરવું, તેમા પચીસ આવશ્યકો આ પ્રમાણે મમજવા — ‘વંદનમા જે અવનમન, એક યથાભત, બાર આવર્તો, ચાર મસ્તક, ત્રણ ગુપ્તિ, જે પ્રવેશ, એક નિષ્કંભણ-એમ પચીસ અવશ્ય કરવા યોગ્ય આવશ્યકો છે’ તેમા જે અવનમન=પોતાની વંદન કરવાની ઈચ્છા પ્રગટ રૂપે ગુરુને જણાવવા માટે ‘इच्छामि खमासमणो’ ઉદિત જાવળિ-જાણ નિસીદિઆવ’= હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું મારી શક્તિપૂર્વક નિષ્કાપપણે આપને વંદન કરવા ઈચ્છુ છું’ એમ કહેલી વખતે ‘મસ્તક અને કેડ ઉપરનો શરીરનો ભાગ કઈક નમાવવો’ તે અવનત કે અવનમન કહેવાય ૧ ત્યાં રૂરી આવર્ત કરીને પાછો આવે ત્યાં પણ ‘इच्छामि એ વિગેરે કહીને દૂરી ઈચ્છા જણાવે, ત્યારે બીજું ૨. ‘यथाजात’ એટલે ‘જન્મની જેમ’ તેનો ભાવાર્થ એ છે કે-જન્મ જે પ્રકારના ગણાય છે એટ જન્મ થવો અને બીજો દીક્ષા અંકલુ કરવા રૂપ તેમાં પ્રમવકાળ મમયે જે હાથ ભેડીને મસ્તકે રાખેવા હોય તેવી જ રીતે દીક્ષાકાળે પણ ગ્નેહરણ-મુખવન્નિકાવાળા જે હાથ ભેડીને, જેવી સ્થિતિમા જન્મ્યો હતો તેવી જ સ્થિતિમા શુરુવંદન વખતે પણ ગ્હેવું, તે વંદન પણ યથાભત કહેવાય ૩ તથા બાર આવર્તો=શુરુવંદન કરતા શુરુ-અંજલોમા તથા પોતાના મસ્તકે હાથથી સ્પર્શ કરવા રૂપ, તેમા પ્રથમ પ્રવેશ કરે, ત્યાં અહોકાય એ વગેરે સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરવા પૂર્વક છ આવર્તો કરી પાછો જો વળી બીજી વખત પ્રવેશ કરે, ત્યારે પણ બીજા વંદનમા છ આવર્તો જે-એમ બનેના મળી બાર આવર્તો, ૧૫ ‘चटस्तर’ જેમા ચાર વાર મસ્તકો નમે છે અર્થાત્ પ્રથમ વંદનમા ‘खामेमि खमासमणो’ બોલતી વખતે પ્રથમ શિથ્ય મસ્તક નમાવે, તે પછી શુરુ પણ ‘अहमचि खामेमि’ એમ ઉત્તર વાળતા કઈક મસ્તક નમાવે, એમ શુરુ અને શિથ્યના જે મસ્તકના નમન, જે વખતના વંદન મળી કુલ ચાર મસ્તક-નમન મમજવા ૧૯ ‘त्रिगुण’ મન, વચન અને ક્રયાના યોગીની વંદનામા એકાગ્રતા કરવી અખલિત શુદ્ધોચ્ચારણ કરવું અને ક્રયાથી અવનત યથાભત આવર્તાદિક મપૂર્ણ આચરવા, એમ મન, વચન, ક્રયાને વંદન ત્રિવાય બીજામા જતા ગેકવા, તે ત્રણશ્રમ કહેવાય ૨૨ ‘दुषवेस’ શુરુ મહાગજના આમનથી ઠરેક દિશામા માડાતણ હાથ સુધીની જગ્યા શુરુનો અવચ્છેદ કહેવાય તેટલે દૂર ગ્હીને શુરુનો વિનય કરવાનો હોય. શારીરિક નેવા, વંદન આદિ માટે તેમની ગ્લ મારીને અવચ્છેદમા પ્રવેશ કરવાનો હોય એ નિયમ પ્રમાણે વંદનમા પ્રથમ ગ્લ મારીને પ્રવેશ કરે, પછી પાછો નીકળીને બીજી વખત પ્રવેશ કરે ‘नक्तनिद्रमण’ અવચ્છેદમાથી બહાર નીકળવું તે નિષ્કંભણ, પહેલાં વંદનમાથી ‘आचस्तिआण’ કહીને બહાર નિષ્કંભણ કરવાનું હોય બીજા વંદનમાં બહાર નીકળવાનું ન હોવાથી નિષ્કંભણ નથી ૨૫ આમ કુલ પચીસ આવશ્યક વંદનના બીજવા

૧૦ ભજત હું વદનાદિ સેવા કરું છું, તેથી ગુરુ પણ મારી મેવા કાશે, મારી મેવાથી દમ્ભાચેવા આગળ મારી મેવા કાશે-એમ મનજી વાપણ મૂકવા મારક વદા કં-લુ

૧૩. મૈત્રી : આ આચાર્યાદિક સાથે મારે મૈત્રી છે માટે, અગર વંદન કરું તો મૈત્રી થાય, તેમ સમજી વંદન કરવું.

૧૪. ગૌરવ : ગુરુ-વંદન આદિક વિધિઓમાં હું કુશળ છું—એમ આવર્તાદિક સાચીને ખીળને જણાવવા માટે અભિમાન રાખી વંદન કરે.

૧૫. કારણ : જ્ઞાનાદિ કારણ સિવાય વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ ગુરુ પાસેથી મેળવવા લોભથી વંદન કરવું અગર જ્ઞાનાદિ શુદ્ધોથી લોકોમાં પૂજા પામું તેવા આશયથી જ્ઞાનાદિ મેળવવા વંદન કરવું, અગર વંદનરૂપ મૂલ્યથી વશ થએલા ગુરુ મારી પ્રાર્થનાનો ભંગ ન કરે—તેવા દુષ્ટ કારણોથી વંદન કરે.

૧૬. રત્ન : હું ખીળને વંદન કરું એ મારી નાનપ ગણાય, તેથી ચોર માફક છૂપાતો વંદન કરે, ભાવાર્થ એમ સમજવો કે આ ચોર માફક જલદી જલદી કોઈ દેખે, કોઈ ન દેખે તેમ વંદન કરી પલાયન થાય.

૧૭. પ્રત્યનીક : ગુરુ આહારાદિ કાર્યમાં વ્યગ્ર હોય ત્યારે વંદન કરવું. કહેલું છે કે—‘ગુરુ વ્યગ્રચિત્તવાળા હોય, અવળા ખેડેલા હોય, પ્રમાદ કે નિદ્રા કરતા હોય, આહાર-નિહાર કરતા હોય કે કરવાની ઈચ્છાવાળા હોય, ત્યારે કદાપિ વંદન ન કરવું.’

૧૮. ક્રુષ્ટ : ગુરુ ક્રોધાયમાન થએલા હોય અગર પોતે ક્રોધ કરતો હોય, ત્યારે વંદન કરવું.

૧૯. તર્જના : વંદન ન કરવાથી ગુરુસો કરતા નથી અને કરવાથી પ્રસન્ન થતા નથી એટલે વંદન કરનાર અને ન કરનારના ભેદ તમે જાણી શકતા નથી—એમ જોલી તર્જના કરવી અગર ઘણા લોકોની વચમાં મને વંદન કરાવીને હલકો પાડો છો, પણ તમે એકલા હશે ત્યારે ખબર પાડીશ—એમ તર્જની અંશુલિ કે મસ્તકથી અપમાન કરી વંદન કરવું.

૨૦. શક : કપટથી ગુરુને કે લોકોને આ વિનયવાળો ભક્ત છે—એવી છાપ ઉભી કરવા અગર માંદગી આદિનું ખાતું કાઢી જેમ તેમ વંદન કરવું.

૨૧. હીલિત : હે ગુરુ ! હે વાચકજી ! તમને વંદન કરવાથી શો લાભ થવાનો છે ? એમ અવહેલના કરતાં વંદન કરવું.

૨૨. વિપરિકુચિત : અર્ધ વંદન કરી, વચમાં દેશકથાદિ ખીજી વાતો કરવી.

૨૩. દબાદબ : ઘણાની આડમાં ન દેખાય કે અધાર્જ હોય, ત્યારે વંદન ન કરે—એટલી રહે અને ગુરુ દેખે એટલે વંદન કરવા બંધ.

૨૪. સંગ : ‘અહો કાર્ય’ ઇત્યાદિ આવર્તો જોલીને કરતો કપાળના મધ્યભાગમાં સ્પર્શ ન કરતો મસ્તકના ડાબા-જમણા શૃંગભાગમાં સ્પર્શ કરતો વંદન કરે.

૨૫. કર : રાજાને આપવાના કરની માફક અરિહંત ભગવાનને પણ આ વંદનરૂપ કર ચૂકવવો જોઈએ—એમ માની વંદન કરે.

૨૬. સુક્ત : દીક્ષા લેવાથી રાત્રિ આદિકના લૌકિક કરથી તો છૂટ્યા, પણ આ વંદન-કરમાંથી છૂટાય તેમ નથી—એમ માની વંદન કરવું.

૨૭. આશ્લિષ્ઠાનાશ્લિષ્ઠ : ‘મહોકાયં’ ઇત્યાદિ જોલીને બાર આવર્ત કરવાના કહેલા છે. રજેહરણ, લલાટ, જો હાથની હથેલીઓનો સ્પર્શ કરે, રજેહરણ સ્પર્શ કરે, લલાટ સ્પર્શ ન કરે, લલાટે સ્પર્શે, રજેહરણને સ્પર્શ ન કરે, બંનેને સ્પર્શે, એ ચારમાં પ્રથમ ભાંગો નિર્દેશ છે, બાકીના ત્રણ ભાંગોથી આ દોષ લાગે છે.

૨૮. ન્યૂન : સૂત્રના અક્ષરો સંપૂર્ણ ન ઉચ્ચારવા કે પચીસ આવશ્યકો પૂર્ણ ન કરવા રૂપ વંદન કરે.

૨૯. ઉત્તર ચૂડા : વંદન કર્યા પછી ઓટા શબ્દથી ‘મત્યયણ વંદામિ’ એમ શિખા ચડાવવા માદેક જોલવું.

૩૦. મૂક : મુંગા માદેક ન સમજાય તેમ સૂત્રના અક્ષરો આલાવા મનમાં જ જોલવા—પ્રગટ ન જોલવા. અગર ન સમજાય તેમ જોલવા.

૩૧. હૃદય : ઓટા શબ્દથી જોલી વંદન કરવું.

૩૨. ચૂડલિ દોષ : ચૂડલિ એટલે સળગતું ઉળાડીયું. બાળક તેને છેડેથી પકડી ભભાવે, તેમ ઓધાને છેડેથી પકડી ભભાવતાં સર્વ સાધુઓને વંદન કરું છું, અથવા હાથ લાંબા કરી હું વંદન કરું છું—એમ જોલતાં વંદન કરવું. આ પ્રમાણે શુદ્ધવંદન કરતાં કહેલા બચીશ દોષોને ટાળીને વિધિપૂર્વક શુદ્ધ વંદન કરવું. દરેક નામને ‘દોષ’ જોડી દેવો.

વંદનમાં શિષ્યે શુદ્ધને છ પ્રશ્નો પૂછવા રૂપ-છ અભિલાષો કહે છે—તે આ પ્રમાણે—૧. ઇચ્છા, ૨. અતુરતા, ૩. અવ્યાબાધ, ૪. સંયમયાત્રા, ૫. સમાધિ, ૬. અપરાધ-ક્ષમાયાચના. કહેલું છે કે—‘ઇચ્છા, અતુરતા, અવ્યાબાધ, સંયમયાત્રા, સમાધિ અને અપરાધની ક્ષમા-યાચના—એ છને અંગે તે તે પાઠથી શિષ્ય પ્રશ્ન કરે, તે શિષ્યના છ સ્થાનો રૂપ શુદ્ધવંદનનું દ્વાર સમજવું.’ એ છથોના શુદ્ધ ઉત્તરો આપે છે, તે છ શુદ્ધ-વચનો આ પ્રમાણે—૧. જેવી તારી ઇચ્છા, ૨. અતુરતા આપું છું, ૩. તેમ જ છે, ૪. તને પણ વર્તે છે?, ૫. એ જ પ્રમાણે છે અને ૬. હું પણ તમોને ખમાવું છું. કહેલું છે કે, “તારી ઇચ્છા પ્રમાણે, રત્ન આપું છું, તેમ જ છે, તને પણ વર્તે છે? એ જ પ્રમાણે છે અને હું પણ તમોને ખમાવું છું—આ પ્રકારે શુદ્ધ છ ઉત્તરો આપે.” આ બંને યથાસ્થાને સૂત્રવ્યાખ્યા કરીશું, ત્યારે બતાવીશું. સૂત્ર કહે છે—

“इच्छामि क्षमासमणो ! वंदितं जावणिज्जाय निसीहिमाय. अनुजाणह मे मिउगहं, निसीहि । अहोकायं काय-संफाम, खमणिज्जो मे ! किलामो, अण्णकिलंतारं बहुसुमेण मे ! दिवसो पडकंतो ? जत्ता मे ! जवणिज्जं च मे ! खामेमि खमान्ममणो ! देवसिअं वइकमं, आयन्सियाण पडिकमामि खमान्ममणाणं देवमिआण आसायणाण तिसीसन्नयराण जं किंचि मिच्छाण मणहुक्काण, पपहुक्काण, कायहुक्काण, कोहाण. माणाण, मायाण, लोभाण, मच्चकालिआण सच्चमिच्छोवयाराण सच्चघममाइकमणाण आसायणाण जो मे अइआरो कओ, तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि, निदामि, गरिहामि, अण्णाणं वोमिरामि ॥”

સુત્રવ્યાખ્યા આદિ દ્વાદશાવર્ણ વર્તન ડગવાની ઈચ્છાવાળો શિષ્ય ખમામમપાટપ લધુવદન-
 પૂર્વક નડામા પ્રમાણને ખેડા ખેડા જે પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણ પચીશ જોવથી મુકપત્તિ અને
 પચીસ જોવથી ગરીગ પડિલેલે તે પછી પગમવિનય પૂર્વક પોતે મન, વચન અને ક્રયાથી
 શુદ્ધ થઈને શુરુના આમનથી પોતાના દેહપ્રમાણ ભૂમિતપ માડાત્રણ હાવ અવગ્રહની ખડા-
 ઉભો ગ્હીને દોગીએ ચડાને ધનુષ્ય જેમ વાકુ હોય, તેમ દેડ ઉપરનુ અર્ધુ ગરીગ મન્તક નાથે
 નમાવીને અર્ધાત્ દાઈડ નીચો નનીને હાથમા ઝોઘો-મુકપત્તિ વધને નદન ગ્વા માટે
 આ પ્રમાણે ખોલે — ‘ઈન્દ્રામિ’=હું ઈન્દ્રુ છુ, આ ગળ્દથી ‘દોઈના જળાત્કાથી વદન કરતો
 નથી’—એમ જણાવ્યુ હવે ‘સમાસમળો!’—અમાધ્રમળમા શ્રમ્ ધાતુને શ્રીવિંગનો જા પ્રત્યય
 લગાડી ક્ષમા ગળ્દ તૈયાગ જ્યો જેનો અર્થ ‘મહેન ડગુ’ એવો વાય તથા શ્રમ્ ધાતુને
 ક્તાઈ અર્થમા જન પ્રત્યય વાગતા શ્રમણુપ તૈયાગ વયુ તેનો અર્થ મનાગના વિષયમા ખેડવાળો
 વર્ધ તપ ડગે, તે શ્રમણ એ અને ગળ્દો એડા જ્યાં એડે ક્ષમાપૂર્વક જેઓ તપ કરે તે
 ક્ષમાશ્રમણ તેતુ મખોધન પ્રાકૃતમા સમાસમળો! ક્ષમા ગ્રહણ ડગવાથી માર્દવ, આર્જવ આદિ
 ગુણો પણ માથે ગ્રહણ કરવા તાત્પર્ય કે—ક્ષમા આદિ ગુણોથી નધાન શ્રમણ એડે યતિ—માધુ,
 તે ક્ષમાશ્રમણ આ વિશેષણથી તેઓ પોતાના આવા ગુણોને યોગે માયા વન્દનીય કે—એમ
 સૂચ્ય યુ હવે શુ ડગવા ઈન્દ્રુ છુ, તો કે ‘વચ્ચિતુ’=‘આપને વદન કરવાને’ કેવી રીતે ?
 યાપનીયવા નૈવેધિક્યા એમા નૈવેધિક્યા એ વિશેષ્ય છે અને યાપનીયવા એ વિશેષણ છે
 નૈવેધિક્યા=પ્રાણાતિપાતાદિ પાષો જેમા નથી એવી ક્રયા વડે, અને યાપનીયા=મથ ત
 ક્રયા વડે, મમગ્ર વાક્યનો અર્થ એ છે કે—‘ક્ષમાદિ ગુણયુક્ત છે તપસ્વિન્ વદન કરવામા
 હિમાદિ ન થાય, તે રીતિએ મારી મગકત ક્રયા વડે હુ તમેને વદન ડગવા ઈન્દ્રુ છુ’ અહિ
 વિશ્રામ રવો આ વદન—મમયે બે શુરુ ખીલ કાર્યમા રોકાએના હોય, અગર ખીલ બાધાવાળા
 હોય તો, તે ડહે કે થોડીવાગ પડી, હાથ ગહ બે ડગણ કહેવા યોગ્ય હોય તે જણાવે,
 નહીંતર ન જણાવે—એવો સૂચિંડાનો મત છે ટીમકાગનો મત મન, વચન અને ક્રયા એમ
 ત્રિવિધ વદન ડગવાનો નિષેધ ડગે છે ત્યારે શિષ્ય મમેપ-વદન કરે ખીલ કાર્યમા રોકાએના
 ન હોય તો તેને વદન ડગવાની ગ્લ આપવા માટે શુરુ ‘હ્રદેન=અભિપ્રાયેન’=હુ મને વદન
 ડગે તો, મને હંગકત નથી માટે ખુશીથી નારી ઈચ્છા પ્રમાણે મ ત્યાગ પછી વદન કરનાગ
 માડાત્રણ હાથ ફર ઉભો ગ્હી ડહે કે—‘અનુજાનીત મે મિતાવગ્રહમ્’=મને આપના અવગ્રહમા
 પ્રવેગ કરવાની ગ્લ આપો અહિ આચાર્ય મહાગર્જથી ચારેય નિશામા પોતાના
 ગરીગ પ્રમાણ-માડાત્રણ હાથ જનીન, તે અવગ્રહ કહેવાય તેમા તેઓની અનુમતિ વગર
 પ્રવેશ ગાય નહિ કહેલુ છે કે—‘ચારેય દિશામા સ્વશરીગ પ્રમાણ આપવાગી ભૂમિ તે શુરુ-
 અવગ્રહ હેવાય અનુમતિ-ગ્લ મેગચા વગર ક્લપિ ત્યા પ્રવેગ કરવો ડગે નહિ’ ત્યાગ
 પછી શુરુ કહે કે—‘અનુજાનામિ’=‘હુ પ્રવેશ કરવાની અનુમતિ આપુ છુ’ ત્યાગ પછી શિષ્ય
 ભૂમિ પ્રમાણને રીને ‘નિસીહિ’ હીને અવગ્રહમા પ્રવેશ ડગે—શુરુ નછક બાય અહિ નિમીહિને
 અર્થ ‘મર્વ અશુલ વ્યાપાગનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક’ એમ જણવો પછી મડામાની પ્રમાણના
 પૂર્વક નીચે બેને અને શુરુ મહાગર્જના ચરણો પાને જનીન ઉપગ ઝોઘો મૂરીને, તે ઝોઘામા
 ઢરીઓના મધ્યભાગમા શુરુના ચળુ-સુગવની કપ્પનાથી ચાપના કરી, કાખા હાથે પડેટ્ટી
 મુકપત્તિ વડે રામા મનથી જમણા કાન સુધી વવાટને તથા કાખા ઈચ્છાને નણ વખત

પ્રમાણને મુદ્ધપત્તિ ડાળા દીંચણ ઉપર સ્થાપવી. તે પછી ઝકાર ઉચ્ચારણ વખતે જ રોહરણને બે હાથથી સ્પર્શ કરીને, હોકાર ઉચ્ચારણ વખતે જ લલાટને સ્પર્શ કરે. તે પછી કા અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરતાં પુનઃ તે જ પ્રમાણે બે હાથની દશ અંગુલિઓથી ઓધાની દશીઓનો સ્પર્શ કરવો, ચં બોલતાં બીજી વખત લલાટે મધ્યમાં સ્પર્શ કરવો, તે પછી સંકાસં બોલતાં બે હાથ અને મસ્તકથી રોહરણને સ્પર્શ કરે. પછી ગુરુમુખ મામે દૃષ્ટિ રાખી ત્યારપછી મસ્તક વિષે બે હાથની અંગુલિ કરી ‘સમણિજ્ઞાં મે કિલામો’ થી આરંભી ‘દિવસો વડ્ડકંતો’ મુધીનો પાઠ બોલે. એ પદોનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અધઃકાય = ગુરુના અધઃકાય = ચરણોને કાચેન = બે હાથ અને મસ્તકરૂપ મારી કાયા વડે, સ્પર્શ = સ્પર્શ ‘કુ’ છુ’ એ અધ્યાહારથી લેવું. અર્થાત્ આપના ચરણોને હું બે હાથ અને મસ્તક વડે પ્રણામ કરું—એની મને અનુમતિ આપો આગળ માગેલી રજા સાથે આનો મંબંધ પણ મમબવો. કારણ કે, અનુમતિ વગર ગુરુને સ્પર્શ કરવાનો પણ અધિકાર નથી. તે પછી ‘ક્ષમણીયઃ’ = ક્ષમા કરવા યોગ્ય છે, ‘મવદ્મિઃ’ = હે ભગવંત! આપે ક્લમઃ = મારા સ્પર્શથી આપના શરીરે થતી બાધાની આપે મને ક્ષમા આપવી યોગ્ય છે.’ તથા અદ્યક્ષાન્તાનામ = અદ્યપમાત્ર પીઠાવાળા આપને ‘વહુશુમેન’ = બહુ સુખપૂર્વક તથા અદ્યક્ષાન્તાનામ = અદ્યપમાત્ર પીઠાવાળા આપને ‘વહુશુમેન’ = બહુ સુખપૂર્વક મે = આપનો ‘દિવસો વ્યતિક્રાન્તઃ’ દિવસ પૂર્ણ થયો. સળંગ અર્થ કહે છે—“હે ભગવંત! અદ્યપમાત્ર બાધાવાળા આપને સુખપૂર્વક દિવસ પૂર્ણ થયો? અહિં દિવસ ભગવંત! અદ્યપમાત્ર બાધાવાળા આપને સુખપૂર્વક દિવસ પૂર્ણ થયો? અહિં દિવસ સંકળ કરવાથી રાત્રિ, પક્ષ, ચોમાસી, સંવત્સરી પણ પ્રસંગાનુરૂપ સમજી લેવું. એ પ્રમાણે બે હાથ બેઠીને ગુરુનો પ્રત્યુત્તર માંલજવાની ઈચ્છાવાળા શિષ્યને ગુરુ કહે કે—‘તહ’ સ્તિ એટલે તેમ જ, અર્થાત્ મારો દિવસ સુખપૂર્વક પસાર થયો છે. આ પ્રમાણે આચાર્યના શરીરના કુશળ-સમાચાર પૂછ્યા. હવે તપ સંબંધી કુશળતા પૂછે છે—‘જતાં મે’માં ‘જ’ એ અનુદાત્ત સ્વરથી ઉચ્ચાર કરતી વખતે બે હથેલીઓની દશેય આંગળીઓથી ઓધાને સ્પર્શ કરવો, પછી હથેલીઓ સવળી કરી લલાટ તરફ લઈ જતાં મધ્યમાં ‘જા’નો સ્વરિત સ્વર વડે ઉચ્ચાર કરવો, અને પોતાની દૃષ્ટિ ગુરુમુખ મામે રાખી તે હથેલીઓથી લલાટને સ્પર્શ કરતાં ‘ઉદાત્ત’ સ્વરથી ‘મે’ અક્ષર બોલવો. અહિં ‘જતાં’—યાત્રા=યાત્રા મવતાં=આપ ભગવંતને, તાત્પર્ય કે—હે ભગવંત! આપની ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને ઔપશમિક ભાવવાળી સંયમ-યાત્રા તપ અને નિયમરૂપ યાત્રા વૃદ્ધિવાળી છે? આ અવસરે ગુરુ પણ જવાબ આપે કે—‘તુર્મ પિ વદ્ધ’ તપ અને નિયમરૂપ યાત્રા વૃદ્ધિવાળી છે? આ અવસરે ગુરુ પણ જવાબ આપે કે—‘તુર્મ પિ વદ્ધ’ મને તો તપ-સંયમની યાત્રાઓ વૃદ્ધિ પામે છે, પણ તને તે યાત્રાઓ આગળ વૃદ્ધિ પામતી હશે.

હવે નિઘ્રહ કરવા લાયક પદાર્થ સંબંધી કુશળતા પૂછવા માટે ફરી પણ શિષ્ય કહે કે—‘જયણિજ્ઞં ચ મે!’ એ પાઠમાં અનુદાત્ત સ્વરથી ‘જ’ કારનો ઉચ્ચાર કરતાં, પહેલાં માર્ક બે હથેલીઓથી ઓધાને સ્પર્શ કરે, પછી બંને હથેલીઓ મવળી કરી લલાટ તરફ લઈ જતાં મધ્યમાં ‘જા’નો સ્વરિત સ્વર વડે ઉદાત્ત સ્વરથી ‘જિ’ બોલે. વચ્ચે અટ્ટીને સ્વરિત સ્વરે ‘ચ’ કારનો ઉચ્ચાર કરે અને લલાટે ઉદાત્ત સ્વરથી ‘જિ’ બોલે. એ ત્રણ અક્ષરો બોલવા છતાં પ્રશ્ન અધૂરો હોવાથી જવાબની રાહ જોયા વિના જ પુનઃ અનુદાત્ત સ્વરથી ‘જજ’ બોલતાં બે હાથ વડે રોહરણનો સ્પર્શ કરવો, ત્યાંથી વળી લલાટ તરફ લઈ જતાં મધ્યમાં અટકાવીને સ્વરિત સ્વરે ‘ચ’ કારનો ઉચ્ચાર કરે અને બે હાથ લલાટે લગાડતાં

ઉઠાત સ્વે 'મે' અક્ષર બોલે, તે પછી શુરુના જવાબની રાહ જોતો તે જ રીતિએ બેસી રહે અર્થે 'જવણિત્તજ્ઞ ચ'—યાપનીય=કાણુમા ગળવા લાયક આપની ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપશમ વગેરે પ્રકારોના સેવનથી અબાધિત છે ? તથા ચ=વળી મે=ભવતા=આપનું, તાર્પય' કે—આપના ગરીબ, ઈન્દ્રિયો તથા મન પીડા વગરના છે ને ? આ પ્રમાણે લક્ષિતપૂર્વક પૂછતા શિષ્યે શુરુનો વિનય કર્યો ગણાય અહિં શુરુ જવાબ આપે છે કે—'ત્ત'='કા' એમ જ છે, અર્થાત્ ઈન્દ્રિયાન્ધિથી હું અબાધિત છું.

તે પછી શિષ્ય ઓધા ઉપર બે હાથ અને મસ્તક લગાડીને પોતાના અપગધોને ખમાવવા માટે આ પ્રમાણે કહે—'રામેમિ જમાસમણો ! દર્શસિમ વહ્નમ્'—જમયામિ જમાશ્રમણ ! દૈર્ઘસિક દ્યતિક્કમ = હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું દિવમમા થએલા અપગધોને ખમાવુ છું—અર્થાત્ હે ક્ષમાશ્રિયુષ્યુક્ત શ્રમણ ! આજે આખા દિવમમા અવશ્ય કરવા યોગ્ય અનુષ્ઠાનોમા થએલ વિગધનારૂપ માગ અપગધોને ખમાવુ છું—આપની પાને તેની ક્ષમા માગુ છું અહિં શુરુ જવાબમા કહે છે કે—'અહમચિ જ્ઞામેમિ'—અહમચિ જમયામિ = હું પણ તમને ખમાવુ છું અર્થાત્ પ્રમાદથી આખા દિવનમા તમાગ પ્રત્યે હિતશિક્ષા આદિમા પણ અવિધિ આદિ જવારૂપ જે કોઈ અપરાધ થયો હોય, તેને હું ખમાવુ છું

એ પ્રમાણે પ્રણામ કરવા પૂર્વક ખમાવીને પગ પાછળની ભૂમિ પ્રમાર્જન કરના પૂર્વક અનઅક્રમાથી બહાર નીકળતા 'આવસ્સિઆપ' બોલે, તથા પછી 'પઢિન્કમમિ'થી આગલી 'જો મે અહારો ક્કઓ' સુધીનો પાઠ બોલે આ પાઠ પોતાના અપગધો—અતિચારોને નિવેદન કરવા રૂપ હોવાથી 'આલોચના' નામના પ્રાયશ્ચિત્તને સૂચવનાર સૂત્ર છે તે પછીનો 'તસ્મ જમાસમણો ! પઢિન્કમમિ' વગેરે પાઠ પ્રતિકંભણ—યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કહેનાર છે તે 'ફરી હું એનો અપગધ નહિ કરું અને આત્માની શુદ્ધિ કરીશ' અવી યુદ્ધિથી અવઅક્રમાથી બહાર નીકળી બોલે—'આવસ્સિઆપ'—આવશ્યિકયા = અવશ્ય અર્થાત્ ચરણુમિત્તરી કરણુમિત્તરી કેપ અનરય કરવા યોગ્ય થયેલે અગે જે અયોગ્ય વર્તન થયુ હોય, તેનું 'પઢિન્કમમિ'—પ્રતિન્કમમિ = પ્રતિન્કમણ કરું છું અર્થાત્ તેનાથી પાછો રડું છું આમ મામાન્યરૂપે જહીને હવે વિશેષથી સ્પષ્ટ સ્વરૂપે કહે છે—'જમાસમણાણ દૈર્ઘસિઆપ આસાયણાપ'—જમાશ્રમણના દૈર્ઘસિકયા આશાતનયા = ક્ષમાશ્રમણ એટલે શુરુ પ્રત્યે આખા દિવમમા કરેલી, જ્ઞાનાદિ લાભોને નાશ કરનારી ગાતના—ખડના—આશાતના થવા વડે થએલા અપગધોનું હું પ્રતિકંભણ કરું છું—એમ આગળના સર્વ વાક્યોમા સંબધ જોડવો હવે કઈ કઈ કેટલી આશાનાઓ પડે ? તે જણાવે છે—'તિત્તોસજ્જયણાપ'—ત્રયસ્ત્રિશદ્વન્યતરયા = એવે શુરુની તેનીશ આશાતનાઓ કટવી છે, તેમાથી કોઈ પણ એક, બે, ત્રણ કે તેથી અધિક જેટલી આશાતનાઓ થએલી હોય, તે દરેક આશાતનારૂપ અપગધોને, અહિં આખા દિવમમા અનેક આશાતનાઓ થવાનો મહાવ દોવાથી 'એક, બે, આગર મઘણી આશાતનાઓ એમ જણુ છે' તે આગાતનાઓ આગળ કહેવાશે, તે મળી કાઈક વિશેષ કહે છે—'જં કિચિ મિન્દ્યાણ'—યત્ કિચિત્ મિથયા = જે કાઈ ખગળ ગમે તેનું નિમિત્ત પકડીને જોગ ભાવથી ઢગી હોય, તેવી આશાતનાથી, વગી 'મળદુક્કઢાણ, વયદુક્કઢાણ, કાયદુક્કઢાણ'—મનોદુષ્ટતયા, ગામ્દુષ્ટતયા, કાયદુષ્ટતયા = દુષ્ક્રમન કે પ્રવરના ત્રાણ, દુષ્ક્રમન થયેલ કહો વચન બોલીને, મથાની દુષ્ક્રમતા અંગે નજીક

સુધી બોલીને પછી શુરો ' હંદેજં ' એ ઉત્તર સાંભળીને અવગ્રહની યાચના કરવા માટે, ૫. ' અણુજાણમ્ મે મિ રગમ્ ' બોલે અને શુર ' અણુજાણમિ ' કહે, ત્યારે અવગ્રહભૂમિમાં પ્રવેશ કરી, સંહારા પ્રમાણને નીચે જોડે. ૬. તે પછી રમેહરણને દર્શીઓ સંહિત પ્રમાણને ' મસ્તકને સ્પર્શ કરવા માટે ઉપયોગી થશે ' એમ ધારી જમીન પર સ્થાપન કરે. તે પછી પ્રથમ ૭ ડાળા હાથે એક બાજુથી પકડેલી મુહપત્તી વડે ડાળા કાનથી આરંભીને જમણા કાન સુધી લલાટ પ્રમાણે, ૮. અને સંકેતેલા ડાળા ઠીંચણના ઉપર ભાગને પ્રમાણને તેની ઉપર મુહપત્તી મૂકે તથા ઓધાના મધ્યભાગમાં શુરો ચરણ-યુગલની સ્થાપના-કંપના કરે, ૯. તે પછી બે હાથ લાંબા કરીને બે સાથજોના મધ્યભાગનો સ્પર્શ ન થાય તેમ ભેગી કરેલી બે હથેલીઓથી જ કારતું ઉચ્ચારણ કરતો ઓધાની દર્શીનો સ્પર્શ કરે, ૧૦ તે પછી બે હથેલીને અંદર મુખ તરફ ફેરવીને અને લલાટે સ્પર્શ કરવા માટે જોયે લઈ જઈને હો કાર ઉચ્ચારતાં જ બે હથેલીઓથી લલાટને સ્પર્શ કરે, ૧૧ ફરી બંને હાથ અધોમુખવાળા કરી કા કાર બોલતાં રમેહરણને સ્પર્શ કરે અને યં અક્ષરના ઉચ્ચાર સાથે ફરી પહેલા માર્ક લલાટને સ્પર્શ કરે. ૧૨ વળી કા અક્ષરના ઉચ્ચાર વખતે ત્રીણવાર ઓધાનો સ્પર્શ કરીને ય કાર બોલતાં ફરી તે જ રીતિએ લલાટે સ્પર્શ કરે. ૧૩ પછી સફાત્તં ' ૫૬ બોલતાં રમેહરણને બે હાથ અને મસ્તકથી પ્રણામ કરીને, મસ્તક ઉચ્ચ કરી, બે હાથ જોડી, અબ્યાબાધ-સુખગાતા પૂછવા માટે, ૧૪ ' હમણિજ્જો મે કિલામો ' અપ્પકિંતાણં બહુસુમેણ મે દિવસો ' દિવસ, પક્ષ કે વર્ષ ' વફ્ફંતો ' એમ બોલે અને પછી મૌન કરે, ૧૫ ન્યારે શુર ' તહત્તિ ' જવાબ આપે, ત્યારે પુનઃ સયમયાત્રા અને યાપનિકા એટલે ધ્વનિદ્રયો અને મનની નિરાબાધતા પૂછે, તે વખતે પણ પૂર્વની જેમ બીણ વખતના ત્રણ આવર્તો કરવા, તથા તેમાં સ્વરોનો યોગ કરવો, ૧૬ ત્યાં અમે પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે મંદુલુહિ-વાળા શિષ્યોનો અનુગ્રહ-ઉપકાર કરવા માટે તે સ્વરયોગ કેવી રીતે કરવો ? તે કહીએ છીએ કે જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ સ્વર-અવાજથી બોલીને યુક્તિઓ સ્થાપવી. ૧૭ તેમાં જઘન્ય એટલે અનુઘાત સ્વર ' રમેહરણ ઉપર ', ' ઉત્કૃષ્ટ=ઉઘાત સ્વર લલાટે ' અને મધ્યમ=સ્વરિત સ્વર તે બેની વચ્ચે કરવો, ૧૮ અનુઘાત સ્વરથી જ કાર, સ્વરિત અવાજથી જ્ઞા અને ઉઘાત સ્વરથી મે અક્ષર બોલવા; વળી જ-ઘ-ણિ એ ત્રણ અક્ષરો પણ એ જ પ્રમાણે અનુઘાત વિગેરે ઉચ્ચારથી બોલવા, ૧૯ ત્રીણવાર ઉઘાત અનુઘાત સ્વરથી જ સ્વરિત, મે ઉઘાત સ્વરથી બોલવા. એ પ્રમાણે રમેહરણ ઉપર મધ્યમાં અને લલાટે બોલવાના એ સ્વરો જાણવા, ૨૦ પ્રથમના ત્રણ આવર્તો અનુક્રમે બાબે અક્ષરોના અને બીજા ત્રણ આવર્તો ત્રણ ત્રણ અક્ષરોના બનેલા છે, ૨૧ એમ આવર્તોનું સ્વરૂપ જણાવીને હવે બીણ વખતના ત્રણ આવર્તોના વિધિ કહે છે કે-બે હાથથી રમેહરણ ઉપર જ કાર, મધ્યમાં જ્ઞા કાર અને લલાટે મેઝર કહીને પછી શુરો વચન સાંભળવું, ૨૨ શુર ન્યારે ' તુમ્મં પિ વદ્દમ્ ' એમ બોલે ત્યારે બાકીના બે આવર્તો સાથે કરીને ન્યાં સુધી શુર ઇવં ન બોલે ત્યાં સુધી મૌન રહે, ૨૩ શુરએ ઇવં કહ્યા પછી શિષ્ય રમેહરણ ઉપર બે હાથની અંજલિ અને મસ્તક લગાડીને વિનયપૂર્વક ' હામેમિ હમાસમણો ! મેવમિયં વદ્દકમ્ ' વગેરે બોલે, ૨૪ પછી ન્યારે શુર ' અહમ્મિ હામેમિ તુમ્ ' એમ કહી આમણની મંમંતિ જણાવે, ત્યારે શિષ્ય ' આવસ્સિજ્ઞાણ ' કહીને અવગ્રહમાંથી નીકળે, ૨૫ પછી નમાવેલા શરીર પૂર્વક ચર્વ અપરાધોના ખામણાં કરીને ચર્વ દોષની નિંદા, ગર્હા અને પરિક્ષા કરે, યોગિરાવે એટલે કે એ રીતિએ પ્રતિકમણ પ્રાપ્તિ કરે. ૨૬ એમ વિનયપૂર્વક

આણસુ છે ' ત્યારે માગે જવાળ આપે કે, 'તમે આણસુ છો' એમ મગ્ધા જ મામા જવાળ આપે, તે 'તત્ત્વતત્ત્વ' નામની આશાતના, ૨ 'શુદ્ધ પાને ક્ષેત્ર વચ્ચેના મોટા અવાજથી જોવાવા, ૨૫ શુદ્ધ ધર્મકથા કરતા હોય, ત્યારે વચ્ચેના વગર પૃષ્ઠે 'આ આમ છે' એમ જોવાવ, ૨૬ શુદ્ધ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે, 'આ અર્થ તમને યાદ નથી, આ અર્થ મલવનો નથી' એમ ગિધ્ય વચ્ચેના જોયે, ૨૭ શુદ્ધ ધર્મકથા નભગાવતા હોય ત્યારે, તેમના પ્રત્યે મનમા પૂજ્યભાવ ન હોવાથી ગિધ્ય ચિત્તમા પ્રમત્ત થાય નહિ, શુદ્ધના વચ્ચેની અનુમોદના કરે નહિ-આપે સુદ્ધ સમન્તવ્યુ એમ પ્રગમમા કરે નહિ, તે 'ઉપક્રમનત્ત' નામની આશાતના, ૨૮ ત્યારે શુદ્ધ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે, અત્યારે તે ભિક્ષાને નમય થયો છે, મૂન જાણવાનો કે ભોજનનો વખત થયો છે ' વિશેષે કરીને મહા ભેદવાની આશાતના ૨૯ શુદ્ધ ધર્મકથા કરતા હોય ત્યારે, 'હું જ્યા કરીશ' એમ કરી શુરુની નભા અને કથા તોડી નાખવી, તે જ્યાછેન આશાતના ૩૦ આચાર્ય ધર્મપદેગ કરતા હોય અને સભા ઉઠ્યા પહેલા જ નભામા પોતાની અતુગર્હ ગતાવવા ગિધ્યે વિશેષ વ્યાખ્યા કરવી, તે આશાતના ૩૧ શુરુ આગળ ઉઠ્યા કે મગ્ધા આમને ગિધ્ય જેને ૩૨ શુરુની ગથ્યા કે મધ્યાગને પગ લગાડવો કે તેની ગળ વગર હાથ લગાડવાથી અને એ પ્રકારે કરવા છતા ક્ષમા નહિ માગવાથી આશાતના, ૩૩ છે કે- 'શુરુ કે તેમના કપડા આદિ વસ્તુઓને શરીરથી સ્પર્શ થઈ જાય કે ગળ મિલાય અડે, તો 'માગ અપગધને ક્ષમા કરો' એમ કરી શિષ્ય ક્ષમા માગે, અને દ્રવી આવી ભૂલ નહિ કરે એમ કહે ૩૪ શુરુની ગથ્યા, મધ્યાગ, આમન વિશેષે ઉપર ઉભા ગહેવાથી, જેમવાથી કે, શયન કરવાથી ઉપલક્ષણથી તેઓના વસ્ત્ર, પાનાદિ કોઈ વસ્તુ પોતે વાપરવાથી આશાતના થાય છે આ તેનીશ આશાતનાઓને જાણવાનારી 'પુરજો વક્ષાં' ઈત્યાદિ છ ગાથાઓ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહેલી છે જેનો અર્થ ઉપરના વિવેચનમા આવી ગયેલો હોવાથી દ્રવી લખતા નથી

જે કે આ આશાતનાઓ માધુને આશ્રીને જાણવી છે, છતા શ્રાવકને પણ થવા સભવ છે, કાગળ કે, ઘણુ ભાગે ચતિકિયાના અનુસાર જ શ્રાવકની ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ પ્રવર્તે છે શાસ્ત્રમા મલગાય છે કે, કૃષ્ણવાસુદેવે દાદગાવર્ત વર્નથી અદાર હબર માધુઓને વદના કરી છે તેથી આશાતનાઓ પણ યતિને અનુમાને યથામભવ શ્રાવકને પણ જાણવી

એ પ્રમાણે વદન કરીને અવશ્યકમા જ રહેલો, અતિચારની આલોચના કરવાની ઈચ્છાવાળો શિષ્ય, શરીરને દાર્દક નમાવવા પૂર્વક શુદ્ધને આ પ્રમાણે કહે- 'દ્વિચ્છાકારેણ સ દિસહ, દેવસિય ભાલોષમિ' - આપની ઈચ્છાથી આજ્ઞા કરો, દિવસમા થયેલા અતિચારને આપની પામે પ્રગ કરુ અહિં દિવસ તથા ઉપનક્ષણથી ગતિ પાશ્વિક, ચાતુર્માસિક કે મહત્તમ મળધી અતિચારો પણ તે મમય માટે મમજી લેવા 'ભાલોચવામિ' એમા આ = મર્યાદા-વિધિપૂર્વક અથવા સર્વજનને અને લોષમિ આપની પામે પ્રગ કરી મલગાવુ છુ અહિં દિવસ વગેરેની આલોચનામા ઝાળ મર્યાદા આ પ્રમાણે છે-દિવસના મધ્યભાગથી આરભીને રાત્રિના મધ્યભાગ સુધી દૈવમિ અને રાત્રિના મધ્યભાગથી આરભીને દિવસના મધ્યભાગ સુધી રાત્રિ અતિચારોની આલોચના થઈ શકે છે અર્થાત્ દેવનિ કે રાઈ પડિષ્મણુ તે પ્રમાણે થઈ ગકે છે અને પાશ્વિક ચાતુર્માસિક તથા સાવતરિ. આલોચના-પ્રતિક્રમણુ તો તે પળવાડિયુ, ચતુર્માસ કે વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે થઈ શકે છે

હવે અહિં ‘ આલોપ્ત ’ = આલોચના કરે. એમ શુરુ-વચન સાંભળી, તેને સ્વીકારતો શિષ્ય ‘ ઇચ્છં આલોપમિ ’ એમ શિષ્ય કહે, તેમાં ‘ ઇચ્છં ’ = આપની આજ્ઞા સ્વીકારું છું અને આલોચવાની સ્વીકૃતિનો ક્રિયા દ્વારા પ્રકાશ કરું છું-આ પ્રમાણે પ્રાથમિક કથન રજૂ કરીને શિષ્ય સાક્ષાત્ આલોચના કરવા માટે આ પાઠ ગોલે :—

‘ જો મેં દેવસિઓ અહારો કઓ, કાહઓ, વાહઓ, માળસિઓ, ઉત્સુત્તો, ડમગ્ગો, અકલ્પો, મકરણજ્ઞો, દુજ્ઞાઓ, દુર્વિચિત્તિઓ અણાચારો અણિચ્છિઅવ્યો અસાવગ-પાડગ્ગો, નાળે, દંસળે, ચરિત્તાચરિત્તે, સુપ, સમાદ્દપ, તિણ્હ ગુત્તીળં, ચડણ્હં કસાયાળં, પંઞણમણુવ્વયાળં, તિણ્હં ગુણવ્વયાળં, ચડણ્હં સિક્કલાવયાળં, વારસવિહસ્સ સાવગધમ્મસ્સં જં અહિં, જં વિરાહિયં, તસ્સ મિચ્છા મિ દુકકંઠં ’ ॥

આ સૂત્રપાઠની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જો મેં-યો મયા = મેં જે કેઈ દેવસિકોડિત્તિચારોડ તિરુમ્ = દિવસ સંબંધી વિધિનું ઉક્તધન કરવા રૂપ અતિચાર કઓ = ક્યો હોય, તે અતિચાર પણ સાધન-લેહે અનેક પ્રકારે થાય છે, માટે કહે છે-‘ કાહઓ, વાહઓ, માળસિઓ = શરીર, વચન કે મન દ્વારા ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવા રૂપ અતિચાર થયો હોય, ઉત્સુત્તો = સૂત્ર વિરુદ્ધ વચન બોલવાથી થયેલો અતિચાર, ડમગ્ગો = તેમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવ તે માર્ગ, તેનું ઉક્તધન કરવું, તે ઉન્માર્ગ, અથવા આત્મસ્વરૂપ ક્ષાયોપશમિક ભાવનો ત્યાગ કરી મોહનીયઆદિ ઔદયિક ભાવમાં પરિણામ પડતાય, તે રૂપ ઉન્માર્ગથી થયેલ અતિચાર તથા ‘ અકલ્પો = અકલ્પ-અહિં કલ્પ = ન્યાય વિધિ-આચાર, અર્થાત્ ચરણ-કરણનો વ્યાપાર, અને તેથી વિપરીત તે અકલ્પ્ય. તાત્પર્ય કે અંધમનાં કાયેનિ યથાર્થ સ્વરૂપે ન કરવાથી થયેલો અતિચાર અને ‘ મકરણજ્ઞો ’ = સામાન્યથી નહિ કરવા યોગ્ય ક્યો કરવાથી થયેલો અતિચાર. ઉપર જણાવેલાં ઉત્સૂત્ર વિગેરે પ્રકારે કાર્ય-કાણુરૂપે પરસ્પર સંબંધવાળા છે. જેમકે-ઉત્સૂત્ર હોય માટે જ ઉન્માર્ગ થાય, ઉન્માર્ગ હોય માટે જ અકલ્પ્ય થાય અને અકલ્પ્ય હોય માટે અકરણીય થાય. આ પ્રમાણે કાયિક અને વાચિક અતિચારોનું વિશેષ સ્વરૂપ જણાવવા માટે આ ‘ ઉત્સૂત્રથી, ઉન્માર્ગથી ’ વગેરે કહ્યું, હવે માનસિક અતિચારો અંગે વિશેષ કહે છે. ‘ દુજ્ઞાઓ ’ = એકાગ્રચિત્તે દુષ્ટ ધ્યાન કરવાથી થયેલો આનંધ્યાન, રૌદ્રધ્યાનરૂપ અતિચાર તથા ‘ દુર્વિચિત્તિઓ ’ = ચચળ ચિત્તથી દુષ્ટ ચિંતન કરવા રૂપ અતિચાર, કહ્યું છે કે- ‘ જં વિરમજ્ઞવસાળં, નં જ્ઞાણં, જં ચલં તયં ચિત્તં ’ = મનનો જે સ્થિર અધ્યવસાય, તે ‘ ધ્યાન ’ અને જે ચચળ અધ્યવસાય તે ‘ ચિત્ત ’ કહેવાય. અહિં તે સ્થિર અને ચચળ લેદ સમજવા. જ્યારે આવા પ્રકારના છે, તેની અનાચરણીયતાઆદિ કહે છે- ‘ અણાચારો ’ = શ્રાવકને આચરવા લાયક નહિ માટે અનાચરણીય લાણુવા, વળી અનાચરણીય છે, માટે જ ‘ ’ = ‘ અણિચ્છિઅવ્યો ’ = કરવા યોગ્ય તો નથી જ પણ મનથી પણ અરૂપ માત્ર ઈચ્છવા યોગ્ય નથી, ઈચ્છવા યોગ્ય નથી, માટે જ અસાવગ-પાડગ્ગો ’ એટલે સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કર્યું હોય, અણુમનાદિક અંગીકાર ક્યાં હોય, દરેકજ સાધુ પાસે સાધુ-આની અને શ્રાવકોની સામાચારી-કર્તવ્યો સાંભળતો હોય, તે શ્રાવક તેને માટે અદ્યતિ છે. એ કહીને હવે અતિચાર જણાવવા માટે કહે છે- ‘ નાળે, દંસળે, ચરિત્તાચરિત્તે ’ એટલે જ્ઞાન, તથા દર્શનના વિષયમાં, દેશવિરતિરૂપ આચિત્તાચરિત્રના વિષયમાં લાગેલા અતિચારો. હવે તે જ્ઞાનાદિ વિષયના

અતિચારોને લેદથી જુદા જુદા પ્રકારે જણાવે છે - ‘સુષ’-શ્રુત વિષયે=શ્રુત જ્ઞાન વિષયમાં, ઉપલક્ષણથી યાકીનાં ચાર જ્ઞાનોને અંગે પણ ઉત્સૂન-પ્રરૂપણા કે કાળે સ્વાધ્યાય કરવો વગેરે જ્ઞાનાચારના આઠ આચારોને નહિં પાળવાથી લાગેલા અતિચાર, તથા ‘સામાદ્ય’=સામાયિકના વિષયમાં, અહિં સામાયિક વિષયથી સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ એમ બે સામાયિક બાબતો. સમ્યક્ત્વમાં શંકા, કાંક્ષા આદિ અતિચારો અને દેશવિરતિ-સામાયિકના અતિચારો કહે છે કે- ‘તિષ્ઠં મુત્તીર્ણ’=ત્રણ ગુપ્તિમાં જે ખંડના કરી હોય, તે રૂપ અતિચાર, અહિં મન, વચન અને કાયાના યોગોને ગોપવવા રૂપ ત્રણ ગુપ્તિને અંગે શ્રદ્ધા નહિં કરવાથી, તથા વિપરીત પ્રરૂપણા કરવાથી-એ બે પ્રકારે ખંડના-વિરાધના કરવાથી, તથા ચતુર્ણાં ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-લક્ષણનાં કપાયાળાં એટલે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કપાયોમાં જે અપ્રશસ્ત કપાયો કરવાનો નિપેધ છે, તે કરવાથી તથા કપાયોના સ્વરૂપની શ્રદ્ધા ન કરવાથી કે તેની વિપરીત પ્રરૂપણા કરવાથી લાગેલા અતિચારો, ‘વૅઞ્ઞાનામણુવ્રતાનાં, ત્રયાણાં ગુણવ્રતાનાં, ચતુર્ણાં શિક્ષાવ્રતાનાં’ એટલે શ્રાવકનાં પાંચ અણુવ્રતો, ત્રણ ગુણવ્રતો અને ચાર શિક્ષાવ્રતો, જેનું સ્વરૂપ પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે. એ અણુવ્રતાદિ લેગાં કરતાં બાર પ્રકારનો શ્રાવકધર્મ, તેનું દેશથી ખંડન કથું હોય, ઘણું ખંડન કથું હોય, મૂળથી ભંગ ન થવા છતાં વધારે વ્રત-વિરાધના ધર્મ હોય, તે વિરાધના કરી હોય, ‘તસ્મ મિચ્છા મિ દુષ્કર્મ’=તેવા દિવસ સંબંધી જ્ઞાનાદિક વિષયના તથા ત્રણ ગુપ્તિ, ચાર કપાયો બાર પ્રકારના શ્રાવકધર્મમાં જે ખંડના-વિરાધના રૂપ અતિચારો લાગ્યા હોય, તે મારું પાપ મિથ્યા થાઓ, આ પ્રમાણે પાપનું પ્રતિકંભણ કરું છું. મારે તે કરવા લાયક નથી; કારણ કે દુષ્કર્તવ્ય છે.

અહિં શિષ્ય અર્ધુઅંગ નમાવીને ઉત્તરોત્તર વધતા વૈરાગ્યવાળો માયા, અભિમાન આદિથી રહિત બની પોતાના સર્વ અતિચારની સવિશેષ વિશુદ્ધિ માટે આ પ્રમાણે સૂત્ર પાઠ બોલે :-

‘સત્ત્વસ્ત ધિ દેવસિય દુઃશ્ચિત્તિય, દુઃમાસિય, દુઃશ્ચિદ્વિય ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ !’ આ સર્વ પદોમાં છઠ્ઠી વિભક્તિનો લોપ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે-આખા દિવસ સંબંધી અણુવ્રત વિગેરેમાં ન કરવા યોગ્ય કરવાથી અને કરવા યોગ્ય ન કરવાથી જે જે અતિચારો લાગ્યા હોય, તેનું, કેવા પ્રકારના ? તે કહે છે- ‘દુઃશ્ચિત્તિય’=આર્ત-રોદ ધ્યાનરૂપ દુષ્ટ ચિંતનન કરવાથી, આથી માનસિક અતિચાર કહ્યા. તથા ‘દુઃમાસિય’=પાપ દુર્ભાવણ કરવા રૂપ અતિચાર, એ વચન-વિષયક અતિચારો કહ્યા. તથા ‘દુઃશ્ચિદ્વિય’=નિપેધ કરેલા દોડવા, ફૂંદવા વિગેરે રૂપ કાયાની ક્રિયા-ચેષ્ટા તે કાયિક અતિચારો કહ્યા. આ પ્રમાણે દિવસમાં થયેલા અણુવ્રતાદિની વિરાધનારૂપ માનસિક, વાચિક અને કાયિક અતિચારોનું પ્રતિકંભણ કરવા માટે કહે છે- ‘ઇચ્છાકારેણ સંદિસહ (મગવાન !) એટલે ‘હે ભગવંત ! મારા બળાત્કારથી નહિં પણ આપની ઈચ્છાથી મને પ્રતિકંભણ માટે-દોષથી પાછા હટવા માટે અનુમતિ આપો,’ એમ કહીને શિષ્ય મૌનપણે શુદ્ધની સ-મુખ બેતો ઉભો રહે, ત્યારે શુદ્ધ ‘વૅઞ્ઞિકમહ’=પ્રતિકંભણ કરે-એમ કહે, ત્યારે પોતે શુરુવચનનો સ્વીકાર કરવા માટે ‘ઇચ્છં’=‘મારે આપની આજ્ઞા પ્રમાણ છે’ એમ કહી ‘તસ્મ મિચ્છા મિ દુષ્કર્મ’ એટલે ઉપર જણાવેલા સર્વે અતિચારો રૂપી મારું પાપ મિથ્યા થાઓ-અર્થાત્ એ અતિચારોની હું જુશુપ્સા કરું છું. (આ પછી વંદિત્તુ સૂત્ર કહેવાય છે, તે પણ અતિચારોનું વિસ્તારથી પ્રતિકંભણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. એ કહ્યા પછી શુદ્ધ અંગે દિવસમાં થયેલા

અપરાધોને ખમાવવા માટે જે વખત વાંદજી આપવાનાં છે) તેમાં ખીજું વંદન કર્યા પછી અવગણનામાં રહ્યાં રહ્યાં ઉપરતું અર્ધું અંગ નમાવવા પૂર્વક શિષ્ય પોતાના અપરાધોને ખમાવવા માટે શુરુને આ પ્રમાણે કહે— ‘ઈચ્છાકારેણ સંવિસદ્’ = હે ભગવંત ! બળાત્કારથી નહિં, પણ આપની ઈચ્છા પ્રમાણે મને રજા આપો. શાની ? તે કહે છે— ‘અબ્ધુદ્ધિઓડહ’ અર્ધિમત્તર-દેવસિઝં રામેમિ’ એટલે આપને મારાથી થએલા અપરાધોને ખમાવવાની તૈયારીવાળો છું એટલે અન્ય ઈચ્છાઓ છોડીને ખામણાંતું કાર્ય કરવા તત્પર બન્યો છું. શાનાં ખામણાં ? તે કહે છે— ‘અર્ધિમત્તરદેવસિઝં = દિવસમાં જે અતિથાર થવાનો સંભવ હોય તેનાં, ‘રામેમિ’-શ્રમયામિ’ = હું ક્ષમા માશું છું, ‘અતિથાર’ અધ્યાહારથી સમજવું. અન્ય આચાર્યો આ સ્થળે ખીજો પાઠ કહે છે— ‘ઈચ્છામિ સમાસમણો ! અબ્ધુદ્ધિઓ મિ અર્ધિમત્તર-દેવસિઝં રામેમિ’ અર્ધિં ઈચ્છામિ = ખમાવવા ઈચ્છું છું, એટલું જ નહિં પણ ખમાવવા માટે તૈયાર થયો છું, એમ કહીને મીનપણે શુરુના આદેશની રાહ જુએ અને શુરુ બ્યારે કહે કે— ‘રામેમિ’ = ખમાવો, ત્યારે શુરુના વચનને બહુમાન કરતો કહે કે— ‘ઈચ્છં રામેમિ’ = આપની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી મારા અપરાધોને ખમાવું છું. આથી ખમાવવાની ક્રિયાને પ્રારંભ બહુબોધો-એમ સમજવું. ત્યાર પછી વિધિપૂર્વક જે હાથ, જે હાથણ અને એક મસ્તક જમીન પર લગાડીને તથા મુઠપત્તિને મુખ પાસે રાખીને આ પ્રમાણે પાઠ બોલે—

“જં કિંચિ અપત્તિય, પરપત્તિઝં, મસ્તે, વાળે, વિળય, વેયાવચ્ચે, આલાવે, સંલાવે, ઉચ્ચાસળે, સમાસળે, અંતરમાસાળ, ઉચરિમાસાળ, જં કિંચિ મજ્ઞ વિળય-પરિહીજ, સુદ્ધમ વા ધાવર વા, તુમ્મે જાળહ, અર્હં ન વા(જા)નામિ, તસ્સ મિચ્છા મિ દુપ્પકંડં ।”

બ્યાખ્યાય— એમા ‘જં કિંચિ’-યત્ કિંચિત્ = જે કંઈ મામાન્ય - મહેજ કે સર્વ, ‘અપત્તિઝં’ = પ્રાકૃત આર્પપ્રયોગ પ્રમાણે અર્ધ અપ્રીતિરૂપ અને ‘પરપત્તિઝં’ = વિશેષ અપ્રીતિરૂપ અથવા કોઈ ખીજના નિમિત્તે, તથા ઉપલક્ષણથી મારે પોતાને નિમિત્તે પણ આપના પ્રત્યે મારાથી કે મારા પ્રત્યે આપનાથી એમ જે કોઈ અપરાધ થયો હોય, તે મિથ્યા ધાઓ, -એમ હેક્કા પદ મારે અર્થેના મંબંધ બોડવો તથા ‘મસ્તે, વાળે’ = ભોજન-પાણી મંબંધી, ‘વિળય, વેયાવચ્ચે’ - ઉભા થવું વિગેરે વિનયમા તથા ઔષધ પથ્ય અતુકૂળ આહારાદિકથી મહાપ કરવારૂપ વેચાવચ્ચમા, ‘આલાવે, સંલાવે’ એકવાગ બોલવારૂપ આલાપ અને પરસ્પર વધારે વારંવાર વાત કરવા રૂપ સંલાપમા જે અપરાધ થયો હોય તે, તથા ‘ઉચ્ચાસળે, સમાસળે’ = આપના આમનથી બિચા કે સમાન આમનનો ઉપયોગ કરવારૂપ અપરાધ થયો હોય, વળી ‘અંતરમાસાળ, ઉચરિમાસાળ’ = શુરુ વાત ક્રતા હોય તેમાં વચ્ચે બોલવું અને શુરુએ વાત કહી હોય તેમા વધાગ કરી કહેવારૂપ ઉપરિભાવાથી, એમ ‘જં કિંચિ’ જે કંઈ સહેરૂપ અથવા સર્વ પ્રકારે ‘મજ્ઞ વિળય-પરિહીજ’ = મારાથી વિનય-રહિતપણે જે થયું હોય, ‘સુદ્ધમ વા ધાવર વા’ અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય તેવું સક્ષમ કે વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય તેવું બાદર, જે ‘વા’ કહેવાથી બનેના વિષયમા મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાતું છે. ‘તુમ્મે જાળહ, અર્હં ન જાનામિ’ = સમગ્ર ભાવ આપના બલુવામાં હોય તેથી માગ અપરાધો આપ બહુતા હો, હું મૂઠ હોવાથી હું માગ અપરાધ ન પણ બહુ, તથા મેં શુરુપણે અપરાધ કર્યા

હોય તે આપ ન બાંધતા હો અને હું તો મારા અપરાધ બાંધતો હોઉં. વળી આપ પણ બીજાને કરેલા હોય વગેરે કાંબોથી બાંધતા ન હો, અને હું પણ વિરભૂતિ આદિના યોગે ન બાંધતો હોઉં તથા આપની પ્રત્યક્ષ કરેલા હોવાથી આપ અને હું બંને બાંધતા હોઈએ-એમ ચારેય ભાગે અપગધ કરેલા હોય તે મર્વ અહિં ગણવા ‘તસ્સ’ = અહિં છૂટી - માત્રી વિભક્તિનો અભેદ હોવાથી, તેમાં એટલે અપ્રીતિવિષયક અને અવિનયવિષયક થયેલા અપગધોમાં ‘મિચ્છા મિ દુષ્કઠ’ માટે પાપ મિથ્યા થાઓ પોતાનાં ખોટાં આચરણોના પશ્ચાત્તાપ કે ક્ષુભાત કરવા રૂપ પ્રતિક્રમણ અર્થ કહેનારું જેન પારિભાષિક વાક્ય છે. ‘પ્રયચ્છામિ’ = હું છું-એ અધ્યાહાર્ય મમજ્ઞુ. અથવા ‘તસ્સ મિચ્છા મે દુષ્કઠ’ એ પાકથી બીજો અર્થ એ પ્રમાણે છે કે- તસ્સ એટલે વિભક્તિના દેગદાથી અપ્રીતિવિષયક અને વિનયગહિતપણુના ભાગ અપગધો મે = મને મિથ્યા = મોક્ષમાર્ગની આધનામાં વિગેધ કરનાગ છે અને દુષ્કઠ = તે પાપરૂપ છે, એ પ્રમાણે પોતાના હોયોની ક્ષુભાતરૂપે પ્રતિક્રમણ એટલે અપરાધની ક્ષમાપના બાંધવી

પહેલા વંદનમા આલોચના અને ક્ષમાપના માટે વંદન કરવાનું વિધાન કરેલું હોવાથી, વંદન પછી ‘દેવમિયં આલોઉ’ અને ‘અખુર્જિઓ’ મૂત્રની બાપ્યા મમબવી નહિ તો તેનો અવમગ પ્રતિક્રમણ આવશ્યકમા આવે. આમ દ્વાદશાવર્ત વંદનનો વિધિ કહ્યો.

વંદન કરનારને કર્મનિર્જગરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. કહ્યું છે કે- “શ્રીગૌતમગ્વામીશ્વ મહાવીર ભગવંતને પૂછે છે કે- ‘હે ભગવંત ! શુરુવંદન કરવાથી જીવ શુ મેળવે ?’ ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે- ‘હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવગ્ત્રીય આદિ આઠેય કર્મો ગાઠ બંધનથી બાધ્યાં હોય, તે દ્રીવાં બંધનવાળા કરે છે, લાભાકાળની સ્થિતિ બાધી હોય, તે અપકાળવાળી કરે છે, તીવ્રગમવાળા બાધેલા અશુભ કર્મેની મંદગમવાળાં કરે છે અને ઘણા પ્રદેશવાળાં બાધ્યાં હોય, તેને થોડા પ્રદેશવાળા કરે છે, અને તેથી અનાદિ અનંત મંમાગરૂપી અટવીમાં તે લાભો કાળ જમણુ કરતો નથી.”

તથા બીજા પ્રશ્નમા પણ કહ્યું કે- ‘હે ભગવંત ! શુરુવંદન કરવાથી જીવ શુ ફળ પ્રાપ્ત કરે ?’ ઉત્તર- ‘હે ગૌતમ ! શુરુવંદનથી જીવ નીચગોત્રનું કર્મ ખપાવે છે, ઉચ્ચગોત્ર કર્મનો બાધ કરે છે, અને અપ્રતિકૂલ આજ્ઞા ફલવાળું એટલે કે કોઈ આજ્ઞા અસ્થિત ન કરે, તેણે મોહાગ્રદક્ષ સ્વરૂપવાળું નામકર્મ ઉપાગર્ન કરે છે.”

વિનયોપચાર કરવા ચોગ્ય શુરુવર્ગની નેવા અને પૂજા, તીર્થકરોની આજ્ઞા, શ્રુતધર્મની આગધના અને ક્રિયા ઈત્યાદિ સ્વરૂપ બાંધાવ્યું

અથ પ્રતિવ્રમણ-હવે પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે-તેમા પ્રતિ ઉપચાર છે, અને તેનો અર્થ વિપરીત અથવા પ્રતિરૂપ એવો થાય છે, તેમ જ ક્રમ એવો ધાતુ છે, તેનો પાઠવિશેષ-પગરૂપાપન એવો અર્થ થાય છે. પ્રતિ ઉપચાર પૂર્વક ક્રમ ધાતુનો ભાવ અર્થમા ‘મનદ્’ પ્રત્યય આવવાથી પ્રતિવ્રમણ શબ્દ થયો તેનો અર્થ એવો થયો કે- ગુભ યોગમાથી અશુભ યોગોમા જાયેલા આત્માનું ફરી ગુભ યોગોમાં પાણુ કરવું, તે પ્રતિવ્રમણ કહેવાય. કહ્યું છે કે- “પ્રમાદવશ બનેલો આત્મા પોતાના સ્થાનમાથી પરસ્થાનમાં અર્થાત્ સ્વભાવમાથી વિભાવમા ગયો હોય, તે ફરી સ્વસ્થાનમા આવી જાય, તે પ્રતિક્રમણ કહેવાય. પ્રતિનો વિપરીત અર્થ કરીને આ બ્યાપ્યા કરી કહેવું છે કે- દ્વાયોપચારિક

ભાવમાંથી ઔદયિક ભાવને વશ થએલા આત્માનું ફરી પ્રતિકૂળ ગમન થવું એટલે કે ક્ષયોપશમિક ભાવમાં પાછા આવવું, તે પ્રતિકમણ કહેવાય. આ તો ઉપર પ્રમાણે જ અર્થ થયો, માટે કહે છે કે-અથવા તો પ્રતિ પ્રતિ ક્રમણ = પ્રતિક્રમણ = મોક્ષ-અપાયક ગુણ-યોગોની પામે જવું, તે પ્રતિકમણ કહેવાય. કહ્યું છે કે- ‘માયાશય આદિ સર્વ શયોથી ગહિત માધુતુ જે મોક્ષદલ આપનારા ગુણ યોગોની તરફ વતન થવું, તે પ્રતિકમણ કહેવાય’ આ પ્રમાણે પ્રતિકમણ શબ્દની વ્યાખ્યા કરી

આ પ્રતિકમણ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણેય કાળના પાપકર્મ-વિષયક હોય છે. શંકા કરી કે પ્રતિકમણ ભૂતકાલ વિષયક હોય છે, કારણ કે કહેલું છે કે-‘ભૂતકાલમા કરેલા પાપોનું પ્રતિકમણ કરું છું.’ વર્તમાનકાળનાં પાપોને શંકા છું અને ભવિષ્યકાળના પાપોનું પશ્ચાદ્દુષ્ણ કરું છું.’ એમાં પ્રતિકમણ તો ભૂતકાળને અંગે જ કહેલું છે, તો ત્રણેય કાળ વિષયક પ્રતિકમણ કેવી રીતે કહેવાય? મમાધાન કરતાં જણાવે છે કે- અહિં પ્રતિકમણ શબ્દનો અર્થ ‘અગુણ યોગોથી નિવૃત્તિ કરવી-અટકવું’ એટલો જ માત્ર મમજવો કહ્યું છે કે- ‘જેમ મિથ્યા-ત્વનું પ્રતિકમણ, તેમ અમયમનું પ્રતિકમણ, કષાયોનું પ્રતિકમણ અને અપ્રશસ્ત-અગામ યોગોનું પ્રતિકમણ-અર્થાત્ તે દેહથી અટકવું, તે પ્રતિકમણ કહેવાય’ (આં નિં)

તેથી નિંદા દાગ અગુણ યોગોથી નિવૃત્ત થવા રૂપ ભૂતકાલ મંબધી પ્રતિકમણ, સંવરદારા વર્તમાન અગુણ યોગોથી નિવૃત્ત થવા રૂપ વર્તમાનકાળનું પ્રતિકમણ અને પશ્ચાદ્દુષ્ણ દાગ ભવિષ્યકાળ મંબધી અગુણ યોગોથી નિવૃત્ત થવા રૂપ પ્રતિકમણ એમ ત્રણેય કાળ મંબધી અગુણ યોગોથી નિવૃત્ત થવા રૂપ ત્રિકાળ-પ્રતિકમણ થવામા કોઈ યાદ નથી

આ પ્રતિકમણ દૈવમિક આદિ પાત્ર ભેદોવાળું છે, દિવસના અતે-સાએ થનારું દૈવમિક, રાત્રિના અતે થનારું રાત્રિક, પખવાડિયાના અતે થનારું પાસિક, ચાર મહિનાના અતે થનારું ચાતુર્માસિક અને સંવત્સર-વર્ષને અતે થવાવાળું માવત્સરિક પ્રતિકમણ કહેવાય ફરી તે પ્રતિકમણ બે પ્રકારનું, દ્યુવ અને અદ્યુવ પ્રકારનું છે-સરત અને એગવત શ્રેત્રોમા પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થમા દ્યુવ, અપરાધ થાવ કે ન થાવ તો પણ મવાર-માંડ ઉભયકાલ પ્રતિકમણ કરવું નોઈએ તે દ્યુવ, અને મધ્યમ તીર્થ કરના તીર્થમા, તથા મહાવિદેહ શ્રેત્રોમા કાગણ હોય એટલે કે તેવા દોષ લાગે, ત્યારે પ્રતિકમણ કરવાનું તે અદ્યુવ જે માટે કહેલું છે કે- ‘પહેલા અને છેલ્લા નિનનો ધર્મ પ્રતિકમણ સાથેના છે અર્થાત્ તેમના શાસનમા અવશ્ય બે કાળ પ્રતિકમણ કરવાનું છે અને મધ્યમ તીર્થ કરના તીર્થમા કારણ પડે તો પ્રતિકમણ કરવાનું છે’ પ્રતિકમણ-વિધિ તો પૂર્વાચાર્યોએ કહેલી આ ગાથાઓને અનુસારે સમજવી, જેના અર્થો અહિં જણાવીએ છીએ—

“અહિં પંચવિધ આચારની વિશુદ્ધિ માટે સાધુ અને શ્રાવક પણ સુન્દરી આથે પ્રતિકમણ કરે અને સુન્દરા વિરહમા શ્રાવક એકલો પણ કરે ૧ તેમા પહેલા દેવવંદન કરીને પ્રાગ્ભમાં ચાં ખમામમણા દર્દને (ભગવાન હં) વિગેરે કહીને ભૂમિતવ ૫૦ મરતક અડકાડીને (સવસ્ત નિં બોલીને) સમથ અતિથારોનું મિથ્યા મિ દુષ્ટકં આપે ૨ પછી આમાયિક્સૂત્ર પૂર્વકે મુશ્કામિ કામિ કાઉરમગ્ગ”૦ વિગેરે સૂત્ર બોલીને બે હાથ નીચે લખાવી કાણીથી ચોલપડાને

સૂત્ર કહે, તે પછી બે વાંદણાં દે, અણ્બુદ્ધિઓથી ખામણાં કરે, ફરી બે વાંદણાં દે અને ‘આવરિઝ ઉવજ્ઞાપ્ત’ ત્રણ ગાથાઓ વિગેરે કહીને તપચિંતનનો કાઉસગ્ગ કરે. ૨૨. તે કાઉસગ્ગમાં મારા સંયમ-યોગોમાં હાનિ ન પહોંચે, તે રીતિએ હું છ મહિનાનો તપ કરું-એમ નિર્ણય આ પ્રમાણે કરે-ઉત્કૃષ્ટ છ મહિનાનો તપ કરવા પોતે શક્તિમાન નથી. ૨૩. તો એક, બે, ત્રણ એમ એક એક દિવસ ઓછો કરતાં છ મહિનામાં ઓગણત્રીસ દિવસ ઓછો તપ કરવાનું ચિંતવે, તેટલો તપ કરવા શક્તિમાન ન હોય તો પાંચ મહિનાનો તપ, તે સામર્થ્ય ન હોય તો તેમાં પણ એક એક દિવસ ન્યૂન કરતાં યાવત્ ચાર મહિના, ત્રણ મહિના અને બે મહિના સુધી ઘટતો આવે, તપ કરવાનું તેટલું સામર્થ્ય ન હોય તો એ જ ક્રમે ઘટાડતાં એક મહિના સુધીનું તપ ચિંતવે. ૨૪. તેટલું પણ સામર્થ્ય ન હોય તો, તેમાં પણ યાવત્ તેર દિવસ ઘટાડતો ‘ચોત્રીશ ભક્ત’-સોળ ઉપવાસ રૂપ તપ ચિંતવે, તેની શક્તિના અભાવમાં ગળ્ળે ભક્ત ઓછાં કરતો યાવત્ ચતુર્થભક્ત = એક ઉપવાસ સુધી તપ ચિંતવે, તે સામર્થ્યના અભાવમાં આયંગિદ્ધ આદિ યાવત્ પોરસી, નમુઝારસી સુધી તપ ચિંતવે. ૨૫. એ પ્રમાણે ચિંતવતાં જે તપ કરી શકાય તેમ હોય, તે કરવાનો દૃઢ્યમાં નિર્ણય કરી કાઉસગ્ગ પારે. પછી પ્રગટ લોગસ્સ કહી મુહપત્તિ તેમ હોય, તે કરવાનો દૃઢ્યમાં નિર્ણય કરી કાઉસગ્ગ પારે. પછી પ્રગટ લોગસ્સ કહી મુહપત્તિ પડિલેહી, બે વંદન આપી નિષ્કપટપણે મનમાં ધારેલ તપનું શુરુ પાસે પચ્ચક્ષણાણુ શ્રદ્ધા કરે. ૨૬. તે પછી ‘ફજ્જામો અણુસદ્ધિ’ એમ બોલી નીચે બેસી ‘વિશાલલોચનદલ’ ઈત્યાદિ ત્રણ સ્તુતિઓ હળવા સ્વરથી કહે, તે પછી શકસ્તવ આદિથી દેવવંદન કરે. ૨૭.

હવે પક્ષખી-પાક્ષિક પ્રતિકંભણ ચતુર્થશીના દિવસે કરવું. તેમાં પ્રથમ આગળ જેમ ‘વંદિતુ’ સૂત્ર કહેવા સુધી દૈવસિક પ્રતિકંભણ કરીને, તે પછી સચ્ચગ્ગ રીતિએ પક્ષખી પ્રતિકંભણ આ કેમથી કરે. ૨૮. પહેલાં પક્ષખી મુહપત્તિ પડિલેહીને, બે વાંદણાં આપી ‘સંબુધ્ધા’ ખામણાં કેમથી કરે; પછી (પાક્ષિક અતિચારથી) આલોચના કરે. પછી વાંદણાં ‘પતેચ્ચ’-પ્રત્યેક ક્ષામણા કરી આપે. ફરી વાંદણાં દે અને પછી પાક્ષિક-પક્ષખી સૂત્ર કહે ૨૯. તે પછી ‘વંદિતુ’ સૂત્ર, તેમાં ખમાવે. ફરી વાંદણાં દે અને પછી પાક્ષિક-પક્ષખી સૂત્ર કહે ૨૯. તે પછી ‘વંદિતુ’ પૂર્ણ કર્યા પછી કાઉસગ્ગ કરે, ‘મમ્બુદ્ધિઓ આરાહ્ણાપ્ત’ પદ બોલતાં ઉભા થઈને ‘વંદિતુ’ પૂર્ણ કર્યા પછી કાઉસગ્ગ કરે, પછી મુહપત્તિ પડિલેહી કરી વાંદણાં આપી ‘સમત્ત’-સમાપ્ત ખામણાં અને ચાર થોભવંદના કરે. ૩૦. તે પછી પૂર્વે જણાવેલ વિધિ પ્રમાણે બાકી રહેલ દૈવસિક પ્રતિકંભણ પૂર્ણ કરે, પણ શુભદેવતાને ગદલે બુવનદેવતાને કાઉસગ્ગ કરે અને સ્તવનના સ્થાને ‘અનિતશાંતિ-સ્તવ’ કહે-એટલો ભેદ જણાવો. ૩૧. એ પ્રમાણે પાક્ષિકના વિધિ પ્રમાણે કેમશઃ ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિકંભણનો વિધિ પણ જણાવો, માત્ર તે પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને વાર્ષિક પ્રતિકંભણમાં નામો જે જે પ્રતિકંભણ હોય, તે કહેવાં. ૩૨. તથા કાઉસગ્ગમાં અનુક્રમે બાર, વીશ અને નવકાર સહિત ચાલીશ લોગસ્સના કરવા અને ‘સંબુધ્ધા’ ખામણાંમાં ત્રણ, પાંચ, સાત સાધુઓને યથાક્રમે ‘અણ્બુદ્ધિઓ’નાં ખામણાં કરવાં. ૩૩.” પ્રતિકંભણ-‘વંદિતુ’ સૂત્ર-નું વિવરણ ગ્રંથ-વિસ્તારના લયથી અમે અહિં કહેલું નથી.

અથ કાયોત્સર્ગઃ— કાયા એટલે શરીરનો ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાગ કરવો, તે કાયોત્સર્ગ તે કેવી રીતે કરવો ? તે માટે જણાવે છે કે, શરીરથી સ્થાન કરી બિનસુદ્રાથી ઉભા રહેવું, અપવાદે સ્થિર બેસવું વિગેરે, વચનથી મીન અને મનથી શુભ ધ્યાન કરવું. તદ્દપરાંત ‘અન્નત્ય’ સૂત્રમાં કહેલી ધ્યાનોપદ્ધવાસાદિ અનિવાર્ય શારીરિક ચેષ્ટાઓ સિવાયની મન, વચન અને કાયાની

સમય પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો, તે કાયોત્સર્ગ કહેવાય. તે કાયોત્સર્ગ કેટલા સમયનો અથવા ક્યાં સુધી કરવો ? તે માટે કહ્યું છે કે જે કાઉત્સમગમાં બેટલા સ્વાસોચ્છવાસ-પ્રમાણ નવકાર, લોગસ્સ આદિ જણાવેલા હોય તે પૂર્ણ થાય અને પછી ‘નમો અરિહંતાણં’ એમ ઉચ્ચાર કરે ત્યાં સુધી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાયાનો ત્યાગ કરવો, તે ‘કાયોત્સર્ગ’ કહેવાય. તે કાયોત્સર્ગ બે પ્રકારનો-એક ચેષ્ટા પ્રવૃત્તિ વિષયક, બીજો ઉપસર્ગ-પરાભવ થાય તેવા પ્રસંગે તેમાં જુવું-આવવું વિગેરે પ્રવૃત્તિને અંગે ‘ઈરિયાવહિં’ આદિ પડિસ્ક્રમતાં જે કાઉત્સમગ કરવામાં આવે છે, તે ચેષ્ટા પ્રવૃત્તિને અંગે સમજવો અને જે આકસ્મિક ઉપસર્ગોને જિતવા માટે કરવામાં આવે છે, તે પરાભવને અંગે સમજવો. કહ્યું છે કે-‘તે કાયોત્સર્ગ ચેષ્ટા અને પરાભવમાં એમ બે પ્રકારે જાણવો. તેમાં ભિક્ષા માટે ફરવું ઈત્યાદિક પ્રવૃત્તિઓ માટે જે કરાય, તે પહેલો અને ઉપસર્ગ-પ્રસંગે જે કરાય, તે બીજો જાણવો. તેમાં ચેષ્ટા-કાયોત્સર્ગ તો જઘન્ય આઠથી માંડીને પચીશ, સત્તાવીશ, ત્રણસો, પાંચસો અને એકઠ્ઠજાર ને આઠ સ્વાસોચ્છવાસ પ્રમાણ સુધીનો પણ હોય છે, અને ઉપસર્ગોદિ પરાભવોને અંગે જે કાયોત્સર્ગ કહ્યો, તે એક મુહૂર્તથી માંડીને બાહુબલિષ્ઠની માફક એક વર્ષનો પણ હોય છે. તે કાયોત્સર્ગ વળી ત્રણ પ્રકારનો-ઉભા ઉભા કરવાનો, બેઠાં બેઠાં અને સુતાં સુતાં પણ કરી શકાય. ફરી એક એકના ચાર પ્રકાર. તેમાં પહેલો ‘ઉચ્છિતોચ્છિત’ એટલે દ્રવ્યથી અને ભાવથી બંને પ્રકારે ઉભા થઈને તાત્પર્ય કે દ્રવ્ય-શરીરથી ઉભા રહીને અને ભાવથી ધર્મ કે શુક્લધ્યાનમાં રહીને. બીજો ‘ઉચ્છિતાનુચ્છિત’ એટલે દ્રવ્યથી ઉભા રહીને માટે ઉચ્છિત અને ભાવથી કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના પરિણામ પૂર્વક માટે અનુચ્છિત, ત્રીજો અનુચ્છિતોચ્છિત એટલે દ્રવ્યથી નીચે બેસીને અને ભાવથી ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાનમાં રહીને, તથા ચોથો ‘અનુચ્છિતાનુચ્છિત’ દ્રવ્યથી-શરીરથી નીચે બેસીને અને ભાવથી પણ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાના અશુભ પરિણામવાળો, એ ચારે ભેદો ઉચ્છિતના જણાવ્યા. એ પ્રમાણે બેઠેલાના અને સુતેલાના એ બંનેના પણ ચાર ચાર ભેદો સ્વયં વિચારવા.

કાયોત્સર્ગના એકવીશ દોષો-

દોષરહિત કાયોત્સર્ગ કરવો જોઈએ. તેના એકવીશ દોષો કહે છે :-

૧. ઘોડાની જેમ એક પગ ખોટો રાખી કાઉત્સમગ કરે, તે ઘોટક દોષ.
૨. મખત પવનથી કંપતી વેલડી માફક શરીર કંપાવે, તે લતાદોષ.
- ૩-૪. ભીંત કે ધાંભલે ટેકો લેતો કાઉત્સમગ કરે, તે સ્તંભ-કુચ્ચ દોષ.
૫. ઉચે છત કે માળીયાને મસ્તક અડકાડીને કાઉત્સમગ કરે, તે માલદોષ.
૬. ભીલડી માફક બે હાથ શુદ્ધપદેશ ઢાંકવા માફક કાઉત્સમગમાં રાખે, તે શળરી દોષ.
૭. કુલવધૂ નવપરજેતર માફક માથું નીચું રાખી કાઉત્સમગ કરે, તે વધૂ દોષ.
૮. બેડીમાં જકડાયેલા માફક બે પગ પહોળા કે ભેગા કરી ઉભો રહે, તે નિગડદોષ.
- ૯ નાભિ ઉપર-દીપ્ત સુધી ચોલપદો બાંધીને કાઉત્સમગ કરે, તે લંબોત્તર દોષ.

૧૦. સ્ત્રી વસ્ત્રાદિકથી જેમ સ્તનને ઢાંકે, તેમ ડાંસ-મચ્છરના નિવારણ માટે કે અજ્ઞાનથી કાઉન્સિલમાં સ્તન કે હૃદયને ઢાંકે તે સ્તનદોષ, અથવા ધાવમાતા બાળક માટે સ્તનો જેમ નમાવે તેમ સ્તન કે છાતી નમાવી કાઉન્સિલ કરે એમ કેટલાક આ દોષને કહે છે.

૧૧. ગાડાની ઉધની માફક પાછળની બંને પાનીઓ કે આગલા અંગુઠા લેગા કરે અગર બંને છૂટા રાખે તે અવિધિથી કાઉન્સિલ કરે, તે શકટોર્ધ્વિકા નામનો દોષ.

૧૨. સાંધી માફક મસ્તક વગર આખા શરીરે કપડું ઢાંકે, તે સંયતીદોષ.

૧૩. ઘોડાની લગામની જેમ ચરવણા કે ઝાઝાનો શુદ્ધ પકડી ઉભો રહે, તે ખડ્દીનદોષ. ખીલ આચાર્યો કહે છે કે લગામથી પીડા પામેલો ઘોડો જેમ મસ્તક કપાવે તેમ, નીચે કે ઉપર કાઉન્સિલમાં મસ્તક કપાવે, તે ખડ્દીનદોષ.

૧૪. કાગડાની માફક આંખનો ડોળો આમ તેમ ભ્રમવાલો કે દિશા ભેળી, તે વાયસદોષ.

૧૫. જુઓ થવાના ભયથી કોઠાફળની માફક ચોક્કસપદનો ગોટો કરી મુઠ્ઠીમાં પકડી કાઉન્સિલ કરે, તે કપિત્થદોષ. એવી રીતે મુઠ્ઠી બંધ રાખી ઉભો રહી કાઉન્સિલ કરે, તેને પણ એ દોષ ખીલ કહે છે.

૧૬. ભૂતના વળગાડ માફક મસ્તક કપાવતો કાઉન્સિલ કરે, તે શીર્ષોત્કંપિત દોષ.

૧૭. મૂંગા માફક ન સમભય તેમ અભય શબ્દ કરતો કાઉન્સિલ કરે, તે મૂકદોષ.

૧૮. કાઉન્સિલની લોગસની સ્વપ્ના ગણવા માટે આંખની તરફ ચલાવતાં કાઉન્સિલ કરે, તે અંગુલિદોષ.

૧૯. ખીલ તરફ નજર કરવા માટે આંખની બ્રમરને નચાવે-ભ્રમવે એવી રીતે કાઉન્સિલ કરે, તે ભૂદોષ.

૨૦. મંદિરા ઉકાળતાં જેમ છુટ છુટ શબ્દ સંભળાય તેમ શબ્દ કરતો કાઉન્સિલ કરે, તે વાકુળીદોષ. મંદિરાપાન કરી મત્ત બનેલાની જેમ ધૂમતો ધૂમતો કાઉન્સિલ કરે, તેને ખીલ કેટલાક વાકુળીદોષ ગણાવે છે.

૨૧. સ્વાધ્યાય કરનારના બે હાથ ચાલતા હોય તેમ હાથ ચલાવતો ચલાવતો કાઉન્સિલ કરે, તે અનુપ્રેક્ષા દોષ. તે માટે કહેલું છે કે—‘ઘોટક, લતા, સ્તંભ, કુચ્ચ, માલ, શખરી, વધુ, નિગડ, લગોત્તર, સ્તન, ઉર્ધ્વા, સંયતી, ખડ્દીન, વાયસ, કપિત્થ, શીર્ષોત્કંપિત, મૂક, અંગુલિ, મૂ, વાકુળી, પ્રેક્ષા.’

કેઈક આચાર્ય આ સિવાયના ખીલ પણ દોષો ગણાવે છે—જેમકે થૂંકવું, શરીરને સ્પર્શ કરવો—ખણવું, કપટ—ગણિત ડોળવાળી સ્થિતિ રાખવી. સૂત્રમાં કહેલી વિધિની ન્યૂનતા સેવવી, વયની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરવો, કાલની અપેક્ષાનું ઉલ્લંઘન કરવું, વ્યાજેષ આસક્તિવાળું ચિત્ત રાખવું, લોભાક્રુષ્ણિત ચિત્ત કરવું, પાપકાર્યોમાં ઉદ્યમ કરનાર થવું. કાર્યકાર્યમાં અત્યંત અસાનતાવાળો પાટ-પાટલા ઉપર કાઉન્સિલ કરવો ઇત્યાદિ.

કાયોત્સર્ગાનુ ક્ષણ પશુ નિર્જગ જ છે જે મારે કહેવું છે કે—‘કાયોત્સર્ગમા વિધિપૂર્વક ઉભા ગહેવાના શરીરના અંગોપાંગો જેમ જેમ ભાગે-તૂટે છે, તેમ તેમ વિધિપૂર્વક કાઉરસગ્ગ કનારા સુવિહિત આત્માઓ આઠ પ્રકારના કર્મસમૂહને લેહી નાથ કરે છે’ (૧૬૪૮ આં નિં) કાયોત્સર્ગના સૂત્રને અર્થ પહેલા વ્યાખ્યા કરી સમજાવેલ છે જ

પચ્ચક્ષુખાણુ-પ્રકરણ

અથ પ્રત્યાર્યાનમ્ - પ્રતિ + આ + ર્યાન એ ત્રણ ગણદાથી પ્રત્યાખ્યાન શબ્દ તૈયાગ થયો છે પ્રતિ = પ્રતિકૂળપણે આ = અમુક મર્યાદાપૂર્વક અને ર્યાન = કથન કરવું, અર્થાત્ ભાવાર્થ એ મનજવો કે અનાદિથી વિભાવદશામા વર્તતા આત્માની ચાલુ ટેવોથી પ્રતિકૂળપણે ચોક્કસ મર્યાદા-પૂર્વક પ્રવૃત્તિની કબૂલાત કરવી, તે પચ્ચક્ષુખાણુ કહેવાય તે પચ્ચક્ષુખાણુ બે પ્રકારનું છે એક મૂલશુણુરૂપ અને બીજું ઉત્તરશુણુરૂપ તેમા સાધુઓને પાત્ર મહામતો, તે મૂલશુણુ શ્રાવકોને પાત્ર અણુમતો તે મૂલશુણુ માધુઓને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તર-શુણુ અને શ્રાવકોને શુણુમતો, શિક્ષામતો ઉત્તરશુણુ કહેવાય તેમા મૂલશુણુમા સર્વ અને દેશ પ્રત્યાખ્યાનો હિમાદિ પાત્ર પાપોના ત્યાગરૂપ અને માધુઓને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ, તથા શ્રાવકોને દ્વિશિખતાદિક ઉત્તરશુણુના પ્રત્યાખ્યાનો ‘પ્રતિપક્ષ ભાવોના ત્યાગ કરવા રૂપ’ છે. તેમા જેણે પહેલા ઉચિતકાળે પોતાની મેળે પચ્ચક્ષુખાણુ કર્યું હોય, તેવો પચ્ચક્ષુખાણુના સ્વરૂપને જાણકાર પોતે પચ્ચક્ષુખાણુના અર્થને જાણનાર એવા શુરૂ પાને વિનયપૂર્વક ઉપયોગની યોગ્યતા કરીને તેઓ જે પચ્ચક્ષુખાણુનો પાઠ બોલે તે પ્રમાણે પોતે પણ ધીમેથી તેમની માથે અનુવાદ કરતો પચ્ચક્ષુખાણુ કરે, ત્યાર પોતે અને પચ્ચક્ષુખાણુ કલાવનાર શુરૂ બને જાણકાર તરીકેનો પ્રથમ ભાગો થયો ૧ શુરૂ જાણકાર, લેનાર અજાણ હોય-એ બીજો ભાગો, તેમા તે મમયે શિષ્યને મક્ષેપથી મનજાવીને જે શુરૂ પચ્ચક્ષુખાણુ કલાવે તો આ ભાગો પણ શુદ્ધ જ છે ૨ શુરૂ અજાણ હોય અને શિષ્ય જાણકાર હોય તો ત્રીજો ભાગો, આ ભાગો પણ તથાપ્રકારના શુરૂનો યોગ પ્રાપ્ત ન થવાથી શુરૂ પ્રત્યે બહુમાન ટોવાથી શુરૂસ્થાને માક્ષી તરીકે પિતા, કાકા, મામા, મોટા ભાઈ આદિને રાખી પચ્ચક્ષુખાણુ કરનાર ત્રીજા ભાગમા પણ શુદ્ધ ગણાય ૩ આ વિવાયમા અશુદ્ધ બને અજાણ હોય, તેવો ચોથો ભાગો અશુદ્ધ જ છે ૪

કરકેન ઉપયોગી એવા ઉત્તરશુણુ-પ્રત્યાખ્યાન બે પ્રકારના છે એક મકેત-પ્રત્યાખ્યાન બીજું અદ્ધા-પ્રત્યાખ્યાન તેમા મકેત-પચ્ચક્ષુખાણુ-શ્રાવક પોગમી આદિ પ્રત્યાખ્યાન કરીને બહાર પેતગ આદિમા ગયો હોય કે ઘરે રહેલો હોય ત્યાગે ભોજન મળવા પડેલા ‘પચ્ચક્ષુખાણુ વગરનો ન ગણુ’ એ કાગળે અશુદ્ધો આદિના મકેતવાળા પચ્ચક્ષુખાણુ કરે એવો ન્યા સુધી અશુદ્ધો, સુદ્ધો કે ગાઠ ન હોય, અથવા ઘરમા પ્રવેશ ન કરે ન્યા સુધી પગનેવાના જિન્દુઓ સુન્દર ન લાય, આપવા શ્વામોચ્છવાસ ન થાય, પાણીથી લીનએવી માચી ન્યા સુધી સુકાએવા જિન્દુવાળી ન લાય, ન્યા સુધી દીવો નિર્વાણુ ન પામે ત્યા સુધી મારે ભોજન ન કરવું કહેવું છે કે-‘અશુદ્ધો, સુદ્ધો, ગાઠ, ઘર, પરમેવો, શ્વામોચ્છવાસ, જિન્દુઓ, દીવો આ વિગેરે ચિદ્દોથી અનતત્ત્વની ધીરુપુરોએ મકેત-પચ્ચક્ષુખાણુ કહ્યું છે’ (આં નિં ૧૫૭૮)

દરે અદ્ધા-પચ્ચક્ષુખાણુ તે કહેવાય, જેમા કાળની મર્યાદા હોય તે દમ પ્રકારનું

વ્યાખ્યાર્થ: - ‘ઉદ્ગતે સૂર્યે’ = સૂર્યોદયથી માંડીને ‘નમસ્કારસહિત’ = પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્ર સહિત અને ‘સર્વ ધાતુઓ’ ‘કરતું’ એ અર્થમાં વ્યાપક હોવાથી ‘તે ત્યાય પ્રમાણે’ ‘પ્રત્યાલ્પ્યાતિ’ = કરું છું. એમાં પ્રત્યાખ્યાતિ’ પ્રત્યાખ્યાન આપનાર ગુરુએ અનુવાદરૂપે બોલવાનું વચન છે-એમ સમજવું. તેનો સ્વીકાર કરનાર શિષ્ય તો ‘પચ્ચક્ષ્ણમિ’-પ્રત્યાલ્પ્યામિ = હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું એમ બોલે. એ જ પ્રમાણે ‘વ્યુત્સજતિ’ માં પણ ગુરુ અનુવાદરૂપે ‘ચોસિરદ્’ = ‘ત્યાગ કરું છું’-એમ બોલે, ત્યારે તેનો સ્વીકાર કરવા માટે શિષ્યે ‘ચોસિરમિ’ = ‘હું ત્યાગ કરું છું’-એમ બોલવું. શાનો ત્યાગ? ત્યારે જણાવે છે કે-ત્યારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ છે-એવો મંપ્રદાય અર્થ છે. તે જણાવતા કહે છે કે-તે રાત્રિએ કરેલા ચઉલ્લિહ આહાર-ત્યાગ અથવા રાત્રિભોજનવ્રતના કાંઠે પહોંચીને તરી જવા મમાન છે, તેમ જ તે સૂર્યોદય પછી એક મુહૂર્ત-એ ઘડી કે અડતાલીશ મિનિટ-પ્રમાણ કાળ પૂર્ણ થયા પછી જ નવકાર-મંત્રના ઉચ્ચારપૂર્વક પારવાથી પૂર્ણ થાય છે.-એટલે તે પ્રમાણે પારી શકાય. અજ્ઞાન ઇત્યાદિથી ત્યારે પ્રકારના આહાર જેની વ્યાખ્યા આગળ કહેલી છે. અહિં નિયમ-ભંગના કારણે જે આગારો જણાવે છે. ‘અળ્લત્થણામોગેણ’, સહસાગારેણ’ અહિં પંચમીવિભક્તિના અર્થમાં ત્રીજી વિભક્તિ જણાવેલી છે. તેમાં અનાભોગ અને મહંસાકાર એ બે કારણો સિવાય પચ્ચક્ષ્ણાણુ ભાંગે અથવા એ બે કારણોમાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ અખંડિત રહે. તેમાં અનાભોગ = અત્યંત વિરમરણ-પચ્ચક્ષ્ણાણુ કે ત્યાગ કરેલી વસ્તુ ભુક્ષાર્થ જવી, સહંસાકાર એટલે ઉતાવળે આગળ વધી ગયેલી ક્રયાને પાછી ઠંઠાવી શકાય નહિ ઇત્યાદિ આકસ્મિક એવું થઈ જાય, જેને રોકી શકવાનો મમય નથી, જેમકે સ્નાન કરતાં મુખમાં છાંટો ઉઠે, તો પચ્ચક્ષ્ણાણુ ન ભાંગે. વ્યુત્સજતિ-પરિહરતિ = અર્થ આગળ કહેલો છે.

અથ પૌદવીપ્રત્યાલ્પ્યાનમ્ - “પોરિસિ પચ્ચક્ષ્ણાહ-ઉગ્ગણ સુરે ચરિચ્ચિહં પિ આહારં, અમ્મણં, પાણં, જાહમં, સાહમં અળ્લત્થણામોગેણ સહસાગારેણ પચ્છન્ન-કાલેણં, વિસામોહેણં, સાદુવચણેણં, સવ્વસમાહિવચિત્તિઆગારેણં ચોસિરદ્ ॥”

પૌરુષી એટલે પુરુષના શરીર-પ્રમાણવાળી છાયા, તથા તે મમય પણ ‘પૌરુષી’ કહેવાય છે. અથવા તે પહોર પણ બોલાય છે. તેટલા પ્રમાણવાળા કાળ માટે પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરે, તે ‘પૌરુષી’ (પૌરશી) પચ્ચક્ષ્ણાણુ કહેવાય. તેમાં શું કરે? ત્યારે જણાવે છે કે-અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય લક્ષણ ત્યાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરું છું-એમ છેવટેનો સંબંધ બેડવો. અહિં છ આગારો છે, તેમાં પહેલા બે નવકારશી માફક જણાવ્યા. અને બાકીના પ્રચ્છન્નકાલ, દિમ્મોહ, માધુવચન, તથા સર્વસમાધિ-પ્રત્યયાકાર એ આગારો રાષ્ટ્રીને પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરું છું. કાલની પ્રચ્છન્નતા કેવી રીતે? તે કહે છે-વાઢાં, રજ કે પર્વતની આડ આવી જવાથી સૂર્ય દેખી શકાય નહિ-તેવા મમયે પડછાયાના અભાવમાં પચ્ચક્ષ્ણાણુનો મમય થઈ ગયો-એમ અનુમાનથી માની જો આહાર વાપરે-એમ જૂલથી અધૂરા સમયે પચ્ચક્ષ્ણાણુ પારે છતાં આગાર હોવાથી ભંગ ન થાય. પરંતુ પછી કોઈ મમય જણાવે અગર પોતાને સાચા સમયનો ખ્યાલ આવે તો અર્ધ જમ્યા છતાં અટકી બેસી રહેવું, પૂર્ણ મમય થાય ત્યારે બાકીનું ભોજન કરવું. અપૂર્ણ મમય જલ્પ્યા છતાં વાપરે તો પચ્ચક્ષ્ણાણુ-સંગ ગણાય. ‘દિમ્મોહાસ’ = ‘દિશાનો ભ્રમ થવાથી’ ભ્રમ થવાથી પૂર્વે પશ્ચિમદિશા મમજે, ત્યારે અપૂર્ણ મમયે પણ ભોજન કરવાનો

વખત આવે, એવા પ્રસંગે આગાર હોવાથી ભંગ ન થાય. થમ ટળી જાય-અધુરા સમયનો ખ્યાલ આવી જાય, તો પહેલાની માફક અર્ધ ભોજન કરી અટકી જવું. નિરપેક્ષપણે ભોજન કરે તો પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થાય. ‘સાધુચરિતા-ઉદ્ઘાટા પૌરણી’ એ સાધુના વચનના આધારે એટલે કે સાધુઓ પૌરણી-પચ્ચદ્રખાણ સમય પહેલાં મુકપતી પલેવવા-ભણાવવા માટે ‘બહુ-પરિપુન્ના પોરસી’ એમ મોટા શબ્દોથી આદેશ મળે, તે સાંભળી શ્રાવક વિચારે કે પોરસી પ્રત્યાખ્યાન પારવાનો સમય થઈ ગયો છે-તેમ વિશ્વમથી પારી ભોજન કરે, તો ભંગ નથી. ખગર પડે પછી અટકી જાય વગેરે આગળના આગાર માફક સમજી લેવું. તથા પૌરણી-પ્રત્યાખ્યાન કર્યા બાદ ત્રીજા શુભાશિષ પીડા ઉત્પન્ન થાય, ત્યાં સુધી ધૈર્ય ટકાવી શકે નહિ, આર્ત-શૌર્યાન થાય. અસમાધિનો પ્રસંગ બનેા થાય, તો આગારથી સમય પહેલાં પણ ઔષધ, પચ્ચાદિ શ્રદ્ધા કરવા છતાં પણ ભંગ ન થાય. વૈધ આદિ જિભારની સમાધિ માટે અપૂર્ણ સમયમાં ભોજન કરાવે તો ભંગ નથી. અધુરું જમ્યા બાદ જિભારી થઈ ગયે સમાધિ થતાં કારણ ઉત્પન્ન થવાનું જાણ્યું પછી તેવી જ રીતે ભોજનનો ત્યાગ કરવો. હવે ‘સાધુપૌરણી’ પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ કહે છે. આ પ્રત્યાખ્યાનના આગારે પાઠ વિગેરે ‘પોરસી’ પ્રત્યાખ્યાન બરાબર ન હોવાથી તેના અર્થ ‘પોરસી’ માફક જણાવવા. માત્ર ‘પોરસી’ ને જાહેરે ‘સાદુપોરસી’ બોલે.

અથ પૂર્વાર્ધ-પ્રત્યાખ્યાનમ્-હવે ‘પુરિમડ્’ પ્રત્યાખ્યાન કહે છે :-

“ સૂરે ડગળ પુરિમડ્ પચ્ચક્ષાદ ચત્વિહં પિ આહારં અસળં, પાળં, જ્ઞાનમં, સાદમં, અળ્લપ્થાનામોળેનં, સહસાગારેનં, પચ્છજ્ઞકાલેનં, દિસામોદેનં, સાહુચરણેનં, મહત્તરાગારેનં, સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેનં વોસિરહં .”

પૂર્વ ચ તદર્ધં ચ પૂર્વાર્ધમ્ = દિવસનો પ્રથમ અર્ધ ભાગ જે પ્રહર તે પુરિમડ્ કે પૂર્વાર્ધ કહેવાય. તેટલા સમય માટેનું પ્રત્યાખ્યાન, તે પ્રાકૃતમાં ‘પુરિમડ્’-એમ કહેવાય. ત્યાં સુધીનું હું પચ્ચદ્રખાણ કહે છું. છ આગારોના અર્થો પહેલાં કહેવાઈ ગયા છે. ‘મહત્તરાગારેનં’ = અંગીકાર કરેલા પચ્ચદ્રખાણના પાલન કરતાં વધારે કર્મનિર્જશદિપ લાભનું કોઈ કારણ આવે તો પચ્ચદ્રખાણના સમય પહેલાં પણ આહારાદિ વાપરે તો ભંગ ન થાય. જેમ કે, કોઈ સાધુની માંદગી, સંકટ, દૈત્ય, મંદિર, સંઘ આદિના પ્રયોજન કે અકસ્માત સમયે તે ખીનથી બની શકે તેમ ન હોય તો, તેવા કારણે આ ‘મહત્તરાગાર’થી પ્રત્યાખ્યાન વહેંચી પારી શકાય. આ આગાર નવકારથી, પોરસી (પૌરણી) આદિમાં નથી કહ્યો, તેનું કારણ એ છે કે, તે પચ્ચદ્રખાણનો સમય દૂકો છે અને આનો સમય લાંબો છે.

અથ પચ્ચક્ષાદપ્રત્યાખ્યાનમ્ - હવે એકાશ(સ)નના વર્ણનમાં તે પચ્ચદ્રખાણના આઠ આગારો કહેલા છે, તેના પાઠ આ પ્રમાણે :-

“ ૦ પચ્ચક્ષાદં પચ્ચક્ષાદં, ચત્વિહં પિ તિવિહં પિ ચા આહારં, અસળં, પાળં, જ્ઞાનમં, સાદમં, અળ્લપ્થાનામોળેનં, સહસાગારેનં, સાગારિઆગારેનં, આહંટણપસારણેનં, મુદઅમુદાણેનં, પારિટ્ઠાવણિયાગારેનં, મહત્તરાગારેનં, સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેનં વોસિરહં .”

એક વખત ભોજન કરવું, અથવા તો એક આસને બેસવાથી અર્થાત્ શુદ્ધનો ભાગ આસન

પરથી ચલાયમાન થાય નહિ”-એ રીતે એક આસને બેસી ભોજન કરવું તે બંને પ્રકારે યોગાસણ બંધવું. તે એકાસણાનું પચ્ચદ્રખાણ કરું છું-એવો વાક્ય-સંબંધ બેડવો. તેના આઠ આગારોમાં પહેલા બે અને છેલ્લા બે આગારોનું વર્ણન કહેવાઈ ગયું છે. વચ્ચેના ચાર આગારોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજવું :- ‘સાગારિકાગારેણ’-સાગારિક + અગારેણ અગાર = ઘર તે ઘરવાળા સાગારિક એટલે ઘરવાળો-ગૃહસ્થ. તે ગૃહસ્થ સંબંધી છૂટ જે આગારથી રહે, તે ‘માગારિકાગાર’ કહેવાય. હકીકત એવી છે કે-ગૃહસ્થના દેખતાં સાધુએ ભોજન કરવું, તે સાધુને આચાર નથી. કારણ કે, તેમ કરવાથી શાસન અને ધર્મની અપભ્રાજના થવા સંભવ છે. માટે જ કહેવું છે કે- “છક્કાય જીવેની દયા પાળવા છતાં પણ સાધુ આહાર કે નિહાર-ઝાડો-પેશાબ- ગૃહસ્થના દેખતાં કરે તો, તેથી શાસનની અપભ્રાજના થવાના કારણે, તથા આહાર-પાણી આદિ દુર્ગંધિત કુલોમાંથી શ્રદ્ધણ કરે, તો તેને સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિ હુલ્લેખ થાય છે.” આ કારણથી સાધુને એવો આચાર છે કે-પોતે બ્યાં ભોજન કરતા હોય ત્યાં જો ગૃહસ્થ આવે અને જો તે તરત પાછો જવાનો હોય તેટલો મમય રાફ જુએ, પણ વધારે મમય રોકાવાનો હોય તો તેટલો સમય બેસી રહેવાથી સ્વાધ્યાય આદિમાં ખલેલ પડે, માટે ત્યાંથી ઉઠીને ખીજે સ્થાને બેસે અને ભોજન કરે તે પ્રસંગે આગારના કારણે સાધુના એકાસણાના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી. સાધુને આશ્રી આ હકીકત કહી. હવે ગૃહસ્થના એકાસણાને આશ્રી કહે છે કે- જે કોઈના દેખવાથી કે નજર લાગવાથી ભોજન પચે નહિ, તે સાગારિક એટલે કે એવા કારણે ગૃહસ્થ પણ સ્થાન બદલી ભોજન કરે તો, એકાસણાનો ભંગ ન થાય. તથા ‘આહટ્ટણ-પસારણેણ’-તેમાં આહટ્ટણ-આહુત્ત્વનું = જઘાદિકને સંકેતવા અને પસારણ = દૂકા કરેલા પગને લંબાવવા-પહોળા કરવા અર્થાત્ કોઈ સહન ન કરી શકે તેવો ભોજન કરે ત્યાં મુધી પડાંડી વાળી સ્થિરાસને ન બેસી શકે અને પગ લાંબા-દૂકા-પહોળા કરે અને અસ્પર્શના આસનથી ચલાયમાન થાય, તો પણ આ આગારથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી. તથા ‘ગુરુ-અન્નુદ્ધાનેણ’-ગુરોરમ્યુરથાનાઈસ્વ્ય-ભાવ્યન્મયં = એકાસણામાં ભોજન કરતી વખતે ઉભા થવા રૂપ વિનય કરવા યોગ્ય આચાર્યભગવંત કે વિહાર કરીને આવેલા પરીણા સાધુ ભગવંતો આવ્યા હોય. તેમના વિનય માટે આમન પરથી ઉભા થવા છતાં આ આગારથી પચ્ચદ્રખાણનો ભંગ થતો નથી. ઉભા થવા રૂપ વિનય અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી ભોજન કરતા હોવા છતાં પણ તે કર્તવ્ય જ છે, તેથી ભંગ ન થાય. પારિદ્વાવળિઆગારેણ-પારિષ્ઠાપન-સર્વથા ત્વજ્જનમ્ અર્થાત્ પરઠવવું-સર્વથા ત્યાગ કરવું, તે પારિષ્ઠાપન’ કહેવાય. આ આગાર સાધુને આશ્રીને મનજીવો. તેને પ્રયોજન અર્થમાં ‘ફક્ષણ’ પ્રત્યય લાગતાં ‘પારિષ્ઠાપનિક’ શબ્દ બન્યો. અર્થાત્ સાધુને આહાર વધી પડે કે ખીલ કારણે તેનો ત્યાગ કરવાનું પ્રયોજન પડે કે પ્રમંગ આવે ત્યારે તે આહાર જેણે પચ્ચદ્રખાણથી ત્યાગ કરેલો હોય તેને, તે વાપરવા છતાં પચ્ચદ્રખાણ ભાંગે નહિ. આહાર પરઠવવામાં વધારે દોષ છે, ન્યારે સિદ્ધાંતની વિધિ પ્રમાણે વાપરવામાં ગુણ છે, માટે વધેલો આહાર ગુરુની આજ્ઞાથી પ્રત્યાખ્યાનવાળો વાપરે તો, ભંગ થતો નથી. ‘ચોસિરદ્’-વ્યુત્સજ્જતિ અર્થાત્ એ આગારો પૂર્વક એક જ આમન અને એક જ વાર આહાર કરવા સિવાય બાકીના આસન અને આહારનો ત્યાગ કરું છું. એ પ્રમાણે એકાસણ-પચ્ચદ્રખાણનું સ્વરૂપ જણાવ્યું.

અથ પક્કયાનકમ્-હવે એકસ્થાનક-દેશીભાષામાં ‘એકલકાણ્’ તેમાં સાત આગાર છે અને તેનો પાઠ એકાસણા પ્રમાણે જ છે, માત્ર ‘વગાસણ’ ને બદલે ‘વગદાણ’ બોલવું

અને ‘આડંટણ-પસારણેન’ એ આગાર ત્રિવાય બાકીના આગારો બોલવા આમાં ‘એક સ્થાન’ એટલે શરીરનાં અંગો જે રીતિએ રાખ્યાં હોય, તે એક જ રીતે રાખીને જમવું, ભોજન પકું થતાં મુઠ્ઠી એક સ્થિતિમાં અંગોમાંજ રાખવાં, માત્ર એક હાથ અને મુખને હંડાવ્યા ત્રિવાય ભોજન અશક્ય છે, તેથી તે જાનેને હંડાવવાનો નિષેધ કર્યો નથી. અહિં ‘આડંટણ-પસારણેન’ એ આગાર હોડવાનું જે વિધાન કર્યું છે, તે એકલકાણું અને એકામણુ-એ બેનો ભેદ સમજાવવા માટે છે, નહિંતર જાને સરખાં થઈ જાય.

અથ આચામામ્લમ્-હવે આયંખિલનું સ્વરૂપ કહે છે - તેના આગારો આઠ છે. અહિં સૂત્ર કહે છે:—

“આયંખિલે વચ્ચપ્તગ્રાહ, અણતથનામોનેનં, સહમાગરેણં, હેવાલેષેનં, ગિહૃત્ય-સંમટ્ટેણં, ડક્ખિત્ત-ચિવેનેણં, પારિટ્ટાવણિયામારેણં, મહત્તરમારેણ, મચ્ચસમાહિયસિઆગારેણં વોસિરહા.”

‘આચામઃ’ - અચન્નાવણમ્ = અવસ્થાવણુ-ઓઆમણુ અને ‘અમ્લ’ = પાંચ રસો પૈકી ચોથો ‘ખાટો રસ’, તાત્પર્ય કે એવી નિરમ અને વિરસ વસ્તુઓ પ્રાયઃ સાધન તરીકે જે ભોજનમાં હોય તેવા ભાત, અડદ, આથવો વિગેરેથી ભોજન કરી નિર્વાહ કરવો, તેને જૈનશાસ્ત્રનાની પરિભાષામાં ‘આયંખિલ’ કહે છે એટલે જેમાં સ્વાદવાળી - રસવાળી વિકારક પૌષ્ટિક વસ્તુઓ ત્રિવાયનું હુખ્યું નિરસ ભોજન કરવાનું હોય, તે આયંખિલ, તેનું પચ્ચક્ષ્ણાણુ કહું છું-એમ વાક્યનો મંબંધ જોડવો. આમાં પ્રથમના બે અને છેલ્લા ત્રણ આગારોની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવાઈ ગઈ છે. વચ્ચલા ત્રણ આગારોની વ્યાખ્યામાં ‘હેવાલેષેનં’ - હેવાલેષેન = ‘લેપ અને અલેપથી’ એવો અર્થ થાય છે. એટલે કે આયંખિલ પ્રત્યાખ્યાન કરનારને ન કષ્ટે તેવી વસ્તુઓ ઘી, તેલ, ગોળ, લીલાં શાક વિગેરેથી આયંખિલ વાસણુ હોય, તે લેપ અને તેલ, ઘી, ગોળ આદિથી પહેલાં લેપ થયો હોય, પણ ખરડાએક વાસણુ હોય, તે લેપ અને તેલ, ઘી, ગોળ આદિથી પહેલાં લેપ થયો હોય, પણ ખરડાએક કે હાથ કે વસ્ત્રથી લૂછેલા ભોજનમાંથી વાપરવામાં આવે તો, તેથી ભંગ ન થાય. તથા ‘ગિહૃત્યસંમટ્ટેણં-ગૃહૃત્ય-સંમટ્ટાત્’ એટલે આહાર આપનાર ગૃહસ્થનું કંઈક આદિ ભોજન વિગઈ આદિ પચ્ચક્ષ્ણાણુમાં ન જપે તેવી અકક્ષ્પનીય વસ્તુથી ખરડાએક હોય અને તેનાથી આયંખિલમાં વાપરવાની વસ્તુ વહોરાવે તો ન કષ્ટે. તેવી વસ્તુના અંશથી ભજોલો આહાર ખાવા છતાં તેમાં તેનો સ્વાદ સ્પષ્ટ નમજવામાં ન આવે તો આ આગારથી આયંખિલ પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ ન થાય. તથા ‘ડક્ખિત્તચિવેનેણં’-ડક્ખિત્તચિવેકેન= એટલે કે આયંખિલમાં વાપરો શકાય તેવા સુકા રોટલા-રોટલી, ભાત આદિ વસ્તુઓ ઉપર આયંખિલમાં ન વાપરવા યોગ્ય તેવા અપ્રવાહી-કંઠણુ વિગઈ, જોળ, પકવાન આદિ જે ઉપાડતાં પૂરેપૂરી ઉચ્ચરી શકાય અને તેનો અંશ કે લેપ રોટલા-ભાતને લાગે તેમ ન હોય તેવી વસ્તુ આજળ મૂકેલી હોય, તેનો ‘વિવેક’-ઉપાડી લીધા પછી તે રોટલા-ભાત આદિ વાપરે, તો પણ આયંખિલ પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી. અર્થાત્ કલ્પ્યમાં અકલ્પ્યનો સ્પર્શ આવી જાય, તો પણ ભંગ ન થાય. શીરા જેવી વસ્તુ મંપૂર્ણ ઉપાડી શકાતી ન હોવાથી અને તેવી વિગઈ રહી જાય તેવા રોટલા-રોટલી, ભાત ખાવાથી ભંગ સમજવો. આ પ્રમાણે આગારો-છૂટો રાખીને બાકી આયંખિલમાં ન વપરાય

તેવા ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરું છું. બાકીનાં પદોનો અર્થ પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે, તે પ્રમાણે બાળ્યો.

અથ અમક્તાર્ય-પ્રત્યાપ્યાનમ્-ઉપવાસ તેમાં પાંચ આગારો છે. અહિં સૂત્ર કહે છે-“સૂરે ઉગ્ગર અવમત્તટ્ટં પચ્ચક્ખલાઈ ચડવ્વિહં પિ આહારં અસણં, પાણં, ક્ખાદમ્, સાદમ્” અણત્થળામોગેણં મહસાગારેણં, પારિટ્ઠાવણિયાગારેણ, સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરહ્ ॥”

‘સૂરે ઉદ્ગતે’ સૂર્યોદ્ગમાદારમ્ય-સૂર્યોદયથી આરંભીને આવો અર્થ હોવાથી નક્કી થયું કે ‘અમુક લોભન કર્યા પછી દિવસના બાકીના સમયનો’ ઉપવાસ કરી શકાય નહિ. તથા ‘અમક્તાર્યઃ’ = એટલે લોભન કરવાનું જેમાં પ્રયોજન નથી, તે અલક્તાર્ય અથવા તો લોભન કરવાનું પ્રયોજન જેમાં નથી, તેવું પ્રત્યાખ્યાન-તે અલક્તાર્ય = ઉપવાસ એમ ભાષામાં કહેવાય છે. આગારો પહેલાં કહેવાઈ ગયા છે, તે પ્રમાણે અહિં પણ અર્થ સમજી લેવો. ‘પારિટ્ઠાવણિયા’ આગારમાં અહિં એટલું વિશેષ સમજવાનું કે-જો તિવિહાર ઉપવાસ કર્યો હોય તો, તેમાં તેને પાણી પીવાની છૂટ હોવાથી વધેલો આહાર શુદ્ધની આજ્ઞાથી વાપરીને ઉપર પાણી વાપરી શકે, પણ જેણે ઉપવાસ ચર્જિવિહાર કર્યો હોય, તે તો પાણી અને આહાર બંને વધ્યાં હોય, તો જ વાપરી શકે, પાણી વધ્યું ન હોય તો એકલો આહાર તેનાથી વાપરી શકાય નહિ. વોસિરહ્ = લોભનના પ્રયોજનને અંગે જરૂરી અજ્ઞાતિ આહારને તજું છું.

અથ વાનકમ્-હવે પાણીનું પચ્ચક્ખાણુ કહે છે. તેમાં પોરિસી, પુરિમહ્, એકામણુ, એકલ્-ઠાણુ, આયપિલ તથા ઉપવાસના પચ્ચક્ખાણુમાં ઉત્સર્ગભાગે ચોવિહાર પચ્ચક્ખાણુ કરવું, તે વ્યાજબી છે. છતાં જો તિવિહાર પચ્ચક્ખાણુ કરવામાં આવે- (પાણીની છૂટ રાખે), તો પાણીને અંગે છ આગારો રાખવાના કહેલા છે. તે આ પ્રમાણે :-

“પાણસ્સ લેવાટેણ વા, અલેવાટેણ વા, અચ્છેણ વા, વહુલેણ, સસિત્થેણ વા, અસિત્થેણ વા વોસિરહ્ ॥”

પોરિમી વિગેરે આગારોમાં અણત્થ પાઠ આ આગારોની સાથે પણ જોડવો અને જે ત્રીણ વિભક્તિ છે, તે પાંચમાંના અર્થમાં છે-એમ બાળ્યું; તેથી ‘લેવાટેણ વા’-લેવહતાત્ વા = એસામણુ કે ખજૂર આદિના ડાળા પાણી કે જેનાથી ભાજન વિગેરે ખરડાય, તેવાં ‘લેપકૃત’ પાણી સિવાયના ત્રિવિધ આહારનો હું ત્યાગ કરું છું. એટલે કે તેવાં લેપકૃત પાણી ઉપવાસ કે લોભન સિવાયના મમયે એકામણું વિગેરેમાં વાપરવા છતાં પણ પચ્ચક્ખાણુ ન ભાંગે - એમ અર્થ બાળ્યો. આ ફરેક સાથે વા અવ્યય છે, તે લેપકૃત-અલેપકૃત વિગેરે સર્વ પ્રકારનાં પાણી પાણસ્સ = પાણીનાં પચ્ચક્ખાણુમાં અવજનીયપણે વિશેષ પ્રકારે જણાવવા માટે સમજાવું. એ જ પ્રમાણે અલેપકૃતાત્ વા = જેનાથી ભાજન વિગેરે ન ખરડાય તેવાં નીતરેલાં પાણી વિગેરે સિવાય, એટલે કે આ અગારથી આવાં અલેપકૃત પાણી વાપરવાથી પચ્ચક્ખાણુ ન ભાંગે તથા ‘અચ્છેણ વા’-અચ્છાત્ વા = ઉકળેલાં શુદ્ધ નિર્મળ પાણી સિવાય, ‘વહુલત્ વા’ = તદ, કાથા ચોખાનું ધોવણ, તે ‘બહુલજ્ઞ’ કે ‘ગુહુલજ્ઞ’ કહેવાય, ‘સસિત્થાત્ વા’ = ધાન્યનો

અથ વિકૃતિ-પ્રત્યાખ્યાનમ્-આ વિગર્ધ-પચ્ચક્ષ્ણાણુમાં આઠ કે નવ આગારો કહેલા છે, તેનો પાઠ આ પ્રમાણે :—

“વિગર્ધો પચ્ચક્ષ્ણાઃ, અણ્ણત્થળાભોગેળં, સહસાગારેળં, લેવાલેવેળં, ગિહ્ત્થસંસટ્ટેળં, ઉપ્પિલ્લત્ત-વિવેરેળં, પટ્ટુચ્ચમન્નિલ્લણ, પારિટ્ટવણિયાગારેળં, મહત્તરાગારેળ, સવ્વસમાહિ-વત્તિઆગારેળં યોસિરહ્મ.”

‘વિકૃતિ’ = મનને વિકારમાં કારણભૂત હોવાથી વિકૃતિ-વિગર્ધ કહેવાય. તેના ૬૫ પ્રકાર છે, કહેલું છે કે :—૧. દ્વધ, ૨. ઠહી, ૩. માખણ, ૪. ઘી, ૫. તેલ, ૬. ગોળ, ૭. મધ, ૮. મધ, ૯. માંસ, ૧૦. તળેલું. (પચ્ચવસ્તુ ૩૭૧)

૧. દ્વધ—ગાય, ભેંસ, જિંટડી, બકરી અને ઘેટી-એ પાંચનાં દ્વધ. તે વિગર્ધના પાંચ પ્રકાર. જિંટડીના દ્વધનું ઠહિં થતું ન હોવાથી તે સિવાય ઠહિં; માખણ અને ઘી ચાર પ્રકારનાં. તેલ-તલ, અળશી, લદ્દા તથા સરસવ એ ચારનાં તેલ એમ તેલનાં ચાર પ્રકાર છે. બાકીનાં તેલોને વિગર્ધમાં ગણ્યાં નથી, પણ લેપકૃત જણાય છે. ૬ ગોળ-શેરડીનો રસ ઉકાળવાથી બને, તે દ્રવ અને કઠિન ગોળ એમ બે પ્રકારે. ૭ મધ-સુરા-ઢાઢુ વિગર્ધના બે પ્રકાર-એક મહુડા, તાડી વિગેરેના રસમાંથી બનાવાય છે, તે કાષ્ઠજન્ય અને બીજો લોટ કહોવડાવીને બનાવાય, તે પિષ્ઠજન્ય. ૮. મધ-ત્રણ પ્રકારનું-એક માખીનું, બીજું કુંતા નામના જિંટડા જીવોએ બનાવેલું અને ત્રીજું ભમરીઓએ બનાવેલું. ૯. માંસ ત્રણ પ્રકારનું- જળચર, સ્થળચર અને ખેચર આદિ જીવોનું અથવા બીજા પ્રકારે આમડું, લોહી અને માંસ એવા પણ ત્રણ પ્રકારો છે. ૧૦. તળેલું- ઘી કે તેલમાં ફળાફળ તળેલા જેવાં કે પૂડલા, ઠહીંથરા, જલેબી આદિ પકવાન્ન. અવગાહ શબ્દને ભાવ-અર્થમાં ‘દ્વધ’ પ્રત્યય આવવાથી અવગાહિમ્ = (તળેલું) શબ્દ મિલ્લ થાય છે. એનું સ્વરૂપ એવું છે કે-ઉંડા તવા કે કડાયામાં તેલ કે ઘી ભરીને જ્યારે ઉકળે ત્યારે અંદર તળવા નાળેલી ચીજો ઉપર-નીચે ચલાચલ થયા કરે અને તળાઈ જાય, એમ ઘી ઉમેર્યા વગર ત્રણ ઘણુ સુધી પકવાન્ન વિગર્ધ કહેવાય અને તે પછી ચોથા ઘણથી માંડીને બનેલી વસ્તુ પકવાન્ન વિગર્ધનું નિવિચાતું ગણાય. એવું નિવિચાતું યોગવાહી સાધુઓને નિર્વિકૃતિક (નીવી) પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ લેવું કષ્ટ છે. એટલે કે તળેલી વિગર્ધના ત્યાગમાં પણ યોગની નીવીમાં ત્રણ ઘણુ પછીનું તળેલું કે પકવાન્ન-વિગર્ધ લેવી કષ્ટ છે. જો વચ્ચે ઘી કે તેલ ઉમેર્યું ન હોય તો આ વિષયમાં એવી એક વૃદ્ધ સામાચારી છે કે-જો તવી કે કડાયા જેમાં તળવાનું હોય તેમાં જો એક જ પૂડલો એવો મોટો તળવામાં આવે કે જેથી કડાયામાં ચારે બાજુનું ઘી કે તેલ ઢંકાઈ જાય તો બીજી વખતનું પકવાન્ન નિર્વિકૃતિક પ્રત્યાખ્યાનમાં યોગવાહીને કષ્ટ છે, પણ લેપકૃત દ્રવ્ય તો ગણાય. આ દશ વિગર્ધમાં મદિરા, માંચ, મધ અને માખણ-એ ચાર વિગર્ધો અલક્ષ્ય છે, બાકીની છ લક્ષ્ય છે. તેમાં લક્ષ્ય વિગર્ધોમાં એક વિગર્ધથી માંડી છ વિગર્ધના પ્રત્યાખ્યાન અને નિવિચાતી વિગર્ધોનાં પચ્ચક્ષ્ણાણુ સાથે પણ લઈ ગયાય છે. આગારો પહેલાની માફક સમજી લેવા. વિશેષમાં ‘ગિહ્ત્થ-સંસટ્ટેળ’ મુદ્દસ્થ-સંસટ્ટાત્ મુદ્દસ્થે પોતાના માટે દ્વધ સાથે ભાત ભેળવ્યો હોય, તે દ્વધમાં ભાત ફળાડીને ઉપર ચાર અંશ સુધી દ્વધ થયે, તે ‘દ્વધ વિગર્ધ’ કહેવાય નહિ, પણ ‘સંસટ્ટ દ્રવ્ય’ કહેવાય છે અને ચાર આંગળથી

પ્રશ્ન- જોઆસણા આદિક પ્રત્યાખ્યાનો અભિગ્રહરૂપ છે, તો તેના આર જ આગારો હોવા જોઈએ, વધારે શા માટે? સમાધાન- નહિં, એકાસણા આદિકની માફક જ ગ્રહણ-પાલન-રક્ષણ કરવાનું હોવાથી તેની સાથે જ તેની સમાનતા છે, માટે જોઆસણાના પણ તેટલા જ આગારો સમજવા. બીજા કેટલાક આચાર્યોનું માનવું છે કે- જોઆસણા આદિકને પચ્ચક્ષ્ણાણામાં ગણતાં તેની મૂલ સંખ્યા કાયમ રહેતી નથી. માટે એકાસણાદિક હજી જ પચ્ચક્ષ્ણાણ ગણવાં-તે બરાબર છે. એકાસણું વિગેરે કરવા અશકત હોય તે ભાવના-શક્તિ પ્રમાણે ચોરિસીઆદિ પ્રત્યાખ્યાન લે, અને તેમાં પણ વધારે લાલ મેળવવાની ઈચ્છાવાળો તે સાથે ગઠિસહિત, મુકિસહિત આદિ પ્રત્યાખ્યાન કરે, તે યોગ્ય ગણાય. કારણ કે, ગઠિસહિત આદિ પ્રત્યાખ્યાનો અપ્રમત્તદશા વધારનાર હોવાથી ફળદાયી છે.

આ પચ્ચક્ષ્ણાણો સ્પર્શનાદિક ગુણોવાળાં હોય, તો સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. જે માટે કહેલું છે કે:- “૧ દ્વંસિત્, સ્પર્શિત, ૨ પાલિત, ૩ શોભિત, ૪ તીરિત, ૫ કીર્તિત અને ૬ આરાધિત-એમ છ પ્રકારે પચ્ચક્ષ્ણાણની શુદ્ધિ છે.” તેમાં ૧ સ્પર્શિત તે કહેવાય કે, પચ્ચક્ષ્ણાણના કાળે વિધિપૂર્વક પ્રાપ્ત થવું, ૨ પાલિત તે કહેવાય કે, લીધેલા પચ્ચક્ષ્ણાણોના વારંવાર ઉપયોગ રાખીને-સ્મરણ કરીને રક્ષણ કરવા પૂર્વક પાલન કરવું. ૩ શોભિત તે કહેવાય કે, શુદ્ધ, તપસ્વી, બાળ, રક્તાન, યાકેન્દ્રા, લોચવાળા આદિકને આપીને બાધી રહે, તેનાથી નિર્બાહ કરવો, ૪ તીરિત તે કહેવાય કે, પચ્ચક્ષ્ણાણોના સમય પૂર્ણ થયા પછી થોડો સમય શેકાઈને પછી પારવું. ૫ કીર્તિત તે કહેવાય કે, જે અમુક પચ્ચક્ષ્ણાણ કાર્યું છે, તે ફરી યાદ કરી વાપરવું, ૬ એ સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિપૂર્વક પાલન કરવું, તે આરાધિત કહેવાય.

હવે પચ્ચક્ષ્ણાણનાં અનંતર અને પરંપર એમ બે પ્રકારનાં રળ જણાવે છે-“પચ્ચક્ષ્ણાણ કરવાથી કર્મ આવવાનાં દારો-નિમિત્તો બંધ થાય છે, અને તેથી તૃષ્ણાનો ઉચ્છેદ થાય છે. તૃષ્ણાઓ બંધ થવાથી અનુપમ ઉપશમ-ભાવ પ્રગટ થાય છે, અને તેથી કરેલું પ્રત્યાખ્યાન શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ પચ્ચક્ષ્ણાણથી આરિત્રધર્મ યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી જૂનાં કર્મોની નિર્જરા, તેથી ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકોની પ્રાપ્તિ, તેથી કેવળજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન થવાથી શાન્તિસુખના સ્થાનરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે પરંપરાએ મોક્ષ-રૂળની પ્રાપ્તિ થાય છે.-આ પ્રમાણે પચ્ચક્ષ્ણાણ આવશ્યક માથે છ આવશ્યકનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું.”

કદાપિ એમ ન બોલવું કે-‘શ્રાવકને ચૈત્યવંદન આદિ જ અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે, આ છ આવશ્યક નહિ.’ કહ્યું છે કે- ‘શ્રમણે કે શ્રાવકે રાત્રે કે દિવસે અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી તેને ‘આવશ્યક’-પ્રતિક્રમણ કહે છે.’ આ પ્રમાણે આગમમાં પણ શ્રાવક પ્રત્યે પણ આવશ્યક કરવાનું કહેલું છે. આદિ-ચૈત્યવંદન આદિ માફક આવશ્યક કહેવું ઉચિત નથી, તેથી ‘અંતો અહો-નિસિમ્સ’ = દિવસ અને રાત્રિના અંતે એમ કહીને બે કાળ પણ કહેલા છે. અને ચૈત્યવંદના તો ત્રિકાલ કરવાની છે. અનુયોગદ્વાર આગમસૂત્રમાં પણ આ વિષયમાં લોકોત્તર આવશ્યકના લક્ષણમાં જણાવ્યું છે કે, ‘જે માધુ, માધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા તે આવશ્યકસૂત્ર અને તેના અર્થમાં એકાગ્રચિત્તાવાળો, તનમય બનેલો, તેની જ લેશ્યાવાળો, તેના અર્થમાં જ ઉપયોગવાળો, તેમાં જ ત્રણે કરણો અર્પણ કરનારો, તેની જ માત્ર ભાવનાવાળો બને કાળે આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ કરે,

તે લોકોત્તર ભાવ-આવશ્યક સમજવું, એ વચનથી શ્રાવકને પણ આવશ્યક-પ્રતિક્રમણ કરવાનું વિધાન કરેલું જ છે. ત્યાર પછી છ આવશ્યક કરનારો શ્રાવક સ્વાધ્યાય, અણુનતવિધિ આદિ કે નવકારવાદી ગણવાની ક્રિયા કરે, અથવા પાંચ પ્રકારના વાચના, પ્રશ્ન પૂછવા, ગણેલું પરાવર્તન કરવું, સૂક્ષ્મ પદાર્થોમાં માંડોમાંડે ચર્ચા કરી નિઃસંદેહ બનવું, કે ધર્મકથા કરવી, સાંભળવી ઇત્યાદિ કરવામાં સમયની સંરક્ષતા કરવી. હવે જે સાધુવાળા ઉપાશ્રયે જઈ શકવા સમર્થ ન હોય, અથવા રાત્રે કે મધ્યર્ધિકા હોય, કે બહાર નીકળવામાં સુશકેલી હોય, તે પોતાના ઘરે જ આવશ્યક સ્વાધ્યાય કરે. 'ઉત્તમમ્' -ઉત્તમનિર્જરાહેતુમ્ = ઉત્તમ નિર્જરાના કારણભૂત. કહેલું છે કે- 'કેવલિ લગવતોએ ઉપદેશેલ બાહ્ય અને અભ્યંતર રૂપ બાર પ્રકારના તપમાં સ્વાધ્યાય જેવો તપ છે નહિ', ઘરો નહિ અને ઘરો નથી.' તથા સ્વાધ્યાયથી પ્રશસ્ત ધ્યાન યાત્ર, તથા સર્વ પરમાર્થ પણ સ્વાધ્યાયથી જાણી શકાય, સ્વાધ્યાયમાં વર્તતો આત્મા ક્ષણે ક્ષણે વૈરાગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, ઇત્યાદિ ૧૨૯.

સ્થૂલભદ્રકથા

ગકટાવ નામનો સર્વ શ્રેષ્ઠ અમાત્ય હતો. તેને તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળો, વિનયાદિ ગુણોનો સ્થાન સુદર આકૃતિ હોવાથી ચંદ્ર સમાન આહ્વાદક સ્થૂલભદ્ર નામનો મોઢો પુત્ર હતો. તેમ જ નન્દગાંતના હૃદયને અત્યંત આનંદ આપવા માટે ગોશીર્ષચન્દ્રન મમાન ભક્તિવાળો શ્રીયક નામનો નાનો પુત્ર હતો. તે નગરમા રૂપ ક્રાન્તિવડે ઉર્વશી મમાન એવી કોશા નામની વેશ્યા હતી. સ્થૂલભદ્ર ગત્રિ-દિવમ વિવિધ પ્રકારના ભોગો ભોગવતો તેમા એવો તન્મય બની ગયો કે તેને ત્યાં રહેતા બાગ વરસો વીતી ગયા નદરાબ્દના બીજા દૃશ્ય મરણો અત્યંત વિશ્વામપાત્ર શ્રીયક તે રાજાનો અગરક્ષક બન્યો. તે જ નગરમા કવિઓ, વાદીઓ અને વૈયાકગ્ણીઓમા મન્તકના મણિસમાન વરરુચિ નામનો એક બ્રાહ્મણ આગેવાન હતો. બુદ્ધિશાળી તે દરદોળ નવનવા એકસો આઠ કાવ્યો બનાવી બનાવીને રાજાની સ્તુતિ કરતો હતો. તે કવિ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી શકગવ મરી કદાપિ તેની પ્રશંસા કરતો ન હતો અને તે કાગળે રાજા તુષ્ટ થવા છતાં પણ તુષ્ટિ-દ્વન આપતા ન હતા. પોતાને દાન ન મળવાતું કારણ બહુીને વરરુચિએ મત્રીની પત્નીની આરાધના શરૂ કરી વરરુચિની મેવાથી ખુશ થએલી મત્રિપત્નીએ કોઈક દિવસે કાર્થ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે, 'તમારા પતિ ગળ પાસે મારા કાવ્યની પ્રશંસા કરે' તેણીના આશ્રયથી પતિએ તેને કહ્યું કે તે મિથ્યાદૃષ્ટિની પ્રશંસા હું કેવી રીતે કરી શકું? છતાં પણ અત્યંત આશ્રયને વશ બનેલા મત્રીએ તે વાત સ્વીકારી કારણ કે અધ, સ્ત્રી, બાળક અને મૂર્ખાઓની હંક બળવાન હોય છે કોઈક વખતે વરરુચિ રાજા પાસે કાવ્ય ભજવતો હતો, ત્યારે મહાઅમાત્યે અહો ! સુદર મુલાખિત' એમ યોવી પ્રશંસા કરી એટલે ગળએ તેને એકમા આઠ સુવર્ણ નાણું આપ્યું. ખગેખર રાજમાન્ય પુરુષવત અતુલ્ય વચન પણ જીવિત આપનાર બને છે આ પ્રમાણે દરદોળ એકસો આઠ સુવર્ણ દીનાર અપાતા હતા ત્યારે મત્રીએ ગળને વિનંતિ કરતા પૂછ્યું કે, 'આને શા કારણે આપો છો? ત્યારે રાજાએ મત્રીને કહ્યું કે, તમે પ્રશંસા કરી એટલે આપુ છું જો મારે આપવા જ હોત તો પહેલાં કેમ ન આપ્યા? ત્યારે મત્રીએ જી, હે દેવ ! મે તેની પ્રશંસા કરી નથી મે તો તે સમયે માત્ર બીજાના કાવ્યોની પ્રશંસા કરી હતી આપની આગળ તે બીજાના બનાવેલા કાવ્યો 'મે બનાવ્યા છે' એમ કહી યોલી બય છે શું આ વાત મત્ય છે?' એમ રાજાએ પૂછ્યું 'એણે બોલેના કાવ્યો તો મારી બાલિકાએ પણ યોવી બય છે અને તે હું આપને સવારે માક્ષાત્કાં કરાવીશ' એમ મત્રીએ મ્હુ ગકગવ મત્રીને યક્ષા, યક્ષ-તા, ભૂતા, ભૂતદત્તા, મેણા, વેણા અને રેણા નામની બુદ્ધિશાળી માત પુત્રીઓ હતી એમા યક્ષા એક વખત માલગતા જ, બીજી બે વખત, ત્રીજી ત્રણ વખત એમ કેમમર માતમી માત વખત માલગે તો ગ્રહણ કરી યાદ રાખી શકે તેવી ચતુર બુદ્ધિશાળી હતી બીજા દિવસે મત્રીએ તે માતેને રાજાની સામે એ પ્રકારમા કોઈ ન દેખે તેમ બેમાડી વરરુચિ દરદોળ ૧૦૮ નવા નવા શ્લોકો બનાવીને રાજાને મળાવતો હતો. ત્યાર પછી રોપાયમાન થએના રાજાએ દાન નિવારણ કર્યું 'મત્રીઓ પાસે ઉપકાર કે અપકાર કરવાના ઉપાયો હોય જ છે' ત્યાર પછી વરરુચિએ ગગાનદીએ પહોચીને ગગાબળમા એક એવું યત્ર ગોઠવ્યું, વસ્ત્રમા બાધેલા ૧૦૮ દીનાર એમા રાખેલા હતા, ત્યાર પછી વરરુચિએ સવારે ગગાની સ્તુતિ કરી પગથી યત્ર દબાવ્યું એટલે તે સર્વ દીનારો ઉછળીને તેના હાથમા પડ્યા આ પ્રમાણે તે દરદોળ કરી રહ્યો હતો, આથી નગરલોકો વિસ્મય પામ્યા રાજાને કાને પણ વાત પહોચી

વિચારણા કરીને તું ખરેખર માત્ર વૈરીઓના મનોરથો પૂર્ણ કરે છે. જેટલામાં જમ સરખો રાજા કેાધી થતી સહકુટુંબ મને મારી ન નાખે તેટલામાં મારા એકનો ક્ષય કરીને આખા કુટુંબનું તું રક્ષણ કર. ખીજું હું મારા મુખમાં તાલપુટ ઝેર સ્થાપન કરી રાજાને પ્રણામ કરીશ, ત્યારે મૃત્યુ પામેલા મારા મસ્તકને છેદજે, જેથી તને પિતૃહત્યા ન લાગે.” આ પ્રમાણે કેાઈ પણ પ્રકારે સમન્વેશ પુત્રે તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો, કારણ કે ‘બુદ્ધિશાળીઓ ભાવીના શુભ માટે વર્તમાનની ભયંકરતાને પણ આચરે છે.’ પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીયકે પણ રાજમલામાં રાજા સમક્ષ પિતાના મસ્તકને છેદ કર્યો. રાજાએ શ્રીયકને પૂછ્યું, ‘હે વત્સ ! આતું દુષ્કર અકાય તે’ કેમ કર્યું? ગભરાએલા રાજાથી પૂછાએલા શ્રીયકે કહ્યું કે, આપે ભણ્યું કે આ દ્રોહી છે, તેથી મેં હણ્યા. માલિકના ચિત્તના અનુમારે જ હું મેશા સેવકાએ પ્રવર્તવાનું હોય.

‘દોષો સ્વયં’ બાણવામાં આવી જાય તો તો મેવંકોને વિચારણા કરવી એ યોગ્ય ગણાય, પરંતુ સ્વામીના બાણવામાં આવે તો તો પ્રતિકાર જ કરવો યોગ્ય ગણાય, નહિ’ કે વિચારણા.’

શકટાદ મહામંત્રીની મરણોત્તર ક્રિયા પછી નંદરાજાએ શ્રીયકને કહ્યું કે, ‘આ સર્વરાજ-વ્યવસ્થાના કાર્ય મંભાળનારી મુદ્રા તું ચંડણ કર.’ એટલે શ્રીયકે રાજાને પ્રણામ કરતાં કહ્યું કે, ‘પિતા સરખા મારા મોટાભાઈ સ્થૂલભદ્ર નામના છે, જે પિતાની કૃપાથી આનંદપૂર્વક કોશાને ત્યાં બાર વરસથી ભોગ ભોગવતા રહેલા છે.’ ત્યાર પછી રાજાએ સ્થૂલભદ્રને બોલાવી તે મુદ્રા સ્વીકારવા કહ્યું, ત્યારે તેણે અત્યુત્તર આપ્યો કે, ‘બરાબર વિચારણા કરી પછી આજ્ઞાને અમલ કરીશ.’ રાજાએ કહ્યું કે, ‘વિચારણા આજે જ કરી લો.’ એ પ્રમાણે કહેવાએલા સ્થૂલભદ્ર અશોકવનમાં જઈ ચિત્તથી વિચારણા કરવા લાગ્યા કે-“રાજાએવંકો દરિદ્રની જેમ યોગ્યકાળે રાયન, ભોજન, સ્નાન કે ખીન્ન મુખનાં માધન ભોગવી શકતા નથી. પૂર્ણકુલમાં જેમ પાણીનો અવકાશ હોતો નથી, તેમ પોતાના રાષ્ટ્રની અને પરરાષ્ટ્રની ચિંતામાં વ્યગ્ર બનેલા રાજાએવંકો ચિત્તમાં પ્રાણવસ્તુલ માટે પણ અવકાશ રહેતો નથી. પોતાના મર્વ અંગત સ્વાર્થનો ત્યાગ કરીને એકાંત રાજાની મેવા કરવા છતાં, બાંધેલા પગથોળે જેમ કાગડા તેમ ચાઢીયા ખડપુરયો રાજાએવંકોને ઉપદ્રવ કરે છે. જેમ સ્વદેહ અને સ્વકવ્યનો વ્યય કરીને પણ રાજા માટે પ્રયત્ન કરાય છે, તેમ બુદ્ધિશાળી પોતાના આત્માર્થે કેમ પ્રયત્ન નથી કરતો? એમ વિચારી સ્થૂલભદ્રે પાંચ મુદ્રાથી કેશનો લોચ કર્યો, અને રત્નકંબલની ઢરીઓનું રમેહરણ બનાવ્યું. તે વાર પછી તે મહાસત્ત્વશાળીએ રાજમલામાં પહોંચી રાજાને કહ્યું કે, ‘મેં આ વિચાર કરી લીધો અને તમોને ધર્મનો લાભ હો.’ ત્યાર પછી મુદ્રાધી જેમ કેમરીનિહ તેમ મંમારૂપી હાથીઓથી રોષ પામેલા મહામત્ત્વવાળો તે રાજમલામાંથી બહાર નીકળ્યો. શું આ કષ્ટ કરીને પાછો વેશ્યાને ત્યાં તો બોલો નહિ હોય? એ ખાતરી કરવા માટે રાજા ગવાક્ષમાં ગહીને નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. દુર્ગંધી મહાવાળા સ્થાનમાં નામિકા મઝીને જાય, તેમ જતા સ્થૂલભદ્રને દેખી રાજાએ મસ્તક ટાલાવ્યું અને તે વિચારવા લાગ્યા કે ભગવાન નકદ્રી વેગગી જ બનેલા છે, તેના વિષયમાં મેં જોટું વિચાર્યું-એમ આત્મનિદા માથે નેને અભિનંદન આપ્યાં. સ્થૂલભદ્રે પણ શ્રીમંભૂતિવિન્ય આચાર્ય પામે પહોંચી મામાયિક

દુષ્કર-દુષ્કરકારક

મૃત્યુલક્ષ્મિનિ પણ મંભૂતિવિવ્ય આચાર્યની પાને દીક્ષા પાલન કરતા શ્રુતમસુદના પાગમી બન્યા. વર્ષાકાળમાં કોઈ સમયે મંભૂતિવિવ્ય શુદ્ધને પ્રણામ કરી એક મુનિએ આ પ્રમાણે અભિગ્રહ કર્યો કે, 'હું ચોમામાના ચાગ મહિનાના ઉપવાસ કરી મિહંશુદાના દારમાં કાઉસ્મગ ધ્યાને ઉભો ગ્રહીશ' ખીલ મુનિએ 'ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરીને દ્રષ્ટિવિપમર્ષના દગ પાને કાઉસ્મગ કરીને ગ્રહીશ' એવો અભિગ્રહ કર્યો ત્રીજા મુનિએ 'ચાર મહિનાના ઉપવાસ કરી ક્રૂવા ઉપગના લાકડા ઉપર મંદુકામને કાઉસ્મગ કરવાનો અભિગ્રહ કર્યો. અભિગ્રહ માગનાગ ત્રણે સાધુઓને ચોગ્ય માનીને તેમને તે માટે શુરુજીએ અનુમતિ આપી એટલે સ્થૂલભદ્ર મુનિએ આગળ આવીને શુદ્ધને નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે કહ્યું કે, 'વિચિત્ર કામગામમાં કહેવા કળ્પ (આમનો), શૃંગારસોત્તેજક ચિત્રામણ વાળી કોશા વેશ્યાની ચિત્રશાળામાં તપકર્મ કર્યા વગર પદ્મમતું ભોજન કરી ચાગ મહિના રહેવું' એવો હે પ્રભુ ! મેં અભિગ્રહ કર્યો છે. શુદ્ધએ શ્રુતના ઉપયોગથી તે અભિગ્રહને ચોગ્ય અનુમતિ આપી-એટલે મર્વે સાધુઓએ અંગીકાર કરેલા અભિગ્રહોને પૂર્ણ કરવા માટે પોતપોતાના ધ્યાને ગયા. મૃત્યુલક્ષ્મિનિ પણ કોશા વેશ્યાના મહેલે પહોંચ્યા, એટલે તે આગળ આવી બે હાથ જોડી સન્માન કરવા ઉભી થઈ. 'સ્વભાવથી સુકુમાર કાયાવાળા કેળસ્તંભ મગખા માથળ વડે મનભાર ઉચ્ચક્રવાથી કાયર બનેલા આ મુનિ આર્હિ પદાર્થો જણાય છે' એમ વિચારી કહ્યું કે. હે સ્વામી ! તમારું સ્વાગત કરું છું હવે આપ મને આજ્ઞા કરો કે, 'હું શું કરું' ? આ શરીર ધન, પરિવાર મર્વે આપના જ છે ' સ્થૂલભદ્ર મુનિએ કહ્યું કે. અનુમતિ મહેવા માટે ચિત્રશાળાની વમતી આપ, જવાબમાં કોશાએ જણાવ્યું કે, આપ ગ્રહણ કરો કોશાએ તે ચિત્રશાળા મહેવા ચોગ્ય તૈયાર કરી એટલે પોતાની બલવત્તાથી ધર્મની માફક ભગવતે પણ કામધ્યાન-ચિત્રામણ શાળામાં પ્રવેશ કર્યો હવે પદ્મ આહાર ભોજન કર્યા પછી મુનિને શોભ પમાડવા માટે શૃંગાર સજીને આવી તે તેની મમ્મણ બેઠી, ત્યારે જાણે કોઈ ઉત્કૃષ્ટ અમગ હોય તેમ વારંવાર અતુરાઈથી હાવભાવ-કટાક્ષ કરવા લાગી કળ્પ, પૂર્વે અનુભવેલ શૃંગારક્રીડા, ઉદામ મુગતક્રીડાઓ વિગેરે વારંવાર યાદ કરાવ્યા. તે મહામુનિને શોભ પમાડવા માટે ત્યા તેણે જેટલા ઉપાયો કર્યા, તે મર્વે વચ્ચે પગ નખ વલોગવા માફક નકામા ગયા આ પ્રમાણે દર્શન મુનિને શોભ પમાડવા પ્રયત્ન કરતી હતી, પરંતુ મહામકકમ મનવાળા મુનિ લગાગ પણ શોભ ન પામ્યા. તે મહામુનિને ઉપમર્ગે કનારી કોશાએ જેમ જેમ અનુકૂળ ઉપસર્ગો કર્યા, તેમ તેમ મેઘજળ વડે કરીને અગ્નિ-વીજળી વિશેષ ઉદ્દીપન થાય, તેમ મહામુનિનો ધ્યાનાગ્નિ વધારે દીપવા લાગ્યો હે સ્વામી ! અજ્ઞાનથી પહેલાં માફક તમારી માથે ક્રીડા કરવાની ઈચ્છાવાળી મને ધિક્કાર થાઓ ' એમ આત્માની નિંદા કરતી તે તેમના પગમાં પડી મુનિના ઈન્દ્રિય, જ્યની પગકાષાથી ચમત્કાર પામેલી તે શ્રાવકપણું પામી અને આ પ્રમાણે અભિગ્રહ કર્યો કે, કદાપિ તુષ્ટ થએલ ગાન જો મને ટોઈને અર્પણ કરે તો તે એક પુરુષને છોડીને બાકીનાને હું નિયમ કરું છું એ પ્રમાણે પોતપોતાના અભિગ્રહ પૂર્ણ કરીને ચોમાસુ પૂર્ણ થયા પછી ત્રણ સાધુઓએ પણ અનુક્રમે શુદ્ધના ચરણ-કમળમાં આવી પ્રણામ કર્યા તે સમયે મિહંશુદાવામી સાધુ આવ્યા. ત્યારે શુદ્ધએ કંઈક ઉભા થઈ તેને કહ્યું કે, હે દુષ્કરકારક ! તારું સ્વાગત કરું છું. તેમજ તેની માફક ખીલ બે સાધુઓ આવ્યા ત્યારે તેમને પણ મુરિજીએ દુષ્કર-કારક ક્ષીને સ્વાગત મ્યું. 'મરખા પ્રતિજ્ઞા નિર્વાક-કરનાગઓને સ્વામીનો અકાર પળ મમાન જ હોય છે.' હવે તે

પ્રમાણે પૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાવાળા સ્થૂલભદ્રમુનિ પણ પાછા આવ્યા, ત્યારે શુરુએ ઉભા થઈને ‘હું-ફંકર-ફુંકરકારક મહાત્મા ! તમારું’ સ્વાગત હો.’ આ સાંભળી ઈર્ષ્યાવાળા યએલા પહેલાં આવેલા સાધુઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, શુરુ છ આ આમન્ત્રણ મંત્રિપુત્ર હોવાના કારણે આપે છે. જો છ રસના આહાર કરનારને ‘ફુંકરફુંકર કર્યું’ એમ કહ્યું, તો આવતા વખે અમે પણ તેવી પ્રતિજ્ઞા કરીશું. એ પ્રમાણે મનમાં નિર્ણય સ્થાપન કરીને ઈર્ષ્યાવાળા તે મુનિઓએ ક્રમસર આઠ મહિના તો સ્વયં પાલન કરતાં પચ્ચાર કર્યા. લેણદાર સરખો વર્ષાકાળ પ્રાપ્ત થયો, ત્યારે હર્ષ પામતા સિંહડગદાવાસી સાધુએ શુરુ પાસે જઈને આવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ‘હે ભગવંત ! કૌશા વેશ્યાને ઘરે હંમેશા છ-રસવાળું ભોજન કરતો હતું ચોમાસી રહીશ.’ શુરુ મહારાજે ઉપયોગ મૂકીને વિચાર કર્યો કે-‘આ તો માત્ર સ્થૂલભદ્રની ઈર્ષ્યાથી આ અભિગ્રહ અંગીકાર કરવા તૈયાર થયો છે-’એમ બાણી કહ્યું-હે વત્સ ! અતિદુષ્કર-દુષ્કર એવો આ અભિગ્રહ કરવા તું સમર્થ નથી, માટે તું ન કરીશ. એ તો મેટુ સરખા સ્થિર સ્થૂલભદ્ર જ માત્ર કરવા સમર્થ છે. ત્યારે તે મુનિએ શુરુને કહ્યું કે, ‘મને તો તે દુષ્કર જ નથી, પછી દુષ્કર-ફુંકરની તો વાત જ ક્યાં રહી ? માટે આ અભિગ્રહ તો અવશ્ય હું કરીશ જ.’ શુરુએ કહ્યું કે, આ અભિગ્રહથી તો ભાવીમાં ભંશ અને પૂર્વે કરેલા તપનો પણ નાશ થશે. કારણ કે શક્તિઉપરાંત ભાર નાખવાથી અંગોપાંગનો નાશ થાય છે. પોતાને પરાક્રમી ગણતા તે મુનિ શુરુના વચનની ભાર નાખવાથી અંગોપાંગનો નાશ થાય છે. પોતાને પરાક્રમી ગણતા તે મુનિ શુરુના વચનની અવગણના કરીને કામદેવના વાસ્તુગૃહ સરખા કૌશાના મહેલે ગયા. ‘સ્થૂલભદ્રની હરીદાઈ કરવા આ તપસ્વી મુનિ આવેલા જણાય છે.’ એમ માતું છું. પરંતુ પતન થતાં રક્ષણ કરતું જોઈએ એમ વિચારી તે ઉલી થઇ નમન કરે છે. તે મુનિએ તે સતી કૌશા પાસે ચિત્રશાલાની યાચના કરી, કૌશાએ તેને અર્પણ કરી, એટલે મુનિએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો. છ-રસવાળો આહાર ભોજન કરી રહ્યા પછી મુનિની પરીક્ષા કરવા માટે મધ્યાહ્ન-અમયે લાવણ્યના ભંડાર સરખી કૌશા તેની પાસે ગઈ. પદ્મકમળ સરખા નયનવાળી તેવી કૌશાને દેખતાં જ એકક્રમ મુનિ તો ક્ષોભ પામ્યા. કારણ કે, તેવા પ્રકારની રૂપવતી લાવણ્યવાળી સ્ત્રી, તેવા પ્રકારનું સુંદર રસવાળું ભોજન મળે, પછી વિકાર થવામાં શો વાંધો આવે ? કામની પીડાથી તેને પ્રાર્થના કરી, ત્યારે કૌશાએ કહ્યું કે, ‘ભગવંત ! અમે તો વેશ્યા કહેવાઈએ અને ધનના ફાનથી વશ થનારી છીએ.’ મુનિએ કહ્યું, ‘હે મૃગસરખા નયનવાળી ! તું મારા પર પ્રસન્ન થા. વાલુકામાં તેલ મારેક અમારી પાસે ધન તો ક્યાંથી જ હોય ? ત્યારે કૌશાએ પ્રતિજ્ઞા કરવા માટે તેને કહ્યું કે, ‘નેપાલદેશના રાજા કોઈ પ્રથમ વખત મળવા આવે, જેને કોઈ દિવસ આગળ જોશે ન હોય, તેવા સાધુને રત્નકંબલ આપે છે, માટે તે લઈ આવો-’એમ તે મુનિને વૈરાગ્ય લાવવા માટે કહ્યું. ત્યાર પછી યાજ્ઞકની જેમ વિધવાળો વરસાદ-કાળ હોવા છતાં પણ પોતાના મત મારેક કાવ્યવાળી ભૂમિમાં રજાલના પામતા તે મુનિ ચાલ્યા. ત્યાં પહોંચી રાજા પાસેથી રત્નકંબલ મેળવી મુનિ પાછા ફરી રહેલા હતા ત્યારે માર્ગની વચ્ચે ચોરો રહેલા હતા. ત્યારે ચોરોના પાળેલા પક્ષીએ કહ્યું કે, લક્ષ્મણવાળો આવે છે, ત્યારે ચોરના રાત્રીએ વૃક્ષ પર જોડેલા ખીલ ચોરને પૂછ્યું કે, ‘કોણ આવે છે ?’ ત્યારે તેણે કહ્યું કે, કોઈક બિંદુ આવે છે, પણ તેવો કોઈક જણાતો નથી’ એમ વૃક્ષ પર જોડેલાએ ચોર-સેનાપતિને કહ્યું. ત્યાં પેલા સાધુ આવ્યા, એટલે તેને પકડીને બરાબર તપાસ્યા. તેની પાસે કંઈપણ ન હતું-એટલે ચોરોએ તેને છોડી મૂક્યા. વળી પક્ષી

ખાસુ કે, 'આ લક્ષમ્યુ આસુ' નય છે 'એટલે ચો—નેનાપનિએ રરી પુછ્યું કે, તારી પામે જે હોય તે મત્ય હકીકત જણાવ ત્યારે મુનિએ તેને કહ્યું કે, વેશ્યાને આપવા માટે આ પ્રમાણે ગ્તકંબલ મેળવી છે અને તેને વંશ(વાસ)ના પોલાણમાં ઢૂપાવી છે, એટલે ચોરે પણ મુનિને છોડી દીધા તે મુનિએ કોશા પાસે પોછા આવીને રત્નકંબલ અર્પણ કરી એટલે તત્ત જ નિશંકપણે ઘઠની ખાળ કુડીમાં ફેંકી ત્યારે મુનિએ કોશાને કહ્યું કે, આ ગ્તકંબલ મહામૂલ્યવાળી છે આ અશુચિ ખાળકુડીમાં ફેંકવાની ન હોય, હે ગંભ મરખા કંઠવાળી! આ તે શું કર્યું? પગી કોશાએ પણ તેને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, 'હે મૂઠ! આ ગ્તકંબલની ચિંતા કરે છે, પણ શુભગ્તમય તુ નગકમાં ફેંકાઈ ગયેલો છે, તેની ચિંતા થાય છે? તે માંભગતા જ મુનિ ચોરી ઉઠ્યા અને કહ્યું કે, ખરેખર તે મને પ્રતિજ્ઞા કર્યો અને મને અમાગથી બગાળા ઉગારી લીધો હવે અતિચાતેથી લાગેલાં પાપોતુ ઉન્મૂલન કરવા માટે શુરુના ચણકમળમા જઈશ હે ભાગ્યશાળી! તને ધર્મલાભ! કોશાએ પણ તેને કહ્યું, તમાને પણ 'મિચ્છા મિ દુકકક' આપું છું કાગણ કે પ્રાક્ષર્યત્રતમા હોવા છતા પણ મેં તમને ખેદ પમાડ્યા તમાગ પ્રતિજ્ઞા માટે જ મેં તમારી આ આશાતના કરી છે, તો તેની તમારે ક્ષમા આપવી અને હવે જટ્ટી શુરુની નિશ્ચામા પહોંચી જાવ—એમ જ ઈચ્છુ છું.' મુનિએ શુરુ પામે આવીને આલોચના લઈ ફરી કઠોર તપની ચેવના કરી

રથકાર અને કોશાનું કલા-વિજ્ઞાન

હવે કોઈક મમયે તુષ્ઠ થએલા ગલએ કોઈક ગ્થકારને કોશા વેશ્યા આપી, પગતુ વેશ્યા રાત્રીની હોવાથી ગગ વગર તેની માથે મહવામ કપડી હતી વેશ્યા પણ દગ્ગેજ 'મ્યુવલક વગર ખીજે કોઈ મહાપુરુષ નથી' એમ રથકાર પાને વર્ણન કરવા લાગી ગ્થકારને મનમા થયું કે, આને કઈક ચમત્કાર બતાવું, તો ગગ કચે—એમ જાણી તે ગૃહઉદ્યાનમા જઈ એક પવંગ પર ખેત્રી તેણે તેના મનનું ગંજન કરવા માટે પોતાનું વિજ્ઞાન—આતુર્ય આ પ્રમાણે બતાવ્યું. આંખાના ફળની એક લુખીને તેણે એક બાણથી વીધી, તે બાણને ખીન બાણથી, એમ બાણીની શ્રેણીથી પોતાના હાથ સુધી લાવ્યો હવે લુખીની હાખગીને અઆકાશ બાણથી છેદી હવે એક એક બાણ જે પોતાના હાથ પાને છે તેમ તેમ ખેંચતા લુખીને ત્યા જ ખેડા ખેડા ખેચી લાવી તે કોશાને સમર્પણ કરી. ત્યાર પછી વેશ્યાએ પણ કહ્યું કે, 'હવે માફ' પણ વિજ્ઞાન જો' એમ કહેતા એક મગસવ ધાન્યનો ઢગલો કર્યો અને તેના ઉપર એક નોપ ગોઠવી અને આખો ઢગલો પુષ્પપાંખડીઓથી ઢાકી દીધો તે નોપ પર એવી રીતે નૃત્ય કર્યું કે નોપથી ન પગ વીધાયો કે ઢગવામાથી એક પણ પુષ્પપાંખડી ખની નહિ.' તુષ્ઠ થએલા ગ્થકારે કોશાને કહ્યું કે, દુષ્કર એવા તારા આ કાર્યથી હું તારા પર પ્રનન થયો છું, માટે માટે સ્વાધીન વસ્તુની મારી પાને માગળી કર, તો નક્કી હું તને આપીશ. ત્યારે તેણે કહ્યું કે, 'મેં એવું શું દુષ્કર કાર્ય કર્યું છે, જેથી તુ આટલો ચમત્કાર પામ્યો, આ કરતા પણ અધિક દુષ્કર છે અભ્યાસ કરનારને કઈ પણ દુષ્કર હોતું નથી વળી આ આશ્રમખી—ઉદ કે આ નૃત્ય દુષ્કર નથી કારણ કે અભ્યાસયોગે આ કળા સિદ્ધ કરી શકાય છે, પગતુ વગર અભ્યાસે સ્થિતભરે જે કર્યું, તે તો ખરેખર દુષ્કર ન છે. જેણે મારી માથે ન્યાં અવિગત ભોગો

લોગબ્યા, તે જ ચિત્રશાળામાં તે અર્ણવિત વ્રતવાળા અડોલ રહ્યા. ત્યાં નોંધણીયાની અવરજવર હોય ત્યાં રહેવું જેમ દ્વય તેમ સ્ત્રીવાળા સ્થાનમાં એકમાત્ર સ્થૂલભદ્ર મહાસુનિને બાદ કરીને યોગીઓનાં મન પણ દ્વિષિત થયા વગર રહેતાં નથી. સ્ત્રીની સમક્ષ માત્ર એક જ દિવસ તેવી રીતે રહેવા કોણ સમર્થ બની શકે? બ્યારે સ્થૂલભદ્રસુનિ ચાર મહિના સુધી અર્ણવિત વ્રતવાળા વસ્યા. અગ્નિ સરખી સ્ત્રીઓ પાસે ધાતુ સરખા કંઠણ દ્વયવાળા પણ પુરુષો પીગળી નય છે, પરંતુ અમે તો તે સ્થૂલભદ્ર મહાસુનિને તો ખરેખર વજ્રમય જ માનીએ છીએ. 'દુષ્કર-દુષ્કર' કરનાર એવા મહાસત્ત્વવાળા સ્થૂલભદ્ર સુનિનું વર્ણન કર્યા પછી ખરેખર બીજાનું વર્ણન કરવા માટે મુખ સુદ્રિત જ કરવું અર્ધાત્ મૌન રહેવું જોઈએ. રથિકે પણ કોશાને પૂછ્યું કે. 'તું જેનું આટલું વર્ણન કરે છે, તે મહાસત્ત્વ-શિરોમણિ આ સ્થૂલભદ્ર કોણ છે? ત્યારે તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે તારા પાસે જેનું 'મે' વર્ણન કર્યું તે નંદરાવળના મંત્રી શકટાસના પુત્ર સ્થૂલભદ્ર છે. આ સાંભળી તે પણ આશ્ચર્ય પામી હાથ ભેડી કહેવા લાગ્યો કે, તે સ્થૂલભદ્ર મહાસુનિનો હું એક સેવક છું. વૈરાગી બનેલા તે રથકારને જાણી તેણે ધર્મદેશના આપી મોહનિદ્રા દૂર કરી. મદ્યપુદ્ધિવાળો તે પ્રતિજ્ઞાધ પામ્યો. પ્રતિજ્ઞાધ પામેલા રથકારને જાણી પોતાનો અભિગ્રહ જણાવ્યો. તે સાંભળી વિરમયથી વિક્ષવર લોચનવાળા તેણે કહ્યું કે, 'હે ભદ્રા! સ્થૂલભદ્રના શુદ્ધોત્કર્ષિત કરવા દ્વારા તે' મને પ્રતિજ્ઞાધ કર્યો છે અને હવે તે' જાતાવેલા તેના જ માર્ગે હું આજે જઈશ. હે ભદ્ર! તારું કસ્યાણુ થાઓ. તારા અભિગ્રહનું જ જરાખર પાલન કર' એમ કહી સદ્ગુરુ પાસે જઈ તેણે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

ભાગવાનું સ્થૂલલક્ષણ પણ કઠોર વ્રતચું પાલન કરતા હતા. તે સમયે બાર વરસનો ભાગ લાગત દુષ્કાળ પડ્યો. તે સમયે સમગ્ર સાધુ-સંઘ સમુદ્ર-કિનારે ગયો અને કાલશત્રિ માફક ભયંકર દુષ્કાલ-સમય પસાર કર્યો. સાધુઓને આહાર-પાણી પૂરતાં ન મળવાથી શ્રુતજ્ઞાનનું પરાવર્તન ન કરી શકવાથી તે સમયે ભણેલ શ્રુત પણ ભૂલાવા લાગ્યું. ‘અવ્યાસ અને પરાવર્તન વગર બુદ્ધિશાળીઓનાં પણ ભણેલાં શ્રુતનો નાશ થાય છે.’ હવે પાટલીપુત્રમાં (શ્રમણ) સંઘને એકઠા કર્યો અને જેની પાસે જેટલા અંગ, અધ્યયન, ઉદેશાત્મક યાદ હતા, તે ગ્રંથણ કરી લીધા. અને એમ કરતાં શ્રીસંઘે અગિયારે અંગો ભેડીને મેળવી લીધાં. હવે દ્વિવાદ માટે કંઈક વિચારણા કરતા હતા, તે સમયે સંઘને યાદ આવ્યું કે લદ્દખાહું શુદ્ધ દ્વિવાદ ધારણ કરનારા છે. તેમને બોલાવવા માટે બે મુનિઓને મોકલ્યા. તે બંનેએ ત્યાં જઈને તેમને વંદન કરીને બે હાથની અંગુલિ કરવાપૂર્વક સંદેશો જણાવ્યો કે શ્રીસંઘ આપને ત્યાં આવવા માટે આજ્ઞા કરે છે. ત્યારે તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, ‘જે મહાપ્રાણ ધ્યાન ચરે કરેલ હોવાથી ત્યાં માફક આવગમન નહિ બની શકે.’ તેના જવાબ લઈને તે બંને મુનિઓ શ્રમણસંઘ પાસે પાછા ગયા અને કહેલો જવાબ જણાવ્યો. શ્રીશ્રમણસંઘે પણ બીજા બે મુનિઓને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે તમારે પહોંચીને આચાર્યને કહેવું કે, ‘જે આચાર્ય શ્રીસંઘની આજ્ઞા ન માને, તેને શું દંડ હોય? તે અમને કહો. ત્યારે ‘તેને ત્રંધ-ખહાર કરવા બેઈએ’ એમ જવાબે કહે, ત્યારે તમારે એક સાથે મોટા ચળેથી આચાર્યને કહેવું કે-‘તો પછી તમે પણ તે દંડપાત્ર છો.’ તે બંનેએ ત્યાં પહોંચી આચાર્યને તે પ્રમાણે કહ્યું, એટલે લદ્દખાહું આચાર્યે તેમને કહ્યું કે, ‘શ્રીસંઘ એ ત્યાં પહોંચી આચાર્યને તે પ્રમાણે કહ્યું, એટલે લદ્દખાહું આચાર્યે તેમને કહ્યું કે, ‘શ્રીસંઘ એ પ્રમાણે ન કરે, પરંતુ આમ કરે કે-આરા ઉપર કૂપા કરી બુદ્ધિશાળી શિષ્યોને અહિં મોકલે,

અહિં તેઓને હું નાત વાચના આપીશ તે આ પ્રમાણે-તેમા ભિન્નાચર્યાથી પાછા નહીં, ત્યાં, એક વાચના આપીગ બીજી કાળેવા-નમયે, બહિર્ભૂમિથી પાછો આવુ ત્યાં ત્રીજી, વિદ્યવેળા-વખતે ચોથી, તથા આવશ્યક વખતે ત્રણ-એમ નાત વાચનાઓ અપાતા ન ધર્મ્ય અને મારુ પણ કાર્ય વગર બાધાએ મિધ થશે તે બનેએ આવી તે પ્રમાણે કહ્યું, એવે ભાગ્યશાળી બનેવા શ્રીનથે પણ મ્યૂવલદ્ર વિગેરે પાચનો માધુઓને ત્યાં મોખ્યા પાચનો મુનિઓને ભદ્રબાહુ આચાર્ય વાચના આપવા લાગ્યા, પરંતુ તે વાચના ઘણી અપ લાગવાથી ઉદ્દેગ પામી તેઓ પોતાના મ્વાનમા ચાલ્યા ગયા, પણ મ્યૂવલદ્ર તો ત્યાં ગેનઈ ગયા તુ કેમ ઉદ્દેગ પામતો નથી? એમ મ્યૂવલદ્રને પૂછતા કહ્યું કે, હું ઉદ્દેગ નથી પામતો, પણ વાચના ઘણી અપ મળે છે મૂરિએ કહ્યું કે, હવે મારુ ધ્યાન વગલગ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે તે પૂર્ણ થયા પછી તારી ધ્મજા પ્રમાણે તને વાચના આપીશ ધ્યાન પૂર્ણ થયા પછી સ્મિત્તએ તેની ધ્મજા પ્રમાણે વાચનાઓ આપી બે વસ્તુ ન્યૂન એવા દન પૂર્વ મુધી મ્યૂવલદ્ર મુનિને ભણાવ્યા

મિહંતુ ૩૫

અનુક્રમે વિહંગ ક્રતા ક્રતા ભદ્રબાહુ મ્વામી પામ્વીપુત્રનગર આવ્યા અને બહાંગના ઉદ્યાનમા આશ્રય લ્યો આ સમયે કમમગ વિહંગ ક્રતી મ્યૂવલદ્રની નાત બહેનો પણ આનેની હતી, તેઓ માધુઓને વદન કરવા માટે આવી ગુરુને વદન કરી પૂછ્યું કે, હે પ્રભો! મ્યૂવલદ્રમુનિ ત્યાં કે? ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે અહિં ઉપવા માળ ઉપર છે-એમ તેઓને કહ્યું ત્યાં પછી તેમને ત્રામે આવતી દેખીને કઈક આશ્ચર્ય દેખાડવા માટે એક મિહંતુ ૩૫ વિકૃત્ત મધ્વીઓ તો નિહને દેખી ભય પામી પાછી આવી મૂર્તિ વિનતિ કરી કે, મોગ ભાઈને મિહંતુ ગયો લાગે છે, હંતુ મિહંતુ પણ ત્યાં જ રહેલો છે ઉપયોગ મૂર્તિને આચાર્યે ભય અને આજ્ઞા કરી કે ત્યાં ભવ અને મોગભાઈ-મુનિને વદન કરો, તે ત્યાં જ છે અને ત્યાં નિહંતુ નથી એવે મધ્વીઓ દરી ત્યાં ગઈ હવે પોતે પોતાના મૂળસ્વરૂપમા દેખાયા એવે મ્યૂવલદ્રને વદના કરી અને પોતાની વીતલ મ્વા જલાવી, કે શ્રીયન્ની માથે અને પણ દીક્ષા લીધી પરંતુ હમેશા લુધાવાળો તે એક એમનજી પણ જવા અભિવાળો નહોતો પરંપણામા નવત્તરી મહાપર્વના દિવસે મે શ્રીય-મુનિને કહ્યું કે, ભાઈ! આજે મહાપર્વના દિવસે નવમગનીના બહેલે પોગમી પચ્ચદખાલ જ, એવે તેણે તે પચ્ચદખાલ કર્યું તે સમય પૂર્ણ થયો, ત્યાં મે મ્યૂ, ભાઈ! થોડીવાર ગેમઈ નવ અને ચૈત્ય-પગ્ગિપાટીમા દર્શન કર્યો એવે ઉગ્મિહંતુ પચ્ચદખાલ આવી જશે, એ વાત પણ તેણે ન્વીક્રમી વળી ત્રણ પહોંગ મુધીનુ અનુદ્ધ પચ્ચદખાલ જવા માટે કહ્યું પછી કહ્યું કે હવે દૂકા કાળમા પ્રતિકમણ ની ગતે તો મૂર્ધ જવાનું છે અને મુખપૂર્વક ઉવી જશે, એવે ગતિ પૂર્ણ થયે માટે હવે ઉપવાસનુ જ પ્રત્યાખ્યાન નહીં કરી લો, તેણે પણ તે પ્રમાણે ઉપવાસનુ પ્રત્યાખ્યાન માગ આનંદથી કર્યું ત્યાં પછી ગતે લુધાથી પીગ પામેલો તે દેવ-ગુરુ-નવમગનુ સ્મગળ કરતો મૃત્યુ પામી દેવલોકે ગયો અને સ્મિધાનનુ પાપ લાગ્યું-મે મુનિહંત્યા કરી-એ પ્રમાણે હું એક પામતી હતી તેવી અવસ્થામા શ્રમભય પાને જઈને પ્રાયશ્ચિત્તની માગણી કરી ત્યાં નથે મધ્વીઓને મ્યૂ કે, તમે આ શુધ્ધ ભાવનાવી કરેલું હોવાથી આ માટે તમારે કઈ પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું હોતુ નથી ત્યારે મે કહ્યું કે, આ વાત માક્ષાત્ વિનેશ્વર ભગવત કહે, તો જ મારા હૃદયને શાંતિ થાય, નહિતર મારુ અથ નહિ ભય

[illegible]

यकृच्छकृन्मल-श्लेष्म-मज्जाऽस्थि-परिपूरिताः ।

स्नायुस्यूता वही रम्याः, त्रियश्चर्मप्रसेविकाः ॥१३२॥

જેમ સામઝાની મથકે બીરતી - પખાખખાં કાલખંડ-માંસ - દુકડા, વિપ્રા, દાંત-કાન-
જિભનો મલ, સ્વેષ્ઠા, મગ્ગલ, વીર્ય, કુધિર, હાડકાં આદિ ભરપૂર લરીને સીવી લીધી હોય તે
ખહારથી સુંદર દેખાય; તેમ સ્ત્રીઓ ખહારના દેખાવથી સુંદર લાગે, તેમ સ્ત્રીઓ પશુ રનાયુ-
નનો વડે બહો સીવાયેલી હોય, તેમ ખહારથી સુંદર દેખાય, પરંતુ તેના શરીરમાં તે માંસ,

વિષ્ટા, ઇન્દ્રિયોના મેલ, શ્લેષ્મ કર, મનન, ચગ્ની, રુધિર, હાડકા આદિ ભગ્પર ભરેલા છે ૧૩૨. તથા—

વહિરન્તર્વિપર્યાસઃ, સ્ત્રીશરીરસ્ય ચેદ્ ભવેત્ ।

તસ્યૈવ મામુરુઃ કુર્યાદ્, ગૃધ્ર-ગોમાયુ-ગોપતમ્ ॥૧૩૩॥

કદાચ તે સ્ત્રી-શરીરનો પલટો થઈ જાડાગ્નો ભાગ અદ્ભુત જાય અને અદ્ભુત ભાગ જાડાર આવે, તો કામીઓએ ગત-દિવસ ગીધડા અને શિયાળથી તેમ જ ગદ્ગદ કરવું પડે દિવસે ગીધડા માત્ર દેખી જાવા આવે અને ગત્રે ગિયાળો આવે, તેઓને દૂર કરવામા જ બ્યાકુળ જાનવું પડે પછી ભોગની વાત તો ક્યા ગઈ? રાત-દિવસ ગદ્ગદ કરવામા એવો બ્યાકુળ જાની જાય, જેથી બીભત્સ શરીર માથે ભોગની ચાહના ન કરે-ભોગકાળ મેળવી શકે નહિ ૧૩૩ તથા—

સ્ત્રીશસ્ત્રેણાપિ ચેત્ કામો, જગદેતજ્જિગીપતિ ।

તુચ્છપિચ્છમયં ક્ષત્ર, કિં નાદત્તે સ મૃદધીઃ ? ॥૧૩૪॥

જો કામદેવ, આ ત્રણલોકરૂપ જગતને સ્ત્રીરૂપી હંધિયાથી જિતવાની ઇચ્છા રાખતો હોય, તો મૂઢબુદ્ધિવાળો તે સુલભ કાગડા આદિકના પીછાવાળા તુચ્છ શસ્ત્રને ક્યા કારણથી ગ્રહણ કરતો નથી? કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-જો અમારું શ્લેષ્મ કંઈ આદિક, ગસ, લોહી, માત્ર, મેદ, હાડકા, મનન, શુક્ર આદિ અશુભિ પદાર્થોથી ભરેલ ઘણા પ્રયાસથી મેળવી શકાય તેવા સ્ત્રીરૂપ હંધિયારથી કામદેવ જિતવાની અભિલાષા કરે છે, તો પછી વગર મહેનતે મહેલાઈથી લભ્ય અને અપવિત્રતા રહિત એવા પીછા ટેમ ગ્રહણ કરતો નથી? ખરેખર તે મૂર્ખ આ વાત ભૂલી ગયેલ જણાય છે લોકો આ પ્રમાણે જાણે છે કે-‘પોતાના ઘર-આગણે મધ મળી જતું હોય તો, કયો મૂર્ખ તે પર્વત ઉપર લેવા જવાને પરિશ્રમ કરે? ઈષ્ટ પદાર્થની સિદ્ધિ થયા પછી કોઈ પણ પરિત પ્રયત્ન કરતો નથી’ ૧૩૪

તથા નિદ્રા ઉડી ગયા પછી આ પણ ચિંતવે—

સકલ્પયોનિનાઙ્ગેન, હ્રદા ! વિશ્વ વિદમ્વિતમ્ ।

તદુત્ત્વનામિ સકલ્પં, મૂલમસ્યેતિ ચિન્તયેત્ ॥૧૩૫॥

‘કામની કંપના કે વિચાર માત્ર કરવો તે વાસ્તવિક કારણ ન ગણાય, છતાં પણ સકલ્પ એ પણ તેની યોનિ-કાગળ છે, તેવા મમત્ર જગતને અનુભવમિદ્ધ એવા આ કામદેવે મમત્ર જગતને પરેશાન કરવામા સ્ત્રી કમીના ગળી નથી માટે હું તેના મકંપરૂપ મૂળને જ ઉખેડી નાખું’ એમ ભાવના ભાવે

મમત્ર વિશ્વ એટલા માટે જણાવ્યું છે કે, બ્રહ્મા, ઇન્દ્ર, મહાદેવ આદિ સ્ત્રીના દર્શન, આર્વિગન, સ્મરણ આદિ પ્રકારથી વિડબના પામ્યા છે પુરાણોમા મલ્લનાય છે કે-“મહાદેવ અને ગૌરીના વિવાહમા બ્રહ્માણ પુરોહિત જાન્યા પાર્વતીના પ્રભુચની પ્રાર્થનામા મહાદેવ,

વધ, બધન વિગેરે દેવભવમા ઇર્ષ્યા, નિષાદ, ખીન્તઓની ન પત્તિ દેખી બળસુ, મગ્ધના ડુ ખનો મંતાપ-આ વિગેરે ડાગણોથી ડુ ખકાગણુ એવી ભવચ્ચિતિને સ્થેર્યથી વિચારતો, તવા ન માગના મર્વ છવેા મમારના જન્મ, મગ્ધાદિ મર્વ ડુખોથી મુક્ત બની મોક્ષની માથે દેવી ગીતે યોગ પામે-એ વિચારે ૧૩૭ બગ્યા પછી આ પછુ વિચારે—

સર્વેષ્વપુષર્મણા, દદત્રતપરાયણાઃ ।

ધન્યાન્તે કામદેવાયાઃ, ક્લાન્યાસ્તીર્યકૃતામપિ ॥૧૩૮॥

દેવતા આદિએ કરેલા ઉપમર્ગો થવા છતાં પણ પોતાના મતમા મદ્ધમ ગહેવા, તીર્થક્ર ભગવતોએ પણ જેમની પ્રશના કરેલી છે-એવા કામદેવ આદિ શ્રાવકો ખગેખ ધન્ય છે મ પ્રધાય-ગમ્ય કામદેવની કથા આ પ્રમાણે જાણવી—

ગગા નદીના ઝિનાગ પાસે નમેક્ષી વામ-પક્ષિત મારક મનોહર ચૈત્યધ્વન્તઓથી શોભાયમાન થ પા નામની મહાનગરી હતી ત્યા મર્ષના દેહ મગ્ધા લાખા ભુજમ્તભવાળો, લક્ષ્મીના કુવગૃહ-મમાન જિતશત્રુ નામનો ગભ હતો તે નગમ્મા માર્ગના મોગ વૃક્ષ મારક અનેક લોકોને આશ્રયસ્થાન એવો બુદ્ધિશાળી કામદેવ નામનો એક ગૃહસ્થ ગતેતો હતો સ્વિચીભૂત લક્ષ્મી જેવી રૂપ-નાવણથી શોભતી ઉત્તમ આકૃતિવાળી ભદ્રા નામની તેને ધર્મપત્ની હતી તેને ૭ કોડ સુવર્ણધન ભૂમિમા દાગેણુ, તેમજ ૪ બ્યાજે કંતુ, તેમજ ૪ વેપાગમા અને ૬૨૬૭૦ ગાયત્રુ એક ગોકુગ એવા છ ગોકુળો હતા તે મમયે પૃથ્વીના મુખની શોભા કરનાર પૂર્ણાલક્ષ નામના ઉદ્યાનમા વસુધરામા વિહાર કરતા કરતા શ્રીવીગ્રહુ મમોમર્ધા કામદેવ પછુ ભગવન્તની પાને ચાવીને આવ્યો અને કર્ણામૃત મગ્ધી ધર્મદેશના માલગી ત્યાર પછી દેવતાઓના, મનુષ્યોના અને અસુગેના ગુરુ વીગ્ભગવત પાનેથી નિર્મળ બુદ્ધિવાળા કામદેવે ખાગ પ્રકાગ્ને ગૃહસ્થ-ધર્મ અગીમગ કર્યો તે કામદેવે ભદ્રા મિવાય મર્વશ્રીઓના, છ ગોકુળો મિવાયના સર્વ ગોકુળો અને નિધિ, બ્યાજ અને વેપાગ એ ૬૨૬૭૦ મા છ છ કોડ મિવાય ખાકીના મર્વ ધનના પચ્ચક્ષમાણુ કર્યા પાયસો હગ છોડીને ખાકીના હળોને, પાયસો ખેતગ, તેમજ ૪ ગાડા અને તેમજ ૪ પગદેશથી માવ લાવનારા ગાડાને છોડી ખાકીનાનો ત્યાગ કર્યો વગી પગદેશથી માવ લાવનાર-વર્ધ જનાગ ચાગ ચાર વહાણોને છોડીને ખાકીના વહાણોને ત્યાગ કર્યો. એક ગધ કાપાથી અગ લુહવાના વત્ર મિવાય ખાકીનાનો, લીલી મધુચષ્ટિ (જેઠીમધ) મિવાય ખાકીના દાતણનો, ક્ષીગ અમવક મિવાય ખાકીના ર્જોનો ત્યાગ કર્યો તથા તેવમર્ધન કરવા માગે નહંખપાક અને શતપાક મિવાયના તેલોનો ત્યાગ કર્યો સુગધી ગધયુક્ત યોગવાની (માટી) મિવાયના ઉર્ધ્વનનો ત્યાગ કર્યો તેમજ આઠ ઘડાથી વધારે પાણીના સ્નાનનો ત્યાગ, ચદન, અગગના ઘનેવા વેપ મિવાયના લેપ, જતી-યુગપની માળા અને પદ્મ-કમળ મિવાયના પુષ્પોનો ત્યાગ કર્યો કર્ણભૂષણ અને મોનોગ્રામ-નામવાગી મુદ્રા મિવાયના આલૂષણો, તથા દશાગ અને અગગના ધૂપ મિવાય ખાકીની ધૂપવિધિનો ત્યાગ કર્યો ઘેખગ અને ખાલ મિવાય ખાકીની મર્વ મીઠાઈઓનો ત્યાગ, પીપગમૃગ આદિ કાક ઉખળીને તૈયાર કરેલી કાકપેય (ગળ), કનમ મિવાયના ચોખા, અડદ, મગ અને વગણા મિવાયની દાગના સૂપ મિવાય ખાકીના સૂપનો ત્યાગ, શદ્દજતુના અનેના ગાયના ઘીનો ત્યાગ, સ્વસ્તિક (માયિયો), મદ (ડોડકી), પચ્ચક (પ-૪કની ભાણ) મિવાયના ચાન્નો ત્યાગ,

વરમાદના જળ મિવાય, સુગંધિ તામ્બૂલ મિવાય, બાકીના જળ અને સુખવામનો ત્યાગ કર્યો ત્યાર પછી પ્રભુને વંદના કરી પોતાના ઘરે ગયો. તેની ધર્મપત્નીએ પણ સ્વામી પાસે આવી શ્રાવકનાં વ્રતો અંગીકાર કર્યાં. કુટુંબનો ભાગ મોટાપુત્ર ઉપર નાખી પોતે પૌષધશાળામાં વ્રતોમાં અપ્રમત્તપણે રહેતો હતો.

તે કામદેવશ્રાવક પૌષધશાળામાં કાઠમગ્ગ ધ્યાનમાં ગડેવા હતા, ત્યારે ગત્રે તેને ક્ષોભ પમાડવા માટે કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ દેવ પિશાચયુ રૂપ ધાગણ કરીને આવ્યો. તેના મન્તકના કેશ બરછટ પીળી કાન્તિવાળા અને ક્યાગમા પાકેલા ડાંગની મળીએ મગ્ગા દેખાતા હતા કપાળ ધડાની ઢીળડી મગ્ગુ, તથા ભવા નોળિયાની પુંછડી મગ્ગા, કાન ચૂપડાના આકાર જેવા હતા ભેડિયા ચૂલા જેવા બે નસ્કોગ હતા, ઉટના જેવા બે હોઠ, ઢાત હળ મગ્ગા હતા જિહ્વા મર્મ મરખી અને મૂંઝ ઘોડાના પુંછડા મગ્ગી હતી તપાત્રેવ કુલડી મગ્ગી પીળી બે આખો હતી હડપચી મિંઠની હડપચી જેવી હતી હોઠની નીચેનો ભાગ 'ચિયુક' તે હળના સુખ સગ્ગો હતો. ડોક ઉટના જેવી હતી છાતી નગ-ઢવાન મગ્ગી હતી મર્મ મગ્ગી ભયંક્ર બે ભુજઓ હતી બે હાથ પત્થની નિશા-ઓગમિયા મગ્ગા 'તા. પાતાલ સરખુ' ઉંડું પેટ, કૂપ સગ્ગી નાભિ, અજગર મગ્ગુ પુરુષચિહ્ન અને ચર્મપાત્ર-કુડલા સગ્ગા વૃષણો હતા. તાડના વૃક્ષ જેવી બે જ ધા, પર્વતની ગિલા મગ્ગા બે પગો, અકા-આયુધાર્ય વીજળીના કડાકા મરખો તેનો કોવાહવ ગાળ ભયંક્ર હોનો મસ્તક પર ઉઠગની માળા, ડોકમા મગ્ગા-કાચડાની ધનાવેલી માળા ધાગણ કરતો, કણ્ઠભૂયણ-આને નોળિયા, બાજુબધ-સ્થાને ગર્ષેને ધાગણ કર્યાં તે કોધવાળો બની તર્જની આગળી મગ્ગો આયુક ભયંક્ર રીતે ઉગામીને તથા મ્યાનમાથી તરવાર બહાર ખેંચતો કામદેવને એમ કહેવા લાગ્યો- 'અરે ! ગોઈએ ન કંગેલી એવી પ્રાર્થના કરનાર ! આ તે 'શુ' માડયુ છે ? હે ગકડા ! તારા મગ્ગાને વળી સ્વર્ગ કે મોક્ષની અભિલાષા થઈ છે ? આ ગરૂ કરેવ કાર્યનો ત્યાગ કર, નહિંતર આડની ડાળ પરથી જેમ ફળ, તેમ આ તીક્ષ્ણ તરવારથી તારા મસ્તકને લોચ પર ગગદોળી પાડીશ આ પ્રમાણે પિશાચે તર્જના કરવા છતાં પણ કામદેવ પોતાની અમાધિથી લગાડ પણ ચલાયમાન ન થયો શું અષ્ટાપદ, પાડાના શબ્દોથી કદાપિ ક્ષોભ પામે ખરો ? કામદેવ શ્રાવક પોતાના શુભધ્યાનથી બિલકુલ ચલાયમાન ન થયો, ત્યારે અધમ દેવે બે ત્રણ વખત તે પ્રમાણે કહ્યું તેથી ક્ષોભ ન પામ્યો, એટલે વળી ક્ષોભ પમાડવા માટે તેણે હાથીનું શરીર બનાવ્યું. કારણ કે, 'ખવપુરુષો પોતાની ગકિતને છેડો દેખ્યા મિવાય અધમકાર્યથી અટકતા નથી' મગ્ગ મેધ મરખુ સ્યામ, અતિ ઉચું અને બાણે ચારે બાજુથી મિથ્યાત્વ એક બગલામા આવીને એકઠું થયું હોય તેવું શરીર ધારણ કર્યું તેણે લાખા ભયંક્ર આકારવાળા અને બાણે ચમગળના બે ભુજદડ હોય તેવા દંતુશળ-સુગવને ધારણ કર્યું તથા કાળ-પાશ અને મરખી સૂંઠને ઉચી લગાવીને કામદેવને એમ કહ્યું કે, આ કપટ-પાળડોનો ત્યાગ કર હે માયાવી ! આ માયાનો ત્યાગ કર અને મારી આત્માથી સુખથી રહે, કયા પાખડી યુગ્મને આ પ્રમાણે તને ભરમાવ્યો છે ? બે ટું આ ધર્મનો ત્યાગ નહિ કરે તો, મારા સૂંઠરૂપ દડ વડે તને એકદમ આ સ્થાનથી ઉછાળીને આકાશ સુધી લઈ જઈશ અને વળી આકાશથી નીચે પડીશ ત્યારે આ દંતુશળમા એવી રીતે ઝીલીશ કે તારા શરીરમા દંતુશળો આર-પાર લોકાઈને

પછી લાકડા ચીરવા માફક તેને ચીરી નાખશે. કુંભાર જેમ માટીને ગૂંદે, તેમ પગ વડે એવી રીતે તાગ દેહતું મર્દન કરીશ, જેથી તું નિર્દયપણે મૃત્યુ પામી તલવટીના ચૂરણ માફક કે ઘાણીમાં પીલાએવ જોળા માફક ક્ષણવાગમાં એક પિંડ-રૂપે જાની જશે ઉન્નત એવા તેણે ભયંકરપણે ભયના વચનો કહ્યા, છતાં ધ્યાનમગ્ન બનેલા કામદેવ શ્રાવકે તેને પ્રત્યુત્તર બિવકુલ ન આપ્યો. દ્વિદાશયવાળા કામદેવને અક્ષોભિત-અડોલ દેખીને તે દુષ્ટાશયવાળા અધમ દેવે એ જ પ્રમાણે બે ત્રણ વખત વળી મ'ભળાવ્યું. વચનોથી પણ શ્લોક ન પામ્યો, ત્યારે મૂંઝ-ફંડથી તેને ભીંમમા લઈ આકાશમાં ઉછાલ્યો અને પૂજો ઉછાળે, પછી ઝીંટી લે, તેમ ઝીંટી લીધો ઠંતૂશોળથી વીંધી નાખ્યો, પગથી ચગદીને મર્દન કર્યું 'ધર્મઝર્યોના વિગેધી હુગત્માઓને શું અકાર્ય હોય?' મહામત્તવવાળા કામદેવે આ મહન કર્યું. પર્વત માફક ગિરિ ગહી લગાગ પણ સ્થિરતા ન છોડી આવા કાર્યથી પણ તે ધ્યાનથી ચલાયમાન ન થયા, એટલે અહંકારી તે અધમદેવે મર્ચતું રૂપ વિકુર્ચ્યું આગળ માફક ફરી પણ તે દેવે તેને બીવડાવવા માટે એ પ્રમાણે કહ્યું, પણ ધ્યાનમા એકાગ્ર બનેલો તે ધીર લગાગ પણ ભય ન પામ્યો વાગવાગ તે જ વચનોથી નિર્ભય બનેલા તેને ભેઈને તે સુગધમ તબલાને જેમ વાદ્ય તેમ સર્પે પોતાના દેહથી ભગડો દઈ તેને ભીંમમા લીધો મર્ચ નિર્દય બની કાતોથી તેને ખૂબ રખ્યો, છતાં પણ તેણે પોતાના ધ્યાનામૃતમા મત્ત બની વેદનાને ન ગણકારી. ત્યાર પછી પોતાતુ દિવ્યરૂપ ધારણ કરી દિશાઓમાં અજવાળું ફેલાવતો તે દેવ પૌષધગાળામા પ્રવેશ કરી એમ કહેવા લાગ્યો કે, હે કામદેવ જાગેજાગ તમે ધન્ય છો, ઈન્દ્ર મહારાજે દેવમલામા તમારી પ્રશંસા કરી, જે હું મહન કરી શક્યો નહિ, તેથી અહિં તમને ચલાયમાન કરવા આવ્યો કાગળ કે, 'કેટલીક વખત સ્વામીઓ પોતાની મોટાઈથી અછતી વસ્તુના પણ મોટા વર્ણન કરે છે' તે કારણે વિવિધ રૂપોની વિકુર્ચ્વણા ડરીને મેં તમારી પરીક્ષા કરી છદ્મિ જેવા પ્રકાગ્ની તમારી પ્રશંસા કરી હતી, તેવા જ તમે જાગેજાગ નિઃશંક ધર્મમા ધીગતાવાળા છો પરીક્ષા કરતાં તમને મેં જે હેગન કર્યા, તે અપગધની ક્ષમા માશું છું આ પ્રમાણે દેવ કામદેવને કહીને પોતાના ભવનમા આવ્યો ગયો અને અખંડનવાળા તેણે પોતાની પ્રતિમા-કાઉન્સગ પાર્યો શુણ પ્રત્યે વત્તવતાવાળા વીર ભગવતે પણ મમવચ્છુની મલામા ઉપમર્ગ મહન કરવાવાળા કામદેવની પ્રશંસા ડરી ખીન દિવને કામદેવ શ્રાવક ત્રણે જગતના મ્વામી વીગ્રહોના ચૂરણ-ક્રમળના વર્દન માટે આવ્યો ભગવતે પણ ગૌતમ આદિક મુનિવરોને આ પ્રમાણે કહ્યું કે, "ગૃહસ્થ-ધર્મમા પણ કામદેવે આવા ઉપમર્ગો નમભાવથી નિર્ભયપણે મહન કર્યા, તો પાત્રી મર્ચ મંગલો ત્યાગ કરનાર યતિધર્મમા તત્પર તમાગ મગ્નાએ તો તેવા ઉપમર્ગો વિશેષ પ્રકારે મહેવા ભેઈએ" કામદેવ શ્રાવકે કર્મને નિર્મલન કરવાના ઉપાયભૂત એવી શ્રાવકની અગીઆર પ્રતિમાઓ કેમમગ વડન કરી અતે મ'લેખના કરીને ત્યાગ પાત્રી તેણે અનગનમત અગીકાર કર્યું ઉત્તમ પ્રકાગ્ની મમાધિ પ્રાપ્ત કરી કાવધર્મ પામી તે અરુણાભ નામના વિમાનમાં ચાગ પચ્ચોપમના આયુધવાળો દેવ થયો. ત્યાંથી વ્યવી મહાવિદેદ દ્વેષમાં મિદિ પામશે જેવી રીતે કામદેવે ઉપમર્ગમા પણ પોતાના મતમાં અડગ ગહી સ્વાભાવિક યેય ધાગ્યુ કર્યું, તેથી તીર્થંક ભગવતે પણ તેની પ્રશંસા કરી, તેવી રીતે ખીન ઉત્તમ આત્માઓએ પણ તેવા પ્રકારે અડગ મન ધાગ્યુ કરનાર બનવું. એ પ્રમાણે કામદેવની કથા કરી ૧૩૮.

આ પણ જાગે ત્યારે વિચારવું—

જિનો દેવઃ કૃપા ધર્મો, ગુરવો યત્ર સાધવઃ ।

શ્રાવકત્વાય કસ્તમ્યે, ન શ્ચાષ્વેતાવિમૂઢધોઃ ? ॥ ૧૩૯ ॥

જે શ્રાવકધર્મમાં રાગાદિ શત્રુઓને જિતનારા દેવ છે, દુઃખીનાં દુઃખને દૂર કરવાની અભિલાષારૂપ કૃપા ધર્મ છે, પંચમહાવ્રતમાં તત્કલીન શુદ્ધવર્તી ધર્મોપદેશકો છે; કયો તત્ત્વ સમજનાર તેવા શ્રાવકધર્મની પ્રશંસા ન કરે ? રાગાદિવાળા દેવો પૂજનીય દેવ નથી, હિંસાદિસ્વરૂપ યજ્ઞાદિ ધર્મ નથી અને પરિવ્રજ અને આરંભવાળા શુદ્ધ નથી. તે દેવ, શુદ્ધ, ધર્મ ન કહેવાય. ૧૩૯. તથા નિદ્રા ઉઠી ગયા પછી શ્રાવકપણામાં ભાવવા યોગ્ય ભાવનાઓ સાત શ્લોકોથી વર્ણવે છે :-

જિનધર્મવિનિર્મુક્તો, મા મુઘં ચક્રવર્ત્યપિ ।

સ્યાં ચેત્તોડપિ દરિદ્રોડપિ, જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥ ૧૪૦ ॥

જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્રરૂપ જિનધર્મથી રહિત ચક્રવર્તીપણું મને મળતું હોય, તો ન જોઈએ. કારણ કે, ધર્મ વગરનું તે નૈરકે લઈ જાય છે. પરંતુ જૈનધર્મના દૃઢ સંસ્કારવાળા કુટુંબમાં દરિદ્ર નોકર થાઉં તો તે પણ મને ઘણું ઈર્ષ્ય છે કે, જ્યાં ધર્મ-પ્રાપ્તિ સુલભ છે. ૧૪૦. તથા-

ત્યક્તસંગો જીર્ણવાસા, મલલિચ-કલેવરઃ ।

મજન્ માધુકરીં વૃત્તિ, મુનિવર્યાં કદા શ્રયે ? ॥ ૧૪૧ ॥

મારા માટે આવો શુભ સમય ક્યારે આવશે કે, હું સર્વ સંગને ત્યાગ કરનારો થાઉં, જૂનાં કપડાવાળો, મેલચુક્ત શરીરવાળો થઈ માધુકરી વૃત્તિને ભજનારો ગણું ? જે માટે કહેલું છે કે :- “ જેવી રીતે ખીબા માટે ઉગાડેલા વૃક્ષના પુષ્પોમાંથી ભમરો રસ-પાન કરે છે, પરંતુ પુષ્પોને લગાર પણ પીડા કરતો નથી અને પોતાના આત્માને અતોષ પમાડે છે, એવી રીતે ગૃહસ્થોએ પોતા માટે કરેલા આહારમાંથી થોડો થોડો આહાર તેમને અંતરાય કે પીડા ન થાય તેમ દાનપણ અને ભક્તિપણ કરવા પૂર્વક શ્રદ્ધ કરે છે, જેઓ આ લોકમાં બ્રાહ્મ અને અભ્યંતર પરિવ્રજથી મુક્ત છે, તેઓ શ્રમણ કહેવાય છે.” એવી રીતે આપોઆપ સહજ તૈયાર થયેલાં પુષ્પો વિષે જેમ ભમરા તેમ સાધુઓ પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થયેલા આહારથી શરીર અને સંયમયાત્રા સાધીશું, પરંતુ ક્રોધપણ પ્રકરે ભમરાની ઉપમાથી ખીબા છવોને આઘાત પહોંચાડીશું નહિ.” આજું નામ માધુકરી વૃત્તિ. મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણવાળી આવી મુનિઓની થયાંતું સેવન હું ક્યારે કરીશ ? ૧૪૧. તથા—

ત્યજન્ દુઃશીલસંસર્ગે, ગુરુપાદરજઃ સ્વૃણન્ ।

કદાહં યોગમભ્યસ્યન્, પ્રમવેયં મવચ્છિદે ? ॥ ૧૪૨ ॥

બરપુકુષ, સૈનિક, ભાંડ-ભવાયા, ગણિકા વગેરે લૌકિક દુઃશીલવાળા અને પાસથા, યોગસત્રા કુશીલ, સંન્યસ્ત, યથાચ્છદ્ય તે લોકોત્તર દુઃશીલ-તેમના સાથે સહવાસ-સંસર્ગ કરવો, તે

હુ શીલ-સર્ગ, તેનો ત્યાગ કરીને ગુરુમહારાજના ચરણ-રજને સ્પર્શતો અર્થાત્ સત્પુરુષોનો સર્ગ કરતો, ત્રણે યોગોનો વારવાર અભ્યાસ કરીને ભવનો ઉત્ક્રેદ કરવા માટે હુ ક્યારે શક્તિશાળી બનીશ ? તથા—

મહાનિઝાયા પ્રકૃતે, કાયોત્સર્ગે પુરાદ્ વહિઃ ।

સ્તમ્ભવત્ સ્કન્ધકપ્પણ, વૃષાઃ કુર્યુઃ કદા મયિ ? ॥ ૧૪૩ ॥

રાત્રિએ નગર બહારના પ્રદેશમાં શ્રાવકની પ્રતિભારૂપ કાયોત્સર્ગ કરતો હોઈ, ત્યારે કેાઈ બળદ કે પશુ આવી મને ગિવાસ્તભ કે વૃક્ષ-થડ માની ક્યારે પોતાની ગરબની બધુ મારા શરીર માથે ઘસીને દૂર કરશે ? પ્રતિમા વહન કરનાર શ્રાવક નગર બહાર કાયોત્સર્ગ એકાગ્રતાથી ઠરે, ત્યારે ગિનાસ્તભની ભ્રાન્તિથી વૃષભો પોતાની ગરબ ઘસે છે ચતિ થવાની અભિવાધાવાળાની અપેક્ષાએ આ મમજલુ જિનકંથી માધુઓને તો હમેશા કાયોત્સર્ગનો સભવ હોય છે ૧૮૩ તથા—

વને પદ્માસનાસીન, કોઠસ્થિતપૃગાર્મરુમ્ ।

કદાઽઘ્રાસ્યન્તિ વક્ત્રે મા, જરન્તો મૃગયુથપાઃ ॥ ૧૪૪ ॥

હુ વનમાં પદ્માસન ઠરીને બેઠેલો હોઈ ત્યારે મૃગ-ગમ્યાઓ વિશ્વામ પૂર્વે મારા જોળામાં આવી ત્યારે કીડા કરશે ? આ પ્રકારે મારા શરીરની પણ સલામ ન લેતો હોઈ-એવા ગરીબની દરકાર વગરના માગ સુખને વૃદ્ધ મૃગો ત્યારે વિશ્વામ પૂર્વેક સુધશે ? વૃદ્ધમૃગ કહેવાતું પ્રયોજન એ મમજલુ કે, મહેલે તેઓ કોઈના એકદમ વિશ્વામ ન ઠરે, પણ પગમ સમાધિની નિશ્ચિનતા દેખી તેવા વૃદ્ધ મૃગલાઓ પણ એવા વિશ્વાસુ બની જાય કે નિર્ભયતાથી સુખ ચાગે કે સુધે ૧૪૪ તથા—

જ્ઞાનૌ મિત્રે ત્વે જ્ઞે, સ્વર્ગેઽશ્વનિ મળો મૃદિ ।

મોક્ષે ભવે ભવિષ્યામિ, નિર્વિરોપમતિઃ કદા ? ॥ ૧૪૫ ॥

હવે હુ શત્રુ અને મિત્રમાં, તૃણ અને જીવનિમુદાય વિષે, સુવર્ણ કે પત્થર, મહિષ કે માટીમાં, મોક્ષ અથવા ભવમાં ક્યારે મમાન છુદ્ધિવાળો બનીશ ? શત્રુ-મિત્રાન્ધિકથી માટી મહિષ અને માટીમાં તો હજુ બીજાઓ મમાન છુદ્ધિ કરનારા મળી આવે, પણ પરમવૈગમ્ય પામેલા આત્માઓને તો મોક્ષ અને ભવમાં પણ જ્યોત્સના લાગતો નથી જે માટે કહેલું છે કે— “મોક્ષે ભવે ચ સર્વત્ર, નિસ્પૃહો મુનિ-સત્તમ” —“મુનિઓમાં જે ઉત્તમ હોય, તેઓને તો મોક્ષ કે ભવ-જેમાં નિસ્પૃહ ભાવ હોય છે” આ મનોગ્યો કમચર આગળ આગળના ચરિયાતા હોય છે, તે આ ત્રમાણે-પ્રથમ લોકમાં જિનધર્મના અનુસારનો મનોરથ, બીજામાં માધુધર્મ ગ્રંથલુ કરવાનો મનોરથ, ત્રીજામાં માધુધર્મની ચર્યામાં ઉત્કૃષ્ટકાટીતુ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવાના મનોગ્ય, ચોથામાં કાયોત્સર્ગાદિમાં નિષ્કપલાવ મેળવવાના મનોરથ, પાંચમાં પર્વત, શુકા આદિ નિર્જન સ્થળમાં રહીને મુનિચર્યા પાળવાના મનોરથ, છઠ્ઠામાં પગમ મામાયિક સુધી પહોંચવાના મનોરથ કહેવા છે ૧૪૫ હવે ઉપનહાર કરતા કહે છે—

परानन्दलताकुन्दान्, कुर्यादिति मनोरथान् ॥ १४६ ॥

મોક્ષરૂપી મહેલમાં ચડવા માટે શુભો રૂપી નિમગ્ણીના પગથીયા સ્વરૂપ આવા પ્રકારના મનોરથો ક્રવ્વા વળી મનોગથો કેવા છે ? જેમ કદથી લતા તેવાગ થાય છે, તેમ આ જીજ્ઞાસેવા મનોગથોથી પરમમામાયિક સ્વરૂપ જે પરમાનંદ તે પ્રગળ થાય છે ૧૪૦ થી ૧૪૬ સુધી માત્ર શ્લોકોનો અર્થ ચમત્કર્યો ઉપગ કાગ કું છે—

इत्याहोरात्रिकीं चर्यामप्रमत्तः समाचरन् ।

यथामुक्तवृत्तस्थो, गृहस्थोऽपि विशुध्यति ॥ १४७ ॥

આ પ્રમાણે જિનમ અને ગત્રિની શ્રાવણી ચર્ચા અપ્રમત્તપણે મન્થ્ય પ્રગટે આચરતો અને જિનાગમમા ઠોડી શ્રાવણી અગીઆ પ્રતિમા તે ઉપ વ્રતમા રહેલો યથાવત્=સમ્યગ વિધિથી તેની આગાધના કરતો નાહુ ચર્ચો ન હોવા છતાં પણ ગૃહસ્થપણામાં અદ્યપાપવાળો થઈ નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરે છે

અગિયાર પ્રતિમા

હવે તે પ્રતિમાઓ જઈ કે જેમા રહેલો ગૃહસ્થ પણ નિર્મળ થાય છે, તે કહે છે-

૧ દર્શન પ્રતિભા — શકાદિ દોષગહિત, પ્રશમાદિ લક્ષણોથી સુકૃત, સ્વૈર્યાદિ ભૂષણોથી ભૂષિત, જ્યેષ્ઠ, મોક્ષમાર્ગના મહેવના પાયારૂપ મધ્યગર્જન, તેણે બાય, લોભ, લગ્નગદિ વિદ્યોથી કોઈપણ અતિચારણુ એવન કયાં વગર નિગતિચારણુએ એક મહિના સુધી લાગવાગળ પાસેન કરણુ

૨ ખીજી વ્રત પ્રતિમા — પૂર્વની પ્રતિમાના અનુષ્ઠાન સાથે નિરતિચારપણે બાકે મતો બે મહિના સુધી લાગવાગટ અવિરાધિતપણે પાલન કરવારૂપ

૩ ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા — ત્રણ મહિના સુધી અને કાળે અપ્રમત્તપણે આગળની પ્રતિમાઓના અનુષ્ઠાન સહિત સામાયિકના હોષો ટાળીને સામાયિક કરવું

૪ ચોથી પૌષધ પ્રતિમા — આર મહિના દરેક ચતુષ્પર્વમાં પૂર્વ અનુષ્ઠાન સંહિત આપહોરના પૌષધનું નિરતિઆરપણું પાલન કરવું.

૫ પાચમી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા — આગળ કહેવ ચારેય પ્રતિમાઓના અનુષ્ઠાન પાલન કરવા પૂર્વક પાંચ મહિના સુધી ચાર પર્વોમાં ઘરમાં, ઘરના દ્વારમાં કે ચોગ કે ચોકમાં પરિપક્ક-ઉપસર્ગમાં આખી રાત્રિ ચલાયમાન થયા વગર કયાને વોસરાવવારૂપ કાયોત્સર્ગમાં રહેલુ આમ આગળ આગળની દરેક પ્રતિમાઓની અદર પહેલા પહેલાની પ્રતિમાઓના અનુષ્ઠાન, નિરતિ ચારતા, પ્રતિમા પ્રમાણે સમય-કાળમર્યાદા તેટલા મહિનાની ગમલ લેવી તેમજ આગળ કહીશુ, તે પ્રતિમામાં પણ પહેલાની પ્રતિમાનુ અનુષ્ઠાન સમલ લેવુ

૬ બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા — છ મહિના સુધી ત્રિકગ્ણ યોગે નિગતિયાગ બ્રહ્મચર્ય-પાવન

૭ સચિત્તવર્જન પ્રતિમા — માત્ર મહિના સુધી સચિત્તનો ત્યાગ

૮ આરભ-વર્જન પ્રતિમા — આઠ મહિના સુધી પોતે આરભ ન કરે

૯ પ્રેમ્ય-વર્જન પ્રતિમા — નવ મહિના સુધી બીજા પાને પણ આરભ ન કરે

૧૦ ઉદ્ધિષ્ટ વર્જન પ્રતિમા — દસ મહિના સુધી પોતાને માટે ગધેલો કે તથાર કંઠેલો આહાર પણ પોતે ન લેવો

૧૧ શ્રમણસ્થિત પ્રતિમા — અગિયાગ મહિના સુધી સ્વજનાદિકનો મગ છોડી, ગ્નેહગ્ણાદિ માધુવેષ ધારી, કેશનો લોચ કરી, ગોકુલ આદિક પોતાના સ્વાધીન ધ્યાનમાં રહેલો ‘પ્રતિમાપ્રતિ પલાય શ્રમણોપાસકાય મિશ્ણા દત્ત’ અર્થાત્ ‘પ્રતિમાધારી શ્રાવકને ભિક્ષા આપો’ એમ બોલતો આહાર આપનારને ‘ધર્મલાભ’ ગણવું ઉચ્ચારણ કર્યા વગર સુમાધુ માદદ સુદ્ધ આચારોનું પાલન કરવું કહેલું છે કે—

‘મચ્ચત્તવત આત્માની કાયા-શરીર મિચ્ચાત્વનો ક્ષયોપશમ વવાથી શામ્ભ-વિદુદ્ધ દુરાચલ કવ કથી ગહિત હોય, તે અહિં દર્શનપ્રતિમા મમજવી નિગતિયાગ અભ્યુત્પત્તિનાં મતો પાળવા, તે બીજી નનપ્રતિમા, આભાયિકનું શુદ્ધપણે પાવન કરવું, તે ત્રીજી આભાયિક પ્રતિમા આગળ કહેલા મર્વ અનુષ્ઠાનો માથે બે અષ્ટમી, બે ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યાક્રમ ચતુષ્પર્ણિમા મચ્ચગ રીતિએ પૌષધ-પાલન, તે ચોથી પૌષધ પ્રતિમા પૂર્વે કહેલા મર્વ અનુષ્ઠાનોથી યુક્ત ચાગ પર્વગત્રિમા ઘરે, ઘરના દ્વારે કે ચોગામા પચ્ચિષ્ઠ-ઉપમર્ગમા નિષ્કપપણે કાયોત્તમર્ગ પ્રતિમા ધાગણ કરીને અડગ રહે, તે પાચમી પ્રતિમા (આ પ્રતિમા અગે આગલું વિશેષ પણ ન્તણલુ કે આમા મ્નાન ન કરવાનું, ગત્રે ચાગે આહારને ત્યાગ, ધોતીને કચ્ચ વાળે નહિ, ચાપ્પવી દિવસે મપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય-પાવન અને તે મિવાયના દિવસોમાં ગત્રીમાં શ્વી અને ભોગનું પ્રમાણ નક્કી કરે કાઉસમગમા ત્રિનેશ્વરોનું ધ્યાન કરે, પાચ મહિના સુધી કામની નિંદા કે-પચાગા)

છઠી પ્રતિમામાં બ્રહ્મચર્ય-પાવન, માત્રમીમાં અચિત્ત આહારને જ ઉપયોગ કરે, આઠમીમાં નાવચારભનો ત્યાગ, નવમીમાં બીજા પાને પણ આરભ ન કરવે, દસમીમાં પોતાના નિમિત્તે કરેલો આહાર ન ખાય, અગિયારમી પ્રતિમામાં નિ મગ બની, માધુવેષ ધાગણ કરી, કાષ્ઠપાત્ર ધાગણ કરે, મસ્તકે કેશનો લોચ કરે, સુમાધુ માદ્ધક પૂર્વે જલાવેલા શુભમાં આરંભવો અને ૧૮૭ દવે પાચ સ્લોકોથી વિશેષ વિધિ કહે છે —

સો-ધાવચ્ચયોગાના. મજ્ઞે મૃત્યોરયાગમે ।

કૃત્વા સલેલનામાદો, પ્રતિપય ચ સયમમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

જન્મ-દોષા-જ્ઞાન-મોક્ષસ્થાનેષુ શ્રીમદ્દર્શનામ્ ।

નટમાયે ગ્રેષ્મણે, સ્થળિલે જન્તુવર્જિતે ॥ ૧૪૯ ॥

તપસ્ત્વા ચતુર્વિપાહારં, નમસ્કારપરાયણઃ ।

આરાધનાં વિધાયોચ્ચન્નુઃપરણમાશ્રિતઃ ॥ ૧૫૦ ॥

इह लोके परलोके, जीविते मरणे तथा ।

તપસ્ત્વાઽઽશ્વસાં નિદાનં ચ, સમાધિસુષ્ણોલિતઃ ॥ ૧૫૧ ॥

परीपहोपसर्गेभ्यां, निर्भीको जिनभक्तिभाक् ।

પરીપહેપસર્ગેભ્યાં, નિર્ભીકો જિનભક્તિભાક્ ।

તે શ્રાવક અવસ્થ કરવા યોગ્ય યોગો અર્થાત્ સંયમ-આપાદે તે શરીરશક્તિ ન હોવાથી તેનો ભાગ ધાય તે એક કારણ, બીજું મૃત્યુ-સમય પ્રાપ્ત થયો હોવાથી સંલેખના કરવી. અર્થાત્ શરીર અને કપાથો પાતળા કરવા તે સંલેખના, તેમાં શરીર-સંલેખના તે કહેવાય, જેમાં કમ-સર ભોજનનો ત્યાગ કરવામાં આવે. કપાથ-સંલેખના તે કોપાદિ કપાથોનો પરિકાર કરવો. તેમાં પ્રથમ શરીર-સંલેખનાતું આ કારણ શરીરની સંલેખના એટલે પાતળું કરવું-શરીરની સંલેખના કરવામાં ન આવે તો, અકસ્માત્ ધાતુઓનો શોભ થવાથી છેલ્લા સમયમાં શરીરધારી છુલોને આત્મધ્યાન થઈ જાય.

બીજી કપાથ-સંલેખનાતું વળી આ કારણ સમજવું-“તે” તપશ્ચર્યા કરીને શરીર કૃશ કરી નાખ્યું, તેની પ્રશંસા હું કરતો નથી. આ તારી આંગળી આ કારણે ભાંગી ગઈ તે સમજ! માટે ભાવ-સંલેખના કર, અનશન કરવાની ઉતાવળ ન કર.” એ વિગેરે વિસ્તારથી કહ્યું. યથા-ઔચિત્યથી સંયમ પણ અંગીકાર કરે. તેમાં આ સામાચારી સમજવી. શ્રાવક સમગ્ર શ્રાવક-ધર્મના ઉદ્યાપન માટે જ બાણે હોય તેમ છેવટે સંયમ અંગીકાર કરે. તેવા શ્રાવકને અતે સંયમધર્મના બાકી રહેલ ધર્મસ્વરૂપ સંલેખના અંગીકાર કરવી યોગ્ય છે. જે માટે કહેલું છે કે-‘સંલેખના ઉ અંતે, ન નિઝોઝા જેણ વચ્ચમ્ કોઈ ।’

ત્યાર પછી જે અંત સમયે પણ અંગીકાર કરે, તે સંયમ લીધા પછીના કાળમાં સંલેખના કરીને મરણ અંગીકાર કરે. જે સંયમ અંગીકાર ન કરે, તેના માટે સમગ્ર શય ‘જેમ આનંદ શ્રાવક’ ત્યાં સુધીનો અંગ્રાધ લેવો. ૧૪૮.

જન્મ વીક્ષા-૦-બધાં શ્રીઅર્હંત લક્ષારકના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, મોક્ષ કૃત્યાણુકો થયાં હોય, તે સ્થાનકોમાં, તેમાં જન્મસ્થાનકો ક્યાં ? ઋષભાદિક જિનેશ્વરોની જન્મભૂમિઓ અનુક્રમે હોય, તે પ્રમાણે જાણવી :- ૧ ઉક્ષિવાકુભૂમિ, ૨ અયોધ્યા, ૩ શ્રાવસ્તી, ૪ વિનીતા, ૫ કોશલપુર. આ પ્રમાણે જાણવી :- ૧ ઉક્ષિવાકુભૂમિ, ૨ અયોધ્યા, ૩ શ્રાવસ્તી, ૪ વિનીતા, ૫ કોશલપુર, ૬ કોશામ્બી, ૭ વારાણસી, ૮ અંદ્રાનતા, ૯ કાકંદી, ૧૦ ભદ્રિલપુર, ૧૧ સિંહપુર, ૧૨ ચમ્પા, ૧૩ કંપિલા, ૧૪ અયોધ્યા, ૧૫ રત્નપુર, ૧૬-૧૭-૧૮ ગજપુર, ૧૯ મિથિલા, ૨૦ રાજગૃહ, ૨૧ મિથિલા, ૨૨ શૌર્ય(રિ)નગર, ૨૩ વારાણસી, અને ૨૪ કુંડપુર.

તેમનાં દીક્ષાસ્થાનો :- ઋષભદેવ ભગવંતે વિનિતા નગરીમાં, અરિષ્ટનેમિ ભગવંતે દ્વારવતીમાં, બાકીના તીર્થંકરોએ પોતાની જન્મભૂમિમાં દીક્ષા લીધી. ઋષભદેવે સિદ્ધાર્થવનમાં,

વાસુપૂત્યે વિહાગ્ગહમા, ધર્મનાથ ભગવતે વપ્રગામા, ઝનિસુવતે નીલશુકામા, પાર્થનાથ
ભગવતે આશ્રમપદમા, વીર ભગવતે જ્ઞાતખડમા અને બાદીના તીર્થકરોએ મહસાસવન
ઉદ્યાનમા દીક્ષા લીધી

કેવલજ્ઞાનકથ્યાણુક-ભૂમિઓ — કપલદેવ ભગવતને પુરિમતાવમા, વીર ભગવતને
મધુવાલુકાનદીના કાંઠે, બાદીનાઓને જે ઉદ્યાનમા દીક્ષા લીધી, તે સ્વયે જ દેવલજ્ઞાન

મોક્ષકથ્યાણુક-ભૂમિઓ — કપલદેવ બપ્તાપદ્મપર્વત ઉપર, વાસુપૂત્ય ચ પાનગરીમા,
નેમિનાથ ટેવતાચયગિરિ પર અને વીરપ્રભુ પાવાપુરીમા, બાદીના વીર પ્રભુઓ મ મેત રૌનશિખર
ઉપર મોમે ગયા — ત્યા મળણરૂપ અતક્રિયાનો સ્વીકાર કરે તેવા જન્મ, દીક્ષા, જ્ઞાન, મોક્ષ
કથ્યાણુક-સ્થાન ન મળે તો, ધર્મમા અગર માધુની વચ્ચે-ઉપાશયમા, અગ્ન્યમા કે ગતુજ્યાતિ
નિદિધ્યેનમા તે સ્થાનોમા ભૂમિને પુણ્ય-પ્રમાણને એટલે કે છુન-જુગદિત એવી જગ્યામા,
જન્મસ્થાણકભૂમિ આદિમા પણ છુન-જુગદિત પુણ્ય-પ્રમાણને એ મમણ લેવુ ૧૪૮
અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્યરૂપ ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરીને નમસ્કાર પરમેશ્વર-મહામત્ર
સ્તવનું સ્મરણ કરતો કરતો જાનાદિકની આગધનાને તેના અતિઆગના પગિહાર-પૂર્વક કરતો,
અરિહત, મિદિ, માધુ અને ધર્મરૂપ ચાર શરણોને સ્વીકારતો અથવા પોતાના આત્માને
તેમને મમર્ષણ કરતો કરેલુ છે કે- ‘જરહતે સરણ પવજ્ઞામિ, સિદ્ધે સરણ પવજ્ઞામિ,
સાહ સરણ વજ્ઞામિ, કેરલિપન્નત્ત ધમ્મ સરણ પવજ્ઞામિ ॥’ = ‘હું અગિહત
ભગવતોનુ શરણ અગીઝ કરુ છું મિદ્ધ ભગવતોનુ શરણ સ્વીકારુ છું, માધુ ભગવતોને
શરણે જઈ છું, અને કેવલભગવતે કહેવ ધર્મ, એ જ મને શરણ હોજે’ ૧૫૦ પાચ પ્રપરના
અતિઆગનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક આહાર-ત્યાગનો સ્વીકાર કરવો તે જ વાત કહે છે આ લોકના
લાભરૂપ ધન, પૂજા, કીર્તિ આદિની અભિવાધા ન રાખવી, મ લેખના-અનશન કરવાથી આવતા
ભવમા દેવલોક આદિની મદિ-મમદિ પ્રાપ્ત થશે, વધારે મમય જીવવાની અભિવાધા એના
માટે થાય કે પોતાની પૂજા, પ્રશસા વધારે થતી કેખાય તે માટે, ઘણા લોકોને પોતાના દર્શને
આવતા નોખે, સર્વ લોકની પ્રગના સાલણીને એમ માને કે, ‘જીવુ એ જ શ્રેય છે’ આરે
આહારના પચ્ચક્ષ્યાણુ ક્યા હોવા છતા પણ આવા પ્રકારની વિભૂતિ મારા નિમિત્તે જ પ્રવર્તે છે,
એ રૂપ આશના મરણ એટલે પ્રાણનો ત્યાગ કરવો-તેમા કોઈકે અનગન કર્યું પરતુ તેના તરફ
કોઈ આદરભાવ, પૂજા-ભાવના કરતુ નથી કે પ્રશસા કરતા નથી, ત્યાજે મનમા એમ વિચારે કે,
‘જે હું જલ્દી મરી જઈ તો હીઠ’ તેવી આશનાનો ત્યાગ કરે નિચાણુ એટલે કે પોતે
‘કુશરતપ કર્યું હોય, તેના જલ્દવામા તપના રૂણરૂપ જન્માતરમા હું ચકવર્તી, વાસુદેવ,
મહાધિપતિ, સૌભાગી, રૂપવાળો થાઉં’ એવી પ્રાર્થનાનો ત્યાગ કરવો ફરી કેવા
પ્રકારનો? તે માટે જણાવે છે કે-મમાધિ-પરમ સ્વસ્થતા, તેજ અમૃત તેનાથી મિચાએલો
૧૫૧ તથા પરિષદ, ઉપમર્ગ આવે, તો પણ નિર્લયતાવાળો, તેમા માર્ગથી ન ખસી જવા
માટે કે કર્મની નિર્જરા કરવા માટે સહન કરાય તે પરિષદો કહેવાય તે બાવીસ છે તે
આ પ્રમાણે —

૨૨ પરીપદો

“શુભિષામા-શીતોષ્ણ-દંશ-મશક-માગ્યારતિ-સ્ત્રી-ચર્યા-નિવસાદાગ્યાઽઽક્રોશ-વધ-યાદ્વદા
 ડલામ-રોગ-તુળસ્પર્શ-મલ-મસ્કાર-પ્રજ્ઞા-દ્વાન-દર્શનલક્ષણાઃ ॥” આ પ્રમાણે બાવીશ પરીપદો
 કથા, તેના પર જય મેળવવો તે આ પ્રમાણે :—

૧. સુધા-પરીપદ - સુધાથી પીડાયેલો શક્તિવાળો વિવેકી સાધુ ગોચરીની એવણાતું
 ઉત્સાધન કર્યા વગર, દીનતા જાણ્યા મિત્રાય કે અકળાયા વગર માત્ર પોતાની સ્વયમયાત્રાના
 નિર્વાહ માટે બિદ્યા માટે ફરે.

૨. ત્વષા-પરીપદ - તત્ત્વ સમજનાર એવો તરસ્થો ધ્યેયેલો મુનિ માર્ગમાં ચાલતાં નદી,
 તળાવ, વાવડીતું જળ દેખી, તે પીવાની ઇચ્છા ન કરે, પરંતુ દીનતાનો ત્યાગ કરી અચિત્ત
 જળની ગવેવણુ કરે.

૩. શીત-પરીપદ - ઠંડીથી પીડાતો હોવા છતાં, પાને વસ્ત્ર, કંજાસ ન હોય તો પણ,
 ન કર્યે તેવાં વસ્ત્ર ગ્રહણુ કરે નહિં કે ઠંડી ફર કરવા અગ્નિ ન સળગાવે.

૪. ઉષ્ણ-પરીપદ - જમીન તપેલી હોય કે ખંડારો થતો હોય, તો ગરમીની નિંદા કરે
 નહિં. તેમજ વીજળી-પજો, સ્નાન કે ગાત્ર ધોવાની અભિલાષા કરે નહિં.

૫. ડાંસ-મચ્છર-પરીપદ - ડાંસ, મચ્છર, માકડ કે તેવી છવાતો ડાંખ મારતા હોય,
 ધરણુ કે દરેક છવો આહારતું મિથપણુ જાણુ છે. માટે તેમને ત્રામ ન પમાડવા, દ્રેષ ન કરવો,
 કે નિરાશ ન કરવા, પણ તેમની ઉપેક્ષા કરવી.

૬. નાગધ-પરીપદ - વસ્ત્ર ન હોય કે અશુભ વસ્ત્ર હોય અથવા આ માકું, આ ખરાખ
 છે-એમેં ન ઇચ્છે; માત્ર લાભાલાભની વિચિત્રતાનો વિચાર કરે, પણ વસ્ત્રરહિતપણથી દુઃખ
 ન લાવે.

૭. અરતિ-પરીપદ - ધર્મ-ખગીચામાં આનંદ કરતો યતિ વિહાર કરતાં, ખેસતાં, ઉડતાં
 કે સ્વયમ અનુધાન કરતાં કદાપિ અગતિ-કંટાળો ન કરે, હંમેશાં સ્વસ્થતાનો જ આશ્રય કરે.

૮. સ્ત્રી-પરીપદ - દુધ્યાન ઉત્પન્ન કરાવનાર, સંગરૂપ કર્મક્રિય્વડમાં મલિન કરનાર,
 મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્ન કરાવનાર હોવાથી અર્ગલા-સમાન એવી સ્ત્રીઓ યાદ કરવા માત્રથી ધર્મનો
 નાશ કરનાર થાય છે, માટે તેને યાદ જ ન કરવી.

૯. ચર્યા-પરીપદ - ગામ, નગર, શહેર આદિમાં અનિયતપણે રહેનાર કોઈપણ સ્થાનની
 મમતા વગરનો, વિવિધ અભિગ્રહોને ધારણુ કરતો, એકલો હોય તો પણ દરેક મહિને
 સ્થાનાન્તર કરે.

૧૦. નિષઘા-પરીપદ - સ્મશાનાદિક જે સ્થળમાં રહેવાય, તે નિષઘા, તે સ્ત્રી, પશુ,
 નપુંસક-રહિત સ્થાન હોય, તેમાં અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો સહેતો નિર્ભયતાથી રહે.

૧૧. શય્યા-પરીપદ - શુભ કે અશુભ શય્યામાં સુખ-દુઃખમાં રાગ-દ્રેષ કર્યા વગર ‘સવારે
 તો છોડવાની છે’ એમ માની હર્ષ-શોક ન કરવો.

૧૨. આકોશ-પરીપહ - આકોશ કરનાર ઉપર પણ કોઈ ન કરે અને 'ક્ષમા રાખનાર-ક્ષમા આપનાર શ્રમણ છે.' એમ જાણનાર આકોશ કરનાર ઉપર પણ ઉપકારીપણાની બુદ્ધિ કરે.

૧૩. વધ-પરીપહ - મુનિને કોઈ હણે, તો પણ જીવનો નાશ ન હોવાથી, કોઈની દુષ્ટતા હોવાથી અને ક્ષમા વડે ગુણોપાજ્ઞ ન હોવાથી સામે હણવા બંધ નહિ અને વધ-પરીપહ સહન કરે.

૧૪. યાચના-પરીપહ - બીજાઓએ આપેલ પદાર્થોથી આજીવિકા કરનાર યતિઓએ યાચ્યા કરવામાં દુઃખ ન માનવું અને ગૃહસ્થપણું ન ઈચ્છવું. ગૃહસ્થની પાસે માગતાં શરમ ન રાખવી જોઈએ.

૧૫. અસાહ-પરીપહ - બીજા પાસેથી પોતા કે બીજા માટે આહારાદિ ન પ્રાપ્ત કરે અગર પ્રાપ્ત કરે તો. પ્રાપ્ત થવાથી અભિમાન ન કરે અને ન પ્રાપ્ત થવાથી પોતાને કે બીજાને નિંદે નહિ.

૧૬. રોગ-પરીપહ - રોગો થયા હોય તો તેનાથી ઉદ્દેગ ન પામે કે તેની ચિકિત્સા કરવાની અભિલાષા ન રાખે અને દીનતા રાખ્યા વગર દેહ અને આત્માનો લેહ સમજનારો તેને સહન કરે.

૧૭. તૃણસ્પર્શ-પરીપહ - થોડા અગર પાતળા વસ્ત્રમાં તૃણાદિક પાથર્યાં હોય અને તેની આણીના સ્પર્શના દુઃખને સહન કરે, પણ તે કામળ ન ઈચ્છે.

૧૮. મલ-પરીપહ - ગ્રીષ્મનો તાપ લાગવાથી, કે પરસ્પેવાથી મર્દ શરીર પર મેલ થોડી બંધ, તેથી મુનિ ઉદ્દેગ ન પામે કે સ્નાનની ઈચ્છા ન કરે, કે મેલ ઘસીને ફર ન કરે.

૧૯. સત્કાર-પરીપહ - કોઈના તરફના વિનયની, પૂજાની કે ક્ષાન્તિની અભિલાષા માધુર્ય ન રાખવી, સત્કાર ન થાય, તેમાં દીનતા ન કરવી, કે થાય તો હર્ષ કે અભિમાન ન કરવું.

૨૦. પ્રજ્ઞા-પરીપહ - બીજા અધિક બુદ્ધિવાળાની બુદ્ધિ દેખીને પોતાની અલ્પબુદ્ધિ જાણીને મનમાં ખેદ ન કરે, કે વધારે બુદ્ધિ હોય તો અભિમાન ન કરે.

૨૧. અજ્ઞાન-પરીપહ - 'જ્ઞાન અને ચારિત્ર્યુક્ત હોવા છતાં પણ હું હજી હૃદયસ્થ છું' એમ અજ્ઞાન મહન કરે અને મનમાં વિચારે કે જ્ઞાન કંમે કંમે પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૨. સમ્યક્ત્વ-પરીપહ - સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલ આત્માએ એમ વિચારવું કે, જિનોએ કહેવા જીવ, ધર્મ, અધર્મ ભવાન્તર આદિ પદોક્ષ હોવા છતાં તે ખોટા નથી જ-એમ ચિંતવે.

આ પ્રમાણે નિર્ભય, ઈન્દ્રિયોને વશ કરનાર, મન, વચન, ક્રિયાને કાબુમાં રાખનાર મુનિ શારીરિક કે માનસિક, કુદરતી કે બીજાએ કરેલા પરીપહોને કર્મનિર્જરા માટે સમતાલાવથી સહન કરે. જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય અને અંતરાય કર્મોના ઉદયથી પરીપહો થાય છે. વેદનીયકર્મથી ક્રુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉષ્ણ, ઈશાદિ, ચર્યા, શય્યા, વધ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, મલ પરીપહો ઉત્પન્ન થાય. જ્ઞાનાવરણકર્મના ઉદયથી પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાન, તથા અંતરાય-કર્મના ઉદયથી અસાહ આ ચૌદ પરીપહો છદ્મસ્થને થાય. અને વેદનીયકર્મના ઉદયથી ક્રુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉષ્ણ, ઈશ, ચર્યા, વધ, મલ, શય્યા, રોગ, તૃણસ્પર્શ જિનોને-કેવળીઓને પણ અજાણે. તથા ઉપસર્ગોમાં નિર્ભય રહે. તેમાં ઉપ = સમીપમાં થવાવાળા, તે ઉપસર્ગ અથવા જેમના વડે હેરાન કરાય, તે ઉપસર્ગો. તે ચાર પ્રકારના આ પ્રમાણે- ૧. દિવ્ય, ૨. મનુષ્યે કરેલા, ૩. તિર્થએ કરેલા

ધૂપવિધિનો ત્યાગ કર્યો. ઘેળર 'અને ખાન્ન' સિવાયની મીઠાઈઓનો ત્યાગ, કાઠમાંથી તૈયાર કરેલાં પીણાં અને કલમ સિવાયના ઓદનનો ત્યાગ, અડદ, મગ, વટાણા સિવાયના કઠોળ અને સૂપ-દાળનો ત્યાગ, શરદ્વ્રતમાં તૈયાર થએલ ગાયના ઘી સિવાય ખાકીના ઘીનો ત્યાગ, સ્વસ્તિક, મંદૂકી, પાલખ સિવાયનાં શાકોનો ત્યાગ, ઘી, તેલથી વધારેલ ખાટી દાળ (કઢી-ઓસામણ) સિવાય તેમન, વરસાદના પાણી સિવાય ખીજ વળનો ત્યાગ, પાંચ સુગંધી તામ્બૂલ સિવાય સુખવાસનો ત્યાગ કર્યો.

પછી આનંદે શિવનંદા પાસે આવી હર્ષપૂર્વક મમત્ર ગૃહસ્થધર્મ કહ્યો, એટલે તે માંભળી કથ્યાણુ માટે ગૃહસ્થધર્મ અંગીકાર કરવાની અભિલાષાવાળી શિવનંદા પણ વાહનમાં બેસી તરત જ ભગવાનના ચરણ-કમળ પાસે પહોંચી. ત્રિભુવનગુરુના ચરણમાં નમસ્કાર કરી સાવધાનતાથી શિવનંદાએ પણ શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો. ભગવંતની વાણીરૂપી સુધાતું પાન કરવાથી હર્ષ પામતી વિમાન મરણા તેજસ્વી વાહનમાં બેસી તે ઘરે પહોંચી. હવે ગૌતમસ્વામીએ સર્વજ્ઞ ભગવંતને પૂછ્યું કે, આ મહાત્મા આનંદે શ્રાવક યતિધર્મ અંગીકાર કરશે ખરે કે નહિ? ત્રણે કાળ દેખવાના સ્વભાવવાળા ભગવંતે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, આનંદે ઘણા લાંબા સમય સુધી શ્રાવકનાં વ્રતોનું પાલન કરશે, ત્યાર પછી મૌધર્મકલ્પ નામના પહેલા દેવલોકના અરુણપ્રભ નામના વિમાનમાં ચાર પંચે-પમની સ્થિતિવાળો શ્રેષ્ઠ દેવ થશે. બાર વ્રત-પાલનમાં સતત સાવધાની રાખનાર આનંદે શ્રાવકને ચૌદ વર્ષો વીતી ગયાં. નિર્મળ યુષ્ધિવાળા તેણે એક દિવસ રાત્રિના અંતભાગમાં વિચાર કર્યો કે, 'હું આ નગરમાં ઘણા શ્રીમંતોનો આશ્રય સ્થાન સરળો છું. તેઓની ચિંતા કરતાં કરતાં રખે ક્યાંક હું સ્ખલના પાતું, તો સર્વજ્ઞ-કથિત અંગીકાર કરેલાં ધર્મમાં મને અતિચારાદિ દોષો લાગી જાય' ઇત્યાદિ મનમાં શુભ ભાવના ભાવીને કાર્ય સમજનાર તે આનંદે શ્રાવક પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને કોદણક સન્નિવેશમાં અતિવિશાલ પૌષ્પધશાળા કરાવી અને ત્યાં મિત્રો, સંબંધીઓ, ગામુઓ આદિને નિમંત્રણ કરી, ભોજન કરાવી, પોતાના કુટુંબનો ભાર બેથેક પુત્ર ઉપર આરોપણ કર્યો. ત્યાર પછી પુત્ર, મિત્રાદિક સર્વનું મન્માન કરી તેમની અનુમતિ પૂર્વક ધર્મ-કાર્ય કરવાની અભિલાષાથી તે પૌષ્પધશાળામાં ગયા. ત્યાં ઈર્ષની જેમ શરીરને કૃશ કરતા આ આનંદે મહાત્મા ભગવંતે કહેલા ધર્મને આત્માની માફક પાલન કરતા રહેલા હતા. સ્વર્ગ અને મોક્ષમાં ચડવા માટે નિમરણી મરખી શ્રાવકની અગીયાર પ્રતિભાઓની શ્રેણીએ તે કમચર ચડવા લાગ્યા. તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં મહામત્તવવાળા તેણે શરીરનાં લોહી, માંસ સુકાવી નાખ્યાં. ચામડાથી વીંટાળેલ લાકડી મરણા શરીરવાળા તે દેખાવા લાગ્યા. કોઈક દિવસે રાત્રિ-સમયે ધર્મ-બગરિકાથી લગતા અને મતત તપશ્ચર્યાના આનંદમાં મહાહતતા તે એમ વિચારવા લાગ્યા કે, 'બધાં સુધી હંજુ ઉભા થવાની શક્તિવાળો છું, ખીજને જોલાવવા માટે પણ મમર્થ છું, તેમજ મારા ધર્માચાર્ય વિચરે છે, ત્યાં સુધીમાં બંને પ્રકારની મારણાન્તિક મલેખના કરીને ચારે પ્રકારના આહારનાં હું પ્રત્યાખ્યાન કરું.' એ પ્રમાણે વિચાર કરી આનંદે શ્રાવકે તેનો અમલ પણ કર્યો. 'મહાત્મા પુરુષોના વિચાર અને વર્તનમાં કદાપિ જુદાઈ હોતી નથી.' મરણના વિષયમાં નિરુપદના અને સમભાવના અધ્યવનાયવાળા તેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્યાં ક્ષયોપગમથી અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થયું. વિદાર કરતા કરતા ભગવાન વીર સ્વામી ત્યાં આગળ ક્ષતિપલાશ ઉદ્યાનમાં મમવસર્થ અને ધર્મદેશના આપી. તે ગમચે ગૌતમ ગજધર ભગવંતે બિદાયાર્થ માટે નગરમાં પ્રવેશ કર્યો અને આનંદે શ્રાવકથી ભ્રૂષત કોદણક સન્નિવેશમાં આહાર-પાણી શરૂ કરવા પધાર્યા. ગૌતમસ્વામીના આગમનથી

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તે શ્રાવકની ભાવી ગતિ એ 'લોકોકાથી વર્ણવે છે—

विरक्तो मुक्तिमाप्नोति, शुद्धात्माऽन्तर्भाष्टरुम् ॥ १८४ ॥

તે શ્રાવક અહિં સાત્રમા કહેલા શ્રાવકધર્મનું યથાર્થ પાલન કરવાથી સૌધર્માદિક ગાઢ દેવલોગવાળા વૈમાનિક નિકાયમા ઉત્પન્ન થાય છે સમ્યક્દષ્ટિઓ ખીન્ન ઉતરતા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થતા નથી ત્યાં પણ ઈન્દ્રપણુ, મામાનિક, ત્રાયચ્ચિંશ, પર્ણદામા એગવાવાળા, લોકપાલ

આદિ સ્થાનને પામવાવાળા, 'ઉત્તમ' કહેવાથી નોકર-હુકમ ઉઠાવનાર એવા હલકા દેવમાં ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં ઉત્પન્ન થએલા વળી જણાવેલાં કારણો પ્રાપ્ત કરીને આનંદનો અનુભવ કરે છે. ઉત્તમ રત્નોનાં બનાવેલાં વિમાનો, મહાઉઘાનો, સ્નાન કરવાની વાવડીઓ, વિચિત્ર રત્ન, વસ્ત્ર, આભૂષણો પ્રાપ્ત થવાથી, દેવાંગનાઓ આમર વીંજણા વીંજવાના યાનાથી, કપાવૃક્ષનાં પુષ્પોની માળા ઉપર આવતા ભમરાઓને રોકવા માટે 'હું પ્રથમ એવાનો લાલ મેળવું' એમ પરસ્પર એવા મેળવવાની અભિલાષાથી હરીફાઈ કરતી હોય, તથા કોઠા બીજા દેવતાઓ પાસે ન્યયનચાર્ય કરીને આકાશમાં પડશે પાડતા હોય, જ્યાં મનથી જ માત્ર અભિલાષા કરતાની માથે જ સમગ્ર પ્રકારના વિષય-સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિવિધ પ્રકારનાં સિદ્ધાંતનોની યાત્રામાં અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થાય એવા પ્રકારનો જ્યાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. આ પુણ્ય પ્રાપ્ત થવામાં હેતુ જણાવે છે કે અનન્ય અસાધારણ અતિશય એવો જે પુણ્ય-પ્રકર્ષ તેને અનુભવે છે. ૧૫૩. તે વૈમાનિક દેવલોકમાંથી અવ્યા પછી મનુષ્યભવમાં વિશિષ્ટ દેશ, જાતિ, કુલ, બલ, ઐશ્વર્ય, રૂપ આદિ પ્રાપ્ત કરીને ઔઠારિક શરીરપણે જન્મ ધારણ કરી શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ લક્ષણ ભોગો ભોગવીને કર્ષક તેવા પ્રકારનું 'વૈરાગ્યનું' નિમિત્ત મેળવીને માંમારિક સુખથી વિરક્તભાવ પામી, સર્વવિરતિ સ્વીકારીને તે જ જન્મમાં ક્ષપકચેલિના ક્રમે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરીને સમગ્ર કર્મ નિર્મૂલ કરીને શુદ્ધાત્મ-સ્વરૂપ બનેલો આત્મા મુક્તિ મેળવે છે. કદાચ તે જન્મમાં મુક્તિ ન પામે, તો પછી કેટલા જન્મોનાં મુક્તિ પામે? ત્યારે જણાવે છે કે આઠ ભવની અંદર જરૂર મુક્તિ પામે. ૧૫૪.

હવે ત્રણ પ્રકાશમાં કહેલા અર્થનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે :—

इति संक्षेपतः सम्यग्, रत्नत्रयमुदाहरितम् ।

सर्वोऽपि यदनासाद्य, नासादयति निर्हतिम् ॥ ૧૫૫ ॥

આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાશદ્વારા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ત્રણરત્નરૂપ યોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. કેવી રીતે? જિનાગમમાં વિરોધ ન આવે તેથી રીતે. સંક્ષેપથી કેમ કહ્યું? છદ્મસ્થે વિસ્તારથી કહેવું અશક્ય હોવાથી. ત્રણ રત્ન વગર બીજા કાગળથી નિર્વાણ-પ્રાપ્તિની શકાવાળાને જણાવે છે કે સર્વે પણ, એકની વાત તો દૂર રહી, તે માટે કહે છે કે કાક્ષાલીય-ન્યાયે પણ ત્રણ રત્ન પ્રાપ્ત કર્યાં નિવાય કોઈ મુક્તિ મેળવી શકે જ નહિ. જેણે તત્ત્વો ભણ્યાં નથી, જે ઉપદેશિક પદાર્થોની શ્રદ્ધા કરતો નથી, તે નવાં કર્મ બાંધે છે. જુનાં કર્મ શુકલધ્યાનના બધા નિવાય બપાવી શકતો નથી અને સંન્યાસના બંધનથી છૂટી મુક્તિ મેળવી શકતો નથી. માટે સર્વ કદીને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની મંચુક આરાધનાથી જ મોક્ષ મેળવી શકાય છે. ૧૫૫.

જે પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારપાળ ભૂપાળને શ્રવણ કરવાની અભિલાષાથી આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ રચેલા એ 'અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્' નામનો જેને પદ્મગંધ ઘસેલો છે, તેવા પોતે રચેલા યોગશાસ્ત્રની યોગસા વિવૃતિમાં ત્રીજે પ્રકાશ પૂરો થયો.

આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનંદસાગર સુરીશ્વરજીના શિષ્ય આઠ હેમસાગરસૂરિએ દ્રંપડી શ્રીદેવચંદ્ર લાલભાઈ જેન પુસ્તકોદ્ધાર દેવના મુખ્ય કાર્યવાહક સૂરતનિવાસી ચાકરી મોતીચંદ મગનવાઈના ઉપદેશથી નેના કરેલો ગૂર્જર અનુવાદ પૂર્ણ થયો. [૩]

મહત્મ

ચોથો પ્રકાશ

ધર્મ અને ધર્મીના ભેદનયને આશ્રીને આત્માનાં જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નો મુક્તિના કારણપણે નિરૂપણ કર્યાં. હવે અભેદનયને આશ્રીને આત્માના જ્ઞાનાદિ ત્રણ રત્નોનું એકત્વ જણાવે છે—

આત્મૈવ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણ્યથવા યતેઃ ।

યન્ નદાત્મક એવૈષ, શરીરમધિતિષ્ઠતિ ॥ ૧ ॥

મૂળ શ્લોકમાં ‘અથવા’ એટલા માટે કહ્યું કે, અભેદ એવો બીજો પ્રકાર જણાવવા માટે, આત્મા જ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સ્વરૂપ છે, દર્શનાદિ આત્માથી જુદાં નથી. યતિનો આત્મા એમ મંળાંધ જોડયો. દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સ્વરૂપ આત્મા જ યતિના શરીરમાં રહેલો છે. જ્ઞાનાદિક આત્માથી જુદાં નથી, આત્મસ્વરૂપ છે, તેથી જ મુક્તિનાં કારણ બને છે. આત્માથી જુદાં હોય તો તે મુક્તિનાં કારણ બને નહિ. દેવદત્તાનાં જ્ઞાનાદિ યજ્ઞદત્તને મુક્તિ આપનાર થાય નહિ, તેમ. ૧.

અભેદને મતર્થન કરવા કહે છે :—

આત્માનમાત્મના વેત્તિ, મોહત્યાગાદ્ ય આત્મનિ ।

તદૈવ તસ્ય ચારિત્રાં, તજ્ઞાન તત્ત્વ દર્શનમ્ ॥ ૨ ॥

કર્મવાળા આત્માને આત્મા પોતે જ જાણે છે. આત્મા જ્ઞાન મૂલેને હોઈ શકતું નથી, માટે કહે છે કે મોહના ત્યાગથી જ્ઞાન, તે આત્મજ્ઞાન અનાશ્રવરૂપ હોવાથી ચારિત્ર, તે જ જ્ઞાન અને પ્રહારૂપ હોવાથી તે જ દર્શન. ૨.

આત્મજ્ઞાનની સ્તુતિ કરે છે—

આત્માજ્ઞાનમર્થ દુઃસ્વમાત્મજ્ઞાનેન હન્યતે ।

તપસાડપ્યાત્મવિજ્ઞાનહીનેષ્ઠેતું ન શક્યતે ॥ ૩ ॥

આ મંત્રારમાં આત્માની સમજણ વગરનાને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો થાય છે. જેમ પ્રકાશથી અંધકારનો તેમ તેના પ્રતિપક્ષભૂત આત્મજ્ઞાન વડે કરીને દુઃખનો ક્ષય થાય છે. શંકા કરી કે

કર્મક્ષયનું મુખ્ય કારણ તો તપ કહેલું છે, જે માટે કહેલું છે કે— ‘પહેલાના ખગળ વર્તન યોગે ખાંધેલાં કર્મ જેનું પ્રતિકભણ કરેલું’ નથી, તેવાં કર્મો ભોગવ્યા પછી જ મુક્તિ મળે છે. ભોગવ્યા મિવાય મુક્તિ નથી, અથવા તો તપસ્યા કરીને કર્મ ખપાવે, તો મુક્તિ થાય.’ તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે, આત્માના અજ્ઞાનથી થવાવાળું દુઃખ તપસ્યા કે ખીળ’ અનુષ્ઠાન વડે આત્માના વિશુદ્ધ જ્ઞાન વગર છેદી શકાતું નથી. કારણ કે, જ્ઞાન વગરનું તપ અદ્ય ક્ષણ આપનાર છે. કહેલું છે કે ‘અજ્ઞાની કોણ વર્ષો સુધી તપ કરીને જે કર્મ ખપાવે, તે કર્મને ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત એવો જ્ઞાની એક શ્વાનોચ્છવામ માત્રમાં ખપાવે છે.’ આથી નક્કી થયું કે બાહ્ય પદાર્થો, કે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરીને રત્નત્રયના મર્વસ્વભૂત એવા આત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ. જે માટે ખીળ મતવાળાઓ પણ કહે છે કે— ‘અરે ! આત્મા શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે, માનવા-મનન કરવા લાયક છે અને ધ્યાન કરવા લાયક છે.’ આત્મજ્ઞાન આત્માથી લગાર પણ જુદું નથી, પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માના પોતાના અનુભવરૂપે જ જાણી શકાય છે. આથી આનાથી ખીજું કંઈ આત્મજ્ઞાન નથી, એ પ્રમાણે દર્શન અને આસ્ત્રિ પણ આત્માથી જુદાં નથી. આવા પ્રકારનો ચિદ્રૂપ આત્મા જ્ઞાનાદિ નામોથી પણ ઘોસાવાય છે. શંકા કરી કે, ‘ખીળ વિષયોનો ત્યાગ કરીને આત્મજ્ઞાન જ કેમ મેળાય છે ? ખીળ વિષયોનું જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ દુઃખનો છેદ કરનાર છે.’ સમાધાન કરતાં જણાવે છે કે; નહિં, મર્વ વિષયોમાં આત્માનું જ પ્રધાનપણું છે. કર્મના કારણભૂત શરીરના પરિશ્રદમાં આત્મા જ દુઃખી થાય છે અને કર્મનો ક્ષય થાય તો તે જ આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપ થવાથી મુખી થાય છે. ૩.

એ જ વાત જણાવે છે—

અયમાત્મૈવ ચિદ્રૂપઃ, શરીરી કર્મયોગતઃ ।

ધ્યાનામિદગ્ધકર્મા તુ, સિદ્ધાત્મા સ્યાન્નિરજ્જનઃ ॥ ૪ ॥

મકલ પ્રમાણોથી મિદ્ધ શ્લોકો આ આત્મા ચેતન-જ્ઞાનસ્વભાવવાળો છે. કારણ કે, જીવ-ઉપયોગ-સક્ષણવાળો છે. તેમ જ એનો એ જ જીવ કર્મના યોગથી શરીરવાળો થાય છે, પણ ખીળ વિષયો તેમ જનતા નથી. તેથી ખીળ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર નથી. આત્મા જ શુદ્ધધ્યાનાગ્નિથી કર્મ-ઈધનને બાળીને શરીરગઠિત થાય છે, ત્યારે મુક્તસ્વરૂપ નિરજન નિર્મળ થાય છે. ૪. તથા—

અયમાત્મૈવ સસારઃ, કપાયેન્દ્રિયનિર્જિતઃ ।

તમેવ તદ્વિજેતાર, મોક્ષમાહુર્મનીપિણઃ ॥ ૫ ॥

કપાયો અને ઇન્દ્રિયોને વશ બનેલો આ આત્મા જ નારકી, તિર્થંચ, મનુષ્ય અને દેવરૂપ મન્યાર છે, અને તેનો તે જ આત્મા જો કપાયો અને ઇન્દ્રિયોને વિજેતાર થાય, તો તે જ મોક્ષ છે ‘સ્વસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ મિવાય ખીળે કંઈ મોક્ષ નથી’ જે આનંદરૂપતા છે, તે પણ

આત્માનુ પોતાનુ સ્વરૂપ ઝેળવવુ તે જ છે માટે આત્મજ્ઞાનની ઉપાસના ઝડપી દર્શન અને આગ્નિ પણ તેનાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે પ 'કષાયો અને ઇન્દ્રિયોથી ભિતાએલો' એમ કહ્યું, તેમા પહેલા કષાયોને વિસ્તારથી સમજાવે છે—

સ્યુઃ કષાયાઃ ક્રોધ-માન-માયા-લોભાઃ શરીરિણામ્ ।

ચતુર્વિધાસ્તે પ્રત્યેક, મેદૈઃ સજ્વલનાદિભિઃ ॥ ૬ ॥

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તે 'કષાય' ગણથી બોલાય છે અથવા જેમા કે જેના વડે પ્રાણીઓની હિંમત ડરાય, તે કષ એટલે મસાર અથવા કર્મ અને તેનો આય એટલે પ્રાપ્તિ તે કષાય, અથવા જેના વડે મસારની પ્રાપ્તિ થાય, તે કષાયો શરીરધારી મનુષીઓને હોય, સુકૃતાત્માઓને તે કષાયો હોતા નથી તે ફરેઠ ક્રોધાદિક સંજ્વલનાદિક ભેદો વડે ચાર ચાર પ્રકારવાળા હોય છે તેમા સંજ્વલન ક્રોધ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ અને અનતાનુબધી ક્રોધ એવી જ રીતે માન, માયા અને લોભ પણ ચાગ ચાગ પ્રકારના સમજવા ૬

મંજ્વલન આદિ કષાયોના લક્ષણો જોડે છે—

પક્ષ સજ્વલનઃ પ્રત્યારયાનો માસચતુષ્ટયમ્ ।

અપ્રત્યારયાનકો વર્ષ, જન્માનન્તાનુવન્ધકઃ ॥ ૭ ॥

મંજ્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પદ્ય દિવસ સુધી રહેનારો હોય છે ધાનના અગ્નિ માદેઠ અપ સમય જાળનાર અથવા પરિવહાદિ પ્રાપ્ત થતા જાળવાના સ્વભાવવાળો 'પ્રત્યાખ્યાન' ભીમસેનને 'ભીમ' નામથી બોલાવાય, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ શબ્દને દૂકા 'પ્રત્યાખ્યાન' શબ્દથી બંધકાર રાખ છે આ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય 'નશૂ' અપ અર્થમા રોકે છે તેમ ચાગ મહિના સુધી રહેનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાય 'નશૂ' અપ અર્થમા હોવાથી અપ પણ એટલે દેશવિરતિ પ્રત્યાખ્યાનને રોકનાર, એઠ વર્ષ સુધી રહેનારા ચારે કષાયો છે અનતાનુબધી કર્મ બધાવનાર મિશ્ર્યાત્વ-મહિતા હોવાથી અનતા ભવ બધાવનાર, અનતાનુબધી ક્રોધાદિક કષાયો આખા જન્મ સુધી રહેનાર હોય છે પ્રસન્નચદ્ર આદિક જેવાકે ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ હોવા છતા પણ તે અનુબધી કષાય છે, નહિતર નગ્નચોગ્ય કર્મ ઉપાજ્ઞ કરવાનો વખત આવે નહિ ૭

આ પ્રમાણે કલનેા નિયમ કરવા છતા મંજ્વલન આદિના લક્ષણમા હંજુ અપૂર્ણતા જણાયાથી ખીજુ લક્ષણ જણાવે છે—

વીતરાગ-યતિ-બ્રાહ્મ-સમ્યગ્દૃષ્ટિ-ચાતકાઃ ।

તે દેવત્વ-મનુષ્યત્વ-તિર્યક્ત્વ-નરમ-પ્રદાઃ ॥ ૮ ॥

તે મંજ્વલનાદિ ચારે કષાયો અતુકે વીતગગપાણુ, માધુપાણુ, શ્રાવકપણુ અને મન્યક્ત્વના ધાત કરનાર તથા દેવપણુ, મનુષ્યપણુ, તિર્યકપણુ અને નરકપણુ આપનાર છે

‘ત્વ’ પ્રત્યય દરેક આથે જોડવાથી વીતરાગપણુનો, યતિપણુનો, શ્રાવકપણુનો અને મમ્યગ્દષ્ટિપણુનો ક્રમસર ઘાત કરનાર તે આ પ્રમાણે, મન્વલન ક્રોધાદિક કષાયોના ઉદયમાં યતિપણું હોય છે, પણ વીતરાગપણું હોઈ શકતું નથી. પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયના ઉદયમાં શ્રાવકપણું હોય, પણ યતિપણું ન હોય, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુના ઉદયમાં મમ્યગ્દષ્ટિપણું હોય પણ દેશવિગતિ-શ્રાવકપણું પાંચમું શુભસ્થાનક ન હોય, અનંતાનુબધી કષાયોના ઉદયમાં સમ્યગ્દષ્ટિપણું ન હોય. એ પ્રમાણે વીતરાગપણુનો ઘાત કરનાર સન્વલન, યતિપણુનો ઘાત કરનાર પ્રત્યાખ્યાનાવરણુ, શ્રાવકપણુનો ઘાત કરનાર અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ અને મમ્યગ્દષ્ટિનો ઘાત કરનાર અનંતાનુબધી ચારે કષાયો. આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ લક્ષણ નક્કી થયું. શ્લોકના ઉત્તરાર્ધથી તે કષાયોના રેણા જણાવે છે. તે મન્વલનાદિક કષાયો દેવપણું આદિક કૃણ આપનાર થાય છે, તે આ પ્રમાણે:—મન્વલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ દેવગતિને. પ્રત્યાખ્યાનાવરણુ ક્રોધાદિક મતુઅગતિને, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણુ કષાયો તિર્થઅગતિને, અનંતાનુબધી કષાયો નરકગતિને આપનાર થાય છે. આ મન્વલનાદિક ચારે કષાયોનાં સ્વરૂપ સ્પષ્ટ દ્રષ્ટાન્ત કહેવા દ્વારા સમજાવે છે—મન્વલન આદિ ચારે પ્રકારના ક્રોધ અતુકમે જલ-રેણા, રેતી-રેણા, પૃથ્વી-રેણા અને પર્વત-રેણા સરખા હોય. તેમ જ ચારે પ્રકારના માન નેતર-લતા, કાષ્ઠ, હાડકા અને પર્વતના થાંભલા સરખા હોય. ચારે પ્રકારની માયા રંધાથી છોલેલી લાકડાની છોલ, ગાય-મૂત્રિકા, ઘેટાનું ગીંગડું અને વામના મૂલ જેવી હોય છે. તથા ચારે પ્રકારના લોભ હળદર, ગાડાની મળી, કાઢવ, કીમ્બહુ જગ સરખા હોય છે. જે માટે કહેલું છે કે, ‘પાણી, રેતી, પૃથ્વી, અને પર્વતની શિલાની રેણા સમાન ચારે પ્રકારનો ક્રોધ, નેતરલતા, કાષ્ઠ, હાડકાં અને પથ્થરના થાંભલા સરખો માન, કાષ્ઠછોલ, ગેમૂત્રિકા, મેઢાનું શિંગડું, સજ્જડ મજબૂત વાંમના મૂળ સરખી માયા, હળદર, મેથ, કાઢવ, કૃમિગણ સરખો લોભ ક્રમસર મમજવે. ’ ૮.

હવે કષાયાધીન થનારને દોષ જતાવતા કહે છે કે—

તત્રોપતાપકઃ ક્રોધઃ, ક્રોધો વૈરસ્ય કારણમ્ ।

દુર્ગતિર્તર્તી ક્રોધઃ, ક્રોધઃ જમમુલાર્ગલા ॥ ૯ ॥

તે કષાયોમાં પ્રથમ કષાય ક્રોધ એ ગરીબ અને મનને ઉપતાપ કરે છે, તથા ને ક્રોધ મુબ્બમ અને પગશુભમ માફક એક બીજાને ઉપઘાત કરવાના કારણબૂત વૈર ઉત્પન્ન કરનાર. નરકગતિરૂપ દુર્ગતિની દેડી અર્થાત્ તે માર્ગે લઈ જનાર ક્રોધ છે, તથા આત્મામાં પ્રગમ આનંદ પ્રવેશ થતો હોય, તો તેને શકનાર અર્થાત્ સમાન આ ક્રોધ છે. આ શ્લોકમાં વારંવાર ક્રોધ શુદ્ધ અર્થુ ક્રોધથી સમજવું કે આ ક્રોધ અતિદુષ્ટ અને તુકશાન કરનાર છે. ૯ આ ક્રોધ અગ્નિદષ્ટાન્તથી પોતાનો અને પાને ગહેવા બીજાનો પણ નાશ કરનાર થાય છે. તેમાં પોતાને કેવી નીને બાગે છે, તેનું નમર્યન કરે છે —

उपघमानः प्रथम, दहत्येव स्वमाश्रयम् ।

क्रोधः कृणानुवन् पश्चादन्यं दहति या न या ॥ १० ॥

નીકતુ રૂપ આપી નવી નવી પ્રશ્ન-પ્રગ્લિતિને ઉત્પન્ન કરનાર છે—એમ જણાવ્યું આ વિષયને વગતા શ્લોકોના ભાવાર્થને કહે છે—

અપકારીવર્ગ ઉપર કોપથી અટકવું ગત્ય નથી, મિત્રાચ કે પોતાની મહનગતિના પ્રભાવથી અથવા આવા પ્રકારની ભાવનાથી, કે જે પોતા માટે પાપનો સ્વીકાર કરી મને પીડા કરવા ઈચ્છે છે, તે બિચારો પોતાના કર્મથી તો હણાયેલો છે, તેવા ઉપર કયો બાલિશ મનુષ્ય કોપ કરે? ‘હું અપકારી ઉપર કોપ કરું’ એવા પ્રકારનો જો તારો આશય થાય, તો પછી હું ખતો કાળુભૂત એવા તારા પોતાના કર્મ ઉપર કોપ કેમ કરતો નથી? કૂતરો ઢેકું ફેંકનાર તરફ ઉપેક્ષા કરીને ઢેકાને ડરડવા બંધ છે, ત્યારે મિલકે બાણ તરફ નજર કર્યા વગર બાણ દેનારનો પીછો પકડે છે કૂર એવા જે કર્મોથી પ્રેમગેલો મારા કોપ કરે છે, તે કર્મોની ઉપેક્ષા કરીને ખીલ ઉપર કોધ કરતો ભસવાનો આશ્રય કેમ કરે છે? માલખીએ છીએ કે, શ્રીમહાવીર ભગવત મહન કરવાની બુધ્ધિથી સ્વેચ્છદેશમાં ગયા અર્થાત્ તે માટે પ્રયત્ન કર્યો, તો પછી વગર પ્રયત્ન આવેલી ક્ષમા વહન કરવા કેમ ઈચ્છતો નથી? જેઓ ત્રણે લોકોનો પ્રવચ કે રક્ષણ કરવા મમર્થ છે, તેઓ જો ક્ષમાનો આશ્રય કરના હોય, તો પછી કેળ સરખા અપસત્ત્વવાળા તારા મગ્ધાને ક્ષમા રાખવી—તે શુ સુક્ત નથી? તેવા પ્રકારનું પુણ્ય કેમ નથી કરતો? જેથી કરી કોઈ પીડા ન કરે, હવે તો તારા પ્રમાદને નિહતો ક્ષમા કેમ અગીકાર કરતો નથી? કોધમા અધ બનેલા સુનિ અને કોપ કરનાર ચડાવમાં કોઈ પ્રકારનો તક્ષવત નથી, માટે કોધનો ત્યાગ કરીને ઉન્નત્ત્વલ બુદ્ધિના સ્થાન સ્વરૂપ ક્ષમાનું મેવન કર કોધવાળા મહા તપસ્વી મહાસુનિ અને કોધ વગરના કૂરગકુલ નવકારશીમાત્ર પચ્ચક્ષુબાણ કરનાર હતા દેવતાઓએ મહાતપસ્વી સુનિને છોડીને કૂરગકુલ સુનિને વહના કરી મર્મસ્થાન વિધાય તેવા વચન—શાસ્ત્રોથી કલેશ પામતો વિચાર કે, કહેનાર મને સત્ય કહે છે, તો કોપ શા માટે કરવો? અને જોડું કહેતો હોય તો તેને ઉન્નત્ત્વ-ગાડાના વચન ગણવા કોઈક વધ કરવા માટે આવ્યો, તો વિસ્મય પામેલો તેના તરફ હાસ્ય કરે કે વધ તો મારા બાધેલા કર્મથી થવાનો છે, આ મૂર્ખશિખર ફેગટ નૃત્ય કરે છે કોઈક હણવા માટે તૈયાર થાય, ત્યારે આત્માએ એમ વિચારવું કે, મારા આયુષ્ય કર્મનો ક્ષય થયો છે, તેમ વિચારવાથી પોતે પાપથી નિર્લય બને છે, આ બિચારો મરેવાને માટે મર્વ પુરુષાર્થ ઘોઘનાર એવા કોપ ઉપર તને જો કોપ નથી થતો, તો પછી સ્વપ્ન અપગધવાળા ખીલ ઉપર તું આટલો કોપ કરનાર બને છે, માટે તને ધિક્કાર થાઓ મર્વ ઇન્દ્રિયોને ગવાનિ પમાડનાર ઉચ્ચમર્મ માત્રક આગળ વધતા કોપને જિતવા માટે બુધ્ધિશાળી બુદ્ધિવિદ્યા જેવી નિર્દોષ ક્ષમાનું ચતત સેવન કરે ૧૧ હવે માન-કષાયનું સ્વરૂપ જણાવે છે—

વિનય—શુભ-શીલાના, ત્રિવર્ગસ્ય ચ યાતકઃ ।

વિવેકલોચન લુમ્પન્, માનોઽન્ધકરણો નૃણામ્ ॥ ૧૨ ॥

વિનય, વિદ્યા, સુદર સ્વભાવ તથા ધર્મ, અર્થ, કામરૂપ ત્રણ વર્ગના નાશ કરનાર વિવેક-ચમુનો લોપ કરી મનુષ્યોને અધ બનાવનાર હોય તો માન કષાય છે

શુદ્ધઆદિ વડીલોના ઉપચારરૂપ વિનય, શ્રુત એટલે વિદ્યા, શીલ એટલે સારો સ્વભાવ-
સુદર વર્તન, તેઓનો ધાત કરનાર, ભતિ આદિ નામકમાં અભિમાની બનેલો પિશાચ સરખો શુદ્ધ-
આદિકેનો વિનય કરતો નથી. અવિનયવાળો શુદ્ધની સેવા ન કરતો હોવાથી તે વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી
શકતો નથી. તેથી કરીને સર્વ લોકોની અવજ્ઞા કરનારો પોતાનો દુસ્વભાવ પ્રગટ કરે છે. માન
એકલા વિનયાદિકેનો ધાતક છે, એમ નહિ; પરંતુ ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપ ત્રણે વર્ગનો પણ
ધાતક બને છે. અહંકારવાળો હોવાથી ઈન્દ્રિયોના જ્ય કરી શકતો નથી. તેથી તે ધર્મ પણ
કેવી રીતે કરી શકે ? માની પુરુષ અહંકાર હોવાથી રાજાદિકની સેવામાં પરાયણ ન થતો હોવાથી
અર્થ પણ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? કામ પ્રાપ્ત કરવામાં તો માર્દવતા હોય, તો જ તે
મેળવી શકાય. કુંઠા માર્દક માનમાં અહંકાર બનેલાને કામપુરુષાર્થ કેવી રીતે સિધ્ધ થાય ? વળી
પહેલાં દેખતો હોય અને પાછળથી જેના વડે અધ થાય, તે અધાપો કરનાર માન કપાય છે.
કેને ? તો કે મનુષ્યોને, કૃત્ય-અકૃત્યની વિચારણા કરવારૂપ વિવેક-લોચનને લોપ કરતો - ' એક
નિર્મળ ચતુર તે કહેવાય કે જેમાં સ્વાભાવિક વિવેક હોય ' એ વચનથી વિવેક એ લોચન કહેવાય.
માનવાળો વૃધ્ધાની સેવા ન કરતો હોવાથી તે વિવેક-લોચનનો લોપ કરનારો અવસ્થા બને છે.
તે પ્રમાણે હોવાથી ' માન એ અધ કરનાર છે ' એમ સહેજે સમજી શકાય તેવી વાત છે. ૧૨.

હવે માનના ભેદો બતાવી તેના ફલને જણાવે છે:—

જાતિ-લાભ-કુલૈશ્વર્ય-ત્રલ-રૂપ-તપ:-શ્રુતૈ: ।

કુર્વન્ મદં પુનસ્તાનિ, હીનાનિ લયતે જનઃ ॥ ૧૩ ॥

ભતિ, લાભ, કુલ, જૈશ્વર્ય, ણલ, રૂપ, તપ અને જ્ઞાન તેઓ વડે અભિમાન કરનાર મનુષ્ય
કરી તે જન્માંતરમાં હીનપણાને પામે છે. આ વિષયને લગતા આંતર સ્લોકોનો ભાવાર્થ કહે છે:—
ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ આદિ અનેક ભતિલેદો દેખીને ક્યો ડાહ્યો પુરુષ કંકાપિ ભતિમદ કરે ?
શુભકર્મના યોગે ઉત્તમભતિ પામ્યા, પછી વળી અશુભકર્મના યોગે હીનભતિ પ્રાપ્ત કરે છે—
આવી અશાસ્ત્રવતી ભતિ પામીને તે માટે કોણ અભિમાન કરે ? અંતરાયકર્મના ક્ષય થવાથી જ
લાભ થાય છે, તે સિવાય લાભ થતો નથી. તેથી કરીને વસ્તુસ્વરૂપ સમજનારો લાભમદ વહન
ન કરે. પારકી કૃપા કે બીજાના પ્રયત્ન આદિથી થોડા પ્રકારનો લાભ થાય, તો પણ મહાપુરુષો
કોઈ પણ પ્રકારે લાભમદ કરતા નથી. અકુલીનોને પણ પ્રજ્ઞ-લક્ષ્મી-શીલવત ભેદને મહાકુલમાં
જન્મ્યા હોય, તેઓ કુલમદ ન કરે. ' કુશીલવાળાને કુલથી શુ ? ' અને સુશીલવાળાને પણ
તેનાથી શુ ? એમ સમજતો વિચક્ષણ પુરુષ કુલનો મદ ન કરે. વજ્ર ધારણ કરનાર ઈન્દ્રની ત્રણે
લોકોની જૈશ્વર્ય-સંપત્તિ સાંભળીને નગર, ગામડા કે ઘન આદિકના જૈશ્વર્યમાં મદ કરી રીતે થાય ?
કુશીલવાળી સ્ત્રી માર્દક નિર્મલ શુભવાળા પાસેથી પણ જૈશ્વર્ય આદ્ય જય અને દોષવાળાનો
પણ આશ્રય કરે છે; માટે વિવેકીઓએ જૈશ્વર્યનો મદ ન કરવો. મહાભગવાણો પણ રોગાદિક
પણ આશ્રય કરાય છે. આમ પુરુષમાં બલની અનિત્યતા હોવાથી બલમદ કરવો યોગ્ય
નથી. બળવાનો પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં, મૃત્યુ-સમયે કે બીજા કર્મફળના ઉદયકાળે નિર્ભળ બનતા
દેખાય છે, તેથી ખરેખર તેઓએ બલમદ કરવો નિરર્થક છે. સાત ધાતુઓથી પૂર્ણ, વધવા અને
ઘટવાના સ્વભાવવાળા દેહમાં વૃદ્ધાવસ્થા, રોગ જેમાં વ્યાપેલા છે, તેવા રૂપનો મદ કોણ વહન

કરે ? મનહંમાનુ રૂપ, તેમજ તેના રૂપનો હય વિચારના કયો ડાહ્યો પુરુષ સ્વપ્નમાં પણ રૂપનો મદ કરે ? કષણદેવ અને શ્રીવીંગલગવતના તપની પરાક્રાંડા સાલણીને પોતાના અતિઅપ્પ તપમા કોણ અભિમાન કરે ? જે તપગ્યા વડે એકદમ કર્મસમૂહ તૂટી જાય છે, પરંતુ અભિમાનથી ખગડાએવા તે તપથી જ કર્મ-સમૂહ વૃદ્ધિ પામે છે બીજાઓએ ગ્યેવા ગાગ્યોનો અભ્યાસ કરીને, પોતાની બુદ્ધિ અપ્પ પ્રયત્ન વડે ગ્રથો તૈયાગ કર્યા અને તેથી પોતે મર્વન પણાનુ અભિમાન કરે, તે પોતાના અગોનુ જ લક્ષણ કરે છે શ્રીગણધર ભગવતોની દાદગાળીની નિર્માણશક્તિ અને ધારણ-શક્તિ માલગીને યો બુદ્ધિશાળી પુરુષ ક્રુતમદનો આશ્રય કરે ?

કેટલાક આચાર્યો ઐશ્વર્ય અને તપસ્યાના સ્થાને વનભતા અને બુદ્ધિના મદ કહે છે અને એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે કે— દરિદ્રપુરુષ ઉપજરનિમિત્તે દુષ્કર્મ કરીને બીજા મનુષ્યની વનભતા મેગવે છે, તેનાથી મદ કેમ કરી ગજાય ? બીજાની દૃષ્ટા મેળવના રૂપ વનભતા, તેનાથી જે ગર્વ કરે છે, પરંતુ તે વનભતા ન્દાકે ચાલી જાય છે, ત્યારે તે શોકમમુદાયમા રૂપી જાય છે તથા બુદ્ધિના અગો, વિધિ, વિકરપો, અનત પયથિમા વૃદ્ધિ પામતા અર્થાત્ છે સ્થાનપતિત ભાગાવાળા, અનતગુણ વૃદ્ધિવાળા, મૂનના અર્થો અહંબુ ઝવા, અહંબુ કરાવવા નવીન સ્થનાઓ ઝવી, અર્થ-વિચારણા, અર્થની અવધાગ્ણા આદિ વિષયોમા પૂર્વના મહા પુરુષોમા મિહં મમાન એવા, તેઓનો અનત વિજ્ઞાનાતિશય માલગીને અત્યાગના અપ્પ બુદ્ધિવાળા પુરુષો પોતાની બુદ્ધિનો અહંકાર કેવી રીતે કરી શકે ? ૧૩

માનનુ સ્વરૂપ તેના ભેદ પ્રતિપાદન કરીને જણાવ્યું તે માનના પ્રતિપક્ષભૂત માર્દવ-નમ્રતા, જે માન પર જ્ય મેળવવાના ઉપાયભૂત છે, તેનો ઉપદેશ આપે છે—

उत्सर्पयन् दोषशास्त्राः, गुणमूलान्यथो नयन् ।

उन्मूलनीयो मानदुस्तन्मार्दवसरित्पदेः

॥ ૧૪ ॥

માનને વૃક્ષની ઉપમા આપી બનેની સમાનતા જણાવે છે કે માનવાળા પુરુષના દોષો વૃક્ષની શાખા માફક ઉંચાણમા રેનાય છે, તે દોષ-શાખા, અને શુભો એ મૂલ છે, તે નીચે જાય છે અર્થાત્ દોષોનુ ધોરણ વધતુ જાય છે અને શુભોનુ ધોરણ ઘટતુ જાય છે આવા પ્રકારનુ માનવૃક્ષ છે તેનો ઉચ્છેદ કેવી રીતે કરવો ? તે જણાવે છે— માર્દવ-નમ્રતા રૂપી મતત પ્રવાહ વાળી નદીના વેગથી મદવૃક્ષ જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ શુભમૂલો છૂપાઈ જાય છે અને દોષની ડાળીઓ વિરતાગ પામે છે તે કુહાડા આદિથી ઉખેડવી અગમ્ય છે નમ્રતા ભાવના રૂપી નદીના જળ-પ્રવાહથી મૂન સહિત ઉખેડી શકાય છે અહિં આત્મ મોકેનો અર્થ જણાવે કે —

માર્દવ એટલે મૃદુતા-ઉદ્ધતાઈનો ત્યાગ, ઉદ્ધતાઈ એ માનનુ સ્વાભાવિક ઉપાધિ વગરનુ સ્વરૂપ છે જે જે વિષયમા જાતિ આપિ સળધી અભિમાન પ્રગટ થતુ હોય, તેમા તેના પ્રતિ ડાગ માટે નમ્રતાનો આશ્રય કરવો એક સ્થાનમા કોમળતા, નમ્રતા, વિનય કરવો અને પૂજ્ય પુરુષોને વિષે તો વિશેષ પ્રગટ વિનય કરવો જેથી કરીને પૂજ્ય પુરુષોની પૂજા કરવાથી ધોવાઈ જતા પાપોથી મુક્ત થાય છે ખાનુની અભિમાનથી પાપરૂપ વેનડીઓ વડે બધાયા અને

મનમાં નમ્રતા ચિંતવી, તો તરત જ મુક્ત બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા. ચક્રવર્તી સંસારસંગનો ત્યાગ કરી વૈરીઓના ઘરે પણ લિક્ષા માટે બંધ છે ! ખરેખર માન છેદનારું તેમનું માર્દવ પણ કઠોર છે. તત્કાલ દીક્ષા લીધેલ ચક્રવર્તી રંકે ચાધુને પણ વંદન કરે છે, માનને ત્યાગ કરીને દીર્ઘકાળ મુખી તેની સેવા કરે છે. એ પ્રમાણે માન સંબંધી દોષો વિચારીને અને નમ્રતા સેવન કરવાથી ઉત્પન્ન થયેલા શુભોને બહીને માન-ત્યાગ કરીને યતિધર્મમાં વિશેષ રૂપ માર્દવમાં એકતાનવાળા થઈને તત્કાલ તેનો આશ્રય કરો. ૧૪.

હવે માયા કષાયના સ્વરૂપને જણાવે છે :—

અસૂતૃતસ્ય જનની, પરશુઃ શીલશાસ્ત્રિનઃ ।
જન્મભૂમિરવિદ્યાનાં, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥ ૧૫ ॥

જૂઠને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી માતાની માફક તેની માતા, ઘણું ભાગે માયા વગર જૂઠનો અભાવ છે. માયા એટલે બીબને છેતરવાના પરિણામ, શીલ એટલે સુંદર સ્વભાવ, તે રૂપ વૃક્ષ તેને છેદનાર કુહાડી સરખી, અવિદ્યા એટલે મિથ્યાજ્ઞાનોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, એવી માયા દુર્ગતિનું કારણ છે એમ કહી માયાના રૂપને નિર્દેશ કર્યો. (૧૫)

બીબને ઠગવા માટે કરેલી માયાથી પરમાર્થથી તે પોતાને જ ઠગે છે, તે રૂપ ફલ જણાવે છે—

કૌંટિલ્યપટ્વઃ પાપાઃ, માયયા વક્રહૃત્તયઃ ।
સુવનં વશ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ૧૬ ॥

ત્રીજા કષાયરૂપ માયાથી જગતને છેતરનારાઓ પોતાના આત્માને જ ઠગે છે. પોતાનાં પાપકાર્યને છૂપાવવાની વૃત્તિવાળા હોવાથી બક્રહૃત્તિવાળા એવા તે પાપકર્મ કરનારા, જેમ બગલો મત્સ્ય આદિને ઠગવા માટે ધીમી ધીમી એટા કરે છે, તેવી રીતે તેઓ પણ જગતને ઠગવા માટે બગલા સરખી એટા કરે છે. શંકા કરી કે, માયાથી જગતને ઠગે છે અને તે માયાને છૂપાવે છે, આટલો ભાર વહન કરવા તે કેવી રીતે સમર્થ બને ? તે માટે જણાવે છે કે, ઠગવાની ચતુરાઈ વગરનો કદાપિ બીબને ઠગી શકતો નથી કે કદાપિ છૂપાવી શકતો નથી, કે, ઠગવાની ચતુરાઈ વગરનો કદાપિ બીબને ઠગવાનું અને વળી તેને છૂપાવવાનું એમ બંને કૃતિમતા કરવામાં નિપુણ હોય, તેમાં બીબને ઠગવાનું અને વળી તેને છૂપાવવાનું એમ બંને હોય છે. અહિં આંતર વ્લોકોનો ભાવાર્થ કહે છે :—

ગત્તઓ કૂટ વડુ-ચંત્ર શુભયોગ વડે કપટથી વિશ્વસ્તનોઘાત કરવાથી, ધનના લોભથી ગમગ લોકોને ઠગે છે. બ્રાહ્મણો તિલકો કરવા વડે, ચંદ્રો અને હાથની મુદ્રાઓ કરવા વડે અને મંત્રોના બળ તથા દુર્બળતાને દેખાવ કરી અંદર હૃદયમાં રાત્ર, બહારનો ડોળ કરીને લોકોને ઠગે છે. વલિક લોક ખોટાં તોલ માપ, ઉતાવળી તોલ-માપ કરવાની ક્રિયા કરવાના યોગથી કપટ કરીને ભોળા લોકોને છેતરે છે. મસ્તકે જટા ધારણ કરવી કે મસ્તકે મુંઠાવી નાખવું અગર ચોટલી રાખવી, ભસ્મ લગાડવી, લગવાં વસ્ત્ર પહેડવાં કે નગનપણે રહેવું એવા, હૃદયમાં

નાસ્તિક પાળંડીઓ ભદ્રિક શ્રદ્ધાળુ યજ્ઞમાનેને છેતરે છે. વેશ્યાઓ સ્નેહ વગરની, હાવ-ભાવ-વિલાસવાળી ગતિ, કટાક્ષથી અવલોકન કરવું ઇત્યાદિક વિલાસોથી કામીઓને રંજન કરતી જગતને ઠગે છે. ખોટા સોગન ખાવા વડે અને ફૂટ કોડી અને પાસા ખનાવવા વડે કરીને જુગાર રમનારાઓ ધનવંતોને ઠગે છે. દંપતી, માતા-પિતાઓ, પુત્રો, સગાભાઈઓ, મિત્રો, સ્વજનો, શેઠિયાઓ, નોકરો તથા ખીલ્લો પરસ્પર એક ખીલ્લને હગનારા હોય છે. ધન-હુબ્ધ પુરુષો, લલ્લ વગરના પુશામતીયા ચોરા હંમેશા સાવધાન હોય છે અને પ્રમાદીઓને છેતરી જાય છે. કારીગરો, ચાંડાલો પોતાના બાપ-દાદાના ધંધાથી આજીવિકા કરનારા હોય છે. માયાથી ખોટા સોગન ખાઈને સારા સાધુ પુરુષોને ઠગે છે. દૂર વ્યંતર આદિ કુયોનિમાં રહેલા ભૂત, પિશાચ, રાક્ષસાદિ પ્રમાદીઓને દેખીને ઘણે ભાગે માનવોને અને પશુઓને અનેક પ્રકારે હેરાન કરે છે. મત્સ્યાદિક જળચરો પ્રપંચથી પોતાના જ જાતીઓનું ભક્ષણ કરનારા હોય છે, વળી તેઓને પણ કપટથી ધીવરો જળ વિગેરે દ્વારા સપડાય છે. હગવામાં ચતુર એવા શિકારીઓ જુદા જુદા ઉપાયો ચોળને નિર્બુધ્ધ સ્થળચર પ્રાણીઓને જળમાં બાંધે છે અને મારી નાખે છે. આકાશમાં ઉડતા એવા ઝિયારા લાવક, ચકલા-ચકલી, મેના-પોપટ આદિ અનેક ભેદવાળા પક્ષીઓને માયાથી અતિક્રૂર અને અકંપમાત્ર માંસ ખાવામાં આસક્તિવાળા, જળ ધારણ કરનારા હિંસક પારખીઓ તેમને નિર્દયતાથી બાંધે છે. આ પ્રમાણે સર્વ લોકમાં પણ ખીલ્લોને છેતરવામાં પરાયણ બની આત્મ-વચકો પોતાના ધર્મને અને સદ્ગતિને નાશ કરે છે. તથા બુધ્ધિશાળી પુરુષોએ તિર્થંચ-ભતિમાં ઉત્પન્ન થવાના ખીલ્લૂત, અપવર્ગ-નગરીની અર્ગલા, વિશ્વાસ-વૃક્ષ માટે ઢાવાગિન સમાન એવી માયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. પૂર્વભવમાં મદિલનાથ ભગવંતે એક નાની માયા કરીને એ માયાશય દૂર ન ક્યું અર્થાત્ આલોચ્યું નહિ એટલે એ માયાના યોગે તીર્થંકર સરખા આત્માએ સ્ત્રીપણું મેળવ્યું ૧૬.

હવે માયાને જિતવા તેની પ્રતિપક્ષભૂત સરજતાને ઉપદેશ આપતા જણાવે છે :—

તદાર્જવમહૌપધ્યા, જગદાનન્દહેતુના ।

જયેજ્જગદ્દ્રોહકરી, માયાં વિપધરીમિવ ॥ ૧૭ ॥

જગતને દ્રોહ કરનારી સર્પિણી સરખી માયાને જગતના આનંદના કારણભૂત સરજતા-રૂપી મહાઔષધિથી જિતે. માયા અને સર્પિણી બન્નેની સમાનતા સમજાવે છે કે, જગમ લોકને દ્રોહ એટલે અપકાર કરવાના સ્વભાવવાળી તે જગત-દ્રોહકરી તેને શાથી જિતવી ? સરજતારૂપી મહાઔષધિ વડે, તે બંનેનું પણ સાધર્મ્ય કહે છે. જગમલોકને કાય-આરોગ્ય કરનાર પ્રીતિ-વિશેષ. જે વચકતાના પરિહાર કરવા પૂર્વકે કયાયનો જય કરવાથી મોક્ષના કારણરૂપ બને છે. અહિં આતરંભોકોનો ભાવાર્થ કહે છે :—

ખીજ મતવાળાઓ પણ કહે છે કે, મુક્તિ-નગરીનો સ્ત્રીધો માર્ગ હોય, તો તે સરજતા છે, બાદી તો આચારનો વિસ્તાર છે. ‘સર્વ પ્રકારનું કપટ કરવું, તે મૃત્યુસ્થાન અને સરજતા એ અનરામર સ્થાન સમજવું, આટલું જ જ્ઞાન ગણે છે, બાકીનો સર્વ પ્રલાપ સમજવો.’ જગતમાં પણ સરજતાવાળો પ્રીતિનું કારણ બને છે અને સર્વ જેવા કુટિલ મનુષ્યથી તો

इन्द्रत्वेऽपि हि संप्राप्ते, यदिच्छा न निवर्तते ।

મૂલે લઘીયાંસ્તલ્લોભઃ. ગરાવ ઇવ વર્ધતે ॥ ૨૧ ॥

ધન વગરનો પુરુષ અભિલાષા કરે કે એ મળી જાય તો ખમ મતોષ, પણ એ મળી ગયા પછી વળી હલ્લરની ઈચ્છા કરે, હલ્લરવાળો લાખની, લાખ રૂપીયા મળી ગયા પછી કોડ મેળવવાની, કોટીશ્વર રાજપણાની, રાજ ચક્રવર્તીપણાની, ચક્રવર્તી દેવપણાની, દેવ ઈન્દ્રપણાની અભિલાષા કરે, ઈન્દ્રપણું મળવા છતાં હજુ ઇચ્છા પૂર્ણ થતી નથી, શરૂઆતમાં લોભ નાનો મરણો હોય છે, પણ માટીના ચાકડાના મરાવડા માફક લોભ આગળ આગળ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. ૧૯-૨૦-૨૧.

અહિં લોભને લગતા આતંગલોકોનો ભાવાર્થ કહેવાય છે :—

મર્વ પાપોમાં જેમ હિંસા, કર્મમાં મિથ્યાત્વ, રાગોમાં ક્ષયરાગ, તેમ મર્વ અવશુભોમાં લોભ એ મહાન છે, અહો ! આ મહીતલમાં લોભનું માત્રાન્ય એકછત્રવાળું છે કે, વૃક્ષો પણ નિધાન પ્રાપ્ત કરીને તેને પોતાના મૂળીયાંથી ઢાકી દે છે. દ્રવ્યના લોભથી જે ત્રણ ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવો પણ પોતે ઢાટેલા નિધાન ઉપર મૂર્છાથી સ્થાન કરીને રહે છે. મર્ષ, ઘરની ઘો, ઉઠર વગેરે પચેન્દ્રિય જીવો પણ ધનના લોભથી નિધાન-સ્થાનવાળી ભૂમિમાં મૂર્છાથી વાસ કરે છે. પિશાચ, મુદ્ગલ, પ્રેત, ભૂત, ચક્ષુ વગેરે પોતાના કે પારકાના ધનના લોભથી મૂર્છા કરી ત્યાં વાસ કરે છે આભૂષણ, ઉદ્યાન, વાવડી આદિમાં મૂર્છાવશ બનેલા દેવો પણ અય્યને તે પૃથ્વીકાચાદિ ચેનિવાળા આભૂષણાદિકમાં જ ઉત્પલ થાય છે ઉપગાન્તમોહ શુભસ્થાનક પામી કોધાદિકને વિજય ક્રવા છતાં એકમાત્ર લોભનો અતિઅદ્ય દોષ બાકી રહેવાથી માધુઓ પણ નીચેના શુભસ્થાને પડે છે. એક માંમના દુકડા માટે જેમ શ્વાનો, તેમ અક્ય ધન ગ્રહણ કરવાની અભિલાષાથી એક માતાની કુક્ષિએ જન્મેલા જે મગા ભાઈઓ પણ માંહોમાંહે લટે છે લોભાધીન થવાથી ગામડાં, પર્વત, કે જંગલની મરહક માટે મહત્વતાનો ત્યાગ કરી ગામવામીઓ, ગભ્યાધિકારીઓ, દેશવામીઓ કે રાજાઓ પરસ્પર વિરોધવાળા થઈ વેરીનું આચરણ કરે છે. આત્મામાં હાસ્ય, શોક, દેવ કે હર્ષ ન હોવા છતાં પણ લોભવાળા મનુષ્યો સ્વામી આગળ નટ માફક પ્રગટપણે તેવાં નાટક કરી બતાવે છે લોભનો ખાટો પૂરવા માટે જેમ જેમ આગલ ક્ષવામાં આવે છે, તેમ તેમ આશ્ચર્યની વાત છે કે, એ ખાટો વધતો જાય છે. હજુ કદાચ મમુદ જળવટે પૂર્ણ થઈ જાય, પરંતુ ત્રણે લોકનું ગત્ય પ્રાપ્ત થાય તો પણ, લોભ પૂર્ણ થતો નથી લોભનો, કપડાં, વિપયો, દ્રવ્યના હગવા અનંતા ભોગવ્યા, તો પણ લોભનો અંશ હજુ પૂરાયો નથી. જે લોભનો તમે ત્યાગ કર્યો છે, તો પછી નિષ્કલ તપ વટે મર્યું અને જે લોભનો ત્યાગ નથી કર્યો, તો પછી નિષ્કલ તપનું શું પ્રયોજન છે ? મર્વગાઓના પરમાર્યોનું મંથન કરી મેં એટલો નિર્ણય કર્યો કે મહામતિવાળાએ એકમાત્ર લોભના નાશ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૧૯-૨૦-૨૧.

લોભનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરી તેના જયનો ઉપાય ઉપદેશ છે—

लोमसागरमुद्गेलमतिवेल महापतिः ।

સન્તોપસેનુવન્ધેન, પ્રસરન્તં નિગારયેત્ ॥ ૨૨ ॥

ક્ષાન્તિથી કોંધને, નમ્રતાથી માનને, સરળતાથી માયાને, અને નિરુપહતાથી લોભને, આ પ્રમાણે કહેલા ઉપાયોથી કપાયોને જિતવા-એ પ્રમાણે સંગ્રહરૂપે જણાવ્યું. પૂર્વે જણાવેલા પદાર્થો અહિં સંગ્રહરૂપે કહ્યા. ૨૩.

જે કે તુલ્યયોગિપણથી કપાય-જય અને ઈન્દ્રિયોનો જય મોક્ષરૂપે જ કહેલા છે, તેો પણ તે બેમાં કપાયજય મુખ્ય છે અને ઈન્દ્રિયજય તો તેના કારણભૂત છે. તે જ વાત હવે જણાવે છે—

વિનેન્દ્રિયજયં નૈવ, કપાયાન્ જેતુર્માશ્વરઃ ।

હન્યતે હૈમનં જાલ્યં, ન વિના જ્વલિતાનલમ્ ॥ ૨૪ ॥

કપાયજય અને ઈન્દ્રિયજય એક કાળે થવાવાળા હોવા છતાં પણ પ્રક્રીપ અને પ્રકાશ માદ્રક કાર્ય-કારણભાવવાળા બને છે, માટે જણાવ્યું કે, ઈન્દ્રિયજય વગર કપાયજય કરવા સમર્થ બની શકાતું નથી. સળગતા અગ્નિ સિવાય હૈમનતની ઠંડી જડતા હણી શકાતી નથી. હૈમનતની ઠંડી જડતા સમાન કપાયો અને સળગતા અગ્નિ સરખો ઈન્દ્રિય-જય સમજવો. ૨૪.

ઈન્દ્રિયોનો જય, કપાયજયના કારણપણે જણાવ્યો. જેમણે ઈન્દ્રિયો જિતેલી નથી, તેઓને કપાયજય થતો નથી, ઉલટો અપાય-આપત્તિનું કારણ થાય છે, તે કહે છે—

અદાન્તૈરિન્દ્રિયહૃયૈશ્ચલૈરપથગામિભિઃ ।

આકૃપ્ય નરકારણ્યે, જન્તુઃ સપદિ નીયતે ॥ ૨૫ ॥

ઉન્માર્ગે ગમન કરનાર ઈન્દ્રિયો રૂપી અશ્વો, અશ્વોની ઉપમા એટલે આપી કે, તેઓ સ્વભાવથી અસ્થિર સ્વભાવવાળા હોય છે અને તે અશ્વો બળાત્કારે પ્રાણીને વિવિધ ભયવાળા અરણ્યમાં તત્કાળ ખેંચી લાય છે; તેવી રીતે વશ કરેલી ન હોય તેવી ઈન્દ્રિયો ઉન્માર્ગે ખેંચી લાય અને બળાત્કારે છુવને એકદમ નરકમાં ધકેલે છે. ૨૫.

ઈન્દ્રિયો ન જિતેલી હોય, તો નરકે કેમ લઈ લાય છે ? તે કહે છે—

ઈન્દ્રિયૈર્વિજિતો જન્તુઃ, કપાયૈરભિભૂયતે ।

વીરૈઃ કૃષ્ટૃષ્ટકઃ પૂર્વ, વપઃ કૈઃ કેર્ન સ્વપ્ચયતે ॥ ૨૬ ॥

જે આત્મા ઈન્દ્રિયોનો જય કરી શકતો નથી, તે કપાયોથી પણ પરાભવ પામે છે. એક તાકાતવાળા મનુષ્યે કિંજાની એક ઠટ ખેંચી, પછી સામાન્ય-તાકાત વગરના માણસોને પણ પછીની ઠટો કંમર પાડતાં પાડતાં આખો કિંજો ખંડિત કરતાં વાર લાગતી નથી. તેમ કપાયોને જિતવા માટે ઈન્દ્રિયોનો જય કરવા ઉપદેશ અપાય છે, પરંતુ ઉલટાને તે ઈન્દ્રિયો વટે જ કપાયોને આધીન બની નરકે લાય છે. શંકા કરી કે ઈન્દ્રિયજય કરવા માટે અશક્ત હોય, તેવો છુવ ઈન્દ્રિયથી થયેલી બાધા ભલે પામે, તેને કપાય-બાધા થવાનો કયો અવસર છે ? તે શંકા દૂર કરવા દષ્ટાન્ત આપે છે—એક બહાદુર પુરુષે કિંજાની એક ઠટ ખેંચી, પછી તો વગર તાકાતવાળો પણ એક એક ઠટ ખેંચી ખેંચી આખો કિંજો ખંડિત કરી નાખે

છે. ભાવાર્થ એ છે કે—જેમ વીગુરુષે કિલ્લામાં એક કાણુ પાડ્યું, પછી નોકર મગખાને પણ કિલ્લો તોડતાં મુગીબત પડતી નથી. તેમ ઇન્દ્રિયોથી હારેલો હોય, તે મામાન્ય પુરુષ મરણા કપાયોથી બાધા પામે છે; કાચુ કે ડપાયો ઇન્દ્રિયોને અનુમગનાગ છે. ૨૬.

ઇન્દ્રિયો વશ કર્યા વગરની હોય અને કપાયોથી પગભવ પામેલો હોય, તેનાથી જતુને નરકે જતું પડે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ ઇન્દ્રિયો ન જિતેલી હોય, તો તેના ગેરકાયદા લુકશાન આ લોકમાં પણ કહે છે—

કુલયાતાય પાતાય, વન્ધાય ચ વધાય ચ ।

અનિર્જિતાનિ જાયન્તે, કર્ણાનિ શરીરિણામ્ ॥ ૨૭ ॥

નહિ વશ કરેલી ઇન્દ્રિયો પ્રાણીઓને કેવા કેવા આ લોકના પણ અપાયના કારણ બને છે, તે જણાવે છે—કુવધાત એટલે વંશનો ઉચ્છેદ થવો, ગભ્યથી બળત બનવું, કેદખાનાના બંધનમાં જકડાવું, પ્રાણ ચાલ્યા જવા, તેમા કુવધાત કરનાર રાવણની જેમ, ઇન્દ્રિયો ન જિતવાથી પગ્ગ્રી નાથે રમણ કુવાની અભિલાષા કુવાથી ગમ-લક્ષ્મણે તેના કુવનો ક્ષય કર્યો, જે હકીકત પહેલા કહેવાએલી છે ઇન્દ્રિયો પતન માટે સોઢાતની માફક આવી રીતે થાય છે કે, તે ગભ્ય પાવન કવો હતો, ત્યારે મામમા આનંદત ઇન્દ્રિયવાળો થવાથી તે જુદા જુદા પ્રકારના મામ બાધને આત્માને ખુશ કરવો એક વખત ઝસોયાએ મામ ગધી તંયા કર્યું, પરંતુ બિલાડી આદિ મામ ભક્ષણ કરી ગઈ વળી તે દિવને શ્રધ્ધાળુ શ્રાવકોએ રાત્રને પ્રસન્ન કરી અમાગિપરહ દેવગવ્યો, એટલે છવવધ ન થવાથી બીજા મામની પ્રાપ્તિ ન થવાથી કોઈકનુ બાળક સુલભતાથી મળી ગયું અને તેનું મામ પીરસીને ઝસોઈયાએ રાત્રને ખુશ કર્યો ગભ્યે એકાતમા મોગન આપવા પૂર્વક પૃથ્થુ, એટલે રમોયાએ બનેલી યથાર્થ હકીકત જણાવી એટલે તે મનુષ્યના મામમા અત્યંત આનંદત બન્યો આખા નગરમા બાળક મનુષ્યોને લેવા માટે મેવકો નિયત કર્યા નગરલોકોને આ વાતની ખબર પડી, એટલે મંત્રી, નગરલોકો વગેરે એકીમતે નક્કી કરી મધપાનમા નોકાન રાત્ર્યથી, કુળથી, પરિવારથી વિખૂટો પડી જગવમા શ્વાપન્ની માફક દુઃખ ભોગવનાર બન્યો ઇન્દ્રિયો અંડપ્રયોતની માફક બધન માટે થાય છે, ઇન્દ્રિયો ગવણની માફક મૃત્યુ માટે થાય છે, જે પહેલા કહેવાઈ ગયું છે અહિં આત્મ જ્ઞોકોનો ભાવાર્થ કહેવાય છે—

ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા વિવશ બનેલા કાણુ વિડબના પામતા નથી ? અરે ! શાઓના પગમાર્થ જાણનારા પણ બાળક માફક એટલા કરે છે. અરે ! આના કવતા બીજું અડિયાતું ઇન્દ્રિયોનુ ધૂણાસ્યાન કયુ પ્રગટ કરવું ? કે જે બંધુ બાહુબલિના ઉપર ભરતે મહાઅસ્ત્ર-ચક્ર દેકયું વળી જે બાહુબલિનો જ્ય અને ભગતનો પરાજ્ય એમ જ્ય અને હાર થયા, તે મર્વ ઇન્દ્રિયોનું નાટક છે ચગ્મભવવાળા હોવા છતા પણ જેઓ ગઓ અને અસોથી યુધ્ધ કરે છે ! તે ગરેખા દુગ્ગત એવી ઇન્દ્રિયોના આવા પ્રભાવથી વગ્ગત પામવાનુ થાય છે. પશુઓ અને અજ્ઞાની લોકો અંડયગિત્રવાળી ઇન્દ્રિયોથી દંડાય, તે નમજી શકાય તેવી હકીકત છે, પરંતુ શાન્તમોહવાળા પૂર્વના જ્ઞાનવાળા ઇન્દ્રિયોથી દંડાય છે, તે વાત અદ્ભુત છે. દેવો, દાનવો અને માનવો ઇન્દ્રિયોથી અતિશય પગભવ પામ્યા છે, પરંતુ એકની વાત છે કે બિચારા

કેટલાક તપસ્વીઓ હોવા છતાં પણ ઘણા કરવા- યોગ્ય કાર્યો કરવામાં પાછા પડતા નથી. ઇન્દ્રિયોને વશ પડેલા મનુષ્યો ન જાવા યોગ્યનું લક્ષણ, ન પીવા યોગ્યનું પાન કરે છે, ન સેવવા યોગ્યનું સેવન કરે છે. ઇન્દ્રિયવશ બનેલા પામરો પોતાનાં કુલ અને શીલનો ત્યાગ કરીને નિર્લજ્જ બની વેશ્યાનાં નીચ કાર્યો અને તેમની ગુલામી પણ કરે છે. મોહથી અંધ બનેલા મનવાળા પુરુષોની પરદ્રવ્યમાં અને પરસ્ત્રીમાં જે પ્રવૃત્તિ છે, તે અસ્વાધીન ઇન્દ્રિયોનું નાટક સમજવું. પ્રાણીઓ જેનાથી હાથ, પગ, ઇન્દ્રિય અને અવયવોના છેદને તથા મરણને પ્રાપ્ત કરે છે, તેવી ઇન્દ્રિયોને [નવ ગળના] નમસ્કાર હો ! જેઓ બીજાઓને વિનય શકેલા કરાવે છે, અને પોતે તો ઇન્દ્રિયોથી પરાલભ પામેલા છે; તેમને વિવેકી પુરુષો હાથથી મોં ઢાંકીને હસે છે. આ જગતમાં ઇન્દ્રિયો માંડીને ક્રીડા સુધીના જે જન્તુઓ છે, તે સર્વે એક માત્ર વીતરાગને છોડીને ઇન્દ્રિયોથી પરાલભ પામેલા છે. ૨૭.

આ પ્રમાણે સામાન્યથી ઇન્દ્રિયોના દોષો કહીને સ્પર્શન આદિ ઇન્દ્રિયોના દોષો પાંચ સ્લોકોથી કહે છે—

વશાસ્પર્શસુઆસ્વાદ-પ્રસારિતકરઃ કરી ।

આલાનવન્ધનક્રેશમાસાદયતિ તત્સળાત્ ॥ ૨૮ ॥

પયસ્યગાથે વિચરન્, ગિલન્ ગલગતામિપમ્ ।

મૈનિકસ્ય કરે દીનો, મીનઃ પતતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૨૯ ॥

નિપતન્ મત્તમાતન્ન-કપોલે ગન્ધલોલુપઃ ।

કર્ણતાલતલાઘાતાત્, મૃત્યુમામોતિ પદ્પદઃ ॥ ૩૦ ॥

કનકચ્છેદસંકાશ-શિખાલોકવિમોહિતઃ ।

રમસેન પતન્ દીપે, શલભો લભતે મૃતિમ્ ॥ ૩૧ ॥

દરિણો દારિણી, ગીતિમાર્કર્ણયિતુમુદ્ધરઃ ।

આકર્ણાકૃષ્ટ્વાપસ્ય, યાતિ વ્યાઘસ્ય વૈધ્યતામ્ ॥ ૩૨ ॥

હાથથીનો સ્પર્શ કરવા રૂપ સુખના આસ્વાદ માટે લાંબી કરેલી સુંઢવાળો હાથી ક્ષણ-વારમાં હસ્તિશાળાના ખીલે અંધાવાનો કલેશ પ્રાપ્ત કરે છે. પાણીના ઊંડાણમાં વિચરતો મત્સ્ય દોરડા સાથે અંધિલાં માંસ-ટુકડા સહિત કાંટાનું લક્ષણ કરવા જતાં ગિચારો માછીમારના હાથમાં નકકી પકડાઈને મૃત્યુ પામે છે. મદવાળા હાથીના ગંડસ્થળમાં ગંધની આસક્તિથી ભમરો ગંધ લેવા ઉડે છે, પરંતુ હાથીના કાન સાથે અથડાવાના ઘાતથી તરત જ ત્યાં મૃત્યુ પામે છે. સુવર્ણના છેદ સરખી હીપશિખાના તેજમાં મૂર્છા પામેલો પતંગીયો રીવામાં ઉતાવળથી અંપતાવતાં મૃત્યુને આધીન થાય છે. હરણીયું મનોહર ગીત શ્રવણ કરવામાં તન્મય બનેલું હોય, ત્યારે કાન સુધી ખેંચેલા બાણવાળા શિકારીનો શિકાર બને છે. ૨૮ થી ૩૨.

ઉપનહાત ક્રૂતા કહે છે—

एवं विषय एकैक, पञ्चत्वाय निषेवितः ।

सुखं हि युगपन् पञ्च, पञ्चत्वाय भवन्ति न ? ॥ ३३ ॥

એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયને સેવનાં મૃત્યુ પામનાં બને છે, તો પછી એકી માથે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને સેવનાં મૃત્યુ પામનાં કેમ ન બને? અર્થાત્ મૃત્યુ પામે જ કહેલું છે કે— એકેકમા આનકત બનેવા પાચે વિનાગ પામે છે પરંતુ એક જ પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા મૃદ બની આનકત બને, તો તે મૃત્યુ પામી લક્ષ્મીભૂત (ગણરૂપ) થાય છે ૩૩

ઇન્દ્રિયોના દોષો કહીને તેના જ્ય માટે ઉપદેશ આપે છે—

तदिन्द्रियजयं कुर्यान्, मनःशुद्ध्या महामतिः ।

या विना यम-नियमैः, सयत्नेनो वृथा वृणाप् ॥ ३४ ॥

માટે હરીને મહામતિવાળો સુનિ મનની શુદ્ધિથી ઇન્દ્રિયોના જ્ય કરે, કામજી કે, ઇન્દ્રિયના જ્ય વગર મનુષ્યોએ કરેલા યમ-નિયમો એ ડોઝડ જયકલેસરૂપ બને છે ઇન્દ્રિયો દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારવાળી છે આમકી, છલ, નામિકા, આળ અને કાન એ આકાશરૂપે પચિણ્ણત થયેલી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિયો અને સ્પર્શ, રસ, ગંધ, દર્શન, શ્રવણરૂપ વિષયોની અભિવાધા કરવી, તે રૂપ ભાવ-ઇન્દ્રિયો તેની આમકિતનો ત્યાગ કરવો, તે રૂપ તેનો જ્ય કરવો

આને લગતા આત્મલોકોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે -

ઇન્દ્રિય-મનુદાયથી પગભવ પામેલો પ્રાણી અનેક હુ જોથી પરગાન થાય છે, માટે મર્વ હુ જોથી સુજ્ઞ બનવા માટે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી તેના વિષયોમા મર્વથા ન પ્રવર્તવું—એ ઇન્દ્રિયોનો વિજય નથી, પરંતુ રાગ-દ્વેષ ચિંતિતપણે તેમા પ્રવૃત્તિ થાય, તો પણ તેનો જ્ય થયો ગણાય ઇન્દ્રિયોની મમીપમા ગ્રહવા વિષયોના મયોગ દાળવો અશક્ય છે, પરંતુ બુદ્ધિશાળી તેના વિષયમા થતા રાગ-દ્વેષોનો ત્યાગ કરે નયમી યોગીઓની ઇન્દ્રિયો કમેગા હજાએવી અને વગર હજાએવી હોય છે હિતકારી મયમયોગોમા હજાયા વગરની અને પ્રમાદાદિ અહિત પદાર્થોમા હજાએવી હોય છે નિતેવી ઇન્દ્રિયો મોક્ષ આપનાર અને ન નિતેલી ઇન્દ્રિયો મમારમા રખડાવનાર થાય છે બનેલું અતર મમજીને જે સુજ્ઞ અને હિતકારી લાગે, તેનો અમલ કરે રૂની તળાઈ આકિના કોમળ સ્પર્શમા અને પત્થરના કઠોર સ્પર્શમા થનારી ગતિ અને અગતિનો ત્યાગ હરીને તુ સ્પર્શ-ઇન્દ્રિયને નિતનારો બન લક્ષણ બવા ચોગ્ય સ્વાદિષ્ટ રસમા અને ખીજત વિરમ પદાર્થમા પ્રીતિ કે અપ્રીતિ ત્યાં વગર ઉત્તમ પ્રકારે તુ નિહા-ઇન્દ્રિય પર જ્ય પામનારો થા યુગધી સ્વાનને પ્રાપ્ત હરી ગુલ ગંધમા કે તેથી વિપરીત દુર્ગંધી પ્રાપ્ત કરીને વસ્તુના પચાચો અને પચિણ્ણો મમજી ગગ-દેવ ક્યાં વગર તુ નામિજ-ઇન્દ્રિય પર જ્ય ચોળવ નનોહર મન અને નયનને ગમતુ રૂપ નીહાળીને કે તેનાથી વિરુદ્ધ અણગમતુ રૂપ ભેદને હર્ષ કે ધુણા ક્યાં વગર તુ નયન-ઇન્દ્રિયનો જ્ય કરે વીણા આદિક વાનિજોના શ્રવણ કરવા ચોગ્ય સુસ્વરમા કે ગંધકા કે જાંટના હુ સ્વરમા ગતિ અને અણગમો ક્યાં વગર તુ કર્ણ-ઇન્દ્રિયનો જ્ય ચોળા આ વળતમા એવો ડોઈ મનોહર કે તેથી વિપરીત વિષય નથી, કે જે ઇન્દ્રિયોએ આજ સુધીના તમામ ભવમા ન અનુભવ્યો હોય,

તો પછી તેમા મધ્યસ્થભાવ કેમ નથી મેવના ? શુભ વિષયો પણ અશુભપણાને અને અશુભ વિષયો પણ શુભપણાને પામે છે, તો પછી ઈન્દ્રિયોએ ક્યા ગત્ર અને વિગત જુવો ? જો હેતુથી તે જ વિષય રુચિ ક્રવા યોગ્ય કે દેષ ક્રવા યોગ્ય હોય, તો ભાવોનું શુભાશુભપણું કદાચિત્ તત્ત્વથી હોતું નથી એ પ્રમાણે વિષયોમા શુભાશુભપણું ઉપાધિથી થવાવાળું છે તેથી વિગત ચિત્તવાળો થઈ ઈન્દ્રિયોના વિષયોને આશીને રાગ-દેષનો ત્યાગ કર અને તું ઈન્દ્રિયોના જય માટે અભિલાષાવાળો થા

હવે આ પ્રમાણે દુર્જય એવી ઈન્દ્રિયોના જય માટે અનાધાગણુ ઉપાય જ્યો ? તે માટે કહે છે કે, મનની નિર્મલતા માથે ખીન પણ, જેવા કે યમો, નિયમો, વૃદ્ધોની સેવા, ગાઆભ્યાસ વગેરે ઈન્દ્રિયોનો જય કરનાર ગ્રાણો છે, પરંતુ અધાધારણુ નજીકનું કાગળ હોય તો મનની શુદ્ધિ જ ગ્રાણુ છે ખીન ગ્રણો એકાન્તિક કે આત્મતિક નથી મનની નિર્મળતા વગરના યમ-નિયમાદિક હોવા છતાં પણ તે ઈન્દ્રિયજયના ગ્રાણો ખનતા નથી એ જ વાત કહે છે કે—યમો એટલે પાત્ર મહાન્તરૂપ મૂલશુષ્ણો, નિયમો એટલે પિડવિશુદ્ધિ મમિતિ-શુસિરૂપ. ઉપવક્ષણથી વૃદ્ધાદિકની સેવા વગેરે કાય-પરિશ્રમ આ મર્વ, મનની શુદ્ધિ વગર પુરુષોને નિષ્ફળ છે. આ મનની શુદ્ધિ મરુદેવી આફ્રિકની માફક કેટલાકને સ્વભાવથી જ થાય છે, અને કેટલાકોને યમ, નિયમ આદિ ઉપાયોના ખવથી નિયત્રિત કરેલા મનથી થાય છે ૩૪

વગર કળજે કરેલું મન જે ઠરે છે, તે ઢલે છે—

મનઃસપાચરો ભ્રામ્યન્નપશઙ્કં નિરઙ્કુશઃ ।

પ્રપાતયતિ સંસારાવર્ત્તગર્ચં જગત્તત્પીમ્ ॥ ૩૫ ॥

નિરકુશ મન-નિશાચર નિશકપણે ત્રણે જગતને ભ્રામવતો સંમાગ-આવર્તના ખાડામા ગળડાવી ઘટેલી દે છે અહિં દ્રવ્ય અને ભાવ એમ મન બે પ્રકારનું છે. તેમા વિશિષ્ટ આકારમા પરિણમેવા પુદ્ગલો, તે દ્રવ્યમન, અને ભાવમન તો તે પુદ્ગલ-દ્રવ્યની ઉપાધિથી થએલા મદ્વપરૂપ આત્માના પરિણામ મન એ જ સંકલ્પરૂપ રાક્ષસ અવિષયમા પણ પ્રવૃત્તિ ક્રવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી, તે તે વિષયમા સ્થેયિતું અવલખન ન કરનાર હોવાથી ભટકતું મન, કેવી રીતે ભટકે છે ? નિર્ભયપણે, સ્વરૂપ-ભાવનાઓ જેમાથી ચાલી ગઈ છે, એવું નિરકુશ મન સમારકપ ચક્કવાળા ખાડામા એવી રીતે પાડે છે, બ્યાથી ખહાર નીડળવું અત્યંત મુશ્કેલ પડે, ત્રણે જગતને એટલે ત્રણે જગતમા એવો કોઈ છવ નથી, કે જે નિરકુશ મન વડે મંસાર-આવર્તમા ન પડે ૩૫

ફરી પણ અનિયત્રિત મન-વિષયક દોષ જણાવે છે—

તપ્યમાનાસ્તપો મુક્તૌ, ગન્તુકામાન્ શરીરિણ. ।

વાત્યેવ તરલ ચેતઃ, સિપત્યન્યત્ર કુન્નચિત્ ॥ ૩૬ ॥

મુક્તિ જવાની અભિલાષા માટે જ તપ તપતા એવા મનુષ્યોને આ અસ્થિર ચિત્ત એટલે ભાવમન વંટોળીયા માફક ધાગેવ સ્થાન કરતા ખીન કોઈપણ નગકાદિ ધ્યાનમા ફેંકી દે છે ૩૬

ફરી પણ અનિયંત્રિત મનના દોષ કહે છે—

અનિરુદ્ધમનસ્કઃ સન્, યોગશ્રદ્ધાં દધાતિ યઃ ।

પદ્મ્યાં જિગમિષ્ટાર્મં, સ પદ્મુરિવ હસ્યતે ॥ ૩૭ ॥

લંગડો મનુષ્ય પગે ચાલીને બીજે ગામ જવાની અભિલાષા કરે, તેની માફક ‘હું યોગી છું’ એવું અભિમાન કરનાર જો મનને ન શકે તો તેવો યોગી હોવા છતાં વિવેકીઓને હાસ્યપાત્ર થાય છે. પગે ચાલવારૂપ મનનો રોધ અને તેના અભાવમાં લંગડો આમાનતર જવાની અભિલાષા કરે, તેના સરખી યોગ-શ્રદ્ધા સમજવી. ૩૭. મન-નિરોધ ન કરનારને માત્ર યોગ-શ્રદ્ધા નિષ્ફળ છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ ઘણાં જ અશુભ પાપકર્મો ઉત્પન્ન થાય છે—એમ ઉત્તરાધ્યાયી જણાવ્યું અને પૂર્વાધ્યાયી મનોરોધ જણાવે છે :—

મનોરોધે નિરુદ્ધ્યન્તે, કર્માણ્યપિ સમન્તતઃ ।

અનિરુદ્ધમનસ્કસ્ય, પ્રસરન્તિ હિ તાન્યપિ ॥ ૩૮ ॥

વિપયોથી મનનો રોધ કરવાથી, આશ્રવનો નિરોધ કરવાથી પ્રગલ્ભ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો પણ આવતાં રોકાય છે. કારણ કે, કર્મોના રોધ મનોરોધને આધીન છે. ચાહ્ય વિષયનો સંબંધ જોડતાં કહે છે કે—વિપયો તરફ જતા મનને ન રોકનાર પુરુષને તે કર્મો વધારે વૃદ્ધિ પામે છે. કારણ કે કર્મ જાંઘવાં એ નિરંકુશ મનને આધીન છે. ૩૮. માટે આ નિશ્ચય કરીને મનને કબજામાં લાવવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ, તે વાત જણાવે છે—

મનઃકપિરયં વિશ્વ-પરિભ્રમણલમ્પટઃ ।

નિયન્ત્રણીયો યત્નેન, મુક્તિમિચ્છુભિરાત્મનઃ ॥ ૩૯ ॥

ભાવમન એ જ માકડું—આ વાત ફરેકને અનુભવસિદ્ધ છે, મન અને માકડાનું સરખા-પણું કહે છે—માકડાઓ જેમ અટવીમાં ભ્રમણ કરે, એમને ભ્રમણ કરતાં કોઈ નિયંત્રણ હોતું નથી, તેમ મન પણ આખા વિશ્વમાં વગર રોક-ટોકે ભ્રમણ કર્યા કરે છે. તેથી કહે છે કે, જુદા જુદા વિષયો પકડી અસ્થિરપણે ભ્રમણ કરવામાં લોહપ છે, તેવા અનિયંત્રિત મનને અપલતાનો ત્યાગ કરાવી ઉચિત વિષયમાં સ્થાપન કરવું. કેવી રીતે ? અભ્યાસ કરવા રૂપ પ્રયત્નથી, કાણે ? આત્માની મુક્તિ ઇચ્છનારાઓએ. મનની અપજાતા રોકનાર મુક્તિ સાધી શકવા સમર્થ બની શકે છે. ૩૯.

હવે ઇન્દ્રિયજયના કારણભૂત મનશુદ્ધિની સ્તુતિ કરે છે—

દોષિકા સ્વલ્પનિર્વાણા, નિર્વાણપયર્દર્શિની ।

एकैव मनसः शुद्धिः, समाम्नाता मनीषिभिः ॥ ૪૦ ॥

યમ-નિયમાદિથી રહિત એકલી માત્ર મનની શુદ્ધિ અણુઓલવાએલ દીવડી સરખી મોક્ષના માર્ગને દેખાડનારી છે—એમ પૂર્વાધ્યાયોએ કહેલું છે. ‘જ્ઞાન, ધ્યાન, ઘન, માન, મૌન

આવા શુભ યોગોમાં હિંમેમાં ઉદયવાળો હોય, પણ જો મન નિમલ ન હોય તો તે સમગ્ર રાજમાં ઘી હોમવા મમાન મમજવું. ૪૦. અન્ય-વ્યતિરેકથી મન-શુદ્ધિના શુભાન્તર દેખાડવા દ્વારા ઉપદેશ આપે છે—

સત્યાં હિ મનસઃ શુદ્ધૌ, સન્ત્યસન્તોઽપિ યદ ગુણાઃ ।

સન્તોઽપ્યસત્યાં નો સન્તિ, સૈવ કાર્યા બુધૈસ્તતઃ ॥ ૪૧ ॥

મનની શુદ્ધિ હોય અને ખીબા શુભો ન હોય, તો પણ તેના ફલનો સફલાવ હોવાથી ક્ષાન્તિ આદિ શુભો છે. ખીબા શુભો હોવા છતાં મનની શુદ્ધિ ન હોય તો, છતાં શુભો પણ નથી જ, કારણ કે તેના ફલનો અભાવ છે. આમ સુલટા-ઉલટા તઈના આધારે નિશ્ચિત ફલવાળી મનની શુદ્ધિ વિવેકીઓએ કરવી જોઈએ. ૪૧.

જેઓ કહે કે— ‘મન-શુદ્ધિની શી જરૂર છે? તપના બલથી એમ મુક્તિ સાધીશું’ એમ પ્રતિપાદન કરનારા પ્રત્યે કહે છે—

મનઃશુદ્ધિમવિધ્રાણા, યે તપસ્યન્તિ મુક્તયે ।

ત્યસ્ત્વા નાવ મુજામ્યાં તે, તિતીર્ષન્તિ મહાર્ણવમ્ ॥ ૪૨ ॥

મનની શુદ્ધિ કર્યા વગર જેઓ મુક્તિ માટે તપનો પરિશ્રમ અનુભવે છે, તે ખરેખર મહાના વળગાડવાળા કે ગાંડા માદક પાસે રહેલી નાવડીનો ત્યાગ કરીને બે બુલથી મહા-અમુઢને તરવા માટે તૈયાર થાય છે. ૪૨.

વળી જેઓ ‘તપ મહિત ધ્યાન એ મુક્તિ આપનાર છે—’ એમ ઘોષનારા મનઃશુદ્ધિની ઉપેક્ષા કરે છે અને ‘ધ્યાન જ કર્મ-ક્ષયનું કાળુ છે’—એમ પ્રતિપાદન કરે છે, તેના પ્રત્યે કહે છે—

તપસ્વિનો મનઃશુદ્ધિવિનામૃતસ્ય સર્વથા ।

ધ્યાનં સ્વલુ મુધા ચક્ષુર્વિકલસ્યેવ દર્પણઃ ॥ ૪૩ ॥

આધાનાને જેમ આરમી, તેમ તપસ્વીને મન-શુદ્ધિ વગર કરેલું ધ્યાન સર્વથા નિષ્ફળ સમજવું. જો કે મનની શુદ્ધિ વગર તપ અને ધ્યાનના બલથી નવમા ઐવેયક સુધી ગતિ મળવાય છે, તો પણ તે પ્રાયિક સમજવી અને ઐવેયકના ફલની ગણતરી જૈનશાસન સ્વીકારતું નથી મોક્ષ એ જ ફલ માનેલું છે. માટે મનની શુદ્ધિ વગરનું ધ્યાન મોક્ષફલની અપેક્ષાએ કોગટ સમજવું. જો કે દર્પણ રૂપ જોવાનું સાધન છે, પણ આંખ ન હોય તેને નકામું છે, તેમ ધ્યાન માટે પણ સમજવું. ૪૩

હવે ઉપસંહાર કરે છે—

તદવશ્ય મનઃશુદ્ધિઃ, કર્તવ્યા સિદ્ધિમિચ્છતા ।

તપઃ-શ્રુત-યમપ્રાયેઃ, કિમન્યૈઃ કાયટન્દનૈઃ ? ॥ ૪૪ ॥

૨ ચોગે ગામને લૂટવા માટે વધ કરવા નીકળ્યા તેમા એકે કહ્યું કે, ગામમા જે જે કે આગ પગવાળા દેખો, તે મર્વનો ઘાત કરો. બીજે કહે કે, એકવા મનુષ્યોને, ત્રીજે કહે, એકવા પુરુષોને, ચોથા કહે કે, હથીયાગ્વાળા પુરુષોને, પાંચમે કહે કે, સુદ્ધ કરવા આવે, તેને હણો. વળી ત્યાં છોકો આ પ્રમાણે કહે છે કે, એકવુ માત્ર ધન હરણ કરો, પણ કોઈને મારશો નહિ. માત્ર ધન લઈ લો. તેઓનો ઉપમહાર આ પ્રમાણે—મર્વને મારો એમ કહેનાર કૃષ્ણલેશ્યાના પરિણામવાળો, આ પ્રમાણે ક્રમશઃ ગાદીના પણ મમજવા છેલ્લો શુદ્ધલેશ્યાવાળો. આ છમા પ્રથમની પણ લેશ્યા અપ્રથમ અર્થાત્ ખરાબ મમજવી છેલ્લી ત્રણ પ્રથમ એલે મારી મનુષ્યોમા આ પર્વિર્તમાન-ફેરફાર થયા કરે છે તેથી છેલ્લી ત્રણ આત્માને હોય, ત્યારે વિશુદ્ધિ વર્તે છે—એમ કહેવાય ત્યારે મરણકાળે જે લેશ્યા વર્તતી હોય, ત્યારે તેને અનુરૂપ ગતિમા આત્મા પ્રયાણ કરે છે—એમ મમજવુ તેમા કૃષ્ણ, નીલ અને કાષ્ઠ લેશ્યામા પર્વિત્ત છવ નરક અને તિર્થથ ગતિમા ઉત્પન્ન થાય છે પીત, પદ્મ અને શુદ્ધલેશ્યામા પર્વિત્ત વ્યેલો મનુષ્ય કે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવતે ફેરમાવેલું છે કે—‘જલ્લેસે મરદ, તલ્લેસેલુ ડચલજજઈ !’ ‘જે લેશ્યામા મૃત્યુ પામે, તેવી લેશ્યાવાળી ગતિમા ઉત્પન્ન થાય’ લોકિકો પણ કહે છે કે—‘અન્તે ચ મરતથેષ્ટ ! યા મતિ સા મતિર્નૃણામ્ !’ એલે કે ‘હે ભરતથેષ્ટ ! અત વખતે જેવી મતિ હોય, તેવી છવની ગતિ થાય’ અહિં જે મતિ એવે ચેતનામાત્ર, ત્યારે જેવી મતિ તેવી ગતિ, આ વાત કોની માથે મગત થાય ? અશુદ્ધતમ આદિ પરિણામયુક્ત મતિની વ્યાખ્યા કરાય, ત્યારે આ પરમર્ષિનુ વચન ખરાબર છે વધારે કહેવાથી મર્યુ આ પ્રમાણે અશુદ્ધ લેશ્યાનો ત્યાગ અને વિશુદ્ધ લેશ્યાનો સ્વીકાર કરવાથી મનની શુદ્ધિ જણાવી ૪૪

હવે મન શુદ્ધિ નિમિત્તે બીજે નાનો ઉપાય કહે છે—

મન શુદ્ધયૈ ચ કર્તવ્યો, રાગદ્વેષવિનિર્ગય ।

કાલુપ્ય વેન હિત્વાડસ્ટ્મા, સ્વમ્બરૂપેઽવતિષ્ઠતે ॥ ૮૫ ॥

આત્મસ્વરૂપ ભાવમનની શુદ્ધિ માટે પ્રીતિ-અપ્રીતિ સ્વરૂપ રાગ-દ્વેષનો નિરોધ કરવો જોઈએ ઉદયમા આવેવાને નિરોધ કરવા, ઉદયમા ન આવેવાને ઉત્પન્ન ન થવા દેવા તેમ કરવાથી શુ થાય ? આત્મા અશુદ્ધતાનો ત્યાગ કરી ભાવમન સ્વરૂપ આત્મા પોતાની સ્વરૂપ અવસ્થામા નિચઠ ટકી રહે છે ૪૫

હવે રાગ-દ્વેષ દુર્બોધ છે, તે પણ સ્લોકોથી સમજાવે છે—

આત્માયત્તમપિ સ્વાન્ત, કુર્વતામત્ર યોગિનામ્ ।

રાગાદિમિ. સમાક્રમ્ય, પરાયત્ત વિધીયતે ॥ ૪૬ ॥

આ જગતમા યોગીઓ મરખા પણ પોતાના સ્વાધીન એવા મનને નિતવા માટે પ્રયત્ન કરવા છતાં રાગ, દ્વેષ, ચોહથી કબાઈને લણુમા રહન, દેખી અને મૂહતાવાળુ પરાધીન કરી નાખે છે ૪૬ તથા—

રસ્યમાણમપિ સ્વાન્તં, સમાદાય મનામ્ મિપમ્ ।
પિશાચા ઇવ રાગાઘ્રાચ્છલ્યન્તિ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૪૭ ॥

ભાવમનને યમ-નિયમાદિ વડે રક્ષણ કરવા છતાં પણ, કંઈક પ્રમાદને આગળ કરીને વારંવાર પિશાચોની માફક રાગાદિક યોગીઓના મનને છળે છે. મત્ર-તત્રાદિકથી પિશાચોથી રક્ષણ કરવા છતાં પણ છત્ર પ્રાપ્ત કરીને સાધકને પરવશ બનાવે છે, તેવી રીતે રાગાદિ પિશાચો પણ યોગીઓનાં મનને છળે છે. ૪૭. તથા—

રાગાદિતિમિરધ્વસ્ત-જ્ઞાનેન મનસા જનઃ ।
અન્ધેનાન્ધ ઇવાકુપ્તઃ, પાત્યતે નરકાવટે ॥ ૪૮ ॥

રાગાદિક સમ્યગ્દર્શનને વિઘાત કરનારા છે, અધકાર આંખને ઉપદ્રવ કરનાર છે. તેથી તત્ત્વ-શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન જેમનાં નાશ પામ્યા છે, તેવા પ્રકારનો સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાન વગરનો યોગી મનથી ખેંચાઈને નરકરૂપ કૂવામાં પડે છે. ઘેની માફક ? આંધળાથી જેમ આંધળો, રાગાદિક વડે અધ કરાચ્છેલો-એ માનસિક રીતે અધ જ છે. અહિં આંધળો જ માર્ગદર્શક હોવાથી, તેથી કરીને અધથી અધ ખેંચાય, તો કૂવામાં જ પટકાય, તેમ મન વડે અધ મગુધ્ધ પણ નરકરૂપ કૂવામાં પડે છે.

આંતરલોકોકોનો ભાવાર્થ કહેવાય છે—

દ્રવ્યાદિકમાં રતિ-પ્રીતિ થાય, તે રાગ કહેવાય. તેમાં જ અરતિ-અપ્રીતિ થાય, તેને પકિતપુરુષો દેખ કહે છે. સર્વ જીવોને આ રાગ-દેષ એ બે મહાબંધન અને સર્વદુઃખોરૂપી વૃક્ષોનાં મૂળ અને કંઠ કહેલાં છે. જો આ જગતમાં રાગ અને દેષ બે ન હોત, તો સુખમાં કેાણ વિસ્મય અને હર્ષ પામત ? તથા દુઃખમાં કેાણ દીન બનત ? અને મોહ કેાણ ન મેળવત ? રાગ વગરનો એકલો દેષ હોતો નથી અને દેષ રાગ વગરનો હોતો નથી. જેમાંથી ગમે તે એકનો ત્યાગ થાય, તો બંનેનો ત્યાગ થએલો ગણાય. કામદેવ વિગેરે દોષો રાગના સેવકો છે અને મિથ્યાભિમાન આદિ તો દેષનો પરિવાર છે. તે રાગ અને દેષના પિતા, બીજ, નાયક, પરમેશ્વર, તે બંનેથી અલિન, તે બંનેથી રક્ષાએલ અને સર્વ દોષોનો દાદો હોય તો મોહ છે. આ પ્રમાણે આ ત્રણ જ દોષો છે, આ ત્રિવાય બીજો કેાઈ દોષ નથી, તેઓથી આ જગતના સર્વ જંતુઓ ભવ-સમુદ્રમાં ભમણ કરી રહેલા છે. સ્વભાવે તો આ જીવ સ્ફટિકરત સરજો તદ્દન નિર્મલ છે, પરંતુ આ રાગાદિકની ઉપાધિઓથી તે રાગાદિક સ્વરૂપાળો ઓળખાય છે. અહો ! આ રાગાદિક દેવતાં હરણ કરનારા ચોરો વડે આ વિશ્વ અરાજક થયું છે કે જે જીવોનું સર્વસ્વરૂપે રહેલું સર્વ જ્ઞાન હરણ કરે છે. નિજોદોમાં જે જીવો છે, તથા જે જીવો નહકમાં મુક્તિગામી છે, તે સર્વ જીવોને વિષે આ મોહાદિકની નિષ્કરુણ સેના પડે છે. શું તેમને મુક્તિ સાથે, કે મુક્તિની ઈચ્છાવાળા સાથે વેર છે ? કે તેઓ બંનેના યતા યોગને તેઓ શેકે છે ? દોષો ક્ષય કરવામાં સમર્થ અરિહંતોની શું ઉપેક્ષા કે ક્ષમા છે કે જેઓએ જગતને બાળી નાખનાર એવી દોષરૂપી આગને શાન્ત ન કરી. વાદ્ય, સૂર્ય, જળ અને અગ્નિથી સુનિભય પામતા નથી, તેમ બંને લોકમાં અપકાર કરનાર રાગાદિકથી પણ સુનિભય પામતા નથી.

ખરેખર જેની પડખે રાગ, દ્વેષરૂપ સિંહ અને વાઘ રહેલા છે, એવા પ્રકારનો અતિચંદ્રવાળો માર્ગ યોગીઓએ સ્વીકાર્યો છે. ૪૮.

હવે રાગ-દ્વેષનો જય કરવાના ઉપાયનો ઉપદેશ આપે છે—

અસ્તતદ્વૈરતઃ પુંમિર્નિર્વાણપદ્મકાંસિમિઃ ।

વિધાતવ્યઃ સમત્વેન, રાગદ્વેષદ્વિપજ્જયઃ ॥ ૪૯ ॥

રાગ-દ્વેષ આવા પ્રકારના છે, માટે નિર્વાણપદ્મના અભિલાષી એવા પરાક્રમી યોગીપુરુષોએ રાગ, દ્વેષ એ ઉપતાપ કરાવનાર હોવાથી ચતુર્ભૂત છે, તેનો આધ્યસ્થ્યભાવથી પરાબલ કરવો ભેઈએ. ૪૯.

રાગ-દ્વેષનો જય કરવા સામ્ય ઉપાય જેવા પ્રકારનો છે, તે કહે છે—

અમન્દાનન્દજનને, સામ્યવારિણિ મજ્જતામ્ ।

જાયતે સહસા પુંસાં, રાગ-દ્વેષમલક્ષયઃ ॥ ૫૦ ॥

જેમ જળમાં સ્નાન કરનારનો મેત્ર દૂર થાય છે, તેમ અતિશય આનંદ ઉત્પન્ન કરાવનાર સામ્ય-સમતાભાવ, તે આત્માને અત્યંત શીતળ કરનાર હોવાથી જળસ્વરૂપ સમતાભાવ, તેમાં સ્નાન કરવાથી પુરુષોના રાગ-દ્વેષરૂપ મલનો એકદમ ક્ષય થાય છે. સામ્યભાવમાં લીન થનારના રાગ-દ્વેષ બંને ક્ષય પામે છે. ૫૦.

સામ્યભાવ માત્ર એકલા રાગ, દ્વેષને જ દૂર કરનાર છે, એમ નથી, પરંતુ મર્વ ક્રમેનિ પણ દૂર કરનાર છે, તે કહે છે—

મણિહન્તિ ક્ષણાર્ધેન, સામ્યમાલમ્ય કર્મ તન્ ।

યન્ન હન્યાન્નરસ્ત્રીન્ન-તપસા જન્મકોટિમિઃ ॥ ૫૧ ॥

જ્ઞાનાવરણીયાદિ જે કર્મ, કોટો જન્મ સુધી અનશનાદિ રૂપ તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરીને સમતા વગર ખપાવી શકતું નથી, તેવું કર્મ સમતાનું આલંબન કરીને અંતર્મુહૂર્તમાં ખપાવી નાશ કરી શકાય છે. ૫૧.

સામ્ય અંતર્મુહૂર્તમાં કેવી રીતે મર્વ કર્મ દૂર કરાવનાર થાય છે, તે કહે છે—

કર્મ જીવં ચ સંશ્લિષ્ટં, પરિજ્ઞાનાત્મનિશ્ચયઃ ।

વિમિત્તીકુરુતે સાવુઃ, સામાયિકશલાકયા ॥ ૫૨ ॥

હવે અને કર્મ બંનેનો સંયોગ થયો છે, બંને જુદા છે. એક નથી—એવા પ્રકારનો આત્મ-નિશ્ચય જેણે લેણેલો છે, તેવા પ્રકારનો મુનિ સામાયિકરૂપી સળી વડે હવે અને કર્મને જુદા પાડે છે. સામાયિક-સમભાવ એ જ વાંસ વગેરેની સળી, તેનાથી ચોંટેલા હવે અને કર્મને છૂટા પાડે, જેમ ચીકણવાળાં દ્રવ્યો માથે ચોંટેલાં પાત્રાદિક ચણાક-સળી વડે જુદાં કરાય છે, તેવી રીતે હવે અને કર્મનો પણ તાદાત્મ્ય મળ્યાં સામાયિકથી જુદો પાડી શકાય છે. આનું જ નામ કર્મક્ષય કહેવાય. કોઈ દિવસ પુદ્ગલોનો આત્યન્તિક-મર્વથા ક્ષય નથી, દારણ

તે દ્રવ્ય નિત્ય છે. આત્માથી કર્મ-પુદ્ગલો જુદાં પડી નથી, તેને કર્મનો ક્ષય થયો-એમ કહેવાય છે. શક્ય કરે છે કે, સાધુ સામાયિક-શલાકાથી કર્મો છૂટાં પાડે છે-એ તો માત્ર વાણીનો વિલાસ છે; તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે- આત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતાં, તેવા પ્રકારનાં આવરણકર્મ દૂર થવાથી જેણે આત્મ-નિર્ણય સારી રીતે નહોતો-અનુભવેલો છે, તેવા પ્રકારનો આત્મા જીવ અને કર્મને સામાયિક-શલાકાથી જુદાં પાડે છે. તથા ફરી ફરી સ્વસંવેદન-આત્માનુભવથી આત્માનો નિશ્ચય દૃઢ કરે છે કે, 'આત્મસ્વરૂપથી આત્મસ્વરૂપને આવરનારાં કર્મો ભિન્નસ્વરૂપવાળાં છે,' અને તે પરમ સામાયિકના ખલથી નિર્જર છે-વિખૂટાં પાડે છે. પર.

આત્મનિશ્ચય-બલથી એકલાં ક્રમેનિ જ શુદ્ધ કરે છે, એમ નહિ, પરંતુ આત્માને પરમાત્મ-દર્શન સુધી પણ પહોંચાડે છે, તે કહે છે—

रागादिध्वान्तविध्वंसे, कृते सामायिकांशुना ।

स्वस्मिन् स्वरूपं पश्यन्ति, योगिनः परमात्मनः ॥ ५३ ॥

સામાયિકરૂપી સૂર્ય વડે રાગાદિક અધકારનો નાશ થવાથી યોગીપુરુષો પોતામાં જ પરમાત્મ-સ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે. રાગાદિક આત્મ-સ્વરૂપનો રોધ કરતા હોવાથી, રાગાદિક એ જ અધકાર, તેનો સામાયિકરૂપ સૂર્ય નાશ કરનાર છે. એટલે દરેક આત્મામાં પરમાત્મ-સ્વરૂપ સ્વાભાવિક રહેલું છે, તેને તેવા યોગી પુરુષો દેખે છે. તત્ત્વથી વિચારીએ તો, સર્વે આત્મા પરમાત્મા જ છે, દરેકમાં કેવલજ્ઞાનના અંશે રહેલા જ છે. આગમમાં પરમ મહર્ષિઓએ કહેલું છે કે, 'સર્વે જીવોનો અક્ષરનો અનંતનો ભાગ હોય છે' આવારણ વગરનો ખુલ્લો-ઉઘાડો હોય છે જ.' માત્ર રાગાદિક દોષોથી કલુષિત થયેલ હોવાથી સાક્ષાત્ પરમાત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ જણાતું નથી. સામાયિકરૂપી સૂર્યનો પ્રકાશ થવાથી, રાગાદિક અધકાર દૂર થવાથી આત્મામાં જ પરમાત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. ૫૩.

હવે સામ્યનો પ્રભાવ વર્ણવે છે—

स्निह्यन्ति जन्तवो नित्यं, वैरिणोऽपि परस्परम् ।

अपि स्वार्थकृते साम्य-भाजः साधोः प्रभावतः ॥ ५४ ॥

જો કે સ્વાર્થ-નિમિત્તે સામાયિક કરેલું હોવા છતાં પણ સામ્યચુકત સાધના પ્રલાપથી જન્મથી નિરર્થક વૈરવાળા સર્પ, નોખીયા, મૂગ કે સિંહ એવા હિંસક પ્રાણીઓ વિરોધી વૈરવાળા છવો પણ એકબીજા બંધનવશો પ્રત્યે રનેક કરે છે, મૈત્રી બાંધે છે. કહેવાતું તાત્પર્ય કે સામ્યનો આવા પ્રકારનો પ્રલાપ છે કે, પોતે પોતાના નિમિત્તે સામ્ય કરેલું છે, પરંતુ નિત્ય સામ્યનો આવા પ્રકારનો પ્રલાપ થાય છે. જે માટે યડિતો સ્તુતિ કરે છે કે—
‘હે દેવ! હાથી કેસરીના પગ સૂઝી જોઈને કષોલસ્થળ સાથે ખજવાળે છે, સર્પ નોખીયાનો ‘હે દેવ! હાથી કેસરીના પગ સૂઝી જોઈને વિશાલ મુખ-ચુકા તૈયાર કરી છે એવા વાદને માર્યા શરીરને ઉભો રહેલો છે. ગ્રાં ફાડીને વિશાલ મુખ-ચુકા તૈયાર કરી છે એવા વાદને મૂંગલ’ વારંવાર વિશ્વાસથી સુંધે છે. જ્યાં આવા ફર પશુઓ પણ શાન્તમનવાળા બની નય છે, એવા તમારા સામ્ય-સ્થાનની-સમવસરણ ભૂમિની હું પ્રાર્થના કરું છું. લોકિકો પણ સામ્યવાળા છે, એવા તમારા સામ્ય-સ્થાનની-સમવસરણ ભૂમિની હું પ્રાર્થના કરું છું. લોકિકો પણ સામ્યવાળા થોગીઓની સ્તુતિ આ પ્રમાણે કરે છે કે ‘તેમની-થોગીઓની સમીપમાં વેરનો ત્યાગ થાય છે.’

આંતર^૨દોષાર્થ કહેવાય છે—

ચેતન કે અચેતન પદાર્થોમાં, ઈષ્ટ કે અનિષ્ટપણે જેનું મન મુંઝાતું નથી, તે સામ્ય

કહેવાય છે. કોઈક આવી ગોશીર્ષ-અંદનનો શરીરે લેપ કરે, કે કોઈક વાંસલાથી ભુલ્લો છેદે, તો પણ ચિત્તવૃત્તિ ભેદવાળી-રાગ-દ્રેષવાળી ન થાય, તે અનુત્તર સામ્ય કહેવાય. કોઈ તમારી સ્તુતિ કરે, તો તમને પ્રીતિ ન થાય, અને શ્રાપ આપે, તો દ્રેષ ન થાય, પરંતુ બંને તરફ સમાન ચિત્ત રહે, તો તે સામ્યનું અવગાહન કરે છે. જેમાં કંઈક હવન, તપ કે દાન કરવું પડતું નથી, ખરેખર આ નિર્વૃત્તિની નિર્મૂલ્ય ખરીદી સામ્યમાત્રથી જ થાય છે. ઉદ્દૃષ્ટ અને આકાશ પ્રયત્નવાળી રાગાદિકની ઉપાસના કરવાથી સર્ચું, કારણ કે વગર પ્રયત્ને મળનારું આ મનોહર અને સુખ આપનાર સામ્ય છે, તેનો તું આશ્રય કર. પરોક્ષ પદાર્થ ન માનનાર નાસ્તિક, સ્વર્ગ અને મોક્ષને નહિ માનશે, પણ સ્વાનુભવ-જન્ય સામ્ય-સુખનો તે અપદાપ નહિ કરે. કવિઓના પ્રલાપમાં રૂઢ થયેલ એવા અમૃતમાં કેમ મુંઝાય છે? હે મૂઠાં આત્મ-સંવેદ્ય રસરૂપ સામ્યામૃત-રસાયનનું તું પાન કર. ખાવા લાયક, ચાટવા લાયક, પીવા લાયક, ચૂસવા લાયક રસોથી વિસુખ બનેલા હોવા છતાં પણ યનિઓ વારંવાર સ્વેચ્છાએ સામ્યામૃત-રસનું પાન કરે છે. કંઠપીઠ પર સર્ચ કે કર્પવૃક્ષનાં પુષ્પોની માળા લટકતી હોય, તો પણ જેને અપ્રીતિ કે પ્રીતિ હોતી નથી, તે સમતાનો સ્વામી છે. આ સામ્ય કોઈ મૂઠ કે કોઈ આચાર્યની સુષ્ટરૂપ ઉપદેશ કે બીજું કંઈ પણ નથી. બાળક હોય કે પંડિત હોય, બંને માટે એક જ ભવ-રાગ મટાડનાર આ સામ્ય ઔષધ છે. શાંત એવા પણ યોગીઓનું આ અત્યંત ફૂર કર્મ છે કે, તેઓ સામ્ય-શક્તિ વડે રાગ વગેરેનાં કુલોને હથે છે. સમભાવના આ પરમ પ્રભાવની તમે પ્રતીતિ કરો કે, જે ક્ષણવારમાં પાપીઓને પણ પરમસ્થાન પ્રાપ્ત કરાવે છે. જે સમભાવની હાજરીમાં રત્નત્રયી સફલતાને પામે છે અને તેની ગેરહાજરીમાં નિષ્ફળ નીવડે છે, તેવા મહાબળવાળા તે સમભાવને નમસ્કાર થાઓ. સર્વ શાસ્ત્રોનું અને તેના અર્થોનું અવગાહન કરીને મોટા શબ્દોથી ધૂમ પાડીને તમને જણાતું છું કે, આ લોક કે પરલોકમાં, પોતાનું કે બીજાનું સામ્ય સિવાય બીજું કોઈ સુખ કરનાર નથી. ઉપસર્ગોના પ્રસંગોમાં, કે મૃત્યુ-સમયે, તે કાલોચિત સામ્ય સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. રાગ-દ્રેષ આદિ શત્રુઓને નાશ કરવામાં નિપુણ એવી સામ્ય-સામ્રાજ્યલક્ષ્મીનું સેવન કરીને અનેક પ્રાણીઓ શાશ્વત શુભગતિ અને પદવીને પામ્યા છે, તેથી કરી આ મનુષ્યપણું સફળ બનાવવાની ઈચ્છાવાળાએ નિઃશીમ સુખ-સમૃદ્ધાયથી ભરપૂર એવા આ સામ્યમાં પ્રમાદ ન કરવો. ૫૪.

શંકા કરી કે, સર્વ દોષોનું નિવારણ કરવાનું કારણ સમત્વ એ અથવા સમન્વ્યા. અથવા પ્રસન્ન થયા છીએ. જો તે સામ્ય પ્રતિ કોઈ ઉપાય હોય અને તે ઉપાયના પણ બીજા ઉપાયો હોય અને તે સહજ કરી શકાય તેવા હોય, તો અથવા આકાંક્ષા વગરના થઈ આનંદ પામીએ—એમ મનમાં વિચારીને જે શ્લોકો જણાવે છે—

સામ્યં સ્યાન્ નિર્મમત્વેન, તત્કૃતે માવનાઃ શ્રયેત્ ।

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
અનિત્યતામશ્વરણં, મવમેરુત્વમન્યતામ્ ॥ ૫૫ ॥

૬ ૭ ૮ ૯
અગ્નૌચમાશ્રવવિધિ, સંવરં કર્મનિર્જરામ્ ।

૧૦ ૧૧ ૧૨
ધર્મસ્વાખ્યાનનાં શ્લોકં, દ્વાદશીં વોધિમાવનામ્ ॥ ૫૬ ॥

કરવા મમર્થ નથી વૃદ્ધિ પામતા જીવને પ્રથમ વૃદ્ધાવસ્થા અને ત્યાગ પછી યમગત્ત કોળીયો કરવાની ઉતાવળ કરે છે ધિક્કાર ધાઓ આ જીવોના જન્મોને યમગત્તને આધીન આ જીવને બગબગ બાણી લેવાય, તો એક કોળીયો પણ ગ્રહણ કેવી રીતે કરાય? પછી પાપકર્મ વિષયની વાત જ ક્યા ગઈ? જેમ પાણીમા પગપોટા ઉત્પન્ન થઈ ઘઈને વિનાશ પામે છે, તેમ ક્ષણવાગ્મા જ પ્રાણીઓના ગરીગે ઉત્પન્ન થઈ વિનાશ પામે છે ધનવાન કે દગ્ધ, રાજા કે ગંડ, પરિત કે મૂર્ખ, મહાજન કે દુર્જનને એકનગ્મી રીતે કર્મ કરવા માટે યમગત્ત પ્રવર્તે છે. તેને શુભોમા દાક્ષિણ્ય નથી, દોષોમા દેષ નથી, જેમ દવાગિન અણ્ણ્યોને, તેમ યમગત્ત લોકોનો વિનાશ કરે છે કુશાન્તોમા મુંબએલો વઈ જા, તો પણ એવી નકા ન કરી શકે, કે કોઈપણ ઉપાયથી કાયા આપાત્ત વગગની થાય જેઓ મેરુપર્વતને દંડ અને પૃથ્વીને જ્વરૂપ બનાવવા મમર્થ છે, તેઓ પણ પોતાને કે બીજાને મૃત્યુથી બચાવવા મમર્થ નથી કીરાથી માઢી દેવેન્દ્ર સુધી કોઈપણ હાથો માણસ કદાપિ એમ નાંકે જોલે કે, 'યમગત્તના શામનમા હું કાવને વચન કરીશ' વળી બુદ્ધિગાળીઓ યૌવનને પણ અનિત્ય જ માને કાગ્લ કે, બવ અને રૂપુ હરણ કરનાર વૃદ્ધાવસ્થા, તેને જન્મગિત કરી નાખે છે. યૌવનવયમા જે ઢામિનીઓ કામની ઇચ્છાથી તમારી અભિવાધા કરતી હતી, તે વૃદ્ધાવસ્થામા અત્યંત મૃત્તિ કરતી તમારો ત્યાગ કરે છે. જે ધન ઘણા જ કલેશ-પૂર્વક ઉપાર્જન કર્યું, લોગબ્યા વગર તેનું નાણું કર્યું, એણે ધનિકોનું ધન ક્ષણવાગ્મા નાશ પામે એ આ ધનને કીણુની, પગપોટાની, કે વીજળીની શાની ઉપમા આપવી? કે, જે દેખતા જ તરત અવસ્થ નાશ પામે છે મિત્રો, બધુઓ કે પોતાના મજબૂતીઓ માથેના મમાગમે પણ વિયોગવાળા જ છે પોતાનો કે બીજાનો નાશ થાય, વિકૃતિ થાય કે અપકારમા વિયોગ થાય આ પ્રમાણે હમેશા અનિત્યતાને વિચારનાર, પુત્ર મૃત્યુ પામે તો પણ શોક ન કરે નિત્યતાના ગ્રહ-વળગાડવાળા મૂઢ તો ભીંત ભાગે, તો પણ દુનંદ કરવા લાગે આ જગતમા જીવેને આ ગરીબ ધન, યૌવન, બાધવો વગેરે માત્ર અનિત્ય નથી, પગતુ મચેનન અને અચેનન મમર્થ વિશ્વ પણ ઉત્પત્તિ ધર્મવાળું હોઈ અનિત્ય છે-એમ મન્ત પુરુષો કહે છે ૫૭-૫૮-૫૯

અનિત્યભાવનાનો ઉપમંહાર કરતા ઉપદેશ આપે છે—

इत्यनित्यं जगद्वृत्तं, स्थिरचित्तः प्रतिक्षणम् ।

तृष्णाकृष्णाहिमन्त्राय, निर्ममत्वाय चिन्तयेत् ॥ ૬૦ ॥

આ પ્રમાણે ચિત્ત ચિત્તવાળો બની નિર્મમત્વ મેળવવા માટે ઘરેક ક્ષણે જગતનું અનિત્ય સ્વરૂપ ચિંતવે નિર્મમત્વ કેવું? તે કહે છે- તૃષ્ણા એટલે ગણ, તે જ કાળો મર્થ, તેના માટે મત્ર-મમાન એવું નિર્મમત્વ અનિત્યભાવના કરી ૬૦ અશ્વલુભાવના કહે છે—

उन्द्रोपेन्द्रादयोऽप्येते, यन्मृत्योर्यान्ति गोचरम् ।

अहो ! तदन्नकातङ्कै, कः शरण्यः शरीरिणाम् ? ॥ ૬૧ ॥

ઈન્દ્ર. ઉપેન્દ્ર-વામુદેવ આદિથી દેવતાઓ, મનુષ્યો વિગેરેને મૃત્યુના આધીન થવું પડે છે આ કાગ્લથી અતનમયે જીવેને કોણ શત્રુભૂત થાય? અર્થાત્ ઈન્દ્ર સગ્માને પણ મરણ મમયે કોઈ શત્રુભૂત થવું નથી. ૬૧. તથા—

अत्राणो नीयते जन्तुः, कर्मभिर्यमसद्बानि ॥ ६२ ॥

शोचन्ति स्वजनानन्त, नीयमानान् स्वकर्मभिः ।

नेप्यमाण तु शोचन्ति, नात्मान मृदयुद्दयः ॥ ६७ ॥

संसारं दुःखदायाग्नि-ज्वलज्वालाकरालिते ।

वने मृगार्भकस्येव, शरण नास्ति देहिनः ॥ ६४ ॥

[illegible]

પ્રતિકાર નથી, તે શુભ ગતિ આપનાર કે શુભ ગતિનો કર્તા ગણાય છે. આ પ્રમાણે નિઃશંકપણે બ્રહ્માથી માંડી ક્રીડા સુધીના તમામ જીવોવાળા આખા જગતનો કોળીયો કરતો ત્રણે લોકોને ભયંકર એવો યમરાજ કોઈ પ્રકારે થાકતો નથી. આના પ્રતિકાર કાર્યમાં 'ઈન્દ્ર' પણ મમર્થ નથી, ખરેખર અશરણ એવું આખું જગત તેનાથી પરેશાન થયું છે. અશરણભાવના કહી. ૬૪. હવે ત્રણ લોકોથી સંસારભાવના કહે છે-

ઓત્રિયઃ શ્વપચઃ સ્વામી, પતિત્રહ્મા કૃમિશ્ચ સઃ ।

સંસારનાટ્યે નટવત્, સંસારી હન્ત ! ચેપ્તે ॥ ૬૫ ॥

વિવિધ યોનિમા રજડલું, તે રૂપ નોટક. સંસારી જીવ વિવિધ યોગ કરીને નટ માફક નાટક કરે છે. વેદ-પારગામી બ્રાહ્મણ હોય તે, આમણં સુધનાર ચંડાળ થાય છે. સ્વામી હોય, તે સેવક અને બ્રહ્મા એ કૃમિરૂપે થાય છે. જેમ નાટકિયો જુદા જુદા વેષ ભજવે છે, તેમ વિચિત્ર કર્મ-ઉપાધિથી બ્રાહ્મણિકને કહેલી સ્થિતિ અનુભવવી પડે છે. પરમાર્થથી તેનું રૂપ તેવા પ્રકારનું નથી. ૬૫. તથા-

ન યાતિ કતમાં યોનિ, કતમાં વાં ન મુજ્જતિ ? ।

સંસારી કર્મસવન્ધાદવકયકુટોમિવ

॥ ૬૬ ॥

સંસારી જીવ આ સંસારમાં એકેન્દ્રિયાદિક ચોરાશી લાખ યોનિમાંથી કઈ યોનિમાં નથી ગયો ? અને તેણે કઈ યોનિનો ત્યાગ કર્યો નથી ? અર્થાત્ સર્વયોનિમા ગયો છે અને તે છોડી છે. તેવા પ્રકારના કર્મ-સંબંધથી ભાડાની ઝુંપડી માફક, તેવા પ્રકારના કોઈ ઉપયોગ-કારણે ગરુડેશ્વ એક ઝુંપડી ભાડે ગયો, જરૂર ન હોય ત્યારે તે છોડી દે અને બીજામાં પ્રવેશ કરે, એમ નિયત કર્મના ઉપયોગ માટે એક યોનિમાં જીવ પ્રવેશ કરે અને તેવાં કર્મ લોગબ્યા પછી તેને છોડી દે, અને બીજી યોનિ પકડે, ફરી તેનો ત્યાગ કરે, પણ કોઈ નિયત યોનિ પકડી રાખી શકતો નથી. ૬૬. તથા-

સમગ્રલોકાકાશેડપિ, નાનારૂપૈઃ સ્વકર્મતઃ ।

વાલાગ્રમપિ તન્નાસ્તિ, યન્ન સ્પૃષ્ટં શરીરમિઃ ॥ ૬૭ ॥

મમત્ર ઔદરાજ લોકાકાશમાં વાલાગ્ર જેટલો પણ પ્રદેશ નથી, જેને જુદાં જુદાં પોતાનાં કર્મથી પ્રાપ્ત કરેલાં શરીરો વડે જન્મનાં અને મરતાં અર્થ કર્યો ન હોય.

આહિ આકાશ એ પ્રકારનું-લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, જેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવ અને પુદ્ગલોનો સંભવ છે, તે લોકાકાશ અને તે મિવાયનું અલોકાકાશ. કહેણ છે કે- 'ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોની વૃત્તિ જે ક્ષેત્રમાં હોય, તે દ્રવ્યમહિન લોક કહેવાય અને એથી વિપરીત, તે અલોક કહેવાય.' સૂક્ષ્મ, ગાદર, પ્રત્યેક, માધારણરૂપ એકેન્દ્રિયના ભેદોથી તથા બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જુદા જુદા ભેદવાળા જીવો, પોતાના કર્મથી, નહિ કે ઇશ્વરાદિકની પ્રેરણાથી. બીજાઓ કહે છે કે- 'અરાની જીવ પોતાના સુખ-દુઃખના વિષયમાં અગમર્થ છે, તેથી ઇશ્વરની પ્રેરણાથી સ્વર્ગમાં કે નરકમાં જાય છે.' તેમાં ઇશ્વરની પ્રેરણા બે કર્મથી નિરપેક્ષ માનવામાં આવે. તો વિષયનું વિવિધરૂપ વિષય પામે. કર્મની માપેક્ષતા માનીએ, તો ઇશ્વરની અસ્વતંત્રતા કે નિષ્કળતા થાય, કર્મો જ માત્ર પ્રેરક છે, વચમાં ઇશ્વરની

ખગથ, મૂત્રાન્દ્રિ બળથી વ્યથા પામવી તથા લવણજનમા તથા ઉકળતા પાણીમા કઠાવુ, કુભાગ વગેરે નીભાડામા અગ્નિથી પકાવે, ત્યાં ઘડા, ઈ, તાવડી વગેરે ઉપમા પકાવુ, કાદવરૂપ બનતા તેને ભીંતમા ચણી લેવાય છે કેટલાક પૃથ્વીકાય, જેવા કે હીંગા, ગ્લ, પાના વગેરેને મગણ પર ઘસાવુ પડે છે, માટીની કુડનીમા સુવર્ણને ગાળે ત્યાં અગ્નિમા નાંચવુ પડે, તેમ જ અગ્નિ પત્થરોને ટાકણાથી વિદાગાવુ પડે અને નદીના પૂરથી પર્વતોને લેદાવુ પડે અપગાયપણુ પામીને સૂર્યના ઉષ્ણ કિરણોમા તપવુ પડે, હિમમા બરફ બની થીજવુ પડે, ધૂળમા શોષાવુ પડે, ખારા ખાટા, વિખતીય જળ પરસ્પર એકઠા થવાથી તથા હાડવીમા રધાઈને અને તૃષાવાળાઓ વડે પીવાથી અપકાય જીવો મૃત્યુ પામે છે અગ્નિપણુ પામેલા જીવોને જળાન્દ્રિથી ઓસવાવુ, ઘણુ આદિથી ફૂટાવુ, ઈન્ધણાદિકથી બળવુ ઈત્યાદિ અગ્નિકાયની વેદના વાયુકાયપણુને પામેલા જીવો વીજળા-પ આદિકથી હણાય છે ગીત ઉષ્ણ આદિ દ્રવ્યોના યોગથી કણે કણે મૃત્યુ પામે છે જુદી જુદી પૂર્વાદિ દિશાઓના મર્વે વાયુકાયના જીવો પરસ્પર એકઠા થવાથી વિગઢના પામે છે સુખ, નાસિકા આદિના વાયુવડે વિગઢના થાય છે, તથા મર્પાદિથી પાન કરાય છે કન્ન વગેરે હમ પ્રકારવુ વનસ્પતિપણુ પામેલા એકેન્દ્રિય જીવો છેકાવુ, લેદાવુ, અગ્નિના યોગથી ગધાવુ, મુકાવુ, પીવાવુ, અન્યોઅન્ય ઘસાવુ ક્ષાગદિકથી ફજાવુ-બળવુ અને ખાનાગ વડે આહારરૂપ બનવુ સર્વ અવસ્થામા ખવાવુ, ભુજનાગ વડે ભુજવુ, કાનાનલથી ગળેડારૂપ બનવુ, નદી-પ્રવાહથી મૂળમાથી ઉખડી જવુ, સર્વ વનસ્પતિઓ મર્વ જીવોને લોબનરૂપ બનનારી છે, તેથી સર્વ પ્રકારના શત્રો વડે હમેશા કલેશ-પરપરા અનુભવે છે બેષ્ઠન્દ્રિયપલામા પણુ તપવુ પડે છે પોરાઓ પાણી માથે પીવાય છે, કુમિઓ પગ વડે છૂંદાય છે, ચકવા, કૂકડાદિક વડે ભક્ષણ કગાય છે શખાદિક ખોદી નખાય છે અને જળો નીચોવાય છે ઔષધ વિગેરેથી પેટના કરમીયા આદિને પાડીને મારી નખાય છે ત્રણઈન્દ્રિયપણુ પામેલા જીવો જૂ માકણુ આદિક મનળાવુ, શરીરથી ફાઈ જવુ, તરકામા તપવુ, ઉષ્ણજનમા ઢાંચવુ ક્રીડીઓ પગથી અપાય, અગર માવગ્ણીથી માદ કરતા જ્યગ માથે વળાવુ, ન દેખાય તેવા કુચુઆ આદિને આસન આદિથી ચગદાઈ જવુ પડે છે ઈત્યાદિ વેદના અને મરણ-દુખ અનુભવવા ચારઈન્દ્રિયવાળા જીવો જેવા કે મધમાખો, ભમગ આદિને મધ ભક્ષણ કરનાગઓ લાકડી, ઢેહા વિગેરેથી તાડન ડરી વિગઢના કરે છે તાડના પખા આદિકથી ડામ, મચ્છા આદિને તાડન કરે છે તથા ગીરોલી, ગોધા આદિ માખ મકોડા આદિવુ ભક્ષણ કરે છે પચેન્દ્રિય જળથ જીવો ઉત્સુમતાથી એક-બીજાને મત્સ્વગવાગ નવાયે પાઈ બંધ છે તથા માછીમારો જળમા પડે છે અને બગવાઓ માછીઓને ગળી બંધ છે આમડી ઉખેડીને, તેના મામની વાનગીઓ ખનાવી માય છે અને ચગળીના અથીઓ તેમાથી ચગળી મઠી લે છે સ્થનચગમા ઉત્પન્ન થયેલા અબલ મૃગના વગેરે બળવાન નિહ આદિથી મામ ખાવાની ઇચ્છાથી મારી નખાય છે શિકાર કરવાના વ્યમનીઓ તેમા આમખ બનેલા કેટલાક કીડાના ચોખથી કેટલાક મામની ઈચ્છાથી તેવા તેવા ઉપાયો કરીને અપગાય વગરના તે પ્રાણીઓની હિંમ કહે છે આ ગિચારા સ્થગચ પશુઓ ભૂખ, તગ્મ, ઠડી, તાપ, અતિભાગ ઉચકેલા, ચાણુક અકુશ પરાણી આદિની વેનાઓ અને માર મકન કરે છે આકાશમા ઉડનારા પક્ષીઓ તેતર, પોપગ, પારેવા, ચમ્પા વિગેરે નીચાલા, ખાજ, ગીધ આદિક માસભરી પક્ષીઓથી ભણવુ કગાય છે મામગુપ્પ કગાઈઓ, શિકારીઓ વિવિધ ઉપાયોથી અને પ્રપચ્છી વિવિધ

દેવગતિનાં દુઃખો

શોક, ક્રોધ, વિષાદ, ઈર્ષ્યા, દૈન્ય આદિથી હણાએલી યુદ્ધિવાળા દેવોમાં પણ દુઃખનું સામાન્ય વર્તી રહેલું છે. બીજાની મોટી સમૃદ્ધિ દેખીને પૂર્વજન્મમાં ઉપાર્જન કરેલ અસ્પૃશ્ય સુકૃત જાણીને દેવો લાંબા કાળ સુધી તેનો શોક કરે છે. બીજા બળવાને પાછો પાડ્યો હોય તેનો પ્રતિકાર કરવા માટે અમમર્થ થયો હોય, ત્યારે તીક્ષ્ણ ક્રોધ-શલ્યથી હણાએલો મનમાં નિરંતર હુલાયા કરે છે. મેં આગળ કંઈ સુકૃત કર્યું નથી, તેથી અહિં હુકમ ઉઠાવનાર મેવક દેવ થયો અને બીજાઓની વધારે વધારે સમૃદ્ધિ દેખી દેવો વિષાદ પામે છે. બીજા દેવોનાં વિમાનો, દેવીઓ, રત્નો અને ઉપવેશનોની મંપત્તિ દેખીને આખી છાંટગી સુધી મળગતી ઈર્ષ્યા-અગ્નિની જ્વાળાઓથી શેકાયા કરે છે. ‘હા પ્રાણેશ ! હે દેવ ! મારા પર પ્રસન્ન થાવ’ એમ ગદ્ગદાક્ષરે બીજાથી લૂંટાયા હોય અને સર્વ સમૃદ્ધિ સુભાવી હોય, ત્યારે દીનવૃત્તિવાળા કરગરે છે. તે કાંદર્પિક આદિ દેવોએ પુણ્યથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરેલું હોવા છતાં પણ કામ, ક્રોધ અને ભયથી પીડા પામતા સ્વસ્થતાને પામતા નથી. તે દેવલોકમાંથી ચ્યવી જવાનાં ચિત્તો દેખીને વિલાપ કરે છે કે, હવે અહીંથી વિલય પામી ક્યાં ગર્ભમાં સ્થાન પામીશું ? તે આ પ્રમાણે કંપવૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થએલી કદી નહિ કરમાતી એવી ખુપ્પમાળા દેવોના વદન-કમળ માથે જ કરમાવા માંડે છે. હૃદય સાથે મમમ સંધિ-બંધનો હીલાં પડે છે અને મહાબળવાળાથી પણ ન કંપે તેવા કંપવૃક્ષો ધ્રુજવા મંડે છે. અક્ષલ-મમયે સ્વીકારેલી પ્રિયાની સાથે જ જાણે હોય તેવી શોભા અને લલ્લન શુનો કરેલા દેવતા માફક છોડીને ચાલી જાય છે. વજ્રોની નિર્મલ શોભા ક્ષણવારમાં ભલિન બની જાય છે. અકસ્માત્ દેહતા સ્થામ મેઘવડે જેમ આકાશ, તેમ પાપવડે નિસ્તેજ બની જાય છે. જે દીનતા વગરના હતા, તે દીનતાયુક્ત, નિદ્રા વગરના પણ નિદ્રાયુક્ત, મૃત્યુકાળે ધીડીઓને પાંખ આવે તેમ દીનતા અને નિદ્રાનો આશ્રય કરે છે. ન્યાય ધર્મનું ઉદ્દેશન કરીને વિષયોમાં અતિરાગ કરનારા થાય છે અને યત્નપૂર્વક મરવાની ઈચ્છાવાળા અપચ્ચને પણ ઈચ્છે છે. ભાવિ દુર્ગતિ થવાની છે અને તેની વેદનામાં વિવશ બનેલા માફક નીરોગી હોવા છતાં પણ સર્વ અંગોના અને ઉપાંગોના સાંધાઓ તૂટે છે. અકસ્માત્ પદાર્થ સમજવાની પરિયુદ્ધિ પણ ચાલી જાય છે અને બીજાની મંપત્તિનો ઉત્કર્ષ દેખવા માટે પણ અસમર્થ બની જાય છે. હવે ભાવીમાં ગર્ભાવાસનું દુઃખ આવવાનું છે, તેના ભયથી હોય તેમ પોતાનાં અંગોને કપાયતો બીજાને પણ બીડાવે છે. પોતાનાં મ્યવનનાં નિશ્ચિત લક્ષણો જાણીને અંગારાને આક્રિગન કર્યાં માફક વિમાનમાં, નદનવનમાં કે વાવડીમાં ક્યાંય પણ રતિ પ્રાપ્ત કરતો નથી. હા પ્રિયા ! હા માગં વિમાનો ! હા વાવડીઓ ! હા કંપવૃક્ષો ! માફક દૈવ ડંભાયા યદી અને તમારો વિયોગ થયા યદી ફરી તમને ક્યારે દેખીશ ? અહો ! અમૃતાવૃદ્ધિ મરણ હાંસ્ય, અહો ! અમૃત મરણ લાલહોઠ, અહો ! અમૃત અંરનારી વાણી, અમૃતમય વસ્ત્રભા ! હા ! રત્નોના ઘડેલા સ્તંભો, હા ! મણિ-જડિત કુદ્દિમતલ. હા ! ગ્લમય વેદિકા, હવે તમે કેનો આશ્રય કરશો ? હા ! રત્ન-પગથીયાવાળી, કમળો અને ઉત્પલોથી-ગ્રોભાયમાન એવી આ પૂર્ણ વાવડીએ કેના ઉપલોગ માટે થયે ? હે પ્રાગ્બિભત ! મનદાર ! સંતાન ! હરિચંદન ! કંપવૃક્ષો ! તમે સર્વ પણ મને છોડી બેશો ? અરે રે ! જીના ગર્ભાવાસરૂપ નરકમાં પરાધીનપણે મારે વામ કરવો પડશે ! અરે રે ! ત્યાં પગ વારંવાર અશ્રુચિ રસનો આવ્વાદ કરવો પડશે ! અરે રે ! જડગગિની મગડીમાં ગ્રેકાવા રૂપ દુઃખ માગં કરેલાં કર્મથી મારે ભોગવણું પડશે ! ગિના નિધાન

સરખી તે તે દેવાંગનાઓ ક્યાં ! અને અશુચિ ઝરતી ખીલતસ માનુષી સી ક્યાં ! આ પ્રમાણે દેવતાઓ દેવલોકની વસ્તુઓને યાદ કરી કરીને વિલાપ કરે છે અને તેમ કરતાં ક્ષણમાં દીવા માફક ઓલવાઈ જાય છે. આ પ્રમાણે ચારે ગતિમાં રહેલા સંસારી જીવોને આદિ સંસારમાં મુખનો છાંટે પણ નથી. એટલું જ નહિ, પરંતુ કેવળ માનસિક અને શારીરિક અતિશય દુઃખ જ છે, એમ સમજીને સમતાને દૂર કરવા માટે સતત શુદ્ધાશયથી જો તમે ભવના ભયને ઉચ્છેદ કરવા તૈયાર થયા હો તો સંસારભાવનાનું ધ્યાન કરો. સંસાર-ભાવના કહી. ૬૭. હવે બે સ્લોકોથી એકત્વ-ભાવના કહે છે :-

एक उत्पद्यते जन्तुरेक एव विपद्यते ।

कर्माण्यनुभवत्येकः, प्रचितानि भवान्तरे ॥ ૬૮ ॥

આ સંસારમાં કોઈની સહાય વગર આ જીવ એકલો જ શરીરના સંબંધનો અનુભવ કરે છે. એકલો જ શરીરનો વિયોગ એટલે મૃત્યુ પામે છે. પૂર્વે પોતે ગાંધેલાં જ્ઞાનાવસ્થાયાદિ કર્મો પોતે એકલો જ ભોગવે છે. ભવાંતરમાં એમ કહ્યું, તે ઉપલક્ષણથી સમજવું. કારણ કે આ જન્મમાં કરેલાં કર્મ પણ ભોગવવાં પડે છે. ભગવંતે કહેલું છે કે, ‘પરલોકમાં કરેલાં કર્મો આ લોકમાં ભોગવાય છે, તથા આ લોકમાં કરેલાં કર્મો આ લોકમાં ભોગવાય છે.’ ૬૮. તથા—

अन्यैस्तेनार्जितं वित्तं, भूयः संभूय भुज्यते ।

स त्वेको नरकक्रोडे, क्रियते निजकर्मभिः ॥ ૬૯ ॥

મહાઆરભ અને પરિગ્રહાદિથી ઉપાર્જન કરેલ ધન, સંબંધી, બંધુઓ, નોકરો આદિ એકલા થઈ તે ધનનો ભોગવટો ભાગ-વહેંચણી આદિ કરે છે. અને પાપ કરીને ધન ઉપાર્જન કરનાર એકલો (ધન ભોગવનાર લોક સિવાયનો) નરકમાં પોતાનાં કરેલાં પાપકર્મથી દુઃખો ભોગવીને કલેશ અનુભવે છે. આંતરસ્લોકોનો ભાવાર્થ—

દુઃખ-હાવાનળથી ભયંકર વિશાળ ભવ-અરણ્યમાં કર્મોધીન આ એકલો જીવ રખડપટ્ટી કરે છે. ભલે બંધુ આદિ સંબંધીઓ જીવના સહાયકો થતા નથી, પરંતુ મુખ-દુઃખનો અનુભવ આપનાર આ શરીર તો સહાયક છે ને ? તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે, આ કાયા આગલા ભવમાં સાથે આવતી નથી કે ભવાંતરમાં સાથે જતી નથી, તો પછી આ અભુગમતી રીતે ભેટી ગયેલી કાયા સહાયક કેવી રીતે થાય ? ધર્મ અને અધર્મ એ બે તો નજીકના સહાયકો છે, એવી જો તમારી મતિ હોય તો આ વાત સત્ય નથી, કારણ કે મોક્ષમાં ધર્મ કે અધર્મની ભેદાયતા નથી. તેથી શુભાશુભ કર્મ કરતો જીવ એકલો જ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને સહાયતા નથી. તેથી શુભાશુભ ફળ ભોગવે છે. તથા અનુત્તર એવી મોક્ષલક્ષ્મી એકલો જ ગ્રહણ તે કરીને અનુરૂપ શુભાશુભ ફળ ભોગવે છે. તથા અનુત્તર એવી મોક્ષલક્ષ્મી એકલો જ ગ્રહણ કરે છે. ત્યાં કોઈ સંબંધીનો સંબંધ હોતો નથી. જે ભવમાં થનારું દુઃખ, તેમ જ મોક્ષમાં હોય તો મોટા સમુદ્રનો તે ક્ષણવારમાં પાર પાગી બંધ છે, પણ દંડ્ય, હાથ, પગ આદિ એકલા હોય તો મોટા સમુદ્રનો તે ક્ષણવારમાં પાર પાગી બંધ છે, પણ દંડ્ય, હાથ, પગ આદિ એકલા કરી ભેટી રાખેલા હોય, અગર સાથે ખીજો પરિગ્રહ રાખ્યો હોય, તો પાર પાગી શકતો નથી. તેવી જ રીતે ધન, દેહ આદિથી વિમુખ બનેલો સ્વસ્થ એકલો ભવ-સમુદ્રનો પાર પાગી બંધ છે. એકલો પાપ કરવાથી નરકમાં પડે છે, પુણ્ય કરનાર સ્વર્ગમાં એકલો બંધ છે અને પુણ્ય—

પાપના સમૂહનો ક્ષય થનાથી મોક્ષે પણ એકલો જ બચ છે આમ મમજીને લાખા કાળ સુધી નિર્મમત્વ મેળવવા માટે એજ્ઞવ નામની ભાવનાનું ધ્યાન કરે એજ્ઞવ-ભાવના કહી ૬૯ હવે અન્યત્વ-ભાવના કહે છે—

યત્રાન્યત્વ શરીરસ્ય, વૈસાદક્યાચ્છરીરિણઃ ।

ધન-વન્ધુ-સહાયનાં, તત્રાન્યત્વ ન દુર્વચમ્ ॥ ૭૦ ॥

ન્યા છવ અને શરીરનું આધાર-આધેય, મૂર્ત-અમૂર્ત, અચેતન-ચેતન, અનિત્ય-નિત્ય, ખીલ ભવમા અગમન-ગમન વડે કરીને જુદાપણુ છે, તો પછી ધન, બધુ, માતાપિતા, મિત્રો, મેવકો, પત્ની, પુત્રો એ જુદા છે—એમ જાણવું એ જોતું કથન નથી કહેવાનો ભાવ એ છે કે, જો માથે રહેનાર શરીર સુક્તિથી જુદું સ્વીકાર્યું, પછી ધનાદિક પદાર્થો જુદા સ્વીકારવામા હરકત આવતી નથી ૭૦

અન્યત્વ-ભાવનાથી માત્ર નિર્મમત્વ ફલ છે, એમ નથી, પરંતુ ખીજુ પણ ફલ છે, તે કહે છે—

યો દેહ-ધન-વન્ધુભ્યો, મિત્રમાત્માનમીક્ષતે ।

ક શોકસાહકુના તસ્ય, હન્તાતદ્ધન્ન પ્રતન્યતે ॥ ૭૧ ॥

જે વિવેકી આત્મા વિવેકના અજવાળાથી દેહ, ધન અને સ્વજનોથી આત્માને ભિન્ન સ્વરૂપ દેખે છે, તે આત્માને શોકની ફાયગ પીડા કાઢતી નથી અહિં આત્મર શ્લોકોનો ભાવાર્થ—

અન્યત્વ એટલે ભેદ, જેમા વિસમાનતા હોય, તે આત્મા અને દેહ, ધન, સ્વજનાદિકની માક્ષાત્ પ્રતીતિ થાય છે નકા કરી કે દેહાદિક પદાર્થો ઈન્દ્રિયથી જાણી શકાય છે અને તે આત્મ-અનુભવવિષયક છે, તો પછી તેનું એકપણુ કેવી રીતે ઘટી શકે ? જો આત્મા અને દેહ આદિ ભાવોનું અન્યત્વ સ્પષ્ટ છે, તો દેહમા પ્રહારાદિ વાગવાથી આત્મા તેમ પીડા પામે છે ? સત્ય વાત છે જેમને શરીરાદિમા ભેદજુદિ વર્તતી નથી, તેઓને દેહમા પ્રહાર વાગવાથી આત્મપીડા અનુભવાય છે, પરંતુ જેઓ દેહ અને આત્માનો મચ્છ પ્રકારે ભેદ માને છે, તેઓને દેહમા પ્રહાર વાગે, તો પણ આત્મા પીડા પામતો નથી. દૂધપાકમા લોહાનો તવેથો ફૂતો દોય, પણ તે સ્વાદ આખી શકતો નથી, તેમ છે-ના તીર્થકર પગમાત્માને જાર વગમમા ઘણા ઉપમર્ગો, શારીરિક પીડાઓ થઈ, છતાં તેઓ આત્મા અને દેહનો ભેદ જાણનાર હોવાથી તેમના આત્માને પીડા થઈ નથી નમિગળ ધન અને આત્માનો ભેદ જાણનાર હતા તેથી નગર બળતું હતું, ત્યાં ઈન્દ્રને કાંડુ કે, ‘મિથિવા નગરીનો દાહ થવા છતાં માડું કંઈ પણ બળતું નથી’ ભેદજ્ઞાનવાળો આત્મા પિતાના દુખમા પણ દુખ પામતો નથી અને મોકરને દુખ થાય અને તેમા આત્મીયતા હોય તો આત્મીય અભિમાનના ચોગે મુંઝવે છે પુનઃ પણ પોતાનો નથી, પાગકો જ છે અને નેવકને સ્વકીય તગીદે સ્વીકારે તો તેના ઉપર પુનઃાધિક પ્રીતિ થાય છે અહિં રાજભણગી પારકું ધન બાધીને ધારણ કરે છે, તેમ પારકા પદાર્થમા ભાગપણની જુદિનો આશ્રય કરનાર દે અન્યાત્માઓ ! નમે આ વસ્તુનો વિવેક કરે અને અવગી ભાવનાનો ત્યાગ કરી મમતા હેદનાર અન્યત્વ-ભાવનાનું સતત નેવન કરે અન્યત્વ ભાવના કહી ૭૧ હવે અશ્રુચિ-ભાવના કહે છે—

अशुचीनां पदं कायः, शुचित्वं तस्य तत् कुतः ? ॥ ७२ ॥

ખાધેલા-પીધેલા આહાર-પાણીના પરિણામન ચવાથી થએલો રસ, રસમાંથી થએલું લોહી, લોહીમાંથી થએલું માંસ, માંસમાંથી તૈયાર થએલ ચરબી, મેદમાંથી થએલાં હાડકાં, મેદમાંથી હાડકાં થાય છે, મળ્મળથી વીર્ય, આંતરડાં, વિષ્ટા આ સર્વ અશુચિ પદાર્થોનું સ્થાન હોય તો કયા છે. તે કાયાની પવિત્રતા કેટલી કેવી ? અર્થાત્ કાયાની ખીલકુલ પવિત્રતા નથી. ૭૨.

જેઓ કાયામાં પવિત્રતા માનનારા છે, તેને કપડો આપતા કહે છે—

नवस्रोतःस्रवद्विस्र-रसनिःस्यन्दपिच्छिले ।

देहेऽपि शौचसङ्कल्पो, महन्मोहविजृम्भितम् ॥ ७३ ॥

નેત્ર, જ્ઞાન, નાસિકા, મુખ, શુભ્ર અને દ્વિગ આ નવ અશ્રુચિ ઝરનાર કારો, તેમાંથી નીકળતો હૃદયથી પદાર્થ, તેથી ખરડાયેલું શરીર, તેમાં પવિત્રપણાનું અભિમાન કરવું-એ મહામોહનું સામ્રાજ્ય સમજવું. અહિં આને લગતા આંતરલોકોને લાવાર્થ જણાવાય છે :—

વીર્ય અને લોહીથી ઉત્પન્ન થનાર, મલના રસથી વૃદ્ધિ પામેલું, ગર્ભમાં જરાયુથી વીરજાઈ ઠંઠાકોલું શરીર પવિત્ર કેવી રીતે હોઈ શકે ? માતાએ ખાધેલા અન્ન-જળ-પાનના રમથી ઉત્પન્ન થયેલ અને નાડી દ્વારા આવેલ રસ પી પીધને વૃદ્ધિ પામેલ શરીરમાં પવિત્રતા કેાણુ માને ? અશુચિ દોષો, ધાતુ, મલથી વ્યાપ્ત, અને કરમીયા, ગંદાલને રહેવાના સ્થાનરૂપ, રોગરૂપી સર્પ-સમુદાયથી ખવાયેલ શરીરને પવિત્ર કેાણુ કહી શકે ? વિલેપન કરવા માટે ચોપડેલ સુગંધી પદાર્થો કપૂર, અગર, કકકોલ, કસ્તૂરી અને ચંદન ઘસીને તૈયાર કરેલ યોગડેલ સુગંધી પદાર્થો કપૂર, અગર, કકકોલ, કસ્તૂરી અને ચંદન ઘસીને તૈયાર કરેલ યોગકર્મ ન્યાં એકઠમ મલિન બની જાય—એવા શરીરમાં શૌચ કેવી રીતે હોય ? સુગંધી તામ્બૂલ ખાઈને રાત્રે સૂઈ ગયો અને પ્રભાતે જાગ્યા પછી મુખના ગંધની જુશુપ્સા ન્યાં તામ્બૂલ ખાઈને રાત્રે સૂઈ ગયો અને પ્રભાતે જાગ્યા પછી મુખના ગંધની જુશુપ્સા ન્યાં કરાય, એવા શરીરને પવિત્ર કેવી રીતે ગણવું ? સ્વભાવથી સુગંધવાળા ગંધ, ધૂપ, ધુપમાળાઓ આદિ જેના સંગથી હુગંધી થાય, તે કાયા પવિત્ર કેવી રીતે કહેવાય ? અશુચિ મદિરા-ઘટની માફક આ કાયા અભ્યંગન કરવા છતાં, કે વિલેપન કરવા છતાં, કે કોડા ઘસા ભરીને ધોવા છતાં પણ પવિત્રતા પામતી નથી. જેઓ માટી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, સૂર્યકિરણ વડે કાયાનું શૌચ કરેનારા છે, તે તો જાતાનુગતિક કહેનારા સમજવા, તેઓ તો માત્ર જ્ઞાતરાં ખાંડનારાના પ્રયત્ન જેવા સમજવા. મદ, અભિમાન, કામદેવના દોષને નાશ કરનાર શરીરની અશૌચ-ભાવના ભાવતો નિર્ભ્રમત્વના મહાભારને વહન કરવા સમર્થ થાય. વધારે કેટલું કહેવું ? અશૌચ-ભાવના કદી. ૭૩. હવે આસવ-ભાવના કહે છે—

मनो-वाक्-कायकर्माणि, योगाः कर्म शुभाशुभम् ।

यदास्रवन्ति जन्तूनामास्रवास्तेन कीर्तिताः ॥ ७४ ॥

મન, વચન અને ક્રિયાના વ્યાપારો, તે યોગ કહેવાય. આ યોગો ગુણ અને અગુણ કર્મ છવેમાં ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી તેને આસવ કહેવાય. તેમાં, શરીરધારી આત્મા સર્વ આત્મ-પ્રદેશો

વડે ગ્રહણ કરેલા મનોયોગ્ય પુદ્ગલો શુભ વર્ગે મનન કરવા માટે કરણભાવનું આલંબન કરે, તેના સંબંધથી આત્માનો પરાક્રમવિશેષ તે મનોયોગ, તે મનવાળા પંચેન્દ્રિયને હોય છે. તથા દેહધારી આત્મા વચન-યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી છોડી દે, તે વચનપણે કરણતા પામે, તે વચન-કરણના સંબંધથી આત્માની જાણવાની શક્તિ, તે વચનયોગ, તે યેષ્ઠેન્દ્રિયાદિક જીવોને હોય છે. કાય એટલે આત્માનું નિવાસ-સ્થાન, તેના યોગથી જીવનો વીર્ય-પરિણામ, તે કાયયોગ. આ મન, વચન અને કાય ત્રણેના સંબંધથી અગ્નિ-મંબંધથી ઈટ આદિ લાલરંગ પામે તેમ આત્માના વીર્ય-પરિણતિવાળા યોગો કહેવાય. કહેલું છે કે, 'યોગ, વીર્ય, સ્થામ, ઉત્સાહ, પરાક્રમ, ચેષ્ટા, શક્તિ, સામર્થ્ય આ શબ્દો યોગના પર્યાયવાચક બહુવા' આ યોગો દુર્બલ કે વૃદ્ધને લાકડીના ટેકા માફક જીવને ઉપકાર કરનારા છે. તેમાં મનોયોગ્ય પુદ્ગલો આત્મ-પ્રદેશમાં પરિણામવા, તે મનોયોગ. ભાષાયોગ્ય પુદ્ગલોને ભાષાપણે પરિણામવા, તે વચન-યોગ, કાયયોગ્ય પુદ્ગલોને ગમનાદિ યોગ-ક્રિયાના હેતુરૂપપણે પરિણામવા, તે કાયયોગ. આ યોગો શુભ અને અશુભ, શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીય કર્મને ઉત્પન્ન કરે છે, તે કારણે આસ્રવ કહેવાય. જેના વડે કર્મ આત્મામાં આવ્યા કરે, તે આસ્રવ કહેવાય ૭૪. 'શુભાશુભ કર્મ'નો આસ્રવ કરાવે, તે 'યોગ' એમ કહ્યું, કારણને અનુરૂપ કાર્ય હોય છે, તેથી શુભ અને અશુભ કર્મના હેતુઓ વિવેકથી યાતાવે છે—

મૈત્ર્યાદિવાસિતં ચૈતઃ, કર્મ સૂતે શુભાત્મરૂપ્ ।

કપાય-વિપયાક્રાન્ત, વિતનોત્પશુર્મં પુનઃ ॥ ૭૫ ॥

મૈત્રી, પ્રમોદ, કડુણા અને ઉપેક્ષા લક્ષણ ચાર ભાવનાઓથી ભાવિત ચિત્ત પુણ્યસ્વરૂપ કર્મ બાધે છે, તે કર્મ ક્યા ક્યા, તે જણાવે છે— શાતાવેદનીય, સમ્યક્ત્વ, હાસ્ય, રતિ, પુરુષવેદ, શુભાયુ, શુભનામ, શુભગોત્ર તે જ મન ક્રોધાદિક ક્ષાયમાં જોડાયેલું હોય, સ્પર્શાદિક ઈન્દ્રિયોના વિષયોની અભિલાષા કરતું હોય, ક્ષાયો અને વિષયોમાં પરાધીન બન્યું હોય, તો અશાતા-વેદનીયાદિ અશુભ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. ૭૫ તથા—

શુમાર્જનાય નિર્મિથ્ય, શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિત વચઃ ।

વિપરીત પુર્નોર્જયમ્, અશુમાર્જનહેતવે ॥ ૭૬ ॥

દાદશાગી-ગણિષ્ટિકરૂપ શ્રુતજ્ઞાનને અનુસરતુ ચથાર્થ વચન, તે રૂપ વચનયોગ, તે શુભકર્મ ઉપાર્જન કરાવનાર થાય અને તેથી વિપરીત-શ્રુતજ્ઞાનવિરોધી વચન, તે અશુભકર્મ બંધાવનાર થાય. ૭૬. તથા—

શરીરેણ સુગુપ્તેન, શરીરી ચિન્તે શુભમ્ ।

સતતારમ્ભિણા જન્તુ-ધાતકેનાશુર્મં પુનઃ ॥ ૭૭ ॥

મારી રીતે ગોપવેલ, ખોટી ચેષ્ટાથી રહિત, કાયોત્તમર્ગ આદિ શુભ અવસ્થામાં નિષ્કેષપણે કાયા પ્રવર્તવે, તો તે કાયયોગથી જીવ શાતાવેદનીયાદિ શુભ પુણ્યકર્મ ઉપાર્જન કરે, અને મહાઆરંભ, મતન આરંભ કરવા વડે અને તેનાથી જીવોની વિરાધના કરવાથી અશાતાવેદનીય પાપકર્મ એકદુ—

દાન, દયા, ક્ષમા, સરાગચયમ, દેશવિરતિ, અકામનિર્જરા, કર્મથી મલિન ન બનવારૂપ શૌચ, બાલ-તપશ્ચર્યા-આ શાતાવેદનીય પુણ્યકર્મના આસ્રવો સમજવા. પોતાને, બીજાને કે ઉભયને હુખ કરવું, શોક કરવો-કરાવવો, વધ, ઉપતાપ, આકન્ઠન, પસ્તાવો કરવો-કરાવવો, તે અશાતાવેદનીય પાપકર્મના આસ્રવો છે. વીતરાગ, શ્રુતજ્ઞાન, સંઘ, ધર્મ, સર્વ દેવતાઓનો અવર્ણવાદ-નિંદા કરવી, તીવ્ર મિથ્યાત્વના પરિણામ થવા, સર્વજ્ઞ, સિંધ, દેવ માટે અપલાપ કરવો કે યોગબવા, ધાર્મિક પુરુષનાં દ્વષણ બોલવાં, ખોટા માર્ગની દેશના આપવી, ખોટો આગ્રહ પકડી રાખવો, અસંયતની પૂજા, વગર વિચારે કાર્ય કરવું, શુર્વાદિકરું અપમાન ઇત્યાદિક દર્શનમોહનીયકર્મના આસ્રવો કહેલા છે. આવાં કાર્ય કરનારને સમ્યગ્દર્શન મેળવતાં ઘણી સુરકેલી પડે છે. તીવ્ર કપોયના ઉદયથી આત્માના તીવ્ર પરિણામ થાય, તે ચારિત્રમોહનીયકર્મનો આસ્રવ જણાવેલો છે. જીવને ચારિત્ર-રત્ન પ્રાપ્ત થવામાં સુરકેલી ઉભી થાય. હાસ્યને ઉત્તેજન, કામદેવ સંબંધી ઉપહાસ કરવો, હસવાની ટેવ, બહુ બોલબોલ કરવું, દીનતાવાળાં વચન બોલવાં ઇત્યાદિક હાસ્યમોહનીય નોકધાયના આસ્રવો સમજવા. નવા નવા દેશ, ગામ, નગરાદિક જોવાની ઉત્કંઠા, ચિત્રામણો જોવાં, રમતો રમવી, ક્રીડાઓ કરવી, પારકાના ચિત્તનું આકર્ષણ કરવું, આ સર્વ રતિ-નોકધાયના આસ્રવો છે. ઈર્ષ્યા, પાપકાર્યો કરવાનો સ્વભાવ રાખવો, પારકી રતિનો નાશ કરવો, અકુશલ કાર્યોમાં પ્રોત્સાહન આપવું, આ સર્વે અરતિ થવાના આસ્રવો સમજવા. પોતે ભય પરિણામ-વાળા થવું, બીજાને બીવડાવવા, ત્રાસ આપવો, નિર્દય બનવું-તે ભય માટેના આસ્રવો. બીજાને શોક ઉત્પન્ન કરવો, પોતે શોક કરવો, શોક ઉત્પન્ન થયો, તેમાં ચિંતા કરવી, રુદન કરવું, તેમાં મગ્ન બનવું આ સર્વે શોકના આસ્રવો છે. ચાર પ્રકારના વર્ણવાળા શ્રીસંઘના અવર્ણવાદ, નિંદા, જુજુષ્સા, સદાચારની જુજુષ્સા, તે જુજુષ્સા-નોકધાયના આસ્રવો. ઈર્ષ્યા, વિષયની ગૃધ્રિ, જૂઠં બોલવું, અતિવકંઠા રાખવી, માયા કરવી, પરદાર-સેવનમાં આસક્તિ કરવી, આ સ્ત્રીવેદ બાંધાવનાર આસ્રવનાં કારણો સમજવાં. પોતાની સ્ત્રીમાં જ સ્ત્રીતોષી, ઈર્ષ્યા-રહિતપણું, મંદકષાયતા, સુંદર આચારનું સેવન એ પુરુષવેદ બાંધવાના આસ્રવો. સ્ત્રી-પુરુષ સાથે અનંગ-સેવા, ઉગ્ર કષાયો, તીવ્ર કામાભિલાષ, પાપ'ડ(વ્રતધારી) સ્ત્રીના વ્રતનો ભંગ-આ નપુંસકવેદના આસ્રવો તથા સાધુઓની નિંદા, ધર્મ સન્નિપ્ત બનેલાઓને ધર્મ કરવામાં વિશ્વ કરવાં, મધ-માંસની વિરતિ કરનાર પાસે અવિરતિનાં વખાણ કરવાં, દ્રાવકધર્મમાં અંતરાય કરવો, અચારિત્રના ગુણ વર્ણવવા, તથા ચારિત્રના દોષ બોલવા, કષાય, નોકધાય કે બીજાની ઉદીરણ કરવી-આ સર્વે સામાન્યથી ચારિત્રમોહનીય કર્મના આસ્રવો સમજવા.

આયુષ્યકર્મના આસ્રવો

પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ, બહુ આરંભ-પરિગ્રહ, અનુપકાર, માંસ-ભોજન, કાયમ વૈર ટકાવી રાખવું, રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાવાતુબંધી કષાયતા, કૃષ્ણ-નીલ-કાપોત લેશ્યા, જૂઠં બોલવું, પારકા દ્રવ્યનું અપહરણ, વારંવાર મેથુન-સેવન, ઇન્દ્રિયોની નિરંકુશતા-આ નરકાયુષ્યના આસ્રવો જાણવા. ઉ-માર્ગની દેશના, માર્ગનો નાશ, મૂઢ્ઠચિત્તતા, આર્તધ્યાન, શલ્ય-સહિતપણું, માયા, આરંભ અને પરિગ્રહ, અતિચારવાળું શીલવ્રત, નીલ-કાપોત લેશ્યા, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કષાયો એ તિર્થંચ-આયુષ્યના આસ્રવો જાણવા. અદ્યપ પરિગ્રહ અને આરંભ, સ્વાભાવિક નમ્રતા અને સરળતા, કાપોત અને નીલ લેશ્યા, ધર્મધ્યાનમાં અનુરાગિતા, પ્રત્યાખ્યાન-કષાયો, મધ્યમ પરિણામ, પદોદ્યોગત કરનાર, દેવ-શુરનો પૂજક, આવનારને પ્રથમ બોલાવનાર, પ્રિય આલાપે

આસ્રવોતું વિપરીતપણું, ગર્ભ-રહિતપણું, વચન, ક્રાયા અને મનથી વિનય કરવો, તે ઉચ્ચગોત્રના આસ્રવો.

અંતરાયકર્મના આસ્રવો

દાન, લાભ, પરાક્રમ, લોભ-ઉપલોભમાં નિમિત્તે કે વગર નિમિત્તે વિદ્ય કરવું, તે અંતરાયકર્મના આસ્રવો સ્પષ્ટજવા. પ્રસંગે આ શુભ આસ્રવ જણાવ્યો. બાકી આ જીવોને વૈરાગ્યનું કારણ નથી. આ પ્રમાણે અશુભ આસ્રવ જાણીને લગ્ય જીવોએ નિર્મમતા-નિમિત્તે આસ્રવ-ભાવના વિચારવી. આ પ્રમાણે આસ્રવ-ભાવના જાણવી. ૭૮. હવે સંવર-ભાવના કહે છે:-

સર્વેપામાત્રવાણાં તુ, નિરોધઃ સંવરઃ સ્મૃતઃ ।

સ પુનર્ભિચતે દ્વેષા, દ્રવ્ય-માવવિમેદતઃ ॥ ૭૯ ॥

પૂર્વે જણાવેલા સર્વ આસ્રવોનાં દારો બંધ કરવાં, તે સંવર કહેવાય. તે તો અયોગિ કેવલિયોને જ હોય. આ સર્વસંવરની વાત છે. એક, બે, ત્રણ આદિ આસ્રવોને રોકવા રૂપ સામર્થ્યથી દેશસંવર કહેવાય. સર્વસંવર અયોગિકેવલિનામના ચૌદમા શુદ્ધસ્થાનકે હોય. સર્વસંવર અને દેશસંવર બંને દ્રવ્ય અને ભાવ જોવા બળે પ્રકારવાળા છે. ૭૯. બે પ્રકાર કહે છે—

યઃ કર્મપુદ્ગલાદાન-ચ્છેદઃ સ દ્રવ્યસંવરઃ ।

ભવહેતુક્રિયાત્યાગઃ, સ પુનર્ભવસંવરઃ ॥ ૮૦ ॥

આસ્રવદાર વડે કર્મપુદ્ગલોનું અહંજી કરવું કે આત્મામાં પ્રવેશ થવો, તે જોના વડે છેકાય, તે દ્રવ્યનો સંવર હોવાથી દ્રવ્યસંવર. ભાવસંવર તે કહેવાય કે, જે સંસારના કારણભૂત આત્મવ્યાપારરૂપ ક્રિયાઓનો ત્યાગ. ૮૦.

હવે કષાયો, વિષયો, યોગો ઇત્યાદિ વડે કહેલા અશુભકર્મ-હેતુઓના પ્રતિપક્ષભૂત અર્થાત્ વિરોધી ઉપાયોની સ્તુતિ કરે છે :-

યેન યેન જીણાયેન, રૂઘ્યતે યો ય આસ્રવઃ ।

તસ્ય તસ્ય નિરોધાય, સ સ યોજ્યો મનોપિમ્બિઃ ॥ ૮૧ ॥

જે જે ઉપાયથી જે જે આસ્રવ રોકી શકાય, તેને તેને રોકવા માટે કાઢ્યા પુરુષોએ તે તે ઉપાય યોજવો જોઈએ. ૮૧.

ઉપાયો જણાવે છે :-

સમયા મૃદુભાવેન, ઋજુત્વેનાપ્યનીહયા ।

ક્રોધં માન તથા માયાં, લોભં રૂઘ્યાદ્ યથાક્રમમ્ ॥ ૮૨ ॥

સમય માટે પ્રયત્ન કરતા યોગીએ ક્રોધ વડે ક્રોધને, નમ્રતાથી માનને, સરળતાથી માયાને અને સંતોષથી લોભને રોકવો. ૮૨.

પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરેલો છે શુભસ્થાનકો વિષે જે જે મવર થાય, તે તે મવર કહેવાય અને મિથ્યાત્વનો અનુદય વાય, તે આગળ આગળના શુભસ્થાનકમા મિથ્યાત્વ-મવર કહેવાય તથા દેગવિગતિ આદિમા અવગતિનો મયમ અને અપ્રમત્તમયતાદિમા પ્રમાદમવર માનેલો છે પ્રમાન્ત અને ક્ષીણમોહાદિમા ડષાયમવર, અયોગિદેવવિમા મપૂર્ણ યોગનો મવર છે એ પ્રમાણે આસવનિરોધના ડગણરૂપ મવર વિન્તાગથી વર્ણાયો લાવના-ગણમા ગિરામણિ એવી મવરલાવના લબ્યલયોએ અહિં લાવવી જોઈએ મવર-લાવના જણાવી ૮૫

હવે નિર્જરાલાવના કરે છે —

સસારવીજમૂતાના, ર્મણા જરણાદિહ ।

નિર્જરા સા સ્મૃતા દ્વેષા, સકામા કામવર્જિતા ॥ ૮૬ ॥

આરે ગતિમા ભમણ કરવા અવરૂપ મમાગના ખીજભૂત કર્મોનુ આત્મ-પ્રદેશોથી રત્ન અનુભવવા પૂર્વક કર્મ-પુદ્ગલવનુ ખરી પડવુ-છૂટા પડવુ, તે આ પ્રવચનમા નિર્જરા કહેવાય છે તે નિર્જરા એ પ્રજારની ‘મારા કર્મની નિર્જગ થાવ’ એવી ઈચ્છાપૂર્વક તે મદ્રામ-નિર્જરા આ લોહ કે પરલોકના રવાદિની ઈચ્છાવાળી નિર્જરા નહિ કારણ કે તેવી ઈચ્છા કરવાનો તો પ્રતિષેધ કરેલો છે કરેલું છે કે— “આ લોહના સુખની અભિલાષાથી તપ-અનુષ્ઠાન ન કરવું, પગલોડમા ઈષ્ટ સુખો મેળવવા માટે તપ ન કરવું, કીર્તિ, પ્રશંસા, વર્ણ, ગૃહ, વખાણ માટે તપ ન કરવું નિર્જરાના લાભ સિવાય ખીજ માટે તપ ન કરવું ” આ એક સકામ નામની નિર્જરા, ખીજ પૂર્વે જણાવેલી અભિલાષા વગરની અકામનિર્જરા, જેમા ‘મારા પાપકર્મોના નાશ થાય’ તેવી અભિલાષા-વગરની નિર્જરા અહીં મૂળ શ્લોકમા ચત્રા ન કહેવા છતાં પણ મસુઅય અર્થવાગો ચત્રા અધ્યાહારથી સમજી લેવો તેથી મદ્રામા અને અકામા વચ્ચે ચકાર કહેન નથી ૮૬

ખને નિર્જગની વ્યાખ્યા કરે છે —

જ્ઞેયા સકામા યમિનામ્, અકામા ત્વન્યદેહિનામ્ ।

કર્મણા ફલવત્ પાકો, યદુપાયાત સ્વતોડપિ હિ ॥ ૮૭ ॥

‘મને નિર્જરા થાવ’ એવી અભિલાષાપૂર્વક જે યતિઓ કર્મક્ષય કરવા માટે જ તપનું સેવન કરે છે, એમને ખીજ ઢોઈ પણ આ લોહ, કે પરલોકના સસારના સુખની અભિલાષા હોતી નથી, તે મદ્રામ નિર્જરા યતિ સિવાયના ખીજ એકેન્દ્રિયાદિક પ્રાણીઓને કર્મક્ષય-ફલથી નિરૂપેક્ષ નિર્જરા, તે અકામ-નિર્જરા તે આ પ્રમાણે-પૃથ્વીમયથી માડી વનસ્પતિ સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો ઠડી, ગરમી, વગમાદ, જળ, અગ્નિ, શસ્ત્ર આદિના ઘા, છેદ-ભેદ વગેરેથી આશાતાવેદનીય કર્મોના અનુભવ કરી નિગસ કર્મ પોતાના આત્મપ્રદેશથી છૂટું પાડે છે વિકલેન્દ્રિય જીવો સુધા તૃષ્ણા, ઠડી, ગરમી આદિ વડે, પચેન્દ્રિય તિર્થેઓ છેદ-ભેદ થયો, દાહબુ, શસ્ત્રાદિકથી નારકીઓ ત્રણ પ્રકારની વેદના અનુભવોને મનુષ્યો ભૂખ-તરશ, વ્યાધિ, નિદ્રતા આદિના દુખો આશાતા લોગવીને દેવતાઓ ખીજના દુક્રમો કિલિપત્વાદિના અશાતા-વેદનીય કર્મ અનુભવી, પોતાના આત્મપ્રદેશથી વિખૂટા કરી નાખે છે આ પ્રમાણે

વગર ઈચ્છાએ આવી પડેલાં દુઃખો પરાધીનપણે ભોગવી લે અને આત્મ-પ્રદેશથી કર્મ છૂટાં પડી જાય, તે અકામનિર્જરા કહેવાય.

પ્રશ્ન ક્યો કે, સકામ અને અકામ નિર્જરાતું જે પ્રકારતું સ્વરૂપ ક્યાંય દેખાય છે ? આ પ્રમાણેના પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ જાણલો (દષ્ટાંત) કહે છે :—

અશાતાવેદનીય કર્મો જોનાની માફક પોતાની મેળે કે ઉપાયથી પકવાય છે. જેમ વાયરા વગરના સ્થાનમાં—ખાદ્યમાં પલાલ—ઘાસ ઢાંકીને કેરી આદિ ફળ પકવવામાં આવે છે, અગર કાળ થાય ત્યારે આપોઆપ સાખ ફેરી ઝાડ પર પાકી જાય છે. જેમ જોનાતું પાકતું આપોઆપ અને ઉપાયથી બે પ્રકારે થાય છે. તેમ કર્મમાં પણ તપશ્ચર્યાદિક ઉપાયોથી વહેલાં પણ નિર્જરા કરી શકાય છે. તેથી નિર્જરાના સકામ અને અકામ એવા બે પ્રકાર કહ્યા. શંકા કરી કે, ફળ બે પ્રકારે પાકે છે, તેમાં કર્મોના પાકનો શો અંશ ? અહિં પાકતું, તે નિર્જરારૂપ છે. તેથી જેમ ફળપાક બે પ્રકારે થાય છે, તેમ કર્મ-નિર્જરા પણ બે પ્રકારે સમજવી. ૮૭.

હવે અકામનિર્જરાનો હેતુ સ્પષ્ટ દષ્ટાંતથી જણાવે છે—

સદ્ગોપમપિ દીપ્તેન, સુવર્ણ વહ્નિના યથા ।

તપોઽગ્નિના તપ્યમાનસ્તથા જીવો વિશુદ્ધયતિ ॥ ૮૮ ॥

મેલ કે હલકી ધાતુથી યુક્ત સુવર્ણ અગ્નિવડે તપાવવામાં આવે, તો મેલ કે હલકી ધાતુ બાળી જવાથી સુવર્ણ ચોખ્ખું અને વિશુદ્ધ થાય છે, તેવી રીતે અમલેધાદિ-અશુભ-કર્મોના દોષવાળો જીવ તપરૂપ અગ્નિ વડે તપાવવામાં આવે, તો નિર્મળ બને છે. જેના વડે ગ્માદિ ધાતુઓ અને કર્મો તપે, તે તપ કહેવાય કહેલું છે કે—‘ગમ, કુધિગ, મામ, મેઠ-ચરખી, હાડકાં, મજ્જા, શુક્ર વગેરે અને અશુભ કર્મો તપીને ભગ્ન થાય, તે નિરુક્તથી તપ કહેવાય’ તે જ નિર્જરાહેતુ છે કહેલું છે કે—‘જે પુષ્ટ થવા છતાં પણ યત્નપૂર્વક શોષણ કરવાથી દોષો નાશ પામે, તેની માફક એકલા કરેલા કર્મો તપવ્યા વડે સંવૃત થએલો આત્મા બાળી નાખે છે’ ૮૮

તે તપ બાહ્ય અને આશ્વત્થ એમ બે પ્રકારવાળું છે, તેમાં બાહ્ય તપના ભેદો જણાવે છે—

તપના બાર ભેદો

અનશનમૌનોદર્ય, દત્તેઃ સંસેષણં તથા ।

રસત્યાગસ્તતુદેગો, લીનતેતિ વહિસ્તપઃ ॥ ૮૯ ॥

આહારત્યાગ રૂપ અનશન, ઉલ્લોહરી, વૃત્તિનો સંક્ષેપ, વિગય-ત્યાગ, કાય-કલેશ અને સંલીનના-એમ બાહ્ય તપના છ પ્રકારો જણાવ્યા

૧ અનશન—જે પ્રકારતું એક ચોરા કાળ માટેનું અને બીજું છાંદગી સુધીનું. ઈત્થન નમસ્કાર-ગહિત વગેરે શ્રીમહાવીર પ્રભુના તીર્થમાં છ માસ સુધીનું. જયભદ્રેવના તીર્થમાં એક

વરમ સુધીતું', મધ્યમ તીર્થ'કરેના તીર્થોમાં આઠ મહિના સુધીતું'. 'હૃદગી સુધીતું' અનશન તો ત્રણ પ્રકારવાળું તે આ પ્રમાણે—પાદપોષગમન, ઈગિની અને ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન. તેમાં પાદપોષગમનના બે ભેદ—વ્યાઘાતવાળું અને વ્યાઘાત વગરનું. તેમાં આયુષ્ય હોવા છતાં પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થવાથી હેરાનગતિ ભોગવતો હોય કે મહાવેદના અનુભવતો હોય, તો પ્રાણોનો ત્યાગ કરવામાં આવે, તે વ્યાઘાતવાળું, અને નિર્વ્યાઘાત તો આ પ્રમાણે :—શિષ્યો અહંણુ, આસેવન શિક્ષા આપી તૈયાર કર્યા, 'મહાભાગ્યશાળી ગચ્છનું' સારી રીતે પાલન કર્યું, ઉચ્ચ વિકાર કર્યો, હવે મરણ માટે તૈયાર થયો છું.' આ પ્રમાણે વય પાકી થાય, ત્યારે ત્રમ, સ્થાવર જીવ-રહિત ભૂમિમાં વૃક્ષમાદૃક ચેષ્ટા વગરનો એવા સ્થાનથી રહે, જેથી કરીને ચિત્ત પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં પરવાએણું ટકી રહે અને પ્રાણ છૂટતાં સુધી તેવી સ્થિતિ ટકી રહે. તેથી પાદપોષગમન અનશન બે પ્રકારનું. ઈગિનીમરણ-શ્રુતમાં કહેલ ક્રિયાવિશેષથી યુક્ત અનશન, તે ઈગિની. આ મરણનો સ્વીકારનાર તે જ કમથી આયુષ્યની પરિહાણિ બાણીને તથા પ્રકારની સ્થંડિલ-ભૂમિમાં એકલો ચારે આહારનો ત્યાગ કરીને છાયામાંથી તડકામાં અને તડકામાંથી છાયામાં જતો આવતો-સ્થાનની ફેરબદલી કરતો, ચેષ્ટાવાળો સારા ધ્યાનમાં પરચણ બનેલો પ્રાણોનો ત્યાગ કરે, તે આ ઈગિનીરૂપ અનશન. જે ગચ્છ-સમુદાય વચ્ચે રહીને, કોમળ સંચારનો આશ્રય કરીને શરીર અને ઉપકરણોની મમતાનો ત્યાગ કરી, ચારે આહારનાં પચ્ચક્ષ્માણુ કરે અને પોતે જાતે નમસ્કાર બોલે, અગર નજીક રહેલા સાધુઓ નવકાર સંભળાવે. પડખું ફેરવતો હોય અને સમાધિથી કાલ પામે, તે ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન અનશન કહેવાય.

૨. ઉનાદરી—ઉણું ઉદર જે રાખે તે ઉનાદર, તેના ભાવ તે ઐનોદર્થ—તેના ચાર પ્રકાર—અષ્ટપાહાર ઉનાદરી, અર્ધાંથી ઓછી ઉનાદરી, અર્ધ ઉનાદરી અને પ્રમાણ-પ્રાપ્ત આહારથી કંઈક ઓછી ઉનાદરી. તેમાં પુરુષનો આહાર બત્રીશ કોળીયા-પ્રમાણ આહાર ગણાય છે. અર્ધ ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય છોડીને મધ્યમ કોળીયા અહંણુ કરવા જેમાં મુખ વિકૃતિવાળું ન દેખાય તેવા મુખના પિવર-પ્રમાણે કોળીયો લેવો. તેમાં આઠ કોળીયાનું ભોજન કરવું, તે અષ્ટપાહાર ઉણોદરી. અર્ધની સમીપમાં હોય તે ઉપાર્ધ, તેમાં બાર કોળીયા, કારણ કે તેમાં ચાર કોળીયા ઉમેરવાથી મપૂર્ણ અર્ધ કહેવાય, તેથી બાર કોળીયા તે અર્ધથી ઓછી ઉનાદરી. સોળ કોળીયા, તે અર્ધ ઉનાદરી. પ્રમાણ-પ્રાપ્ત આહાર બત્રીશ કોળીયા-પ્રમાણ ગણાય. તેમાં એક આદિ કોળીયો ઓછો કરતાં કરતાં ચોવીશ કોળીયા સુધી પ્રમાણ-પ્રાપ્ત તેનાથી કંઈક ન્યૂન ઉણોદરી. ચારે પ્રકારમાં પણ એક એક કોળીયો ઓછો કરવાથી ઘણા સ્થાનવાળી ઉણોદરી થાય. આ સર્વે ઉનાદરી-વિશેષો છે. સ્ત્રીઓને અઢાવીશ ક્વલ-પ્રમાણ આહાર હોય. કહેણુ છે કે 'પુરુષને બત્રીશ કોળીયા આહાર કુક્ષિ-પૂરક કહેલો છે અને સ્ત્રીને અઢાવીશ કોળીયા મમજવા.' પુરુષને અનુસારે સ્ત્રીનું ન્યૂન આહારાદિક મમજી લેવું.

૩. વૃત્તિ-સંક્ષેપ—વૃત્તિ એટલે લૈક્ય, તેના સંક્ષેપ કરવો, તે દત્તિપરિભાજરૂપ, એક, બે, ત્રણ આદિ ઘરેનો નિયમ, તથા શેરી, ગામ, અર્ધગામનો નિયમ, આમાં જ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવરૂપ અભિગ્રહો સમાઈ બંધ છે.

૪. રસત્યાગ—વિશિષ્ટ રસવાળી, વિકારના કારણભૂત એવી 'વિકૃતિ' શબ્દથી જેનો વ્યવહાર કરાય છે, તે મધ, માંસ, મધ, માખણ તથા દૂધ, દહિં, ઘી, તેલ, ગળપણ, તળેણું એ વિગદ-ઓનો ત્યાગ કરવો. તથા—

૧. આલોચન-એટલે શુદ્ધ મનસુખ પોતાના અપરાધ પ્રગટ કરવા તે જે પ્રમાણે એવન કર્યા હોય, તે ક્રમે અને જેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત વધારે આવે, તે પહેલાં આલોચનું. તેમ કરે છેક નાના પ્રાયશ્ચિત્ત સુધી પહોંચાય. તે પ્રાયશ્ચિત્તના ક્રમે આલોચનું. આસેવન-આતુલોભ્ય એટલે જે કરે અતિચાર મેચ્યો હોય, તે જ ક્રમે શુદ્ધ આગળ દોષ પ્રગટ કરવો, અને પ્રાયશ્ચિત્ત આતુલોભ્ય એ ગીતાર્થ શિષ્યને હોય. તે પચક, દશક, પચદશ કંમવડે શુદ્ધ, લઘુ અપરાધને અતુરૂપ જાણીને જે મોટો અપરાધ હોય, તે પ્રથમ પ્રગટ કરે, પછી નાનો, પછી વધારે નાનો એ ક્રમે આલોચના કરવી.

૨ પ્રતિક્રમણ—અતિચારના પરિહાર-પૂર્વક પાછા ફરવું, તે પ્રતિક્રમણ તે પણ મિથ્યા હૃદય-યુક્ત હૃદયના આચાર પાપના પશ્ચાત્તાપ માથે કે 'ફરી આવું' પાપ હવે હું નહિ ફરીશ'

૩ મિથ્ર—આલોચન અને પ્રતિક્રમણ બંને માથે પહેલા ગુરુ પાસે આલોચવું, પછી ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રતિક્રમણ કરવું

૪. વિવેક—જીવાદિકથી યુક્ત અજ્ઞ, પાન, ઉપકરણ, શય્યાદિ પદાર્થોના ત્યાગ

૫. વ્યુત્સર્ગ—કાર્યોત્સર્ગ અને વર્ણીય-દોષિત વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવામાં, જતા-આવતા, પાપવાળા સ્વપ્ન-દર્શન, નાવડીમા બેઠી માથે પાર જતા, ઠંડિવ માત્રું કરતા, વિશિષ્ટ પ્રલિધાન-પૂર્વક કાયા, વચન, મનના વ્યાપારોનો ત્યાગ કરવારૂપ એટલે કે તે દોષો ટાળવા માટે કાઉન્સિલ કરવારૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત

૬ તપ-છેંદ્રધ કે જીતકંપસૂત્રના અનુસાર જે કોઈ તપથી વિશુદ્ધિ થાય, તે હેતુ અને સેવન કરવું

૭. ડેહ-તપસ્યાથી જેને કાળુમા ન લઈ શકાય તેવા ઉલ્લેહ શિષ્યને પાચ રાત્રિ-ત્રિવ્રતના ક્રમથી માધુપણના પર્યાયોનો છેલ્લો કરવો

૮ મૂલ-મહામતો મૂલથી ફરી વખત આપવા

૯ અનવસ્થામ્—અતિદુષ્ટ પરિણામવાળો તપવિશેષ કરતો નથી, તેવાને નતો આપવા તેને એવું તપ ઠરાવવું કે પોતે ઉઠવા-બેસવા માટે પણ અગત્ય બની જાય, ત્યાં સુધી તપ કગવવું ત્યારે તે ઉઠવા-બેસવા માટે અશક્ત બન્યો હોય, ત્યાં બીજાને પ્રાર્થના કરે કે, 'હે આર્યો! મારે ઉભા થવું છે' ત્યારે તે માધુઓ તેની સાથે ત્રણ પણ વાતચીત કર્યા વગર તેના કાર્યો કરી આપે જોઈએ છે કે- 'મને ઉભો કરો, બેસાડો, બિડા બંધ, પાન પલેવો' એમ કહે ત્યારે કોપાયમાન પ્રિય બાધવ માદક મોનપણે બીજા માધુ કાચું કરી આપે આપણું તપ કરે ત્યારે ફરી વડી દીક્ષા અપાય

૧૦ પારાચિક-પ્રાયશ્ચિત્તોનો પાઠ અથવા છંદો એટલે કે તેનાથી ચડીયાના પ્રાયશ્ચિત્તોનો અભાવ, અથવા અપગધોનો ડેહો પામવો, તે જ પારાચિક તે મોટો અપગધ થાય, ત્યારે વેવથી, કુવથી, ગણથી કે મધથી તેનો બર્હિકાંડ કરવો

આ છેલ્લું સુધીના પ્રાયશ્ચિત્તો શુભશની ચિકિત્સા મરખા પૂર્વાચાર્યોએ જોડેના છે તેમાં બહુ જ નાનું શય્ય-નાની રામ કે શરીરમાં જે લોહી સુધી પહોંચી નથી, માત્ર ચામડી માથે લાગેલી હોય એવા પ્રજાગ્ની રામ-શય્ય કે શબની અણી ચામડીમાં લાગેલી હોય તે શરીરમાંથી બહાર કાઢી શકાય છે ત્યાં જે છિદ્ર પડેલું હોય, તેનું મર્દન કરવાની જરૂર નથી કાઠણ કે ગાંઠ અથવા હોવાથી છિદ્ર પણ નાનું છે બીજું શય્ય એટલે રામ બહાર કાઢી તેા છિદ્રનું મર્દન કરવું પડે, પણ કાનના મેવથી છિદ્ર પૂરવાની જરૂર રહેતી નથી ત્રીજા પ્રકારમાં શય્ય વધારે જીંડું ગયું હોય, તેને બહાર કાઢવા પછી શય્ય-સ્થાનનું છિદ્ર-મર્દન કરવું પડે અને કાનનો મેવ છિદ્રમાં પૂરવો પડે એવામાં ગત્ય એવી કાઠણ, મર્દન કરવું, અને વેદના દ્રવ્ય કરવા માટે લોટી પણ દાખીને બહાર નહીં નાખવું પાચમામાં તે અતિ ઉંડાણમાં ગયેલું શય્ય, તેનો

ઉદ્ધાર કરવાનો હોય, તેથી તેમાં ગમન કરવું, જવા-આવવાનું, ચાલવાનું વગેરે ક્રિયાઓ બંધ કરવી. છઠ્ઠામાં શલ્યનો ઉદ્ધાર કર્યા પછી માત્ર હિત, મિત, પથ્ય લોજન અગર અલોજનવાળા રહેવું. સાતમા પ્રકારમાં તો શલ્યનો ઉદ્ધાર કર્યા પછી જ્યાં સુધી શલ્યવડે માંસ, લોહી આદિ ફૂપિત થયાં હોય ત્યાં સુધી તેનો છેદ કરવો-ખોદી નાખવું. સર્પ, ઘો પ્રાણી કરડી ગયું હોય, કે દરાજ-જૂલસી આદિ દરદ થયું હોય તે, પૂર્વે જણાવેલી ક્રિયાથી પણ મટતાં ન હોય અને વૃદ્ધિ પામતાં હોય, તો બાકીના અવયવોનું રક્ષણ કરવા માટે હોઠકા-સંહિત અંગનો છેદ કરવો પડે. આ દ્રવ્યગ્રણ્થના દષ્ટાન્તથી મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણરૂપ ચારિત્ર-પુરુષના અપરાધરૂપ મણુ-છિદ્ર-દ્રોહલો તેની ચિકિત્સા-શુદ્ધિ આલોચનાથી માંડી છેદ સુધીના પ્રાયશ્ચિત્ત-વિધિથી કરવી. પૂજ્ય ભગવાન ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહેલું છે કે—

“ નાનો બારીક આણી વગરનો, વગર લોહીનો માત્ર ચામડી સાથે જ લાગેલો કાંટો ખેંચી કાઢી ફેંકી દેવાય છે અને મણુ-મર્દન કરાતું નથી. બીજામાં શલ્ય ખેંચીને મર્દન કરાય છે અને શલ્ય તેથી વધારે ઉંડું ગયું હોય, તેવા ત્રીજામાં શલ્યને બહાર કાઢવાનું, મર્દન અને મલ-પરણ કરવાનું. ચોથા પ્રકારમાં ખેંચ્યા પછી વેદના ન થાય, તે માટે તદ્દપરાંત લોહી પણ ઢાંધીને કાઢી નાખવું. પાંચમા પ્રકારમાં નાની ચેષ્ટાઓ પણ રોકવી. છઠ્ઠામાં મણુની ઢુઝ લાવવા માટે હિત, મિત, પથ્ય લોજન કરનારો કે લોજન નહિ કરનારો હોય. સાતમા પ્રકારમાં તેટલું માત્ર સડી કે બગડી ગયેલું માંસ કાપી નાખવું, તો પણ દરદ આગળ વધતું ન અટકે અને સર્પભક્ષણ દરાજ કે પરજવું કે તેવા સડવા જેવા રોગ થયા હોય તો બાકીના અંગની રક્ષા માટે હોઠકા-સંહિત તે અંગનો છેદ કરવો. મૂલ અને ઉત્તર ગુણો રૂપ પરમચરણ-પુરુષનું રક્ષણ કરનાર, અપરાધરૂપ શલ્યથી થવાવાળું ભાવગ્રણ સમજવું. ભિદ્યાચર્યાદિનો કોઈ અતિચાર આલોચના-શુદ્ધિ પાસે માત્ર અતિચાર પ્રગટ કરવા માત્રથી જ શુદ્ધ થાય. બીજામાં હું સમિતિ વગરનો કે શુદ્ધ પાસે માત્ર અતિચાર પ્રગટ કરવા માત્રથી જ શુદ્ધ થાય. બીજામાં હું સમિતિ વગરનો કે અક્ષમાત્ર શુપ્તિવગરનો, ત્રીજામાં ચળકિકે વિષયોમાં લગાર રાગ-દેષવાળો થયો અને ચોથામાં અનેપણીય આહારાદિ બહીને તેનો વિવેક કરવો. “ કોઈક અતિચાર ક્રયોત્સર્ગથી અને કોઈક તપથી શુદ્ધ થાય છે. તેથી પણ શુદ્ધ ન થાય, તો છેદ વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય છે. ” પ્રમાદ હોષનો ત્યાગ, ભાવની પ્રસન્નતાવડે, શલ્ય, અનવસ્થા દૂર કરવાં, મર્યાદાનો ત્યાગ ન કરવો, સંયમની દૃઢતાપૂર્વક આરાધના-એ વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તનું ફલ છે.

૧. વૈધાવૃત્ત્ય—પ્રવચનમાં કહેલી ક્રિયાના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરતો, તેનો ભાવ તે વૈધાવૃત્ત્ય. વ્યાધિ, પરીપણ, મિથ્યાત્વ આદિના ઉપદ્રવમાં તેનો પ્રતિકાર તથા બાહ્યદ્રવ્યના અભાવમાં પોતાની કાયાથી તેને અનુકૂલ જે અનુષ્ઠાન, તે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તાપસ્વી, નવદીક્ષિત, ગિમાર સાધુ, સમાનધર્મી, કુલ, ગણ અને યજ્ઞ એમ દસનું વૈધાવૃત્ત્ય વિષય-ભેદથી જણાવેલું છે.

તેમાં, પોતે પાંચ પ્રકારના આચારો પાળે અને બીજાને પણાવે, અથવા જેની સેવા કરાય, તે આચાર્ય. તેના પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે—૧. પ્રજાજક આચાર્ય અર્થાત્ દીક્ષા આપનાર, ૨. દિગાચાર્ય, ૩. યોગાદિક ક્રિયા કરાવનાર ઉદ્યેકાચાર્ય, ૪. સૂત્રના સમુદેશ-અનુસાર કરાવનાર આચાર્ય ૫. પરંપરાથી સૂત્ર આવેલાં હોય, તેને આપનાર વાચનાચાર્ય. તેમાં સામાયિક-મતાદિ આશેપણ કરનાર પ્રજાજકાચાર્ય. સચિત્ત, અચિત્ત, મિત્ર વસ્તુની અનુસાર આપનાર દિગાચાર્ય.

પ્રથમ શ્રુતજ્ઞાનનો ઉદ્દેશો કરનાર ઉદ્દેશાચાર્ય. ઉદ્દેશ કરનાર શ્રુતના અભાવમાં તે જ શ્રુતના સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞાની વિધિ કરાવનાર સમુદ્દેશાનુજ્ઞાચાર્ય, ઉત્સર્ગ, અપવાદ-લક્ષણ પરંપરાથી આવેલા અર્થની જે વ્યાખ્યાઓ આપે, પ્રવચનના અર્થ કહેવા દ્વારા ઉપકાર કરનારા. અક્ષ, નિષધા આદિની અનુજ્ઞા આપનાર, આભાસના અર્થો જણાવનાર, આચાર-વિષયક કે સ્વાધ્યાય કથન કરનાર એવા પાંચ પ્રકારના આચાર્યો. આચાર્યે આપેલી અનુજ્ઞાથી સાધુઓ જેની પાસે વિનયથી અભ્યાસ કરે, તે ઉપાધ્યાય. સ્થવિર એટલે વૃદ્ધ સાધુ, તેના ત્રણ ભેદ આ પ્રમાણે-શ્રુત, પર્યાય અને વયથી સ્થવિર. સમવાયસ્સર સુધીના અભ્યાસી સાધુ શ્રુતસ્થવિર. દીક્ષા લીધાને વીશ વર્ષ થયાં હોય, તે પર્યાય-સ્થવિર, સીતેર વર્ષ કે તેથી અધિક વયવાળા વય-સ્થવિર કહેવાય. ચાર ઉપવાસથી માંડી કર્ષક ન્યૂન છમામ સુધીનું તપ કરનારા તપસ્વી કહેવાય. તાજી દીક્ષા લેનાર શિક્ષાચોખ્ખ તેવા નવદીક્ષિત. રોગાદિકથી નિર્ણજ તાકાતવાળા, તે જ્ઞાન સમાન ધર્મવાળા-ખાર પ્રકારના સંભોગવાળા-લેવડ-દેવડ-વ્યવહારવાળા એવા સાધર્મિકો. એક જાતિ-સામાચારી-આચરણવાળા ઘણા ગચ્છોનો સમુદાય, તે ચંદ્રાદિ નામવાળા કુલ કહેવાય. એક આચાર્યની નિશ્ચામાં રહેનાર સાધુ-સમુદાય તે ગચ્છ. કુલનો સમુદાય, તે કોટિક આદિ ગણ. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓનો સમુદાય, તે સંઘ. આ આચાર્યદિકોને અન્ન, પાન, વસ્ત્ર, પાત્ર, ઉપાશ્રય, પાટ, પાટલા, સંસ્તારક આદિ ધર્મ-સાધનો પ્રતિલાભવાં. તેમની લેખજ, ઔષધ આદિથી શુદ્ધી-સેવા-ભક્તિ-વૈધાવૃત્ત્ય કરવી, જંગલ વટાવવામાં સહાયતા. રોગ, ઉપસર્ગાદિકમાં સાર-સંભાળ રાખવી ઇત્યાદિ વૈધાવૃત્ત્ય.

૩. સ્વાધ્યાય-મર્યાદાથી કાલવેલા ત્યાગ કરીને પૌટ્ટી આદિ અપેક્ષાએ સૂત્રાદિનું અધ્યયન કરવું. તેના પાંચ પ્રકાર છે :—વાચના, પ્રચ્છના, અનુપ્રેક્ષા, પરાવર્તન અને ધર્મોપદેશ કરવો. તેમાં શિષ્યોને સૂત્રાદિક જણાવવાં, તે વાચના. ગ્રંથના અને અર્થના મંદેહ ઉઠવા માટે કે નિશ્ચિત અર્થ-ખલ સ્થાપન કરવા માટે ખીજ પાસે વ્યાખ્યા કરાવવી કે પૂછવી, તે પ્રચ્છના. ગ્રંથ અને અર્થનું મનથી ચિંતન કરવું, તે અનુપ્રેક્ષા. વિશુદ્ધ ઉચ્ચારથી પરાવર્તન-ગુણન કરવું, તે આભાસ. ધર્મોપદેશ, અર્થોપદેશ, વ્યાખ્યાન આપવું, અનુયોગ વર્ણન કરવું, તે સર્વ ધર્મોપદેશમાં આવી જાય.

૪. વિનય-આઠ પ્રકારનાં કર્મો જેનાથી દૂર કરાય, તે વિનય. તે ચાર પ્રકારનો છે. જ્ઞાન-વિનય, દર્શન-વિનય, ચારિત્ર-વિનય અને ઉપચાર-વિનય. તેમાં ખડ્ગમાન-સંહિત જ્ઞાન ગ્રંથેણ કરવું, અભ્યાસ કરવો, યાદ રાખવું, તે જ્ઞાન-વિનય, સામાયિકસૂત્રથી માંડી લોકજિનદુમાર સુધીના શ્રુતજ્ઞાનમાં ભગવતે કહેલા પદાર્થોમાં લગાર પણ ફેરફાર નથી જ, એવા પ્રકારની નિઃશંકિત શ્રદ્ધાવાળા થવું, તે દર્શન-વિનય. ચારિત્રવાણીમાં અને ચારિત્રમાં આદરવાળા-સદ્ભાવવાળા થવું, સામા જવું, અંજલિ જોડવી ઇત્યાદિક ઉપચાર-વિનય. પરોક્ષમાં પણ તેઓ માટે કાયા, વચન, મનથી અંજલિ-ક્રિયા, ગુણ-સંકીર્તન અને સ્મરણ આદિ કરવાં, તે ઉપચાર-વિનય.

૫. વ્યુત્સર્ગ-વોસરાવવા ચોખ્ખો ત્યાગ, તે વ્યુત્સર્ગ. તે બાહ્ય અને અર્થંતર એમ બે પ્રકારનો છે. તેમાં બાહ્ય ખારપ્રકાર આદિની કે વધારાની ઉપધિનો ત્યાગ અથવા અનેકલીય કે જીવ-જંતુથી સચિત પદાર્થથી યુક્ત અન્ન-પાનાદિકનો ત્યાગ. કષાયોનો ત્યાગ .તે, તથા મૃત્યુકાલે શરીરનો ત્યાગ, તે અર્થંતર વ્યુત્સર્ગ. શંકા કરી કે, ‘વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્તની

૧. શુભ ધ્યાન- આર્ત, રોદ્ર છોડીને, ધર્મ અને શુદ્ધ એવાં બે શુભધ્યાન ધ્યાવાં. આર્ત અને રોદ્ર ધ્યાનની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવાઈ ગઈ છે અને ધર્મ તથા શુદ્ધ ધ્યાનની વ્યાખ્યા આગળ કહેવાશે. આ પ્રમાણે છ પ્રકારનું અભ્યંતર તપ. આ તપ અભ્યંતરનાં કર્મેણે તપાવનાર-બાળનાર હોવાથી અથવા આત્મા અંતર્મુખ બન્યો હોય, તેવા કે કેવલજ્ઞાની ભગવંતોથી બાહ્ય શકાય તેવું હોવાથી અભ્યંતર તપ. સર્વથી છેલ્લો સર્વ તપના ઉપર ધ્યાનનો પાઠ રાખ્યો, તે એટલા માટે કે મોક્ષ-સાધનોમાં આ ધ્યાનનું મુખ્યપણું છે. કહેલું છે કે-“ જો કે સંવર, નિર્જરા મોક્ષના માર્ગો છે, પણ તે બે કરતાં પણ તપ અને તપમાં પણ ધ્યાન એ મોક્ષનું પ્રધાન અંગ સમજવું.” ૬૦. હવે તપને નિર્જરાનું કારણ પ્રગટ કરતાં કહે છે :-

દીપ્યમાને તપોવહ્નો, વાલે ચાખ્યન્તરેપિ ચ ।

યમી જરતિ કર્માણિ, દુર્જરાણ્યપિ તત્ક્ષણાત ॥ ૧૧ ॥

તપરૂપ અગ્નિ પાપરૂપ વનને બાળી નાખનાર હોવાથી તપ-અગ્નિ તે ન્યારે પ્રબળ બને છે, ત્યારે સંયમવાળો આત્મા હુઃએ ક્ષય કરી શકાય તેવાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મેણે તપસ્યાથી બાળીને ભસ્મ કરી નાખે છે. તપ નિર્જરા-હેતુ છે, તે ઉપલક્ષણ છે, બાકી તેા તે સંવરનો પણ હેતુ છે. વાચકમુખ્ય ઉમાસ્વાતિજ્યે કહેલું છે કે- “તપથી સંવર અને નિર્જરા થાય છે. તપ એ સંવર કરનાર હોવાથી આવતા નવીન કર્મસમૂહને અટકાવનાર અને જૂનાં કર્મેણી નિર્જરા કરાવનાર છે, તથા નિર્વાણ પમાડનાર છે.” અહિં આંતરજ્ઞોકોનો ભાવાર્થ કહે છે:-

જેમ સરોવરનાં દ્વારો ચારે બાજુથી ઉપાયો પૂર્વક બંધ કર્યાં હોય, તેા નવા જળપ્રવાહથી સરોવર પૂરાતું નથી. તે જ પ્રમાણે આશ્રવ-નિરોધ કરવાથી સંવરથી સમાવૃત થએલો આત્મા નવાં નવાં કર્મદ્રવ્યો વડે પૂરાતો નથી. જેવી રીતે પહેલાતું એકું થએલ સરોવરનું જળ નવાં નવાં કર્મદ્રવ્યો વડે પૂરાતો નથી. જેવી રીતે પહેલાં પ્રચંડ તાપથી સંતાપ પામી વારંવાર સોસાયા કરે છે, તેવી રીતે હવે પહેલાં પાંધેલાં સર્વ કર્મેણે તપવડે શોષાવવામાં આવે, તેા ક્ષણવારમાં સૂકાઈને ક્ષય પામે છે. બાહ્યતપ કરતાં અભ્યંતરતપ નિર્જરાનું શ્રેષ્ઠ કારણ છે, તેમાં પણ ધ્યાન તપને એક છતરૂપ સુનિયંત્રે કહેલું છે. લાંબા કાળના ઉપાર્જન કરેલાં ઘણાં અને પ્રબલ કર્મેણે ધ્યાનશાસ્ત્રી ચોગીચો તત્કાલ ક્ષય કરે છે. જેમ પુષ્ટ થએલ દોષ લંઘન કરવાથી શોષાઈ જાય છે, તેવી જ રીતે પૂર્વે એકાંક કરેલ કર્મ તપથી ક્ષય પામે છે. જેમ પ્રચંડ પવનથી અથડાએલા વાદળાના સમૂહો આમ તેમ વીખરાઈ જાય, તેમ તપસ્યાથી કર્મેણે પણ આમ-તેમ વિખરાઈ જાય છે. જો કે સંવર-નિર્જરા, દરેક ક્ષણે થવાના ચાહુ હોવા છતાં પણ ન્યારે પ્રકર્ષ પામે, ત્યારે જ તે સંવર- નિર્જરા ધ્રુવપણે મોક્ષને ઉત્પન્ન કરે છે. જાને પ્રકારના તપો વડે કરી નિર્જરા કરતો નિર્ભજ બુદ્ધિવાળો આત્મા સર્વ કર્મના ક્ષયસ્વરૂપ સુકિતને પામે છે. આ પ્રકારે નિર્ભય તપ વડે પુષ્ટ કરેલી, સમગ્ર કર્મેણે વિઘાત કરનારી, ભવ-સમુદ્ર તરવા માટે સેતુ-સમાન, મમતાનો ઘાત કરવામાં કારણભૂત એવી નિર્જરાનું ધ્યાન કરો. એમ નિર્જરા-ભાવના કહી. ૬૧.

હવે ધર્મ-સ્વાખ્યાત-ભાવના કહે છે-

સ્વાભ્યાતઃ સ્વલુ ધર્મોઽયં, મગવદ્ગિર્જિનોત્તમૈઃ ।

યં સમાલ્મ્બમાનો હિ, ન મજ્જેદ્ ભવસાગરે ॥ ૧૨ ॥

ધર્મ સુ-આ-ખ્યાત-કુતીરિક ધર્મની અપેક્ષાએ પ્રધાનતાવાળો, અવિધિના પ્રતિષેધવાળો તથા મર્યાદાથી નિશ્ચયવાળો કહેલો એવો ધર્મ, વિદ્વાનોના ચિત્તમાં વર્તતો એવો આ ધર્મ, કોણે કહેલો ? અવધિવિન આદિકથી પણ ચડિયાતા કેવલિ-સગવતોએ કહેલો, જેનું આલંબન લેનાર છવ લવસમુદ્રમાં ડૂબતો નથી. ૯૨.

સારી રીતે કહેલા ધર્મના દસ પ્રકારો કહે છે :-

સંયમઃ સૂનૃતં શૌચં, વ્રજ્ઞાકિષ્ચનતા તપઃ ।

જ્ઞાન્તિર્માર્દિવમૃજુતા, મુક્તિશ્ચ દશયા સ તુ ॥ ૧૩ ॥

સત્તર પ્રકારનો સંયમ-ધર્મ, સત્ય, શૌચ, બ્રહ્મચર્ય, અકિંચનતા, તપ, ક્ષાંતિ, માર્દવ, સરળતા, નિર્લોભતા આ દસ પ્રકારનો ધર્મ છે. તેમાં—

૧. સંયમ-એટલે પ્રાણિ-કયા, તે સત્તર પ્રકારનો છે. પૃથ્વી, અપ્, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ, તથા બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા જીવોનું મન, વચન અને કાયા દ્વારા કરણ, કરાવણ અને અનુમોદન વડે સંરંભ, સમારંભ અને આરંભનો ત્યાગ કરવો-એમ નવપ્રકાર. અજીવરૂપ પુસ્તકાદિનો પણ સંયમ, હુઃખમાઠાણના દોષથી, ભુલ્લિંગલ ઘટતું જવાથી, શિષ્યોના ઉપકાર માટે યતના-પૂર્વક પ્રતિલેખના, પ્રમાર્જના-સહિત પુસ્તકાદિ ધારણ કરે તો અજીવ-સંયમ. તથા પ્રેક્ષા-સંયમ-આંખથી બીજ, જંતુ, લીલોતરી આદિથી રહિત સ્થંડિલભૂમિ દેખીને, ત્યાં શયન, આસન આદિ કરવાં આવધ વ્યાપાર કરનારા ગૃહસ્થોને ન પ્રેરતાં તેની ઉપેક્ષા કરવા રૂપ ઉપેક્ષા-સંયમ. નજર કરી દષ્ટિ-પડિલેહણ કરેલી ભૂમિમાં રળેહરણાદિકથી શયન, આસનાદિની પ્રમાર્જના કરતો, તથા એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ચાલતાં, મચિત્ત, અચિત્ત કે મિશ્ર પૃથ્વીમાં ચાલતાં રજ કે ધૂળવાળા ચરણો થયા હોય, તેને પ્રમાર્જન કરી આગળ નીચે તો પ્રમાર્જના-સંયમ. દોષિત અનેવણીય લોભન-પાણી, અનુપકારક વસ્ત્ર-પાત્રો કે જીવોથી સંમંકત હોય તેવાં અન્ન-પાણી, વસ્ત્રાદિકને નિર્જલ સ્થાનમાં પરઠવતો પરિષ્કાપના-સંયમ કરે. કોઈનું નુકશાન, અભિમાન, ઇર્ષ્યાદિકથી નિવૃત્તિ કરી, મનને ધર્મધ્યાનાદિકમાં પ્રવર્તાવવું, તે મનઃ-સંયમ. હિંમક, કઠોર, કડવાં વગેરે પ્રકારનાં વચનોથી નિવૃત્તિ કરી, શુભભાષામાં વચનની પ્રવૃત્તિ કરવી, તે વચન-સંયમ. દોહડું, કુંદડું, વળગડું, આદિ કાયાને પાપ-પ્રવૃત્તિ બંધ કરી શુભક્રિયામાં પ્રવર્તાવવી, તે કાય-સંયમ. એ પ્રમાણે પ્રાણાતિપાત-નિવૃત્તિરૂપ સત્તર પ્રકારનો સંયમ. કહેલું છે કે— ‘પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા જીવો, અજીવ, પ્રેક્ષા, ઉપેક્ષા, પ્રમાર્જના, પરિષ્કાપનિકા, મન, વચન અને કાયાનો એમ સત્તર પ્રકારનો સંયમ.

૨. સૂનૃત-પ્રિય-મત્ય વચન, તે તો કઠોર, ચાડી, અસહ્ય, અપણતા, ચાવીને બોલડું, ઘૂઘ, ગભરામણ, ઉતાવળ, સંદેહ, આશ્ચ, રાગ-દ્રેષ-યુક્ત કપટ-પાપયુક્ત નિંદાદિક દોષ વગરનું

તથા માધુર્ય, ઔદાર્ય, સ્પષ્ટ ઉત્તમ પદાર્થ પ્રગટ કરનાર, અરિહંત પરમાત્માના વચનને અનુસરનાર, અર્થો લોકો ભાવ ગ્રહણ કરી શકે, દેશ, કાળને અનુરૂપ, સંયમવાળું, મિતાક્ષર, હિતકારી ગુણોથી યુક્ત, વાચના, પ્રચ્છના, પૂછેલાના ઉત્તરો આપવા રૂપ, મૃપાવાદ-રહિત, તે સત્ય વચન.

૩. શૌચ-સંયમને પાપકર્મોના લેપ ન લાગવારૂપ, તે અદત્તાદાન ત્યાગ કરવારૂપ. લોભ-વશ ગનેલો પારકા ધનને લેવા ઈચ્છા કરતો સંયમને મલિન કરે છે. લૌકિકો પણ કહે છે કે- “ સર્વ શૌચોમાં અર્થ-શૌચ મહાન કહેલ છે, જે અર્થમાં શુચિ થયો, તે શુચિ છે, માટી કે જળ વડે જે શુચિ થયો, તે શુચિ નથી. ” અશુચિવાળો આ લોક કે પરલોકમાં ભાવ-મલરૂપ કર્મો એકાં કરે છે, ઉપદેશ આપવામાં આવે તો પણ કલ્યાણ સ્વીકારતો નથી-એટલા માટે અદત્તાદાન-પરિહારરૂપ શૌચ ધર્મ જણાવ્યો.

૪. પ્રહ્લયર્થ- નવ પ્રકારની પ્રહ્લયુત્તિથી યુક્ત ઉપસ્થ-સંયમ, શુપ્તેન્દ્રિય વિપયક સંયમ, ભીમસેનને ‘ભીમ’ એ ટૂંકા નામથી બોલાય, તે ન્યાયાતુસારે ‘પ્રહ્લ’ પણ બોલાય, પ્રહ્લયર્થ મહાન હોવાથી પ્રહ્લયર્થ એટલે આત્મારામતા, તેના માટે શુદ્ધકલવાસ-સેવન પણ પ્રહ્લયર્થ, અપ્રહ્લની નિવૃત્તિરૂપ પણ પ્રહ્લયર્થ.

૫. અકિંચનતા-જેની પાસે કંઈ પણ દ્રવ્ય નથી, તે અકિંચન, તેનો ભાવ, તે અકિંચનતા. ઉપલક્ષણથી શરીર, ધર્મોપકરણાદિમાં નિર્મમત્વ હોય. શરીર ધારણ કરનારા મુનિઓ મમતા વગરના હોવાથી તેઓ પરિગ્રહ વગરના અને લોભનાદિક પણ સંયમ-યાત્રાના નિર્વાહ પૂરતા જ ગાડાના પૈડાને ઢીલેલના લેપ માફક મૂર્છા વગર ગ્રહણ કરે છે. રમેહરણ અને ઉપકરણો પણ સંયમના રક્ષણ માટે, વજ્ર, પાત્રાદિક સંયમ-શરીરના રક્ષણ માટે ધારણ કરે છે, પણ લોભ કે મમતાથી નહિ, માટે નિષ્પરિગ્રહી જ છે. એ પ્રમાણે પરિગ્રહ-પરિહારરૂપ અકિંચનતા.

૬. તપ-સંવર અને નિર્જરાના હેતુરૂપ હોવાથી જો કે પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે, તે ખાર પ્રકારનો છે, પણ પ્રતીર્ણકરૂપે અનેક પ્રકારનો પણ છે. તે આ પ્રમાણે-યવમધ્ય, વજ્રમધ્ય, આન્દ્રાયણ, કનકાવલિ, રત્નાવલિ, યુક્તાવલિ, સિંહવિકીરિત એ પ્રકારના, સાત સપ્તમિશ્રાદિ, ચાર પ્રતિમાઓ, સર્વતોલદ્ર, ભદ્રોત્તર, વર્ધમાન આયોગિલતપ વગેરે, ખાર ભિન્ન-પ્રતિમાઓ-એક મહિનાથી માંડી સાતમહિનાની સાત, સાત રાત્રિસંખ્યા ત્રણ, એક દિવસ-રાત્રિની, એક રાત્રિની.

૭. ક્ષાન્તિ-ક્ષમા- શક્ત કે અશક્ત હોય તેના સહન કરી લેવાના પરિણામ કરવા, તે ક્ષમા. તે ક્રોધ-નિમિત્તનો આત્મામાં ભાવ કે અભાવ વિચારવાથી, ક્રોધ કરવાના દોષો વિચારવાથી, ખાલ-સ્વભાવ વિચારવાથી, પોતે કરેલાં કર્મનાં ફળો ઉદયમાં આવ્યાં ચિંતવવાથી, ક્ષમાશુણ સાખવાનો લાભ વિચારવાથી ક્ષમા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં જે દોષના કારણે મારા પર ખીન્ને આક્રોશ કરે છે, તે મારામાં હોય તો સદૃશ્ય પદાર્થ જણાવે, એમાં કયો દોષ ? હવે જો પોતાનામાં તે દોષ નથી, તો તે અસત્ય બોલે છે, માટે મારે તેને ક્ષમા આપવી. કહેલું છે કે- ‘કોઈ આક્રોશ કરે, તો બુદ્ધિશાળી સમજીએ યથાર્થ તત્ત્વની વિચારણા કરવી, જો સત્ય હોય તો કોપ કેમ થાય ? અને અસત્ય હોય તો અજ્ઞાની સાથે કોપ કરવાથી શો

ક્રોધદો ?' ક્રોધ કરવાનું તુકથાન ચિંતવવાથી પણ ખમી ખાવું બેઠાં. ક્રોધ કરનારને તો નક્કી પાપકર્મનો બંધ થાય જ છે, તેથી ખીબને મારવાનું થાય, તેથી અહિંસાવ્રતનો લોપ. ક્રોધમાં આડું અવળું જોલવાથી ખીબ વ્રતનો પણ લોપ થાય, ક્રોધમાં દીક્ષા લીધાની વાત ભૂટી બય, તો વગર આપેલું લેવાથી અદ્વત પણ ગ્રહણ કરે-એટલે ત્રીજા વ્રતનો લોપ થાય. ટેપથી પરપાળડિની (ઝી) સાથે અબ્રહ્મ-સેવનથી ચોથાવ્રતનો લોપ. અત્યંત ક્રોધી બનવા ચોગે અવિરતિ ગૃહસ્થોની સહાયબુદ્ધિથી તેમના ઉપર મમતાભાવ મૂર્છા પણ થાય, એટલે પાંચમા વ્રતનો લોપ. ઉત્તરગુણોના લગની વાત તો રહી જ ક્યાં ? ક્રોધી આત્મા ગુરુની પણ આશાતના કરે અને અપમાન કે તિરસ્કાર પણ કરે. એ પ્રમાણે ક્રોધના દોષો વિચારે. જાલ-સ્વભાવ ચિંતવવાથી પણ ક્ષમા રાખવી. જાલ એટલે અણસમજ, તેનો સ્વભાવ આ પ્રમાણે વિચારે કે, જાલજીવ કોઈ વખત પરોક્ષમાં અને કોઈ વખત પ્રત્યક્ષ આક્રોશ કરે, કોઈ વખત આક્રોશ કરતાં તાડન કરે, કોઈ મારે, કોઈ ધર્મથી બ્રહ્મ કરવાની ઇચ્છા કરે, ત્યારે પોતે પોતાનું સદ્ભાગ્ય માને કે મારી પાછળ આક્રોશ કરે છે, સ-મુખ કે પ્રત્યક્ષ તો કંઈ કહેતો નથી ને ! એટલો ભલો છે. કદાચ પ્રત્યક્ષ આક્રોશ કરતો હોય, તો કહે કે, ભલો માણસ મુખથી આક્રોશના શબ્દો બોલે છે, પણ મારતો તો નથી ને ? મારતો હોય તો, પ્રાણ તો લેતો નથી ને ? પ્રાણ પણ લેતો હોય તો, મને ધર્મથી બ્રહ્મ કરતો નથી ને એમ આગળ આગળના અભાવમાં પોતાને લાલ માને છે. કહેલું છે કે-“ આક્રોશ કરે, હણે, પ્રાણ લે, ધર્મશ્વેત કરે-આ વગેરે અજ્ઞાની આત્માઓને મુલભ છે, ધીર સમજી આત્મા આગલા આગલાના અભાવમાં પોતે લાલ માને છે. ” એ પ્રમાણે જાલ-સ્વભાવ વિચારવો. ‘ પોતે કરેલાં કર્મનું ફળ ઉદયમાં આવ્યું છે ’ એમ ચિંતવવાથી પણ ક્ષમા થાય છે. પૂર્વે કરેલાં કર્મના ફળનું આવવું આ પ્રમાણે થાય છે. કર્મનું ફળ લોગળ્યા વગર કે તપ ક્યાં વગર નિકાચિત કર્મનો ફલ થતો નથી, અવશ્ય લોગવવા લાયક ફલ-વિષયમાં ખીબે તે નિમિત્ત માત્ર જ છે. કહેલું છે કે- “ મર્વ કોઈ પૂર્વે કરેલાં કર્મોના ફલ-વિપાક પામે છે અપરાધ થવામાં કે ઉપકાર ગુણ થવામાં ખીબે તો માત્ર નિમિત્તભૂત છે. ” આ પ્રમાણે પોતે કરેલા કર્મ-ફલનો ઉદયકાળ વિચારવો, ક્ષમાગુણની ધર્મ-વિચારણા કરવાથી ક્ષમા પ્રગટ થાય છે. વગર પ્રયાસે ક્રોધ-નિમિત્તના પ્રાયશ્ચિત્તનો અભાવ, શુભધ્યાનનો અધ્યવસાય, પરમસમાધિન ઉત્પત્તિ, સ્થિર પ્રસન્નતાવાળો અંતરાત્મા, કોઈને મારવા માટે હથીયાર શોધવાના પ્રયત્નનો અભાવ, આવેશ ન કરવાપણું, મુખની પ્રસન્નતા, ક્રોધ કરવાથી આંખ લાલ થાય અને ન કરવાથી ઉત્તવલ રહે, પરસેવો ન થવો; કંપારી ન થવી, ખીબને પ્રહાર કરવાની વેદનાનો અભાવ-એ પ્રમાણે ક્ષમા રાખવાના ગુણો બાણવા. આમ ક્રોધનો પ્રતિપક્ષ, તે ક્ષમા ધર્મ.

૮. માર્દવ - નમ્રતા - નમ્રતાવાળા અભિમાન વગરના થવું. જને અહંકારનો નિગ્રહ કરવાથી થાય છે. તે મદ્દ બતિમદ્દ આદિ આઠ પ્રકારના પહેલાં કહેવાઈ ગયા છે. તેથી ભતિ, કુલ, રૂપ, જલ, લાલ, બુદ્ધિ, વડલભતા અને મુતમદ્દમાં અંધ બનેલા યુગ્ધાર્ધ-હીન પુરુષો આ લોક અને પરલોકમાં રિનકારી પદાર્થ પણ દેખતા નથી. એ વગેરે મદ્દના દોષ-પરિહારના કારણભૂત, માનનો પ્રતિપક્ષ માર્દવ ધર્મ.

૯. સરજતા - મન, વચન, અને કાયાના કાર્યોની એકરૂપતા, તે રૂપ સરજતા અર્થાત્ માયા-રહિતપણું. માયાવી પોતાની પ્રતિજ્ઞા કે જોલવા પ્રમાણે વર્તે તો ન હોવાથી દરેકને શંકાનું સ્થાન-અવિશ્વાસવાળો થાય છે. કહેલું છે કે- “ માયાવી પુરુષ જો કે અપરાધ ન કરે

તો પણ પોતાના દોષ વડે સર્પ માફક દરેકને અવિશ્વાસુ થાય છે.” આ પ્રમાણે માયાની પ્રતિપક્ષભૂત સરળતા ધર્મ.

૧૦. સુક્તિ-નિર્લોભતા એટલે બાહ્ય કે અભ્યંતર પદાર્થ-વિષયક તૃષ્ણાનો વિચ્છેદ થવો અર્થાત્ લોભ અને આશાનો અભાવ. લોભાધીન થએલો આત્મા ક્રોધ, માન, માયા, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અણધાર, પરિશ્રદ્ધ રૂપ દોષ-સમુદાયથી પુષ્ટ થાય છે. કહેલું છે કે- “સર્વ વિનાશનું આશ્રયસ્થાન, સર્વ દુઃખોનો એક રાજમાર્ગ એવા લોભના મુખમાં ગએલો લોભી પુરુષ ક્ષણે ક્ષણે નવાં નવાં દુઃખો પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે.” એ પ્રમાણે લોભના ત્યાગરૂપ નિર્ભયતા, સ્વ-પર-હિત આત્મપ્રવૃત્તિ, મમત્વનો અભાવ, નિઃસંગતા, ખીલનો દ્રોહ ન કરવાપણું, રજોહરણ આદિ સંયમનાં ઉપદર્શણમાં પણ રાગરહિતપણું એ વિગેરે રૂપ સુક્તિ-ધર્મ-આ પ્રમાણે દશપ્રકારનો ધર્મ કહ્યો.

પ્રશ્ન કર્યો કે, સંયમ, સત્ય, શૌચ, પ્રદ્ધ, અકિંચનતા મહાવ્રતોમાં, ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સુક્તિ સંવર-પ્રકરણમાં, તપ સંવર અને નિર્જરાના કારણરૂપ કહેલો હોવાથી ધર્મ-પ્રતિપાદન પ્રકરણમાં ફેરી કહેવાથી પુનરુક્તતા થઈ. તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે, અહિં સંયમાદિનું ફેરી કથન કરવું એમ અધિકાર નથી, પરંતુ સંયમ આદિ દશપ્રકારના ધર્મ-પ્રતિપાદનના પ્રકાર વડે અરિહંત ભગવંતોએ સારી રીતે કહેલો ધર્મ, તેની વિચારણા જ છે. ધર્મોના શુભપણાને અંગે તેની વ્યાખ્યા કરનારા ભગવંતોની અનુપ્રેક્ષા-નિમિત્તે સ્તુતિ થાય છે, માટે કહેલું સર્વ વાસ્તવિક સમજવું. ૯૩.

આ ધર્મોના પ્રભાવ કહે છે-

ધર્મપ્રભાવતઃ કલ્પદ્રુમાદ્યા દદતીષ્ઠિતમ્ ।

ગોચરેડપિ ન તે યત્ સ્યુરધર્માષિષ્ટિતાત્મનામ્ ॥ ૧૪ ॥

ધર્મના પ્રભાવથી કલ્પવૃક્ષો, આદિથી ચિંતામણિરત્ન વિગેરે સુપ્રમાદિક કાલમાં થનારા જે વનસ્પતિરૂપ અને પાપાણુરૂપ હોવા છતાં ધર્મવાળા છવોને ઈષ્ટ ફેલ આપનારા થાય છે; તે જ કલ્પવૃક્ષો, દુઃષમાદિ કાલમાં થનારા ધર્મહીનોને દહિના વિષયમાં પણ આવતા નથી, તો પછી તેનાથી અભીષેકની પ્રાપ્તિ તો ક્યાં જ રહી? અહિં અર્થ-પ્રાપ્તિ ફેલ કહ્યું ૯૪. તથા—

અપારે વ્યસનામ્મોઘૌ, પતન્તં પાતિ દેહિનમ્ ।

સદા સવિષયવર્ત્યેક-વન્ધુર્ધર્મોડતિવત્સલઃ ॥ ૧૫ ॥

ધર્મ પાર વગરના દુઃખ-સમુદ્રમાં પડતા એવા પ્રાણીનું રક્ષણ કરે છે, તથા નશુક રહેલા અતિવત્સલતાવાળા હંમેશના બંધુસમાન છે. અહિં અનર્થ-પરિહાર રૂપ જણાવ્યું. ૯૫. તથા—

આશ્રવાયતિ નામ્મોઘિરાશ્વાસયતિ ચામ્યુદઃ ।

યમ્હર્મી સ પ્રમાવોડ્યં, ધ્રુવં ધર્મસ્ય કેત્રલઃ ॥ ૧૬ ॥

આ પૃથ્વીને સમુદ્ર ડૂળાડી દેતો નથી, તથા મેઘ આ જગત ઉપર ઉપકાર કરે છે, તે માત્ર

નો પ્રભાવ હોય તો એકલા ધર્મનો જ છે. આહિં અનર્થ-પરિહાર અને અર્થ-પ્રાપ્તિ બંને ફળો જણાવ્યાં. ૯૬. હવે સાધારણ ધર્મનું સાધારણ ફલ કહે છે—

ન જ્વલત્યનલસ્તિર્યગ્, યદૃર્ધ્વં વાતિ નાનિલઃ ।

અચિન્ત્યમહિમા તન્ન, ધર્મ એવ નિવન્ધનમ્ ॥ ૯૭ ॥

જગતમાં અગ્નિ તિર્યછો સળગતો નથી અને વાયુ ઉપર આકાશમાં વાતો નથી, તે અચિન્ત્ય પ્રભાવ હોય તો અને તેમાં ખડું કારણ હોય તો આ એક ધર્મનું જ સમજવું. મિથ્યાદ્વિષ્ટો પણ કહે છે કે, ‘અગ્નિનું ઊર્ધ્વમાં સળગવું’, પવન તિર્યછો વાય છે, તેમાં કોઈ અદૃષ્ટ જ કારણ સમજવું. ૯૭. તથા—

નિરાલમ્બા નિરાધારા, વિશ્વાધારા વસુન્ધરા ।

યચ્ચાવતિષ્ઠતે તન્ન, ધર્માદિન્યન્ન કારણમ્ ॥ ૯૮ ॥

હોરડા આદિ આલંબન વગરની, શેષનાગ, કૂર્મ, વરાહ, દિગ્ગજો-દિશાહાથી આદિના આધાર વગરની; તેઓ હોવામાં કંઈ પણ પ્રમાણ મળતું ન હોવાથી, આ ચરાચર જગત-વિશ્વના આધારરૂપ પૃથ્વી અધ્ધર ટકી રહેલી છે, નીચે પડતી નથી, તેમાં ધર્મ સિવાય બીજું કારણ નથી. અન્યથા-વ્યતિરેકથી વિચારતાં ધર્મ સિવાય કોઈ પણ ટકાવનાર હેતુ નથી. ૯૮. તથા—

સૂર્યાચન્દ્રમસાવેતૌ, વિશ્વોપકૃતિદેતવે ।

ઉદયેતે જગત્યસ્મિન્, નૂનં ધર્મસ્ય શાસનાન્ ॥ ૯૯ ॥

આ સૂર્ય અને ચંદ્ર બંને જગતના પથોપદો માટે આ લોકમાં ઉદય પામે છે. નહીં તેમાં કોઈ પ્રભાવ હોય તો આ ધર્મના શાસનનો તે પ્રભાવ છે. ૯૯. તથા—

અચન્ધૂનામસૌ વન્ધુરસર્વાનામસૌ સત્તા ।

અનાયાનામસૌ નાયો, ધર્મો વિશ્વેઋત્સલઃ ॥ ૧૦૦ ॥

આ ધર્મ બધું વગરનાઓ માટે બધું છે. કારણ કે વિપત્તિમાં સહાય કરનાર, તેમાંથી પાર ઉતારનાર હોય તે બધું છે. તેનું કાર્ય કરનાર પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી મિત્ર વગરનાઓ માટે આ મિત્ર છે, યોગ અને ક્ષેમ બંને કરનાર હોવાથી નાથ વગરનાઓ માટે એ નાથ છે. કહેવું છે કે, ‘યોગ-ક્ષેમ કરનાર હોય, તે નાથ કહેવાય.’ અહિં હેતુ કહે છે—જગતમાં અદ્વિતીય વત્ત્વ કોઈ હોય, તો તે ધર્મ છે. ગાય વાછરડાને સ્નેહથી ચડણ કરે છે, તેથી વત્સલ ગણાય છે; તેની માદક સમગ્ર જગતને પ્રીતિનું કારણ હોવાથી ધર્મ પણ વત્સલ છે. ૧૦૦.

હવે અનર્થફલની નિવૃત્તિ થતી હોવાથી અલણ આમાન્યજનો પણ ધર્મ કરવાની અગિડાપા રાખે છે, તેથી ધર્મનું ફળ કહે છે—

રસો-યસોરગ-વ્યાઘ્ર-વ્યાલાનલ-ગરાદપઃ ।

નાપર્તુમન્નં તેષાં, યૈર્ધર્મઃ શરણં મિતઃ ॥ ૧૦૧ ॥

આ દશ પ્રકારના યતિધર્મને મિથ્યાદષ્ટિઓએ દેખ્યો નથી અને જે કોઈકે ક્યાંક કહેલ છે, તે પણ માત્ર વાણીથી વર્ણન કરવા પૂરતું સમજવું. તત્ત્વોના અર્થો વાણીમાં ફરકને હોય, કેટલાકને મનમાં પણ હોય, પરંતુ ક્રિયાથી પણ હંમેશાં અમલ કરતા હોય તેો જિનમત માનનારા જ સમજવા. વેદશાસ્ત્રોમાં પરાધીન બુદ્ધિવાળા અને તેનાં સૂત્રો કંઈ સુખપાઠ રાખનારા તત્ત્વથી લેશ પણ ધર્મરત્નને બાણુતા નથી. ગોમેધ, નરમેધ, અશ્વમેધ વિગેરે યજ્ઞ કરાવનારા-પ્રાણિઓનો ઘાત કરનારા અને કરાવનારા યાજ્ઞિકોને ધર્મ કેવી રીતે હોય? ન શ્રદ્ધા કરવા ચોચ, અસત્ય અને પરસ્પર વિરોધિ વસ્તુનો પ્રલાપ કરનારા પુરાણ કરનારા પૌરાણિકોને ધર્મ કયો? કેવો? જોડી બ્યવસ્થાઓ વડે ખીનતું દ્રવ્ય પડાવનારા, માટી, જળ આદિથી શૌચધર્મ જણાવનારા સ્માર્તો વગેરેને ધર્મ કેવી રીતે સંભવે? ઋતુકાલ વીત્યા પછી ગર્ભહત્યા કે બાળહત્યા કરનાર, બ્રહ્મચર્યનો અપલાપ કરનાર બ્રાહ્મણોને ધર્મ એટલે ધર્મ કેવી રીતે સંભવે? ન હેવાની ઈચ્છાવાળા યજ્ઞમાન પાસેથી પણ સર્વ જૂટવી લેવાની ઈચ્છાવાળા, ધન માટે પ્રાણ-ત્યાગ કરનારા બ્રાહ્મણોને અકિચનપણું કેવી રીતે હોય? રાત્રે અને દિવસે સુખને પૂછીને લક્ષણ કરનારા, લક્ષ્યાલક્ષ્યના વિવેક વગરના સૌગતોને-ગૌધધર્મવાળાને તપધર્મ જ ક્યાં છે? “કોમળ શય્યા, સવારે મીઠારસનું પાન, બપોરના લોભન, સાંજે કંડું પીણું, મધ્યરાત્રે દ્રાક્ષા અને સાકર, ઈચ્છા પ્રમાણે ખાવા-પીવામાં શાક્યો સુદર ધર્મ જણાવેલો છે!” નજીવા એવા અપરાધમાં ક્ષણવારમાં શાપ આપતા લૌકિક ઋષિઓમાં ક્ષમાધર્મનો અંશ પણ સંભવનો નથી. ‘પોતાની બ્રાહ્મણ બતિ સર્વોત્તમ છે.’ એવા બતિ આદિના મહવાળા, હૃદયર્તન વાળા અને તેવા જ ચિત્તવાળા ચાર આશ્રમમાં વર્તતા બ્રાહ્મણોને માર્દવધર્મ ક્યાંથી હોય? હૃદયમાં દંભના પરિણામ વહેતા હોય, બહારથી બકવૃત્તિ ધારણ કરનારા, પાખંડ-મત ધારણ કરનારાઓને સરળતાનો લેશ પણ ક્યાંથી હોય? પત્ની, ઘર, પુત્રાદિ પરિવાર અને સદા પરિશ્રદવાળા લોભના એકમાત્ર કુત્રગૃહ એવા બ્રાહ્મણોને યુક્તિધર્મ કેવી રીતે હોય? તેથી કરીને રાગ-દેવ-મોહ વગરના, કેવળજ્ઞાનવાળા અરિહંત ભગવંતોની આ ધર્મસ્વાખ્યાતતા ભાવના વિચારવી. રાગથી, દેષથી કે મોહ-અજ્ઞાનથી દેરકાર-વિતથ મોલવાનું થાય, તેના અભાવમાં અરિહંતોની વિતથવાદિતા કેવી રીતે હોય? જેઓ રાગાદિક દોષો વડે કબ્બિત ચિત્તવાળા હોય, તેઓના સુખમાંથી સત્ય વાણી કદાપિ નીકળતી નથી. તે આ પ્રમાણે-ચર કરાવવો, હવન કરવું, ઈત્યાદિ તથા અનેક વાવડી, કૃવા, તળાવ, સરોવર આદિ, ઈષ્ટપૂર્ત કાર્યો કરતા, પશુઓનો ઘાત કરવાથી સ્વર્ગલોકના સુખની પ્રાપ્તિ થતાવતા, બ્રાહ્મણોને લોભન આપવાથી, પિતૃઓને વૃષ્ટિ કરાવવાની અભિલાષાવાળા, ધીની થોની આદિ કરાવવી તે રૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવનારા, પાંચ આપત્તિના કારણે સ્ત્રીઓનાં ફરી

હવે કંગવનારા, પુત્ર ન થતા હોય, તેવી સ્ત્રીઓ વિષે ક્ષેત્રજ અપત્ય (ખીન પુરુષદાગ ઉત્પન્ન)નું કથન કરનાગ, દોષિત સ્ત્રીઓની ગ્નેથી શુદ્ધિ કહેનાગ, જ્યાંભુલુદ્ધિથી યજ્ઞમા હોવા બોલકા આદિના વિંગથી આલુવિકા ચવાવનારા, સૌત્રામણિયનમા માત પેઠી સુધી મદિગ-પાન કરનાગ, વિષ્ટા ભક્ષણ કરનાર ગાયને અર્પ્થ કરવાથી પવિત્રતા માનનાગ, જળાન્તિકતા સ્નાનમાત્રથી પાપશુદ્ધિ કહેનારા, વડવા, પીપળા, કોઠા, આમળા, આળવી આદિ વૃક્ષોની પૂજા કરવાનાગ અને ડરનારા, અગ્નિમા ઘી આદિના હવન કરવા વડે દેવ-દેવીઓને ખુશ કરવાનું માનનાગ, ભૂમિ પર ગાયને દોહન કરવાથી અમગળની શાંતિ માનનાગ, સ્ત્રીઓને વિડબના આપવા મરખા મત અને ધર્મને ઉપદેશ કરનાગ, તથા જટા ધાગણુ કરવી, કાનમા પટવ, શરીરે ભરમ લગાડવી, લગોટી પહેરવી, આકડા, ધૂતૂરા, ખીવીપત્ર, તુવસી આદિથી દેવપૂજા કરનાગ, કુવા (નિતબ) વગાડતા, ગીત-નૃત્યાદિ વાગ વાગ કરતા અને વદનના શબ્દથી વાગિત્રતા શબ્દો કરતા, અસત્યભાષા બોલવા પૂર્વક સુનિઓ, દેવો અને લોકોને હણુતા, મતભગ કરી દામપણુ અને દામીપણુ ઉચ્છતા, વાગ વાગ પાશુપત-મત શબ્દો કરતા અને વળી છોડતા, ઔષધાદિના પ્રયોગ કરવાવડે જૂ-લીખોને મારી નાખતા, મનુષ્યના હાડકાના આભૂષણો ધાગણુ કરતા, શૂદ્ર અને ખાટવાના પાયાને વહન કરતા, અખપ (ખોપરી)મા લોગ્ન કરતા, ઘટા, તૂપૂર ધાગણુ કરતા, મદિગ, મામ અને સ્ત્રીના લોગમા આમકત ખનેવા, નિગ્તર નિતબ(કુવા) ઉપ-ઘટનાથી વારવાર ગાયન નૃત્ય કરનાગ, તેઓને ધર્મ કેવી રીતે મળવે? તથા અનતકાય-કન્દાદિ રવ, મૂવ અને પત્રોનું લોગ્ન કરનાગ, વળી સ્ત્રી-પુત્ર-યુક્ત વનવાસ સ્વીકાર કરનારાને તથા ભક્ષ્યાભક્ષ્ય, પેયાપેય, કે આચરવા યોગ્ય કે ન આચરવા યોગ્ય મર્મમા મમાન ભાવવાળા યોગી નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલા ડૌવાચાર્યના અન્તેવામી શિષ્યો, તથા ખીલઓ કે જેઓએ જૈનેન્દ્ર-શામનનો મર્મ જાણ્યો નથી, તેવાઓને ધર્મ શું? તેનું ફવ શું? અને તેની સુદર મર્યાદાવાળી કથન-રીતિ કેવી? તે તો ગ્રામી જાણી હોય? જિનેશ્વર ભગવતના ધર્મનું આ લોક અને પલોકમા જે દળ છે, તે તો ગૌણ રવ છે, મુખ્ય રવ તો મોક્ષ જ્ઞેલો છે જેકૂત ખેતી કરતા, ધાન્ય વાવતા ધાન્ય મેળવવાની ઉચ્છા રાખે છે વચમા ઘામ-પવાવ આદિક તો આનુષંગિક ફલ છે તેમ ધર્મનું ચધાર્થ રવ તો અપરર્જ-મોક્ષ છે, અને મામારિક રવ તો આનુષંગિક સમજનું જિનેશ્વર ભગવતોએ કહેલા ધર્મને આશ્રિત સ્વાખ્યાતતા ભાવનાને વાગ વાર ભાવતા થકા મમતવરૂપ વિષ-વેગના વિદગ-દોષોથી સુક્ત ખની પરમ પ્રકર્ષવાળી મામ્યપદવીને પામે છે એ પ્રમાણે ધર્મ-સ્વાખ્યાતતા ભાવના કહી ૧૦૨ હવે લોક-ગાવના કહે છે-

લોકભાવના માથે ચૌદ રાજલોકનું સ્વરૂપ

કટિસ્પરકરવૈશાલ-સ્થાનકસ્યનરાકૃતિમ્ ।

દ્રવ્યેઃ પૂર્ણ સ્પર્શ્લોક, સ્થિત્યુત્પત્તિ-વ્યયાત્મકે ॥ ૧૦૩ ॥

કેટ ઉપર જે હાથ રેખીને રાખેના હોય અને વૈશાખ-મસ્થાનથી જે પગ પહોળા કરેલા હોય એવા પ્રકારના આકારે ઉભેલો એક પુરુષ, તેવી ચૌદ રાજલોકના આકાશ-ક્ષેત્રની આકૃતિનું સ્મરણ કરતું લોકાકાશ મેત્ર કેવું? ત્યાં જણાવે છે કે સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને વ્યય સ્વરૂપ દ્રવ્યોથી પૂર્ણ ક્ષેત્ર. સ્થિતિ એટલે ધ્રુવતા, ઉત્પત્તિ એટલે ઉત્પન્ન થવું, વ્યય એટલે વિનાશ જગતની

તમામ વસ્તુઓ સ્થિતિ, ઉત્પાદ અને વ્યય-સ્વરૂપ છે. તત્ત્વાર્થ-સૂત્રમાં કહેલું છે કે-‘ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌઘ્યયુક્તં સત્’ આકાશાદિક પશુ નિત્યાનિત્યપણાથી પ્રસિદ્ધ છે અને દરેક ક્ષણે તે તે પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. પ્રદીપ વગેરે પશુ ઉત્પાદ અને વિનાશના યોગવાળા બનીને રહે છે, પશુ એકાંતસ્થિતિયોગવાળું કે ઉત્પાદ-વિનાશયોગિ કંઈ પશુ નથી. [અન્યયોગવ્યવસ્થેદ-દાત્રિશિક્ષામાં] અમે કહ્યું છે કે :

“દીવાથી લઈને આકાશ સુધી સર્વ વસ્તુ સરખા સ્થાવરાણી છે, સ્યાદ્વાદની મુદ્રાને ઉલ્લંઘન ન કરે તેવી છે. તેમાંથી એક વસ્તુ નિત્ય જ છે અને ખીલુ વસ્તુ અનિત્ય જ છે-એવા પ્રભાવો તમારી આજ્ઞાના દેખીઓના છે.” ૧૦૩.

લોકસ્વરૂપ જ કહે છે—

લોકો જગત્ત્રયાકીર્ણો, ધ્રુવઃ સપ્તાજ વેદિતાઃ ।

ધનામ્મોધિ-મહાવાત-તતુવાતૈર્મહાવલૈઃ ॥ ૧૦૪ ॥

કહેલી આકૃતિ અને સ્વરૂપવાળો લોક અર્થઃ, તિર્થગ્ અને ઉર્ધ્વ એમ ત્રણ લોકથી વ્યાપ્ત છે. તે લોકમાં રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, મહાતમઃપ્રભા યથાર્થનામવાળી પૃથ્વીઓ છે. તથા અનાદિકાળથી પ્રસિદ્ધ નિરન્વર્થકનામવાળી છે-તે આ પ્રમાણે-ધર્મા, વંશા, શૈલા, અંજના, અરિષ્ટા, માઘવ્યા અને માઘવી. દરેક રત્નપ્રભાથી નીચે નીચે વધારે વધારે પહોળી છે. તેમાં અતુકમે ૩૦ લાખ, ૨૫ લાખ, ૧૫ લાખ, ૬૫ લાખ, ત્રણ લાખ, પાંચન્યૂન એક લાખ, અને પાંચ જ એવા નારકવાસો છે. તે નીચે અને પડખેથી ચારે બાજુ ગોળાકાર વીંટળાએલા છે. કોનાથી ? પ્રવાહી નહિં, પશુ કંઠુ સમુદ્ર, મહાળલવાન એવા ધનવાત અને તતુવાતથી. ‘મહામલ’ કહેવાથી પૃથ્વી ધારણ કરવા સમર્થ. તેમાં દરેક પૃથ્વીની નીચે ધનોદધિ મધ્યભાગમાં વીશ હબર યોજન બડો છે અને મહાવાયુની બડાઈ ધનોદધિ કરતાં મધ્યભાગમાં અસંખ્યાતા યોજનની અને તતુવાત મહાવાયુ કરતાં અસંખ્યાત યોજનની બડાઈવાળો છે. ત્યાર પછી અસંખ્યાતા યોજનસહસ્ર આકાશ છે. આ વચ્ચેની બડાઈનું માપ સમજવું. ત્યાર પછી કમે કમે બને બાજુ ઘટવું ઘટવું છેવટે વલયના સરખા માપવાળું થાય છે. રત્નપ્રભાના ધનોદધિવલયનું પહોળાઈનું માન છ યોજનનું, ધનવાત વલયનું પહોળાઈનું માન સાડાચાર યોજન અને તતુવાત વલયનું પહોળાઈનું માન દોઢ યોજન સમજવું. રત્નપ્રભાના વલયમાનની ઉપર ધનોદધિમાં યોજનનો ત્રીજો ભાગ, ધનવાતમાં એક ગાઉ, તતુવાતમાં ગાઉનો ત્રીજો ભાગ હોય છે. એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભામાં વલયમાન બંધવું. એવી રીતે શર્કરાપ્રભાના વલયમાનથી ઉપર આ પ્રમાણે પ્રકોપ અર્થાત ઉમેરા કરવો. એમ પહેલા પહેલાના વલયમાનથી ઉપર આ પ્રમાણે સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉમેરતાં ઉમેરતાં આગળ જવું. કહેલું છે કે- ‘ધમાના પ્રથમ વલયની લંબાઈ પલ્લોપમનો ત્રીજો ભાગ, ખીજ વલયની લંબાઈ એક ગાઉ, છેલ્લા વલયની લંબાઈ ગાઉનો ત્રીજો ભાગ, આદિ ધ્રુવમાં ઉમેરતા જવો. એવી રીતે સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉમેરવું. પ્રકોપ ક્યાં પછી વલયની પહોળાઈનું માપ આ પ્રમાણે બંધવું-ખીલુ વંશા નામની પૃથ્વીમાં પહેલા વલયનો વિષ્કંભ-પહોળાઈ છ યોજન અને એક યોજનનો ત્રીજો ભાગ અર્થાત ૬૬ યોજન. ખીજ વલયમાં પોણાપાંચ યોજન

અને ત્રીજા વલયમાં ૧૬૬ યોજન, એમ સર્વ સરવાળો એકઠો કરવાથી શક્ટરાત્રણા - વંશા બીજા નારક પૃથ્વીના છેડાથી બાર પૂર્ણાંક બે તૃતીયાંશ યોજનના છેડે અલોક છે. વાલુકાત્રણા - શેલા નામની ત્રીજા નારકીના પહેલા વલયનો વિષ્કંભ છ યોજન, બીજા વલયનો પડું યોજન અને ત્રીજા વલયનો ૧૬૬ યોજન એમ સરવાળો કરતાં ૧૩૬૬ યોજને વાલુકાત્રણાનો સ્ત્રીમાઠો પૂર્ણ થાય. ત્યાંથી આગળ ફરતો અલોક છે. ચોથી પંકત્રણા-અંજના નામની નારકીના વલયોમાં પ્રથમનો વિષ્કંભ સાત યોજન, બીજા વલયનો સવાપાંચ યોજન અને ત્રીજાનો પોણા બે યોજન મળી ચૌદ યોજન પછી અલોક આવે છે. હવે આ ધૂમત્રણા - રિષ્ટા નામની પાંચમી નરકમાં ત્રણ વલયોનું અનુક્રમે ૭૬, ૫૬, ૧૬ યોજન વિષ્કંભ બાણુનું, અર્થાત્ ૧૪૬ યોજન પછી અલોક ફરતો હોય. હવે મધા - તમઃત્રણા નામની છઠી નરક પૃથ્વીને ફરતાં ત્રણ વલયો છે. તેમાં પ્રથમ ઘનોદધિ-વલયનો વિસ્તાર-લંબાઈ ૭૬, બીજાનો પડું પોણા છ યોજન અને ત્રીજાનો ૧૬૬ યોજન પહોળાઈ છે. હવે તમઃતમઃત્રણા - માધવતી નામની સાતમી નારકીના પ્રથમ વલયનું માત્ર આઠ યોજન, બીજા વલયનું છ યોજન અને ત્રીજા વલયનું બે યોજન લંબાઈ - પ્રમાણ સમજાવું-એટલે સોળ યોજન પછી ફરતો અલોક સમજાવે. પૃથ્વીના આધારભૂત ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાતથી આ વલયો પૃથ્વીની ચારે બાજુ વલયાકારથી છેડા ભાગ સુધી એટલી પહોળાઈથી પૃથ્વીની ઉંચાઈ જેટલાં તેના પશુ માપ સમજાવે. ૧૦૪. ફરી લોકનું સ્વરૂપ કહે છે-

વેત્રાસનસમોઽપસ્તાત્, મધ્યતો જલ્હરીનિમઃ ।

અગ્રે મુરજસદ્કાશો, લોકઃ સ્યાદેવમાકૃતિઃ ॥ ૧૦૫ ॥

વેત્રાસન જેવો નીચેનો ભાગ. છેક નીચેનો ભાગ વધારે પહોળો હોય. ઉપર ઉપરનો ભાગ સાંકડો થતો જાય, તેના જેવો નીચેનો આકાર, મધ્યનો ભાગ ઝાઝર-વાંજિત્ર-વિશેષ તેના જેવો આકાર, મધ્યલોકની ઉપરનો ભાગ મુદંગ જેવો એટલે કે ઉપર-નીચે માંકરો, વચ્ચેમાં પહોળો ભાગ-એમ ત્રણ આકારવાળો લોક સમજાવે. કહેલું છે કે- “તેમાં ઉર્ધ્વ સરાવર્ણ હોય, તેવો અધોલોક, ચાળ જેવો તિર્યગ્લોક, અને બે સરાવર્ણના સંયુત ગનાવે, તેવા આકારવાળો ઊર્ધ્વલોક હોય.” અહિં અધઃ, તિર્યગ્, ઊર્ધ્વલોક એ ત્ર્યંક-પ્રદેશોની અપેક્ષાએ, મેકુપર્વતના બરાબર મધ્યભાગમાં ગાયના સ્તનાકારે ચાર આકાશપ્રદેશો, નીચેના ભાગમાં તેના જ ઉપલા ભાગમાં તે જ પ્રમાણે ચાર બીજા ત્ર્યંક-પ્રદેશો. એમ આઠ નીચે ઉપરના આકાશ-પ્રદેશો. કહેલું છે કે- “તિર્યંગલોકના બરાબર મધ્યભાગમાં આઠ ત્ર્યંક-પ્રદેશો છે, તેનાથી જ દિશાઓ અને વિદિશાઓની ઉત્પત્તિ છે.”

તેમાં ત્ર્યંક-પ્રદેશથી નીચે અને ઉપર નવસો નવસો યોજન તિર્યંગલોક છે, જેની જડાઈ અક્ષરસે યોજન-પ્રમાણ છે. તિર્યંગલોકની નીચે નવસો યોજન છોડ્યા પછી લોકના અંત સુધીનો ભાગ, તે સાતરાજ-પ્રમાણ અધોલોક છે. તેમાં કહેલા સ્વરૂપવાળી સાત પૃથ્વીઓ છે. તેમાં પ્રથમ રત્નત્રણા નામની પૃથ્વીમાં એક લાખ એંશી હજાર યોજન ઉંચાઈ કહો કે નારાઈ કહો, તેના ઉપર અને નીચેના એક એક હજાર યોજન છોડીને વચ્ચે ૧ લાખ, ૭૮ હજાર યોજનની અંદર ભવનપતિ-દેવોનાં ભવનો છે. તેઓ અસુર, નાગ, વિદ્યુત, સુપર્ણ, અગ્નિ, વાયુ, સ્તનિત, ઉદધિ, દીપ અને દિક્ષ-કુમારો નામના ભવનપતિ-દેવો છે. તેઓ ચૂરામણિ, મર્ષ,

વજ્ર, ગરુડ, ઘટ, અશ્વ, વર્ધમાન, મગર, સિંહ અને હાથીના ચિહ્નવાળા હોય છે. તેમાં લવનપતિ-
 દેવો દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં વ્યવસ્થિત થએલા છે તે ઇન્દ્રો હોય છે. તેમાં અસુરકુમાર-
 દેવોને અમરેન્દ્ર અને ખલીન્દ્ર નામના છે ઇન્દ્રો છે. ધરણેન્દ્ર અને જૂતાનંદ ઇન્દ્ર નાગકુમાર-
 દેવોના છે ઇન્દ્રો છે. હરિ અને હરિસહ નામના છે ઇન્દ્રો વિદ્યુત્કુમાર-દેવોના છે. વેણુદેવ અને
 વેણુદાદિ નામના છે ઇન્દ્રો સુપર્ણકુમાર દેવોના, અગ્નિશિખ અને અગ્નિમાણ્વ નામના છે ઇન્દ્રો
 અગ્નિકુમાર દેવોના, વેલ્લખ અને પ્રલંબન વાતકુમાર દેવોના ઇન્દ્રો, સુઘોષ અને મહાઘોષ
 સ્તનિતકુમાર દેવોના ઇન્દ્રો, જલકાન્ત અને જલપ્રભ ઇન્દ્રો ઉદધિકુમાર દેવોના, પૂર્ણ અને
 વશિષ્ઠ નામના છે ઇન્દ્રો દ્રીપકુમાર દેવોના, અમિત અને અમિતવાહન નામના છે ઇન્દ્રો કિક્કુમાર
 દેવોના જાણવા. આ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એકહજાર ચોળનના ઉપર અને નીચેના
 સો સો ચોળન છોડીને વચલા આઠસો ચોળનમાં આઠ પ્રકારના પિશાચ, ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ,
 કિન્નર, કિંપુકુષ, મહોરગ અને ગન્ધર્વ અતુલકે કદંબવૃક્ષ, સુલસવૃક્ષ, વડલાતું વૃક્ષ, ખટ્વાંગ
 (તાપસ ઉપકરણ), અશોકવૃક્ષ, ચરપકવૃક્ષ, નાગવૃક્ષ, તુચ્છવૃક્ષના ચિહ્નવાળા તિચ્છાલોકમાં વાસ
 કરનારા વ્યંતરદેવોનાં નગરો છે. તેમાં પણ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં બધા ઇન્દ્રોની વ્યવસ્થા
 છે. તેમાં પિશાચોના કાલ અને મહાકાલ, જૂતોના સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ, યક્ષોના પૂર્ણભદ્ર અને
 મહાભિભદ્ર, રાક્ષસોના ભીમ અને મહાભીમ, કિન્નરોના કિન્નર અને કિંપુકુષ, કિંપુકુષોના સત્પુકુષ
 અને મહાપુકુષ, મહોરગોના અતિક્રાંત અને મહાક્રાંત, ગન્ધર્વોના ગીતરતિ અને ગીતયશા નામના
 ઇન્દ્રો છે. તેમ જ રત્નપ્રભામાં પહેલા સો ચોળનના નીચેના અને ઉપરના દશ દશ ચોળન
 છોડીને વચલા એશી ચોળનોમાં અણ્વપત્રી, પણ્વપત્રી વગેરે તેટલા જ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં
 વ્યવસ્થિત બનેલા આઠ વ્યંતરનિકાયના દેવો અને બધા ઇન્દ્રો છે.

તથા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમતલપ્રદેશથી ઉપર સાતસો નેહું ચોળન અને જ્યોતિષ્કોની
 નીચેના પ્રદેશ તેની ઉપર દશ ચોળનમાં સૂર્ય, તેની ઉપર એશી ચોળને ચંદ્ર, તેની ઉપર
 વીશ ચોળને તારા અને ગ્રહો એ પ્રમાણે જ્યોતિલોક એકસો ને દશ ચોળન જાડાઈવાળો છે.
 અગ્નિઆરસો ને એકવીશ ચોળન જંબૂદ્વીપના મેરુને અડક્યા વગર અને લોકના છેડાથી
 અગ્નિઆરસો અગ્નિઆર ચોળન સ્પર્શ કર્યા વગર સર્વદિશામાં મંડલાકારે વ્યવસ્થિત રીતે ધ્રુવને
 છોડીને જ્યોતિષયક ભ્રમણ કરે છે. કહેલું છે કે- “અગ્નિઆરસો એકવીશ અને અગ્નિઆરસો
 અગ્નિઆર એમ મેરુ અને અલોક એ બંનેના બહારના ભાગમાં જ્યોતિષયક ફરતું રહે છે.”

અહિં સર્વના ઉપર સ્વાતિનક્ષત્ર, સર્વની નીચે લગ્નિ નક્ષત્ર, સર્વની દક્ષિણમાં મૂલ,
 સર્વની ઉત્તરમાં અભીચિન નક્ષત્ર, તેમાં જંબૂદ્વીપમાં જે ચંદ્ર અને જે સૂર્ય, લવણસમુદ્રમાં ચાર
 ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો, ધાતકીખંડમાં બાર ચંદ્રો અને બાર સૂર્યો, કાલોદધિસમુદ્રમાં બેતાલીશ
 ચંદ્રો અને ચાર સૂર્યો, પુષ્કરવરાર્ધમાં બેતેર ચંદ્રો અને સૂર્યો-એ પ્રમાણે મનુષ્યલોકમાં એકસો
 બત્રીશ ચંદ્રો અને એકસો બત્રીશ સૂર્યો થયા. અઘ્યાસી ગ્રહો, અઘ્યાવીશ નક્ષત્રો, છાસહ હજાર,
 નવસો, પચોતેર અધિક તારાઓની કોટિ કોટિ-પ્રમાણ એક એક ચંદ્રનો પરિવાર, ૧૬ ચોળન
 લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રમાણવાળું ચંદ્રનું વિમાન, ૧૬ ચોળન લંબાઈ-પહોળાઈ પ્રમાણયુક્ત સૂર્યનું
 વિમાન, અર્ધચોળન-પ્રમાણ ગ્રહોનું વિમાન, નક્ષત્રનું એક ગાઉ-પ્રમાણ વિમાન, સર્વોદ્કૃષ્ટ
 આયુષ્યવાળા તારાનું અર્ધકોશ, સર્વજઘન્ય આયુષ્યવાળાને પાંચસો ધનુષ-પ્રમાણ વિમાન હોય.

સર્વ વિમાનોનું બાહ્ય-બહાર, પહોળાઈથી અર્ધ-પ્રમાણ, આ વિમાનો પીસ્તાલીશ લાખ યોજન પ્રમાણવાળા મનુષ્યક્ષેત્રમાં હોય. ચંદ્રાદિક વિમાન વાહનોની આગળ સિંહો, દક્ષિણે હાથીઓ, પશ્ચિમમાં વૃષભો અને ઉત્તર તરફ અગ્નિ હોય છે. સૂર્ય અને ચંદ્રને સોળ હજાર હુકમ ઉઠાવનારા આભિયોગિક દેવો હોય છે. ગ્રહોને આઠ હજાર, નક્ષત્રોને ચાર હજાર, તારકોને બે હજાર આભિયોગિક પરિવાર હોય છે. પોતાની દેવગતિ અને દેવપુણ્ય હોવા છતાં ચંદ્રાદિકોને તેઓ આભિયોગ્યકર્મ-વશથી ત્યાં તે રૂપે ઉપસ્થિત થાય છે. માનુષ્યોત્તર પર્વત પછી પચાસ હજાર યોજન ક્ષેત્ર-પરિધિની વૃદ્ધિ વડે સંખ્યાથી વૃદ્ધિ પામતા શુભલેશ્યાવાળા ગ્રહો નક્ષત્ર, તારાના પરિવારવાળા ઘંટાના આકાર સરખા અસંખ્યાતા, સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રથી લાખ યોજન આંતરાવાળી શ્રેણીઓમાં રહેલા હોય છે.

મધ્યલોકમાં તો જમ્બૂદ્વીપ અને લવણાદિક સમુદ્રો સારા સારા નામવાળા, આગલા આગલાની પરિધિથી બમણી બમણી પરિધિ-વ્યાસ-ગોળાઈવાળા, અસંખ્યાતા વલયાકારવાળા દ્વીપો અને સમુદ્રો છે, છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે.

જમ્બૂદ્વીપના મધ્યભાગમાં મેરુપર્વત સુવર્ણથાળ સરખો ગોળ એક હજાર યોજન નીચે પૃથ્વીમાં છૂપાઈ રહેલો, નવાણું હજાર યોજન ઊંચો, મૂળમાં દસહજાર નેવું યોજન અધિક ૧૦૦૬૦૦૬૬ વિસ્તારવાળો, ધરણિતલમાં દસહજાર યોજન વિસ્તારવાળો, ઉપર હજાર યોજન પહોળો, ત્રણ કાંડ-વિભાગવાળો, અધોલોકમાં ૧૦૦ યોજન, તિવ્છલોકમાં ૧૮૦૦ યોજન અને ઉર્ધ્વલોકમાં ૯૮૧૦૦ યોજન એ પ્રમાણે ત્રણે લોકના વિભાગ કરનાર, ભદ્રશાલ, નંદન, સૌમનસ અને પાંડુક એ નામનાં ચાર વનોથી પરિવેરેલો છે. તેમાં શુદ્ધ પૃથ્વી પાષાણ, વજ્ર (હીરા), કાંકરાઓની બહુલતાવાળો એકહજાર યોજન પ્રમાણવાળો પ્રથમ કાંડ છે, રૂપું, સોતું, અંક અને સ્ફટિકરત્નની બહુલતાવાળો ત્રેસડ હજાર યોજન-પ્રમાણવાળો બીજો કાંડ, સુવર્ણની બહુલતાવાળો છત્રીશ હજાર યોજન-પ્રમાણવાળો ત્રીજો કાંડ છે. વૈદુર્યરત્નની બહુલતાવાળી, ચાળીશ યોજન ઊંચી તેની ચૂલિકા છે. જે મૂલમાં બાર યોજન લાંબી, મધ્યે આઠ યોજન અને ઉપર ચાર યોજન લાંબી છે. મેરુની તળેટીમાં વલયાકારે ભદ્રશાલવન છે. ભદ્રશાલવનથી પાંચસો યોજન ઉપર ગયા પછી પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળું પ્રથમ મેખલામાં વલયાકૃતિવાળું નંદનવન છે. ત્યારપછી સાડી બાસઠ હજાર યોજન ઉંચે ગયા પછી બીજી મેખલામાં પાંચસો યોજન વિસ્તારવાળું વલયાકૃતિવાળું સૌમનસ વન છે. ત્યાર પછી છત્રીશ હજાર યોજન ઉપર ગયા પછી ત્રીજી મેખલામાં ચારસો ચોરાણું યોજન વિસ્તારવાળું વલયાકૃતિયુક્ત મેરુના શિખર ઉપર પાંડુકવન છે.

આ જમ્બૂદ્વીપમાં સાત ક્ષેત્રો છે. તેમાં દક્ષિણ બાજુ ભરતક્ષેત્ર, તેની ઉત્તરે હેમવતક્ષેત્ર, ત્યાર પછી હરિવર્ષ ક્ષેત્ર, ત્યાર પછી મહાવિદેહો, તે પછી રમ્યક ક્ષેત્ર, ત્યાર પછી હેરણ્યવત ક્ષેત્ર, ત્યારપછી ઐરાવત ક્ષેત્ર. દરેક ક્ષેત્રોનો વિભાગ કરનાર હિમવાન, મહાહિમવાન, નિષધ, નીલ, રુકમી અને શિખરી એ નામના પર્વતો છે. અતુકમે તેઓ હેમ, અર્જુન, તપનીય(સુવર્ણ), વૈદુર્ય, ચાંદી અને તપનીયમય વિચિત્ર મહિરતોથી શોભાયમાન પડખાવાળા, મૂલ અને ઉપલા ભાગમાં સમાનવિસ્તારવાળા તેમાં હિમવાન પર્વત પચીસ

યોજન જમીનમાં અને સો યોજન ઉંચો, મહાહિમવાન તેનાથી બમણો એટલે બસે યોજન ઉંચો, નિષધપર્વત ચારસો યોજન ઉંચો; નીલ પર્વત પણ તેટલો એટલે ચારસો યોજન ઉંચો, રુદ્રમી મહાહિમવાન જેટલો, શિખરી હિમવાન જેટલો, તે પર્વતો ઉપર પદ્મ, મહાપદ્મ, તિગિન્નિ, કેશરિ, મહાપુંડરીક અને પુંડરીક નામનાં અનુક્રમે સરોવરો છે. પ્રથમ એક હળર યોજન લાંબુ અને પાંચસો યોજન પહોળું, બીજું તેથી બમણી લંબાઈ-પહોળાઈવાળું, ત્રીજું તેથી બમણી લંબાઈ-પહોળાઈવાળું, ઉત્તરમાં પુંડરીક આદિ દક્ષિણની માદંક સરખાં. દરેક સરોવરોમાં દશ યોજનની અવગાહનાવાળાં પદ્મકમળો છે અને તેના ઉપર નિવાસ કરનારી અનુક્રમે શ્રીદેવી, હ્રીદેવી, ધૃતિદેવી, કીર્તિદેવી, બુદ્ધિદેવી અને લક્ષ્મીદેવીઓ છે. તેમનું આયુષ્ય એકપચ્ચેપમનું, તેમ જ તેઓ સામાનિક દેવો, પર્વદા દેવો, તથા આત્મરક્ષક દેવોથી પરિવરેલી હોય છે.

ત્યાં ભરતમાં ગંગા અને સિન્ધુ નામની બે મોટી નદીઓ છે. હૈમવતમાં રોહિતાંશા અને રોહિતા, હરિવર્ષમાં હરિકાન્તા અને હરિતા, મહાવિદેહમાં શીતા અને શીતોદા, રમ્યકમાં નારીકાન્તા અને નરકાન્તા, હૈરણ્યવતમાં સુવર્ણકૂલા અને રૂપ્યકૂલા, ઐરવતમાં રક્તા અને રક્તોદા નામની નદીઓ છે. તેઓમાં પહેલી કહી, તે નદી પૂર્વ તરફ વહન થનારી અને બીજી પશ્ચિમમાં વહેનારી બાણુવી. તેમાં ગંગા અને સિન્ધુ બંને નદીઓ ચૌદ હળર નદીઓના પરિવારવાળી, રોહિતાંશા અને રોહિતા બંને અઠાવીશ હળર નદીઓના પરિવારવાળી, હરિકાન્તા અને હરિતા બંને છપ્પત્ર હળર નદીઓના પરિવારવાળી, શીતા અને શીતોદા બંને નદીઓ પાંચ લાખ, બત્રીશ હળર નદીઓના પરિવારવાળી છે. ઉત્તરની નદીઓનો પરિવાર દક્ષિણની માદંક તેના સરખો સમજવો.

તેમાં ભરતક્ષેત્રની લંબાઈ પાંચસો છઠ્ઠીશ યોજન અને એક યોજનના ઓગણીશ ભાગ કરીએ, તેના છ ભાગ અર્થાત રૂઢ યોજન, ત્યાર પછી અનુક્રમે બમણા બમણા લાંબા પર્વતો અને ક્ષેત્રો મહાવિદેહ સુધીના અને ઉત્તરના દરેક ક્ષેત્રો અને પર્વતો દક્ષિણ સરખા સમજવા.

મહાવિદેહમાં નિષધ પર્વતની ઉત્તરે અને મેરુની દક્ષિણે પશ્ચિમ અને પૂર્વમાં વિદ્યુત્રભ અને સૌમનસ નામના નિષધની અંદર રહેલા ગજદંત આકૃતિવાળા પર્વતોથી વીટળાએલા શીતોદા નદી વડે વિભાગ પામેલા પાંચ પાંચ કુંડો બંને પડખે રહેલા અને દશ કંઠનપર્વતો વડે શોભાયમાન શીતોદા નદીના પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને કાંઠે રહેલા એક હળર યોજન ઉંચો, તેટલા જ નીચે વિસ્તારવાળા અને તેથી અર્ધપ્રમાણ ઉપર વિસ્તારવાળા વિચિત્રકૂટ અને ચિત્રકૂટથી શોભાયમાન દેવકુંડુઓ ૧૧૮૪૨રૂઢ યોજન-પ્રમાણ છે. મેરુની ઉત્તરે અને નીલપર્વતની દક્ષિણે ગન્ધમાદન અને માલ્ય પર્વત, જેની આકૃતિ હાથીના ઠાંત સરખી છે. મેરુ અને નીલપર્વતની વચ્ચે રહેલા શીતા નદી વડે વિભાગ પામેલા પાંચ કુંડના બંને પડખે રહેલા છે. સૌ કંઠનપર્વતયુક્ત, શીતા નદીના બંને કિનારે રહેલા વિચિત્રકૂટ અને ચિત્રકૂટવાળા સુવર્ણના યમક પર્વતોથી શોભાયમાન ઉત્તરકુંડુઓ છે.

દેવકુંડુ અને ઉત્તરકુંડથી પૂર્વ તરફ પૂર્વ મહાવિદેહો અને પશ્ચિમ તરફ પશ્ચિમ મહાવિદેહો, પૂર્વ વિદેહોમાં ચક્રવર્તીઓને જિતવા યોગ્ય નદી અને પર્વતોથી વિભાજિત થયેલી પરસ્પર એક

ખીલમાં જઈ ન શકાય તેવા સોળ વિનયો છે, એવી જ રીતે પશ્ચિમ વિદેહમાં પણ સોળ વિનયો છે.

ભરતશેત્રના મધ્યભાગમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ બંને તરફ સમુદ્રને અડીને રહેલો દક્ષિણ અને ઉત્તર એવા ભરતના અર્ધ વિભાગ કરનાર, તમિસા અને ખંડપાતા એ નામની બે ગુફાઓથી શોભાયમાન, સવાઈ ચોજન જમીનમાં રહેલો, પચાસ ચોજન વિસ્તારવાળો, પચીસ ચોજન ઊંચો વૈતાલ્ય પર્વત છે. આ પર્વતના દક્ષિણ અને ઉત્તરના પડખાઓમાં ભૂમિથી દશ ચોજન ઊંચે, દશચોજન વિસ્તારવાળી વિદ્યાધર-શ્રેણીઓ છે. તેમાં દક્ષિણ દિશામાં દેશો સહિત પચાસ નગરો છે, ઉત્તર દિશામાં તો સાઠ નગરો છે. વિદ્યાધર-શ્રેણીઓથી ઊંચે બંને બાજુ દશચોજન પછી તિર્થંગ્લેષક વ્યંતરદેવોની શ્રેણીઓ છે તેમાં વ્યંતરદેવોના આવાસો છે. વ્યંતર શ્રેણીઓની ઉપર પાંચ ચોજનમાં નવ કૂટો છે. વૈતાલ્યની વક્તવ્યતા ચૈરાવત ક્ષેત્રમાં પણ સરખી સમજવી.

જંબૂદ્વીપને ચારે બાજુએ કેટ સરખી વજ્રમય આઠ ચોજન ઉંચી જગતી છે. મૂલમાં બાર ચોજન વિષ્ણુએ એટલે લંબાઈ છે, વચ્ચે આઠ ચોજન અને ઉપર ચાર ચોજન, તેના ઉપર બે ગાઉ ઊંચે બલકટક નામનું વિદ્યાધરોને રમવાનું કોડાસ્થળ છે. તેના ઉપરના ભાગમાં પદ્મવરવેદિકા નામની દેવોની ભોગભૂમિ છે. આ જગતીને પૂર્વાદિક દરેક દિશામાં વિન્ય, વૈન્યંત, જ્યન્ત અને અપરાજિત નામનાં ચાર દ્વારો છે. હિમવાન અને મહાહિમવાન એ બંને પર્વતોની વચ્ચે શબ્દાપાતી નામનો વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વત છે. કુકમી અને શિખરી વચ્ચે વિકટાપાતી મહાહિમવાન અને નિષધના આંતરામાં ગન્ધાપાતી, નીલ અને કુકિમના આંતરામાં માત્યવાન, એ સર્વે એકંદળર ચોજન ઊંચા અને પાલાની આકૃતિવાળા છે.

તથા જંબૂદ્વીપને ચારે બાજુ વીંટળાઈને રહેલો તેના કરતાં ઘમણા એટલે બે લાખ ચોજનના વિસ્તારવાળો મધ્યમાં (દશહંબર ચોજન વિસ્તારમાં) એક હંબર ચોજન ઊંડો અને તેમાં પચાણું હંબર ચોજન બંને બાજુ અને તેના મધ્યમાં ઉંચે વૃદ્ધિ પામતા જળનો વિસ્તાર સોળહંબર ચોજનપ્રમાણુ ઉંચો હોય છે. તેના ઉપર રાત અને દિવસના સમયે બે ગાઉ સુધી ઘટતો અને વૃદ્ધિ પામતો લવણસમુદ્ર છે. તેના મધ્યભાગમાં ચારે દિશામાં લક્ષ્યોજન-પ્રમાણુવાળા પૂર્વમાં વડવાસુખ, દક્ષિણમાં કેયૂષ, પશ્ચિમમાં યુષ અને ઉત્તરમાં ઈશ્વર એ નામના હંબર ચોજન ઠીકરીની બહાર્ધવાળા તથા દસહંબર ચોજનના સુખ તથા તળિયાવાળા, કાલ, મહાકાલ, વેલમ્બ અને પ્રભંજન દેવોના આવાસવાળા મહા ઉડાણુવાળા ખાડા સરખા, કાલ, મહાકાલ, વેલમ્બ અને પ્રભંજન દેવોના આવાસવાળા મહા ઉડાણુવાળા ખાડા સરખા, વાયુથી ધારણ કરેલા ત્રીભોજાળ જળવાળા પાતાલકળશો છે. ખીલ નાના કળશો હંબર ચોજનના નીચે અને સુખમાં સો ચોજન, દશ ચોજનની બહાર ઠીકરીવાળા, ૩૩૩૩ ચોજન ઉપરના ભાગમાં જળ, મધ્યમાં વાયુ અને જળ, અને નીચે વાયુ હોય છે. જંબૂદ્વીપમાં પ્રવેશ કરતી વેળાને રાકનાર ૭૮૮૪ દેવો તથા અતર્વેલાને રાકનાર ૪૨૦૦૦ નાગકુમાર દેવો અને બાહ્ય વેળા રાકનાર ૭૨૦૦૦ દેવો અને શિખાવેલા રાકનાર ૬૦૦૦૦ દેવો હોય છે. ગોસ્તૂપ, ઉદ્ધાભાસ, શંખ અને દક્ષીમ એ નામના ચાર આવાસ-પર્વતો વેલધરદેવના છે. સુવર્ણ, અંકરત્ન, ચાંદી અને રક્તિકમ્બ ગોસ્તૂપ, શિવક, શંખ, મનઃશિલ નામના અધિપતિ દેવોના આવાસો છે. તેની જગ્યાઈ ૧૭૨૧ ચોજન નીચે ૧૦૨૨ ચોજન વિસ્તારવાળા, ઉપર ૪૨૪

મહાનગરને ઘેરાતો કિલ્લો હોય, તેમ પુષ્કરકીર્ણાર્ધને ફરતો, મનુષ્યલોકને વાંટાણું ને રહેલો સુવર્ણમય માતુષોત્તર પર્વત છે. તે પર્વત ૧૭૨૧ ચોજન ઊંચો, ૪૩૦ ચોજન અને એક કોશ નીચે જમીનમાં, ૧૦૨૨ ચોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળો. ૭૨૩ ચોજન મધ્યમાં, ૪૨૪ ચોજન ઉપરના ભાગમાં વિસ્તારવાળો છે. આ પર્વત પછી કદાપિ મનુષ્યો જન્મે કે મરે નહિ. જે આરણ્ય કે વિદ્યાધર લલ્લિધવાળા હોય, તેવા મનુષ્યો તે

પર્વતનું ઉદ્ભવન કરી આગળ ગયા હોય, તો પણ ત્યાં તેઓ મૃત્યુ પામતા નથી. આ કારણે જ તે ‘માનુષોત્તર’ પર્વત કહેવાય છે. તે પર્વતથી આગળ જાદર અગ્નિકાય, મેઘ, વીજળી, નદી, કાલ, પરિવેષાદિક નથી. મનુષ્યશેત્રની અંદર પાંત્રીશ હેત્રોમાં તથા અંતર-દ્વીપોમાં જન્મથી મનુષ્યો હોય છે. અંહરણુવિદ્યા અને ઋદ્ધિયોગથી સર્વ મનુષ્યો અઢી દ્વીપોમાં મેરુઓના શિખર ઉપર અને જે સમુદ્રોમાં જાય. આ હરતશેત્રના, આ હેમવત ક્ષેત્રના, આ જંબૂ દ્વીપના, આ લવણસમુદ્રના અંતરદ્વીપના મનુષ્યો છે. આ પ્રમાણે દ્વીપો અને સમુદ્રોના વિલાગેથી મનુષ્યો ઓળખાય છે. તે આર્ય અને અલેચ્છ એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં આર્યો સાદીપચ્ચીય દેશોમાં ઉત્પન્ન થએલા વિશિષ્ટ નગરોથી ઓળખાતા તે દેશો આ પ્રમાણે :—

૧. મગધદેશ રાજગૃહનગરથી, ૨. અંગદેશ અંપાનગરીથી, ૩. જંગદેશ તામલિમિથી, ૪. કલિંગ કાંચનપુરથી, ૫. કાશિદેશ વાલ્યુરસીથી, ૬. કોશલ સાકેતનગરથી, ૭. કુટ્ટદેશ ગજપુરથી, ૮. કુશાત્તદેશ ચૌર્યપુરથી, ૯. પચાલ કપિસ્થનગરથી, ૧૦. જંગલ અહિચ્છત્રાથી, ૧૧. સૌરાષ્ટ્ર દારવતીનગરીથી, ૧૨. વિદેહ મિથિલાથી, ૧૩. વત્સદેશ કૌશાંબીથી, ૧૪. શાંડિય નન્દીપુરથી, ૧૫. મલ્લ ભદિલપુરથી, ૧૬. મત્સ્યદેશ વિરાટ નગરીથી, ૧૭. અંગદેશ વઙ્ગુ નગરીથી, ૧૮. દશર્ણ મૃત્તિકાવતી નગરીથી, ૧૯. એદી શુક્તિમતી નગરીથી, ૨૦. સિંધુસૌવીર વીતલયથી, ૨૧. શૂરસેન મથુરાથી, ૨૨. ભંજા પાપાથી, ૨૩. વર્તા માધુપુરીથી, ૨૪. કુણ્ડલ શ્રાવસ્તીથી, ૨૫. લાટ કેટિવર્ષથી, ૨૬. કૈકેયનો અર્ધદેશ એતામ્નિકા નગરીથી ઓળખાય છે. —આ સાદાપચ્ચીય દેશો આર્યદેશ કહેવાય, કે ત્યાં જિનેશ્વરો, ચક્રવર્તીઓ, બળદેવો અને વાસુદેવોના જન્મ થતા હોય.

શક, યવન આદિ દેશો અનાર્યદેશો કહેવાય. તે આ પ્રમાણે :— શક, યવન, શખર, કાયમુકુંડ, ઉકુંડ, ગોણ, પઠવણ, આખ્યાનક, હૂણ, રોમશ, પારસ, ખસ, કૌશિક, હુમ્મલિ, લકુથ, બુક્કસ, ભિલ્લ, આન્ધ્ર, પુલિન્દ્ર, કૌચ, બ્રમર કુચિ, કાપોત, ચીન, અંચુક, માલવ, દ્રવિડ, કુલત્ય, કૈકેય, કિરાત, હયમુખ, સ્વરમુખ, ગજમુખ, તુરગમુખ, મેંદમુખ, હયકર્ણ, ગજકર્ણ—એ સિવાયના પણ અનેક અનાર્ય મનુષ્યો છે. તેઓ પાપકર્મ કરનારા પ્રચંડ સ્વભાવવાળા, નિર્દય, પશ્ચાત્તાપ વગરના અને ધર્મ એવો શબ્દ પણ જોમને સ્વપ્નમાં પણ જાણવામાં આવ્યો ન હોય. આ સિવાય અંતરદ્વીપમાં થએલા યુગલિક મનુષ્યો પણ અનાર્ય સમજવા.

છપ્પત્ર અંતરદ્વીપો આ પ્રમાણે સમજવા — હિમવાન પર્વતના આગલા અને પાછલા ભાગમાં ઈશાન આદિ વિદિશાઓમાં લવણસમુદ્રની અંદર ઈશાન ખૂણામાં ત્રણસો યોજન અવગાહન કરીને, ત્રણસો યોજન લાંબો-પહોળો એક ઉરૂક નામનો પ્રથમ અંતરદ્વીપ રહેલો છે. ત્યાં એકેરૂક પુરુષોનો વાસ છે. દ્વીપોનાં નામ પ્રમાણે પુરુષોનાં નામો છે. પુરુષો તો સર્વ અંગ-ઉપાંગે સુંદર છે પણ એક ઉરૂકવાળા નથી. એ જ પ્રમાણે બીજા માટે પણ સમજવું. અગ્નિ ખૂણામાં ત્રણસો યોજન લવણસમુદ્રમાં અંદર ગયા પછી ત્રણસો યોજન લંબાઈ-પહોળાઈવાળો અને આભાષિક પુરુષોને રહેવાના સ્થાનરૂપ પ્રથમ આભાષિક નામનો અંતરદ્વીપ છે. તથા નૈર્ઋત્ય ખૂણામાં તે જ પ્રમાણે લવણસમુદ્રમાં અવગાહન કરીને ત્રણસો યોજન લંબાઈ-પહોળાઈવાળા લાંગૂલિક મનુષ્યોને રહેવા લાયક લાંગૂલિક નામનો પ્રથમ અંતરદ્વીપ છે. તથા વાયવ્ય ખૂણામાં ત્રણસો યોજન લવણસમુદ્રમાં ગયા પછી ત્રણસો યોજન લાંબો-પહોળો વૈષાલિક મનુષ્યોને રહેવા

પુષ્પ-ચંદ્રોરિકા, દર્પણ, પટલ, છત્ર અને આસનથી યુક્ત હોય છે. પ્રાગ્નાદભૂમિ પર સુવર્ણની મનોહર ઝીણી રેતી પાથરેલી હોય છે તથા સોળ પૂર્ણકળશોથી શોભાયમાન, જિનમંદિરના માપરાળા આગળના મંડપો, પ્રેક્ષામંડપ, અક્ષવાટક-ગવાક્ષ, મણિપીઠિકા, રત્નપ, ચૈત્યવૃક્ષ, ઈન્દ્રધ્વજ, વાવડી આદિકની કેમસર રચનાઓ હોય છે.

અંજનગિરિ પર્વતની પૂર્વાદિ દરેક ચાર દિશાઓમાં ચાર ચાર વાવડીઓ છે. તેનાં નામો અનુક્રમે નંદિષેણા, અમોઘા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના; નંદોત્તરા, નંદા, સુનંદા, નંદિવર્ધના; બદ્રા, વિશાલા, કુસુદા, પુંડરીકીણી; વિજયા, વૈજયંતી, જયંતી, અપરાજિતા. તે દરેક વાવડીની આગળ પાંચસો યોજન પછી લાખ યોજન લાંબા, પાંચસો યોજન પહોળા અશોક, સપ્તરચ્છક, અંપક, આંખા આદિનાં નામવાળાં ઉદ્યાનો છે. વાવડીઓના મધ્યભાગમાં સ્ટ્રેટિકરતનમય દધિસુખ પર્વતો, સુદર વેદિકા, ઉદ્યાન આદિથી યુક્ત ચોસઠહજાર યોજન ઊંચા, એક હજાર યોજન ઊંડા, દશ હજાર યોજન નીચેના વિસ્તારવાળા, તેટલા જ ઉપર વિસ્તારવાળા અને પદ્મ આકારવાળા પર્વતો છે. કેટલાકે તો એમ કહે છે કે:- વાવડીઓની વચ્ચે વચ્ચે બળ્લો પર્વતો છે, તે બત્રીશ છે. દધિસુખ અને રતિકર પર્વત ઉપર અંજનગિરિ મારૂંક ચૈત્ય બાણવાં. દ્રીપની વિદિશામાં ચાર રતિકર પર્વતો, દશહજાર યોજન લાંબા-પહોળા, હજાર યોજન ઊંચા, સર્વરતનમય, ઝાલરધંટની આકૃતિવાળા પર્વતો છે, ત્યાં દક્ષિણમાં શકધંદ્રની અને ઉત્તરના બે પર્વતોમાં ઇશાન ઇન્દ્રની આઠ અથ મહાદેવીઓની, ચારે દિશામાં લાખયોજન પ્રમાણવાળી, દરેક જિનાયતનોથી વિભૂષિત એવી આઠ આઠ રાજધાનીઓ છે. તેનાં નામો અનુક્રમે આ પ્રમાણે બાણવાં:- સુનતા, સૌમનસા, અર્થિ, માલી, પ્રભાકરા, પદ્મા, શિવા, શુચિ, અંજના, ભૂતા, ભૂતાવતંસા, ગોસ્તૂપા, સુદર્શના, અમલા, અપ્સરા, રોહિણી, નવમી; તથા રત્ના, રત્નોમ્વયા, સર્વરત્ના, રત્નસંચયા, વસુ, વસુમિત્રા, વસુધરા, નંદોત્તરા, નંદા, ઉત્તરકુટુ, દેવકુટુ, કૃષ્ણા, કૃષ્ણારાજિ, રામા, રામરક્ષિતા; અગ્નિખૂણાના કેમથી બાણવી. ત્યાં સર્વસંપત્તિવંત દેવો પોતપોતાના પરિવાર સાથે પુણ્ય-પર્વ દિવસોમાં આવીને દેવો, અસુરો અને વિદ્યાધરાદિકોને પૂજનીય એવા જિનમંદિરોમાં હર્ષિત મનવાળા થઈ અષ્ટાઙ્ગિકા-મહોત્સવો કરે છે. અર્ધિ અંજનગિરિમાં ચાર અને દધિસુખ પર્વતોમાં સોળ મળી વીશ જિનાયતનો તથા રતિકર પર્વતો પર બત્રીશ—એ પ્રમાણે ગિરિશિખરોમાં બાવન અને રાજધાનીઓમાં બત્રીશ જિનાયતનો છે. કેટલાક તો સોળ માને છે. આ અર્થને પુષ્ટ કરનારી પૂર્વાચાર્યોની ગાથાઓના અર્થ કહેવાય છે:—

જ્યાં હંમેશાં દેવ-સમુદાયો વિલાસ અને પ્રભુભક્તિમાં આનંદ માની રહેલ છે, એવો નંદીશ્વર નામનો આઠમે દ્રીપ ૧૬૩૮૪૦૦૦૦૦ એકંસો ત્રેસઠ કોડ ચોરાત્રી લાખ યોજન લંબાર્ધ-પ્રમાણ છે. ત્યાં પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં પાડાના શિંગડા સરખા સ્થામબણવાળા ૮૪૦૦૦ યોજન ઊંચા, એક હજાર યોજન મૂળમાં, ભૂમિતલમાં દસહજાર અને તેની ઉપરના ભાગમાં ચોરાણું સો અને છેક ઉપર એક હજાર યોજન પહોળા, રૂંદે ક્ષયવૃદ્ધિ-અધિકતાવાળા પૂર્વ દિશામાં દેવરમણ, દક્ષિણમાં નિત્યોદ્ધોત, પશ્ચિમમાં સ્વયંપ્રભ, ઉત્તરદિશામાં રમણીય એવા ચાર પર્વતો છે. અંજનપર્વતોથી એક લાખ યોજન દૂર, ચારે દિશામાં હજાર યોજન ઊંડાઈવાળી, મત્સ્ય વગરના નિર્મળ જળવાળી વાવડીઓ છે. પૂર્વાદિ ત્રણેક દિશાઓમાં ચાર ચાર વાવડીઓનાં નામો અનુક્રમે આ પ્રમાણે બાણવાં ૧ નંદિષેણા, ૨ અમોઘા, ૩ ગોસ્તૂપા,

૪ સુદર્શના, ૫ નંદોત્તરા, ૬ નંદા, ૭ સુનંદા, ૮ નંદિવર્ધના, ૯ ભદ્રા, ૧૦ વિશાલા, ૧૧ કુમુદા, ૧૨ પુંડરીકિણી, ૧૩ વિજયા, ૧૪ વૈભવ્યંતી, ૧૫ જ્યંતી, ૧૬ અપરાજિતા. ત્યાંથી આગળ પાંચસો યોજન ગયા પછી, લાંબા યોજન લાંબા અને પાંચસો યોજન પહોળા વનખંડો છે. પૂર્વમાં અશોકવન, દક્ષિણમાં સપ્તપર્ણવન, પશ્ચિમમાં ચંપકવન અને ઉત્તરમાં આન્નવન, નામનાં વનો છે. વાવડીઓના મધ્યભાગમાં પાલા આકાર સરખા, સ્ફટિક રત્નમય, દશ હંબર યોજન પહોળા, એક હંબર યોજન જમીનના મૂળમાં, ચોસઠ હંબર યોજન ઊંચા સોળ દધિમુખ પર્વતો છે. અંજન અને દધિમુખ પર્વતો ઉપર સો યોજન પહોળાં, બહોતેર યોજન ઊંચાં, વિવિધ પ્રકારની શોભાવાળાં, સુંદર ગોઠવણીવાળાં, નૃત્ય, ગીત, સંગીત આદિ સેંકડો પ્રકારની ભક્તિથી યુક્ત, તોરણ, ધ્વજ. મંગલાદિ સંહિત જિનભવનો છે. એ ભવનોમાં દેવો, અસુરો, નાગકુમારો, સુપર્ણકુમારો, એવા દેવતાના નામવાળા કોટના દરવાજા છે, જેની ઉંચાઈ સોળ યોજન અને પહોળાઈ આઠ યોજન છે. દરેક દ્વારો, કળશો વિગેરે, આગલો મંડપ, પ્રેક્ષામંડપ, ગવાક્ષો, મણિપીઠ, સ્તૂપો, પ્રતિમાઓ, ચૈત્યવૃક્ષો, ધ્વજો અને વાવડીઓથી શોભાયમાન છે. તેના ઉપર જિનમંદિરના ગર્ભગૃહમાં ૮ યોજન ઊંચી, ૧૬ યોજન લાંબી, આઠ યોજન પહોળી મણિપીઠિકા છે. અને અધિક પ્રમાણવાળા રત્નમય દેવચંદ્રો છે. તેમાં (૧) ઋષભ, (૨) વર્ધમાન, (૩) અંદ્રાનન અને (૪) વારિષેણ નામના જિનેશ્વરોની પદ્મકાસનવાળી ૧૦૮ શાશ્વતી પ્રતિમાઓ છે. દરેક પ્રતિમા આગળ બપ્પે નાગકુમારો, યક્ષો, ભૂતો, કુહધરોની પ્રતિમાઓ, બે બાજુ બે ચામર ધરનારા અને પાછળ એક છત્ર ધરનારની પ્રતિમા છે. તથા ઘંટા, અંકન-ઘંટ, ભૃંગાર, દર્પણ આદિ ભદ્રાસન મંગળો, પુષ્પ-ચંગેરી, પટલક, છત્ર, આસન પશુ સાથે હોય છે. અહિં સૂત્રમાં કહેલા આદેશથી બપ્પે વાવડીઓના આંતરે આંતરે બપ્પે બપ્પે રતિકર નામના પર્વતો છે, તે બન્નીશ પર્વતો ઉપર આગળ કદા પ્રમાણે જિનભવનો છે. મહાપર્વના પવિત્ર દિવસે વંદન, નમસ્કાર કરતા, સ્તુતિ કરતા, પૂજા કરતા. જતા-આવતા, એવા વિદ્યાધરો તથા દેવતાઓ જેનો મહોત્સવ કરે છે-એવી જિનપ્રતિમાઓ તેમાં વિરાજમાન છે. તથા હંબર યોજન ઊંચા, દશહંબર જોજન લાંબા-પહોળા, બદ્ધરી સરખા, રત્નમય રતિકર નામના પર્વતો દીપની વિદિશામાં શોભી રહેલા છે. તે પર્વતોની ચારે દિશાઓમાં જંબૂદ્વીપ સરખા લાંબા યોજનમાં શક અને ઈશાન ઈન્દ્રની અગ્રદેવીઓની આઠ આઠ રાજધાનીઓ છે. તે રાજધાનીઓને નિર્મળ મણિરનોથી શોભાયમાન, રેરતા કોટના વલયો છે અને તેમાં અનુપમ અત્યંત રમણીય એવી રત્નમય પ્રતિમાઓથી પ્રતિષ્ઠિત જિનમંદિરો છે. આ પ્રમાણે વીશ અને બાવન શિખરો ઉપર રહેલા જિનાચતનોની અમે સ્તુતિ કરીએ છીએ, અથવા ઈન્દ્રાણીઓની રાજધાનીમાં રહેલા બન્નીશ કે સોળ જિનઆચતનોને હું નમસ્કાર કરું છું.

નંદીશ્વરદીપની ચારે બાજુ વલયાકાર રૂરતો નંદીશ્વર સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી અરુણદીપ, અરુણસમુદ્ર; ત્યાર પછી અરુણવર દીપ, અરુણવર સમુદ્ર; પછી અરુણભાસ દીપ, અરુણભાસ સમુદ્ર; પછી કુંડલ દીપ, કુંડલ સમુદ્ર; પછી રુચક દીપ, રુચક સમુદ્ર; એ પ્રમાણે પ્રથમ નામવાળા બમણા બમણા માપવાળા દીપો અને સમુદ્રો જાણવા. છેલ્લો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે. આ દીપ-સમુદ્રોની અંદર અડી દીપમાં દેવકુંડ અને ઉત્તરકુંડ સિવાય ભરત, ઔરાવત અને મહાવિદેહો એ કર્મભૂમિઓ છે.

કાલોદધિ, પુષ્કર સમુદ્ર અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના જળનો સ્વાદ જળ જેવો છે. લવણસમુદ્રના જળનો સ્વાદ લવણરસ સરખો છે. વાતુણોદધિ વિવિધ પ્રકારના મંદિરાપાન સરખા સ્વાદવાળો છે, ક્ષીરસમુદ્રનું જળ, ખાંડ અને ઘી આદિ સાથે ચોથા ભાગનું ગાયનું દૂધ હોય, તેના સરખા સ્વાદવાળું, ઘૂત સમુદ્રનું જળ સારી રીતે પકાવેલા તાજા ઘીના સરખા સ્વાદવાળું હોય છે. ખાકીના સમુદ્રોનું જળ તજ, નગાલપત્ર, ઝોલચી અને નાગકેસરથી મિશ્રિત તત્કાલ છેદેલી શેરડીના રસ ત્રીજા ભાગે જેમાં હોય તેવા સ્વાદવાળું હોય છે. લવણ, કાલોદ અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર ઘણા મત્સ્યો અને કાચળા આદિવાળા હોય છે, પરંતુ ખીજમાં હોતા નથી.

તથા જંબૂદ્વીપમાં જઘન્યથી ચાર તીર્થકરો, ચક્રવર્તીઓ, ગણદેવો અને વાસુદેવો હંમેશાં હોય છે. ઉત્કૃષ્ટથી ચોત્રીશ તીર્થકરો અને ત્રીશ ચક્રવર્તીઓ ધાતકીખંડમાં અને પુષ્કરાર્ધ ખંડમાં તેનાથી ગમણા સમજવા.

તિર્યંગલોકથી ઉપર નવસો યોજન સાત રાજ-પ્રમાણુ બિર્બલોક છે. તેમાં સૌધર્મ, ઇશાન, સનત્કુમાર, મોહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત નામના ગાર દેવલોકો છે. તેના ઉપર નવ ઐવેયક તેના ઉપર વિનય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત પૂર્વાદિદિશાના ક્રમે અને વચ્ચે મર્વાર્ધસિદ્ધ તેના ઉપર ગાર યોજન પીસ્તાલીશ લાખ લાંબી-પહોળી ઇષ્ટયાગભારા નામની પૃથ્વી અને તે જ સિદ્ધસિદ્ધા. તેના પશ્ચ ઉપરના ભાગમાં ત્રણ ગાઉથી આગળ, ચોથા ગાઉના છઠ્ઠા ભાગમાં લોકના છેડા સુધી સિદ્ધો રહેલા છે

તેમાં સમભૂતલ ધરણિતલથી સૌધર્મ અને ઇશાન એ બે દેવલોક સુધી દોઢ રાજ, સનત્કુમાર અને મોહેન્દ્ર સુધી અઢી રાજ, સહસ્રાર દેવલોક સુધી પાંચ રાજ, અચ્યુત સુધી છ રાજ, લોકાન્ત સુધી સાત રાજ સમજવા.

સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકના વિમાનના આકાર ચંદ્રમંડલ સરખા ગોળ છે તેમાં દક્ષિણાર્ધના ઇન્દ્ર શક અને ઉત્તરાર્ધના ઇન્દ્ર ઇશાન છે. સનત્કુમાર અને મોહેન્દ્ર પણ એ જ પ્રમાણે; તેમાં દક્ષિણાર્ધના સનત્કુમાર અને ઉત્તરાર્ધના ઇન્દ્ર મોહેન્દ્ર. ત્યાર પછી બિર્બલોકના મધ્યભાગમાં લોકપુટ્ટપના કેળીના સરખા સ્થાનમાં રહેલ બ્રહ્મલોક તેના ઇન્દ્ર બહેન્દ્ર, તેના એક દેશમાં વાસ કરનાર એવા સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ, અરુણ, ગર્હતીય, દુષિત, અવ્યાબાધ, એક દેશમાં વાસ કરનાર એવા સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ, અરુણ, ગર્હતીય, દુષિત, અવ્યાબાધ, મરુત અને અરિષ્ટ નામના લોકાન્તિક દેવો છે. તેના ઉપર લાન્તક અને તે નામના જ લાન્ત-મરુત છે, તેના ઉપર મહાશુક, તે નામના જ ઇન્દ્ર, તેના ઉપર સહસ્રાર, તે નામે જ ઇન્દ્ર, કેન્દ્ર છે, તેના ઉપર મહાશુક, તે નામના જ ઇન્દ્ર, તેના ઉપર આગળ પ્રમાણે ચંદ્રાકર સરખા ગોળ આરણ અને અચ્યુત કંપ, ત્યાં અચ્યુતકંપવાસી તે જ નામના બે કંપના એક ઇન્દ્ર, ત્યાર પછીના દેવલોકના દેવો સર્વે અહમિન્દ્રો છે. તેમાં પહેલા બે કંપો ધનોદધિના આધારે રહેલા છે. તેના ઉપર ત્રણ કંપો વાયુના આધારે રહેલા છે. ત્યાર પછી ત્રણ ધનોદધિ અને ધનવાતના આધારે રહેલા છે. તેના ઉપરના આકાશના આધારે રહેલા છે. તેમાં ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયંચિંશ, પારિવધ, આત્મ-રક્ષક, લોકપાલ, સૈનિક, પ્રકીર્ણક, આલિંગ્યગિક, ક્રિદિગપિક એવા દેવોના દશ વિભાગો છે. તેમાં ઇન્દ્ર, સામાનિક આદિ નવેના સ્વામી છે. સામાનિક દેવો પ્રધાન,

પિતા, શુક્ર, ઉપાધ્યાય, વડીલો માર્શક હોય, માત્ર ઈન્દ્રપણ્થી રહિત હોય. ત્રાયસ્ત્રિંશ મંત્રી અને પુરોહિતના સ્થાન સરખા, પારિષદો મિત્ર સરખા. આત્મરક્ષક દેવો અંગરક્ષકો સરખા, લોકપાલો કોટપાલ અને હૃતકાર્ય કરનારા, અનિક દેવો સૈનિક-કાર્ય કરનારા, તેના અધિપતિઓ સેનાધિપતિનું કાર્ય કરનારા, તે પણ અનિકમાં જ લેવા, પ્રકીર્ણક દેવો એટલે નગરજનો અને દેશવાસીઓ સરખા, આભિયોગિક દેવો ઢાસ-સેવક સરખા આજ્ઞા ઉઠાવનારા, દ્વિલિંગિક એ અન્યજ સરખા અસ્પૃશ્ય. વ્યંતર અને જ્યોતિષક દેવલોકમાં ત્રાયસ્ત્રિંશ અને લોકપાલો હોતા નથી. તે સિવાયના વિભાગો ત્યાં હોય છે.

સૌધર્મ દેવલોકમાં ધત્રીશ લાખ વિમાનો, ઇશાનમાં અઠાવીશ લાખ, સનત્કુમારમાં ૧૦૮ લાખ, માહોન્દ્રમાં આઠ, બ્રહ્મલોકમાં ચાર, લાન્તકમાં પચાસહસ્રર, શુક્રમાં ચાલીશહસ્રર, સહસ્રારમાં છ હસ્રર, આનત અને પ્રાણુતના ચારસો, આરણું-અચ્યુતનાં ત્રણસો વિમાનો છે. પહેલા ત્રણ ઐવેયકમાં એકસો દશ, વચ્ચે ત્રણ ઐવેયકમાં એકસો સાત, ઉપરના ત્રિકમાં એકસો વિમાનો છે. અનુત્તરનાં પાંચ જ વિમાનો છે. એ પ્રમાણે ૮૪૯૭૦૨૩ સર્વ વિમાનો છે. વિજ્યાદિક ચાર અનુત્તર-વિમાનવાસી દેવોને ઉડ્ડા એ ભવો બાકી છે. અને સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવોને તો હવે એક ઉડ્ડો ભવ છે, આ સૌધર્મ દેવલોકથી આરણીને સર્વાર્થસિદ્ધિ સુધીના દેવો આયુષ્યસ્થિતિ, પ્રભાવ, સુખ, કાન્તિ, લેશ્યા, વિશુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયના વિષયો, અવધિજ્ઞાનથી આગળ આગળથી ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક એટલે ચડિયાતા ચડિયાતા હોય છે. ગતિ, શરીર, પરિશદ અને અભિમાનથી હીન અને હીનતર હોય છે. સ્વાસોચ્છવાસ તો સર્વ જઘન્ય સ્થિતિવાળા ભવનપતિ આદિક દેવોને સાત સ્તોક પછી અને આહાર એક ઉપવાસ જેટલા સમય પછી હોય. પર્યોપમ-સ્થિતિવાળા દેવોને ઉચ્છવાસ એક દિવસની આંકરને અને બેથી નવ દિવસને આહારચક્રબુનો સમય હોય છે જે દેવનું જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય, તેને તેટલા પખવાડિયે ઉચ્છવાસ લેવાનો હોય અને તેટલા હસ્રર વર્ષે આહાર લેવાનો હોય દેવતાઓ ઘણે ભાગે શાતાવેદનીયવાળા હોય અને કદાચ અશાતા થાય, તો માત્ર અંતર્મુહૂર્ત કાળ જેટલી જ હોય, વધારે ન હોય.

દેવીઓની ઉત્પત્તિ બીજા ઇશાન દેવલોક સુધી જ હોય અને દેવીઓનું જન્મ તો બારમા અચ્યુત દેવલોક સુધી હોય. અન્યમતવાળા તાપસો જ્યોતિષ દેવલોક સુધી, ચરક અને પરિમાજકો પાંચમા બ્રહ્મલોક સુધી, પંચેન્દ્રિય તિર્થો આઠમા સહસ્રાર ક્રમ સુધી, મનુષ્ય શ્રાવકો બારમા અચ્યુત દેવલોક સુધી, જિનેશ્વર ભગતવંતું ચારિત્ર-લિંગ અંગીકાર કરનાર મિથ્યાદષ્ટિ યથાર્થ સામાચારી પાત્રન કરનાર નવમા ઐવેયક સુધી, ચૌદપૂર્વધરો બ્રહ્મલોક ઉપરથી સર્વાર્થસિદ્ધિ સુધી, અવિરાધિત મતવાળા સાધુઓ અને શ્રાવકો જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોક સુધી જાય.

ભવનવાસી આદિથી બીજા ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવો શરીરથી સંલોગ-સુખ લોગવનારા હોય. તે દેવો મંકિયદ-કર્મવાળા મનુષ્યોની માર્શક મૈથુનસુખમાં ગાઢ પ્રમદ્ગત બની તીવ્રપણે તેમાં તડલીત બને છે અને કાયાના પરિશ્રમથી સર્વ અંગોનું સ્પર્શસુખ મેળવી પ્રીતિ પામે છે. બાકીના પછીના ત્રીજા-ચોથા ક્રમવાસી દેવો સ્પર્શસુખ, પાંચમા છઠ્ઠાના દેવો દેવીઓનાં રૂપ જોવાથી, માતમા આઠમાના દેવો, દેવીઓના શબ્દ માંભિજવાથી, નવમાથી બારમા સુધીના ચાર દેવલોકના દેવો દેવીનું મનથી ચિંતન કરે, એટલે તુષિ થઈ જાય. ત્યાર પછીના દેવો કોઈપણ

પ્રકારે મૈથુન સેવનારા ન હોય, પણ પ્રવીચાર કરનાર દેવો કરતા પ્રવીચાર ન કરનારા દેવો અનંતગણુ મુખ લોખવનાગ હોય આ ગ્રમાણુ અધોલોક, તિચ્છલોક અને ઊર્ધ્વલોક એમ ત્રણસેદવાળો લોક સમન્વયો આ લોકના મધ્ય ભાગમા એક રાજ-પ્રમાણુ લાંબી-પહોળી, ઉપર-નીચે મળી ચૌદ રાજલોક-પ્રમાણુ ત્રગનાડી છે જેમા ત્રસ અને સ્થાવર છવો છે. ત્રસનાડીની બહાર એકના સ્થાવરછવો જ હોય છે ૧૦૫ લોકનું વિશેષ સ્વરૂપ સમન્વયે છે —

નિષ્પાદિતો ન કેનાપિ, ન ધૃતઃ કેનચિચ્ચ સઃ ।

સ્વયંસિદ્ધો નિરાધારો, ગગને કિત્ત્વવસ્થિતઃ ॥ ૧૦૬ ॥

આ લોકને કોઈએ પણ બનાવ્યો નથી, કોઈએ ધારણ કરી રાખ્યો નથી, સ્વયંનિષ્ઠ, આધાર વગરનો આકાશમા રહેલો છે

પ્રકૃતિ, ઈશ્વર, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, પુરુષ આદિમાથી કોઈએ પણ આ લોક બનાવ્યો નથી પ્રકૃતિ અચેતન હોવાથી તેમા કર્તાપણું નહિવે નહિં ઈશ્વરાદિકને પ્રયોજન ન હોવાથી તેમણે પણ કર્તાપણું નથી ‘કીડા માટે લોક બનાવ્યો’ એમ જો કહેતા હો તે, તેમ પણ નથી, કારણ કે કીડા તો રાગી કુમાર સગળાને જ હોય, કીડા-સાધ્ય પ્રીતિ તો તેમને શાસ્ત્રવતી છે કીડા-નિમિત્તે થવાવાળી પ્રીતિ તેમને જો માનતા હો, તો તેઓને પહેલા અતૃપ્તિ હતી તેમ માનવું પડે. જો કૃપાથી તેમણે લોક ઉત્પન્ન કર્યો, તેમ માને તો આશુ’ જગત સુખી જ હોય, દુઃખી ન હોય સુખ-દુઃખ કર્મની અપેક્ષાવાળું છે, એમ કહેતા હો, તો પછી કર્મ એ જ કાળ છે અને તેમ માનવામા તેમની સ્વતંત્રતાનો નાશ થાય છે જગતમાં કોઈ સુખી, કોઈ દુઃખી, કોઈ ગણ, રક, નિરોગી, રોગી, સંયોગી, વિયોગી, ધનવાન, દરિદ્ર, આવી ભાવોની વિચિત્રતામા અને તે પણ કર્મથી બનતા હોવાથી ઈશ્વરાદિકની જરૂર રહેતી નથી હવે કદાચ કહેશે કે, વગર પ્રયોજને તેઓએ જગત નિર્માણ કર્યું છે, તો તે પણ અયુક્ત છે પ્રયોજન વગર બાળક પણ કોઈ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી તેથી નક્કી થયું કે, આ લોક કોઈએ ઉત્પન્ન કર્યો નથી તેમ જ કોઈથી પણ આ લોક ધારણ કરાતો નથી કેટલાકે એમ માને છે કે ‘શેષનાગ, કૂર્મ, વગર આદિ આ લોકને ધારણ કરે છે.’ તેમને પૂછવું કે, તો પછી ‘શેષનાગ આદિકને કોણ ધારણ કરે છે ?’ જવાબ મળે કે, આકાશ તો પછી આકાશને કોણ ધારણ કરે છે ? ‘પોતે જ સ્વયં પ્રતિષ્ઠિત છે.’ એમ કહે, ત્યારે તેને કહેવું કે, ‘લોક પણ તે જ પ્રમાણે છે’ આમ હોવાથી કોઈએ પણ ઉત્પન્ન કરેલ ન હોવાથી સ્વયંસિદ્ધ છે, કોઈએ ધારણ ન કરેલો હોવાથી નિગધાર છે શંકા કરી કે, ‘આધાર વગરનાને તેને રહેવાનું ક્યાં ?’ જવાબ મળ્યો કે, ગગનમા, પરંતુ અવસ્થિત આકાશરૂપને વિષે જ આ લોક આકાશમા પ્રતિષ્ઠિત થયેલો છે આ વિષયને વગતા શ્લોકોના અર્થ કહેવાય છે —

ગંધા કરી કે, ‘લોક-વિચારણાને ભાવના કેવી રીતે કહેવાય ?’ જવાબ આપે છે કે, ‘તેથી પણ નિર્મમત્ત પરિણામ થાય છે’ તે માલગો—સુખના કાળજીવત્ એવા કોઈક ભાવમાં વાગવા મન મૂર્છા પામતુ હોય તો આ લોક-ભાવનાથી અચંત વેરવિષેર કરી શકાય છે. ‘પૃથ્વી, ઠીંગા, મસૂદ્રો વિષે ધર્મધ્યાનના વિષયભૂત છે’—એમ ધ્યાનશતકમાં કહેવું છે, તેના વગર લોક-ભાવના ભાષી શકાય નહિં જિનેશ્વરેએ કહેવ લોકરૂપ પદાર્થનો અશક્તિ નિશ્ચય

થયા પછી અતીન્દ્રિય મોક્ષમાર્ગને વિષે જીવેએ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. એ પ્રમાણે લોક-ભાવના બજાવી. ૧૦૬. હવે ત્રણ શ્લોકોથી મોધિ-હૃદયે ભાવના બજાવે છે :—

અકામનિર્જરાસ્વાત્, પુણ્યાજ્ઞન્તોઃ પ્રજાયતે ।

સ્થાવરત્વાત્ ત્રસત્ત્વં વા, તિર્યક્ત્વં વા કથચ્ચન ॥ ૧૦૭ ॥

અકામનિર્જરા રૂપ પુણ્યથી જીવને સ્થાવરપણામાંથી ત્રસપણું અથવા તિર્યચપણું કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે.

પર્વતની નદીમાં વાંકો-ચૂકો પથર ગળડતાં ગળડતાં, ઘસાતાં ઘસાતાં, આપોઆપ વગર પ્રયત્ને ગોળ અને સરખો બની જાય છે, તેવી રીતે વગર ઇચ્છાએ આવી પડેલાં દુઃખો વગર ઇચ્છાએ સહન કરી ભોગવીને ખાવાયાં, તે રૂપ અકામનિર્જરા અર્થાત્ આત્માની સાથે જોડેલાં કર્મો ખરી પડવારૂપ, આ પુણ્ય-પ્રકૃતિ સ્વરૂપ નથી, પણ કર્મની લઘુતારૂપ પુણ્ય એટલે કે, અકામનિર્જરાથી જીવને એકેન્દ્રિય ભત્તિ સાથે કાયમ રહેનાર સ્થાવરપણું, તે રૂપ પયાય છોડીને એકેન્દ્રિયપણાની સાથે રહેનાર ત્રસપણાને, કે પચેન્દ્રિય તિર્યચપણાને પામે છે. ૧૦૭. તથા—

માનુષ્યમાર્યદેશશ્ચ, જાતિઃ સર્વાક્ષિપાટવમ્ ।

આયુશ્ચ પ્રાપ્યતે તત્ર, કથાં ચત્કર્મલાવવાત્ ॥ ૧૦૮ ॥

વળી વિશેષ પ્રકારે વધારે અકામનિર્જરા થવાથી કોઈપણ પ્રકારે સ્વયંભૂરંગણ સમુદ્રમાં ધૂંસરીના છિદ્રમાં ખીટી પડેવાઈ જાય તે ન્યાયે મનુષ્યપણું તથા શક, યવન આદિ અનાયદેશ સિવાયના મગધાદિ આર્યદેશમાં જન્મ થાય. આર્યદેશ પ્રાપ્ત થવા છતાં અન્યથા આદિ હસકી ભત્તિથી રહિત ઉત્તમ ભત્તિ-કુળમાં જન્મ થવો, ઉત્તમ ભત્તિ-કુળ મળવા છતાં સર્વ ઇન્દ્રિયોની સંપૂર્ણતા, તેમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોની સંપૂર્ણતા-પટુતા સાથે લાંબું આયુષ્ય ત્યારે જ હોય, એ અશુભ કર્મ જોઈતાં થાય તો ઉપત્તક્ષણથી પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય, તો જ તે સર્વેની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુઃખ આયુષ્યવોળો આ લોક કે પરલોકનું કાર્ય કરવા સમર્થ બની શકતો નથી. વીતરાગ ભગવતે પણ ‘હે આયુષ્માન્ ગૌતમ !’ એમ બોલતા ખીબા શુભોમાં લાંબા આયુષ્યની અધિકતા બજાવી છે. ૧૦૮. તથા—

પ્રાપ્તેષુ પુણ્યતઃ શ્રદ્ધા-કથક-શ્રવણેષ્વપિ ।

તત્ત્વનિશ્ચયરૂપં તદ્, વોધિરત્નં સુદુર્લભમ્ ॥ ૧૦૯ ॥

કર્મની લઘુતા અને પુણ્ય એટલે શુભકર્મના ઉદયથી ધર્માભિલાષ રૂપ શ્રદ્ધા, ધર્મોપદેશ કરનાર શુદ્ધ, તેના વચનનું શ્રવણ કરવાપણું પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ તત્ત્વના નિશ્ચયસ્વરૂપ અથવા તત્ત્વરૂપ દેવ, શુદ્ધ અને ધર્મનો દૃઢ અનુરાગ, તે રૂપ મોધિ-સમ્યક્તરત્ન પ્રાપ્ત થવું અતિદુર્લભ છે. સ્થાવરપણાથી ત્રસપણું આદિ દુર્લભ, તેથી મોધિરત્ન દુર્લભ છે. ‘સુ’ શબ્દ એટલા માટે કહેલો છે કે-મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ ત્રસપણું આદિથી શ્રવણ-ભૂમિકા સુધી અનંતી વળત પડેલો છે, પણ મોધિરત્ન પ્રાપ્ત કરી શકના નથી મોહવૃક્ષના ખીજભૂત હોય, તો આ સમ્યક્ત્વ છે. આંતર શ્લોકોના અર્થ કહેવાય છે :—

આ જૈન પ્રવચનમાં રાજ્ય મળવું, ચક્રવર્તી થવું કે ઇન્દ્રપાણું મેળવવું હુલ્લ કહેવું નથી, પણ યોધિરત્ન પ્રાપ્ત થવું અત્યંત હુલ્લ કહેવું છે. સર્વ જીવોએ જગતના સર્વ ભાવો પહેલાં અનંત વખત પ્રાપ્ત કરેલા છે, પણ કદાચિત્ હજુ યોધિરત્ન મેળવ્યું નથી. કારણ કે ભવભ્રમણ ચાલુ છે. અને અનંતાનંત યુદ્ધગત-પરાવર્તોના કાળ ગયા પછી અહિં અર્ધયુદ્ધગત-પરાવર્ત ઝાડી રહે, ત્યારે સર્વ સંસારના શરીરધારી જીવોને સર્વ કર્મોની અંતઃકોટાકોટી સ્થિતિ ઝાડી રહે, ત્યારે કોઈક જીવ અધિનો ભેદ કરીને ઉત્તમ યોધિરત્ન પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક જીવો યથામરુત્ત કરણ કરવા વડે અધિની નજીકના પ્રદેશમાં આવે છે, પરંતુ યોધિ પ્રાપ્ત કર્યા વગર પાછા ફરી જાય છે. કેટલાક યોધિ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ પાછા સીધા જાય છે અને ફરી ભવચક્રમાં ભ્રમણ કરે છે. કુશાસ્ત્રોત્ત શ્રવણ, મિથ્યાદષ્ટિઓ સાથેનો સંગ, ખરાણ વામના, પ્રમાદ સેવનો-એ વગેરે યોધિના વિદ્ધો સમજવા. જો કે ચારિત્ર-પ્રાપ્તિ હુલ્લ કહેલી છે, પણ તે યોધિ-પ્રાપ્તિમાં સરૂણ છે, નહિંતર નિષ્કરૂણ સમજવી. અભવ્ય જીવો પણ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરીને શ્રેયેયક દેવલોક મુખી જાય છે, પરંતુ યોધિ વગર નિર્જીતિ-સુખ તેઓ પામી શકતા નથી. યોધિરત્ન ન પ્રાપ્ત કરનાર ચક્રવર્તી પણ રંક જેવો છે અને યોધિરત્ન પ્રાપ્ત કરનાર રંક પણ ચક્રવર્તીથી પણ અધિક છે. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલ જીવો ભવમાં કયાંય પણ અનુરાગ કરતા નથી. તેઓ મમતા વગરના હોવાથી અર્ગલા વગરની મુક્તિની આરાધના કરે છે. જે કોઈએ પહેલાં આ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ કરેલી છે, વળી જેઓ આગળ પ્રાપ્ત કરશે અને વર્તમાનમાં પણ જેઓ પ્રાપ્ત કરે છે; તે સર્વે પણ અનુપમ પ્રભાવ અને વૈભવ સ્વરૂપ યોધિને પામીને. માટે આવા પ્રકારની યોધિની ઉપામના કરો, સ્તુતિ કરો, શ્રવણ કરો, ખીલવું શું પ્રયોજન છે? એમ જાણી યોધિ-ભાવના જણાવી. ૧૦૬. નિર્મમત્વના કારણભૂત ભાવનાનો ઉપમંહાર કરતાં મમતાના ચાલુ અધિકાર માથે તેને જોડે છે :—

માવનાભિરવિશ્રાન્તમિતિ માવિતમાનસઃ ।

નિર્મમઃ સર્વભાવેષુ, સમત્વમવલમ્બતે ॥ ૧૧૦ ॥

નિરંતર ભાવનાઓ વડે ભાવિત કરેલા મનવાળો મર્મ ભાવો વિષે મમતા વગરનો બની સમજાવવું અવલંબન કરે છે. ૧૧૦. સામ્યનાં રૂલને બતાવે છે :—

વિપયેભ્યો વિરક્તાનાં, સામ્યવાસિતચેતસામ્ ।

ઉપશમ્યેત્ કપાયશ્રિર્વોષિર્દાપઃ મમુન્મિપેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

વિપયોથી વિરક્ત બનેલા મમતાધારી ચિત્તવાળા યોગી પુરુષોનો કપાય-અગ્નિ યોગવાર્ધ જાય છે અને સમ્યક્ત્વ-દીપક પ્રગટે છે. ૧૧૧.

એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોના જ્યથી કપાય-જય, મનની શુદ્ધિથી ઇન્દ્રિયોનો જય, રાગ-દેવના જય વડે મનઃશુદ્ધિ, મમતા વડે રાગ-દ્રેષ્યનો જય અને ભાવના-દેતુસ્વરૂપ નિર્મમત્વથી મમતાને પ્રતિપાદન કરી હવે આગળનું પ્રકરણ પ્રતિપાદન કરે છે—

સમત્વમવલમ્બ્યાથ, ધ્યાને યોગી સમાશ્રયેત્ ।

પિના મમત્વમારબ્ધે, ધ્યાને સ્વાત્મા વિદમ્બતે ॥ ૧૧૨ ॥

ત્યાર પછી યોગી-મુનિ પોતાના ચિત્તમાં દૃઢપણે સમતાનું અવલંબન કરી આગળ કહીશું, તેવા ધ્યાનનું અવલંબન કરે. જો કે ધ્યાન અને સમતા બંને એક જ છે, તો પણ વિશેષ-પ્રકારની સમતા, તે ધ્યાન કહેવાય છે. વારંવાર અભ્યાસ કરવા યોગ્ય સામ્ય તે ધ્યાન-સ્વરૂપ છે. જો જ વાત વ્યતિરેક એટલે ઉલટાવીને જણાવે છે. અનુપ્રેક્ષા આદિ મલથી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સમતા વગર ધ્યાન શરૂ કરવામાં આવે, તો આત્મા વિડંબના પામે છે, તે આ પ્રમાણે :- જેણે ઇન્દ્રિયોને ગોપવી નથી, તેમ જ મનની શુદ્ધિ કરી નથી, રાગ-દ્રેષને જિત્યા નથી, જેણે નિર્મમત્વ હંજુ પ્રગટાવ્યું નથી, જેણે સમતાનો અભ્યાસ કર્યો નથી, ઈતાનુગતિકપણથી જે મૂઠ પુરૂષો ધ્યાન શરૂ કરે છે, તેઓ બંને લોકના માર્ગથી ચૂકી જાય છે. યથાવિધિ ધ્યાન કરવામાં આવે, તો આત્માની વિડંબતા થતી નથી, ઉલટા આત્મહિતકારી થાય છે. ૧૧૨. તે જ વાત કહે છે—

મોક્ષઃ કર્મસયાદેવ, સ ચાત્મજ્ઞાનતો ભવેત્ ।

• ધ્યાનસાધ્યં મતં તચ્ચ, તદ્ ધ્યાનં હિતમાત્મનઃ ॥ ૧૧૩ ॥

આત્માનું પોતાનું નિર્મલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા સ્વરૂપ મોક્ષ, જો આત્મસ્વરૂપ રોકનાર કર્મના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે સિવાય નહિ, જો વિવાદ વગરની વાત છે. તે કર્મક્ષય આત્મજ્ઞાનથી જ થાય છે, આ વાતમાં પણ વિવાદ નથી. તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનથી જ સિદ્ધ થાય છે. પર પદાર્થના યોગનો ત્યાગ અને આત્મસ્વરૂપ યોગની વ્યવસ્થા, તે જ વડે ધ્યાન સાધી શકાય છે. માટે ધ્યાન જો આત્માનું હિત કરનાર છે. ૧૧૩.

શંકા કરી, કે, ‘પહેલાં અર્થની પ્રાપ્તિ માટે અને અનર્થના પરિહાર માટે સામ્ય જણાવ્યું, હવે ધ્યાન જો આત્મહિત કરનાર કહે છે—તો આમાં પ્રધાનતા કોની ?’ સમાધાન કરે છે કે બંનેની પ્રધાનતા છે, તેમાં તફાવત નથી. તે જ વાત કહે છે—

ન સામ્યેન વિના ધ્યાનં, ન ધ્યાનેન વિના ચ તત્ ।

નિષ્કર્મ્યં જાયતે તસ્માદ્, દ્વયમન્યોઽન્યકારણમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

સામ્ય વગર ધ્યાન નથી અને ધ્યાન વગર સામ્ય નથી. જો પ્રમાણે તો એકનો આશ્રય બીજો અને બીજાનો આશ્રય પહેલો થશે ? ‘ના’ એમ નથી, સામ્ય વગર ધ્યાન ન જ થઈ શકે, ધ્યાન તો સામ્ય વગર થવા છતાં પણ સ્થિરતાવાળું ન થાય. આ કારણે ઈતરેતર આશ્રય-હોયનો અભાવ છે. એમ હોવાથી આ બંને એક બીજાના કારણપણે રહેલા છે. ૧૧૪. સામ્યની વ્યાખ્યા પહેલાં સમજાવી ગયા છીએ, હવે ધ્યાનના સ્વરૂપની વ્યાખ્યા કરે છે—

મુહૂર્તાન્તર્મનઃસ્થૈર્યં, ધ્યાનં છગ્રસ્યયોગિનામ્ ।

ધર્મ્યં શુદ્ધં ચ તદ્ દ્વેષા, યોગરોષસ્ત્વયોગિનામ્ ॥ ૧૧૫ ॥

છગ્રસ્ય યોગીઓને અતરમુહૂર્ત કાળ સુધી જે મનની સ્થિરતા રહેવી, તે ધ્યાન કહેવાય. તે ધ્યાનના બે પ્રકાર છે—એક ધર્મધ્યાન અને બીજું શુદ્ધધ્યાન અને અયોગીઓને તો યોગનો નિરોધ હોય છે.

અહિં ધ્યાન કરનારા જે પ્રકારના હોય છે એક યોગવાળા અને ખીલ યોગ વગરના અયોગીઓ યોગવાળા પણ જે પ્રકારના, છદ્મચો અને કેવલીઓ તેમા છદ્મસ્થ યોગીઓના ધ્યાનનું આ લક્ષણ છે અતર્મુહૂર્તકાળ સુધી એક આલબનમા ચિત્તની ગ્ધિનિ-એકાગ્રતા-પૂર્વક ચિત્તનો નિરોધ અતર્મુહૂર્તકાળ સુધી કરવો તેનું નામ ધ્યાન તે ધ્યાન છદ્મસ્થ યોગીઓને જે પ્રકારનું હોય ધર્મ્ય-ધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાન તેમા દશ પ્રકારના ધર્મથી સુકૃત, અથવા ધર્મ વડે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય, તે ધર્મ્ય ધ્યાન સમગ્ર કર્મ-મવના ક્ષયનું કાળુ હોવાથી શુદ્ધ-ઉત્તમવચ પવિત્ર નિર્મળ, તે શુદ્ધધ્યાન 'અથવા શુદ્ધનો ખીલ પ્રકારે અર્થ મમળવે છે જુગ - દુષ્ટ, તેના કાળુભૂત આઠ પ્રકારના કર્મ તેવા શુચ ને ક્વમયતિ એટલે નાશ કરે, તે શુદ્ધ અયોગી કેવલીઓને તો મન, વચન અને કાયાના યોગોનો નિરોધ કરવો-નિનહ કરવો અર્થાત્ યોગો રોકવા રૂપ ધ્યાન મમળવું સયોગી કેવલીઓને તો યોગ-નિરોધ મમયે જ ધ્યાનનો સભવ છે, તેથી જુદું ન જણાવ્યું તેઓ તો કઈક ન્યૂન પૂર્વકાટી સુધી મન, વચન અને કાયાના યોગ-આપારયુક્ત જ વિચરે છે નિર્વાણ-સમયે યોગ-નિરોધ કરે છે ૧૧૫ થા જ કરી દે, 'છદ્મસ્થ યોગીઓને જે અતર્મુહૂર્ત કાલ ધ્યાનની એકાગ્રતા રહે તો ત્યાં પછી શ્વ થાય ?' તે કહે છે—

મુહૂર્તત્ પરતશ્ચિન્તા, યદ્વા ધ્યાનાન્તર ભવેત્ ।

વર્ષવર્ષસક્રમે તુ સ્યાદ્, લીંચાંડપિ વ્યાનસન્તતિઃ ॥ ૧૧૬ ॥

એક પદાર્થમા મુહૂર્તકાલ ધ્યાન ટકી રહ્યા પછી ચિન્તા થાય, અગર ખીલ પદાર્થનું આલબન કરે, પછી એક પદાર્થમા મુહૂર્તકાલથી વધારે ધ્યાન ન હોય, કારણ કે તેનો તેવા પ્રકારનો અભાવ છે એવી રીતે એક અર્થથી ખીલ અર્થનું આલબન કરે, વળી ત્રીજા પદાર્થનું આલબન લઈ ધ્યાન કરે, એમ ચોથાનું, એવી રીતે લાગા કાળ સુધી ધ્યાનની શ્રેણિ ચાલુ રહે મુહૂર્તકાળ પછી પ્રથમ ધ્યાન સમાપ્ત થયા પછી ખીલ અર્થનું આલબન કરે-એવી રીતે ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરવા માટે ભાવના ભાવવી ૧૧૬ તે જ વાત કહે છે —

મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ

મૌર્યા-પ્રમાદ-કારુણ્ય-માન્યસ્વાનિ નિયોજયેત્ ।

ધર્મયાનમુપસ્કર્તુ, તદ્દિ તસ્ય રસાયનમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

ધર્મ્ય ધ્યાન વૃદ્ધિ હોય તો, તેને સાધવા માટે મૈત્રી, પ્રમાદ, મહુષ્ય અને માધ્યસ્થભાવના વચમા ભેટી દેવી, મરણ કે, જરાથી નજીવિત ગરીરાવાગને રનાયન ઉપકાર કરનાર થાય, તેમ મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ ધ્યાન માટે રનાયનરૂપ છે

‘ત્રિમિદાણ મોદો’ મ(મિ)વતિ-મિનિતિ ઇતિ મિત્રમ, એટલે રનેદ, તે મિત્ર, તેનો ભાવ તે મૈત્રી જગતના તમામ જીવ જગતી રનેદ-પગિલામ કરવા તે મૈત્રી (૧) પોતાના પ્રતા અધિક શુભવાગાઓ ઉપર પ્રત્યક્ષ ગાળી, ગુણનો નરેદા

પ્રપુત્ય ગળવો, તેમના પ્રત્યે દૃઢ્યમા ભક્તિ, અતુરાગ પ્રગટાવવો, તે પ્રમોદ (૨), દીન, હુ ખી અનાથ, અપંગ, અશરણુ હવો પ્રત્યે કંટુષા કરવી, તે કાનુષ્ય અથવા અનુકંપા (૩), રાગ-દ્રેષના મધ્યભાગમા રહેલો તે મધ્યસ્થ અર્થાત્ ગગ-દ્રેષ વગરની વૃત્તિવાળો, તેનો ભાવ તે માધ્યસ્થ્ય કે ઉપેક્ષા (૪) તે ચારે ભાવનાઓને આત્મા વિષે જોડે શા માટે ? ધર્મ્ય ધ્યાન તરી જતુ હોય તો ખીલ ધ્યાનમા જોડવા માટે, જેમ વૃદ્ધાવસ્થાથી ખખડી ગયેલા નિર્જળ શરીરને ગસાયન-ઔષધ તાકાત આપે છે, તેમ મૈત્રી આદિ ચાગ ભાવનાઓ તૃપ્તા ધર્મ્ય ધ્યાનને ટેકો આપી ઉપકાર કરે છે ૧૧૭ તે ચાર ભાવના પૈકી પ્રથમ મૈત્રીનું સ્વરૂપ કહે છે —

મા કાર્પીત્ કોડપિ પાપાનિ, મા ચ શૂત્ કોડપિ દુઃખિતઃ ।

મુચ્યતાં જગદપ્યેષા, મતિર્મૈત્રી નિગચતે ॥ ૧૧૮ ॥

‘જગત્તા કોઈ પણ પ્રાણી પાપો ન કરે, તેમ જ કોઈ પણ હુ ખી ન થાઓ, જગત્તા તમામ હવો મંસારમાથી છૂટી મુક્તિ-સુખ પામે’ આવા પ્રકારની મતિ-ભાવના, તે મૈત્રી કહેવાય

ઉપકારી કે અપકારી કોઈ પણ હુ ખના કારણભૂત પાપો ન કરે પાપ કરવાનો નિષેધ કરવાથી કોઈ પણ હુ ખી ન થાઓ દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ, નારક એમ ચારે ગતિના પથાંધોને પામનાગ જગત્તા એકેએક પ્રાણી સસાર-હુ ખથી કાયમના મુક્ત બની મોક્ષ-સુખ પ્રાપ્ત કરે કહેવા સ્વરૂપવાળી મતિ, તે મૈત્રી કહેવાય છે કોઈ એકનો મિત્ર હોય તે મિત્ર નથી એમ તો હિંસક વાધ, સિંહાક્રિંને પણ પોતાના બચ્ચા ઉપર મૈત્રી હોય છે, માટે સમગ્ર પ્રાણી-વિપયક મૈત્રી જાણવી એવી રીતે અપકારી પ્રાણીઓ પ્રત્યે પણ મિત્રતા રાખી, મન, વચન અને કાયા વડે જેમના ઉપર જે અપકાર કર્યો હોય, તેમને સર્વેને હુ ખમાવુ છુ આ મત્રી ભાવના ૧૧૮ હવે પ્રમોદ-ભાવનાનું સ્વરૂપ કહે છે—

અપાસ્તાશેપદોપાણા, વસ્તુતત્ત્વાવલોકિનામ્ ।

ગુણેષુ પક્ષપાતો યઃ, સ પ્રમોદઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧૧૯ ॥

પ્રાણિ-વધાદિક મર્વ દોષો દૂર કર્યા હોય, પદાર્થના ચકાર્થ સ્વરૂપને જાણવાના સ્વભાવ-વાળા, આમ જો વસ્તુ કહીને જ્ઞાન અને ક્રિયા બને સમુક્ત હોય, તેને મોક્ષહેતુ કહેલો છે ભાષ્યકાગ ભગવતે ‘નાણ-કિરિયાદિ મોક્ષો’ = જ્ઞાન અને ક્રિયા બનેથી મોક્ષ થાય છે આવા પ્રજરના શુભવત મુનિઓના ક્ષાયેષશમિકાદિ આત્મિક શુભો તથા શમ, ઈન્દ્રિયોત્ત દમન, ઔચિત્ય, ગાભીર્ય, ધૈર્યાદિ શુભોમા જે પક્ષપાત કરવો, તેઓ પ્રત્યે વિનય, વદન, સ્તુતિ, શુભાનુવાદ વેદાવચ્ચ આદિ કરવા વડે અને ખીલએ અને પોતે કે બનેએ કરેલી પૂજાથી ઉત્પન્ન થયેલો, મર્વ ઈન્દ્રિયોથી પ્રગટ થતો મનનો ઉવાસ, તે પ્રમોદ કહેલો છે ૧૧૯ પ્રમોદભાવના કહીને કાનુષ્યભાવનાનું સ્વરૂપ કહે છે—

દીનેષ્વાર્તેષુ મીતેષુ, યાવમાનેષુ જીવિતમ્ ।

મતીકારપરા મુદ્ધિઃ, કાસ્યમમિધીયતે ॥ ૧૨૦ ॥

દીન, દુ ખી, ભય પામેલા, હવિતની યાચના કરનારાઓ ઉપર તેમના દુ ખ દૂર કરવાની બુદ્ધિ તે કાકુષ્ઠ્ય-ભાવના કહેવાય

મતિ, શ્રુત, અજ્ઞાન-વિભગજ્ઞાનના બવથી ખોટા હિંમત યાત્રોની ગ્યના કરી પોતે તેો મ મારમા રૂંધે છે અને ખીલ અનેક અનુયાયીઓને પણ રૂબાડનાગ તે બિચારા કયાનુ સ્વાન હોવાથી દીન, તથા નવા નવા વિષયો ઉપાર્જન કરના ના પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા વિષયોને ભોગવવાની તૃષ્ણા, તે રૂપ અગ્નિમા બળી-બળી ગ્હેલા દુ.ખીઓ, હિત-પ્રાપ્તિ અને અહિતનો ત્યાગ કરવાને બદલે વિપરીત વર્તન કરનારા, ધન ઉપાર્જન કરવુ, ગ્રહણ કરવુ, ભોગમા અગ્યવુ કે નાશ થઈ નય તેની પીડાવાળા દુ ખીઓ વિષે, તથા વિવિધ દુ ખથી પીડાતા અનાથ, ગ્રહ, પાવક, વૃદ્ધ, મેવઢો, તથા સર્વની ભય પામતા તેમના વિષે, વૈરિઓથી પરાભવ પામેલા, ગેગોથી મથકતા હોય મૃત્યુના સુખમા મૃતેલા નગ્ના હવિતની યાચના અને પ્રાર્થના કરતા હોય, તેના પ્રાણોત્તર ગ્રહણ માગતા હોય આવા પ્રકારના દીનાદિક, જેઓ કુમાઓ રચનારાઓ હોય, તે બિચારા ખોટા ધર્મની સ્થાપના કરી કેવી રીતે દુ ખથી છૂટશે ? ભગવાન મહાવીર સગળા પણ મરીચિના ભવમા ઉન્માર્ગની દેશનાથી ડોટાકોટી માગજોપમ કાળ સુધી ભવમા ભટકયા, તેા પછી પોતાના પાપની પ્રતિકારશક્તિ વગરના ખીલઓની ઈર્ષ વલે થશે ? વિષયો પેદા કરવા, ભોગવવા અને તેમા જ તસ્વીન હૃદયવાળા અનતા ભવોમા અનુભવેલા વિષયોમા હેતુ પણ અતૃપ્ત મનવાળા ભવાભિનદી આત્માઓને પ્રશમ-અમૃતથી તૃપ્ત બનાવી વીતગગદયા કેવી રીતે પમાડવી ? બાલ, વૃદ્ધાદિકો પણ વિવિધ ભયના ગ્રાહથી ભયભીત માનમવાળા બનેનાને ઔકાતિક આત્યંતિક ભય-વિયોગના અધિમરી કેવી રીતે બનાવવા ? તથા મૃત્યુ-સુખમા સૂતેલા પોતાના ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિના વિયોગને મનસુખ દેખતા, મારણાન્તિક વેદના અનુભવતા પ્રાણીઓને મન ભયથી ગહિત બિનેશ્વરના વચનામૃતનો છટકવ કરી કેવી રીતે જન્મ, જગ, મૃત્યુ વગરના નિર્ભય સ્થાનને પમાડુ ? આ પ્રમરે દુ ખના પ્રતિષ્ઠ કરનારી બુદ્ધિ કરવી, આક્ષાત્ર દુ ખનો પ્રતિકાર કરવો એમ નહિ કાગળ કે, તે પ્રતિ ૧૦ કરવાની શક્તિ તેા હરેશ્વરમા અશક્ય છે આવા પ્રકારની બુદ્ધિને કાકુષ્ઠ્ય-ભાવના કહેની છે

જે અશક્ય પ્રતિકાર વિષયવાળી બુદ્ધની કહુણા-‘સર્વ જતુઓને સ માગથી મુક્ત કરી પછી હુ મોમે જઈશ’ તે વાસ્તવિક કરુણા નથી, પણ માત્ર વાળીનો વિનાશ છે મ મારીઓએ એ પ્રમાણે કરવુ ચકચ નવી તેમ મુક્તિમા માટે પહોચાડવા, તે માર્થ પણ પોતાને માટે અશક્ય જ છે એક તો મ સાર ઉચ્છેદ થવાનો પ્રમગ આવે અને સર્વ મ મારીઓને મુક્તિનો અભાવ છે, માટે આ તો માત્ર ભદ્રિત હવોને છેતરનાડે મૌગતોનુ-અહર્ણ કાકુષ્ઠ્ય સમજવુ ઉપર પ્રમાણે જણાવેલી ટકુણા કરતા હિતોપદેશ આપે, દેશ અને જવની અપેક્ષાએ અજ્ઞ પાન, આશ્રય, વસ્ત્ર દવા આખી તેવાઓના ઉપર ઉપકાર કરે ૧૨૦ હવે માધ્યસ્થ્ય-ભાવનાનુ સ્વરૂપ કહે છે —

કૂરવર્મસુ નિઃગદ્ગ, દેવતા-ગુરુ-નિન્દિષુ ।

આત્મગસિષ્ઠ યોપેક્ષા, તન્માધ્યસ્થ્યમુદ્ગીરિતમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

નિ થકપદો દૂર કાર્યો કરનારા, દેવ અને શુદ્ધઓની નિન્દા કરનારા, આત્મપ્રગના કરનારા એવા હવો તરફ જે ઉપેક્ષા કરવી, તેને માધ્યસ્થ્ય-ભાવના કહેવી છે

અભક્ષ્ય પદાર્થોનું લક્ષણ કરનારા, મદિરાદિતું પાન કરનારા, પરસ્ત્રી-સેવન આદિ ન સેવવા યોગ્યતું સેવન કરનારા, ઋષિહંત્યા, બાલહંત્યા, સ્ત્રીહંત્યા, ગર્ભહંત્યા આદિ કૃરકાર્ય કરનારા અને વળી પાપનો ભય ન રાખનારા હોય, તેવા પણ કેટલીક પાપત પાપ કર્યા બદલ પશ્ચાત્તાપ પામી સંવેગ પામનારા હોય છે, તો તેઓ ઉપેક્ષા કરવા લાયક નથી. માટે કહે છે કે-ચોત્રીશ અતિશયવાળા વીતરાગ દેવો, તેમણે કહેલાં અનુષ્ઠાનોનું પાલન કરનારા અને ઉપદેશ કરનારા તેવા ગુરુ મહારાજની રાગ, દ્વેષ, અજ્ઞાન અને પહેલાના ભરમાવેલાપણથી નિંદા કરનારાઓને વિષે, તેવા પ્રકારના હોવા છતાં કોઈ પ્રકારે વૈરાગ્યદશા પામેલા હોય, આત્મદોષ દેખનારા હોય, તે ઉપેક્ષા કરવા લાયક નથી; માટે કહે છે કે, સદોષવાળા, પોતાના આત્માની પ્રશંસા કરનારા-પોતાના આત્માને સારા માનનારા હોય તેવાઓને વિષે, મગશેલિયો પથર પુષ્કરાવર્ત મેઘથી પહાળી શકાતો નથી, તેમ કૂર કર્મ કરનારા, દેવતા અને ગુરુઓની નિંદા કરનારા આત્મ-પ્રશંસકોને ઉપદેશ આપી માર્ગે લાવવા અશક્ય છે, તેથી તેવાઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા-માધ્યસ્થ્ય-ભાવના રાખવી. ૧૨૧.

જે કહેલું હતું કે ધર્મધ્યાનને ટેકો આપવા માટે-તેનું વિવેચન કરે છે-

આત્માનં ભાવયન્નાભિર્મર્ચનાભિર્મહામતિઃ ।

ત્રુટિતામપિ સંધત્તે, વિશુદ્ધધ્યાનસતતિમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

• મૈત્રી આદિ આ ભાવનાઓ વડે આત્માને વિચારતો મહામતિવાળો ઉત્તમ આત્મા પટેલી વિશુદ્ધ ધ્યાન-શ્રેણીને જોડી દે છે. ૧૨૨.

ધ્યાન સાધવા માટે કેવા પ્રકારના સ્થાનની જરૂર તે કહે છે-

તીર્થં વા સ્વસ્થતાહેતુ, યત્ તદ્ વા ધ્યાનસિદ્ધયે ।

કૃતાસનજયો યોગી, વિવિક્તં સ્થાનમાશ્રયેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

તીર્થકર ભગવંતોના જન્મ, લીલા, દેવલજ્ઞાન, નિર્વાણરૂપ કલ્યાણકર્મોપદેશો, તેવા સ્થાનના અભાવમાં મનની શાંતિ રહે તેવા પર્વતની ગુફા વિગેરે સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકાદિથી રહિત સ્થાન ધ્યાન કરવા માટે પસંદ કરે. કહેલું છે કે- “યતિઓ માટે હંમેશાં યુવતિ, પશુ, નપુંસક, કુશીલ આદિથી રહિત એકાંત સ્થાનનો આશ્રય કરવાનું કહેલું છે અને વિશેષથી પશુ, નપુંસક, કુશીલ આદિથી રહિત એકાંત સ્થાનનો આશ્રય કરવો. જેઓએ પોતાના યોગો સ્થિર કરેલા હોય અને જેમનું ધ્યાનકાલમાં તેવા સ્થાનનો આશ્રય કરવો. જેઓએ પોતાના યોગો સ્થિર કરેલા હોય અને જેમનું ધ્યાનમાં મન નિશ્ચલ હોય, તેવા સુનિઓને વસતિવાળા ગામમાં કે શૂન્ય અરણ્યમાં કશો તફાવત નથી. તેથી ધ્યાન કરનારે જ્યાં સમાધિ રહે અને મન, વચન તથા ક્રિયાના યોગોની એકાગ્રતા રહે તેવા, ભૂત અને પ્રાણીઓના ઉપદ્રવથી રહિત સ્થાનમાં ધ્યાન કરવું.” સ્થાન શ્રેણીથી કાલ પણ ઉપદ્રવપુથી સમજવો. કહેલું છે કે- “જે કાળમાં ઉત્તમ યોગ-અમાધિ પ્રાપ્ત થાય, તે કાળ ધ્યાન માટે કહેલો છે. ધ્યાન કરનાર માટે દિવસ કે રાત્રિનો કોઈ નિયમિત કાળ ગણેલો નથી. ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે યોગી યોગ્ય એકાંત સ્થાનનો આશ્રય કરે. કેવા પ્રકારનો યોગી ? આગળ જેનાં લક્ષણો કહીશું, તેવા કાંચનાં વિશિષ્ટ આસનો કરવાના અભ્યાસવાળો યોગી વિવિક્ત(એકાંત) સ્થાનનો આશ્રય કરે, તે સંબંધ સમજ લેવો. ૧૨૩.

હવે આસનોને કહે છે-

પર્યક-વીર-વજ્રાબ્જ-મદ્ર-દ્વન્ડાસનાનિ ચ ।

વત્કટિકા ગોદોદિકા, કાયોત્સર્ગસ્તથાડસગમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

૧ પર્યકાસન, ૨ વીરાસન, ૩ વજ્રામન, ૪ કમવામન, ૫ ભદ્રામન, ૬ દ્વન્ડામન,
૭ ઉત્કટિકાસન, ૮ ગોદોદિકામન, ૯ કાયોત્સર્ગાસન આ નામના આમનેા કહેવા છે ૧૨૪
કમપૂર્વક ફરેડ આસનોની બ્યાખ્યા મમબલે છે—

સ્યાજ્ઞદ્વયોરધોભાગે, પાદોપરિ કૃતે સતિ ।

પર્યદ્કો નાભિગોત્તાન-દક્ષિણોત્તરપાણિકઃ ॥ ૧૨૫ ॥

જઘના નીચેના ભાગમા એટલે ઢાંચણ પાસે જે પગની ગોઠવણી કર્યા પછી નાભિ પાસે
હાથો હાથ જમણા ઉપર રાખવો, તે પર્યકામન કહેવાય શાશ્વત પ્રતિભાઓને અને શ્રીમહાવીર
ભગવતના નિર્વાણ સમયે જે પ્રમાણે પર્યકાસન હતું, તે પ્રમાણે આ પણ મમબલુ પાતજલો
બલુ અને હાથને લાખા કરી સૂણ તેને પર્યક કહે છે ૧૨૫ હવે વીરાસન કહે છે—

વામોઽર્ધિર્દક્ષિણોરૂર્ધ્વ, વામોરૂપરિ દક્ષિણઃ ।

ક્રિયતે યત્ર તદ્ વીરોચિત વીરાસન સ્મૃતમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

હાથો પગ જમણા સાથળ ઉપર અને હાખા સાથળ ઉપર જમણો પગ જેમા કરાય, તે
તીર્થ કર આદિ વીર યુદ્ધોને ઉચિત હોવાથી વીરાસન કાયરોને આ આમન ન હોય જે હાથ
આગળ સ્થાપન કરવાના છે, તે પર્યકામન માંદક સ્થાપન કરવા કેટલાકો આને પદ્મામન પણ
કહે છે એક સાથળ ઉપર એક પગ આદોષણ કરવામા અર્ધપદ્માસન કહેવાય વજ્રાસન કહે છે—

પૃષ્ઠે વજ્રાકૃતીભૂતે, દોર્ભ્યા વીરાસને સતિ ।

ગૃહ્ણીયાત્ પાદયોર્યત્રાદ્યુગ્રો વજ્રાસન તુ તત્ ॥ ૧૨૭ ॥

પૂર્વે બતાવેલી રીત પ્રમાણે વીરાસન કર્યા પછી વજ્રની આકૃતિ માદ્ર પાછળ બને હાથ
રાખી તે વડે બને પગના અશુદ્ધ પકડવા અર્થાત્ પીઠ પાછળ હાવ કરી વીરાસન પર રહેવા
હાખા પગના અશુદ્ધાને હાખા હાથથી અને જમણા પગના અશુદ્ધાને જમણા હાથથી પકડવા,
તેને વજ્રાસન કહે છે કેટલાક તેને વેતાવાસન કહે છે, મતાતરે વીરાસન કહે છે ૧૨૭

સિંહાસનાધિરૂઢસ્યાસનાપનયને સતિ ।

તથૈવાપસ્યિતિર્યા તામેકે વીરાસન વિદુઃ ॥ ૧૨૮ ॥

સિંહામન કે ખુરશી ઉપર બેઠેવા હોય, પગ નીચે ભૂમિને ત્પર્યતા હોય, ત્યાગ પછી
કોઈક સિંહામન કે ખુરશી જેવી લે અને જે સ્થિતિ સિંહામનના ટેકા વગરની હોય, તે
પ્રમાણે રહેણુ, તે વીગમન સિદ્ધાંતકારો કાયકલેશના તપ-પ્રકરણમા આ આમન જણાવે છે
પાતજલો વીગમનની બ્યાખ્યામા એક પ । ઉપર ઉભા રહીને બીજી પગ વાકો વાળી અદર
રાખવો કહે છે ૧૨૮ પદ્માસન કહે છે—

જહ્વાયા મધ્યમાને તુ, સંશ્લેષો યત્ર જહ્વાયા ।

પદ્માસનમિતિ પ્રોક્તં, તદાસનવિચક્ષણૈઃ ॥ ૧૨૧ ॥

એક જઘાના મધ્ય ભાગમાં, ખીજી જઘા વડે જે સંશ્લેષ કરવો, તેને આસનના બહુકારો પદ્માસન કહે છે. ૧૨૬. ભદ્રાસન કહે છે—

સંપુટીકૃત્ય મુખાગ્રે, તલપાદૌ તથોપરિ ।

પાણિકચ્છપિકાં કુર્યાદ્, યત્ર ભદ્રાસનં તુ તત્ ॥ ૧૨૦ ॥

પગનાં બંને તળીયાં સામ-સામાં એકઠાં કરી અડકોશ આગળ રાખી પગના તળીયા ઉપર બંને હાથનાં આંગળાં એક-બીજામાં લીડાવી ગોઠવવાં, તે ભદ્રાસન કહેવાય. પાતંજલ ભદ્રાસનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહે છે—પગનાં તળીયાને વૃષણી સમીપમાં સંપુટિત્વ બનાવીને તેના ઉપર બે હાથ આંગળીઓ માંહેમાંહે રાખી ગોઠવીને રાખવા. ૧૩૦. ઈંડાસન કહે છે—

શ્ચિષ્ઠાહ્નુલી શ્ચિષ્ઠગુલ્ફૌ, શ્ચિષ્ઠિયોરુ પ્રસારયેત્ ।

યત્રોપવિશ્ય પાદૌ તદ્, દશ્વાસનમુદીરિત્વ ॥ ૧૨૧ ॥

પગની અંગુલીઓ એકઠી રાખી ધુટીઓ એકઠી રાખી ભૂમિને સ્પર્શ કરે, તેમ સાથે બેસીને પગ લાંબા કરે, તે ઈંડાસન કહેવાય. પાતંજલ આ પ્રમાણે કહે છે કે—બેસીને આંગળીઓ બેડાએલી રહે, ધુટીઓ પણ બેડેલી હોય, સાથળ ભૂમિને સ્પર્શ કરતા હોય અને પગ લાંબા કરે, તેવા ઈંડાસનનો અભ્યાસ કરવો. ૧૩૧.

હવે ઉત્કટિકાસન અને ગોદોહિકાસન કહે છે—

પુત-પાર્ણિસમાયોગે, પ્રાહુસ્તકટિકાસનમ્ ।

પાર્ણિખ્યાં તુ સુવસ્ત્યાગે, તત્ સ્યાદ્ ગોદોહિકાઽસનમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

કેડની નીચેના કુલાઓને પગની પાની સાથે નીચે ભૂમિ ઉપર અડકાવીને રાખવા, તે ઉત્કટિકાસન કહેવાય, જે આસનમાં પ્રભુ મહાવીરને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું. કહેલું છે કે— “ભૂલિકા બહાર નજીવાલિકા નહીના કિનારે વૈશાળ ગુફિ દશમીના દિવસે, ત્રીજા પહોરે છંતપમાં ચાલવૃક્ષ નીચે ઉત્કટિકાસને રહેલા હતા, ત્યારે કેવલજ્ઞાન થયું.” એ જ આસનમાં ગોદોહિકાસન કહેવાય છે. પ્રતિમાકલ્પી યુનિઓએ આ આસન કરવાનું હોય છે. ૧૩૨. હવે કાયોત્સર્ગ કહે છે—

પ્રલમ્બિતમુજદ્વન્દ્મર્ધ્વસ્યસ્પાસિતસ્ય વા ।

સ્યાન કાપાનપેશં યત્, કાયોત્સર્ગઃ સ કીર્તિતઃ ॥ ૧૨૩ ॥

હવા, બેડાં કે સૂતાં બે હાથ લાંબા લટકતા રાખીને, કાયાની દરકાર વગરના રહેવું, તે કાયોત્સર્ગાસન. જિનકલ્પીઓ તથા હૃદયસ્થ તીર્થંકરોને આ આસન હોય છે. તેઓ હવા

ઉભા જ કાયોત્સર્ગ કરે છે, સ્થવિરકૃષ્ણીઓ તો ઉભા, બેઠા અને ઉપવેશ્વર્યથી સૂતા સૂતા જેમ સમાધિ ટકે તેમ યથાશક્તિ કાયોત્સર્ગ કરે. એ પ્રમાણે સ્થાન, ધ્યાન, મૌનક્રિયા સાથે કાયોત્સર્ગ, તે કાયોત્સર્ગ. ‘અહિં’ જે આસનો બતાવ્યાં, તે તો દિશા માત્ર સમજવાં. આ સિવાય બીજાં પણ અનેક આસનો છે. તે આ પ્રમાણે—આસના આકારપણે રહેવું તે આત્મકુળ્લસન. જેમ ભગવાન મહાવીર એકરાત્રિવાણી પ્રતિમા ધારણ કરીને રહેલા હતા, ત્યારે અધમ અચુર સંગમે વીશ ઉપસર્ગો કર્યા, તેને પ્રભુએ સમતા-પૂર્વક સહન કર્યા. તથા એક પડખે સૂઈ રહેવું, તે ઊર્ધ્વમુખવાળાને, નીચા મુખવાળાને કે તિર્થા મુખવાળાને હોય છે. તથા ઢંડ માદક લાંબા સૂઈ જવું, શરીર સ્ત્રીધુ કરેલું હોય અને જાને જઘા તથા સાથળો લાંબા કરીને કે પહોળા કરીને સ્થિર રહેનારને હોય છે. તથા લગડશાયીપણું તે કહેવાય કે, જેમાં મસ્તક અને જે પાનીઓ ભૂમિને સ્પર્શ કરે અને શરીર ભૂમિને અડકે નહિ. તથા સમસંસ્થાન, જે પાનીનો આગળનો ભાગ અને પગ વડે જાનેને વાળવા પૂર્વક પરસ્પર ઢળાવવું તે.

તથા હુર્યોધાસન તે કહેવાય, જેમાં ભૂમિ પર મસ્તક સ્થાપન કરીને પગ ઉઘે રાખીને રહેવું, તે કપાલીકરણ એમ પણ કહેવાય છે. તે પ્રમાણે રહીને જો જે જઘાનું પદ્માસન કરે, તો ઢંડપદ્માસન કહેવાય. તથા સ્વસ્તિકાસન તે કહેવાય, જેમાં ડાબો વાળેલો પગ જમણી જઘાની વચ્ચે સ્થાપન કરે અને જમણો વાળેલો પગ ડાબી જઘામાં વચ્ચે સ્થાપન કરે. યોગપદ્મકના યોગથી જે થાય, તે સોપાત્રયાસન. તથા ક્રીચ-નિષદન, હંસ-નિષદન, ગદ્ગડ-નિષદન આદિ આસનો, તે તે પક્ષીઓની ગેઠક માદક બેસવું, તેવા આકારવાળાં આસનો સમજવાં. આ પ્રમાણે આસનનો વિધિ વ્યવસ્થિત નથી ૧૩૩.

जायते येन येनेह, विहितेन स्थिरं मनः ।

तत्तदेव विधातव्यम्, आसनं ध्यानसाधनम् ॥ १३४ ॥

‘માંસ ભરેલા કે ચરબીવાળા કે બળવાળા પુરુષોને જે જે આમન કરવાથી મનની સ્થિરતા થાય, તેવાં તેવાં આસનો કરવાં. જે માટે કહેલું છે કે—“શાન્ત કરેલ છે પાપો જેમણે એવા કર્મ-રહિત મુનિઓએ સર્વ પ્રકારના દેશમાં, કાળમાં અને ષેષ્ટામાં વર્તતા હતા, ત્યારે ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલું છે. તેથી શાસ્ત્રમાં દેશ, કાલ અને ષેષ્ટા એટલે આસનનો નિયમ નથી. જે પ્રમાણે યોગોમાં સમાધિ ટકે, તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવો. આમ કહેવાથી આસનોનું કથન કરવું નિરર્થક નથી. પ્રતિમાકૃષ્ણીઓને આસનો નિયમથી કરવાનું વિધાન છે. તથા બાર શિશુ-પ્રતિમાની આંદર આઠમી પ્રતિમામાં પણ આસનનો નિયમ કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે :—

ઊર્ધ્વમુખ એટલે ચત્તો અથવા પાશું વાળીને સુવે, અથવા સરળો બેસે કે સુવે—એ પ્રમાણે સૂતો, બેઠો કે ઉભો રહીને દેવોના, મનુષ્યોના કે તિર્થંચોના ઘોર ઉપચરોને મન અને શરીરથી ચલાયમાન યથા સિવાય નિશ્ચલપણે સહન કરે. નવમી પ્રતિમામાં આ પ્રમાણે—જ્ઞાત અહોરાત્રપ્રમાણ કાળવાળી બીજી એટલે નવમી પ્રતિમા (જેમાં યોદ્યકાલ તપને પારણે આયળિલ અને ગામ વિગેરેની બહાર રહેવું ઇત્યાદિ) આઠમી માદક કરે. વિશેષ એટલો છે

કે, આ પ્રતિમામાં ઉત્કટ એટલે મસ્તક અને પાનીઓના આધારે માત્ર વચ્ચે સાયળ-વાંસાથી અદ્ધર રહીને અથવા ‘લગડ’ એટલે વાંકા લાકડાની જેમ ઠેવળ ખીંક-વાંસાના આધારે (મસ્તક, પગ જમીનને ન સ્પર્શે તેમ) અથવા ઠંડની જેમ પગ લાંબા કરીને સુઈ રહીને ઉપસર્ગાદ સહન કરે. દશમીમાં આ પ્રમાણે-ત્રીજી એટલે દશમી પ્રતિમા પણ એ બેના બેવી જ છે. માત્ર તેમાં બેમવાની રીતિ ગાયને દોહવાની જેમ પગનાં આંગળાના આધારે ઉભડક બેસવાનું છે, અથવા વીરાસનથી એટલે સિંહાસન ઉપર પગ નીચે લટકતા રાખીને પુરશી પર બેઠા પછી પુરશી કે સિંહાસન જેવી લેવામાં આવે, છતાં એ જ પ્રમાણે બેસી રહે તેમ, અથવા આમ્ર-કેરીની જેમ વક્ર શરીરે બેસવાનું છે. એમાંથી કોઈ પણ આસને આ પ્રતિમા વહન કરી શકાય ૧૩૪. હવે આસનો ધ્યાનનાં સાધન જે પ્રમાણે બને છે, તે બે મ્લોકોથી કહે છે—

સુત્વાસનસમાસીનઃ, સુશ્લિષ્ઠાધરપલ્લવઃ ।
નાસાગ્રન્યસ્તદ્ગદ્ગદ્ધો, દન્તૈર્દન્તાનસંસ્પૃશન્ ॥ ૧૩૫ ॥

પ્રસન્નવદનઃ પૂર્વાભિમુલ્લો વાઙ્મ્યુદ્દમુલ્લઃ ।
અપ્રમત્તઃ સુસંસ્થાનો, ધ્યાતા ધ્યાનોચ્ચતો ભવેત્ ॥ ૧૩૬ ॥

લાંબા સમય સુધી સમાધિથી બેસી રહેવાય, તેવા આસને બેસી સારી રીતે ઓખ-પદ્મલ બેઠેલા રાખી, નાસિકાના અગ્રભાગ પર બેને દષ્ટિ સ્થાપન કરી, ઉપરના હાંતોને નીચેના હાંતોને સ્પર્શ ન થાય, તેવી રીતે હાંતોને રાખી, (પરસ્પર હાંતોને સ્પર્શ થવાથી મન અસ્થિર થાય છે) રબ્બેણુ અને તમોણુથી રહિત ભુક્ટિના વિશેષો વગરનું પ્રસન્ન મુખ રાખીને પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા સન્મુખ બેસી અગર પ્રભુ-પ્રતિમા સન્મુખ બેસી ‘પ્રમાદ-રહિત’ એમ કહેવાથી તેવો ધ્યાનનો મુખ્ય અધિકારી બજાવે છે. કહેલું છે કે—અપ્રમત્ત સંયતને ધર્મધ્યાન હોય છે. સરળ અથવા મૈદુર માદ્ક શરીર નિશ્ચલ રાખી ધ્યાન કરવાનો ઉદ્યમ કરે.

આ પ્રમાણે યતિ અને શ્રાવક વિષયક ધ્યાનસિદ્ધિના સાધનભૂત જ્ઞાન-દર્શન-આરિત્રક્ય રતનત્રયનું કથન કર્યું, બીજું સમગ્ર ધ્યાનના લેહો વિગેરે આગળના આઠ પ્રકાશો દ્વારા પ્રકટ કરેલ છે. ૧૩૫-૧૩૬.

એ પ્રમાણે પરમાર્હત શ્રીકુમારપાલ મહારાજને સાંભળવાની ઈચ્છા થવાથી આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે રચેલ, બેને ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’ નામનો પટ્ટપંથ થયો છે, પોતે રચેલા સ્વોપસ વિવૃતિવાળા તે યોગશાસ્ત્રના ચોથા પ્રકાશનો આગવોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનંદસાગર સૂરીશ્વરજીના શિષ્ય આચાર્ય શ્રીહેમસાગરસૂરિએ કરેલો અનુવાદ પૂર્ણ થયો. [૪].

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યચિંત સ્વોપજીવિવરણ સહિત યોગશાસ્ત્ર પાંચમો પ્રકાશ

પ્રાણાયામ

ઓં સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શ્રીજિનેન્દ્ર ભગવંતને નમસ્કાર થાઓ.

અહિં પાતંજલ આદિ અન્યમતોના યોગાચાર્યોએ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એમ યોગનાં આઠ અંગો મોક્ષનાં અંગ તરીકે સ્વીકારેલાં છે, પરંતુ જૈનદર્શનકારો વાસ્તવિક રીતે પ્રાણાયામને મુક્તિના સાધનરૂપ ધ્યાનમાં સ્વીકારતા નથી. કારણ કે, તે અભ્યાસ વગર અસમાધિ કરાવનાર થાય છે. કહેલું છે કે— અભિગ્રહ કરનાર પણ શ્વાસોચ્છવાસ શેકી શકતો નથી, તો પછી બીજી ચેષ્ટા કરનાર શ્વાસોચ્છવાસ કેવી રીતે શેકે ? (હંઠયોગના અભ્યાસ સિવાય તે શેકી શકાય નહિ) તેમ કરવાથી તત્કાલ મરણ થવાનો સંભવ છે. સૂક્ષ્મ ઉચ્છવાસ પણ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે જ્યલ્લા-પૂર્વક લેવો જોઈએ. આમ હોવા છતાં પણ દેહ-આરોગ્ય, તેમ જ કાલજ્ઞાનાદિકમાં પ્રાણાયામ ઉપયોગી હોવાથી અમે પણ અહિં તે વિષય કહીએ છીએ—

પ્રાણાયામસ્તતઃ કૈશ્વિદ્, આશ્રિતો ધ્યાનસિદ્ધયે ।

શ્વયો નેતરયા કર્તુ, મનઃ—પવનનિર્જયઃ ॥ ૧ ॥

આસન-જ્ય કયાં પછી ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે પ્રાણાયામનો પતંજલિ આદિ યોગાચાર્યોએ આશ્રય કરેલો છે. પ્રાણાયામ તે કહેવાય, જેમાં મુખ અને નાસિકાની અંદર ફરતા વાયુને સર્વ પ્રકારે રોકવો—તેની ગતિનો છેદ કરવો. એ પ્રમાણે કરવામાં ન આવે તો, મન અને પવનનો જય કરી શકાતો નથી. ૧. પ્રશ્ન કયો કે પ્રાણાયામથી પવનનો વિજય કરી શકાય, તે વાત સ્વીકારી લઈએ, પણ મનનો વિજય કેવી રીતે અને ? તેના સમાધાનમાં જણાવે છે કે—

મનો યત્ર મલ્લ તત્ર, મરુદ્ યત્ર મનસ્તતઃ ।

અતસ્તુલ્પક્રિયાવેતૌ, સંવૌતૌ સૌરનીરવત્ ॥ ૨ ॥

મન જ્યાં છે, ત્યાં પવન છે અને જ્યાં પવન છે, ત્યાં મન છે. આ કારણે સમાન-ક્રિયાવાળા તે અને હૃદય-પાણી ન્યાયે એક સાથે મળીને જ રહેનારા છે. ૨. સમાન ક્રિયા સમજાવે છે—

एकस्य नाशेऽन्यस्य स्यात्, नाशो घृत्तौ च वर्तनम् ।

ध्वस्तयोरिन्द्रियमति-ध्वंसात् मोक्षश्च जायते ॥ ૩ ॥

મન અગર પવન જેમાંથી ગમે તે એકના નાશમાં બીજાનો નાશ થાય છે. એકની પ્રવૃત્તિ થાય, તો બીજાની પણ થવાની જ, મન અને પવનના વિનાશમાં ઈન્દ્રિય અને મતિનો નાશ થાય છે અને ઈન્દ્રિય અને મતિના નાશમાં મોક્ષ થાય છે. ૩. પ્રાણાયામનું લક્ષણ, તથા તેના ભેદો કહે છે—

પ્રાણાયામો ગતિચ્છેદઃ, શ્વાસ-પ્રશ્વાસયોર્મતઃ ।

રેચકઃ પૂરકથૈવ, કુમ્ભકથૈતિ સ ત્રિધા ॥ ૪ ॥

બહારના વાયુને ગ્રહણ કરવો, તે શ્વાસ, ઉદરના કોઠામાં રહેલા વાયુને બહાર કાઢવો, તે નિશ્વાસ અગર પ્રશ્વાસ કહેવાય, તે બંનેની ગતિનો છેદ કરવો અર્થાત્ રોકવા, તે પ્રાણાયામ. તેના રેચક, પૂરક અને કુમ્ભક એવા ત્રણ પ્રકાર છે. ૪. બીજા આચાર્યોના મતે તેના સાત પ્રકારો જણાવે છે—

પ્રત્યાહારસ્તથા શાન્તઃ, ઉત્તરશ્વાધરસ્તથા ।

અભિર્ભેદેશ્વતુર્ભિસ્તુ, સપ્તથા કીર્ત્યતે પરૈઃ ॥ ૫ ॥

ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકાર સાથે પ્રત્યાહાર, શાન્ત, ઉત્તર અને અધર આ ચાર મેળવતાં પ્રાણાયામના સાત પ્રકારો પણ કેટલાક કહે છે. ૫. હવે ક્રમસર દરેકનાં લક્ષણ કહે છે—

યન્ કોષ્ઠાદતિયત્નેન, નાસા-બ્રહ્મ-પુરાનનૈઃ ।

વહિઃ પ્રક્ષેપણં વાયોઃ, સ રેચક ઇતિ સ્મૃતઃ ॥ ૬ ॥

નાસિકા અને તાળવા પરના બ્રહ્મરંધ્રવડે અતિપ્રયત્નપૂર્વક કોઠામાંથી વાયુને બહાર ફેંકવો, તે રેચક પ્રાણાયામ કહેવાય. ૬. તથા—

સમાકૃપ્ય યદાપાનાત્, પૂરણં સ તુ પૂરકઃ ।

નાભિપથે સ્થિરીકૃત્ય, રોધન સ તુ કુમ્ભકઃ ॥ ૭ ॥

બહારના વાયુને જેથીને કોઠામાં શુદ્ધ સુધી પૂરવો. તે પૂરક અને તેને નાભિ-કમળમાં કુંભ માદેક સ્થિર કરવો, તે કુંભક કહેવાય ૭. તથા—

સ્થાનાત્ સ્થાનાન્તરોત્કર્ષઃ, પ્રત્યાહારઃ પ્રકીર્તિતઃ ।

તાલુ-નાસાઽઽનનદ્વારૈઃ, નિરોધઃ શાન્ત ઉચ્યતે ॥ ૮ ॥

નાભિ આદિ સ્થાનથી હૃદયાદિક બીજા સ્થાનમાં વાયુને જેથી જવો, તે પ્રત્યાહાર અને તાળડું, નાસિકા અને મુખના દ્વારો વડે વાયુને રોકવો, તે શાંત અને કુંભકમાં એટલો તફાવત સમજવો કે, કુંભકમાં નાસિકામળમાં પવનને રોકવો પડે છે, જ્યારે શાંતમાં તેવો નિયમ નથી, પણ નીકળવાના દ્વારોથી પવનને રોકવો. ૮. તથા—

આપીયોર્ધ્વં યદુત્કૃપ્ય, હૃદયાદિષુ ધારણમ્ ।

ઉત્તરઃ સ સમાખ્યાતો, વિપરીતમ્તતોઽધરઃ ॥ ૯ ॥

બહારના વાયુનું પાન કરીને જો જેથીને હૃદયાદિકમાં ધારણ કરવો, તે ઉત્તર કહેવાય અને ઊર્ધ્વદેશથી નીચે લઈ જવો, તે અધર કહેવાય. થંકા કરી કે, રેચક આદિકમાં પ્રાણાયામ કેવી રીતે સંભવે ? કારણ કે પ્રાણાયામ તો શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ગતિને રોકવા રૂપ છે, તેના

સમાધાનમાં કહે છે કે, રેચકમાં કોઠાના વાયુને વિરેચન કરી બહાર નાસકાના દ્વાર આગળ જ રોકવો, અંદર આકર્ષવો નહીં. તે જ શ્વાસ-પ્રશ્વાસના ગતિ-વિગ્રહે રૂપ પ્રાણાયામ કહેવાય. તથા પૂરકમાં બહારના વાયુને ધીમે ધીમે ગ્રહણ કરીને કોઠામાં ધારણ કરવો, તેમાં પણ શ્વાસ-પ્રશ્વાસ રેચવો કે પૂરવો નહીં એટલે ગતિવિગ્રહે રૂપ પ્રાણાયામ થયો. તેવી જ રીતે કુંભકાદિકમાં પણ સમજવું લ. રેચક આદિનાં રૂપો કહે છે—

રેચનાદુ દરવ્યાધેઃ, કફસ્ય ચ પરિસયઃ ।

પુષ્ટિઃ પૂરકયોગેન, વ્યાધિચાતશ્ચ જાયતે ॥ ૧૦ ॥

વિકસત્પાશુ હૃત્પન્નં, ગ્રન્યિરન્તર્વિભિયતે ।

વલ-સ્થૈર્યવિવૃદ્ધિશ્ચ, કુમ્ભકાદ્ ભવતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૧ ॥

પ્રત્યાહારાદ્ વલં કાન્તિઃ, દોષશાન્તિશ્ચ શાન્તતઃ ।

ઉત્તરાધરસેવાતઃ, સ્થિરતા કુમ્ભકસ્ય તુ ॥ ૧૨ ॥

રેચક પ્રાણાયામથી ઉદરના વ્યાધિનો, તથા કંદે રોગનો નાશ થાય છે. પૂરકના યોગથી શરીર પુષ્ટ થાય છે, તેમ જ સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ થાય છે. કુંભક પ્રાણાયામથી હૃદય-કમળ તત્કાલ વિકસર થાય છે અને અંદરની ગાંઠ ભેદાય છે. શારીરિક બલની વૃદ્ધિ થાય છે, વાયુ સ્થિર રહી શકે છે. પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામથી શરીરમાં બળ, કાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. શાંત નામના પ્રાણાયામથી વાત, પિત્ત અને કંદ અથવા ત્રિદોષ - સન્નિપાત તાવની શાંતિ થાય છે. ઉત્તર અને અધર પ્રાણાયામના સેવનથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે. ૧૦-૧૨. આ પ્રાણાયામથી એકલા અને અધર પ્રાણાયામના સેવનથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે. ૧૦-૧૨. આ પ્રાણાયામથી એકલા પ્રાણનો જથ્થો થાય છે, એમ નહીં, પરંતુ પાંચે પ્રકારના વાયુઓના જથ્થાના કારણભૂત છે, તે વાત કહે છે :-

પ્રાણમપાન-સમાનાબુદાનં વ્યાનમેવ ચ ।

પ્રાણાયમૈર્જયેત્ સ્થાન-વર્ણ-ક્રિયાર્થવીજવિત્ ॥ ૧૩ ॥

શ્વાસ, નિશ્વાસ આદિ ઘણો વ્યાપાર કરે, તે પ્રાણવાયુ; મૂત્ર, વિષ્ટા, ગર્ભાદિકને બહાર લાવે, તે અપાન વાયુ; ખાધેલા આહાર અને પીધેલા જળાદિક પદાર્થોને પરિપકવ કરી, તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા રસને યથાચોગ્ય સ્થાને પહોંચાડે, તે સમાન વાયુ; રસાદિકને ઊંચે લઈ જનાર ઉદાનવાયુ; આખા શરીરમાં વ્યાપીને રહેનાર વ્યાન વાયુ; આ પાંચ વાયુનાં સ્થાનો, વર્ણ, ક્રિયા, અર્થ અને બીજને જાણનાર યોગી એ રેચકાદિ પ્રાણાયામોથી જથ્થો રેગવે. ૧૩. તેમાં પ્રાણનાં સ્થાનાદિ જણાવે છે—

પ્રાણો નાસાગ્રહૃન્નાભિ-પાદાદ્ગુપ્તા-ન્તગો હરિત્ ।

ગમામમયોગેન, તત્ત્વયો ધારણેન વા ॥ ૧૪ ॥

પ્રાણવાયુ નાભિકાના અગ્રભાગ પર, હૃદયમાં, નાભિમાં અને પગના અંગૂઠા સુધી પ્રસરીને રહેલો છે. તેમાં જથ્થો છે, તે સ્થાન. નવા ઊગેલા વૃક્ષ સરખા લીલાવર્ણવાળો છે. રેચક અને

પૂરક પ્રયોગ વડે અને ધારી રાજવાથી તેના પર જય મેળવી શકાય છે. અર્થ અને બીજા હવે કહીશું. ૧૪. હવે ગમાગમ પ્રયોગ, તથા ધારણ કહે છે :—

નાસાદિસ્થાનયોગેન, પૂરણાદ્ રેચનાન્મુદ્ધુઃ ।

ગમાગમપ્રયોગઃ સ્યાદ્, ધારણં કુમ્ભનાત્ પુનઃ ॥ ૧૫ ॥

નાસિકાદિ સ્થાનમાં વારંવાર વાયુ પૂરવાથી અને રેચન કરવાથી ગમાગમ પ્રયોગ થાય છે, અને તે વાયુને તે તે ઠેકાણે રાકવાથી કુંભક કરવાથી ધારણ નામનો પ્રયોગ થાય છે. ૧૫. અપાનવાયુનાં વર્ણુ-સ્થાનાદિ જતાવે છે—

અપાનઃ કૃષ્ણરુમન્યા-પૃષ્ઠ-પૃષ્ઠાન્તપાર્ષ્ણિગઃ ।

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેન, રેચનાત્ પૂરણાન્મુદ્ધુઃ ॥ ૧૬ ॥

અપાન વાયુનો વર્ણુ કાળો છે. ડોકની પાછલી નાડીમાં પીઠ, ગુદા અને પગનો પાછલો ભાગ જે પાની તેમાં જે જાય, તે અપાનવાયુ. તેને પોતપોતાના સ્થાનમાં વારંવાર રેચન અને પૂરણ વડે જિતવા. ૧૬. સમાન વાયુના વર્ણુદિ કહે છે—

શુક્લઃ સમાનો હૃન્નાભિ-સર્વસન્ધિખવસ્યિતઃ ।

જેયઃ સ્વસ્થાનયોગેનાસકૃદ્ રેચન-પૂરણાત્ ॥ ૧૭ ॥

સમાનવાયુનો વર્ણુ ઉલ્લસવલ છે, નાભિ અને સર્વ સાંધાઓને વિષે તેને રહેવાનું સ્થાન છે. પોતપોતાના સ્થાનમાં વારંવાર રેચક અને પૂરક-કુંભક કરી તેનો જય કરવો. ૧૭. હવે ઉદાનવાયુના વર્ણુ, સ્થાનાદિ કહે છે—

રક્તો હૃત્કણ્ઠ-તાલુ-શ્રૂમધ્ય-મૂર્ધનિ સંસ્થિતઃ ।

ઉદાનો વક્ષ્યતાં નૈયો, ગત્યાગતિનિયોગતઃ ॥ ૧૮ ॥

ઉદાનવાયુ લાલવર્ણુવાળો છે, તે હૃદય, કંઠ, તાળવું અને ભૂકુટિના મધ્યભાગમાં, તથા મસ્તકમાં રહે છે. ગતિ-આગતિના પ્રયોગથી તેને વશ કરવો. ૧૮. ગતિ-આગતિનો પ્રયોગ જણાવે છે—

નાસાકર્પણયોગેન, સ્થાપયેત્ તં હૃદાદિષુ ।

વલાદુત્કૃપ્યમાણં ચ, રુદ્ધા રુદ્ધા વગં નયેત્ ॥ ૧૯ ॥

નાસિકા વડે બહારના પવનને ખેંચીને તે ઉદાન વાયુને હૃદયાદિક સ્થાનોમાં સ્થાપન કરવો. વાયુ બીજા સ્થાનમાં આવ્યો જાય, તો બેરથી તે તે સ્થાને વારંવાર રોટ્ટીને અર્થાત્ કુંભક કરીને કેટલોક વખત રાખી વળી રેચક કરી દેવો જોટલે નાસિકાના એક દારથી ધીમે ધીમે બહાર કાઢી નાખવો. વળી તે જ દારથી અંદર ખેંચી કુંભક કરવો. આ પ્રકારે તે તે વાયુને વશ કરી જય મેળવવો. ૧૯. હવે વ્યાનના સ્થાનાદિ કહે છે—

સર્વત્વગ્વૃત્તિકો વ્યાનઃ, શક્રકાર્મુકસન્નિભઃ ।

જેતવ્યઃ કુમ્ભકાભ્યાસાત્, સંકોચ-પ્રસૃતિક્રમાત્ ॥ ૨૦ ॥

વ્યાન વાયુનો વર્ણ વિવિધ રંગવાળા ઇન્દ્રધનુષ્ય સરખો છે. આમડીના સવ સ્થાનોમાં તે રહેલો છે. સંકોચ અને ફેલાવું (પૂરક અને રેચક)ના ક્રમે કુંભકના અભ્યાસથી તે વશ કરવા યોગ્ય છે. ૨૦. પાંચે વાયુનાં ધ્યાન કરવા ચોથા બીજા બતાવે છે—

પ્રાણાપાન-સમાનોદાન-વ્યાનેષ્વેષુ વાયુષુ ।

યૈ પૈ વૈ રૌ લૌ વીજાનિ, ધ્યાતવ્યાનિ યથાક્રમમ્ ॥ ૨૧ ॥

પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાન એ પાંચે વાયુના તે તે સ્થાને જ્ય કરવા માટે પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે પ્રાણાદિ વાયુના ‘યૈ’ આદિ બીજાં ધ્યાન કરવું. એટલે કે પ્રાણ વાયુનો જ્ય કરતી વખતે ‘યૈ’ બીજ, અપાન વાયુનો જ્ય કરતી વખતે ‘પૈ’, સમાનનું બીજ ‘વૈ’, ઉદાનનું બીજ ‘રૌ’, વ્યાનનું બીજ ‘લૌ’નું ધ્યાન કરવું. એટલે ‘યૈ’ આદિ અક્ષરોની આકૃતિની કલ્પના કરી તેનો જાપ પૂરક, કુંભક અને રેચક કરતી વખતે કરવો. ૨૧. હવે ત્રણ સ્લોકો વડે પ્રાણાદિ જ્યના લાભો કહે છે—

પ્રાવલ્ય જાઠરસ્યાગ્રેઃ, દીર્ઘશ્વાસ-પરુજ્જયૌ ।

લાઘવં ચ શરીરસ્ય, પ્રાણસ્ય વિજયે ભવેત્ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાણવાયુને જિતવાથી એટલે સ્વાધીન કરવાથી બકરાગ્નિની પ્રજાળતા, લાંબો શ્વાસ ચાલે, ઠમ ન થયે, વાયુ જ્ય એટલે-સર્વ વાયુઓ પ્રાણાધીન હોવાથી તેના જ્યમાં સર્વ પ્રકારના વાયુનો જ્ય થાય છે, વળી શરીર હલકું અને સ્ફૂર્તિવાળું બને છે. ૨૨. તથા—

રોહણં સ્તનમઙ્ગાદેઃ, હૃદરાગ્રેઃ પ્રદીપનમ્ ।

વર્વોઽલ્પત્વં વ્યાધિયાતઃ, સમાનાપાનયોર્જયે ॥ ૨૩ ॥

સમાન અને અપાન વાયુ વશ કરવાથી ઘા, શુભઠાં આદિનાં છિદ્રો રૂઝાઈ જાય છે, હાડકાંની તડા પૂરાઈ જાય છે, આદિ શબ્દથી તેવા પ્રકારનાં બીજાં શારીરિક દુઃખો મટી જાય છે, હૃદયનો અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે, મલ-મૂત્રાદિ અદ્ય થાય અને વ્યાધિનો વિનાશ થાય છે. ૨૩. તથા—

ઉત્ક્રાન્તિર્વારિપિન્દુકાચૈશ્વાવાધોદાનનિર્જયે ।

જયે વ્યાનસ્ય શીતોષ્ણાસઙ્ગઃ કાન્તિરરોગિતા ॥ ૨૪ ॥

ઉદાનવાયુ વશ કરવાથી ઉત્ક્રાન્તિ એટલે મરણ-સમયે દશમા દ્વારથી પ્રાણન્યાય કરી શકાય છે. જ્યા અને કાદવમાં ચાલે, તે પછુ તેનાથી સ્પર્શાય નહિ; તથા કાંઈ કે અગ્નિમાં ઉપદ્રવ પામ્યા વગર સીધા માર્ગે માફક ચાલી શકે. તથા વ્યાન વાયુ વશ કરવાથી ઠંડી-ગરમીની અસર ન થાય, શરીરની કંતિ વૃદ્ધિ પામે અને નિરાગતા પ્રાપ્ત કરે. ૨૪.

દરેક પ્રાણુ જિતવાનાં જુદાં ફલ બતાવીને હવે સર્વ વાયુ જિતવાનું સામટું ફલ બતાવે છે—

યત્ર યત્ર ભવેત્ સ્થાને, જન્તો રોગઃ પ્રપીઢકઃ ।

તચ્છાન્ત્યૈ ધારયેત્ તત્ર, પ્રાણાદિમરુતઃ સદા ॥ ૨૫ ॥

જીવને શરીરના જે જે ભાગમાં પીડા કરનાર રોગ થયો હોય, તે તે રોગની શાંતિ માટે તે તે ઠેકાણે પ્રાણાદિ વાયુઓને હંમેશાં રોકી રાખવા. ૨૫. આગળ જણાવેલનો ઉપસંહાર કરીને હવે આગળ સાથે સંબંધ બેસતાં કહે છે—

एवं प्राणादिविजये, कृताभ्यासः प्रविक्षणम् ।

धारणादિકમभ्यस्येत्, मनःस्वैर्यકृતે સદા ॥ ૨૬ ॥

આ પ્રમાણે પ્રાણાદિ વાયુનો વિજય કરવા માટે વારંવાર અભ્યાસ કરીને મનની સ્થિરતા કરવા માટે ધારણા આદિકનો અભ્યાસ કરવો. ૨૬. હવે ધારણા આદિકની વિધિ પાંચ શ્લોકોથી સમજાવે છે—

उक्तासनसमासीनो, रेचयित्वाऽनिलं वनैः ।

आपादाङ्गुष्ठपर्यन्तं, वाममार्गेण पूरयेत् ॥ ૨૭ ॥

पादाङ्गुष्ठे मनः पूर्वं, रुद्धा पादतले ततः ।

पाष्णीं गुल्फे च जंघया, जानुन्धुरौ गुदे ततः ॥ ૨૮ ॥

लिङ्गे नाभौ च तुन्दे च, हृत्કण्ठ-रसनेऽपि च ।

तालु-नासाग्र-નેત્રેષુ(ચ), બ્રુવોર્મલે શિરસ્યથ ॥ ૨૯ ॥

एवं रश्मिक्रमेणैव, धारयन्मरुता सह ।

स्थानात् स्थानान्तरं नीत्वा, यावद् ब्रह्मपुरं नयेत् ॥ ૩૦ ॥

ततः क्रमेण तेनैव, पादाङ्गुष्ठान्तमानयेत् ।

नाभिपद्मान्तरં नीत्वा, ततो वायું विरेचयेत् ॥ ૩૧ ॥

ચોથા પ્રકાશના અંતે બતાવેલ આસને બેસી ધીમે ધીમે પવન રેચત એટલે બહાર કાઢી, ડાબી નાસિકાથી પવન અંદર ખેંચીને પગના અંગુઠા ઉપર મનને રોકવું. (‘મન ત્યાં પવન’—એ ત્યાં પવન પણ તે સ્થળે રોકાય.) પછી કમસર પગનાં તળીયા ઉપર, પાનીમાં, પગની એડીમાં, જંઘામાં, ઘૂંટણમાં, સાથળમાં, ગુદામાં, ત્યાર પછી લિંગમાં, નાભિમાં, ઉદરમાં, દહથમાં, કંઠમાં, જીભ ઉપર, તાલવામાં, નાસિકાના ટેરવા ઉપર, નેત્રમાં, બૃહદિમાં, કપાલમાં, અને મસ્તકમાં એમ એક પછી એક સ્થાનમાં આગળ વધતાં, વાયુની સાથે મનને છેવટે બ્રહ્મપુરં પર્વત લઈ જવું. ત્યાર પછી તે જ કમથી પાછા ફરીને પગના અંગુઠામાં

મન સાથે પવનને લાવીને ત્યાંથી નાભિ-કમલમાં લઈ જઈ વાયુને રેચક કરવો ૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧. હવે ચાર શ્લોકોથી ધારણાનું કલ કહે છે—

પાદાહ્નુપ્તાદૌ જંઘાયાં, જાનૂરુ-ગુદ-મેહને ।
 ધારિતઃ ક્રમશઃ વાયુઃ, શીઘ્રગત્યૈ વલાય ચ ॥ ૩૨ ॥
 નાભૌ જ્વરાદિવાતાય, જઠરે કાયશુદ્ધયે ।
 જ્ઞાનાય હૃદયે કૂર્મ-નાભ્યાં રોગ-જરાચ્છિદે ॥ ૩૩ ॥
 કળ્થે ક્ષુત્તર્પનાશાય, જિહ્વાગ્રે રસસંવિદે ।
 ગન્ધજ્ઞાનાય નાસાગ્રે, રૂપજ્ઞાનાય ચક્ષુષોઃ ॥ ૩૪ ॥
 માલે તદ્રોગનાશાય, ક્રોધસ્યોપશમાય ચ ।
 પ્રહ્મરન્ધ્રે ચ સિદ્ધાનાં, સાક્ષાદ્ દર્શનદેતવે ॥ ૩૫ ॥

પગના અંશુકામાં, જંઘામાં, ઘુંટણમાં, સાથળમાં, ગુદમાં, (લગમાં અતુલ્ય વાયુને ધારી રાખવાથી શીઘ્રગતિ અને બળ-પ્રાપ્તિ થાય છે. નાભિમાં વાયુ ધારણ કરવાથી તાવ વિગેરેનો ઘાત કરે છે, જઠરમાં ધારણ કરવાથી મળ સાફ થઈ શરીર શુદ્ધ રહે છે. હૃદયમાં ધારી રાખવાથી જ્ઞાન-વૃદ્ધિ થાય છે. કૂર્મનાડીમાં પવન ધારી રાખવાથી રોગ અને જરાનો નાશ થાય-વૃદ્ધાવસ્થામાં શરીર યુવાન ભાઈક કામ આપે, કંઠમાં ધારણ કરવાથી ભૂખ-તરસ લાગે નહીં, લાગી હોય તો શાંત થાય, છલના ટેરવા ઉપર વાયુ ધારી રાખવાથી સર્વ પ્રકારના રસનું જ્ઞાન થાય. નાસિકાના અગ્રભાગ પર ધારણ કરવાથી ગંધનું જ્ઞાન થાય. ચક્ષુમાં ધારી રાખવાથી રૂપનું જ્ઞાન, કપાળમાં ધારી રાખવાથી કપાળના રોગનો નાશ, તથા કોષની શાંતિ થાય અને પ્રહ્મરંધ્રમાં વાયુને રોકવાથી સાક્ષાત્ સિદ્ધાનાં દર્શન થાય. ૩૨-૩૩-૩૪-૩૫. ધારણાનો ઉપમંહાર કરી પવનનું ચેષ્ટિત કહે છે—

અભ્યસ્ય ધારણામેવં, સિદ્ધીનાં કારણં પરમ્ ।
 ચૈષ્ટિતં પવમાનસ્ય, જાનીયાદ્ ગતસંશયઃ ॥ ૩૬ ॥

સિદ્ધિઓના પરમ કારણરૂપ ધારણાનો આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરીને સંશય-રહિત પવનનું સ્વરૂપ જાણવું. ૩૬. તે આ પ્રમાણે—

નાર્મેનિષ્કામતથાર, હૃન્મધ્યે નયતો ગતિમ્ ।
 તિષ્ઠતો દ્વાદશાન્તે તુ, વિદ્યાત્ સ્થાન નમસ્વતઃ ॥ ૩૭ ॥

નાભિથી પવનનું નીકળવું, તે ચાર, હૃદય મધ્યમાં જવું, તે ગતિ, દ્વાદશાન્ત એટલે પ્રહ્મરંધ્ર. પ્રહ્મરંધ્રમાં રહેવું, તે પવનનું સ્થાન નમજવું. ૩૭.

તે ચાર વિગેરેના જ્ઞાનનું કળ કહે છે—

તત્ત્વારમન-સ્થાન-જ્ઞાનાદભ્યાસયોગનઃ ।

જાનીયાત્ કાલમાયુશ્ચ, શુભાશુભફલોદયમ્ ॥ ૩૮ ॥

તે વાયુના ચાર, ગમન અને સ્થાનના જ્ઞાનના અભ્યાસ-યોગે શુભ કે અશુભ ફળના ઉદયવાળો કાળ અને આયુષ્ય જાણી શકાય છે. આ યથાસ્થાને આગળ જણાવીશું. ૩૮.

ત્યાર પછી કરવા યોગ્ય જણાવે છે—

તતઃ જ્ઞનૈઃ સમાકૃત્ય, પવનેન સમં મનઃ ।

યોગી હૃદયપદ્માન્તર્વિનિવેશ્ય નિયન્ત્રયેત્ ॥ ૩૯ ॥

ત્યાર પછી ધીમે ધીમે પવન સાથે મનને જોશીને યોગીએ તેને હૃદય-કમળમાં પ્રવેશ કરાવીને ધારણ કરી રોકી રાખવું. ૩૯.

પવન અને મન જ્યારે હૃદયમાં રહેલાં હોય, તેવું ફળ કહે છે—

તતોઽવિદ્યા વિલીયન્તે, વિપયેચ્છા વિનश्यति ।

વિકલ્પા વિનિવર્તન્તે, જ્ઞાનમન્તર્વિજૃમ્ભતે ॥ ૪૦ ॥

હૃદય-કમળમાં મનને ધારી રાખવાથી અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વનો નાશ, પાંચ કાંન્દ્રિયોના વિષયોની અભિલાષાની નિવૃત્તિ, સંકલ્પ-વિકલ્પો અસ્થા જાય છે અને આત્મામાં જ્ઞાનનો વધારો થાય છે. ૪૦.

મન અને પવન હૃદયમાં સ્થિર કરવાથી સ્વરૂપ-જ્ઞાન પ્રગટે છે.

ક મ્મહલે ગતિર્વાયોઃ, સંક્રમઃ ક ક વિશ્રમઃ ? ।

કા ચ નાડીતિ જાનીયાત્, તત્ર ચિત્તે સ્થિરીકૃતે ॥ ૪૧ ॥

વાયુની ગતિ ક્યા મંડળમાં છે ? ક્યા તત્ત્વમાં સંક્રમ-પ્રવેશ અને ક્યાં જઈ વિશ્રામ પામે છે ? અત્યારે કઈ નાડી ચાલે છે ? આ સર્વ હૃદયમાં પવન અને મનને સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે. ૪૧.

તેમાં મંડલો કહે છે—

મ્મહલાનિ ચ ચત્વારિ, નાસિકાવિવરે વિદુઃ ।

મૌમ-વારુણ-વાયવ્યાધેયાસ્થાનિ ચતોર્ત્રયમ્ ॥ ૪૨ ॥

પાર્શ્વિવ, વાહુણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય આ ચાર મંડલો અનુક્રમે નાસિકાના વિવરમાં રહેલાં જાણવાં. ૪૨.

પાર્થિવ-મંડલત્વં સ્વરૂપ કહે છે—

પૃથિવીવીજસંપૂર્ણ, વજ્રલાઁચ્છનસંયુતમ્ ।

ચતુરસ્રં દ્રુતસ્વર્ણ-પ્રભં સ્યાદ્ ભૌમમણ્ડલમ્ ॥ ૪૨ ॥

ક્ષિતિલક્ષણ પૃથિવી-ખીજ, તે વડે જેનો મધ્યભાગ વ્યાપ્ત છે, ચાર ખૂણાવાળું, ખૂણામાં વજ્રના લાંછનથી યુક્ત, તપાવેલા પ્રવાહી સુવર્ણના વર્ણ સરખું પાર્થિવ-મંડલ છે. ૪૨.

પાર્થિવ-ખીજ ‘અ’ અક્ષર છે, કેટલાક ‘લ’ અને ‘ક્ષ’ પણ કહે છે.

હવે વાડણ-મંડલત્વં સ્વરૂપ કહે છે—

સ્યાદર્ધચન્દ્રસંસ્થાનં, વારુણાક્ષરલાઁચ્છિતમ્ ।

ચન્દ્રાભમમૃતસ્યન્દ-સાન્દ્રં વારુણમણ્ડલમ્ ॥ ૪૪ ॥

અષ્ટમીના અર્ધચંદ્રાકાર સરખું વાડણના ‘વ’ કાર ચિહ્નથી યુક્ત, ચંદ્ર સરખું ઉત્તરવડ અને અમૃત ઝરવા વડે કરીને તેની બહુલતાવાળું વાડણ-મંડલ સમજવું. ૪૪. હવે વાયવ્ય-મંડલત્વં સ્વરૂપ કહે છે—

સ્તિગ્ધાઞ્જનયનચ્છાયં, સુદૃત્તં વિન્દુસંકુલમ્ ।

દુર્લભ્યં પવનાકાન્તં, ચક્ષુર્લં વાયુમણ્ડલમ્ ॥ ૪૬ ॥

તેલ-મિશ્રિત અંજન સરખું ગાઠ સ્થામ-કાંતિવાળું, ગોળાકાર, ગિન્દુઓનાં ચિહ્નોથી વ્યાપ્ત, દુર્લભ કરી દેખી શકાય તેવું, ચારે બાજુ પવન-ખીજ ‘ય’ કારથી કબાએણું, ચંચળ, વાયુમંડલ છે. ૪૫.

હવે આગ્નેય-મંડલત્વં સ્વરૂપ કહે છે—

ઝર્ચજ્વાલાંચિત્તં મૌમં, ત્રિકોણં સ્વસ્તિકાદ્વિન્વિતમ્ ।

સ્ફુર્લિગપિઙ્ગં તદ્વીજં, જ્ઞેયમાગ્નેયમણ્ડલમ્ ॥ ૪૬ ॥

ઝાંચે પ્રસરતી જ્વાલાથી યુક્ત, લયનાક, ત્રણ ખૂણાવાળું, ખૂણામાં સાધીયાના ચિહ્નથી યુક્ત, અગ્નિના ક્ષીર્યા સરખા પીળા વર્ણવાળું અને અગ્નિના ખીજ ‘રેફ’થી યુક્ત આગ્નેય-મંડલ બાણુ. ૪૬. અશ્રદ્ધાવાળાના બોધ માટે કહે છે—

અભ્યાસેન સ્વસંવેદ્યં, સ્યાન્મણ્ડલચતુષ્ટયમ્ ।

ક્રમેણ સંચરન્નચ, વાયુજ્ઞેયશ્ચતુર્વિધઃ ॥ ૪૭ ॥

આ વિષયને અભ્યાસ કરવાથી અનુભવ દ્વારા ચારે મંડળો બાણી શકાય છે. અહિં ચારે મંડળમાં અચાર થતો વાયુ મંડલના કોટાથી ચાર પ્રકારનો થાય છે, તે ક્રમસર કહે છે. ૪૭.

નાસિકારન્દ્રમાપૂર્ય, પાંતવર્ણઃ શનૈર્વહન્ ।

કવોષ્ણોઽણ્ણગુલઃ સ્વચ્છો, મવેદ્ વાયુઃ પુરન્દરઃ ॥ ૪૮ ॥

પૃથિવી-તત્ત્વનો પુરંદર નામનો વાયુ પીળા વર્ણવાળો, કંઈક ઉષ્ણ અને કંઈક શીત-સ્પર્શવાળો, સ્વચ્છ, ધીમે ધીમે વહન થતો, નાસિકાના વિવરને પૂરીને આઠ આંગળ ઘાટાર વહન થાય છે. ૪૮. તથા—

ધવલઃ શીતલોઽષ્ણતાત્, ત્વરિત્ત્વરિતં વહન્ ।

દ્વાદશાઙ્ગુલમાનશ્ચ, વાયુર્વરુણ ઉચ્ચતે ॥ ૪૯ ॥

ઉજ્જવલ વર્ણવાળો, ઠંડા સ્પર્શવાળો, નીચે ઉતાવળા ઉતાવળા બાર અંગુલ-પ્રમાણ વહન થતા વાયુને જળતત્ત્વનો વરુણવાયુ કહે છે. ૪૯. તથા—

ઉષ્ણઃ શીતશ્ચ કૃષ્ણશ્ચ, વહંસ્તિર્યગનારતમ્ ।

પઢઙ્ગુલપ્રમાણશ્ચ, વાયુઃ પવનસંશ્લિતઃ ॥ ૫૦ ॥

પવન નામનો વાયુ કંઈક ઉષ્ણ અને કંઈક ઠંડો, કાળા વર્ણવાળો હંમેશાં છ અંગુલ-પ્રમાણ તિર્યછે વહન થાય છે. ૫૦. તથા—

વાલાદિત્યસમજ્યોતિરત્યુષ્ણશ્ચતુરઙ્ગુલઃ ।

આવર્તવાન્ વહન્નૂર્ધ્વં, પવનો દહનઃ સ્મૃતઃ ॥ ૫૧ ॥

અગ્નિતત્ત્વ-સ્વરૂપ હલન નામનો વાયુ ઉગતા સૂર્ય-સમાન લાલ વર્ણવાળો, અતિ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો, વંટોળીયા માફક ઉંચે ચાર અંગુલ વહન થતો કહેલો છે. ૫૧. કયા વાયુમાં કયું કાર્ય કરવું ? તે કહે છે—

ઇન્દ્રં સ્તમ્ભાદિકાર્યેષુ, વરુણં શસ્ત્રકર્મસુ ।

વાયુ મલિનલોલેષુ, વશ્યાદૌ વહ્નિમાદિશેત્ ॥ ૫૨ ॥

પુરંદર વાયુ વહે, ત્યારે સ્તંભનાદિક કાર્યો, વરુણ વાયુમાં સારાં કાર્યો કરવાં, મલિન અને અપળ કાર્યો પવન-વાયુમાં, વશીકરણ આદિ કાર્યો અગ્નિ નામનો વાયુ આલતો હોય ત્યારે કરવાં. ૫૨.

હવે પ્રારંભ કરેલા કાર્યમાં કાર્યપ્રશ્ન-સમયે જે વાયુ વહન થતો હોય, તેનું ફલ ચાર શ્લોકોથી કહે છે—

હ્રત્ર-ચામર-હસ્ત્યશ્ચારામ-રાજ્યાદિસંપદમ્ ।

મનીપિતં ફલ વાયુઃ, સમાવષ્ટે પુરન્દરઃ ॥ ૫૩ ॥

રામા-રાજ્યાદિસંપૂર્ણઃ, પુત્રસ્વજનવન્નુમિઃ ।

સારેણ વસ્તુના ચાપિ, યોજયેદ્ વરુણઃ સ્થળાત્ ॥ ૫૪ ॥

કૃપિ-સેવાદિકં સર્વમપિ સિદ્ધ વિનશ્યતિ ।

મૃત્યુભીઃ કલહો વૈરં, ત્રાસશ્ચ પવને ભવેત્ ॥ ૫૫ ॥

ભયં શોકં રુજ દુઃખ, વિઘ્નવ્યૂહપરમ્પરામ્ ।

સસૂચયેદ્ વિનાશં ચ, દહનો દહનાત્મકઃ ॥ ૫૬ ॥

પુરંદર નામનો વાયુ વહન થતો હોય તે વખતે કેઈ પ્રશ્ન કરે તો, અગર પોતે કાર્યારંભ કરે તો, છત્ર, ચામર, હાથી, ઘોડા, આરામ, રામા, રાજ્યાદિ સંપત્તિની અને મનોવાંછિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૫૩.

જળતત્ત્વ અગર વરુણવાયુ વહેતો હોય, ત્યારે પ્રશ્ન કરે કે કાર્યારંભ કરે તો તરત વલ્લભ સ્ત્રી, સંપૂર્ણ રાજ્યાદિ, પુત્ર, સ્વજન, બાંધુઓ અને સારભૂત ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે યોગ કરાવે. પ્રશ્ન કે કાર્યારંભ-મમયે પવનનામનો વાયુ વહેતો હોય, તો તૈયાર થએલી ખેતી, સેવા આદિ સર્વ કાર્ય ફળ ફેવાની તૈયારીમાં હોય તો, તે નિષ્ફળ થાય છે અને મહેનત છૂટી પડે છે, તથા મૃત્યુ-ભય, કબ્રિયો, વૈર અને ત્રાસ થાય છે. હલન-સ્વભાવવાળો અગ્નિનામનો વાયુ વહેતો હોય, ત્યારે પ્રશ્ન કે કાર્યારંભ કરે તો ભય, શોક, રોગ, દુઃખ વિઘ્ન-સમૂહની પરંપરા અને ધન-ધાન્યાદિનો વિનાશ સૂચવે છે. ૫૩-૫૪-૫૫-૫૬.

આ ચારે વાયુનું અતિસૂક્ષ્મ ફળ બતાવે છે—

શશાદ્ક-રવિમાર્ગેણ, વાયવો મળ્ડલેષ્વમી ।

વિશન્તઃ શુભદાઃ સર્વે, નિષ્ક્રામન્તોઽન્યથા સ્મૃતાઃ ॥ ૫૭ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્ય એટલે હાખી અને જમણી નાડીમાં આ ચારે મંડળમાં પ્રવેશ કરતા પુરંદરાદિક સર્વ વાયુઓ શુભ ફળ અને બહાર નીકળતા અશુભ ફળ આપનાર થાય છે. ૫૭

પ્રવેશ અને નિર્ગમમાં શુભ તથા અશુભપણાનું કારણ કહે છે—

પ્રવેશસમયે વાયુર્જીવો મૃત્યુસ્તુ નિર્ગમે ।

ઉચ્યતે જ્ઞાનિમિસ્તાદ્કુ, ફલમપ્યનયોસ્તતઃ ॥ ૫૮ ॥

વાયુ જ્યારે મંડળમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તે શુભ કહેવાય છે અને બહાર નીકળે ત્યારે, તે મૃત્યુ કહેવાય, આ કારણે જાનેનું ફળ જ્ઞાનીઓએ તેવા પ્રકારનું કહેલું છે અર્થાત્ વાયુ પૂરકરૂપે મંડળમાં પ્રવેશ કરે-નામિકાની અંદર ગ્રહણ કરાતો હોય, ત્યારે જો કેઈ પ્રશ્ન કરે કે કાર્યારંભ કરે તો તે કાર્ય સિદ્ધ થાય, અને રચકરૂપે મંડળ બહાર નીકળે, ત્યારે પ્રશ્ન કરે કે કાર્ય-પ્રારંભ કરે, તો તે કાર્ય સિદ્ધ ન થાય. ૫૮.

હવે નાડીના લેદથી પવનનું શુભ, અશુભ અને મધ્યમપણું જો શ્લોકોથી કહે છે—

પયેન્દોરિન્દ્ર-વરુણૌ, વિશન્તૌ સર્વસિદ્ધિદૌ ।

રવિમાર્ગેણ નિર્યાન્તૌ, પ્રવિશન્તૌ ચ મધ્યમૌ ॥ ૫૯ ॥

દક્ષિણેન વિનિર્યાન્તૌ, વિનાશાયોનિલાનલૌ ।

નિઃસરન્તૌ વિશન્તૌ ચ, મધ્યમાવિતરેણ તુ ॥ ૬૦ ॥

ચંદ્ર-હાથી નાડીના માર્ગે પ્રવેશ કરતાં પુરંદર અને વરુણ વાયુ સર્વ સિદ્ધિઓ આપનાર થાય છે. અને સૂર્ય-જમણી નાડીના માર્ગે અર્થાત્ જમણી નાસિકાના વિવરમાંથી નીકળતા અને પ્રવેશ કરતા તે બંને વાયુઓ મધ્યમ ફળ આપનાર થાય છે. જમણી નાસિકામાંથી નીકળતા પવન અને હલન વાયુ દરેક કાર્યના વિનાશક અને હાથી નાસિકામાંથી નીકળતા કે પ્રવેશ કરતા તે બંને વાયુ મધ્યમ ફળ આપનાર થાય છે. ૫૬-૬૦. નાડીઓ કહે છે—

इडा च पिंगला चैव, सुषुम्णा चेति नाडिकाः ।

शशि-सूर्य-शिवस्थानं, वाम-दक्षिण-मध्यगाः ॥ ૬૧ ॥

હાથી બાજુએ રહેલી નાડીને ઈડાનાડી કહે છે અને તેમાં ચંદ્રનું સ્થાન છે. જમણી નાડીને પિંગલા અને તેમાં સૂર્યનું સ્થાન છે. બંનેની વચ્ચેમાં રહેલી સુષુમ્ણા નાડી છે, તેમાં શેક્ષતું સ્થાન માનેલું છે. ૬૧. આ ત્રણેમાં વાયુ-સંચારનાં રણ બે સ્થોકોથી જણાવે છે —

पीथूपमिव वर्पन्ती, सर्वगात्रेषु सर्वदा ।

वामाऽमृतमयी नाडी, संमताऽभीष्टसूचिका ॥ ૬૨ ॥

वहन्त्यनिष्टसंસिત્રી, संहर्त्री दक्षिणा पुनः ।

सुषुम्णा तु भवेत् सिद्धि-निर्वाणफलकारणम् ॥ ૬૩ ॥

શરીરનાં સર્વ ગાત્રોમાં નિરંતર અમૃતવૃષ્ટિ કરતી હોય, તેમ મનોવાંછિત કાર્યને સૂચવનારી હાથી નાડીને અમૃતમય માનેલી છે. તથા વહન થતી જમણી નાડી અનિષ્ટ ફળ સૂચવનારી છે, તથા કાર્ય-નાશ કરનારી છે. તથા સુષુમ્ણા નાડી અભિમાદિ આઠ મહાસિદ્ધિઓ તથા શેક્ષના કારણરૂપ છે. આનો પરમાર્થ એ સમજવો કે સુષુમ્ણા નાડીમાં ધ્યાન કરવાથી તૂંકા કાળમાં એકાગ્રતા થવા પૂર્વક લાખા સમય સુધી તે ધ્યાન-સંતતિ ટકી રહે છે અને તેથી થોડા કાળમાં ઘણાં કર્મોના નાશ થાય છે અને નિર્જર મેળવી શકાય છે. આ કારણથી તેમાં શેક્ષતું સ્થાન માનેલું છે. વળી સુષુમ્ણા નાડીમાં પવનની ગતિ ઘણી મંદ હોય છે, તેથી મન પણ સહેલાઈથી સ્થિર થાય છે. મન અને પવન સ્થિર થવાથી સંયમ સહેલાઈથી સાધી શકાય છે. પારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એક જ સ્થળે કરવામાં આવે, તેને સંયમ કહે છે. આ સંયમ સિદ્ધિઓતુ કારણ છે, માટે જ આ નાડીને શેક્ષતું કારણ ગણેલું છે. ૬૨-૬૩. હાથી અને જમણી નાડી વહન થતી હોય, ત્યારે ક્યાં ક્યાં કર્યો કરવાં, તે જણાવે છે—

वामैवाभ्युदयादीष्ट-अस्तकार्येषु संमता ।

दक्षिणा तु रताहार-युद्धादौ दीप्तकर्मणि ॥ ૬૪ ॥

યાત્રા, દાન, વિવાહ, નવીન વસ્ત્રાભરણ પહેરવાં, ગામ-નગર-ગૃહ-પ્રવેશ, સ્વજન-મેળાપ,

શાંતિક, પૌષ્ટિક, યોગાભ્યાસ, રાજદર્શન, નવીન મૈત્રી કરવી, ખીજ-વપન, વગેરે અભ્યુદય અને ઈષ્ટ કાર્યોના પ્રારંભકાળે ડાખી નાડી અને લોબન, સુદ્ધ, મંત્ર-સાધના, દીક્ષા, મેવાકર્મ, વેપાર, ઔષધ, ભૂત-પ્રેતાદિ સાધન ખીજાં પણ તેવાં રૌદ્રકાર્યોમાં સૂર્યનાડી સારી જાણવી. ૬૪. ફરી પણ ડાખી જમણી નાડીના વિષય-વિભાગ કહે છે—

વામા શસ્તોદયે પક્ષે, સિતે કૃષ્ણે તુ દક્ષિણા ।

ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાનીન્દુ-સૂર્યયોરુદયઃ શુભઃ ॥ ૬૫ ॥

શુક્રપક્ષમાં સૂર્યોદય-સમયે ડાખી નાડીનો ઉદય શ્રેષ્ઠ છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં સૂર્યોદય સમયે જમણી નાડીનો ઉદય શ્રેષ્ઠ છે. આ બંને નાડીનો ઉદય ત્રણ દિવસ સુધી શુભ માનેલો છે. વધારે સ્પષ્ટતા આગળ કરવામાં આવશે. ૬૫

ઉદયનો નિયમ કહીને અસ્તનો નિયમ કહે છે—

શશાદ્કેનોદયે વાયોઃ, સૂર્યેનાસ્તં શુભાવહમ્ ।

ઉદયે રવિણા ત્વસ્ય, શશિનાડસ્તં શિવં મતમ્ ॥ ૬૬ ॥

જે દિવસે ચંદ્રસ્વરમાં વાયુનો ઉદય શરૂ થાય અને સૂર્યસ્વરમાં તેનો અસ્ત થાય, તે શુભ ગણાય, તથા જે દિવસે સૂર્યનાડીમાં પવનનો ઉદય ચાલુ થાય અને ચંદ્રનાડીમાં અસ્ત થાય, તે પણ કન્યાણુકારી માનેલ છે. ૬૬. જો જ હકીકત વિસ્તારથી ત્રણ શ્લોકો વડે સમજાવે છે—

સિતે પક્ષે દિનારમ્ભે, યત્નેન પ્રતિપદ્દિને ।

વાયોર્વીક્ષેત સચાર, પ્રશસ્તમિતરં તથા ॥ ૬૭ ॥

ઉદેતિ પવનઃ પૂર્વં, શશિન્યેષ ઝ્યહ તતઃ ।

સત્તામતિ ઝ્યહ સૂર્યં, શશિન્યેવ પુનસ્ત્રયમ્ ॥ ૬૮ ॥

વહેદ્ યાવદ્ વૃહત્પર્વ, ત્રમેણાનેન માતૃતઃ ।

કૃષ્ણપક્ષે પુનઃ સૂર્યોદયપૂર્વમયં ક્રમઃ ॥ ૬૯ ॥

અજવાળિયા પક્ષના ચડવાના દિવસે સૂર્યોદયના પ્રારંભ-સમયે યત્નપૂર્વક પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત વાયુના અચારને જોવો. પ્રથમ ચંદ્રનાડીમાં પવન વહેવો શરૂ થાય છે. તે ૧-૨-૩ ત્રણ દિવસ સુધી સૂર્યોદય-વળતે વહન થશે. પછીના ૪-૫-૬ એમ ત્રણ દિવસ સૂર્યોદય-વળતે સૂર્યનાડીમાં વહન થશે. ફરી ત્યાર પછીના ૭-૮-૯ એમ ત્રણ દિવસ ચંદ્રનાડીમાં પવન વહન થશે. એવી રીતે પૂર્ણિમા સુધી આ જ ક્રમથી પવન વહેવો ચાલુ રહેશે, એટલે ૧૦-૧૧-૧૨ સૂર્યનાડીમાં, ૧૩-૧૪-૧૫ ચંદ્રનાડીમાં પવન સૂર્યોદય-સમયે વહન થશે. અજવાળિયા પક્ષમાં પ્રથમ ૧-૨-૩ સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલુ વહે છે પછીના ૪-૫-૬ ત્રણ દિવસ ચંદ્રનાડીમાં તેવી રીતે અમાવાસ્યા-પર્યંત ક્રમસર ચાલુ વહે છે.

આ વાયુનું વહેન આખા દિવસનું ન સમજવું, પરંતુ સૂર્યોદય-સમય માટે છે. પછી તો અહીં અહીં ઘડીએ અંદ્રનાડીમાં અને સૂર્યનાડીમાં પલટાયા કરે. કહેતા નિયમમાં ફેરફાર થાય તો તેનું ફેલ અશુભ કે દુઃખદાયક સમજવું. ૬૭-૬૮-૬૯. આ ક્રમમાં ફેરફાર કે પલટો થાય, તો તેના ફળ માટે બે શ્લોકો કહે છે—

ત્રીન્ પક્ષાનન્યથા ત્વેઽસ્ય, માસપક્ષેન પંચતા ।

પક્ષદ્વયં વિપર્યસિઽભીષ્ટવન્ધુવિપદ્ ભવેત્ ॥ ૭૦ ॥

ભવેત્ તુ દારુણો વ્યાધિરેકપક્ષં વિપર્યયે ।

દ્વિઝ્યાયહર્વિપર્યાસિ, કલહાદિકમુદિશેત્ ॥ ૭૧ ॥

પૂર્વે કહેલ અંદ્ર-સૂર્યનાડીનો ફેરફાર ત્રણ પળવાડિયા સુધી ચાલુ રહે, તો તે છ મહિનામાં મૃત્યુ પામે. બે પળવાડિયા વિપરીત ચાલે તો, સ્નેહી-બંધુને આપત્તિ આવે. એક પળવાડિયું તેમ ચાલે તો, ભયંકર વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય, અને બે બે ત્રણ દિવસ વિપરીત ચાલે તો, કલહ-કલેશાદિ પેદા થાય. ૭૦-૭૧. તથા—

एकं द्वे त्रीण्यहोरात्राण्यर्क एव मरुद् वहन् ।

वर्षेस्त्रિभिर्द्वाभ्याમેकेनान्तायेन्दौ रुजे पुनः ॥ ૭૨ ॥

આખો દિવસ અને રાત્રિ સૂર્યનાડીમાં જ પવન ચાલુ રહે તો ત્રણ વરસમાં મરણ થાય. તે પ્રમાણે બે રાત્રિ-દિવસ પવન સતત પવન રહે તો, બે વર્ષે મરણ થાય, અને આખા ત્રણ રાત્રિ-દિવસ ચાલુ રહે તો, એક વર્ષે મરણ થાય. અને બે અંદ્રનાડીમાં તેટલો વળત પવન ચાલુ રહે તો, રોગ ઉત્પન્ન થાય. ૭૨. તથા—

मासमेकं रवावेव, वहन् वायुर्विनिर्दिशेत् ।

अहोरात्रાર્વાર્ધ મૃત્યું, શશાઙ્કે તુ ધનક્ષયમ્ ॥ ૭૩ ॥

એક મહિના સુધી સૂર્યનાડીમાં જ પવન ચાલ્યા કરે તો, એક દિવસ-રાત્રિમાં તેનું મૃત્યુ થાય, તેટલો જ વળત અંદ્રનાડીમાં પવન વહેવાનો ચાલુ રહે તો ધન-નાશ થાય ૭૩. તથા—

वायुस्त्रिमार्गगः शस्तेत्, मध्याह्नात् परतो मृतिम् ।

दशाहं तु त्रिमार्गस्थः, संक्रान्तौ मरण दिशेत् ॥ ૭૪ ॥

ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા એ ત્રણે નાડીમાં બે પવન સાથે ચાલે તો બે પહોર પછી મૃત્યુ થાય. ઈડા અને પિંગલા બંને નાડીમાં સાથે ચાલે તો, દશ દિવસમાં મરણ થાય. ૭૪. તથા—

दशाहं तु वहन्निन्दावेवોद्रेग-रुजे मरुत् ।

इतश्चेतश्च यामार्घ, वहन् व्याभार्चिનાदિકृत् ॥ ૭૫ ॥

એ દશ દિવસ સુધી નિરંતર ચંદ્રનાડીમાં જ પવન ચાલે તો, ઉદ્દેગ અને રોગ માટે થાય અને સૂર્ય અને ચંદ્ર એક એક નાડીમાં વારા ફરતી અર્ધ અર્ધ પહોર—ચાર ચાર ઘડી સુધી પવન વહેન થાય તો, લાભ અને પૂર્વદિકેની પ્રાપ્તિ થાય. ૭૫. તથા—

વિષુવત્સમયપ્રાસૌ, સ્પન્દેતે યસ્ય ચક્ષુષી ।

અદોરાત્રેણ જાનીયાત્, તસ્ય નાશમસંશયમ્ ॥ ૭૬ ॥

સરખા રાત્રિ-દિવસ હોય અર્થાત્ ગરાંખર' ખાર કલાકનો દિવસ' અને રાત્રિ પણ ગરાંખર ખાર કલાકની હોય, એક પણ ઓછું વંચું ન હોય, તે વિષુવત્ દિવસ કહેવાય. વરસમાં એવા બે જ દિવસ આવે છે. તેવા સમયે જેની આંખો ફરકે, તે એક રાત્રિ-દિવસમાં મૃત્યુ પામે, તેમાં સંશય ન રાખવો. ફરકવું એ પણ બાધુનો વિકાર છે, તેથી આંખ અધિકારનો ભંગ થતો નથી. ૭૬. તથા—

પંચાતિક્રમ્ય સંક્રાન્તીર્મુલ્લે વાયુર્વહન્ દિશેત્ ।

મિત્રાર્થદાનીનિસ્તેજોઽનર્યાન્ સર્વાન્મૃતિં વિના ॥ ૭૭ ॥

પવન એક નાડીમાંથી બીજી નાડીમાં જાય, તેને આદિ' સંક્રાન્તિ કહે છે. તેવી ઉપરા ઉપર પાંચ સંક્રાન્તિ ગયા પછી છઠ્ઠી સંક્રાન્તિ વળતે પવન મુખેથી વહેન થાય તો, મિત્ર અને ધનની હાનિ, નિસ્તેજ થવાપણું, ઉદ્દેગ, રોગ, દેશાન્તર-ગમન આદિ મૃત્યુ સિવાયના સર્વ અનર્થનું સૂચન સમજવું. ૭૭. તથા—

સંક્રાન્તીઃ સમતિક્રમ્ય, ત્રયોદશ સમીરણઃ ।

પ્રવહન્ વામનાસાયાં, રોગોદ્વેગાદિ સૂચયેત્ ॥ ૭૮ ॥

પૂર્વે કહેલા લક્ષણવાળી તેર સંક્રાન્તિ ઉલ્લંઘન થયા પછી પવન' એ હાબી નાસિકામાંથી ચાલે તો, તે રોગ તથા ઉદ્દેગ આદિ થશે—તેમ સૂચવે છે. ૭૮. તથા—

માર્ગશીર્ષસ્ય સંક્રાન્તિ-કાલાદારભ્ય મારુતઃ ।

વહન્ પંચાહમાચષ્ટે, વત્સરેઽષ્ટાદશે મૃતિમ્ ॥ ૭૯ ॥

માગશર મહિનાના પ્રથમ દિવસે આરબી સંક્રાન્તિ-કાળથી એક જ નાડીમાં પાંચ દિવસ સુધી પવન વહ્યા કરે, તો તે દિવસથી આદરમે વર્ષે મરણ થશે—એમ જણવું. ૭૯. તથા—

શરત્સંક્રાન્તિકાલાચ્ચ, પંચાહ મારુતો વહન્ ।

તતઃ પંચદશોઽવાનામ્, અન્તે યરણમાદિશેત્ ॥ ૮૦ ॥

આસો મહિનાના પ્રથમ દિવસથી આરબીને એક જ નાડીમાં પાંચ દિવસ સુધી પવન ચાલુ રહે તો પંદર વર્ષને અંતે મરણ થાય. એમ કહેવું. ૮૦. તથા—

શ્રાવણાદેઃ સમારભ્ય, પંચાહમનિલો વહન્ ।

અન્તે દ્વાદશવર્ષાણાં, મરણં પરિસૂચયેત્ ॥ ૮૧ ॥

વહન્ જ્યેષ્ઠાદિદિવસાદ્, દશાહાનિ સમીરણઃ ।

દિશેન્નવમવર્ષસ્ય, પર્યન્તે મરણં ધ્રુવમ્ ॥ ૮૨ ॥

આરભ્ય ચૈત્રાદ્યદિનાત્, પંચાહં પવનો વહન્ ।

પર્યન્તે વર્ષપટ્ટસ્ય, મૃત્યું નિયતમાદિશેત્ ॥ ૮૩ ॥

આરભ્ય માઘમાસાદેઃ, પંચાહાનિ મરુદ્ વહન્ ।

સંવત્સરત્રયસ્યાન્તે, સંસૂચયતિ પંચતામ્ ॥ ૮૪ ॥

શ્રાવણ મહિનાના પ્રથમ દિવસથી પાંચ દિવસ એક નાદીમાં પવન ચાલે તો, તે બાર વરસ પછી મરણ સૂચવે છે. જેઠ મહિનાના પ્રથમ દિવસથી દસ દિવસ એક જ નાદીમાં વાયુ ચાલે, તો નવમે વર્ષે નક્કી તેતું મૃત્યુ થાય. ચૈત્ર મહિનાના પ્રથમ દિવસથી પાંચ દિવસ એક જ નાદીમાં પવન વહેતુ થયા કરે, તો છ વર્ષને અંતે નક્કી મરણ થાય. મહા મહિનાના પ્રથમ દિવસથી પાંચ દિવસ એક જ નાદીમાં પવન ચાલે, તો ત્રણ વર્ષને અંતે તેતું મરણ થશે-એમ સૂચવે છે. ૮૧-૮૨-૮૩-૮૪ તથા—

સર્વત્ર દ્વિત્રિચતુરો, વાયુથેદ્ દિવસાન્ વહેત્ ।

અન્દભાગૈસ્તુ તે શોધ્યાઃ, યયાવદતુર્વશઃ ॥ ૮૫ ॥

જે જે મહિનામાં પાંચ દિવસ પવન ચાલે છે, તેમ કહ્યું તેમાં એક જ નાદીમાં બે ત્રણ કે ચાર દિવસ બે વાયુ ચાલે, તો આગળ જણાવેલા વર્ષના પાંચ ભાગો કરી તેમાંથી ચાર દિવસ પવન ચાલે તો એક ભાગ ઓછો કરવો, ત્રણ દિવસ પવન ચાલે, તો તે વર્ષોમાંથી બે ભાગ ઘટાડવા-એમ યથાયોગ્ય ક્રમસર સમજી લેવું. જેમ પાંચ દિવસ ભાગલાગટ વાયુ ચાલે તેમાં અઢાર વર્ષ કહેલાં છે. તેથી ચાર દિવસ પવન ચાલે, તો એક દિવસના ભાગમાં ત્રણ વર્ષ, સાત મહિના, છ દિવસ ઘટાડવાથી ચૌદ વર્ષ, ચાર મહિના, ચાલીશ દિવસ મૃત્યુ થાય. એ પ્રમાણે બે ત્રણ દિવસ પવન-વહેતું ગણિત યથાક્રમ ગણી સમજી લેવું. શરદ આદિના મહિનાઓમાં પણ આ પ્રમાણે ગણતરી સમજી લેવી. ૮૫.

હવે બીજા પ્રકારથી વાયુ-નિમિત્તે થતું કાલ-જ્ઞાન જણાવે છે—

અયેદાર્નાં પ્રવક્ષ્યામિ, કેચિત્ કાલસ્ય નિર્ણયમ્ ।

સૂર્યમાર્ગં સમાશ્રિત્ય, સ ચ પૌર્ણોડ્યગમ્યતે ॥ ૮૬ ॥

હવે હું હમણાં કંઈક કાલ-જ્ઞાનનો નિર્ણય કરીશ. તે કાલ-જ્ઞાન સૂર્યમાર્ગને આશ્રયિને પૌષ્ણ કાળમાં જાણી શકાય છે. ૮૬. પૌષ્ણ કાળનું સ્વરૂપ કહે છે—

જન્મક્રમગતે ચન્દ્રે, સમસમગતે રવૌ ।

પૌષ્ણનામા ભવેત્ કાલો, મૃત્યુનિર્ણયકારણમ્ ॥ ૮૭ ॥

જન્મનક્ષત્રે ચંદ્રમા હોય અને પોતાની રાશિથી સાતમી રાશિએ સૂર્ય હોય, તથા ચંદ્રમાએ એટલી જન્મરાશિ ભોગવી, તેટલી જ સૂર્ય સાતમી રાશિ ભોગવી હોય, ત્યારે પૌષ્ણ નામનો કાળ કહેવાય, તે પૌષ્ણકાળ મૃત્યુનો નિર્ણય કરવામાં કારણભૂત છે. એટલે તે કાળમાં મૃત્યુનો નિર્ણય કરી શકાય છે. ૮૭.

તેવા કાળમાં સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલે, તે દ્વારા કાલ-જ્ઞાન કહે છે—

દિનાર્થં દિનયેકં ચ, યદા સૂર્યે મરુદ્ વહન્ ।

ચતુર્દશે દ્વાદશેઽન્દે, મૃત્યયે ભવતિ ક્રમાત્ ॥ ૮૮ ॥

તે પૌષ્ણ કાળમાં જો અર્ધો દિવસ સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલુ રહે, તો ચૌદમે વર્ષે અને આખો દિવસ ચાલે, તો બારમે વર્ષે મૃત્યુ થાય. ૮૮. તથા—

તથૈવ ચ વહન્ વાયુઃ, અહોરાત્ર દ્વયહં ડ્યહમ્ ।

દશમાષ્ટમ-પષ્ટાન્દેષ્વન્તાય મવતિ ક્રમાત્ ॥ ૮૯ ॥

તેવી જ રીતે તે પૌષ્ણકાળમાં એક રાત્રિ-દિવસ, જે કે ત્રણ દિવસ સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલે, તો અનુક્રમે દશમે, આઠમે, કે છઠે વર્ષે મૃત્યુ થાય. ૮૯. તથા—

વહન્ દિનાનિ ચત્વારિ, તુર્થેઽન્દે મૃત્યયે મરુત્ ।

સાશીત્યહઃસહસ્રે તુ, પચ્ચાહાનિ વહન્ પુનઃ ॥ ૯૦ ॥

તે જ પ્રમાણે ચાર દિવસ સુધી સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલુ રહે, તો ચૌથે વર્ષે અને પાંચ દિવસ ચાલુ રહે, તો એક હજાર, એટલી દિવસે એટલે ત્રણ વર્ષે મૃત્યુ થાય. ૯૦. તથા—

एकद्वित्रिचतुःपंच-चतुर्विंशत्यहःसप्तात् ।

પઠાટીન્ દિવસાન્ પચ, શ્રોષ્યેદિહ તદ્ યથા ॥ ૯૧ ॥

એક સૂર્યનાડીમાં છ, સાત, આઠ, નવ, દશ દિવસ સુધી પવન વહેવાનો ચાલુ રહે, તે ૧૦૮૦ દિવસોમાંથી એક ચોવીસી, જે ચોવીસી, ત્રણ ચોવીસી, ચાર ચોવીસી અને પાંચ ચોવીસી અનુક્રમે ઘટાડે, તે આ પ્રમાણે ચાર સ્તોકો વડે વિસ્તારથી સમજાવે છે ૯૧.

પદ્મ દિનાનામચ્યર્ક, વહધાને સમીરણે ।

જીવત્યહ્નાં સહસ્રં પદ્મંચાશ્ચદિવસાધિરમ્ ॥ ૯૨ ॥

સૂર્યનાડીમાં છ દિવસ પવન ચાલુ રહે, તો એક ચોવીસી એાઈ કરવાથી ૧૦૫૬ દિવસ થાય. ૯૨ તથા—

સહસ્રં સાષ્ટકં જીવેદ્, વાયૌ સપ્તાહવાહિનિ ।

સપ્ત્વિંશત્ત્રયશર્તી, જીવેદ્ઘાહવાહિનિ ॥ ૧૩ ॥

સાત દિવસ લાગલાગટ પવન ચાલ્યા જ કરે, તો એક હજાર ને આઠ દિવસ તથા આઠ દિવસ ચાલે, તો નવસો છત્રીશ દિવસ તે હવે. ૬૩. તથા—

एकत्रैव नवाहानि, तथा वहति मास्ते ।

अह्नामष्टशतं जीवेच्चत्वारिंशदिनाधिकम् ॥ १४ ॥

નવ દિવસ સુધી સતત પવન સૂર્યનાડીમાં વદ્યા કરે, તો આઠસો ચાલીશ દિવસ હવે નવસો છત્રીશમાંથી ચાર ચોવીશી=૬૬ બાદ કરતાં આ સંખ્યા આવે છે. ૬૪. તથા—

तथैव वायौ प्रवहत्येकत्र दश वासरान् ।

विंशत्यन्यधिकामह्नाં, जीवेत् सप्तशर्तौ ध्रुवम् ॥ १५ ॥

તેવી જ રીતે પૌષ્ણ કાળમાં એક નાડીમાં દશ દિવસ વાયુ વહન થાય, તો સાતસો વીશ દિવસ હવે. આઠસો ચાલીશમાંથી પાંચ ચોવીશી = ૧૨૦ બાદ કરતાં આ જ સંખ્યા આવે. ૬૫. તથા—

एकद्वित्रिचतुःपच-चतुर्विंशत्यहःसयाद् ।

एकादशादिपञ्चाहान्यत्र शोध्यानि तद् यथा ॥ १६ ॥

૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫ દિવસ સુધી એક નાડીમાં પવન સતત ચાલુ રહે, તો અનુક્રમે સાતસો વીશમાંથી અનુક્રમે ૧-૨-૩-૪-૫ ચોવીશીના દિવસો બાદ કરવા. ૬૬. એ જ વાતને ૨૫૪ સમજાવે છે—

एकादश दिनान्यर्क-नाड्यां वहति मास्ते ।

पणवत्यधिकान्यह्नां, पट् शतान्येव जीवति ॥ १७ ॥

પૌષ્ણ કાળમાં સૂર્યનાડીમાં અગ્નીઆર દિવસ વાયુ સતત ચાલ્યા કરે, તો તે છસો છન્દુ દિવસ હવે. સાતસો વીશમાંથી એક ચોવીશી બાદ કરવાથી એટલી સંખ્યા આવે. ૬૭. તથા—

तथैव द्वादशाहानि, वायौ वहति जीवति ।

दिनानां पट्शतीमष्टत्वारिंशत्समन्विनाम् ॥ १८ ॥

તે જ પ્રમાણે બાર દિવસ વાયુ વહન ચાલુ રહે, તો છસો અડતાલીશ દિવસ હવે. ૬૮. તથા—

त्रयोदश दिनान्यर्क-नाडीचारिणि मास्ते ।

जीवेत् पचशतीमह्नां, पट्सप्ततिदिनाधिकम् ॥ १९ ॥

તે જ પ્રમાણે તેર દિવસ સુધી સૂર્યનાડીમા સતત પવન ચાલુ રહે, તો પાંચસો છોત્તેર દિવસ જીવે, છસો અડતાલીશમાથી ત્રણ ચોવીશી = ૭૨ ઘટાડવાથી આટલી સંખ્યા બાકી રહે. ૯૯. તથા—

ચતુર્દશ દિનાન્યેવ, પ્રવાહિણિ સમીરણે ।

અર્શત્યમ્યધિકં જીવેદ્, અહ્નાં શતચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

તે જ પ્રમાણે ચૌદ દિવસ પવન ચાલુ રહે, તો ચારસો એ'શી દિવસ જીવે છસો અડતાળીશમાથી ચાર ચોવીશી = ૯૬ બાદ કરવાથી આટલી સંખ્યા બાકી રહે ૧૦૦. તથા—

તથા પંચદશાહાનિ, યાવદ્ વૃદ્ધિ માસ્તે ।

જીવેત્ પષ્ટિદિનોપેત, દિવસાનાં શતત્રયમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

તે પ્રમાણે પંદર દિવસ સુધી પવન ચાલુ રહે, તો ત્રણસો સાઠ દિવસ તે જીવે ચારસો એ'શીમાથી પાંચમી ચોવીશી બાકી કરતા એટલે એકસો વીશ દિવસ બાદ કરતા તેટલી સંખ્યા આવે ૧૦૧. તથા—

एकद्वित्रिचतुःपंच-द्वादशाहकमक्षयात् ।

પોઢશાઘાનિ પંચાહાન્યત્ર શોધ્યાનિ તદ્ યથા ॥ ૧૦૨ ॥

સોળથી માડી પાંચ દિવસ પર્યાંત સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલે, તો અર્થાત્ સોળ, સત્તર, અઠાર, એાગણીશ અને વીશ દિવસ સુધી એક સૂર્યનાડીમાં પવન સતત ચાલ્યા કરે, તો ત્રણસો સાઠ દિવસોમાથી એક દિવસે એક બાર, બીજે દિવસે બે બાર, ત્રીજા દિવસે ત્રણ બાર, ચોથા દિવસે ચાર વખત બાર અર્થાત્ $૧૨ \times ૪ = ૪૮$ અને પાંચમા દિવસે પાંચ વખત બાર ($૫ \times ૧૨ = ૬૦$) એમ કેમસર બાદ કરતા બાકી રહેલા દિવસો સુધી તે જીવે. તે હવે સમજાવે છે ૧૦૨

પ્રવહત્યેકનાસાવાં, પોઢશાહાનિ માસ્તે ।

જીવેત્ સહાષ્વત્વાર્ણિશત દિનશતત્રયીમ્ ॥ ૧૦૩ ॥

લાગલાગટ સોળ દિવસ સુધી પિંગલા કે ગમે તે એક નાસિકામા પવન વહ્યા કરે, તો તે ત્રણસો અડતાલીશ દિવસ જીવે ૩૬૦માથી એક બાર-૧૨ બાદ કરતા તેટલી સંખ્યા આવે ૧૦૩. તથા—

વૃદ્ધમાને તથા સપ્તદશાહાનિ સમીરણે ।

અહ્ના શતત્રયે મૃત્યુશ્ચતુર્વિંશતિસયુતે ॥ ૧૦૪ ॥

તે જ પ્રમાણે મત્તર દિવસ એક નાડીમા પવન વહેતો રહે, તો ત્રણસો ચોવીશ દિવસ તે જીવતો રહે ૩૪૮માથી બે બાર=૨૪ બાદ કરતા તેટલા જ રહે ૧૦૪ તથા—

પવને વિચરત્યષ્ટાદશાહાનિ તથૈવ ચ ।

નાશોઽષ્ટાર્શતિસંયુક્તે, ગતે દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૫ ॥

અઢાર દિવસ પવન ચાલુ રહે, તો ળસો અઠવાસી દિવસે મૃત્યુ થાય. ૩૨૪માંથી ત્રણ બાર=૩૬ બાદ કરતાં તેટલી સંખ્યા બાકી રહે. ૧૦૫. તથા—

વિચરત્યનિલે તદ્વદ્, દિનાન્યેકોનર્વિશતિમ્ ।

ચત્વાર્વિંશયુતે યાતે, મૃત્યુર્દિનશતદ્વયે ॥ ૧૦૬ ॥

પૂર્વની જેમ ઓગણીશ દિવસ વાયુ ચાલે, તો ળસો આઢીશ દિવસ લેવે. ળસો અઠ્યા-શીમાંથી ચાર શુણ્ઠા બાર=૪૮ બાદ કરવાથી તેટલા દિવસની સંખ્યા આવે. ૧૦૬. તથા—

વિંશતિ દિવસાનેકનાસાચારિણિ માસ્તે ।

સાશીતૌ વાસરશતે, ગતે મૃત્યુર્ન સંશયઃ ॥ ૧૦૭ ॥

એક જ નાડીમાં વીશ દિવસ સુધી પવન ચાલ્યા કરે, તો એકસો એશીમા દિવસે નક્કી મૃત્યુ થાય. ળસો આઢીશમાંથી પાંચ બાર=૬૦ બાદ કરતાં એટલા જ દિવસ બાકી રહે. ૧૦૭. તથા—

એકદ્વિચિત્તુઃપન્ચ-દિનપદ્ધત્ક્રમસયાત્ ।

એકવિંશાદિપન્ચાહાન્યત્ર શોઢ્યાનિ તદ્ યયા ॥ ૧૦૮ ॥

એકવીશથી માડી પચ્ચીશ દિવસ સુધી સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલુ રહે, તો ક્રમસર એક, બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ છઠ્ઠા બાદ કરવા. ૧૦૮. તે ક્રમ સમજાવે છે—

એકવિંશત્યહ ત્વર્ક-નાડીવાહિનિ માસ્તે ।

ચતુઃસપ્તતિસંયુક્તે, મૃત્યુર્દિનશતે મવેત્ ॥ ૧૦૯ ॥

આગળ કહેલ પૌષ્ણકાળમાં એકવીશ દિવસ સુધી સૂર્યનાડીમાં પવન ચાલતો હોય, તો એકસો ચુભોતેર દિવસે તેજ મૃત્યુ થાય. એકસો એશીમાથી એક છઠ્ઠો બાદ કરતાં તેટલા જ બાકી રહે. ૧૦૯. તથા—

દ્વાવિંશતિદિનાન્યેવં, સ દ્વિપષ્ટાવદ્ઃશતે ।

પદ્દિનોનૈઃ પંચમાસૈસ્યયોર્વિંશત્યહાનુગે ॥ ૧૧૦ ॥

તે પ્રમાણે બાવીશ દિવસ પવન ચાલે, તો એકસો બાસઠ દિવસ લેવે, ત્રેવીશ દિવસ પવન એક નાડીમાં ચાલે, તો છ દિવસ ન્યૂન પાંચ ગહિના લેવે. બે અને ત્રણ છઠ્ઠા અનુક્રમે બાદ કરવાથી તેટલી સંખ્યા બાકી રહે. ૧૧૦. તથા—

તથેવ વાયૌ વહતિ, ચતુર્વિંશતિવાસરીમ્ ।

વિંશત્યમ્યધિકે મૃત્યુર્મૈવેદ્ દિનશ્ચતે ગતે ॥ ૧૧૧ ॥

ચોવીશ દિવસ સુધી તે પ્રમાણે વાયુ એક નાડીમાં વહન ચાલુ રહે, તો એકસો વીશ દિવસે મૃત્યુ થાય. એકસો ચુમ્બાલીશમાંથી ચાર છક્કા=૨૪ બાદ કરવાથી તેટલી સંખ્યા આવે. ૧૧૧. તથા—

પંચવિંશત્યહં ચૈવં, વાયો માસત્રયે મૃતિઃ ।

માસદ્વયે પુનર્મૃત્યુઃ, પર્દિશતિદિનાનુગે ॥ ૧૧૨ ॥

પચ્ચીશ દિવસ વાયુ ચાલુ રહે, તો ત્રણ ગહિને મૃત્યુ થાય. એકસો વીશમાંથી પાંચ છક્કા=૩૦ બાદ કરવાથી તેટલા જ બાકી રહે. તથા છત્વીશ દિવસ વાયુ વહન થાય તો બે મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૧૨. તથા—

સપ્તવિંશત્યહં વહેન્, નાશો માસેન જાયતે ।

માસાર્ધેન પુનર્મૃત્યુરણ્ણવિંશત્યદ્દાનુગે ॥ ૧૧૩ ॥

સપ્તાવીશ દિવસ પવન ચાલુ રહે, તો એક મહિને મૃત્યુ થાય. અઠ્ઠાવીશ દિવસ તેમ પવન ચાલે તો ચંદર દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૧૩. તથા—

एकोनविंशदहणे, मृतिः स्याद् दशमेऽहनि ।

त्रिंशद्दिनीचरे तु स्यात्, पंचत्वं पचमेऽदिने ॥ ૧૧૪ ॥

ઓગણત્રીશ દિવસ વાયુ ચાલે તો દશમે દિવસે ગરણ અને ત્રીશ દિવસ સુધી વાયુ ચાલુ રહે, તો પાંચમે દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૧૪. તથા—

एकत्रिंशदहचरे, वायौ मृत्युर्दिनत्रये ।

द्वितीयदिवसे नाशो, द्वात्रिंशदहवाहनि ॥ ૧૧૫ ॥

એકત્રીશ દિવસ પવન વહે, તો ત્રણ દિવસે અને બત્રીશ દિવસ પવન વહે, તો બે દિવસે મૃત્યુ સમજવું. ૧૧૫.

હવે સૂર્યનાડીના ચારનો ઉપસંહાર કરી ચંદ્રનાડીના ચારને કહે છે—

त्रयस्त्रिंशदहचरे, त्वेकाहेनापि पचता ।

एवं यदीन्द्रनाड्यां स्यात्, तदा व्याघ्यादिकं दिशेत् ॥ ૧૧૬ ॥

એ પ્રમાણે સૂર્યનાડીમાં તેત્રીશ દિવસ સુધી પવન ચાલુ રહે, તો એક જ દિવસમાં મૃત્યુ થાય. ચંદ્રનાડી એટલે કાળી નાસિકામાં એ પ્રમાણે પવન ચાલુ રહે, તો મૃત્યુ ન થાય, પરંતુ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે વ્યાધિ, મિત્રમાશ, મહાભય, અવદેશ-વિરહ, ધન-પુત્રાદિકનો નાશ, રાજ-વિનાશ, હુકાળ આદિ થાય. ૧૧૬.

ઉપસંહાર કરતા કહે છે—

અધ્યાત્મ વાયુમાશ્રિત્ય, પ્રત્યેક સૂર્ય-સોમયોઃ ।

एवमभ्यासयोगेन, जानीयात्, कालनिर्णयम् ॥ ૧૧૭ ॥

શરીરની અદર ગહેલા વાયુને આશ્રીને સૂર્ય-ચંદ્રના વાયુનો અભ્યાસ કરી કાલનો નિર્ણય જાણવો. ૧૧૭

બાહ્ય કાલ-લક્ષણ જણાવે છે—

आध्यात्मिकविपर्यासः, संभवेद् व्याधितोऽपि हि ।

तन्निश्चयाय वज्रामि, वाद्यं कालस्य लक्षणम् ॥ ૧૧૮ ॥

કકાચ બ્યાધિ કે રોગ ઉત્પન્ન થવાથી પણ શરીર મંબ'ધી વાયુનો ફેરફાર થઈ જાય છે, માટે કાલ-જ્ઞાનનો નિશ્ચય કરવા કાલનું બાહ્ય લક્ષણ બાધું છું ૧૧૮

नेत्र-श्रोत्र-शिरोभेदात्, स च त्रिविधलक्षणः ।

निरीक्ष्यः सूर्यमाश्रित्य, यथेष्टમपरः पुनः ॥ ૧૧૯ ॥

નેત્ર, કાન અને મસ્તકના લેદથી ત્રણ પ્રકારના લક્ષણને જણાવનારા આ બાહ્ય કાળને સૂર્યને અવલંબીને જોવો અને તે સિવાય અન્ય કાળના લેદને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જોવો ૧૧૯ તેમા નેત્રલક્ષણ કહે છે—

वामे तन्नेक्षणे पत्र, पौडशच्छदयैन्दवम् ।

जानीयाद् भानवीयं तु, दक्षिणे द्वादशच्छदम् ॥ ૧૨૦ ॥

કાળા નેત્રમા સોળ પાખડીવાળું ચંદ્રવિકાસી કમળ વિચારવું જમણા નેત્રમા બાર પાખડીવાળું સૂર્ય-વિકાસી કમળ ભાવવું ૧૨૦

खद्योतद्युतिवर्णानि, चत्वारि च्छदनानि तु ।

प्रत्येकं तत्र दृश्यानि, स्वाङ्गुलीविनिपीडनात् ॥ ૧૨૧ ॥

ચુકુના ઉપદેશાનુસાર પોતાની અંગુલીઓથી આળ દબાવીને દરેક કમળની ચાર પાખડીઓ ઝળહળતી દેખવી ૧૨૧. તેમા—

सोमाद्यो भ्रूलताऽपाङ्ग-प्राणान्तिकदलेषु तु ।

दले नाटे क्रमान्मृत्युः, पद्-त्रि-युगैकमासतः ॥ ૧૨૨ ॥

ચંદ્રસમધી કમળમા હેઠળની ચાર પાખડીઓ ન દેખાય, તો છ મહિને, ભુકુટી પાસેની પાખડી ન દેખાય તો ત્રણ મહિને, આળના ખૂણા તરફની પાખડીઓ ન દેખાય, તો બે મહિને અને કાન તરફની પાખડીઓ ન દેખાય, તો એક મહિને મૃત્યુ થાય ૧૨૨ તથા—

અયમેવ ક્રમઃ પન્ને, માનવીયે યદા ભવેત્ ।

દશ-પંચ-ત્રિ-દ્વિદિનૈઃ, ક્રમાન્મૃત્યુસ્તદા ભવેત્ ॥ ૧૨૩ ॥

એ જ ક્રમ પ્રમાણે સૂર્યસંભધી કમળની પાંખડીઓ ન દેખાય, તો અનુક્રમે દશ, પાંચ, ત્રણ અને બે દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૨૩. તથા—

एतान्यपीड्यमानानि, द्वयोरपि हि पञ्चयोः ।

दलानि यदि वीक्षेत, मृत्युर्दिनशतात् तदा ॥ ૧૨૪ ॥

આંગળીઓથી દળાવ્યા વગર જ બે ગંને કમળોની પાંખડીઓ દેખાય, તો સો દિવસે મૃત્યુ સમજવું. ૧૨૪. હવે બે શ્લોકોથી કાનથી થતા આયુષ્ય-જ્ઞાનને જણાવે છે—

ध्यात्वा ह्यष्टपत्राब्जं, श्रोत्रे हस्ताग्रपीडिते ।

न ध्रुयेताग्निनिर्योपो, यदि स्वः पंच वासरान् ॥ ૧૨૫ ॥

दश वा पंचदश वा, विंशति पंचविंशतिम् ।

तदा पंच-चतुस्त्रिद्वयेकवर्षे मरणं कमात् ॥ ૧૨૬ ॥

હૃદયમાં આઠ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવીને તર્જની આંગળીથી ગંને કાન દબાવીને બે પોતાનો અગ્નિ શબ્દ પાંચ દિવસ ન સાંભળે, તો પાંચ વર્ષે, બે દશ દિવસ ન સાંભળાય, તો ચાર વર્ષે, બે પંદર દિવસ ન સાંભળે, તો ત્રણ વર્ષે, બે વીશ દિવસ ન સાંભળાય, તો બે વરસે અને પચ્ચીશ દિવસ ન સાંભળાય, તો એક વર્ષે મૃત્યુ થાય. ૧૨૫-૧૨૬. તથા—

एक-द्वि-त्रि-चतुः-पंच-चतुर्विंशत्यहः क्षयात् ।

पहादि-पोहशदिनान्यान्तराण्यपि शोधयेत् ॥ ૧૨૭ ॥

છ દિવસથી માંડી, સોળ દિવસ સુધી કાનમાં અગ્નિશબ્દ ન સાંભળાય, તો એક, બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ ચોવીશી પ્રમાણે દિવસો ઘટાડવાથી કાળ-જ્ઞાન બહુ શકાય. તે આ પ્રમાણે—પાંચ દિવસ કાનમાં શબ્દ ન સાંભળે, તો પાંચ વર્ષે મૃત્યુ થાય—એ વાત પહેલાં કહી ગયા છીએ. ત્યાર પછી છઠ્ઠા દિવસે અગ્નિ-શબ્દ ન સાંભળે, તો પાંચ વર્ષના દિવસોમાંથી એક ચોવીશી બાદ કરવાથી સત્તરસો છેતેરમા દિવસે મૃત્યુ પામે. સાતમા દિવસે ન સાંભળે, તો આગળની કહેલી સંખ્યામાંથી બે ચોવીશી એટલે અઠતાવીશ બાદ કરતાં સત્તરસો અઠાવીશ દિવસે મૃત્યુ થાય. આઠમા દિવસે પણ ન સાંભળાય તો બાકી રહેલી સંખ્યાવાળા દિવસોમાંથી ત્રણ ચોવીશી=૭૨ દિવસો ઘટાડવાથી સોળસો છપ્પન દિવસે મૃત્યુ થાય. નવમા દિવસે પણ ન સાંભળે, તો આગળના વધેલા દિવસોમાંથી ચાર ચોવીશી=૯૬ દિવસો બાદ કરવાથી પંદર સો સાઠ દિવસે મૃત્યુ થાય. દશમા દિવસે પણ ન સાંભળાય તો બાકી રહેલા તે દિવસોમાંથી પાંચ ચોવીશી=૧૨૦ બાદ કરતાં ૧૪૪૦ દિવસ એટલે ચાર વર્ષે મૃત્યુ થાય. આ પ્રમાણે અગીઆર આદિ સોળ દિવસો એકવીશ દિવસો સુધી અગ્નિશબ્દ ન સાંભળાય, તો તે પ્રમાણે ચોવીશીઓ ઘટાડવી, અને કાલ-જ્ઞાન બહુવું. ૧૨૭.

વ્રહ્મદ્વારે પ્રસર્પન્તી, પચાહ ધૂમપાલિકામ્ ।

ન ચેત્ પશ્યેત્ તદા જ્ઞેયો, મૃત્યુઃ સપત્સરૈસ્ત્રિભિઃ ॥ ૧૨૮ ॥

પ્રહ્લર-ધ્રુમા દેહાતી શુરુના ઉપદેગવી જોવા લાયક એવી ધૂમરેખાને જો પાચ દિવસે સુધી ન જુઓ, તો ત્રણ વર્ષોમા મૃત્યુ થાય ૧૨૮

અન્ય પ્રકારે કાલજ્ઞાન ૬ શ્લોકો દ્વારા કહે છે—

પ્રતિપદ્વિસે કાલ-ચક્રજ્ઞાનાય શૌચવાન્ ।

આત્મનો દક્ષિણ પાર્ણિ, શુરુપક્ષ પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૧૨૯ ॥

પડવાને દિવને પવિત્ર થઈ, કાલચક્ર જાણવા માટે, પોતાના જમણા હાથને શુક્રપક્ષ તરીકે કાપે ૧૨૯ તથા—

અધો-મયોર્ધ્વપર્ણિ, રુનિષ્ઠાહ્ગુલિગાનિ તુ ।

રુમેળ પ્રતિપત્પટ્ટેઝકાદર્શાઃ કલ્પયેત્ તિથીઃ ॥ ૧૩૦ ॥

અવશેષાહ્ગુલીપર્ણિયવશેષતિથીસ્તયા ।

પચમી-દશમી-રાત્રાઃ, પર્ણિયહ્ગુલિગાનિ તુ ॥ ૧૩૧ ॥

કનિષ્ઠ આગળીના નીચેના પર્વને પડવો, મધ્ય પર્વને પછી તિથિ, ઉપરના પર્વને એકાદશી કાપવી અશુકા મિવાય, બાકીની આગળીએના પર્વને બાકીની તિથિઓ કાપવી અશુકાના પર્વને પચમી, દશમી, પૂર્ણિમા તિથિઓ કાપવી ૧૩૦-૧૩૧

વામપાર્ણિ કૃષ્ણપક્ષ, તિથીસ્તદ્વચ્ચ કલ્પયેત્ ।

તતશ્ચ નિર્જને દેશે, વદ્રપન્નાસનઃ સુધી. ॥ ૧૩૨ ॥

પ્રસન્નઃ સિતસવ્યાનઃ, કોશીકૃત્ય કરદ્વયમ્ ।

તતસ્તદન્તઃ શૂન્ય તુ, કૃષ્ણ વર્ણ વિચિન્તયેત્ ॥ ૧૩૩ ॥

તથા હામા હાથને અધારીયા પક્ષની અને જમણા હાથની માફક આગળીએમા તિથિઓની કાપના કરવી ત્યારપછી બુદ્ધિશાળી નિર્જન સ્થળમા જઈને પન્નાસને એસે અને પ્રસન્નતાપૂર્વક સફેદ એસ પહેરી એ હાથને કમળના ડોડાકારે રાખી, તે હાથની અદર કાળા વર્ણુતુ એક ગિન્દુ ચિતવણ ૧૩૨-૧૩૩ તથા—

ઉદ્ઘાટિતક્રામ્ભોજસ્તનો યત્રાહ્ગુલીતિથી ।

વીર્યયતે કાલવિન્દુઃ સ, કાલ ક્ત્યન કીર્તયતે ॥ ૧૩૪ ॥

ત્યારપછી ઉસ્તકમળ ખુલ્લુ કરતા જે આગળીમા કાપેલી તિથિમા કાળુ ગિન્દુ દેખાય, તે અહીં કાલ-જ્ઞાનના વિષયમા કાન-તિથિ સમજવી ૧૩૪ જાલ-જ્ઞાન વિષયક બીજા ઉપાયો કહે છે—

ક્રુત-વિષ્ણ્વેદ-મૃગાણિ, ભવન્તિ યુગપદ્ યદિ ।

માસે તત્ર તિથૌ તત્ર, વર્ષાન્તે મરણં તદા ॥ ૧૩૫ ॥

જે મનુષ્યને એકી સાથે છીંક, વિષ્ટા, વીર્યશ્લાવ અને મૂત્ર થઈ જાય, તો તેનું તે વર્ષના અંતે, તે જ મહિને અને તે જ દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૩૫. તથા—

રોદિર્ણી શશમૃદ્ધસ્મ, મહાપયમરુન્ધતીમ્ ।

ધ્રુવં ચ ન યદા પશ્યેદ્, વર્ષેણ સ્યાત તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૬ ॥

[“અરુન્ધતી ધ્રુવં ચૈવ, વિષ્ણોક્ષીણિ પદાનિ ચ ।

ક્ષીણાયુષો ન પશ્યન્તિ, ચતુર્થ માતૃમણ્ડલમ્ ॥

અરુન્ધતી મયેન્ જિહ્વા, ધ્રુવો નાસાગ્રમુચ્યતે ।

તારા વિષ્ણુપદં પ્રોક્તં, ધ્રુવૌ સ્યાન્માતૃમણ્ડલમ્ ॥]

રોદિર્ણી નક્ષત્ર, ચંદ્રલાંછન, છાયાપથ-આકાશમાર્ગ, અરુન્ધતી (વશિષ્ઠ-ભાર્યા), ધ્રુવ, જે આંખનો મધ્ય ભાગ (નાસાગ્ર); આ સર્વેને કે એકલાને સારી નજરવાળો ન હોય તો એક વર્ષમાં મૃત્યુ થાય. લૌકિકો પણ કહે છે કે—“ક્ષીણ થયેલા આયુષ્યવાળા અરુન્ધતી એટલે જિહ્વા, ધ્રુવ એટલે નાસાગ્ર ભાગ, વિષ્ણુનાં ત્રણ પગલાં (આકાશ) અને ચોથું જે આંખનો મધ્યભાગ ન હોય શકે. અરુન્ધતી એટલે જીભ, ધ્રુવ એટલે નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, તારા એટલે આકાશ અને જુ એટલે જે આંખનો મધ્યભાગ સમજવો. ૧૩૬.

સ્વમે સ્વં મર્યમાણં શ્વ-મૃગ-કાક-નિશાચરૈઃ ।

હલ્લમાનં સ્વરોષ્ટ્રાદૈર્યદા પશ્યેત તદા મૃતિઃ ॥ ૧૩૭ ॥

શ્વાન, ગીધ, કાગડા, રાત્રે રખડનાર નિશાચર આદિ વડે પોતાને ભક્ષણ કરાતો કે ગધેડા, ઉંટ, કૂતરા, વરાહ આદિ વડે હાથકાતો કે ખેંચાતો સ્વપ્નમાં હોય તો એક વર્ષ મૃત્યુ થાય વર્ષની અનુવૃત્તિ આગલા શ્લોકથી ચાલી આવે છે. ૧૩૭. તથા—

રશ્મિનિર્મુક્તમાદિત્ય, રશ્મિયુક્તં હર્વિર્નિજમ્ ।

યદા પશ્યેદ્ વિપચેત, તદૈકાદશમાસતઃ ॥ ૧૩૮ ॥

ખીલજ્યો કિરણ-અહિત સૂર્યને દેખતા હોય, ત્યારે પોતે સૂર્યને કિરણ વગરનો જુએ અને અગ્નિને કિરણ-અહિત દેખે, તો અગ્નીઆર મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૩૮. તથા—

દૃષ્ટાગ્રે કુત્રચિત્ પશ્યેદ્, ગન્ધર્વનગરં યદિ ।

પશ્યેત્ પ્રેતાન્ પિશાચાન્ વા, દશમે માસિ તન્મૃતિઃ ॥ ૧૩૯ ॥

કોઈક સ્થાને કે વૃક્ષની ટોચે ખરેખરા નગર મરણુ ગન્ધર્વ-નગર કે પ્રેતો, પિશાચોને સાક્ષાત્ દેખે, તો દશમે મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૩૯. તથા—

છર્તિર્મૃતં પુરીપં વા, સુવર્ણ-રજતાનિ વા ।

સ્વમે પश्यેદ્ यदि तदा, मासान् नवैव जीवति ॥ ૧૪૦ ॥

સ્વપ્નમાં તે ઉલટી, મૂત્ર, વિષ્ટા, અથવા મોતું, રૂંધું જુએ, તો નવ મહિનાથી અધિક ન જીવે ૧૪૦. તથા—

स्यूतोऽकस्मात् कृशोऽकस्मादकस्मादतिकोपनः ।

अकस्मादतिभीरुर्वा, मासानष्टैव जीवति ॥ ૧૪૧ ॥

જે વગર કારણે અકસ્માત બડો થઈ બધ કે દુર્ગળ પાતળો થઈ બધ, અકસ્માત ધીકણ કે કોધી અલાવવાળો થઈ બધ, તો તે આઠ જ મહિના જીવે. ૧૪૧. તથા—

समग्रमपि विन्यस्त, पांग्रौ वा कर्दमेऽपि वा ।

स्याद्येत्खण्ड पटं सप्तमास्यन्ते म्रियते तदा ॥ ૧૪૨ ॥

પૃથ્વી પર ધૂળ કે કાદવમાં આખું પગલું સ્થાપન કરવા છતાં તે પગલું અખંડ ન પડતાં ખડિત પડ્યું હોય, તો તે માત્ર મહિને મૃત્યુ પામે ૧૪૨. તથા—

तारां श्यामां यदा पश्येत्, शुण्येदधरतालु च ।

न स्वादगुलितय मायाद्, राजदन्तद्वयान्तरे ॥ ૧૪૩ ॥

गृध्रः काकः कपोतो वा, क्रव्यादोऽन्योऽपि वा खगः ।

निलीयेत् यदा मृत्रि, पण्मास्यन्ते मृतिस्तदा ॥ ૧૪૪ ॥

જે આખની કીટ્ટી તદ્દન અંજનવર્ણ સરખી સ્થામ દેખાય, તથા હોઠ અને તાલવુ સુકાય, મુખ પહેાણુ કરેણુ હોય ત્યારે નીચેના અને ઉપરના કાત વચ્ચે પોતાની ત્રણ આગળી ન સમાય ગીધ, કાગડો, કબૂતર કે માસ ખાનાર કોઈ પક્ષી માથા પર બેસી બધ, તો ૭ મહિનાના અંતે મૃત્યુ થાય ૧૪૩-૧૪૪.

प्रत्यहं पश्यताऽनन्त्रेऽह्न्यापूर्य जलैर्मुखम् ।

विहिते पूकृते शक्र-घनुस्तु तत्र दृश्यते ॥ ૧૪૫ ॥

यदा न दृश्यते तनु, मासैः पद्भिर्मृतिस्तदा ।

परनेत्रे स्वदेह चेत्, न पश्येन्मरणं તदा ॥ ૧૪૬ ॥

હંમેશા વાદળ વગરના દિવસે મુખમાં પાણી ભરીને આકાશ સામે પીચકારી માફક કોણેા કરી ઉછાળે, એમ કેટલાક દિવસ ભેતા કે પાણીમાં ઈન્દ્રધનુષ્ય જેવો આકાર દેખાય છે ત્યારે તે આકાર ન દેખાય, તો ૭ મહિને મૃત્યુ થશે—એમ બાણુ તથા બીજાની આખમાં પોતાનુ શરીર દેખાય નહિ, તો પણ ૭ મહિને મૃત્યુ સમજવું ૧૪૫-૧૪૬ તથા—

કૂર્પરૌ ન્યસ્ય જાન્વોર્મ્યુધ્યેંકીકૃત્ય કરૌ સદા ।

રમ્ભાકોશનિમાં છાયાં, લક્ષ્યેદન્તરોઽન્નવામ્ ॥ ૧૪૭ ॥

વિકાસિ ચ દલ તત્ર, યદૈક પરિલક્ષ્યતે ।

તસ્યામેવ તિથૌ મૃત્યુઃ, પળ્માસ્યન્તે ભવેન્ તદા ॥ ૧૪૮ ॥

જ ને જાનુઆ ઉપર જા'ને હાથની કોણીઓ સ્થાપન મરી હાથના જા'ને પંજાઓ મસ્તક ઉપર એકકા કરી જા'ને હાથના આંતરામાં કેળના ડોડાના આકાર મળી ઉત્પન્ન થતી છાયાને હંમેશાં જોયા કરતાં જે દિવસે ડોડાનું એક પત્ર ખીલેલું દેખાય, તો તે દિવસે તે તિથિએ જ મહિના પછી તેનું મરણ થાય ૧૪૭-૧૪૮.

ઇન્દ્રનીલસમન્છાયાઃ, વત્રીભૂતાઃ સહસ્રશઃ ।

મુક્તાફલ્લાલ્કરણાઃ, પત્રગાઃ સૂક્ષ્મમૂર્તયઃ ॥ ૧૪૯ ॥

દિવા સંમુલ્લમાયાન્તો, દૃશ્યન્તે જ્યોત્તિ સન્નિધૌ ।

ન દૃશ્યન્તે યદા તે તુ, પળ્માસ્યન્તે મૃતિસ્તદા ॥ ૧૫૦ ॥

વાહજા વગરના ઉઘાડા તડકાવાળા સ્વચ્છ દિવસે ઇન્દ્રનીલરત્ન સરખી કાંતિવાળા, વાંકા ચૂકા, હળારે મોતીના અલંકારવાળા, સૂક્ષ્મ આકૃતિવાળા સર્પો આકાશમાં સન્મુખ આવતા દેખાય છે. જ્યારે તેવા સર્પો ન દેખાય, ત્યારે સમજવું કે છ મહિનાના અંતે મરણ થશે ૧૪૯-૧૫૦. તથા—

સ્વમે મુણ્ડિતમભ્યક્તં, રક્તગન્ધસ્રગમ્બરમ્ ।

પશ્યેદ્ યામ્યાં સ્વરે યાન્ત, સ્વં યોઽર્ધ્ધાર્થે સ જીવતિ ॥ ૧૫૧ ॥

જે મનુષ્ય સ્વપ્નમાં પોતાનું મસ્તક મુંડાયેલું, તેલથી મર્દન કરાયેલું, રાતા પદાર્થથી શરીર પર લેપ કરેલ, રાત્રી માળા પહેરેલ, લાલ વસ્ત્ર ધારણ કરેલ, ગધેડા પર બેસી દક્ષિણ દિશા તરફ જતો પોતાને દેખે, તે અર્ધું વર્ષ જીવે ૧૫૧.

ઘટનાદો રતાન્તે ચૈદ્, અક્સ્માદનુભૂયતે ।

પચતા પંચમાસ્યન્તે, તદા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

તથા જેને વિષય-સેવન કર્યા પછી અક્સ્માત્ ઘટાના નાદ સરખો નાદ સંભળાય, તો નક્કી પાંચ મહિને પંચત્વ યામે ૧૫૨. તથા—

શિરો વેગાત્ સમારુઘ, કુઝ્ઝાસો વ્રજન્ યદિ ।

દયાદ્ વર્ણવ્રથ પંચ-માસ્યન્તે મરણં તદા ॥ ૧૫૩ ॥

કાચ' (હી)ડા ઝડપથી જેના પર ચડીને જો ચાલ્યો જાય અને જતા જતા વ્રણ વર્ણ ધારણ કરે-વિવિધ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરે, તો પાંચ મહિને તેનું મૃત્યુ થાય. ૧૫૩.

વક્ત્રીભવતિ નાસા ચેદ્, વર્તુલીભવતો દશૌ ।

સ્વસ્થાનાદ્ ભ્રશ્યતઃ કર્ણૌ, ચતુર્માસ્યા તદા મૃતિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

જો નાસિકા વાકી થઈ જાય, જો આંખો ગોળ જની જાય, જો કાન પોતાના સ્થાનથી બેઠ થાય, તો ચાર મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૫૪ તથા—

કૃષ્ણં કૃષ્ણપરીવાર, લોહદણ્ડધરં નરમ્ ।

યદા સ્વમે નિરીક્ષેત, મૃત્યુર્માસૈત્ત્રિભિસ્તદા ॥ ૧૫૫ ॥

જો સ્વપ્નમાં કાળા અને કાળા પરિવારવાળા લોહદંડ ધારણ કરનાર માણુમને દેખે, તો ત્રણ મહિને મૃત્યુ થાય. ૧૫૫. તથા—

ઇન્દુમુષ્ણ રવિં ગ્રીતં, છિદ્રં ભૂમૌ રવાવપિ ।

જિહ્વાં શ્યામાં મુઘ્ન કોઠનદામં ચ યદેક્ષતે ॥ ૧૫૬ ॥

તાલુકમ્પો મનઃશોકો, વર્ણોઽન્ગેઽનેકથા યદા ।

નાભેશ્ચાકસ્મિકી હિયા, મૃત્યુર્માસદ્વ્યાત્ તદા ॥ ૧૫૭ ॥

જો ચંદ્રમાને ઉષ્ણ, સૂર્યને શીતળ, પૃથ્વી અને સૂર્યમંડળમાં છિદ્રો જુએ, જલને કાળી, મુખને લાલકમળ નરખુ દેખે, તાળું કંપે, મનમાં અતિશોક થાય, શરીરના વર્ણો અનેક જાતના થયા કરે, અને અકસ્માત્ નાભિથી હેડકી ઉત્પન્ન થાય આવા લક્ષણવાળાનું જો મહિનામાં મૃત્યુ થાય ૧૫૬-૧૫૭ તથા—

જિહ્વા નાસાદમાદત્તે, મુઘ્નઃ સ્થલતિ માપણે ।

શ્રોત્રે ન શૃણુતઃ શબ્દ, ગન્ધં વેત્તિ ન નાસિકા ॥ ૧૫૮ ॥

સ્પન્દતે નયને નિત્યં, દૃષ્ટ્વસ્તુન્યપિ ભ્રમઃ ।

નક્તમિન્દ્રધનુઃ પश्यેત્, તથોલ્કાપતનં દિવા ॥ ૧૫૯ ॥

ન ચ્છાયામાત્મનઃ પश्यેદ્, દર્પણે સલિલેઽપિ વા ।

અનન્દાં વિચ્યુતં પश्यેત્, શિરોઽકસ્માદપિ જ્વલેત્ ॥ ૧૬૦ ॥

હંસ-કાક-મયૂરાણાં, પश्यેચ્ચ કાપિ સંહતિમ્ ।

શીતોષ્ણ-સ્વર-મૃદ્વાદેરપિ, સ્પર્શં ન વેત્તિ ચ ॥ ૧૬૧ ॥

અર્મીપાં લક્ષ્મણા મધ્યાદ્, યદૈકમપિ દશ્યતે ।

જન્તોર્ભવતિ માસેન, તદા મૃત્યુર્ન સંગયઃ ॥ ૧૬૨ ॥

જો જલ સ્વાદ બહુી શકે નહિ, જાલતા બેલતા વારંવાર સ્વપ્નના થાય, કાન શબ્દ ન સાંભળે, નાસિકા ગંધ ન પારખે, નિરંતર નેત્રો દ્રવકયા કરે, દેખેલી વસ્તુમાં પણ ભ્રમ થાય,

રાત્રે ઇન્દ્રધનુષ્ય દેખે, દિવસે ઉલ્કા પડતી દેખે, દર્પણમાં કે પાણીમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ ન દેખે, વાદળા વગરની વિભળી દેખે, અકસ્માત મસ્તક બળે.

હંસ, કાગડા અને મોરના સમૂહને કયાંય પણ દેખે, વાયુના ઠંડા, ગરમ, કઠોર કે કોમળ સ્પર્શને બાણી શકે નહિં, આ સર્વ કહેલાં લક્ષણોમાંથી એક પણ દેખાય, તો નિઃસંદેહપણે તે એક મહિને મૃત્યુ પામે. ૧૫૮ થી ૧૬૨. તથા—

શીતે હકારે ફૂત્કારે, ચોળે સ્મૃતિ-ગતિસયે ।

અહ્ગપચક્રૌત્યે ચ, સ્યાદ્ દશાહેન પંચતા ॥ ૧૬૩ ॥

પહોળા કરેલા સુખના વાયુ સાથે ‘હકાર’ અક્ષર બોલતાં જે વાયુ નીકળે, તે ઠંડા હોય, હોઠ પહોળા કરી વાયુ બહાર કાઢી ફૂત્કાર કરે તે વાયુ ગરમ હોય, સ્મરણનો અને ગતિનો બ્રંશ થાય, શરીરનાં પાંચ અંગો ઠંડાં થઈ જાય, તો દશ દિવસમાં મૃત્યુ થાય. ૧૬૩. તથા—

અર્ધોષ્ણમર્ધશીતં ચ, શરીરં જાયતે યદા ।

જ્વાલાઽકસ્માજ્જ્વલેદ્ વાઙ્કે, સપ્તાહેન તદા મૃતિઃ ॥ ૧૬૪ ॥

જો અર્ધું શરીર ઠંડું અને અર્ધું ઉષ્ણ હોય તથા અકસ્માત વગર કારણે શરીરમાં જ્વાલા બળ્યા કરે, તો સાત દિવસમાં મૃત્યુ થાય. ૧૬૪. તથા—

સ્નાતમાત્રસ્ય હૃત્પાદ, તત્સળાદ યદિ શુષ્યતિ ।

દિવસે જાયતે પથે, તદા મૃત્યુરસંશયઃ ॥ ૧૬૫ ॥

સ્નાન કર્યા પછી તરત જ જો હૃદય તથા પગ સુકાઈ જાય, તો નક્કી તેનું છૂટા દિવસે મૃત્યુ થાય. ૧૬૫. તથા—

જાયતે દન્તયર્પણેત્, શ્વગન્ધશ્ચ દુઃસહઃ ।

વિકૃતા ભવતિ ચ્છાયા, ડ્રપ્તેન ત્રિયતે તદા ॥ ૧૬૬ ॥

દાંતને કડકડ કડકાવતો હોય; મઠઠા સરળી શરીરમાંથી દુર્ગંધ નીકળતી હોય અને જો વારંવાર શરીરના રંગો બદલાયા કરતા હોય, તો ત્રીજા દિવસે મરણ થાય. ૧૬૬. તથા—

ન સ્વનાસાં સ્વજિહ્વાં ન, ન ગ્રહાન્ નામલ્ય દિશઃ ।

નાપિ સપ્ત કૃપીન્ યદિ, પશ્યતિ ત્રિયતે તદા ॥ ૧૬૭ ॥

જે માણસ પોતાની નાસિકાને, પોતાની જીભને, આકાશમાં ગ્રહોને, નક્ષત્રોને, તારાઓને નિર્મલ દિશાઓને, સપ્તર્ષિ તારાઓની શ્રેણિને ન દેખી શકે, તે જ દિવસમાં મૃત્યુ પામે. ૧૬૭. તથા—

પ્રભાતે યદિ વા સાયં, જ્યોત્સ્નાવત્યામયો નિશિ ।
 પ્રવિતત્ય નિજૌ વાહ, નિજચ્છાયાં વિલોક્ય ચ ॥ ૧૬૮ ॥
 શ્નેરુત્ક્ષિપ્ય નેત્રે સ્વચ્છાયાં પશ્યેત્ તત્તોઽમ્બરે ।
 ન શિરો દૃશ્યતે તસ્યાં, યદા સ્યાન્મરણં તદા ॥ ૧૬૯ ॥
 નેશ્યતે વામવાહુથેત્, પુત્ર-દારસયસ્તદા ।
 યદિ દક્ષિણવાહુનેશ્યતે ભ્રાતૃક્ષયસ્તદા ॥ ૧૭૦ ॥
 અદૃષ્ટે હૃદયે મૃત્યુઃ, ઉદરે ચ ધનસયઃ ।
 ગુપ્તે પિતૃવિનાશસ્તુ, વ્યાધિરુત્યુગે ભવેત્ ॥ ૧૭૧ ॥
 અદર્શિને પાદયોથ, વિદેશગમનં ભવેત્ ।
 અદૃશ્યમાને સર્વાઙ્ગે, સઘો મરણમાદિશેત્ ॥ ૧૭૨ ॥

પ્રભાતે કે સંધ્યા સમયે અગર અન્વાળી રાત્રિમાં પ્રકાશમાં ઉભા રહી, પોતાના બે હાથ કાઉત્સભા મારેક લાંબા રાખી, પોતાનો પડછાયો ખુલ્લી આંખ રાખી જોયા કરવો. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે નેત્રોને છાયા ઉપરથી ઉપાડી ખુલ્લાં નેત્રથી જોયે આકાશ તરફ નજર કરવી અને પોતાનો પડછાયો ઉપરના આકાશમાં જોવો. તેમાં જો મસ્તક ન દેખાય, તો પોતાનું મરણ સમજવું. જો તે ઉપરની આકૃતિમાં ડાબે હાથ ન દેખાય, તો પુત્રનો કે સ્ત્રીનો નાશ થાય, જો જમણા હાથ ન દેખાય, તો ભાઈનું મરણ, દૃશ્ય ન દેખાય, તો પોતાનું મરણ, પેટનો ભાગ ન જણાય, તો ધનનો નાશ, શુભસ્થાન ન દેખાય, તો પોતાના પૂજ્ય-વર્ગ પિતા-આદિકનો નાશ. જો સાયળ ન દેખાય, તો વ્યાધિ થાય. પગ ન દેખાય, તો પરદેશગમન થાય. આખું શરીર ન દેખાય, તો તત્કાળ મરણ થાય. ૧૬૮ થી ૧૭૨ બીજા પ્રકારે કાલજ્ઞાન કહે છે—

વિધયા દર્પણાન્સુપ્ત-કુડ્યાસિ(દિ)બ્રવતારિતા ।
 વિધિના દેવતા પૃષ્ઠા, વ્રતે કાલસ્ય નિર્ણયમ્ ॥ ૧૭૩ ॥
 સૂર્યેન્દુગ્રહણે વિદ્યૌ, નરવીરે ! ઠ ઠેત્યસૌ ।
 સાધ્યા દશસહસ્ત્યાઽષ્ટોત્તરયા જપકર્મતઃ ॥ ૧૭૪ ॥
 અષ્ટોત્તરસહસ્રસ્ય, જાપાત્ કાર્યક્ષણે પુનઃ ।
 દેવતા લીયતેઽસ્યાદૌ, તતઃ કન્યાઽઽદિ નિર્ણયમ્ ॥ ૧૭૫ ॥
 સત્સાધકગુણાઠા, સ્વયમેવાય દેવતા ।
 ત્રિકાલવિપય વ્રતે, નિર્ણયં ગતસંશયમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

શુદ્ધએ કહેલી વિધિ પ્રમાણે વિધા વટે દર્પણ, અશુકા, હીંત, તત્વાગ્રમા અવતારેલ દેવતા પૃથ્વવાથી આયુધ્યનો નિર્ણય કહે છે—સૂર્યઅંકલ, ચંદ્રઅંકલ હોય, ત્યારે ‘ઝોં નરવીરે ! ઠઃ ઠ સ્વાહા’ એ વિધા દમહંત્ર અને આઠ વખત જાપ કરીને સાધવી પછી કાર્યપ્રસંગે એક હંત્ર અને આઠ વાર તે વિધાનો જાપ કરીને દર્પણાદિકમા દેવતાનો અવતાર કરવો ત્યાર પછી દર્પણાદિકમા એક કુવારી નિર્દોષ કન્યા પાસે જોવગવી, કન્યા-દ્વારા દેવતાને પૃથ્વી કાવનો નિર્ણય કરવો અથવા ઉત્તમ પ્રકારના સાધકના શુભથી આસ્પષિલ તે દેવતા પોતાની મેળે જ નિમ્નદેહ ત્રિકાળ વિષયક આયુષ્ય-નિર્ણય જણાવે ૧૭૩ થી ૧૭૬

હવે પાચ શ્લોકોથી શકુન-દ્વારા કાલ-જ્ઞાન જણાવે છે—

અથવા શકુનાદ વિદ્યાત્, સજ્જો વા યદિ વાઽઽતુરઃ ।

સ્વતો વા પરતો વાઽપિ, ગૃહે વા યદિ વા વહિઃ ॥ ૧૭૭ ॥

અહિ-દૃશ્વિક-કૃમ્યાણુ-ગૃહગોઽ-પિપીલિકાઃ ।

યૂક્તા-મત્કુળ-ભૂતાશ્વ, વર્મીકોઽયોપદેહિકાઃ ॥ ૧૭૮ ॥

કીટિકા ઘૃતવર્ણાશ્વ, ભ્રમર્યશ્વ યદાઽધિકાઃ ।

ઉદ્દેગ-કલહ-વ્યાધિ-મરણાનિ તદા દિશેત્ ॥ ૧૭૯ ॥

અથવા નિરોગી હોય કે રોગી હોય, પોતાથી કે પરથી, ઘરમા કે બહાર, શકુનથી શુભાશુભનો નિર્ણય જણાવે સર્પ, વીંટી, કરમીયા, ઉદર, ગિરોલી, કીડીઓ, જૂઓ, માકડ, કરોળીયા, રાહડા, ઉધઈ ધીમેવ, ભમરીઓ જ્યારે એકદમ વધારે પ્રમાણમા નીકળી પડે તો ઉદ્દેગ, કલેશ, વ્યાધિ, મરણને સૂચવનારા મનજવા ૧૭૭ થી ૧૭૯

ખીન પ્રકારે શકુન વર્ણવે છે—

ઉપાનદ-વાહન-ચ્છન-શત્રુચ્છાયાદગ-કુન્તલાન્ ।

ચચ્ચા હુમ્બેદ્ યદા કાકસ્તદાઽસત્રૈવ પચતા ॥ ૧૮૦ ॥

અશ્રુપૂર્ણદશો ગાવો, ગાદ પાદૈર્વસુન્ધરામ્ ।

સ્વનન્તિ ચેત્ તદાનીં સ્યાદ્, રોગો મૃત્યુશ્ચ તત્તમોઃ ॥ ૧૮૧ ॥

પગરખા, હાથી, ઘોડા વગેરે વાહન, છત્ર, હથીયાર, પડછાયો, શરીર કેશને કાગડો ચાચથી ચુળન કરે તો તે વખતે તેના સ્વામીનું નહકમા મૃત્યુ થાય અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળી ગાયો પગથી ગાદપણે પૃથ્વીને ખોદે, તો તે સમયે તેના સ્વામીને રોગ કે મૃત્યુ થાય ૧૮૦ થી ૧૮૧

અન્ય પ્રકારે કહે છે—

અનાતુરવૃત્તે ઘેતત્. શકુન પરિકીર્તિતમ્ ।

અવુનાઽઽતુરમુદિય, શકુન પરિકીર્ત્યતે ॥ ૧૮૨ ॥

રોગ વગરના હોય તેને માટે આ શકુન જણાવ્યા હવે રોગીને ઉદ્દેશીને શકુન કહેવાય છે ૧૮૨ રોગીના શકુનોમા જ્ઞાન સળધી શકુનો ત્રણ શ્લોકોથી કહે છે—

दक्षिणस्यां वलित्वा चेत्, श्वा गुदं लेङ्गुरोऽथवा ।
 लांगूलं वा तदा मृत्युः, एक-द्वि-त्रिदिनैः क्रमात् ॥ १८३ ॥
 शेते निमित्तकाले चेत्, श्वा संकोच्याखिलं वपुः ।
 भूत्वा कर्णौ वलित्वाऽङ्गु, घुनोत्यथ ततो मृतिः ॥ १८४ ॥
 यदि व्यात्तमुखो लालां, मुञ्चन् संकोचितेक्षणः ।
 अङ्गं संकोच्य शेते श्वा, तदा मृत्युर्न संशयः ॥ १८५ ॥

शेगी न्यारे चोताना आयुष्य संभधी शकुनो जेतो होय त्यारे, जे श्वान दक्षिण दिशा तरक्षी वणी शुद्धा याटे अथवा छाती याटे के पूछी याटे तो कमसर अक्ष, जे, त्रय दिवसे मृत्यु थाय. शेगी निमित्त-काले जे दूतराने आयु शरीर सङ्काशी सूतेवे। देजे, अथवा कानने टार करी शरीर वणी धुषावे, तो मृत्यु पामे, अथवा मुण पडोछुं करी दाण भूक्तो आये। भीची, शरीर सङ्काशी श्वान सूध नथ, तो शेगीनुं नकरी मृत्यु थाय. १८३-१८४-१८५:
 हवे जे श्लोकाधी कागडानां शकुनो जेषावे छे—

यद्यातुरगृहस्योर्ध्वं, काकपक्षिगणो मिलन् ।
 त्रिसन्ध्यं दृश्यते नूनं, तदा मृत्पुरुषस्थितः ॥ १८६ ॥
 महानसेऽथवा शय्यागारे काकाः क्षिपन्ति चेत् ।
 चर्मास्थि रज्जुं केशान् वा, तदाऽऽसन्नैव पंचता ॥ १८७ ॥

जे शेगीना भकान उपर सवार, गपोर अने शान् अम त्रये काण कागडाओने। समुदाय अक्षे। यतो देणाय, तो नकरी मृत्यु आवी पडोअुं छे—अथ संभजुं। तथा शेगीना रसोडाभां तथा सुवाना घरभां कागडाओ आभङ्ग, छाडक, दोरडी के केश दावी के, तो नल्लभां पथ्य नल्लयुं. १८६-१८७.

हवे नव श्लोकाधी उपश्रुतिने आशी कालज्ञान कहे छे—

अथवोपश्रुतेर्विद्याद्, विद्वान् कालस्य निर्णयम् ।
 प्रशस्ते दिवसे स्वप्न-काले शस्तां दिशं श्रितः ॥ १८८ ॥
 पूत्वा पंचनमस्कृत्याऽऽचार्यमंत्रेण वा श्रुती ।
 गेहाच्छन्नश्रुतिर्गच्छेत्, शिल्पि-चत्वरभूमिषु ॥ १८९ ॥
 चन्दनेनार्चयित्वा क्ष्मां, सिप्त्वा गन्धाक्षतादि च ।
 सावधानस्ततस्तत्रोपश्रुतेः शृणुयाद् ध्वनिम् ॥ १९० ॥
 अर्थान्तरापदेश्यथ, सरूपथेति स द्विधा ।
 विमर्शगम्यस्तत्राद्यः, स्फुटोक्तार्थोऽपरः पुनः ॥ १९१ ॥

યથેપ ભવનસ્તમ્ભઃ, પંચ-પદ્મિરયં દિનૈઃ ।

પસંમાંસૈરયો વર્ષેર્મહસ્યતે યદિ વા ન વા ॥ ૧૯૨ ॥

મનોહરતરશ્વાસીન્, કિં ત્વયં લઘુ મહસ્યતે ।

અર્થાન્તરાપદેશ્યા સ્યાદ્, એવાદિરુપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૩ ॥

एपाः स्त्रीः पुरुषो वाऽसौ, स्थानादस्मान्न यास्यति ।

दास्यामो न वयं गन्तुं, गन्तुकामो न चाप्ययम् ॥ ૧૯૪ ॥

વિચરતે ગન્તુકામોઽયમ્, અહં ચ પ્રેપણોત્સુકઃ ।

તેન યાસ્યત્યસૌ શીઘ્રં, સ્યાન્ સરૂપેત્યુપશ્રુતિઃ ॥ ૧૯૫ ॥

कर्णोद्घाटनसंज्ञातोपश्रुत्यन्तरमात्मनः ।

કુશલાઃ કાલમાસન્નમ્, અનાસન્નં ચ જ્ઞાનતે ॥ ૧૯૬ ॥

અથવા વિદ્વાન પુરુષોએ ઉપશ્રુતિથી આયુષ્ય-ક્રાળને નિર્ણય કરવો. તે જ કહે છે- ભદ્રા આદિ અપયોગ ન હોય, તેવા શુભ દિવસે એક પહેર રાત્રિ ગયા પછી શયનકાળે ઉત્તર, પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રયાણ કરવું. પચનમસ્કાર કે સુરિમન્ત્રથી કાનને પવિત્ર ગનાવી ઘરમાંથી નીકળતાં રસ્તામાં કોઈના શબ્દ કાનમાં ન પડે તેમ કાનને આંગળીથી ઢાંકી રાખવો અને શિષ્ય-કારીગરોના ઘર તરફ કે ચોટા અગર બજાર તરફ પૂર્વે કહેલી દિશાવાળી ભૂમિમાં જવું. ત્યાં ભૂમિનું ચંદનથી અર્ચન કરીને સુગંધી ચૂર્ણ, અક્ષતોથી વધાવી સાવધાન ચર્ધ કોઈ મનુષ્યોના શબ્દ થતો હોય તો કાન માંડીને સાંભળવો. તે શબ્દો જે પ્રકારના હોય છે. એક અર્થાન્તરાપદેશ્ય અને બીજો સ્વરૂપ-ઉપશ્રુતિ. પહેલા પ્રકારનો શબ્દ સંભળાય, તો તેના બીજો અર્થ કહવો. અને બીજો સ્વરૂપ-ઉપશ્રુતિ એટલે જેવો શબ્દ સાંભળ્યો હોય, તેવો જ અર્થ ગ્રહણ કરવો. અર્થાન્તરાપદેશ્ય ઉપશ્રુતિ વિચાર તર્ક કરવાથી બાણી શકાય છે, જેમકે આ મકાનનો ધાંભલો પાંચ કે છ દિવસે કે તેટલાં પખવાડીયાં કે મહિના કે વર્ષો પછી ભાંગશે કે નહિ ભાંગે આ ઘણો મનોહર હતો, પણ આ નાનો છે, તેથી ભાંગી જશે. આ પ્રમાણે બીજા પદાર્થના નિમિત્તથી પ્રથમ ઉપશ્રુતિ થાય છે. આ સાંભળી પોતાના આયુષ્યનો તેટલા દિવસે, પક્ષે, માસે, કે વર્ષે મૃત્યુનો નિર્ણય કરી લેવો. હવે બીજા સ્વરૂપ-ઉપશ્રુતિ કહે છે-‘આ પુરુષ કે સ્ત્રી આ સ્થાનેથી નહિ જાય, અથવા અમે જવા દઈશું નહિ. તે જવા માટે ઇચ્છા પણ કરતો નથી.’ ‘તે જવાની ઇચ્છાવાળો છે અને હું મોકલવા પણ ઇચ્છા રાખું છું, તેથી તે એકદમ જશે.’ આ સ્વરૂપ ઉપશ્રુતિ કહેવાય. આથી સમજવાનું કે જવાનું સાંભળે, તો મરણ નજીક છે અને રહેવાનું સાંભળે તો મરણ નજીકમાં નથી. આ પ્રમાણે કાન ખુલ્લા કરી સાંભળેલી ઉપશ્રુતિ પ્રમાણે ચતુર મનુષ્યો પોતાનું મરણ નજીક કે દૂર છે, તે બાણી લે. ૧૮૮ થી ૧૯૬

હવે શનૈશ્વર-પુરુષથી કાલ-જ્ઞાન ચાર શ્લોકો વડે કહે છે-

શનિઃ સ્યાદ્ યત્ર નક્ષત્રે, તદ દાતવ્યં મુસે તતઃ ।
 ચત્વારિ દસિણે પાળૌ, ત્રીણી ત્રીણિ ચ પાદયોઃ ॥ ૧૯૭ ॥
 ચત્વારિ વામહસ્તે તુ. નમશઃ પચ વસસિ ।
 ત્રીણિ શીપં દગોર્દે દ્વે, ગુહ્ય એકં જ્ઞનો નરે ॥ ૧૯૮ ॥
 નિમિત્તસમયે તત્ર, પતિત સ્થાપના-ક્રમાત્ ।
 જન્મર્ત્ત નામઋક્ષં વા, ગુહ્યદેશે ભવેદ્ યદિ ॥ ૧૯૯ ॥
 દૃષ્ટ ઋક્ષ્મં ગ્રહેર્દુષ્ટેઃ, સૌમ્યૈરમેસિતાયુતમ્ ।
 સજ્જસ્યાપિ તદા મૃત્યુઃ, કા કયા રોગિણઃ પુનઃ ? ॥ ૨૦૦ ॥

શનૈશ્ચર પુરુષની આકૃતિ ઝાનાવી, નિમિત્ત બાણવાના સમયે જે નક્ષત્રમા શનિ હોય, તે નક્ષત્ર મુખમા મૂકવું. ત્યારપછી કેમસર આવતાં ચાર નક્ષત્રો જમણા હોયમા સ્થાપન કરવા, ત્રણ ત્રણ નક્ષત્રો બે પગમાં, ચાર ડાબા હોયમાં, પાચ છાતીમા, ત્રણ મસ્તકમાં, બધા બે નેત્રમાં, એક નક્ષત્ર ગુહ્યલાગમાં સ્થાપન કરવા નિમિત્ત જોવાના સમયે સ્થાપનાના અનુક્રમથી જન્મ-નક્ષત્ર કે નામનક્ષત્ર જે ગુહ્યધ્યાનમા આવ્યું હોય અને દુષ્ટ ગ્રહોની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડતી હોય, અથવા તેની સાથે મેળાય થતો હોય અને સૌમ્ય ગ્રહોની દૃષ્ટિ કે મેળાય ન થતો હોય તો તે માણસ સાળે-સાદો હોય તો પણ તે તરત મૃત્યુ પામે, તો પછી રોગી પુરુષની તો વાન જ શી કરવી ? ૧૯૭ થી ૨૦૦

પૃષ્ઠા-લગ્નના અનુસારે કાલ-જ્ઞાન કહે છે—

પૃષ્ઠાયામય લગ્નાસ્તે, ચતુર્થદશમસ્થિતાઃ ।
 પ્રહાઃ કૂરાઃ જ્ઞશી પષ્ટાષ્ટમથેત્ સ્યાત્ તદા મૃતિઃ ॥ ૨૦૧ ॥

આયુષ્યના પ્રશ્ન-સમયે કૂરગ્રહો લગ્નમા ચોથે, સાતમે કે કથમા સ્થાને રહેલા હોય તથા ચંદ્ર છઠે કે આઠમે સ્થાને રહેલો હોય, તો મૃત્યુ થાય ૨૦૧ તથા—

પૃષ્ઠાયાઃ સમયે લગ્નાધિપતિર્ભવતિ પ્રહઃ ।
 યદિ ચાસ્તમિતો મૃત્યુઃ, સજ્જસ્યાપિ તદા ભવેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

આયુષ્યના પ્રશ્ન-સમયે જે લગ્નાધિપતિ મેષાદિ રાશિમા મગલ, શુક્રાદિ હોય અથવા ચાલતા લગ્નના અધિપતિ ગ્રહનો અસ્ત થયેલો હોય, તો તે સાળે હોય તો પણ તેનું ત્યાદે મૃત્યુ થાય ૨૦૨

લગ્નસ્થથેચ્છશી સૌરિઃ, દ્વાદશો નવમઃ કુજઃ ।
 અષ્ટમોઽર્કસ્તદા મૃત્યુઃ, સ્યાત્ ચેત્ ન વલવાન્ ગુરુઃ ॥ ૨૦૩ ॥

આયુષ્યના પ્રશ્ન-સમયે ચંદ્રમા લગ્નમા રહેલો હોય, બારમે શનિ રહેલો હોય, નવમે મગલ, આઠમે સૂર્ય રહેલો હોય અને શુક્ર ગલવાન ન હોય, તો મરણ થાય ૨૦૩ તથા—

રવિઃ પષ્ટસ્તૃતીયો વા, જ્ઞશી ચ દશમસ્થિતઃ ।
 યદા ભવતિ મૃત્યુઃ સ્યાત્, તૃતીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૪ ॥

પાપગ્રહાથેદયાત્, તુર્યે વા દ્વાદશેઽયવા ।

દિશન્તિ તદ્વિદો મૃત્યું, વૃત્તીયે દિવસે તદા ॥ ૨૦૫ ॥

તે પ્રમાણે સૂર્ય ત્રીજાં કે છઠ્ઠાં અને ચંદ્ર દશમે રહેલો હોય, તો ત્રીજા દિવસે મૃત્યુ સમજવું ને પાપગ્રહો લગ્નથી ચોથે કે બારમે હોય, તો તેના બાણકાર પુરુષો તેણે ત્રીજા દિવસે મૃત્યુ જણાવે છે ૨૦૪-૨૦૫ તથા—

હૃદયે પચમે વાઽપિ, યદિ પાપગ્રહો ભવેત્ ।

અષ્ટમિર્દશભિર્વા સ્યાદ્, દિવસેઃ પચતા તદા ॥ ૨૦૬ ॥

ધનુર્મિથુનયોઃ સપ્તમયોર્યચશુમા ગ્રહાઃ ।

તદા વ્યાધિર્મૃતિર્વા સ્યાન્, જ્યોતિષામિતિ નિર્ણયઃ ॥ ૨૦૭ ॥

પ્રશ્ન-સમયે ચાલતા લગ્ન અથવા પાપગ્રહ પાત્રમે હોય, તો આઠ કે દશ દિવસે મૃત્યુ થાય તથા સાતમા સ્થાનમા રહેલા ધનુ રાશિ અને મિથુન રાશિમા ને અશુભ ગ્રહો આવ્યા હોય, તો વ્યાધિ કે મૃત્યુ થાય આવા પ્રકારનો નિર્ણય જ્યોતિષ બાણકારોના છે ૨૦૬-૨૦૭ હવે ચંદ્રદ્વારથી કાલ-જ્ઞાન આઠ સ્લોકો વડે કહે છે—

અન્તસ્થાધિકૃતપ્રાણિ-નામપ્રણવગર્ભિતમ્ ।

કોણસ્થરેફમાગ્રેય-પુર જ્વાલાશતાકુલમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

સાનુસ્વારેરકારાચૈઃ, પદ્સ્વરેઃ પાર્શ્વતો વૃતમ્ ।

સ્વસ્તિકાઢકવહિઃકોણ, સ્વાક્ષરાન્તઃપ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

ચતુઃપાર્શ્વસ્થગુરુય, યન્ન વાયુપુરાવૃતમ્ ।

વલ્પયિત્વા પરિન્યસ્યેત્, પાદ-હૃચ્છીર્પ-સન્નિષ્ઠ ॥ ૨૧૦ ॥

સૂર્યોદયક્ષણે સૂર્ય, પૃષ્ઠે વૃત્તા તત્ત સુધીઃ ।

સ્વ-પરાયુર્વિનિશ્ચિત, નિજચ્ચાયા વિલોક્ત્યેત્ ॥ ૨૧૧ ॥

૨૨૧ છાયા યદીક્ષેત, તદા વર્ષ ન પચતા ।

કર્ણમાત્રે તુ પંચત્વ, વર્ષેદ્દ્વાદશભિર્મવેત્ ॥ ૨૧૨ ॥

હસ્તાદ્ગુલિ-સ્કન્ધ-કેશ-પાર્શ્વ-નાસાક્ષયે ક્રમાત્ ।

દશાષ્ટ-સપ્ત-પચ-ઽયેકવર્ષેર્મરણ દિશેત્ ॥ ૨૧૩ ॥

પળાસ્યા મિત્રિતે નારો, શિરસશ્ચિબુકસ્ય વા ।

ગ્રીવાનાથે તુ માસેનૈકાદશાહેન દક્ષણે ॥ ૨૧૪ ॥

સચ્છિદ્રે હૃદયે મૃત્યુ, દિવસૈઃ સપ્તભિર્મવેત્ ।

યદિ ચ્ચાયાદ્ય પચ્યેત્, યમપાર્શ્વ તદા વ્રજેત્ ॥ ૨૧૫ ॥

જેના આયુષ્યનો નિર્ણય કરવો હોય તેનું નામ ઈંકાર-સહિત છ ખૂણાવાળા યંત્રની વચ્ચે લખ્યું તે યંત્રોના ખૂણામાં સેકડો અગ્નિજ્વાળાથી ચુકત રાકર સ્થાપન કરવો. અનુસ્વાર-સહિત અકારાદિ છ સ્વરો પડખે ફરતા સ્થાપવા, બહારના ખૂણામાં સાથિયાની આકૃતિ 'સ્વ' અક્ષર-સહિત કરવી ચારે બાજુ વિસર્ગ-સહિત 'ય'કાર સ્થાપન કરવો તે 'ય'કાર ઉપર ચારે બાજુ વાયુપુરથી આવૃત્ત સલગ્ન ચાર રેખા કરવી આવા પ્રકારના યંત્રની કલ્પના કરીને, ખગ, દંદ્ય, મસ્તક અને સધિ-સ્થાનમાં સ્થાપન કરવા ત્યાર પછી સૂર્યોદય-સમયે સૂર્યને પાછળ રાખી, પશ્ચિમદિશા સન્મુખ રાખી, પોતાના કે બીજાના આયુષ્યનો નિર્ણય કરવા માટે પોતાની છાયાનું અવલોકન કરવું છાયા પૂર્ણ દેખાય, તો એક વર્ષ સુધી મરણ નથી જો કાન ન દેખાય તો બારમે વર્ષે મરણ સમજવું હાથ, અગ્નિ, ખધ, કેશ, પડખા, નાસિકા બેવામાં ન આવે, તો અનુક્રમે દશ, આઠ, સાત, પાંચ ત્રણ અને એક વર્ષે મરણ થાય-તેમ સમજવું મસ્તક કે હડપથી ન દેખાય, તો છ મહિને, ડાઠ ન દેખાય, તો એક મહિને, આખો ન દેખાય, તો અગીઆર દિવસે મરણ થાય દંદ્ય છિદ્રચુકત દેખાય, તો સાત દિવસે અને જો છાયા દેખાય, તો તે જ અમયે અમરાજનો પરાણો અને ૨૦૮ થી ૨૧૫

इति यन्त्रप्रयोगेण, जानीयात् कालनिर्णयम् ।

यदि वा विद्यया विद्याद्, वक्ष्यमाणप्रकारया ॥ २१६ ॥

યંત્ર-પ્રયોગનો ઉપસહાર કરતા વિદ્યાથી કાલ-જ્ઞાન જણાવે છે-આ પ્રમાણે યંત્ર-પ્રયોગથી કાલ-નિર્ણય બાણવો અથવા તો આગળ કહીએ તે વિદ્યાથી કાલ-નિર્ણય કરવો ૨૧૬

સાત શ્લોકોથી તે વિદ્યા કહે છે—

प्रथमं न्यस्य चूडाया, 'स्वा' शब्दम्, 'ओ' च मस्तके ।

'क्षि' नेत्रे हृदये 'प' च, नाभ्यञ्जे हाङ्गश्च ततः ॥ २१७ ॥

પ્રથમ ચોટલીમાં સ્વા શબ્દ, મસ્તક પર ઓ, નેત્ર પર ક્ષિ, દંદ્યમાં પ, નાભિકમળમાં હા, સ્થાપન કરવા. ૨૧૭

“ॐ जुं सः ॐ मृत्युजयाय ॐ वज्रपाणिने शूलपाणिने
हर हर दह दह स्वरूप दर्शय दर्शय हु फट् फट्”

અનયા વિદ્યાયાઽષ્ટાગ્ર-શતવાર વિલોચને ।

स्वच्छाया चाभिमन्त्र्यार्क, पृष्ठे कृत्वाऽरुणोदये ॥ २१८ ॥

પરચ્છાયા પરકૃતે, સ્વચ્છાયા સ્વકૃતે પુનઃ ।

सम्पूज्य तत्कृतपूजः सन्तुपयुक्तो विलोकयेत् ॥ २१९ ॥

સપૂર્ણાં યદિ પડ્યેત્ તામાવર્ષં ન મૃતિસ્તગ્ન ।

क्रम-जङ्गा-जान्त्रभावे, त्रि-द्वयेकाद्वैर्भूतिः पुनः ॥ २२० ॥

ઝરોરભાવે દશમિઃ, માસૈર્નશ્વેત કટેઃ પુનઃ ।

અષ્ટમિર્નવમિર્વાઽપિ, તુન્દ્રાભાવે તુ પંચપૈઃ ॥ ૨૨૧ ॥

ગ્રીવાઽભાવે ચતુર્વિદ્યેકમાસૈર્નિયતે પુનઃ ।

કક્ષાભાવે તુ પક્ષેણ, દશાદૈન મુજસ્યે ॥ ૨૨૨ ॥

દિનૈઃ સ્કન્ધસ્યેઽપ્ટામિઃ, ચતુર્ધામ્યા તુ હૃત્સ્યે ।

શીર્ષાભાવે તુ યામાખ્યાં, સર્વાભાવે તુ તત્સણાન્ ॥ ૨૨૩ ॥

આ વિધા વડે એકસો આઠ વખત પોતાનાં બે નેત્રોને અને છાયાને મંત્રી સૂર્યોદય-સમયે સૂર્યને પાછળ શખી, એટલે પશ્ચિમ-સન્મુખ પોતાનું મુખ શખી, ખીલ માટે ખીલની અને પોતાને માટે પોતાની છાયા સારી રીતે તેની પૂલ કરી ઉપયોગ-પૂર્વક અવલોકન કરે. જો છાયા સંપૂર્ણ જોવામાં આવે, તો આ ચાલુ વર્ષમાં મરણ ન થાય. જગ, જંઘા, ઘુંટણ ન દેખાય, તો અનુક્રમે ત્રણ વર્ષે, બે વર્ષે અને એક વર્ષે મૃત્યુ થાય. સાયળ ન દેખાય, તો દશ મહિને, કમ્બર ન દેખાય, તો આઠ કે નવ મહિને અને ઉદર ન દેખાય, તો પાંચ-છમહિને મરણ થાય. ડોક ન દેખાય, તો ચાર, ત્રણ, બે, કે એક મહિને મરણ થાય, જગલ ન દેખાય, તો પંદર દિવસે અને છુલ ન દેખાય, તો દશ દિવસે મરણ થાય. તે છાયામાં ખલા ન દેખાય, તો આઠ દિવસે, હૃદય ન દેખાય, તો ચાર પહોર પછી, મસ્તક ન દેખાય, તો બે પહોરે, અને મર્વધા શરીર ન દેખાય, તો તરત જ મરણ થાય. ૨૧૮ થી ૨૨૩.

કાલજ્ઞાનના ઉપાયોનો ઉપસંહાર કરે છે—

एवमाध्यात्मिकं कालं, विनिश्चेतुं प्रसङ्गतः ।

बाह्यस्यापि हि कालस्य, निर्णयः परिभाषितः ॥ ૨૨૪ ॥

આ પ્રમાણે પવનાસ્વાસરૂપ આધ્યાત્મિક કાલ-જ્ઞાનનો નિર્ણય કરતા પ્રસંગોપાત્ત બાહ્ય કાલ-જ્ઞાનનો પણ નિર્ણય જણાવ્યો. ૨૨૪.

હવે જય-પરાજયના જ્ઞાનનો ઉપાય કહે છે—

को जेष्यति द्योयुर्ध्वे?, इति पृच्छत्यवस्थितः ।

जयः पूर्वस्य पूर्णं स्याद्, रिक्ते स्यादितरस्य तु ॥ ૨૨૫ ॥

આ બેના યુદ્ધમાં કેનો જય થશે ? એમ પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે સ્વાભાવિક પવન પૂરક થતો હોય તો એટલે શ્વાસ અંદર લેવાતો હોય, તો જેનું પ્રથમ નામ બોલાયું હોય, તેનો જય, અને જો નાડીમાંથી પવન બહાર નીકળતો હોય, તો ખીલનો જય થાય. ૨૨૫.

રિક્ત અને પૂર્ણ નાડીનું લક્ષણ કહે છે—

यत् त्यजेत सचरन् वायुस्तद्, रिक्तमभिधीयते ।

संक्रमेद् यत्र तु स्थाने, तत् पूर्णं कथितं बुधैः ॥ ૨૨૬ ॥

ચાલતા પવનને ઘાટાર કાઢવો, તે રિક્ત કહેવાય અને નાસિકામાં પવન પ્રવેશ કરે, તેને પડિતોએ પૂર્ણ કહેલ છે. ૨૨૬,

બીજા પ્રકારે કાલ-સાન કહે છે—

મણ્ડાદૌ નામ ચેજ્ઞાતુઃ, ગૃહ્ણાત્યન્વાતુરસ્ય તુ ।
સ્વાદિપ્રસ્ય તદા સિદ્ધિઃ, વિપર્યાસે વિપર્યયઃ ॥ ૨૨૭ ॥

પ્રશ્ન કરતી વખતે બાણકારનું નામ પ્રથમ બોલાય અને રાગીનું નામ ત્યાર પછી બોલાય તો ઈષ્ટ સિદ્ધિ થાય, રાગીનું નામ પ્રથમ બોલાય અને બાણકારનું નામ પછી બોલે, તો વિપરીત ફળ સમજવું. જેમકે, ‘ હે વૈધ ! આ ઠરદી સાબો થશે કે ? ’ તો રાગીની તબીયત સુધરી જાય, અને ‘ રાગી બાણસ સારો થશે કે નહિ ? વૈધ ! ’ તો વિપર્યાસ બોલવામાં વિપરીત ફલ સમજવું અર્થાત્ મૃત્યુ થાય ૨૨૭. તથા—

વામવાહુસ્થિતે વૃત્તે, સમનામાક્ષરો જયેત્ ।
દક્ષિણવાહુગે ત્વાજૌ, વિપમાક્ષરનામકઃ ॥ ૨૨૮ ॥

યુદ્ધમાં ઠેનો જય થશે ? એ પ્રશ્ન કરનાર ડાબી બાજુ ઉભો હોય, તો જે યુદ્ધ કરનારનું નામ બેકી અક્ષરવાળું હોય, તેનો જય થાય. અને જમણી બાજુ ઉભો રહી પ્રશ્ન કરે તો એકી અક્ષરના નામવાળાનો જય સમજવો ૨૨૮. તથા—

ભૂતાદિભિર્ગૃહીતાનાં, દષ્ટાનાં વાં મુજગમૈઃ ।
વિધિઃ પૂર્વોક્ત એવાસૌ, વિદ્વેયઃ સ્વલુ માન્વિકૈઃ ॥ ૨૨૯ ॥

ભૂત આદિના વળગાડવાળા અને સર્પાદિકથી ડંખ પામેલા માટે ષણ પૂવે કહેલ વિધિ જ માંત્રિકાએ બાણવો. ૨૨૯. તથા—

પૂર્ણાં સંજાયતે વામા, વિશ્વતા વરુણેન ચૈત્ ।
કાર્યાર્ણ્યારમ્યમાણાનિ, તદા સિધ્યન્ત્યસંશયમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

પહેલાં ૪૪મા શ્લોકમાં કહેલા વારુણ-મંડળ વડે ડાબી નાડી પૂર્ણ વહેન થતી હોય, તો એ સમયે આરંભેલ કાર્ય અવશ્ય પાર પડે. ૨૩૦. તથા—

જય-જીવિત-લાભાદિ-કાર્યાણિ નિર્ચિલાન્યપિ ।
નિષ્ફલાન્યેવ જાયન્તે, પવને દક્ષિણાસ્યિતે ॥ ૨૩૧ ॥

જે વારુણમંડળના ઉદયમાં પવન જમણી નાસિકામાં વહેતો હોય, તો વિજય, ભવિત, લાભ આદિ સમગ્ર કાર્યો નિષ્ફળતામાં જ પરિણમે છે. ૨૩૧. તથા—

જ્ઞાની બુદ્ધ્યાનિલં સમ્યક્, પુર્યં હસ્તાત્ પ્રપાતયેત્ ।
મૃત-જીવિત-વિજ્ઞાને, તતઃ કુર્વાત નિશ્ચયમ્ ॥ ૨૩૨ ॥

ઉપિત અને મરણનો ચોક્કસ નિર્ણય કરવા માટે જ્ઞાની પુરૂષે પવનને બરાબર બાંધીને હાથથી યુગ્મ નીચે પાડીને તેનો નિર્ણય કરવો. ૨૩૨. નિર્ણયને જ જણાવે છે—

ત્વરિતો વરુણે લામઃ, ચિરેણ તુ પુરન્દરે ।

જાયતે પવને સ્વલ્પઃ, સિદ્ધોઽપ્યગ્રૌ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩૩ ॥

(પ્રશ્નનો ઉત્તર આપનારને) વરુણ-મંડળનો ઉદય ચાલતો હોય, તરત લાભ થાય, પુરંદર-પૃથ્વી મંડળ ચાલતું હોય, તો લાંબા કાળે, પવન-મંડળ ચાલતું હોય, તો અલ્પ લાભ થાય અને અગ્નિ-મંડળ ચાલતું હોય, તો સિદ્ધ થએલ કાર્યનો પણ વિનાશ થાય. ૨૩૩. તથા—

આયાતિ વરુણે યાતઃ, તૈર્વાસ્તે સુખં સિતૌ ।

પ્રયાતિ પવનેઽન્યત્ર, મૃત ઇત્યનલે વદેત્ ॥ ૨૩૪ ॥

આમાન્તર ગએલા માટે વરુણ-મંડળ ચાલુ હોય ત્યારે પ્રશ્ન કરે, તો તે શીઘ્ર પાછો આવશે. પુરંદર-મંડળમાં તે જ્યાં ગયો છે, ત્યાં સુખી છે, પવન-મંડળમાં ત્યાંથી ખીજે ગયો છે અને અગ્નિમંડળમાં મૃત્યુ પામ્યાનો જવાબ આપવો. ૨૩૪. તથા—

દહને યુદ્ધપૃચ્છાર્યાં, યુદ્ધ મહ્ગથ દારુણઃ ।

મૃત્યુઃ સૈન્યવિનાશો વા, પવને જાયતે પુનઃ ॥ ૨૩૫ ॥

અગ્નિમંડળમાં યુદ્ધ-વિષયક પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તરમાં લયકર યુદ્ધ, હાર મળે, પવનમંડળમાં પ્રશ્ન કરે, તો જેના માટે પ્રશ્ન કર્યો હોય, તેનું મરણ અગર સૈન્ય-વિનાશ થાય. ૨૩૫ તથા—

મહેન્દ્રે વિજયો યુદ્ધે, વરુણે વાંચ્છિતાધિકઃ ।

રિપુમહ્નેન સન્ધિર્વા, સ્વસિદ્ધિપરિસૂચકઃ ॥ ૨૩૬ ॥

મહેન્દ્ર-મંડળ એટલે પૃથ્વીતત્ત્વમાં પ્રશ્ન કરે, તો યુદ્ધમાં વિજય, વારુણ-મંડળમાં મનોવાંચિત કરતાં અધિક લાભ, તથા શત્રુભંગ કે સુલેહ વડે પોતાની સિદ્ધિ સૂચવે છે. ૨૩૬. તથા—

મૌમે વર્ષતિ પર્જન્યો, વરુણે તુ મનોમતમ્ ।

પવને દુર્દિનામ્મોદૌ, વહનો દૃષ્ટિઃ કિયત્યપિ ॥ ૨૩૭ ॥

વરસાદ-વિષયક પ્રશ્ન પાર્શ્વિવ-મંડળમાં કરે, તો વરસાદ થશે, વરુણ-મંડળમાં પ્રશ્ન કરે, તો મનોવાંચિતથી અધિક વરસાદ વરસે, પવન-મંડળમાં વાહણોએથી અધિકાર ઘેરાય, પણ વરસે નહીં, અને અગ્નિમંડળમાં થોડો વરસાદ થાય. ૨૩૭ તથા—

વરુણે સસ્યનિષ્પત્તિઃ, અતિપ્લાઘ્યા પુરન્દરે ।

મધ્યસ્થા પવને ચ સ્યાત્, ન સ્વલ્પાઽપિ હ્રુતાશને ॥ ૨૩૮ ॥

ધાન્ય નિષ્પત્તિ-વિષયક વરુણ-મંડળમાં પ્રશ્ન કરે, તો ધાન્ય-નિષ્પત્તિ થાય. પુરંદર-મંડળમાં ઘણી જ સારી ઉત્પત્તિ થાય, પવન-મંડળમાં મધ્યમ પ્રકારની, કોઈક સ્થળે થાય, કોઈક સ્થળે ન થાય અને અગ્નિ-મંડળમાં થોડું પણ ધાન્ય ન પાડે. ૨૩૮. તથા—

મહેન્દ્ર-વરુણૌ શસ્તૌ, ગર્ભપ્રશ્ને સુતપદૌ ।

સમીર-દહનો સ્ત્રીદૌ, શૂન્યં ગર્ભસ્ય નાશકમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

ગર્ભ-વિષયક પ્રશ્નમાં મહેન્દ્ર અને વરુણ-મંડલ શ્રેષ્ઠ છે. તેમાં પ્રશ્ન કરે, તો પુત્ર-પ્રાપ્તિ થાય, વાયુ અને અગ્નિ-મંડળમાં પુત્રી આપનાર, તથા સુપુષ્પા નાડીમાં પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભનો નાશ થાય. ૨૩૯. તથા—

ગૃહે રાજકુલાદૌ ચ, પ્રવેશે નિર્ગમેડયવા ।

પૂર્ણાંગપાદં પુરતઃ, કુર્વતઃ સ્વાદમીપ્સિતમ્ ॥ ૨૪૦ ॥

ઘરમાં, કે રાજકુળાદિકમાં પ્રવેશ કે નિર્ગમન કરતાં જે તરફની નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય, તે પણ પ્રથમ ઉપારવાથી ઈચ્છિત કાર્યની સિદ્ધિ થાય. ૨૪૦. તથા—

ગુરુ-ચન્દુ-નૃપામાત્યાઃ, અન્યેડપીપ્સિતદાયિનઃ ।

પૂર્ણાંગે સ્વલુ કર્તવ્યાઃ, કાર્યસિદ્ધિમમીપ્સતા ॥ ૨૪૧ ॥

કાર્યસિદ્ધિની અભિલાષાવાળાઓ શુક્ર, વરીક્ષો, ગંધુ, રાબા, પ્રધાન કે ખીનઓ ઈચ્છિત આપનાર મનુષ્યોને પૂર્ણાંગ તરફ રાખવા. અર્થાત્ જે નાસિકાના છિદ્રમાંથી પવન વહેતો હોય, તે તરફ તેઓને રાખી પોતે બેસવું. ૨૪૧. તથા—

આસમે શયને વાડપિ, પૂર્ણાંગે વિનિવેશિતાઃ ।

વશીભવન્તિ કામિન્યો, ન કાર્મણમતઃ પરમ્ ॥ ૨૪૨ ॥

આસન અને શયન વખતે પણ જે તરફથી નાસિકાનો પવન જમણી કે ડાબી બાજુ વહેતો હોય, તે તરફ બેસાડેલી સ્ત્રીઓ સ્વાધીન થાય છે, આ સિવાય બીજું કોઈ કાર્ય પણ નથી. ૨૪૨ તથા—

અરિ-ચૌરાધમર્ણાગ્રાઃ, અન્યેડપ્યુત્પાતવિગ્રહાઃ ।

કર્તવ્યાઃ સ્વલુ રિક્તાહ્ને, જય-લાભ-સુસ્વાર્થિભિઃ ॥ ૨૪૩ ॥

જય, લાભ અને સુખના અર્થીઓએ શત્રુ, ચોર અને દેણદાર વગેરેને, તથા ખીન પણ ઉત્પાત, ટટો વગેરેથી દુઃખ આપનારાઓને ખાલી અંગ તરફ અર્થાત્ જે બાજુ નાસિકામાં પવન ન ચાલતો હોય, તે તરફ રાખવા. આથી તેઓ દુઃખ આપી શકતા નથી. ૨૪૩. તથા—

પ્રતિપક્ષપ્રહારેભ્યઃ, પૂર્ણાહ્ને યોડમિરસતિ ।

ન તસ્ય રિપુભિઃ શક્તિઃ, વલિઘૈરપિ હન્યતે ॥ ૨૪૪ ॥

શત્રુઓના પ્રહારોથી જે પોતાનાં પૂર્ણાંગનું રક્ષણ કરે છે, તેની શક્તિનો નાશ કરવા બળવાન શત્રુ પણ સમર્થ થઈ શકતો નથી. ૨૪૪. તથા—

વહન્તી નાસિકાં વામાં, દક્ષિણાં વાઽભિસંસ્થિતઃ ।

પૃષ્ઠેદ્દ યદિ તદા પુત્રો, રિક્તાયાં તુ સુતા ભવેત્ ॥ ૨૪૫ ॥

સુષુમ્નાવાહમાગે દ્વૌ, શિશૂ રિક્તે નપુંસકમ્ ।

સંકાન્તૌ ગર્ભહાનિઃ સ્યાત્, સમે ક્ષેમમસંચયમ્ ॥ ૨૪૬ ॥

૩૫મી અથવા ૪૮મી નાસિકા વહેતી હોય, તે સન્મુખ હોયો રહી ગર્ભ-વિષયક પ્રશ્ન પૂછે, તો પુત્રજન્મ જણાવવો અને ખાલી નાસિકા તરફ હોયો રહી પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભવતી પુત્રીને જન્મ આપશે-એમ કહેવું. જે સુષુમ્ના નાડીમાં પવન વહેતો હોય, ત્યારે પ્રશ્ન કરે, તો જે બાળકોને જન્મ, શૂન્ય આકાશમંડળમાં પવન જવા પછી પ્રશ્ન કરે, તો નપુંસક જન્મે, શૂન્ય મંડળમાંથી ખીણ નાડીમાં સંક્રમણ કરતા તરવના વહનમાં પ્રશ્ન કરે, તો ગર્ભની હાનિ, અને સંપૂર્ણ તરવના ઉદય પછી સામે રહી પ્રશ્ન કરે તો નિઃસંદેહપણે ક્ષેમ-કુશળ થાય. ૨૪૫-૨૪૬.

મતાંતર કહે છે—

ચન્દ્રે સ્ત્રીઃ પુરુષઃ સૂર્યે, મધ્યમાગે નપુંસકમ્ ।

મશ્નકાલે તુ વિજ્ઞેયમિતિ કૈશિન્ નિગચતે ॥ ૨૪૭ ॥

કોઈક આચાર્ય ચંદ્રસ્વર ચાલતાં સન્મુખ રહી પ્રશ્ન કરે, તો પુત્રી, સૂર્યસ્વરમાં પુત્ર, સુષુમ્ના નાડીમાં નપુંસકનો જન્મ કહે છે. ૨૪૭.

પવન-નિશ્ચયનો ઉપાય કહે છે—

યદ્રા ન જાયતે સમ્યક્, પવનઃ સંચરન્નપિ ।

પોત-જ્વેનારુણ-દ્યૌર્મૈનિશ્ચેતવ્યઃ સ વિન્દુભિઃ ॥ ૨૪૮ ॥

એક મંડળમાંથી ખીણ મંડળમાં જતા પુરંદરાદિ પવનને સારી રીતે ન જાણી શકાય, તો ખીણ, સ્વેત, લાલ અને શ્યામ બિન્દુઓ વડે તેનો નિશ્ચય કરવો ૨૪૮. બિન્દુ જોવાનો ઉપાય જે સ્લોકોથી કહે છે—

અદ્વગુપ્તાભ્યાં શ્રુતી મધ્યાદ્ગુર્લીભ્યાં નાસિકાપુટે ।

અન્ત્યાપાન્ત્યાદ્ગુર્લીમિશ્ર, પિધાય વદનામ્બુજમ્ ॥ ૨૪૯ ॥

કોળાવસ્થોર્નિર્પીડ્યાયાદ્ગુર્લીભ્યાં શ્વાસરોધતઃ ।

યથાવર્ણ નિરીક્ષેત, વિન્દુમવ્યગ્રમાનસઃ ॥ ૨૫૦ ॥

જે અશુભ વડે જે કાન, જે વચલી આંગળી વડે જે નાસિકા-છિદ્રો, ટ્યલી અને અનામિકા આંગળીઓથી વદન-કમળ ઠંકીને, તર્જનીથી આંગળા બ્રહ્માઓ ફળાવીને શ્વાસોચ્છવાસને રોકી રાખી શાંત ચિત્તથી બૃહદિમાં જે વર્ણના બિન્દુઓ દેખાય, તે જોવાં ૨૪૯-૨૫૦.

તે અનામિકા પવનનો નિશ્ચય કહે છે—

પીતેન વિન્દુના ભૌમં, સિતેન વરુણં પુનઃ ।

કૃષ્ણેન પવનં વિદ્યાદ્, અરુણેન હૃતાશનમ્ ॥ ૨૫૧ ॥

જે પીણું બિન્દુ દેખાય, તો પુરંદર વાયુ, ધોળા બિન્દુથી વરુણ વાયુ, કૃષ્ણ (નીલું) બિન્દુ દેખાય, તો પવન વાયુ, લાલ બિન્દુ દેખાય તો અગ્નિ-વાયુ છે-એમ બાણુવં. ૨૫૧. અણુગમતી ચાલતી નાહી રોકી, બીજી ઈષ્ટ નાહી ચલાવવાનો ઉપાય કહે છે—

નિરુત્સેદ્ વહન્તીં યાં, વામાં વા દક્ષિણમય ।

તદ્ભ્રુવાં પીઢયેત્ સઘો, યથા નાહીનરા વહેત્ ॥ ૨૫૨ ॥

વહેતી ડાબી કે જમણી નાહી રોકવાની અભિલાષાવાળાઓ એમાં કે સૂતાં તે તરફના અંગને પડખું ફેરવી દેખાવવાથી તત્કાલ દેખાવે, તો બીજી નાહી શરૂ થાય, આગલી બંધ થાય. ૨૫૨.

અગ્રે વામવિભાગે હિ, શશિસેત્રં પ્રચક્ષતે ।

પૃષ્ઠે દક્ષિણભાગે તુ, રવિસેત્રં ધનીપિણઃ ॥ ૨૫૩ ॥

લાભાભૌ સુત્ર દુઃસ્વં, જીવિતં મરણં તથા ।

વિદન્તિ વિરલાઃ સમ્યગ્, વાયુસંચારવેદિનઃ ॥ ૨૫૪ ॥

વિદ્વાનો શરીરના ડાબા વિભાગમાં ચંદ્રસેત્ર, જમણા વિભાગમાં પાછળ સૂર્યનું ક્ષેત્ર જણાવે છે. સારી રીતે વાયુ-સંચારના બાણુકારો કોઈક જ હોય છે અને તેઓ જ લાભ, અલાભ, સુખ, દુઃખ, જીવિત અને મરણને બાણી શકે છે. ૨૫૩-૨૫૪. નાહીની શુદ્ધિ પવનના સંચારથી બાણી શકાય છે, તે કહે છે—

અસ્થિલં વાયુજન્મેદં, સામર્થ્યં તસ્ય જાયતે ।

કર્તુ નાહીવિશુદ્ધિં યઃ, સમ્યગ્ જાનાત્યમૃદધીઃ ॥ ૨૫૫ ॥

જે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવાળો સારી રીતે નાહીનું વિશુદ્ધિકરણ બાણે છે, તેને વાયુથી ઉત્પન્ન થતું સર્વ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૫૫. કહે નાહી-શુદ્ધિ કરવાનું ચાર સ્ત્રોકોથી જણાવે છે—

નાભ્યઞ્જકર્ણિકારૂઢં, કલા-વિન્દુ-પવિત્રિતમ્ ।

રેફાકાન્તં સ્ફુરદ્માસં, હકારં પરિચિન્તયેત્ ॥ ૨૫૬ ॥

તં તતશ્ચ તદિદ્દેગં, સ્ફુર્લિંગાર્ચિઃશતાશ્રિતમ્ ।

રંચયેત્ સૂર્યમાર્ગેણ, પ્રાપયેચ્ચ નમસ્તલમ્ ॥ ૨૫૭ ॥

અમૃતૈઃ પ્લાવયન્તં તમ્, અવતાર્ય શનૈસ્તતઃ ।

ચન્દ્રામ્ ચન્દ્રમાર્ગેણ, નાભિપન્ને નિવેશયેત્ ॥ ૨૫૮ ॥

નિષ્કર્મં ચ પ્રવેશં ચ, યથામાર્ગમનારતમ્ ।

કુર્વન્નેવં મહાભ્યાસો, નાર્દાશુદ્ધિમવાપ્નુયાત ॥ ૨૫૬ ॥

નાસિકમળમાં આરૂઠ થએલો - કળા અને જિન્દુથી પવિત્ર, દેહથી દળાએલ, પ્રકાશમાન હ કારને ચિંતવેલો = હૃદય. ત્યાર પછી વીજળી સરખા વેગવાળા સેંકડો અગ્નિના ક્ષીયાઓ-જ્વાળાઓથી યુક્ત હૃદયે સૂર્યનાડીના માર્ગે રેચક-ખડાર કાઢી, આકાશમાં ઉંચે પ્રાપ્ત કરવો. એવી રીતે આકાશમાં તેને અમૃતથી ભીંજવી, ધીમે ધીમે નીચે ઉતારી, ચંદ્ર સરખા ઉત્તરવળ હૃદયે ચંદ્રનાડીના માર્ગે પ્રવેશ કરાવી, નાસિક-મળમાં સ્થાપન કરવો. આ પ્રમાણે કહેલ માર્ગે નિરંતર મહાઅભ્યાસી પુરુષ નિષ્કમણ અને પ્રવેશ કરતાં નાડીશુદ્ધિ પામે છે. ૨૫૬ થી ૨૫૯.

નાડીસંચાર-જ્ઞાનનું ક્ષણ કહે છે—

નાર્દાશુદ્ધાવિતિ પ્રાઙ્, સંપન્નાભ્યાસકૌશલઃ ।

સ્વેચ્છયા ઘટયેદ્ વાયું, પુટયોસ્તત્તજ્જનાદપિ ॥ ૨૬૦ ॥

વિશક્ષણ પુરુષો નાડીશુદ્ધિના અભ્યાસમાં કુશળતા મેળવી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે તત્કાળ એક બીજા નાસિકાના છિદ્રમાં, નાડીમાં, કે તત્ત્વમાં અદલાબદલી કરી શકે છે. ૨૬૦. કાબી જમણી નાડીમાં રહેતા પવનનું કાલમાન કહે છે—

દ્વે એવ ઘટિકે સાર્ધે, એકસ્યામવતિષ્ઠતે ।

તામુત્સજ્જ્યાપરાં નાડીમ્, અધિતિષ્ઠતિ મારુતઃ ॥ ૨૬૧ ॥

પદ્મતામ્યધિકાન્યાહુઃ, સહસ્રાણ્યેકવિવૃત્તિમ્ ।

અહોરાત્રે નરિ સ્વસ્યે, પ્રાણવાયોર્ગમાગમમ્ ॥ ૨૬૨ ॥

એક નાડીમાં અઢી ઘડી એટલે ૬૦ મિનિટ સુધી વાયુ-વહન ચાલુ રહે છે. ત્યાર પછી તે નાડીનો ત્યાગ કરીને બીજી નાડીમાં પવન ચાલુ થાય છે. એ પ્રમાણે વારાફરતી બદલાયા કરે છે સ્વસ્થ નિદ્રાગી પુરુષમાં એક રાત્રિ-દિવસ મળી એકવીસ હજાર, છસો-૨૧૬૦૦ પ્રાણવાયુનું શ્વાસોચ્છ્વાસનું જલ્પ-આવનું થાય છે. ૨૬૧-૨૬૨.

વાયુ-સંચાર ન જાણનારને તત્ત્વનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર નથી, તે કહે છે—

મુઘધર્મીઃ સમીરસ્ય, સંક્રાન્તિમપિ વેત્તિ ન ।

તત્ત્વનિર્ણયવાતાં સ, કથં કર્તું પ્રવર્તતે ? ॥ ૨૬૩ ॥

મુઘ કે અરૂપશુદ્ધિવાળો જે પુરુષ પવન-સંચારને પણ જાણતો નથી, તે તત્ત્વ-નિર્ણયની વાર્તા કરવા માટે કેવી રીતે પ્રવર્તી શકે ? ૨૬૩.

હવે આઠ શ્લોકોથી વેધવિધિ કહે છે—

પૂરિતં પૂરકેનાધો-મુત્તં હૃત્પન્નમુન્નિપેત ।
 ઝર્વસ્ત્રોતો ભવેન તચ્ચ, કુમ્ભકેન પ્રવોધિતમ્ ॥ ૨૬૪ ॥
 આસિપ્ય રેચકેનાય, કર્પેન્ વાયુ હૃદમ્બુજાત ।
 ઝર્વસ્ત્રોતઃપથગ્રન્થિ, મિત્ત્વા વ્રહ્મપુર નયેત્ ॥ ૨૬૫ ॥
 વ્રહ્મરન્ધ્રાત્ નિષ્ક્રમ્ય, યોગી કૃતકૃત્તુહલઃ ।
 સમાધિતોઽર્કતુલેષુ, વેધં કુર્યાચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥ ૨૬૬ ॥
 મુહુસ્તન્ન કૃતાભ્યાસો, માલતીમુકુલાદિષુ ।
 સ્થિરલક્ષ્યતયા વેધ, સદા કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ॥ ૨૬૭ ॥
 દઢાભ્યાસસ્તતઃ કુર્યાદ્, વેધં વરુણવાયુના ।
 કર્પૂરાગુરુ-કુષ્ઠાદિ-ગન્ધદ્રવ્યેષુ સર્વતઃ ॥ ૨૬૮ ॥
 एतेषु लब्धलक्ष्योऽथ, वायुसंयोजने पटुः ।
 પક્ષિકાયેષુ સૂક્ષ્મેષુ, વિદધ્યાદ્ વેધમુચતઃ ॥ ૨૬૯ ॥
 पतङ्गभृङ्गकायेषु, जाताभ्यासो मृगेष्वपि ।
 અનન્યમાનસો ધીરઃ, સંચરેદ્ વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૨૭૦ ॥
 नराश्व-ऊरिकायेषु, प्रविशन् निःसरन्निति ।
 કુર્વીત સત્રમ પુસ્તોપલરૂપેવપિ ક્રમાત્ ॥ ૨૭૧ ॥

પૂરક ક્રિયાવડે વાયુને અંદર પૂરતા દૃઢ્ય-ક્રમણનું મુખ નીચું થઈ સંકેતીય છે તે જ હૃદય-ક્રમણ કુંભક કરવાથી વિકસ્વર થઈ જિવા મુખવાળું થાય છે. ત્યાર પછી દૃઢ્ય-ક્રમણથી વાયુને રચક કરવા દ્વારા જેવો તે વાયુને જોયે ચઢાવી વચ્ચેના માર્ગની અશિને ભેદીને પ્રહારપ્રમાં લઈ જવો. ત્યાં સમાધિ થઈ શકે છે કુંભક કરવાની કે ભોવાની ઇચ્છાથી ચોગીઓએ તે પવનને પ્રહારપ્રમાથી જહાર કાઢી મમતાથી આકાશનાં ૩ ઉપર ધીમે ધીમે વેધ કરવો એટલે કે પવનને તે આકાશના ૩ ઉપર સ્થાપન કરવો વારંવાર તેના ઉપર તેવો લેવા-મૂકવાનો અભ્યાસ કરી અર્થાત્ પ્રહારપ્રમા લઈ જવો, પાછો જહાર કાઢવો. પછી માલતી, બઈ, જુઈ, ચંમેલી આદિના પુષ્પો ઉપર લક્ષ્ય સ્થિર રાખી ઉપયોગની આવધાનતાથી વેધ કરવો. એ પ્રમાણે હંમેશા દૃઢ અભ્યાસ કરતા કરતા ન્યારે વરુણ-મંડળમા વાયુ ચાલતો હોય, ત્યારે કર્પૂર, અશુર, સુગંધી ચૂર્ણ, કુષ્ઠાદિ દ્રવ્યોમા વેધ કરવો એ પ્રમાણે અર્થ ૫૨ જય મેળવી ઉપર જણાવેલા સર્વમાં બજર પરિશ્રમે વાયુને ભેડવામા પ્રવીણ બની નાના નાના પક્ષીઓની

કાયામાં વેધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. પતંગીયા, લમરા આદિની કાયામાં અભ્યાસ કર્યા પછી, મૃગલા આદિકને વિષે પણ અભ્યાસવાળા બનવું. પછી એકાગ્ર ચિત્તવાળો ધૈર્ય-યુક્ત અને ઈન્દ્રિયોને જિતનારો પુરુષ મનુષ્ય, ઘોડા, હાથી વગેરેની કાયામાં પ્રવેશ-નિર્ગમન કરતો અનુક્રમે પાપાણુમૂર્તિ, પૂતલી, દેવમૂર્તિમાં પણ પ્રવેશ કરે. ૨૬૪ થી ૨૭૧.

કહેલી વાતનો ઉપમંહાર કરતાં બાકીનું કહેવા યોગ્ય જણાવે છે—

एव परासुदेहेषु, प्रविशेद् वामनासया ।

जीवदेहे प्रवेशस्तु, नोच्यते पापशङ्कया ॥ २७२ ॥

એ પ્રમાણે મૃત્યુ પામેલાઓના નિર્જીવ દેહમાં ડાખી નામિકાથી પ્રવેશ કરવો. ખીબના પ્રાણુનો નાશ થવાના ભયથી, પાપની શંકાથી જીવતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું કહેતા નથી. કારણ કે, શસ્ત્ર-ઘાતાદિ મારફત તે પાપ-સ્વરૂપ હોવાથી, તે કહેવા લાયક નથી. ખીબનો ઉપધાત કર્યા વગર જીવતા પુરુષના શરીરમાં પ્રવેશ કરવો અસંભવિત છે તે આ પ્રમાણે સમજવું. ખીબના નિર્જીવ દેહમાં પ્રવેશ કરવાની વિધિ—

“प्रह्वरं प्रथी ण्डार नीकणी भीलनी कायाना अपान-शुद्धाना मार्गे प्रवेश करवो. त्यां पडोंची नासि-कमगने आश्रय लर्ध सुपुष्णा नाडी द्वारा हृदयकमणमां ववुं. त्यां जर्ध पोताना वायुओ तेना प्राणुना संचारने शकवो, ते वायु त्यां सुधी शकवो, के ते देही येष्टा वगरनो यर्ध नीये पडी लाय. अंतर्मुहूर्तमां ते देहमांशी मुक्त यतां पोतानी ईन्द्रियोनी क्रिया प्रगट थवा योगे योग-विषयनो लणुकार पोताना देह माईक मर्व क्रियाओमां प्रवृत्ति करे. बुद्धिशाणी ते अर्धो के आपो द्विषस भीलना शरीरमां कीडा करे अने पछी आ ज विधिओ इरी पोताना शरीरमां प्रवेश करे.” २७२.

ખીબના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું દેલ કહે છે—

क्रमेणैव परपुर-प्रवेशाभ्यासशक्तितः ।

विमुक्त इव निर्लेपः, स्वेच्छया सचरेत् सुधीः ॥ २७३ ॥

બુદ્ધિશાળી પુરુષ આ પ્રમાણે ખીબના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની અભ્યાસ-શક્તિ ઉત્પન્ન થવાથી મુક્ત થએલા મારફત નિર્લેપ રહી ઈચ્છાનુસાર વિચરી શકે. ૨૭૩

—એ પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારપાળ રાબને સાંભળવાની ઈચ્છા થવાથી આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’ નામનો પટ્ટણ્ઠ થયે છે, તેવા પોતાના રચેલા શ્રીયોગશાસ્ત્રના પોતે બનાવેલ વિવરણના આ. શ્રીઆનંદમાગરસૂરીશ્વરજીના પટ્ટધર આ. શ્રીહિમસાગરસૂરિએ કરેલા અનુવાદમાં પાંચમો પ્રકાશ પ્રવુ થયો. [૫]

છઠ્ઠો પ્રકાશ

ઓ અર્હં

પરકાય-પ્રવેશ પારમાર્થિક નથી.

इह चायं परपुर-प्रवेशश्चित्रमात्रकम् ।

सिद्ध्येच्च वा प्रयासेन, कालेन महताऽपि हि ॥ १ ॥

जित्वाऽपि पवनं नाना-करणैः क्लेशकारणैः ।

नाडीप्रचारमायत्तं, विधायापि वर्पुगतम् ॥ २ ॥

अश्रद्धेयं परपुरे, साधयित्वाऽपि संक्रमम् ।

विज्ञानैकप्रसक्तस्य, मोक्षमार्ગો न सिध्यति ॥ ૩ ॥

અહીં આ પરકાય-પ્રવેશની હકીકત કહી છે, તે માત્ર આશ્ચર્ય કરનાર છે. તેમાં પરમાર્થ કશો નથી. અને લાંબા કાળ સુધી પ્રયાસ કરવાથી સિદ્ધ થાય કે ન પાણુ થાય, માટે મુક્તિની અભિલાષાવાળાએ તેવા પ્રયાસો કરવા યુક્ત નથી. કલેશોના કારણભૂત અનેક કારણો વડે તથા આસનાદિક વડે શરીરમાં રહેલા ખનનો બચ કરીને, નાડી-સંચારને સ્વાધીન કરીને બીજાઓને માનવામાં ન આવે તેવા બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાનું કાર્ય સિદ્ધ કરીને તેવા પાપવિજ્ઞાનમાં આસક્ત થયેલાને મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધ થતો નથી. ૧-૨-૩.

‘કેટલાક પ્રાણાયામથી ધ્યાન-સિદ્ધિ માને છે.’ એમ ખહેલાં કહેલું છે, તે વાતનું બે શ્લોકોથી ખડું કરે છે—

तन्नामोति मनःस्थाय्यं, प्राणायामैः कर्तव्यतम् ।

प्राणस्यायमने पीडा, तस्यां स्यात् चित्तविप्लवः ॥ ४ ॥

पूरणे कुम्भने चैव, रेचने च परिश्रमः ।

चित्तसंकलेशकरणात्, मुक्तेः प्रत्यूहकारणम् ॥ ૫ ॥

પ્રાણાયામથી કદર્થના પામેલું મન સ્વસ્થતા પામતું નથી, કારણ કે પ્રાણનો નિયંત્ર કરવામાં શરીરની પીડા અને તેથી મનની અસ્થિરતા થાય છે. પૂરક, કુંભક અને રેચન-ક્રિયા કરતાં પરિશ્રમ કરવો પડે છે. તેમ કરવાથી મનનો સંકલેશ થાય, અને મન-સંકલેશ એ મુક્તિનું વિઘ્ન છે. ૪-૫.

હવે અહિં શંકા કરી કે, ‘પ્રાણાયામથી મનની ચચળતા થાય તો બીજો એવો કયો માર્ગ છે, જેથી મનની ચચળતા ન થાય.’ પ્રત્યુત્તર આપતાં જણાવે છે કે, પ્રાણાયામ પછી કેટલાક પ્રત્યાહાર જણાવે છે, તે દુષ્ટ નથી તેમ જણાવતાં કહે છે—

ઇન્દ્રિયૈઃ સમમાકૃપ્ય, વિપયેભ્યઃ પ્રશાન્તધીઃ ।

ધર્મધ્યાનકૃતે તસ્માત્, મનઃ કુર્વોત નિશ્ચલમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રૂપ પાંચે વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયો સાથે મનને બરાબર જોડીને અતિશય શાન્ત બુદ્ધિવાળો બિતેન્દ્રિય આત્મા ધર્મધ્યાન કરવા માટે પોતાનું મન નિશ્ચલ કરે. બાહ્ય વિષયોથી ઇન્દ્રિયો સાથે મનને જોડી લેવું, તે પ્રત્યાહાર કહેવાય. અભિધાન-ચિંતામણિ કોશમાં અમે કહેલું છે કે—‘વિષયોથી ઇન્દ્રિયોને જોડી લેવી, તે પ્રત્યાહાર કહેવાય.’ મનને નિશ્ચલ બનાવવું—એટલે પ્રત્યાહાર પછી ધારણા જણાવવા માટે ઉપક્રમ કર્યો. ૬. ધારણાના સ્થાનો કહે છે—

નાભિ-હૃદય-નાસાગ્ર-માલ-મૂ-તાલુ-ટ્વષ્ઠ્યઃ ।

મુરું કર્ણૌ શિરશ્ચેતિ, ધ્યાનમ્યાનાન્યકીર્તયન્ ॥ ૭ ॥

નાભિ, હૃદય, નાસિકાનો અગ્રભાગ, લાલ, ભુકુટી, તાલવું, નેત્ર, મુખ, કાન અને મસ્તક એ ધ્યાન કરવા માટે ધારણા કરવાનાં સ્થાનો કહેલા છે. ધ્યાનના નિમિત્તભૂત ધારણાનાં સ્થાનો સમજવાં. ૭. ધારણાનું ફલ કહે છે—

एषामेकत्र कुत्रापि, स्थाने स्थापयतो मनः ।

उत्पयन्ते स्वसंविचेः, वहवः प्रत्ययाः किल ॥ ૮ ॥

ઉપર કહેલા સ્થળોમાંથી કોઈ પણ એક સ્થળે મન વધારે સમય સ્થાપન કરવાથી નક્કી પોતાને અનુભવવાળું જ્ઞાન તેમ અનેક પ્રતીતિ ઉત્પન્ન થાય. પ્રત્યયો આગળ કહીશું. ૮

એ પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારપાળ ભૂપાલને સાલગવાની ઇચ્છાથી આચાર્ય શ્રીહિમચંદ્ર-સૂરિએ રચના કરેલા ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’ નામના પદ્યબદ્ધવાળા યોગશાસ્ત્રની રચોપદ્ય વિવૃત્તિમાં આ. હિમસાગરસૂરિએ કરેલો છઠ્ઠો પ્રકાશનો અનુવાદ પૂર્ણ થયો [૬]

સાતમેા પ્રકાશ

ઓમ્ મહિમ્ ।

ધ્યાન-વિધિ કરવાની ઇચ્છાવાળાનો ક્રમ કહે છે—

ધ્યાનં વિધિત્સતા જ્ઞેય, ધ્યાતા ધ્યેયં તથા ફલમ્ ।

સિધ્યન્તિ ન હિ સામગ્રીં, વિના કાર્યાણિ કર્હિચિત્ ॥ ૧ ॥

ધ્યાન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ધ્યાતા, ધ્યેય તથા ફળ બધાં જોઈએ. કારણ કે કદાપિ મામગ્રી વગર કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી. ૧.

છ શ્લોકોથી ધ્યાન કરનારનું લક્ષણ બતાવે છે—

અમુચ્ચન્ પ્રાણનાશોડપિ, સંયમૈકવુરીણતામ્ ।

પરમપ્યાત્મવન્ પશ્યન્, સ્વસ્વરૂપાપરિચ્ચુતઃ ॥ ૨ ॥

ઉપતાપમસંપ્રાપ્તઃ, શીતવાતાતપાદિભિઃ ।

પિપાસુરમરીકારિ, યોગામૃતરસાયનમ્ ॥ ૩ ॥

રાગાદિભિરનાક્રાન્તં, ત્રોધાદિભિરદ્વપિનમ્ ।

આત્મારામં મનઃ કુર્વન્, નિર્લેપઃ સર્વકર્મસુ ॥ ૪ ॥

વિરતઃ કામભોગેભ્યઃ, સ્વશરીરેડપિ નિઃસ્પૃહઃ ।

સંવેગદ્વદનિર્મયઃ, સર્વત્ર સમતાં શ્રયન્ ॥ ૫ ॥

નરેન્દ્રે વા દરિદ્રે વા, તુલ્યકલ્યાણકામનઃ ।

અમાત્રકરુણાપાત્ર, ભવસૌલ્યપરાદ્મુખઃ ॥ ૬ ॥

સુમેરુરિવ નિષ્કમ્પઃ, શશીવાનન્દદાયકઃ ।

સમીર ઇવ નિઃસઙ્ગઃ, સુધીર્ઘ્યાતા પ્રશસ્યતે ॥ ૭ ॥

પ્રાણના નાશમાં પણ મયમ-ધુરાને ન છોડનાર, બીબા છવોને પોતાની માફક જોનાર, પોતાના આત્મસ્વરૂપથી ન ખસનાર, ઠંડી, વાયરો કે તાપથી ઉપતાપ ન પામનાર, અન્નરામર કરનાર યોગામૃત-રસાયનનું પાન કરવાની અભિલાષાવાળો, રાગ-દ્વેષ-મોહાદિકથી નહીં

ઢળાઓલ, કોઠાદિક કપાયોથી અદ્વિત, આત્મામાં રમણતા કરનાર, સર્વ કાર્યોમાં મનને નિર્લેપ રાખનાર, કામભોગોથી વિરક્ત બનેલો, પોતાના દેહના વિષયમાં પણ મમતા વગરનો, સંયોગરૂપ દ્રહમાં સ્નાન કરતો, શત્રુ અને મિત્ર, સુવર્ણ અને પથ્થર, તૃણ અને મર્ણુ આદિમાં સમભાવનો આશ્રય કરતો, નિંદા અને સ્તુતિમાં સમાનભાવ ધારણ કરનાર, રાજ અને રંક બંનેના સરખા કસ્યાણુનો ઈચ્છક, સર્વ જીવો પ્રત્યે કષ્ટણા રાખનાર, સંસારના સુખ પ્રત્યે વિરક્ત બનેલો, મેદુ પર્વત માફક અડોલ, અંદ્ર માફક આનંદ આપનાર, પવન માફક સંગ વગરનો, આવા ગુણ-વાળો બુદ્ધિમાન ધ્યાતા ધ્યાન કરવાની યોગ્યતાવાળો ગણાય. ૨-૭.

ભેદ કહેવા દારા ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહે છે—

પિન્દસ્થં ચ પદસ્થં ચ, રૂપસ્થં રૂપવર્જિતમ્ ।

ચતુર્ધા ધ્યેયમાત્રાતં, ધ્યાનસ્યાલમ્બનં યુથૈઃ ॥ ૮ ॥

પંડિત પુરુષોએ ધ્યાનના આલંબનરૂપ પિન્દસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત એવાં ચાર પ્રકારનાં ધ્યેયો માનેલાં છે. અહિં પિન્દ એટલે શરીર, તેમાં રહે, તે પિન્દસ્થ ધ્યાન. ૮.

પિન્દસ્થ ધ્યેયને ધારણના ભેદોથી કહે છે—

પાર્થિવી સ્યાદથાગ્રેયી, મારુતી વારુણી તથા ।

તત્રભૂઃ પન્ચમી ચેતિ, પિન્દસ્થે પંચ ધારણાઃ ॥ ૯ ॥

પિન્દસ્થ ધ્યેયમાં પાર્થિવી, આગ્નેયી, માટ્ટી, વાદુણી અને તત્ત્વભૂ આ પાંચ ધારણાઓ કરવાની છે. ૯.

તેમાં પાર્થિવી ધારણાને ત્રણ શ્લોકોથી સમજાવે છે—

તિર્યગ્લોકસમ ધ્યાયેત્, સીરાન્ધિ તત્ર ચામ્યુજમ્ ।

સહસ્રપત્રં સ્વર્ણામં, જમ્બૂદ્વીપસમં સ્મરેત્ ॥ ૧૦ ॥

તત્કેસરતતેરન્તઃ, સ્ફુરત્પિટ્ત્વગ્રભાન્વિતામ્ ।

સ્વર્ણાચ્છપ્રમાણાં ચ, કર્ણિકાં પરિચિન્તેત્ ॥ ૧૧ ॥

શ્વેતસિંહાસનાસીન, કર્મનિર્મૂલનોચતમ્ ।

આત્માનં ચિન્તયેત તત્ર, પાર્થિવી ધારણેત્યસૌ ॥ ૧૨ ॥

એકરાત્ર-પ્રમાણ તિર્યંગલોક જેવો ક્ષીરસાગર મનમાં ચિતવવો, તેમાં લાખયોજન-પ્રમાણ જંબૂદ્વીપ-સમાન સુવર્ણકાંતિવાળું અને હબ્દર પાખડીવાળું કમળ ચિતવવું. તેવા કમળન મધ્યભાગમાં કેસરાઓ છે, તેની અંદર દેહીઅમાન પીળી કાન્તિવાળી સ્વર્ણચિત્ર-પ્રમાણવાળી

આઠ કર્મતુ ચિંતયેવ કમળ ખાળીને જ્યેઠકમ ભસ્મસાત્ ખનાવી આપોઆપ શાંત થયું—તે આગનેથી ધારણા સમજવી. મહામત્ર સિદ્ધચક્રમાં રહેલ ખીજરૂપ ‘મર્હ’ સમજવો. ૧૩ થી ૧૮. હવે જે શ્લોકોથી વાચવી ધારણા કહે છે—

તતસ્રિભુવનામોગં, પૂરયન્તં સમીરણમ્ ।

ચાલયન્તં ગિરીનઘ્વીન્, સ્તોમયન્તં વિચિન્તયેત્ ॥ ૧૯ ॥

તદ્ધ મસ્મરજસ્તેન, ગ્રીધ્રમુદ્ધૃય વાયુના ।

દદામ્યાસઃ મશાન્તિં તમ્, આનયેદિતિ મારુતી ॥ ૨૦ ॥

ત્યાર પછી ત્રણ ભુવનના અવકાશ-વિસ્તારને પૂરી દેતા, પર્વતોને કંપાયમાન કરતા, સમુદ્રોને ફોલ પમાડતા-ખળલખાવતા વાયુને ચિંતવવો અને પહેલાં શરીરને તથા કમળને ખાળી રાખ કરી નાખેલ તે રજને તેવા વાયુ વડે જલ્દી ઉડાડી નાખીને દૃઢ અભ્યાસ વડે પાછો વાયુને શાંત કરવો—જ્યે મારુતી નામની ત્રીજી ધારણા બાજુવી. ૧૯-૨૦.

હવે જે શ્લોકોથી વાંચણી ધારણા કહે છે—

સ્મરેદ્ વર્ષત્સુધાસારૈઃ, ઘનમાલાકુલં નમઃ ।

તત્તોઽધેન્દુસમાક્તાન્તં, મળ્ડલ વરુણાદ્ધક્તિમ્ ॥ ૨૧ ॥

નમસ્તલં સુધામ્ભોમિઃ, પ્લાવયેત્ તત્પુરં તતઃ ।

તદ્ગ્રજઃ કાયસમ્ભૂતં, ફાલયેદિતિ વારુણી ॥ ૨૨ ॥

અમૃત સરખી વૃષ્ટિ વરસાવનાર મેઘ-પંક્તિઓથી વ્યાપ્ત આકાશ ચિંતવવું, પછી અર્ધચંદ્રાકાશ કલા અને બિન્દુચક્ર વરુણ-ખીજ વૈં યાદ કરવું. તે વરુણ ખીજથી ઉત્પન્ન થયેલ અમૃત સરખા જળથી આકાશને પૂર્ણ કરી પૂર્વે શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલ ૨૪ જે આકાશમાં ઉડાડી હતી, તેને પાણીથી ઘાઈ નાખવી અને પછી વરુણ-મંડલને શાન્તિ કરવું, તે વાંચણી ધારણા સમજવી. ૨૧-૨૨ હવે તત્તલ ધારણા ઉપમંહાર માથે ત્રણ શ્લોકોથી કહે છે—

સપ્તધાતુવિનાશૃતં, પૂર્ણેન્દુવિશદ્યુતિમ્ ।

સર્વજ્ઞકલ્પમાત્માનં, શુદ્ધબુદ્ધિઃ સ્મરેત્ તતઃ ॥ ૨૩ ॥

તતઃ સિંહાસનારૂઢ સર્વાતિશયમાસુરમ્ ।

વિવ્યસ્તાશેપકર્માર્ણં, કલ્યાણમહિમાન્નિતમ્ ॥ ૨૪ ॥

સ્વાદ્ભગર્થે નિરાકાર, સમ્મરેદિતિ તત્રભૂઃ ।

સામ્યાસ ઇતિ પિન્હસ્યે, યોગી શિવસુખ મજેત્ ॥ ૨૫ ॥

ચાર ધારણા નિતવ્યા પછી ધારીક બુદ્ધિવાળા યોગીપુરુષે માત્રધાતુ-ગ્રહિત પૂર્ણચંદ્ર સરળા નિર્માણ ક્રાંતિવાળા મર્વજ મગ્યા પોતાના આત્માને ચિતવવો. ત્યાર પછી ત્રિંહાસન પર આરૂઢ થએલા મર્વ અનિગયોથી મુશોભિત, મર્વ કર્મેને નાશ કરનારા, કલ્યાણકારી પ્રભાવવાળા પોતાના દેહમાં રહેલ નિરાકાર આત્માને સ્મરણ કરવો—એ તત્ત્વભૂ નામની ધારણા બલુપી. આ પિંડસ્થ ધ્યાન વિષે અભ્યાસ કરનાર યોગી ચોક્કસમુખનો અધિકારી બને છે. ૨૩-૨૪-૨૫ હવે ત્રણ સ્થોત્રોથી પિંડસ્થ ધ્યેયનો મહિમા કહે છે—

અશ્રાન્તમિતિ પિન્ડસ્યે, કૃતાભ્યાસસ્ય યોગિનઃ ।

પ્રમવન્તિ ન દુર્વિદ્યા-મન્ત્રમણ્ડલગત્તયઃ ॥ ૨૬ ॥

શાકિન્યઃ ક્ષુદ્રયોગિન્યઃ, પિગાચાઃ પિગિતાશ્વનાઃ ।

ત્રમ્પન્તિ તત્ત્વણાદેવ, તમ્ય તેજોઽમહિષ્ણરઃ ॥ ૨૭ ॥

દુષ્ટાઃ કરટિનઃ સિંદ્ધાઃ, શરભાઃ પન્નગા અપિ ।

નિયાંસવાંઽપિ તિષ્ઠન્તિ, સ્તમ્ભિતા ઇવ દૂરતઃ ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રમાણે નિરંતર પિંડસ્થ-વિષયક અભ્યાસ કરનાર યોગી પુરુષને ઉચ્ચાટન, મારણ, સ્તંભન, વિદ્રેવણ આદિ દુષ્ટવિદ્યાઓ, મત્ર, મહા, શક્તિઓ પરાભવ કરી શકતી નથી. શાકિનીઓ, નીચ યોગિનીઓ, (લોગણીઓ) પિગાઓ, મામાહારીઓ તેના તેજને સહન નહીં કરતાં તરત જ ત્રાસ પામે છે, તથા દુષ્ટ હાથીઓ, સિંહો, શરભો. મર્ચો અને મારવાની ઇન્ધિયાવાળાઓ પણ સ્તંભિત થએલા હોય—તેમ દૂર ઉભા ગહે છે ૨૬-૨૭-૨૮.

એ પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારપાળ મહારાજને શ્રવણ કરવાની અભિલાષાથી આચાર્ય શ્રીદેવચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ ગ્યેલા, જેને ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ’ નામનો પદ્યખંધ થયો છે. તેવા યોગશાસ્ત્રના સ્વોપજ વિવરણના આ શ્રીઆનંદમાગરસૂરીશ્વરજીના પદ્યધર આચાર્ય શ્રીદેવમાગરસૂરિજીએ કરેલા ગૂર્જરાનુવાદમાં સાતમેા પ્રકાશ પૂર્ણ કર્યો. [૭]

આઠમો પ્રકાશ

ઓં અર્હં ।

હવે પદસ્થ ધ્યેયનુ લક્ષણ કહે છે—

યત્પદાનિ પવિત્રાણિ, સમાલમ્બ્ય વિધીયતે ।

તત્પદસ્થં સમાન્યાત, ધ્યાન સિદ્ધાન્તપારગૈઃ ॥ ૧ ॥

પવિત્ર મંત્રાક્ષરાદિ-પદોનુ અવલંબન લઈને જે ધ્યાન કરાય, તેને સિદ્ધાન્તકારે પદસ્થ ધ્યાન કહે છે ૧ ત્રણ શ્લોકોથી વિશેષ જણાવે છે—

તત્ર પોઢગપત્રાદ્યે, નામિકન્દગતેઽમ્બુજે ।

સ્વરમાલાં યથાપત્રં, ભ્રમન્તીં પરિચિન્તયેત ॥ ૨ ॥

ચતુર્વિંશતિપત્ર ચ, હૃદિ પદં સર્ગર્ણિકમ્ ।

વર્ણાન્ યથાક્રમ તત્ર, ચિન્તયેન્ પચર્વિંશતિમ્ ॥ ૩ ॥

વકત્રાચ્છેઽષ્ટતલે વર્ણાષ્ટકમન્યત્ તતઃ સ્મરેત્ ।

સંસ્મરન્ માતૃકામેય, સ્યાન્ શ્રુતજ્ઞાનપારગઃ ॥ ૪ ॥

તે ધ્યાનમાં નાભ-કંઠ પર ગ્રહેલા સોળ પાખડીવાળા એક કમળમા દરેક પાખડી પર અનુક્રમે જ્રમણ કરતી ‘અ આ હૈં ડ ઝ ન ઝ લૂ લૂ ઘ ઘે ઝો ઝીં અં અં’ આ એળ સ્વરની માળા ચિંતવવી. હૃદયને વિષે કણ્ઠિકા સહિત ચોવીશ પાખડીવાળા કમળમા કમસર સ્થાપેલા ક લ મ ઘ ણ, જ છ જ ઙ ન, ટ ઠ ડ ઢ ણ, ત થ ઢ ઘ ન, પ ફ ષ મ મ એ પચીશ વ્યંજનોને ચિંતવવા પ્રવચના ચોવીશને પાખડીઓમા અને મ કાને કણ્ઠિકામા ચિંતવેલા તથા આઠ પાખડીવાળા મુખકમળમાં ‘ય જ લ ષ ઙ ઘ મ હ’ એ બાકી ગ્રહેલા આઠ વર્ણોને આઠ પાખડીઓમા જ્રમણ કરવા આ પ્રમાણે માતૃકાક્ષરોને ચિંતવતો-ધ્યાન કરતો યોગી શ્રુતજ્ઞાનનો પારગામી થાય છે ૨-૩-૪ તેણે કહ્યું છે—

ધ્યાયતોઽનાદિસંમિદાન્, વર્ણનિતાન્ યથાવિધિ ।

નષ્ટાદિનિપયે જ્ઞાન, ન્યાનુસ્તપ્યતે ક્ષણાત્ ॥ ૫ ॥

અનાદિ સિદ્ધ એવા એ વર્ણોનુ વિધિપૂર્વક ધ્યાન કરનારને શુભાવેલું, નાશ પામેલું, જોવાએલું, ભૂત, વર્તમાન અને ભાવી-કાળનું જ્ઞાન ક્ષણ વારમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહેલું છે કે, “જાપ કરવાથી ક્ષયરોગ, જોરાકાન્તી અગ્નિ, અગ્નિની મદતા, કુષ્ઠરોગ, ઉદરરોગ, ખામી, દમ વિગેરે પર જ્ય એળવે છે અને અદ્ભુત વાણી જોલનાગ થાય છે તેમજ જોટાઓ તરફથી પૂજા અને પરલોકમા ઉત્તમ ગતિ અને ઉત્તમ નેતાપદ પ્રાપ્ત કરે છે” ૫

प्रकारांतरधीं पारं श्लोके। वटे पदमयी-मंत्रमयी देवतातुं स्वर्ग्य ध्येयपक्षे नृणां ये छे-

अथवा नाभिकन्दाधः, पद्ममष्टदल स्मरेत् ।

स्वरार्णकेसरं रम्यं, वर्गाष्टरुतेर्दले ॥ ६ ॥

दलसन्धिषु संवेषु, सिद्धस्तुतिविराजितम् ।

दलाग्रेषु सपत्रेषु, माया-प्रणव-पावितम् ॥ ७ ॥

तस्यान्तरन्निर्म वर्णम्, आद्यवर्णपुरस्कृतम् ।

रेफाकान्त कला-विन्दु-रम्यं प्रालेपनिर्मलम् ॥ ८ ॥

अर्हमित्यसरं प्राण-प्रान्तसंस्पर्शपावनम् ।

इस्य दीर्घं प्लुतं सूक्ष्मम्, अतिसूक्ष्म ततः परम् ॥ ९ ॥

ग्रन्थीन् विदारयन् नाभि-कण्ठ-हृद्-घण्टिकादिकान् ।

सुसूक्ष्मध्वनिना मध्य-मार्गयायि स्मरेत् ततः ॥ १० ॥

अथ तस्यान्तरात्मानं, प्लाव्यमानं विचिन्तयेत् ।

विन्दुतप्तकलानिर्यत्-क्षीरगौरामृतोर्मिभिः ॥ ११ ॥

ततः सुधासरःसूत-पोडशाब्जद्रलोदरे ।

आत्मानं न्यस्य पत्रेषु, विद्यादेर्वाश्च पोडश ॥ १२ ॥

स्फुरत्स्फटिकमृङ्गार-क्षरत्क्षीरसितामृतैः ।

आभिराप्लाव्यमानं स्व, चिरं चित्ते विचिन्तयेत् ॥ १३ ॥

अथास्य मन्त्रराजस्याभिधेयं परमेष्ठिनम् ।

अर्हन्तं मूर्धनि ध्यायेत्, शुद्धस्फटिकनिर्मलम् ॥ १४ ॥

तद्ध्यानावेशतः 'सोऽहं', 'सोऽहम्' इत्यालपन् मुहुः ।

निःशङ्कमेकतां विद्याद्, आत्मनः परमात्मना ॥ १५ ॥

ततो नारागमद्वेषम्, अमोहं सर्वदर्शिनम् ।

सुरार्च्यं समःसृतौ, कुर्वाणं धर्मदेशनाम् ॥ १६ ॥

ध्यायन्नात्मानमेवेत्यम्, अभिन्नं परमात्मना ।

लभते परमात्मत्वं, ध्यानीं निर्धूतकल्पः ॥ १७ ॥

અથવા નાભિકંઠની નીચે આઠ 'પાંખડીવાળું' એક કમળ ચિંતવવું, તે કમળની આઠ પાંખડીઓમાં મનોહર કેસરાઓ રૂપ સોળ સ્વર-ત્રેણી પ્રથમ પાંખડીમાં ચિંતવવી. બાકીની સાત પાંખડીઓમાં કમસર આ વર્ણોના વર્ગો સ્થાપન કરી ચિંતવવા. ૧ ક જ ળ ઘ ઙ, ૨ ચ છ જ ણ, ૩ ટ ઠ ડ ઢ ણ, ૪ ત થ દ ઘ ન, ૫ પ ફ વ મ મ, ૬ ય ર લ વ, ૭ શ ષ સ હ. એક પાંખડીમાં સર્વ સ્વરો અને કહેલા વર્ગો ૭ પાંખડીમાં ચિંતવવા, તે પાંખડીઓના આંતરામાં હ્રીં—કાર રૂપ મિલ્લની સ્તુતિ ચિંતવવી અને સમગ્ર પાંખડીઓના ઉપરના ભાગમાં ઓં હ્રીં સ્થાપન કરવા. તે કમલના મધ્યભાગમાં પહેલો વર્ણ ઙ છેલ્લો હ રેફ કલા અને બિન્દુ સહિત હિમ સરખો ઉન્નવલ ઝર્હ સ્થાપન કરવો. આ 'ઝર્હ' મનથી સ્મરણ કરતાં જ પવિત્ર કરનાર છે. તેને પ્રથમ હ્રસ્વ ઉચ્ચાર-નાદ મનમાં કરવો, પછી દીર્ઘ, પ્લુત, સૂક્ષ્મ, અતિસૂક્ષ્મ નાદ કરવો, પછી તે નાદ નાભિ, કંઠ અને હૃદયની ઘંટિકાદિકને વિહારણ કરતો સૂક્ષ્મ ધ્વનિવાળો ઘર્ષ તે સર્વના મધ્યમાં ઘર્ષ આગળ જનારો થાય છે—એમ ચિંતવવું. પછી તે નાદના બિન્દુથી તપેલી કળામાંથી નીકળતા રૂપ સરખા ઉન્નવલ અમૃતના કલ્લોલ વડે અંતરાત્માને સિંચાતો-ભીંજતો ચિંતવવો. પછી એક અમૃત-સરોવરની કલ્પના કરવી અને તેમાં ઉત્પન્ન થયેલ, સોળ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવવું, તેમાં વચ્ચે પોતાને સ્થાપન કરી પાંખડીઓમાં સ્થાપન કરેલી સોળ વિદ્યાદેવીઓને ચિંતવવી. પછી દેહીપ્યમાન સ્ફટિકરતના છુંગાર-કળશમાંથી ઝરતા રૂપ સરખા ઉન્નવલ અમૃત વડે પોતાને લાંબા કાળ સુધી સિંચાતો મનમાં ચિંતવે. ત્યાર પછી હવે શુદ્ધ સ્ફટિક સરખા નિર્મલ મંત્રરાજના નામવાળા ઝર્હિત પરમેષ્ઠિને અસ્તક વિષે ધ્યાનમાં ચિંતવે. ધ્યાનના વેગથી 'સોડહ' સોડહ' એટલે કે 'તે વીતરાગ તે જ હું', તે જ હું' એ પ્રમાણે વારંવાર બોલતાં એમ નિઃશંકપણે આત્માની અને પરમાત્માની એકતા ચિંતવે. પછી રાગ-દ્રેષ-ભોહ-રહિત, સર્વદર્શી, દેવોથી પૂજનીય, સમવસરણમાં ધર્મ-દેશના કરતા પરમાત્માની સાથે અસેદ-સ્વરૂપે ધ્યાન કરતા ધ્યાની યુગે પાપકર્મોને નાશ કરી પરમાત્મપણને પામે છે. ૬ થી ૧૭.

કરી પણ બીજા પ્રકારે પદમયી દેવતાને પાંચ શ્લોકો વડે કહે છે—

યદ્રા મન્ત્રાધિપં ધીમાન્, ઝર્થાધો-રેફ-સંયુતમ્ ।

કલા-વિન્દુ-સમાક્રાન્તમ્, અનાહતયુતં તથા ॥ ૧૮ ॥

કનકામ્બોજગર્ભસ્થં, માન્દચન્દ્રાગ્નિર્મલમ્ ।

ગગને સંચરન્તં ચ, વ્યાપ્તુવન્તં દિગ્ઃ સ્મરન્ ॥ ૧૯ ॥

તતો વિગન્તં વચઃપ્રજ્ઞે, ધ્રમન્તં ભૂતતાન્તરે ।

સ્ફુરન્તં નેત્રપત્રે, તિષ્ઠન્તં માલમ્પડલે ॥ ૨૦ ॥

નિર્વાન્તં તાલુરન્ધ્રેણ, સ્વન્તં ચ મુધારમય ।

સ્પર્ધમાનં પ્રજાદ્કેન, સ્ફુરન્તં જ્યોતિરન્તરે ॥ ૨૧ ॥

સંચગ્ન્તં નભોમાગે, યોગયન્તં ત્રિવિધિયા ।

મર્ગારપ્યસંપૂર્ણં, કુલ્મકેન વિચિન્નયન્ ॥ ૨૨ ॥

અથવા ઉપર અને નીચે દેહચુકત તેમ જ કલા અને ગિન્દુથી દળાચોલ અનાહત મહિત મંત્રાધિપ 'અર્હ'ને સુવર્ણ-કમળમાં રહેલ, ગાઢ ચંદ્ર-કિરણો સરખા નિર્મલ. આકાશમાં સંચાર કરતો, દિશાઓમાં વ્યાપેલો સ્મરણ કરવો. ત્યાર પછી મુખ-કમળમાં પ્રવેશ કરતા, ભૂકુટિમાં ભ્રમણ કરતા, નેત્રપત્રમાં સ્ફુરાયમાન થતા, ભાવ-મંડલમાં રહેતા, તાળવાના છિદ્રમાંથી બહાર નીકળતા, અમૃતરસ કરતા, ઉલ્લસવતામાં ચંદ્ર માથે સ્પર્ધા કરતા, જ્યોતિષમંડલમાં વિશેષ પ્રકાશ પામતા, આકાશ-પ્રદેશમાં સંચરતા, મોક્ષસદ્ભી સાથે જોડતા, સર્વ અવયવોથી સંપૂર્ણ એવા 'અર્હ' મંત્રાધિરાજને બુદ્ધિમાન યોગીઓએ કુલક કરીને ચિતવવો. કહેલું છે કે—

[અકારાદિ-દ્વકારાન્તં, રેફમધ્ય મચિન્દુકમ્ ।

તદેવ પરમ તત્ત્વં, યાં જાનાતિ સ તત્ત્વવિત્ ॥]

અ કાર જેની આદિમાં છે, હ કાર જેના અંતમાં છે અને ગિન્દુ મહિત રેલ જેના મધ્યમાં છે, તે જ અર્હ પરમતત્ત્વ છે અને તે જાણનાર તત્ત્વનો જાણકાર ગણાય છે. ૧૮ થી ૨૨.

મંત્રશબ્દના ધ્યાન મંત્રાધી કળ કહે છે—

મહાતત્ત્વમિદં યોગી, યદેવ ધ્યાયતિ સ્થિરઃ ।

તદવાનન્દસપદ્મઃ, મુક્તિશ્રીરુપતિષ્ઠતે ॥ ૨૩ ॥

જે યોગી સ્થિરચિત્તે આ મહાતત્ત્વસ્વરૂપ અર્હનું જ્યારે ધ્યાન કરે છે, તે જ વખતે તેને આનંદ-સંપત્તિના કારણ-સ્વરૂપ મોક્ષસદ્ભી મગીપમાં આવી હાજર થાય છે. ૨૩.

ત્યાર પછીની વિધિ કહે છે—

રેફ-ચિન્દુ-કલાહાનં, શુભ્રં ધ્યાયેત્ તતોડત્તરમ્ ।

તતોડનક્ષરતાં પ્રાપ્ત્મ્, અનુચાર્ય વિચિન્તયેત્ ॥ ૨૪ ॥

ત્યાર પછી રેફ, ગિન્દુ, કલાથી હીન ઉલ્લસલ હ વર્ણુ ધ્યાન કરવું અને ત્યાર પછી તેને અક્ષર ન હોય, તે સ્વરૂપે તેમ જ મુખે ઉચ્ચારી ન શકાય તેવી રીતે ચિંતવવો. ૨૪. પછી—

નિશાકરકલાકારં, સૂક્ષ્મ ભાસ્કરભાસ્વરમ્ ।

અનાહતાભિધ દેવં, વિસ્ફુરન્તં વિચિન્તયેત્ ॥ ૨૫ ॥

(બીજના) ચંદ્રની કળા આકાર સરખા, સૂર્યની પ્રકાશ માફક તેજસ્વી, અનાહત નામના દેવને (અનુચાર્ય અને અનક્ષરતાની આકૃતિ પામેલા) હ કાર વર્ણને સ્ફુરાયમાન થતો ચિંતવવો. ૨૫.

તદેવ ચ ક્રમાત્ સૂક્ષ્મ ધ્યાયેદ્ લાલાગ્રસન્નિભમ્ ।

ક્ષણમન્યક્તમીક્ષેત, જગજ્જ્યોતિર્મય તતઃ ॥ ૨૬ ॥

ત્યાર પછી તે જ અનાહુતને અનુક્રમે વાળાચ સરખો સૂક્ષ્મ ચિત્તવવો, પછી ક્ષણવાર આખું જગત નિરાકાર જ્યોતિર્ભવ છે—એમ જોવું. ૨૬. એ પ્રમાણે—

પ્રત્યાવ્યમાનસલક્ષ્યાદ્, અલક્ષ્યે દ્યતઃ સ્થિરમ્ ।

જ્યોતિરક્ષયમત્યક્ષમ્, અન્તરૂમીલતિ ક્રમાત્ ॥ ૨૭ ॥

પછી તે લક્ષ્યથી મનને (ધીમે ધીમે) દૂર કરીને અલક્ષ્યમાં સ્થિર કરતાં ક્ષય ન થાય તેવી અને ઈન્દ્રિયોથી ન જાણી શકાય તેવી જ્યોતિ ક્રમસર અંદર ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭.

આહુ વિષયનો ઉપસાહાર કરે છે—

ઈતિ લક્ષ્યં સમાલમ્બ્ય, લક્ષ્યભાવઃ પ્રકાશિતઃ ।

નિપણ્ણમનસસ્તત્ર, સિદ્ધ્યત્યભિમતં મુનેઃ ॥ ૨૮ ॥

આ પ્રમાણે લક્ષ્યનું આલંબન લઈ નિરાલંબ-સ્વરૂપ લક્ષ્યાભાવને પ્રકાશિત કર્યો. તેવા અલક્ષ્ય-નિરાલંબમાં મનને સ્થાપન કરનાર મુનિનું મન-ઈચ્છિત કાર્ય ફેલીભૂત થાય છે. ૨૮.

આ પ્રમાણે અનાહુત-અવ્યક્ત મંત્રરાજ કહ્યો. પૂર્વે જણાવેલ લક્ષ્ય-આલંબન ગ્રહણ કરી તેમાં આગળ વધતાં કેમે કેમે તેમાં આલંબનનો ત્યાગ કરી નિરાલંબન સ્થિતિમાં નિશ્ચલ બનતાં આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. તેથી પ્રથમ આલંબન ધ્યાન, પછી નિરાલંબન ધ્યાન ગ્રહણ કરવું.

હવે બીજા પ્રકારે પરમેષ્ઠિ-વાચક પદમયી-મંત્રમયી-દેવતાને જે શ્લોકોથી કહે છે—

તથા હૃત્પદ્મમવ્યર્ચ્ય, ગન્દર્થભૈરવકારણમ્ ।

સ્વર-વ્યજ્જનસંવીત, વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ ॥ ૨૯ ॥

મૃધંસંસ્થિતશીતાંશુ-કલામૃતરસપ્લુતમ્ ।

કુમ્ભકેન મહામન્ત્રં, પ્રણવ પરિચિન્તયેત્ ॥ ૩૦ ॥

તથા કહ્ય-કમળમાં રહેલા વચન-વિલાસ સ્વરૂપ શબ્દ-પ્રહારની ઉત્પત્તિનું અપૂર્વ કારણ સ્વરો, વ્યંજનો મળેલા હોય તેવા પરમેષ્ઠિપદના વાચક, મસ્તકમાં રહેલા, ચંદ્રકલામાંથી નીકળતા, અમૃતરસથી ભીંભતા મહામંત્ર ‘ઓ’ કાર પ્રણવને કુલક એટલે આસોચ્છવાસને રાકી ચિત્તવવો. ૨૯-૩૦. તેના ધ્યેયપણમાં બીજા પ્રકારે જણાવે છે—

પીતં સ્તમ્ભેઽરુણ વદયે, સોમણે વિદ્રુમમમમ્ ।

કૃષ્ણં વિદ્રેપણે ધ્યાયેત્, કર્મધાતે શશિમમમ્ ॥ ૩૧ ॥

સ્તંભન કરવામાં પીળા ઓંકારનું, વશીકરણ કરવામાં લાલ, ફોલ પમાડવામાં પરવાળાની કાંતિ સરખા, વિદ્રેપણમાં કાળા, કચેના નાચ કરવામાં ચંદ્ર-કાંતિ અમાન ઉજ્જવલ

ઓં કારણું ધ્યાન કરણું. જો કે કર્મનો નાશ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ ચંદ્રકાન્ત ચરણા ઉદ્ભવલ
ઓં-પ્રણવણું ધ્યાન કરણું ચોગ્ય છે, તો પણ તેવા તેવા દ્રવ્ય, દોષ, કાલ, ભાવ સામગ્રીના
કારણે પીત આદિ ધ્યાનો પણ દોષક વળત ઉપકારક થાય છે, માટે અહિં તે કહેણું છે. જો
૩૧. ખીલત પ્રકારે પદ્મય પંથપરમેષિ દેવતાની સ્તવના કરે છે—

તથા પુણ્યતમં મન્ત્રં, જગત્ ત્રિતયપાવનમ્ ।

યોગી પદ્મપરમેષિ-નમસ્કારં વિચિન્તયેત્ ॥ ૩૨ ॥

તથા ત્રણ જગતને પવિત્ર કરનાર, મહાપવિત્ર, પંથ પરમેષિ નમસ્કાર-મંત્રને યોગીએ
વિશેષ પ્રકારે ચિંતવવો. ૩૨. ત્યાર પછી—

અટપત્રે સિતામ્બોજે, કર્ણિકાયાં કૃતસ્થિતિમ્ ।

આદ્યં સપ્તાક્ષરં મંત્રં, પવિત્રં ચિન્તયેત્ તતઃ ॥ ૩૩ ॥

આઠ પાંખડીવાળું ત્રિકોણ કમળ તેની કર્ણિકામાં સ્થાપન કરેલો આન અક્ષરવાળો પવિત્ર
મંત્ર નમો અરિહંતાણં ચિંતવવો. ૩૩.

સિદ્ધાદિકચતુષ્કં ચ, વિદ્યુત્કૃષ્ણેષુ યથાક્રમમ્ ।

ચૂલાપાદચતુષ્કં ચ, વિદિકૃષ્ણેષુ ચિન્તયેત્ ॥ ૩૪ ॥

પછી સિદ્ધાદિક ચાર મંત્રપદો અનુક્રમે ચારે દિશાઓની પાંખડીઓમાં અને ચૂલાનાં
ચાર પદો વિદિશાની પાંખડીઓમાં ચિંતવવાં. નમો સિદ્ધાણં પૂર્વદિશામાં, નમો માયરિયાણં પદ
દક્ષિણદિશામાં, નમો ઉચ્છ્રાયાણં પદ પશ્ચિમદિશામાં નમો લોણ સવ્યસાહૂણં પદ ઉત્તરદિશામાં
તથા વિદિશાની ચાર પાંખડીઓમાં અગ્નિખૂણામાં પસો વંચ નમુષ્કારો, નૈર્ઋત્યમાં
સવ્યપાદ્મપણાસર્ણો, વાયવ્યમાં મંગલાણં ચ સવ્યેસિ, ઈશાનમાં પદ્મં હવહ મંગલં; આ પ્રમાણે
પંથપરમેષિ-નમસ્કારણું ધ્યાન કરણું. ૩૪. તેણું ફલ કહે છે—

ત્રિશુઞ્ચા ચિન્તયંસ્તસ્ય, શતમદ્યોત્તરં મુનિઃ ।

મુજ્જાનોઽપિ લભેતૈવ, ચતુર્થતપસઃ ફલમ્ ॥ ૩૫ ॥

મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિથી એકાગ્રતા પૂર્વક તેનો એકસો આઠ વખત જાપ કરનાર
મુનિ ભોજન કરવા છતાં પણ એક ઉપવાસણું ફળ પ્રાપ્ત કરે જ. ૩૫ તથા—

एनमेव महामन्त्रं, समाराध्यैह योगिनः ।

त्रिलोक्येऽपि महीयन्तेऽधिगताः परमां श्रियम् ॥ ૩૬ ॥

કૃત્વા પાપસહસ્રાણિ, હત્વા જન્તુશતાનિ ચ ।

અમું મન્ત્રં સમારાધ્ય, તિર્યંચોઽપિ દિવં ગતાઃ ॥ ૩૭ ॥

આ પ્રમાણે આ મહામંત્રને સારી રીતે આરાધીને યોગીપુરુષો એક લક્ષ્મીના અધિકારી
ગન્યા છતાં ત્રણે લોકવડે પૂજાય છે. હંભરો પાપો કરીને, સેકંદો જન્તુઓને હણીને, તિર્યંચ

ગળા પ્રાણીઓ પણ આ મંત્રનું મુદ્ધ આરાધન કરી સ્વર્ગે ગયા છે. જળદના છવ-કમલ, શમળ, કોધ કરનાર નિંદ, ચડકોળીયો મર્ષ ઇત્યાદિક દેવલોક ગયા છે ૩૬-૩૭

બીજા પ્રકારે પચ્ચપ્તમેષિ-વિદ્યા કહે છે —

ગુરુપચરુનામોત્થા, વિદ્યા સ્યાત્ પાંડશાક્ષરા ।

જપન્ અતદ્વય તસ્યાઃ, ચતુર્થસ્યાપ્નુયાત ફલમ્ ॥ ૩૮ ॥

ગુરુ પચ્ચમેષિ એટલે પચ્ચપ્તમેષિના નામથી ઉત્પન્ન થએલ ‘નમ’ પદ અને વિભક્તિ વગરના તેમના નામે “અરિહત નિદ્ધ જાયરિય ઉચ્ચજ્ઞાય સાદુ” આ પ્રમાણે નોળ અક્ષરવાળી વિદ્યાનો જાપ બનેા વખત કહે, તેા એક ઉપવાસનું ફળ મેળવે ૩૮ તથા—

શતાનિ ત્રીણિ પદ્મર્ણ, ચત્વારિ ચતુરક્ષરમ્ ।

પચાર્ણ જપન્ ચાર્ગા, ચતુર્થફલમશ્નુતે ॥ ૩૯ ॥

‘અરિહત સિદ્ધ’ એ છ અક્ષરી વિદ્યા નણુસા વખત, ‘અરિહત’ એ ચાર અક્ષરી વિદ્યા ચાગ્ને વખત, અ સિ આ ઉ સા એ પચાક્ષરી વિદ્યા અથવા અ કાર મંત્રનો જાપ કરનાર યોગી એક ઉપવાસનું ફળ મેળવે છે. અહિં ઉપવાસ માત્ર ફ્વ જણાવ્યું, તે નામાન્ય ભારિક આત્માઓને માટે થોડું જ કહેલું છે, મુખ્ય રૂળ તેા સ્વર્ગ અને અપવર્ગ-ભોક્ષ છે ૩૯ એ જ કહે છે —

મટ્તિહેતુરંવૈતદ્, અમીપા કથિત ફલમ્ ।

ફલ સ્વર્ગાપર્ગૌ તુ, વદન્તિ પરમાર્થતઃ ॥ ૪૦ ॥

આ સર્વ મંત્રોના જાપનું ફળ ઉપવાસ જણાવ્યું, તે તેા જાળ છવોને જાપમા જોડવા માટે સમજવું પરમાર્થથી તેા સ્વર્ગ અને અપવર્ગ ફળ કહેવા છે ૪૦

બીજા પ્રકારે પદમથી-દેવતાનું ધ્યાન કહે છે—

પચવર્ણમયી પચ-તત્ત્વરિદ્યોદ્ધતા શ્રુતાત્ ।

અભ્યસ્યમાના સતત, ભવક્લેશ નિરમ્યતિ ॥ ૪૧ ॥

વિદ્યાપ્રવાહ નામના પૂર્વથી ઉદ્ધરેલી પાચ વર્ણવાગી, પાચ તત્ત્વ સ્વરૂપ “હ્રૌં હ્રીં હ્રૂં હ્રોં હ્” અ મિ આ ઉ સા નમ ” વિદ્યાનો નિઃતર જાપ કર્યા કરે, તેા મ મારના કલેશને દૂર કરે છે ૪૧ તથા—

મદ્મગ્લોત્તમશરણ-પદાન્યવ્યગ્રમાનસઃ ।

ચતુ સમાશ્રયાળ્લેવ, સ્મરન્ મોક્ષ પ્રપત્તે ॥ ૪૨ ॥

મગ્ન, ઉત્તમ અને શન્ન આ ત્રણ પદો અગિયત, મિદ્ધ, માધુ અને ધર્મ એ નાર પદોની માથે એમ્કા કરીને એમ્કા મનથી સ્મરણ કરે તેા મોક્ષ પામે છે તે આ પ્રમાણે —

ચત્તારિ મંગલં, અરિહંતા મંગલં, મિદ્ધા મંગલં, સાહ મંગલં, કેવલિપન્નત્તો ધમ્મો મંગલં ।
 ચત્તારિ લોગુત્તમા, અરિહંતા લોગુત્તમા, મિદ્ધા લોગુત્તમા, સાહ લોગુત્તમા, કેવલિ-પન્નત્તો
 ધમ્મો લોગુત્તમો । ચત્તારિ સરણં પવજ્ઞામિ, અરિહંતે સરણં પવજ્ઞામિ, સિદ્ધે સરણં પવજ્ઞામિ,
 સાહ સરણં પવજ્ઞામિ, કેવલિ-પન્નત્તં ધમ્મં સરણં પવજ્ઞામિ । આરનો સમાયોગ કરવો
 એટલે અરિહંતાદિક આરનો સમજવો. ૪૨. હવે અર્ધા શ્લોકથી વિદ્યા અને જાત્રીના અર્ધા
 શ્લોકથી મંત્ર કહે છે—

મુક્તિસૌખ્યપદાં ધ્યાયેદ્, વિદ્યાં પંચદશાક્ષરામ્ ।

સર્વજ્ઞામં સ્મરેન્મન્ત્રં, સર્વજ્ઞાનપ્રકાશકમ્ ॥ ૪૩ ॥

મુક્તિ-સુખ આપનાર પંદર અક્ષરવાળી આ “ઓ” અરિહંત-સિદ્ધ-સયોગિકેવલી સ્વાહા’
 વિદ્યાનું ધ્યાન કરવું. તથા સર્વજ્ઞાન પ્રકાશક સર્વજનતુલ્ય “ઓ ધીં હ્રીં અર્હં નમઃ” નામના
 મંત્રનું સ્મરણ કરવું. ૪૩. સર્વજ્ઞ-તુલ્ય કહ્યું, તે વિચારે છે—

વક્તું ન કશ્ચિદપ્યસ્ય, પ્રભાવં સર્વતઃ સપઃ ।

સમં ભગવતા સાગર્યં, સર્વજ્ઞેન વિભર્તિ યઃ ॥ ૪૪ ॥

જે સર્વજ્ઞ ભગવંત સાથે સામ્ય ધારણ કરે છે. એવા કેઈ પણ આ વિદ્યા અને
 મંત્રના પ્રભાવને સર્વ પ્રકારે વણવવા સમર્થ નથી. ૪૪.

યદીચ્છેદ્ ભવદાવાધેઃ, સમુચ્છેદં ક્ષણાદપિ ।

સ્મરન્ તદ્દાડદિમન્ત્રસ્ય, વર્ણસપ્તકયાદિમણ્ ॥ ૪૫ ॥

જો ભવ-દવાગ્નિને ક્ષણવારમાં ઉચ્છેદવા ઇચ્છતા હો, તો પ્રથમ મંત્રના પહેલા સાત
 અક્ષરો ‘નમો અરિહંતાણં’ તેનું સ્મરણ કરો. ૪૫. હવે એક શ્લોકથી જે મંત્રો કહે છે—

પચવર્ણં સ્મરેન્મન્ત્રં, કર્મનિર્વાતિક તથા ।

વર્ણમાલાંચિત મન્ત્ર, ધ્યાયેત્ સર્વાભયપદમ્ ॥ ૪૬ ॥

કર્મ નિર્વાતન કરનાર પાંચવર્ણવાળા ‘નમો સિદ્ધાણં’ મંત્ર તથા સર્વ પ્રકારના અભયને
 આપનાર વર્ણોની શ્રેણિવાળા “ઓ નમો અર્હંતે કેવલિને પરમયોગિને વિસ્ફુરદુરુશુક્લ-
 ધ્યાનાગ્નિનિર્દગ્ધકર્મવીજાત્ય પ્રાપ્તાનંતચતુરુદયાય સૌમ્યાય જ્ઞાન્તાય મદ્ગલ-વરદાય અઘ્ટાદ-
 શદોપરહિતાય સ્વાહા ।” આ મંત્રનું ધ્યાન કરવું. ૪૬.

ફલ સહિત ખીબા ફીંડ કર મંત્રને દશ શ્લોકોથી કહે છે—

ધ્યાયેત્ સિતાઘ્નં વવ્રાન્તરઘ્નર્ગીં દન્ડાઘ્નકે ।

ઓ નમો અરિહંતાણં ઇતિ વર્ણાનપિ કયાતું ॥ ૪૭ ॥

દ્વિપાર્શ્વેષણવદ્વન્દ્વં, પ્રાન્તયોર્માયયા વૃત્તમ્ ।

‘સોઽહં’ મધ્યે વિમૂર્ધાન્, ‘અહ્મર્લીકારં’ વિચિન્તયેત્ ॥ ૬૨ ॥

જો ૫૭એ બખે ઓં પ્રભુવ, હેડાના બને ભાગમાં હીં કારથી વીંટેલા, વચમાં મોઽહં અને તેના મધ્ય ભાગમાં અહ્મર્લીં કારણુ ધ્યાન કરવું. હીં ઓં આં સો અહ્મર્લીં હં ઓં આં હીં આ પ્રમાણે ચિતવવું. ૬૨ તથા—

કામયેતુમિવાચિન્ત્ય-કન્ડસમ્પાદનપ્રમામ્ ।

અનવયાં જપેદ્ વિચ્યાં, ગણમૃદુવટનાંદગતામ્ ॥ ૬૩ ॥

કામયેતુ માફક અચિન્ત્ય ફલ આપવામાં સમર્થ, ગણધર ભગવંતના મુખમાંથી ઉત્પન્ન થએલી નિદોષ વિદ્યાનો બપ કરવો. ને આ પ્રમાણે ઓં જોગે મગે તરુચે મૂળ મઘ્વે મધિન્તે અન્તે પન્તે જિણપાસે સ્વાહા ।” ૬૩ તથા—

પદ્મકોણેઽપ્રતિચક્રે ફટ્ઽન્તિ પ્રત્યેકમક્ષરમ્ ।

મઘ્યે ન્યસ્યેદ્ ‘વિચક્રાય, સ્વાહા’ વાક્યેઽપસવ્યતઃ ॥ ૬૪ ॥

મૃતાન્તં ચિન્દુસંયુક્ત, તન્મધ્યે ન્યસ્ય ચિન્તયેત્ ।

‘નમો જિણાણ’ ઇત્યાદ્યૈઃ, ‘ઓં’ પૂર્વેર્વધ્યેદ્ વહિઃ ॥ ૬૫ ॥

છ ખૂણાવાળા એક ચંત્રમાં ‘અપ્રતિચક્રે ફટ્, એ છ અક્ષરમાંથી એક એક અક્ષર દરેક ખૂણામાં મૂક્યા, ગહાર ‘અપ્રતિચક્રે ! સ્વાહા’ અવળી રીતે ડાબેથી એક એક અક્ષર દરેક ખૂણા પાસે સ્થાપવો. ૫૪ી “ ઓં નમો જિણાણ, ઓં નમો જ્ઞાતિજિણાણ, ઓં નમો પરમોહિજિણાણ, ઓં નમો સન્નોસહિ-જિણાણ, ઓં નમો અણંતોહિજિણાણ, ઓં નમો કુદ્ધુદીણ, ઓં નમો વીધ હુધ્વીણ, ઓં નમો વણાણુસારીણ, ઓં નમો સંમિન્નસોઆણ, ઓં નમો ઉત્તુમઈણ, ઓં નમો ચિંડલમ-ઈણ, ઓં નમો ત્લવુદ્વીણ, ઓં નમો ચડ્ડમ્વુદ્વીણ, ઓં નમો અદ્ધુમહાનિમિત્ત-કુમલાણ, ઓં નમો ચિંડવ્વજ્ઞઈદિવસાર્ણ, ઓં નમો ચિંડાહરાર્ણ, ઓં નમો ચારણાર્ણ, ઓં નમો વણાસમણાર્ણ, ઓં નમો અગામગામીણ, ઓં જ્ઞાં ડ્વાં થ્રીં હ્રીં ધૃતિ કીર્તિ શુદ્ધિ લક્ષ્મી સ્વાહા ॥ આ પદોથી પાછડું બલય પૂરવું. ૫૪ી પરમેષ્ઠિ મહામંત્રના પાંચ પદોને પાંચ આંગળીમાં સ્થાપન કરવાવડે મક્લીકરણ કરાય છે. ઓં નમો અરિહંતાણં દ્વાં સ્વાહા અંગૂઠે ઓં નમો સિદ્ધાણં હ્રીં સ્વાહા તર્જની આંગળી વિધે, ઓં નમો આયરિયાણં હ્રીં સ્વાહા મધ્યમા આંગળી વિધે, ઓં નમો ઉચ્ચાયાણં હ્રીં સ્વાહા અનામિકા આંગળી વિધે અને ઓં નમો લોપ સન્નસાહર્ણં હ્રીં સ્વાહા કનિષ્ઠા આંગળીને વિધે સ્થાપન કરીને ચંત્રના મધ્યમાં ગિન્દુ-મહિત ઓં કરને સ્થાપન કરવો. એમ ત્રણ વખત આંગળીઓમાં સ્થાપન કરી ૫૪ી તે ચંત્રને મસ્તક ઉપર પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તરદિશાના ભાગમાં સ્થાપન કરી બપ કરે-ચિતવવો. ૬૪-૬૫. તથા—

અષ્ટપત્રેઽમ્બુજે ધ્યાયેદ્, આત્માનં દીક્ષતેજસમ્ ।

પ્રણવાદ્યસ્ય મન્ત્રસ્ય, વર્ણાન્ પત્રેષુ ચ ક્રમાત્ ॥ ૬૬ ॥

પૂર્વાંશાભિમુલ્લઃ પૂર્વમ્, અધિકૃત્પાઽઽદિપ્તઃ ॥

एकादश शतान्यष्टाक्षरं, मन्त्रं जपेत् ततः ॥ ६७ ॥

પૂર્વાંશાઽનુક્રમાદેવમ્, હરિશ્યાન્યદલાન્યપિ ।

अष्टरात्रं जपेद् योगी, सर्वप्रत्यूहशान्तये ॥ ६८ ॥

અષ્ટરાત્રે વ્યતિક્રાન્તે, કમલસ્યાસ્ય વર્તિગઃ ।

निरूपयति पत्रेषु. वर्णनिताननुक्रमम् ॥ ६९ ॥

મીષણાઃ સિદ્ધ-પાતઙ્ગ-રક્ષઃપ્રમુતયઃ ક્ષણાન્ ।

शाम्यन्ति व्यन्तराक्षान्ये, ध्यानप्रत्यूहहेतवः ॥ ७० ॥

મન્ત્રઃ પ્રણવપૂર્વોઽયં, ફલમૈદિકમિચ્છુભિઃ ।

ध्येयः प्रणवहीनस्तु, निर्वाणपदकाङ्क्षिभिः ॥ ७१ ॥

આઠ પાંખડીવાળા કમળને વિષે ઝળહળતા તેજવાળા આત્માને ચિંતવવો. અને ઓંકાર પૂર્વક પ્રથમ મંત્રના ઓં નમો ઋરિહંતાળં આઠ વર્ણોને કમપૂર્વક દરેક પાંખડીઓ પર એક એક સ્થાપન કરવા. પ્રથમ પાંખડી પૂર્વદિશા તરફની ગણવી, તેમાં ઓં મૂકવો. પછી અનુક્રમે બાકીના અક્ષરો મૂકી કમળમાં રહેલા તે આઠ અક્ષરવાળા મંત્રનો અગીઆરસો વખત બાપ કરવો. જેમ પૂર્વદિશામાં પ્રથમ પાંખડીએ ઓં તે જ ક્રમે બીજી બીજી પાંખડીઓને બીજી દિશા અને વિદિશાઓમાં સ્થાપન કરી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવની શાંતિ માટે ઘોળીએ આઠ દિવસ સુધી આ અષ્ટાક્ષરી વિધાને બાપ કરવો. બાપ કરતાં કરતાં આઠ રાત્રિ પસાર થયા પછી કમળની અંદર રહેલી પાંખડીઓને વિષે તે અષ્ટાક્ષરી વિધાના વર્ણો કમસર દર્શન આપશે. આ અક્ષરોના દર્શન થયા થોડે તે દેખનારમાં એવા પ્રકારનું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે કે, ધ્યાનમાં ઉપદ્રવ કરનાર ભયકર સિંહ, હાથી, રાક્ષસ, બીજા પશુ ભૂત, વ્યંતર, પ્રેત, સર્પાદિ સર્વે તેના પ્રભાવથી શાંત થઈ બાપ. આ નમો ઋરિહંતાળં મંત્રનું આ લોક સંબંધી ક્ષણની ઇચ્છાવાળાએ ઓંકાર-સહિત ધ્યાન કરવું, પરંતુ એકાદના અર્થોઓએ તો પ્રણવ-રહિત પદ્મનું ધ્યાન કરવું. ‘ઓં નમો ઋરિહંતાળં’ પ્રણવવાળો મંત્ર છે. ૬૬ થી ૭૧.

હવે એક શ્લોકથી મંત્ર અને વિધા કહે છે—

ચિન્તયેદન્યમપ્યેનં, મન્ત્ર કર્મોવશાન્તયે ।

स्मरेत् सच्चोपकाराय, विद्यां तां पापभक्षिणीम् ॥ ७२ ॥

કેસરાર્ણી સ્વરમર્ચી, સુધાવિન્દુવિભૂષિતામ્ ।

કર્ણિકાં કર્ણિકાયાં ચ, ચન્દ્રવિમ્બાન્ સમાપતન્ ॥ ૪૮ ॥

સંચરમાણં વક્રેણ, પ્રભામण्डलમધ્યગમ્ ।

સુધાદીપિતિસંકાશં, માયાવીજં વિચિન્તયેન્ ॥ ૪૯ ॥

તતો ભ્રમન્તં પત્રેષુ, સંચરન્તં નમસ્તલે ।

ધ્વંસયન્તં મનોધ્વાન્તં, સ્રવન્તં ચ સુધારસમ્ ॥ ૫૦ ॥

તાલુરન્ત્રેણ ગચ્છન્તં, લસન્તં ભ્રૂલતાન્નરે ।

ત્રેલોવ્યાચિન્ત્યમાહાત્મ્યં, ય્યોતિર્મયમિવાદ્રુતમ્ ॥ ૫૧ ॥

ઇત્યમું ધ્યાયતો મંત્રં, પુણ્યમેકાગ્રચેતસઃ ।

વાગમનોમલ્લમુક્તસ્ય, શ્રુતજ્ઞાનં પ્રકાશતે ॥ ૫૨ ॥

માસૈઃ પદ્મિઃ કૃતામ્યાસઃ, સ્થિરીભૂતમનાસ્તતઃ ।

નિઃસરન્તીં મુલામ્બોજાન્, શિલાં ધૂમસ્ય પડયતિ ॥ ૫૩ ॥

સંવત્સરં કૃતાભ્યાસઃ, તતો જ્વાલાં વિલોકતે ।

તતઃ સંજાતસંવેગઃ, સર્વજ્ઞમુલ્લપદ્મજમ્ ॥ ૫૪ ॥

સ્ફુરત્કલ્યાણમાહાત્મ્યં, સંપન્નાતિશયં તતઃ ।

ભામण्डलगतं સાક્ષાદિવ સર્વજ્ઞમીક્ષતે ॥ ૫૫ ॥

તતઃ સ્થિરીકૃતસ્વાન્તઃ, તત્ર સજાતનિશ્ચયઃ ।

મુલ્લવા સંસારકાન્તારમ્, અધ્યાસ્તે સિદ્ધિમન્દિરમ્ ॥ ૫૬ ॥

સુખની અંદર આઠ પાંખડીવાળું સ્વેતકમળ ચિતવવું. આઠ પાંખડીઓમાં આઠ બર્ગો-
૧ અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ક્ષ ળ ત્વૃ ય વે ઓ ઝં અં, ૨ ક ખ ગ ઘ ઙ, ૩ ચ છ જ ણ
ટ, ૪ ઢ ઢ ઢ ઢ ણ, ૫ ત થ દ ધ ન, ૬ પ ફ બ ભ મ, ૭ ય ર લ વ, ૮ શ ષ સ હ.
અનુક્રમે સ્થાપવા. તથા ઓ નમો અરિહંતાય' આ આઠ અક્ષરોમાંથી એક એક અક્ષર એક એક
પાંખડીમાં ક્રમસર સ્થાપવો. કમળના કેસરોમાં ચારે બાજુ ફરતા જ આ વિગેરે સોળ સ્વરો
સ્થાપન કરવા અને વચલી ક્ષણિકાને ચંદ્રગિર્ણથી પડતાં અમૃત-ગિન્દુઓથી વિભૂષિત કરવી.
પછી ક્ષણિકામાં મુખે કરી સંચરતા-કાંતિ-મંડલના મધ્યભાગમાં રહેલા ચંદ્ર સરખા ઉજ્જવલ
હોઈ માયાળીજને ચિતવવું. પછી ઢરેક પાંખડીઓમાં જમણ કરતા, આકાશતલમાં સંચરતા,
મનની મલિનતાને નાશ કરતા, અમૃતરસ ઝરતા તાલુર-ધના માર્ગે જતા, ભૂકુટીની અંદર
શોભતા, ત્રણ લોકમાં અચિન્ત્ય મહિમાવાળા, જ્યોતિ માફક અદ્ભુત રૂપવાળા આ પવિત્ર
મંત્રનું એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન કરતાં મન અને વચનની મલિનતા દૂર થઈ શ્રુતજ્ઞાન પ્રગટ થાય

છે. ત્યાર પછી સ્થિર મનવાળા યની છ મહિના સુધી તેની સાધના કરનાર પોતાના મુખ-કમળમાંથી નીકળતી ધૂમ-શિખાને દેખે છે, એક વરસ સુધી ધ્યાન કરનાર સાધક જ્વાલા દેખે છે અને પછી વિશેષ સંયોગ પામેલો 'સર્વજ્ઞ' મુખ-કમળ દેખે છે. ત્યાર પછી આગળ વધતા વધતા અભ્યાસથી કલ્યાણ કરનાર મહિમાવાળા અતિશયથી મુક્ત પ્રભામંડળમાં રહેલા જણે સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ જ હોય, તેમ સર્વજ્ઞનાં ધર્મન કરે છે. પછી તે સર્વજ્ઞના સ્વરૂપ વિષે સ્થિર મન કરીને તેવો આત્મા સંસાર-અટવીનો ત્યાગ કરીને સિદ્ધિ-મંદિરમાં આરૂઢ થાય છે. ૪૭ થી ૫૬. માયાળીજ હ્રીં જણાવ્યું, હવે દ્વિતીય વિધા કહે છે—

શશિવિમ્વાદિવોદ્ભૂતાં, સ્રવન્તીમમૃત સદા ।

વિદ્યાં 'દ્વિતીય' ઇતિ ભાલસ્યાં, ધ્યાયેત્ કલ્યાણકારણમ્ ॥ ૫૭ ॥

ચંદ્રગિર્જાથી જ ઉત્પન્ન થએલી હોય તેવી ઉજ્જવલ, નિરંતર અમૃત ઝરતી, 'દ્વિતીય' નામની વિદ્યાને પોતાના લલાટ-સ્થાનમાં રચાપન કરી સાધકે કલ્યાણ માટે તેનું ધ્યાન કરવું. ૫૭. તથા—

શ્રીરામ્ભોધેર્વિનિર્યાન્તીં, પ્લાવયન્તીં સુધામ્બુભિઃ ।

માલે શશિકલાં ધ્યાયેત્, સિદ્ધિસોપાનપદ્ધતિમ્ ॥ ૫૮ ॥

શ્રીરામસુદ્રથી નીકળતી, અમૃતજળથી ભીંજવતી, મોક્ષરૂપ મહેલના પગથીયાની શ્રેણી સરખી ચંદ્રકળાનું સાધકે લલાટના વિષે ધ્યાન કરવું. ૫૮. આના ધ્યાનનું ફલ કહે છે—

અસ્યાઃ સ્મરણમાત્રેણ, બ્રુહ્યદ્ભવનિવન્ધનઃ ।

પ્રયાતિ પરમાનન્દ-કારણં પદમવ્યયમ્ ॥ ૫૯ ॥

સાધક ચંદ્રકળાના સ્મરણ માત્રથી સંસારના કાચછેપ કષ્ટોને તોડતો પરમાનંદના કારણરૂપ શાશ્વતપદને પ્રાપ્ત કરે છે. ૫૯. તથા—

નાસાગ્રે પ્રણવઃ સૂન્યમ્, અનાહતમિતિ ત્રયમ્ ।

ધ્યાયન્ ગુણાટ્કં લઙ્ઘ્યા, જ્ઞાનમાપ્નોતિ નિર્મલમ્ ॥ ૬૦ ॥

નાસિકાના અગ્રભાગ પર પ્રણવ ઓ, શૂન્ય ૦ અને અનાહત હ ઓ હ આ ત્રણનું ધ્યાન કરનાર અણુમાત્ર આઠ સિદ્ધિઓ મેળવીને નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે ૬૦.

શરૂત-કુન્દ-ગશાદ્કામાન્, શ્રીનમૂન્ ધ્યાયતઃ સદા ।

સમગ્રવિષયજ્ઞાન-પાગલ્ભ્ય જાયતે તૃણામ્ ॥ ૬૧ ॥

શબ, મોગરાનાં ફૂલ અને ચંદ્રમા મરણ ઉજ્જવલ પ્રણવ, શૂન્ય અને અનાહત આ ત્રણનું નિરંતર ધ્યાન કરનારા મનુષ્યને દરેક વિષયના જ્ઞાનમાં નિષ્ણાતપણું ઉત્પન્ન થાય છે. ૬૧. તથા—

વીતરાગો ભવેદ્ યોગી, યત્ કિંચિદપિ ચિન્તયેત્ ।

તદેવ ધ્યાનમાત્રાતમ્, અતોઽન્યે ગ્રન્થવિસ્તરાઃ ॥ ૭૧ ॥

एवं च मन्त्रविद्यानां, वर्णेषु च पदेषु च ।

विश्लेषं क्रमशः कुर्यात्, लक्ष्मी (क्ष्मी) भावोपपत्तये ॥ ८० ॥

ને કેઈપણ અક્ષર, પદ, વાક્ય, શબ્દ, મંત્ર, વિદ્યાનું ચિંતન કરતાં યોગી પુરુષ રાગ-દ્રેષાદિકથી રહિત બને, તેને જ ધ્યાન માનેલું છે. આ સિવાય અંથ-વિસ્તારના ભયથી અમો તેવા ખીબ પદાદિ આહિં કહેતા નથી. જિજ્ઞાસુઓએ ખીબ ગ્રંથોથી બાણી લેવા. લક્ષ્મી-ભાવ મોક્ષલક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે આ પ્રમાણે મંત્ર અને વિદ્યાઓના વર્ણુ અને પદોને વિષે ક્રમશઃ વિભાગ વિચારવા. ૭૬-૮૦. આશીર્વાદ—

इति गणधरधुर्याविष्कृतानुद्धृतानि, प्रवचनजलराशेस्तत्त्वरत्नान्पमृनि ।

हृदयमुकुरमध्ये धीमतामुल्लसन्तु, प्रचितमवશतोત્પરેશनिर्नाશहतोः ॥ ८१ ॥

એ પ્રમાણે સુખ્ય ગણધર ભગવંતે પ્રગટ કરેલા પ્રવચનરૂપ સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભરેલાં તત્ત્વરૂપ આ રત્નો અનેક ભવોમાં ઉત્પન્ન થએલા કલેશોના નાશ કરવા માટે છુદ્ધિશાળી પુરુષોનાં હૃદયરૂપ હર્ષણમાં ઉલ્લાસ પામે. ૮૧.

એ પ્રમાણે પરમાર્હત શ્રીકુમારપાળ ભૂપાલે સાંભળવા ઈચ્છેલ, આચાર્ય શ્રીહિમચન્દ્રે રચેલ, ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ નામના પદ્મ બંધવાળા, સ્વોપસ વિવરણવાળા યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશનો આ. શ્રીઆનંદસાગરસૂરિજીના શિષ્ય આ શ્રીહિમસાગરસૂરિજીએ કરેલ ગૂર્જરાનુવાદ પૂર્ણ થયો. [૮]

નવમો પ્રકાશ

ઓં મહં ।

હવે સાત શ્લોકો વડે રૂપસ્થ ધ્યાન કહે છે—

મોક્ષશ્રીસન્મુરવીનસ્ય, વિધ્વસ્તાસ્વિકર્મણઃ ।

ચતુર્મુલસ્ય નિઃશેષ-ભુવનાભયદાયિનઃ ॥ ૧ ॥

ઈન્દુમણ્ડલસંકાશ-ચ્છત્રવ્રિતયશાલિનઃ ।

લસદ્ભામણ્ડલાભોગ-વિદમ્વિતવિવસ્વતઃ ॥ ૨ ॥

દિવ્યદુન્દુભિનિર્ધોષ-ગીતસામ્રાજ્યસમ્પદઃ ।

રણદ્વિરેફજંકાર-મુસ્વરાશોકશોભિનઃ ॥ ૩ ॥

સિંહાસનનિપળસ્ય, વીજ્યમાનસ્ય ચામરૈઃ ।

મુરામુરશિરોરત્ન-દોષપાદનત્વચ્યુતૈઃ ॥ ૪ ॥

દિવ્યપુષ્પોત્કરાકીર્ણસિંકીર્ણપરિપદ્મુવઃ ।

ઉત્કન્ધરૈર્મૃગકુલૈઃ, પીયમાનકલધ્વનૈઃ ॥ ૫ ॥

શાન્તવૈરેભસિંહાદિ-સમુપાસિતસન્નિધેઃ ।

પ્રભોઃ સમવસરણ-સ્થિતસ્ય પરમેષ્ઠિનઃ ॥ ૬ ॥

સર્વાતિશયયુક્તસ્ય, કેવલજ્ઞાનભાસ્વતઃ ।

અર્હતો રૂપમાલમ્બ્ય, ધ્યાનં રૂપસ્થમુચ્યતે ॥ ૭ ॥

મોક્ષલક્ષ્મી પામવાની સન્મુખ બનેલા, જેમણે સમગ્ર કર્મનો વિનાશ કર્યો છે, દેશના-સમયે ચાર મુખવાળા, ત્રણ ભુવનના સમગ્ર જીવોને અલ્પદાન આપનારા અને દેશના દ્વારા અપાવનારા, ચંદ્રમંડળ સરખા ઉજ્જવલ ત્રણ છત્રોથી શોભાયમાન, સૂર્યમંડળ સરખી પ્રભાતું અતુલરણ કરતા ભામંડળવાળા, દિવ્ય હંદુલિના શબ્દોવાળું ગીત તે સ્વરૂપ સામ્રાજ્ય-સંપત્તિવાળા, શુંબરવ કરતા ભમરાના ઝંકારથી મુગ્ધ અશોકવૃક્ષથી શોભાયમાન, સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન, ચામરો વડે વીંચતા, દેવોના અને અસુરોના મુગ્ધોના રત્નોની કાન્તિ વડે જેમના પગના નખની કાંતિ વિશેષ જળકી રહેલી છે, દિવ્ય પુષ્પોના ઢગલાથી પર્પદાની ભૂમિ પથરાઈ ગઈ છે, જિંચી રોક કરીને મૃગ-ટોળાઓ જેમના મધુર ઉપદેશનું પાન કરી રહેલા છે, સિંહ અને હાથી, સર્પ અને નાળીયા, વાઘ અને હરણુ આદિ જન્મ-વૈરવાળા પ્રાણીઓ પોતાનું વૈર બૂલીને જેમની નજીક ખેંચી ગયા છે, એવા સમવસરણમાં બેઠેલા, સર્વાતિશયોથી યુક્ત દેવજ્ઞાનથી શોભતા, એવા પરમેષ્ઠી અરિહંત પ્રભુનું આલંબન લઈ જે ધ્યાન કરવું, તે રૂપસ્થ ધ્યાન કહેવાય. ૧ થી ૭.

બીજા પ્રકારે ત્રણ સ્લોકથી રૂપસ્થ ધ્યાનનું સ્વરૂપ જણાવે છે—

રાગ-દ્વેષ-મહામોહ-વિકારૈરફલહિન્તમ્ ।

જ્ઞાન્તં કાન્ત મનોહારિ, સર્વલક્ષણલક્ષિતમ્ ॥ ૮ ॥

તીર્થિકૈરપરિજ્ઞાત-યોગમુદ્રામનોરમમ્ ।

અરુણોરમન્દમાનન્દ-નિઃસ્યન્દં દદદદ્મુતમ્ ॥ ૯ ॥

જિનેન્દ્રમતિમારૂપમ્, અપિ નિર્મલમાનસઃ ।

નિર્નિમેષદશા ધ્યાયન્, રૂપસ્થધ્યાનવાન્ ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

રાગ, દેષ અને મહામોહ-અજ્ઞાનાદિના વિકારથી રહિત, શાન્તિ, મનોહર, આહ્લાદક, સર્વ લક્ષણોથી યુક્ત, અન્ય કર્શનકારોએ નહીં બાંધેલ, યોગ-ધ્યાનમુદ્રાથી મનોરમ-મનને આનંદ પમાડનારા, નેત્રને અપૂટ આનંદરસ અને અદ્ભુત સ્થિરતા આપનાર જિનેશ્વર પરમાત્માની પ્રતિમાનું રૂપનું નિર્મળ ચિત્તથી, આંખ મીઠ્યા વગર એકી નજરથી ધ્યાન કરનાર રૂપસ્થ-ધ્યાનવાળો કહેવાય છે. ૮-૯-૧૦. પછી—

યોગી ચામ્યાસયોગેન, તન્મયત્વમુપાગતઃ ।

સર્વજીભૂતમાત્માનમ્, અવલોકયતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૧ ॥

સર્વજ્ઞો ભગવાન્ યોજ્યમ્, અહમેવાસ્મિ સ ધ્રુવમ્ ।

एवं तन्मयतां यातः, सर्ववेदीति मन्यते ॥ ૧૨ ॥

રૂપસ્થધ્યાનના અભ્યાસ કરવાના યોગે તન્મયપણું પામી યોગી પોતાને પ્રગટપણે સર્વજ્ઞ મરખો થએલો દેખે છે. ‘સર્વજ્ઞ ભગવંત જે છે, તે નક્કી હું; પોતે જ છું’ આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ ભગવંતમાં તન્મયતા, પામેલો યોગી સર્વજ્ઞ મનાય છે. ૧૧-૧૨. કેવી રીતે ? તે કહે છે—

વીતરાગો વિમુચ્ચેત, વીતરાગં વિચિન્તયન્ ।

રાગિણં તુ સમાલમ્બ્ય, રાગી સ્યાત્ સોમળાદિકૃત્ ॥ ૧૩ ॥

વીતરાગદેવનું ધ્યાન કરનાર પોતે વીતરાગ થઈ ક્રોધોથી યુક્ત બને છે અને રાગી દેવોનું આલંબન લેનાર કે તેમનું ચિંતન કરનાર ક્રોધ, ક્રોધ, હર્ષ, શોક, રાગ-દેવાદિ દોષો પામી સરાગદશાવાળો બને છે. ૧૩. કહેવું છે કે—

येन येन हि भावेन, युज्यते यन्नवाहकः ।

तेन तन्मयतां याति, विश्वरूपो मणिर्यया ॥ ૧૪ ॥

સ્કંટિકરત્ન પાસે જેવા જેવા વર્ણવાળી વસ્તુ રાખવામાં આવે, તેવા વર્ણવાળું તે દેખાય છે, સ્કંટિક સરખા આપણા નિર્મળ આત્માને જેવા જેવા ભાવનું આલંબન થકી કરાવીએ તેવા તેવા ભાવની તન્મયતાવાળો આત્મા થાય છે. ૧૪.

આ પ્રમાણે સદ્ધ્યાન કરીને હવે અસદ્ધ્યાન છોડવાનું કહે છે—

નાસદ્ધ્યાનાનિ સેવ્યાનિ, કૌતુકેનાપિ કિન્ત્વિદ્ ।

સ્વનાશાયૈવ જાયન્તે, સેવ્યમાનાનિ તાનિ યત્ ॥ ૧૫ ॥

આપણી પોતાની ઈચ્છા ન હોય, તો પણ કૌતુકથી પણ અરાબ ધ્યાનોનું અવલંબન લેવું નહિ, કારણ કે, તે એવન કરવાથી નહીં પોતાના વિનાશ માટે જ થાય છે. ૧૫.
કેવી રીતે ?

સિદ્ધ્યન્તિ સિદ્ધયઃ સર્વાઃ, સ્વયં મોક્ષાવલમ્બિનામ્ ।

સંદિગ્ધા સિદ્ધિરન્યેષાં, સ્વાર્થઘ્નઃશત્ નિશ્ચિતઃ ॥ ૧૬ ॥

મોક્ષનું આલંબન ગ્રહણ કરનાર યોગી પુરુષોને અદ્ય મહાસિદ્ધિ આદિ અને પરંપરાએ મોક્ષકેળની પણ સિદ્ધિ આપોઆપ આવી મળે છે અને મંત્રાર-સુખના અભિલાષીઓને કૃણ મેળવવામાં મંદેહ છે કે, ઈષ્ટ લાભ થાય કે ન પણ થાય, પણ સ્વાર્થઘ્ન તો નહીં થાય જ. ૧૬.

એ પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારગણ ભૂપાલને સાંભળવાની ઈચ્છા થવાથી આ શ્રીહિમચંદ્ર-સૂરિએ રચેલા, જેને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ નામનો પદ્ધન થયો છે, તે યોગશાસ્ત્રના પોતે કરેલા વિવરણના નવમા પ્રકાશનો આગમોદ્ધારક આ. શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વરજીના પદ્ધર આ. શ્રીહિમસાગરસૂરિએ કરેલો ગૂર્જરાનુવાદ પૂર્ણ થયો. [૬]

દશમો પ્રકાશ

ઓં અર્હં ।

હવે રૂપાતીત ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે-છે—

અમૂર્ત્યસ્ય ચિદાનન્દ-રૂપસ્ય પરમાત્મનઃ ।

નિરંજનસ્ય, સિદ્ધસ્ય, ધ્યાનં સ્યાદ્ રૂપવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥

હેહરહિત હોવાથી આકૃતિ વગરના, જ્ઞાનાનંદ-સ્વરૂપ નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્માનું ધ્યાન, તે રૂપાતીત ધ્યાન કહેવાય. ૧.

ઇત્યજસ્રં સ્મરન્ યોગી, તત્સ્વરૂપાવલમ્બનઃ ।

તન્મયત્વમવાપ્નોતિ, ગ્રાહ્ય-ગ્રાહક-વર્જિતમ્ ॥ ૨ ॥

એવા નિરંજન નિરાકાર સિદ્ધ પરમાત્માના સ્વરૂપનું આલંબન લઈને નિરંતર તેનું ધ્યાન કરનાર યોગી ગ્રાહ્ય-ગ્રાહક (અર્થાત્ લેણુ કે દેનાર તેવા)-ભાવ વગરનું તન્મયપણું પામે છે. ૨.

અનન્યશરણીભૂય, સ તસ્મિન્ લીયતે તથા ।

ધ્યાતુ-ધ્યાનોભયામાયે, ધ્યેયેનૈકયં યથા વ્રજેન્ ॥ ૩ ॥

તે સિદ્ધ પરમાત્માના ધ્યાનમાં તન્મય બનેલો યોગી જ્યારે ગ્રાહ્ય-ગ્રાહકભાવ વિનાનું તન્મયપણું પામે છે, ત્યારે તેને કોઈ પણ આલંબન રહેણું ન હોવાથી તે યોગી સિદ્ધ પરમાત્માના આત્મામાં તન્મય બની જાય છે અને ધ્યાન કરનાર અને ધ્યાન એ બંનેના અભાવમાં ધ્યેય-સ્વરૂપ સિદ્ધ પરમાત્માની આથે એકરૂપ બની જાય છે ૩ તાત્પર્ય કહે છે—

સોડય સમરસીમાવઃ, તદેકીકરણ મત્ ॥

આત્મા યદ્વૃથત્વેન, લીયતે પરમાત્મનિ ॥ ૪ ॥

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી પુરૂષના મનનું સિદ્ધ પરમાત્માના નિરંજન નિરાકાર આત્મા સાથે એકીકરણ-તન્મયતા તે સમરસીભાવ કહેવાય, તે જ વાસ્તવિક એકીકરણ માનેણું છે, કે જેથી આત્મા અલેદરૂપે પરમાત્મામાં લીન બને છે. ૪ માર કહે છે—

અલક્ષ્ય લક્ષ્યસમ્બન્ધાન્, સ્થૂલાન્ સૂક્ષ્મ વિચિન્તયેત્ ।

સાલમ્વાચ્ચ નિરાલમ્બ, તત્ત્વવિન્, તત્ત્વમજ્ઞસા ॥ ૫ ॥

પ્રથમ પિંડસ્થ વગેરે લક્ષ્યવાળાં ધ્યાન ઓગ નિરાલંબનરૂપ અલક્ષ્ય ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવો, સ્થૂળ ધ્યેયો અહંણુ કરી અનુકંમે અનાહન કવા આદિ સૂક્ષ્મ ધ્યેયોનું ચિંતન કરવું અને રૂપસ્થ આદિ આલંબન ધ્યેયોથી સિદ્ધ પરમાત્મા-સ્વરૂપ નિરાલંબન ધ્યેયમાં જવું આ ક્રમથી ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો તત્ત્વનો બાણકાર યોગી પુરૂષ અપ્પકાણમાં તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરે છે ૫

પિંડસ્થ આદિ ચાર પ્રકારનાં ધ્યાનનો ઉપમંહાગ કરે છે—

एवं चतुर्विधध्यानाभृतमग्रं मुनेर्भनः ।

સાક્ષાત્કૃતજગત્તત્ત્વં, વિધત્તે શુદ્ધિમાત્મનઃ ॥ ૬ ॥

આ પ્રમાણે પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત આ ચાર પ્રકારના ધ્યાનામૃતમાં તરખોળ બનેલા યોગી-મુનિયું મન જગતનાં તત્ત્વોનો સાક્ષાત્કાર કરીને અનુભવજ્ઞાન મેળવીને આત્માની વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ૬. પિંડસ્થ આદિ ક્રમ વડે ચાર ધ્યાન કહીને, તે જ ધર્મધ્યાનના બીજા પ્રકારે ભેદો કહે છે—

આજ્ઞાસ્પાય-વિપાકાનાં, સંસ્થાનસ્ય ચ ચિન્તનાત્ ।

इत्थं वा ध्येयभेदेन, धर्म्यं ध्यानं चतुर्विधम् ॥ ૭ ॥

૧ આજ્ઞાવિચય, ૨ અપાયવિચય, ૩ વિપાકવિચય, અને ૪ સંસ્થાનવિચય એ વગેરેનું ચિંતન કરવાથી ધ્યેયના ભેદથી ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું પણ કહેલું છે. ૭. તેમાં પ્રથમ આજ્ઞાવિચય ધ્યાન કહે છે—

આજ્ઞાં યત્ર પુરસ્કૃત્ય (સમાશ્રિત્ય), સર્વજ્ઞાનામવાધિતામ્ ।

तत्त्वतश्चिन्तयेदयान्, तदाज्ञाध्यानमुच्यते ॥ ૮ ॥

અહિં આજ્ઞા એટલે પ્રામાણિક-આપ્ત પુરુષનું વચન અર્થાત્ સર્વજ્ઞનું દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન બીજાં પ્રમાણોથી બાધા ન પામે, એક બીજાં વચનોમાં પરસ્પર વિરોધ ન આવે, કોઈ પણ અન્ય દર્શનથી ખંડિત ન થઈ શકે, તેવી આજ્ઞાને આગળ કરી જે ધ્યાન કરવું-છવાઈક પદાર્થોને ચિંતવવા, તે આજ્ઞાધ્યાન કહેવાય. ૮ આજ્ઞાનું અબાધિતપણું કેવી રીતે ? તે વિચારે છે—

सर्वज्ञवचन सूक्ष्मं, हन्यते यत्र हेतुभिः ।

तदाज्ञारूपमादेय, न मृપાभापिणો जिनाः ॥ ૯ ॥

સર્વજ્ઞ ભગવતે કહેલું સૂક્ષ્મ વચન છે, જે હેતુ કે યુક્તિઓ વડે ખંડિત કરી શકાતું નથી કે ખંડિત થતું નથી. તેમણે જે કહેલું છે, તેમાં ફેરફાર હોય જ નહિ. કારણ કે; વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવતે કદાપિ ફેરફારવાળું જાહે જ નહિ. આ રૂપે તેમની આજ્ઞાનો સ્વીકાર, તે આજ્ઞારૂપ ધ્યાન કહેવાય. અહીં આ વિષયને લગતા આંતરલોકોના અર્થ કહેવાય છે.—

આપ્ત એટલે પક્ષપાત રાખ્યા વગર, પ્રામાણિકપણે યથાર્થ કહેનારા પુરુષોનાં વચન, તે આત્મવચન બે પ્રકારનું છે. પ્રથમ આગમ-વચન, બીજું હેતુ-યુક્તિવાદ વચન. શરૂદોથી જ પદ અને તેના અર્થોની સ્વીકૃતિ કરાવનાર આગમો, અને બીજાં પ્રમાણો, હેતુઓ, યુક્તિઓની સરખામણી કે મદદથી પદાર્થોની અત્યંત સ્વીકારથી, તે હેતુવાદ કહેવાય. નિર્દોષ એવા આ બંને એક સરખા નિઃશંકપણે પ્રમાણભૂત ગણાય છે. કારણ કે, નિર્દોષ કારણના આરંભવાળું પ્રમાણ-ત્રણું કહેલું છે. રાગ, દ્વેષ અને ચોદ એ દોષો કહેવાય અને અરિહંત ભગવતોમાં તે દોષો હોતા જ નથી. નિર્દોષ હેતુથી હૃત્પત્ર થયેલું વચન હોવાથી અરિહંતોનું વચન પ્રમાણભૂત ગણાય. નયો અને પ્રમાણોથી મિદ્ધ થયેલું અને આગળ-પાછળ કોઈપણ સ્થાને

પ્રકારના ચિત્રામણુ કરનાર સરખું જીવોના શરીરમાં ગતિ, બતિ, શરીર, સંસ્થાન, સંઘયણુ આદિ અનેક વિચિત્રતા કરનાર હોય તો નામકર્મનો ઉદય સમજવો. દૂધ ભરવા અને મદિરા ભરવા માટે લાગત ઘડનાર કુંભાર સરખું ઉચ્ચ અને નીચ કુળમાં જન્મ આપનાર ગોત્રકર્મ બાણુ. ફાન, લાલ, લોગ, ઉપલોગ, વીર્ય આદિ લલિધઓ જે કારણે દેખીજીત થતી નથી, તે ભંડારી સરખું અંતરાયકર્મ બાણુ. આ પ્રમાણે કર્મની આઠ મૂળ પ્રકૃતિઓના વિપાકોના વિચાર કરતો 'વિપાક-વિચય' નામનું ધર્મધ્યાન કરે છે. ૧૨-૧૩.

હવે સંસ્થાન-વિચય ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ કહે છે—

અનાયન્તસ્ય લોકસ્ય, સ્થિત્યુત્પત્તિ-ન્યાયાત્મનઃ ।

આકૃતિ ચિન્તયેદ્ યત્ર, સંસ્થાનવિચયઃ સ તુ ॥ ૧૪ ॥

આદિ, અંત વગરના, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, નાશ સ્વરૂપ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવસ્વરૂપ લોક તે સંઘથી ક્ષેત્રભૂમિઓ, સમુદ્રો, દ્વીપો ઇત્યાદિકની આકૃતિઓ વિચારવી, તે 'સંસ્થાન-વિચય' ધર્મધ્યાન કહેવાય. ૧૪. લોકધ્યાન કરવાનું ક્ષેત્ર કહે છે—

નાનાદ્રવ્યગતાનન્ત-પર્યાપરિવર્તનાત્ ।

સદાસક્તં મનો નૈષ, રાગાદ્યાકુલતાં વ્રજેત્ ॥ ૧૫ ॥

વિવિધ પ્રકારના દ્રવ્યમાં રહેલા અનંતા પર્યાયો પરિવર્તન પામતા હોવાથી તેવા દ્રવ્ય સંઘથી વારંવાર વિચારણા કરવાથી તેમાં મન આકૃણતા પામતું નથી, રાગ-દ્વેષાદિવાણું થતું નથી. આ વિષયને લગતા આંતર લોકોનો ભાવાર્થ કહેવાય છે—

જે કે પહેલાં અનિત્યાદિ ભાવનાના પ્રસંગે લોકભાવનામાં સંસ્થાન-વિચય ઘણા વિસ્તારથી કહેલું છે, તેથી પુનરુક્તિહોવાના ભયથી અહિં વિશેષ વર્ણન કરવાની જરૂર નથી. પ્રશ્ન કર્યો કે, લોકભાવના અને સંસ્થાન-વિચય એમાં ફરક કયો છે ? જેથી મને જુદા જણાવ્યા ? લોકભાવના એ તો વિચાર કરવા માત્ર છે અને લોકાદિ મતિ તે સ્થિતસ્વરૂપ છે. અને તેથી તે 'સંસ્થાન-વિચય' ધર્મધ્યાન કહેવાય છે. ૧૫. ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ અને વિશેષતા કહે છે—

ધર્મધ્યાને મયેદ્ ભાવઃ, જ્ઞાપોપશમિકાદિકઃ ।

લેશ્યાઃ ક્રમવિશુદ્ધાઃ સ્યુઃ, પીત-પદ્મ-સિતાઃ પુનઃ ॥ ૧૬ ॥

ન્યારે ધર્મધ્યાન પ્રવર્તતું હોય, ત્યારે આત્મસ્વરૂપ એવા જ્ઞાપોપશમિક, આદિ કહેવાથી ઔપશમિક અને ક્ષાધિક ભાવ આત્મામાં હોય છે, પણ પૌદ્ગલિક-સ્વરૂપ ઔદયિક ભાવનો ઉદય હોતો નથી. કહેલું છે કે, “અપ્રમત સંયતને, તથા ઉપશાંતકપાયવાળાને તથા ક્ષીણ કપાયવાળાને ધર્મધ્યાન હોય છે.” ધર્મધ્યાન-સમયે કેમપૂર્વક વિશુદ્ધ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે, તે આ પ્રમાણે :—પીતલેશ્યા, તેનાથી વધારે નિર્મળ પદ્મલેશ્યા, તેનાથી પણ અત્યંત વિશુદ્ધ શુદ્ધલેશ્યા. ૧૬. આરે પ્રકારના ધર્મધ્યાનનું ક્ષેત્ર કહે છે—

અસ્મિન્ નિતાન્તવૈરાગ્ય-વ્યતિયંતરંગિતે ।

જાયતે દેહિનાં સૌખ્યં, સ્વસંવેગમતોન્દ્રિયમ્ ॥ ૧૭ ॥

અત્યંત વૈરાગ્યરસ-પૂર્ણ આ ધર્મધ્યાનમાં ન્યારે ઝોકાશ ધની ગયો હોય, ત્યારે ઇન્દ્રિયોના વિષય વગરનું આત્મિક ગુણ જીવ અનુભવે છે. કહેલું છે કે—“વિપયોમાં અનાસક્તિ, આરામ્ય, અનિષ્કુરતા-કામગતા-કરુણતા, શુભગંધ, મૂત્ર અને પુરીય અણ હોય, શરીરની

ક્રાંતિ, વદનની પ્રમદતા, સ્વરમાં ગૌર્યતા, આ વગેરે યોગની પ્રવૃત્તિનાં ગરુઆતનાં ચિહ્ન। સમજવાં. ૧૭ ચાર શ્લોકોથી પગલોકનું દેખ કહે છે—

ત્યક્તસદ્ગાસ્તનુ ત્યક્ત્વા, ધર્મધ્યાનેન યોગિનઃ ।

ત્રૈવેયકાદિસ્વર્ગેષુ, ભવન્તિ ત્રિદશોત્તમાઃ ॥ ૧૮ ॥

મહામહિમસૌભાગ્યં, શરચન્દ્રસમપ્રભમ્ ।

પ્રાપ્નુવન્તિ વપુસ્તત્ર, સમ્ભૂષાઽમ્બરભૂષિતમ્ ॥ ૧૯ ॥

વિશિષ્ટવીર્યવોધાન્ન્યં, કામાર્તિજ્વરવર્જિતમ્ ।

નિરન્તરાય સેવન્તે, સુર ચાતુષપં ચિરમ્ ॥ ૨૦ ॥

ઇચ્છાસમ્પન્નસર્વાર્થ-મનોહારિ સુલામૃતમ્ ।

નિર્વિગ્નમુપમુજ્ઞાનાઃ, ગતં જન્મ ન જાનન્તે ॥ ૨૧ ॥

નર્વ મંગલો ત્યાગ કરનાર તે યોગી પુરુષો ધર્મધ્યાન વડે શરીરનો ત્યાગ કરી ત્રૈવેયક આદિ વૈમાનિક દેવલોકમાં ઉત્તમ દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં આગળ મહાન મહિમા, મહાન મૌભાગ્ય, ગરુદચન્દ્ર મરખી આદિલાઈક ક્રાંતિ, અને પુષ્પમાળા, આભૂષણો અને વસ્ત્રોથી શોભાયમાન વૈદ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરે છે.

વિશિષ્ટ પ્રકારની શરીર-શક્તિ, નિર્મળ ત્રણ જ્ઞાનવાળા, કામલવરની પીડાથી રહિત, અતશય વગરનું અનુપમ સુખ લાભા કાળ સુધી ભોગવે છે ઈચ્છા થતાંની સાથે જ સર્વ પ્રકારના મનોહર પદાર્થોની પ્રાપ્તિવાળું, વિદ્ય વગરનું સુખામૃત ભોગવતા તે દેવો ગયેલા જન્મને જાણતા નથી ૧૮ થી ૨૧ ત્યાર પછી—

દિવ્યભોગાવસાને ચ, ચ્યુત્વા ત્રિદિવતસ્તતઃ ।

ઉત્તમેન શરીરેणावतरन्ति महीतले ॥ ૨૨ ॥

દિવ્યવંશે સમુત્પન્નાઃ, નિત્યોત્સવમનૌરમાન્ ।

મુજ્જન્તે વિવિધાન્ ભોગાન્, અલ્પિન્દિતમનૌરયાઃ ॥ ૨૩ ॥

તતો વિવેકમાશ્રિત્ય, વિરજ્યાશેપભોગતઃ ।

ધ્યાનેન ધ્વસ્તકર્માણઃ, પ્રયાન્તિ પદમવ્યયમ્ ॥ ૨૪ ॥

દિવ્ય ભોગો પૂર્ણ થયા પછી અને દેવલોકથી અવ્યા પછી તે ભાગ્યશાળી ઉત્તમ શરીર ધારણ કરવા પૂર્વક મનુષ્યલોકમાં અવતાર પામે છે હમેશા ન્યાં મનોહર ઉત્તમો ઉત્તવાતા હોય તેવા ઉત્તમ દિવ્ય વંશવાળા કુળમાં જન્મેલા અષ્ટિત મનોરથવાળા વિવિધ પ્રકારના પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરેલા ભોગો અનામક્રિયાથી ભોગવે છે. ત્યાર પછી વિવેકનો આશ્રય કરી મસારના મમઝ ભોગથી વિરક્ત બની ઉત્તમ ધ્યાન વડે સમઝ કર્મોનો વિનાશ કરી શાશ્વત સ્થાનમાં પ્રયાણ કરે છે. ૨૨ થી ૨૪.

—એ પ્રમાણે પદમાર્હત કુમારપાળ ભૂપાલને માલગવાની અભિલાષાથી આ. શ્રીદેમચન્દ્ર સૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’, નામનો પદ્યબધ થયો છે, તે યોગશાસ્ત્રના પોતે રચેલ વિવરણમાં દશમા પ્રકાશનો આ શ્રીઆનન્દમાગન્ધારીશરણના પદ્યગ આ શ્રીદેમમાગન્ધારીએ કરેલ ગુર્જરાનુવાદ પૂર્ણ થયો [૧૦]

અગીઆરમા પ્રકાશ

ઓં અહં ।

હવે અગીઆરમા પ્રકાશમાં ધર્મધ્યાનનો ઉપસંહાર કરતા શુકલધ્યાન કહે છે—

સ્વર્ગપર્વગદેતુઃ, ધર્મધ્યાનમિતિ કીર્તિતં તાવત્ ।

અપર્વગૈકનિદાનં, શુરુમતઃ કીર્ત્યતે ધ્યાનમ્ ॥ ૧ ॥

સ્વર્ગના કારણભૂત અને પરંપરાએ મોક્ષના કારણભૂત ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યા પછી, હવે મોક્ષના અદ્વિતીય કારણભૂત શુકલધ્યાનનું સ્વરૂપ કહેવાશે. શુકલધ્યાનના ચાર ભેદો પૈકી છેલ્લા બે ભેદોની અપેક્ષાએ મોક્ષનું અસાધારણ કારણ સમજવું. શુકલધ્યાનના શરૂઆતના બે ભેદો તો અનુત્તર વિમાનમાં ગમન કરવાના કારણભૂત છે. કહેલું છે કે—“શુભ આશ્રય, સંવર, નિર્જરા, વિપુલ દેવસુખો એ ઉત્તમ ધર્મધ્યાનનાં શુભાનુષંગી ફળો સમજવાં. શુકલધ્યાનના ચાર ભેદો પૈકી પ્રથમના બે ભેદોનું ફલ અપૂર્વ તેજ-વિશેષ, અપૂર્વ સુખાનુભવ, અનુત્તર દેવતાનું સુખ ભોગવે છે અને છેલ્લા બે ભેદોનું ફળ પરિનિર્વાણ-મોક્ષ થાય છે,” ૧. શુકલધ્યાનના અધિકારીનું નિરૂપણ કરે છે—

ઇદમાદિમસંહનના એવાલં પૂર્વવેદિનઃ કર્તુમ્ ।

સ્થિરતાં ન યાતિ ચિત્તં. કથમપિ યત્ સ્વલ્પસત્ત્વાનામ્ ॥ ૨ ॥

વજ્રમ્બલ નારાય નામના પ્રથમ સંઘયજ્ઞવાળા અને પૂર્વના જ્ઞાનને ધારણ કરનારા જ શુકલધ્યાન કરવા માટે સમર્થ હોય છે તે વગરના અલ્પસત્ત્વાવાળા કોઈપણ પ્રકારે ચિત્તની સ્થિરતા કરવા સમર્થ જની શક્તા નથી. સમય શ્રુતથી પૂર્વ એટલે પ્રથમ રચના થએલી હોવાથી પૂર્વ અને તેને ધારણ કરનારા, કે પૂર્વને બાજુનાર તે પૂર્વવેદી કહેવાય. આ પ્રાથિક વચન સમજવું, કારણ કે માસતુસ, મહુદેવી આદિ પૂર્વધર ન હોવા છતાં પણ તેમને શુકલધ્યાનનો સંભવ માનેલો છે. આદિ સંઘયજ્ઞ વડે સ્થિરતા ટકાવી શકાય છે—એ હેતુ જણાવ્યો. ૨. એ જ વાત વિચારતાં કહે છે કે—

યત્તે ન લલ્લુ સ્વાસ્થ્ય, વ્યાકુલિત તનુમતાં મનો વિપયૈઃ ।

શુકધ્યાને તસ્માદ્, નાસ્ત્યધિકારોરૂપસારાણામ્ ॥ ૩ ॥

વિષયોથી આકુળ-વ્યાકુળ થયેલાં મનુષ્યોનાં મન સ્વાસ્થ્ય ધારણ કરતાં ન હોવાથી અલ્પમત્ત્વવાળાઓને શુકલધ્યાન ધ્યાવાનો અધિકાર નથી. કહેલું છે કે— ‘ચોતાને કોઈ હથીયારથી છેદે, ભેદે, હણે, જાળે, તો પણ દૂર ઉભેલા પ્રેક્ષકની માફક જે જોયા કરે અને વર્ષા, વાયરો, ઠંડી, ગરમી આદિ દુઃખોથી જે કંપતો નથી. શુકલધ્યાનમાં આત્મા લીન બનેલો હોય, ત્યારે આંખથી કંઈ દેખે નહીં, કાનથી કંઈ પણ સાંભળે નહીં, તેમ જ પાપાણુની મૂર્તિ માફક ઈન્દ્રિયો મગનથી કંઈપણ જ્ઞાન ન થાય, અને જે ચોતાના ધ્યાનમાં સ્થિરતા રાખે ૩. શંકા કરી કે, પ્રથમ સંઘયજ્ઞવાળાને જ શુકલધ્યાનમાં અધિકાર કહો છો, તો અત્યારે તો છેલ્લા મેવાર્ત-સંઘયજ્ઞવાળા પુરુષો છે, તેમને શુકલધ્યાનનો ઉપદેશ આપવાનો કયો અવસર છે ? તેના સમાધાનમાં કહે છે—

અનવચ્છિન્ન્યામ્નાયઃ સમાગતોઽસ્યેતિ કીર્ત્યતેઽસ્માભિઃ ।

દુષ્કરમપ્યાધુનિકે, શુરુખ્યાન યયાશાસ્ત્રમ્ ॥ ૪ ॥

ને કે શાસ્ત્રમા કહ્યા પ્રમાણે અત્યાગ્ના છવો માટે શુકલધ્યાન ધ્યાવુ, તે અત્યંત દુષ્કર છે, તો પણ શુકલધ્યાનના સળધમા પર પગથી ને આભ્યાય આવતો આવ્યો છે, તે પગ પગ તૂટી ન જાય, તે માટે હું તેનું સ્વરૂપ કહું છું ૪. શુકલધ્યાનના લેહો કહે છે—

જ્ઞેય નાનાત્વશ્રુતવિચારમૈક્ય શ્રુતાવિચાર ચ ।

સૂક્ષ્મક્રિયમુત્સન્નક્રિયમિતિ મેદેશ્વતુર્ધા તત્ત્વ ॥ ૫ ॥

૧ પૃથક્ત્વવિતર્ક મવિચાર શુકલધ્યાન, ૨ એકત્વવિતર્ક અવિચાર શુકલધ્યાન, ૩ સૂક્ષ્મક્રિય અપ્રતિપાતિ શુકલધ્યાન, ૪ યુગ્મતર્કિય અનિવર્તિ શુકલધ્યાન અર્થે નાનાત્વ એટલે વિવિધ-શુદ્ધી શુદ્ધી બાળતોની વિચારણા શાની ? વિતર્ક એટલે શ્રુત-દાદશાગી-ઓદપૂર્વ, વિચાર એટલે મનનો વિચાર એવો અર્થ ન કરતા વિશેષ કંઈ ચાર એટલે ચાલવુ-એક સ્થિતિમાથી બીજી સ્થિતિમા ચાલવુ-જવુ, તે વિચાર એટલે કે પરમાણુ, દ્રવ્યલુક આદિ પદાર્થ, વ્યજન એટલે શબ્દ, યોગ એટલે મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ, તેઓમા સંક્રાન્તિ એટલે તેઓમા આવી પ્રવેશવુ અને નીકળવુ ૫ શુકલધ્યાનના પ્રથમલેહની વિગેષ વ્યાખ્યા કહે છે—

एकत्र पर्यायाणा, विविधनयानुसरण श्रुताद् द्रव्ये ।

अर्थ-व्यञ्जन-योगान्तरषु सक्रमणयुक्तमाद्य तत् ॥ ६ ॥

એક પરમાણુ આદિ દ્રવ્યમા ઉત્પાદ, સ્થિતિ, વિલય, મૂર્તત્વ, અમૂર્તત્વાદિ પદાર્થો, દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક નયોએ કરી પૂર્વગત શ્રુતાનુસારે ચિંતન કરવુ, તે ચિંતન દ્રવ્ય, વ્યજન એટલે શબ્દ મન, વચન, કાયાના યોગોના કોઈ પણ એક યોગમા મકમણ થવુ, જેમકે એક દ્રવ્યના ચિંતનથી તેના શબ્દના ચિંતન ઉપર આવવુ, શબ્દ-ચિંતનથી દ્રવ્ય ઉપર આવવુ, મનોયોગથી કાયયોગમા કે વચનયોગમા આવવુ, એવી રીતે કાયાના યોગથી મનોયોગ કે વચનયોગમા મકમણ કરવુ, તે શુકલધ્યાનનો પ્રથમલેહ કહેલું છે કે— “ પૂર્વગત શ્રુતાનુસાર એક દ્રવ્યમા ઉત્પાદ, સ્થિતિ, લગ આદિ પદાર્થોની વિવિધ નયાનુસારે વિચારણા કરવી, અને મવિચાર એટલે પદાર્થ, શબ્દ કે ત્રણ યોગો પૈકી એક યોગથી ગમે તે બીજા યોગમા પ્રવેશ કરવો, નીકળવુ તે વિચાર, આ પ્રમાણે રાગ રહિત મુનિને પૃથક્ત્વ વિતર્ક મવિચાર શુકલધ્યાન હોય છે ” પ્રશ્ન કર્યો કે-પદાર્થ, શબ્દ કે ત્રણે યોગોમા મકમ થવાથી મનનું મ્યેર્થ કેવી રીતે ગણાય ? અને મનની સ્થિતતા વગર ધ્યાન કેવી રીતે ગણાય ? મમાધાન કહે છે કે, એક દ્રવ્ય વિષયક મનની સ્થિરતા ઉત્પન્ન થએલી હોવાથી ધ્યાનપણુ સ્વીકારવામા વાર્ધો નથી ૬

શુકલધ્યાનનો બીજો લેહ કહે છે—

एव श्रुतानुसाराद्, एकत्ववितर्कमेकपर्याय ।

अर्थ-व्यञ्जन-योगान्तरष्वसक्रमणमन्यत् तु ॥ ७ ॥

આ એકત્વવિતર્ક અવિચાર નામના શુકલધ્યાનના બીજા ભેદમાં પૂર્વધર ઉત્તમ મુનિવરોના શ્રુતાનુસાર કોઈપણ એક જ ધ્યેય રાખવાનું હોય છે. પરમાણુ, જીવ, જ્ઞાનાદિશુદ્ધ, ઉત્પાદ આદિ કોઈ પણ એક પર્યાય, શબ્દ કે અર્થ, ત્રણમાંથી કોઈપણ એક યોગ ધ્યેય તરીકે હોય છે; પણ જુદા જુદા હોતા નથી. એક જ ધ્યેય રાખવાનું હોવાથી વિચરણ હોતું નથી. પદાર્થ, શબ્દ, ત્રણે યોગોમાં સંક્રમણ ન થાય, તેવા સ્વરૂપવાળું. કહેલું છે કે— “પવન વગરના સ્થળમાં રહેલ સુરક્ષિત સ્થિર દીપક—સમાન નિષ્કંપ આ ધ્યાન હોય છે. આ ધ્યાનમાં એક ધ્યેય ઉપરથી પોતાની ભતિના, કે બીજા કોઈ પણ ધ્યેય ઉપર જવાનું—વિચરણ હોતું નથી, પણ ઉત્પાદ, સ્થિતિ, ભંગ આદિ કોઈ પણ એક પર્યાયમાં ધ્યાન હોય, પણ ધ્યાનાંતરમાં જવાનું ન હોય પૂર્વગત શ્રુતના આલંબનથી એક ગમે તે ધ્યાન હોય, પણ વિચરણ ન હોય, એટલે આ ધ્યાન નિર્વિકલ્પક હોય છે. આ ધ્યાન બારમા ગુણસ્થાનના અંત સુધી હોય છે. તેમાં યથાજ્યાત ચારિત્ર હોય છે. આ બંને ભેદોમાં શુકલલેશ્યા હોય. ૭. ત્રીજો ભેદ કહે છે—

નિર્વાણાગમનસમયે, કેવલિનો દરનિરુદ્ધયોગસ્ય ।

સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતિ, તૃતીય કીર્તિતં શુરુમ્ ॥ ૮ ॥

મોક્ષે જવાના અત્યંત નજીકના કાળમાં સર્વજ્ઞ કેવલી ભગવંત મન, વચન અને કાયાની બાહરયોગની પ્રવૃત્તિઓ રોકે છે, માત્ર શ્વાસોચ્છવાસની સૂક્ષ્મક્રિયા રહે છે. તેથી પાછા ફરવાનું હોતું નથી. એ સૂક્ષ્મક્રિયા મટીને હવે કદાપિ સ્થૂલક્રિયા થવાની નથી. માટે તેનું નામ સૂક્ષ્મક્રિયા-અપ્રતિપાતિ છે. આત્મા લેશ્યા અને યોગ-રહિત બનતો બન્ય છે. શરીર-પ્રવૃત્તિથી આત્મા છૂટતો બન્ય છે. સર્વે કર્મો, તૈજસ-કાર્મણ શરીર, આયુષ્ય, વચન, કાયાથી નિર્મલ આત્મા છૂટે પડતો બન્ય છે. ૮.

વ્યુપરતક્રિય અનિવર્તિ નામનો ચોથો ભેદ કહે છે—

કેવલિનઃ શૈલેશી-ગતસ્ય શૈલવલકમ્પનીયસ્ય ।

હત્તન્નક્રિયમપ્રતિપાતિ, તૃતીય પરમશુરુમ્ ॥ ૯ ॥

મેકુપર્વત માદૃક અડોવ શૈલેશીકરણમાં રહેલા કેવલીને ઉત્સન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ નામનો શુકલધ્યાને ચોથો ભેદ હોય છે. તેનું બીજું નામ વ્યુપરતક્રિય-અનિવર્તિ રાખેલું છે. ૯.

આરે પ્રકારમાં યોગ-સંજ્યાનું નિરૂપણ કરે છે—

एक-त्रियोगमाजामाद्यं स्यादपरमेकयोगानाम् ।

तनुयोगिनां तृतीय, निर्योगाणां चतुर्थं तु ॥ १० ॥

પહેલો પૃથક્ત્વવિતર્ક અવિચાર નામનો ભેદ ભાગિક શ્રુત ભણેલાને હોય છે અને તે મન વગેરે એક યોગવાળા કે ત્રણે યોગવાળાને હોય છે. બીજું એકત્વવિતર્ક અવિચાર ધ્યાન મન વગેરે યોગોમાંથી કોઈ પણ એક યોગવાળાને બીજા યોગમાં અંકમ થવાનો અભાવ હોવાથી ત્રીજું સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ સૂક્ષ્મ કાયયોગમાં હોય, પણ બાકીના વચન અને મનોયોગમાં હોય નહીં. ચોથું વ્યુત્સન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ યોગરહિત અયોગી કેવલિઓને ગેલેશી-કરણમાં રહેલાને હોય. મન, વચન, કાયાના ભેદથી યોગ ત્રણ પ્રકારનો હોય તેમાં ઔદારિક, વૈકિય, આહારિક.

તેજસ અને કાર્મણુ શરીરવાળા જીવને વીર્યપરિણિ-વિશેષ કાયયોગ છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક શરીરની વ્યાપારક્રિયાથી અહણુ કરેલાં ભાષાવર્ગણનાં પ્રદગલદ્રવ્યોના ટેકાથી જીવનો વ્યાપાર તે વચનયોગ, તે જ ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરની વ્યાપારક્રિયાથી અહણુ કરેલાં મનોવર્ગણનાં દ્રવ્યોની મદદથી જીવનો વ્યાપાર, તે મનોયોગ. ૧૦.

શંકા કરી કે, ‘શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે ભેદમાં મન છે જ નહીં. કારણ કે કેવલી ભગવંતો મન વગરના હોય છે. ધ્યાન તો મનની સ્થિરતાને ગણેલું છે, તો આ ધ્યાન કેવી રીતે થને?’ તેના સમાધાનમાં કહે છે—

છન્નસ્થિતસ્ય યદ્વત્, મનઃ સ્થિરં ધ્યાનમુચ્યતે તઙ્ગૈઃ ।

નિશ્ચલમજ્ઞં તદ્વત્, કેવલિનાં કીર્તિતં ધ્યાનમ્ ॥ ૧૧ ॥

જેમ જ્ઞાનીઓ છદ્મસ્થોના મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે, તેમ કેવલિઓના અંગની નિશ્ચલતા, તે તેમનું ધ્યાન કહેલું છે. શંકા કરી કે, ‘ચોથા પ્રકારના શુકલધ્યાનમાં કાય-યોગનો નિરોધ કરેલો હોવાથી તે હોતો નથી. યોગપણાનો અર્થ ધ્યાન-શબ્દથી પણ થાય છે. ૧૧.

શંકા કરી કે ચોથા શુકલધ્યાનમાં કાયયોગનો નિરોધ કરેલો હોવાથી કાયયોગ પણ હોતો નથી. ધ્યાન શબ્દની વાચ્યતા કેવી રીતે હોય? તે કહે છે—

પૂર્વાભ્યાસાત્, જીવોપયોગતઃ કર્મજરણહેતોર્વા ।

શબ્દાર્થવહુત્વાદ્ વા જિનવચનાદ્ વાઽપ્યયોગિનો ધ્યાનમ્ ॥ ૧૨ ॥

જેમ કુભારનું ચક્ર પહેલાં ભાવવા માટે દંડાદિકથી ભભાવી વેગ ઉત્પન્ન કરાય છે અને પછી દંડાદિકના અભાવમાં પૂર્વે આપેલા વેગથી વગર ઢંડે પણ ભ્રમણ ચાલુ રહે છે, તેવી રીતે મન વગેરે સર્વ યોગો બંધ થવા છતાં પણ અયોગીઓને પૂર્વના અભ્યાસથી ધ્યાન હોય છે તથા જો કે દ્રવ્યથી યોગો હોતા નથી, તો પણ જીવના ઉપયોગરૂપ ભાવમનનો સદ્ભાવ હોવાથી યોગીઓને ધ્યાન હોય છે. અથવા ધ્યાનકાર્યનું ક્ષણ કર્મ-નિર્જરા અને તેનો હેતુ ધ્યાન, જેમ કે, અપુત્ર હોય તો પણ પુત્રનું કાર્ય કરનાર પુત્ર કહેવાય છે. ભવ સુધી રહેનારા ભવોપગ્રાહી કર્મની નિર્જરા આ ધ્યાનથી થાય છે. અથવા એક શબ્દના ઘણા અર્થો થાય છે. જેમ કે, ‘હરિ’ શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે. હરિ એટલે સૂર્ય, મર્કટ, થોડો, સિંહ, ઈન્દ્ર, કૃષ્ણ એવા એક શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે, એ પ્રમાણે ધ્યાનશબ્દના પણ ઘણા અર્થો થાય છે. તે આ પ્રમાણે ‘દ્યૈઃ ચિન્તાયામ્’ ‘દ્યૈઃ કાયયોગ-નિરોધે’ ‘દ્યૈઃ અયોગિત્વેડવિ’ એટલે ‘દ્યૈઃ’ ધાતુ ચિન્તા, વિચાર-ધ્યાન કરવું-કાયયોગના-નિરોધ અર્થમાં અને અયોગિપણામાં પણ કહેલો છે. વ્યાકરણકારો અને કોશકારો દ્વારા નિર્ધારિત તથા ઉપસર્ગો, તેમ જ ધાતુઓ તે ત્રણના અનેક અર્થો થાય છે. પાઠ એ જ એવું દૃષ્ટાંત છે. અથવા જિનાગમથી અયોગીને પણ ધ્યાન કહેલું છે. કહેલું છે કે—“આગમ, સુક્રિત, સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા એ ત્રીન્દ્રિય પદાર્થોની સત્તા સ્વીકારવા માટે પ્રમાણભૂત છે. ૧૨. આટલી હકીકત જણાવ્યા છતાં શુકલ-ધ્યાનના આરે પ્રકારની વિશેષ સમજ આપે છે—

આદ્યે શ્રુતાવલમ્બન-पूर्वे पूर्वश्रुतार्थसम्बन्धान् ।

पूर्वधराणां छन्नस्थ-योगिनां प्रायशो ध्याने ॥ ૧૩ ॥

શુક્લધ્યાનના આર પ્રકાર પૈકી પ્રથમના બે પ્રકારે પૂર્વધર છન્નસ્થ યોગીને શ્રુતજ્ઞાનના અવલંબનથી, પૂર્વશ્રુતના અર્થના સંબંધથી ધણે ભાગે હોય છે, ધણે ભાગે પૂર્વધરને હોય છે-તેમ કહેવાથી અપૂર્વધર એવા ‘માષ્ટુષ’ મુનિ અને મરુદેવી માતાને પણ શુક્લધ્યાનનો સદ્ભાવ ગણાયેલો છે. ૧૩. તથા—

सकलालम्बनविरह-प्रथिते द्वे त्वन्तिमे समुद्दिष्टे ।

निर्मलकेवलदृष्टि-ज्ञानानां क्षीणदोषाणाम् ॥ ૧૪ ॥

શુક્લધ્યાનના છેલ્લા બે પ્રકારે જેમના સર્વ દોષો ક્ષય પામેલા હોય, તેવા નિર્મળ કેવલજ્ઞાન-દર્શનવાળાને કહેલા છે. ૧૪. તથા—

तत्र श्रुताद् गृहीत्वैकम्, अर्थमर्थाद् व्रजेच्छन्दम् ।

शब्दात् पुनरप्यर्थ, योगाद् योगान्तरं च सुधीः ॥ ૧૫ ॥

સંક્રામત્યવિલમ્બિતમ્, અર્થમર્થાદ્ વ્રજેચ્છન્દમ્ ।

व्यावर्तते स्वयमसौ, पुनरपि तेन प्रकारेण ॥ ૧૬ ॥

इति नानात्वे निशिताभ्यासः संजायते पदा योगी ।

आविर्भूतात्मगुणः, तदैकताया भवेद् योग्यः ॥ ૧૭ ॥

ઉત્પાદ-સ્થિતિ-બ્રહ્માદિ-પર્યયાણાં યદેકયોગઃ સન્ ।

ध्यायति पर्ययमेकं, तत् स्यादेकत्वमविचारम् ॥ ૧૮ ॥

त्रिजगद्विषयं ध्यानादणुસંસ્થં ધારયેત્ત ક્રમેણ મનઃ ।

વિપમિવ સર્વાહ્નગતં, મન્ત્રવલાન્માન્ત્રિકો દંશે ॥ ૧૯ ॥

અપસારિતેન્યનમરઃ, શ્રેષ્ઠસ્તોકેન્ધનોઽનલો જ્વલિતઃ ।

તસ્માદપનીતો વા, નિર્વાતિ યથા મનસ્તદ્રૂત ॥ ૨૦ ॥

તે શુક્લધ્યાનના પ્રથમ પ્રકારમાં શ્રુતજ્ઞાનમાંથી કોઈ એક પદાર્થ ગ્રહણ કરીને તેના વિચારમાંથી શબ્દના વિચારમાં જવું થાય, વળી શબ્દથી પદાર્થના વિચારમાં આવવું થાય, તેમ જ ગમે તે એક યોગમાંથી બીજા યોગમાં જવું-આવવું થાય. જે પ્રમાણે ધ્યાની પુરુષ વગર-વિદ્યાબે અર્થ વગેરેમાં સંક્રમણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે ફરી પણ પોતે ત્યાંથી પાછા ફરે છે. આ પ્રમાણે ન્યારે યોગી અનેક પ્રકાર વિષયક સૂક્ષ્મ અભ્યાસવાળો થાય છે, ત્યારે આત્મશુદ્ધિ પ્રગટ કરી શુક્લધ્યાનથી એકતાને યોગ્ય થાય છે. એક યોગવાળો બની પદાર્થોની ઉત્પત્તિ,

સ્થિતિ, નાશ આદિ પર્યાયો તેમાંથી એક પર્યાયનું જ ધ્યાન કરે, તે એકત્વ-અવિચાર શુદ્ધ-ધ્યાન કહેવાય મંત્ર જાણનાર મંત્રના જલથી આખા શરીરમાં વ્યાપેલા ઝેરને એક ડાંખના સ્થાનમાં લાવી મૂકે છે, તેમ ત્રણ જગતના વિષયવાળા મનને ધ્યાનના બળે એક પરમાણુ વિષયક કેમપૂર્વક ધ્યાન કરે સળગતા અગ્નિમાં નવા લાકડાં ન ઉમેગવાથી અગર બળતાં લાકડાં ખેંચી લેવાથી બાકીનો અગ્નિ ઘટતો ઘટતો આપોઆપ ઓલવાઈ જાય, તેમ મનને પણ વિષયરૂપ ઈન્દ્રિય ન મળવાથી આપોઆપ શાન્ત થઈ જાય છે ૧૫ થી ૨૦. હવે બીજા ધ્યાનનું ફલ કહે છે—

જ્વલતિ તતશ્ચ ધ્યાન—જ્વલને મૃગમુજ્જ્વલે ચતીન્દ્રસ્ય ।

નિરિવિલાનિ વિર્લયન્તે, ક્ષણમાત્રાદ્ ઘાતિકર્માણિ ॥ ૨૧ ॥

ત્યાર પછી ધ્યાનાગ્નિ અત્યંત ઉત્કટપણે પ્રગ્વલિત થવાના થોળે ઉત્તમ મુનિવરના મમ્મ ઘાતિકર્મો ક્ષણવાગ્માં બળી ભસ્મ થઈ જાય છે ૨૧ ઘાતિકર્મોના નામો કહે છે—

જ્ઞાનાવરણીય દૃષ્ટ્યાવરણીય ચ મોહનીય ચ ।

વિલય પ્રયાન્તિ સહસ્રા, સહાન્તરાયેણ કર્માણિ ॥ ૨૨ ॥

જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય એ ત્રણે માથે અંતગત કર્મો એકદમ વિસય-નાશ પામે છે. ૨૨. ઘાતિકર્મોના ક્ષય થવાથી ક્ષય જણાવે છે—

સપ્રાપ્ય કેવલજ્ઞાન-દર્શને દુર્લભે તતો યોગી ।

જાનાતિ પશ્યતિ તથા, લોકાલોક યથાવસ્યમ્ ॥ ૨૩ ॥

તેવા પ્રકારના ધ્યાનાંતરમાં વર્તતા યોગીને ત્યાર પછી દુર્લભ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. તેના પ્રભાવે જેવી અવસ્થામાં લોક અને અલોક છે, તે પ્રમાણે યથાર્થ લોકા-લોકને જાણે અને દેખે છે. ૨૩.

ઉપર તથ્યેકા કેવલજ્ઞાનવાળા તીર્થંકર ભગવંતના અતિથયોને ચાવીશ આયાઓથી કહે છે—

દેવસ્તદા સ ભગવાન્, સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શ્યનન્તગુણઃ ।

વિદ્યસ્ત્પવનીવલય, મુરમુરનરોરગૈઃ પ્રણતઃ ॥ ૨૪ ॥

વાગ્જ્યોત્સનયાઽસ્તિલાન્યપિ, વિવોધયતિ મવ્યજન્તુકુમુદાનિ ।

ઉન્મૂલયતિ ક્ષણતો, મિધ્યાત્વ દ્રવ્ય-માવગતમ્ ॥ ૨૫ ॥

તદામગ્રહમાત્રાદ્, અનાદિમસારસમર્વં દુઃસ્વમ્ ।

મવ્યાત્મનામરોષં, પરિસ્રવં યાતિ સદૈવ ॥ ૨૬ ॥

અપિ ક્રોડોદ્ગતમગ્ન્યાઃ, મમુષામિતુમાગતાઃ મુર-નરાયાઃ ।

સેત્રે યોજનમાત્રે, માન્તિ તદાઽધ્ય પ્રભાવેણ ॥ ૨૭ ॥

અસ્ય પુરસ્તાત્ નિનદન્, વિજૃમ્ભતે દુન્દુભિર્નમસિ તારમ્ ।
 કુર્ણો નિર્વાણ-પ્રયાણફલ્યાણમિત્ર સઘઃ ॥ ૩૬ ॥
 પચાપિ ચેન્દ્રિયાર્થાઃ, ક્ષણાન્મનોજ્ઞા ભવન્તિ તદુપાન્તે ।
 કો વા ન ગુણોત્કર્ષ, સવિધે મહતામવામોતિ ? ॥ ૩૭ ॥
 અસ્ય નસ્વા રોમાણિ ચ, વર્ધિષ્યૂન્યપિ ન હિ પ્રવર્ધન્તે ।
 ભવશતસચિત્કર્મચ્છેદં દૃષ્ટ્વેવ મીતાનિ ॥ ૩૮ ॥
 સમયન્તિ તદભ્યર્ણે, રજાંસિ ગન્ધજલદૃષ્ટિમિર્દેવાઃ ।
 ઉન્નિદ્રકુસુમદૃષ્ટિભિરશેપતઃ સુરભયન્તિ મુવમ્ ॥ ૩૯ ॥
 છત્રત્રયી પવિત્રા, વિભોરૂપરિ ભક્તિત્ત્વિદશરાજૈઃ ।
 ગદ્ગાસ્રોતસ્તિત્રયાવ, ધાર્યતે મળ્ડલીકૃત્ય ॥ ૪૦ ॥

સૂર્યમડલની શોભાને અનુમરતુ, સર્વ દિશાઓને પ્રકાશિત કરતુ, ભગવંતના શરીરની પાછળ ભામડળ પ્રગટ થાય છે ભગવંત ન્યારે પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરતા હોય ત્યારે, કલ્યાણ કરનારી ભક્તિવાળા દેવો પગલે પગલે તેમને પગ સ્થાપન કરવા માટે તરત સુવર્ણકમલોને સચાર કરાવે છે તથા પવન અનુકૂલ વાય છે, પક્ષીઓ ભગવંતની જમણી પાજુથી પ્રદક્ષિણા આપે છે, વૃક્ષો નીચા થઈ નમન કરે છે, તે વખતે કાટા ઉધા થાય છે લાલકુ પળયુક્ત, વિકસિત પુષ્પોની ગધવાળો, મધુકર-ભમરોના શબ્દોવડે સ્વાભાવિક સ્તુતિ કરતો હોય તેવો અશોકવૃક્ષ, ભગવંતની ઉપર શોભી રહેલો હોય છે તે સમયે, કામદેવને સહાય તરવાના પાપતુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા બાજુ આવી હોય, તેવી રીતે છત્રે ઋતુઓ ચોક સામટી પ્રભુની આગળ પ્રગટ થાય છે. બાજુ ભોક્ષ-કલ્યાણક ઉજવવા માટે હોય, તેમ આ ભગવંતની આગળ મધુર શબ્દ કરતો દેવદુહિ આકાશમા પ્રગટ થાય છે તે ભગવંતની પાસે પાચે ઈન્દ્રિયોના પ્રતિકૂળ પદાર્થો પણ ક્ષણવારમા મનોહર બની અનુકૂળ થાય છે ‘મહાપુરુષોના સાનિધ્યમા શુભોત્કર્ષ કોણ ન પામે ?’ અર્થાત્ સર્વ પામે સેકડો ભવોના સચિત કરેલા કમોને ઉચ્છેદ થયેલો નેઈને ભય પામ્યા હોય, તેમ વધવાના સ્વભાવવાળા, પ્રભુના નખ અને શામ અહિં વૃદ્ધિ પામતા નથી તે ભગવંતની પાસે દેવો મુગધી જળની વૃષ્ટિ કરવા વડે કરીને ઉડવાના સ્વભાવવાળી ધૂળને શાન્ત કરે છે અને ખીલેલા પુષ્પોની વૃષ્ટિથી મમત્ર ભૂમિને મુગધીવાળી કરે છે ઈન્દ્ર મહારાજને ભક્તિથી ગંગાનદીના ત્રણ પ્રવાહોને બાજુ વર્તુલાકાર બનાવ્યા હોય, તેમ ત્રણ પવિત્ર છત્રોને ભગવંતે મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યા હોય છે ૩૧ થી ૪૦

અયમેક एव नः प्रभुरित्याख्यातु विद्वैजसोऽनमितः ।

अङ्गुलिदण्ड इवोच्चैश्चास्ति रजध्वजस्तस्य ॥ ૪૧ ॥

अस्य शरदिन्दुदीधिति-चारुणि च चामराणि धूयन्ते ।

वदनारविन्दसपाति-राजहसन्म्रम दधति ॥ ૪૨ ॥

પ્રાકારાત્મ્ય ડચૈઃ, વિભાન્તિ સમવસરણસ્થિતસ્યાસ્ય ।
 કૃતવિગ્રહાણિ સમ્યક્-ચારિત્ર-જ્ઞાન-દર્શનાનીવ ॥ ૪૩ ॥
 ચતુરાશાવર્તિજનાન્, યુગપદિવાનુગ્રહીતુકામસ્ય ।
 ચત્વારિ ભવન્તિ મુલાન્યહ્યાનિ ચ ધર્મમુપદિશતઃ ॥ ૪૪ ॥
 અભિવન્દ્યમાનપાદઃ, સુરાસુરનરોરૈસ્તદા મગવાન્ ।
 સિંહાસનમધિતિષ્ઠતિ, ભાસ્વાનિવ પૂર્વગિરિશૃંગમ્ ॥ ૪૫ ॥
 તેજઃપુષ્પસર-પ્રકાશિતાશ્વેપદિક્ક્રમસ્ય તદા ।
 ત્રૈલોક્યચક્રવર્તિત્વ-ચિહ્નમગ્રે ભવતિ ચક્રમ્ ॥ ૪૬ ॥
 ભવનપતિ-વિમાનપતિ-જ્યોતિઃપતિ-વાનમન્તરાઃ સવિધે ।
 તિષ્ઠન્તિ સમવસરણે, જગન્મતઃ કોટિપરિમાણાઃ ॥ ૪૭ ॥

‘આ અમારા એક જ સ્વામી છે.’ એ કહેવા માટે બધે ઇન્દ્ર મહારાજાએ અશુભિરૂપ ૬૩ જિએ કયાં હોય, તેમ રત્નજડિત ‘વજ્ર’ પ્રભુની પાસે શોધી રહેલો છે. આ પ્રભુને શરદ ઋતુના ચંદ્ર સરખા મનોહર આમરો વિંબય છે, તે ભગવંતના મુખકમળ પાસે આવતા રાજ-હંસોના વિભમને ધારણ કરે છે. આ સમવસરણમા રહેલા ત્રણ ઉચા ગઢો બધે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રે ત્રણ શરીર ધારણ કર્યાં હોય તેમ સારી રીતે શોધે છે. ચારે દિશામાં રહેલા લોકોને એકી વખતે ઉપકાર કરવા માટેની ઇચ્છાથી હોય તેમ ધર્મોપદેશ કરતા ભગવંતને ચાર શરીરો અને ચાર મુખો થાય છે. તે સમયે દેવો, અસુરો, મનુષ્યો અને ભવનપતિ દેવો વડે અભિવંદન કરાતા ચરણવાળા ભગવંત ઉદ્યાચળના શિખર પર જેમ સૂર્ય શોધે તેમ સિંહાસન પર બિરાજમાન થાય છે. તે અવસરે તેજ-સમૂહનો ફેલાવો કરી સમગ્ર દિશા-સમૂહને પ્રકાશિત કરતું અને ત્રણ લોકના ધર્મચક્રવર્તીના ચિહ્નરૂપ ધર્મચક્ર પ્રભુ આગળ રહેલું હોય છે. ભવનપતિ, વૈમાનિક, જ્યોતિષક અને વાનવ્યંતર એમ ચારે નિકાયના દેવો સમવસરણની અંદર ભગવાનની પાસે જઘન્યથી કાંટી સંખ્યા-પ્રમાણ રહે છે. ૪૧ થી ૪૭.

કેવલજ્ઞાની તીર્થંકર ભગવંતના અતિશયોતું સ્વરૂપ કહીને હવે સામાન્ય કેવળીઓનું સ્વરૂપ કહે છે—

તીર્થંકરનામસંજ્ઞં, ન યસ્ય કર્માસ્તિ સોઽપિ યોગવલાત્ ।
 ઉત્પન્નકેવલઃ સન્, સત્યાયુપિ વોધયત્યુર્વામ્ ॥ ૪૮ ॥

જેઓને તીર્થંકરનામકર્મ નથી, તેઓ પણ યોગના બલથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન કર્યા પછી નો આયુષ્યકર્મ બાકી રહેલું હોય, તે જગતના જીવોને ધર્મનો પ્રતિબોધ કરે છે. ૪૮. ત્યાર પછી કરવા યોગ્ય કહે છે—

સંપન્નકેવલજ્ઞાન-દર્શનોઽન્તર્ધૃત્તેજોપાયુઃ ।
 અર્હતિ યોગી ધ્યાન, તૃતીયમપિ કર્તુમચિરેણ ॥ ૪૯ ॥

કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કરેલ યોગીનું આયુષ્ય અત્યુદ્ધૃત બાકી રહે, ત્યારે તે તત્કાલ ત્રીજું શુક્લધ્યાન કરવા યોગ્ય થાય છે. અત્યુદ્ધૃત એટલે મુદ્ધૃતની અંદરનો સમય સમજવો. ૪૯.

શું સર્વ યોગીઓ સરખી રીતે ત્રીજું ધ્યાન શરૂ કરે ? કે તેમાં કંઈ વિશેષ હોય ? તે કહે છે—

આયુઃકર્મસકાશાદ્, અધિકાનિ સ્યુર્યદાઽન્યકર્માણિ ।

તત્સામ્યાય તદોપક્રમતે યોગી સમુદ્ધાતમ્ ॥ ૫૦ ॥

જે બાકી રહેલાં ભવોપગ્રાહી કર્મોની સ્થિતિ આયુષ્યકર્મ કરતાં અધિક હોય, ત્યારે તે કર્મો સાથે ભોગવાય, તે માટે તે યોગી કેવલિસમુદ્ધાત નામનો પ્રયત્ન-વિશેષ કરે.

આયુષ્યકર્મ જેટલી જ જે બાકીનાં કર્મોની સ્થિતિ બાકી હોય તો, ત્રીજા ધ્યાનની શરૂઆત કરે, પણ આયુષ્યકર્મ કરતાં બીજાં કર્મોની સ્થિતિ હાંખી હોય, ત્યારે સ્થિતિ-ધાત, રસ-ધાત આદિ માટે સમુદ્ધાત નામનો પ્રયત્ન-વિશેષ કરે છે. કહેલું છે કે—‘ જે કેવલિ ભગવંતને જે આયુષ્યકર્મ કરતાં અધિક સ્થિતિવાળું કર્મ હોય, તે ભગવંત તેને સરખા કરવાની અભિલાષાથી કેવલિ-સમુદ્ધાત નામનો પ્રયત્ન કરે છે. ’ સમુદ્ધાત એટલે સમ્યક્ પ્રકારે જેનો પ્રાદુર્ભાવ બીજા વખત ન થાય તેવી રીતે પ્રગળપણે ધાત કરવો—જીવપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢવા. ૫૦.

તે સમુદ્ધાતની વિધિ બતાવે છે—

દળ્ઢ-કપાટે મન્યાનકં ચ, સમયત્રયેણ નિર્માયિ ।

તુર્યં સમયે લોકં, નિઃશેષં પૂરયેદ્ યોગી ॥ ૫૧ ॥

ધ્યાનસ્થ કેવલી ભગવંત ધ્યાનના બળથી પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢે છે. એટલે કે પ્રથમ સમયે આત્મપ્રદેશો શરીરની બહાર કાઢતાં જ લોક-પ્રમાણુ જોયા અને નીચો તથા સ્વદેહ-પ્રમાણુ પહોંચો આત્મપ્રદેશોનો કંઠ કરે છે, તથા બીજો જ સમયે તે કંઠમાંથી કમાડની જેમ પહોંચાં કમાડ થઈ જાય છે. એટલે આત્મપ્રદેશો આગળ-પાછળ લોકમાં એવી રીતે ફેલાય છે, જેથી પૂર્વ-પશ્ચિમ અગર ઉત્તર-દક્ષિણ કમાડની આકૃતિ માર્ક ગોઠવાઈ જાય છે. ત્રીજા સમયે તેમાંથી જ આત્મ-પ્રદેશો એવી રીતે ફેલાવે છે કે જેથી મધ્યમ-સ્વધ્યાના આકારની માર્ક ગોઠવાઈ જાય છે એવી રીતે ઘણાં લોક પૂરાઈ જાય છે. ચોથા સમયે તે યોગી આંતરમાં પૂરી નાખીને આખા લોકને પોતાના આત્મ-પ્રદેશોથી વ્યાપ્ત કરી નાખે છે. એમ ઘણાં લોક પૂરતાં અનુશેલી સુધી ગમન થવાથી લોકના ખૂણાઓ પણ આત્મ-પ્રદેશોથી પૂરી નાખે છે. એટલે ચાર સમયમાં સમગ્ર લોકકાશને જીવ-પ્રદેશોથી પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. જેટલા આત્મપ્રદેશો છે, તેટલા જ લોકકાશના પ્રદેશો છે. એટલે દરેક આકાશ-પ્રદેશે એક એક આત્મ-પ્રદેશ ગોઠવાઈ જાય છે. ‘ લોક પૂરણ કર્યો ’ એમ શ્રવણ કરવાથી બીજાઓ આત્માને વિબુષણે એટલે સર્વવ્યાપી માનનારાઓ ઉત્પન્ન થયા. તેઓનો અર્થવાદ આ પ્રમાણે છે કે ‘ સર્વજાજુ મહુવાળો, સર્વત્ર સુખવાળો, સર્વજાજુ બાહુવાળો, સર્વત્ર પાદવાળો ’ વગેરે. ૫૧

હવે પાંચ વગેરે સમયમાં શું શું કરે છે, તે કહે છે—

સમયૈસ્તતશ્ચતુર્મિઃ, નિવર્તેતે લોકપૂરણાદસ્માત્ ।

વિદિતાયુઃસમકર્મા, ધ્યાની પ્રતિલોપમાર્ગેણ ॥ ૫૨ ॥

ચાર સમયે સમગ્ર લોક પૂરવાનું કામ સમાપ્ત કરી આયુ-સ્થિતિ બેટલાં બાકીનાં કર્મોને સરખાં ગોઠવી ધ્યાની મુનિ અવળા ક્રમથી લોક પૂરવાના કાર્યથી ષાછા ફરે. અર્થાત્ પાંચમે સમયે લોકમાં ફેલાવેલા કર્મવાળા આત્મ-પ્રદેશોને સંકેરણ કરી સંકેતી લે. છઠ્ઠા સમયે મંધાન આકાર સમેટી લે, ગાઢ સંકેત કરવાથી સાતમે સમયે ક્રમાંડ-આકાર સંકેતી લે, આઠમે સમયે ઈંડ સંકેતી શરીરમાં જ રહે. સમુદ્ઘાત-સમયે મન અને વગનના યોગો વ્યાપાર વગરના જ હોય છે. ત્યાં તે બંને યોગોનું તેવું કોઈ પ્રયોજન નથી, માત્ર એકલા કાયયોગનો જ વ્યાપાર હોય છે. તેમાં પણ પહેલા અને આઠમા સમયમાં ઔદારિક કાયની પ્રધાનતા હોવાથી ઔદારિક કાયયોગ જ હોય છે. બીજા, છઠ્ઠા અને સાતમા સમયમાં વળી ઔદારિક શરીરથી બહાર આત્માનું ગમન થવાથી કાર્મણવીર્યનો પરિપક્વ થવાથી ઔદારિક-કાર્મણ મિશ્ર યોગ હોય છે. ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા સમયમાં ધણા આત્મપ્રદેશો ઔદારિક શરીરના વ્યાપાર વગરના અને તે શરીરથી બહાર હોવાથી તેના શરીરની સહાય વગરનો એકલો કાર્મણ કાયયોગ હોય છે. કહેવું છે કે-“ પહેલા અને આઠમા સમયે ઔદારિક શરીરનો વ્યાપાર હોવાથી ઔદારિક કાયયોગ માનેલો છે. તથા બીજા, છઠ્ઠા તથા સાતમા સમયે ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ, માનેલો છે. ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા સમયમાં કાર્મણ કાયયોગ અને ત્રણે સમયમાં પણ આત્મા નક્કી અનાહારી હોય છે.” સમુદ્ઘાતને ત્યાગ કરી જરૂર પડે તો ત્રણે યોગનો વ્યાપાર કરે છે. જેમ કે-અનુત્તર-દેવે કોઈક તેવો મનથી શ્રદ્ધા પૂછ્યો હોય, તો સત્ય કે અસત્યામૃષા મનોયોગની પ્રવૃત્તિ કરે, એ પ્રમાણે કોઈકને આમ ત્રણ કરવા આદિમાં તેવા જ વચનયોગનો વ્યાપાર કરે, બીજા જે હેતુનો વ્યાપાર ન કરે, બંને પણ ઔદારિક કાયયોગો ફેલક પાછું અર્પણ કરવા આદિકમાં વ્યાપાર કરે. ત્યાર પછી અંતર્ચુકૃત માત્ર કાળમાં યોગ-નિરોધ શરૂ કરે છે. અહીં ત્રણે પ્રકારના યોગો જે પ્રકારવાળા છે. સૂક્ષ્મ અને બાહર. તેમાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછીનો ઉત્તરકાળ બ્રહ્મચર્યથી અંતર્ચુકૃતનો અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ન્યૂન દેશોન પૂર્વકાંટિ. તેટલા કાળ સુધી સયોગીકેવલી ભગવત વિચરી અનેક ભવ્યોને પ્રતિબોધ કરે છે અને જ્યારે તેમનું આયુષ્ય માત્ર અંતર્ચુકૃત બાકી રહે છે, ત્યારે તેઓ પ્રથમ બાહર કાયયોગથી બાહર વચન અને મનોયોગ રોકે છે, ત્યાર પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગથી બાહર કાયયોગને રોકે છે. બાહર કાયયોગ હોય, ત્યારે સૂક્ષ્મ યોગ રોકવા અશક્ય છે. હોડતો માણસ કૂળદરીને રોકી શકતો નથી. તેથી સર્વ બાહર-યોગોનો નિરોધ કર્યા પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગથી સૂક્ષ્મ વચન, અને મન યોગોનો નિરોધ કરે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ શુકલધ્યાન કરતો પોતાના આત્માથી જ સૂક્ષ્મ કાયયોગનો નિરોધ કરે છે. પર. એ જ હકીકત ત્રણ આર્યાથી કહે છે-

શ્રીમાનચિન્ત્યવીર્યઃ, શરીરયોગેષ્ય વાદરે સ્થિત્વા ।

અચિરાદેવ હિ નિરુણદ્ધિ, વાદરૌ વાહ્વનસયોગૌ ॥ ૫૩ ॥

સૂક્ષ્મેણ કાયયોગેન, કાયયોગં સ વાદરં રુન્ધ્યાત્ ।

તસ્મિન્ અનિરુદ્ધે સત્તિ, શસ્યો રોદ્ધું ન સૂક્ષ્મતનુયોગઃ ॥ ૫૪ ॥

વચન-મનોયોગયુગં, સૂક્ષ્મં નિરુણદ્ધિ સૂક્ષ્માત્ તતુયોગાત્ ।

વિદધાતિ તતો ધ્યાનં, સૂક્ષ્મક્રિયમસૂક્ષ્મતતુયોગમ્ ॥ ૫૫ ॥

કેવલજ્ઞાનાદિક લક્ષ્મીવાળા અને અચિન્ત્ય શક્તિવાળા તે યોગી બાદર કાયયોગમાં રહેલા બાદર વચન અને મનોયોગો ઘણા અસ્પષ્ટતામાં રોકે છે. પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગથી બાદર કાયયોગને રોકે, બાદર તતુયોગ રોકાયા સિવાય સૂક્ષ્મતતુયોગ રોકી શકાતો નથી, પછી સૂક્ષ્મ તતુયોગથી સૂક્ષ્મ વચન અને મનોયોગો રોકે છે. ત્યાર પછી સૂક્ષ્મતતુયોગ વગરનું સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ નામનું ધ્યાન કરે છે. સમુચ્છિન્ન-ક્રિય એવું તેનું ખીજું નામ પણ કહેલું છે. ૫૩-૫૪-૫૫.

તદનન્તરં સમુત્સન્ન-ક્રિયમાવિર્ભવેદયોગસ્ય ।

અસ્વાન્તે સ્ત્રીયન્તે, ત્વયાતિકર્માણિ ચત્ત્વારિ ॥ ૫૬ ॥

લઘુવર્ણપંચકોદ્ગિરણ-તુલ્યકાલમવાપ્ય શૈલેશીમ્ ।

ક્ષપયતિ યુગપત્ પરિતો, વેદ્યાયુર્નામિ-ગોત્રાણિ ॥ ૫૭ ॥

ત્યાર પછી અયોગીને સમુત્સન્નક્રિય પ્રગટ થાય છે-એટલે સર્વ ક્રિયા બંધ થાય છે. આના અંતમાં ચાર અઘાતિ કર્મોના ક્ષય થાય છે. ૫૬. ત્યાર પછી ‘અ હ ડ ક્ષ ન્’ એ પંચ ઈશ્વાકાર બ્રાહ્મણ, તેટલો કાળ તે ટકે છે. મેડુપર્વત સરખી સ્થિર અવસ્થા પામીને એકી સામટા વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચારે કર્મો અપાવી નાખે છે. ૫૬-૫૭. ત્યાર પછી—

ઔદારિક-તૈજસ-કાર્મણાનિ સંસારમૂલકરણાનિ ।

હિત્વેહ્નકુશ્થેપ્યા, સમયેનૈકેન યાતિ લોકાન્તમ્ ॥ ૫૮ ॥

સંસારનાં મૂળ કારણભૂત ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ લક્ષણ શરીરોના ત્યાગ કરીને વિગ્રહ વગરની એક ઋજુશ્રેણીથી બીલ આકાશ-પ્રદેશનો સ્પર્શ કર્યા સિવાય એક જ સમયમાં એટલે કે બીલ સમયનો પણ સ્પર્શ કર્યા સિવાય લોકના છેડે રહેલા સિદ્ધિક્ષેત્રમાં સાકાર ઉપયોગ-સહિત ભય છે. કહેલું છે કે “આ પૃથ્વીતલ પર છેલ્લા શરીરનો ત્યાગ કરીને ત્યાં જઈને સિદ્ધિ પામે છે.” ૫૮. શંકા કરી કે, છપ ઉપર જતાં લોકાન્તની ઉપર આગળ કેમ જતો નથી ? અગર દેહ ત્યાગની ભૂમિની નીચે કે તિછોં કેમ જતો નથી, તે કહે છે—

નોર્થમુપગ્રહવિરહાદ્, અધોઽપિ વા નૈવ ગૌરવામાવાત્ ।

યોગપ્રયોગવિગમાત્, ન તિર્યગપિ તસ્ય ગતિરસ્તિ ॥ ૫૯ ॥

જેમ મત્સ્યને ગતિમાં સહાયક જલ, તેમ છપને ગતિમાં સહાયક ધર્માસ્તિકાય પદાર્થ આગળ ન હોવાથી, લોકના છેડા પછી તે ન હોવાથી છપ ઊર્ધ્વમાં જઈ શકતો નથી, તેમ જ અયોગમનના કારણભૂત તેમાં વજન ન હોવાથી નીચે જતો નથી. કાયાદિ યોગો અને તેની પ્રેરણા તે બંનેનો અભાવ થવાથી તિચ્છોં પણ જતો નથી. ૫૯.

અહીં કર્મથી મુક્ત થએલાને ઉપર જવાનો પ્રદેશ મર્યાદિત હોવાથી ગતિ ન થવી જોઈએ, તેમ કહેનાર પ્રત્યે કહે છે—

લાઘવયોગાદ્ ધૂમવદલાત્તુફલવચ સઙ્ગવિરહેણ ।

વન્ધનવિરહાદેરણ્ડવચ સિદ્ધસ્ય ગતિરુર્ધ્વમ્ ॥ ૬૦ ॥

ભારેપણના પ્રતિપક્ષભૂત હલકાપણું તેવા પરિણામના યોગથી ધૂમાડા માફક સિદ્ધની જીર્ણ ગતિ હોય છે. તથા સંગરહિત થવાથી તથાવિધ પરિણામથી તુંગતા ઉપર માટીના કાદવના ઉપરા ઉપર આઠ લેપો કર્યા હોય, તેવું વળનદાર ભારી માટીના સંગવાળું તુંગડું પાણીમાં તળીયે ડુબી જાય, પણ પાણીમાં ભીંજવાથી ક્રમસર આઠે માટીના લેપ દૂર થાય, ત્યારે હલકું તુંગડું આપોઆપ પાણીની સપાટી ઉપર સ્વાભાવિક આવી જાય, તેની માફક સિદ્ધને જીવ આઠે કર્મોના લેપના ભારથી મુક્ત થવાથી તેવી પરિણતિથી આપોઆપ લોકાન્ત સુધી પહોંચી જાય છે. એરડી સીંગના વન્ધનમાથી છૂટેલ એરડકલની માફક કર્મબન્ધથી છૂટેલ સિદ્ધની જીર્ણગતિ હોય છે. ૬૦. અને ત્યાં પછી—

સાદિકમનન્તમનુપમમ્, અવ્યાવાધં સ્વભાવજં સૌલ્યમ્ ।

માત્તઃ સર્વેવલજ્ઞાન-દર્શનો મોદતે મુક્તઃ ॥ ૬૧ ॥

આદિસહિત હોય તે સાદિક, સંસારમાં કદાચિત્ પણ આવા સુખનો અનુભવ કર્યો નથી, માટે સાદિક સુખ, આ સિદ્ધિસુખનો હવે કદાપિ અંત આવવાનો ન હોવાથી અનંત સુખ, સાદિતું અનંતપણું કેવી રીતે? એમ કહેતા હો તો ઘટાકિકના નાશમાં તેમ કેળાતું હોવાથી, ઘટાકિકનો નાશ સાદિ છે, ઘણુ આદિના વ્યાપારથી તેનો નાશ ઉત્પન્ન થયો હોવાથી. ક્ષયનો અભાવ હોવાથી અનંત, પરંતુ ક્ષય થવા છતાં ફરી તેમાંથી ઘટ ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ હોવાથી, અનંત ન કહેવાય. અનુપમ એટલે કોઈ પણ ઉપમાનના અભાવવાળું સુખ, દરેકજીવોનાં અતીત કાળનાં, વર્તમાનકાળનાં અને ભવિષ્યકાળનાં સાંસારિક સુખો એકઠાં કરીએ તો એક સિધ્ધના સુખનો અનંતભો ભાગ છે. તેમના સુખમાં કોઈપણ પ્રકારની વચ્ચે ગાંધા હોતી નથી, શરીર અને મનની ગાંધાના કારણોનો અભાવ હોવાથી અવ્યાગાધ. સ્વભાવથી થવાવાળું સુખ, આત્મ-સ્વરૂપ ભાગ્યથી જ ધનાઈ સિધ્ધોતું સુખ છે. આવા પ્રકારનું સાદિ અનંત, અનુપમ, અવ્યાગાધ, સ્વાભાવિક સુખ પામેલ કેવલજ્ઞાન-દર્શનવાળો મુક્ત આત્મા પરમાનંદ ભોગવનાર થાય છે. આમ કહેવાથી કેટલાક કહે છે કે, ‘સુખ આદિ ગુણોથી રહિત અને જ્ઞાન-દર્શનરહિત મુક્તાત્મા હોય છે’ તેમના મતને પરાસ્ત કર્યો. વૈશેષિક દર્શનવાળા કહે છે કે— ‘બુદ્ધિ આદિ નવ ગુણો—આત્માના વિશેષગુણોના અત્યંત ઉચ્છેદ, તે મોક્ષ’, અથવા તો પ્રદીપતું નિર્વાણ થતું, તેના સરખા અભાવમાત્ર સ્વરૂપ મોક્ષ કહેનારાઓને દૂર કર્યા. બુદ્ધિ આદિ ગુણોના ઉચ્છેદરૂપ કે આત્માના ઉચ્છેદરૂપ મોક્ષ ઈચ્છવા યોગ્ય હોતો નથી. કયો વિવેકી બુદ્ધિશાળી પુરુષ પોતાના ગુણોના ઉચ્છેદવાળા આત્માના ઉચ્છેદવાળા મોક્ષને ઈચ્છે? માટે અનંત-જ્ઞાન-દર્શન-સુખ-વીર્યમય સ્વરૂપવાળો સર્વ પ્રમાણથી સિધ્ધ એવો જ મોક્ષ મુક્ત છે. ૬૧.

એ પ્રમાણે પરમાર્હત શ્રીકુમારપાળ ભૂપાલને સાંભળવાની ઈચ્છા થવાથી આ. શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ નામનો પદ્યબંધ રચ્યો છે. તે યોગશાસ્ત્રને વિષે પોતે જ રચેલ વિવરણના અગ્નીઆરમ્ભ પ્રકાશનો આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીજ્ઞાનંદસાગરસૂરીશ્વરના પદ્યર આ. શ્રીહેમસાગરસૂરિએ કરેલ ગૂર્જરાનુવાદ સંવત્ ૨૦૨૨, પ્રથમ આવણ શુદ્ધિ છઠ અને શનિવાર, તા. ૨૩-૭-૧૯૧૧ દિવસે શુંબઈ પાંચધુની નમિનાથજીના ઉપાશ્રય મધ્યે પૂર્ણ કર્યો.

બારમો પ્રકાશ

ઓં અર્હં ।

શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં જે કહેલું હતું કે—‘ પોતાના અનુભવથી પણ ’ તેનો વિસ્તાર કરવા માટે પ્રસ્તાવના કરે છે—

શ્રુતસિન્ધોર્થુરુમુખતો, યદ્ધિગતં તદિહ દર્શિતં સમ્યક્ ।
અનુભવસિદ્ધિદાર્નો, પ્રકાશ્યતે તત્ત્વમિદમમલમ્ ॥ ૧ ॥

આગમાદિ શ્રુતજ્ઞાનરૂપી સસુદ્રથી તથા શુદ્ધ મહારાજના મુળકમળથી મેં જે કંઈ જાણ્યું કે સાંભળ્યું, તે અહીં અગીઆર પ્રકાશમાં વિસ્તારથી સારી રીતે જતાવ્યું. હવે મને પોતાને અનુભવથી સિદ્ધ થયેલું યોગ વિષયક નિર્મલ તત્ત્વ તેને પ્રકાશિત કરું છું. ૧. હવે ઉત્તમ પદવી પર આરૂઢ થવા માટે આર પ્રકાશવાળું ચિત્ત જણાવે છે—

इह विक्षिप्तं यातायातं, श्लिष्टं तथा सुलीनं च ।
चेतश्चतुःप्रकारं, तज्ज्ञचमत्कारकारि भवेत् ॥ २ ॥

અહીં વિક્ષિપ્ત, યાતાયાત, શ્લિષ્ટ અને સુલીન એમ આર પ્રકારવાળું ચિત્ત, તે વિષયના જાણુકારને અમત્કાર કરનારૂં થાય છે. યોગાભ્યાસના અધિકારમાં ચિત્ત આર પ્રકારનું છે. તેની કમસર વ્યાપક કહે છે—

विक्षिप्तं चलमिष्टं, यातायातं च किमपि सानन्दम् ।
प्रथमाभ्यासे द्वयमपि, विकल्पविषयग्रहं तत् स्यात् ॥ ૩ ॥

વિક્ષિપ્ત ચિત્ત એટલે આગતેમ જટકતું મન. ઘડીક જહાર જાય, ઘડીક અંદર સ્થિર થાય તે યાતાયાત મન, તે કંઈક આનંદદાયક આત્મામાં થોડી સ્થિરતા થએલી હોવાથી, શરૂઆતના અભ્યાસીઓને આ જાને પ્રકારનાં મન હોય છે, અને તેમનો વિષય વિકલ્પ ગ્રહણ કરવાનો હોય છે. વિકલ્પ એટલે બાહ્યપદાર્થ— ગ્રહણ જાનેમાં હોય છે. ૩. તથા—

श्लिष्टं स्थिरसानन्दं, सुलीनमतिनिश्चलं परानन्दम् ।
तन्मात्रकविषयग्रहम्, उभयमपि बुधैस्तदान्नातम् ॥ ૪ ॥

શ્લિષ્ટ નામનો મનનો ત્રીજો પ્રકાર સ્થિરતાયુક્ત અને આનંદવાળો છે, તથા સુલીન નામનો ચોથો પ્રકાર નિશ્ચલ અને પરમાનંદયુક્ત છે. આ જાને મન પોતપોતાને લાયક વિષય જ ગ્રહણ કરે છે, પણ બાહ્ય પદાર્થને નહીં, તેથી પડિતોએ નામ પ્રમાણે જ તેના શુભા માનેલા છે. ૪. ત્યારપછી—

एवं क्रमशोऽभ्यासावेशाद् ध्यानं भजेत् निरालम्बम् ।
समरसभावं यातः, परमानन्दं ततोऽनुभवैत् ॥ ૫ ॥

આ પ્રમાણે વિક્ષિપ્ત ચિત્તથી ચાતાચાત ચિત્તનો અભ્યાસ કરવો, તેનાથી આગળ વિવિલ્લિત ચિત્તનો, ત્યારપછી સુલીનનો એ પ્રમાણે વારંવાર અભ્યાસ કરવાથી નિરાલંબન ધ્યાન સુધી પહોંચવું. તેનાથી સમરસભાવની પ્રાપ્તિ, ત્યારપછી પરમાનંદનો અનુભવ થાય છે. ૫. સમરસભાવની પ્રાપ્તિ જેવી રીતે થાય છે, તે જણાવે છે—

વાહ્યાત્માનમપાસ્ય, પ્રસત્તિભાજાન્તરાત્મના યોગી ।

સતતં પરમાત્માનં, વિચિન્તયેત્ તન્મયત્વાય ॥ ૬ ॥

આત્મ-સુખાભિલાષી યોગીએ અંતરાત્મા વડે બાહ્ય પદાર્થની ઇચ્છાવાળા બહિરાત્મ-ભાવનો ત્યાગ કરીને પરમાત્મ-સ્વરૂપ મેળવવા માટે મતત-લગાતાર પરમાત્માનું ચિંતન કરવું. ૬. એ આર્યાથી આત્માના બહિરાદિ સ્વરૂપને કહે છે—

આત્મધિયા સમુપાત્તઃ, કાયાદિઃ કીર્ત્યેતેઽન્ન વહિરાત્મા ।

કાયાદેઃ સમધિપ્તાયકો, ભવત્યન્તરાત્મા તુ ॥ ૭ ॥

ચિદ્રૂપાનન્દમયો, નિઃશેષોપાધિવર્જિતઃ શુદ્ધઃ ।

અત્યક્ષોઽનન્તગુણઃ, પરમાત્મા કીર્તિતસ્તત્ત્વૈઃ ॥ ૮ ॥

શરીર, ધન, કુટુંબ, સ્ત્રી, પુત્રાદિકને મારાપણાની-મમતાબુદ્ધિથી ગ્રહણ કરે, તેને અહીં બહિરાત્મા કહેલો છે અને શરીર તો મારે રહેવાનું ઘર છે, હું રહેનાર માલિક છું. શરીર તો રહેવા પૂરતું ભાડુતી ઘર છે, પુત્રગણ-સ્વરૂપ સુખ-કુખના સયોગ-વિયોગમાં હર્ષ-શોક ન કરનાર અંતરાત્મા ગણાય. સત્તાથી કેવળ જ્ઞાન-સ્વરૂપ, આનંદમય, સમગ્ર બાહ્ય ઉપાધિથી રહિત, સ્ફટિક સરખો નિર્મળ, ઇન્દ્રિયોથી ન બાંધી શકાય તેવો, અનંતા શુભવાળો, આવા પ્રકારનો પરમાત્મ-સ્વરૂપ આત્મા તેના બાહ્યકારોએ કહેલો છે. ૭-૮. બહિરાત્મા અને અંતરાત્માના ભેદજ્ઞાનથી જે લાભ થાય, તે કહે છે—

પૃથગાત્માનં કાયાન્, પૃથક્ ચ વિદ્યાન્ સદાત્મનઃ કાયમ્ ।

ઉભયોર્ભેદજ્ઞાનાઽઽત્મનિશ્ચયે ન સ્વલેદ્ યોગી ॥ ૯ ॥

[તન્મધ્યારોપ્યાત્મનિ, સાક્ષીળ્યાસ્તે સુત્વેન જડબુદ્ધિઃ ।

વ્યક્તાક્ષેપઃ સમ્યક્, પ્રાપ્નોતિ પુનઃ પદં પરમમ્ ॥]

આત્માને શરીરથી જુદો અને શરીરને આત્માથી જુદું યથાર્થપણે હમેશા બાંધી માનવું, બંનેનો ભેદ સમજનાર યોગી આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં સમર્થના પામતો નથી. ૯. તે આ પ્રમાણે—

અન્તઃપિહિતજ્યોતિઃ, સંતુપ્યત્યાત્મનોઽન્યતો મૃદઃ ।

તુપ્યત્યાત્મન્યેવ દિઃ, વર્હિર્નિવૃત્તત્ત્વમો જ્ઞાનો ॥ ૧૦ ॥

જેની આત્મજ્યોતિ કોર્નોની અંદર ઢંકાઈ ગઈ છે તેવા અજ્ઞાની જીવો આત્માના

પ્રતિપક્ષભૂત પુદ્ગલ પદાર્થોમાં આનંદ માને છે, ત્યારે જાણ્ય પદાર્થોમાં સુખની બાંન્તિથી નિવૃત્ત થએલા યોગીઓ પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં જ આનંદ પામે છે. ૧૦. તે જ કહે છે—

પુંસામયત્રલભ્ય, જ્ઞાનયતામવ્યયં પદં નૂનમ્ ।

યથાત્મન્યાત્મજ્ઞાનમાત્રમેતે સર્માદન્તે ॥ ૧૧ ॥

જે આત્માને વિષે આત્મજ્ઞાન માત્રને જ તેઓ ઈચ્છતા હોય, તેા તેવા આત્મજ્ઞાનવાળા પુરુષોને પરમાત્મ-સ્વરૂપ અવ્યયપદ વગર પ્રયત્ને પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૧ તે જ સ્પષ્ટ કરતા કહે છે—

થયતે સુવર્ણભાવં, સિદ્ધરસસ્પર્શતો યથા લોહમ્ ।

આત્મધ્યાનાદાત્મા, પરમાત્મત્વં તથાઽઽપ્રોતિ ॥ ૧૨ ॥

જેમ સિદ્ધરસના સ્પર્શથી લોહ સુવર્ણપણાને પામે છે, તેમ આત્મધ્યાનથી આત્મા પરમાત્મપણાને પામે છે. ૧૨.

આ જ સુજ્ઞાન છે, તે કહે છે—

જન્માન્તરસંસ્કારાત્, સ્વયમેવ કિલ પ્રકાશતે તત્ત્વમ્ ।

સુતોત્પિતસ્ય પૂર્વ-પ્રત્યયવત્ નિરુપદેશમપિ ॥ ૧૩ ॥

અથવા ગુરુપ્રસાદાદ્, રૂપે તત્ત્વં સમુન્નિપતિ નૂનમ્ ।

ગુરુચરણોપાસ્તિકૃતઃ, પ્રશમજુપઃ શુદ્ધચિત્તસ્ય ॥ ૧૪ ॥

નિદ્રામાંથી જાગેલાને સૂતાં પહેલાં અનુભવેલા કાર્યો કદા સિવાય સ્વયં પોતાને યાદ આવે છે, તે જ પ્રમાણે યોગીઓને જન્મ-જન્માન્તરના સંસ્કારથી ઉપદેશ વગર આપમેળે તત્ત્વ પ્રગટ થાય છે. એટલે જ યોગીએ જન્માન્તરમાં આત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેને નિદ્રાથી જાગેલાની માફક આત્મ-જ્ઞાન થાય છે. તે સિવાયનાને તો અથવા જન્માન્તરના સંસ્કાર સિવાય ગુરુના ચરણની સેવા કરનારા, શાંત રસવાળા, નિર્ભજ ચિત્તવાળા યોગીને ગુરુકૃપાથી અહીં જ નક્કી આત્મજ્ઞાન-સ્વરૂપ તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. ૧૩-૧૪.

બંને જન્મમાં ગુરુ-શુભ-દર્શનની અનિવાર્યતા કહે છે—

તત્ર પ્રથમે તત્ત્વ-જ્ઞાને સંવાદકો ગુરુર્ભવતિ ।

દર્શયિતા ત્વપરસ્મિન્, ગુરુમેવ સદા મજેન્ તસ્માત્ ॥ ૧૫ ॥

આગલા જન્મમાં પ્રથમ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનાર ગુરુ હોય છે, અને બીજા જન્મમાં પણ તત્ત્વજ્ઞાન બતાવનાર ગુરુ જ હોય છે, તે કારણે તેમની હંમેશાં સેવા કરવી. ૧૫ ગુરુની સ્તુતિ કરે છે—

યદ્વન્ સદૃશકિરણઃ, પ્રકાશકો નિચિત્તિમિરમગ્રસ્ય ।

તદ્દદ્ ગુરુરત્ર ભવેદ્, અજ્ઞાનધ્વાન્નપતિતસ્ય ॥ ૧૬ ॥

જેમ ગાઢ અધિકારમાં નહેલા પદાર્થને સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે, તેમ અજ્ઞાનરૂપ અધિકારમાં પડેલા આત્માને આ ભવની અંદર તત્ત્વોપદેશ સમબલવનાર-પ્રકાશિત કરનાર શુક્ર છે. ૧૬ તેથી—

પ્રાણાયામમૃતિ-ક્લેશપરિત્યાગતસ્તતો યોગી ।

ઉપદેશં પ્રાપ્ય ગુરોઃ, આત્માખ્યાસે રતિં કુર્વાન્ ॥ ૧૭ ॥

પ્રાણાયામ વગેરે ક્લેશનો ત્યાગ કરીને યોગી શુક્રનો ઉપદેશ પામી આત્મસ્વરૂપ સમજવાના અભ્યાસમાં ઉત્ક્રાંતિવાળો થાય ૧૭ પછી—

વચ્ન-મનઃ-કાયાનાં, ક્ષોભ યત્નેન વર્જયેત્ જ્ઞાન્તઃ ।

રસભાન્ડમિવાત્માનં, મુનિશ્ચલ ધારયેત્ નિત્યમ્ ॥ ૧૮ ॥

ઔદાસીન્યપરાયણ-વૃત્તિઃ કિઙ્ચિદપિ ચિન્તયેન્નૈવ ।

યત્ સંકલ્પાકુલિત ચિત્ત નાસાદયેત્ સ્થૈર્યમ્ ॥ ૧૯ ॥

મન, વચન અને કાયાના ક્ષોભ (અચળતા) પ્રયત્નપૂર્વક છોડીને, પ્રવાહી રસભરેલા ભાજન માફક, આત્માને સ્થિર અને શાંત બનાવી હંમેશા અતિનિશ્ચયપણે ધારી રાખવો. ગાઢ પદાર્થો પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ-પરાયણ યોગીએ એવા પ્રકારની કોઈ વિચારણા ન કરવી કે જેનાથી સંકલ્પ- (વક્રપથી આકૃણવ્યાકૃણ બનેલું ચિત્ત સ્થૈર્ય ન પામે ૧૮-૧૯ વ્યતિરેક એટલે ઉલટાવીને કહે છે—

યાવત્ પ્રયત્નલેશો, યાવત્ સંકલ્પકલ્પના કાઽપિ ।

તાવન્ન લયસ્યાપિ, પ્રાપ્તિસ્તત્ત્વસ્ય તુ કા કયા ? ॥ ૨૦ ॥

ત્યા સુધી યોગવિષયક કોઈપણ પ્રયત્ન છે અને ત્યા સુધી કોઈ સંકલ્પવાળી કલ્પના થાણ છે, ત્યા સુધી લયની પ્રાપ્તિ થતી નથી, તો પછી તત્ત્વની કયા તો કયાથી હોય ? ૨૦.

ઔદાસીન્યવુ ફલ કહે છે—

યદિદં તદિતિ ન વક્તું, સાક્ષાદ્ ગુરુનાઽપિ હન્ત ! શ્રવ્યેત્ ।

ઔદાસીન્યપરસ્ય, પ્રકાશતે તત્ સ્વયં તત્ત્વમ્ ॥ ૨૧ ॥

‘આ પરમાત્મ તત્ત્વ છે’ એમ સાક્ષાત્ શુક્ર પણ કહેવા સમર્થ નથી, તે પરમતત્ત્વ-પરમાત્મતત્ત્વ ઔદાસીન્યમાં તલ્લીન બનેલા યોગીને આપ મેળે પ્રગટ થાય છે ૨૧. ઉદાસીનતામાં રહેવાથી પરમતત્ત્વમાં લીન થવાય અને ઉન્નતીભાવ પ્રાપ્ત થાય, તે આર શ્લોકોના કલાપકથી કહે છે—

પ્રાન્તનેઽતિપવિત્રે, રમ્યે દેશે સદા મુક્તાસીનઃ ।

આ ચરણાગ્રશિલાગ્રાન્, શિથિલીભ્રૂતાશિલાવયનઃ ॥ ૨૨ ॥

રૂપં કાન્ત પથ્યન્નપિ, શૃણ્વન્નપિ ગિરં કલ્મસનોજ્ઞામ્ ।

જિગ્મન્નપિ ચ મુગ્ધાન્ધાન્યપિ, મુક્તાનો રસાન્ સ્વાદૂન ॥ ૨૩ ॥

માવાન્ સ્પૃશન્નપિ, મૃદુનવારયન્નપિ ચ ચેતસો વૃત્તિમ્ ।

પરિકલિતૌદાસીન્યઃ, પ્રણવિપયન્નમો નિત્યમ્ ॥ ૨૪ ॥

વહિરન્તથ સમન્તાત્, ચિન્તાચેષ્ટાપરિચ્યુતો યોગી ।

તન્મયમાવં પ્રાપ્તઃ, કલ્પયતિ મૃશમુન્મર્નામાવમ્ ॥ ૨૫ ॥

એકાંત અતિપવિત્ર રમણીય સ્થાનમાં હૃદયેમાં લાખો વળત ઝેરી શકાય તેવા ધ્યાનને અનુરૂપ કોઈ સુખાસને ઝેઠેલો, પગના અંગુઠાથી મસ્તકના અગ્રભાગ સુધી ઢીકા રાખેલા અવથવાળો, મનોહર રૂપ ભેતો હોવા છતાં, મધુર મનોહર વાણી સાંભળતો હોવા છતાં સુગંધી પદાર્થોની સુગંધ સુધને હોવા છતાં પણ, સ્વાદિષ્ટ રસવાળાં લોભન ખાતો હોવા છતાં કોમળ સ્પર્શને પ્રાપ્ત કરવા છતાં આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વૃત્તિ ન વારવા છતાં પણ ઉદાસીનતામાં—નિર્મમત્વ ભાવમા ઉપયુક્ત, નિરંતર વિષયાનુક્રિય રહિત, બાહ્ય અને અંતરથી સર્વથા ચિંતાથી અને ચેષ્ટાથી રહિત થએલા યોગી તન્મયભાવને પ્રાપ્ત કરી અત્યંત ઉન્મનીભાવને મેળવે છે ૨૨ થી ૨૫ ઇન્દ્રિયોના વેગને ન રોકવાનું પ્રયોજન કહે છે—

મૃદ્વણન્તિ ગ્રાહ્યાણિ, સ્વાનિ સ્વાનીન્દ્રિયાણિ નો રુન્ધ્યાન્ ।

ન સ્વલુ પ્રવર્તયેદ્ વા, પ્રકાજ્ઞે તત્ત્વમચિરેણ ॥ ૨૬ ॥

પોતપોતાના વિષયો ગ્રહણ કરતી ઇન્દ્રિયોને રોકવી નહીં, તેમ જ વિષયોમા પ્રવર્તાવવી નહીં. એમ કરતાં અવકાશમાં જ તત્ત્વ પ્રગટ થશે. વીતરાગરોતાગ્રમા અમે કહેલું જ છે કે—
“આપે ઇન્દ્રિયોને નિવારી નથી કે છૂટી મૂકી નથી. આમ ઉદાસીનપણે ઇન્દ્રિયોને જય કર્યો છે.” ૨૬

મનનો જય પણ સહેવાઈથી કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય, તે બે આયાથી જણાવે છે—

ચેતોઽપિ યઃ યત્ર, પ્રવર્તેત નો તતસ્તતો વાર્યમ્ ।

અધિકીભવતિ હિ વારિતમ્, અવારિતે જ્ઞાન્તિમુપયાતિ ॥ ૨૭ ॥

મત્તો હસ્તી યત્રાત્, નિવાર્યમાણોઽધિકીભવતિ યદ્વત્ ।

અનિવારિતસ્તુ કામાન્, લબ્ધ્વા જ્ઞામ્યતિ મનસ્તદ્વત્ ॥ ૨૮ ॥

ચિત્ત પણ જ્યાં જ્યાં પ્રવર્તાતું હોય, ત્યાં ત્યાં તેનું નિવારણ ન કરવું, નિવારણ કરવાથી વધારે દોડે છે અને અનિવારિત મન તરત શાન્ત થઈ જાય છે. મદોન્મત્ત હાથી પ્રયત્નપૂર્વક રોકવાથી વધારે તોફાન કરે છે અને અનિવારણ કરેલો તે વિષયો પ્રાપ્ત કરીને શાન્ત થઈ જાય છે, તેની માફક મન પણ તે પ્રમાણે વિષય-પ્રાપ્તિથી શાન્ત થઈ જાય છે. ૨૭-૨૮

જે પ્રમાણે મન સ્થિર થાય છે, તે બે આયાથી જણાવે છે—

યર્થિ યથા યત્ર યતઃ, સ્થિરીભવતિ યોગિનશ્ચલ ચેતઃ ।

તર્હિ તથા તત્ર તતઃ, કથંચિદપિ ચાલયેન્નૈવ ॥ ૨૯ ॥

અનયા યુક્ત્યાઽભ્યાસં વિદધાનસ્યાતિલોભપિ ચેતઃ ।

અહ્ગુલ્યગ્રસ્થાપિતદણ્ડ ઇવ સ્થૈર્યમાશ્રયતિ ॥ ૩૦ ॥

જ્યારે, જેવી રીતે, જે સ્થાને અને જેનાથી યોગીનું અંશન ચિત્ત નિશ્ચલ થાય, ત્યારે, તે રીતે, ત્યાં જ તેનાથી લગાર પણ ચલાવવું નહિ. આ યુક્તિથી અભ્યાસ કરનારનું મન અતિ શ્વેપળ હોય, તો પણ આંગળીના ટેરવા પર સ્થાપિત કરેલ હાંડ માફક સ્થૈર્યનો આશ્રય કરે છે. ૨૯-૩૦.

છે આચાર્યી ઈન્દ્રિય-જય-વિધિ કહે છે—

નિઃસૃત્યાદૌ દૃષ્ટિઃ, સંલીના યત્ કુત્રચિત્ સ્થાને ।

તત્રાસાગ્ર સ્થૈર્ય, જ્ઞાનૈઃ જ્ઞાનૈર્વિલયમાપ્નોતિ ॥ ૩૧ ॥

સર્વત્રાપિ પ્રસૃતા, પ્રત્યગ્ભૂતા જ્ઞાનૈઃ જ્ઞાનૈર્દૃષ્ટિઃ ।

પરતત્ત્વામલમુકુરે, નિરીક્ષતે હ્યાત્માનાઽઽસ્તમાનમ્ ॥ ૩૨ ॥

શરૂઆતમાં દૃષ્ટિ નીકળીને ગમે તે સ્થાનમાં લીન થાય, પછી સ્થિરતા પામીને ત્યાં ધીમે ધીમે વિલય પામે છે અર્થાત્ પાછી હટે છે, એમ સર્વ જગ્યા પર ફેલાએલી અને ધીમે ધીમે પાછી ફરેલી દૃષ્ટિ પરમતત્ત્વ સ્વરૂપ સ્વચ્છ હર્ષણમાં આત્મા વડે આત્માને દેખે છે. ૩૧-૩૨.

પણ આચાર્યી મનોવિજયની વિધિ કહે છે—

ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ, પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા ।

ભાવિતપ્રમાનન્દઃ, કચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ ॥ ૩૩ ॥

કરણાનિ નાધિતિષ્ઠન્ત્યુપેક્ષિતં ચિત્તમાત્મના જાતુ ।

ગ્રાહ્યે તત્તો નિજનિજે, કરણાન્યપિ ન પ્રવર્તન્તે ॥ ૩૪ ॥

નાત્મા પ્રેરયતિ મનો, ન મનઃ પ્રેરયતિ યદ્ધિ કરણાનિ ।

હમયઞ્નૃદ્ધિર્હિ, સ્વયમેવ વિનાશમાપ્નોતિ ॥ ૩૫ ॥

નિરંતર ઉદાસીનભાવમાં તદ્દલીન બનેલા, પ્રયત્નરહિત પરમાનંદ-દશાથી ભાવિત બનેલા યોગી કેઈ પણ સ્થાનમાં મન ન બેઢે. આમ આત્મા વડે ઉપેક્ષા કરાએલું મન કદાપિ ઈન્દ્રિયોનો આશ્રય કરતું નથી. ઈન્દ્રિયોને મન પ્રેરતું નથી અને મનના ટેકા વગર પોતપોતાના વિષયો ગ્રહણ કરનાર ઈન્દ્રિયો પણ પ્રવર્તિ શકતી નથી. જ્યારે આત્મા મનને પ્રેરણા કરતો નથી અને મન જ્યારે ઈન્દ્રિયોને પ્રેરણા કરતું નથી, ત્યારે બંને બાજુથી બ્રહ્મ થયેલું મન પોતાની મેળે જ આપોઆપ વિનાશ પામે છે ૩૩-૩૪-૩૫.

મનોવિજયનું ફળ કહે છે—

નષ્ટે મનસિ સમન્તાત્, સકલે વિલયં ચ સર્વતો યાતે ।

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં, નિર્વાતસ્યાપિદીપ ઇવ ॥ ૩૬ ॥

મનવિવયક કાર્યકારણલાવ કે પ્રેરક-પ્રેર્યલાવ બને બાજુથી નષ્ટ થયા પછી, એટલે ભસ્મથી ઢંકાએલ અગ્નિની માફક ચારે બાજુથી તિરોહિત બનેલું તથા ચિંતા, સ્મૃતિ આદિ સાથે વર્તીતું હોય તે સકલ મન, જલપ્રવાહમાં તણાતા અગ્નિ-કણીયા માફક ક્ષય પામે છે, ત્યારે વાયરા વગરના સ્થાનમાં રહેલા દીપકની માફક આત્મામાં કર્મની કળા વિનાનું નિષ્કલંક તત્ત્વજ્ઞાન ઉદય પામે છે. ૩૬.

તત્ત્વજ્ઞાન થયાની નિશાની કહે છે—

અઙ્ગમૃદુત્વનિદાનં, સ્વેદન-મર્દન-વિવર્જનેનાપિ ।

મિતર્ધાકરણમતૈલં, પ્રકાગમાનં હિ તત્ત્વમિદમ્ ॥ ૩૭ ॥

જ્યારે કહેલા પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, ત્યારે વગર પરસેવાથી અને મર્દન કર્યા વગર વિના કારણે શરીર કોમળ થાય છે, તેલ મર્દન કર્યા વગર ચીકાશદાર થાય છે. આ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની નિશાની સમજવી. ૩૭.

ખીણ પછુ નિશાનીઓ કહે છે—

અમનસ્કતયા સંજાયમાનયા નાશિતે મનઃશલ્યે ।

શિથિલીભવતિ શરીરં, છત્રમિવ સ્તલ્પતાં ત્યત્ત્વા ॥ ૩૮ ॥

મનનું શલ્ય નાશ પામવાથી, મનરહિત થવાથી ઉન્મનીલાવ ઉત્પન્ન કરવા વડે કરીને શરીર છત્રની માફક સ્તંભપણુનો ત્યાગ કરીને ખીટેલી છત્રી માફક શિથિલ બની જાય છે. ૩૮

શલ્યોભૂતસ્યાન્તઃકરણસ્ય ક્લેશદાપિનઃ સતતમ્ ।

અમનસ્કતાં વિનાઽન્યદ્ વિશલ્યકરણોપધં નાસ્તિ ॥ ૩૯ ॥

શલ્યરૂપ, નિરંતર ક્લેશ આપનાર અંતઃકરણને માટે અમનસ્કલાવ-ઉન્મનીલાવ સિવાય ખીજું કોઈ વિશલ્ય કરનાર ઔપધ નથી. ૩૯. અમનસ્ક-ઉન્મનીલાવનું ફલ કહે છે—

કદર્લાવિચ્છાવિદ્યા, લોલેન્દ્રિય-પત્રલા મનઃકન્દા ।

અમનસ્કફલે દૃષ્ટે, નશ્યતિ સર્વપ્રકારેણ ॥ ૪૦ ॥

સપળ ઈન્દ્રિયોરૂપી પાંદડાંવાળી, મનરૂપ કંદવાળી, અવિદ્યારૂપ કેળ અમનસ્કરૂપ દેખવાથી સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે. કેળને જોકે વખત રૂળ આવ્યા પછી તેનો નાશ થાય છે. તેને ખીણ વખત ફલ લાગતાં નથી, તેમ અમનસ્ક રૂળ દેખ્યા પછી ખીણ કર્મ લાગતાં નથી. ૪૦.

મનના જયમાં અમનસ્કતા એ જ મોટું કારણ છે, તે કહે છે—

અતિચન્નલમતિસૂક્ષ્મં, દુર્લક્ષ્યં વેગવત્તયા ચેતઃ ।

અત્રાન્તમપ્રમાદાદ્, અમનસ્કશલાકયા મિન્વાત્ ॥ ૪૧ ॥

ચિત્ત અતિચન્ન, અતિભારીક અને વેગવાળું હોવાથી દુઃખે કરીને રોકી શકાય તેવું છે. તેવા મનને વીસામે દીધા વગર અપ્રમત્તપણે અમનસ્કરૂપ શલાકા વડે વીધી નાખવું.

અમનસ્કં એ જ શલાકા-હથીયાર-વિશેષ. ૪૧. ફરી અમનસ્કતા ઉદયમાં યોગીએને ફલ જણાવે છે—

વિશ્લિષ્ટમિવ પ્લુષ્ટમિવોડ્ડીનમિવ પ્રલીનમિવ કાયમ્ ।

અમનસ્કોદયસમયે, યોગી જાનાત્યસત્કલ્પમ્ ॥ ૪૨ ॥

અમનસ્કતા ઉદયકાળે યોગી પોતાનું શરીર પારાની માફક વિખરાઈ ગયું હોય-ફૂટું પડી ગયું હોય, બળીને ભસ્મ થઈ ગયું હોય, ઉડી ગયું હોય, ઓગળી ગયું હોય તેમ અવિદ્યમાન સરખું એટલે કે પોતાની પાસે શરીર નથી-તેમ જાણે છે. ૪૨. તથા—

સમદૈરિન્દ્રિયમુજગે રહિતે વિમનસ્કનવસુધાકુળે ।

મમોન્નુભવતિ યોગી, પરામૃતાસ્વાદમસમાનમ્ ॥ ૪૩ ॥

રેષક-પૂરક-કુલ્લક-કરુણામ્યાસક્રમં વિનાપિ સ્વલુ ।

સ્વયમેવ નશ્યતિ મલ્હ, વિમનસ્કે સત્યપત્તેન ॥ ૪૪ ॥

મહોન્મત્ ઈન્દ્રિયરૂપી સર્પ વગરના, ઉન્મનીલાવરૂપ નવીન અમૃતકુંડમાં મગ્ન બનેલો યોગી અનુપમ. ઉત્કૃષ્ટ તત્વામૃતાના સ્વાદનો અનુભવ કરે છે તથા અમનસ્કની પ્રાપ્તિ થવાથી રેષક, પૂરક, કુલ્લક અને આસનના અભ્યાસક્રમ સિવાય પણ આપ મેળે-પ્રથત્ન વગર પવન નાશ પામે છે. ૪૩-૪૪. તથા—

ચિરમાહિનપ્રયત્નૈરપિ, ધર્તું યો હિ શક્યતે નૈવ ।

સત્યમનસ્કે તિષ્ઠતિ, સ સમીરસ્તત્સપ્નાદેવ ॥ ૪૫ ॥

જે વાયુ ઘણા હીર્ષકાળના પ્રથત્ન વડે કરીને પણ ધારણ કરી શકાતો નથી, તે અમનસ્ક-ભાવની પ્રાપ્તિ થવાના યોગે ક્ષણવારમાં એક સ્થાને થોભાવી શકાય છે. ૪૫. તથા -

જાતેઽભ્યાસે સ્થિરતામ્, ઉદયતિ વિમલે ચ નિષ્કલે તત્ત્વે ।

મુક્ત ઇવ ભાતિ યોગી, સમૂલમુન્મૂલિતશ્વાસઃ ॥ ૪૬ ॥

આ ઉન્મનીલાવના અભ્યાસમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થવાના યોગે તથા નિર્મલ અર્થાત્ કર્મ-જલ વગરનું તત્ત્વ ઉદય પામવાના યોગે મૂલમાંથી શ્વાસોચ્છવાસનું ઉન્મૂલન કરી યોગી મુક્ત જેવો થાય છે. ૪૬ તથા—

યો જાગ્રદવસ્થાયાં, સ્વસ્થઃ સુપ્ત ઇવ તિષ્ઠતિ લયસ્થઃ ।

શ્વાસોચ્છ્વાસવિહીનઃ, સ હીયતે ન સ્વલુ મુક્તિરુપઃ ॥ ૪૭ ॥

જાગૃત અવસ્થામાં આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરતો યોગી લય નામની ધ્યાનની અવસ્થામાં રહેલો હોય, ત્યારે સૂતેલા જેવો રહે છે. શ્વાસોચ્છ્વાસ વગરની લયાવસ્થામાં તે સિદ્ધના જેવો કરતાં જગાર પણ ઉતરતો નથી. ૪૭. તથા—

જાગરણસ્વપ્નજુષો, જગર્તાતલ્યર્તિનં સદા લોકાઃ ।

તત્ત્વવિદો લયમગ્રા, નો જાગ્રતિ શેરતે નાપિ ॥ ૪૮ ॥

ભવતિ સલુ શૂન્યમાનઃ, સ્વમે વિષયગ્રહથ જાગરણે ।

एतद् द्वितीयमतीत्यानन्दमयमस्थित तत्तम ॥ ४९ ॥

આ પૃથ્વીતત્ત્વ વિષે નિરત જાગૃતિ અને સ્વપ્નશા અનુભવ કરતા લોકો રહેલા છે, પણ લયમા મગ્ન થએલા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જાગતા પણ નથી કે સૂતા પણ નથી તથા સ્વપ્નશામા ખરેખર શૂન્યભાવ હોય છે અને જાગૃત અવસ્થામા ઈન્દ્રિયના વિષયોનું ગ્રહણ અને જ્ઞાન થાય છે આ બંને અવસ્થાનું ઉત્કલન થયા પછી આનંદમય તત્ત્વ રહેલું છે ૪૮-૪૯ હવે જોવા ભો આપતા સર્વ ઉપદેશનો સાર જણાવતા કહે છે કે—

नर्माण्यपि दुःखकृते, निष्कर्मत्व सुखाय विदित तु ।

न तत प्रयतेन कथ, निष्कर्मत्वे सुखमोक्षे ? ॥ ૫૦ ॥

કર્મો દુઃખ માટે થાય છે, એટલે દુઃખનું કારણ આપણે પેતે કરેલા પાપકર્મ છે, અને કર્મગ્રહિત થયું તે સુખને માટે છે—એ વિદિત છે, તો પછી નિષ્કર્મરૂપ સુલભ મોક્ષમાર્ગ વિષયક પ્રયત્ન કેમ કરવામા ન આવે ? ૫૦ અથવા તો—

मोक्षोऽस्तु माऽस्तु यदि वा, परमानन्दस्तु वेयते स खलु ।

यस्मिन् निरिलसुखानि, प्रतिभासन्ते न किञ्चिदिव ॥ ૫૧ ॥

મોક્ષ થાઓ, અગર લલે ન થાઓ અથવા મોક્ષ વહેલો થાવ કે લાખા કાળે થાવ, પરંતુ ધ્યાનથી થતો પરમાનંદ તો અહીં અનુભવાય છે, કે જેની આગળ આ જગતના તમામ સુખો તણખવા તુલ્ય લાગે છે ૫૧

એ જ હકીકતનું સ્પષ્ટીકરણ કરતા જણાવે છે કે—

मयु न मयुर नैताः, शीतास्तिग्मपस्तुहिनशुते, अमृतममृत नामवास्या. फले तु सुधा मुधा ।
तदलममुना सरम्भेण, प्रसादं सरो मन । कलमविमल त्रग्भवेत् प्रसादमुपयुपि ॥ ૫૨ ॥

આ ઉન્મનીભાવના કળ આગળ મધુ એ મધુર નથી, ચંદ્રની કાંતિ શીતળ નથી, અમૃત તે તો નામ કહેવા પૂરતું છે અને સુધા પણ ફલમા નિષ્કળ છે, માટે હે મન મિત્ર ! આવા (પશ્ચિમને દુઃખ આપનાર) પ્રયામથી સર્વ, હવે તું મારા પર પ્રગત થા, કેમકે પરમાનંદ ફલની પ્રાપ્તિ તારા પ્રગત થવાથી જ થાય છે ૫૧-૫૨ પોતાના બલિ અનુભવવાળા ઉન્મનીભાવ સંગ્રહી ઉપદેશ આપનાર શુદ્ધજ્ઞાની વ્યવિદેક પ્રકારે સ્તુતિ કરે છે—

सत्येनस्मिन्नरतिरतिद ग्रहते वस्तु दूरादप्यासन्नेऽप्यसनि तु मनस्याप्यते नर मित्त ।
पुंसामित्यप्यरगततामुन्मनीभावहेताविन्ना वाढ न भवति कथ मदगुर्यासनायाम ॥ ૫૩ ॥

ત્યાં સુધી મનની હાજરી છે, ત્યાં સુધી અસ્તિતા કારણરૂપ વ્યાપ્તાદિ અને રતિના કારણરૂપ સ્ત્રી આદિ વસ્તુ નજીક ન હોય અને દૂર હોય તો પણ (સુખ-દુઃખના કારણરૂપ સ્વેચ્છરૂપે) પ્રકૃષ્ટ કરાય છે અને મનની ગેરહાજરીમાં અગતિ કે રતિ આપનારી વસ્તુ કંઈ પણ પ્રકૃષ્ટ કરી શકતી નથી સુખ-દુઃખો મન સંબંધી વૃત્તિ ઉપર આધાર રાખનારાં છે, પણ વિષયોની પ્રાપ્તિ કે વિષય-ભોગથી ઉત્પન્ન થનારા નથી આ રીતે જ્ઞાન પામેલા પુરુષોને ઉન્નમી-ભાવના કારણભૂત સદ્ગુણોની ઉપામના કવનાની અત્યંત અભિવાધા કેમ નહિ થતી હોય ? ૫૩

હવે અમનસ્કપણના ઉપાયભૂત આત્મ-પ્રસન્નતા એક શ્લોકથી કહે છે—

નાંસ્તાનાપરમેશ્વરાદપિ પરાન્ ભવૈઃ પ્રસાદ નયન્,

સ્તૈસ્તૈસ્તત્તદુપાયમૃદ ! ભગવન્નાત્મન્ ! કિમાયાસ્યસિ ? ।

દ્વન્તાત્માનમપિ પ્રસાદય મનાગ, યેનાસતા સમ્પદ. ।

સામ્રાજ્યં પરમેષ્ઠિ તેજસિ તવ પ્રાજ્યં સમુજ્જૃમ્ભતે ॥ ૬૪ ॥

યથાર્થ પરમાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય ન જાણનાર હે મૂઠાત્મન ! તું આ પરમાત્મા પાસેથી પ્રાપ્ત કરીને, અપરમેશ્વર-સ્વરૂપ ગમે તે દેવ પાસે જઈ ઈષ્ટ પદાર્થોની ભેટ ધરવી, માનતા માનવી, તેમની સેવા, પૂજા, ભક્તિ આદિ ઉપાયથી ધન, યશ, વિદ્યા, રાજ્ય, સ્વર્ગ આદિની પ્રાર્થના કરીને રોગ, દરિદ્રતા, તુષ્ટિ ઉપદ્રવ આદિ અનર્થ-પરિહારરૂપ કારણ તારા આત્માને જા માટે પરજ્ઞાન કરે છે ? હે આત્મ ભગવન્ ! (ભાવિમા પૂજ્ય જનનાર હોવાથી) અત્યાર સુધી અજ્ઞાનથી, ' કયા ઉપાયથી આ કે બીજા પરમેશ્વરને પ્રસન્ન કરવા ? ' તેમા તું કળાયો છે, માટે રમેણુ અને તમેણુ હ્રૂ કરવા પૂર્વક અર્થાત્ આ લોક કે પરલોકની સામાનિક સુખાભિલાષા હ્રૂ કરીને જાન્યત સુખના સ્વાગી તારા આત્માને જ કષ્ટ માત્ર પ્રસન્ન કર, જેથી કરીને બીજા લોકો સપતિ કે અનર્થ-પરિહારરૂપ સમુદ્ધિઓની વાત તો દૂર રાખીએ અર્થાત્ તે આનુષંગિક ક્ષણ તો મળવાનું છે જ, પરંતુ પરમજ્યોતિ જ્ઞાનસ્વરૂપ કેવલ-જ્ઞાન-સમૃદ્ધિનું સ્વામીપણ તને પ્રગટ થાય ભાવાર્થ એ સમજવો કે, આખા જગતને પ્રસન્નતા કરવાના પ્રયત્ન વગર એક માત્ર પોતાના આત્માની પ્રવ્રજતા વડે મહેલાઈથી પરમેશ્વરપણાની અપત્તિઓ અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે વિવાચનો મર્વ પ્રયત્ન નિષ્ફલ સમજવો આવા પ્રકારની સામ્રાજ્ય-અપત્તિમા ઉન્નમીભાવ કે અમનસ્કભાવ સુવશ બને છે ૫૪. હવે પહેલાં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, 'શ્રુત-સમુદ્ર અને ગુરુના સુખથી અને પોતાના અનુભવથી જે બંધુ' ઈત્યાદિ, તેનો નિર્વાહ અર્થાત્ યોગશાસ્ત્ર અથવા જ્ઞાન પૂર્ણ થતા તેનો ઉપસંહાર કહે છે—

યા શાસ્ત્રાન્તુ સુગુરંપુસ્ત્વાદનુભવાચાર્જાયિ કિંચિત્ સ્વચિન્,

યાગસ્યોપનિપદ વિવેકિપરિષ્કેતશ્રમત્કારિણી ।

શ્રીચૌલુસ્યકુમારપાલનૃપતેરત્પર્યમભ્યર્ચનાદ્,

આચાર્યેણ નિમેક્ષિતા પથિ ગિરાં શ્રીરેમચન્દ્રેણ સા ॥ ૬૫ ॥

તથા વિવરણના અંતમાં—

શ્રીચૌલુક્યસિત્તિપતિકૃતપ્રાર્થનાપ્રેરિતોઽહં,

તત્ત્વજ્ઞાનામૃતજલનિધેર્યોગશાસ્ત્રસ્ય વૃત્તિમ્ ।

સ્વોપજ્ઞસ્ય વ્યરચયમિમાં તાવદેષા ચ નન્યાદ્ ,

યાવજ્જૈનપ્રવચનવતી ભૂર્મુવઃસ્વસર્વાયમ્ ॥ ૧ ॥

સપ્રાપિ યોગશાસ્ત્રાત્ , તદ્વિદ્યતેશ્વાપિ યન્યયા સુકૃતમ્ ।

તેન જિનવોધિલાભ-પ્રણયો ભવ્યો જનો ભવતાન ॥ ૨ ॥

ઈતિ પરમાર્હતશ્રીકુમારપાલભૂપાલશુરૂપિતે આચાર્યશ્રીહેમચન્દ્રવિરચિતેઽધ્યાત્મોપનિષત્ત્વિ
સંજાતપટ્ટવન્ધે શ્રીયોગશાસ્ત્રે દ્વાદશઃ પ્રકાશઃ ॥ ૧૨ ॥

બાર અગરૂપ આગમાદિ શાસ્ત્રો, આગમ અને બીજા શાસ્ત્રોની યથાર્થ સુદર વ્યાખ્યા કરનારા ગીતાર્થ શુદ્ધિઓના મુખ્યારવિદના ઉપદેશથી, તથા માગ પોતાના અનુભવથી યોગત્વ જે અન્ય રહસ્ય જાણવામાં આવ્યું, તે યોગરૂચિવાળી પડિતોની પર્ષદ્વારા ચિત્તને ચમત્કાર કરનાર હોવાથી શ્રીચૌલુક્યવંશમા ધ્યેવા કુમારપાલ મહારાજની અતિશય પ્રાર્થનાથી આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રે યોગશાસ્ત્ર નામના અથગ્વરૂપે વાણીના માર્ગમા સ્થાપન કર્યું. ૫૫

કુમારપાળ મહારાજને યોગની ઉપાસના પ્રિય હોવાથી, તેઓએ બીજાં પણ યોગશાસ્ત્રો જાણ્યાં હતાં, તેથી પહેલાં રચાએલાં યોગશાસ્ત્ર કરતા નવીન ભાત પાડે તેણે વિવરણ યોગશાસ્ત્ર માંભળવાની તેમની ઈચ્છાથી અને પ્રાર્થનાથી વચનનો અવિષય હોવા છતાં પણ યોગના મારભૂત ‘અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્’ નામનો અથ રચી આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રે વાણીના માર્ગમા સ્થાપન કર્યો

સ્વોપજ્ઞ વિવરણનો ઉપસહાર કરતા જણાવે છે કે, શ્રીચૌલુક્યવંશમા જન્મેલા કુમારપાળ મહારાજએ કરેલી પ્રાર્થનાથી પ્રેરણાએલા એ તત્ત્વજ્ઞાનના અમૃતમય મગ્ધા પોતે રચેલા યોગશાસ્ત્રની વિવરણરૂપ આ રચના કરી છે, તે સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલરૂપ ત્રણે લોક જ્યાં સુધી જૈનપ્રવચનમય રહે, ત્યાં સુધી જયવતી વતો

‘આ યોગશાસ્ત્ર અને તેની વિવૃત્તિની ગ્યના કરી જે’ જે કઈ પણ સુકૃત-પુણ્યોપાર્જન કર્યું હોય, તેનાથી ભવ્યજન જિનજોધિ-લાભના પ્રણયી અધિકારી બને’

—એ પ્રમાણે પરમાર્હત કુમારપાળ ભૂપાળને માંભળવાની ઈચ્છા થવાથી આચાર્ય શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ રચેલ, જેને ‘અધ્યાત્મોપનિષદ્’ નામનો પટ્ટજ ધ યથો હતો, તે યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ્ઞ વિવૃત્તિના ગાગમા પ્રકાશનો આગમોદ્ધારક આચાર્ય શ્રીઆનંદમાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટધર આ. શ્રીહેમસાગરસૂરિએ કંઠેલ ગુર્જરાનુવાદ પૃદો થયો. [૧૨]

સવિવરણ શ્રીયોગશાસ્ત્રનો ગુર્જરાનુવાદ સમાપ્ત થયો.

અનુવાદક-પ્રશસ્તિ

૬

સુંદર મૌર્યાદે દેશે શોભાયમાન મિદ્ધગિરિ-સાંનિધે શત્રુજયી નદીતીરે છારાગમ (છારારોડ) નિવાસી દોશી દેવચંદ પુરુષોત્તમ અને મધ્ધર્મ-શીલશાલિની ઝમકળેન દેવચંદના અનુક્રમે હીરાચંદ, ધનજીભાઈ તથા અમરચંદ નામના ત્રણ સુપુત્રો અને વિજકોટ, સમરત, હીરાળેન અને પ્રભાવતી નામની ચાર પુત્રીઓ હતી પોતાનાં બાળકોને શહેરમાં વ્યાવહારિક સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ મળે અને દેવ-ગુરુનો સમાગમ શહેરમાં મહેલાઈથી મળી શકે-તેમ ધારી પિતાજીએ મંવત ૧૯૬૬ના વૈશાખ મહિને સર્વ કુટુંબને સુરતમાં બોલાવ્યું અને બાળકોને વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા સાથે ધાર્મિક સંસ્કાર આપ્યા. ૫. પૂ. આગમોદ્ધારક આનંદમાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજના સમાગમથી આપું કુટુંબ વિશેષ ધર્માનુરાગી બની ગયું. દરમ્યાન દેવચંદભાઈ અને ઝમકળેન ઉપધાન તપ, નવપદ ઝોળી, નિરંતર શુદ્ધભક્તિ, સુપાત્રદાન, વ્યાખ્યાન-શ્રવણ, પૌષધ, પ્રતિક્રમણાદિ શ્રાવકોચિત સર્વ ધર્મઠરણીમાં તત્પર રહેતા હતા દરમ્યાન સ ૧૯૮૦ની સાલમાં દેવચંદભાઈને દીક્ષાના મનોરથ થવાથી ૫ પૂ આગમોદ્ધારક સૂરીશ્વરજી પામે સકુટુંબ અજીમગંજ, સુશીલબાદ જઈ તેમના શુભ હસ્તે ઘણા જ આડંબર અને ત્યાંના ધનપતિ, ધર્મિષ્ઠો, નાધર્મિક લક્ષિત-પરાયણ, ધર્માનુરાગી બાળુ-શ્રાવકોના પૂર્ણ ઉત્સાહ સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને મુનિ શ્રીદેવસાગરજી મહારાજ એવું નામ સ્થાપન કર્યું તે સમયે માતાજીએ અને મેં કેટલાક વ્રત-નિયમો અંગીકાર કર્યા અને સમેતશિખરજી તીર્થ અને નગરીઓની યાત્રાઓ કરી થોડા વર્ષ પછી સદ્ગુરુસમાગમ થોડે કાચમી બ્રહ્મચર્યવન અંગીકાર કર્યું મુખર્થમાં રહી મોતીનો વ્યવસાય કરવા માથે નિરંતર મામાયિક, ધાર્મિક-વાચન, પૂજા, પ્રતિક્રમણ, વર્ધમાનતપની આરાધના ઈત્યાદિકમાં સમય પસાર થતો હતો કુટુંબની જવાબ દારી મારી હોવાથી કુટુંબનો ભાર ઉઠાવનાર નાનો ભાઈ તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી માતાજી દીક્ષાની રજા ન આપતા હોવાથી થોડો સમય રોકાવું પડ્યું. પરંતુ આયુષ્યની અચળતા લાગવાથી કોઈ પ્રકારે માતાજીને અને સ્વજનોને સમજાવી મંવત ૧૯૮૪ના વૈશાખ શુક્લ એકાદશી-શાસન સ્થાપનાના શુભદિવસે અમદાવાદમાં હડીભાઈ શેઠની વાડીના દેરાસરજીના ચોકમાં ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ, સ્વજન-કુટુંબીવર્ગની પૂર્ણ હાજરીમાં ૫ પૂ આગમોદ્ધારક આનંદમાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજના શુભ હસ્તે મેં (હીરાચંદ) અને લઘુગ ધુ અમરચંદ દે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને મુનિ શ્રીહેમસાગરજી મ. અને મુનિ શ્રીઅમરેન્દ્રમાગરજી મ નામ સ્થાપન કર્યા કેટલાક સમય પછી વિજકોટરળેને અને હીરાળેને પણ દીક્ષા અંગીકાર કરી, જેમના નાધ્વી શ્રીદિનેન્દ્રશ્રીજી અને હર્ષલતાશ્રીજી નામ સ્થાપન કરવામાં આવ્યા સતત ગુરુકલવાસમાં રહી અનુક્રમે ગ્રંથજી-આસેવન-શિક્ષા, વ્યાકરણ, કાવ્ય, સાહિત્ય, ન્યાય, આગમોદ્ધારક શાસ્ત્રનુ યથાશક્તિ અધ્યયન કર્યું સ ૧૯૯૬કપડવંજના ચતુર્માસમાં ૫ પૂ આગમોદ્ધારકશ્રીના શુભહસ્તે તેમના દબાણથી શ્રીભગવતીસૂત્રના થોડોફલન કર્યા આસો વદિ ૨-૩ ના દિવસે આગમોદ્ધારકશ્રીજીના શુભહસ્તે ગણી અને ૫ ન્યાસ-પદવીઓ યર્ધ સ. ૨૦૦૭ની સાલમાં સુરત નગરે ૫ પૂ. અઘ્યાધિપતિ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમાણિક્યમાગર સૂરિજીના વગ્દ હસ્તે અનિચ્છાએ શ્રીસંઘના આગ્રહને વશ બની આચાર્યપદ સ્વીકારણું પડ્યું અને સૂરિમંત્રની પાથે પીઠનું વિધિપૂર્વક આગમન કર્યું.

૫. પૂ. આગમોદ્ધારકશ્રીના આગમવિષયગર્ભિત પ્રવચનો શ્રવણ કરવાના વ્યસનને અંગે મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રીતિ પ્રગટી. પરમદૃષ્ટાણુ શુદ્ધ મહારાજ સમયે સમયે બોલાવી વિશેષાવશ્યક બાબ, દશવૈકલિક સૂત્ર, નિસ્વાર્થસૂત્ર, કલિતવિસ્તાર, પંચાશક, આચારંગસૂત્ર, સ્થાનાંગસૂત્ર આદિની વાચનાઓ પણ આપતા હતા. વ્યાખ્યાન-શ્રવણ સમયે લગવાની ત્વરાના કારણે અનેક વ્યાખ્યાનોનાં અવતરણો ઉતારી લીધાં હતાં. તેની પ્રસંગોપીએ કરાવી, સુધારી, અનેક વ્યાખ્યાનપુસ્તકો છપાયાં, તેમજ ‘સિદ્ધચક્ર’ પાશ્વિકમાં પણ જે વ્યાખ્યાનો છપાયાં છે, તેમાંના મોટા ભાગ મારાં અવતરણોનો છે. હાલ પણ ‘આગમોદ્ધારક-પ્રવચન-શ્રેણી’ નામનું પુસ્તક છપાઈ રહેલ છે ત્યાર પછી શુદ્ધમહારાજના કથનાનુસાર ઉપદેશમાલાની દોઢટ્ટી ટીકાની તાડપત્રીય પોથી પરથી પ્રસંગોપી કરાવી, કેટલીક બીજી પ્રતો સાથે મેળવી, યથાશક્ય પ્રયત્નપૂર્વક સંશોધન કરી સંપાદન કરી. વળી દાદિષ્ટ્યચિક્ષા ઉદ્વેગોત્તમસૂરિ રચિત મહાઅપૂકાવ્ય (પ્રાકૃત) કુન્નલયમાલા-મહાકથાના, તથા ૧૪૪૪ અંકશ્રાર આ. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ-રચિત સમરાદિત્ય ચરિત્ર (પ્રાકૃત) કથાના પણ સંપૂર્ણ ગૂર્જરાતી અનુવાદ કરી સંપાદન કર્યાં, જે ગત વર્ષોમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. તદુપરાંત શિલ્પકાવ્યાયં વિરચિત બાર હજાર શ્લોક પ્રમાણુ પ્રાકૃત ચક્રવર્ત મહાપુરુષ-ચરિત્રનો ગૂર્જરાનુવાદ કર્યો છે જે હાલ છપાઈ રહેલ છે અને દૂક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થશે.

૬. હા. પુસ્તકોદ્ધાર કરના અગ્રગણ્ય કાર્યવાહક ધર્મપ્રેમી સુ. શ્રા. મોતીચંદ મગનભાઈ શેઠજીના દીર્ઘ સમયની અભ્યર્થનાથી કલિકાલસર્વજ્ઞ આ. શ્રીહરિમયંદ્રાચાર્ય-વિરચિત સવિવરણ યોગશાસ્ત્રનો (બારે પ્રકાશનો) અક્ષરશઃ અનુવાદ કર્યો, તે વાચકવૃન્દના કરકમલમાં સમર્પણ કરી કૃતકૃત્યતા અનુભવવા આજે હું ધન્ય બન્યો છું. સવિવરણ યોગશાસ્ત્રનો અનુવાદ કરી જે કંઈ કુશલ કર્મોપાજ્ઞન થયું હોય, તેનાથી ‘સર્વ હવે મૈત્રીઆદિ ભાવનાઓ સહિત પ્રભુશાસનના અનુરાગી બને’—એ જ અંતિમ અભિલાષા.

અમકળેન દેવચંદ દેસી હરાવાલા

—નૂતન વ્યાખ્યાન હોલ

દે. મૂ. ઈન દેસાસર,

આનંદરોડ, મલાડ, મુંબઈ-૬૪.

અ. ૨૦૨૪, શ્રાવણ વદિ ૧. શુક. તા ૯-૮-૬૮.

આ. શ્રીહરિમસાગરસૂરિ